

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Bilimsel Yayın Ofisi
Kyrgyz-Turkish Manas University
Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies - MJSS **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD**
Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı	Publication Frequency
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)	Four times annually in January, April, July, October
Yayın Türü	Publication Type
Yaygın Süreli	Serial, Quarterly
Yayın Dili	Publication Language
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça	Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi *adına* *on behalf of* Kyrgyz-Turkish Manas University

Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Rektör Vekili / Pre Rector – Prof.Dr. Almaz İBRAYEV

BAŞ EDİTÖR EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YARDIMCI EDİTÖR ASSOCIATE EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YAYIN KURULU EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ
Prof. Dr. Alpaslan AŞIK
Assoc. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Assoc. Prof. Dr. Culus GANİEV

ALAN EDİTÖRLERİ

SECTION EDITORS

Dil Çalışmaları*Language Studies*

Dr. Leyla BABATÜRK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Din Bilimleri***Theology*

Prof. Dr. Recai DOĞAN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Edebiyat***Letters*

Prof. Dr. Ozan YILMAZ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Eğitim***Education*

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi***Economics, Public Economics*

Assoc. Prof. Dr. Cunus GANİEV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Felsefe***Philosophy*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Güzel Sanatlar***Fine Arts*

Prof. Dr. Çağatay AKENGİN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***İşletme, Yönetim ve Organizasyon***Business, Management and Organization*

Assoc. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Kamu Yönetimi***Public Administration*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Medya ve İletişim***Media and Communication*

Assoc. Prof. Dr. Gökçe YOĞURTÇU

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri***Accounting and Finance, Management Information Systems*

Assoc. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Assoc. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Pazarlama***Marketing*

Assoc. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Psikoloji***Psychology*

Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Sosyoloji***Sociology*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Spor Bilimleri***Sport Sciences*

Prof. Dr. Ünal TÜRKCAPAR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Tarih***History*

Prof. Dr. Nezahat CEYLAN

Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Turizm***Tourism*

Assoc. Prof. Dr. Güntekin ŞİMŞEK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Uluslararası İlişkiler***International Relations*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Türkiye
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anıl YILMAZ - Izmir Katip Celebi University / Türkiye
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ayşegül Asuman AKDOĞAN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Türkiye
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Türkiye
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Türkiye
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Türkiye
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR - Erciyes University / Türkiye
Prof. Dr. Hasan GÜL - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Türkiye
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - International Balkan University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Türkiye
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Türkiye
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Türkiye
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Türkiye
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Türkiye
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Türkiye
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Türkiye

Prof. Dr. Turar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Elena BONTA - University "Vasile Alecsandri" of Bacau / Romania
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Türkiye
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - University of Portsmouth / UK
Prof. Dr. Nezahat CEYLAN - Balıkesir University / Türkiye
Prof. Dr. Oktay ÖZGÜL - Yalova University / Türkiye
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Türkiye
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Türkiye
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Türkiye
Dr. Bülent NAMAL - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Dr. Cıldız ÇİMANOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON

REDACTION

Türkçe

Ayşe ADIGÜZEL, Murat ATAR, Özkan ÇELİK

Turkish

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kırgızca

Venera TURATBEK KIZI, Toyçubay ÜSÖNALIYEV

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

İngilizce

Gulnara APSAMATOVA, Aida ASILBEKOVA,
Tolkun MUSAEVA, Aynura AHMADOVA,
Zarina CAYLOBAYEVA.

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Rusça

Anara BAYIZBEKOVA

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK

TECHNICAL SUPPORT

Kayahan KÜÇÜK, Yusuf GÜNDÜZ

YAZIŞMA ADRESİ

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM

CONTACTS

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI

WEB PAGE

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>
<http://dergipark.gov.tr/mjss>

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dizinleme

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)
is indexed and abstracted in

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences
(ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi
OAJI .net Open Academic
Journals Index

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

Central & Eastern European Academic Source
Database

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

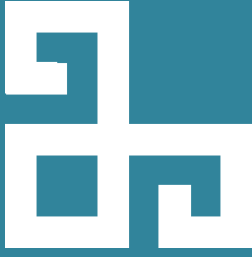
Cosmos IF

Russian Science Citation Index

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAşTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DİYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2024

13

4

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Tülay AKBABA	Об основных принципах работы по грамматике русского языка как иностранного <i>On the Basic Principles of the Study of Russian Grammar as a Foreign Language</i>	1170 – 1180
Serdar DAĞISTAN	Güney Sibirya Türk Lehçelerinin Yok Olma Tehlikesi Üzerine <i>On The Threat of Extinction of The Turkish Dialects of Southern Siberia</i>	1181 – 1189
Harun YILDIZ	Bektaşîliğin Gelişiminde Hacı Bektaş Velî'nin Öğrencilerinin Yeri <i>The Place of Haji Bektash Veli's Students in the Development of Bektashism</i>	1190 – 1198
Hüseyin HALİL	Dahhâk b. Müzâhim'in Tefsir Tarihi İçindeki Konumu, Tefsir Rivayetleri ve Değerlendirmesi <i>Dahhâk b. Muzâhim in the History of Tafseer, His Commentary Narratives and Its Evaluation</i>	1199 – 1211
Bilal TEKİN ve Kerim TUZCU	Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Bilimsel ve Teknolojik Konulara Yer Verme Yönüyle Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Secondary School Turkish Textbooks in Terms of Including Scientific and Technological Subjects</i>	1212 – 1224
Hüseyin TUNÇEL ve Mustafa ÇELİK	Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki <i>The Relation between School Administrators' Paternalistic Leadership Behaviors and Teachers' Organizational Citizenship Behaviors</i>	1225 – 1246
Mehmet Arif ÖZERBAŞ ve Gülnur ISMANOVA	Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okumaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi <i>Investigation of University Students' Attitudes Towards Digital Reading</i>	1247 – 1257
Ahmet DÜNDAR & Bengü ŞEKEROĞLU	Investigation of Financial Literacy Attitudes of University Students in Terms of Some Demographic Characteristics: The Example of Mus Alparslan University Social Sciences Vocational School <i>Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Tutumlarının Bazı Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Örneği</i>	1258 – 1271

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Baybarshan Ali KAZANCI & Osman Furkan ARSLAN	Energy Supply Security and Trade Routes Competition between European and Asian Countries: The Geoeconomic Importance of Azerbaijan <i>Avrupa-Asya Ülkeleri Arasında Enerji Arz Güvenliği ve Ticaret Yollarının Rekabeti: Azerbaycan'ın Jeoekonomik Önemi</i>	1272 – 1283
Kezban AYRAN CİHAN	Türkiye’de İhracat İthalat ve Döviz Kurunun Yurtiçi Fiyatlar Üzerindeki Etkilerinin İncelemesi <i>Examination of the Effects of Export, Import and Exchange Rate on Inflation in Turkey</i>	1284 – 1298
Meltem ARSLAN ve Kadir TUTKAVUL	Yakın İzleme Pazarında İşlem Gören İşletmelerin Finansal Başarısızlık Risklerinin Tahmin Edilmesi: BİST’te Bir Uygulama <i>Estimate the Risks of Financial Failure of Businesses Traded in the Watch list Market: An Application in BIST</i>	1299 – 1319
N. Ceren TÜRKMEN & Dilek SÜRMEĠ	The Metaverse Virtual Economy: A Comprehensive Overview <i>Metaverse Sanal Ekonomisi: Kapsamlı Bir Genel Bakış</i>	1320 – 1335
Caner ÇAKI ve Abdülhakim Bahadır DARI	Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Ulk Mizah Dergisi’nde Çanakkale Savaşı Propagandası <i>The Gallipoli Campaign Propaganda in the German National Humor Magazine in the First World War</i>	1336 – 1348
Uğur ÜNAL, Tolkun BEKTURGAN KIZI, Kayahan KÜÇÜK & Satıbaldı KÖÇÖRBAY UULU	<i>Chyngyz Aitmatov's Works As a Soft Power Element of the Turkic World</i>	1349 – 1363
Ece ÖZER ÇİZER ve Şirin Gizem KÖSE	A Bibliometric Analysis on The Development of The Second-Hand Market Literature Over the Last 30 Years <i>İkinci El Pazarı Literatürünün Son 30 Yıldaki Gelişimi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz</i>	1364 – 1378
Edip ÖRÜCÜ ve İtir HASIRCI	Bankacılık Sektöründe Çevre Bağlılığı ve Yeşil Bilgi Paylaşımının Çevre Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma <i>The Effects of Environmental Commitment and Green Knowledge Sharing on Environmental Performance in the Banking Sector: A Research</i>	1379 – 1394
Kürşad YILMAZ	Örgütlerde Sessiz İstifa: Kavramsal Bir Çözümleme ve Türkiye’de Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi <i>Quiet Quitting in Organizations: A Conceptual Analysis and Evaluation of Research Conducted in Türkiye</i>	1395 – 1410
Yusuf KAHREMAN	Türkiye’nin Sürdürülebilir Kalkınma ve Alt Boyut Performanslarının LOPCOW-CRADIS Yöntemi ile Belirlenmesi <i>Determining Turkey's Sustainable Development and Sub-Dimensional Performances by LOPCOW-CRADIS Method</i>	1411 – 1426
Tahire HÜSEYİNLİ, Selvi VURAL ve Zehra SAĞLAM MİNAZ	Havacılık Sektöründe Marka Deneyimi Sadakatin Bir Öncülü Olabilir Mi? <i>Can Brand Experience Be A Precursor to Loyalty in The Aviation Industry?</i>	1427 – 1443

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Kübra AYDINLI, Serhat ATMACA ve Seyfi YILDIZ	Mavi Ekonomi Bağlamında Kruvaziyer Turizme Sağlanan Vergisel Teşvikler <i>Tax Incentives for Cruise Tourism in the Context of Blue Economy</i>	1444 – 1454
İhsan AKEREN	Bilişsel, Duygusal ve Davranışsal Öz Düzenleme Performanslarının Akademik Başarıya Etkisi: İlkokul İkinci Sınıf Öğrencileri Örneği <i>The Effect of Cognitive, Emotional and Behavioral Self-Regulation Performances on Academic Achievement: The Case of Elementary School Second Grade Students</i>	1455 – 1467
Deena SALEH	Trust in Iran and Türkiye: A Comparative Study of Interpersonal, Institutional, and Social Trust <i>İran ve Türkiye’de Güven: Kişilerarası, Kurumsal ve Sosyal Güven Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma</i>	1468 – 1482
Ali Rıza ATICI ve Mustafa Kayıhan ERBAŞ	Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğinin Türkçeye Uyarlaması: Geçerlik Güvenirlik Çalışması <i>The Adaptation of the Scale for Determining Coaches Behaviors among Youth in Sports into Turkish: A Validity and Reliability Study</i>	1483 – 1494
Burak BİNGÖL ve Yavuz GÜNAŞDI	Eski Çağ’da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve Kuzey - Güney Rotaları <i>Erzurum in Ancient Age: Horasan - Köprüköy - Pasinler Road Network and North - South Routes</i>	1495 – 1518
Elif KAYMAZ ve Şevki ULEMA	Aşçıların Mutfakta Alkol Tüketim Durumlarına Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği <i>A Study on Alcohol Consumption of Chefs in the Kitchen: The Case of Ankara Province</i>	1519 - 1539
Memiş KARACA, Mustafa YILMAZ ve Kurtuluş KARAMUSTAFA	Medikal Turizm Potansiyelinin Özel ve Kamu Hastaneleri Kapsamında Değerlendirilmesi: Kayseri İli Örneği <i>Evaluation of the Medical Tourism Potential in Private and Public Hospitals: The Case of Kayseri Province</i>	1540 – 1566
Aysu BAYRAM-SAPTIR ve Tuğba Seda ÇOLAK- TURAN	Covid-19 Anksiyetesi ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkide Bilinçli Farkındalığın Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Mindfulness in the Relationship between Coronavirus Anxiety and Intolerance to Uncertainty</i>	1567 – 1577
Ali Kürşad SALIN ve Betül NİŞANCI	Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat <i>An Important Urartian Castle: Pirabat</i>	1577 – 1599
Kahraman Kağan KAYA ve Ahmet TARHAN	Kızılay Dernekleri’nin Kurumsal Web Sitelerinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği <i>Dialogic Public Relations Presentation on the Corporate Websites of Red Crescent Societies: The Case of the Organization of Turkish States</i>	1600 – 1614

Об основных принципах работы по грамматике русского языка как иностранного

Tülay AKBABA¹

Аннотация

Настоящая статья посвящена объяснению принципов работы по грамматике русского языка как иностранного. Обучение грамматике – это процесс, направленный на изучение правил и структурных особенностей. Изучение грамматических правил улучшает навыки письменной и устной речи и укрепляет коммуникативные навыки. При обучении грамматике иностранных языков, в том числе русского, существуют два вида грамматики: теоретическая (академическая) и практическая (педагогическая, грамматика русского языка как иностранного). Между теоретической и практической грамматиками есть определенная разница. Самое главное – разные адресаты. Теоретическая грамматика русского языка интересна для носителей языка, а практическая – для неносителей языка. Для того чтобы иностранные учащиеся успешно и эффективно овладели грамматикой русского языка, им необходимы системная работа, неоднократное повторение грамматических правил с их многочисленными исключениями. В данном контексте целью статьи являются определение основных принципов работы над практической грамматикой русского языка для преподавателей русского языка как иностранного и объяснение разницы между теоретической и практической грамматиками русского языка. В работе использованы индуктивный, дедуктивный и сравнительно-сопоставительный методы. Примеры наши. В результате проведенного исследования подчеркивается важность реализации принципов обучения грамматике русского языка как иностранного.

Ключевые слова: Грамматический материал, Организация учебного материала, Неносители русского языка, Практическая грамматика, Теоретическая грамматика

On the Basic Principles of the Study of Russian Grammar as a Foreign Language

Abstract

The aim of this article is to explain the principles of studies related to Russian grammar as a foreign language. Teaching grammar is a process that aims to teach the learning of rules and structural features. Learning grammar rules enhances writing and speaking skills and strengthens communication skills. There are two types of grammar taught in the instruction of foreign languages, including the Russian language: theoretical (academic) and practical (pedagogical, Russian grammar as a foreign language). There is a specific difference between theoretical and practical grammar, with the most important aspect being the audience. The theoretical grammar of the Russian language attracts the interest of native Russian speakers, while practical grammar appeals to those who do not know the Russian language. Foreign students can successfully and effectively master the grammar of the Russian language by systematically studying and repeatedly practicing grammar rules along with numerous exceptions. In this context, the aim of the article is to outline the basic principles of teaching practical Russian grammar for the teachers of Russian as a foreign language and to explain the difference between the theoretical and practical grammar of the Russian language. In the study inductive, deductive, and matching-comparing methods are used. The examples belong to us. The importance of implementing the principles of teaching Russian grammar as a foreign language is emphasized as a result of the study.

Key Words: Grammatical Material, Organization of Educational Material, Non-Native Speakers of Russian, Practical Grammar, Theoretical Grammar

Atf İçin / Please Cite As:

Akbaba, T. (2024). Ob osnovnyh principah raboty po grammatike Russkogo yazyka kak inostrannogo. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1170-1180. doi:10.33206/mjss.1404578

Geliş Tarihi / Received Date: 13.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.08.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, takbaba@mehmetakif.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0430-9633

Введение

“Одной из важных задач системы образования является подготовка человека к эффективной деятельности и общению в поликультурной среде, что связано с осознанием культурного многообразия, толерантным отношением к этому многообразию и способностью к культуросообразному поведению (соответствуя конкретным культурным условиям)” (Хупсарокова, Хакунова, с. 50). В связи с этим следует подчеркнуть, что изучение иностранных языков – это механизм не только общения с представителями других культур, расширение мировоззренческого кругозора отдельного человека, но и способ расширения диалога культур, языков, народов, стран на планетарном уровне. Между современными государствами, в условиях открытых границ, существуют многочисленные связи, устанавливаются различные отношения в области политики, науки, образования, туризма, культуры, искусства, торговли и т.д. Для взаимовыгодного сотрудничества, эффективных коммуникаций, безусловно, необходимо изучать не только культурные особенности, но и иностранные языки (официальный язык государства или универсальный язык общения). Именно поэтому сегодня в обучение граждан иностранным языкам вкладываются большие средства и разрабатываются многочисленные культурно-языковые проекты.

Британский философ и один из основоположников современной социологии Герберт Спенсер утверждал, что “Основная цель образования – это не знания, а действия на основе полученных знаний” (<https://allauthor.com/quotes/144793/>). Эта идея может быть эффективной при обучении любым иностранным языкам, так как изучение иностранного языка, несомненно, должно иметь конечную цель: применение полученной информации на практике в общении с представителями иной культуры и носителями иного языка.

Как известно, процесс изучения иностранного языка начинается с грамматики. Грамматика (др.-греч. γραμματική от γράμμα – буква) как наука – это отрасль языкознания (лингвистики), изучающая грамматический строй языка, закономерности формирования в нем правильных, осмысленных словоформ, синтаксис, предложений, высказываний, текстов. Грамматика формулирует эти закономерности в виде общих грамматических правил (Ушakov, 1935, с. 614; Евгеньева, 1985, с. 342). Следует отметить, что грамматика без фонетики и лексики бессильна для выполнения когнитивной и коммуникативной функций (Матханова, 2011, с. 136).

По мнению турецкого лингвиста Хасана Тахсина Бангуоглу (1990) “Грамматика учит искусству правильного использования языка (bon usage). Она помогает нам понимать и выражать мысли и чувства более точно и полно. Благодаря знанию грамматики мы привыкаем мыслить точнее и совершеннее. Эта информация является хранителем языкового порядка” (с. 19).

Другой турецкий лингвист Агоп Дилачар (1989) дает следующее определение слова грамматика: *Грамматика в самом широком смысле включает в себя не только фонологию, морфологию и знание задач, последовательностей и фраз, структуры слова и синтаксиса, но и знание значения, лексики, идиом, источника и корня, истории языка, орфоэпии и стиля* (с. 83).

Русский язык как иностранный представляет собой определенную трудность для изучения. Это объясняется тем, что грамматика является одной из самых сложных разделов системы русского языка. Кроме того, в русском языке имеются сложная система предложно-падежных, аспектуально-временных форм и синтаксических конструкций (Суворова, 2020, с. 29). Русский и советский лингвист Л. В. Щерба определял грамматику как реальность, господствующую над речью. Он считал, что грамматические закономерности формируют предложение, а значит, и речь (Кузнецова, 2003, с. 48). В связи с этим преподаватели сразу же поняли, что обучать иностранных учащихся практическому владению русским языком по грамматике, созданной для носителей русского языка², бесполезно, неэффективно и безуспешно. Таким образом, была оформлена лингводидактическая функционально-коммуникативная модель языка, в центре которой – практическая (педагогическая) грамматика, или грамматика русского языка как иностранного (далее РКИ) (Величко, 2016, с. 1672).

Цель исследования – представление преподавателям русского языка как иностранного основных принципов работы над грамматикой русского языка на занятиях РКИ и в связи с этим уточнение разницы между теоретической (академической) и практической (педагогической,

² Грамматика, созданная для носителей русского языка, является теоретической (академической) грамматикой.

грамматикой РКИ) грамматиками русского языка. В работе использованы индуктивный, дедуктивный и сравнительно-сопоставительный методы. Примеры наши. В результате данного исследования акцентируется внимание на том, что принципы преподавания грамматики РКИ должны быть функциональны, коммуникативно ориентированы и реализованы последовательно на всем протяжении учебного курса.

Роль грамматики в обучении иностранным языкам

Граматику можно определить как совокупность правил языка. Это ставит обучение грамматике на одно из центральных мест. В этом отношении британский лингвист Ричард Хадсон перечисляет следующие задачи преподавания грамматики:

- 1) расширить грамматические компетенции детей для взрослой жизни;
- 2) поддержать разговорную, письменную, слуховую и читательскую компетенции учащихся;
- 3) поддержать обучение иностранным языкам;
- 4) развивать мыслительные способности учащихся;
- 5) помочь студентам приобрести навыки исследовательской работы;
- 6) дать студентам возможность наслаждаться собственными идеями;
- 7) познакомить студентов с языками, на которых говорят в их окружении (2005, с. 594-595).

Очевидно, что грамматика является важным инструментом для выражения мыслей говорящего на иностранном языке. Без знания грамматических структур: 1. Студент не сможет правильно выразить свои мысли, например, значение необязательности действия: – кому + не надо (не нужно) + инф. *Ему не надо рано вставать* (Астащенко и Коверина, 2021, с. 180). 2. Полноценная коммуникация не может состояться без грамматики. Так, например, сообщение типа *Я ходила на уроке и изучала русский язык* понятно, но оно показывает отсутствие грамматической компетенции. Безусловно, любой человек, изучающий иностранный язык, стремится к навыкам качественного общения с носителями языка, к усвоению его теоретических особенностей. Именно поэтому в последнее время особое внимание уделяется приобретению коммуникативных навыков одновременно с совершенствованием грамматической компетенции. Это относится к изучению всех иностранных языков, особенно русского (Глинник, 2020, с. 212-213).

При изучении грамматики русского языка иностранные студенты должны быть нацелены на достижение следующих позиций:

- 1) правильно понимать высказывание;
- 2) правильно строить предложение и речь;
- 3) сознательно выбирать грамматические формы и структуры (Астащенко и Коверина, 2021, с. 180).

В чём заключается отличие практической грамматики русского языка от теоретической?

Вопрос о том, какую грамматику следует преподавать иностранцам в рамках практического курса русского языка, остается актуальным. Многолетняя практика преподавателей показывает, что большинство иностранных студентов понимают грамматику как отрасль языкознания, занимающуюся грамматическим строем языка. Но в то же время необходимо понимать, что грамматика – это, в первую очередь, сам язык (Хавронина, 2016, с. 2124-2125). *“Студенты, начинающие обучение на филологических факультетах, часто определяют язык как “систему коммуникации, состоящую из слов”. Язык не рассматривается учащимися как единство структуры и значения, функции структур в языковой системе не ставятся под сомнение”* (Kozan, 2019, s. 145). Поэтому в процессе изучения иностранного языка возникают фонологические, грамматические, лексические и орфографические ошибки, обусловленные “интерференционными ошибками” (Öksüz, 2014, s. 843-857).

По мнению А. А. Леонтьева, изучение иностранного языка отличается от изучения большинства предметов. Конечным результатом обучения языку должны быть не приобретение теоретических знаний, не создание у учащегося системного представления о языке, а сформированность у слушателя практических навыков устной речи (говорения), письменной речи, слушания и понимания (аудирования), чтения, а также способность учащегося успешно применять эти навыки для выражения своих мыслей, понимания содержания текста, то есть для решения коммуникативных задач (Гелдимырадова, 2022, с. 183).

Исходя из вышесказанного очевидно, что, как и при обучении грамматике всех иностранных языков, в том числе русского, существуют два вида грамматики: теоретическая и практическая. Известный филолог-русист Г. И. Рожкова обращает внимание на следующие характерные черты теоретической и практической грамматики (Хавронина, 2016, с. 2126).

Таблица 1. Главные отличия между практической и теоретической грамматиками русского языка³

<i>Характерные черты теоретической грамматики русского языка</i>	<i>Характерные черты практической грамматики русского языка</i>
1. Объективное знание, т. е. определенный адресат отсутствует.	1. В качестве адресата выбираются носители русского языка, т. е. иностранные учащиеся.
2. Все языковые единицы представляются детально.	2. В отборе морфологического и синтаксического материала делается минимизация.
3. Темы описываются в определенном порядке.	3. Все языковые единицы представляются комплексно и концентрированно на синтаксической основе.

Рассмотрим детально главные отличия между практической и теоретической грамматиками русского языка:

1. Теоретическая грамматика связана с изучением устройства и структуры русского языка, а практическая грамматика связана с практическими аспектами русского языка.
2. Теоретическая грамматика описывает язык глазами как бы носителей или исследователей русского языка. Это теория языка. Практическая грамматика представляет язык глазами иностранных учащихся. Это книга для практики речи.
3. Теоретическая грамматика изучается лингвистами, журналистами, переводчиками и т.д. В данном случае все разделы языкознания тесно связаны с теоретической грамматикой. Практическая грамматика изучается всеми иностранными учащимися. В данном случае иностранцы могут изучать русский язык по выбранной ими специальности: филология, история, экономика, юриспруденция, медицина, туризм и т.д.
4. Порядок передачи материала в обеих грамматиках различен. Например, в теоретической грамматике виды глагола изучаются последовательно, в практической грамматике – одновременно, но постепенно.
5. В практической грамматике морфология и синтаксис изучаются одновременно, а в теоретической грамматике изучение морфологии предшествует изучению синтаксиса (Величко, 2016, с. 1672-1676; Кузнецова, 2003, с. 48-52).

Принципы работы по грамматике русского языка как иностранного

Принципы – это отправные точки, составляющие основу образовательного процесса и правила, которые должен соблюдать преподаватель при работе с учащимися. Знание и применение основных принципов преподавания грамматики РКИ способствуют достижению конкретных целей и задач обучения (Крючкова и Моцинская, 2009, с. 20). При обучении грамматике РКИ как иностранному было бы полезно учитывать следующие принципы:

1. Соответствие учебного материала целям и условиям преподавания иностранным учащимся русского языка.

Взятый для работы учебный материал должен соответствовать целям и условиям обучения иностранных учащихся РКИ. Необходимо, чтобы отбор и организация языкового материала отвечали общим методическим принципам: нужно давать материал от простого к сложному, от известного к неизвестному; отбирать материал, активный в речи, соответствующий коммуникативным потребностям учащихся; рассматривать вначале универсальные закономерности, затем включать и единичные явления; группировать материал с учетом его языковой характеристики и лексико-грамматических свойств языковых явлений; учитывать в отборе и в организации материала методическую целесообразность (Синицына, 2007, с. 230-231).

³ См. Хавронина, С. А. (2016). Содержание спецкурса «Практическая грамматика русского языка для иностранцев». В *Динамика языковых и культурных процессов в современной России*, (с. 2126). Санкт-Петербург: РОПРЯЛ.

2. Учёт межъязыковых сопоставлений (изучаемого и родного языков).

Независимо от того, какой иностранный язык изучают студенты, они прежде всего должны знать родной язык. Знание родного языка помогает снижению грамматических ошибок. При объяснении любой грамматической темы на уроках РКИ следует, насколько это возможно, напоминать и приводить примеры ситуаций на родном языке учащегося. Например, в турецком языке множественное число существительных образуется с помощью окончаний *-ler* и *-lar*. Например, *araba – arabalar* (машина – машины), *kalem – kalemler* (карандаш – карандаши). А в русском языке это делается с помощью окончаний *-ы, -и, -я* и *-а*. Например, *журнал – журналы, карта – карты, книга – книги, словарь – словари*. Однако, как и в каждом языке, в русском существуют исключения. Например, *друг – друзья, ребёнок – дети, человек – люди* и т.д. Таким образом, студентам будет легче принять тот факт, что в русском, как и турецком языке, будут изменения.

3. Описания падежей и сочетаний должно быть систематичным для учащихся-иностранцев.

Значения падежей вводятся постепенно и не в той последовательности, которая принята в учебниках для носителей русского языка. Для учащихся-иностранцев необходимо описывать все предложно-падежные сочетания, характерные для того или иного падежа. Вслед за именительным падежом подлежащего и сказуемого (*Мой брат – преподаватель, Мой друг – повар*) целесообразно взять предложный падеж со значением места (*в школе, в городе, в университете, в гостинице, в ресторане*). Вслед за усвоением употребления предложного падежа со значением места можно дать употребление предложного падежа со значением времени (*в апреле, в детстве*). Затем можно ввести винительный падеж со значением прямого объекта (*вижу стол – вижу преподавателя*) и направления движения, что позволит разграничить понятия статики и динамики (*была в школе – ходила в школу*). Далее вводится значение времени, выражаемое винительным падежом (*в понедельник, во вторник, в среду*). Затем можно ввести значение объекта речи, мысли, выражаемого предложным падежом (*рассказывать о фильме, думать о школе, мечтать о рае*). Далее следует родительный падеж со значением указания на исходный пункт движения: *откуда – из университета*. Таким образом, выстраивается противопоставление: *где? – в университете, куда? – в университет, откуда? – из университета*. Дальнейшее расширение материала идет за счет введения дательного падежа адресата (*письмо маме*), творительного падежа совместности (*пришел с мамой*) и инструмента (*написал карандашом*) (Воробьева, 2020, с. 765). Думается, что в рамках данного порядка значения падежей будут снижать количество грамматических ошибок у студентов.

4. Изучение морфологии и синтаксиса во взаимосвязи.

Морфология (научная дисциплина, изучающая слово) и синтаксис (научная дисциплина, изучающая составление предложений) – два разных уровня языкознания, которые изучаются во взаимной связи. При обучении иностранцев на протяжении всего периода обучения РКИ грамматические закономерности раскрываются в связи с лексикой. Когда мы (преподаватели) даем студентам только слова и просим их запомнить эти слова, они могут добиться этого за короткое время. Однако более эффективно давать слова на основе предложений, чтобы добиться долговременного сохранения памяти. Очевидно, что подходящее время для составления предложений в русском языке – это после ознакомления с предложным падежом со значением места, объекта речи, мысли и винительного падежа со значением прямого объекта и направления движения. Также при составлении предложений следует всегда напоминать студентам о формах связи между согласованием, управлением и примыканием. Например, *хороший человек* (согласование), *пить с подругой* (управление), *откровенно говорить* (примыкание) (Шаклеин, 2008, с. 115).

5. Система подачи грамматического материала.

На начальном и более поздних этапах обучения РКИ система подачи грамматического материала не может быть одинаковой. Она строится от простого к сложному, от известного к неизвестному. На начальном этапе РКИ необходимо разграничить модели сложного предложения. Следует дать примеры в простом предложении. Например, 1) *Это дом*. 2) *Это красный дом*. 3) *Я вижу красный дом* и т.д. Целесообразно составить примеры предложений в соответствии с порядком изучения тем, которые учащиеся прошли. В противном случае учащиеся не могут установить или понять связь между изучаемым предметом и примерами предложений. На более поздних этапах

обучения лексико-грамматический материал можно группировать на основе смыслов и включать как структуры простого, так и сложного: выражение времени, причины, условия и т.п. (Шакленн, 2008, с. 111-113).

Кроме этого, на начальном этапе необходимо избегать предоставления учащимся слишком большого количества исключений из грамматических правил, поскольку на родном языке не может быть так много исключений в грамматических вопросах, и им будет очень трудно усвоить эти исключения.

6. Объяснения методов индуктивности и дедуктивности.

Какой вывод можно сделать, если сопоставить, например, по горизонтали и по вертикали словосочетания:

- 1) *Пошел на факультет – пошел к декану;*
- 2) *Был на факультете – был у декана?* (примеры наши).

Существуют два пути объяснения нового материала: “индуктивный – от примеров и конкретного наблюдения к выводам и обобщениям и дедуктивный – от общих правил и выводов к анализу конкретного материала” (Шакленн, 2008, с. 124-126). Исходя из этого можно сказать, что индуктивный способ способствует повышению самостоятельности учащихся, так как на отобранных примерах для наблюдения они самостоятельно смогут увидеть закономерности и сделать выводы об особенностях употребления языковых явлений. Особенно такая подача материала важна для будущих преподавателей (филологов, педагогов) для формирования и развития навыков и умений анализировать языковой материал и самостоятельно делать выводы. При сопоставлении и разграничении материала особое значение имеет обнаружение универсальных соотношений в языке. Кроме индуктивного, преподавателям следует использовать также дедуктивный метод подачи сложного языкового материала в том случае, когда закономерности его употребления обнаружить сложно и для этого необходима хорошая лингвистическая подготовка. Например, закономерности употребления глаголов движения требуют объяснений со стороны преподавателя.

7. Сознательный подход к изучению языка.

Язык, речь и речевая деятельность составляют три наиболее важных элемента сознательного метода. Сознательный метод в изучении языка предполагает осознание учащимися значения всех четырех видов речевой деятельности “чтение, письмо, говорение и аудирование” (Алиев, 2020, с. 218-222). Для этого учащимся необходимо не только выучить правила грамматики, но и осмысленно понимать их и работать интенсивно для автоматизации грамматических навыков. Это помогает им сознательно строить различные высказывания по речевым образцам, а также углублять понимание родного языка и сравнивать родной язык с изучаемым языком.

8. Исключение грамматических синонимов.

При обучении иностранцев РКИ необходимо исключить грамматические синонимы, что особенно важно на начальном этапе обучения. Например: предлоги *-из-за* и *-из* не синонимичны (Кузнецова, 2003, с. 50). Предлог *-из-за* используется для выражения причины, приводящей к негативным и нежелательным результатам. В данном случае существует внешний фактор. Например, *Из-за сильного ветра и дождей в Анталии повалило деревья.* А предлог *-из* используется для того, чтобы побудить человека к сознательному действию. Существует ограниченное количество существительных с этой структурой. Например, *Из вежливости я не прерывала свою подругу.*

9. Минимизация грамматического материала.

В курсе практической грамматики необходима минимизация грамматического материала, что не означает сокращения его объема. Суть минимизации заключается в отборе для изучения и освоения тех языковых средств, которые наиболее удобно использовать в тексте определенной функциональной направленности. Например, невозможно за один урок одновременно выучить все формы полных и кратких прилагательных. Этот материал следует вводить постепенно, в течение нескольких уроков. Также вместе с минимизацией необходимо тщательно отработать каждую грамматическую форму, чтобы добиваться ее безошибочного употребления. После достижения этой цели можно переходить к объяснению следующей темы (Курилюк, 2019, с. 95; Кузнецова, 2003, с. 51).

10. Речевой образец и грамматические навыки.

Для введения и объяснения грамматического материала следует использовать речевые образцы и таблицы. Например, при использовании предлогов *в* и *на* в предложном падеже рекомендуется предъявлять таблицу обозначения месторасположения (Рубцова, 2019, с. 29).

Таблица 2. Обозначения месторасположения⁴

В или НА?	
в университете	на факультете
в институте	на уроке
в школе	на занятии
в аудитории	на лекции
в классе	на семинаре

11. Специальность учащихся и особенности функционального стиля речи.

При обучении иностранных учащихся РКИ следует учитывать их будущую специальность и особенности функционального стиля речи. Например, специальность “Международные отношения (политические науки)”. После вводно-фонетического курса студенты должны постепенно знакомиться с языком специальности и соответствующей лексикой. В примерах по грамматике нужно применять разные стили речи. В первую очередь следует учитывать газетно-публицистический, официальный и книжные стили. Например: глагол *муслировать* – газ.-публ., а глагол *загибать* (разг.).

Заключение

Изучение грамматики русского языка является сложным процессом, и грамматические навыки у иностранных учащихся не могут формироваться без практики. В этом отношении роль грамматики РКИ очень важна. Главные принципы при обучении грамматике РКИ заключаются в:

- 1) соответствии учебного материала целям и условиям преподавания иностранным учащимся русского языка;
- 2) учёте межъязыковых сопоставлений (изучаемого и родного языков);
- 3) систематическом описании падежей и сочетаний для учащихся-иностранцев;
- 4) изучении морфологических категорий на синтаксической основе;
- 5) системности подачи грамматического материала;
- 6) использовании индуктивного и дедуктивного путей обучения в соответствии со спецификой языкового материала;
- 7) роли сознательного подхода к изучению языка;
- 8) исключении грамматических синонимов;
- 9) минимизации грамматического материала;
- 10) использовании речевых образцов и формировании грамматических навыков;
- 11) раскрытии стилевых норм функционирования лексико-грамматического материала в зависимости от специальности иностранных учащихся в разных сферах речи.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что

- 1) взятый для работы учебный материал должен соответствовать целям и условиям обучения иностранных учащихся РКИ.
- 2) следует учитывать особенности изучаемого и родного языков при обучении грамматическим темам на уроках РКИ.
- 3) значения падежей должны вводиться постепенно и не в той последовательности, которая принята в учебниках для носителей русского языка.
- 4) изучение морфологии и синтаксиса должно быть взаимосвязано.
- 5) система подачи грамматического материала должна быть построена от простого к сложному, от известного к неизвестному.
- 6) индуктивный и дедуктивный методы следует использовать вместе.
- 7) сознательный подход к изучению языка должен стать частью обучения грамматическим навыкам.

⁴ См. Рубцова, Е. В. (2019). Принципы обучения грамматике в процессе преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе. *Региональный вестник*, (21), с. 29.

- 8) при обучении иностранцев РКИ необходимо исключить грамматические синонимы, что особенно важно на начальном этапе обучения.
- 9) необходима минимизация грамматического материала.
- 10) для введения и объяснения грамматического материала следует использовать речевые образцы и таблицы.
- 11) при обучении иностранных учащихся РКИ следует учитывать их будущую специальность и особенности функционального стиля речи.

Думается, что 11 принципов, которые выявлены и интерпретированы в нашем исследовании при обучении грамматике РКИ, будут полезны молодым преподавателям, начинающим работать с иностранцами.

Заявление о соблюдении этики

В процессе написания исследовательской работы “Об основных принципах работы по грамматике русского языка как иностранного” соблюдались научные правила, правила этики и правила цитирования. Собранные данные не были фальсифицированы, исследование не было отправлено в какие-либо другие академические издания для опубликования.

Объявление конфликта

В исследовании нет потенциальных конфликтов интересов.

Литература

- Алиев, С. Н. (2020). Сознательно-практический метод – ведущий метод в условиях вузовского обучения иностранному языку. *Вестник педагогического университета (Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин)*, (1 (1)), 218-222. Получено с сайта <https://cyberleninka.ru/article/n/soznatelno-prakticheskiy-metod-veduschiy-metod-v-usloviyah-vuzovskogo-obucheniya-inostrannomu-yazyku>
- Астащенко, Е. В. & Коверина, М. С. (2021). Роль грамматики в обучении русскому языку как иностранному (до уровня А2) на подготовительных факультетах технических вузов. *Мир науки, культуры, образования*, (2 (87)), 179-182. Получено с сайта <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-grammatiki-v-obuchanii-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu-do-urovnya-a2-na-podgotovitelnyh-fakultetah-tehnicheskikh-vuzov>
- Величко, А. В. (2016). Функционально-коммуникативная грамматика в дисциплине РКИ. *Динамика языковых и культурных процессов в современной России*, (5), 1672-1676. Получено с сайта <https://elibrary.ru/item.asp?id=28384282>
- Воробьева, Д. В. (2020). Особенности изучения падежей в преподавании русского языка как иностранного и русского как родного. В Исадченко С. О. (гл. редактор), *Научные труды Калужского государственного университета имени К. Э. Циолковского* (с. 762-767). Калуга: Издательство КГУ имени К. Э. Циолковского.
- Гелдимирадова, О. (2022). О методах изучения категории числа имени существительного в вводном курсе русского языка как иностранного. В *Слово о Слове: исследования молодых ученых-филологов* (с. 182-186). Астрахань: Астраханский государственный университет.
- Глинник, И. В. (2020). Роль грамматики при изучении иностранного языка в контексте коммуникативного подхода. В отв. за издание И. В. Войтов, *Общественные и гуманитарные науки: материалы докладов 84-й научно-технической конференции, посвященной 90-летию юбилею БГТУ и Дню белорусской науки (с международным участием)*, (с. 212-215). Минск: БГТУ.
- Евгеньева А. П. (1985). *Словарь русского языка: В 4-х т. Том 1*. Под ред. А. П. Евгеньевой. Москва: Русский язык.
- Крючкова, Л. С. & Мощинская, Н. В. (2009). *Практическая методика обучения русскому языку как иностранному*. Учебное пособие для начинающего преподавателя, для студентов-филологов и лингвистов, специализирующихся по РКИ. Москва: Флинта, Наука.
- Кузнецова, М. В. (2003). Практическая грамматика русского языка и ее отличие от теоретической. *Культура народов Причерноморья*, (37), 48-52. Получено с сайта <http://efaidnbmnnnibpccjglcfindmkaj/http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74168/45-Kuznetsova.pdf?sequence=1>
- Курлянок, Т. И. (2019). Минимизация морфологического материала на занятиях по практической грамматике. В *Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів: збірник наукових статей за матеріалами XIV Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 95-99). Харків: ХНАДУ.
- Матханова, И. П. (2011). Референция, инференция и описание семантики высказывания. *Сибирский филологический журнал*, (3), 136-143. Получено с сайта <https://cyberleninka.ru/article/n/referentsiya-inferentsiya-i-opisanie-semantiki-vyskazyvaniya>

- Рубцова, Е. В. (2019). Принципы обучения грамматике в процессе преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе. *Региональный вестник*, (21), 29-30. Получено с сайта <https://elibrary.ru/item.asp?id=41351682>
- Синицына, О. В. (2007). Психологический анализ лекции как основного вида деятельности преподавателя вуза. *Альманах современной науки и образования*, (1), 230-231.
- Суворова, А. Г. (2020). Содержание практического курса грамматики русского языка для китайских студентов. *Художественное образование и наука*, (3), 29-34. doi: 10.34684/hon.202003004
- Ушаков, Д. Н. (1935). *Толковый словарь русского языка. Том 1*. Москва: Государственный институт Советская энциклопедия.
- Хавронина, С. А. (2016). Содержание спецкурса «Практическая грамматика русского языка для иностранцев». В *Динамика языковых и культурных процессов в современной России*, (с. 2124-2127). Санкт-Петербург: РОПРЯЛ.
- Хупсарокова, А. М., & Хакунова, Ф. П. (2011). Предметно-содержательные компоненты поликультурной компетентности педагога. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*, (1), 50-55. Получено с сайта <https://cyberleninka.ru/article/n/predmetno-soderzhatelnye-komponenty-polikulturnoy-kompetentnosti-pedagoga>
- Шакалин, В. М. (2008). *Русская лингводидактика: история и современность: Учеб. пособие*. Москва: РУДН.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilaçar, A. (1989). *Gramer Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: TDK Yayınları.
- Herbert Spencer Quotes, *Allauthor*, <https://allauthor.com/quotes/144793/>, (09.08.2023).
- Hudson, R. & Walmsley, J. (2005). The English patient: English grammar and teaching in the twentieth century. *Journal of Linguistics*, 41, 593-622. doi: 10.1017/S0022226705003464
- Kozan, O. (2019). Çeviri Eğitiminde Türkçenin Dil Bilgisi: İşlevsel Yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 143-156. doi: <https://doi.org/10.21497/sefad.586611>
- Öksüz, G. (2014). Rus dili öğretiminde karşılaşılan ana dil kaynaklı girişim hataları. *Turkish Studies*, 9(6), 843-857. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6581>

References

- Aliyev, S. N. (2020). Soznatelno-praktičeskij metod – veduščij metod v usloviyah vuzovskogo obučeniya inostrannomu yazıku. *Vestnik pedagogičeskogo universiteta (Seriya 2: Pedagogiki i psihologii, metodiki prepodavaniya gumanitarnih i estestvennih distsiplin)*, (1) (1), 218-222. Polučeno s sayta <https://cyberleninka.ru/article/n/soznatelno-praktičeskij-metod-veduščij-metod-v-usloviyah-vuzovskogo-obučeniya-inostrannomu-yazyku>
- Astaşçenko, Ye. V. & Koverina, M. S. (2021). Rol grammatiki v obučenii russkomu yazıku kak inostrannomu (do urovnya A2) na podgotovitelnih fakultetah tehničeskikh vuzov. *Mir nauki, kulturi, obrazovaniya*, (2 (87)), 179-182. Polučeno s sayta <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-grammatiki-v-obučenii-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu-do-urovnya-a2-na-podgotovitelnyh-fakultetah-tehničeskikh-vuzov>
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilaçar, A. (1989). *Gramer Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: TDK Yayınları.
- Evgeneva A. P. (1985). *Slovar russkogo yazıka: V 4-h t. Tom 1*. Pod red. A. P. Evgenevoy. Moskva: Russkiy yazık.
- Geldimiradova, O. (2022). O metodah izučeniya kategorii čisla imeni suščestvitelnogo v vvodnom kurse russkogo yazıka kak inostrannogo. V *Slovo o Slove: issledovaniya molodih učebn-filologov* (s. 182-186). Astrahan: Astrahanskiy gosudarstvennyy universitet.
- Glinnik, İ. V. (2020). Rol grammatiki pri izučenii inostrannogo yazıka v kontekste kommunikativnogo podhoda. V otv. za izdaniye İ. V. Voytov, *Obščestvennye i gumanitarnye nauki: materialy dokladov 84-j naučno-tehničeskoy konferentsii, posvyaşçennoy 90-letnemu jubileyu BGTU i Dnyu belorusskoy nauki (s mejdunarodnm učastiyem)*, (s. 212-215). Minsk: BGTU.
- Havronina, S. A. (2016). Soderžanie spetskurasa «Praktičeskaya grammatika russkogo yazıka dlya inostrantsev». V *Dinamika yazıkovih i kulturnih protsessov v sovremennoy Rossii*, (s. 2124-2127). Sankt-Peterburg: ROPRYAL.
- Herbert Spencer Quotes, *Allauthor*, <https://allauthor.com/quotes/144793/>, (09.08.2023).
- Hudson, R. & Walmsley, J. (2005). The English patient: English grammar and teaching in the twentieth century. *Journal of Linguistics*, 41, 593-622. doi: 10.1017/S0022226705003464
- Hupsarokova, A. M., & Hakunova, F. P. (2011). Predmetno-soderžatelnye komponentı polikulturnoy kompetentnosti pedagoga. *Vestnik Adigeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 3: Pedagogika i psihologiya*, (1), 50-55. Polučeno s sayta <https://cyberleninka.ru/article/n/predmetno-soderzhatelnye-komponenty-polikulturnoy-kompetentnosti-pedagoga>
- Kozan, O. (2019). Çeviri Eğitiminde Türkçenin Dil Bilgisi: İşlevsel Yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 143-156. doi: <https://doi.org/10.21497/sefad.586611>
- Kryuçkova, L. S. & Moşçinskaya, N. V. (2009). *Praktičeskaya metodika obučeniya russkomu yazıku kak inostrannomu*. Učebnoye posobiye dlya naçinayuşçego prepodavatelya, dlya studentov-filologov i lingvistov, spetsializiruyuşçihya po RKİ. Moskva: Flinta, Nauka.
- Kurilyuk, T. İ. (2019). Minimizatsiya morfologičeskogo materiala na zanyatiyah po praktičeskoy grammatike. V *Problemi i perspektivi movnoi pidgotovki inozemnih studentiv: zbirnik naukovih statej za materialami HIV Mizhnarodnoi naukovo-praktičnoi konferentsii* (s. 95-99). Harkiv: HNADU.

- Kuznetsova, M. V. (2003). Praktičeskaya grammatika russkogo yazıka i ee otlıçie ot teoretičeskoj. Kultura narodov *Priçernomorya*, (37), 48-52. Poluçeno s sayta chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74168/45-Kyznetsova.pdf?sequence=1
- Mathanova, İ. P. (2011). Referentsiya, inferentsiya i opisanie semantiki vıskazıvaniya. *Sibirskij filologičeskij jurnal*, (3), 136-143. Poluçeno s sayta <https://cyberleninka.ru/article/n/referentsiya-inferentsiya-i-opisanie-semantiki-vyskazyvaniya>
- Öksüz, G. (2014). Rus dili öğretiminde karşılaşılan ana dil kaynaklı girişim hataları. *Turkish Studies*, 9(6), 843-857. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6581>
- Rubtsova, E. V. (2019). Printsipi obuçeniya grammatike v protsesse prepodavaniya russkogo yazıka kak inostrannogo na naçalnom etape. *Regionalny vestnik*, (21), 29-30. Poluçeno s sayta <https://elibrary.ru/item.asp?id=41351682>
- Şaklein, V. M. (2008). *Russkaya lingvodidaktika: istoriya i sovremennost: Uçeb. posobiye*. Moskva: RUDN.
- Sinitsina, O. V. (2007). Psihologičeskij analiz lektsii kak osnovnogo vida deyatelnosti prepodavatelya vuza. *Almanah sovremennoy nauki i obrazovaniya*, (1), 230-231.
- Suvorova, A. G. (2020). Soderjanie praktičeskogo kursa grammatiki russkogo yazıka dlya kitayskih studentov. *Hudožestvennoe obrazovanie i nauka*, (3), 29-34. doi: 10.34684/hon.202003004
- Uşakov, D. N. (1935). *Tolkovy slovar russkogo yazıka: Tom 1*. Moskva: Gosudarstvennyy institut Sovetskaya entsiklopediya.
- Veliçko, A. V. (2016). Funktsionalno-kommunikativnaya grammatika v distsipline RKİ. *Dinamika yazıkovih i kulturnih protsessov v sovremennoy Rossii*, (5), 1672-1676. Poluçeno s sayta <https://elibrary.ru/item.asp?id=28384282>
- Vorobyeva, D. V. (2020). Osobennosti izuçeniya padejey v prepodavanii russkogo yazıka kak inostrannogo i russkogo kak rodnogo. V İsadçenko S. O. (gl. redaktor), *Nauçnyye trudy Kalujskogo gosudarstvennogo universiteta imeni K. E. Tsiolkovskogo* (s. 762-767). Kaluga: İzdatelstvo KGU imeni K. E. Tsiolkovskogo.

EXTENDED ABSTRACT

Learning any foreign language is an important way not only to communicate with people from other cultures in different parts of the world, but also to expand the dialogue between new peoples and countries. There are various relationships at personal, inter-organizational and state levels among individuals and nations. In this regard, in order to maintain healthy relations in the fields of politics, science, education, tourism, culture, art, trade, etc., it is of great importance to teach and learn languages that are common among nations in addition to one's native language. Investments in education are a strategic investment in the bright future of countries. In recent years, every country has been investing large sums of money for its citizens to learn foreign languages and has undertaken numerous projects on language and culture. As known, the process of learning a foreign language begins with grammar. Grammar is a field that examines the grammatical structure of a language, including the forms of words, syntax, sentence structures, expressions, and patterns of text formation. Grammar formulates these patterns in the form of general rules of language. Moreover, unlike the basic language skills of reading, writing, speaking and listening, grammar can be defined as the rules of a language as a whole. The need to relate basic language skills to grammar rules places grammar instruction at a central point. Grammar instruction aims to comprehend the rules and structural features of the language being learned. The learning of grammar rules enhances writing and speaking skills and strengthens communicative abilities. Just like in any language, the teaching and learning of grammar in the Russian language present a challenging field. However, it is essential to emphasize that, especially in comparison to Romance languages, the Russian language has a more complex system. In the teaching of grammar in foreign languages, including Russian, there are two types of grammar: theoretical (academic) and practical (pedagogical, grammar of Russian as a foreign language). While theoretical grammar in the Russian language is noteworthy for native Russian speakers, practical grammar stands out for individuals whose native language is not Russian. There are specific differences between theoretical and practical grammar: 1) Theoretical grammar aims to understand the structure of the Russian language; practical grammar, on the other hand, focuses on the practical aspects of language proficiency. The primary purpose of practical grammar is to teach foreigners the practical aspects of the language. 2) Theoretical grammar defines the structure of the language from the perspective of individuals whose native language is Russian. It is primarily a language theory. Practical grammar, on the other hand, defines the structure of the language from the perspective of individuals whose native language is not Russian, and it focuses on the spoken aspect of the language. 3) Theoretical grammar is studied by linguists, journalists, translators, etc. In this case, all subfields of linguistics, such as phonetics, spelling, word formation, lexicography, language history, etc., are closely related to theoretical grammar. While practical grammar is only studied from the perspective of foreign individuals. In this case, foreign individuals learn Russian according to their chosen

field of expertise (philology, history, economics, law, medicine, tourism, etc.). 4) The presentation order of material in theoretical and practical grammar is different. For example, in theoretical grammar, the parts of speech are presented sequentially, while in practical grammar, they are examined consecutively-simultaneously, but gradually. 5) In practical grammar, morphology and syntax are studied simultaneously, but in theoretical grammar, morphology always precedes syntax. Foreign students need to systematically study and frequently review grammar rules, along with numerous exceptions, to successfully and effectively master Russian grammar. In this context, the fundamental principles of practical Russian grammar studies for Russian language teachers as a foreign language have been determined in accordance with the purpose of the article, and there are 11 principles in order as follows: 1) The presentation of educational material to students should be in line with the goals and principles of teaching Russian as a foreign language. Educational material should be grouped according to grammatical features. 2) Interlingual comparisons (between the learned language and native languages) should be considered. In this regard, interlingual similarities and differences should be gradually conveyed to students. 3) The cases of nouns and synonymy should be systematic for foreign students. It should be slower than what is taught to Russian students. 4) Morphology and syntax should be studied together. Sentences appropriate to the level of the target audience should be preferred. 5) In presenting grammar material, a path should be followed from easy to difficult, from known to unknown. 6) Inductive and deductive methods should be used to develop the skills and abilities of analyzing language material and drawing independent conclusions. 7) A conscious approach should be applied in language learning. Based on this approach, learning awareness should be created, and emphasis should be placed on students systematizing grammar skills rather than memorizing grammar rules. 8) Synonymous expressions in grammar should not be used in the early stages of education. 9) The essence of grammar material should be presented, and appropriate language tools should be selected for each new topic. 10) Speech patterns should be created, and tables should be used to introduce and explain grammar material. A sufficient number of words should be taught for speech production. 11) Consideration should be given to students' future expertise, and language and stylistic features appropriate to this expertise should be part of the course materials. As a result of this study, the importance of applying the above-mentioned grammar teaching principles in Russian classes as a foreign language has been emphasized to help students 1) understand expressions accurately, 2) construct sentences and speech correctly, and 3) consciously choose grammar forms and structures. It is anticipated that the application of these principles in Russian language classes as a foreign language will reduce students' grammar errors.

Güney Sibirya Türk Lehçelerinin Yok Olma Tehlikesi Üzerine

Serdar DAĞISTAN¹

Öz

Günümüzde, etnik veya dini ilişkilerde gerilimlerin arttığı ve yayıldığı bir ortamda, yok olma tehlikesi altındaki diller konusu üzerine bilimsel çalışmalar yapılması, çağın hem teorik hem de güncel bir sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil ölümünün başladığı veya gerçekleştiği her yerde doğal afetler haricinde; siyasi, kültürel ve hatta dini açıdan baskın güç olan bir toplum ve onun karşısında, değişik uygulamalar sebebiyle kültürel kimliğini, çoğu zaman dinini ve nihayet dilini yitirmeye başlayan toplumlar vardır. Çeşitli durumlarda ve aşamalarda gösterilen dil ölümünün başlangıcı, dilin, doğal konuşurlarını savaş, doğal afetler ve sürgünler etkisiyle fiziki ya da biyolojik olarak yok etmesi sonucunda meydana gelir. Fakat bu ölüm insanların biyolojik ölümü ile sınırlı olmaz. İnsanlar hayatta kalırsa dilleri de hayatta kahr diye bir genelleme de yapılamaz. İnsanlar yaşarken de diller yok olabilir yani ölebilir, öldürülebilir. Dolayısıyla bu araştırma makalesinde çeşitli nedenlerden ötürü yok olma tehlikesi altında olan Güney Sibirya Türk lehçelerinden Altay, Tuva, Hakas ve Şor dilleri üzerine Sovyetler döneminden günümüze kadar ele alınmış bazı bilimsel çalışmalar derlenerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tehlikedeki Türk dilleri, Altay, Tuva, Hakas, Şor

On The Threat of Extinction of The Turkish Dialects of Southern Siberia

Abstract

Nowadays, in an environment where tensions in ethnic or religious relations are increasing and spreading, scientific studies on the subject of languages under the threat of extinction appear as both a theoretical and actual problem of the age. Wherever language death begins or occurs, apart from natural disasters, there is a society that is the dominant power politically, culturally, and even religiously, and against it, there are societies that, due to various practices, begin to lose their cultural identity, often their religion and finally their language. The onset of language death, which is manifested in various situations and stages, occurs when a language physically or biologically destroys its natural speakers through war, natural disasters, and exile. But this death is not limited to the biological death of humans. It cannot be generalized that if humans survive, so do their languages. Languages can also disappear, that is, they can die or be killed while people live. Therefore, in this research article, some scientific studies on Altai, Tuva, Khakas, and Shor languages, which are among the South Siberian Turkic dialects in danger of extinction due to various reasons, from the Soviet period to the present day will be compiled and analyzed.

Keywords: Endangered Turkic languages, Altay, Tuva, Khakas, Shor

Atf İçin / Please Cite As:

Dağistan, S. (2024). Güney Sibirya Türk lehçelerinin yok olma tehlikesi üzerine. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1181-1189. doi:10.33206/mjss.1472585

Geliş Tarihi / Received Date: 23.04.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.06.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, serdar.dagistan@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-1685-4890

Giriş

Tehlikedeki diller konusu ile ilgili araştırmalarda 20. yüzyılın 90'lı yıllarından bugüne tehlike altında olan Türk dillerine önem verilmeye ve sistematik araştırmalar yapılmaya başlandı. Değişik toplumlarda yaşayan Türklerin ve bazı Türk lehçelerinin neden, hangi sebeplerin etkisiyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun tespiti, Türk halklarının yaşadığı ülkelerde kabul edilen dil kanunları ve uygulanan dil politikasının Türklerin dillerine etkisi günümüzde Türkoloji biliminin karşı karşıya olduğu önemli meselelerden birisidir.

Genel kabule göre, günümüzde dünyada 6,500-7,000 dil vardır. Maalesef dillerin sayısı giderek azalmaktadır. Az nüfuslu halkların dilleri, dünya dillerinin yarısını teşkil etmektedir. Bu dillerin önemli bir kısmı yakın gelecekte kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Kadıralı, 2016: 8). UNESCO tehlikedeki dillerin korunması amacıyla çalışmalar yapmaktadır. UNESCO tarafından paylaşılan bilgilere göre, son 60-70 yıl zarfında 200'den fazla dil kaybolmuştur. Bugün ise 538 dil kritik, 502 dil ciddi tehlike altında ve 607 dil ise savunmasız durumdadır. Ne yazık ki, bu listede Türk dilleri de yer almaktadır. Bu durum, özellikle SSCB'nin 20. yüzyılda izlediği dil politikalarıyla tahrip edici vahim olayların sonucunda ortaya çıkmıştır (Kadıralı, 2016:9).

Bilindiği gibi, herhangi bir ülkenin dil politikasını kendisine göre uygulayan kurumlar vardır. Hatta ülkelerin azınlık halklarının dillerini geri planda tutan, bir dilin önceliğini belirleyen açık veya gizli bir dil politikası ve dil planlamasının bulunmakta olduğunu da biliyoruz.

Bir ülkenin dil politikasının gerçekleşmesi dilin kendi kullanım durumu, siyasi güç ve resmi ideoloji, etnik köken, kültürel ve finansal faktörlerle sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla dil politikası kavramı hem bilimsel, hem de politik bir anlam taşımaktadır. Yani dil politikası herhangi bir etnik grubun milli kimlik meselesiyle ilgilidir. Bir toplumun diline müdahale edilmesi, o toplumun milli kimliğini tehlikeye atabilir. Bu açıdan bakacak olursak bağımsız olmayan ve herhangi bir devletin içinde veya ona bağlı olarak yaşayan halkların durumu daha zordur. Çünkü bazı devletlerde uygulanan milli dil politikası çoğunlukla küçük ulusların ve etnik azınlıkların ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. O yüzden Türk halklarının dilinden bahsederken, daha çok bağımsız, devleti olmayan başka devletler bünyesinde yaşamakta olan Türk halklarından bahsetmek gerekir. Çünkü o devletin bünyesinde olan Türk halkları politik baskılar altında olduğundan sayıları günden güne azalmakta, hatta bazıları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Uluslararası terminolojide "Tehlikedeki Diller" tabiri sayıları azalan dilleri veya halkları ifade etmektedir. Türk halkları arasında bu açıdan tehlike altında olan pek çok dil var. Bugün UNESCO ve Etnoloji kurumlarının belgelerinde hem ölü dil, hem de yok olma tehlikesi altında olan dil olarak kayıtlı Türk dilleri bulunmaktadır. Örneğin UNESCO belgelerinde Hakas dilinin Kamas lehçesi, Karaim dilinin Kırım lehçesi ve Soyatca (diğer adıyla Dukha), Etnoloji Enstitüsü belgelerinde Çağatay ve İrandaki Türk dillerinden olan Selçuklu Türkçeleri ölü diller arasında yer almaktadır. Genel olarak Karaim, Tofa dilleri, Kırımçak dili, Çulım Türkçesi gibi Türk dilleri şu anda yok olma tehlikesi altında olan diller arasındadır. Bundan dolayı Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı ve Uluslararası Türk Akademisi tarafından desteklenen Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi, yukarıda dile getirilen fiili durumlardan hareketle, konuya Türkiye merkezli ancak Türk dili konuşan halklara yönelik bir bakış ve yorum ortaya koymuştur. Bu, projenin sadece Türkiye'deki dilleri değil, genel olarak Türk dili konuşan tüm toplulukların dil ve kültürlerini koruma ve destekleme amacını taşımaktadır. Bu bakış açısı, Türk dili ve kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini vurgularken, aynı zamanda bu dillerin tehlikede olduğu gerçeğini de dikkate alarak koruma çabalarının önemini vurgular (Yıldız, 2016:11).

Geçmişten günümüze diller daima birbirleriyle etkileşim içinde olmuşlardır. Gelecekte de bu etkileşim devam edecektir. Bu etkileşim ve ilişki sonucunda dillerde bazı değişiklikler meydana gelir. Yani dil doğar, yaşar ve ölür. Bu etkileşimler toplumdbilimsel terimlerle anlatılacak olursa bir dilin diğer bir dile yoğun etkisi Hagege'ye göre şöyle açıklanır: Birinci aşamada baskın dilin yoğun bir etkisi hissedilir ve bu yoğun etki sonucunda baskın dili konuşma artar. Genç nesil baskın dili öğrenir ve böylece iki dillilik gelişir ve bu ikinci aşamayı oluşturur. Fakat bu iki dillilik eşit düzeyde olmayan bir iki dilliliktir. Genellikle sosyal statüsü veya geniş ulusal, uluslararası kullanımı olan dil diğerine karşı büyük bir baskı oluşturur. Yerel dil bu duruma karşı koyacak güçte değildir. Genç nesil ile ana dili konuşan yaşlı nesil arasında iletişim sorunu giderek artar, zorlaşır. Bunun sonucu olarak da genç nesil, anne babalarının kullandığı dili terk eder (Hagege 2009: 80). Böylece dil yok olma aşamasına gelir. Yok olma riski ve tehdidi altındaki dil, yani tehlikedeki dil, belirli sebeplerle etkin bir şekilde kullanılmayan, konuşur sayısı azalma eğilimi gösteren veya nesiller arası dil aktarımının zayıfladığı dil olarak tanımlanabilir (Sarı, 2016: 241).

Güney Sibirya Türk Lehçeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bugün dünyanın her bölgesinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan birçok dil vardır. Bu çalışmada tehlike altında olan Güney Sibirya Türk lehçelerinden Altay, Tuva, Hakas ve Şor lehçeleri üzerinde durulacaktır. Geçmişte Türkolog dilbilimciler bu diller üzerine birçok çalışma yapmışlardır. Konuyla ilgili bilimsel çalışmalar, projeler, ders kitapları, tezler yazılmıştır. Günümüzde tehlikedeki diller arasında yer alan Altay, Tuva, Hakas ve Şor lehçeleri üzerine Sovyetler döneminde yapılan çok sayıda araştırma ile karşılaşmaktayız. Konuyla ilgili bazı kaynakları derleyerek geçmişten günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalarını inceleyeceğiz.

Razvitie Literaturnih Yazıkov Narodov Sibiri v Sovetskuyu Epohu (1965) adlı çalışmada aşağıdaki konular üzerinde durulmuştur. G.D.Sanceev Sibirya Dillerini Öğrenmenin Hedefleri başlıklı çalışmasında: 'Bilindiği gibi, Altay grubuna ait dillerin önemli bir kısmı Sibirya topraklarında bulunmaktadır. Altay grubuna ait dillerin aynı kaynaktan geldiği varsayılmaktadır. Ancak, birçok bilim adamı bu varsayımı reddediyor. Aynı dil ailesine veya gruba ait olsalar bile, Sibirya dillerinin incelenmesinin doğrudan tarihsel hedefleri takip edemeyeceğine inanıyorlar, çünkü bu dillerin genetik bağlantıları Sibirya sınırlarının çok ötesine geçiyor' görüşünü dile getiriyor (RLYNSSE 1965: 5-7). Dolayısıyla Sibirya'daki tüm dillerin tek bir dil birliği oluşturabileceği anlamına gelmediğinden bahsederek köklü bir dilin parçası olduğunu incelemeye çalışmıştır. Yukarıda adı geçen kitapta N.A. Baskakov Sibirya Türk Dillerini İncelemenin Hedefleri adlı çalışmasında Sibirya dillerinin kökünün Türk dillerine dayandığını şu cümlelerle belirtir: 'Sibirya Türk dilleri: doğuda Yakut, batıda Tatar dilinin Sibirya lehçeleri ve güneyde Altay, Hakas, Tuva, ayrıca Karagas, Kamasin, Şor, Çulım ve diğer lehçeler önemli farklılıkların yanı sıra, onları benzersiz bir alanda birleştiren, bazı ortak fonetik, sözcüksel ve gramer özellikleriyle karakterize edilen birçok ortak özelliğe de sahiptirler' (RLYNSSE 1965:23) diyerek yukarıda adı geçen diller üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu kitapta buna benzer Altay, Tuva ve Hakas dilleriyle ilgili değerli birçok bilimsel makale bulunmaktadır. Örneğin: G.İ. Donidze'nin Sovyet Döneminde Hakas Dilinin Toplumsal İşlevlerindeki Bazı Değişimler Üzerine (RLYNSSE 1965: 32-35); D.A.Monguş'un Sovyet Döneminde Tuva Dilinin Gelişimi (RLYNSSE 1965: 53-60); D.F.Pataçakova'nın Sovyet Döneminde Hakas Dilinin Gelişimi (RLYNSSE 1965: 69-74); N.A.Kuçiçaşeva ve E.N.Çunceakova'nın Sovyet Döneminde Altay Dilinin Gelişimi (RLYNSSE 1965: 75-80) makaleleri bu dillerin Sovyetler döneminde de 1965'li yıllardan itibaren ayrıntılı olarak incelenmeye ihtiyaç duyulan ve güncel konuların içinde yer alan diller olduğunu belirtmektedir.

Sovyetler döneminde Kırgızistan Bilimler Akademisi tarafından 1966 yılında yayımlanan İstoçniki Formirovaniya Türkskih Yazıkov Sredney Azii i Yujnoy Sibiri adlı makale derleme kitabında İ. A. Batmanov Güney Sibirya ve Orta Asya'daki Türk Dillerinin Oluşum Kaynakları çalışmasında Türk dillerinin sınıflandırılmasını yapar ve bu dillerin Rus dilinin etkisi altında kaldığını istatistik olarak gösterir. 'Yazım kalıpları, konuşan sayısının aşağıdaki göstergeleri ile karakterize edilir: буака – 291, бѳакѳ – 211; дыга – 310, дого – 192; пашыроа – 316, пначе – 186; суд – 261, сот – 241. Burada çok sayıda Rusça kelimeye hakim olarak kendi lehçelerini yoğunlaştırır, geliştirir, aynı zamanda belirli diyalektler nedeniyle edebi dilleri zenginleştirir. Yeni hayat, yeni teknoloji ve kültür, yeni kelimeler şeklinde dillere yansır. Modası geçmiş kavramları ifade eden kelimeler kullanım dışı kalmaya başladı' görüşünü sunarak şöyle bir sonuca varır: 'Genel olarak, farklı dönemlerde Türk dillerinin kelime dağarcığının ve bazı gramer olgularının yenilenme kaynaklarının Moğolca, Farsça, Arapça ve şimdi Rusça gibi farklı diller olduğunu söyleyebiliriz' (İFTYSAYS 1966: 5-22). Bu kaynakçada Rus dilinin Türk dillerine olan etkisi üzerine Batmanov dahil diğer dilbilimcilerin çalışmalarını karşılaştırabiliriz. Mesela; U.Asanalıyev'in Rus Dili Türk Dillerinin Zenginlik Kaynağıdır (İFTYSAYS 1966: 318-357) makalesi sonradan SSB Bilimler Akademisi tarafından 1976 yılında yayımlanmış Sibirskiy Türkologičeskiy Sbornik adlı eserde N.İ.Letyagina'nın Tuva Dilinde Bir Kelimesi makalesinde 'bir' kelimesi gramer bakımından incelenir (STS 1976: 60-68). Aynı kitapta M.İ. Borgoyakov Modern Hakas Dilinde Bazı Sözdizimsel Yapıların Yan Cümlelere Geçişi çalışmasında Hakas dili cümlebilim bakımından ele alınır (STS 1976: 86-95).

Yazıkı Narodov Sibiri eserinin devamı 1978'de yayımlanmıştır. Bu çalışmada Sibirya dilleri üzerine geniş çaplı makaleler bulunmaktadır. Mesela, Türk dilleri etimolojisi, sesbilimi, alıntı kelimeler, gramer, leksik, lehçe v.b. konular ele alınmıştır. Hakas ve Şor dilleriyle ilgili çalışmalar da bulunmaktadır. Onlar D.F. Pataçakova'nın Hakas Dilinin Kızıl Lehçesindeki 'ç' ve 'ıı' Sesi Üzerine (YNS 1978: 151-159) ve F.G. Çispiyakova'nın Şor Dilinin Kondom ve Mrass Lehçelerinde Ünlüler Arası ũ - 3(c) Sesleri Üzerine' (YNS 1978: 170-174) başlıklı çalışmaları yapılan araştırmalar arasındadır. Dilbilimci A.M.Şerbak'ın Oçerki po Sravnitelnoy Morfoloģii Türkskih Yazıkov (1981) adlı çalışmasında Türk dilleri morfoloji bakımından ele alınarak fiil çekimleri, fiil oluşum formları, Türk dillerinde morfolojik unsurların oluşum yöntemleri ve

tarihsel derinliği üzerine konulardan bahsedilmektedir. Türk dillerinin morfolojisi üzerine yapılmış diğer bir karşılaştırmalı eser Sravnitelno-İstoričeskaya Grammatika Türkskih Yazıkov, Morfoloģiya E.R.Tenişev'in editörlüğünde 1988 yılında SSB Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştır. Çalışmada Türk dillerinin isim, sıfat, sayı sıfatı, zamir, zarf, fiil ve edatları ele alınmıştır.

Yukarıda taradığımız kaynaklar dilbilimcilerin 1965-1988 yılları arasında genel Türk dilleri üzerine yaptığı çalışmalardır. Aşağıda tarayacağımız kaynaklar ise tehlikedeki Türk lehçeleri Altay, Tuva, Hakas ve Şor dilleri üzerine yapılmış çalışmalar olacaktır.

Altay Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Altay dilinin morfolojisi üzerine çalışan ilk dilbilimcilerden birisi G.İ.Ramsted'dir. Onun Vvedenie v Altayskoe Yazıkovnanie eseri 1957'de Moskova'da yayımlanmıştır. Bu çalışma, Altay dillerinin karşılaştırmalı tarihsel gramerinin ana bölümü olan morfolojiye ayrılmıştır. Yani Türk, Tunguz, Moğol ve Kore dillerinin materyallerine dayanarak, Altay dillerinin evrim modelini oluşturmasını sağlayan belirli gramer biçimlerinin bir analizi verilmektedir. Ayrıca dilbilgisi yapılarının ve söz varlığının tarihsel gelişimini sunmanın yanı sıra çeşitli sözcük ve eklerin etimolojisini de belirler (Ramsted 1957: 26-225). Sonra N.A.Baskakov'un 1958'de yayımlanmış Altayskiy Yazık kitabının temel amacı Altay dili çalışmalarının tarihi, oluşumu, gelişimi hakkında genel bir fikir vermektir. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Altay dili ve lehçelerinin 15. yüzyılın sonlarından 1950'ye kadar olan sürecinin incelenmesinin tarihi hakkında bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde Altay dilinin kökeni, diğer Türk dilleriyle bağlantısı ve ilişkisi, ana gelişim süreçlerinin özellikleri, lehçelerinin birleştirilmesi konularına ayrılmış ve son olarak Altay dilinin SSCB halklarının dillerinden biri olarak gelişmesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Altay dilinin lehçelerinin sınıflandırması ve güney ve kuzey olmak üzere iki ana lehçe grubunun fonetik ve gramer özelliklerinin kısa bir açıklaması sunulmaktadır (Baskakov 1958: 5-115).

O.P.Sunik'in editörlüğünde 1971 yılında SSB Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan Problema Obşnosti Altayskih Yazıkov adlı çalışmada Altay dillerinin ortak sorunu, Altay dillerinin karşılaştırmalı incelenmesi metodolojisi, bir Hint-Avrupalının bakış açısıyla Altay çalışmaları, Altayca akrabalık terimleri ve etimoloji sorunu, Altay dillerinde organ adları hakkında, Tunguz-Mançu ve diğer Altay dillerinde "kırmızı" niteliğini ifade eden kelimelerin genel temelleri ve sözcük modelleri, Altay sözcük paralellikleri üzerine bazı notlar, Altayca ve Çuvaşça geyik, deve ve fil isimleriyle paralellik, Altay dillerinde mekânsal temsiller ve bunları ifade etme yolları üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Altay dilleriyle ilgili diğer bir bilimsel çalışma da Oçerki Sravnitelnoy Morfoloģii Altayskih Yazıkov kitabı O.P. Sunik'in editörlüğünde 1978 yılında SSB Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştır. Çalışmada Altay Türk dilleri; Altay dillerinde etken fiil biçimleri, Altay dillerinde sözlü eylem yöntemlerini ifade etme biçimleri, Altay dillerinde "olmak" fiili ve türetim, Altay dillerinde çokluk ekinin tarihi gelişimi üzerine, Altay dillerinde "kendi"/"kendisi" zamirleri ve bunların morfolojik türeyişi gibi konular incelenmiştir (Sunik 1978: 10-268).

İ.V.Kormuşin'in Sistemi Vremyon Glagola v Altayskih Yazıkah (1984) kitabı ise, Türk, Tunguz-Mançu ve Moğol gruplarının kanıtlanmış modern, ortaçağ ve antik dillerinin fiil kategorisinin anlamsal ve biçimsel yapısının bir analizini sağlar; karşılaştırmalı tarihi yöntemlere ve proto-dilbilimsel yöntemlere dayanarak bu kategorinin durumu her grupta ayrı ayrı yeniden yapılandırılır ve ardından çevrimdışı yeniden yapılandırmanın sonuçları karşılaştırılır (Kormuşin 1984: 3-85).Yukarıda incelediğimiz kaynaklar Altay dilleri üzerine yapılan çalışmalardan bazılarıdır Dikkat edecek olursak, çalışmaların çoğu Sovyetler döneminde yapılan çalışmalardır.

Tuva Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tuva dilinin sesbilimini inceleyen F.G. İshakov Tuvinskiy Yazık Oçerk po Fonetike (1957) kitabında Tuva dilinin ünlü ve ünsüzlerini tek tek incelemiştir. Her ses örneklerle diğer Türk dilleriyle karşılaştırılarak incelenmiştir. Yazar çalışmasını vokal ve konsonant olmak üzere iki bölümde ele almaktadır (İshakov 1957: 9-116). Sonra 1961'de dilbilimci F.G. İshakov'un A.A.Palmbah ile yayımladığı Grammatika Tuvinskogo Yazıka, Fonetika i Morfoloģiya kitabında fonetik ve morfoloji üzerine çalışmalar yapmıştır (İshakov, Palmbah 1961: 9-471).

Tuva dili üzerine yayımlanmış bir başka çalışma olan Tuvinskaya Pismennost, Yazık i Literatura (1980) kitabı da Tuva dilinin 50. yıl dönümüne ithaf edilmiştir. Kitapta yer alan makaleler, yazının tarihini, Tuva'nın sosyo-kültürel gelişimi açısından önemini ve Tuva ulusunun tarihini incelemektedir. Tuva dili ve edebiyatının ulusal yazı dilinin tanıtımıyla ilgili güncel sorunlarına yönelik bir dizi makaleler yer almaktadır. Mesela, Tuva dili ile ilgili: Tuva halkının ulusal bütünleşmesinde dil ve yazının rolü üzerine, Tuva sözcükbilimi ve

sözlükbilimi, Tuva dilindeki taklit sözlerin fonetik ve yapısal özellikleri üzerine, Modern Tuva dilinin bazı sesli harflerinin yazılış sorunları, Rusça ve Tuva dillerinde kelime sırasının temel işlevleri, Ortaokulda Tuva dili öğretiminin sorunları v.b. konular ele alınmıştır (TPYL 1980: 3-131). 1987'de yayımlanmış B.İ.Tatarinsev'in Smislovie Svyazi i Otnoşeniya Slov v Tuvinskom Yazıke kitabında ise Tuva dili leksik ve semantik açılarından ele alınmıştır (Tatarinsev 1987: 3-198).

Hakas Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tehlikedeki Türk dilleri sıralamasında yer alan diğer bir lehçe olan Hakasça üzerine Sovyetler döneminde detaylı bir şekilde araştırmalar yapılmıştır. Mesela, 1955 yılında Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanan Voprosı Hakasskogo Yazıka i Literaturı adlı çalışmada Hakasça üzerine birçok konuda makaleler yer almaktadır. Makalelerde şu konulara değinilmektedir: Hakas sosyo-politik terminolojisinin sorunları, alıntı kelimelerin sınıflandırılması, Hakas dilinde "r" ve "f" seslerinin vokaller arası konumu, Hakas edebi dilinde çıkma durumunun biçimleri ve anlamları gibi konular işlenmiştir (VHYL 1955: 13-170). Hakas dili üzerine yayımlanmış bir başka çalışma olan 40 Let Hakasskoy Pismennosti (1967) adlı eser de Hakas yazısının 40. yıl dönümüne ithaf edilmiştir. Bu eserde yer alan bölümler: Yazılı ve Edebi Hakas Dili, Hakas Dilinin Yazım Normlarının Oluşturulması, Hakas Dilindeki İlk Okul Ders Kitapları gibi konular üzerine hazırlanmıştır (HP 1967: 6-80).

Hakas dilinin fonetik, morfoloji ve sözdizimini ele alan diğer önemli bir eser dilbilimci N.A.Baskakov'un editörlüğünde Grammatika Hakasskogo Yazıka adıyla 1975 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışma, edebi bir dil olarak ortaya çıkan modern Hakas dili üzerinedir. Çalışma, dilbilimin ana dallarını (fonetik, morfoloji, sözdizimi) içermektedir (GHY 1975: 3-413). M.İ.Borgoyakov tarafından 1981'de yayımlanmış bir bilimsel çalışma da Hakas dilinin tarihi gelişiminin araştırılmasını ele almaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Hakasların tarihi ve dilleri hakkında bilgiler sunulmaktadır. İkinci bölümünde Hakas dilini ve lehçelerini incelemek için kaynaklar üzerine araştırmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Hakas dili ve ağızlarının araştırılması tarihi ele alınmaktadır (Borgoyakov 1981: 7-143).

Şor Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yok olma tehlikesinde olan dillerden bir sonraki de Şor lehçesidir. Günümüzde nüfusları on beş binin altına düşmüş olan Şor Türklerinin dilleri yok olma sürecindedir (Babatürk, 2022: 198). Son zamanlarda bu dili konuşanların sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. Elbette, bu durumun nedenleri, yukarıda bahsettiğimiz kuramsal sebeplerle ilişkilendirilebilir. Yani devletin olmaması, dil üzerine basılan kaynak kitapların yetersizliği, dili taşıyan, bilen kaynak kişilerin azalması gibi sebepler dili yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmektedir. Şorca üzerine yazılmış birçok bilimsel çalışma vardır. N. P. Dırenkova'nın 'Şorskiy Folklor (Şor Folkloru 1940)' ve 'Grammatika Şorskogo Yazıka (Şor Dili Grameri 1941)' adlı çalışmaları Şor Türkçesi üzerine yapılan temel kaynaklardır (Babatürk, 2020: 1359). Sovyetler döneminde 1977'de yayımlanmış Yazıki Narodov Sibiri kitabında Şor diliyle ilgili şu çalışmalar sıralanabilir: İ.P. Borodkina Şor Dilinin Mras Lehçesindeki Sesli Harflerin Bileşimi başlıklı çalışmasında Şor dili üzerine uzman, kapsamlı çalışmalar yapan N. P. Dırenkova'nın bir kaç bilimsel çalışmasını örnek olarak alır ve Şor diliyle ilgili eserleri sıralar. Bu çalışmada Şor dilinin sesbilimi ele alınmış ve ünlüler incelenmiştir (YNS 1977: 11-20). Aynı şekilde sesbilim, fonem üzerine yapılan bir başka çalışma ise N. B. Pospelova tarafından ele alınmıştır. Pospelova'nın Şor Dilinde Ünsüz Ses Birimlerinin Bileşimi konusunda yazdığı makalede ünsüzler üzerine durulmuştur (YNS 1977: 21-33). F.G. Çıspiyakova da Şor Dilinin Kondoma Lehçelerindeki Fonetik Süreçleri adlı çalışmasında Şor dili fonetik bakımdan incelenerek ünlü ve ünsüzlerin sınıflandırılması ele alınmaktadır (YNS 1977: 64-75). Şor Dilinde Basit Sıfat-Fiil adlı çalışmasında A. V. Espova Şor dilinin sıfat-fiil konusunu örneklerle anlatmıştır (YNS 1977: 103-109). M. A. Jevlov Hakas Yazım Terimleri makalesinde Hakas terminoloji ve terimlerinden bahsetmektedir (YNS 1977: 113-122).

1993 yılında yayımlanmış İ. A. Nevskaya'nın Formı Deepriçastnogo Tıpa v Şorskom Yazıke monografisinde şu konulara değinilmektedir: Şor dilinin fiil kalıpları sisteminde zarf fiillerin yeri, Şor dilinde zarf fiillerin oluşumu ve anlambilim, Şor dilinde anlambilimi ve sınıflandırılması konuları ele alınarak üzerine çok az çalışma yapılan Şor dilinin materyallerine dayanan bu monografide, ilk kez zarf tipinin bir form sistemi vurgulanmış, gerçek zarf ve zarf benzeri formların bileşimi ve bunların morfolojik, sözdizimsel işlevleri belirlenmiştir (Nevskaya 1993: 3-107).

Değerlendirme

Rusya Federasyonu bünyesinde özerk bir cumhuriyet olarak yer alan yukarıda adı geçen dillerin konuşurlarının çoğunluğunun Rusça konuştuğunu da belirtelim. Buna rağmen milli kimlik konusunda şuurulu

olmaları nedeniyle dillerinin araştırılması ve korunması üzerine bazı çalışmalar yürütmektedirler. Yapmış oldukları bu çalışmalara rağmen adı geçen bu dillerin tehlike altında olan diller arasında olduğu maalesef bir gerçektir. Çünkü Rusya Federasyonu'nda 1991-2000 yılları arasında gerçekleştirilen reformlar yerli halklara-ulusal azınlıklara kendi ana dillerini eğitim ve kitle iletişim araçlarında kullanma hakkı vermiş olsa da, hükümet 2000 yılından sonra yerli dillerin devlet işlerinde kullanımını tamamen kısıtlamıştır. Halen, Rusya Federasyonu Anayasası'nın 68. maddesine göre, özerk cumhuriyetlerin yerel yönetimlerde ve devlet dairelerinde ana dillerini kullanma, ana dillerini koruma ve geliştirme hakları olmasına rağmen, devlet dili Rusça olduğundan, Rusça hemen hemen her alanda kullanıldığı için yerel diller bastırılmaktadır. Sibirya'da çeşitli sosyal alanlarda 40'tan fazla yerli halkın dilinin geliştirilme olanakları son derece daralmış ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bunların içinde de Altay, Tuva, Hakas, Şor dilleri vardır. Rusya Federasyonu Anayasası'nın (26.2) maddesi "Herkesin kullanım, iletişim, eğitim ve yaratıcılık dilini serbestçe seçme hakkı vardır" hükmünü içermesine rağmen, Rusya Devlet Duması tarafından 25 Temmuz 2018'de kabul edilen yasa, Rus dilinde eğitim sağlamaktadır. Ama kanunun kabul edilmesi, yalnızca kişiye herhangi bir şartta, herhangi bir dili kullanabilme hakkını ya da imkanını verme anlamına gelmez. Bu, söz konusu olan hak ve imkanları gerçekleştirmeyle sağlayabilmek için devlet kurumlarının değişik dilleri bilen uzmanları istihdam etmek anlamındadır. Bu durum konuşur sayısı her geçen gün azalan Türk halklarının dillerinin gerçek anlamda yok olma tehlikesini yaratmıştır diyebiliriz. Bu süreç, yalnızca dilleri tehlike altında olan bölgelerde değil, diğer bağımsızlığını kazanmış ülkelerde de yakın gelecekte karşılaşılabilecek bir tehlike olarak görülmektedir.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların çoğunun Sovyet döneminde yapılması, Sibirya çalışmalarının gelecekte de devam edeceğini göstermektedir. Alanında son derece önemli çalışmalar olan bu çalışmalar dışında Güney Sibirya Türk lehçeleri üzerine yapılan başka çalışmalar da vardır. Mesela, Sibirya üzerine Türkiye'de de bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, ayrı bir konu olarak incelenmeyi gerektirir. Örneğin, Ekrem Arıkoğlu'nun "Türkiye'de Sibirya Çalışmaları" başlıklı makalesinde, konumuzla ilgili birçok çalışmaya rastlayabiliriz [Arıkoğlu, 2006: 7-23]. Aynı zamanda Güney Sibirya Türk lehçeleri üzerine yapılan belirli çalışmalardan da bahsedebiliriz:

Tehlikedeki Türk Dilleri üzerine yapılan bilimsel çalışmaların son yarım asırda yaygın olarak ele alınmaya başlanması sevindiricidir. Çalışmamızda ele alınan diller üzerine geçmişte Sovyetler döneminde birçok çalışma yapılmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bu diller üzerine çalışmalar parmakla sayılabilecek kadar azalmıştır. Bu nedenle de tehlikedeki diller konusu güncel konular arasına girmiştir. Tabii ki yukarıda belirlediğimiz kuramsal sebepler başta olmak üzere bilimsel ve diğer çalışmaların azalması da dillerin yok olma riskini artırmaktadır. Çünkü tehlikedeki bir dili konuşan kişilerin o dilde yayımlanmış kitaplara, çalışmalara ihtiyaçları vardır. Kitaplar, araştırmalar ve çalışmalar olmadığı takdirde o dili kullananlar da yok olur. Fakat son zamanlarda bu konu güncel olarak birçok proje kapsamında ya da konferans, sempozyum gibi bilimsel faaliyetlerde sunulan, ele aldığımız konuyla ilgili makale ve bildirimlerle de karşılaşmaktayız. Örnek olarak dört ciltten oluşan Tehlikedeki Türk Dilleri eserini ele alabiliriz. Tehlikedeki Türk Dilleri projesi; dünya gündeminden nispeten uzak kalan az nüfuslu ve az konuşurlu Türk halklarını, onların dillerini ve kültürlerini birarada, ortak ana başlıklar halinde ele almayı, tanıtmayı, bilgi ve belgeleri kamuoyu ile paylaşmayı ve bu yolla tehlikedeki Türk dilleri ve kültürleri konusundaki farkındalığı ve duyarlılığı geliştirmeyi, sonraki kuramsal çalışmalar, dokümantasyon çalışmaları, yeniden canlandırma vb. diğer faaliyetler için müşterek bir akademik zemin ve platform oluşturmayı amaçlamıştır. Bu tür proje çalışmalarının artması belki de tamamen olmasa da bazı dillerin yok olmasını erteleyebilir.

İbrahim Ahmet Aydemir, Altay Tuvaları-Altaylarda Unutulmuş Bir Türk Halkı başlıklı makalesinde şunları belirtmektedir: 'Bir disiplin olarak Türkoloji, sadece Türk dillerinin araştırılmasını değil, aynı zamanda Türk halklarının tarihini, menşesini, dini inanışlarını, maddi-manevi kültürünü ve sosyoekonomik yapısını araştırmayı da kapsamaktadır. Bu bağlamda büyük küçük bütün Türk halklarının tarihleri ve maddi kültür varlıkları bilimsel veriler ve ölçütler dikkate alınarak araştırılmalı ve irdelenmelidir. Altay Tuvaları olarak adlandırılan grup, başta Tuva Cumhuriyeti Tuvaları olmak üzere diğer Tuva gruplarından çok uzun yıllar ayrı kalmışlardır. Bu ayrı kalışın ve izole bir hayat sürüşünün neticesi olarak Altay Tuvalarının bugün kendine has dili, tarihi, ve kültürü oluşmuştur (Aydemir, 2009:12). Aydemir bu çalışmasında öncelikle Altay Tuvalarının tarihini, kökenini, dilini, dinini ve maddi kültürünü ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bunlar ortaya konulurken bir taraftan da Altay Tuvalarının hali hazırdaki durumları da en son bilimsel veriler dikkate alınarak betimlenmeye çalışılmıştır. Gökçe Yükselen Peler ve Fatih Çelik'in Sibirya Türkçesi Altay, Hakas, Tuva ve Saha Türkçeleri Kısa Gramer ve Edebiyat adlı çalışmalarında Güney Sibirya Türk lehçelerinin gramerleri ve edebiyatları incelenmiş olup Sibirya çalışmalarına yeni bir katkı sağlamıştır (Peler, Çelik 2024:

166). Son zamanlarda bahsettiğimiz gibi yukarıda adı geçen diller üzerine yapılan bilimsel çalışmaların yanı sıra tezler de yer almaktadır. Mesela, Kırgız cana Tüştük Sibir Türk Tilderindeki Cndm Kategoriyası (2015) başlıklı doktora tez çalışmasında Kırgız Türkçesi ve Güney Sibiry Türk Lehçelerinin hal kategorisi incelenmiştir (Dağıstan 2015: 4-205).

Sonuç ve neriler

Günümüzde tehlikedeki Türk dilleri üzerine yapılan bilimsel çalışmaların çoğalması sevindiricidir. Ancak yapılan bu çalışmaların sayısı yetersizdir. Bu nedenle bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle yaşanan küreselleşmeyle birlikte toplumların sosyal yaşantılarına yön veren kültürel miras ögelerinin yok olmasını nlemeliyiz. Karşılaşılan bu sorun, bilgi ağı olarak nitelendirilen günümüzde toplumların kültürlerini çağın gerektirdiği teknolojileri kullanarak bir sonraki nesle aktarmasını ve toplumların hafızası ve kültür köprüsü olan kütüphanelerin, arşivlerin ve müzelerin bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmeleri zorunlu kılınmalıdır. Yoksa dilin yeri insanların aklındadır ve dil, varlığını sürdürebilme yeteneğine sahip değildir. Kullanıldığı ve sonraki nesillere aktarıldığı sürece yaşar ve gelişir.

Ana dili konuşanların başka bir dili konuşmaya başlaması, dil ölümüne neden olan en önemli faktörlerdendir. Bu ise, çoğunlukla doğal afet veya g söz konusu değilse güçsüz bir topluluğun güçlü bir topluluk tarafından işgal edilmesiyle meydana gelen bir durumdur. Bazen hakim unsurun baskısı o kadar artar, edilgen toplum üyelerinin büyük bir kısmı kendi rızalarıyla daha zgr yaşayabileceklerini düşündükleri başka bir ülkeye dahi gebilirler ve ana dillerinin konuşulduğu doğal ortamdan koptukları için yeni ortamda ana dillerini zamanla unutabilirler.

Etik Beyan

“Güney Sibiry Türk Lehçelerinin Yok Olma Tehlikesi zerine” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışma kapsamında kişisel ve finansal herhangi bir çıkar çatışmasına neden olabilecek bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aranın, Yu.L. (1980). Tuvinskaya Pismennost, Yazık i Literatura Otvet.red., Kızıl, Tuvinskoe Knijnoe İzdatelstvo, S. 131.
- Arıkğlu, E. (2006). Türkiye’de Sibiry alışmaları (makale). Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi, sayı 21. 7-23.
- Asanaliyev, U. (1966). Rus Dili Türk Dillerinin Zenginlik Kaynağıdır (makale). İstoniki Formirovaniya Türkskih Yazıkov Sredney Azii i Yujnoy Sibiri (sbornik statey), Akademiya Nauk Kırgızskoy SSR, Frunze, S. 359.
- Aydemir, İ. A. (2009). Altay Tuvaları-Altaylarda Unutulmuş Bir Türk Halkı (makale) Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 48, 1-12.
- Babatürk, S. (2020). şor Türklerinin Bilmeceleri. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(3), 1358-1374.
- Babatürk, S. (2022). şor Türklerinin Atasözleri. Dil Araştırmaları, 31: 197-214.
- Baskakov, N.A. (1958). Altayskiy Yazık. Moskva, izdatelstvo Akademiya nauk SSSR, S. 115.
- Borgoyakov, N.A. (1975). Grammatika Hakasskogo Yazıkı. Moskva, İzdatelstvo “Nauka”.
- Borgoyakov, M. İ., (1967). 40 Let Hakasskoy pismennosti. Hakasskiy Nauno-issledovatel’skiy Institut Yazıkı, Literaturı i İstorii. Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, S. 80.
- Borgoyakov, M. İ. (1981). İstoniki i İstoriya İzueniya Hakasskogo Yazıkı. Abakan, Hakasskoe Otdeleniye Krasnoyarskogo Knijnogo İzdatelstvo, S. 144.
- Borodkina, İ.P. (1977). şor Dilinin Mras Lehçesindeki Sesli Harflerin Bileşimi (makale), Yazıkı Narodov Sibiri. Ministerstvo Viřęgo i Srednogo Obrazovaniya RSFSR. Kemerovskiy Universitet. Kemerova, S. 127.
- ertikova, D. (1955). Hakas Sosyo-politik Terminolojisinin Sorunları (makale). Voprosı Hakasskogo Yazıkı i Literaturı (sbornik statey), Hakasskiy Nauno-issledovatel’skiy Institut Yazıkı, Literaturı i İstorii. Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, S. 170.
- Dağıstan, S. (2015). Kırgız cana Tüştük Sibir Türk Tilderindeki Cndm Kategoriyası (Doktora Tezi). Bişkek, 205 s.
- Hagge, Claude (2009). On the Death and Life of Languages. New Haven & London, Yale University Press.
- İşakov, F.G. (1957). Tuvinskiy Yazık Oçerk po Fonetike. Moskva-Leningrad, İzdatelstvo Akademiya Nauk SSSR, S. 121.
- İşakov, F.G., Palmbah, A.A. (1961). Grammatika Tuvinskogo Yazıkı, Fonetika i Morfologiya. Moskva, İzdatelstvo Vostonoy Literaturı, S.473.
- Kıdıralı, D., (2016). Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar. Tehlikedeki Türk Dilleri I, Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Ankara,Uluslararası Türk Akademisi.

- Koca S., (2016). Olgusunu Ortaya Çıkaran Etkenler ve Tehlikedeki Türk Dilleri (Makale). Tehlikedeki Türk Dilleri I, Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Ankara,Uluslararası Türk Akademisi.
- Kormuşkin, İ.V. (1984). Sistem Vremyon Glagola v Altayskih Yazıkah. Moskva, izdatelstvo «Nauka», S. 85.
- Letyagina, N.İ. (1976). Tuva Dilinde Bir Kelimesi, (makale) Sibirskiy Türkologičeskiy Sbornik. Sbornik Nauçnih Trudov, Novosibirsk, Akademiya Nauk SSSR, S. 227.
- Nevskaya, İ.A. (1993). Formı Deepriçastnogo Tipa v Şorskom Yazıke. Novosibirsk, İzdatelstvo Novosibirskogo Universiteta, S. 119.
- Pataçakova, D.F. (1978.). Hakas Dilinin Kızıl Lehçesindeki ‘ç’ ve ‘ın’ Sesi Üzerine, Yazıki Narodov Sibiri. Ministerstvo Vısşego i Srednogo Obrazovaniya RSFSR. Kemerovskiy Universitet. Kemerova, S. 198.
- Peler G. Y., Çelik F. (2024). Sibirya Türkçesi Altay, Hakas, Tuva ve Saha Türkçeleri Kısa Gramer ve Edebiyat (Araştırma-İnceleme), Post Yayinevi, İstanbul. s166.
- Ramstedt, G.İ. (1957). Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie. Moskva, izdatelstvo inostrannoy literaturı, S. 254.
- Sarı, S.K., (2016). Tehlikedeki Dil Olgusunu Ortaya Çıkaran Etkenler ve Tehlikedeki Türk Dilleri, (Makale). Tehlikedeki Türk Dilleri I, Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Ankara,Uluslararası Türk Akademisi.
- Sunik, O.P. (1971). Problema Obşnosti Altayskih Yazıkov. Leningrad, Akademiya Nauk SSSR, S. 403.
- Sunik, O.P. (1978). Oçerki Sravnitelnoy Morfologii Altayskih Yazıkov. Leningrad, Akademiya Nauk SSSR, S. 271.
- Sanceev, G.D. (1965). Razvitie Literaturnih Yazıkov Narodov Sibiri v Sovetskuyu Epohu. Ulan-Ude, Buryatskoe Knijnoe İzdatelstvo, S. 220.
- Şerbak, A.M. (1981). Oçerki po Sravnitelnoy Morfologii Türkskih Yazıkov. Leningrad, Akademiya Nauk SSSR, S. 181.
- Tatarinsev, B.İ. (1987). Smıslovie Svyazi i Otnoşeniya Slov v Tuvinskom Yazıke. Moskva izdatelstvo «Nauka», S. 198.
- Tenişev, E.R. (1988). Sravnitelno-istoričeskaya Grammatika Türkskih Yazıkov, Morfologiya. Moskva, Akademiya Nauk SSSR, S. 560.
- Yıldız, M., (2016). Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar. Tehlikedeki Türk Dilleri I, Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Ankara, Uluslararası Türk Akademisi.

EXTENDED ABSTRACT

It should be noted that the majority of the speakers of the above-mentioned languages, which are autonomous republics within the Russian Federation, speak Russian. Nevertheless, since their national identity is strong, they carry out some studies on the research and preservation of their languages. Nevertheless, these languages are among the endangered languages. Although the reforms carried out in the Russian Federation between 1991 and 2000 gave indigenous peoples-national minorities the right to use their native languages in education and mass media, the government completely restricted the use of indigenous languages in state affairs after 2000. Currently, according to Article 68 of the Constitution of the Russian Federation, republics have the right to use, preserve, and develop their mother tongues in local governments and government offices, but since the state language is Russian, local languages are suppressed as Russian is used in almost all areas. In Siberia, the possibilities for the development of the languages of more than 40 indigenous peoples in various social spheres have been extremely narrowed and they are in danger of extinction. Among them are the Altai, Tuva, Khakas, and Shor languages. Although Article (26.2) of the Constitution of the Russian Federation provides that "Everyone has the right to freely choose the language of use, communication, education and creativity", the law adopted by the Russian State Duma on July 25, 2018, provides for education in the Russian language. However, the adoption of the law does not merely give a person the right or the possibility to use any language under any circumstances. It means that to ensure the realization of these rights and opportunities, state institutions must employ specialists who speak different languages. We can say that this situation has created a real danger of extinction of the languages of Turkic peoples, whose number of speakers is decreasing day by day. This process is seen as a danger that can be faced not only in the Republics whose languages are under threat but also in other independent Republics shortly. There are other studies on South Siberian Turkic languages. However, the studies listed above are also very important in their field. The fact that most of these studies were conducted during the Soviet period shows that Siberian studies will continue in the future. For example, some studies have also been conducted in Turkey. These studies require to be analyzed as a separate subject. For example, in Ekrem Arıkoğlu's article titled 'Siberian Studies in Turkey', we can find many studies related to our subject [Arıkoğlu, 2006: 7-23]. We find it appropriate to list certain studies below: It is pleasing that scientific studies on endangered Turkic languages have started to be widely discussed in the last half-century. In the past, many studies on the languages discussed in our study were conducted during the Soviet period. After the collapse of the Soviet Union, studies on these languages have decreased to the point that they can be counted on the fingers. Therefore, the issue of endangered languages has become one of the current issues. Of course, the decrease in scientific and other studies, especially the theoretical reasons we have identified above, increases the risk of extinction of languages. Because speakers of an endangered language need books and studies published in that language. If there are no books and studies, the speakers of that language will

also disappear. However, recently, we have come across articles and papers on this subject, which have been presented within the scope of many projects or scientific activities such as conferences and symposiums. As an example, we can take the four-volume work *Turkish Languages in Danger*. The *Endangered Turkic Languages* project aims to discuss and promote the Turkic peoples, their languages, and cultures, which are relatively far away from the world agenda, under common main headings, to share information and documents with the public, and in this way to raise awareness and sensitivity about endangered Turkic languages and cultures, and to create a common academic ground and platform for further theoretical studies, documentation studies, revitalization and other activities. The increase in the number of such projects may perhaps postpone, if not completely, the extinction of some languages. Ibrahim Ahmet Aydemir, in his article titled *Altai Tuvas - A Forgotten Turkic People in the Altai*, published in 2009 in *Bilig Turkish World Social Sciences Journal*, states the following: "Turkology as a discipline includes not only the study of Turkic languages but also the study of the history, origin, religious beliefs, material and spiritual culture and socio-economic structure of Turkic peoples. In this context, the history and material cultural assets of all Turkic peoples, large and small, should be researched and analyzed by taking into account scientific data and criteria. The group called Altai Tuvas has been separated from other Tuva groups, especially the Tuvas of the Republic of Tuva, for many years. As a result of this separation and isolation, the Altai Tuvas today have their language, history, and culture (Aydemir, 2009:12). In this study, Aydemir first tried to highlight the history, origin, language, religion, and material culture of the Altai Tuvas. While presenting these, he also tried to describe the current situation of the Altai Tuvans, taking into account the latest scientific data. Gökçe Yükselen Peler and Fatih Çelik's *Siberian Turkic Altai, Hakas, Tuva, and Saha Turkic Short Grammar and Literature* examined the grammar and literature of South Siberian Turkic dialects (Peler, Çelik 2024: 166). As we have mentioned recently, there are theses as well as scientific studies on the above-mentioned languages. For example, in his thesis *Kyrgyz cana Tüştük Siberian Turkic Tilderindegi Cöndömö Kategoriyası* (2015), the case category of Kyrgyz Turkic and South Siberian Turkic dialects was analyzed (Dağıstan 2015: 4-205).

Bektaşılığın Gelişiminde Hacı Bektaş Veli'nin Öğrencilerinin Yeri

Harun YILDIZ¹

Öz

Hacı Bektaş Veli, kuşkusuz içinde bulunduğu çevrede yeni bir öğreti inşa etmeye çalışmış olup onun bu çerçevede bazı yeni fikir ve öğretiler ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, içinde bulunduğu ve yaşadığı dönemde onun kurumsallaşmış bir tarikat inşa ettiği anlamına gelmemektedir. Zira Bektaşilik, tasavvufi bir hareket olarak ona nispetle daha sonra oluşmuştur. Bu makalede, Bektaşılığın oluşum ve tarihsel gelişiminde Hacı Bektaş Veli'nin öğrencilerinin nasıl bir rol oynadıkları ve yine bu hareketin teşekkül sürecinde nasıl bir yere sahip oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmada, Bektaşi anlayışın hem Anadolu, hem de Anadolu dışındaki Balkanlar ve Mısır gibi bölgelere yayılmasında öğrencilerinin önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde önemli ölçüde konuyla ilgili ana kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda literatür tarama yöntemi takip edilmiştir. Bu noktada Hacı Bektaş Veli'nin Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencilerinin Anadolu'nun değişik bölgelerinde onun fikirlerini yaydıkları, bu şekilde Bektaşılığın oluşumuna katkı sağladıkları görülmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin öğrencilerinin kurmuş oldukları dergâhlarda hem insanları pek çok yönden eğiterek Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesine ciddi anlamda katkı sağladıkları; hem de birlikte yaşadıkları Türkmenlerin konar-göçerlikten yerleşik topluluklar haline gelerek yerleşik hayata geçmeleri için büyük çaba sarf ettikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik, Hacım Sultan, Abdal Musa.

The Place of Haji Bektash Veli's Students in the Development of Bektashism

Abstract

Undoubtedly, Haji Bektash Veli tried to build a new teaching in the environment he was in, and it is possible to say that he put forward some new ideas and teachings in this framework. However, this does not mean that he built an institutionalized Sufi order in his name during his lifetime. Because Bektashism, as a Sufi order, was established later about him and gained an institutional identity. In this article, it has tried to reveal what role Haji Bektash Veli's students played in the emergence and historical development of Bektashism and what place they had in the formation process of this movement. In this context, it was determined in the research that his students had an important place in the spread of Bektashi's understanding both in Anatolian geography and outside Anatolia to regions such as the Balkans and Egypt. During the research process, the literature review method was followed in line with the information contained in the main sources on the subject to a large extent. At this point, it seems that Haji Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Hajim Sultan, and Sari Ismail spread his ideas in different regions of Anatolia, thus contributing to the formation of Bektashism. We can say that Haji Bektash Veli's students contributed significantly to Anatolia becoming a Turkish homeland by carrying out educating and enlightening people in the dervish lodges they established; It can also be said that they made a great effort to the realization of the Turkomans they lived together in turning from nomads into settled communities and settling into settled life.

Key words: Haji Bektash Veli, Bektashism, Hajim Sultan, Abdal Musa.

Atf İçin / Please Cite As:

Yıldız, H. (2024). Bektaşılığın gelişiminde Hacı Bektaş Veli'nin öğrencilerinin yeri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1190-1198. doi:10.33206/mjss.1452138

Geliş Tarihi / Received Date: 13.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.05.2024

¹ Prof. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun, Türkiye, hyildiz@omu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8524-0593

Giriş

Hacı Bektaş Veli, ölümünden önce ortaya koymaya çalıştığı dinî hareketin ana ilkelerini belirleyerek yeni bir anlayış ve öğreti inşa etmeye çalışmıştı. Ancak bu öğreti, kendi döneminde kurumsallaşma imkanı bulamamıştı. Bu durum, Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemde tarikat şeklinde kurumsallaşmış bir yapılanmanın olmadığı anlamına gelir. Bununla birlikte onun ölümünden sonra başta takipçileri olmak üzere, mesaj ve öğretilerine değer veren toplum kesimlerinin bir araya gelmesi ile bu anlayışın ilk tezahür ve oluşumlarının görünmeye başladığı dikkat çekmektedir. Zira Bektaşılık, tasavvufi bir hareket olarak ona nispetle sonraki süreçte ortaya çıkarak kurumsal bir yapıya sahip olmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin arkasından öğrencileri ile takipçileri, onun görüş ve fikirleri ile manevi mirasını daha ileriye taşıyarak geliştirdiler. Bunu onlar, hem Hacibektaş'ta bulunan dergâh çevresinde, hem de Anadolu içerisinde gitmiş oldukları farklı bölgelerde onu Türkmen çevrelerine tanıtmak ve anlatmak suretiyle gerçekleştirdiler. Süreç içerisinde bu durum, Hacı Bektaş Veli'nin fikirlerinin geniş kitlelere yayılmasını hızlandırdı. Bu süreçte onun Cemal Seyyid, Kolu açık Hacım Sultan, Sarı İsmail ve Abdal Musa gibi öğrenci ve takipçilerinin önemli bir yeri vardı. Onun öğrencilerinin Hacı Bektaş Veli'nin fikirlerinin hem Anadolu, hem de Anadolu dışındaki Balkanlar ve Mısır gibi bölgelere yayılmasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Hacı Bektaş Veli'nin seçkin öğrencilerinin Bektaşi anlayışın hem oluşumu hem de kurumsallaşma sürecindeki yerlerini göz ardı etmek mümkün değildir.

Bu makalede, Bektaşiliğin Hacı Bektaş Veli sonrasındaki oluşum ve gelişimi, kendi öğrencileri ekseninde ortaya konulmaya ve çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede öncelikle, Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi çok yakın ve seçkin öğrencileri üzerinde durulacak, arkasından Abdal Musa başta olmak üzere Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerini benimseyen diğer öğrencileri ele alınacaktır.

Araştırma sürecinde takip edilen yöntem, önemli ölçüde sosyal bilimlerde uygulanan yöntemlerden biri olan *tasvirî/betimleyici yöntem*dir. Bu noktada konuyla ilgili ana kaynaklarda yer alan bilgilerin çalışmaya yön vermesi amacıyla öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden kaynaklarda yer alan bilgiler betimleyici yöntem takip edilerek incelenmiş ve bu bilgilerin değerlendirmesi yapılmıştır. Bu çerçevede tarafsız/objektif bir bakış tarzı, esas aldığımız temel bir ilke olmuş ve zaman zaman meseleler, *eleştirel bir yaklaşım* ile ele alınarak araştırma sürecinde ulaşılan doğrular ortaya konulmuştur. Ayrıca, fikir ve hadiselerin daha iyi çözümlenmesi amacıyla *fikir ve hadiseler üzerine derinleşmeye* çalışılmıştır. Yine *fikirlerin sosyo-kültürel ve siyasal arka planının araştırılması* suretiyle fikir ve hadiselerin objektif biçimde ortaya konulması hedeflenmiştir.

Söz konusu yöntem ve ilkeler doğrultusunda Hacı Bektaş Veli sonrasında onun düşünceleri etrafında oluşan Bektaşiliğin ortaya çıkışı ve gelişimi, öğrencileri merkez alınarak ortaya konulmuştur. Bu noktada öncelikle Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencileri üzerinde durulmuş, ardından Abdal Musa başta olmak üzere onun görüşlerini benimseyen diğer öğrencileri ele alınmıştır.

Hacı Bektaş Veli sonrasında öğrencileri başta olmak üzere sevenleri ve takipçileri, onun görüş ve öğretilerini sürdürerek Anadolu'nun değişik bölgelerine yayılmasını sağlamışlardır. Bu suretle Bektaşi anlayışın temellerinin atıldığı ve zamanla bu anlayışın geliştirildiği görülmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin özellikle seçkin öğrencilerinin daha önemli ve dikkat çekici işler yaptıkları görüldüğünden, öncelikle onlara değinilmiş; arkasından diğer öğrencilerinin bu süreçteki yerine temas edilmiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin Seçkin Öğrencileri

Hacı Bektaş Veli'nin arkasından önemli ölçüde öğrenci ve takipçilerinden oluştuğu görülen Bektaşi çevreler, dikkat çekici aşamalardan geçerek günümüze ulaşmışlardır. Bu noktada Hacı Bektaş Veli'den sonraki ilk oluşum ve yöneliş süreci, bilindiği gibi, dikkat çekici bir tasavvuf hareketi olan *Kalenderilik* ekseninde ortaya çıkmış olup bu süreç, XIII ve XIV. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bektaşi anlayış, sonradan özellikle XV. yüzyılda Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri ve manevi mirası etrafında şekillenerek kurumsallaşmış, hatta daha sonraki dönemlerde Osmanlı toplum hayatının hemen her sahasında ciddi bir role sahip olmaya başlamıştır. Bu noktada Hacı Bektaş Veli'nin öne çıkardığı fikir, öğreti ve idealler ile artık sonraki süreçte iyice kabul gören ve kabul gördüğü için de toplumda yerleşen erkân ve ritüelleri, önemli ölçüde bir referans çerçevesi haline getirerek kabul eden geniş bir kitle, her zaman var olmuştur.

Bektaşiliğin Hacı Bektaş Veli'nin arkasından yaşanan gelişim sürecinde öğrencilerinin dikkate değer ve anlamlı bir yeri vardır. Bu noktada ifade ettiğimiz, Hacı Bektaş Veli'nin yakın ve seçkin olan öğrencileridir. Burada Hacı Bektaş Veli'nin yakın öğrencileri derken kastettiğimiz şey, hünkârın bizzat yakından

ilgilendiği, bu suretle iyi yetişmelerini sağladığı ve sürekli onun yakın çevresinde bulunan öğrencileridir. Temel bir Bektaşî kaynağı olan Velâyetnâme'nin verdiği bilgilere bakıldığında, öğrencileri arasında özellikle üçünün diğerlerine göre öne çıkarak dikkat çektiği görülmektedir. Bunlar, *Cemal Seyyid*, *Hacım Sultan* ve *Sarı İsmail*'dir. Bunlar, öyle anlaşılmaktadır ki Hacı Bektaş Velî'nin çok yakın ve seçkin olan öğrencileriydi. Yine bu üç öğrencisinin dışında Güvenç Abdal, Barak Baba, Karadonlu Can Baba, Taptuk Emre, Huy Ata, Rasul Baba, İbrahim Hacı, Koçum Seydî, Hızır Samit ile Pir Ebî (Pîrâb Sultan) Sultan gibi öğrencileri de, onun tanınan ve bilinen öğrencileriydi (Gölpınarlı, 1995, s. 38-46, 77-78; M. F. Köprülü, 1979, s. 461).

Burada öncelikle Hacı Bektaş Velî'nin seçkin olan öğrencilerini tanımaya çalışalım. Bu noktada ilk aklı gelen, *Cemal Seyyid*'dir. Cemal Seyyid, Velâyetnâme'nin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Hacı Bektaş Velî'nin çok yakın ve önemli öğrencisi idi. Zira Hünkâr'ın en çok değer verdiği ve sevdiği öğrencisi idi; bu yüzden olsa gerek Hünkâr'ın manevi öğreti ve sırlarına vakıf olup bunları ondan daha iyi bilen kimse görünmüyordu. Bu durum, Cemal Seyyid'in Hacı Bektaş'ın huzurunda diğer öğrencilerinin üst yanında oturmasından da anlaşılabilir. Hacı Bektaş, sohbetlerinde Cemal Seyyid'in sırtını sıvazlayarak "Cemalim, Cemalim..." diye ona seslenirdi. Bundan dolayı Hacı Bektaş Velî'yi güzel bir şekilde onun tanıyıp anladığı tahmin edilebilir.

Cemal Seyyid, Hacı Bektaş Velî'nin ölümüyle birlikte Akdeniz havalisine ve Balıkesir taraflarına giderek faaliyette bulunmuş, Balıkesir'de vefat etmiştir. Burada ifade edilmesi gerekir ki Alevî ocakları içinde '*Seyyid Cemal Sultan ocağı*' ismiyle bilinen bağımsız bir ocağın bulunuyor oluşu, Hacı Bektaş Velî'nin bu öğrencisinin Alevî-Bektaşî geleneği içindeki yerini göstermesi açısından dikkat çekici bir durumdur.²

Hacı Bektaş Velî'nin seçkin olan öğrencileri içerisinde bir diğeri, *Kolu açık Hacım Sultan*'dır. Esas ismi Recep olan Kolu açık Hacım Sultan'ın bazı kaynaklarda Hacı Bektaş Velî'nin bizzat amca oğlu, yani kuzeni olduğu ifade edilmektedir. Onun Hacı Bektaş Velî'nin nazarında önemli bir yere sahip olduğu dikkat çekmektedir; bundan dolayı olsa gerek Hacı Bektaş Velî, tasavvuf kültür ve geleneğinde dikkat çekici bir yeri olan bâtın kılıcını kendisine teslim etmiş, ondan bunu doğruluk üzere kullanmasını ve bununla haksız ve yanlış bir şey yapmamasını istemiş, aksi halde bunun kendisine zarar vereceğini ifade etmiştir. Ne var ki Hacım Sultan, bununla bir hayvana zarar verince Hacı Bektaş Velî, onunla ilgili "kolu tutulması" dediği için bir kolu tutulmuş ve çolak kalmıştır (Gölpınarlı, 1995, s. 81-82; Noyan, 1998, I, 228-229; Ocak, 1996, s. 505-506).

Kolu açık Hacım Sultan, Hacı Bektaş Velî'den sonra aynı zamanda menâkıbnâme günümüze ulaşmış olan tek öğrencisi olma özelliğine sahip olup bu yüzden Bektaşî geleneğinde önemli bir figürdür. Bu menâkıbnâme'ye göre on iki imamların onuncusu Ali en-Nakî'nin torunu olan Hacım Sultan, Alevî ve Bektaşî kültüründe seyyid olarak kabul görür. Yine Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'nin, Hacı Bektaş Velî'yi onunla beraber insanları eğitmek hedefiyle Anadolu'ya gönderdiği ve bu süreçte hacca birlikte gittikten sonra ardından Anadolu'ya geldikleri kabul edilmektedir. Hacım Sultan, Hünkâr'ın vefatından sonra o dönemde Germiyanogulları Beyliği sınırları içinde olan Uşak ve Kütahya dolaylarına gitmiştir. Burada önce gelmiş olduğu Üveyik isimli köyde sığır çobanlığı yapmış, ardından Sandıklı'ya gitmiştir. Hacım Sultan'ın uğramış olduğu yerlerde garip görüntü ve ilginç giysilerinden dolayı çoğu köylü olan insanlar, ondan önce uzak durarak içlerine almamışlardır; zira o, mürşidi olan Hacı Bektaş gibi saç, sakal, kaş ve kirpiği kazınmış ve belinden üst kısmı giysisiz çıplak olan ilginç bir sufidir. Daha sonra ona alışır ve onu severler. Hacım Sultan, bu bölgeyi gezip dolaştıktan sonra nihayetinde Uşak yakınlarında olan Susuz, günümüzdeki adıyla Hacımköy'e yerleşmiş ve Hacımköy'de bir dergâh kurarak irşad faaliyetlerinde bulunmuş, çeşitli kerametler göstererek pek çok taraftar edinmiştir. Böylece Hacım Sultan, Hacı Bektaş düşüncesinin Uşak, Kütahya ve Afyon çevresinde yaşayan konar-göçer Türkmen toplulukları arasında yayılmasını sağlamıştır (Uşaki, 2009, s. 113).³

² Cemal Seyyid ile ilgili olarak bkz., Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 180; Gölpınarlı, 1995, s. 6, 79-80; Aksüt, 2009, s. 60.

³ Ayrıca Derviş Burhan tarafından kaleme alınan eser, içerik olarak Kolu açık Hacım Sultan'ın Hacı Bektaş Velî ile Sulucakarahöyük'teki birlikte yaşamını, halifesi unvanıyla önemli bir öğrencisi olarak Kütahya ve Uşak dolaylarına gitmesini ve bu bölgedeki etkinlikleri ile vefatıyla ilgili bilgi ve açıklamaları ifade etmektedir. Eserin bilimsel anlamda tenkitli neşri, ilk olarak Almanya'da Georg Jacob ile Rudolf Tschudi gibi araştırmacılar tarafından ortak yapılmıştır. Yine benzer içerikteki açıklamalar, önemli Bektaşî kaynaklarından biri olan Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde de yer almaktadır. Bu çerçevede Hacım Sultan'ın Hacı Bektaş Velî ile beraber hareket etmesi, yine bizzat Hacı Bektaş Velî tarafından öğrencisi ve halifesi olarak Kütahya ve Uşak tarafına gönderilmesi ve bu bölgedeki etkinlikleri ile vefatıyla ilgili bilgiler, velâyetnâme'de de benzer biçimde anlatılmaktadır. Bkz., Derviş Burhan, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, Millet Kütüphanesi, No: 1341; Uşaki, 2009, s. 105-153; Gölpınarlı, 1995, s. 81-85; Gülerer, 2014, s. 17-61, 138-408; Noyan, 1998, I, 226-230; Özmen, 2009, s. 36-104, 105-153; Ocak, 1996, s. 505-506.

Hacım Sultan'ın Alevî-Bektaşî kültür ve geleneğinde dikkat çekici bir yere sahip olduğu görölmekte olup bu durum, cem törenlerinde on iki hizmetin sonuncusu olan "Mihmandar/Kilerci postu"nun '*Hacım Sultan makamı*' şeklinde adlandırılmasından anlaşılmaktadır (Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 271; Gölpinarlı, 1995, s. 81-85; Noyan, 1998: I, 227-228). Ayrıca, Alevî ocakları içinde '*Hacım Sultan ocağı*' isminde müstakil bir ocağın varlığı da, bunun göstergesidir (Yaman, 2006, s. 109; Gülerer, 2014, s. 73; Aksüt, 2009, s. 227-231).

Hacı Bektaş Velî'nin bir diğer öğrencisi olan *Sarı İsmail*, onun özel hizmetini görmesinin yanı sıra aynı zamanda ibriktarıdır. Onun Hünkâr'ın asıl önemli ve seçkin öğrencilerinden biri oluşu, Hacı Bektaş Velî'nin onu gittiği yerlere yanında götürmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Hacı Bektaş Velî, hayatının sonlarında vasiyetlerini ona söyleyerek emanet etmiştir. Hacı Bektaş Velî'nin naaşını yıkayan öğrencisi de, yine Sarı İsmail'dir. Hünkâr'ın vefatından sonra Denizli'ye giderek orada kurduğu dergâhta faaliyetlerini sürdürmüştür (Gölpinarlı, 1995, s. 80-81; Noyan, 1998, I, 226-227).

Hacı Bektaş Velî'nin seçkin öğrencileri neler yapmıştır? Hacı Bektaş Velî'nin Cemal Seyyid, Kolu açık Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencileri, Anadolu'nun çalkantılı bir döneminde, siyasal, toplumsal ve askeri hareketliliğin yoğun olduğu XIII. yüzyılda önemli ölçüde sınır bölgelerine gitmişler, böylece Hacı Bektaş fikirlerinin Batı Anadolu'ya, hatta Balkan coğrafyasına ulaşmasını sağlamışlardır.⁴ Hacı Bektaş Velî'nin ilk takipçileri, yaşamış oldukları ortamlarda kurdukları dergâh ve zaviyelerde hem insanları eğitime ve irşad etme gibi çalışmalarla Hacı Bektaş Velî'nin fikirlerini yaymış, böylelikle Anadolu'daki İslamlaşma sürecine ciddi anlamda katkıda bulunmuşlar; hem de içinde buldukları ortamlarda Türkmen topluluklarının konar-göçerlikten yerleşik topluluklara dönüşerek yerleşik hayata geçmeleri gibi Anadolu'nun sosyal tarihi açısından dikkat çekici bir toplumsal değişimin meydana gelmesi amacıyla ciddi bir çaba ortaya koymuşlardır.⁵

Hacı Bektaş Velî'nin Diğer Öğrencileri

Hacı Bektaş Velî'nin düşüncelerini takip eden Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencilerinin yanında başka öğrencileri de vardı. Bunlar ise, *Güvenç Abdal*, *Taptuk Emre*, *Barak Baba*, *Karadonlu Can Baba*, *Huy Ata*, *Rasul Baba* ve *Hızır Samit* gibi yine onun öğretilerini takip eden öğrencileri idi. Velâyetnâme'nin verdiği bilgiler ışığında Hacı Bektaş Velî'den sonra bu öğrencileri içinde Güvenç Abdal'ın Karadeniz dolaylarına; Taptuk Emre'nin Sakarya taraflarına; Barak Baba'nın, Bigadiç'e ve Hızır Samit'in ise, Yozgat'a gittiği anlaşılmaktadır.⁶

Burada ifade etmeliyiz ki, Hacı Bektaş Velî'nin özellikle Sulucakarahöyük içinde dergâh kurarak ortaya koymuş olduğu faaliyetler öne çıkarıldığında; onu, Âşıkpaşazâde'nin kendisiyle çelişircesine ifade ettiği gibi (Âşıkpaşazâde, 1332/1914, s. 205) tamamen kendisinden geçmiş, müritlik ve müritlik gibi sufi niteliklerden kopmuş durumda meczup ve budala biri gibi olduğu, bu yüzden etrafında hiçbir öğrencisi ve taraftarı olmayan bir kişi şeklinde düşünmenin mümkün olmadığı ve bunun tarihsel gerçeklerle örtüşmediği görölmektedir. Bu noktada yine ifade etmeliyiz ki Âşıkpaşazâde'nin söylediği şeyler, sadece ve sadece Hacı Bektaş Velî'nin bir tarikat kurmadığı gerçeğine işaret edebilir.

Sonraki dönemlerde Alevî ve Bektaşî geleneği, yukarıda ifade etmiş olduğumuz isimlerin arasında bulunmayan, ancak paralel biçimde Hacı Bektaş Velî ile aynı yıllar ya da Hacı Bektaş'tan sonraki dönemlerde yaşamış olan *Sarı Saltık*, *Abdal Musa*, *Karaca Ahmed Sultan*, *Sultan Şücaeddin*, *Geyikli Baba* ile *Akça Koca Sultan* gibi bazı Kalenderî/Melâmî ve Vefâî suflerini de Hacı Bektaş'ın öğrencisi olarak görmüş ve böyle algılamıştır.⁷ Bu algılayış, Hacı Bektaş Velî'den sonraki süreçte XIV ve XV. yüzyıllarda Bektaşî

⁴ Bektaşî anlayışın gelişim ve yayılması ile Bektaşî dergâhlarının coğrafi dağılımı için bkz., Faroqhi, 2003, s. 47-85, 191-193.

⁵ Velâyetnâme'de Hacı Bektaş Velî ile ilgili olarak bir yerde anlatılan, üzerinde bulunduğu duvarı yürüterek, değişik hayvanlar üzerinde kendisine doğru gelen dervişleri karşıladığını açıklayan menkıbeyi (Gölpinarlı, 1995, s. 49), Hacı Bektaş Velî'nin konar-göçer ve göçebe Türkmen topluluklarını yerleşik hayat ile yerleşik kültüre geçişine hazırlayan, bu önemli toplumsal değişmeyi gerçekleştiren bir eylem adamı ve düşünür olarak yorumlamak mümkündür. Ayrıca, bu çerçevede Bektaşî dergâh ve tekkelerinin sosyal ve ekonomik etkinlikleri için bkz., Faroqhi, 2003, s. 87-156, 193-195.

⁶ Hacı Bektaş Velî'nin yakın ve seçkin öğrencileri için bkz., Gölpinarlı, 1995, s. 36, 80-88; Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 180; Fiğlah, 2006, s. 151-155; Öztürk, 1997, s. 143-151; Noyan, 1998, I, 221-257; Gündoğdu, 2007, s. 207-213; Gündüz, 2010, s. 71-95; Dalkıran, 2007, s. 383-403

⁷ Sözü ettiğimiz bu suflerinin içerisinde, hakkında pek çok anlatı ve rivayetin bulunduğu *Sarı Saltık* (697/1297-98) ile ilgili kabuller, diğer sufilere benzer biçimde, oldukça sorunlu bir içeriğe sahiptir. Bu noktada Ocak'a göre Hacı Bektaş Velî ve Otman Baba velâyetnâmeleri ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi gibi kaynaklardaki menkıbeye dayalı anlatılar, Sarı Saltık'ı Hacı Bektaş'ın öğrencisi, hatta halifesi olarak tasvir ederken; bu kaynaklarla hemen hemen aynı dönemlerde Ebu'l-Hayr Rûmî'nin yazmış olduğu ve Sarı Saltık için daha önemli olarak görülebilecek olan Saltuknâme ise, dikkat çekici biçimde, ikisi arasında bu tür bir ilişkinin bulunduğundan bahsetmemektedir. Bu noktada ortaya çıkan bu durum, Sarı Saltık'ın Bektaşî anlayışın artık teşekkül ve

anlayışın teşekkül etmeye başlaması ve bir tarikat olarak gelişimiyle yakından ilgili olan bir durumdur. Zira ilgili süreçte artık halk arasında büyük ölçüde Hacı Bektaş Velî'nin menkıbeleri yayıldığından dolayı, mitolojik bir Hacı Bektaş inaniş ve kültü oluşmaya başlamış; bununla birlikte onun asıl tarihsel kimliği gölgede kalarak unutulmaya başlanmıştır. Yine yaşanan gelişmelerle birlikte Hacı Bektaş Velî inaniş ve kültürünü merkeze alan Bektaşî çevreleri, Ahiler, Kalenderiler, Vefâiler, Abdallar, Haydariler ve Işıklar gibi yaygın Sünnî anlayışın dışında görülebilecek tasavvufi cereyanlarla kucaklaşarak bunları kendi bünyesi içine almış ve geniş Bektaşilik şemsiyesi altında kaynaştırmıştır.⁸ Arkasından Bektaşilik, bir tarikat olarak kurumsallaşma aşamalarını süreç içerisinde tamamlamıştır.⁹

Hacı Bektaş Velî'den sonraki süreçte Bektaşî anlayışın gelişiminde Hacı Bektaş Velî'nin öğrenci ve takipçileri arasında özellikle bir şahsiyetin yerininin, diğerlerine göre daha öne çıktığı dikkat çekmektedir; dolayısıyla ona burada özellikle yer vermemiz gerekiyor. O da, bu dervişler arasında ismi sık sık geçen *Abdal Musa* (786/1380 (?))'dır. Hacı Bektaş Velî'yi ölümünden sonraki süreçte geniş kitlelere tanıtan şahsiyetin de daha çok Abdal Musa olduğu anlaşılmaktadır. Erken dönem Osmanlı tarih kaynaklarından birinin yazarı olan Aşıkpaşazâde, bize Abdal Musa ile ilgili güzel bilgiler vermekte ve özetle Hacı Bektaş Velî'nin kültürel miras ve manevi sırlarını onun devam ettirdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda onun verdiği bilgilere bakarsak:

“Abdal Mûsâ dilerdi bir derviş vardı. Hatun Ana'nın muhibbi idi. Ol zamanda şeyhlik ve müridlik zâhir degüldi. Silsileden dahi fâriğlerdi. Hatun Ana, ol azizün üzerine mezar itti. Geldi, bu Abdal Musa, bunun üzerinde bir nice gün sâkin oldu. Orhan devri geldi, gazalar itdi” (Aşıkpaşazâde, 1332/1914, s. 205).

Aşıkpaşazâde'nin bu açıklamalarından, dolaylı biçimde en azından, Hacı Bektaş Velî'nin manevi olan sır ve emanetlerini Hatun Ana (Fatma Bacı)'ya vermiş olduğu ve Hacı Bektaş'ın arkasından, onun vefatından sonra Hatun Ana'nın Hacı Bektaş'taki zaviyenin başına geçtiği anlaşılmaktadır. Yine Hatun Ana, daha sonra bu manevi öğreti ve sırları kendisine gönüllü biçimde bağlı olan Abdal Musa'ya aktarmış ve böylece Abdal Musa, bunları Hatun Ana'dan öğrenmiştir. Abdal Musa, sonraki süreçte Hacı Bektaş'ın tarihsel/gerçek kimlik ve şahsiyetinden, menkıbevi hatta bunun da ötesinde mitolojik bir kimliğe, böyle bir külte dönüşüp bu kült kimliğinin gittiği yerlerde tanınmasını sağlamış ve böylece Hacı Bektaş Velî, onun düşüncelerini benimseyen çevreler arasında bir çeşit kutsallık kazanarak adeta bir iman konusuna dönüşmüştür. Abdal Musa'nın daha sonra Hacı Bektaş Velî'nin tanınması noktasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Abdal Musa, XIV. yüzyılda Batı Anadolu coğrafyasında, özellikle Osmanlı topraklarında yaşayıp değişik etkinlikler ortaya koyan Rum Abdalları zümresinin önemli temsilcilerinden biri olup menşe itibarıyla da Azerbaycan'ın Hoy şehrinde dir. Bundan dolayı Horasan erenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Abdal Musa Velâyetnâmesi'ne göre Hacı Bektaş'ın amcası Haydar Ata'nın çocuğu olduğundan dolayı soyunun Hacı Bektaş'a ulaştığı görülür (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999, s. 55). Bundan dolayı Bektaşî kültür ve an'anesi, onu Hacı Bektaş'la beraber Horasan'dan Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerinden biri olarak kabul eder.

Ülkemiz Alevî-Bektaşî geleneği içerisinde Abdal Musa, tüm bunlardan dolayı *pîr-i sâni* şeklinde adlandırılarak önemli derecede bir saygı ve tazim konusu yapılır, onun önde gelen evliyadan olduğu kabul edilerek neredeyse Hacı Bektaş Velî ile özdeşleştirilir. Yine bu yüzden Alevî-Bektaşî geleneği, Hacı Bektaş Velî'nin amcası Haydar Ata'nın oğlu olarak onu görmüş ve böyle kabullenmiştir (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999, s. 55; Noyan, 1998, I, 243).

Tasavvufî eğitim ve terbiyesini Hacı Bektaş dergâhında tamamlamış olan, sonraki süreçte aynı dergâhtaki tekke ile türbenin sorumluluğunu üstlenen, hatta dergâhın şeyhi olduğu anlaşılan Abdal Musa'nın birlikte olduğu dervişlerle beraber Orhan Gazi döneminde Osmanlı Beyliği'nin sahip olduğu bölgelere gittiği ve orada fetihlere katılarak önemli başarılar elde ettiği görülmektedir (Aşıkpaşazâde, 1332/1914, s. 205). Böylece Türkmen çevreleri arasında dikkat çekici bir yere de sahip olmuştur. Ancak bununla birlikte onun esas yapmış olduğu iş, Hacı Bektaş Velî'yi, birlikte fetihler yaptığı Osmanlı akıncı ve gazilerine anlatması ve onların Hacı Bektaş'ı tanımlarını sağlamasıdır. Abdal Musa'nın bu faaliyetleri önce

kurumsallaşma aşamasını bitirmesinden sonra, genel Bektaşî şemsiyesi içine yerleştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bkz., Ocak, 2002, s. 120-121; İbn es-Serrâc, 2015, s. 64-68, 319-327; M. Fuad Köprülü, 1943, s. 430-440; Kiel, 2009, s. 147-150.

⁸ Osmanlı kültür coğrafyasında XVII. yüzyılda yaşamış müelliflerden biri olan Karakaşzâde Ömer Efendi (1047/1637) de, dolaylı biçimde bu gelişmeye işaret etmektedir. Bkz., Karakaşzâde Ömer Efendi, 1286/1869, s. 5-6.

⁹ Bektaşiliğin tarihsel anlamda gelişimi ve kurumsallaşması için bkz., Ahmed Rıfki, 1325/1909, II, 3-26; Noyan, 1998, I, 221-315; Öztürk, 1997, s. 143-191; Gündoğdu, 2007, s. 243-260.

Bursa çevresinde gerçekleştirdiği, arkasından buradan Bergama ve Manisa çevrelerine geçerek bir süre bu bölgede kaldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra buradan da Denizli, Aydın, Yatağan ve Finike yolu üzerinden Antalya çevresine gelerek bugün Elmalı yakınında, o dönemdeki ismiyle Genceli köyü (bugünkü Tekkeköy)'nde bir zaviye kurmuş ve bundan sonraki hayatını burada geçirmiştir.¹⁰

Bektaşi menâkıbnâmeleri içinde Abdal Musa'ya atfedilen hacim itibarıyla küçük bir menâkıbnâme bulunmakta olup bu eserin yazarı bilinmemektedir.¹¹ Eserin, iyi bir inceleme ile Abdal Musa'nın ölümünden sonra dervişleri ve sevenleri tarafından önemli ölçüde onun hayatı üzerine aktarılan sahih şifahi ve yazılı malzemenin toplanarak yazıya dökülmesiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Abdal Musa'yı anlamak ve tanımak, ayrıca Alevî-Bektaşi inanış ve kültürü içinde sahip olduğu yeri görmek açısından dikkat çekici nitelikler içeren eserin, dil, anlatım ve üslup gibi yönlerden bakıldığında, XV. yüzyılda yazıldığı anlaşılmaktadır. İçerik olarak eser, Abdal Musa'nın dünyaya gelişi, anne babası ve çocukluğu ile başlar; ardından Anadolu'ya göç yoluyla gelmesi, günümüzde Antalya Elmalı ilçesindeki Tekke köyüne yerleşmesi ve burada ortaya koyduğu faaliyetleri ile bu süreçte Kaygusuz Abdal'la ilginç biçimde karşılaşması tasvir edilir. Eserde daha sonra Abdal Musa, Kaygusuz Abdal başta olmak üzere takipçilerine icazet vermiş ve onları Anadolu'nun farklı bölgelerine göndermiştir. Ayrıca eser, Abdal Musa'nın yaşadığı dönem Anadolu'sunda faaliyet halinde olan farklı dinî ve sosyal gruplar üzerinde önemli ve dikkat çekici bilgiler vererek bizi bunlardan haberdar etmektedir. Yine Abdal Musa'nın yaşadığı dönemde faaliyet gösteren derviş topluluklarının hem halk kitleleri hem de siyasal iktidar ile ilişkileri çerçevesinde önemli bilgiler verildiği görülmektedir. Tüm bunlarla birlikte eser içerisinde Abdal Musa'nın yaşadığı dönemde Teke yöresinde yaşamını sürdüren Türkmen teşekküllerinin inanç ve ibadetleri ile sosyal yapıları hakkında ilginç ve önemli malzemeler bulmak mümkündür.

Velâyetnâmesi'ndeki menkıbeler, esasında Abdal Musa'nın Tekkeköy'deki yaşamını anlatır. Buna göre yerleşmiş olduğu köy halkı, onu önce benimsememiş, bu yüzden onu köyde istemeyerek buradan uzaklaştırmaya çalışmışlar; ne var ki ortaya koymuş olduğu olağanüstü hadiselerden hareketle ona yönelik olumsuz tavırlarından vazgeçmişlerdir. Ardından Abdal Musa, bu köyde günümüzde de mevcut olan dergâhını kurarak Bektaşi anlayışın kabul görmesi ve yayılması amacıyla öğrencilerine gerekli eğitim ve öğretimi vermiş ve bu noktada önemli gayretler ortaya koymuştur. Ayrıca, ifade etmemiz gerekir ki XVI. yüzyıldan itibaren Tekkeköy'deki bu dergâh, Bektaşi çevrelerin dört önemli dergâhından biri olarak görülmüştür (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999, s. 41-56).

Abdal Musa'nın Alevî-Bektaşi geleneği içerisindeki yeri büyüktür. Zira Abdal Musa, sadece Bektaşi çevrelerin olmayıp, Anadolu'da yaşayan hemen bütün Alevî eğilimli toplulukların kutlu ve büyük bir eren olarak kabul edip takdis ettiği önemli sufilerden biridir. Bundan dolayı Anadolu'da yaşayan Aleviliğin temel taşlarından biri olarak görülmüştür. O, Bektaşi anlayış ve düşüncesinin Hacı Bektaş Velî'den sonra gelen ikinci önemli ismi olarak ifade edilebilecek bir erendir. '*Abdal Musa Cemi*' ile birlikte '*Abdal Musa Kurbanı*' gibi isimlerle nitelendirilen cem ve kurban ritüelleri; ayrıca, '*Abdal Musa ocağı*' adıyla bağımsız bir ocağın var olması (Yaman, 2001, s. 875; Gölpınarlı, 1977, s. 792) ve yine pek çok yerde onun türbe ve makamının bulunması, bu gelenek içindeki yerini canlı biçimde göstermektedir. Bunlarla birlikte cem erkânındaki on iki post ritüelinden "Ayakçı postu" olarak ifade edilen on birinci postun, '*Abdal Musa postu*' şeklinde nitelendirilmesi, onun Alevî-Bektaşi düşüncesi içindeki işlevini ortaya koymasından önemlidir (Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 71; Noyan, 1998, I, 243). Nihayetinde tüm bu örnekler, Abdal Musa'nın Alevî ve Bektaşi zümreler arasında gayet güzel tanındığını ve Alevî-Bektaşi düşüncesinin teşekkülünde, ayrıca doktrin ve edebiyatının oluşumunda oldukça canlı ve dikkat çekici bir yerinin olduğunu göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Hacı Bektaş Velî'nin seçkin öğrencileri başta olmak üzere takipçileri, Bektaşiliğin oluşum ve gelişimi noktasında neler yapmış ve Hacı Bektaş sonrasındaki süreçte neleri başarmışlardır? Hacı Bektaş Velî'nin vefatından sonra öğrencileri, onun misyonunu sürdürerek önceliği bu çerçevede onun fikirlerini yaymaya vermişlerdir. Bunların içinde özellikle seçkin ve nitelikli öğrencileri diyebileceğimiz Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail'in dikkat çekici bir yeri vardır. Bu üçünün dışında Güvenç Abdal, Taptuk Emre ve Abdal Musa gibi

¹⁰ Geniş bilgi için bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, 1999, s. 41-55; Ahmed Rıfki, 1325/1909, II, 37-44; Noyan, 1998, I, 240-247; Gündoğdu, 2007, s. 232-235; Birdoğan, 1999, s. 186-208; M. Fuad Köprülü, 1973, s. 198-206; Orhan F. Köprülü, 1988, s. 64-65; Ocak, 1992, s. 373; Uçar, 2010, s. 273-287.

¹¹ Eserin müellifi tam olarak bilinmemekle birlikte, elimizde bulunan nüsha, 1040/1630'lu yıllarda Veli Dede tarafından istinsah edilmiştir. Bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, 1999, s. XIV.

diğer öğrenci ve takipçileri de aynı misyonu sürdürerek Hacı Bektaş düşüncesine hizmet etmişler ve bu düşüncenin hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da yayılmasını sağlamışlardır.

Anadolu'nun çalkantılı olduğu ve kargaşa içinde bulunduğu bir dönemde ilk Bektaşîler diyebileceğimiz Hacı Bektaş Velî'nin öğrencilerinin faaliyetleriyle birlikte Hacı Bektaş düşüncesi kurumsallaşmış ve Bektaşîlik, artık dinî ve tasavvufî bir hareket haline gelmiştir. Onlar, içlerinde buldukları ortamlarda inşa etmiş oldukları dergâh ve zaviyelerde Anadolu insanını eğitip aydınlatmışlar; bu şekilde Anadolu'nun hem Türk yurdu haline gelmesine, hem de İslamlaşmasına ciddi anlamda katkı sağlamışlardır. Ayrıca, yaşadıkları bölgelerdeki Türkmen çevrelerinin konar-göçer sosyal yapıdan yerleşik topluluklar haline gelerek yerleşik hayata geçmiş olmaları gibi dikkat çekici bir toplumsal dönüşümün gerçekleşmesine yönelik ciddi katkılarının olduğu ifade edilebilir.

Etik Beyan

"Bektaşîliğın Gelişiminde Hacı Bektaş Velî'nin Öğrencilerinin Yeri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma, herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu makale için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada, diğer kişi ve kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu makale, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan "Vefatının 750. Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyasında Hacı Bektaş Velî'nin İzleri Sempozyumu"nda (Bişkek-Kırgızistan: 24-25 Aralık 2021) yazar tarafından sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş olan halidir.

Kaynakça

- Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi.* (1999). (Haz. A. Güzel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmed Rıfat Efendi. (1293/1876). *Mîr'âtü'l-Makâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd.* İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Ahmed Rıfki. (1325/1909). *Bektâşî Sırrı.* Dersâadet: Bekir Efendi Matbaası.
- Aksüt, H. (2009). *Aleviler.* Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Âşıkpaşazâde. (1332/1914). *Tevârih-i Âli Osman.* (Nşr. Âli Beğ). İstanbul: Matbaa-i Âmirre.
- Birdoğan, N. (1999). *Alevi Kaynakları 2.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dalkıran, S. (2007). Hacı Bektaş Velî'nin Önde Gelen Halifelerinden Hacım Sultan ve Velâyetnamesi. 2. *Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni* (ss. 383-403). Ankara: Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları.
- Derviş Burhan. *Menâkıb-ı Hacım Sultan,* Millet Kütüphanesi, No: 1341.
- Faroqhi, S. (2003). *Anadolu'da Bektaşîlik.* (Çev. N. Barın). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Fiğlalı, E. R. (2006). *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik.* İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1995). *Velâyet-nâme Menâkıb-ı Hünekâr Hacı Bektaş-ı Velî.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1977). Kızıl-baş. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* 6, 789-795.
- Gülerer, S. (2014). *Hacı Bektaş-ı Velî'nin Halifelerinden Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi.* Uşak: Uşak Akademi Kitap Dağıtım.
- Gündoğdu, C. (2007). *Hacı Bektaş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım.* Ankara: Aktif Yayıncılık.
- Gündüz, T. (2010). Hacı Bektaş Velî'nin Yol Arkadaşı Kolu Açık Hacım Sultan ve Velâyetnâmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* 55: 71-95.
- İbn es-Serrâc, Muhammed b. Ali. (2015). *Tuffâhu'l-Ervâb ve Miftâhu'l-İrbâb.* (Haz. N. Gürkan, M. N. Bardakçı ve M. S. Sarıkaya). İstanbul: Kitap Yayınları.
- Karakaşzâde Ömer Efendi. (1286). *Nûru'l-Hüdâ Limen İbtedâ.* Dersâadet: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- Kiel, M. (2009). Sarı Saltuk. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 36: 147-150.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. *Belleten,* 7 (25): 379-522.
- Köprülü, M. F. (1973). Abdal Musa. *Türk Kültürü,* 11 (124): 198-207.
- Köprülü, M. F. (1979). Bektaş. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* 2: 461-464.
- Köprülü, O. F. (1988). Abdal Mûsâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 1: 64-65.
- Noyan, B. (1998). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik.* Ankara: Ardıç Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2002). *Sarı Saltuk Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşîlik. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 5: 373-379.
- Ocak, A. Y. (1996). Hacım Sultan. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 14: 505-506.

- Özmen, İ. (2009). *Hacı Sultan Velayetnamesi ve Ocakları*. Ankara: Dumat Ofset.
- Öztürk, Y. N. (1997). *Taribi Boyunca Bektaşılık*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Uçar, R. (2010). Pir-i Sani: Abdal Mûsa. *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. (Ed. H. İ. Bulut). (ss. 273-287). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Uşakı, Ali b. Hacı Mustafa. (2009). *Hacı Sultan Velayetnâmesi ve Ocakları*. (Der. Derviş Burhan, Haz. İ. Özmen). Ankara: Dumat Ofset.
- Yaman, A. (2006). *Kızılbaş Alevi Ocakları*. Ankara: Elips Kitap.
- Yaman, A. (2001). Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. (ss. 849-881). Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Undoubtedly, Hacı Bektash Veli tried to build a new teaching in the environment he was in, and it is possible to say that he put forward some new ideas and teachings in this framework. However, this does not mean that he built an institutionalized Sufi order in his name during his lifetime. Because Bektashism, as a Sufi order, was established later about him and gained an institutional identity. In this article, it has tried to reveal what role Hacı Bektash Veli's students played in the emergence and historical development of Bektashism and what place they had in the formation process of this movement. In this context, it was determined in the research that his students had an important place in the spread of Bektashi's understanding both in Anatolian geography and outside Anatolia to regions such as the Balkans and Egypt. During the research process, the literature review method was followed in line with the information contained in the main sources on the subject to a large extent. At this point, it seems that Hacı Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Hacı Sultan, and Sari İsmail spread his ideas in different regions of Anatolia, thus contributing to the formation of Bektashism. We can say that Hacı Bektash Veli's students contributed significantly to Anatolia becoming a Turkish homeland by carrying out educating and enlightening people in the dervish lodges they established; It can also be said that they made a great effort to the realization of the Turkomans they lived together in turning from nomads into settled communities and settling into settled life. In this article, the formation and development of Bektashism after Hacı Bektash Veli will be tried to be revealed and analyzed based on his students. In this context, first of all, we will focus on his very close and distinguished students such as Jamal Sayyid, Hacı Sultan, and Sari İsmail, and then his other students who adopted Hacı Bektash Veli's thoughts, especially Abdal Musa, will be discussed. After Hacı Bektash Veli, Bektashi circles have gone through important stages and come to the present day. At this point, the first formation and orientation process after Hacı Bektash Veli, as it is known, emerged within Kalenderism, an important Sufi thought movement and this process took place in the XIII and XIV centuries. Bektashism emerged and became institutionalized around the traditions of Hacı Bektash Veli in the 15th century and even it began to have a great influence in almost every aspect of Ottoman social life in the following years. In this sense, there has always been a large group of people who adopted the beliefs, ideals, and values pioneered by Hacı Bektash Veli, as well as the customs and rituals that became institutionalized in the historical process, as a doctrine and paradigm. Hacı Bektash Veli's students have a very important place in the development process of Bektashism after him. What we mean at this point are Hacı Bektash Veli's close and distinguished students. What we mean here when we say Hacı Bektash Veli's close students are the students that the Hunkâr personally cared for, helped raise, and were always in his close circle. When we look at the information provided by Walâyat-nâme, it is noteworthy that three of his students in particular stand out compared to the others. These are Jamal Sayyid, Hacı Sultan and Sari İsmail. It is understood that these were Hacı Bektash Veli's very close and distinguished students. Apart from these three students, he also had other well-known students. What did Hacı Bektash Veli's distinguished students do? Hacı Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Open-armed Hacı Sultan, and Sari İsmail mostly went to the border regions in the 13th century, a period of turbulent and intense political, social, and military activity, in Anatolia and spread the thought of Hacı Bektash to Western Anatolia and even the Balkans. The first Bektashis spread the thought of Hacı Bektash Veli by carrying out educating and enlightening activities in the dervish lodges they established in the regions where they lived, and in this way, they contributed significantly to the Islamization process. In addition, they made great efforts to bring about an important social change, such as the transition of Turkomans from nomadism to settled communities in the regions they lived in. Besides Hacı Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Hacı Sultan, and Sari İsmail, he had other students who followed his thoughts. These were his students who followed his teachings, such as Guvanj Abdal, Taptuk Emre, Barak Baba, Kharadonli Jan Baba, Khui Ata, Rasul Baba, İbrahim Hacı, Hızır Samit, and Kocum Saydi. In the light of the information

provided by Walāyat-nāme, it is understood that among his students, Guvanj went to the Black Sea region; Taptuk Emre went to the Sakarya side Barak Baba went to Bigadic and Hızır Samit went to Yozgat after Hacı Bektaş Veli. Moreover, at this point, Abdal Musa's activities in the western and southern Anatolia regions are remarkable. Abdal Musa made an effort to make Hacı Bektaş Veli known in these regions and spread his ideas, and he was successful.

Dahhâk b. Müzâhim'in Tefsir Tarihi İçindeki Konumu, Tefsir Rivayetleri ve Değerlendirmesi

Hüseyin HALİL¹

Öz

Horasan ekolünün temayüz eden en önemli simalarından birisi olan Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) gerek yaptığı yorumlarla gerekse sahabeden naklettiği rivayetlerle İslam tefsir literatüründe iz bırakmış erken dönem müfessirlerinden birisidir. Onun Kur'ân âyetlerinin tefsirine çeşitli yönlerden yaptığı büyük katkılar tefsir kitaplarında nesilden nesle aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışma ile amacımız tespit ve analizlerle onun tefsirinin hem muhtevasını hem de metodunu ortaya koymaktır (deşifre bilimsel üslup açısından hoş görünmüyor). Bu amaca ulaşmak için takip edeceğimiz metod şöyledir: Önce Dahhâk'ın tefsir tarihindeki yerini öncesi ve sonrasıyla birlikte irdelenecektir. Ardından kendisine isnat edilen rivayet ve görüşler içerik yönünden analiz edilecektir.. Bu çerçevede Dahhâk'ın tefsirinde Arap dili ve şiirini, kıraat vecihlerini ve isrâiliyatı nasıl kullandığı; nâsih-mensûh, umum-husûs, esbâb-ı nüzul gibi ulûm'l-Kur'ân bilgisinden nasıl faydalandığı tespit edilecektir. Özetle bu metod dahilinde ona isnat edilen rivayetler ele alınıp Kur'ân ilimleri açısından incelenecek, ardından sonraki tefsirlerde bıraktığı etki irdelenerek tefsir alanına sağladığı katkılar gösterilecektir. Çalışmamızın hipotezi şudur: (Daha sonuca ulaşmadın, sonuçta bunlar söylenir) Dahhâk'a atfedilen tefsir esasen dönemin bir özelliği olarak, sadece ihtiyaç duyulan âyetleri tefsir etmekten ibaret olup teknik ve içerik bakımından iki kapak arasına alınan tam bir tefsir niteliğinde değildir. Daha çok sonraki dönem tefsirlerinde dağınık halde bulunan ve ona nispet edilen rivayetler halindedir. Dolayısıyla Dahhâk tefsiri denilince diğer tefsir eserlerinde ona atfedilen rivayetlerin yekununun kastedildiği sonucuna varılır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Dahhâk b. Müzâhim, Tâbiîn tefsiri, Erken dönem müfessirleri

Dahhâk b. Muzâhim in the History of Tafseer, His Commentary Narratives and Its Evaluation

Abstract

Dahhâq b. Muzâhim (d. 105/723), one of the most prominent figures of the Khurasan school, is one of the early exegetes who left his mark on Islamic exegesis literature with his interpretations and narrations from the Companions. His great contributions to the exegesis of the Qur'anic verses in various aspects have been passed down from generation to generation in the Tafseer books and have reached the present day. Our aim in this study is to analyze both the content and the method of his tafsir through scientific comments and analyses. The hypothesis of our study is as follows; first, to examine his position in the history of Tafseer before and after, and then to analyze the content of the narratives and opinions attributed to him. In this framework, we will determine how Dahhâq utilized Arabic language and poetry, the varieties of qiraat, and isrâiliyat in his tafseer, or how he benefited from the knowledge of ulûm al-Qur'ân such as nâsih-mensûh, umum-husûs, and asbâb al-nuzûl. Within this method, his narrations attributed to him will be discussed and analyzed in terms of Qur'anic sciences, and his contributions to the field of tafsir will be shown by examining his influence on later tafsir., we reached the following findings; Dahhâq's tafsir, which is not a complete tafseer in terms of technique and content because it consists of exegeting only the verses needed as a feature of its period, is scattered among the tafseers written in later periods. Accordingly, it is possible to say that the tafseer attributed to Dahhâq consists of narrations and opinions compiled from later tafseers/commentaries attributed to him.

Keywords: Tafseer, Qur'an, Dahhâq b. Muzâhim, Tâbiîn tafseer, Early period commentators

Atf İçin / Please Cite As:

Halil, H. (2024). Dahhâk b. Müzâhim'in tefsir tarihi içindeki konumu, tefsir rivayetleri ve değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1199-1211. doi:10.33206/mjss.1437453

Geliş Tarihi / Received Date: 15.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.05.2024

¹ Dr. - Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, huseyinhalil1990@gmail.com,

 ORCID NO: 0000- 0002-4814-3508

Giriş

Kaynaklar müfessirimizin esas isminin Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî el-Hilâlî olduğu konusunda ittifak eder (Gilliot, 2013, 316). Geç bir dönemde meşhur olması nedeniyle biyografisi (terceme) kitaplarında doğum tarihi hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Fakat kendisinden aktarılan **كُنْتُ إِبْنَ ثَمَانِينَ جَدًّا** “Seksen yaşındayım ve bir yere yolculuk için bir bineğe ihtiyaç duymayacak kadar zindeyim” sözü üzerinden onun seksen yaşlarına kadar yaşadığı ve doğum tarihinin h. 20’ler olduğu çıkartılabilir (Dahhâk, 1999, 45; Zehebî, 1985, 4/598-600; Buhârî, 1998, 4/332-333). Çocukluğunu Belh’te geçiren Dahhâk, Buhârâ, Semerkand ve Nişâbur’a yaptığı ilmi yolculuklar ve meşhur hocalardan aldığı dersler sayesinde Kur’ân ilimleri ve tefsir alanında otorite sahibi olmuştur. Öğrencilere ücretsiz Kur’ân ilimleri öğreterek ömrünü geçiren Dahhâk seksen yaşlarında 105’de (723) Belh’te vefat etmiştir (Aydar, 2022, 338-342; Dahhâk, 1999, 47; Büstî, 2002, 226).

Pek çok âyet hakkında yaptığı yorum ve aktardığı rivayet öğrencileri vasıtasıyla sonraki nesillere nakledilmiştir. Ondan gelen rivayetleri güvenilir bulmayanlar olsa da bir çok meşhur âlim (Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), el-İclî (ö. 261/875), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Hacer (ö. 852/1449)... vs.) onu sika râvîler arasında görmüştür (Dahhâk, 1999, 58; İbn Sa’d, 1990, 6/300-302; İbn Ebû Hâtim, 1956, 4/458; Cerrahoğlu, 1996, 2015). Zeyd b. el-Hübbâb, Süfyan es-Sevrî’den rivayetle, Dahhâk’ı dört güvenilir müfessirden birisi olarak zikretmiştir (Cerrahoğlu, 1996, 145). Bu konuda İbn Kesîr (ö.774/1373) de kendisini tefsir ilminde temayüz etmiş çok önemli bir müfessir olarak tavsif etmiştir.

Dahhâk’ın tabiinden olmadığı ve sahabeyle görüşmediği yönünde iddialar da mevcuttur. Meselâ, İclî onun sika bir râvî olmakla birlikte tabiinden olmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde, güvenilir olmakla birlikte sahabeden Ebû Hureyre (ö. 58/678), Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656), İbn Ömer (ö. 73/693) ve İbn Abbas (ö. 68/687-88)’tan doğrudan görüşerek rivayette bulunmadığını İbn Hibbân (ö. 354/965), Dârekutnî (ö. 385/995) Ebû Zür’a (ö. 281/894), Şû’be (ö. 160/776) gibi âlimler zikretmiştir. Fakat Taberî tefsirini neşreden meşhur alim Şeyh Ahmed Şâkir onun sahabe ile görüştüğünü savunmuştur (Dahhâk, 1999, 59). Ağırlıklı görüş onun Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) aracılığı ile sahabeden nakilde bulunmuş olduğudur (Ali Hudayrî, 1975, 1/405). Buna göre, Dahhâk sahabe ile doğrudan görüşmemiş olsa da Saîd b. Cübeyr gibi bir başka râvî aracılığı ile onlardan nakilde bulunduğu kesinlik kazanmıştır (Eroğlu, 1993, 410-411). Dolayısıyla bir başka râvî üzerinden sahabeyle temasını düşündüğümüzde ondan gelen rivayetlerin güvenilir olduğu sonucuna varabiliriz.

Sahabeyle görüşsün ya da görüşmesin, sonraki kaynakların Dahhâk’ın tefsirinden yaptıkları alıntılara baktığımızda, onun görüş ve yorumlarının etkisini ve Tefsir tarihindeki yerinin ne kadar mühim olduğunu anlarız. Onun etkisini, tefsirin babası olarak bilinen Taberî’de görebiliriz. O, Dahhâk’tan – çoğu zaman ismini zikretmeden- âyetleri tefsir kabiline bin beş yüzü aşkın görüş ve rivayet nakletmiştir, üstelik buna Dahhâk’ın sahabeden ve tabiinden yaptığı alıntılar dâhil değildir (Dahhâk, 1999, 132). Bu yüzden onu Taberî’nin tefsir kaynakları arasında görmek şaşırtıcı değildir. Yine ondan onlarca rivayette bulunan birçok müfessir vardır. İbn Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), Begavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Atıyye (ö. 541/1147), İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müfessirler bunlardan sadece bir kaçıdır. Bu âlimlere ait tefsirler – özellikle rivayet tefsirleri- bir manada Dahhâk’ın ve onun gibi Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Saîd b. Cübeyr, Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732) gibi tâbiî âlimlerin tefsirlerini ve sahabeden aktardıkları rivayetleri muhafaza etme görevi üstlenmişlerdir. Diğer bir tabirle, Dahhâk’ın ve diğer Tâbiîn âlimlerinin görüş ve nakillerinin kaybolmadan günümüze kadar gelmesini ve elimizdeki tefsir literatürüne girmesini biz bu tefsirlere borçluyuz.

Bu çerçevede Dahhâk’a nispet edilen rivayetlerin derli toplu bir şekilde ortaya konulması âyetlere yeni yaklaşımlar ve yorumlar geliştirmek açısından büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla yazdığımız bu makalede onun tefsiri tam bir tefsir olup olmama bakımından kendi dönemi içinde yazılan diğer tefsir kaynakları ile karşılaştırılıp tefsirine genel bir bakış sağlanacaktır. Sonra bazı âyetler Ulûmü’l-Kur’ân konuları açısından tek tek değerlendirilerek tefsirinde takip ettiği yöntem ortaya konulacaktır.

Dahhâk'ın Tefsirine Genel Bakış

Dahhâk’ın tefsiri ilk dönem tefsirleri gibi toplu halde iki kapak arasında değil, kendisinden sonraki tefsirler içinde parça parça yer alır. Dolayısıyla incelediğimiz bu tefsir kendisinden sonra gelen

müfessirlerin tefsirlerinden derlenmiş Dahhâk'a atfedilen rivayet ve görüşlerden oluşur. Bu derleme işini üstlenen Zâviyetü, tefsirleri inceleyerek Dahhâk'tan yapılan alıntıları toplamış, Kur'ân'daki sıraya göre dizerek tek bir kitap halinde yayınlamıştır (Dahhâk, 1999, 15). İlk dönem tefsirlerinde olduğu gibi sadece ihtiyaç duyulan âyetleri tefsir ettiği için teknik olarak tam tefsirler arasında sayılmaz. Âyetleri atlayarak tefsir etmesi nedeniyle hacmi küçük bir tefsir hüviyeti kazanan bu eser içerik bakımından da oldukça sadedir, âyetleri neredeyse birer kelime veya cümle ile tefsir etmiştir. Dahhâk'ın tefsiri, kendisinden yaklaşık yarım asır sonra yaşayan Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) tefsirinden farklıdır. Çünkü Mukâtil'in tefsiri teknik ve içerik olarak tam tefsir niteliğindedir, diğer bir deyişle Kur'ân metninin tamamını tefsir etmekle birlikte bazı Ulûmu'l-Kur'ân konularına (nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, esbâbu'n-nüzûl vb.) ve fikhî – itikâdî konulara da değinir. Oysa Dahhâk'ın tefsiri ne Kur'ân'ı âyet âyet baştan sona tefsir eder ne de bu çeşitlilikte ve boyutta geniş bir içeriğe sahiptir. Aşağıda görüleceği gibi bazı Kur'ân ilimlerine yer verse de fikhî ve itikâdî meselelere nadiren değinir (Dahhâk, 1999, 276-277). Fakat, onun tefsirinin de Mukâtil'in tefsirini geride bıraktığı yönleri vardır. Mukâtil'in tefsirinin hacmi düşünüldüğünde kıraat açıklamalarının sayısının fazla olması beklenir, fakat kıraate dair açıklamaları 20 küsur ile sınırlıdır. Öte yandan, Dahhâk'ın tefsiri daha küçük boyutta olmasına rağmen kelimelerin okunuş vecihlerine ondan daha fazla yer vermiştir. Bu fark bariz bir şekilde iki tefsir arasında görünür.

Ayrıca Dahhâk'ın tefsirinde Ferrâ (ö. 207/822) ve Ahfeş'in (ö.215/830) tefsirlerinde olduğu gibi yoğun irab ve lügat açıklamaları yoktur. Onun tefsiri kıraatler dışında nadiren irab meselelerine girer ve onda leksikolojik ve dilsel açıklamalar da nadir denilecek kadar azdır. Daha çok Arapların günlük kullanımlarından "وَالْعَرَبُ تَقُولُ" gibi tabirlerle örnekler verir. İlave olarak, onun tefsiri genelde kendi yorum ve görüşlerinden müteşekkil olduğu için "حَدَّثَنِي - حَدَّثْنَا" veya "عَنْ فُلَانٍ" kalıplarıyla bir rivayet zincirine rastlanmaz. Sadece aldığı kıraatın hangi sahabiye ait olduğunu zikreden "فِي قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ" gibi bir rivayet şekli mevcuttur. Bu yönüyle de çağdaşı sayılabilecek diğer bir müfessir Süfyan es-Sevrî'nin tefsir anlayışından ayrılır.

Dahhâk'tan gelen rivayetler bazen öğrencileri ve kendisi arasında geçen diyaloglar içerir. Bunun en bilinen örneği öğrencisi Cüveybir b. Sa'd ile arasında geçen diyalogdur. Dahhâk, oğlu altı yaşında ölünce, Cüveybir'e oğlunun Allah tarafından hesaba çekileceğini söyler. Cüveybir Dahhâk'a, oğlunun ne hakkında sorguya çekileceğini sorunca, o da İbn Abbas'ın A'râf suresi 172. âyet hakkındaki açıklamasını nakleder. Onun bu tefsir metodu diğer bazı âyetlerde de devam etmiştir, öğrencilerinin bazı âyetlerle ilgili sordukları sorulara cevaplar vererek soru-cevap yöntemi üzerinden söz konusu âyetlerin tefsirini yapmıştır (Dahhâk, 1999, 375).

Dahhâk'tan nakledilen bazı yorumlar, öğrencilerinin derslerde kaydettiği ve sonraki kuşaklara aktarılan notlardan ibarettir. Taberî'nin tefsirinde ona ait bu notlardan 670 küsur Kur'ân yorumu rivayet edildiği nakledilir. Yine İbnu'l-Cevzî, Begavî, İbn kesîr, Süyûtî vb. müfessirler ondan bir hayli rivayette bulunmuşlardır (Horst, 1953, 304). Dahhâk'ın yaptığı Kur'ân tefsirinin tam bir tefsir olmadığı ve sadece sözlü olarak ona isnat edilen rivayetlere dayandığı eleştirilerine rağmen onun yaptığı tefsir tam tefsirlerin izlediği bazı yöntemleri takip eder. Örneğin, bazı kelimelerin anlamı Kur'ân'da her geçtiği yerde tekrar edilir. Tam bir tefsir sayılan Mukâtil'in ve sonraki müfessirlerin tefsirlerinde izledikleri metot da bu şekildedir. Söz gelimi, onlar da Kur'ân metninde kaç defa geçerse geçsin bazı kelimeleri ısrarla açıklamaya devam ederler (Mukâtil b. Süleyman, 1979, 22).² Bu bağlamda, Dahhâk, "الزبر" kelimesini her geçtiği yerde "الكتب" kelimesi ile, "خير" kelimesini "مال" kelimesi ile; "أيد" fiilini "نصر" fiili ile; "كافًا" da "جامعًا" ile, "مستطر" lafzını "مكتوب" ile tefsir etmiştir. Onun bu metodunun en bilinen örneği ise "لغو" kelimesini "شرك" kelimesi ile açıklamasıdır (Dahhâk, 1999, 125, 171, 719).

"وقال أيضا" ve "وعنه أيضا" ifadeleri ile aynı âyet hakkında Dahhâk'tan aktarılan farklı rivayetlere rastlamak mümkündür. Bu farklı rivayetler birbirinin karşıtı değil alternatifidir, yani rivayetlerdeki bu farklılık yorum içi tezat oluşturmaz, bilakis mananın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Mâide suresi 48. ayette geçen "مُهَيِّمًا" (düzeltici) kelimesi hakkında yaptığı yorumlar bunun güzel bir örneğini teşkil eder. Dahhâk bu kelimeyi, hem "قاضيا" (hükmedici) kelimesi hem de "مؤتمنا" (emin olunan) kelimesi ile tefsir etmektedir (Dahhâk, 1999, 329-330). Görüldüğü gibi bu iki kelime bir birinin anlamıyla zıtlık oluşturmaz ve anlamlarını daraltmaz, aksine bir birini destekleyerek *mubeyminen* kelimesini daha anlaşılır kılar. Şöyle ki, *mubeyminen* kelimesinin hükmetmek (قضي) ve bir şeye sadık kalarak (değişikliğe izin vermeden) onu

² Mukâtil, Tâ-Ha 11'deki "فَقَالَ لِأَهْلِهِ" ifadesinin tefsirinde "يعني امرأته" diye yaptığı açıklamayı Neml 7 âyetinde aynı ifadeyi açıklarken de tekrarlamıştır.

koruyup kollamak/gözetmek (رقيب علي – شهيد علي) şeklinde iki temel anlamı vardır. Bunlardan ilkinde “قاضيا” kelimesi, ikincisine “مؤتمنا” kelimesi işaret etmektedir (İbn Manzûr, 2006, 13/436; Ezherî, 1964, 6/332). Bu manada, bu kelimeye denetleyici veya düzeltici anlamlarını vermek yerine, etimolojik ve leksikolojik olarak anlam yapısına uygun olarak bir şeyi hiç değiştirmeden olduğu gibi korumak anlamını vermek daha uygun gözükmektedir. Bu lügat anlamından yola çıkarsak Kur’ân önceki kitapları denetleyen değil onları muhafaza eden bir pozisyonda konumlandırılabilir. “مُهَيِّمِن” kelimesinin “مؤتمن” kelimesindeki hemzenin “ha” harfine dönüşmesiyle türediği görüşünü dikkate alırsak, kelimenin ve dolayısıyla âyetin manasının bahsettiğimiz yönde olduğu anlaşılacaktır. Yine bu manayı destekleme kabîlinden İbn Cüreyç’den nakledilen şu ifade önemlidir: *القرآن آمين على ما قبله من الكتب “Kur’ân kendinden önceki kitapları koruyup kollar/gözetir.”* (Begavî, 1989, 3/65). Bu ibaredeki “أمين على” lafzı “bir şeyi olduğu gibi koruyup kollayan” anlamında “حافظ على” veya “اشراف على شيء” manasındadır.

Diğer bir örnek, bilerek yapılan yemin kefareti gereği on fakiri giydirmekten bahseden Maide suresi 89. ayette geçen *أَوْ كِسْوَتُهُمْ* ibaresidir. Dahhâk bu ifadeyi bir rivayete göre, her bir fakire kafasını örten bir sarık (عمامة) ve vücudunu saran bir aba (عباء) verilmesi olarak yorumlarken, diğer bir rivayete göre onlara hem darlıkta hem bollukta sahip olunması kolay olan üst elbise (رداء) ve gömlek (ازار) verilmesi olarak yorumlamıştır (Dahhâk, 1999, 334). Açıkça görüldüğü gibi, her iki rivayet de mana olarak birbirleriyle örtüşmektedir, bu bakımdan onun tefsirinde izlenen bu yöntemin âyetin manasının anlaşılmasına katkısı büyüktür. Bazı araştırmacılar Dahhâk’ı sahabeden gelen bazı rivayetlerin zincirinde zayıf bir halka olarak görmüştür. Bu görüşte olanlar – yukarıda isimlerini zikrettik- Dahhâk’ın İbn Abbas ile görüşmemesine rağmen ondan nakilde bulunduğunu iddia etmiştir (Dahhâk, 1999, 58-89). Fakat bu, onun tüm rivayet zincirlerinde güvenilir bir ravi olduğu anlamına gelmez, zira ondan sonra kaleme alınan tefsirlerde onun aracılığıyla sayısız rivayet nakledilmiştir (Begavî, 1989, 1/356; Taberî, 2001, 5/135-136).

Metodu gereği, Dahhâk önce Kur’ân metnini, ardından onun açıklamasını, bazen “أي” (Dahhâk, 1999, 330), “يقول” (Dahhâk, 1999, 337), “قال” (Dahhâk, 1999, 335) ve “يعني” (Dahhâk, 1999, 337) gibi ifadeleri kullanarak, bazen de onları kullanmaksızın tefsir eder. Genelde onun metodu âyeti, metnin içinde bulunduğu yapıyla tefsir etmektir, Mesela: Maide 48’inci âyette geçen “شرعة و منهاجا” ifadesini “سيلا و سبيلا” olarak tefsir etmiştir (Dahhâk, 1999, 330). Diğer bir örnek, Maide 63’te “ربانيون و احبار” ifadesi benzer formda “علماء و فقهاء” olarak tefsir dilmiştir (Dahhâk, 1999, 332-333). O, âyetin mutlak anlamını takyit, umum anlamını tahsis ederek tefsir eder. Mesela, Maide suresi 89. ayette geçen *مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ* ifadesi “aynen ortadan yediğiniz orta ballı yemekten...” gibi mutlak bir ifadeyi “خبز (ekmek), لحم (et) ve مرقعة (et suyu)” ifadeleri ile, ve yine aynı âyetteki “أَوْ كِسْوَتُهُمْ” ifadesi de “ve yine onlara giydirdiğiniz orta ballı elbise” ifadesi de “aba/cüppe (عباء) ve sarık (عمامة)” gibi kelimelerle takyit etmiştir (Dahhâk, 1999, 334). Bazen âyeti açıklamak için âyete açıklayıcı bir kelime veya ifade takdir ettiği de olur. Mesela, Enam suresi 89. ayette geçen *فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هُؤْلَاءُ* ifadesine “أهل مكة” ve “أهل مدينة” ifadesine “أهل مدينة” takdir etmiş, böylece âyetin manasını şu şekilde anlamıştır: “Eğer ehli Mekke onu (nübüvveti) inkar ederse biz (onu inkar etmeyen) ehli Medine’yi görevlendiririz.” (Dahhâk, 1999, 346).

Dahhâk, Mukâtil’in aksine, bazı istisnalar hariç, âyetin tamamını tefsir etmeye kalkmaz, sadece gerekli gördüğü kelime ve cümleleri sade bir üslupla tefsir eder. Neredeyse tefsirinin tamamı bu metot çerçevesinde yazılmıştır. Öte yandan âyette kapalılığa neden olan zamirleri, işaret ettikleri isimleri zikrederek açıklamaya çalışmıştır. Söz gelimi, “وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْتَوْنَ عَنْهُ” ifadesinde geçen “هم” zamiri ile kastedilenlerin Mekke’li kâfirler olduğunu söylemiştir (Dahhâk, 1999, 341). Bazı durumlarda ise âyetin inişine sebep olan Arap örfü ve adetine veya âyetin bağlamını gösteren hikaye veya rivayete de yer vermiştir (Dahhâk, 1999, 336-338). Aynı zamanda yorumladığı âyetleri benzer âyetlerle ilişkilendirerek okuyucuya bütüncül bir bakış açısı vermeyi de amaçlamıştır (Dahhâk, 1999, 342).³

Dahhâk’ın bazı açıklamaları, “كل شيء في القرآن فهو” kalıbıyla başlar. Birçok kelimenin anlamını bu kalıpla standartlaştırır. Mesela, Kur’ân’da geçen her “تسبيح” ifadesinin “صلاة” anlamına geldiğini bu kalıpla ifade eder. Onun tefsirindeki diğer örnekleri şunlardır: *كل شيء في القرآن فاطر السموات والأرض فهو خالق* “Kur’ân’da her geçtiği yerde *السموات والأرض* anlamına

³ Örnek olarak Enam 53 *يَذْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْرِ وَالْعَثَىٰ* ve Enam 43 *يَذْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْرِ وَالْعَثَىٰ* âyetinin tefsirine bakınız. Dahhâk bu âyette geçen “يَذْعُونَ” lafzı ile Mümin 43 *يَذْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْرِ وَالْعَثَىٰ* âyetinde geçen “تذعون” lafzı arasındaki anlam benzerliğini vurgulayarak ilk âyeti ikincisiyle tefsir eder.

gelir” (Dahhâk, 1999, 689), كل كأس في القرآن فهو خمر “Kur’ân’da كأس kelimesi her geçtiği yerde خمر anlamına gelir” (Dahhâk, 1999, 705), كل قنوت في القرآن : فإنما يعني به الطاعة, “Kur’ân’da قنوت kelimesi her geçtiği yerde الطاعة anlamına gelir” (Dahhâk, 1999, 209), أو، أو، يختار منه صاحبه ما شاء, “Kur’ân’da geçen أو...أو kalıbı bu kalıbın taalluk ettiği kişinin seçim yapabilme gücüne işaret eder” (Dahhâk, 1999, 108), كل شيء في القرآن جعل, فهو خلق, “Kur’ân’da جعل kelimesi her geçtiği yerde خلق manasına gelir.” (Dahhâk, 1999,151).

Âyet ve surelerin Mekki mi Medeni mi olduğunu bildirmekle beraber (Dahhâk, 1999, 169, 630), bu konuya dair genel bir formülasyon verir, ona göre “{يَا أَيُّهَا النَّاسُ}” kalıbıyla başlayan cümleler Mekki iken, “{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا}” ile başlayan ifadeler ise Medenidir. Onun bu formülasyonunu Bakara suresi 21. ayette görmek mümkündür. O bu âyet hakkında şöyle söylemiştir: “Kur’ân’da {يَا أَيُّهَا النَّاسُ} şeklinde geçen her ifade Mekki’dir, {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} şeklinde geçen her ifade de Medeni’dir.” (Dahhâk, 1999, 148). Bazen, sahabeden gelen nakle kendi görüşünü ilave ederek kelimelerin manasını açıklar. Örnek, İbn Abbas’tan “Bu kelime inanan bir kimse için kullanılıyorsa ‘kesin bilgi anlamındadır (يقين)’, inanan bir kimse için kullanılıyorsa ‘şüphe (شك) anlamındadır.” (Dahhâk, 1999, 892).

O, belagete dair teknik konulara fazla girmemekle birlikte, âyetlerin içerdiği bazı edebî sanatları vurgulamaktan geri durmamıştır. Söz gelimi, Enbiya suresi 47. ayette geçen “الموازن” kelimesi hakkında “Burada الموازين kelimesi mecâzi anlamda zikredilmiştir ve adalet manasına gelir, ahirette gerçekte میزان (terazi) yoktur” diyerek bu âyetteki mecâz sanatına dikkat çekmiştir (Dahhâk, 1999, 575). Diğer bir deyişle Dahhâk’a göre ahirette dünyadaki gibi bir terazi kurulmayacak, âyetteki teraziden kasıt adalettir, dolayısıyla âyet kıyamet gününde adaletin sağlanacağından bahsetmektedir. Benzer şekilde, Nur suresi 35. ayet hakkında “Âyette Abdulmuttalip kandile (مشكوة), Abdullah cama (زجاجة), Hz. Muhammed lambaya (مصباح) benzetilmiştir” diyerek âyetteki teşbih sanatına dikkat çekmiştir (Dahhâk, 1999, 615).

Müfessirimiz teşbih metodunu âyetin devamında da kullanmıştır. Kanaatimizce onun bu metodu onu bir açıdan ezoterik diyebileceğimiz tefsir tarzına yaklaştırmıştır. Bu iddiamızı destekleyici mahiyette onun Nur suresi, 35. ayette geçen “كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ” ifadesi hakkında yaptığı tefsire bakmak yerinde olur: “Allah mümini nur üzerinden örneklendirmiştir, kalbi nur, içi nur ve nurun üstünde yürür...(Tıpkı lambanın ışığının parlak bir yakıt olan yağdan gelmesi gibi), Hz. Muhammed de nübüvveti Hz. İbrahim’den tevarüs eder.” (Dahhâk, 1999, 615). Bu yorum tarzı tasavvufçuların yorum tarzına yakındır, zira aynı âyet hakkında Sülemî’nin (ö. 412/1021) Ebû Saîd el-Huraz’dan (ö. 277/890) naklettiğine göre, مشكوة Hz. Muhammed’in içidir, زجاجة onun kalbidir ve مصباح da Allah’ın onda yaktığı nurdur, lambanın tutuşturulduğu ağaç/yakıt ise Hz. İbrahim’dir (Sülemî, 2007, 2/45). Benzer yorumları Kuşeyri (ö. 465/1072) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) gibi işari/sufî tefsir yazan müfessirlerde de görmek mümkündür (Kuşeyri, 1981, 2/612-613; Bursevî, 1912, 6/152-155).

Tefsirinde Garib/Yabancı Kelimeleri Ele Alması

Dahhâk, kendi çağdaşı olan diğer müfessirlerin yaptığı gibi, Kur’ân’da geçen *garibu’l-kur’an* lafızlarını tespit etmiştir. Bu tür lafızlara rastladığında onların hangi dil ailesinden geldiğine işaret etmekle birlikte kazandıkları yeni anlamlara da dikkat çekmiştir. Onun tefsirinde bazı garib kelimelerin açıklamaları şöyledir:

Tâhâ (طه): Nebatî dilinden gelen bu kelime “ey adam! (يا رجل)” anlamında bir nida cümlesidir. Rivayet edildiğine göre Benî Mâzin b. Mâlik “Kur’ân’da olup da benim bilmediğim hiçbir şey yoktur” deyince, Dahhâk ona şöyle karşılık verir “o zaman söyle bakalım طه kelimesinin anlamı nedir?” Mâzin cevap verir “tıpkı طسم ve حم gibi Allah’ın güzel isimlerinden bir tanesidir.” Bunun üzerine Dahhâk ona kelimenin asıl manasını ve etimolojisini açıklar (Dahhâk, 1999, 565).

Akvâb (أكواب): Nebatî dilindeki “كوب” kelimesinin çoğuludur ve “sapsız kadeh anlamına gelir” (Dahhâk, 1999, 747). Taberî kelimenin etimolojik kökenine dair yorumu Dahhâk’a, sapsız kadeh anlamını ise İbn Abbas, Mücâhid ve Süddîye atfeder (Taberî, 2001, 20/643-645; 22/295-296).

Asfâr: Nebatî dilindeki “sifr” kelimesinin çoğuludur ve “kitap” anlamına gelir (Dahhâk, 1999, 863). Süyûtî, İbn Ebû Hâtim’i referans göstererek bu görüşü Dahhâk’a izafe etmiştir (Süyûtî, 2003, 14/458).

Seker (سَكَر / sarhoşluk veren içki): Yemen dilinden Arapçaya geçmiştir ve türediği bu dilde etimolojik olarak sirke (خَل) anlamına gelir (Dahhâk, 1999, 520).

Havâriyyûn (حواريون): Nebatî dilindeki "هواري" kökünden türeyen ve "Çamaşırıcı/Yıkayıcı" anlamına gelen bir kelimedir (Dahhâk, 1999, 247).

Surhunne (فصرهن): Nebatî dilinden Arapçaya geçmiş olan bu kelime kesmek (قطع) anlamına gelir (Dahhâk, 1999, 221). Kurtubî aynı yorumu İkrime ve İbn Abbas'tan da naklede (Kurtubî, 2006, 3/301).

Tûr (طور): Nebatî dilinden geçmiştir ve dağ (cebel) manasına gelir (Dahhâk, 1999, 600). İbnu'l-Cevzî'nin zikrettiği bir diğer rivayete göre Dahhâk bu kelimenin kökeninin Süryanice olduğunu ileri sürmüştür (İbnu'l-Cevzî, 2003, 972).

Sînâ (سيناء): Nebatî dilinden Arapçaya geçmiş olup Kurân'da "طور" kelimesinin izafe edildiği bu kelime güzel (حسن) anlamına gelir (Dahhâk, 1999, 600).

Evvâh (أواه): Etiyopya dilinden geçmiştir ve bir konuda emin olmak (مقين) anlamındadır (Dahhâk, 1999, 426).

İstebrak (استبرق): Farsçadan Arapçaya geçmiş olan bu kelime "sırmalı ipek kumaş" anlamına gelir (Dahhâk, 1999, 825).

Seriyy (سري): Kökü Süryânî diline dayanmakta olup "küçük akarsu / çay" anlamına gelmektedir (Dahhâk, 1999, 557).

Bazı kelimelerin etimolojisi hakkında müfessirlerden bazılarıyla ters düşmüştür. Söz gelimi, Mücâhid b. Cebr ve Muhammed el-Kelbî Kehf 107 âyetinde geçen *Firdavs* (فِرْدَوْس) kelimesinin Rumca (ya da Grekçe) bir kelime olduğunu iddia ederken (İbn Kesîr, 1997, 5/203; Zeccâc, 1988, 3/315), Dahhâk –daha sonra yaşayan filolog Ferrâ da aynı görüştedir - onun Arapça bir kelime olduğu ve içinde üzüm bağı bulunan bostan/bahçe manasına geldiğini ileri sürmüştür (Dahhâk, 1999, 550; Ferrâ, 1988, 2/231).

Arap dili ve şiirine başvurusu

Ona isnat edilen söz konusu tefsirde Arap dilinde kalıplaşmış deyim ve ifadelere nadiren de olsa başvurduğu gözlemlenir. Örneğin, Fecr 7. ayette geçen "لَرَمَ" kelimesini, Arapça'da bir deyim olan اَرَمَ بَنُو فُلَان "Falan kişinin oğlu helak oldu" ifadesine dayanarak "هَلَاك (mahvolma)" olarak tefsir etmiştir (Dahhâk, 1999, 961). Yine Kâf suresi 37. ayette geçen "أَلْقَى السَّمْعَ" ifadesini açıklarken Arapların günlük kullandıklarına başvurmuştur: "Araplarda şöyle bir kullanım vardır: أَلْقَى فُلَانٌ سَمْعَهُ (Falan kişi kulak kabarttı). Yani اِسْتَمَعَ بِأُذُنَيْهِ وَهُوَ شَاهِدٌ (falan kişi bir yerde hazır bulunarak bir şeye kulak kesildi)." (Dahhâk, 1999, 787).

Şiir ile istişhada gelince, o kendi dönemindeki diğer müfessirler (Süfyan es-Sevrî ve Mukâtil b. Süleymân gibi) pek fazla bu metoda başvurmamıştır. Bunun sadece bir istisnası vardır o da Kıyâme suresinin 30. âyetidir. Bu âyette geçen "وَأَلْقَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ" ifadesini alıntılıdığı şu beyitle açıklamaya çalışmıştır: "واقمت الحرب بنا على ساق". "savaş bizleri (getirdiği felaket ve musibetler ile) ayağa dikti." (Dahhâk, 1999, 921).

İsrâiliyâtın yararlanması

İslam kültüründe neredeyse her dönem İsrâiliyât kaynaklı bilgilere karşı mesafeli bir duruş sergilenmiştir. Bu yüzden birçok müfessir tefsirinin güvenilirliğine gölge düşürmemek için ya İsrâiliyât kaynaklı rivayetlerden uzak durmayı ya da onlara büyük bir ihtiyatla yaklaşmayı tercih etmiştir. Hatta bu tavır tefsir tarihi içinde bir övünç kaynağı haline bile gelmiştir.⁴ Yahudi ve Hristiyan kaynaklı bilgilerden

⁴ Özellikle Lugavî yönü ağır basan tefsirlerde İsrâilî rivayetlerin sayısı ve hacmi oldukça düşüktür. Ayrıca bu tarz rivayetleri zikreden müfessirlerin amacı onlara dayalı bir tefsir yapmak değil, daha çok onları eleştirmektir. Örnek olarak Sâd 34 hakkında Zemahşeri ve Nesefî'nin yorumlarına bakılabilir. Bu iki müfessir şeytanın Hz. Süleyman'ın yüzüğünü aldıktan sonra onun yerine geçerek mülküne sahip olup tasarruflarda bulunduğu dair İsrâilî rivayetin âlimlerin ittifakıyla Yahudilerin batıl söylemlerinden olduğunu dile getirmiştir. Bu tarz yaklaşımlar tefsircilerin İsrâilî rivayetlere mesafeli durduklarını ve onlara ya okuyucuya salt malumat vermek ya da onları tenkit etmek için başvurduklarını gösterir. Bir başka örnek Zemahşeri'nin Kasas 38'de zikrettiği rivayettir. Bu âyette geçen "kule (صَرْخًا)" hakkında İsrâilî kaynaklarda geçen "Babil kulesi" anlatısına benzer bir rivayete yer verip sonra "doğruluğunu Allah bilir!" demesi, bu tür rivayetlere duyduğu güvensizliğini açıkça ifade eder (Babil kulesi ile ilgili yapılan

uzak duran eserler muteber ve sağlam kaynaklar olurken, Kur’ân’ı tefsir etmede o bilgilerden yararlananlar zayıf kaynaklar olarak sayılmıştır. Bu noktada erken dönem tefsirlerine yöneltilen ciddi eleştirilerden birisi İsrâiliyât kaynaklı bilgilere yer vermektir. Bu minvalde Mukâtil b. Süleyman’a yöneltilen eleştiriler bir hayli fazladır (Zehebî, 1985, 1/175; İbn Hallikân, 1994, 5/257; Bâcî, 1/ 295; Aydemir, 1985, 301). Dahhâk da yer yer İsrâiliyat bilgilerine başvurduğu için bu eleştirilerden nasibini almıştır (Dahhâk, 1999, 129-130). Örneğin, Kâf suresinin ismini aldığı “ق” harfı hakkında yaptığı şu yorum bunun açık bir göstergesidir: “(Bu harf) yeşil zümrütten yapılan ve arzı çevreleyen bir dağın ismidir. O dağın yeşil ve kubbe şeklinde bir seması ve iki tarafta kanadı vardır.” (Dahhâk, 1999, 781). Onun bu yorumları karşısında İbn Kesîr onu İsrâiliyât kaynaklı uydurma rivayetleri nakletmekle suçlayıp isim vermeden eleştirmiştir:

Selef âlimlerinden bazıları “ق” harfinin bütün yeryüzünü ihata eden *Kâf* adında bir dağ adı olduğunu iddia etmiştir. Sanki bu iddia Yahudi (din adamlarının) hurafelerinden biridir; fakat bu hurafeyi seleften bazıları –Dahhâk’ı kastederek – *فلا تصدقوهم ولا تكذبوهم* *Yahudi’lerden gelen nakilleri ne yalanlayın ne tasdik edin* şeklinde gelen ruhsata dayanarak nakletmiştir (İbn Kesîr,1997, 7/394). Sonra İbn Kesîr böyle güvenilir olmayan İsrâilî rivayetler karşısındaki duruşunu ve gerekçesini devamında şöyle anlatmıştır: “Bana göre bu ve benzeri İsrâiliyât kaynaklı rivayetler bazı (Yahudi) kâfirlerin uydurmalarıdır, bu rivayetlerle din hakkında insanların kafasını karıştırdı ve dini anlaşılabilir hale getirmektedirler. İslam ümmeti gibi âlimleri, hafızları, aydınları çok olan bir ümmette bile (nüzul döneminden itibaren çok zaman geçmemiş olmasına rağmen) hadis uydurulup peygambere isnat edilebiliyorsa, bir de Yahudilerin durumunu düşünün! Hem Tevrat’ın inişinden beri çok uzun zaman geçmiş, hem onu hıfzedener yok denecek kadar az, içki içip (akli dengesi yerinde olmadan dini işlerle ilgilenenler de) var, ve üstelik âlimleri Allah’ın onlara indirdiği kitabı ve âyetlerini tahrif etmiş. Öyleyse şu sonuca varmak gerekiyor: Şâri’nin böyle bir toplumdan hadis naklini caiz kılan “وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج” sözü (elimizdeki nassa göre hüküm veren) aklın uygun gördüğü rivayetlerdir, yoksa uydurma olduğu konusunda ittifak oluşmuş rivayetler bu kabilden değildir.” (İbn Kesîr, 1997, 7/394-395).

İbn Kesir, bu ifadesiyle ehli kitaptan gelen rivayetleri ikiye bölmektedir: Birincisi tarihsel süreçte uğradığı değişiklikler ve bozulmalar nedeniyle makbul olmayan kısım; ikincisi, elimizdeki şerî kaynaklarla sıhhatini tasdik edebildiğimiz ve doğruluğundan emin olduğumuz makbul kısım. O, tefsirine yazdığı mukaddimede bu iki kısma girmeyen (ne yalanlanan ne doğrulan) ve üzerine sükut edilen üçüncü bir kısımdan da bahseder. Örneğin, ehli kitap âlimlerinin üzerine ihtilaf ettiği ve müfessirlerin kitaplarında naklettiği Ashâb-ı Kehf’in sayısı, köpeklerinin rengi, Musa’nın asasının yapıldığı ağaç, İbrâhim’in diriltiği kuşların isimleri vb. hakkında gelen rivayetler bu üçüncü gruba girer. İbn Kesîr bu üçüncü gruba ait rivayetleri nakletmenin faydasız olduğunu söylemekle birlikte, onları iktibas etmede bir beis olmadığı kanaatindeydi (İbn Kesîr,1997, 1/8-9; Savut, 2012, 132-134). Sonuç olarak İbn Kesîr, Dahhâk’ı ve İsrâiliyâttan hadis aktaran birçok selef âlimini eleştirmekle birlikte, belirli kriterler çerçevesinde İsrâiliyât kaynaklı bilgilerden kendisi de fazlasıyla yararlanmıştı (İbn Kesîr,1997, 3/311). Onu diğer rivayet tefsircilerinden farklı kılan ise bazen bu İsrâiliyat hurafesidir deyip tenkit ederek, bazen hiçbir yorum yapmadan olduğu gibi naklederek onlardan yaptığı alıntıyı açıkça zikretmesidir (Savut, 2012, 136-138).

Nâsih-Mensûh metodunu kullanması

Nesh konusu İslam’ın ilk dönemlerinde bugüne kadar âlimlerin gündemini bir hayli meşgul etmiş ve onlar arasında ihtilaflara neden olmuş tartışmalı bir meseledir. Böyle bir konu doğal olarak Dahhâk’ın da ilgisini çekmiştir. Çok fazla nesh metoduna başvuran Dahhâk’ın aktardığına göre Kur’ân’da, 109 âyet nâsih ve mensûh hükmündedir, bin âyet de helal ve haramlarla ilgilidir (Dahhâk, 1999, 225). O, bu kavramlara farklı bir yaklaşım sergileyerek klasik tanımlardan net bir şekilde ayrılmıştır. Şöyle ki, *nâsih* kavramını *mubkem*, *mensûh* kavramını *müteşâbih* kavramıyla açıklamıştır. Âlu İmrân 7 hakkında yaptığı tefsirde bu yaklaşımı açıkça görülebilmektedir: *أَيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ “Onun bazı âyetleri mubkemdendir (ki) onlar Kitabın anasıdır”* ibaresinin nâsih âyetler (الناسخات) manasına geldiğini, *وَأُخْرٌ مُتَشَابِهَاتٌ “Diğerleri de müteşâbihdir”* ibaresinin ise hükmü neshedilen ve terkedilen âyetler manasına geldiğini söylemiştir (Aydar, 2022, 341; el-Gâmidî, 1985, 133; Dahhâk, 1999, 237-239). Diğer bir ifadeyle ona göre her muhkem âyet

İsrâilî açıklamalar için bkz. Tekvin 11:4 ve Sefer ha-Yashar, trc. Edward B.M. Browne: New York, 1876). Bu metodu *Garîbu’l-Kur’ân*, *İ’râbu’l-Kur’ân* ve *Me’âni’l-Kur’ân* türü lügavî tefsir türlerinde de görmek mümkündür. Mesela İbn Kuteybe ve Ferrâ bu âyetin tefsirinde sadece ek bir bilgi vermek amacıyla “يقال الشيطان” diyerek şeytanın Hz. Süleyman’ın yerine geçtiği şeklindeki İsrâilî rivayete işaret etmişlerse de bu malumata bağlı olarak âyete anlam vermeye çalışmamışlardır. Bkz. Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/405; İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, 379; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 926; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirîn* (Dâru İhyâi’t-türâsi’-Arabî, 1976), 1/131.

aynı zamanda nâsîh özelliğe sahiptir. Örneğin, Muhammed 4 *فَأَمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فَدَاءٌ 4* “Ondan sonra artık ya lutfen bırakır veya karşılığında fidye alırsınız” âyetinin muhkem bir âyet olduğunu ifade etmiş ve muhkem âyetlerin aynı zamanda nâsîh olduğu şeklinde yaptığı kendi tarifi gereğince, Muhammed 4 âyetinin Tevbe 6 *فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا 6* *فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا 6* “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün” âyetini neshettiğini de ilave etmiştir (Dahhâk, 1999, 398).⁵

Onun bu kavramlara yönelik yaptığı açıklamayı daha iyi yansıtmayı açısından başka bir örnek vermek yerinde olacaktır. Tefsirinde zikrettiğine göre Nisâ suresi 6. ayeti “وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ” daha sonra gelen Nisâ 10. ayet “إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالِ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا” ile neshedilmiştir. Bu açıklama onun nâsîh âyetlerin muhkem olduğu görüşüne uyarlandığında, Nisâ 10 âyetinin Nisâ 6 âyetini neshetmesi nedeniyle muhkem hükmünde olduğu anlaşılır (Dahhâk, 1999, 276).

Umûm-Husûs metodunu kullanması

İslam'ın ilk asırlarından itibaren umum-husus meselesi fakihler ve müfessirler arasında önemli konulardan birisi olarak yerini almıştır. Gerek fıkıh usûlü gerekse de tefsir ve tefsir usulü kitaplarında “âm/hâs” veya “umûm/husûs” başlıkları altında zikredilen bu konuya Dahhâk da tefsirinde birkaç kere değinmiştir. O, tefsirinde ele aldığı bazı umum âyetleri tahsis eden âyetlere işaret ederek söz konusu âyetleri tefsir etme yoluna gitmiştir. Söz gelimi Âlü İmrân suresi 104. ayet *وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ إِلَى الْخَيْرِ 104* “İçinizden hayra davet edecek bir ümmet bulunsun” içinde geçen “أُمَّةٌ” umum lafzını İslam'ın ilkelerini anlayıp aktaran (رِوَاةٌ) sahabeye tahsis etmiştir (Dahhâk, 1999, 255; Taberî, 2001, 5/662, 673). Benzer şekilde, Âlü İmrân suresi 110. ayet *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ 110* “Siz insanlar için meydana çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz” içinde geçen aynı lafzı Allah'ın itaati emrettiği İslam davasına sahip çıkanlara (دَعَاةٌ ve رِوَاةٌ) indirgeyerek sahabeye tahsis etmiştir (Dahhâk, 1999, 256). Yine En'âm 141. ayet *وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ 141* “Çardaklı ve çardaksız bahçeler meydana getiren... Allah'tır” içinde umum olarak zikredilen bahçeler (جَنَّاتٍ) lafzının asmalı ve asmasız üzüm bahçelerine işaret ettiğini söyleyerek tahsis etmiştir (Dahhâk, 1999, 354).

Esbâbu'n-Nüzûl'den faydalanması

Dahhâk tefsirinde âyetlerin inişine sebep olan muhatap kitle, âyetin indiği mekan, zaman ve durumları ele alan *Esbâbu'n-Nüzûl* ilmine büyük önem göstermiştir. “(Bu âyet) şu konuda / şu kişi bakımında inmiştir (نَزَلَتْ) (في) veya “şöyle şöyle oldu ve âyet onun ardından indi (فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةَ فِي)” gibi ifadelerle âyetin indiği yer, zaman ve kişiler hakkında bilgi vermiştir. Tefsirinde 120 küsur âyetin sebep-i nüzulünü zikrederek bu alandaki yetkinliğini gösteren Dahhâk âyetlerin indiği konjonktüre birkaç farklı açıdan yaklaşmıştır: Birincisi âyetlerin ne zaman indiğiyle ilgili bilgilere yer vererek; Bakara 194 âyetini⁶ tefsir ederken âyetin indiği zamanı şöyle belirtmiştir: “Âyet kaza umresi / Hudeybiye yılında inmiştir. Şöyle ki, Resûlullah hicretin altıncı senesi Zî'l-Kâ'de ayında umre niyetiyle evindin çıktı ve Hudeybiye'ye vardı, Kureyş müşrikleri ise onun Beytu'l-Haram'a yaklaşmasına izin vermediler, bunun üzerine Allah ona çok yakında oraya girmesini mümkün kılacağına dair söz verdi, bir zaman sonra Resûlullah hicretin yedinci senesinde oraya girdi ve umresini tamamladı, bunun üzerine bu âyet nazil oldu.” (Dahhâk, 1999, 180).

İkincisi, âyetin kime / kimlere yönelik indiği bilgisine yer vererek: Enfâl suresi 36. ayeti⁷ tefsir ederken âyetin kimler hakkında indiğine şöyle değinmiştir: “Bu âyet Bedir savaşına katılan müşrikler hakkında inmiştir. Onlar (Müslümanları durdurmak ve Allah'ın yolundan çevirmek için) bir gün on bir gün dokuz olmak üzere deve kurban ederek mallarını harcıyorlardı.” (Dahhâk, 1999, 392). Yine âyetin indiği muhatapı zikretmesi bakımından Tevbe suresi 75. ayeti de eklemek yerinde olacaktır. Çünkü Dahhâk bu âyette “وَمِنْهُمْ مَن عَاهَدَ اللَّهُ 75” ifadesiyle müphem bırakılan muhatapların isimlerini zikrederek âyeti tefsir etmiştir: “Âyet münafıklardan şu şahıslar hakkında inmiştir: Nebtel b. Hâris, Ceddu İbn Kays, Sa'lebe b. Hâtib ve Muattab b. Kuşeyr.” (Dahhâk, 1999, 415).

⁵ O bunun tersini de söylemektedir. Ondan gelen ikinci rivayete göre Muhammed 4 mensuh, Tevbe 6 ise nâsîhtir (Bkz. Dahhâk, *Tefsîru'd-Dahhâk*, 761). İlk dönemde, bu şekilde birbirinden farklı veya birbiriyle te'aruz eden rivayetlerin tek bir müfessire nispet edildiği durumlarla karşılaşmak mümkündür. Onların en meşhuru İbn Abbas'tır. Mesela, ondan “ق” harfinin ne mana ifade ettiğine dair iki rivayet gelir, Ali b. Ebî Talhâ yoluyla gelen rivayete göre bu harf Allah'ın isimlerinden bir isimdir, Ebu'l-Cevzâ yoluyla gelen rivayete göre ise arzı çevreleyen yeşil zümrüitten bir dağdır (Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 425; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîlu'l-Kur'an*, XXI, 400-401).

⁶ *Haram ay, haram aya karşılıktır.* “الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ”

⁷ “Şüphesiz ki kafir olanlar, mallarını ancak halkı Allah yolundan alıkoymak için harcarlar.”

Üçüncüsü, âyetin kimler hakkında indiğini açıklamakla birlikte nerede ve ne zaman indiği, ve inişine sebep olan olayın ne olduğu hakkında bilgi vererek: Dahhâk, iyi işle kötü işi birbirine karıştırıp sonra hatasını itiraf eden bazı sahabelerden bahseden Tevbe suresi 102. âyetinin hangi konjonktür içinde indiğini şu ifadelerle dile getirir: “Bu âyet Tebük gazvesine katılmayan Ebû Lübâbe ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Onlar, ‘biz burada yemek yiyip, gölgede dinlenip ve kadınlarımızla birlikte vakit geçirip keyif yaparken peygamber orda cihat yapıyordu’ diyerek gazveye gitmedikleri için pişman oldular. Bunun üzerine Resûlullah seferden döner dönmez onun geçtiği güzergâh üzerinde kendilerini bir direğe bağlayarak kendilerini bağışlayıp salıverene kadar böyle kalacaklarına ant içtiler. Peygamber ise, bana onların bağışlanması ve serbest bırakılmasına dair bir emir gelene kadar onları salıvermeyeceğim, dedi. Bunun üzerine onların özrünü kabul eden bu âyet nazil oldu.” (Dahhâk, 1999, 421).

Kıraat vecihlerine başvurusu

Kur’ân nassının içerdiği manaları ortaya çıkarmak için kıraatlere başvurmak mutekaddimûn ve müteahhîrûn âlimlerin sıklıkla başvurduğu bir metottur. Bu metoda başvurulmasının arkasında yatan sebep farklı okuyuş şekillerinin metne farklı manalar kazandırmasıdır. Diğer tefsirciler gibi Dahhâk da yorum yapmayı kolaylaştıran ve metne farklı yaklaşma imkânı sunan bu metoda sık sık başvurmuştur.

O, tıpkı İkrime, Mücâhid, Katâde ve diğer tâbiîn âlimleri gibi kendine nispet edilen okuyuş şekillerine sahip bir müfessirdir,⁸ hatta kendisinden yaklaşık 140 küsur âyete dair okuyuş vârid olmuştur (Dahhâk, 1999, 93). Bu yüzden kendisinden sonra gelen pek çok müfessir (Zemahşerî, İbn Atıyye, Taberî, İbn Kesîr, Begavî, Cüveynî, Kurtubî vb.) ondan kıraat nakletmiştir (Dahhâk, 1999, 133; Zemahşerî, 2009, 476). Onun kıraat nakletmede itimat ettiği kişi ise İbn Mesud (ö. 32/652)⁹dur, bu yüzden ondan gelen kıraat şekilleri genellikle İbn Mesud’un kıraatıyla örtüşmektedir (Dahhâk, 1999, 382). Tefsirinde İbn Abbas (ö. 68/687-88) (Dahhâk, 1999, 795)⁹ ve Ubey b. Ka’b’in (ö. 33/654) (Dahhâk, 1999, 376)¹⁰ okuyuşunu birer kere zikrederken İbn Mesud’un okuyuşunu beş yerde zikretmesi bunun bir göstergesidir.

Dahhâk’tan nakledilen bu kıraatlerden bir kısmı meşhur on kıraat imamına nispet edilen okuyuşlarda zikredilirken,¹¹ diğer kısmı söz konusu okuyuşlarda yer almayı kendisine ve tâbiinden bazı âlimlere nispet edilmektedir. Diğer bir deyişle onun tefsirinde zikrettiği okuyuşlar *kıraat-ı aşere* olarak bilinen okuyuşlardan bazı noktalarda ayrılmaktadır. Örneğin; Hûd suresi 1. âyet *رَأَىٰ كِتَابَ أَحْكَمْتِ آيَاتِهِ ثُمَّ فَصَّلَتْ* “Bu âyetleri muhkem kılınmış, sonra da ayrıntılı hale getirilmiş bir kitaptır” içinde geçen “فَصَّلَتْ” lafzının “فَصَّلَتْ” şeklinde okunması Dahhâk’a ve İkrime’ye nispet edilir ve on kıraat imamından hiçbiri bu okuyuşu zikretmez (Kurtubî, 2006, 9/2). Bu okuyuşa göre söz konusu lafız iki manaya gelmektedir: Birincisi “نَزَّلْتُ إِلَى النَّاسِ” manasındadır, buna göre âyet “Bu, âyetleri muhkem kılınmış, sonra da insanlara indirilmiş bir kitaptır” anlamına gelir, İkincisi, “فَصَّلَتْ بَيْنَ الْمُبْطَلِ وَالْمُحِقِّ وَالْمُبْطَلِ مِنَ النَّاسِ” manasındadır, buna göre âyet “Bu, âyetleri muhkem kılınan ve insanlardan hak tarafında olan ile batıl tarafında olanı birbirinden ayıran bir kitaptır” anlamına gelir (Dahhâk, 1999, 441; İbn Atıyye, 2001, 3/149). Diğer bir örnek A’râf suresi 127. âyettir. Bu âyette geçen “إِلَهُتَّكَ” kelimesinin “إِلَهُتَّكَ” şeklinde okunuşu sadece Dahhâk’a nispet edilir. Bu okuyuşa göre âyetin anlamı “Musa ve kavmini sana ibadet etmekten (ilahlığını tanımaktan) yüz çevirsinler diye mi bırakıyorsun” şeklinde olur (Dahhâk, 1999, 371).

Bir başka örnek vermek gerekirse, Dahhâk Yusuf 45. ayette geçen “وَأَذَكَّرَ بَعْدَ أُمَّةٍ” ifadesini “وَأَذَكَّرَ بَعْدَ أُمَّةٍ” şeklinde okumuştur. Ona göre “أُمَّةٌ” kelimesi unutmak anlamına gelen “أُمَّةٌ - يَأْمَةٌ” fiilinden geldiği için böyle okunmalıdır. Bu durumda, söz konusu okuyuşun verdiği yeni anlamla kazandığı mana şöyle olur: “O iki adamdan biri olan ve zindandan kurtulan adam, unuttuktan sonra hatırlayıp, ben bunun yorumunu size haber verebilirim, bemen beni (zindana) gönderin, dedi.” (Dahhâk, 1999, 470). Aynı kıraat İbn Abbas ve İkrime’den nakledilse de İbn Cinnî (ö. 392/1002), *el-Muhteseb* adlı eserinde onu şaz kıraatler arasında saymıştır (İbn Cinnî, 2/16; Kurtubî, 2006, 9/201-202).

⁸ Örnek olarak Taberî’nin Yusuf 45 âyetinin tefsirine bakınız.

⁹ İbn Abbas Zâriyât 56 *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* “ben, cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” âyetine *من المؤمنين* İfadesini ekleyerek *لِيَعْبُدُونِ* “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” şeklinde okumuştur.

¹⁰ Ubey b. Ka’b, Tâ-Hâ 15’de geçen *أَكْذَابُهَا* “neredeyse onu gözleyeceğim” âyetine *من نفسي* ifadesini ekleyerek *أَكْذَابُهَا مِنْ نَفْسِي* şeklinde okumuştur.

¹¹ Mesela on imamdan dokuzuncusu Ya’kub (ö. 205/825) Hicr 41 *قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ* “(Allah) buyurdu ki: İşte bana varan doğru yol budur” âyetinde geçen “عَلَيَّ” harf-i cerini “عَلَيَّ” şeklinde “صِرَاطٌ” lafzının sıfatı olarak okumuş ve böylece âyetin manasını şu şekilde değiştirmiştir: “(Allah) buyurdu ki: Bu dosdoğru yüce bir yoldur.” Bu okuyuş aynı zamanda Katâde, Kays b. Ubbad, Mücâhid, İbn Sîrin, Ebû Recâ ve en-Nahhî’den de nakledilmiştir (Bkz. Dahhâk, *Tefsiri Dabbâk*, 508; Bkz. İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Veçîz*, 3/362; Hicr 15/41).

Bazen onun aktardığı kıraat rivâyetleri âyetteki bir kelimenin okunuşu ile ilgili değil, âyete bir kelime/harf takdir etme veya hafızlık ile ilgilidir. Söz gelimi, Abdullah b. Abbas'tan aktardığını söylediği bir kıraat şekline göre Tevbe suresi 126. ayet *أَوَّلَا يَرُونَ أَنَّهُمْ يَفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ* “*Kendilerinin her yıl bir iki defa sınanacaklarını görmüyorlar mı? Yine de tevbe etmiyor, öğüt almıyorlar*” içinde geçen “*لَا يَتُوبُونَ*” ifadesi çıkartılır ve “*يَذْكُرُونَ*” ifadesine “*و ما*” eklenerek “*وَمَا يَذْكُرُونَ*” haline getirilir. Böylece, bu düzenlemeler sonunda âyetin tilaveti değiştiği gibi manası da değişmiş olur (Dahhâk, 1999, 429).

Onun, İbn Abbas'tan Zâriyât suresi 56. ayetin okunuşuna dair naklettiği kıraat şeklini bir başka örnek olarak verebiliriz. Onun aktardığına göre, İbn Abbas Zâriyât 56 *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* “*ben, cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*” âyetine ekleyerek *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* şeklinde okumuştur (Dahhâk, 1999, 795). Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) bu okuyuşu destekleyici nitelikte bazı açıklamalar yapmıştır. Ona göre, çocuklar, deliler ve akli melekesi yerinde olmayanlar ibadet emrine muhatap değillerdir, aynı şekilde kâfirler de Araf suresi 179. ayetin *وَلَقَدْ نَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ* “*Andolsun ki biz, cinlerin ve insanların çoğunu cehennem için yarattık*” bir gereği olarak bu emrin dışında kalırlar (Kurtubî, 2006, 55-57). Cebriye ekolünün görüşlerini hatırlatan bu açıklama, inkâr etmek için yaratılan kâfirlerin itaat için yaratılan müminler gibi olmadığı varsayımına dayanmaktadır (Dahhâk, 1999, 795). Dolayısıyla ona göre farklı bir amaç için yaratılan kâfirler âyette bahsedilen “*kulluk etmek üzere var edilen insan ve cinlerden*” olamaz.

Bu yaklaşıma sahip olanlar (Dahhâk, Kelbî (ö. 146/763), Ferrâ (ö. 207/822), İbn Kuteybe (ö. 276/889) vb.), Allah'ın ezeli ilminde kimin Allah'a ibadet edeceği kimin isyan edeceği bilgisi yer aldığı için bu âyetin Allah'a kulluk ve ibadeti tabiatı gereği ikrar eden müminlere has olduğu düşüncesindedirler. Onlara göre Allah inanmayacaklarını bildiği halde kâfirleri kulluk etmeleri için yaratmış olması mümkün değildir, bilakis onları isyan edeceklerini önceden bilmesi sebebiyle cehennem için yaratmıştır. Dolayısıyla küfür ehli olarak yaratılanların ibadet ehli olarak yaratılanlardan olması, diğer bir deyişle onlar gibi kulluk için yaratılması, muhaldir (Kurtubî, 2006, 55-57). Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) de bu iki grubun tabiatının farklı amaçlar doğrultusunda yaratıldığı düşüncesindedir. Ona göre insanlar ve cinlerden bir kısmı (السعداء) Allah'a ibadet etmek için, diğer bir kısmı (الاشقياء) isyan etmek için yaratılmıştır (Kurtubî, 2006, 55-57). Bu gerekçelerle âyetin muhatap kitlesini farklı formlar içinde müminlere tahsis eden başka yaklaşımları da burada zikretmek yerinde olacaktır. Bunlardan bir tanesi el-Kelbî'nin yaklaşımıdır. O, kâfirlerin âyetin kapsamı dışında kaldığını vurgulamak için âyette geçen *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* ifadesini *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيُؤَدَّبُونِ* “*...ancak muvabhit olsunlar diye yarattım*” ibaresi ile tefsir etmiştir. Yine bu anlayışı savunan diğer bir isim Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)'dir. O âyetin sadece Allah'a inanan ve kulluk eden kimseleri kapsadığı düşüncesiyle “*الْجِنَّ وَالْإِنْسَ*” ifadesinin yerine “*مَنْ يَعْبُدُنِي*” ifadesini takdir ederek âyeti *وَمَا خَلَقْتُ مَنْ يَعْبُدُنِي إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* “*Ben, ancak itaat edenleri bana kulluk etsinler diye yarattım*” şeklinde anlamıştır (Dahhâk, 1999, 795).

Bu gerekçelerin aksine, âyetin manasına ehli kitap ve müşrikleri dâhil eden yaklaşımlar da mevcuttur. Onlardan bir tanesi Ali b. Ebû Tâlib'den nakledilen rivâyettir. Buna göre âyete “*لأمرهم بالعبادة*” takdir edilerek *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* “*ben, cinleri ve insanları, ancak onlara ibadeti emretmek için yarattım*” şeklinde anlaşılmalıdır (Kurtubî, 2006, 17/55-56). Zeccâc (ö. 311/923), buna benzer bir formda “*وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ*” şeklinde anlamıştır (Zeccâc, 1988, 5/58). Bu görüşte olanlar âyetini delil göstermişlerdir. Diğer bir tanesi de Ali b. Ebû Talhâ (ö. 143/760)'nın İbn Abbas'tan naklettiği yorumdur. Buna göre âyete *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* “*halbuki onlara da (ehl-i kitaba) ancak tek mabuda kulluk etmek emredilmiştir*” âyetini yorumdur. Buna göre âyete *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* “*Cinleri ve insanları, ancak isteyerek ya da istemeyerek bana kulluk etmeye rıza gösterebilirler diye yarattım*” şeklinde mana verilmelidir. Dolayısıyla bu rivayetten âyetin, sadece müminleri değil kâfirleri ve ehl-i kitabı da yaratılış maksadına dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Yine Mücâhid'den nakledilen “*إِلَّا لِيَعْرِفُونِي*”, ve İkrime'den gelen “*إِلَّا لِيَعْبُدُونِ وَيُطِيعُونَ*” ifadeleri de kâfirlerin ve mücrimlerin âyetin manasına dâhil edildiğini gösterir.¹²

Görüldüğü gibi âyet takdir ve hafız edilen cümlelerle farklı şekillerde yorumlanmıştır, fakat bu yorumlardan sadece İbn Abbas'a ait olan yorum bir kıraat veçhi olarak addedilmiştir. Kanaatimizce, ona atfedilen bu yorum bir kıraat şekli olmaktan ziyade diğer müfessirlerin ki gibi âyeti tefsir etmeye yönelik takdir ve hafız metodunu kullanan bir tefsir şeklidir. Dahhâk'ın ondan “*قراءة ابن عباس*” ifadesi ile nakilde

¹² Daha detaylı bilgi için bkz. Kurtubî Zâriyât 56 tefsiri.

bulunması “قراءة” lafzının bir yorum değil kıraat veçhi gibi algılanmasına sebebiyet vermiş gözüküyor. Öyleyse buradaki okuma “قراءة” lafzını tilavet etme manasında değil bir Şeyi okuyup değerlendirme ve tefsir etme manasında almak daha uygun olacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

İslam tefsir literatüründe iz bırakmış erken dönem müfessirlerinden birisi olan Dahhâk b. Mzhm'den gelen yorum, düşünce ve rivayetlere bakıldığında onun saygı ve itibarı hak eden bir âlim olduğu sonucuna kolaylıkla varılabilir. O bu alanda hak ettiği saygıyı sonraki âlimler nezdinde kazanmıştır. Zeyd b. el-Hbbb, Dahhâk'ı dört güvenilir müfessirden birisi olarak görürken, İbn Kesîr de onun tefsir ilminde ne çıkan çok önemli bir müfessir olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca, sonraki kaynakların onun tefsirinden yaptıkları alıntılara bakıldığında, onun görüş ve yorumlarının etkisi ve tefsir literatürü için ne kadar mühim olduğu da anlaşılabilir. Dahhâk'ın sahabeyle görüşüp görüşmediği ve ondan gelen rivayetlerin Őüpheli olduğu meselesi ihtilaflı olsa da Saîd b. Cübeyr vasıtasıyla sahabeden nakilde bulunduğu ulaştığımız kesin bulgular arasındadır. Dolayısıyla sahabeyle dolaylı da olsa temasını göz önüne alınınca ondan gelen rivayetlerin güvenilir olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Bu makalede ulaştığımız bulgulardan diğer bir tanesi de Dahhâk'a nispet edilen tefsirin bir bütün halinde olmayıp farklı kaynaklarda (Hadis, Tefsir, Siyer vb.) rivyetler halinde bulunduğudur. Buna istinaden Dahhâk'a nispet edilen tefsirin kendisinden sonra gelen tefsirlerden derlenen ve kendisine atfedilen rivayet ve görüşlerden oluştuğu sonucuna varmak mümkündür. Bu durum dikkate alındığında ona isnat edilen görüş ve rivyetlerin sıhhati, onların içinde bulunduğu kaynakların sıhhatine bağlı olduğu anlaşılır. Diğer bir ifadeyle ona nispet edilen rivyetlere yönelik Őüphelerin oluşması onların bulunduğu kaynaklara yönelik Őüphelerin oluşması manasına gelir. Oysa bu durum realitede pek mümkün gözükmüyor. Zira onun tefsir ve yorumlarını alıntılamanın o kadar çok kaynak bulunmaktadır ki hepsinin Őüpheli olduğunu iddia etmek rasyonel bir durum değildir. Diğer bir ifadeyle ondan gelen rivayetlerden Şüphe duymak, onun görüşlerini nakleden Tefsir literatürünün büyük bir kısmından da Şüphe duymak anlamına geleceği için, ondan gelen nakilleri zayıf ve güvenilmez görmek çelişkili bir durum oluşturabilir. Dolayısıyla bütün bunları göz önüne alınca onun sahabeyle doğrudan görüşmemesi onun güvenilirliğinden Şüphe duymak için yeterli bir delil sayılmayacağı sonucuna varabiliriz.

Neticede, yaptığımız bu çalışma sayesinde pek çok tefsirin birincil kaynağı olarak temayüz eden *Tefsiru'd-Dahhâk*'ın hem Kur'an ilimleri, hem de dil ve kıraat gibi alanlara dair içerdiği yorumları göstererek tefsir disiplinine sağladığı katkıyı açıkça ortaya koyduk. Yine bu çalışmayla onun tefsir ilminin oluşumu ve gelişiminde oynadığı kritik rolü deşifre ettik. Böylece bizatihi onunla ve ondan gelen rivyetlerin sıhhati ile ilgili oluşan soru işaretlerini gidermiş olduk.

Etik Beyan

“*Dahhâk b. Mzhm'in Tefsir Tarihi İçindeki Konumu, Tefsir Rivyetleri ve Değerlendirmesi*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aydar, H. (2022). “Hicri İkinici Asırda Tefsir Hareketi: Tâbiîn Müfessirler ve Tefsirleri”. *Hicri İkinici Asırda İslmi İlimler 1* içinde, Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi.
- Aydemir, A. (1985). *Tefsirde İsrâiliyât*. İstanbul: Beyan yayınları.
- Bc, S.H.T. (1986). *et-Ta'dil ve't-tecrb*. thk. Eb Lübâbe Hüseyin. Riyad: Dâru'l-liv li'n-neşr ve't-tevzi'.
- Begavî, E.M.F. (1989). *Melimu't-Tenzil*. Riyad: Dâru Tayyibe.
- Buhr, M.İ. (1998). *et-Trihu'l-kebir*. thk. Muhammed b. Abdulmun Han. Haydarabad: Diretu'l-Merifu'l-Osmniyye.
- Bursevî, İ.H. (1912). *Rbu'l-Beyân*. Riyad: el-Mektebetu'l-İslâmiyye.
- Cerrahoğlu, İ. (1996). *Tafsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Gilliot, C. (2013). “A schoolmaster, storyteller, exegete, and warrior at work in Khursn: al-Đahhk b. Muzhm al-Hilli (d. 106/724),” ed. Karen Bauer, *Aims, Methods and Contexts of Qur'anic Exegesis (2nd/8th-9th c.)*, Oxford: Oxford University Press, in association with The Institute of Ismaili Studies, London, p. 311-392].

- Dahhâk b. Müzâhim (1999). *Tefsîru'd-Dahhâk*. thk. ve nşr. Muhammed Şükrü Ahmed ez-Zâviyetî. Kahire: Dâru's-Selâm.
- Eroğlu, M. (1993). "Dahhâk b. Müzâhim". İstanbul: *T.D.V.İ. Ansiklopedisi*, 8/410-411.
- Ezherî, M.A. (1964). *Tehzîbu'l-Liğa*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyye.
- Ferrâ, Y.Z. (1983). *Meâni'l-Kur'ân*. Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- Gâmidî, A. Y. H. (1985). *ed-Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî ve tefsîrûhu li'l-Kur'âni'l-Kerîm cem' ve dirâse*. Yüksek Lisnas Tezi, Câmîatu Ummi'l-Kurâ.
- Hudayrî, M.A. (1975). *Tefsîru't-tâbiîn ard ve dirâse mukâranâ*. Riyâd: Dâru'l-Vatani li'n-Neşr.
- İbn Atıyye, M. A. E. (2001). *el-Muharreru'l-Vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Cinnî, E.F.O. (1998). *el-Muhteseb fî tebyîni vücûbi şevâzî'i'l-Kurâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ebû Hâtim, E.M.R. (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz.
- İbn Ebû Hâtim, E.M.R. (1956). *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi.
- İbn Hallikân, Ş.M.İ. (1994). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. Beirut: Dâru sâdır.
- İbn Hibbân el-Büstî, E. H. M. (2002). *Meşâbiru 'ulemâ' i'l-emşâr*, Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Kesîr, E. F. (1997). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- İbn Kuteybe, M.A.D (1978). *Tefsîru Garîbu'l-Kur'ân*. Thk. Seyyid Ahmed Sâgr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'i-İlmiyye.
- İbn Manzûr, C.M.M. (2006). *Lisânu'l-Arab*. Beirut: Dâru Sadr.
- İbn Sa'd, M.S.H. (1990). *et-Tabakât*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, E.F. (2002). *Zâdu'l-Mesûr fî İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm – el-Mektebu'l-İslâmiyye.
- Kurtubî, E.A.M.A. (2006). *el-Câmi' li Abkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Kuşeyrî, A. (1981). *Letâifu'l-İşârat*. Kahire: Merkezu Tahkîku't-Turas.
- Mukâtil b. Süleyman. (1979). *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kutub.
- Savut, H. (2012). "İbn Kesîr'in İsrâliyâta Yaklaşımı". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 128-148.
- Sülemî, M. H. (2001). *Hakâiku't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Süyûtî, C. (2003). *ed-Dürü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Mesûr*. Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve Dirâsâti'l-Arabiyye.
- Taberî, E.C.M (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîlu'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru Hicr.
- Zeccâc, E.İ.S. (1988). *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- Zehebî, M.H. (1976). *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*. Dâru İhyâit'türâsi'l-Arabi.
- Zehebî, Ş.M.A.O. (1985). *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*. Beyrüt: Müessesetu'r-Risâle.
- Zemahşerî, C. (2009). *el-Keşşâf*, Beyrüt: Dâru'l-Ma'rife.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most prominent figures of the Khorasan madrasah, Dahhâk b. Müzâhim is one of the early commentators who left a mark in the literature of Islamic Tafsîr, both with the comments he made and the narrations he conveyed from the Companions. His great contributions to the interpretation of the Qur'anic verses in various aspects have been passed down from generation to generation in tafsîr books and have reached the present day. This article will examine his scholarly depth by examining his great influence in the field of tafsîr. On the other hand, it will show his rightful authority in the history of tafsîr by comparing him with other contemporary commentators and revealing common and different points. When we look at the comments, thoughts, and rumors coming from Dahhâk, one of the early commentators who left a mark in the Islamic tafsîr literature, it can easily be concluded that he is a scholar who deserves respect and reputation. He earned the respect he deserved in this field in the eyes of later scholars. While Zayd b. al-Hubbab regarded Dahhâk as one of the four reliable commentators, Ibn Kathir pointed out that he was a very important commentator who came to the fore in the science of Tafsîr. In addition, looking at the quotations from his commentary from later sources, it can be understood how important his views and comments were to the Tafsîr literature. Seemingly, the verses have been interpreted in different ways with sentences that are appreciated and read, but only the interpretation of Ibn Abbas among these interpretations has been considered as a recitation aspect. In our opinion, this interpretation attributed to him is not a form of recitation, but rather a form of tafsîr that uses the method of appreciation and pleasure to interpret the verse like that of other commentators. Dahhâk's quoting from him with the phrase "قراءة ابن عباس" seems to have caused the word "قراءة" to be perceived as an aspect of recitation rather than an interpretation. So, it would be more appropriate to read the word "قراءة" here, not in the sense of chanting, but in the sense of reading and evaluating something and interpreting it. While some of these recitations transmitted from Dahhâk follow reliable and famous recitations, most of them do not and are only attributed to him. In other words, the readings that he mentions in his commentary differ greatly from the canonical readings. For example; Hud 1 الرِّكَابُ "الرِّكَابُ" "This is a book that has been strengthened and then elaborated". According to this reading, the word in question has two meanings: The first one means "نَزَلَتْ إِلَى النَّاسِ", accordingly the

verse means “This is a book whose verses have been made firm and then revealed to people”, and the second is “فَصَلَّتْ بَيْنَ الْمَحِقِّ وَالْمُقِّ” Accordingly, the verse means “This is a book whose verses have been made firm and which distinguishes between people who are on the right side and those who are on the wrong side”. Another example is Hijr 41: مُسْتَقِيمٌ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ (Allah) said: This is the straight path that leads to me”. The letter “عَلَيَّ” in this verse read the letter cerin as “عَلِيٌّ” as an adjective of the word “صِرَاطٌ” and thus changed the meaning of the verse as follows: “(Allah) said: This is the straight and lofty path.” We can see his influence in Tabarî, who is known as the father of Tafsîr. He conveyed more than fifteen hundred opinions and narrations from Dahhâk, often without mentioning his name, in the form of interpretation of verses, and this does not include the quotations Dahhâk made from the companions and followers of the prophet. Therefore, it is not surprising to see him among Tabari's Tafsîr sources. Again, many commentators narrate dozens of narrations from him: Ibn Abû Hâtim al-Râzî (d. 327/938), Bagavî (d. 516/1122), Zamahsharî (d. 538/1144), Ibn al-Javzî (d. 597/1201), Qurtubî (d. 671/ 1273), Ibn Kathîr (d. 774/1373), Suyûtî (d. 911/1505)... are just a few of them. It would not be difficult to conclude that this Tafsîr, which is attributed to Dahhâk, which is among the primary sources of many tafsîr, has made great contributions to the science of tafsîr. In addition, considering the importance of the role played by the Tâbiîn scholars in the tradition of tafsîr, getting to know and introducing Dahhâk b. Muzâhim, in other words, making him a subject of study, has been an important development for the formation and development of this science for contemporary tafsîr researchers.

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Bilimsel ve Teknolojik Konulara Yer Verme Yönüyle Değerlendirilmesi

Bilal TEKİN¹ ve Kerim TUZCU²

Öz

Günümüzde, bilimsel gelişmeler ve teknolojinin etkisi insan hayatının ve toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi eğitim öğretim sürecinde de giderek artmaktadır. Bu yenilikler ve teknolojik araçlar, eğitim öğretimde olumlu katkılar sağlayarak kaliteli insan gücünün yetiştirilmesine önemli bir destek sunmaktadır. Türkçe ders kitapları, ana dili olarak öğretilen Türkçenin öğretiminde en yaygın kullanılan araçlardan biridir. Bu nedenle, bu ders kitaplarının bilimsel ve teknolojik kavramlara uygun ve paralel şekilde hazırlanması, eğitim öğretim süreçlerinin daha etkin hale gelmesine ve öğrencilerin ilgi ve meraklarının artmasına katkı sağlayabilir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere uygun olarak tasarlanan öğrenme süreçlerinin öğrenci başarısına olumlu yönde büyük katkı sağladığını gösteren birçok araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmada da Türkçe ders kitaplarında bilimsel ve teknolojik kavramlara ne kadar yer verildiği araştırılmıştır. Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları, belge incelemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Kitaplardaki konular, temalar, metinler, hazırlık çalışmaları, etkinlikler, görseller ve değerlendirme çalışmaları, Türkçe Dersi Öğretim Programı (TDÖP) ile belirlenen Konu Önerileri ve Yetkinliklerine göre incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, Bilim ve Teknoloji teması dışındaki konularda bu kavramlara çok az yer verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bilim ve Teknoloji, Ders Kitapları, Eğitim ve Öğretim, Türkçe Ders Kitabı

Evaluation of Secondary School Turkish Textbooks in Terms of Including Scientific and Technological Subjects

Abstract

Today, the importance of scientific developments and technology is increasing in the education and training process as well as in every field of human life and social life. Innovations and technological tools will contribute positively to education and training and will help to train qualified manpower. The preparation of Turkish textbooks, which is one of the most widely used tools in teaching Turkish as a mother tongue, by and in parallel with scientific and technological concepts can contribute to making education and training processes more effective and increasing students' interest and curiosity. There have been many studies showing that learning processes designed and organized by scientific and technological developments contribute positively to student achievement. In this study, the extent to which scientific and technological concepts are included in Turkish textbooks was investigated. Secondary school 5th, 6th, 7th, and 8th-grade Turkish textbooks were evaluated by the document analysis method. The extent to which technological concepts are included in subjects, themes, texts, preparatory work, activities, visuals, and evaluation studies was examined according to the Subject Suggestions and Competencies determined by the Turkish Language Teaching Program (TCCP). At the end of the study, it was observed that these concepts were given very little space in themes other than the Science and Technology theme.

Key Words: Education and Training, Science and Technology, Textbooks, Turkish

Atıf İçin / Please Cite As:

Tekin, B. ve Tuzcu, K. (2024). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının bilimsel ve teknolojik konulara yer verme yönüyle değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1212-1224. doi:10.33206/mjss.1432323

Geliş Tarihi / Received Date: 05.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.03.2024

¹ Öğretmen - MEB, bilal_tekin_1990@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0001-5520-5730

² Dr. Öğr. Üyesi - Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kerimtuzcu@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0001-8432-2602

Giriş

Bilim ve teknoloji, insanlık tarihinin her döneminde hem hayatın vazgeçilmez bir parçası hem de en büyük ihtiyacı olmuştur. Bu ihtiyaç ise günümüzde eskiye oranla daha çok artmıştır. Özellikle son çeyrek yüzyılda bu alanda yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan yeni keşifler, insanların hayatlarında yeni roller ve işlevler üstlenmişlerdir (Şenel ve Gençoğlu; 2003). Söz konusu bu keşifler çok sık kullanılmalarının yanında aynı zamanda vazgeçilmez olmuşlardır. Bu durum, eğitim ve öğretimi de derinden etkilemiştir. Bu etkilenmenin neticesinde eğitim öğretimin de söz konusu teknolojik yeniliklere paralel olarak yenilenmesi ve bu doğrultuda geliştirilmesi tabii bir zorunluluk halini almıştır. Genel ağın (internet) sağladığı imkânlar sayesinde gerek çalışma gerekse eğitim öğretim hayatında uzaktan çevrim içi sistemler ve programlar üretilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır (Akpınar ve Akyıldız; 2022). Özellikle 2019 yılında bütün dünyayı etkisi altına alan korona salgınıyla beraber bu tür programlar revaç bulmuş ve çok sayıda eğitim öğretim içeriği üretilmiştir. Ancak bu kaynakların denetimi ve değerlendirmesi kolay olmamaktadır. Hatta çoğununki mümkün bile değildir. Söz konusu bilimsel ve teknolojik kaynaklardan hedeflenen kazanımlara ulaşmak kadar önemli olan bir mesele de bunları doğru ve ölçülü şekilde kullanmaktır. Çünkü, yanlış kullanılan yahut yerinde ve zamanında kullanılmayan teknoloji, insanlara fayda sağlamak yerine zarar vermektedir (Kalkan, 2021; <https://cyberbullying.org>).

Eğitimde teknoloji kullanımı, öğrenme ve öğretme süreçlerinin planlanmasında, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde öğretmenlere kolaylık sağlamaktadır. Duran ve Özen (2018), gelişen internet ve bilgi teknolojilerinin öğretmenlerin de kendilerini yenileyip değiştirmelerine ve teknolojik imkanlardan üst seviyede yararlanmalarını sağlayacak hizmet içi eğitime ihtiyaçları olduğuna değinmişlerdir. Özdemir (2017), teknolojinin getirdiği yenilikler ve paradigma değişimlerinin, eğitim öğretim programlarının tüm alanları gibi dil öğretiminde de değişimlere yol açtığını, tüm öğretim uygulamalarında olduğu gibi dil öğretiminin içeriği ve derslerin aktarıma yöntemlerinde de değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin hem derslere hem de teknolojinin kendisine ilgiyi artırmakta, öğrenme arzu ve isteklerini yükseltmekte ve öğrenilenleri pekiştirmektedir. Ayrıca, okul saatleri dışında da öğrencilerin öğrenmeye devam etmeleri için teknolojinin destekleyici bir rol oynaması ve ders kitapları gibi önemli bir kaynakla uyum içinde olması gerekmektedir (Çiftçi, Yayla ve Sağlam; 2021).

Ülkeler, eğitim sistemlerini sürekli olarak yeni teknolojik özelliklere göre güncellemekte, bu alanda geri kalmamak için rekabet etmektedirler (Karataş, 2020). Eğitimde kullanılan araç ve gereçlerin de yeni teknolojik gelişmelere uygun olarak güncellenmesi, zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması şarttır. Teknolojik alt yapıya sahip, öğrencilerin hayal gücünü geliştiren, onlara eleştirel düşünme becerileri kazandıran bir eğitim ve öğretim ortamı oluşturulmadığı takdirde ülkelerin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmaları çok zor olacaktır. Bu nedenle, eğitim öğretim ortamlarında bulunan teknolojik imkanların öğrencilerin öğrenme süreçlerine katkı sağlayacak şekilde tasarlanması ve kullanılması için gayret gösterilmelidir (Aypay ve Özdemir; 2021).

Eğitim ve öğretimin bütün kademelerinde ve her derste olduğu gibi ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda da Türkçe dersinde hem öğretmen hem de öğrenciler tarafından en çok başvuru alan kaynaklardan biri Türkçe ders kitaplarıdır. Ders kitapları, öğrencilerin söz dağarcıklarını zenginleştirmeye, kendi benlik ve şahsiyetlerini daha iyi tanıyıp yine kendilerini de en iyi bir biçimde anlatabilmelerine, algılarını geliştirmeye ve hayal güçlerini artırmaya yardımcı olabilmelidir. Hem ülkemizde uygulanan eğitim öğretim programlarının hem de ders kitaplarının, toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun olması çok önemlidir. Türkçe Dersi Öğretim Programı (TDÖP) (2019), fertlerin kendine güvenen, etkili okuyup yazan, duygu ve düşüncelerini iyi ifade edebilen, problem çözebilen, estetik zevke sahip, milli değerlere duyarlı, dinleyen ve konuşan öğrenciler olmasını amaçlamaktadır (TDÖP, 2019). Bu amaçların gerçekleştirilmesi için öğrencilerin, dilin doğru kullanımına özen gösteren bir ortamda bulunması, etkileşimde bulunulan kişilerin dile ait değerlere dikkat etmesi gerekmektedir. Türkçe Dersi Öğretim Programının (2019) genel amacı ise iletişimde etkili, iletişim kazaları yaşamayan ve hatalarını en aza indirmek için çabalayan öğrencilerin fikir ve hayal dünyalarına katkıda bulunmaktır. Programda belirtilen amaçlar; öğrencilerin dinleme, okuma, konuşma ve yazma gibi temel dil becerilerinin geliştirilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Türkel, 2012; Çakır, 2010).

Teknoloji, hiç şüphesiz insan hayatını her yönüyle etkileyen ve değiştirebilen bir güçtür. Teknolojik gelişmeler, yeni kavramlar, ürünler, süreçler ve uygulamalar ortaya çıkarmıştır. Bu yenilikler, insanların iletişim kurduğu ve bilgi paylaştığı dilleri de etkilemiştir. Dil ve teknoloji arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Dil, teknolojiyi anlamak, tanımlamak ve kullanmak için bir araçtır (Göçer, 2017). Teknoloji ise

dilin işlevselliğini, yaygınlığını ve zenginliğini artırmak için bir araçtır. Bu etkileşim, dilin yapısında, söz varlığında ve kullanımında bazı değişikliklere yol açmıştır. Bazı durumlarda, bu değişiklikler dilin lehine olurken, bazı durumlarda da aleyhine olmuştur. Örneğin, teknoloji sayesinde dilin iletimi kolaylaşmış, çeşitli ortamlarda yaygınlaşmış ve farklı kültürlerle etkileşime girmiştir. Ancak bu olumlu tarafının yanında aynı zamanda teknoloji dilin yozlaşmasına da neden olabilmektedir (Avcı ve Topçu; 2021). Teknolojinin dil üzerindeki etkisi, özellikle dile yeni katılan kavramların ve terimlerin oluşturduğu söz varlığı alanında görülmektedir. Bu, söz varlığındaki kavramlar ve terimler, farklı dillerde farklı şekillerde ifade edilmekte veya bir başka dilden alınarak dilin kelime dağarcığına dahil edilmektedir. Ayrıca bu durum hem dil bilimi uzmanlarının hem de bilim adamlarının ilgisini çekmektedir. Söz konusu alanla ilgili çok fazla çalışma yapılmamıştır. Literatürde, bu konu ile ilgili aşağıda verdiğimiz araştırma ve incelemeler yapılmıştır fakat bunların ekserisinin eğitim öğretimde teknoloji kullanımına yönelik olduğu görülmektedir.

Teknolojinin, insan yaşamının her alanını etkileyen ve dönüştüren muazzam bir güce sahip olduğu tartışmasız bir gerçektir. Bu dönüşümün etkileri dilde de açıkça görülebilmektedir. Karasar (2004), son yıllarda iletişim teknolojilerinde görülen hızlı gelişmeler sonucu, eğitim sistemlerinin değişmesini ve öğrenme süreçlerinde hedeflenen becerilere uygun kişilerin yetişmesini, daha üretken kişilerin oluşmasını, eğitim öğretim sürecinde kullanılan araç ve gereçlerin, teknolojiye bu yeniliklerle birlikte yenilenmesi, günün ihtiyaçlarına cevap verebilir duruma getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği yeni kavramlar, ürünler, süreçler ve uygulamalar, dilin gelişimini ve işlevini doğrudan etkilemektedir. Korkmaz'a (2002) göre dilimize bağlılık, kendi dilimizi yabancı etkilerden koruyarak geliştirmek anlamına gelir. Türkçe, tarih boyunca birçok değişime uğramıştır. Dilimizi korumak ve geliştirmek, çağın kültür tehditlerine karşı önlem almak, bilimsel yöntemlerle araştırmalar yaparak dilin asıl güzelliklerini ve tarihsel zenginliğini ortaya çıkarmak herkesin görevidir. Bu sebeple bütün eğitim kademelerinde olduğu gibi özellikle de ilköğretim okullarındaki Türkçe eğitim programlarının değişen koşullara uyum sağlaması ve sürekli olarak güncellenmesi önemlidir (Uçgun, 2014).

Dil ve teknoloji arasındaki ilişki karşılıklıdır. Bir yandan dil, teknolojinin anlaşılması, tanımlanması ve kullanılması için bir araç görevi görür. Öte yandan teknoloji de dilin işlevselliğini, yaygınlığını ve zenginliğini geliştirmeye katkıda bulunur. Bu etkileşimli ilişki, dilin yapısında, kelime hazinesinde ve kullanımında çeşitli değişimlere yol açmaktadır. Bu değişimlerin bazıları dilin gelişimi açısından olumluyken, bazıları da endişe verici sonuçlara yol açabilmektedir (Öztürk, 2021).

Teknolojinin dil üzerindeki en somut etkilerinden biri, iletişimin kolaylaşması ve yaygınlaşmasıdır. İnternet, sosyal medya ve mobil iletişim araçları sayesinde insanlar dünyanın her yerindeki insanlarla anında iletişim kurabilmektedir (Rzayeva, 2018). Bu durum, farklı dillerin ve kültürlerin etkileşimini artırarak dil değişimini hızlandırmaktadır. Teknolojinin dil üzerindeki bir diğer önemli etkisi ise yeni kelimelerin ve kavramların ortaya çıkmasıdır. Teknolojik gelişmeler, yeni fikirler ve ihtiyaçlar doğurmakta ve bu da dilin yeni kelimelerle zenginleşmesine yol açmaktadır. Bu kelimelerin bir kısmı Türkçe kökenli kelimelerden türetilirken, bir kısmı da diğer dillerden ödünç alınmaktadır. Teknolojinin dil üzerindeki etkileri dil bilimcileri tarafından da yakından takip edilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar, teknolojinin dilin farklı yönlerini nasıl etkilediğini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Teknoloji, dil üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahip güçlü bir araçtır (Bal, 2017). Bu etkilerin doğru şekilde değerlendirilmesi ve dilin korunması için gerekli adımların atılması önemlidir. Dil bilimi uzmanları, eğitimciler ve ana dilinin şuurunda olanlar bu konuda önemli bir rol oynayabilirler.

Teknolojinin gelişmesi ve yeni buluşlar, toplumun her kesimi tarafından aynı biçimde kabul edilmediği gibi aynı seviyede de algılanmayabilir. Bacanak, Karamustafaoğlu ve Köse (2003), teknoloji okuryazarlığı kavramı ile birlikte teknoloji okuryazarı bireylerin özelliklerini açıklamak ve bu bireylerin yetiştirilmesine yönelik önerilerde bulunmak amacıyla yaptıkları bu çalışmada; gelişen teknolojinin toplumu oluşturan bireyler tarafından anlaşılması gerektiğini, her seviyedeki 'teknoloji eğitiminin' çağın gereklerine uygun olarak düzenlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Son yıllarda Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknolojiye ilişkin içeriklerin yeterince etkili bir şekilde aktarılamadığına dair bir dizi araştırma bulunmaktadır. Okur'un (2012) çalışmasında vurguladığı gibi, ders kitaplarında bilimin önemi çok yüzeysel bir biçimde anlatılmakta ve teknoloji ile ilgili gelişmeler genel ifadelerle geçiştirilmektedir. Bunun yanı sıra, Tanrikulu (2017) tarafından yapılan bir araştırma, Elektronik Öğrenme Ortamı (EBA) içeriklerinin öğrenme alanlarını yeterince karşılamadığını ortaya koymuştur.

Kanatlı ve Çekici'nin (2013) belirttiği gibi, Türkçe dersleri ile Fen ve Teknoloji dersleri arasında disiplinler arası ilişki kurulması önemlidir. Ancak, bu ilişkinin kurulması için Türkçe söz varlığının fen ve

teknoloji terminolojisini destekleyecek şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Sevim ve Sayır (2017) tarafından yapılan bir çalışma, öğretmenlerin akıllı tahta kullanımının faydalı olduğunu ve öğrencilerin bu teknolojiyi olumlu bir şekilde benimsediğini göstermektedir.

Bilişim teknolojilerinin eğitimdeki rolü de önemli bir konudur. Gümüőöglü (2017), ders kitaplarında bilişim teknolojilerinin genellikle tek yönlü ve edilgen bir şekilde ele alındığını ve öğrencilerin bu teknolojileri etkin olarak kullanmalarına yönelik etkinliklerin sınırlı olduğunu belirtmektedir. Maden, Banaz ve Maden'in (2018) alışması, ders kitaplarında yer alan metin ve etkinliklerin sanal okuryazarlık becerilerini geliştirmeye yönelik olup olmadığını incelemiş ve becerilerin dikkate alındığını belirtmiştir.

Teknolojinin eğitimdeki rolüne ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri de önemlidir. Kurtoğlu Erden ve Uslupehlivan (2020), öğretmen adaylarının çoğunlukla teknolojinin eğitimde kullanılmasına olumlu baktığını ve bunun öğrenme süreçlerini kolaylaştırdığını belirtmektedir. Ancak, bu teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılması için ders kitaplarında daha kapsamlı ve etkili içeriklerin sunulması gerekmektedir.

Bunlardan başka dijital okuryazarlığın önemi üzerine yapılan çalışmalar da dikkat çekicidir. Pehlivanlı ve Kayadibi (2022) tarafından belirtildiği gibi, ders kitaplarında dijital okuryazarlık kazanımlarına yer verilmesine rağmen bu kazanımların etkinliklere yeterince yansıtılmadığını görülmektedir. Akın, Bilgin ve Akın (2024) ise dijital okuryazarlığın bireylerin başarılı bir şekilde eğitim, iş ve sosyal yaşamlarında yer alabilmeleri için temel bir beceri olduğunu vurgulamışlardır.

Bu araştırmalar, Türkçe ders kitaplarında bilim, teknoloji ve dijital okuryazarlık konularının daha etkili bir şekilde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, öğrencilerin güncel teknolojileri etkin bir şekilde kullanmalarını sağlayacak içeriklerin ve etkinliklerin ders kitaplarına entegre edilmesi önemlidir. Ayrıca, dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi için daha fazla vurgu yapılması gerekmektedir. Bu şekilde, öğrencilerin bilgi çağının gereksinimlerine daha iyi uyum sağlamaları ve başarılı bir şekilde geleceğe hazırlanmaları sağlanabilir.

Ders araç gereçlerinde bilimsel ve teknolojik kavramlara yer verilmesi, hemen hemen her ülkede çeşitli çalışmalar ve araştırmalarla ele alınmaktadır. Calado, Scharfenberg ve Bogner (2015), ders kitaplarının öğrencilerin bilimsel okuryazarlığına nasıl katkı sağlayabileceği konusundaki beklentilere değinmekte ve bilim-teknoloji-toplum-evre konularını çözümleme noktasında bazı kıstaslar önermektedir. Chiappetta ve Fillman (2007) tarafından yapılan bir çalışmada ise incelenen beş lise biyoloji ders kitabının, doğa bilimleri konusunu kapsamlı bir şekilde ele aldığı ve öğrencilerin bilimsel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacak etkinlikler ve tartışmalar içerdiği belirtilmektedir.

Morris (2014), okullarda kullanılan ders kitaplarında sosyobilimsel konuların disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasının önemini vurgulayarak eğitimde sosyobilimsel konuların birbirleriyle bütünleşmesinin, öğrencilerin eleştirel düşünme ve karmaşık problemleri çözme becerilerini geliştirmede kilit rol oynadığını belirtmektedir. Calado ve Bogner' in (2013) alışmalarında da ders kitaplarında bilim ve teknolojiye dair yanlış anlayışların öğrencilerin bilimsel okuryazarlığını geliştirmelerine engel olduğu vurgulanmakta ve bu yanlış anlayışların, öğrencilerin etkin ve eleştirel düşünme becerilerini kullanarak öğrenme süreçlerine katılımlarını sınırladığı ifade edilmektedir.

Boujaoude ve Noureddine (2020), araştırmalarında bazı Arap ülkelerindeki ders kitaplarının öğrencilerin bilimsel bilgiyi kültürel bağlamda anlamalarına yardımcı olacak şekilde tasarlandığını vurgulayarak söz konusu ders araç gereçlerinin öğrencilere bilimi kendi kültürleriyle ilişkilendirme fırsatı sunduğunu ve böylece eğitimde kültürel destek sağlandığını ifade etmişlerdir. Yine, Wilkinson (1999), ders kitaplarında bilişim teknolojilerinin genellikle "bilgi ve iletişim teknolojileri" olarak ele alındığını ve bu teknolojilerin eğitimde kullanımının önemini vurgulamaktadır. Öğretmen adaylarının teknoloji kullanımına olumlu yaklaştığı, ancak teknolojinin öğretime yeterince dahil edilmediği de makalede ifade edilmektedir. Bunlardan başka Makgato ve Ramaligela (2012), öğretmenlerin teknoloji konusunda ders kitapları seçerken içeriğin güncelliğine, öğrenci düzeyine uygunluğuna ve eğitsel değere önem verdiklerini belirtmektedir. Daha sonra ise etkili öğrenme için teknoloji kullanımını destekleyen, zengin görsel materyaller içeren ve etkileşimli öğrenme etkinlikleri sunan ders kitaplarının tercih edildiği ifade edilmektedir.

Bilimsel kavramların sadece millî eğitim sisteminde değil yabancılar için hazırlanan ders araç gereçlerinde de yeterince yer alması gerektiği muhakkaktır. Zira bu kavramların çoğu uluslararası niteliktedir ve hedef kitlenin ilgi ve merakını uyandıracaktır. Hem millî ve manevî değerler hem de uluslararası nitelikteki kültür ve medeniyet değerlerine ait metinleri ihtiva eden ders araç gereçlerinin hazırlanması amaçlanan kazanımların gerçekleşmesi için bire bir fayda sağlayacaktır. Huang ve Sun (2023)

yaptıkları çalışmada, teknolojinin dil öğretimi ve öğreniminde yaygın olarak kullanıldığını ve beklenmedik olaylardan etkilenebilecek öğretim ve öğrenimi sürdürmek için özellikle önemli olduğunu belirterek, ayrıca dil öğrencilerinin destekleyici ve etkileyici bir ortamda uygulama yapmaları için büyük fırsatlar ve yollar sunduğunu ifade etmektedirler.

Bilim ve teknolojinin sunduğu fırsat ve alanlardan yararlanarak yeniden biçimlendirilen öğrenme ve öğretme süreçleri öğrenci gelişimine büyük katkı sunmaktadır. Bu bağlamdan yola çıkarak çalışmada “Ülkemizdeki ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında bilimsel ve teknolojik konulara ve bunlara bağlı olarak da bilimsel ve teknolojik kavramlara ne sıklıkta yer verilmiştir?” sorusuna cevap aranacaktır. Bu amaç doğrultusunda, ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan tema başlıkları, hazırlık çalışmaları, etkinlikler, görseller ve değerlendirme çalışmaları bilimsel ve teknolojik konular açısından incelenecektir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, çalışmamıza konu olarak seçilen ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan bilimsel ve teknolojik kavramların sayısı, oranı, niteliği ve öğrenciye uygunluğunun saptanarak literatüre katkıda bulunmaktır. Ortaokul düzeyinde Türkçe ders kitaplarında bilimsel ve teknolojik kavramlara yer verilmemesi öğrencilerin bu alanlarda bilgi eksikliklerine yol açarak onların günlük yaşamda karşılaşacakları teknolojik ve bilimsel gelişmeleri anlamalarını ve yorumlamalarını zorlaştırabilir. Ayrıca öğrencilerin derse olan ilgisini azaltabilir ve bunun sonucunda da öğrencilerin öğrenmeye karşı arzu ve heyecanlarını düşürebilir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak araştırmalar, bütün bu hususların ilgili ders kitaplarında ne ölçüde yer aldığı tespitini önemlidir.

Türkçe ders kitaplarında bilimsel ve teknolojik kavramlara yer verilmesi hangi bilimsel ve teknolojik kavramların daha sık kullanıldığını, hangi kavramların öğrenciler tarafından daha anlaşılabilir olduğunu tespit etmemizi sağlayabilir. Bu kavramların Türkçe ders kitaplarıyla bütünleştirilmesi öğrencilerin derse olan ilgisini artıracak gibi öğrenme isteklerini de yükseltebilir. Bu tür bir inceleme, eğitim öğretimin niteliğini artırmak, öğrencilerin becerilerini geliştirmek ve onları günlük hayatlarında karşılaşacakları bilimsel ve teknolojik konuları daha iyi anlayabilmeleri için önemli bir adım olacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma Anıttepe Yayıncılığa ait 5. sınıf Türkçe Ders Kitabı; Ata Yayıncılığa ait 6.sınıf Türkçe Ders Kitabı, Özgün Yayıncılığa ait 7.sınıf Türkçe Ders Kitabı ve Devlet Kitapları Yayınları 8. sınıf Türkçe Ders Kitabı ile sınırlıdır. Söz konusu kitaplar Millî Eğitim Bakanlığının .2019 tarihli Türkçe Öğretim Programı temelinde incelenmiştir. Temel söz varlıklarının diğer ders kitaplarına göre daha zengin ve nitelikli olduğunu düşünüldüğü için yukarıda adı geçen ders kitapları seçilmiştir.

Yöntem

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı (TDÖP) ile 2022- 2023 eğitim öğretim yılında okutulan 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinler, hazırlık çalışmaları, etkinlikler ve görsellerde bilimsel ve teknolojik kavramlara ne ölçüde yer verildiği belge incelemesi yöntemiyle incelenmiştir. Bu yöntemde, veriler içerik çözümlemesi yöntemiyle çözümlenir. Betimsel çözümleme, verilerin sınıflandırılması, özetlenmesi ve yorumlanmasıyla anlamlı bir bütün oluşturmayı amaçlar. İçerik çözümlemesi ise verilerin belirli konular, kavramlar ve alanlar altında tasnif edilmesini, karşılaştırılmasını ve ilişkilerinin meydana çıkarılmasını içerir (Sak vd., 2021).

Söz konusu ders kitapları; metinler, hazırlık çalışmaları, etkinlikler, görseller ve değerlendirme çalışmalarının içerisinde yer alan etkinlikler olarak beş araştırma unsuru altında gruplandırılmıştır. Daha sonra Türkçe ders kitaplarındaki bilim ve teknolojiyle ilgili olabilecek kavramlar tespit edilmiştir. Bu tespit yapılırken TBD Bilişim Sözlüğü (eski.tbd.org.tr), Bilişim Terimleri Sözlüğü (1981), Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu (www.tdk.com.tr), Teknolojik Terimler Sözlüğü (www.digitalem.com), Bilgi ve İletişim Teknolojileri Terimleri Kılavuzu (www.btk.gov.tr) ve Güncel Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr/>) ‘ten faydalanılmıştır. İlgili kavramlar sayı, oran ve dağılım olarak farklı başlıklar altında sınıflandırılmış, elde edilen sonuçlar nitel ve nicel açıdan tahlil edilerek sonuç ve değerlendirme bölümünde sunulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Türkçe Dersi Öğretim Programı, belirlenen hedef ve kazanımlara ulaşmak için, eğitim öğretim sürecinin her sınıf seviyesinde sekiz adet farklı tema işlenmesi gerektiğini belirtmiş, bu temalardan; “Erdemler”, “Millî Kültürümüz”, “Millî Mücadele ve Atatürk” temalarının her sınıf seviyesinde yer almasını zorunlu tutmuştur. Bunların dışındaki temalar seçmeli olup kitap yazarları tarafından belirlenebilmektedir. Çalışmamıza konu olan 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe Ders Kitaplarında, Bilim ve Teknolojiye yer verme oranı, Tablo 1 ve Tablo 2’de yer alan sözcüklere uygun kavram, paragraf, etkinlik ve görseller ile belirlenmiştir.

Temalar ve Konu Önerilerine göre Türkçe Dersi Öğretim Programı (TDÖP) temel alınmıştır. TDÖP’ nin 9. satırında bulunan Bilim ve Teknoloji başlığı ile ilgili 21 sözcük ve Tablo 2’de TYÇ 3. sütun ve 4. sütundaki yeterlilikler, Bilim ve Teknolojiyle ilgili kavramlar olarak kabul edilmiştir. Daha sonra ise çalışmaya konu olan Türkçe ders kitapları buna göre incelenmiştir.

Tablo 1. Temalar ve Konu Önerileri (Kaynak: TDÖP, 2019, s.15)

Sıra	Temalar	Konu Önerileri
1	Erdemler	“ahlak, alçak gönüllülük, azim, cömertlik, dayanışma, dostluk, dürüstlük, güven, iyilikseverlik, kardeşlik, merhamet, paylaşma, sabır, sadakat, saygı, sevgi, sılayı rahim, vefa, vicdanlı olmak, yardımlaşma
2	Millî Kültürümüz	aile, bayrak, büyüklerimiz, dinî bayramlar, gelenekler, geleneksel sporlar, insan ilişkileri, kültürel miras, mekânlar, millî bayramlar, şehirlerimiz, sıla, tarihî mekânlar, tarihî şahsiyetler, tarihî eserlerimiz, Türkçe, vakıf kültürü, vatan, yurdumuz vb.
3	Millî Mücadele ve Atatürk	15 Temmuz, Atatürk, Çanakkale, cesaret, Cumhuriyet, fedakârlık, gazilik, İstiklâl Marşı, kahramanlık, Kut’ülAmare, millî egemenlik, millî irade, millî kimlik, millî mücadele, şehitlik, vatanseverlik vb.
4	Birey ve Toplum	ana dili, adalet, barış, bireysel farklılıklar, çok dillilik, çok kültürlülük, dayanışma, devlet, dezavantajlı gruplar, empati, eşitlik, farklılıklara saygı, gurbet, haram, hayat becerileri, helal, hukuk, hükümet, iktidar, kardeşlik, kent kültürü, komşuluk ilişkileri, kul hakkı, kültürel farklılıklar, küreselleşme, medeniyet, meslekler, misafirperverlik, selamlaşma, siyaset, sosyal içirme, sosyokültürel farkındalık, toplumsal kurallar, vatandaşlık, zaman yönetimi vb.
5	Okuma Kültürü	bilgi okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, dil sevgisi, edebî şahsiyetler, e-kitap, eleştirel okuryazarlık, kitabevi, kitaplar, kütüphaneler, metinler arasılık, okuma alışkanlığı, okuma serüveni, okuma sevgisi, okur kimliği, sözlük kültürü, süreli yayınlar, teknoloji okuryazarlığı, yenilikçi okuma, yazılı kültür, z-kitap, z-kütüphane vb.
6	İletişim	aile iletişimi, bilgi iletişimi, diğer canlılarla iletişim, etkili iletişim, iletişim becerileri, insanlarla iletişim, kitle iletişim araçları, komşuluk, kültürel iletişim, kültürler arası iletişim, medya okuryazarlığı, öğrenci hareketliliği, öğrenci öğretmen iletişimi vb.
7	Hak ve Özgürlükler	bireysel haklar, birinci kuşak haklar, çocuk hakları, demokrasi, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, eğitim hakkı, engelli hakları, eşitlik, haberleşme özgürlüğü, hakkını savunma, hasta hakları, hayvan hakları, ifade özgürlüğü, ikinci kuşak haklar, inanç hakkı, insan hakları, kişi dokunulmazlığı, merhamet, özel hayatın gizliliği, özgürlükler, seyahat özgürlüğü, temel hak ve özgürlükler, toplumsal cinsiyet adaleti, toplumsal cinsiyet eşitliği, yaşama hakkı vb.
8	Kişisel Gelişim	başarı, beceri, çalışkanlık, çatışma yönetimi, empati, girişimcilik, karar verme, kendini tanıma, kişilik tipleri, meslek seçimi, motivasyon öz denetim, öz eleştiri, öz güven, öz saygı, sorumluluk, sosyal gelişim, yetenek, yeterlilik, zaman yönetimi vb.
9	Bilim ve Teknoloji	bilim insanları, bilim okuryazarlığı, bilişim okuryazarlığı, etik, girişimcilik, haberleşme, hayal gücü, iletişim, keşif ve icatlar, matematik okuryazarlığı, merak duygusu, olay, olgu, patent, sosyal medya, tasarım, teknoloji, telif, ulaşım, yenilikçilik vb.
10	Sağlık ve Spor	adil oyun, beden eğitimi, beden sağlığı, beslenme, centilmenlik, dengeli beslenme, hareketlilik, hastalıklardan korunma, ilaç kullanımı, ilk yardım, öz bakım, ruh sağlığı, sağlıklı beslenme, sağlık
11	Zaman ve Mekân	çevremiz, evimiz, geçmiş şimdi gelecek, gezginler, odamız, okulumuz, şehirler, sınıfımız, ülkeler vb. “

Türkçe Dersi Öğretim Programına göre, eğitim sistemimiz farklı yetkinliklerle donanmış; çağdaş bilgiye, yeterliliklere ve doğru davranışlara sahip karakterde fert ve vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlar. Gerek millî gerek uluslararası donanımları kazandırabilecek nitelikte ders araç gereçleri hazırlanması birinci önceliktir. “Öğrencilerin hem Millî hem de evrensel ölçütlerde; bireysel, toplumsal, akademik ve çalışma hayatlarında ihtiyaç duyacakları beceri rehberleri olan yetkinlikler, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde (TYÇ) belirlenmiştir. (TDÖP, 2019). TYÇ sekiz anahtar yetkinlik belirlemede ve Tablo 2’deki gibi tanımlamaktadır.

Tablo 2. Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (Kaynak: TDÖP, 2019, s.5)

Sıra	Yetkinlikler	Tanımları
1	Ana Dilinde İletişim	“Kavram, düşünce, görüş, duygu ve olguları hem sözlü hem de yazılı olarak ifade etme ve yorumlama (dinleme, konuşma, okuma ve yazma); eğitim ve öğretim, iş yeri, ev ve eğlence gibi her türlü sosyal ve kültürel bağlamda uygun ve yenilikçi bir şekilde dilsel etkileşimde bulunmaktır.
2	Yabancı Dillerde İletişim	Çoğunlukla ana dilde iletişimin temel beceri boyutlarını paylaşmakta olup duygu, düşünce, kavram, olgu ve görüşleri hem sözlü hem de yazılı olarak kişinin istek ve ihtiyaçlarına göre eğitim, öğretim, iş yeri, ev ve eğlence gibi uygun bir dizi sosyal ve kültürel bağlamda anlama, ifade etme ve yorumlama becerisine dayalıdır. Yabancı dillerde iletişim, aracılık etme ve kültürlerarası anlayış becerilerini de gerektirmektedir. Bireyin yeterlilik seviyesi, bireyin sosyal ve kültürel geçmişi, çevresi, ihtiyaçları ve ilgilerine bağlı olarak dinleme, konuşma, okuma ve yazma boyutları ile farklı diller arasında değişkenlik gösterecektir.
3	Matematiksel Yetkinlik ve Bilim/Teknolojide Temel Yetkinlikler	Matematiksel yetkinlik, günlük hayatta karşılaşılan bir dizi problemi çözmek için matematiksel düşünme tarzını geliştirme ve uygulamadır. Sağlam bir aritmetik becerisi üzerine inşa edilen süreç, faaliyet ve bilgiye vurgu yapılmaktadır. Matematiksel yetkinlik, düşünme (mantıksal ve uzamsal düşünme) ve sunmanın (formüller, modeller, kurgular, grafikler ve tablolar) matematiksel modlarını farklı derecelerde kullanma becerisini içermektedir. Bilimle yetkinlik, soruları tanımlamak ve kanıt dayalı sonuçlar üretmek amacıyla dünyanın açıklanmasına yönelik bilgi varlığına ve metodolojiden yararlanma beceri ve arzusuna atıfta bulunmaktadır. Teknolojide yetkinlik, algılanan insan istek ve ihtiyaçlarını karşılama bağlamında bilgi ve metodolojinin uygulanması olarak görülmektedir. Bilim ve teknolojide yetkinlik, insan etkinliklerinden kaynaklanan değişimleri ve her bireyin vatandaş olarak sorumluluklarını kavrama gücünü kapsamaktadır.
4	Dijital Yetkinlik	İş, günlük hayat ve iletişim için bilgi iletişim teknolojilerinin güvenli ve eleştirel şekilde kullanılmasını kapsar. Söz konusu yetkinlik, bilgiye erişim ve bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel beceriler yoluyla desteklenmektedir.
5	Öğrenmeyi Öğrenme	Bireyin kendi öğrenme eylemini etkili zaman ve bilgi yönetimini de kapsayacak şekilde bireysel olarak veya grup hâlinde düzenleyebilmesi için öğrenmenin peşine düşme ve bu konuda ısrarcı olma yetkinliğidir. Bu yetkinlik, bireyin var olan imkânları tanıyarak öğrenme ihtiyaç ve süreçlerinin farkında olmasını ve başarılı bir öğrenme eylemi için zorluklarla başa çıkma yeteneğini kapsamaktadır. Yeni bilgi ve beceriler kazanmak, işlemek ve kendine uyarlamak kadar rehberlik desteği aramak ve bundan yararlanmak anlamına da gelir. Öğrenmeyi öğrenme; bilgi ve becerilerin ev, iş yeri, eğitim ve öğretim ortamı gibi çeşitli bağlamlarda kullanılması ve uygulanması için önceki öğrenme ve hayat tecrübelerine dayanılması yönünde öğrenenleri harekete geçirir.
6	Sosyal ve Vatandaşlıkla İlgili Yetkinlikler	Bu yetkinlikler kişisel, kişilerarası ve kültürlerarası yetkinlikleri içermekte; bireylerin farklılaşan toplum ve çalışma hayatına etkili ve yapıcı biçimde katılmalarına imkân tanıyacak; gerektiğinde çatışmaları çözecek özelliklerle donatılmasını sağlayan tüm davranış biçimlerini kapsar. Vatandaşlıkla ilgili yetkinlik ise bireyleri, toplumsal ve siyasal kavram ve yapılarla ilişkin bilgiye, demokratik ve etkin katılım kararlılığına dayalı olarak medeni hayata tam olarak katılmaları için donatmaktadır.
7	İnisiyatif Alma ve Girişimcilik	Bireyin düşüncelerini eyleme dönüştürme becerisini ifade eder. Bu yetkinlik, herkesi sadece evde ve toplumda değil işlerine ait bağlam ve şartların farkında olabilmeleri ve iş fırsatlarını yakalayabilmeleri için aynı zamanda iş hayatında desteklemekte; toplumsal ve ticari etkinliklere girişen veya katkıda bulunan kişilerin ihtiyaç duydukları daha özgün bilgi ve beceriler için de bir temel teşkil etmektedir. Etik değerlerin farkında olma ve iyi yönetişimi desteklemeyi de kapsar.
8	Kültürel Farkındalık ve İfade	Müzik, sahne sanatları, edebiyat ve görsel sanatlar dâhil olmak üzere çeşitli kitle iletişim araçları kullanılarak görüş, deneyim ve duyguların yenilikçi bir şekilde ifade edilmesinin önemini takdiridir.”

Bulgular ve Yorum

Çalışmada birinci olarak ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. İkinci olarak ise ilgili ders kitapları mukayeseli olarak ele alınmıştır. Bu inceleme ve değerlendirmeler neticesinde elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Araştırmamız sonucunda, 5., 6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknoloji ile ilgili temaların ve metinlerin oranının yetersiz olduğunu tespit edilmiştir. Bu oran tüm sınıf seviyelerinde ortalama %12,5 civarındadır. Bu durum, metinlerin öğrencinin hayal dünyasını ve bilişsel becerilerini etkilediği düşünüldüğünde çok yetersiz olarak görülmektedir.

Metinlerde yer alan bilimsel ve teknolojik kavramların oranı da oldukça dūřüktür. 5. sınıfta %12,75, 6. sınıfta %12,75, 7. sınıfta %14,55 ve 8. sınıfta %13,5'tir. Bu oranlar, öğrencilere bilimsel süreç ve teknolojik kavramları yeterince tanıtmamaktadır.

Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinliklerin de büyük bir kısmı dilbilgisi alanına odaklanmıştır. Bilim ve teknoloji ile ilgili etkinliklerin oranı 5. sınıfta %12,75, 6. sınıfta %14,55, 7. sınıfta %20,3 ve 8. sınıfta %20,3'tür. Bu oranların da artırılması gerekmektedir.

Görsellerin öğrenmeyi destekleyici rolü göz önüne alındığında, bilim ve teknoloji ile ilgili görsellerin azlığı da dikkat çekicidir. 5. sınıfta %13, 6. sınıfta %7,69, 7. sınıfta %10,3 ve 8. sınıfta %17,7'dir. Yine bu oranlar ve görseller öğrenme becerilerini geliştirmek için yeterli değildir.

Hazırlık çalışmaları, öğrencinin derste işlenecek konulara önceden hazırlanmasını ve ders içeriğine katkıda bulunmasını sağlar. Bu çalışmalarda yer alan bilimsel ve teknolojik kavramların oranı da 5. sınıfta %13,23, 6. sınıfta %12,85, 7. sınıfta %20,3 ve 8. sınıfta %13,5'tir. Bu oranların da artırılması, öğrencilerin bilim ve teknolojiye ilgisini ve becerilerini geliştirmeye katkıda bulunacaktır.

Değerlendirme çalışmaları, öğrencilerin tema sonlarında öğrenmelerini değerlendirdikleri ve sonraki temaya hazırlık yaptıkları bir alandır. Burada yer alan etkinliklerde bilim ve teknolojiye 5. sınıfta %7,5, 6. sınıfta %21,15, 7. sınıfta %13,5 ve 8. sınıfta %18,75 oranında yer verilmiştir. Bu oranların da artırılması ve dilbilgisi alanına odaklanmanın yerine, bilim ve teknolojiye daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

Bilimsel ve teknolojik kavramlara en çok 8. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer verildiği görülmüştür. 5. ve 7. Sınıflar Türkçe ders kitaplarında da yine yüksek ölçüde bu içeriklere yer verilmesine rağmen 6. sınıflarda bu seviyenin bir hayli düşük olduğu belirlenmiştir. Bilim ve Teknoloji temalarında ilgili kavramların kullanılma oranı %40,25 iken diğer temalarda sadece %4,99 oranında tespit edilmiştir.

Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin temalar ve yetkinliklere göre genel değerlendirmesi yapıldığında teknolojik kavramların temalarda birbirine nispeten yakın dağıldıkları, en çok Zaman ve Mekân, en az ise Okuma Kültürü teması ile ilgili metinlere yer verildiği görülmektedir. Bilim, Teknoloji ve Dijital yetkinlik ile ilgili toplam yirmi bir metin yer almaktadır. Yetkinliklerin en çok Sosyal ve Vatandaşlıkla ilgili olduğu, Yabancı Dillerle İletişim yetkinliğine çok az yer verildiği görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkçe ders kitaplarında bilimsel ve teknolojik ağırlıklı konulara yeterince yer verilmediği görülmüştür. Ayrıca, Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin söz varlığının da yine bilimsel ve teknolojik kavramlardan açısından yetersiz olduğu belirlenmiştir. Buna binaen söz konusu ders kitaplarında yer alan temaların, metinlerin, etkinliklerin, görsellerin ve değerlendirme çalışmalarının bilim ve teknoloji ile ilgili içeriklerinin artırılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknoloji kavramlarının nasıl yer aldığı araştırılmıştır. Bu amaçla, Millî Eğitim Bakanlığının Temalar ve Temel Yeterlilik Çerçevesine göre dört kitap değerlendirilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Türkçe ders kitaplarının temalarında bilim ve teknolojiye ait söz varlığı yeterli değildir.
2. Hazırlık çalışmaları, bilim ve teknoloji kavramlarını ön öğrenme olarak kullanmamaktadır.
3. Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknolojiye yönelik etkinlik sayısı azdır.
4. Türkçe ders kitaplarının değerlendirme çalışmaları, daha çok dil bilgisi alanına odaklanmış olup bilimsel ve teknolojik kavramları pek içermemektedir.

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknoloji içerikli metinlerin genel olarak diğer temalardaki metinlerden daha az olduğu tespitinde bulunan Okur'un (2012) araştırması ile örtüştüğü görülmektedir. Kana ve Kiler'in (2021) çalışmalarında ulaştıkları matematiksel ve bilim/teknoloji yetkinlikleri ile dijital yetkinlikler gibi anahtar yetkinliklerine yer verilen etkinliklerin sayısı ve niteliğinin daha fazla geliştirilmesi gerektiği yönündeki bulgular da yine bizim çalışmamızdaki Türkçe ders kitaplarının temalarında bilimsel ve teknolojik sözcüklerin yeterli olmadığı sonucunu desteklemektedir. Yine, Şentürk ve Yazar'ın (2021), teknoloji çağında olunmasına rağmen teknoloji ve bilişimin öğretime pek fazla dâhil edilmediğini ve bilişim unsurlarıyla Türkçe öğretiminin yapılmasına yönelik özel yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğini dile getirdiği araştırma da bu yetersizliği ifade eden bir başka çalışmadır.

Çalışma sonuçlarından bir de ortaokul Türkçe ders kitaplarında bilimsel ve teknolojik söz varlığının yetersizliği idi. Bu eksikliğin ileriki zamanlarda öğrencilerin akademik ve teknolojik gelişme ve kendilerini ifade edebilme noktasında büyük sıkıntıya sebep olacağı muhakkaktır. Aynı bağlamda Finlandiya Eğitim Araştırmaları Enstitüsünde (Finnish Institute for Educational Research, 2018)) çalışmalar yapılmış ve Finlandiya eğitim sisteminde kullanılan ders kitaplarının öğrenci merkezli bir yaklaşım sergilemesi gerektiği belirtilerek söz konusu ders araç gereçlerinin öğrencilerin bilimsel kavramları öğrenmelerine yardımcı olduğu ifade edilerek ders araç gereçleri hazırlanırken bu noktanın asla gözden kaçırılmaması hususu ifade edilmiştir.

İngiltere'de (NFER, 2017) yürütülen bir çalışmada millî müfredattaki ders kitaplarına bilimsel yeniliklerin ve kavramların nasıl yansıtıldığını incelenmiş ve bu konuda gerekli titizliğin ve hassasiyetin gösterilmesinin gereğinden bahsedilmiştir. Bu fikir de çalışmamızda bilimsel kavramlara ders kitaplarında daha çok yer verilmesi gerektiğine yönelik görüşü desteklemektedir. Yine Rusya'daki Eğitim Stratejisi Enstitüsünün (Institute for Strategy in Education, 2019) yaptığı çalışmalarda, Rus eğitim sisteminde her öğretim seviyesindeki ders kitaplarının bilimsel okuryazarlığı teşvik edecek metinler seçme konusunda titizlikle çalışıldığı ifade edildiği ve özellikle ortaöğretim seviyesindeki ders araç gereçlerinin hazırlanmasında çok daha dikkatle çalışıldığı ifade edilmiştir. Bu tespit ve değerlendirmeler de çalışmamızda ortaya çıkan sonuçlarla örtüşmektedir.

Çalışmamızda Türkçe ders kitaplarının tamamında, seçmeli temalardan biri olan Bilim ve Teknoloji temasının bulunduğu görülmüştür. Temalarda genel olarak teknolojinin olumlu yönleri üzerinde durulduğu ancak bazı bölümlerde teknolojinin olumsuz etkilerinin de ele alındığı gözlemlenmiştir. Bu temalarda yoğun olarak işlenen teknolojik kavramlara diğer temalarda ise bazen çok az rastlanırken bazen hiç rastlanılamamıştır. Çelik (2023), de çalışmasında Türkçe ders kitaplarını bilimsellik ilkelerine uygunluk, metin içeren görsellerdeki bilgiler, alıntılarının kullanımı, soru yazım ilkelerine uygunluk ve ölçünlü bölümlere uygunluk bağlamlarında incelemiştir. Araştırma sonucunda, ders kitaplarının genel olarak bilimsel yeterlilik ölçütlerine uygun olduğu, ancak bazı eksiklikler ve hataların da mevcut olduğunu tespit etmiştir. Bu tespitler de çalışmamızdaki sonuçlarla örtüşmektedir.

Araştırmamızda kullandığımız dört adet Türkçe ders kitabının incelenmesi sonucunda, bilimsel ve teknolojik kavramlara yer veren sadece dört tema tespit edilmiştir. Bunlar da Bilim ve Teknoloji, Okuma Kültürü, İletişim, Sağlık ve Spor temalarıdır. Toplam otuz iki tema içinde yer bulma oranının %12,5 olduğu görülmüştür. Bilimsel ve teknolojik kavramların en sık kullanıldığı temalarda bu oran %40,25'tir. Ancak diğer temalarda bilim ve teknolojiye ayrılan alanın oldukça az (%4,99 ortalama) olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin gelişim çağında oldukları göz önüne alındığında, farklı teknolojik kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan ders süreçlerinin öğrencilerin söz varlığını artırabileceği düşüncesini desteklemektedir.

İlkokul ve ortaokul sürecinde iyi bir eğitim alınması, özellikle ana dili eğitiminin nitelikli bir şekilde tamamlanması, öğrencilerden daha yüksek başarılar beklenmesine yol açar. Akgün, Özden, Çinicı, Aslan ve Berber (2014) tarafından yapılan araştırma, teknoloji destekli öğretimin bilimsel süreç becerilerini geliştirdiğini ve öğrencilere olumlu katkılar sağladığını göstermiştir. Bilim ve teknolojinin Türkçe öğretimindeki etkisini artırmak için öğrenme ortamları amaca uygun bir şekilde tasarlanmalıdır. Teknolojinin ders kitaplarına dahil edilmesi, öğrencilerin yeni öğrenme alanlarını keşfetmelerine ve kendi öğrenme süreçlerini planlamalarına olanak tanır. Bozlak (2020), teknolojik eğitim malzemelerinin sanat eğitimi ve diğer disiplinlerde öğrencilere kazandırdığı değerleri vurgulayarak, teknoloji kullanımına yönelik öğretmen yetiştirme programlarına eğitici bir dersin eklenmesi gerekliliğine işaret etmiştir.

Ortaokul Türkçe ders kitaplarının bilimsel ve teknolojik kavramlara daha fazla yer vermesi, bu derse karşı ilgiyi artırırken diğer derslerle de ilişki kurulmasına imkân tanır. Dersler arası ilişkilendirme, eğitim öğretim sürecinin önemli bir unsurdur. Türkçe dersindeki bilimsel ve teknolojik kavramlar Fen Bilimleri dersiyse, Fen Bilimleri dersindeki kavramlar Matematik dersiyse, Matematik dersindeki kavramlar ise Sosyal Bilgiler dersiyse bağlantı kurabilir. Bu şekilde, tüm dersler arasında anlamlı bir bağ kurulmuş olacaktır.

Araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak araştırmacılar için;

1. Bilim ve teknoloji ile ilgili hayatımızdaki kavramların, dilimizi zenginleştirmek ve öğrencilerin yeni sözcükler üretmesini sağlamak için çalışmalar yapılması,
2. Bilim ve teknoloji ile ilgili süreli yayınlar, dersi desteklemek için öğrenci ve öğretmenlere sunulması önerilerinde bulunulabilirken uygulayıcılar için ise;

1. Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknoloji kavramlarına daha çok yer ayrılması veya diğer temalar gibi bu konuda da metin ve etkinlik sayısı artırılması,

2. Metin seçimlerinde bilim dünyasının öncü isimleri örneklendirilerek bilim ve teknolojide lider olacak yeni bilim insanları için bir hedef oluşturulması

önerileri sunulabilir.

Etik Beyan

“Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Bilimsel ve Teknolojik Konulara Yer Verme Yönüyle Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Makale için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Her bir yazar makalenin son halini okumak ve onaylamak sureti ile makalenin tüm süreçlerinde eşit şekilde görev sahibidirler.

Çatışma Beyanı

Yazarların çalışma süresince herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması yoktur.

Not

Bu çalışma, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 12 Mayıs 2023 tarihinde tamamlanan “Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Bilim ve Teknolojiye Yer Verme Yönüyle Değerlendirilmesi” başlıklı Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Akgün, A., Özden, M., Çinici, A., Aslan, A. ve Berber S. (1995). Teknoloji destekli öğretimin bilimsel süreç becerilerine ve akademik başarıya etkisinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48), 27-46. <https://doi.org/10.17755/esosder.97729>
- Akın, E., Akın, İ. ve Bilgin, E. (2024). Dijital okuryazarlığın Türkçe eğitimindeki yeri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 52-65. doi:10.33206/mjss.1302575
- Akpınar, B. ve Akyıldız, T. Y. (2022). Yeni eğitim ekosistemi olarak metaversal öğretim. *Journal of History School*, 15(LVI), 873-895. DOI: 10.29228/joh.56881
- Avcı, N. ve Topçu, D. (2021). Sosyal medya, dil ve edebiyat. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 5-26. <https://doi.org/10.20493/birtop.860619>
- Aypay, A. ve Özdemir, M. (2021). Güncel eğilimlerden hareketle gelecek eğitim politikalarına yönelik çıkarımlar. *İnsan ve İnsan*, 8(27), 27-49. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.816609>
- Bacanak, A., Karamustafaoglu, O. ve Köse, S. (2003). Yeni bir bakış: eğitimde teknoloji okuryazarlığı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(14), 191-196. <https://dergipark.org.tr/en/pub/pauefd/issue/11129/133104>
- Bal, E. (2017). Teknoloji çağında cep telefonu kullanım alışkanlıkları ve motivasyonlar: Selçuk üniversitesi öğrencileri üzerine bir inceleme. *Humanities Sciences*, 12(3), 112-132. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/322635>
- Boujaoude, S., ve Nouredine, R. (2020). Analysis of science textbooks as cultural supportive tools: The case of Arab countries. *International Journal of Science Education*, 42(7), 1108-1123. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09500693.2020.1748252>
- Bozlak, B. (2020). *Bilimsel ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda sanat eğitimi ve malzemelerinin gelişimi* (Tez no. 653038) [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Calado, F. M., Scharfenberg, F. J., ve Bogner, F. X. (2015). To what extent do biology textbooks contribute to scientific literacy? Criteria for analyzing science-technology-society-environment issues. *Education Sciences*, 5(4), 255-280. <https://www.mdpi.com/2227-7102/5/4/255>
- Calado, F. M., ve Bogner, F. X. (2013). A reflection on distorted views of science and technology in science textbooks as obstacles to the improvement of students' scientific literacy. *European Journal of Educational Research*, 2(2), 51-68. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.2.2.51>
- Chiappetta, E. L., ve Fillman, D. A. (2007). Analysis of five high school biology textbooks used in the United States for inclusion of the nature of science. *International Journal of Science Education*, 29(15), 1847-1868. <https://doi.org/10.1080/09500690601159407>
- Çakır, İ. (2010). Yazma becerisinin kazanılması yabancı dil öğretiminde neden zordur? *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 1-12. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusosbilder/issue/23762/253280>

- Çelik, T. (2024). Türkçe ders kitaplarının bilimsel yeterlik ölçütlerine göre incelenmesi. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 6(2), 237-255. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijotfl/issue/82646/1372734>
- Çiftçi, S., Yayla, A., & Sağlam, A. (2021). 21. yüzyıl becerileri bağlamında öğrenci, öğretmen ve eğitim ortamları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 718-734. <https://doi.org/10.29000/rumelide.995863>
- Duran, E. ve Özen, N.E. (2018). Türkçe derslerinde dijital okuryazarlık. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(2), 31-46. <https://dergipark.org.tr/en/pub/turkegitimdergisi/issue/41487/464125>
- Finnish Institute for Educational Research (2018). <https://ktl.jyu.fi/en>. (Erişim tarihi: 04.01.2024)
- Göçer, A. (2017). Görev temelli öğrenme yönteminin Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde kullanımı, özellikleri ve işlevleri. *International Journal of Language Academy*, 5(2). <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.3570>
- Gümüsoğlu, F. (2017). İlköğretim ders kitaplarında bilişim teknolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 1587-1598. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduibfd/issue/53208/707034>
- <https://cyberbullying.org/cyberbullying-statistics-age-gender-sexual-orientation-race> (Erişim tarihi: 12.01.2024)
- <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/slug/kilavuz> (Erişim tarihi: 15.11.2023)
- <https://www.digitalem.com/teknolojik-terimler> (Erişim tarihi: 02.10.2023)
- <https://www.eski.tbd.org.tr/index.php?sayfa=sozluk&mi1> (Erişim tarihi: 12.12.2023)
- <https://www.tdk.com.tr/bilgisayar-terimleri-karsiliklar-kilavuzu> (Erişim tarihi: 12.11.2023)
- <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler> (Erişim tarihi: 14.11.2023)
- Huang, F. (2023). Examining foreign language teachers' information literacy: do digital nativity, technology training, and fatigue matter? *The Asia-Pacific Education Researcher*, 1-12. DOI: 10.1007/s40299-023-00797-z
- Huang, F., ve Sun, L. (2023). Examining the roles of technology in sustaining language teaching and learning. *Sustainability*, 15(24), 16664 <https://doi.org/10.3390/su152416664>.
- Institute for Strategy in Education (2019). <https://www.instrao.ru/index.htm>. (Erişim tarihi: 12.01.2024)
- Kalkan, A. (2021). *Teknoloji bağımlılığı ve bilinçli medya kullanımı*. Ensar Neşriyat.
- Kana, F. ve Kiler, B. (2021). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının öğretim programındaki anahtar yetkinlikler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 741-755. <https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/issue/62851/953813>
- Kanath, F. ve Çekici, Y.E. (2013). Türkçe öğretiminde disiplinler arası olanaklar. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 223-234. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mersinefd/issue/17383/181608>
- Karasar, Ş., (2004). Eğitimde yeni iletişim teknolojileri, internet ve sanal yüksek eğitim. *The Turkish Online Journal of Educational Technology Dergisi*, 3(4). 1303-6521. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mersinefd/issue/17383/181608>
- Karataş, K. (2020). Öğretmenlik mesleğine kuramsal bir bakış. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(17), 39-56. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejedus/issue/55652/704716>
- Korkmaz, Z. (2002). Türk diline gönül verenler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-11. <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/2628>
- Köksal, A. (1981). *Bilişim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurtoğlu E.M. ve Uslupehlivan, E. (2020). Eğitimde teknoloji kullanımının bugünü ve geleceğine ilişkin öğretmen adaylarının düşüncelerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 109-126. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1171098>
- Maden, S., Maden, A., ve Banaz, E. (2018). Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitaplarının dijital okuryazarlık bağlamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 685-698. <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/61908624/FR1Qe20200127-98755-2j04eg-libre.pdf>
- Morris, H. (2014). Socioscientific issues and multidisciplinary in school science textbooks. *International Journal of Science Education*, 36(7), 1137-1158. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09500693.2013.848493>
- NFER (2017). *Independent evaluation of the literacy octopus suggests more effective ways for research evidence to impact classroom practice and pupil outcomes*. <https://www.nfer.ac.uk/press-releases/independent>. (Erişim tarihi: 14.01.2024)
- Okan, B., ve Kaya, E. (2023). Exploring the inclusion of the nature of science in Turkish middle school science textbooks. *Science & Education*, 32(5), 1515-1535. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11191-022-00371-x>
- Okur, A. (2012). Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknoloji. *Turkish Studies Dergisi*, 7(4), 2413-2429. <https://www.researchgate.net/profile/Alpaslan-Okur/publication>
- Özdemir, O. (2017). Türkçe öğretiminde dijital teknolojilerin kullanımı ve bir web uygulaması örneği. *Turkish Studies Dergisi*, 12(4), 427-444. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11283>
- Öztürk, A. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde bilişim teknolojileri bağımlılığı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 195-219. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.903612>
- Pehlivanlı, B. ve Kayadibi, N. (2022). Dijital okuryazarlık bağlamında ortaokul Türkçe ders kitapları. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 182-197. <https://ankad.org/index.php/Ankad/article/view/135>
- Rzayeva, S. (2018). Küreselleşme kapsamında iletişim teknolojileri ve somut olmayan kültürel miras ilişkisi. *Asya Studies*, 5(5), 45-55. DOI: 10.31455/asya.416771
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>

- Sergiadis, A. D., Smith, P., ve Uddin, M. M. (2024). How equitable, diverse, and inclusive are open educational resources and other affordable course materials? *College & Research Libraries*, 85(1), 44. <https://doi.org/10.5860/crl.85.1.44>
- Sevim, O. ve Sayır, M. F. (2017). Türkçe derslerinde akıllı tahtayla yapılan konuşma becerisi etkinliklerinin öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2017(8), 160-172. <https://dergipark.org.tr/en/pub/goputeb/issue/34591/382206>
- Şenel, A., & Gençoğlu, S. (2003). Küreselleşen dünyada teknoloji eğitimi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(12), 45-65. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/296526>
- Şentürk C. ve Yazar, İ. (2021). Türkçe öğretimi üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education Dergisi*, 10(4), 258-276. <https://ijtase.net/index.php/ijtase/article/view/4>
- Tanrıkulu, F. (2017). EBA'nın Türkçe dersi öğrenme alanlarını karşılama yeterliliğine yönelik öğretmen görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3), 395-416. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=EBA
- Türkçe Dersi Öğretim Programı (TDÖP) (2019). Erişim adresi <http://mufredat.meb.gov.tr>.
- Türkel, A. (2012). Dinleme eğitimine ilişkin teknikler ve değerlendirmeleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (34), 128-141. <https://dergipark.org.tr/en/pub/deubefd/issue/25115/265157>
- Uçgun, D. (2014). *Tarihî süreç içerisinde Türkçe öğretim programları ve Türkçe öğretmenlerinin yetiştirilmesi, Türkçe öğretimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Science and technology are integral parts of human life, and their impact has increased significantly in today's world. These advancements have deeply influenced education, which has had to renew itself in parallel with technological innovations. Particularly, the opportunities provided by the internet and distance learning systems have accelerated this transformation. However, it is important to use technology correctly and in balance, as it can otherwise be harmful. The use of technology in education facilitates teachers and enhances students' interest, thereby reinforcing learning. Countries continually update their education systems according to new technological features to remain competitive in this field. Textbooks are essential resources in Turkish language classes and should assist students in improving their language skills. The interaction between technology and language is a worthwhile subject of study, and more research is needed in this area. Bacanak, Karamustafaoğlu, and Köse (2003) explained the concept of technological literacy and emphasized the need for society to understand technology. Karasar (2004) stated that developments in communication technologies require changes in the education system. Okur (2012) expressed that Turkish language textbooks lack sufficient content related to science and technology. Kanatlı and Çekici (2013) emphasized the importance of the relationship between Turkish and Science/Technology courses. Özdemir (2017) addressed the impact of technology on language teaching. Sevim and Sayır (2017) noted the benefits of teachers' use of smart boards. Gümüşoğlu (2017) highlighted the insufficient use of information technologies in textbooks. Tanrıkulu (2017) revealed deficiencies in EBA (Education Informatics Network) content. Maden, Banaz, and Maden (2018) stated that textbooks do not sufficiently develop digital literacy skills. Duran and Özen (2018) expressed the need for teachers to make greater use of technological opportunities. Kurtoğlu Erden and Uslupehlivan (2020) stated that prospective teachers have a positive attitude towards using technology. Şentürk and Yazar (2021) advocated for more use of computer elements in Turkish teaching. Kana and Kiler (2021) found that textbooks are suitable for key competencies but have shortcomings. Pehlivanlı and Kayadibi (2022) stated that textbooks do not sufficiently develop digital literacy skills. Çelik (2023) found that textbooks adhere to the principle of scientificity but have some deficiencies. Akın, Bilgin, and Akın (2024) emphasized the importance of digital literacy for education, work, and social life. This study aims to examine the frequency and quality of scientific and technological topics in Turkish textbooks used in middle schools. The selected textbooks were approved by the Ministry of National Education and have been used for five years. The research aims to determine the number, proportion, and suitability of scientific and technological concepts in these textbooks. In the study, Turkish textbooks approved by the Ministry of National Education and considered to have rich vocabulary were examined. Texts, preparatory studies, activities, and visuals in the 5th, 6th, 7th, and 8th-grade textbooks were analyzed in terms of scientific and technological concepts through document analysis. The content analysis method was used in this analysis, which involves classifying, summarizing, and interpreting data. Technology is a tool used to improve human life. However, the widespread use of technology can weaken the defense of languages against external influences. Preserving and developing language is important. In primary education, Turkish language education programs should be made compatible with technology. Good education expects higher success, especially from students who have received education in their mother tongue. Technology-

supported teaching enhances scientific process skills. Scientific and technological concepts should be more prevalent in Turkish lessons and should be linked with other subjects. In this study, the inclusion of scientific and technological concepts in Turkish textbooks has been investigated. For this purpose, four books have been evaluated according to the Ministry of National Education's Themes and Basic Competencies Framework, and the following conclusions have been reached: The themes of Turkish textbooks do not have sufficient scientific and technological vocabulary. Preparatory studies do not use scientific and technological concepts as pre-learning. The number of activities related to science and technology in Turkish textbooks is low. Assessment studies in Turkish textbooks mainly focus on grammar and therefore do not include many scientific and technological concepts. The evaluations reveal that in all Turkish textbooks, there is a theme of Science and Technology, which is one of the elective themes. While generally focusing on the positive aspects of technology, some sections also address the negative impacts of technology. While technological concepts are extensively covered in these themes, they are rarely found or even absent in other themes. Upon examining the four Turkish textbooks used in our research, only four themes including scientific and technological concepts were identified. These are Science and Technology, Reading Culture, Communication, Health, and Sports themes. It was observed that the rate of inclusion among a total of thirty-two themes is 12.5%. In themes where scientific and technological concepts are most frequently used, this rate is 40.25%. However, in other themes, the allocated space for science and technology is quite low (average 4.99%). Considering that students are in their developmental stages, it supports the idea that lesson plans prepared using different technological resources could enhance students' vocabulary. Based on the results of the study, the following recommendations can be made: More space can be allocated to scientific and technological concepts in Turkish textbooks, or the number of texts and activities on this topic can be increased similar to other themes. Periodicals related to science and technology can be provided to students and teachers to support the lesson. Studies can be conducted to enrich our language with the concepts related to science and technology in our lives and to enable students to derive new words. Similar themed contents and competencies can be combined to give more emphasis to science and technology. Vision can be created for future scientists by exemplifying leading figures in the scientific world in text selections, thereby encouraging leadership in science and technology.

Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki

Hüseyin TUNÇEL¹ ve Mustafa ÇELİK²

Öz

Bu araştırmada okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2022-2023 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Kütahya il genelinde bulunan resmi okullarda görev yapan 417 öğretmene ulaşılmış ve veriler toplanmıştır. Araştırmada veriler, Saylık ve Aydın (2020) tarafından geliştirilen Paternalist liderlik ölçeği ve Basın ve Şeşen (2006) tarafından Türk kültürüne uyarlanan örgütsel vatandaşlık ölçeği ile toplanmıştır. Araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmada, okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla betimsel istatistikler, karşılaştırmalar için t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin "Bazen" düzeyinde paternalist liderlik davranışı sergiledikleri tespit edilmiştir. Çalışılan okul türü, mesleki kıdemi ve okuldaki öğrenci ve öğretmen sayısı değişkenleri öğretmenlerin paternalist liderliğe ilişkin görüşlerini istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştırmaktadır. Öğretmenler örgütsel vatandaşlık boyutlarından nezaket boyutuna "Her zaman", sivil erdem "Çoğu zaman", diğerkâmlık "Çoğu zaman", vicdanlılık "Bazen" ve centülmenlik "Bazen" düzeylerinde katılım göstermişlerdir. Paternalist liderlik ölçeğinin aile havası ve hayırseverlik alt boyutlarıyla örgütsel vatandaşlık davranışı diğerkâmlık alt boyutu arasında orta düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paternalizm, Paternalist liderlik, Örgütsel vatandaşlık davranışı

The Relation between School Administrators' Paternalistic Leadership Behaviors and Teachers' Organizational Citizenship Behaviors

Abstract

In this study, it was aimed to determine the relationship between school administrators' paternalistic leadership behaviors and teachers' organizational citizenship behaviors. Accordingly, in the spring semester of the 2022-2023 academic year, 417 teachers working in official schools in the spring semester of the 2022-2023 academic year were reached and data were collected. The data were collected with the Paternalistic Leadership Scale developed by Saylık and Aydın (2020) and the Organizational Citizenship Scale adapted into Turkish culture by Basın and Şeşen (2006). The research was designed in survey model. In the study, descriptive statistics, t-test for comparisons and one-way analysis of variance were used to determine the views of school administrators on paternalistic leadership behaviors and teachers' organizational citizenship behaviors. Pearson Product Moment Correlation Coefficient was used to determine the relationship between school administrators' paternalistic leadership behaviors and teachers' organizational citizenship behaviors. As a result of the research, it was determined that school administrators exhibit paternalistic leadership behavior at the level of "Sometimes" according to teachers' perceptions. The variables of the type of school, professional seniority and the number of students and teachers in the school statistically and significantly differentiate teachers' views on paternalistic leadership. Teachers participated in the dimensions of organizational citizenship at the levels of courtesy "Always", civic virtue "Usually", altruism "Usually", conscientiousness "Sometimes" and chivalry "Sometimes". There is a moderate, positive and significant relationship between paternalistic leadership scale family atmosphere and philanthropy sub-dimensions and organizational citizenship behavior's altruism sub-dimension.

Keywords: Paternalism, Paternalistic leadership, Organizational citizenship behavior

Atf İçin / Please Cite As:

Tunçel, H. ve Çelik, M. (2024). Okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1225-1246. doi:10.33206/mjss.1433260

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.02.2024

¹ Öğretmen – Milli Eğitim Bakanlığı, huseyin.tuncel.667@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-9353-5287

² Dr. Öğr. Üyesi – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mustafa.celik@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6825-315X

Giriş

Alanyazında yer alan çeşitli liderlik araştırmalarında farklı toplum ve kültürlerde farklı liderlik tarzlarının benimsendiği ortaya çıkmıştır (Köksal, 2011). Bu doğrultuda Çelik (2020), liderlik alanında yapılan çalışmalarda Doğu'daki liderlik algısının Batı'daki liderlik algısından farklı özellikler taşıdığını ifade etmiştir. Bu nedenle, batıda ortaya çıkarılan bir liderlik modelini doğu toplumundaki bir örgüte uyarlamak doğru sonuçlar vermeyebilir (Şendoğdu ve Erdiñencelebi, 2014). Örneğin, Doğu kültürü için uygun olan paternalist liderlik batı kültürü için benimsenmeyebilir. Nitekim Aycan (2006), Batı'nın paternalist liderliği beşikten mezara yönetim, diktatörlük, istismar, kadife eldiven içindeki demir yumruk gibi olumsuz kavramlar ile ifade ettiğini belirtmiştir. Ancak paternalist liderlik Latin Amerika, Pasifik Asya ve Orta Doğu ülkelerinde örgütsel bağlamda benimsenen bir liderlik olarak kabul görmektedir (Pellegrini ve Scandura, 2008). Çünkü Paternalizm Asya aile kültüründe ataerki ilişkilerle vurgu yapan önemli bir değerdir (Aycan, 2006).

Köksal (2011), Türkiye'nin kolektivist bir kültür özelliğine sahip olduğu için paternalizmin örgütler için önemli bir kavram olduğunu dile getirmiştir. Bu yönüyle paternalizm, Türk kültürüne daha yakın durmaktadır. Paternalizm terimi Latince kökenlidir. "Pater" kelimesinden türetilmiştir ve Türkçe'de baba kavramı ile ifade edilmektedir (Çelik, 2020). Paternalizm, bir liderin astlarının profesyonel ve kişisel yaşamlarını bir ebeveyn tavrıyla yönlendirdiği ve buna karşılık sadakat ve hürmet beklediği bir hiyerarşi ilişkisi şeklinde tanımlanabilir (Gelfand, Erez ve Aycan, 2007). Paternalist lider, genellikle takipçilerini destekleyen ve onların hem işte hem de iş dışında iyi olma hallerini düşünen hayırsever bir baba modeli olarak tasvir edilmektedir ve karşılığında takipçilerin, tartışmasız otoritesine gönüllü uyum ve özveri ile yanıt vermelerini bekler (Erden ve Ötken, 2019). Cheng ve Wang'e (2015) göre paternalist liderler, iş yerlerinde bir aile ortamı oluşturmayı amaçlar. Astlarına bir aile üyesi gibi davranırlar ve baba ile oğul veya erkek kardeş arasındakine benzer bir ilişki oluştururlar. Ebeveynlerin, çocuklarıyla etkileşim kurarken eşitliğe güçlü bir değer verdikleri varsayılır ve davranışlarında, kararlarında ve desteklerinde çocuklarına eşit davranmaları beklenir. Ancak iş çalışanlarla etkileşim söz konusu olduğunda, liderler ebeveynler kadar eşit davranmayabilir (Erden ve Ötken, 2019). Üstlerin astlarına eşit davranmaları beklenirken, baba-oğul etkileşimi içerisinde liderlerin takipçilerine eşit yaklaşmadığı ortamlarda çalışan kayırma ve ayırım yapma gibi sorunlar da gündeme gelebilmektedir (Börekcı, 2009). Bu noktada Uçar'ın (2019) "Yönetici her çalışanı ile aynı iyi ilişki içerisinde midir?" sorusu akla gelebilir. Böyle örgütlerde yöneticiler bazı çalışanlarının kendisine daha sadık ve daha itaatkâr davrandıkları için onlara pozitif ayrımcılık yapabilir ve onları kayırabilir (Çelik, 2020).

Paternalist liderliğin artı ve eksileriyle okullarda çalışan öğretmenlerden tarafından nasıl algılandığı merak konusudur. Öğretmenlerin babacan yaklaşan, kendi ihtiyaçlarını okulda veya dışarda her zaman gidermeye çalışan ve kendilerinden de itaat ve sadakat bekleyen liderlik davranışlarını ne düzeyde hissettikleri ve algılanan bu babacan liderlik davranışlarının öğretmenlerin davranışlarıyla ilişkili olup olmadığı araştırılması gereken bir durumdur. Eğitim öğretim faaliyetlerinin sürdürülmesinde öğretmen davranışlarının yönlendirilmesinin önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda paternalist liderlerin öğretmen davranışlarını etkilediğinden de bahsedilebilir. Bu noktada öğretmen davranışlarının niteliği ve biçimi önem kazanmaktadır ve öğretmen davranışlarının belirli rol davranışları dışında kalan ve kurumlarda ekstra rol davranışı ve ödül karşılığı olmayan örgütsel vatandaşlık davranışlarının varlığından bahsetmek önemlidir. Alanyazında örgütlerde buz dağının görünmeyen kısmı olarak ifade edilen örgütsel vatandaşlık davranışının tanımı ve anlamı örgütler ve okullar için çok önemlidir. Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) Chester Barnard tarafından ilk olarak 1930'larda ele alınmıştır. Barnard (1938) örgütsel vatandaşlık davranışını biçimsel rol davranışı dışındaki ekstra rol davranışları olarak ifade eden ilk kişidir (Akt. Ortiz, 1997). Organ (1988) ise kavramı, örgütün resmi sistemi tarafından açıkça ifade edilmeyen, fakat örgütün işleyişine destek olan ve çalışanların isteğe bağlı olarak sergiledikleri bireysel davranışlar olarak ifade etmektedir (Yılmaz, Altınkurt ve Yıldırım, 2015). Bu noktada bahsedilen istemli olarak gerçekleşen gönüllü davranışlar, örgütteki üyelerin örgütle aralarında yapılan çalışma şartları düzenlemelerinde direkt olarak ifade edilmemişse de çalışma şartları dâhilinde örgütteki birey tarafından yapılması zorunlu olmayan, yapılmaya da ceza gerektirmeyen, daha ziyade kişisel isteğe bağlı gerçekleşen eylemlerdir (Buluç, 2008). Örgütsel vatandaşlık davranışını sergileyen çalışanlara "iyi asker" benzetmesi yapılmaktadır. Çünkü iyi asker her zaman kendisine ihtiyaç duyulduğunda göreve hazır olmalıdır. Araştırmacılar örgütsel vatandaşlık davranışının farklı boyutları bulunduğundan bahsetmişlerdir ancak bunlardan en çok benimseneni Organ'ın alanyazına hediye ettiği "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı: İyi Asker Sendromu" isimli çalışmadır (Peker, 2022). Organ, örgütsel vatandaşlık davranış hakkında beş boyut önerir. Bunlar 1. Özgeçilicilik

(Diğerkâmlık)/Alturizm, 2. Vicdanlılık/Constientiousness, 3. Nezaket tabanlı bilgilendirme/Courtesy, 4. Sivil erdem/Civic virtue ve 5. Gönüllülük ve Centilmenlik/Sportsmanship boyutlarıdır (Çetin, 2004).

Örgütsel vatandaşlık davranışı örgütlerin olduğu kadar okulların da istenilen başarıyı elde etmesi için önemlidir. Örgütsel vatandaşlık davranışı okul ortamı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir ve eğitim örgütlerinin başarısında çok önemli bir rol oynamaktadır (Fantuzzo, Leboeuf ve Rouse, 2014; Selamat, Samsu ve Kamalu, 2013). Okullarda kaliteli eğitim, güvenli ve rahat bir öğrenme ortamı sağlamak için örgütsel vatandaşlık davranışına ihtiyaç vardır (Sari vd., 2019). Örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyen öğretmen sayısının çok olduğu bir okulda öğrenciler için öğrenmeye daha elverişli bir ortamın varlığından söz edebiliriz ve bu durum öğretmenleri de karşılığında örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyeme teşvik eder. Örgütsel vatandaşlık davranışı, öğretmenleri farklı okul etkinliklerine aktif olarak katılmaya ve okul etkinliklerinin devamlılığının sağlanması için yenilikçi öneriler sunmaya istekli hale gelmelerini sağlar (Mahdiou, Ghahramani ve Sharif, 2010). Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemeleri okulların itibarı, öğrenci başarısı ve öğretmenlerin olumlu bir öğrenme ortamı oluşturma açısından önemlidir ancak öğretmenler bu davranışları okullarda ne seviyede sergilediği önem arz etmektedir. Alanyazında Alarçin (2023), Çınar (2019), Yıldırım (2017), Çakıroğlu ve Tabancalı (2017) ve Uslu ve Balcı (2012) tarafından yapılan araştırmalarda öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili görüşlerinin yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Örgütsel vatandaşlık davranışı örgütlerdeki kritik rolü ve önemine rağmen mevcut kanıtlar okullarda bu konunun az ilgi gördüğünü göstermektedir (Dipaola, Tarter ve Hoy, 2005). Makaleler ve kitaplardan sadece sınırlı bir kısmı öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı konusuna değinmiştir (Oplatka, 2006). Literatürdeki bu eksiklik araştırmanın çıkış noktalarından birisidir. Liderler çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemesine katkı sunacak beceriyi onlara model olarak ya da eğitim vasıtasıyla kazandırabilir ya da bu tür davranışların sergilenebileceği bir ortam şekillendirmeye çalışabilir (Organ, Podsakoff ve MacKenzie, 2005). Bu bağlamda, okul yöneticilerinin sergiledikleri paternalist liderlik davranışları öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına katkı sunabilir. Söz konusu düşünce bu araştırmanın çıkış noktalarından bir diğeri.

Okullar da tüm örgütler gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi, bu hedefler doğrultusunda mücadele edilmesi ve ekstra gayret göstermeye teşvik edilmesi ve beklenen davranışlardan daha fazlasını yapma arzusunun oluşması için bir lidere ihtiyaç duyar. Okullarda farklı liderlik türlerinin bir takım değışkenlerle (Akyüz, 2012; Başar ve Okçu, 2022; Çakıroğlu ve Tabancalı, 2017) ilişkileri incelenmiş ancak Türk ataerkil aile yapısıyla örtüşen, baba-evlat ilişkisini benimseyen paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki henüz araştırılmamıştır. Paternalist liderlik ile ilgili okullarda gerçekleştirilen çalışmalar (Başar ve Okçu, 2022; Delice, 2020; Dursun, 2019; Ekmen, 2020) mevcuttur ancak okulların sürdürülebilir başarılar elde etmesi ve üretken olması için gerekli olan örgütsel vatandaşlık davranış kavramıyla ilişkisi incelenmemiştir. Bu noktadan hareketle, bu araştırmanın amacı okul yöneticilerinin sergiledikleri paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okul yöneticilerinin sergiledikleri paternalist liderlik davranışları hakkında öğretmenlerin görüşleri nasıldır?
2. Okul yöneticilerinin sergiledikleri paternalist liderlik davranışları hakkında öğretmenlerin görüşleri cinsiyet, yaş, medeni durum, çalışılan okul türü, eğitim durumu, mesleki kıdem, okuldaki toplam öğrenci sayısı ve okuldaki toplam öğretmen sayısı değışkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları nasıldır?
4. Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları cinsiyet, yaş, medeni durum, çalışılan okul türü, eğitim durumu, mesleki kıdem, okuldaki toplam öğrenci sayısı ve okuldaki toplam öğretmen sayısı değışkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Öğretmenlerin okul yöneticilerinin sergiledikleri paternalist liderlik davranışları hakkındaki görüşleri ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasında anlamlı ilişki var mıdır?

Yöntem

Bu araştırma Kütahya il genelinde bulunan resmi okullarda görev yapan okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi

belirlemeye amaçlayan ilişki tarama modelinde bir araştırmadır. Creswell (2014) ilişki tarama modelini, deneysel olmayan çalışmalarda değişkenler arasında var olan ilişkileri ölçmek için korelasyon istatistiklerini kullanan nicel bir araştırma deseni olarak tanımlamaktadır. İlişki tarama modeli, değişkenler arasında ilişki bulunup bulunmadığını, ilişki varsa da ilişkinin derecesini, yönünü ve düzeyini belirlemek için kullanılan bir araştırma desendir (Karasar, 2012).

Evren - Örneklem

Araştırma evrenini 2022-2023 eğitim öğretim yılında Kütahya'daki resmi okullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. %95 güvenilirlik düzeyi ile belirlenen örneklem sayısı 365 olarak hesaplanmıştır. Örneklem belirlenmesinde basit seçkisiz örnekleme tekniği kullanılmıştır. Seçkisiz örnekleme yöntemi evrenden belirli istatistiksel hesaplar yardımıyla evreni temsil etme özelliğine sahip ve örneklemin tamamen rastgele seçilmesi yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 1999). Geri dönüşlerde eksiklikler ya da hatalı işaretlemeler olabileceği düşünülerek 440 ölçek dağıtılmıştır. Dağıtılan 440 ölçekten 423 tanesi geri dönmüştür. Ancak geri dönen ölçeklerden 417 tanesiyle analizler yapılmıştır. Araştırmaya katılanların %46,8'i (n=195) kadın öğretmen, %53,2'si (n=222) erkek öğretmendir. Katılımcıların %63,8'i (n=266) evli ve %36,2'si (n=151) bekârdır. Katılımcıların %44,8'i (n=187) 1-10 yıl arası, %33,8'i (n=141) 11-20 yıl arası ve %21,3'ü (n=89) 21 yıl ve üzerinde mesleki kıdeme sahiptir. Katılımcıların %20,4'ü (n=85) 22-31 yaş aralığında, %45,6'sı (n=190) 32-41 yaş aralığında ve %34,1'i (n=142) 42 yaş ve üzerinde yaşa sahiptirler. Katılımcıların %13,9'u (n=58) ilkökulda, %16,5'i (n=69) ortaokulda, %3,7'si (n=57) imam hatip ortaokulunda, %15,1'i (n=63) anadolu lisesinde, %13,4'ü (n=56) fen lisesinde, %12,9'u (n=54) meslek lisesinde ve %14,4'ü (n=60) imam hatip lisesinde görev yapmaktadır. Katılımcıların %83,2'si (n=347) lisans ve %16,8'i (n=70) lisansüstü eğitim mezunudur. Katılımcıların %61,2'i (n=255) 300 ve altında öğrenci bulunan, %38,8'i (n=162) 301 ve üzerinde öğrenci bulunan okullarda görev yapmaktadır. Katılımcıların %55,2'si (n=230) 20 ve altında öğretmenin görev yaptığı, %44,8'i (n=187) 21 ve üzerinde öğretmenin görev yaptığı okullarda görev yapmaktadırlar.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada ilk olarak araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu, araştırmaya katılan öğretmenlerin; cinsiyet, yaş, medeni durum, çalışılan okul türü, eğitim durumu, mesleki kıdem, okuldaki toplam öğrenci sayısı ve okuldaki toplam öğretmen sayısı gibi değişkenlere göre durumlarını ifade eden 8 maddeden oluşmaktadır.

Araştırmada ikinci veri toplama aracı olarak, Saylık ve Aydın (2020) tarafından geliştirilen Paternalist liderlik ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 30 maddeden ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Aile Havası alt boyutunda 4 madde, Hayırseverlik alt boyutunda 9 madde, Otoriterlik alt boyutunda 4 madde, Müdahalecilik alt boyutunda 5 madde ve Yetersiz Bulma alt boyutunda ise 8 madde bulunmaktadır. Veri toplama aracının cevap ölçeği 5'li Likert şeklinde düzenlenmiştir. Ölçek; 1- "Hiçbir Zaman" (1,00-1,80), 2- "Nadiren" (1,81-2,60), 3- "Bazen" (2,61-3,40), 4- "Çoğu Zaman" (3,41-4,20), ve 5- "Her Zaman" (4,21-5,00) olarak puanlanmaktadır. Bununla birlikte ölçekte ters madde yer almamaktadır (Saylık ve Aydın, 2020). Ölçekten toplam puan alınabilmektedir. Yüksek puan, okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarını yüksek düzeyde sergiledikleri anlamına gelmektedir. Her ne kadar ölçekten toplam puan alınabilse de bu araştırma kapsamında yapılan analizlerde toplam puan almak tercih edilmemiş, bunun yerine analizlerin sadece alt boyutlar üzerinden yapılması tercih edilmiştir.

Araştırmada son olarak kullanılan veri toplama aracı ise Vey ve Campbell (2004) ve Williams ve Shiaw'a (1999) ait iki ayrı ölçeğin güçlü yanları birleştirilerek Türkçeye uyarlanmasıyla Basın ve Şeşen (2006) tarafından alanyazına kazandırılan Örgütsel Vatandaşlık Ölçeğidir. Ölçekte; Diğerkâmlık (5 madde), Vicdanlılık (3 madde), Nezaket (3 madde), Centilmenlik (4 madde) ve Sivil Erdem (4 madde) alt boyutları olmak üzere toplam 19 madde yer almaktadır. Ölçekte ters kodlanan 4 madde yer almaktadır. Ölçekten toplam puan alınamamaktadır. Faktör analiz sonuçlarına göre, Türkçe ölçeğin orijinal ölçekle benzer bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Basın ve Şeşen, 2006). Kullanılan ölçek orijinal halinde 6'lı Likert tipinde cevap ölçeğine sahiptir. Ancak bu araştırmada ölçek 5'li Likert tipinde cevap ölçeği (1- "Hiçbir Zaman" (1,00-1,80), 2- "Nadiren" (1,81-2,60), 3- "Bazen" (2,61-3,40), 4- "Çoğu Zaman" (3,41-4,20), ve 5- "Her Zaman" (4,21-5,00)) ile kullanılmıştır. Alanyazında Likert tipi ölçeklerin cevap ölçeğindeki kategori sayısının yükselmesi ile ölçeğin güvenilirliğinin de yükseldiği sonucuna ulaşılan araştırmalar yer almaktadır. Ancak, bu artışların istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı da belirtilmiştir. Bununla birlikte Revilla, Saris ve Krosnick (2014) tarafından Likert tipi ölçeklerde kategori sayısının seçimi üzerine gerçekleştirilen bir araştırmada araştırmacıların 7'li ya da 11'li kategori yerine 5'li kategori sayısına sahip ölçekleri tercih

etmeleri sonucuna ulaştıkları görülmüştür. Bu tercihin nedeni olarak da kategori sayısındaki artışın araştırmaların kalitesini azalttığı olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle yapılan bu araştırmada rgtsel Vatandaşlık lğinin cevap lğinin 5'li likert olarak kullanılması tercih edilmiştir.

Verilerin Analizi

Toplanan verilere normallik testi uygulanmıştır. Normallik testinde arpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Verilerin normal dağılımı için arpıklık ve basıklık katsayılarının -1,5 ve +1,5 arasında yer alması beklenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Yapılan analizlerde verilerin normal dağılım değerlerine uygun olduğu görülmüştür (Skewness [arpıklık] değerleri -.130 ile .591; Kurtosis [basıklık] değerleri -.165 ile .685 arasında değişmektedir). Araştırmada betimsel istatistikler, ikili karşılaştırmalar için t-testi, ikiden fazla boyutu olan karşılaştırmalar için ise tek yönlü varyans analizi tercih edilmiştir. lek boyutları arasındaki ilişkiler için de Pearson arpım Moment Korelasyon Katsayısına bakılmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı çıkan F değerlerinde, farkın kaynağını belirlemek için Sidak testi kullanılmıştır. Sidak testi, özellikle I. tip hatayı ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilmiş bir testtir. Karşılaşılabilecek hatalarda daha tutarlı sınırlamalar sunmaktadır. Ayrıca karşılaştırma yapılan grupların örneklem sayılarının farklı olması yapılan istatistiksel işlemlere engel olmamaktadır (Kayri, 2009). Araştırmanın analizlerinde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, rgtsel Vatandaşlık lğinde cevap lği 6'lı Likert yerine 5'li Likert olarak kullanıldığı için yeniden faktör analizi yapılmıştır. Araştırmada yalnızca doğrulatory faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Eğitimde lme ve Değerlendirme Anabilim Dalında görev yapan bir uzman görüşü doğrultusunda faktör analizi işlemi DFA ile sınırlı tutulmuştur. Söz konusu uzman akademisyen, daha önceden geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılan bir lme aracı için DFA'nın yeterli olacağını belirtmiştir. Çünkü araştırmada yeni lek geliştirme çalışması yapılmamış, sadece var olan leğin maddelerinin aynı alt boyutlar altında toplanıp toplanmadığının tespiti yapılmıştır. Yapılan analizlerde lekteki maddelerin aynı alt boyutlar altında toplandığı görülmüştür.

Bulgular

Bu bölümde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara ve bulgulara göre yapılan yorumlara yer verilmiştir. Tablo 1'de retmenlerin okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile ilgili görüşlerine yer almaktadır.

Tablo 1. retmenlerin Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Davranışları İle İlgili Görüşleri (n=417)

Boyutlar	$\bar{X}$	S
Aile havası	3,51	1,00
Hayırseverlik	3,58	0,92
Otoriterlik	3,07	0,96
Müdahalecilik	1,91	1,00
Yetersiz bulma	2,11	0,96

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan üretmenler (n=417) paternalist liderlik leği alt boyutları arasında en yüksek katılımı sırası ile hayırseverlik ($\bar{X}=3,58$, S=0,92 - çoğu zaman), aile havası oluşturma ($\bar{X}=3,51$, S=1,00 - çoğu zaman), otoriterlik ($\bar{X}=3,07$, S=0,96 - çoğu zaman), yetersiz bulma ($\bar{X}=2,11$, S=0,96 - Nadiren) ve müdahalecilik ($\bar{X}=1,91$, S=1,00 - Nadiren) boyutlarına göstermiştir.

Araştırmaya katılan retmenlerin aile havası [$t_{(415)}=0,52$; $p>.05$], hayırseverlik [$t_{(415)}=0,89$; $p>.05$], otoriterlik [$t_{(415)}=1,38$; $p>.05$], müdahalecilik [$t_{(415)}=1,86$; $p>.05$] ve yetersiz bulma [$t_{(415)}=0,13$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri cinsiyete göre değişmemektedir. Kadın retmenlerin okul yöneticilerinin aile havası oluşturma davranış ortalama puanı ($\bar{X}=3,54$, S=1,01) erkek retmenlere ($\bar{X}=3,49$, S=0,99) göre daha yüksektir. Kadın retmenler ($\bar{X}=3,63$, S=0,97) erkek retmenlere göre ($\bar{X}=3,55$, S=0,87) okul yöneticilerinin daha fazla hayırseverlik davranışı sergilediğini düşünmektedirler. Kadın retmenler ($\bar{X}=3,15$, S=1,00) okul yöneticilerini erkek retmenlere göre ($\bar{X}=3,02$, S=0,91) göre daha otoriter olarak algılamaktadır. Müdahalecilik alt boyutunda erkek retmenlerin ortalama puanı ($\bar{X}=2,00$, S=0,96) kadın retmenlerin ortalama puanına göre ($\bar{X}=1,82$, S=1,03) daha yüksektir. Bu puan göz önüne alındığında erkek üretmenler okul yöneticilerini daha müdahaleci algılıyor yorumunu yapabiliriz. Kadın retmenlerin okul yöneticilerinin kendilerini yetersiz bulma ortalama puanı ($\bar{X}=2,12$ S=1,01) erkek retmenlerin ortalama puanına ($\bar{X}=2,10$, S=0,92) göre daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle kadın üretmenler okul yöneticilerinin kendilerini daha yetersiz gördüğü görüşündedirler.

Yaş değişkenine göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin aile havası [$F_{(2-414)}=15,33$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı fark göstermektedir. 22-31 yaş aralığındaki öğretmenler ($\bar{X}=3,71$, $S=0,79$) ile 32-41 yaş aralığındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=3,69$, $S=0,93$) aile havası oluşturma ortalama puanları 42 yaş ve üzeri öğretmenlere ($\bar{X}=3,14$, $S=1,10$) göre daha yüksektir. 42 yaş ve üzeri öğretmenlerin diğer iki yaş grubuna göre okul yöneticilerinin aile havası oluşturma davranışını daha az hissettiklerini veya bu davranışı daha düşük düzeyde algıladıkları söylenebilir. Öğretmenlerin hayırseverlik [$F_{(2-414)}=23,16$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı fark göstermektedir. 22-31 yaş aralığındaki öğretmenler ($\bar{X}=3,81$, $S=0,85$) ile 32-41 yaş aralığındaki öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanları ($\bar{X}=3,79$, $S=0,80$) 42 yaş ve üzeri öğretmenlere ($\bar{X}=3,18$, $S=0,98$) göre daha yüksektir. Hayırseverlik puanları dikkate alındığında 42 yaş ve üzeri öğretmenlerin diğer iki yaş grubuna göre okul yöneticileri daha az hayırsever olarak algıladıkları söylenebilir. Öğretmenlerin otoriterlik [$F_{(2-414)}=23,48$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri yaşa göre anlamlı fark göstermektedir. 42 yaş ve üzeri öğretmenlerin ($\bar{X}=3,39$, $S=1,04$) otoriterlik ortalama puanları 22-31 yaş aralığındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=2,83$, $S=0,95$) ve 32-41 yaş aralığındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=2,95$, $S=0,83$) ortalama puanlarından yüksektir. Diğer bir ifadeyle 42 yaş ve üzerindeki öğretmenler yöneticileri daha otoriter olarak algılamaktadır. Öğretmenlerin müdahalecilik [$F_{(2-414)}=23,48$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri yaşa göre anlamlı fark göstermektedir. 42 yaş ve üzeri öğretmenlerin ($\bar{X}=2,41$, $S=1,09$) müdahalecilik ortalama puanları 22-31 yaş aralığındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=1,72$, $S=0,99$) ve 32-41 yaş aralığındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=1,62$, $S=0,76$) ortalama puanlarından yüksektir. Puanlar dikkate alındığında, 42 yaş ve üzeri öğretmenler okul yöneticilerini daha müdahaleci olarak algılamaktadır. Öğretmenlerin son boyut olan yetersiz bulma [$F_{(2-414)}=14,24$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri yaşa göre anlamlı fark göstermektedir. 42 yaş ve üzeri öğretmenlerin ($\bar{X}=2,44$, $S=1,06$) yetersiz bulma ortalama puanları 22-31 yaş aralığındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=2,02$, $S=0,99$) ve 32-41 yaş aralığındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=1,89$, $S=0,79$) ortalama puanlarından yüksektir. Başka bir ifadeyle 42 yaş ve üzeri öğretmenler okul yöneticilerinin kendilerini daha yetersiz algıladıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin medeni durumlarına göre otoriterlik [$t_{(415)}=1,51$; $p>.05$] ve yetersiz bulma [$t_{(415)}=1,26$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Bir başka ifadeyle öğretmenlerin otoriterlik ve yetersiz bulma görüşleri medeni duruma göre değişmemektedir. Ancak öğretmenlerin aile havası [$t_{(415)}=2,38$; $p<.05$], hayırseverlik [$t_{(415)}=2,91$; $p<.05$] ve müdahalecilik [$t_{(415)}=2,27$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı fark göstermektedir. Bekâr öğretmenlerin aile havası ortalama puanları ($\bar{X}=3,66$, $S=0,88$) evli öğretmenlerin aile havası ortalama puanlarına ($\bar{X}=3,42$, $S=0,93$) göre daha yüksektir. Bekâr öğretmenler okul yöneticilerinin aile havası oluşturma davranışlarını daha yüksek düzeyde algılamaktadır. Bekâr öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanları ($\bar{X}=3,75$, $S=0,88$) evli öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanlarına ($\bar{X}=3,48$, $S=0,93$) göre daha yüksektir. Bu ortalama puana göre bekâr öğretmenler okul yöneticilerinin daha yüksek düzeyde hayırsever davranışlar sergilediğini düşünmektedir. Evli öğretmenlerin müdahalecilik ortalama puanları ($\bar{X}=1,99$, $S=0,99$) bekâr öğretmenlerin müdahalecilik ortalama puanlarına ($\bar{X}=1,76$, $S=0,93$) göre daha yüksektir. Başka bir ifadeyle evli öğretmenler okul yöneticilerinin daha müdahaleci oldukları görüşündedirler.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin çalışılan okul türüne göre aile havası [$F_{(6-410)}=2,34$; $p>.05$] ve müdahalecilik [$F_{(6-410)}=1,55$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri anlamlı fark göstermemektedir. Bir başka ifadeyle öğretmenlerin aile havası ve müdahalecilik ile ilgili görüşleri çalışılan okul türüne göre değişmemektedir. Ancak öğretmenlerin hayırseverlik [$F_{(6-410)}=3,87$; $p<.05$], otoriterlik [$F_{(6-410)}=2,43$; $p<.05$] ve yetersiz bulma [$F_{(6-410)}=3,56$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri görev yapılan okula göre istatistiksel olarak anlamlı fark göstermektedir. İlkokulda çalışan öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,92$, $S=0,80$) ortaokulda çalışan öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanından ($\bar{X}=3,42$, $S=0,83$) daha yüksektir. Bu ortalama puanlara göre ilkokulda çalışan öğretmenler okul yöneticilerini daha hayırsever olarak algılamaktadır. Benzer şekilde, meslek lisesinde çalışan öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,75$, $S=0,76$) ile ilkokulda çalışan öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,92$, $S=0,80$) fen lisesinde çalışan öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanından ($\bar{X}=3,18$, $S=1,13$) daha yüksektir. Başka bir ifadeyle meslek lisesinde ve ilkokulda çalışan öğretmenler fen lisesinde çalışan öğretmenlere göre okul yöneticilerini daha hayırsever olarak algılamaktadır. Ortaokulda çalışan öğretmenlerin otoriterlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,23$, $S=0,99$) ve Anadolu lisesinde çalışan öğretmenlerin otoriterlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,27$, $S=0,92$) imam hatip ortaokulunda çalışan öğretmenlerin otoriterlik ortalama puanından ($\bar{X}=2,71$, $S=0,86$) daha

yüksektir. Otoriterlik ortalama puanlarına göre Anadolu lisesi ve ortaokulda çalışan öğretmenler imam hatip ortaokulunda çalışan öğretmenlere göre yöneticilerini daha otoriter olarak algılamakta ya da daha otoriter okul yönetici davranışları ile karşılaşmaktadırlar diyebiliriz. Ortaokulda çalışan öğretmenlerin yetersiz bulma ortalama puanı ($\bar{X}=2,35$, $S=1,02$) ilkokulda çalışan öğretmenlerin ortalama puanından ($\bar{X}=1,83$, $S=1,03$) daha yüksektir. Ortaokulda çalışan öğretmen algılarına göre okul yöneticileri öğretmenleri daha yetersiz bulmaktadır.

Öğretmenlerin aile havası [$t_{(415)}=0,61$; $p>.05$], hayırseverlik [$t_{(415)}=1,21$; $p>.05$], otoriterlik [$t_{(415)}=1,57$; $p>.05$], müdahalecilik [$t_{(415)}=0,13$; $p>.05$] ve yetersiz bulma [$t_{(415)}=1,64$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri eğitim durumuna göre değişmemektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdemine göre otoriterlik [$F_{(2,414)}=2,50$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamaktadır. Bir başka ifade ile öğretmenlerin otoriterlik görüşleri mesleki kıdeme göre değişmemektedir. Ancak aile havası [$F_{(2,414)}=41,53$; $p<.05$], hayırseverlik [$F_{(2,414)}=47,77$; $p<.05$], müdahalecilik [$F_{(2,414)}=16,97$; $p<.05$], yetersiz bulma [$F_{(2,414)}=11,45$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri kıdem değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaktadır. 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin aile havası ortalama puanı ($\bar{X}=3,87$, $S=0,86$) ile mesleki kıdemi 11-20 yıl arası olan öğretmenlerin aile havası ortalama puanı ($\bar{X}=3,46$, $S=0,85$) 21 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin aile havası ortalama puanına ($\bar{X}=2,80$, $S=1,09$) göre daha yüksektir. Aynı zamanda 1-10 yıl mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin aile havası ortalama puanı ($\bar{X}=3,87$, $S=0,86$) 11-20 yıl mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin aile havası ortalama puanına ($\bar{X}=3,46$, $S=0,85$) göre daha yüksektir. Ortalama puanlar göz önüne alındığında, mesleki kıdem ilerledikçe öğretmenlerin okul yöneticilerinin aile havası oluşturma davranışını daha düşük düzeyde algılıyor yorumunu yapabiliriz. 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,90$, $S=0,81$) ile 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,61$, $S=0,81$) 21 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanına ($\bar{X}=2,86$, $S=1,01$) göre daha yüksektir. Aynı zamanda 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanı ($\bar{X}=3,90$, $S=0,81$) 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin hayırseverlik ortalama puanına ($\bar{X}=3,61$, $S=0,81$) göre daha yüksektir. Başka bir ifadeyle mesleki kıdem ilerledikçe öğretmenler okul yöneticilerini daha az hayırsever olarak algılamaktadır. 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin müdahalecilik ortalama puanı ($\bar{X}=2,39$, $S=0,89$) mesleki kıdemi 11-20 yıl arası olan öğretmenlerin müdahalecilik ortalama puanı ($\bar{X}=1,93$, $S=1,05$) ile 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin müdahalecilik ortalama puanına ($\bar{X}=1,67$, $S=0,92$) göre daha yüksektir. Aynı zamanda mesleki kıdemi 11-20 yıl arası olan öğretmenlerin müdahalecilik ortalama puanı ($\bar{X}=1,93$, $S=1,05$) 1-10 yıl mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin müdahalecilik ortalama puanına ($\bar{X}=1,67$, $S=0,92$) göre daha yüksektir. Bu ortalama puanlara göre, mesleki kıdem ilerledikçe öğretmenler okul yöneticilerini daha müdahaleci olarak algılıyor yorumunu yapabiliriz. 21 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin yetersiz bulma ortalama puanı ($\bar{X}=2,33$, $S=1,00$) ile 11-20 yıl arası kıdeme sahip öğretmenlerin yetersiz bulma ortalama puanı ($\bar{X}=2,29$, $S=0,93$) 1-10 yıl mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin yetersiz bulma ortalama puanına ($\bar{X}=1,86$, $S=0,91$) göre daha yüksektir. Mesleki kıdem ilerledikçe öğretmenler okul yöneticilerinin kendilerini daha yetersiz algıladığı görüşündedirler.

Öğretmenlerin müdahalecilik [$t_{(415)}=0,15$; $p>.05$] ve yetersiz bulma [$t_{(415)}=0,93$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri okulun toplam öğrenci sayısına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Ancak öğretmenlerin aile havası [$t_{(415)}=5,04$; $p<.05$], hayırseverlik [$t_{(415)}=6,64$; $p<.05$] ve otoriterlik [$t_{(415)}=2,86$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri okulun toplam öğrenci sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Aile havası boyutunda öğrenci sayısının 300 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin ortalama puanları ($\bar{X}=3,70$, $S=0,85$) diğer öğretmenlerin ($\bar{X}=3,20$, $S=1,13$) ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Benzer şekilde hayırseverlik boyutunda öğrenci sayısının 300 ve altında olduğu okullarda çalışan öğretmenlerin ortalama puanları da ($\bar{X}=3,81$, $S=0,73$) 301 ve üstü öğrenci olan okullarda çalışan öğretmenlerin ($\bar{X}=3,22$, $S=1,06$) ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Bir başka ifade ile aile havası ve hayırseverlik boyutlarında öğrenci sayısının 300 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenler okul yöneticilerinin daha hayırsever ve daha çok aile havasında davranışlar sergiledikleri görüşündedirler. Otoriterlik boyutunda ise, öğrenci sayısının 301 ve üzerinde olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin ortalama puanları ($\bar{X}=3,24$, $S=1,07$) öğrenci sayısının 300 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}=2,97$, $S=0,86$) ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Başka bir deyişle, öğrenci

sayısının 301 ve üzerinde olduğu okullarda görev yapan öğretmenler okul yöneticilerinin daha yüksek düzeyde otoriter davranışlar sergiledikleri görüşündedirler. Bu durum kalabalık okullarda okul yöneticilerin iş ve işlemlerin daha iyi şekilde ve koordineli yürütülmesi için daha otoriter davranışlar sergilemek durumunda kalmasıyla açıklanabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin müdahalecilik [$t_{(415)}=0,31$; $p>.05$] ve yetersiz bulma [$t_{(415)}=0,41$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri okulda görev yapan toplam öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Ancak öğretmenlerin aile havası [$t_{(415)}=6,03$; $p<.05$], hayırseverlik [$t_{(415)}=7,18$; $p<.05$] ve otoriterlik [$t_{(415)}=2,23$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri okuldaki öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Aile havası boyutunda öğretmen sayısının 20 ve altında olan okullarda görev yapan öğretmenlerin ortalama puanları ($\bar{X}=3,76$, $S=0,85$) öğretmen sayısı 21 ve üzerinde olan okullarda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}=3,19$, $S=1,07$) ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Hayırseverlik boyutunda öğretmen sayısının 20 ve altında olan okullarda görev yapan öğretmenlerin ortalama puanları da ($\bar{X}=3,86$, $S=0,74$) öğretmen sayısının 21 ve üzerinde olan okullarda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}=3,24$, $S=1,00$) hayırseverlik ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Bir başka ifade ile aile havası ve hayırseverlik boyutlarında öğretmen sayısının 20 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenler okul yöneticilerinin daha hayırsever ve daha yüksek düzeyde aile havası davranışları sergiledikleri görüşündedirler. Otoriterlik boyutunda ise, öğretmen sayısının 21 ve üzerinde olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin ortalama puanları ($\bar{X}=3,19$, $S=1,00$) öğretmen sayısının 20 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}=2,98$, $S=0,91$) ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Başka bir ifadeyle, öğretmen sayısının 21 ve üzerinde olduğu okullarda görev yapan öğretmenler okul yöneticilerinin daha otoriter davranışlar sergiledikleri görüşündedirler. Tablo 2'de öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları ile ilgili görüşleri yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları İle İlgili Görüşleri (n=417)

Boyutlar	$\bar{X}$	S
Diğerkâmlık	3,54	0,41
Vicdanlılık	3,39	0,44
Nezakat	4,54	0,55
Centilmenlik	2,93	0,29
Sivil Erdem	4,12	0,62

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenler (n=417) örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği alt boyutlarına en yüksek katılımı sırası ile nezaket ($\bar{X}=4,54$, $S=0,55$ - Her zaman), sivil erdem ($\bar{X}=4,12$, $S=0,62$ - Çoğu zaman), diğerkâmlık ($\bar{X}=3,54$, $S=0,41$ - Çoğu zaman), vicdanlılık ($\bar{X}=3,39$, $S=0,44$ - Bazen) ve centilmenlik ($\bar{X}=2,93$, $S=0,29$ - Bazen) boyutlarına göstermiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyetlerine göre vicdanlılık [$t_{(415)}=0,32$; $p>.05$] ve centilmenlik [$t_{(415)}=1,26$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Başka bir deyişle öğretmenlerin vicdanlılık ve centilmenlik ortalama puanları cinsiyete göre değişmemektedir. Ancak öğretmenlerin diğerkâmlık [$t_{(415)}=3,93$; $p<.05$], nezaket [$t_{(415)}=3,34$; $p<.05$] ve sivil erdem [$t_{(415)}=4,29$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Kadın öğretmenlerin diğerkâmlık ortalama puanı ($\bar{X}=3,62$, $S=0,40$) erkek öğretmenlerin diğerkâmlık ortalama puanına ($\bar{X}=3,47$, $S=0,40$) göre daha yüksektir. Ortalama puanlar dikkate alındığında, kadın öğretmenler diğerkâmlık davranışını daha fazla sergiledikleri görüşündedirler. Benzer şekilde kadın öğretmenlerin nezaket ortalama puanı ($\bar{X}=4,64$, $S=0,58$) erkek öğretmenlerin nezaket ortalama puanına ($\bar{X}=4,45$, $S=0,52$) göre daha yüksektir. Kadın öğretmenler kendilerinin nezaket boyutuna daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri görüşüne sahiptirler. Sivil erdem davranışı konusunda da kadın öğretmenlerin ortalama puanı ($\bar{X}=4,26$, $S=0,54$) erkek öğretmenlerin sivil erdem ortalama puanına ($\bar{X}=4,00$, $S=0,65$) göre daha yüksektir. Örgütün faaliyetlerinde çalışanların sorumluluk sahibi olarak aktif katılımı anlamına gelen sivil erdem kavramı, araştırmaya katılan kadın öğretmenlerin görüşlerine göre kendileri tarafından daha fazla düzeyde sergilenmeye çalışılmaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin diğerkâmlık [$F_{(2-414)}=0,84$; $p>.05$], nezaket [$F_{(2-414)}=0,47$; $p>.05$] ve sivil erdem [$F_{(2-414)}=1,06$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Bir başka ifadeyle öğretmenlerin diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem ile ilgili görüşleri yaş değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Ancak öğretmenlerin vicdanlılık [$F_{(2-414)}=13,04$; $p<.05$] ve centilmenlik [$F_{(2-414)}=14,86$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. 32-41 yaş aralığındaki

öğretmenler ($\bar{X}=3,45$, $S=0,43$) ile 42 yaş ve üzeri öğretmenlerin ($\bar{X}=3,42$, $S=0,37$) vicdanlılık ortalama puanları 22-31 yaş aralığındaki öğretmenlere ($\bar{X}=3,18$, $S=0,50$) göre daha yüksektir. 32-41 yaş aralığındaki öğretmenler ($\bar{X}=2,98$, $S=0,28$) ile 42 yaş ve üzeri öğretmenlerin ($\bar{X}=2,95$, $S=0,25$) centilmenlik ortalama puanları 22-31 yaş aralığındaki öğretmenlere ($\bar{X}=2,78$, $S=0,31$) göre daha yüksektir. Bir başka ifade ile 42 yaş ve üzeri öğretmenler ile 32-41 arası yaşa sahip öğretmenler 22-31 arası yaşa sahip öğretmenlere göre okul içinde daha yüksek düzeyde vicdanlılık davranışları sergiledikleri görüşüne sahiptirler.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin medeni durumlarına göre diğerkâmlık [$t_{(415)}=1,63$; $p>.05$], nezaket [$t_{(415)}=1,11$; $p>.05$] ve sivil erdem [$t_{(415)}=1,05$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Bir başka ifadeyle öğretmenlerin diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem görüşleri medeni duruma göre değişmemektedir. Ancak öğretmenlerin vicdanlılık [$t_{(415)}=3,83$; $p<.05$] ve centilmenlik [$t_{(415)}=3,28$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Evli öğretmenlerin diğerkâmlık ortalama puanları ($\bar{X}=3,45$, $S=0,39$) bekâr öğretmenlerin diğerkâmlık ortalama puanlarına ($\bar{X}=3,28$, $S=0,49$) göre daha yüksektir. Bu ortalama puan dikkate alındığında, evli öğretmenler daha yüksek düzeyde vicdanlılık davranışları gösterdikleri görüşündedirler yorumu yapılabilir. Evli öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanları ($\bar{X}=2,97$, $S=0,29$) bekâr öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanlarına ($\bar{X}=2,87$, $S=0,28$) göre daha yüksektir. Bir başka ifadeyle evli öğretmenler bekâr öğretmenlere göre daha centilmen davrandıkları görüşündedirler.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin çalışılan okul türüne göre, diğerkâmlık [$F_{(6-410)}=1,79$; $p>.05$], vicdanlılık [$F_{(6-410)}=0,79$; $p>.05$], nezaket [$F_{(6-410)}=2,19$; $p>.05$] ve centilmenlik [$F_{(6-410)}=2,58$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Bir başka ifadeyle öğretmenlerin diğerkâmlık, vicdanlılık, nezaket ve centilmenlik ile ilgili görüşleri çalışılan okul türüne göre değişmemektedir. Ancak öğretmenlerin sivil erdem [$F_{(6-410)}=4,27$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri çalışılan okul türüne göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. İmam hatip lisesinde görev yapan öğretmenlerin sivil erdem ortalama puanı ($\bar{X}=4,28$, $S=0,45$), fen lisesinde görev yapan öğretmenlerin sivil erdem ortalama puanı ($\bar{X}=4,25$, $S=0,47$) ve imam hatip ortaokullarında görev yapan öğretmenlerin sivil erdem ortalama puanı ($\bar{X}=4,25$, $S=0,58$) ortaokulda görev yapan öğretmenlerin sivil erdem ortalama puanından ($\bar{X}=3,87$, $S=0,68$) daha yüksektir. Başka bir ifadeyle, imam hatip lisesinde, fen lisesinde ve imam hatip ortaokullarında çalışan öğretmenler ortaokulda çalışan öğretmenlere göre yüksek düzeyde sivil erdem davranışı gösterdikleri görüşündedirler.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin eğitim durumlarına göre diğerkâmlık [$t_{(415)}=0,60$; $p>.05$], nezaket [$t_{(415)}=0,23$; $p>.05$], centilmenlik [$t_{(415)}=0,10$; $p>.05$] ve sivil erdem [$t_{(415)}=1,03$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Bir başka ifadeyle öğretmenlerin diğerkâmlık, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem görüşleri eğitim durumlarına göre değişmemektedir. Ancak araştırmaya katılan öğretmenlerin vicdanlılık [$t_{(415)}=2,07$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Yüksek lisans mezunu öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanı ($\bar{X}=3,49$, $S=0,35$) lisans mezunu öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanına ($\bar{X}=3,37$, $S=0,45$) göre daha yüksektir. Bu ortalama puan göz önüne alındığında, yüksek lisans mezunu öğretmenler kendilerinin daha yüksek düzeyde vicdanlılık davranışları sergiledikleri görüşüne sahiptirler.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdemlerine göre, diğerkâmlık [$F_{(2-414)}=1,26$; $p>.05$], nezaket [$F_{(2-414)}=0,52$; $p>.05$] ve sivil erdem [$F_{(2-414)}=1,80$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle öğretmenlerin diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem ile ilgili görüşleri mesleki kıdemlerine göre değişmemektedir. Ancak araştırmaya katılan öğretmenlerin vicdanlılık [$F_{(2-414)}=8,78$; $p<.05$] ve centilmenlik [$F_{(2-414)}=4,19$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri mesleki kıdemlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanı ($\bar{X}=3,50$, $S=0,37$) 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanından ($\bar{X}=3,30$, $S=0,49$) daha yüksektir. Bu ortalama puana göre, 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenler 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlere göre kendilerinin daha yüksek düzeyde vicdanlılık davranışı sergiledikleri görüşüne sahiptirler. Centilmenlik ortalama puanı için de benzer bir durum söz konusudur. 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanı ($\bar{X}=2,98$, $S=0,28$) 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanından ($\bar{X}=2,89$, $S=0,29$) daha yüksektir. 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenler 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlere göre sivil erdem davranışlarını daha yüksek düzeyde sergiledikleri görüşündedirler.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin okuldaki toplam öğrenci sayısına göre diğerkâmlık [$t_{(415)}=1,31$; $p>.05$], nezaket [$t_{(415)}=0,09$; $p>.05$] ve sivil erdem [$t_{(415)}=1,70$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Başka bir ifade ile öğretmenlerin diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem görüşleri okuldaki toplam öğrenci sayısına göre değişmemektedir. Ancak araştırmaya katılan öğretmenlerin vicdanlılık [$t_{(415)}=2,75$; $p<.05$] ve centilmenlik [$t_{(415)}=2,03$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri okuldaki öğrenci sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Okuldaki toplam öğrenci sayısının 301 ve üzeri olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanı ($\bar{X}=3,46$, $S=0,38$) toplam öğrenci sayısının 300 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanından ($\bar{X}=3,34$, $S=0,47$) daha yüksektir. Bu ortalama puan göz önüne alındığında, öğrenci sayısı yüksek olan okullarda çalışan öğretmenler kendilerinin daha yüksek düzeyde vicdanlılık davranışı sergiledikleri görüşündedirler. Centilmenlik ortalama puanı için de benzer bir durum söz konusudur. Okuldaki toplam öğrenci sayısının 301 ve üzeri olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanı ($\bar{X}=2,97$, $S=0,29$) toplam öğrenci sayısının 300 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanından ($\bar{X}=2,91$, $S=0,28$) daha yüksektir. Bu ortalama puana göre, öğrenci sayısı yüksek olan okullarda çalışan öğretmenler kendilerinin daha yüksek düzeyde centilmenlik davranışı sergiledikleri görüşüne sahiptirler.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin okulda görev yapan toplam öğretmen sayısına göre nezaket [$t_{(415)}=1,96$; $p>.05$] ve sivil erdem [$t_{(415)}=0,65$; $p>.05$] ile ilgili görüşleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Bir başka ifadeyle öğretmenlerin nezaket ve sivil erdem ortalama puanları okulda görev yapan toplam öğretmen sayısına göre değişmemektedir. Ancak araştırmaya katılan öğretmenlerin diğerkâmlık [$t_{(415)}=2,30$; $p<.05$], vicdanlılık [$t_{(415)}=3,13$; $p<.05$] ve centilmenlik [$t_{(415)}=2,97$; $p<.05$] ile ilgili görüşleri okulda çalışan öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Okulda görev yapan toplam öğretmen sayısının 20 ve altında olduğu okullardaki öğretmenlerin diğerkâmlık ortalama puanı ($\bar{X}=3,58$, $S=0,40$) toplam öğretmen sayısının 21 ve üzerinde olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin diğerkâmlık ortalama puanından ($\bar{X}=3,49$, $S=0,41$) daha yüksektir. Bir başka ifade ile öğretmen sayısı 20 ve altında olan okullardaki öğretmenler diğerkâmlık davranışını daha yüksek düzeyde sergiliyor denilebilir. Okulda görev yapan toplam öğretmen sayısının 21 ve üzerinde olduğu okullarda çalışan öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanı ($\bar{X}=3,46$, $S=0,37$) okulda görev yapan öğretmen sayısının 20 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin vicdanlılık ortalama puanından ($\bar{X}=3,33$, $S=0,47$) daha yüksektir. Benzer şekilde, okulda görev yapan toplam öğretmen sayısının 21 ve üzerinde olduğu okullardaki öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanı ($\bar{X}=2,98$, $S=0,29$) öğretmen sayısının 20 ve altında olduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin centilmenlik ortalama puanından ($\bar{X}=2,89$, $S=0,28$) daha yüksektir. Bu ortalama puanlara göre, öğretmen sayısı 21 ve üzeri olan okullardaki öğretmenler vicdanlılık ve centilmenlik davranışlarını daha yüksek düzeyde sergiliyor diyebiliriz. Tablo 3'te ölçek boyutları arasındaki korelasyon sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. *Öğretmenlerin Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Davranışları Hakkındaki Görüşleri İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Görüşleri Arasındaki İlişkilere Ait Korelasyon Bulguları*

		Örgütsel Vatandaşlık				
		Diğerkâmlık	Vicdanlılık	Nezaket	Centilmenlik	Sivil Erdem
Paternalist Liderlik	Aile Havası	0,31*	0,06	0,19*	-0,01	0,20*
	Hayırseverlik	0,44*	0,01	0,28*	-0,09	0,23*
	Otoriterlik	-0,05	0,17*	-0,01	0,10	-0,07
	Müdahalecilik	-0,06	-0,07	-0,22*	-0,01	-0,05
	Yetersiz Bulma	-0,01	0,07	-0,16*	0,05	-0,10*

* $p<.05$

Tablo 3 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından aile havası ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından diğerkâmlık görüşleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı ($r=0,31$, $p<.05$); hayırseverlik ve diğerkâmlık görüşleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki ($r=0,44$, $p<.05$) vardır. Bir başka ifade ile öğretmenlerin aile havası ve hayırseverlik ortalama puanları artarken diğerkâmlık ortalama puanı da artmaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından otoriterlik alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından vicdanlılık alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı ilişki ($r=0,17$, $p<.05$) vardır. Bir başka ifade ile öğretmenlerin otoriterlik algı puanları arttıkça vicdanlılık ortalama puanları da artmaktadır.

Araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından aile havası alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından nezaket alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı ilişki ($r=0,19$, $p<.05$) vardır. Bir başka ifade ile retmenlerin aile havası puanları arttıka nezaket ortalama puanlarının da artması beklenmektedir.

Araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından hayırseverlik alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranış alt boyutlarından nezaket alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı ilişki ($r=0,28$, $p<.05$) vardır. Bir başka ifade ile retmenlerin hayırseverlik puanları arttıka nezaket ortalama puanları da artmaktadır.

Araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından müdahalecilik alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından nezaket alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, negatif yönde ve anlamlı ilişki ($r=-0,22$, $p<.05$) vardır. Bir başka deyişle ile retmenlerin yetersiz bulma ortalama puanları arttıka nezaket ortalama puanları azalmaktadır.

Araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından yetersiz bulma alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından nezaket alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, negatif yönde ve anlamlı ilişki ($r=-0,16$, $p<.05$) vardır. Bir başka ifade ile retmenlerin müdahalecilik ortalama puanları arttıka nezaket ortalama puanları azalmaktadır.

Araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından aile havası alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından sivil erdem alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı ilişki ($r=0,20$, $p<.05$) vardır. Başka bir ifadeyle ile retmenlerin aile havası ortalama puanları arttıka sivil erdem ortalama puanları da artmaktadır.

Araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından hayırseverlik alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından sivil erdem alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı ilişki ($r=0,23$, $p<.05$) vardır. Bir başka ifade ile retmenlerin hayırseverlik puanları arttıka sivil erdem ortalama puanları da artmaktadır.

Son olarak araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından yetersiz bulma alt boyutu ortalama puanı ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından sivil erdem alt boyutu ortalama puanı arasında düşük düzeyde, negatif yönde ve anlamlı ilişki ($r=-0,10$, $p<.05$) vardır. retmenlerin yetersiz bulma ortalama puanları artarken sivil erdem ortalama puanları düşmektedir.

Tartışma, Sonuç ve neriler

Okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları retmen algılarına göre “bazen” düzeyinde bulunmuştur. Araştırma sonucu alanyazında yapılan bazı araştırmaların sonuçları (Başar ve Okçu, 2022; Dursun, 2019; Kılıç, 2019; Saylık, 2017) ile paralellik göstermektedir. Söz konusu araştırmalarda da okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları benzer düzeyde bulunmuştur. Araştırmaya katılan üretmenler paternalist liderlik leği alt boyutları arasında en yüksek katılımı sırası ile hayırseverlik, aile havası oluşturma, otoriterlik, yetersiz bulma ve müdahalecilik boyutlarına göstermişlerdir. retmen görüşlerine göre, okul yöneticilerinin aile havası yaratma ve hayırseverlik alt boyut puanlarının “oğu zaman”, otoriterlik ve yetersiz bulma alt boyut puanlarının “bazen” ve müdahalecilik alt boyut puanının ise “nadiren” düzeyinde ortaya çıktığı görülmüştür. Bu sonuç Saylık’ın (2017) araştırmasında ortaya çıkan “okul müdürleri okulda aile havası oluşturmaya çalışır, yardımsever davranışlar sergiler ve otoriter yaklaşımlara başvurur” sonucuyla örtüşmektedir. Ayrıca, araştırmada ortaya çıkan okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranış düzeyleri, Delice’nin (2020) yaptığı araştırmada elde ettiği okul müdürlerinin aile havası, hayırseverlik ve otoriterlik boyutları ile ilgili görüşlerinin çoğunlukla orta ve yüksek düzeyde; müdahalecilik ve yetersiz görme ile ilgili görüşlerinin ise çoğunlukla düşük ve orta düzeyde olduğu sonucuyla da örtüşmektedir. Araştırmalarda ortaya çıkan okul yöneticilerinin aile havası oluşturma gayretleri, hayırsever davranışlar sergilemesi ve bunların yanında da otoriterliği elden bırakmaması; Aycan’ın (2001) savunduğu “Paternalist toplum kültürü Türkiye’de son derece yaygındır” iddiasını doğrular niteliktedir.

Araştırmaya katılan retmenlerin paternalist liderlik alt boyutları ile ilgili görüşleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Elde edilen bu sonuçlar Aktaş’ın (2019), Koç’un (2019) ve Sarı’nın (2021) elde ettiği sonuçlarla örtüşmektedir. Ancak, Başar ve Okçu (2022), Dağlı ve Ağalday (2018), Cesur (2015), Kaygısız (2015) ve Yaman’ın (2011) yaptığı araştırmalarda paternalist liderlik ile ilgili görüşlerin cinsiyete değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. retmenlerin

paternalist liderliğe ilişkin algılarının değişiklik göstermesi çalışılan bölge kültürünün ve okul kültürünün farklılık göstermesi ile açıklanabilir. Paternalist liderliğe ilişkin algıların değişiklik göstermesi, bazı okul yöneticilerinin ataerkil toplum olarak kabul gören ülkemizde bu kültürün etkisinde çalışmaya devam etmesi olarak açıklanabilir. Bazı okul yöneticilerin ise ataerkil ve baba-evlat ilişkisine benzer bir yapıdan sıyrılarak daha özgürlükçü ve demokratik bir çalışma ortamı oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Toplumun bazı kesiminde doğu kültürüne özgü olduğu düşünülen paternalist liderliğin gözlemlenmesi bazı kesimlerde ise daha düşük düzeyde algılanması farklı liderlik modellerinin ve okul yöneticileri tarafından benimsenen farklı kültür yapılarının mevcudiyetini ve bu yapının uygulandığını göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin aile havası, hayırseverlik, otoriterlik, müdahalecilik ve yetersiz bulma görüşlerinin yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. 22-31 yaş aralığındaki öğretmenlerin aile havası ve hayırseverlik ortalama puanları 32-41 ve 41 ve üzeri yaş gruplarından daha yüksek iken otoriterlik, müdahalecilik ve yetersiz bulma ortalama puanları ise daha düşüktür. Bu noktada, genç öğretmenlerin okul yöneticilerini daha babacan olarak algıladıkları, yaş ilerledikçe öğretmenlerin okul yöneticilerini daha otoriter ve müdahaleci olarak algıladığı söylenebilir.

Öğretmenlerin otoriterlik ve yetersiz bulma alt boyut ile ilgili görüşlerinin medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermediği; aile havası, hayırseverlik ve müdahalecilik alt boyut ile ilgili görüşlerinin ise medeni duruma göre anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır. Bekâr öğretmenler okul yöneticilerinin aile havası oluşturma ve hayırseverlik davranışlarını daha yüksek düzeyde algılamakta ve okul yöneticilerinin daha az müdahaleci olduğu düşünülmektedirler. Bekâr öğretmenlerin okul yöneticileriyle olan ilişkilerini daha çok baba evlat ilişkisine benzettiği ve okul yöneticilerinin babacan davranışlarını daha yüksek düzeyde hissettiği düşünülebilir. Bekâr öğretmenlerin genelde 22-31 yaş aralığında olduğu dikkate alınır, medeni durumda gözlemlenen istatistiksel farklılık yaş değişkeninde ortaya çıkan farklılık ile de paralellik göstermektedir. Alanyazında (Dağlı ve Ağalday, 2018; Yaman, 2011; Yardımcı, 2010) tarafından yapılan araştırmalarda medeni durumun paternalist liderlik görüşlerini değiştirmedeği belirlenmişken, Ağalday (2017) tarafından yapılan araştırmada medeni durumun sadece yardımsever liderlik alt boyutundaki görüşleri farklılaştırdığı ortaya çıkmıştır. Mutlu (2010) tarafından yapılan araştırmada ise evli çalışanların lehine anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Araştırmalarda medeni durum değişkeniyle ilgili farklı sonuçlar çıkması okul yöneticisinin sergilediği liderlik davranışlarının, kişisel özelliklerinin ve öğretmenlerin beklenti ve kişisel özelliklerinin farklılık göstermesiyle açıklanabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin çalışılan okul türüne göre aile havası ve müdahalecilik alt boyutlarına ilişkin görüşleri anlamlı farklılık göstermezken; öğretmenlerin hayırseverlik, otoriterlik, yetersiz bulma alt boyutları ile ilgili görüşlerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Araştırmamızda 7 farklı okul türü dikkate alınmıştır. Alanyazında yapılan araştırmalar okul türünü daha sınırlı tutmuştur. Bu nedenle diğer araştırmalarla bire bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Sarı (2021) ve Delice (2020) yaptıkları araştırmada ortaokulda çalışan öğretmenlerin paternalist liderlik algılarının ilkökul ve lise öğretmenlerine göre daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Bizim araştırmamızın aile havası alt boyunda fen lisesinde ve ortaokulda çalışan öğretmenlerin ortalama puanı ilkökul, imam hatip ortaokul, imam hatip lisesi, meslek lisesi ve Anadolu lisesinde okulda çalışan öğretmenlerin aile havası ortalama puanına göre daha düşük çıkmıştır. Fen liselerinde ve ortaokullarda YKS ve LGS'ye yönelik beklentilerin fazla olması sonucunda okul yöneticileri öğretmenleri daha fazla motive etmeye çalışırken yapılan ekstra çalışmalar neticesinde öğretmenler daha stresli bir ortamda çalışmak durumunda kalabilmektedir ve sonuç olarak öğretmenlerin çalıştığı kurumda aile havasını daha düşük düzeyde hissedebildikleri söylenebilir. Bu durum en nihayetinde de okul yöneticilerinin aile havası oluşturma ve hayırseverlik davranışlarını daha az düzeyde sergilemelerine sebep olabilir. Öğretmenlerin hayırseverlik, otoriterlik ve yetersiz bulma ile ilgili görüşlerinin değişiklik göstermesi; toplumun okuldan beklentilerinin farklı olması, okul yöneticilerinin ve okul kültürünün farklılık göstermesi, öğrenci ve veli profilinin farklı olmasından dolayı okul yöneticilerinde oluşan farklı liderlik modelleri ve bunun yanında milli eğitim müdürlerinin, kaymakamlık ve valilik gibi resmi makamların beklentilerinin farklı olması ile açıklanabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin eğitim durumları paternalist liderliğe ilişkin görüşleri anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu sonuç Başar ve Okçu (2022), Sarı (2021), Delice (2020), Dursun (2019) ve Saylık (2017) tarafından elden edilen araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Araştırmamızda, lisansüstü eğitimi mezunu öğretmenler okul yöneticilerini daha hayırsever ve otoriter algılamaktadırlar. Bu durum yüksek lisans yapan öğretmenlerin lisansüstü eğitimde edindiği bilgiler ışığında yöneticilerin davranışlarını daha farklı yorumlama ve değerlendirme imkânına sahip olmalarıyla açıklanabilir. Ayrıca yüksek lisans mezunu öğretmenler okul yöneticilerinin aile havası oluşturma davranışını da daha yüksek

düzeide algılamaktadır. Öğretmenlerin okul yöneticilerinin aile havası oluşturma davranışlarının lisans düzeyinde daha yüksek düzeide algılandığı araştırmalar da mevcuttur (Delice, 2020; Kılıç, 2019; Gürçan, 2018; Cerit, 2013; Yaman, 2011). Bu araştırmada ise farklı bir sonuç ortaya çıkmıştır. Araştırmalarda eğitim durumu değişkenine göre paternalist liderliğe ilişkin görüşler arasında farklı sonuçlar çıkmasının örneklem gruplarındaki farklılıklardan kaynaklanabileceği düşünölmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdemleri otoriterlik alt boyutu hariç, aile havası, hayırseverlik, müdahalecilik ve yetersiz bulma ile ilgili görüşleri anlamlı şekilde farklılaştırmaktadır. Mesleki kıdemi yüksek öğretmenler okul yöneticilerinin aile havası oluşturma ve hayırseverlik davranışını daha az sergiledikleri görüşündedirler. Ayrıca mesleki kıdemi daha yüksek öğretmenler, okul yöneticilerini daha otoriter ve müdahaleci ve okul yöneticilerinin yetersiz bulma davranışlarını daha yüksek düzeide algılamaktadırlar. Araştırmamızda öğretmenlerin mesleki kıdemleri otoriterlik alt boyut ile ilgili görüşlerini anlamlı bir şekilde değiştirmemektedir. Elde edilen bu sonuç, Delice'nin (2020) yürüttüğü çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Delice'nin (2020) çalışmasında aile havası, otoriterlik ve müdahalecilik alt boyut görüşleri mesleki kıdeme göre anlamlı farklılık göstermezken; hayırseverlik ve yetersiz görme alt boyut görüşleri mesleki kıdeme göre anlamlı farklılık göstermektedir. Araştırmada elde edilen sonuç, Sarı'nın (2021) araştırması ile de benzerlik göstermektedir. Sarı'nın (2020) araştırmasında da öğretmenlerin paternalist liderlik görüşleri kıdem değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ancak öğretmenlerin paternalist liderlik görüşlerinin mesleki kıdem göre anlamlı farklılık göstermediği araştırmalar da (Ağalday, 2017; Aktaş, 2019; Ekmen, 2020; Saylık, 2017) vardır. Mesleki kıdem ile ilgili farklı sonuçların ortaya çıkması, örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin çalıştığı bölgesel farklılıklardan, öğretmenlerin kişisel farklılıklarına ilişkin yönetici davranışlarını farklı algılamalarından veya öğretmenlerin beraber çalıştukları okul müdürlerinin farklı kişilik ve liderlik özelliklerine sahip olmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin aile havası, hayırseverlik ve otoriterlik ile ilgili görüşlerinin okulda bulunan öğrenci sayısına göre anlamlı farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ancak öğretmenlerin müdahalecilik ve yetersiz görme alt boyutları ile ilgili görüşleri okuldaki öğrenci sayısına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Öğrenci sayısı 300 ve altı okullarda çalışan öğretmenlerin aile havası ve hayırseverlik puanları öğrenci sayısı 301 ve üstü okullarda çalışan öğretmenlere göre yüksektir. Öğrenci sayısı 300 ve altı okullarda çalışan öğretmenler okul yöneticilerini daha yardımsever, aile havası oluşturma çabasını daha çok sergileyen ve daha babacan olarak algılamaktadırlar. Öğrenci sayısının daha az olduğu okullarda öğretmenlerin okul yöneticilerini daha babacan olarak algılaması, okulun daha samimi bir okul iklimine sahip olması ve daha çok aile havası özelliği taşıması ile açıklanabilir. Alanyazında paternalist liderliğe ilişkin öğretmen görüşlerinin öğrenci sayısı değişkenine göre karşılaştırılmasına rastlanmamıştır. Bundan sonraki araştırmalarda karşılaştırma yapabilmek adına bu değişkene de yer verilebilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, aile havası, hayırseverlik ve otoriterlik ile ilgili görüşleri öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ancak müdahalecilik ve yetersiz görme alt boyutları ile ilgili görüşleri okuldaki öğretmen sayısına göre anlamlı farklılaşmamaktadır. Öğretmen sayısının 20 ve altı olduğu okullarda görev yapan öğretmenler okul yöneticilerini daha yardımsever ve daha fazla aile havası oluşturma çabası içinde olarak algılamaktadır. Küçük okullarda paternalist liderliğin önemli bileşenlerinden aile havasının ve baba-evlat ilişkinin daha fazla gözlemlendiği ve algılandığı savunulabilir. Öğretmen sayısının 21 ve üzeri olduğu okullarda öğretmenler okul yöneticilerinin daha müdahaleci olduklarını ve daha fazla yetersiz görme davranışı sergilediklerini düşünmektedirler. Bu sonuç Delice'nin (2020) yaptığı araştırma sonucuyla paralellik göstermektedir. Delice'nin (2020) araştırmasında öğretmen sayısı 41 ve üzeri olan okullarda çalışan yöneticilerin müdahalecilik ve yetersiz görme davranış düzeyleri daha yüksek düzeide algılanmaktadır. Bununla birlikte alanyazında araştırmamızın sonuçlarıyla benzerlik göstermeyen araştırmalar da mevcuttur. Örneğin; Dağlı ve Ağalday (2018) ve Kılıç (2019) tarafından yapılan araştırmalarda okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Öğretmenlerin örgötsel vatandaşlık davranış düzeyleri diğerkâmlık boyutunda “çoğu zaman”, vicdanlılık boyutunda “bazen”, nezaket boyutunda “her zaman”, centilmenlik boyutunda “bazen” ve sivil erdem boyutunda ise “çoğu zaman” olarak tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler meslektaşlarının hak ve hukuklarına dikkat edip saygı gösterdikleri ve arkadaşlarıyla araç gereçlerini çoğunlukla paylaştukları görüşündedirler. Alanyazında yapılan araştırmalarda öğretmenler genellikle yüksek düzeide örgötsel vatandaşlık davranışı sergiledikleri görüşündedirler (Akyüz, 2012; Alarçin, 2023; Aycan, 2020; Baş ve şentürk, 2011; Çerezci, 2019; Çinar, 2019; Güneş, 2019; Karacan, 2017; Korkmaz ve Arabacı,

2013; Taşcı ve Koç, 2007; Uğurlu ve Demir, 2016; Yılmaz ve Taşdan, 2009; Yücel, 2006). Araştırmada kullanılan ölçekten (Basım ve Şeşen, 2006) toplam puan alınmadığı için boyut bazında düzeyler tespit edilmiş ve bu doğrultuda boyut karşılaştırılmaları yapılmıştır. Aycan (2020) araştırmasında, öğretmenlerin sivil erdem, diğerkâmlık, vicdanlılık ve centilmenlik boyutlarına “çoğu zaman” düzeyinde, nezaket boyutuna “her zaman” düzeyinde katılım gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Öğretmenlerin en çok katılım gösterdikleri boyut nezaket boyutu olması araştırmamızda çıkan sonuçla benzerlik göstermektedir. Her iki araştırmada da öğretmenler diğerkâmlık ve sivil erdem boyutlarına “çoğu zaman” düzeyinde katılım göstermişlerdir. Akkaya (2019) ve Kavuncu'nun (2019) yürüttükleri araştırmalarda öğretmenler diğerkâmlık boyutuna “çoğu zaman”, vicdanlılık boyutuna “çoğu zaman”, centilmenlik boyutuna “çoğu zaman”, nezaket boyutuna “her zaman” ve sivil erdem boyutuna da “çoğu zaman” düzeylerinde katılım göstermişlerdir. Araştırmamızda öğretmenlerin diğerkâmlık ve sivil erdem boyutuna “çoğu zaman” ve nezaket boyutuna “her zaman” düzeyinde katılım göstermeleri Akkaya (2019) ve Kavuncu'nun (2019) elde ettikleri sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Alanyazında yapılan araştırmalarda öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin algılarının genelde yüksek düzeyde tespit edildiği görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin görev tanımı dışında gönüllü olarak fedakârca davrandıkları aşikârdır. Öğretmenlerin medyada çıkan motivasyon kırıcı haberlere, bazı velilerin ve toplumun mesleğe karşı olumsuz itibarlarına, farklı yerlerde karşılaşılan sorunlara (Öğrenci sayısı, okul şartları, veli profili vb.) ve ekonomik sorunlara rağmen zorunlu olmadıkları halde görev tanımı içerisinde olmayan davranışlar sergileyerek fedakârca çalışmaları takdir edilmesi gereken bir durumdur. Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı öğrenci ve okul başarısı için ne derece önemli olduğunun bilincinde oldukları savunulabilir. Ancak öğretmenlerin giderek artan farklı sorunlara karşı mücadelelerinin azalmaması ve bu mücadelenin sürmesi için öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine engel olan ya da olabilecek durumlar ortadan kaldırılmaya ya da minimize edilmeye çalışılmalıdır. Gerekirse bu konuda bir araştırma yapılarak çıkan sonuçlara göre yetkililer ile gerekli adımların atılması noktasında görüşme yapılabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem alt boyutları ile ilgili görüşleri değişkenine cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ancak vicdanlılık ve centilmenlik alt boyutları ile ilgili görüşleri cinsiyete değişkenine göre anlamlı farklılaşmamaktadır. Kadın öğretmenlerin diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem ortalama puanları erkek öğretmenlere göre daha yüksektir. Kadın öğretmenler diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem konusunda daha hassas oldukları görüşündedirler. Bu sonuç Yılmaz, Altınkurt ve Yıldırım'ın (2015) örgütsel vatandaşlık davranışının cinsiyet değişkenine göre araştırıldığı meta analiz çalışmasında, kadın öğretmenlerin erkeklere göre daha yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediklerini tespit ettikleri sonuçla benzerlik göstermektedir. Ancak bu sonuç, alanyazında elde edilen bazı araştırma sonuçları ile örtüşmemektedir. Peker (2022) ve Bütün (2020) çalışmalarında sivil erdem boyutunda erkeklerin çalışanların kadın çalışanlara göre daha yüksek düzeyde katılım gösterdiklerini tespit edilmiştir. Alanyazında bazı araştırmalar ise (Aycan, 2020; Karacan, 2017; Çakıroğlu ve Tabancalı 2017) cinsiyet değişkeninin öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili görüşlerini istatistiksel olarak farklılaştırmadığı tespit etmiştir. Peker (2022) kadın öğretmenlerin ailevi işlerle daha fazla ilgilenmesinden dolayı erkek öğretmenlerin okuldaki örgütsel vatandaşlık davranışını daha yüksek düzeyde sergiledikleri savunmasının bölgeden bölgeye, okuldan okula, öğretmenden öğretmene, kültürden kültüre vb. değişebileceğini ifade etmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem alt boyutları ile ilgili görüşlerinin yaşa göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı; vicdanlılık ve centilmenlik alt boyutları ile ilgili görüşlerinin yaşa göre anlamlı farklılaştığı görülmüştür. 32-41 yaş grubundaki öğretmenler 22-31 ve 42 ve üzeri yaş grubu öğretmenlere göre vicdanlılık ve centilmenlik noktasında daha hassas davrandıkları görüşüne sahiptirler. Araştırmamız için orta yaş diyebileceğimiz bu gruptaki öğretmenler mesleğe yeni başlayan öğretmenlere göre centilmenlik ve vicdanlılık boyutunda daha hassas oldukları görüşündedirler. Bu noktada mesleğe yeni başlayan öğretmenlere rol model olarak örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemek son derece önemlidir. Çünkü mesleğe yeni başlayan öğretmenlerde motivasyon ve arzunun son derece yüksek olduğu gözlenmektedir. Eğer çalıştıkları okul ortamında daha tecrübeli öğretmenler ekstra sorumluluk üstlenmeyerek sadece görev tanımı içindeki işleri yapmaya çalışırlarsa mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin motivasyon, arzu, inanç, çalışma azmi vb. gibi duygularında azalma gözlemlenebilir. Daha sonra sadece biçimsel rol davranışlarını yerine getiren öğretmenlerin çalıştığı bir kurum ortaya çıkar ki böylesi bir okulda çalışmak moral motivasyon açısından son derece zordur. Çünkü örgütsel vatandaşlık davranışının takdir edilmediği ve sergilenmediği bir okul ortamında bazı aksaklıklar bunun sonucunda da olumsuzluklar gözlemlenebilir. Örgütsel vatandaşlık davranışı öğretmenlerin hangi yaşta olursa olsun her

zaman göz önünde bulundurması gereken bir husustur. Araştırmamızda ortaya çıkan yaş değişkeniyle ilgili sonuç Aycan'ın (2020) elde ettiği sonucun tam tersidir. Aycan'ın (2020) araştırmasında öğretmenlerin vicdanlılık ve centilmenliğe ilişkin görüşlerinin yaşa göre anlamlı farklılık göstermediği, diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdeme ait örgütsel vatandaşlık davranışlarının yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Alanyazın incelendiği zaman yaşın örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin algıları farklılaştırmadığı araştırmalar (Aycan, 2020; Polat ve Celep, 2008; Uyanık, 2019) olduğu gibi; yaşın örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin algıları istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştırdığı araştırmalar da (Çimili-Gök, 2010; Karacan, 2017; Köprülü, 2011; Tezer, 2015) mevcuttur.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem alt boyutları ile ilgili görüşlerinin medeni duruma göre değişmediği; vicdanlılık ve centilmenlik alt boyutları ile ilgili görüşlerinin ise medeni duruma göre değiştiği görülmüştür. Evli öğretmenler kendilerinin vicdanlılık ve centilmenlik noktasında daha yüksek düzeyde davranışlar sergiledikleri görüşüne sahiptirler. Bu durumun oluşmasında evli öğretmenlerin öğrencilere bir anne baba gibi daha fedakârca davranma eğilimi etkili olabilir. Alanyazında medeni durumun öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin görüşlerini istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştırdığını ortaya çıkaran bazı araştırmalar (Bıyık ve Aydoğan, 2014 ve Soysal, 2021) olduğu gibi; istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştırmadığını belirleyen araştırmalar da (Alarçin, 2023; Çerezci, 2019; Erdoğan, 2021) mevcuttur.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, diğerkâmlık, vicdanlılık, nezaket ve centilmenlik alt boyutları ile ilgili görüşlerinin okul türüne göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı; sivil erdem alt boyutu ile ilgili görüşlerinin çalışılan okul türüne göre anlamlı farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. İmam hatip ortaokulları ile imam hatip ve fen liselerinde çalışan öğretmenlerin sivil erdem ortalama puanlarının ortaokulda çalışan öğretmenlerin sivil erdem ortalama puanlarına göre daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Örgüt faaliyetlerine gönüllü katılım anlamına gelen sivil erdem davranışlarına ortaokulda çalışan öğretmenlerin daha düşük düzeyde katılım göstermeleri, ortaokulda çalışan öğretmenlerin LGS ile ilgili yoğun çalışmalarının diğer örgüt faaliyetlerine katılımlarını zor duruma sokmasıyla açıklanabilir. Alanyazında yapılan örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili araştırmalarda okul türü olarak genellikle ilkokul, ortaokul ve lise kademeleri dikkate alınmıştır. Bu araştırmada ise daha geniş okul çeşitliliği ele alınmıştır. Çınar (2019), Karacan (2017) ve Peker (2022) tarafından yürütölen araştırmalarda öğretmenlerin vatandaşlık davranışı ile ilgili görüşleri okul türüne göre anlamlı farklılık göstermezken, Aycan (2020) ve Bütün (2020) tarafından yapılan araştırmalarda ise okul türünün öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin görüşlerini farklılaştırdığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin vicdanlılık alt boyutu ile ilgili görüşleri hariç, diğerkâmlık, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem alt boyutları ile ilgili görüşleri eğitim durumuna göre anlamlı farklılaşmamaktadır. Lisansüstü eğitimi mezunu öğretmenler lisans mezunu öğretmenlere göre vicdanlılık alt boyutuna daha yüksek düzeyde katılım göstermişlerdir. Akkaya (2019) yaptığı araştırmada, öğretmenlerin eğitim durumunun örgütsel vatandaşlık davranışı görüşlerini değiştirmediğini ancak yöneticilerin centilmenlik alt boyut görüşlerini değiştirdiğini saptamıştır. Alarçin (2023) de lisans mezunu öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışını lisansüstü eğitimi mezunu öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde katılım gösterdiğini belirlemiştir. Bütün (2020) lisans mezunu öğretmenlerin centilmenlik boyutuna ve toplam örgütsel vatandaşlık davranışına, Tekin (2019) yüksek lisans mezunu öğretmenlerin erdemlilik boyutuna daha yüksek düzeyde katılım gösterdiklerini bulmuştur. Alanyazında eğitim durumunun öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışına yönelik görüşlerini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değiştirmediğini bulan araştırmalar (Çınar, 2019; Uyanık, 2019; Yılmaz, 2019) da vardır. Araştırmalarda ortaya farklı sonuçlar eğitim durumunun örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin görüşleri istatistiksel olarak anlamlı şekilde değiştirdiğine yönelik net bir çıkarımda bulunmanın mümkün olmadığı göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem alt boyutları ile ilgili görüşleri kıdeme göre anlamlı farklılık göstermezken; vicdanlılık ve centilmenlik alt boyutları ile ilgili görüşleri kıdeme göre anlamlı farklılık göstermiştir. 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin vicdanlılık ve centilmenlik ortalama puanları 1-10 yıl ve 21 yıl üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Bu sonuç Yılmaz, Altınkurt ve Yıldırım'ın (2015) yaptığı örgütsel vatandaşlık davranışı meta analiz çalışmasının sonucuyla benzerlik göstermektedir. Nitekim söz konusu araştırmada 11 yıl üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı puanları 10 yıl ve altı kıdeme sahip öğretmenlere göre daha yüksektir. Aycan'ın (2020) araştırmasında 1-10 yıl kıdeme sahip öğretmenler, 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere göre, daha düşük düzeyde diğerkâmlık algısına sahiptirler. Akkaya'nın (2019)

araştırma sonucunda 1-10 yıl ve 30 yıl üzeri kıdeme sahip öğretmenler 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenlere göre yüksek düzeyde nezaket algısına sahiptirler. Bütün'ün (2020) araştırmasında 6-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin 1-5 yıl, 11-20 yıl ve 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı algısına sahiptirler. Çetin'in (2011) araştırmasında ise kıdemi az olan öğretmenlerin daha yüksek düzeyde vatandaşlık davranışı sergiledikleri görülmüştür. Araştırmalarda çıkan bulgulara göre mesleki kıdem ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında net bir ilişkinin olduğunu söylemek güçtür. Araştırmalardaki örneklem grubunun farklı olmasının farklı sonuçların çıkmasına neden olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin vicdanlılık ve centilmenlik alt boyutları ile ilgili görüşlerinin çalışılan okuldaki öğrenci sayısına göre anlamlı farklılık gösterdiği; diğerkâmlık, nezaket ve sivil erdem alt boyutları ile ilgili görüşlerinin çalışılan okuldaki öğrenci sayısına göre anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir. 301 ve üzeri öğrenci bulunan okulda çalışan öğretmenlerin vicdanlılık ve centilmenlik algıları 300 ve daha az öğrenci bulunan okulda çalışan öğretmenlere göre daha yüksektir. Bu durum okulda daha fazla öğrenci olmasının daha fazla iş yükü ve sorumluluk getirmesinden dolayı öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışını daha fazla sergilemek zorunda kalmalarıyla açıklanabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin diğerkâmlık, vicdanlılık ve centilmenlik alt boyutları ile ilgili görüşlerinin çalışılan okuldaki öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık gösterdiği; nezaket ve sivil erdem alt boyutları ile ilgili görüşlerinin çalışılan okuldaki öğretmen sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir. 21 ve üzeri öğretmen bulunan okulda çalışan öğretmenlerin vicdanlılık algıları 20 ve daha az öğretmen bulunan okulda çalışan öğretmenlere göre daha yüksektir. Diğer yandan, 20 ve daha az öğretmen bulunan okulda çalışan öğretmenlerin diğerkâmlık ve centilmenlik algıları 21 ve üzeri öğretmen bulunan okulda çalışan öğretmenlere göre daha yüksektir. Alanyazın incelendiğinde örgütsel vatandaşlık davranışının yaş, cinsiyet, kıdem, eğitim durumu, okul türü, branş, kurumda geçirilen süre, çalışılan bölge gibi değişkenlerle ilişkisi incelenmiş ancak yapılan taramada okuldaki öğrenci ve öğretmen sayısı değişkenleriyle olan ilişkisine yönelik araştırmaya rastlanmamıştır. Bu değişkenler örgütsel vatandaşlık davranışına yönelik sonraki araştırmalarda dikkate alınarak araştırılabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından aile havası ile ilgili görüşleri ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından diğerkâmlık ile ilgili görüşleri arasında pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde araştırmaya katılan öğretmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından hayırseverlik ile ilgili görüşleri ve örgütsel vatandaşlık davranışı diğerkâmlık alt boyutu ile ilgili görüşleri arasında pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Okul yöneticilerinin aile havası oluşturma ve hayırseverlik davranışları sergilemelerinin doğal olarak öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine pozitif katkı sunduğunu söyleyebiliriz. Örgütsel vatandaşlık davranışının okul başarısı için önemi dikkate alındığında okul yöneticilerinin bu katkıyı dikkate alarak aile ortamı yaratma ve hayırseverlik davranışlarına önem vermesi son derece önemlidir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin paternalist liderlik alt boyutlarından müdahalecilik ile ilgili görüşleri ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından nezaket ile ilgili görüşleri arasında negatif yönde, düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Öğretmenler yöneticileri tarafından müdahale edildiğini hissettiğinde örgütsel vatandaşlık davranışlarını sergileme düzeyleri azalmaktadır. Çünkü bu davranışlar öğretmenlerin hiçbir karşılık beklemeden sergilediği ekstra rol davranışlarıdır. Bu gönüllü davranışları sergilerken yöneticiler tarafından olumsuz müdahale davranışlarıyla karşılaşmaları pek tabii ki onları örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemekten alıkoyacaktır. Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine olanak sağlayacak ortamlar ve şartlar oluşturmak adına öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine engel olacak olumsuz durumları ortadan kaldırmak okul yöneticilerinin doğal görevlerindedir. Çünkü öğretmenlerin yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemeleri öğrencilere, okula ve öğretmenlerin kendilerine fayda sağladığı kabul gören bir durumdur.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan önemli ilişkilerden birisi de okul yöneticilerinin aile havası oluşturma ve hayırseverlik davranışları ile öğretmenlerin sivil erdem ile ilgili görüşleri arasındaki ilişkidir. Sivil erdem alt boyutu ile hem aile havası hem de hayırseverlik alt boyutları arasında pozitif yönde, düşük düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin, örgütün gelişimine destek olma, örgüte katkı veren her türlü hizmete gönüllü katılım gösterme, örgüte adanmışlık ve kendini örgütün bir parçası olarak kabul etme gibi davranışlarla ortaya çıkan sivil erdem davranışını sergilemelerine okul yöneticilerinin aile havası oluşturma ve hayırseverlik davranışları katkı sunuyor yorumunu yapabiliriz.

Pelenk ve Acaray (2019) imalat işletmesinde yaptıkları araştırmada, paternalist liderliğin aile havası oluşturma alt boyutu ile örgütsel vatandaşlığın vicdanlılık ve centilmenlik alt boyutları arasında pozitif yönde, düşük düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. Ayrıca, paternalist liderlik aile havası oluşturma alt boyutu ile örgütsel vatandaşlığın nezaket ve sivil erdem alt boyutları arasında pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Nal, Bektaş ve Tarım (2021) tarafından özel bir hastanede gerçekteştirilen bir araştırmada paternalist liderlik davranışlarının örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde orta düzeyde, olumlu etkisi olduğunu tespit edilmiştir. şendoğu ve Erdirencelebi (2014) tarafından Konya'daki işletmelerde yapılan başka bir araştırmada da paternalist liderliğin örgütsel vatandaşlığın alt boyutlarından vicdanlılık, nezaket ve sportmenlik ile pozitif yönde, düşük düzeyde anlamlı; sivil erdem ve diğerkâmlık arasında negatif yönde, orta düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Yukarıdaki araştırmalar dikkate alındığında paternalist liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Ancak bu çalışmalardan hiçbiri eğitim kurumlarında yapılmamıştır. Bu kapsamda yaptığımız bu araştırma alanyazına katkı sunacaktır. Okul yöneticilerinin sergilemiş olduğu olumlu ya da olumsuz her davranışın öğretmenler tarafından karşılık bulabileceği söylenebilir. Örgüt olarak okullar da yöneticiler, öğretmenler ve öğrencilerin oluşturduğu bir aile yapısına benzemektedir. Bu yapıda yöneticilerin sergileyeceği paternalist liderlik davranışları yapının en önemli unsurlarından biri olan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemeleriyle ilintilidir. Bu durum yapılan araştırmalardan da görülebilmektedir. Paternalist liderlik davranışlarından hangileri öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine katkı sağlayacak, hangileri örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine engel olacak okul yöneticilerinin önemle dikkat etmesi gereken bir durumdur.

Elde edilen bulgular ve yukarıda yapılan tartışmalar doğrultusunda aşağdaki önerilere yer verilmiştir:

- Araştırma eğitim örgütlerinde yürütölmüştür. Daha önce farklı sektörlerde paternalist liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranış ilişkisi incelenmiş ancak okul ortamlarında bu ilişki incelenmemiştir. Araştırma bu yönüyle bir ilki barındırmaktadır. Bu nedenle iki değişken arasındaki ilişki Türkiye genelinde farklı illerde de araştırılarak daha genel sonuçlara ulaşılabilir.
- Öğretmenlerin paternalist liderliğe ilişkin görüşlerinde yaş değişkeniyle ilgili ortaya çıkan sonuçlar ile mesleki kıdem değişkeniyle ilgili ortaya çıkan sonuçlar benzerlik göstermektedir. Mesleki kıdem arttıka aile havası ve hayırseverlik algısı azalmakta; otoriterlik, müdahalecilik ve yetersiz bulma algıları ise yükselmektedir. Bu sonuca göre okul yöneticileri mesleki kıdemi daha yüksek olanlara karşı liderlik davranışlarında daha farklı bir yöntem izleyebilirler. Ancak burada şu soru da gündeme gelebilir. Okul yöneticileri mi daha otoriter ve müdahaleci yoksa mesleki kıdemi yüksek öğretmenler daha özgür mü davranmak istemektedir? Bu konuyla ilgili başka bir araştırma yapılabilir.
- Paternalist liderlik yetersiz bulma boyutunda “İşle ilgili konularda öğretmenlerin fikrini sorsa bile kararı verirken bunları dikkate almaz” maddesine öğretmenler “nadiren” düzeyinde katılım göstermiştir. Öğretmenler kendi görüşlerinin önemsenmediği bir okul ortamında örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemekten kaçınabilir.
- Evli öğretmenler de okul yöneticilerini daha otoriter algılamakta, buna paralel olarak da aile havası oluşturma ve hayırseverlik davranışlarını daha düşük düzeyde algılamaktadırlar. Okul yöneticilerinin ilişkilerde bunu göz önünde bulundurması faydalı olacaktır. Evli öğretmenlerin daha fazla sorumluluk sahibi olmalarından kaynaklı yönetici davranışlarını daha otoriter algılıyor olmaları muhtemeldir. Okul yöneticileri evli öğretmenlere bu noktada daha anlayışlı bir yaklaşım benimseyebilir.
- Ortaokul ve fen liselerinde çalışan öğretmenlerin paternalist liderlik hayırseverlik alt boyutu ile ilgili algıları diğer okul türü öğretmenlerine göre daha düşüktür. Bu okullarda görev yapan öğretmenlerin LGS ve YKS'den beklenen başarı kaynaklı daha düşük düzeyde hayırseverlik algılarına sahip oldukları söylenebilir. Okul yöneticilerinin okul ve öğrenci başarısı için mücadele ederken öğretmen duygu ve düşünce tarafına da gerekli hassasiyeti göstermesi beklenebilir.
- Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış algıları “çoğu zaman” düzeyinde tespit edilmiştir. Bu ülke genelinde yapılan çoğu araştırmada çıkan bir sonuçtur. Ülke genelinde öğretmenler içinde buldukları maddi zorluklara, toplum tarafından sahip olunan kötü algılara, medyadaki imaj sarsan haberlere ve çok yüksek başarı beklentisine rağmen gönüllü bir şekilde okul başarısı ve

öğrenci başarısı için mücadele etmektedir. Bu gönüllü davranışları gerek okul yöneticileri, gerek ilçe-il yöneticileri gerekse bakanlık nezdinde teşvik edecek şekilde uygulamalara yer verilebilir. Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine engel olacak olumsuz imaj yaratan durumlara izin verilmeyip öğretmen itibarını artırıcı düzenlemelere gidilebilir. Çünkü öğretmenler bu mesleğin fedakârlık gerektiren bir meslek olduğunun farkında ve bilincindedir ve bu amaçla mücadelesini sürdürmektedir.

- Lisansüstü eğitim mezunu öğretmenlerin vicdanlılık ile ilgili algı düzeyleri diğer öğretmenlere göre daha yüksektir. Öğretmenlerin ileri düzeyde eğitim almaları vicdanlılık davranışları konusunda onları teşvik ediyor olabilir. Bu doğrultuda okul yöneticileri öğretmenlerin yüksek lisans yapmalarını teşvik edebilir, yüksek lisans yapanların ders programında kolaylıklar sağlayarak özendirici uygulamalara yer verebilirler.
- Mesleki kıdemi 11-20 yıl olan öğretmenlerin vicdanlılık ve centilmenlik ile ilgili algıları mesleğe yeni başlayan ve 21 yıl üstü kıdeme sahip öğretmenlere göre daha yüksektir. Okul yöneticileri göreve yeni başlayan öğretmenlerin vicdanlılık ve centilmenlik davranışları sergilemelerini özendirici, meslekte tecrübeli olanların ise tükenmişliklerini azaltıcı çalışmalar gerçekleştirebilirler.

Etik Beyan

“Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 28.02.2023 tarih ve 2023/02 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

İlk yazar %50, ikinci yazar %50 olmak üzere yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların araştırma ile ilgili olarak diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Not

Bu makale ikinci yazarın danışman olduğu yüksek lisans tez çalışmasından geliştirilmiştir.

Kaynakça

- Ağalday, B. (2017). *İlkokul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları öğretmenlerin örgütsel yaratıcılık ve örgütsel muhalefet düzeyleri arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Akkaya, B. (2019). *İlkokullardaki öğretmenlerin üretkenlik karşıtı iş davranışının örgütsel vatandaşlık ve örgütsel adalet ile ilişkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akyüz, B. (2012). *Hizmetkâr liderlik davranışlarının örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık davranışları ve performans üzerine etkisi: Eğitim sektörü üzerine bir araştırma* (Doktora Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Alarçın, R. G. (2023). *Ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin kolektif yeterliliği ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aycan, M. M. (2020). *Öğretmenlerde Mesleki Motivasyon ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Yönetim ve liderlik anlayışına ilişkin üç görgül çalışma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-26.
- Aycan, Z. (2006). Paternalism: Towards Conceptual Refinement and Operationalization. In U. Kim, K.-S. Yang ve K.-K. Hwang (Eds.), *Indigenous and cultural psychology: Understanding people in context* (pp. 445–466). Boston: Springer.
- Basım, H. ve Şeşen, H. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 83-101.
- Baş, G. ve Şentürk, C. (2011). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Güven Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 17(1), 29-62.
- Başar, Ş. ve Okçu, V. (2022). Lise müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sessizlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Süirt Eğitim Dergisi*, 2(1), 12-32.
- Börekçi, D. Y. (2009). Paternalistic leadership style's evolution in e-culture. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38(2), 103-109.

- Buluç, B. (2008). Ortaöğretim okullarında örgütsel sağlık ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 571-602.
- Bütün, Y. (2020). *Öğretmen özerkliğinin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: Mesleki benlik saygısının aracılık rolü* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Cerit, Y. (2013). Paternalist liderlik ile öğretmenlere yönelik yıldırma davranışları arasındaki ilişki. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(2), 839-851.
- Cesur, D. K. (2015). *Paternalist liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi: Sakarya Üniversitesi örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Cheng, M. Y. ve Wang, L. (2015). The mediating effect of ethical climate on the relationship between paternalistic leadership and team identification: A team-level analysis in the Chinese context. *Journal of Business Ethics*, 129, 639-654.
- Creswell, J. W. (2014). *A concise introduction to mixed methods research*. New York: Sage Publications.
- Çakroğlu, K. ve Tabancalı, E. (2017). Okul müdürlerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 392-417.
- Çelik, M. (2020). Liderlik. İçinde K. Yılmaz (Ed.), *Paternalist liderlik* (s. 583-599). Ankara: Pegem Akademi.
- Çerezci, Ç. (2019). *Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları İle Değışime Direnç Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Çetin, F. (2011). *Örgütsel vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında örgütsel bağlılık, iş tatmini, kişilik ve örgüt kültürünün rolü* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, M. Ö. (2004). *Örgütsel Vatandaşlık Davranışı*. Ankara: Nobel Yayın dağıtım.
- Çınar, S. O. (2019). *Okul müdürlerinin güç kaynakları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları ve örgütsel kimlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Çimili Gök, E. B. (2010). *Okul yöneticilerinin liderlik stiline ilişkin öğretmen algılarının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Dağlı, A. ve Ağalday, B. (2018). Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 518-534.
- Delice, A. (2020). *Yöneticilerin paternalist liderlik özellikleri ile okulların etkililiğü arasındaki ilişki* (Kahramanmaraş ili örneği). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- DiPaola, M. F., Tarter, C. J. ve Hoy, W. K. (2005). Measuring organizational citizenship in schools: The OCB scale. *Educational leadership and reform*, 4(2), 319-341.
- Dursun, İ. E. (2019). *Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarının okul kültürü oluşturmadaki etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ekmen, F. (2020). *Okul Yöneticilerinin Paternalist (Babacan) Liderlik Davranışları İle Öğretmenlerin İş Doymu Arasındaki İlişki, Batman İli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Erden, P. ve Ötken, A. B. (2019). The dark side of paternalistic leadership: Employee discrimination and nepotism. *European Research Studies Journal* 22(2), 154-180.
- Erdoğan, M. (2021). *Eğitim kurumlarında liderlik kapasitesi ve örgütsel vatandaşlık davranışı* (Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Uşak.
- Fantuzzo, J. W., LeBoeuf, W. A. ve Rouse, H. L. (2014). An investigation of the relations between school concentrations of student risk factors and student educational well-being. *Educational Researcher*, 43(1), 25-36.
- Gelfand, M. J., Erez, M. ve Aycan, Z. (2007). Cross-cultural organizational behavior. *Annual review of psychology*, 58, 479-514.
- Güneş, A. (2019). *Öğretmenlerin örgütsel adalet alguları, örgütsel sessizlik düzeyleri ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki* (Pendik ilçesi örneği) (Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Gürcan, N. (2018). *Türk kültüründe paternalist liderlik davranışlarının izleyenlerin duygusal bağlılıkları üzerindeki etkisi: Y kuşağına yönelik bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karacan, K. (2017). *İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin algılarına göre örgütsel sağlık ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kavuncu, M. (2019). *Lider üye etkileşimi ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 51-64.
- Kılıç, E. (2019). *Okul yöneticilerinin paternalist liderlik düzeyleri ile öğretmenlerin örgütsel destek alguları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Koç, E. (2019). *Gençlik ve spor il müdürlüğü çalışanlarının iş doymu ile paternalist liderlik arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Spor Yönetimi Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz, C. ve Arabacı, İ. B. (2013). İlköğretim ve ortaöğretim okulları öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık algıları (Malatya İli Örneği). *İlköğretim Online*, 12(3), 770-783.

- Köksal, O. (2011). Bir kültürel liderlik paradoksu: Paternalizm. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 101-122.
- Köprülü, T. S. (2011). *İlköğretim okullarındaki öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları ile motivasyonları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mahdioun, R., Ghahramani, M. ve Sharif, A. R. (2010). Explanation of organizational citizenship behavior with personality. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 178-184.
- Mutlu, A. (2010). *Hemşirelere göre yönetici hemşirelerin paternalistik davranış örneğinin basta bakımı ile ilgili görevlerine yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Oplatka, I. (2006). Going beyond role expectations: Toward an understanding of the determinants and components of teacher organizational citizenship behavior. *Educational administration quarterly*, 42(3), 385-423.
- Organ, D. W., Podsakoff, P. M. ve MacKenzie, S. B. (2005). *Organizational citizenship behavior: Its nature, antecedents, and consequences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Ortiz, L. (1997). "A Comprehensive Literature Review Organizational Justice and Organizational Citizenship Behavior: Is There A Connection to International Business and Cross-Cultural Research?", *University of Texas, Pan American*, www.sbaer.uca.edu/research/sribr/.../22.pdf, 1997, p. 1-14.
- Peker, B. (2022). *Eğitim Kurumlarında Liderlik Kapasitesi, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Örgüt Kültürü* (Yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Uşak.
- Pelenk, S. E. ve Acaray, A. (2019). Paternalist liderliğin üretkenlik karşıtı iş davranışı ve örgütsel vatandaşlık davranışları üzerine etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 14(5), 184-196.
- Pellegrini, E. K. ve Scandura, T. A. (2008). Paternalistic leadership: *A review and agenda for future research*. *Journal of management*, 34(3), 566-593.
- Polat, S. ve Celep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54(54), 307-331.
- Revilla, M. A., Saris, W. E. ve Krosnick, J. A. (2014). Choosing the number of categories in agree-disagree scales. *Sociological Methods & Research*, 43(1), 73-97.
- Sarı, T. (2021). *Okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Sari, E., Koul, R., Rochanah, S., Arum, W. ve Muda, I. (2019). How could management of school environment improve organizational citizenship behaviors for the environment?(case study at schools for specifics purposes). *Journal of Social Studies Education Research*, 10(2), 46-73.
- Saylık, A. (2017). *Okul müdürlerinin paternalist (babacan) liderlik davranışları ile Hofstede'nin kültür boyutları arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Saylık, A. ve Aydın, İ. (2020). Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ölçeğinin geliştirilmesi; geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 53(1), 273-300.
- Selamat, N., Samsu, N. Z. ve Kamalu, N. S. M. (2013). The impact of organizational climate on teachers' job performance. *Educational Research eJournal*, 2(1), 71-82.
- Soysal, M. R. (2021). *Sınıf öğretmenlerinin örgütsel destek alguları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- Şendoğdu, A. A. ve Erdirençelebi, M. (2014). Paternalist liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 253 -274.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell L. S. (2013). *Using multivariate statistics (Sixth Ed.)*. New Jersey: Pearson Education.
- Taşcı, D. ve Koç, U. (2007). Örgütsel vatandaşlık davranışı-örgütsel öğrenme değerleri ilişkisi: Akademisyenler üzerinde görgül bir araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 7(2), 373-382.
- Tekin, S. (2019). *Öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Tezer, A. (2015). *İlkokul öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile motivasyonları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uçar, G. (2019). *Öğretmenleri yönetici olmaya güdüleyen faktörler* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uğurlu, C. T. ve Demir, A. (2016). Örgütsel vatandaşlık davranışının öncülü olarak okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(56), 98-119.
- Uslu, B. ve Balcı, E. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile örgütsel iletişim algıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 461-489.
- Uyanık, M. (2019). *Değerlere göre yönetim ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Yaman, T. (2011). *Yöneticilerin paternalist (babacan) liderlik davranışlarının çalışanların örgütsel özdeşleşmelerine, iş performanslarına ve işten ayrılma niyetlerine etkisi: özel sektörde uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu, Ankara.
- Yardımcı, C. (2010). *Paternalistik liderlik davranışlarının iş tatmini üzerindeki etkisi: Bankacılık sektörü üzerinde bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Ç. (2017). *Lise öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışlarının yordayıcısı olarak örgütsel sosyalleşme* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Yılmaz, G. (2019). *Lise öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışlarının ve nedenlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, K. ve Taşdan, M. (2009). Organizational citizenship and organizational justice in Turkish primary schools. *Journal of Educational Administration*, 47(1), 108-126.
- Yılmaz, K., Altınkurt, Y., ve Yıldırım, H. (2015). Türkiye'deki öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına cinsiyet, kıdem ve branş değişkenlerinin etkisi: Bir meta analiz çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 40 (175), 285-304.
- Yücel, G. F. (2006). *Öğretmenlerde mesleki tükenmişlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı* (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

EXTENDED ABSTRACT

Leadership studies have revealed that different leadership styles are adopted in different societies and cultures (Köksal, 2011). In this sense, Çelik (2020) stated that the perception of leadership in the east has different characteristics from the perception of leadership in the west. Therefore, applying a western leadership model to an organization operating in an eastern society will not yield very accurate results (Şendoğdu & Erdirençelebi, 2014). For example, paternalistic leadership, which is appropriate for eastern culture and Turkey, may not be adopted for western culture. As a matter of fact, Aycan (2006) stated that the West uses negative analogies for paternalistic leadership such as cradle-to-grave management, compassionate dictatorship, voluntarism, substantial abuse, and iron fist in velvet glove. What exactly is this leadership model that is also appropriate for Turkey? The term paternalism originates from the Latin word "pater", which means father in Turkish (Çelik, 2020). Paternalism can be defined as a hierarchical relationship in which a leader directs the professional and personal lives of subordinates in a parental manner and expects loyalty and deference in return (Gelfand, Erez, & Aycan, 2007). The definition and meaning of organizational citizenship behavior, which is expressed in the literature as the invisible part of the iceberg in organizations, is very important for organizations and schools. Organizational citizenship behavior (OCB) was first discussed by Chester Barnard in the 1930s and Barnard (1938) used the concept of extra role behaviors other than formal role behaviors for the first time (Ortiz, 1997). According to Organ (1988), organizational citizenship behaviors are the voluntary individual behaviors of employees that are not explicitly addressed by the formal reward system of the organization but support the effective functioning of the organization (Yılmaz, Altınkurt, & Yıldırım, 2015). Schools, like all organizations, need a leader to achieve goals, to struggle for these goals, to encourage extra effort, and to create a desire to do more than the expected behaviors. The relationship between different types of leadership in schools and a number of variables has been examined, but the relationship between paternalistic leadership behaviors, which overlap with the Turkish patriarchal family structure and adopt the father-son relationship, and teachers' organizational citizenship behaviors has not yet been investigated. There are studies on paternalistic leadership in schools, but its relationship with the concept of organizational citizenship behavior, which is necessary for schools to achieve sustainable success and be productive, has not been examined. In this study, it is aimed that there may be a relationship between these two variables and as a result of the research, it is aimed to make recommendations to school administrators and teachers at this point and to eliminate the lack of a study between these two variables in the literature. The purpose of this study is to determine the relationship between school administrators' paternalistic leadership behaviors and teachers' organizational citizenship behaviors. In line with this general purpose, answers to the following questions were sought: 1. What are the opinions of teachers about the paternalistic leadership behaviors of school administrators? 2. Do teachers' opinions about school administrators' paternalistic leadership behaviors vary according to gender, age, marital status, type of school, educational background, professional seniority, total number of students in the school and total number of teachers in the school? 3. How are teachers' organizational citizenship behaviors? 4. Do teachers' organizational citizenship behaviors vary according to gender, age, marital status, type of school, educational background, professional seniority, total number of students in the school and total number of teachers in the school? 5. Is there a significant relationship between teachers' views on school administrators' paternalistic leadership behaviors and teachers' organizational citizenship behaviors? This study is a relational survey model research that aims to determine the relationship between the paternalistic leadership behaviors of school administrators working in public primary schools, secondary schools, imam hatip secondary schools, Anatolian high schools, vocational high schools, imam hatip high schools and science high schools in Kütahya province and teachers' organizational citizenship behaviors. The research population consists of 7452 teachers working in public schools in Kütahya in the 2022-2023 academic year. The number of samples determined with 95% reliability level was calculated as 365. Simple random sampling technique was used to determine the sample. The random sampling method is a method of selecting a sample from a universe that has the size to represent the universe by statistical calculations and by

completely random method (Yıldırım & Şimşek, 1999). Considering that there might be deficiencies or sloppy markings in the return of the scales, 440 scales were distributed. Of the 440 scales distributed, 423 were returned. Analyzes were conducted with 417 of the returned data collection tools that were usable. Paternalistic leadership behaviors of school administrators were found at the level of "sometimes" according to teachers' opinions. It was determined that the views of the teachers participating in the study on family atmosphere, benevolence, authoritarianism, interventionism and finding inadequate showed statistically significant differences according to age. The views of the teachers participating in the study on the sub-dimension of family atmosphere, philanthropy and interventionism show a significant difference according to marital status. Teachers' views on the sub-dimensions of philanthropy, authoritarianism and inadequacy show statistically significant differences according to school type. The opinions of the teachers participating in the study about family atmosphere, philanthropy and authoritarianism vary according to the number of students and teachers in the school. The organizational citizenship behavior levels of the teachers participating in the study were determined as "most of the time" in the dimension of altruism, "sometimes" in the dimension of conscientiousness, "always" in the dimension of courtesy, "sometimes" in the dimension of chivalry and "most of the time" in the dimension of civic virtue. The opinions of the teachers participating in the study on the sub-dimensions of altruism, kindness and civic virtue differed statistically significantly according to gender. The mean scores of female teachers on altruism, kindness and civic virtue are higher than male teachers Yılmaz (2019). It was determined that the opinions of the teachers participating in the study on the sub-dimensions of conscientiousness and chivalry differed statistically significantly according to age and marital status. The opinions of the teachers participating in the study on the sub-dimension of civic virtue differ statistically significantly according to the type of school they work in. The opinions of the teachers participating in the study on the sub-dimension of conscientiousness differ statistically significantly according to their educational status. The opinions of the teachers participating in the study on the sub-dimensions of conscientiousness and chivalry differ statistically significantly according to professional seniority and the number of students in the school. Teachers' views on altruism, conscientiousness and gentlemanliness sub-dimensions show statistically significant differences according to the number of teachers in the school. There is a moderate, positive and significant ($r=0.31$, $p<.05$) relationship between teachers' views on family atmosphere, one of the sub-dimensions of paternalistic leadership, and altruism, one of the sub-dimensions of organizational citizenship behavior. There is a moderate, positive and significant relationship ($r=0.44$, $p<.05$) between paternalistic leadership philanthropy sub-dimension and altruism views among organizational citizenship behavior sub-dimensions. There is a low, negative and significant relationship ($r=-0.22$, $p<.05$) between the average score of the interventionism sub-dimension of paternalistic leadership and the average score of the courtesy sub-dimension of organizational citizenship behavior. There is a low, negative and significant correlation ($r=-0.16$, $p<.05$) between the mean score of the sub-dimension of finding inadequate among the paternalistic leadership sub-dimensions and the mean score of the sub-dimension of kindness among the organizational citizenship behaviors.

Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okumaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Mehmet Arif ÖZERBAŞ¹ ve Gülnur ISMANOVA²

Öz

Araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını belirlemektir. Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada betimsel nitelikli tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma evrenini 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma grubunu Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde eğitim gören 209 öğrenci oluşturmaktadır. Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını belirlemek için Yurdakal ve Kırmızı (2021) tarafından geliştirilen "Öğretmen Adayları İçin Dijital Okumaya Yönelik Tutum" ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şunlardır; üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumu okuma aracı tercihinine göre anlamlı düzeyde dijital cihazdan okuma yapmayı tercih edenlerin lehine bulunmuştur. Dijital okumayı tercih etme ile günlük dijital okuma yapma süresine göre karşılaştırıldığında en yüksek tutuma günde 3,01-5 saat aralığında dijital okuma yapanların lehine çıkmıştır. Günlük basılı kaynaktan okuma süreleri karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmektedir, bu anlamlılık 0-1,29 saat arası ve 1,30-3 saat arası kağıttan okuma yapan öğrenciler lehinedir. Katılımcıların cinsiyet, fakülte ve sınıf düzeyine göre dijital okumaya yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Ancak dijital okumaya yönelik tutumların her üç cinsiyet, fakülte ve sınıf düzeylerinde erkek öğrencilerin aleyhine olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital Okuma, Üniversite Öğrencileri, Kırgızistan

Investigation of University Students' Attitudes Towards Digital Reading

Abstract

The aim of the study is to determine university students' attitudes towards digital reading. In this study, which aims to examine university students' attitudes towards digital reading, descriptive survey model was used. The research population consists of students studying at Kyrgyzstan Turkey Manas University in the 2023-2024 academic year. The study sample consists of 209 students studying at Kyrgyzstan Turkey Manas University. In order to determine the attitudes of university students towards digital reading, the "Attitude Towards Digital Reading for Prospective Teachers" scale developed by Yurdakal and Kırmızı (2021) was used. The findings obtained as a result of the research are as follows; university students' attitudes towards digital reading were found to be in favor of those who prefer to read from digital devices at a significant level according to the reading tool preference. When digital reading preference was compared with the duration of daily digital reading, the highest attitude was found in favor of those who read between 3.01-5 digital reading per day. There is a statistically significant difference when the daily reading time from printed sources is compared, this significance is in favor of students who read from paper between 0-1.29 hours and between 1.30-3 hours. There was no significant difference in the participants' attitudes towards digital reading according to gender, faculty and grade level. However, attitudes towards digital reading were found to be against male students in all three gender, faculty and grade levels.

Key Words: Dijital Reading, University Students, Kyrgyzstan

Atf İçin / Please Cite As:

Özerbaş, M. A. ve Ismanova, G. (2024). Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1247-1257. doi:10.33206/mjss.1451090

Geliş Tarihi / Received Date: 11.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.04.2024

¹ Prof. Dr. - Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi, marif.ozerbash@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-1612-9349

² Yüksek Lisans Öğrencisi - Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi, ysmanova.gulnur7@gmail.com,

 ORCID: 0009-0004-6533-4148

Giriş

21. yüzyıl dijital bilgi çağı olarak bilinmektedir dolayısıyla dijital teknolojiler insan hayatının vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Dünya çapında 2021 yılından başlayarak yaklaşık 7,83 milyar nüfusun %66,6'sı mobil telefon kullanıcısı, %59,5'i internet ve %53,6'sı ise sosyal medya kullanıcısı olduğu tespit edilmiştir (We Are Social., 2021). Son on yılda gençlerin internette geçirdikleri zaman çok artmıştır, ayrıca Rus okul çocuklarının yaklaşık %90'ı sadece internet kullanmakla kalmayıp, günde ortalama üç saat internet gezinir. Her beşinci ergen hiperbağlantılı olarak 9 saat online internette olduğu saptanmıştır (СОЛДАТОВА, Рассказова, & Нестик, 2017). Bu veriler internetin, bilginin ve teknolojinin önemini, çok hızlı geliştiğini, değiştiğini göstermektedir. 2000'li yıllardan sonra üretilmiş olan bilgiler, o döneme kadar üretilmiş olan tüm bilgilerden daha fazladır (Hilbert ve Lopez, 2011). Bunun nedeni demokratik bir biçimde bilgi paylaşımı ve erişimidir. İnternetin insan yaşamına dahil olmasıyla istediğin bilgiye ulaşma ve paylaşma artık kolay ve bir tık kadar yakınımdadır (Taşkıran, 2017). İnternet, hem kişisel gelişim hem de bozulma için kullanılabilir bir araçtır. Okumayı sevenler için internet bilgi, iletişim ve kitap edinme kaynağı iken okumayı sevmeyenler için bir eğlence yoludur (Kovalevskaya, 2022). Bireyler interneti kendi işine yarar bir şekilde kullanmayı ve işine yarayacak doğru bilgileri analiz ederek, süzgeçten geçirerek bilgi hacminden seçebilmelidirler.

Dijitalleşme küresel yeniliklere farklı çözüm yollarını yaratarak insanlığın yaşam kalitesini yükseltmektedir (Özerbaş ve Kuralbayeva, 2018). Eğitimdeki dijital devrimi en büyük devrimlerden biri olarak belirtmekte ve bu devrimin geleceği ve insanoğlunun yazgısını değiştirecek niteliğe sahip olduğu görüşü savunmaktadır (Parlak, 2017). İnsanların bu değişimlere kolaylıkla uyum sağlayabilmeleri için en önemli becerinin okuma olduğunu belirtmişlerdir (Karadağ & Yurdakal, 2016). Eskiden okullarda basılı materyaller kullanılırken günümüzde daha çok dijital materyaller kullanılmaktadır. Ayrıca bilgiyi araştırma, öğrenme ve paylaşma iletişim teknolojileri ile daha kolay gerçekleştiği için bireyler basılı üründen çok dijital araçlardan okumaya yönelmektedirler. Ekrandan okumayı getiren bu gelişimin sonucunda dijital okuma veya ekran okuma kavramı ortaya çıkmıştır (Güneş, 2014). Dijital okuma, ekran üzerinden okuma veya dijital cihazlar aracılığı ile gerçekleşen okuma etkinliği anlamına gelmektedir (Odabaş, Odabaş, ve Binici, 2020). Dijital okuma yapmak basılı kaynaktan okumayla neredeyse aynı becerileri gerektirmesine rağmen, dijital metinleri okumada arama motorlarını kullanma, aracı açma-kapama, karmaşık sitelerde gezinebilme, önemli metin içerisindeki cümleleri belirginleştirme gibi ek becerileri de gerektirmektedir (Coiro, 2009).

Dijital araçlar sadece bilgi edinmek için değil aynı zamanda insan ile dünya arasındaki ilişkiyi kurma görevi de yapmaktadır (Buckingham, 2020). Artık insanlar dijital araçları iletişim kurma, online dersler alma, ders verme, yeni beceriler kazanma, iş yapma gibi amaçlarda da kullanılmaktadırlar. Günümüzde hem eğitim sahasında hem günlük yaşamda mutlak kullanılarak bir ihtiyaç haline gelen dijital araçların çeşidi çoğalmaktadır (Seferoğlu, 2014). Dijital okuma yapmak için reader, diz üstü bilgisayar, masaüstü bilgisayar, akıllı telefonlar ve tabletler gibi dijital araçlar kullanılmaktadır. Dijital cihazların gelişmesiyle birlikte ekran okuma da uyumlu bir şekilde gelişmekte ve değişmektedir. Bu yaşanan gelişimler verilere ulaşmadaki, öğrenme öğretme süreçlerindeki değişimlere yol açmaktadır (Şahenk Erkan ve Balaban Dağal, 2018). Karasar (2004) eğitim sürecinde mutlak teknolojik imkankanlardan yararlanılması gerektiğini aksi takdirde çağdaş eğitimin beklenti ve gereksinimlerine yanıt vermediği görüşü savunmaktadır. Bundan dolayı her geçen gün dijital cihazlarda gerçekleşen daha güvenli, güçlü ve nitelikli öğrenme ortamına olan ihtiyaç artmaktadır (Cihan, 2022). Yukarıdaki bilgiler teknolojinin eğitime entegrasyon olmasının önemini açık kılmaktadır. Ancak dijital dışlanma, dijital yetersizlik kaygısı, dijital uçurum, dijital bağımlılık, dijital zorbalık, dijital yorgunluk, bilgi kirliliğinden etkilenme gibi tehditler de göz önünde bulundurulmalı (Bozkurt vd., 2021).

Alanyazına bakıldığında dijital okumaya yönelik tutumları araştıran çalışmalar farklı değişkenler açısından incelenmiştir. Portekiz'de 2014 yılında dijital okuma ile ilgili araştırma yapılmıştır. Araştırmada dijital cihazların satışlarının arttığı ancak dijital okumanın geride kaldığı bulunmuştur (Cardoso, Ganito, & Ferreira, 2014). Japonya'da okuma yapma tutumlarını (dijital veya kağıt) araştırmak için 2016 yılında 1755 katılımcıdan oluşan kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Araştırma bulgularında katılımcıların tercihlerinin %70'i basılı kaynaktan ziyade dijital kaynak olduğu saptanmıştır. Soyuçok ve Mazmun Akar (2018) ortaokul öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını araştırmıştır. Araştırma sonucunda dijital okuma ve kağıttan okumaya yönelik tutumları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bu anlamlı farklılık erkek öğrenciler lehine olduğu saptanmıştır. Ancak okuma yapma amaçlarına ve okuduğu sayfa sayısına, sınıf seviyesine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu araştırmaya karşı olarak da basılı kaynaktan okuma yapma ya da ekrandan okuma yapma tercihlerine göre anlamlı farklılık bulunmayan çalışmalar da bulunmaktadır (Long ve Szado, 2016; Çetin ve Mertol, 2021). Modern gençler için dijital okumanın özellikleri: teorik ve ampirik araştırmaların sonuçları konulu araştırmayı Rusyanın 14 farklı

bölgelerinde 1835 öğrenciden oluşan 5-8 sınıfların katıldığı araştırma sonucunda katılımcıların yarısından çoğu kağıttan okumayı seçtiği ve sadece dörtte biri dijital okumayı tercih ettiği bulunmuştur (Borisenko, Mironova, Şişkova, & Granik, 2020). Günlük dijital okuma süreleri ile ilgili araştırma Seyfettin Bulut ve Fatma Susar (2021) yapmışlardır. İlkokul öğrencilerinin ekrandan okuma tutumlarını inceleyen araştırmasında öğrencilerin ekrandan okumaya yönelik tutumları günlük bilgisayarda geçirilen süreye göre anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Minsk şehrinde 250 orta okul öğrencileri ile çocuk ve ergenlerin bilgi ihtiyaçlarını ve okuma tercihlerini belirlemek amacıyla karma yöntemi kullanılarak bir araştırma yapılmıştır. Sonucunda gençlerin okuma aralığı okul müfredatındaki çalışmalarla sınırlı olduğu ve çoğu zaman öğrenciler bir eseri seçerken temel faktörün film uyarlaması olduğu saptanmıştır. Çalışma bulgularında kitap okuma değişkeninde anlamlı düzeyde cinsiyet farklılığı çıkmıştır. Kızlar daha çok sanat, manga ve anime türündeki edebiyatlara hakimken, erkekler ise teknolojiye, internetteki diğer oyunlara daha çok ilgi duymaktadırlar (Kovalevskaya, 2022).

Alanyazında dijital okuma ya da ekrandan okuma ile ilgili çeşitli açılardan incelenmiş olan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Kırgızistan'da yapılan, kırgız üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı Kırgızistan'daki üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi alanyazına katkı getireceği düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın problem durumu Kırgızistan'daki üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunu incelemesidir.

Çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumları ne düzeydedir?
2. Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının:
  - a. Cinsiyete,
  - b. Öğrenim gördükleri fakülteye,
  - c. Sınıf düzeyine,
  - d. Okuma tercihine (kağıt ya da dijital cihaz),
  - e. Günlük dijital okuma süresine,
  - f. Günlük basılı kaynaktan okuma süresine,
  - g. Dijital cihazlardan okuma yeterliliği düzeyine,
  - h. Dijital cihazlarında bir kitaplığın olup olmadığı durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılıklar yaratmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada betimsel nitelikli tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel yöntem olayların, objelerin, kurumların, varlıkların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye ve açıklamaya çalışmaktadır. Tarama modeli, geçmişte olmuş ya da halen olan bir durumu var olan şekliyle tespit etmeyi amaç edinen bir araştırma modelidir. Araştırmanın konusu, kendi koşulları içinde olan haliyle tanımlanmaya çalışılır, onları herhangi bir şekilde değiştirme ya da etkileme söz konusu değildir (Karasar, 2009).

Çalışma Grubu

Araştırma evrenini 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmuştur. Çalışma örneklemini Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde eğitim gören 209 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem grubu tanıtıcı bulgular Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Örneklem Grubu Tanıtıcı Bulgular

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kadın	153	73,2
	Erkek	56	26,8
Öğrenim Gördükleri Fakülteler	Edebiyat	64	30,6
	İletişim	44	21,1
	İktisat	50	23,9
	Mühendislik ve Fen	51	24,4
Sınıf Düzeyi	1.sınıf	78	37,3
	2.sınıf	42	20,1
	3.sınıf	45	21,5
	4.sınıf	44	21,1
Okuma Tercihi	Kağıt Üzerinden	155	74,2
	Dijital Cihazdan	54	25,8
Günlük Dijital Okuma Süresi	0-1,29	46	22,0
	1,30-3	72	34,4
	3,01-5	51	24,4
	5,01 ve üzeri	40	19,1
Günlük Basılı Kaynaktan Okuma Süresi	0-1,29	94	45,0
	1,30-3	78	37,3
	3,01-5	37	17,7
Dijital Cihazlarda Okuma Yapma Yeterliliği	Orta	130	62,2
	İyi	79	37,8
Dijital Cihazlarda Kitaplığınız Var mı?	Evet	149	71,3
	Hayır	60	28,7

Tablo 1’de araştırmanın çalışma grubunu oluşturan üniversite öğrencilerin %73,2’si kadın (n=153), %26,8’i erkektir (n=56). Katılımcıların öğrenim gören fakültelere göre bakıldığında en çok katılım gösterenler edebiyat fakültesi öğrencileri (n=64) olduğu, en az katılım gösteren öğrencilerin (n=44) ise iletişim fakültesi öğrencileri olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin dijital okuma tercihlerine bakıldığında %74,2’si kağıt üzerinden (n=155), %25,8’i dijital cihazlardan okumayı (n=54) tercih etmektedirler. Öğrencilerin çoğu (n=94) 0-1.29 saat aralığında günlük dijital okuma yapmakta iken, en az dijital okuma yapanlar 5.01 ve üzeri saat aralığında (n=40) dijital okuma yapanlardır. Katılımcıların çoğu (n=78) günde 1.30-3 saat aralığında basılı kaynaktan okuma yapmaktadırlar. Kalan öğrenciler (n=37) günde 3.01-5 saat aralığında kağıt üzerinden okuma yapmaktadırlar. Dijital cihazlarda okuma yapma yeterliliğine göre değerlendirildiğinde ise %62,2’si orta (130), %37,8’i iyi (n=79) olarak belirtmişlerdir. Dijital cihazlarında kitaplığın olup olmadığına bakıldığında %71,3’ünde dijital kitaplığın (n=149) olduğu, %28,7’inde ise (n=60) olmadığı saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Yurdakal ve Kırmızı (2021) tarafından geliştirilen "Öğretmen Adayları İçin Dijital Okumaya Yönelik Tutum" ölçeği kullanılmıştır. Ölçek iki alt faktörden oluşmaktadır. Birinci alt faktör "dijital okumanın özellikleri" ikinci alt faktör ise "dijital okuma tercihleri" olarak adlandırılmıştır. Ölçek 31 sorudan oluşmaktadır ve beşli likert derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. İfadeler 5’li likert şeklinde "kesinlikle katılıyorumdan" "kesinlikle katılmıyorum" kadar puanlanmaktadır. Analizler sonucunda ölçeğin KMO değeri 0.818; Cronbach’s Alpha değeri 0,956; Spearman-Brown korelasyon değeri 0,92; Guttman Split-Half değeri 0,923; Anova Tukey’s Nonadditivity ,000, Hotelling's T-Squared ,000 ve Intraclass Correlation Coefficient değeri ,000 bulunmuş olup ölçek iki alt ölçekten oluşmaktadır. İlk alt ölçek ölçeğin varyansının %33,22’ini; ikinci alt ölçek ölçeğin varyansının ise %21,08’ini açıkladığı görülmektedir. Birinci alt ölçekte yer alan maddelerin faktör madde yük değerleri 0,81 ile 1-0,535 arasında; ikinci alt faktörde yer alan maddelerin faktör yük değerleri ise 0,791 ile -0,476 arasında değişmektedir. İki faktörün toplam açıkladığı varyans değeri ise %54,30’dur. Doğrulayıcı faktör analizi sonrası IFI değeri 0.92; NFI 0.89; NNFI 0.92; IFI 0.92; CFI 0.92; REMSEA 0.12 ve X2/sd değeri 2.75 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde sosyo-demografik verilerin frekans dağılımları ve ölçeğin aritmetik ortalama ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Verilerin analizinde parametrik veya parametrik olmayan testlerden hangisinin kullanılacağını belirlemek için verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Bunun için ilk olarak histograma bakılmış sonra Kolmogorov-Smirnov (.200) ve Shapiro-Wilk (.421) testlerinin sonuçlarına bakılmış her iki test türünde de anlamlı çıkmadığı gözlenmiştir (p>0.05). Verilerin basıklık

(Skewness) değerinin .197, çarpıklık (Kurtosis) değerinin .329 olduğu belirlenmiştir. Araştırma sorularının yanıtlanması için kullanılan istatistiksel yöntemler betimsel istatistikler, ikili karşılaştırmalarda bağımsız örneklem için t-testi, üç ve üzeri örneklemde iki yönlü ANOVA kullanılmıştır. Yapılan istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi (p) .05 olarak kabul edilmiştir. Karşılaştırma işlemlerinde varyans eşteşliği Levene testi ile kontrol edilerek sağlanmıştır. t-testleri ve varyans analizlerinden elde edilen bulgular Levene testi sonuçlarına göre raporlanmıştır.

Bulgular

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarına ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 2. *Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okumaya Yönelik Tutumları*

Dijital okuma tutumu ve alt boyutlar	ao	ss	Değerler
Dijital okumanın özellikleri alt boyutu	69	10.41	Düşük Düzey Tutum
Dijital okuma tercihleri alt boyutu	31	4.93	Düşük Düzey Tutum
Dijital Okuma Tutumu Toplam Puan	100	11.10	Orta Düzey Tutum

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcıların birinci alt boyuta (Dijital okumanın özellikleri) ilişkin tutum puanları düşük düzeyde bulunmuştur. İkinci alt boyutta (Dijital okuma tercihleri) da benzer sonuçlar elde edilerek katılımcıların düşük düzey tutuma (AO=31) sahip oldukları belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumları orta düzeyde olduğu saptanmıştır (AO=100).

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının cinsiyet ve sınıf değişkenine göre tutumları ve iki yönlü ANOVA analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. *Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkeni ile Sınıf Değişkenine İlişkin Dijital Okuma Tutumları ve İki Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)*

Varyans Kaynağı	kt	sd	ko	f	p	η_p^2
cinsiyet	0,002	1	0,002	0,023	0,879	0,000
sınıf	0,655	3	0,218	2,057	0,107	0,030
cinsiyet*sınıf	0,466	3	0,155	1,464	0,226	0,021
Hata	21,343	201	0,106			
Toplam	2068,359	209				

Dijital okumaya yönelik kadınların tutum puanları ortalamaları $\bar{X}=3,12$ 'dir erkek katılımcıların dijital okumaya yönelik tutum puan ortalamaları $\bar{X}=3,14$ 'tür. Bu iki grubun dijital okumaya yönelik tutum puanları arasında görüldüğü üzere anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [F(1,201)=0,023; p>.05]. 1.sınıf üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutum puan ortalamaları $\bar{X}=3,12$ 'dir 2.sınıfların dijital okumaya yönelik tutum puan ortalamaları $\bar{X}=3,10$ 'dur en düşük tutum puan ortalaması 3.sınıflarda çıkmıştır $\bar{X}=3,08$ en yüksek tutum puan ortalamasına sahip olan 4.sınıflar $\bar{X}=3,22$ olmuştur. Bu grupların dijital okumaya yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır [F(3,201)=2,057; p>.05]. Dijital okumaya yönelik en yüksek tutum puanları 4.sınıf erkek öğrencilerinde olduğu, en düşük puanlar da 3.sınıf erkek öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Ancak üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutum puanları cinsiyet ve sınıf değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir [F(3,201)=1,464; p>.05]. Cinsiyet ile sınıf arasında orta düzeyde $\eta_p^2=0,021$ etki büyüklüğü görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının cinsiyet ve fakülte değişkenine göre tutumları ve iki yönlü ANOVA analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. *Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkeni ile Fakülte Değişkenine İlişkin Dijital Okuma Tutumları ve İki Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)*

Varyans Kaynağı	kt	sd	ko	f	p	η_p^2
cinsiyet	0,027	1	0,027	0,252	0,616	0,001
fakülte	0,364	3	0,121	1,136	0,336	0,017
cinsiyet*fakülte	0,683	3	0,228	2,134	0,097	0,031
Hata	21,449	201	0,107			
Toplam	2068,359	209				

Dijital okumaya yönelik edebiyat fakültesinde eğitim gören öğrencilerin tutum puan ortalamaları $\bar{X}=3,12$ 'dir, iletişim fakültesi öğrencilerinin aritmetik ortalamaları $\bar{X}=3,10$ 'dur, en düşük puan

ortalama iktisat fakültesi öğrencilerinin $\bar{X}=3,08$ 'dir, en yüksek aritmetik ortalamaları mühendislik ve fen fakültelerinde eğitim alan öğrencilerin $\bar{X}=3,22$ 'dir. Dijital okumaya yönelik tutum puan ortalamaları fakülteye göre istatistiksel bir farklılık göstermemektedir [F(3,201=1,136; p>.05]. En yüksek dijital okumaya yönelik tutuma sahip erkek iktisat fakültesinde eğitim alan öğrenciler olmuştur. En düşük dijital okuma tutumuna sahip erkek iletişim fakültesi öğrencileri olarak saptanmıştır. Cinsiyet ile fakülte arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [F(3,201=2,134; p>.05]. Cinsiyet ile fakülte arasında orta düzeyde etki büyüklüğü görülmektedir $\eta_p^2=0,031$.

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının okuma tercihi ve günlük dijital okuma süresine göre tutumları ve iki yönlü ANOVA analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Üniversite Öğrencilerinin Okuma Tercihi (kağıt, dijital cihaz) ile Günlük Dijital Okuma Süresine İlişkin Dijital Okuma Tutumları ve İki Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Varyans Kaynağı	kt	sd	ko	f	p	η_p^2
Okuma tercihi	0,692	1	0,692	7,000	0,009	0,034
D.okuma süresi	0,205	3	0,068	0,689	0,560	0,010
Okumatercihi*D.okuma süresi	0,715	3	0,238	2,410	0,068	0,035
Hata	19,885	201	0,099			
Toplam	2068,359	209				

Dijital okumaya yönelik kağıttan okumayı tercih edenlerin tutum puan ortalamaları $\bar{X}=3,08$ 'dir, dijital cihazlardan okumayı tercih edenlerin tutum puan ortalamaları $\bar{X}=3,28$ 'dir. Bu iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu farklılık dijital cihazlardan okumayı tercih edenlerin lehine çıkmıştır [F(1,201=7,000; p<.05]. Dijital okumaya karşı günlük dijital okuma süresi 0-1,29 ve 1,30-3 arasında olanların tutum puan ortalamaları $\bar{X}=3,11$ 'dir, en yüksek tutum puanına sahip 3,01-5 arasında dijital okuma yapanlardır $\bar{X}=3,16$ 'dir, 5,01 ve üzeri dijital okuma yapanların tutum puanları $\bar{X}=3,14$ 'tür. Bu gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır, ancak 3,01-5 arasında dijital okuma yapanların lehine olduğu görülmektedir [F(3,201=0,689; p>.05]. Dijital cihazlardan okumayı tercih eden günlük dijital okumayı 1,30-3 saat aralığında okuma yapan öğrenciler en yüksek dijital okumaya karşı tutuma sahiptirler. Okuma tercihi ve günlük dijital okuma yapma arasında dijital okumaya yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır [F(3,201=0,068; p<.05]. Okuma tercihi (kağıt, dijital cihaz) ile dijital okuma süresleri arasında orta düzeyde etki büyüklüğü görülmektedir $\eta_p^2=0,035$.

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının okuma tercihi ve günlük basılı kaynaktan okuma süresine göre tutumları ve iki yönlü ANOVA analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Üniversite Öğrencilerinin Okuma Tercihi (kağıt, dijital cihaz) İle Günlük Basılı Kaynaktan Okuma Süresine İlişkin Dijital Okuma Tutumları ve İki Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Varyans Kaynağı	kt	sd	ko	f	p	η_p^2	Anlamlı farklılık (Scheffe)
Okuma tercihi	0,379	1	0,379	3,971	0,0048	0,019	
Basılı kaynaktan okuma süresi	0,960	2	0,480	5,034	0,007	0,047	0-1,29 – 3,01-5 1,30-3 – 3,01-5
Okuma tercihi*B.K.okuma süresi	0,570	2	0,285	2,990	0,053	0,029	
Hata	19,351	203	0,095				
Toplam	2068,359	209					

Üniversite öğrencilerinin günlük basılı kaynaktan 0-1,29 arası ve 1,30-3 arası okuma yapanların dijital okumaya karşı tutum puanları $\bar{X}=3,16$ 'dır, 3,01 ve 5 saat arası basılı kaynaktan okuma yapanların dijital okumaya karşı tutum puanları $\bar{X}=2,97$ 'dir. Bu gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir [F(2,203=5,034; p<.05]. Bu farklılık 0-1,29 arası ve 1,30-3 saatleri arası kağıttan okuma yapan öğrencilere göre 3,01 ve 5 saat arası basılı kaynaktan okuma yapan üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumları daha düşük olduğu saptanmıştır. Okuma tercihi (kağıt, dijital cihaz) ile basılı kaynaktan okuma süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık çıkmamıştır. Bu iki grup arasında orta düzeyde etki büyüklüğünün olduğu görülmektedir $\eta_p^2=0,029$.

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarının okuma yapma yeterliliği ve elektronik kitaplığın olup olmadığına göre tutumları ve iki yönlü ANOVA analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. *Üniversite Öğrencilerinin Okuma Yapma Yeterliliği ile Dijital Cihazlarında Elektronik Kitaplığın Olup Olmadığına Göre Dijital Okuma Tutumları ve İki Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)*

Varyans Kaynağı	kt	sd	ko	f	p	η_p^2
Okuma yapma yeterliliği	0,572	1	0,572	5,564	0,019	0,026
Elektronik kitaplık	0,024	1	0,024	0,231	0,631	0,001
OYY*EK	0,051	1	0,051	0,496	0,482	0,002
Hata	21,073	205	0,103			
Toplam	2068,359	209				

Orta okuma yapma yeterliliğine sahip olan üniversite öğrencilerinin dijital okumaya karşı tutum puanları $\bar{X}=3,07$ 'dir, iyi okuma yapma yeterliliğine sahip öğrencilerin tutum puanları $\bar{X}=3,22$ 'dir. Bu iki grup arasında görüldüğü gibi anlamlı bir farklılık iyi okuma yapma yeterliliğine sahip öğrenciler lehine çıkmıştır [F(1,205=5,564; p<.05]. Dijital cihazlarda elektronik kitaplığı olanların dijital okumaya yönelik tutum puanları $\bar{X}=3,14$ 'tür, elektronik kitaplığı olmayanların tutum puanları ise $\bar{X}=3,10$ 'dur. Dijital okumaya yönelik en yüksek tutum iyi düzeyde dijital okumaya sahip olan ve dijital cihazlarında elektronik kitaplığı olan üniversite öğrencilerine aittir. Dijital cihazlarında elektronik kitaplığın olup ancak orta düzeyde dijital okuma yeterliliğine sahip öğrenciler en düşük dijital okumaya karşı tutuma sahiptirler. Dijital okumaya yönelik tutumları dijital cihazlarında elektronik kitaplığın olup olmadığına göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık saptanmamıştır, ancak elektronik kitaplığı olanların lehinedir [F(1,205=0,231; p>.05]. Okuma yapma yeterliliği ile elektronik kitaplığın olup olması arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır [F(1,205=0,496; p>.05]. Bu iki grup arasında küçük düzeyde etki büyüklüğünün olduğu görülmektedir $\eta_p^2=0,002$.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumları orta düzeyde olduğu saptanmıştır (AO=100). Portekiz'de 2014 yılında dijital okuma ile ilgili araştırma yapılmıştır. Araştırmada dijital cihazların satışlarının arttığı ancak dijital okumanın geride kaldığı bulunmuştur (Cardoso, Ganito, & Ferreire, 2014). Benzer bir durum yapılan araştırmada da görülmektedir. Araştırma katılımcılarının %71,3'ünde teknolojik cihazlarında elektronik kitaplığın olduğu saptanmıştır. Ancak katılımcıların 74.2'si dijital cihazdan okumayı tercih etmemektedirler. Bu bulgunun ortaya çıkmasının başlıca nedeni Kırgızistan eğitim kurumlarının çoğu teknolojik cihazlarla donatılmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumları farklı değişkenler açısından incelendiğinde, cinsiyet, sınıf, fakülte değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Erten'in (2019) Z kuşağının dijital cihazlara yönelik tutumlarını inceleyen çalışmasında erkek ve kız öğrencilerinin tutumlarını karşılaştırmıştır, sonucunda anlamlı farklılık bulunmamıştır. Bu bulgular araştırma sonucu ile örtüşmekte ve benzer sonuçlar bulunmuştur. Bu bulguların hem erkek hem kadınların dijital okumaya karşı tutumlarının aynı yönde olduğu ve günümüzde erkek kadın fark etmeksizin teknoloji ve teknoloji gelişimlerine tutumlarının aynı yönde olduğunun göstergesidir. Ancak literatür tarandığında farklı sonuçlar elde edilen araştırmalar da bulunmaktadır. Ortaokul öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumlarını araştıran bir çalışmada erkek öğrencilerin tutumları daha yüksek olduğu saptanmıştır. Okuma yapma amaçlarına ve okuduğu sayfa sayısına, sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir. (Soyuçok ve Mazmun Akar, 2018). Sarıkaya'nın (2019) öğretmen adayları ile yaptığı araştırmada sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılık saptanmamıştır. Araştırma bulguları bu çalışma sonuçları ile örtüşmektedir. Sadece cinsiyet açısından değil hem yaş hem farklı ilgi alan yani fakülte farklı olmasına rağmen dijital okumaya yönelik tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır. Günümüzde gençlerde yaş ve fakülteye göre eşitsizliğin ayırmacılığın olmaksızın dijital okumaya yönelik tutumları aynı yönde olduğu tespit edilmiştir. Ancak 4.sınıf erkek öğrencilerin dijital okumaya yönelik tutumu diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 4.sınıfların aritmetik puanlarının diğer grup sınıflarına göre yüksek olmasının nedeni tez yazma işlemleri ve devlet sınavlarına hazırlıklar daha çok bilgisayar üzerinden yapıldığından dolayı 4.sınıfların daha yüksek elektronik okuma tutumlarına sahip olduğu düşünülmektedir. Fakülte bazından bakıldığı zaman da yine erkek iktisat fakültesinde eğitim gören öğrenciler lehine çıkmıştır. Erkek öğrencilerin dijital okuma tutumlarının kadın öğrencilere göre daha yüksektir, benzer sonuçlar elde edilen başka araştırmalar da bulunmaktadır, bunun nedeni erkek öğrencilerin dijital cihazlara, teknolojiye ve bilgisayara daha yakın olmasıdır (Korkmaz ve Altun, 2013; Kovalevskaya, 2022).

Üniversite öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumu okuma aracı tercihine göre değerlendirildiğinde dijital cihazdan okumayı tercih edenlerin lehine olduğu görülmektedir. Bu durum teknoloji aracılığı ile

okumayı tercih eden katılımcıların dijital okumaya yönelik tutumlarının daha yüksek olduğu anlama gelmektedir. Japonya’da 2016 yılında basılı veya dijital kaynaktan okuma yapma tercihlerini belirlemek amacıyla 18 ile 69 yaş arasındaki 1755 katılımcıdan oluşan bir araştırma Kurata v.d. (2016) tarafından yapılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların tercihlerinin %70’i basılı kaynaktan ziyade dijital kaynak olduğu saptanmıştır. Ancak farklı bulgular da bulunmaktadır. Türkiye’de kağıt üzerinden ya da ekrandan okuma tercihlerine yönelik görüşlerini araştıran bir çalışmada öğretmenler ekrandan okumaktansa basılı kaynaktan okumayı tercih ettikleri belirlenmiştir (Dağtaş, 2013). Kırgızistan ile Türkiye’de yapılan araştırmalarda benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bunun nedeni Kırgızistan’da teknoloji gelişmelerine önem verilmemesi ve Kırgızistan’daki eğitim kurumları gerekli teknolojik araçlarla donatılmamış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Araştırmada günlük dijital okuma süreleri karşılaştırıldığında dijital araçtan okuma saatleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Seyfettin Bulut ve Fatma Susar’ın (2021) ilkökul öğrencilerinin ekrandan okuma tutumlarını inceleyen araştırmasında öğrencilerin ekrandan okumaya yönelik tutumları günlük bilgisayarda geçirilen süreye göre değişmediği bulunarak araştırma ile benzer veri elde edilmiştir. Bunun nedeni günümüzde her bireyin kendine özgü cep telefon, tablet gibi araçların olması ve her birey teknolojik cihazla okuma yapma erişimine sahip olmasıdır. Ancak dijital cihazdan okumayı tercih eden 1,30-3 saat aralığında okuma yapan öğrencilerin dijital okumaya yönelik tutum puanları kağıttan okumayı tercih eden öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Ulu ve Zelzele’nin (2018) öğretmen adayları arasında dijital okuma öz yeterlilikleri araştırıldığında 1-3 saatleri arasında ekran okuma yapanların lehine çıkararak benzer sonuçlar saptanmıştır. Günlük basılı kaynaktan okuma süresine göre katılımcıların dijital okumaya yönelik tutumlarının karşılaştırılması sonucunda anlamlı bir farklılığın olduğu saptanmıştır. Gruplar arasındaki farklılık günde 3,01 ile 5 saat arasında basılı kaynaktan okuma yapan gençler günde 3 saatten az basılı kaynaktan okuma yapanlara göre dijital okumaya yönelik tutumları daha düşük çıkmıştır. 5 ve üzeri saat aralığında kağıttan okumayı tercih eden öğrencilerin dijital okumaya daha düşük tutum gösterme nedenleri olarak geleneksel eğitim görme, daha kolay odaklanabilme gibi özellikler düşünülebilir.

Bugüne kadar yapılan araştırmalarda okuma algıları dijital kaynak veya basılı kaynaktan okuma yapma farklarına göre incelendiğinde anlamlı farklılık bulunmamaktadır (Long ve Szado, 2016; Çetin ve Mertol, 2021; Çağrı, 2018).Günümüzde ne kadar teknoloji gelişirse gelişsin yine de gençler arasında basılı kaynaktan okumayı tercih edenler bulunmaktadır ve bulunmaya devam edeceği düşünülmektedir. Ancak bu bulgunun öğrenciler hiç dijital okuma yapmaz anlamına gelmemektedir. Araştırma katılımcılarının %71,3’ünde teknolojik cihazlarında elektronik kitaplığın olduğu saptanmıştır. Ancak katılımcıların sadece %25,8’i dijital cihazdan okumayı tercih etmektedir. Yani öğrencilerin çoğunda elektronik kitaplık bulunmakta ancak elektronik okumayı çoğu öğrenci tercih etmemektedirler. Bunun nedeni duygusal deneyim istekleri, koleksiyon oluşturma istekleri, algılama özellikleri olarak sıralanabilir. Dijital okuma yapma yeterliliğine göre üniversite öğrencilerin dijital okumaya yönelik tutumları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılığın dijital okuma yapma yeterliliğinin iyi olanlar lehine olduğu bulunmuştur. Teknoloji kullanımında kendini yeterli hissedilen bireyin dijital okuma yeterliliği de iyi düzeyde olacağı varsayılmaktadır. Araştırmada gruplar karşılaştırıldığında iyi düzeyde dijital okumaya sahip olan ve dijital cihazlarında elektronik kitaplığı olan üniversite öğrencilerinin dijital okumaya olan tutumlarının dijital araçlarda elektronik kitaplığı olup orta düzeyde dijital okuma yeterliliğine sahip olan öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgudan yola çıkılırsa asıl önemli olan nesnenin var olması değil onun kullanılmasıdır.

Araştırma katılımcılarının dijital okumaya yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu, ancak ölçekte yer alan iki alt boyutta da (Dijital okumanın özellikleri ve Dijital okuma tercihleri) düşük tutum gösterdikleri saptanmıştır. Bunun başlıca nedenlerinin biri özel eğitim kurumları hariç okul, üniversite gibi eğitim kurumlarında akıllı tahta, projeksiyon, bilgisayar gibi dijital araçlarla donatılmadığından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu veri ışığında Kırgızistan devleti tarafından eğitim kurumlarını dijital araçlar ile donatması hem öğrenciler, hem eğitimciler için yararlı olacağı ile birlikte teknoloji ve bilgi çok hızlı gelişen dünyada çağın özelliklerine, gereksinimlerine uygun bireyler yetişmesi konusunda da çok önemlidir. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sadece %37,8’i iyi düzeyde dijital okuma yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu bulguya dayanarak öğrencilere üniversite veya farklı kurumlar tarafından öğrenciler için ücretsiz dijital okuma yeterliliğini arttıracak eğitimlerin düzenlenmesi önerilebilir. Katılımcıların %74,2’si kağıt üzerinden okumayı tercih etmektedirler. Bu sonuçlar dikkate alındığında Kırgızistan’daki üniversite öğrencilerinin gelişen bilgi ve dijital teknolojilere ayak uydurmakta zorlandığı düşünülebilir. Bundan dolayı ilk okuldan başlayarak dijital araçlardan okuma yapmaya öncelik verilmesi yarar görülmektedir. Üniversite öğrencileri için zorunlu dersler yanında seçmeli ders olarak dijital okuma dersleri verilebilir. Çünkü öğrenciler

üniversiteye farklı bölgelerden, farklı sosyoekonomik duruma sahip olan ailelerden gelip eğitim almaktadırlar. Dolayısıyla dijital uçurum sorununun önüne üniversitede seçmeli olarak dijital okuma dersleri verilerek geçilebileceği düşünölmektedir. Böylece dijital okuma dersini sadece ihtiyacı ve isteği olan bireyler almış olacaktır. Bununla birlikte öğretmen ve akademisyenlerin dijital okumaya yönelik görüşleri de en az öğrencilerin görüşleri kadar önemlidir. Bunun nedeni öğretmen tutumları öğrenci tutumlarını da etkileyebileceği düşünölmektedir. Dolayısıyla araştırmacılar gelecekte öğretmen ve akademisyenlerin tutumlarının ortaya konulmasını sağlayan çalışmalar yapılabilir. Dijital ya da kağıttan okumanın etkilerini araştıran uygulamaya dönük çalışmaların yapılması alana önemli katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Bu bağlamda gelecekte dijital okuma ile ilgili deneysel çalışmalar yapılabilir.

Etik Beyan

“Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okumaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 01.12.2023 tarih ve 2023-3 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Her iki araştırmacı da %50 oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Araştırmanın özet kısmı 12. Uluslararası Al Farabi Bilimsel Araştırmalar ve İnavasyon Kongre’sinde bildiri olarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Liman Kaban, A., Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 7(2), 35-63. <https://doi.org/10.51948/auad.911584>
- Buckingham, D. (2020). Defining digital literacy. In: Bachmair B. (Eds.), *Medienbildung in neuen Kulturräumen*. Verlag für Sozialwissenschaften, 59-71, https://doi.org/10.1007/978-3-531-92133-4_4
- Bulut, S., & Susar, K. (2021). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin ekrandan okumaya yönelik tutumları. *Temel Eğitim Dergisi*, 11, 17-29. <https://doi.org/10.52105/temelegitim.11.2>
- Çağrı, B. (2018). Basılı ve dijital ortamlarda ortaokul öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerinin karşılaştırılması (Yüksek Lisans Tezi). *YÖK Açık Bilim*, <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/608256>.
- Çetin, Y., & Mertol, H. (2021). Okuma hızı ve okuduğunu anlama düzeyi üzerinde yazı ortamının etkisi. *Dijital Ölçme ve Değerlendirme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 71-81. <https://doi.org/10.29329/dmer.2021.285.5>.
- Cihan, H. (2022). Dijital okuma ortam tasarımının ilkökul öğrencilerinin okuma becerilerine etkisinin incelenmesi (Doktora Tezi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Coiro, J. (2009). Rethinking online reading assessment. *Educational Leadership: Journal of the Department of Supervision and Curriculum Development*, 66(6), 59-63. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/291758299_Rethinking_Online_Reading_Assessment
- Erten, P. (2019). Z kuşağının dijital teknolojiye yönelik tutumlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 190-202. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/679391>.
- Dağtaş, A. (2013). Öğretmenlerin basılı sayfa ve ekrandan okuma tercihleri ile eğitimde elektronik metin kullanımına yönelik görüşleri. *Turkish Studies*, 8(3), 137-161. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4390>
- Frey, A., Hartig, J., Katzel, A., Zinkernagel, A., & Moosbrugger, H. (2007). The use of virtual environments based on a modification of the computer game QuakeIII Arena in psychological experimenting. *Computers in Human Behavior*, 23(4), 2026-2039. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2006.02.010>
- Güneş, F. (2014). *Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Hilbert, M., & Lopez, P. (2011). The world’s technological capacity to store, communicate, and compute information. *Science*, 332(6025), 60-65. DOI: 10.1126/science.1200970
- Karadağ, R., & Yurdakal, İ. (2016). İlk ve orta okullarda türkçe öğretimi. F. S. Kırmızı (Ed.), *Okuma Eğitimi içinde* (61-73.ss.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karasar, Ş. (2004). Eğitimde yeni iletişim teknolojileri internet ve sanal yüksek eğitim. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(4), 117-125. Erişim adresi <http://tojet.net/articles/v3i4/3416.pdf>

- Korkmaz, Ö., & Altun, H. (2013). Mühendislik ve BÖTE öğrencilerinin bilgisayar programlama öğrenmeye dönük tutumları. *The Journal of Akademik Social Science Studies*, 6(2), 1169-1185. Erişim adresi https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/79201/makaleler/6/2/arastirmx_79201_6_pp_1169-1185.pdf
- Kurata, K., İsita, E., Miyata, Y., & Minami, Y. (2016). Print or digital? Reading behavior and preferences in Japan. *Journal of the Association for information Science and Technology*, 68 (4), 884-898. <https://doi.org/10.1002/asi.23712>
- Long, D., & Szado, S. (2016). E-readers and the effects on students' reading motivation, attitude and comprehension during guided reading. *Cogent Education*, 3 (1), 1-11. DOI: 10.1080/2331186X.2016.1197818.
- Odabaş, H., Odabaş, Z., & Binici, K. (2020). Dijital bilgi kaynakları ve ortamlarının üniversite öğrencilerinin okuma davranışlarına etkileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(227), 89-116. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/56322/778250>
- Özerbaş, M., & Kuralbayeva, A. (2018). Türkiye ve Kazakistan öğretmen adaylarının dijital okuyazarlık düzeylerinin değerlendirilmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 16-26. <https://doi.org/10.21666/muefd.314761>
- Parlak, B. (2017). Dijital çağda eğitim: Olanaklar ve uygulamalar üzerine bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1741-1759. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1019075>
- Şahenk Erkan, S., & Balaban Dağal, A. (2018). Öğretmen adayların dijital okuma, yazma ve sunum hazırlama becerileri hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi. *Journal of International Scientific Researches*, 3(1), 131-144. <https://doi.org/10.21733/ibad.373767>
- Sarıkaya, B. (2019). Türkçe öğretmeni adaylarının dijital okuyazarlık durumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1098-1107. Erişim adresi <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/evaluation-of-digital-literacy-status-of-prospective-turkish-teachers-in-terms-of-various-variables.pdf>
- Seferoğlu, S. (2014). Dijital Araçlar ve Eğitim. *Hürriyet (10 Kasım 2014)*. Erişim adresi <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/dijital-aralar-ve-egitim-27537187>
- Soyuçok, M., & Mazmun Akar, S. (2018). Ortaokul öğrencilerinin ekran okumaya karşı tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(2), 17-30. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/turkegitimdergisi/issue/41487/466479>
- Taşkıran, A. (2017). Dijital çağda yükseköğretim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 96-109. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/402573>
- Ulu, H., & Zelzele, E. (2018). Öğretmen adaylarının ekran okuma öz yeterlik algılarının incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2608-2628. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623566>
- We Are Social*. (2021). Digital 2021: Global Overview Report. Erişim adresi <https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2021-global-overview-report-january-2021-v03>
- Yurdakal, İ., & Kırmızı, S. (2021). Öğretmen adayları için dijital okumaya yönelik tutum ölçeği (DOTÖ): Geçerlilik güvenirlik çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), 137-159. <https://doi.org/10.53444/deubefd.788603>
- Borisen'ko, N., Mironova, K., Şişkova, S., & Granik, G. (2020). Osobnosti tsifrovogo çteniya sovremennih podrostkov: rezul'tatı teoretiko-empiriçeskogo issledovaniya. *Science for Education Today*, 10(5), 28-52. DOI: 10.15293/2658-6762.2005.02
- Kovalevskaya, N. (2022). TSifrovoe çtenie: formirovanie novogo tipa çitatelya. *Trudı BGTU*, 4(1), 159-165. Erişim adresi <https://elib.belstu.by/bitstream/123456789/47319/1/22.%20%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F.pdf>
- Soldatova, G., Rasskazova, E., & Nestik, T. (2017). TSifrovoe pokolenie Rossii: kompetentnost' i bezopasnost'. Moskva: Smisl.

EXTENDED ABSTRACT

The determination of the attitudes of university students in Kyrgyzstan towards digital reading constitutes the problem situation of the research. The aim of the study is to identify the attitudes of university students towards digital reading. To achieve this goal, the following questions were addressed: Does the attitude of university students towards digital reading create significant differences based on gender, faculty, class level, reading preference (paper or digital device), daily digital reading time, daily reading time from printed sources, proficiency in reading from digital devices, and the presence of a digital library on their devices? When examining the literature, various studies related to digital reading are found. For instance, a study conducted in Russia, titled "Features of Digital Reading for Modern Youth: Results of Theoretical and Empirical Research," involved 1835 students from 14 different regions in 5-8 grades. The results indicated that more than half of the participants preferred reading from paper, while only a quarter favored digital reading (Борисенько, Миронова, Шишкова, и Граник, 2020). In Minsk, a research study involving 250 middle school students was conducted using a mixed-method approach to determine the information needs

and reading preferences of children and adolescents. The findings revealed that young individuals' reading choices were often limited to school curriculum studies, and the primary factor influencing their book selection was the existence of a film adaptation (Kovalevskaya, 2022). Similar research has been conducted in Turkey; for example, Seyfettin Bulut (2022) conducted an experimental study on digital reading motivation, perception of digital reading, and comprehension of what is read among 4th-grade primary school students. The results showed that the experimental group had significantly higher digital reading and motivation scores compared to the control groups. Frey, Hartig, Ketzl, Zinkernagel, and Moosbrugger (2007) also asserted that digital technologies enhance reading motivation. However, contrasting views argue that despite the convenience of reading on technology, motivation for reading has decreased recently (Bulut, 2022). Despite these extensive studies, no previous research has been conducted on digital reading in Kyrgyzstan. Therefore, there is a need for research in the field of digital reading. This study, aiming to examine university students' attitudes towards digital reading, utilized a descriptive qualitative survey model. The population of the research consists of students studying at Kyrgyzstan Turkey Manas University in the 2023-2024 academic year. The study sample includes 209 students from Kyrgyzstan Turkey Manas University. The research results analyzed university students' attitudes towards digital reading in terms of various variables, and no significant differences were found based on gender, class, or faculty. However, contrasting results have been obtained in different studies. In a study investigating middle school students' attitudes towards digital reading, it was found that male students had higher attitudes (Soyuçok & Mazmun Akar, 2018). In a study examining the attitudes of Generation Z towards digital devices, Erten (2019) compared the attitudes of male and female students, finding no significant difference. This finding is consistent with the results of this research, suggesting that both male and female students have similar attitudes towards digital reading. When evaluating university students' attitudes towards digital reading based on their reading tool preferences, those who prefer reading from digital devices have higher attitudes. This suggests that participants who prefer reading through technology have higher attitudes towards digital reading. A study conducted in Japan in 2016 to determine preferences for reading from printed or digital sources found that 70% of participants preferred digital sources over printed ones (Kurata et al., 2016). However, different findings exist. In a study in Turkey investigating preferences for reading on paper or screens, teachers were found to prefer reading from printed sources rather than screens (Dağtaş, 2013). Similar results have been obtained in research conducted in Kyrgyzstan and Turkey. This may be attributed to the lack of emphasis on technological developments in Kyrgyzstan and the inadequacy of educational institutions in providing the necessary technological tools. The research found that 71.3% of participants have an electronic library on their technological devices. However, only 25.8% of participants prefer reading from digital devices. This indicates that although most students have an electronic library, they do not prefer digital reading. Reasons for this may include emotional experience preferences, desire to create collections, and perceptual features. When comparing university students' attitudes towards digital reading based on their proficiency in digital reading, a significant difference was found, favoring those with good digital reading proficiency. It is assumed that individuals who feel competent in using technology will also have good digital reading proficiency. The research found that university students who have good digital reading proficiency and an electronic library on their digital devices have higher attitudes towards digital reading compared to those with moderate digital reading proficiency. This finding suggests that the essential aspect is not the existence of the object but its utilization. Only 37.8% of participating university students were found to have a good level of digital reading proficiency. Based on this finding, it is recommended to organize free training sessions for students to improve their digital reading proficiency. The study participants prefer reading on paper (74.2%). Considering these results, it can be assumed that university students in Kyrgyzstan struggle to keep up with evolving information and digital technologies. Therefore, prioritizing digital reading from an early age, starting from primary school, may be beneficial. Digital reading courses can be offered as elective courses alongside mandatory courses for university students. Additionally, future studies can focus on the attitudes of teachers and academicians towards digital reading, as their perspectives are as important as those of students.

Investigation of Financial Literacy Attitudes of University Students in Terms of Some Demographic Characteristics: The Example of Muş Alparslan University Social Sciences Vocational School

Ahmet DÜNDAR¹, & Bengü ŞEKEROĞLU²

Abstract

Financial literacy enables effective planning of the financial future by accurately analyzing the current financial situation. In our country, which has a young population, high financial literacy levels of university students will make positive contributions to the country's economy. In this study; It is aimed to determine the financial literacy knowledge levels of university students. In addition, it is aimed to examine financial attitudes and behaviors, which are two important components of financial literacy, in terms of demographic characteristics. In addition, in the light of the results of the research, it is aimed to determine financial literacy training for college students and to develop strategies on the subject. The sample of the study consists of 280 university students studying in different departments of Muş Alparslan University Social Sciences Vocational School in the 2021-2022 academic year. According to the results of the study, it is seen that 41.8 % of the university students have a low level of financial literacy, 43.6 % have a medium level of financial literacy, and 14.6 % have a high level of financial literacy. In addition, it is seen that there is a significant difference in the sub-dimensions of expenditure, attitude, perception and the total score of financial literacy attitude and behavior according to financial literacy knowledge level. According to financial literacy attitude and behavior levels; A significant difference was found in the sub-dimension of expenditure according to gender and education, expenditure according to the time spent at the university, and perception according to attitude and working status. A correlation test was conducted to find the relationship between the age and financial literacy attitude, and behavior levels of students. The results revealed that there is a low-level negative significant relationship between the age of the students and the sub-dimensions of expenditure and perception.

Key Words: Financial Literacy, Financial Attitude, Financial Behavior

Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Tutumlarının Bazı Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Örneği

Öz

Finansal okuryazarlık, mevcut finansal durumun doğru analiz edilebilmesiyle finansal geleceğin etkin planlanmasını sağlamaktadır. Genç nüfusa sahip olan ülkemizde üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayacaktır. Bu çalışmada; üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık bilgi düzeylerini belirlemek, finansal okuryazarlığın iki önemli bileşeni olan finansal tutum ve davranışlarının demografik özellikler açısından incelemek, araştırmanın sonuçları ışığında yüksekokul öğrencilerine yönelik finansal okuryazarlık eğitimlerinin belirlenmesi, konuyla ilgili stratejilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklemini 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunun farklı bölümlerinde öğrenim gören 280 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin % 41.8'inin düşük, % 43.6'sının orta, % 14.6'sının ise yüksek finansal okuryazarlık bilgi düzeyine sahip olduğu, finansal okuryazarlık bilgi düzeyine göre harcama, tutum, algı alt boyutlarında ve finansal okuryazarlık tutum ve davranış toplam puanında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeylerinde cinsiyet ve öğrenim görülen bölüme göre harcama, üniversitede geçirilen süreye göre harcama ve tutum, çalışma durumuna göre algı alt boyutunda anlamlı farklılık saptanmıştır. Üniversite öğrencilerinin yaşı ile finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeyleri arasındaki korelasyon testi bulgularına göre ise öğrencilerin yaşı ile harcama ve algı alt boyutları arasında, düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı ilişkinin varlığı kanıtlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Tutum, Finansal Davranış

Atıf İçin / Please Cite As:

Dündar, A., & Şekeroğlu, B. (2024). Investigation of Financial Literacy Attitudes of University Students in Terms of Some Demographic Characteristics: The Example of Muş Alparslan University Social Sciences Vocational School. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1258-1271. doi:10.33206/mjss.1368035

Geliş Tarihi / Received Date: 28.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.03.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, a.dundar@alparslan.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-2123-0564

² Öğr. Gör. - Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, b.sekeroglu@alparslan.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-5675-603X

Introduction

Worldwide conflicts, economic instability and demographic changes negatively affect the financial system of countries. Today, global power centers and economic balances are changing rapidly so it is becoming more difficult for society and individuals to adapt to these situations and to understand the complex structure of financial system correctly. With technological developments the variety and presentation of financial products and services is also changing. Digitization facilitates access to financial products and services, but it also poses many risks. Financial products and services offered out of financial institutions, misapplications in financial markets, and incorrect financial decisions undermine the economic well-being of individuals. The current financial situation of countries now requires individuals to have information about financial options. Financial literacy enables an individual to understand financial systems, to make appropriate financial decisions, and to protect himself in the financial system.

Financial literacy enables individuals to manage their budgets in the best way, to have basic concepts about the financial system, and to have knowledge on issues such as saving and investment. It is seen that individuals with a high level of financial literacy increase their saving rates and make the right financial decisions by displaying positive financial attitudes and behaviors. Financial literacy is important for the individual as well as for economic growth and sustainable development. Financial literacy, which is accepted as a basic life skill on a global scale, is considered an important element of financial stability. For this reason, financial trainings are provided by the public and private sectors in order to increase the level of financial literacy and national and international strategies are determined for financial education and development.

In order to increase the financial literacy level, first of all, it is necessary to determine the financial literacy levels of individuals, to know and evaluate the factors affecting financial attitudes and behaviors, and to create financial education contents accordingly. Financial education, financial literacy, financial attitudes and behaviors are necessary for every segment of society and these issues are important especially for young people to make the right financial decisions in the future, to provide access to financial services and economic development. It is also seen that countries that want to increase financial literacy level of society give priority to young people in this regard. Based on all these factors, in this study; It was planned and carried out in order to determine the financial literacy knowledge levels of university students and to examine their financial attitudes and behaviors (expenditure, attitude, perception, interest) in terms of demographic characteristics.

Conceptual Framework

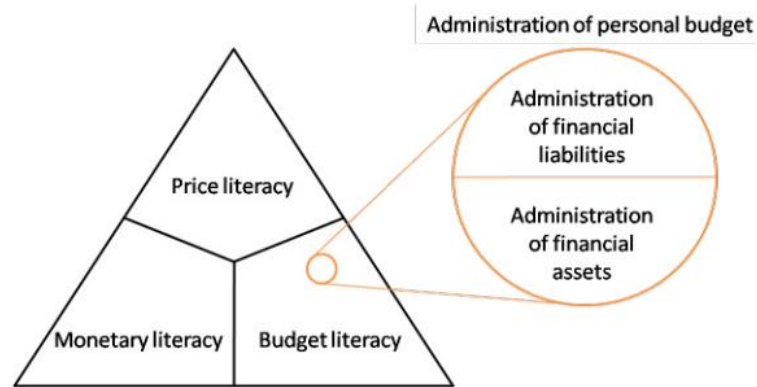
Financial Literacy

Financial literacy is an issue that remains current in developed and developing countries. Due to the developments and changes in financial matters, there are many studies on the subject. When the studies on financial literacy are examined, it is seen that the concept of financial literacy is handled in a wide framework and has a flexible structure. For this reason, although there are basically common elements for financial literacy, it is seen that different definitions are made.

According to Miller et al. (2009), financial literacy enables consumers and investors to make informed choices, to know where to apply for financial support, to improve their financial well-being by making effective financial decisions, to comprehend financial products and services along with basic financial concepts, and to see financial risks (Miller et al., 2009). According to Vitt et al. (2000), financial literacy is the ability to interpret money and financial issues, plan for the financial future, and respond to events that affect an individual's daily financial decisions. According to the definition of the Organization for Economic Cooperation and Development [OECD], financial literacy is *“the ability of individuals to obtain information about financial products and risks in order to adapt to economic life and to have the motivation and self-confidence that will contribute to the welfare level of both the individual and the society in the financial framework”* (OECD, 2013). Bihari and Shukla (2012) define financial literacy as knowing, following and using financial resources in order to increase economic security for both himself and his family. Based on the definitions, it can be said that financial literacy is the process of transforming an individual's financial knowledge into financial skills and financial attitudes and behaviors (Holzmann, 2010).

When the financial literacy is handled as a personal management style the competencies required for the management of the individual and family budget have been determined and grouped under three components (Figure 1). These are money literacy (covering the competencies required for cash and

cashless money management), price literacy (covering the competencies required to understand the price mechanism and inflation), and budget literacy (including the competencies required for the management of personal or family budgets) (Klinsky, 2009 as cited in: Tomaskova et al., 2011).

Figure 1. *The Parts of the Financial Literacy (Tomaskova et al., 2011).*

In order for individuals to be financially literate, they must have competencies such as managing their own or family budget, making a budget, setting financial targets, making the right financial decisions, creating a financial perspective, managing financial debts, and comparing different financial products or services (Tomaskova et al., 2011). Studies approach financial literacy not only from the individual but also from the family perspective. In addition, OECD, which has studies on financial literacy, frequently mentions that financial literacy is important for the individual and the family. Financial literacy is an issue that includes the both national financial system and the financial issues concerning individuals and the family, therefore it must be included in education policies (Reyes, 2006). Economists and policy makers argue that financial literacy is the key to financial well-being (Meiery & Sprenger, 2008). Thus, the conscious participation of the general public in financial markets and the correct use of financial products and services contribute to economic development.

Difficult economic conditions affect many countries negatively in different areas. The instability of the job market makes it necessary for individuals and their families to plan their future against loss of income and unpredictable events. Therefore, in order to increase the financial literacy level, governments have started to develop financial education policies along with measures to protect the financial consumer (OECD, 2013).

In today's conditions, the scope of financial products and services is gradually expanding, making it difficult for individuals to make the right financial decisions. The fact that individuals are not harmed in the financial market is closely related to the creation of financial awareness and the level of financial literacy. Financial education forms the basis of financial literacy. It is possible for individuals to make the right financial decisions by reflecting the financial knowledge they have acquired through financial education on their attitudes and behaviors. The increasing importance of financial education in recent years urges many actors to focus on financial education. In recent years, many national and international institutions and organizations (OECD, World Bank, Central Bank of the Republic of Turkey, Financial Literacy and Access Association (FODER), deposit banks, etc.) have focused on financial education and financial literacy studies in this sense.

Financial education is a process in which individuals develop their understanding of financial products and services and financial concepts, raise awareness of financial opportunities and risks, and reveal their skills to take effective measures to protect their economic well-being (OECD, 2015). Financial education has a significant impact on economic welfare, which is the degree to which individuals have economic competence and security (Goldsmith, 2000). Financial literacy education provides the knowledge, abilities and skills necessary to have information about financial services, to use financial tools correctly and to manage financial resources effectively (Mason and Wilson, 2000). In financial education, the main topics are savings, financial planning, debt and credit management, banking services and investment (Nelson and Wambugu, 2008). Studies have shown that understanding the basic principles of

budgeting and savings given within the scope of financial education increases the financial well-being of individuals in the following years (Greenspan, 2002). Studies on financial literacy and financial education indicate that financial education increases the savings rate of individuals and financial education is necessary for making the right financial decisions. (Bernheim et al., 2001; Hogarth, et al., 2004; Lusardi, 2005).

Financial Attitude and Behavior

Attitude is defined as the stance taken as a result of previous experiences towards certain events (Özkalp et al., 2013), mental tendencies towards an object, event, person or situation (Citing from Aiken, 1971; Pehlivan, 1994). On the other hand, behavior is generally expressed as everything that an individual can try and do. (Tütüncü and Küçükusta, 2008 as cited in Sarıgöl, 2015). Since the attitudes of individuals have a great influence on their behaviors, most of the studies on financial literacy deal with financial attitude and behavior together (Glasman and Dolores, 2006).

Attitude and behavior, which are important concepts for the individual and society, are accepted as the basic components of financial literacy (Atkinson & Messy, 2012; İnceoğlu, 2010; Mıdık, 2018). Financial attitude is “*individuals displaying a regular financial attitude as a result of various previous experiences on issues such as using money carefully, consuming it sparingly, and saving for the future*”, and financial behavior is “*It is expressed as being able to manage their personal debts and loans, and to evaluate their investments in the short and long term*” (Banks Association of Turkey, n.d.). The fact that individuals are not optimal and rational in their financial attitudes and behaviors causes wrong investment decisions and economic losses. This trend which is seen in the basis of society causes the economy to be negatively affected (Dayı and Esmer, 2021). Positive financial attitudes and behaviors also increase financial satisfaction and well-being (Xiao, et al., 2006). Especially, financial knowledge, behavior and attitude gained at an early age play an effective role on economic welfare in the later stages of life. For this reason, it is important to determine financial attitudes and behaviors in studies that determine the level of financial literacy (Atkinson and Messy, 2012; Gökmen, 2012).

Method

Research Methodology

This study was based on the descriptive model. Descriptive studies are described as studies that try to explain any current situation on a subject (Tokay Argan et al., 2008; Erdoğan, 1998).

Population and Sample

The population of the study consists of university students (902) studying in different departments of Muş Alparslan University Social Sciences Vocational School in the 2021 – 2022 academic year. While determining the sample of the study, the convenience sampling technique was adopted. Convenience sampling technique; It provides the opportunity to examine certain features of the universe in detail. In addition, this technique can provide a suitable sample when used to generate a potential study target or hypothesis (Stratton, 2021). Data were collected face to face. The sample of the study consisted of 280 university students who were found to have filled out the questionnaires correctly on the basis of voluntary participation.

Data Collection Method

In this study, a questionnaire consisting of three parts was used as the data collection method. In the first part, the demographic information of university students (age, gender, university year, employment status, economics and finance education and department) were questioned. In the second part, a 22-statement form -which is frequently used in the literature- was used to measure the financial literacy knowledge levels of university students. The correct answers given by the students were compared to the number of questions, and the data were classified as low if the calculated ratio was 0.59 and below, as medium if it was between 0.60 – 0.79, and as high financial literacy knowledge level if it was 0.80 and above (Suwanaphan, 2013). In the third part, it is aimed to determine the financial attitude and behavior levels of the students (Financial Attitude and Behavior Scale). Ethics committee decision (Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee 01.04.2022, meeting number 6, decision 44) was taken before the questionnaire was administered. The statements in the scale were

evaluated by means of a five-point Likert-type intermittent scale (1 = strongly disagree – 5 = strongly agree) as a measurement level.

Financial Literacy Attitude and Behavior Scale

In this study, the "Financial Literacy Attitude and Behavior Scale" consisting of 14 items and four sub-dimensions, developed by Sarıgül (2015), was used to determine the financial attitudes and behaviors of university students. There are 4 items in the expenditure sub-dimension, 4 items in the attitude sub-dimension, 3 items in the perception sub-dimension, and 3 items in the interest sub-dimension. The spending sub-dimensions consists of the items "Shopping is very important for my happiness", "Money is for spending, not for saving", "I have difficulty controlling my expenses" and "I do not understand how I run out of money". The attitude sub-dimension consists of the following items: "There should be money in the corner for unplanned expenses", "I make weekly and monthly spending plans", "I compare prices when shopping" and "I take my financial situation into consideration when buying something". The perception sub-dimension consists of the following items: "Financial planning and budget are necessary for those who have a lot of money", "It is unnecessary to make spending plans for short periods such as daily and weekly" and "No matter what I do, there will be no change in my financial situation". The interest sub-dimension consists of the items "Monetary issues do not interest me", "I would like to receive education on finance issues" and "I watch the economic and financial news of newspapers and television". Sarıgül (2015) determined that the internal consistency coefficient for the expenditure sub-dimension was 0.78, the internal consistency coefficient for the attitude sub-dimension was 0.76, the internal consistency coefficient for the perception sub-dimension was 0.78, the internal consistency coefficient for the interest sub-dimension was 0.77, and the total internal consistency coefficient of the scale was 0.72.

Hypotheses of the Research

H_1 : There is a statistically significant difference in students' financial literacy attitude and behavior levels according to gender variable.

H_2 : There is a statistically significant difference in students' financial literacy attitude and behavior levels according to the university year variable.

H_3 : There is a statistically significant difference in students' financial literacy attitude and behavior levels according to the employment status variable.

H_4 : There is a statistically significant difference in students' financial literacy attitude and behavior levels according to the variable of getting economics and finance education.

H_5 : There is a statistically significant difference in students' financial literacy attitude and behavior levels according to the department studied at collage variable.

H_6 : There is a statistically significant positive relationship between students' age and their financial literacy attitude and behavior levels.

H_7 : There is a statistically significant difference in students' financial literacy attitude and behavior levels according to the financial literacy knowledge variable.

Data Analysis

In the analysis of the data, first descriptive statistics such as mean, standard deviation frequency/percentage, normal distribution test (Kolmogorov-Smirnov test) were performed. Since the data did not meet the assumption of normal distribution, non-parametric tests such as t-test (Mann-Whitney U test), analysis of variance in multiple comparisons (Kruskal Wallis-H test) and correlation test (Spearman Correlation Test) were used to test the hypotheses. After the analysis of variance test, the Bonferroni correction method was used to prevent type I error that may arise from pairwise comparisons, which was made to determine between which categories the significant difference was. The significance level (0.05) was divided by the amount of Mann-Whitney U test performed after the analysis of variance test, and the significance level was determined as 0.017 for the 3-category variables (Field, 2009). IBM SPSS 22.0 package program was used in the analysis of the data.

Findings

Under this heading, the findings obtained as a result of the analyses are given. The demographic information of the students participating in the study is presented in Table 1.

Table 1. *Statistical Distributions of Students' Demographic Characteristics*

<i>Gender</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Years Studied at University</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Female	157	56.1	First Year	147	52.5
Male	123	43.9	Second Year or More	133	47.5
<i>Total</i>	<i>280</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>280</i>	<i>100.0</i>
<i>Working Status</i>			<i>Status of Getting Economics and Finance Education</i>		
Yes	49	17.5	Yes	184	65.7
No	231	82.5	No	96	34.3
<i>Total</i>	<i>280</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>280</i>	<i>100.0</i>
<i>Department</i>			<i>Knowledge Level of Financial Literacy</i>		
Finance, Banking and Insurance	61	21.8	Low	117	41.8
Other Departments	219	78.2	Intermediate	122	43.6
<i>Total</i>	<i>280</i>	<i>100.0</i>	High	41	14.6
<i>Age</i>			<i>Total</i>	<i>280</i>	<i>100.0</i>
Mean	21.31				
Standard Deviation	2.49				
Minimum	18.00				
Maximum	36.00				

It was determined that 56.1% of the students participating in the study were female, 43.9% were male, 52.5% of them had been studying in the first year at the university, 47.5 % of them had been studying for the second year or more. It was determined that 17.5% of the students worked in a job, 82.5 % did not work in any job, 65.7 % received economics and finance education, and 34.3 % did not receive economics and finance education. 21.8 % of the students are in Finance, Banking and Insurance department and 78.2 % are in other departments (Transportation Services, Marketing and Advertising, Office Services and Secretarial, Management and Organization, Hotel Restaurant and Catering Services, Accounting and Tax, Audio Visual Techniques and Media Production). It was determined that 41.8 % of the students had a low level of financial literacy, 43.6% of them had a medium level of financial literacy and 14.6 % of them had a high level of financial literacy. The results of the analysis for the determination of the significant difference between the level of financial attitude and behavior and financial attitude and behavior are given in Table 2.

Table 2. *Comparison of Students' Financial Literacy Attitude and Behavior Levels by Gender*

<i>Dependent Variables</i>	<i>Gender</i>	<i>N</i>	<i>Mean Rank</i>	<i>Sum of Ranks</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
<i>Expenditure</i>	1. Female	157	152.02	23867.50	7846.500	.007
	2. Male	123	125.79	15472.50		
<i>Attitude</i>	1. Female	157	142.70	22404.50	9309.500	.605
	2. Male	123	137.69	16935.50		
<i>Perception</i>	1. Female	157	144.51	22687.50	9026.500	.345
	2. Male	123	135.39	16652.50		
<i>Interest</i>	1. Female	157	142.76	22413.00	9301.000	.595
	2. Male	123	137.63	16927.00		
<i>Scale</i>	1. Female	157	152.41	23928.00	7786.000	.005
	2. Male	123	125.30	15412.00		

* $P < 0,05$; N (280)

As a result of the Mann-Whitney U test, which was conducted to determine whether there is a significant difference in the financial literacy attitude and behavior levels of the students according to their gender, there was no statistically significant difference in the sub-dimensions of attitude ($U = 9309.500, p > 0.05$), perception ($U = 9026.500, p > 0.05$) and interest ($U = 9301.000, p > 0.05$) according to the gender variable. However, a statistically significant difference was found in the expenditure sub-dimension ($U = 78466.500, p < 0.05$) and the total score of financial literacy attitude

and behavior ($U = 7786.000, p < 0.05$). The results of the analysis for the determination of the significant difference between the financial literacy attitude and behavior levels of the students according to the time they spent at the university are presented in Table 3.

Table 3. *Comparison of Students' Financial Literacy Attitude and Behavior Levels According to the Variable of Years Studied at University*

<i>Dependent Variables</i>	<i>Years Studied at University</i>	<i>N</i>	<i>Mean Rank</i>	<i>Sum of Ranks</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
Expenditure	First Year	147	150.65	22145.00	8284.000	.027
	Second Year or More	133	129.29	17195.00		
Attitude	First Year	147	130.37	19194.00	8316.000	.030
	Second Year or More	133	151.47	20146.00		
Perception	First Year	147	144.05	21175.00	9254.000	.437
	Second Year or More	133	136.58	18165.00		
Interest	First Year	147	138.34	20336.50	9458.500	.636
	Second Year or More	133	142.88	19003.50		
Scale	First Year	147	145.07	21325.50	9103.500	.320
	Second Year or More	133	135.45	18014.50		

* $P < 0,05$; N (280)

As a result of the Mann-Whitney U test, which was conducted to determine whether there is a significant difference in financial literacy attitude and behavior levels according to the duration of studentship at the university, there was no statistically significant difference in the sub-dimensions of perception ($U = 9254.000, p > 0.05$) and interest ($U = 9458.500, p > 0.05$) and the total score of financial literacy attitude and behavior ($U = 9103.500, p > 0.05$) according to the variable of duration of study. However, a statistically significant difference was found in the sub-dimensions of expenditure ($U = 8284.000, p < 0.05$) and attitude ($U = 8316.000, p < 0.05$). The analysis findings for the determination of the significant difference between the working status of the students and their financial literacy attitude and behavior levels are given in Table 4.

Table 4. *Comparison of Students' Financial Literacy Attitude and Behavior Levels by Working Status Variable*

<i>Dependent Variables</i>	<i>Working Status</i>	<i>N</i>	<i>Mean Rank</i>	<i>Sum of Ranks</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
Expenditure	Yes	49	137.04	6715.00	5490.000	.741
	No	231	141.23	32625.00		
Attitude	Yes	49	159.04	7793.00	4751.000	.076
	No	231	136.57	31547.00		
Perception	Yes	49	118.34	5798.50	4573.500	.033
	No	231	145.20	33541.50		
Interest	Yes	49	158.26	7754.50	4789.500	.088
	No	231	136.73	31585.50		
Scale	Yes	49	140.45	6882.00	5657.000	.996
	No	231	140.51	32458.00		

* $P < 0,05$; N (280)

As a result of the Mann-Whitney U test, which was conducted to determine whether there was a significant difference in the financial literacy attitude and behavior levels of the students according to their working status, a statistically significant difference was found in the perception sub-dimension ($U = 4573.500, p < 0.05$) according to the working status variable. However, no statistically significant difference was found in the sub-dimensions of expenditure ($U = 5490.000, p > 0.05$), attitude ($U = 4751.000, p > 0.05$), interest ($U = 4789.500, p > 0.05$) and the total score of financial literacy attitude and behavior ($U = 5657.000, p > 0.05$). The analyses for the determination of the significant difference between the economics and finance education status of the students and the financial literacy attitude and behavior levels are presented in Table 5.

Table 5. Comparison of Students' Financial Literacy Attitude and Behavior Levels According to the Variable of Receiving Economics and Finance Education

Dependent Variables	EFEAD	N	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
<i>Expenditure</i>	Yes	184	134.99	24838.50	7818.500	.114
	No	96	151.06	14501.50		
<i>Attitude</i>	Yes	184	144.79	26641.00	8043.000	.217
	No	96	132.28	12699.00		
<i>Perception</i>	Yes	184	139.23	25619.00	8599.000	.715
	No	96	1142.93	13721.00		
<i>Interest</i>	Yes	184	145.94	26853.00	7831.000	.116
	No	96	130.07	12487.00		
<i>Scale</i>	Yes	184	140.18	25792.50	8772.500	.926
	No	96	141.12	13547.50		

*P<0,05; N (280), EFEAD (Status of Receiving Economics and Finance Education)

The Mann-Whitney U test was conducted to determine whether there was a significant difference in the level of financial literacy attitude and behavior according to the economics and finance education status of the students. As a result of the test, no statistically significant difference was found in the sub-dimensions of expenditure ($U = 7818.500, p > 0.05$), attitude ($U = 8043.000, p > 0.05$), perception ($U = 8599.000, p > 0.05$), interest ($U = 7831.000, p > 0.05$) and the total score of financial literacy attitude and behavior ($U = 8772.500, p > 0.05$) according to the variable of receiving economics and finance education. The analyses for the determination of the significant difference between the students' education department and their financial literacy attitude and behavior levels are given in Table 6.

Table 6. Comparison of Students' Financial Literacy Attitude and Behavior Levels by Department Variable

Dependent Variables	Department	N	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
<i>Expenditure</i>	Banking	61	122.58	7477.50	5586.500	.050
	Others	219	145.49	31862.50		
<i>Attitude</i>	Banking	61	155.12	9462.50	5787.500	.109
	Others	219	136.43	29877.50		
<i>Perception</i>	Banking	61	135.19	8246.50	6355.500	.559
	Others	219	141.98	31093.50		
<i>Interest</i>	Banking	61	140.72	8584.00	6666.000	.981
	Others	219	140.44	30756.00		
<i>Scale</i>	Banking	61	134.22	8187.50	6296.500	.493
	Others	219	142.25	31152.50		

*P<0,05; N (280)

The Mann-Whitney U test was conducted to determine whether there was a significant difference in the financial literacy attitude and behavior levels of the students according to the department they studied. As a result of the test, a statistically significant difference was found in the expenditure sub-dimension ($U = 5586.500, p < 0.05$) according to the department variable. However, no statistically significant difference was found in the sub-dimensions of attitude ($U = 5787.500, p > 0.05$), perception ($U = 6355.500, p > 0.05$), interest ($U = 6666.000, p > 0.05$) and the total score of financial literacy attitude and behavior ($U = 6296.500, p > 0.05$). The results of the correlation test for the determination of the significant relationship between the age of the students and the financial literacy attitude and behavior levels are given in Table 7.

Table 7. Correlation Test Results Between Students' Age Variable and Financial Literacy Attitude and Behavior Levels

Dependent Variables	Age	Expenditure	Attitude	Perception	Interest
<i>Expenditure</i>	-.170**				
<i>Attitude</i>	.108	-.366**			
<i>Perception</i>	-.122*	.226**	-.074		
<i>Interest</i>	.091	-.024	.192**	.143*	
<i>Scale</i>	-.083	.527**	.307**	.593**	.507**

*P<0,05; **P<0,01; N (280)

Spearman correlation test was used to test whether there is a significant relationship between students' age and financial literacy attitude and behavior levels. As a result of the test, a statistically low-level negative significant relationship was found between the age variable of the students and the sub-dimensions of expenditure ($r = -.170$; $p < 0.01$) and perception ($r = -.122$; $p < 0.05$). However, no statistically significant relationship was found between the sub-dimensions of attitude ($r = .108$; $p > 0.05$) and interest ($r = .091$; $p > 0.05$) and the total score of financial literacy attitude and behavior ($r = -.083$; $p > 0.05$). The results of the analysis of variance for the determination of the significant difference between the financial literacy knowledge level of the students and the financial literacy attitude and behavior levels are presented in Table 8.

Table 8. Variance Analysis Results of Students' Financial Literacy Attitude and Behavior Levels According to Financial Literacy Knowledge Level Variable

	<i>Financial Literacy</i>	<i>N</i>	<i>Mean Rank</i>	<i>sd</i>	<i>x²</i>	<i>p</i>	<i>(I - J)</i>
<i>Expenditure</i>	1. Low	117	162.40				
	2. Intermediate	122	135.34	2	23.119	.001	1-2, 1-3, 2-3
	3. High	41	93.38				
<i>Attitude</i>	1. Low	117	124.81				
	2. Intermediate	122	143.33	2	12.952	.002	1-3,
	3. High	41	176.87				
<i>Perception</i>	1. Low	117	158.65				
	2. Intermediate	122	135.74	2	15.403	.001	1-3
	3. High	41	102.89				
<i>Interest</i>	1. Low	117	131.95				
	2. Intermediate	122	148.61	2	2.577	.276	
	3. High	41	140.74				
<i>Scale</i>	1. Low	117	149.66				
	2. Intermediate	122	141.58	2	6.930	.031	1-3
	3. High	41	111.15				

* $P < 0,05$; ** $P < 0,017$; N (280)

The Kruskal Wallis H test was used to test whether there was a significant difference in the financial literacy attitude and behavior levels of the students according to the financial literacy knowledge variable. As a result of the test, a statistically significant difference was found in the sub-dimensions of expenditure $x^2(sd = 2, n = 280) = 23.119, p < 0.05$, attitude $x^2(sd = 2, n = 280) = 12.952, p < 0.05$, perception $x^2(sd = 2, n = 280) = 15.403, p < 0.05$ and the total score of financial literacy attitude and behavior $x^2(sd = 2, n = 280) = 6.930, p < 0.05$ in terms of financial literacy knowledge variable. However, no statistically significant difference was found in the interest sub-dimension $x^2(sd = 2, n = 280) = 2.577, p > 0.05$.

Conclusion and Suggestions

The behaviors, financial attitudes and bad financial decisions taken by individuals who have a low level of financial literacy negatively affect the country's economy. Financial literacy is a key element for global economic development and stability and quality of life. In today's conditions, especially the increase in the financial literacy knowledge level of young people and the development of their financial skills are considered very important by policy makers (OECD, 2012; OECD, 2014). For this reason, studies carried out by many national and international institutions and organizations and actors of the financial system to determine the financial literacy levels of young people and to know the factors affecting their financial attitudes and behaviors have gained momentum. In this study, financial literacy knowledge levels of university students were determined and financial attitudes and behaviors (expenditure, attitude, perception, interest) were examined in terms of demographic characteristics. As a result of the study, it was determined that 41.8 % of the students had a low level of financial literacy, 43.6 % had a medium level of financial literacy, and 14.6 % had a high level of financial literacy. In studies conducted to determine the level of financial literacy, it is seen that the level of financial literacy is low and individuals do not have sufficient knowledge about finance (Yürük, 2023; Sönmez and Kılıç, 2020; Er, at all., 2017; Aksoylu vd., 2017; Elmas and Yılmaz, 2016).

When the financial literacy attitudes and behaviors of university students in terms of socio-demographic characteristics are examined, the sub-dimensions of expenditure, attitude, perception, interest and the total score of financial literacy attitude and behavior are as follows:

It is seen that there is a significant difference in the students' financial literacy attitude and behavior total score according to the gender variable. Within the scope of the research, H_1 hypothesis was supported based on the financial literacy attitude and behavior total score. Kocabıyık and Teker (2018) found in their study that the gender variable makes a difference on financial literacy. Additionally, a significant difference was detected in the expenditure sub-dimension. In the study conducted by Tekin Turhan (2020), the size of expenditure varies significantly between male and female students. It is seen that there is a significant difference in the financial literacy attitude and behavior levels of the students according to the gender variable in the expenditure sub-dimension and in the total score of financial literacy attitude and behavior. When the mean rank of the expenditure sub-dimension and the total score of the scale were examined, it was determined that the mean rank of female students was higher than that of male students. In other words; it can be interpreted that female students tend to spend more than male students and their financial literacy awareness attitudes are better. It is seen that there is no statistically significant difference was found in the students' financial literacy attitude and behavior total score according to the variable of duration of education at university. Therefore, H_2 hypothesis was not supported based on the financial literacy attitude and behavior total score. In their study, Barmaki and Şener (2017) found that the average score of basic money knowledge, knowledge about concepts about income, knowledge about money management, knowledge about saving and investment, knowledge about spending and borrowing did not differ significantly depending on the grade in which the students studied. In the study, it was determined that there was a significant difference in the spending and attitude sub-dimensions. A significant difference was found in the sub-dimensions of expenditure and attitude according to the variable of time spent by the students at the university. In the expenditure sub-dimension, the rank average of the students who are in their first year at the university is high, while in the attitude sub-dimension, the rank average of the students who have been studying at the university for 2 or more years is higher. It can be stated that students who are in their first year of university spend more, and there is a difference in their financial attitudes after expenditure 2 or more years at the university. It can be stated that students who have studied at the university for 1 year spend more, while students who have studied at the university for 2 or more years have different financial attitudes. According to the students' employment status variable, no statistically significant difference could be detected in the total score of financial literacy attitude and behavior. H_3 hypothesis was not supported based on the financial literacy attitude and behavior total score. It was determined that there was a significant difference only in the perception sub-dimension. The mean rank of the expenditure sub-dimension shows that the students working in any job are lower than the non-working students. It is seen that there is no significant difference in all sub-dimensions and scale total score according to the variable of students' economics and finance education status. According to the test results; It is revealed that students who receive economics and finance education and those who do not have similar thoughts about financial literacy attitudes and behaviors. Therefore, H_4 hypothesis was not supported based on the financial literacy attitude and behavior total score. According to the test results; It turns out that students who study economics and finance and those who do not receive this education have similar thoughts in terms of financial literacy attitudes and behavior. There is no statistically significant difference could be detected in the total score of financial literacy attitude and behavior according to the variable of the department in which the students study. H_5 hypothesis was not supported based on the financial literacy attitude and behavior total score. There is a significant difference only in the expenditure sub-dimension, according to the variable of the department in which the students study. The values of the mean rank of the expenditure sub-dimension show that the mean rank of the students studying in the banking department is lower than the mean rank of the students studying in other departments. It can be said that banking department students are more cautious about expenditure than students from other departments. When other studies are examined, it can be said that the main field in which students' study has an impact on their financial literacy levels (Barmaki and Şener, 2017). In Sönmez and Kılıç's (2020) studies, it is seen that the financial literacy levels of Banking and Finance students are relatively high. Kocabıyık and Teker (2018) also found in their study that students who took more finance and economics courses compared to other departments were more successful in financial matters. No statistically significant relationship could be detected between the age variable of the students and the total score of financial literacy attitude and behavior. As a result of the analysis, the existence of a low-level negative significant relationship between the age variable of the

students and the sub-dimensions of expenditure and perception. Therefore, H_6 hypothesis was not supported. When the determination coefficients between the age of the students and the sub-dimensions of expenditure and perception are calculated, it shows that a one-unit increase in the age of the students causes a low decrease of 03% in their expenditure levels and 01% in their perception levels. In the study conducted by Baltacı and Kütük (2020), it was found that as students' age increases, their financial expenses and financial perception levels decrease. In other words, we can say that as the students' age increases, their financial expenditures and financial perception levels decrease. Finally, it is concluded that there is a significant difference in the sub-dimensions of expenditure, attitude, perception and the total score of financial literacy attitude and behavior according to the variable of financial literacy knowledge level. H_7 hypothesis was supported through the financial literacy attitude and behavior total score. There is a significant difference in the expenditure sub-dimension between students with low level of financial literacy and students with medium and high level of financial literacy knowledge. In addition, there is a significant difference between students with medium level of financial literacy and students with high level of financial literacy. There is a significant difference between students with low level of financial literacy and students with high level of financial literacy in the sub-dimensions of attitude and perception. In the total score of the scale, there is a significant difference between students with low level of financial literacy and students with high level of financial literacy. The mean rank of students with low level of financial literacy is higher than the mean rank of students with medium and high level of financial literacy.

Other studies and this study (Alkaya and Yağlı, 2015; Barmaki and Şener, 2017; Coşkun 2016; Şahin, 2014; Parlak, 2020) show that university students' financial literacy knowledge level is low and moderate, and financial literacy attitudes and behaviors make a difference in terms of socio-demographic characteristics. Increasing the level of financial literacy is important in terms of both the quality of life, financial well-being of individuals and the welfare of the country's economy. Knowing the socio-demographic characteristics that affect financial attitudes and behaviors along with financial literacy plays an active role in determining financial literacy education, developing and implementing strategies.

In the light of the findings obtained from the research results; it can be suggested that strategies to increase financial awareness should be developed and implemented together with all relevant stakeholders, financial education programs that will improve the level of financial literacy should be included in curricula, to add financial literacy courses to educational programs as an elective course and financial education content should be updated according to current conditions. However, it has been observed that the recently increasing conspicuous consumption has negative effects on young people and non-necessary expenditures have increased. In this context, training should be organized for university students to inculcate conscious consumption, spending and saving habits.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Investigation of Financial Literacy Attitudes of University Students in Terms of Some Demographic Characteristics: The Example of Mus Alparslan University Social Sciences Vocational School*”, there were followed the scientific, ethical, and citation rules; were not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. In addition, permission was obtained from the Mus Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee (Date: 01/04/2022 and Decision no: 6-44) to conduct the research.

Statement of Contribution Rate of Researchers

Contribution rate statement of researchers: first author % 50, second author % 50

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Alkaya, A., & Yağlı, İ. (2015). Finansal okuryazarlık-finansal bilgi, davranış ve tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine bir uygulama. *The Journal of International Social Research*, 8(40), 585-589. doi:10.17719/jisr.20154013941.

- Atkinson, A., & Messy, F. A. (2012). Measuring financial literacy – results of the Oecd / international network on financial education (infe) pilot study. (Erişim:13.05.2022), https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/measuring-financial-literacy_5k9csfs90fr4-en
- Baltacı, N., & Kütük, E. (2020). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Doğu Karadeniz örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 846-857.
- Barmaki, N., & Şener, A. (2017). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(3), 67-88. doi: 10.26579/jocress-7.3.5
- Bernheim, B.D., Garrett, D. M., & Maki, D. M. (2001). Education and saving: The long-term effects of high school financial curriculum mandates. *Journal of Public Economics*, 80(3), 435-465. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(00\)00120-1](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(00)00120-1).
- Bihari, S. C., & Shukla, S. (2012). Financial literacy: Mutual funds. *Journal Of Indian Management*, 9(2), 43-62. <https://web.p.ebscohost.com/>
- Coşkun, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal davranış ve tutumlarının belirlenmesi: Finansal okuryazarlık algıları üzerine bir araştırma. *Journal of Human and Social Sciences Research*, 2247-2258. <https://search.trdizin.gov.tr>
- Dayı, F., & Eşmer, Y. (2021). Akademisyenlerin finansal tutum ve davranışlarının incelenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 16(61), 1-19. doi: 10.19168/jyasar.646714
- Elmas, B. & Yılmaz, H. (2016). Finansal Okuryazarlık: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir çalışma. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1),115-140.
- Er, B., Şahin Y. E. & Mutlu M. (2017). Finansal eylem ve finansal okuryazarlık: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(1),75-88.
- Erdoğan, İ. (1998). *Araştırma dizaynı ve istatistik yöntemleri*. Ankara: Emel Matbaası.
- Field, A. P., & Miles, J. (2009). *Discovering statistics using SPSS: And sex and drugs and rock'n'roll* (Third Edition). Los Angeles: Sage London.
- Glasman, L. R., & Dolores, A. (2006). Forming attitudes that predict future behavior: A meta-analysis of the attitude-behavior relation. *Psychological Bulletin*, 132(5),778-822. doi: 10.1037/0033-2909.132.5.778
- Goldsmith, E. B. (2000). *Resource management for individuals and families*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Gökmen, H. (2012). *Finansal okuryazarlık*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Greenspan, A. (2002). Economic development and financial literacy at the ninth annual economic development summit, the greenlining institute, Oakland, California. (Erişim: 23.05.2022), <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2002/20020110/default.htm>
- Hogarth, J., Anguelov, C. E., & Lee, J. (2004). Why don't households have a checking account? *The Journal of Consumer Affairs*, 38(1), 1-34. <https://www.jstor.org>
- Holzmann, R. (2010). Bringing financial literacy and education to low and middle income countries: the need to review, adjust and extend current wisdom World Bank Social Protection Discussion Paper, No 56501, (Erişim: 11.06.2022), <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27828>
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum algı iletişimi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- Kocabıyık, T. & Teker, T. (2018). Finansal okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117144.
- Lusardi, A. (2005), Financial education and the saving behavior of african american and hispanic households, report for the US Department of Labor. (Erişim: 18.05.2022), <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/Lusardi.pdf>
- Mason, C. L. J., & Wilson, R.M.S. (2000). *Conceptualising financial literacy*. Loughborough: Business School, Loughborough University.
- Meiery, S., & Sprenger, C. (2008). Discounting financial literacy: Time preferences and participation in financial education programs. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 95(C), 159-174. doi: 10.1016/j.jebo.2012.02.024
- Mıdık, Ö. S. (2018). Tutumun ölçme ve değerlendirmesi. A. Balkan (Ed.), *Tıp eğitiminde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss.19-26). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Miller, M., Godfrey, N., Levesque, B., & Stark, E. (2009). The case for financial literacy in developing countries: promoting access to finance by empowering consumers. World Bank, DFID, OECD and CGAP joint note, Washington, DC. (Erişim: 04.05.2022), <https://sil0.tips/download/the-case-for-financial-literacy-in-developing-countries-promoting-access-to-fina>
- Nelson, C., & Wambugu, A. (2008). Financial education in Kenya scoping exercise report, financial sector deepening Kenya. (Erişim: 03.05.2022), https://www.fsdkenya.org/wp-content/uploads/2021/aws/Archive%20data%20FSD/08.08.FSD_Financial_Education_Kenya.pdf?t=1611225322
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (2012), Supplementary questions: optional survey questions for the OECD INFE financial literacy core questionnaire. (Erişim: 22.06.2022), <http://www.oecd.org/daf/fin/financialeducation/49878153.pdf>
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (2014), *PISA 2012 Results: Students and money: Financial literacy skills for the 21st century* (Volume VI), PISA, OECD Publishing (Erişim: 10.08.2022), <https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/PISA-2012-results-volume-vi.pdf>

- The Organisation for Economic Co-operation and Development (2013). PISA 2012 financial literacy framework, assessment and analytical framework: Mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy. OECD Publishing, (Erişim: 28.07.2022), <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264190511-en.pdf?expires=1664178900&id=id&accname=guest&checksum=F7A96F018F0BB3A3C6B2767D6F8DA2CE>
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (2015). OECD/INFE progress report on financial education for msme and potential entrepreneurs. (Erişim: 13.07.2022), <https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/08-%20OECD-INFE%20Progress%20Report%20on%20Financial%20Education%20for%20MSMEs.pdf>
- Özkalp, E., Varoğlu, A., Varoğlu, D., Kirel, A. Ç., & Acar, P. (2013). *Örgütsel davranış*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Parlak, N. (2020). Finansal okuryazarlık düzeyi: Meslek yüksekokulu öğrencileri üzerine bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 104, 332-352. doi: 10.29228/ASOS.42656
- Pehlivan, H. (1994). Eğitim bilimleri öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölüme yönelik tutumları, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 49-53. <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr>
- Reyes, R. L. (2006). *The psychological meanings of money*. San Diego: Alliant International University.
- Sarıgül, H. (2015). Finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeği: Geliştirme, geçerlik ve güvenilirlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 200-218. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yead/issue/21806/234376>
- Sönmez, Y. & Kılıç, E. (2020). Finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Kastamonu Üniversitesi örneği. *Neşebir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 479-497.
- Stratton, S. (2021). Population research: Convenience sampling strategies. *Prehospital and Disaster Medicine*, 36(4), 373-374. doi:10.1017/S1049023X21000649
- Suwanaphan, S. (2013). Personal financial literacy of academic support-employee in Chiang Mai-University. Paper presented at the Management-Knowledge and Learning International Conference. (Erişim:12.05.2022), <https://www.toknowpress.net/ISBN/978-961-6914-02-4/papers/ML13-359.pdf>
- Şahin, C. (2014). Bir meslek yüksekokulu öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesine ilişkin bir araştırma: Bozüyük Meslek Yüksekokulu örneği. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 1(2),19-29. <https://www.researchgate.net>
- Tekin Turhan, G. (2020). Finansal okuryazarlık ile ilgili tutum ve davranışların üniversite öğrencilerine yönelik değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 114, 375 – 400.
- Tokay Argan, M., Argan, M., & Kurulgan, M. (2008). Kitaplara ilişkin biçimsel özelliklerin okuyucu tutumları üzerine etkisi. *Bilgi Dünyası*, 9(1), 179-206. <https://www.researchgate.net>
- Tomaskova, H., Mohelska, H., & Nemcova, Z. (2011). Issues of financial literacy education, procedia. *Social and Behavioral Sciences*, 28, 365–369. doi: 10.1016/j.sbspro.2011.11.069
- Türkiye Bankalar Birliği, (t.y.). Finansal okuryazarlık nedir? (Erişim: 07.05.2022), <https://foy.tbb.org.tr/finansal-okuryazarlik-nedir>
- Vitt, L.A., Anderson, C., Kent, J., Lyter, D. M., Siegenthaler, J.K., & Ward, J. (2000). Personal finance and the rush to competence: Financial literacy education in the U.S., Institute for Socio-Financial Studies (ISFS), (Erişim:15.06.2022), https://www.researchgate.net/profile/Lois-Vitt/publication/240619141_Personal_Finance_and_the_Rush_to_Competence_Financial_Literacy_Education_in_the_US
- Yürük, M. F. (2023). Finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Dicle Üniversitesi örneği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 426-452.
- Xiao, J.J., Sorhaindo, B., & Garman, E.F. (2006). Financial behaviours of consumers in credit counselling. *International Journal of Consumer Studies*, 30(2), 108–121. doi: 10.1111/j.1470-6431.2005.00455.x

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bireylerin bütçelerini en iyi şekilde finanse edebilmesi için finans sistemiyle ilgili temel kavramlara sahip olmanın yanı sıra tasarruf ve yatırım gibi konularda da bilgi sahibi olması gerekmektedir. Finansal okuryazarlık bireylere bu yetileri kazandırdığı gibi finansal yönden doğru kararlar verebilme becerisini sağlamaktadır. Nitekim yapılan çalışmalarda finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olan bireylerin, olumlu finansal tutum ve davranışlar sergileyerek tasarruf oranlarını artırdıkları ve doğru finansal kararlar aldıkları görülmektedir. Sadece birey açısından önemli olmayan finansal okuryazarlık, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma açısından da önemlidir. Ayrıca OECD'nin finansal okuryazarlık hakkında yaptığı çalışmalarda finansal okuryazarlığın aile açısından da önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Reyes, 2006: 82). Hem birey hem aile hem de toplum için temel yaşam becerisi olarak kabul gören finansal okuryazarlık, finansal istikrarın önemli bir unsuru sayılmaktadır. Bu nedenle finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması için kamu ve özel kesim tarafından finansal eğitimler verilmekte, finansal eğitim ve gelişim için ulusal ve uluslararası stratejiler belirlenmektedir. Finansal okuryazarlık oranının artırılması için kamu ve özel kesim tarafından ulusal ve uluslararası birçok kuruluş seminer, sempozyum, bildiri makale vb. çalışmalar yapmakta ve bireylerin eğitilmesine öncülük etmektedir. Böylelikle bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi, finansal tutum ve davranışları etkileyen unsurların bilinmesi, değerlendirilmesi ve bunlara göre finansal eğitim içeriklerinin oluşturulması tasarlanmaktadır.

Ekonomik kalkınma açısından önem teşkil eden finansal eğitim yetişkin bireylerin doğru finansal kararlar alabilmesini sağlarken genç bireylerin gelecekte doğru yönlendirilmesi ve finansal hizmetlere erişim sağlaması açısından önem arz etmektedir. Finansal okuryazarlık oranını artırmak isteyen ülkelerin bu konuda önceliği gençlere verdiği görülmektedir. Tüm bunlardan hareketle bu çalışma; üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık bilgi düzeylerinin belirlenmesi, finansal tutum ve davranışlarının (harcama, tutum, algı, ilgi) demografik özellikler açısından incelenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören farklı bölümlerdeki öğrenciler (902) oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise kolayda örnekleme tekniği ile elde edilmiştir. Kolayda örnekleme tekniği; evrenin belli özelliklerinin detaylı şekilde incelenmesine imkân sunmakta ve potansiyel bir çalışma hedefi veya hipotez oluşturmak için kullanıldığında uygun örnekleme sunabilmektedir (Lin, 1976: 164). Veriler öğrencilerle yapılan görüşmelerde yüz yüze toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini ise gönüllü katılım esasına göre, anketleri doğru doldurduğu tespit edilen 280 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada, üç bölümden oluşan bir anket formu ile veri toplama işlemi yapılmıştır. Birinci bölümde üniversite öğrencilerinin yaş, cinsiyet, üniversite yılı, çalışma durumu, ekonomi ve finans eğitimi alma durumu ve bölüm gibi demografik bilgileri sorgulanmıştır. İkinci bölümde üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık bilgi düzeylerini belirlemek için 22 ifadeli bir formdan yararlanılmıştır. Öğrencilerden elde edilen doğru cevaplar soru sayısına oranlanmış, hesaplanan oran 0.59 ve altında ise düşük, 0.60-0.79 aralığında ise orta ve 0.80 ve üzerinde ise yüksek finansal okuryazarlık bilgi düzeyine sahip olarak sınıflandırılmıştır (Suwanaphan, 2013). Üçüncü bölümde ise öğrencilerin finansal tutum ve davranış düzeylerinin tespiti için Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği (Sarıgül, 2015) kullanılmıştır. Bu ölçek 14 madde ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Sarıgül (2015) yaptığı araştırmada, harcama alt boyutu iç tutarlılık katsayısını .78, tutum alt boyutu iç tutarlılık katsayısını .76, algı alt boyutu iç tutarlılık katsayısını .78, ilgi alt boyutu iç tutarlılık katsayısını .77 ve ölçeğin toplam iç tutarlılık katsayısını ise .72 olarak tespit etmiştir. Araştırma bulgularına göre öğrencilerin % 14.6'sının yüksek düzeyde, % 43.6'sının orta düzeyde % 41.8'inin ise düşük düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeylerinde, cinsiyet değişkenine göre, harcama alt boyutu ile finansal okuryazarlık tutum ve davranış toplam puanında, anlamlı farklılık olduğu bir başka ifadeyle, kadın öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran, daha fazla harcama eğiliminde oldukları ve finansal okuryazarlık farkındalık tutumlarının daha iyi olduğu yorumu yapılabilir. Öğrencilerin üniversitede geçirdiği süre değişkenine göre, harcama ve tutum alt boyutlarında, anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Üniversitede 1. yılında olan öğrencilerin daha fazla harcama yaptıkları, üniversitede 2 veya daha fazla süre geçiren öğrencilerin ise finansal tutumlarında farklılık olduğu ifade edilebilir. Öğrencilerin çalışma durumu değişkenine göre, sadece algı alt boyutunda anlamlı farklılığın olduğu saptanmıştır. Harcama alt boyutuna ait sıra ortalamaları herhangi bir işte çalışan öğrencilerin çalışmayan öğrencilere nazaran daha düşük olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin ekonomi ve finans eğitimi alma durumu değişkenine göre, tüm alt boyutlarda ve ölçek toplam puanında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Test sonuçlarına göre; ekonomi ve finans eğitimi alan öğrenciler ile bu eğitimi almayan öğrencilerin finansal okuryazarlık tutum ve davranış noktasında benzer düşüncelere sahip olduğu ve benzer harcamalar yaptığı ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüm değişkenine göre, yalnızca harcama alt boyutunda, anlamlı farklılığın varlığı saptanmıştır. Bankacılık bölümü öğrencileri, diğer bölümlerdeki öğrencilerden harcama konusunda daha ihtiyatlı davranmaktadır denilebilir. Öğrencilerin yaş değişkeni ile harcama ve algı alt boyutları arasında, düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı ilişkinin varlığı analiz sonucunda kanıtlanmaktadır. Bir başka ifadeyle öğrencilerin yaşı arttıkça, finansal harcamalarının ve finansal algı düzeylerinin azaldığını söyleyebiliriz. Son olarak finansal okuryazarlık bilgi düzeyi değişkenine göre, harcama, tutum, algı alt boyutlarında ve finansal okuryazarlık tutum ve davranış toplam puanında anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmaktadır. Harcama alt boyutunda, düşük düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler ile orta ve yüksek düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ayrıca orta düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler ile yüksek düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Tutum ve algı alt boyutlarında düşük düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler ile yüksek düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Ölçek toplam puanında düşük düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler ile yüksek düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrenciler arasında anlamlı farklılık vardır. Düşük düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrencilerin sıra ortalaması, orta düzeyde ve yüksek düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip öğrencilerin sıra ortalamasından daha yüksektir.

Energy Supply Security and Trade Routes Competition between European and Asian Countries: The Geoeconomic Importance of Azerbaijan

Baybarshan Ali KAZANCI¹, & Osman Furkan ARSLAN²

Abstract

Azerbaijan's abundant energy resources and its role as a key transit hub for pipelines have made it a focal point in the geoeconomic policies of its energy-rich neighbors and European countries with significant energy demand. This study aims to conduct a geoeconomic evaluation of the energy sector and trade routes, which have been central to the Europe-Asia competition for centuries, focusing on regional economic policies centered around Azerbaijan. It has analyzed the existing and planned potential route projects for trade and energy supply between the two continents, providing an assessment of possible gains and losses on regional and global levels. This analysis has been presented in the form of geoeconomic parameters derived from numerical and descriptive content analysis.

Key Words: Geoeconomics of Azerbaijan, International Competition, Silk Road, Natural Gas, Trade

Avrupa-Asya Ülkeleri Arasında Enerji Arz Güvenliği ve Ticaret Yollarının Rekabeti: Azerbaycan'ın Jeoekonomik Önemi

Öz

Asya kıtasının zengin enerji kaynaklarına ve boru hatlarının transit geçiş güzergahlarına sahip olan Azerbaycan özellikle enerji zengini komşuları ile jeoekonomi politikalarında enerji talebi yüksek olan Avrupa ülkelerinin dikkatini çekmektedir. Bu çalışmada Avrupa-Asya rekabetinde 21. yüzyıl gündemini asırlardır meşgul eden enerji sektörünü ve ticaret yollarını Azerbaycan merkezli bölgesel ekonomi politikaları ile jeoekonomik olarak değerlendirmek amaçlanmıştır. İki kıta arasında hem ticaret yolları hem de enerji arzının mevcut ve planlanan potansiyel güzergâh projelerinden hareket ile bölgesel/küresel bazda doğacak kazanç ve kayıpların gelecekte olasılıkları, elde edilen rakamsal ve betimsel içerik analizine dayanarak jeoekonomik parametreler şeklinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Jeoekonomisi, Uluslararası Rekabet, İpek Yolu, Doğal Gaz, Ticaret

Atıf İçin / Please Cite As:

Kazancı, B. A., & Arslan, O. F. (2024). Energy supply security and trade routes competition between European and Asian countries: The geoeconomic importance of Azerbaijan. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1272-1283. doi:10.33206/mjss.1412078

Geliş Tarihi / Received Date: 29.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.05.2024

¹ Assistant Professor - Kırıkkale University, Fatma Şenses Social Sciences Vocational School, kazanci@kku.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3407-3692

² Graduate Student - Kırıkkale University, Social Sciences Institute, arslanfurkan95@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-7639-5377

Introduction

In today's world, many parameters like economic, military, political, and geographical location determine a country's level of development. The geographical location of countries creates a strategic equation in the global/regional context for their past, present, and future. Consequently, a country's advantages and disadvantages in terms of location generate political, sociological, and economic dynamics on the international stage, both externally and internally. When this resulting dynamism combines with the rapid policy changes driven by geographical location, international interests steer world politics.

Developed countries, in addition to their need for underground resources, aspire to dominate trade routes to export their surplus products from high technology and economies of scale. These developed nations, often pioneers in international competition, establish policies based on national interests at a global scale, specifically revolving around the energy and trade dilemma. In this regard, developed countries without significant energy resources, such as oil and natural gas, which can be catalysts for regional and global conflicts, rely on countries thousands of kilometers away that possess these resources or act as intermediaries in energy resource transportation. Furthermore, countries on major trade and transit routes, which have historically influenced global welfare and economic development, are again capturing attention. The concept of geo-economics, bolstered by the amalgamation of energy and trade policies, is becoming increasingly important for countries actively involved in world politics.

In the 21st century, with the growing demands of high-tech manufacturing industries, the focus is on energy resources and cost-effective trade routes. From a geo-economic standpoint, the Asian continent, covering approximately one-third of the world's landmass, is home to strategic trade routes, energy pipelines, abundant underground resources, and geopolitical conflicts (Worldometer, 2024). Its possession of 3/4 of the world's energy resources and serving the demand for goods and services of 2/3 of the world's population draws global powers to this continent (BP, 2022a).

The ongoing intense competition between the developed economies of Europe and Asia, spanning centuries, is expected to persist for centuries. Therefore, Azerbaijan, serving as a transit point from Asia to Europe, holds immense geostrategic significance due to its trade routes, abundant energy resources, and location on the transit path of energy transmission lines. The energy crisis in Europe that emerged with the outbreak of the Russia-Ukraine war in 2022 has spurred developed countries, in particular, to explore new alternatives, and Azerbaijan has emerged as a key player in this context. Furthermore, Azerbaijan, benefiting from its gains in the Second Karabakh War and the emergence of the Zangezur Corridor on the agenda, can play a crucial geo-economic and geo-strategic role if the shortest alternative route to the New Silk Road project becomes a reality.

This study aims to conduct a geo-economic evaluation of the energy sector and trade routes, which have been at the forefront of the Europe-Asia competition for centuries focusing on Azerbaijan-centered regional economic policies. Therefore, considering existing and planned potential route projects for both trade routes and energy supplies between the two continents has presented future possibilities of gains and losses that may have regional and global implications, using numerical and descriptive content analysis as our basis. The first part of the study has explained the conceptual framework of geo-economics and emphasized the qualities of this concept. The subsequent section delved into Azerbaijan's bilateral developments with Armenia, its gains in the Second Karabakh War, the geo-economic benefits that could arise from the potential opening of the Zangezur Corridor and its strategic importance within the Turkish world. Subsections examined the energy transmission lines and transit routes in which Azerbaijan serves as a critical bridge. The final section explored the regional geo-economic implications of potential geo-economic parameters. This included assessing the possibilities of opening new routes within the Central Corridor for addressing the region's energy-trade dilemma and examining the integration of Turkmenistan's gas into Azerbaijan, along with the developments this integration may trigger in terms of Türkiye, Russia, Iran, and Europe.

Strategic Importance of Geoeconomics

International trade policy has maintained its importance throughout history and has consistently been at the forefront of strategic policy-making. Its economic policies continue to influence many areas, from military structure to culture, and from art to sports. From this perspective, the geographical location of countries holds immense value in terms of trade routes and energy pipelines. This value amplifies the strategic and economic importance of countries in their respective regions, bringing the concept of geo-

economics, which has earned recognition in today's scientific world, to the forefront. Geoeconomics is defined as the use of economic motives by states for geostrategic purposes in foreign policy for their strategic objectives (Şahin and Okur, 2021a).

Geoeconomics was initially introduced into the literature by Luttwak after the Cold War period, and the shifting economic world order following this period brought about changes in countries' policies (Jaeger and Pedro, 2020). In this context, geo-economics, as a concept, is a discipline in which human and natural resources are optimally utilized to maximize the development of nations and the economic prosperity of countries and large capital groups. It implies leveraging countries effectively as economic powers rather than expanding their borders or reinforcing regional dominance, giving greater importance to economic geography and technology over political ambitions and division (İnan, 2011). In the face of globalization, the geo-economic approach aids nation-states in redefining themselves politically and economically within the evolving landscape of politics and in adopting new strategies (İnan, 2004). On the other hand, the geo-economic strategy arises from the consistent and systematic utilization of all available opportunities for countries to convert their geographical advantage into an economic instrument in their dealings with other nations. In contemporary international politics, investment, trade, energy policy, economic sanctions, economic aid, and financial and monetary policies are the most frequently employed tools by actors in geoeconomic strategies (Şahin and Okur, 2021b). Some characteristics for states to possess geoeconomic power are listed below (Ateş, 2021; Baru, 2011):

- Ensuring easy access for the country's people to basic services like education and healthcare is essential for countries operating at a certain level of geoeconomic power.
- The production of raw materials, energy, and fundamental products and services for industry holds great importance in the country's welfare and growth.
- Having entrepreneurial citizens, pioneer new business ventures, possess a growing portfolio, and have convenient access to investment channels helps countries bolster their geoeconomic power.
- For countries aiming to adapt to the current conjuncture and maintain a robust economic infrastructure, there must be a government presence that supports economic actors.

From a geo-economic perspective, the issues mentioned above hold significant value for countries engaged in strategic power struggles. In this context, recent trade tensions between the US and China have brought the concept of geoeconomics to the forefront. Another example is the economic sanctions imposed by Europe and America on Russia following its annexation of Crimea, a strategically located territory belonging to Ukraine. Additionally, exchange rate fluctuations, economic integration, and the granting of privileges in bilateral economic relations or disputes stemming from economic interests are some of the enduring effects of geoeconomic parameters. It's important to note that countries do not always utilize their geo-economic power negatively, such as through embargoes and sanctions. For instance, a state with geographical advantages can leverage its geoeconomic power by implementing policies that facilitate mutual trade through investments aimed at enhancing economic cooperation with other nations (Ateş, 2021, p. 140).

Countries should strive to maximize the utility of their geographical locations to achieve broad economic, political, and social development goals, ultimately enhancing social welfare. When evaluating recent economic and political developments within the Organisation of Turkish States (OTS) from a geographical perspective, member countries, such as those with significant energy resource potential (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan) and strategic geographical locations (Azerbaijan, Türkiye), play pivotal roles in the political economy of Europe and Asia. Azerbaijan, in particular, benefits from its strategic location, serving as a transit route between the two continents, in addition to its abundant energy resources and regional trade routes in economic markets.

Azerbaijan's Strategic Location

International organizations play a catalytic role in regional and global markets, with the European Union (EU) model being the most prominent worldwide. While this model has served as an inspiration for other communities across the globe, the Turkic Republics, striving for economic development for over three decades, have recently rallied around the OTS based on cultural and historical unity. They continue to bolster their position in the international arena, capitalizing on their strategic location and underground resources.

The Organisation of Turkic States, of which Azerbaijan is a founding member, was established to foster comprehensive cooperation among observer and full-member countries. In recent years, as Hungary and the Turkish Republic of Northern Cyprus joined the organization, geo-economic policies have extended their reach to a broader geographic scope. Azerbaijan and Türkiye, situated centrally within a vast region, serve as vital conduits at the heart of the flow of commercial goods and services from East to West, as well as for the transit of energy resources and supplies. Societal and public mobility keeps Azerbaijan, the middle corridor of the Silk Road and an essential nation for the West due to its natural gas reserves, actively engaged in global economic politics.

Azerbaijan faced a significant geo-economic setback in the First Karabakh War with Armenia in 1988, which severed its land connection with Türkiye, the shortest and safest gateway to the West. During the subsequent years, most of the revenues were directed towards defense spending, disrupting the country's economic development. In 2020, the conflict reignited in the mentioned region, and as Azerbaijan seized strategic territories, the prospect of shortening the central corridor gained prominence on the world stage. Consequently, from a geopolitical perspective, Azerbaijan has fortified its existing position and gained advantages in its relations with neighboring countries.

Figure 1. *New Geographical Map of Azerbaijan*

Source: BBC News, 2023.

When examining Figure 1, it becomes evident that Azerbaijan shares its borders with Russia and Georgia to the north, Iran to the south, Armenia to the west, and Türkiye to the east. It also has Kazakhstan and Turkmenistan as neighbors in the Caspian basin. One of the tangible outcomes of these geographical advantages is the potential opening of the Zangezur corridor, connecting Nakhchivan and Azerbaijan through the Nagorno-Karabakh region. If this corridor were to open, the benefits could be summarized as follows:

- Establishing regional and global significance through an East-West energy transmission line and trade route.
- Converting centuries-old cultural and historical ties into concrete actions by creating a direct land link between Türkiye and the Turkestan region.
- Shortening the existing middle corridor route for China's 'One Belt One Road' project, resulting in time and cost savings and generating income through contributions to global energy and goods trade.
- As Turkic countries evolve into logistics and transportation hubs, they become centers of attraction for economies of scale, fostering the development of technology-oriented production centers and improving macroeconomic indicators.

Azerbaijan, positioned at the heart of the Zangezur corridor, has established new diplomatic ties with international organizations it is a member of. This could potentially weaken the strategic leverage of Russia and Iran, both historically influential in world politics due to their roles in trade routes and energy resources, particularly in their interactions with Western powers. Russia, a prominent regional power, is

currently embroiled in a conflict with Ukraine and has occasionally used its energy resources as a diplomatic tool against the West. This situation has led to the exploration of new trade and energy alternatives. Developed European nations, with substantial energy needs, may reduce their dependence on Russia by developing secure energy and trade transmission lines.

Oil and Natural Gas Infrastructure in Azerbaijan

The Caspian Basin, a maritime neighbor to Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan, and Russia, holds approximately 10% of the world's oil reserves due to its current location. Azerbaijan, boasting a 955 km coastline along the Caspian Sea, wields significant geoeconomic influence through its energy and trade routes traversing the Caucasus region (Gökay, 2007, p. 424). Despite its regional energy infrastructure and reserves, Azerbaijan's geopolitical advantage requires technological investments from developed countries with a high foreign energy dependency to effectively extract and distribute these energy resources.

As per Table 1, among the Central Asian countries with oil deposits, Kazakhstan leads with a production of 1.8 million barrels daily, followed by Azerbaijan at 722 thousand barrels per day, with Turkmenistan ranking third at 252 thousand barrels per day. Russia's substantial daily oil production of 10.9 million barrels in the region establishes it as a dominant player on the continent. This underscores the need for energy investments in Turkic countries, given the presence of outdated oil production systems dating back to the USSR period, which lags behind advanced technologies.

It's worth noting that when excluding the domestic daily consumption of the Turkic states, their collective daily production (3,145 million barrels) satisfies one-third of the European Union's daily consumption. The European Commission's Energy Efficiency Report, which targets a 39% reduction in primary energy consumption by 2030 and aims to decrease fossil fuel imports from Russia as part of energy-saving efforts, (European Commission, 2022) is poised to steer the European Union toward new energy policies. Therefore, long-term energy investments in the Central Asian continent, coupled with the expansion of oil pipelines and increased oil production in Turkic countries, could emerge as crucial alternatives for the European Union while reducing its dependence on Russia.

Table 1. *Daily Oil Production-Consumption amounts of Regional Countries (Thousand Barrels, 2022)*

<i>Countries</i>	<i>Daily Production</i>	<i>World Ration</i>	<i>Production</i>	<i>Daily Consumption</i>	<i>World Production Ration</i>
Azerbaijan	722	0.8%		95	0.1%
Kazakhstan	1811	2.0%		327	0.3%
Russia	10944	12.2%		3407	3.6%
Turkmenistan	252	0.3%		146	0.2%
Uzbekistan	60	0.1%		90	0.1%
European Union	366	0.4%		10421	11.1%

Source: British Petroleum (BP), 2022a.

The utilization of the natural gas sector for household and industrial electricity production, which significantly influences world energy markets and security of supply, has made the European Union, which faces reserve shortages, reliant on foreign sources. In terms of geographical location, the energy crisis between Russia and European nations poses a threat to supply security, shifting global energy competition toward Central Asia, abundant in gas reserves. In this context, as asserted, the countries of the Asian continent have the potential to actively engage in global politics, elevate social welfare levels, and diversify into non-energy sectors (Özsoy, 2022). However, these countries, being relatively young, facing economic challenges, and lagging regionally within the security framework, find themselves in a vulnerable position in global competition.

The European continent serves as both a global and regional market, largely reliant on the energy resources of Turkish countries. Yet, the most crucial route to alleviate political pressure from Russia, China, India, and Iran is through the European continent. As the data in the table below indicates, the European Union, with an annual gas demand of 396 billion m³, becomes energy-dependent on Russia, which produces 701 billion m³ annually. The Europe-Russia conflict will probably keep global energy policies in the spotlight for many years. European nations seeking to ensure energy supply security should foster close relationships with Turkmenistan and Azerbaijan, particularly through new projects. Despite Turkmenistan's abundant reserves, its lack of refining capacity and Azerbaijan's strategic geographical position can serve as leverage in global energy markets with European capital and advanced technology support.

Table 2. *Natural Gas Production-Consumption amounts of Regional Countries (2022)*

<i>Countries</i>	<i>Reserve (Trillion m³)</i>	<i>World Reserve Ratio</i>	<i>Yearly Production (Billion m³)</i>	<i>World Production Ratio</i>	<i>Yearly Consumption (Billion m³)</i>	<i>World Consumption Ratio</i>
Azerbaijan	1,70	2.5%	31	0.7%	13	0.3%
Kazakhstan	2,40	2.3%	32	0.8%	15	0.4%
Russia	47,80	37.4%	701	16.6%	474	10.8%
Turkmenistan	11,32	13.6%	79	1.5%	37	0.8%
Uzbekistan	1,84	0.6%	50	1.2%	46	1.1%
European Union	2.5	0.4%	44	1.2%	396	9.9%

Source: BP Statistical Review, 2022a; Energy Information Administration [EIA], 2022.

While countries in the table, except for Russia, possess substantial regional reserve areas, they face physical limitations in extracting underground resources and marketing them globally due to insufficient production capacity. Furthermore, the Central Asian countries, lacking access to high seas coastlines, find the Azerbaijan-Türkiye corridor as a secure option for commercial transportation and an energy route opening to the West. Realizing energy projects that require investments, particularly channeling Azerbaijan's vast energy reserves from the Caspian region to new markets, becomes pivotal in this context.

One of the notable reserves within Azerbaijan's continental shelf is the Shah Deniz basin, discovered in 1999. Research suggests this basin may contain 1 trillion m³ of natural gas and 2 billion barrels of condensate reserves. Azerbaijan exports 10 billion m³ of gas annually from this field to Georgia and Türkiye. The newly planned Azeri-Middle East project anticipates producing 100,000 barrels of oil per day, with an eventual goal of 300 million barrels annually. The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline transports Turkmenistan's crude oil from the Sangachal production facility through Azerbaijan, Georgia, and Türkiye, ultimately reaching the terminal in Adana Ceyhan. With a daily production capacity of 1.2 million barrels and a total length of 1768 km, this pipeline plays a crucial role in energy transportation. The South Caucasus Pipeline (SPC) carries natural gas from the Shah Deniz basin to Türkiye and Georgia, boasting a daily production capacity of 48.5 million m³. The Western Export Pipeline (BIB) conveys crude oil from the Caspian Sea through tankers, exporting it to Europe via the Bosphorus Straits and the Black Sea. This pipeline spans 829 km and exported 31 million barrels of oil in 2021. The Sangachal terminal, in the same year, shipped approximately 231 million barrels of oil and condensate, including 200 million barrels via the Baku-Tbilisi-Ceyhan route and roughly 31 million barrels via the BIB route. The Ceyhan terminal, situated in Türkiye's Mediterranean region, facilitates the transfer of oil from BTC to the world through tankers, contributing to the global supply of 50 million tons of oil annually (BP, 2022b). The Republic of Azerbaijan Oil Company (SOCAR) has initiated projects to receive Kazakh oil on the BTC line and enhance capacity utilization. Recent efforts led to the first shipment of Kazakh oil by tanker from Aktau port to the Sangachal terminal on March 23, 2023, with a planned annual transport of 1.5 million tons of oil (SOCAR, 2023).

The Trans Adriatic Pipeline project (TAP), extending from Azerbaijan through Georgia, Türkiye, Greece, Albania, and connecting to Italy via the Adriatic Sea, spans a total length of 878 kilometers (TANAP, 2023). This project holds significance for Balkan countries and Italy, both significant importers of Russian gas. In 2021, the project successfully transported 8.1 billion m³ of gas, delivering it to Southeastern Europe and furthering regional energy security (Bayramov, 2023). As the project becomes operational, it takes its place among the priority energy security projects of the European Commission. Increased investments by European countries in Azerbaijan's energy supply are poised to augment gas flow and enhance the strategic importance of the Sangachal terminal. Connecting Turkmen gas from Turkmenbashi port to the Caspian Sea and Sangachal terminal has the potential to reduce Europe's reliance on Russian gas in the long term. Additionally, this could diminish Russia's influence in energy trade, where it purchases oil and natural gas inexpensively from Turkic Republics and resells them to European nations at higher prices.

In the Common Interest Project report by the European Commission, technical definitions were provided for the Trans-Caspian Gas Pipeline (TCP), designed to transport Turkmen gas to Europe through Georgia, Türkiye, and Greece, feeding it into the Azerbaijan Sangachal terminal via an open pipeline from the Caspian Sea (European Commission, 2023). The optimal way to establish the TCP and

transport Turkmen gas to Europe involves connecting it to the Southern Gas Corridor alongside TANAP and TAP (Kanapiyanova, 2021).

As evident, trade routes are a vital component of geoeconomic policies that have the potential to significantly increase economic activity for Azerbaijan, given its substantial energy resources and strategic location as a resource transit hub. The Silk Road, the historical land route for commodity trade between Asia and Europe, maintains its relevance in the 21st-century global system. Given that energy and commodity trade consistently dominate the world's agenda, the positive aspects of Azerbaijan's geographical location can effectively transform into a geoeconomic asset.

Transit Trade Routes

Azerbaijan, serving as a crucial land transportation bridge for Turkish countries in Central Asia to connect with the European continent, plays a pivotal role in the passage of commercial corridors shaped by the historical Silk Road, even without direct access to open seas. Azerbaijan emerges as a secure choice, particularly for integrating Turkish countries with the West within the framework of commodity trade.

China's 'One Belt One Road' project, aimed at connecting Europe and Asia through trade flows, is anticipated to reinvigorate the economies of the countries along the planned route and contribute to the well-being of the region's people (Taghiyev, 2019). However, the atmosphere of distrust in Iran poses a threat to the security of the Silk Road. The northern corridor is influenced by Russia, which has ongoing conflicts with Europe, while the southern corridor invites embargoes and conflicts in the Middle East. In this context, the central corridor appears as one of the most ideal options for the One Belt One Road project in terms of shortening the route and ensuring trade supply security. The opening of the Zangezur corridor via Azerbaijan after the Karabakh War could further shorten the distance of the central corridor from China to Europe, reducing the commercial dependence of countries in the region affected by political and economic crises involving Russia and Iran.

The Azerbaijan-based Europe Caucasus Asia Transport Corridor (TRACECA), established under the leadership of the European Union in 1993, aims to connect the Commonwealth of Independent States to Europe via the Caucasus and the Black Sea (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 2023a). This initiative seeks to enhance commercial and political activities in the region and establish a 'Silk Road of the Century' aiming to facilitate the EU's access and influence in the area (Üzümcü and Akdeniz, 2014, p. 177).

The Baku-Tbilisi-Ceyhan Railway, part of the 'Iron Silk Road' project designed to reestablish the historical Silk Road, provides reliable transportation from China to Europe, serving logistics and human transportation. It is planned to become a major transit route (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023b). President of Azerbaijan Ilham Aliyev highlighted that this transportation route is the most efficient one connecting Europe to Asia, offering a shorter and safer distance compared to other routes. The Iron Silk Road has the potential to carry 1 million passengers and 6.5 million tons of cargo. Future investments are expected to boost its capacity to 3 million passengers and 17 million tons of shipment by 2034 (Amirova-Memmedova, 2017). In line with its global One Belt One Road Project, China seeks to deepen commercial ties with Europe and gain commercial depth. Consequently, it is geoeconomically essential to incorporate Azerbaijan into this project to facilitate logistics between China and Europe, minimize costs, and shorten distances along the most favorable routes (21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2022).

In terms of trade routes, energy resources, and transportation/transit, Azerbaijan emerges as a pivotal geo-economic hub due to its abundant underground resources and its strategic position in the East-West equation. It's strategically located between the European continent and Türkiye to the west and neighboring countries rich in energy resources to the east. Given this context, potential geoeconomic factors centered around Azerbaijan are poised to guide policymakers in the years ahead.

Possible Geoeconomics Parameters

The geopolitical position of countries encompasses a complex interplay of strategic, political, economic, and other factors that shape their current situations and influence their futures. In Central Asia, rich energy resources and international trade networks play a significant role in shaping the region's trajectory. Moreover, the ongoing 'Hot/Political Wars' in global politics offer valuable clues about the region's future and open up new possibilities.

The Russia-Ukraine War, which persisted for more than a year, triggered a severe energy crisis for countries in the region, especially in Europe. Russia's use of energy as a weapon against states opposing the war has prompted European nations reliant on Russian energy to explore alternative sources. Consequently, concrete steps have been taken to transfer Azerbaijani and Turkmenistan gas to Europe. To this end, President Recep Tayyip Erdoğan of Türkiye, President Ilham Aliyev of Azerbaijan, and President Berdimuhamedov of Turkmenistan convened at the 1st Summit of the Heads of State of Türkiye-Azerbaijan-Turkmenistan. At this summit, a 'Memorandum of Understanding on the Development of Cooperation in the Energy Field' was signed, facilitating the transportation of Turkmen gas to Europe via the Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) (Anadolu Ajansı, 2023b). This agreement creates a new avenue for Turkmenistan's gas, which has been confined between China, Russia, and Iran until now.

Additionally, by connecting Turkmen gas to the Caucasus pipeline, Azerbaijan will enhance its strategic position and derive economic benefits from its existing energy assets. Consequently, Türkiye's role as a key energy transit and storage hub will strengthen. In line with Belet's observations, energy hubs typically possess characteristics such as the 'collection and processing of resources, provision of transmission, storage capacity, market and trade opportunities, and a wide distribution network,' which align with the shared policy objectives of the three countries (Belet, 2016).

For Europe, reducing dependence on Russia and expanding the number of energy partners represents a significant step toward international security by diminishing reliance on a single energy center. The decision to utilize Turkmen gas through Azerbaijan instead of Iran serves to prevent Iran from leveraging this energy route as a political weapon, much like Russia does in its tensions with the West and the United States. It's worth noting that although Iran boasts substantial gas reserves, it imports Turkmen gas and converts it into electricity, maintaining gas trade despite disruptions caused by the U.S. sanctions (Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2023). Russia, one of the principal purchasers of Turkmen gas, faced challenges in making payments, creating unease in Turkmenistan and pushing it to explore new markets (İNSAMER, 2023). Consequently, Turkmenistan is actively considering its options with the European Union in the backdrop of the Asian energy landscape. Despite the geopolitical complexities, Turkmenistan seeks to foster connections with European nations through transit routes spanning Azerbaijan, Georgia, and Türkiye.

The transportation of Turkmenistan gas through Azerbaijan holds significant benefits for Azerbaijan and Turkmenistan. It enables Turkmenistan to steer clear of political turmoil in its relations with Iran, which pursues an aggressive foreign policy toward its neighbors, and Russia, which poses a military threat and exerts political pressure. Turkmenistan can foster more reliable commercial partnerships as a result. However, this development may not sit well with Russia, which commands a substantial share of the world's natural gas market, and Iran, which harbors concerns that regional development poses a direct threat. By connecting Turkmenistan's gas to Azerbaijan, this initiative contributes to Azerbaijan's existing strength, significance, and development. Simultaneously, it challenges Iran, given the presence of Southern Azerbaijani territory along its borders. This move is also expected to unsettle the Moscow administration, which still views former Soviet Republics as areas of hegemony, facing potential economic losses in the global gas market and the bolstering of Azerbaijan and Turkmenistan.

The potential for transporting Turkmen and Azerbaijani gas to Europe through the most direct route, reducing the cost of commercial transportation by shortening the Silk Road, will give the Zangezur corridor an international dimension. The 9th article of the ceasefire agreement signed between Azerbaijan and Armenia after the Second Karabakh War stipulates, 'Transportation connections between the western regions of the Republic of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic will be re-established' (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2022). In addition to the geopolitical significance of these two countries, geoeconomics will introduce new policy dynamics. The prospect of Turkish communities in the northern region of Iran seeking independence, Russia's dominant influence in the Caucasus and Central Asia, Armenia's shift from a buffer state to an active player in international energy politics and trade, and the latent rivalries in regional politics involving China and Russia could potentially escalate conflicts, thereby increasing the security risks to European energy supplies.

In the initial stages of the potential win-win policy of the Zangezur Corridor, Azerbaijan, Turkmenistan, Armenia, and Türkiye would benefit. In the subsequent stages, China and European countries would gain. Türkiye and Azerbaijan, as geoeconomic proponents of the corridor, have expressed

willingness to establish friendly relations with Armenia (İndependent Türkçe, 2022). The corridor's opening would make it easier for Armenia, which is in a state of isolation, to integrate into the global economy. Furthermore, it presents an opportunity for Armenia, heavily influenced by diaspora communities and Russia, to reduce these influences.

The role of Georgia, a key stakeholder in these potential developments in the North Caucasus, should be analyzed comprehensively. Recent conflicts stemming from the Ossetian War between Georgia and Russia led to Georgia's unilateral declaration of independence in the Abkhazia and South Ossetia regions, with support from Russia (Anadolu Ajansı, 2023a). The Tbilisi administration views Moscow as a military threat and fears potential interference in its internal affairs in the North Caucasus, an area prone to intermittent conflicts.

These concerns may drive Georgia toward new economic and political initiatives that minimize Russian influence. The Moscow administration's readiness to employ military force heightens Georgia's political anxieties. Consequently, Georgia has pursued EU membership, applying for full membership in 2022 (Euronews, 2023). Georgia's EU membership will provide the EU with new opportunities in the energy sector. Energy flows from Azerbaijan to Tbilisi, under EU guarantees, and onward to Europe via energy transmission lines will diversify regional geoeconomic strategies. As a result, Russia may adopt an adversarial stance toward the Tbilisi administration as it pursues anti-Russian international actions.

Currently, the TRACECA project within the EU will enable the Caucasian states and the Asian region to access European and global markets. The Europe-Caucasus-Asia transportation corridor will also integrate countries by offering an alternative transportation and logistics route (Hüseynov, 2011). Consequently, transit projects funded by European capital will create a robust route, possibly leading to a shift in power from large states with influence in the region to smaller states.

Conclusion

Geoeconomic policies focusing on the energy and trade dilemma have a profound impact on global economic mobility. A country's geographical location gains significance, particularly when developed mass-production economies, with geoeconomically restricted locations, need to channel their surplus production through trade routes. This is coupled with the high demand for energy resources, essential for electricity production. Consequently, countries cannot afford to disregard geoeconomic parameters, as they play a pivotal role in ensuring social welfare levels and preventing negative impacts on global producers within the economic cycle.

In the current context, European countries heavily reliant on Russian energy resources are grappling with unease, especially as diplomatic crises arise from Russia's assertive use of natural gas reserves and commercial transportation as leverage in foreign policy. As a result, the Caucasus route emerged as a viable alternative for capital-rich, developed European nations.

When regional factors affecting energy transportation and supply security are considered, Azerbaijan occupies a central position in geoeconomic policies. It acts as a buffer state between Asia and Europe, serves as a transit passage, and shares borders with energy-rich countries. Therefore, Azerbaijan becomes the linchpin that connects capital-rich, technologically advanced European nations and resource-limited, less-developed Asian countries at the nexus of shared interests.

The Second Karabakh War strengthened Azerbaijan's territorial integrity and geoeconomic position, expanding its scope of influence in regional politics. As a result of the ceasefire agreement, Azerbaijan is likely to secure a diplomatic victory and increase pressure on Armenia in the coming years to open the Zangezur corridor. This highlights the prospect of the shortest route for the One Belt One Road project and underscores the importance of geoeconomics in diversifying energy resources through new transmission lines. Moreover, the highway connecting the Turkish countries to the Zangezur corridor is expected to rejuvenate the Turkic world and foster economic development. This step may also become a key factor in the global geopolitical landscape in the coming years. Balancing politics is essential for these countries to advance further on the world stage.

The Silk Road's middle corridor, serving as the safest route for supply security of Turkmen gas and Kazakh oil, empowers the Azerbaijan-Georgia-Türkiye triple consortium to deliver these resources to the world, particularly European nations. In the Asia-Europe dilemma, this stands as an opportunity for

underdeveloped countries to transition to a high-value-added production economy through the domino effect of energy and trade-based relations.

In addition to sharing energy resources within Central Asia under the geoeconomic framework, one must not forget that the race to control the transmission lines and international trade routes of these resources faces obstacles from Russia, Iran, and China. Underdeveloped countries find themselves at a disadvantage due to strategic pressures exerted by these powerful nations. Hence, it makes more sense for the developed countries of Europe to pursue sustainable development through win-win policies, especially in the context of regional impasses and conflicting interests.

Finally, considering the depletion of non-renewable energy resources, Azerbaijan and the Turkish countries in Asia must optimize their geopolitical and geoeconomic strengths for a transition to a production-based economy in the long term. Failure to do so might leave them with limited options: they could persist as small countries with balanced foreign policies or, under duress, become pawns of larger powers, potentially fading from the historical stage.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*Energy Supply Security and Trade Routes Competition between European and Asian Countries: The Geoeconomic Importance of Azerbaijan*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study. There is no potential conflict of interest in the study.

Bibliography

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. (2022, December 8). *Yüzyılın konsepti: Bir Kuşak Bir Yol*. Retrieved from <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/yuzyilin-konsepti-bir-kusak-bir-yol>
- Abdullayev, I. (2022, December 22). *Reviving an ancient route? The role of the Baku–Tbilisi–Kars Railway*. Retrieved from <https://moderndiplomacy.eu/2017/12/01/reviving-an-ancient-route-the-role-of-the-baku-tbilisi-kars-railway/>
- Amirova-Memmedova, S. (2017) *Azerbaycan'dan Avrupa'ya boru hattı politikası ve doğal gaz temini*. Wiesbaden: Springer.
- Anadolu Ajansı. (2023a, January 15). *Rusya-Gürcistan savaşının 14. yıl dönümü*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-gurcistan-savasinin-14-yil-donumu/2655873/>
- Anadolu Ajansı. (2023b, January 8). *Türkmenistan gazının Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılması "Tarihi öneme sahip bir girişim*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkmenistan-gazinin-turkiye-ve-avrupaya-ulaştirilmasi-tarihi-oneme-sahip-bir-girisim/2764289/>
- Aras, B., and Croissant, M. P. (1999). *Oil and geopolitics in the Caspian Sea Region*. USA New York: Bloomsbury Publishing.
- Ateş, E. (2021). Türkiye'nin jeoekonomik gücünün belirlenmesi: Ampirik analiz. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (5)1, pp. 133-154. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.906193>
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2020, Noyabr 10). *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin bəyanatı*. Retrieved from <http://president.az/az/articles/view/45923/>
- Baru, S. (2012). Geo-economics and strategy. *Survival*, 54(3), pp. 47-58. <https://doi.org/10.1080/00396338.2012.690978>
- Bayramov, V. (2023, August 10). *Trans-Adriatik boru kəməri İlk qazın verilməsinə hazırdır*. Retrieved from <https://a-r.az/az/article/15548/>
- BBC. (2023, November 15). *Azerbaijan country profile*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-17043424>
- BBC News. (2023, November 3). *Nagorno-Karabakh profile*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-18270325>
- Belet, N. (2016). Avrupa Enerji Birliği (AEB) ve Türkiye'nin bölgesel enerji hub'ı olabilirliği: Fırsat ve zorluklar. *International Conference on Eurasian Economies Kapasvár: Eurasian Economists Association*, pp. 190-198.
- British Petroleum. (2022a, December 30). *Statistical review of world energy*. Retrieved from <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf>

- British Petroleum. (2022b, December 12). *British Petroleum Azerbaijan*. Retrieved from https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home.html/
- Energy Information Administration. (2023, February 10). *Natural gas data*. Retrieved from <https://www.eia.gov/international/data/world/natural-gas/dry-natural-gas-reserves?pd=3002&p=00000000000000000004&u=0&f=A&v=mapbubble&a=-&i=none&vo=value&t=C&g=0001&l=249-ruvvvvvfvtnvv1rvvvvvfvvvvvfvvvou20evvvvvvvvvvvnvvs0008&s=315532800000&e=1609459200000/>
- Euronews. (2022, November 30). *AB, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'nın tam üyelik başvurularına ilişkin inceleme sürecini başlattı*. Retrieved from <https://tr.euronews.com/2022/03/07/ab-ukrayna-gurcistan->
- European Commission. (2022, December 30). *REPowerEU: Energy savings and energy efficiency*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/872549/FS_EnergySavings.pdf.pdf/
- European Commission (2023, July 15). *Gas pipeline to the EU from Turkmenistan and Azerbaijan, via Georgia and Turkey*. Retrieved from https://ec.europa.eu/energy/maps/pci_fiches/PciFiche_7.1.1.pdf/
- Hasanov, A. (2005). *Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti*. Bakı: Azərbaycan Neşriyyatı.
- Hüseynov, F. (2002). Avrupa Birliği-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ve Türkiye. *Başbakanlık, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayınları 21*, pp. 80-81.
- Ismayilov, E., and Türkan B. (2014) Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'ın enerji politikası. *Bilge Strateji 6*(11), pp. 29-49.
- İnan, Ş. (2004). *Yeni bir bilim dalı olarak jeoekonomi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları.
- İnan, Ş. (2011). Dünyada ve Türkiye'de jeoekonomik çalışmalar ve jeoekonomi öğretimi. *Bilge Strateji 2*(4), pp. 79-116.
- İndependent Türkçe. (2023, July 2023). *İran'ın Zengezur Koridoru kâbusu ve Ermenistan'a bakışı*. Retrieved from <https://www.indyurk.com/node/567466/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/i%C3%87ran%C4%B1n-zengezur-koridoru-k%C3%A2busu-ve-ermenistana-bak%C4%B1%C5%9F%C4%B1/>
- İNSAMER. (2023, May 15). *Türkmenistan'ın doğalgaz çıkmazı*. Retrieved from https://www.insamer.com/tr/turkmenistanin-dogalgaz-cikmazi_1088.html/
- Jaeger, B. C. and Pedro, V. P. B. (2020). Geoeconomics in the light of international political economy: A theoretical discussion. *Brazilian Journal of Political Economy*, 40(1), pp. 22-36. <http://dx.doi.org/10.1590/0101-31572020-2982>
- Kanapiyanova, Z. (2021). Türkmen gazını Avrupa pazarına ulaştırmak: Trans-Hazar Doğalgaz boru hattı. *Eurasian Research Institute Weekly Analysis*, 323.
- Mikayil, T. (2019). *Bölgesel ve küresel politikalar açısından tarihi İpek Yolu ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı* (Graduate Thesis). Ondokuz Mayıs University, Samsun.
- Özsoy, B. and Sipahi E. B. and Sayin, Y. (2022). Orta asya'da enerji politikaları ve küresel rekabet bağlamında Türkiye'nin rolü üzerine bir değerlendirme. *Gazî Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, 30(15), pp. 303-328.
- SOCAR MIDSTREAMS (2023, July 26) *SOCAR starts transit of Kazakh oil via Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline named after Heydar Aliyev*. Retrieved from <https://www.socarmidstream.az/news/socar-starts-transit-of-kazakh-oil-via-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline-named-after-heydar-aliyev/>
- TANAP. (2023, August 20). *Güney Gaz Koridorunda büyük adım: TANAP ve TAP birleşti*. Retrieved from <https://www.tanap.com/bulten-25/>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023a, April 28). *Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA)*. Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa#:~:text=Avrupa%20Kafkasya%20Asya%20Ula%C5%9Ft%C4%B1rma%20Koridoru,D%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1&text=%C3%96rg%C3%BCt%C3%BCn%20Amac%C4%B1%3A%20TRACECA%2C%20Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z%20Devletler,olu%C5%9Fturulan%20bir%20Do%C4%9Fu%2DBat%C4%B1%20Koridorudur/>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2023b, September 2023). *Kars Tiflis Bakü Demiryolu (KTB) Projesi*. Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/kars---tiflis-baku-demiryolu-ktb-projesi-tr.mfa/>
- Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2023, November 37). *İran enerji raporu*. Retrieved from [https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/iran%20enerji%20sektoru%20raporu%20\(04022020\).pdf/](https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/iran%20enerji%20sektoru%20raporu%20(04022020).pdf/)
- Şahin, M. and Okur, M. (2021). Türkiye-Azerbaycan müttefikliğinde jeoekonominin yeri. *Sumqayıt Dövlət Universiteti International Scientific Conference*. pp. 150-154.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2022, November 5). *Türk Devletleri Teşkilatı*. Retrieved from <https://www.turkkon.org/tr/turk-konseyi-hakkinda/>
- Üzümcü, A. and Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi. *Avrasya Etüdüleri*, 45(1), pp. 171-199.
- Worldometer. (2024, Mart 11). *Asia Population*. Retrieved From <https://www.worldometers.info/world-population/asia-population/>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeylerini iktisadi, askeri, siyasi, coğrafi konum gibi birçok parametreler belirlemektedir. Ülkelerin coğrafi konumları ise o ülkelerin geçmişi, bugünü ve geleceği için küresel/bölgesel

bağlamda stratejik denklem oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin bulunduğu konumun sağladığı avantaj ve dezavantajlar dışsal veya içsel olarak uluslararası arenada politik, sosyolojik ve ekonomik dinamizm katmaktadır. Toplum refahının ve kitlesel üretim sistemlerinin istikrarlı şekilde sürdürülebilmesi için enerji kaynaklarına sahip olması önem arz etmektedir. Doğalgaz gibi yakın ikamesi olmayan başta enerji talebi yüksek olan ülkeler için kısa dönemde vazgeçilmez bir kaynak haline gelmektedir. Özellikle 21. yüzyılda küresel ve bölgesel çatışmaların merkezine yerleşen bu kaynakların talebi ve arz güvenliği ülkelerin stratejik politikalarını belirlemektedir. Gelişmiş ülkeler yeraltı kaynaklarına olan ihtiyacına ek olarak yüksek teknoloji ile ölçek ekonomilerinden oluşan arz fazlasını dış dünyaya tedarik edebilmek için ticaret yollarına hâkim olmak istemektedir. Bu ihtiyaçlara binaen uluslararası rekabette öncü olan gelişmiş ülkeler global çapta oluşturduğu ulusal çıkarlara dayalı politikalar enerji ve ticaret ikilemine göre kurulmaktadır. Bu kapsamda enerji kaynaklarının taşınması ve ticaret yollarının alternatiflerinin oluşması açısından jeoekonomi kavramı ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan, Sovyet döneminin sona ermesi ile 90'lı yılların başlarında uluslararası konjonktürdeki değişimlerle ulus devlet prensiplerine uyumlu bir yeni dış politikanın kurulmasını ve bunun hayata geçirilmesini en önemli noktalardan biri olarak belirlemiştir (Hasanov, 2005: 211). Asya kıtasının zengin enerji kaynaklarına ve boru hatlarının transit geçiş güzergahlarına sahip olan Azerbaycan coğrafi olarak da enerji zengini komşulara sahip olması hasebiyle enerji parametresi göz önüne alındığında stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu özellikler dikkate alındığında enerji talebi yüksek olan Avrupa ülkelerinin ilgilerinin Azerbaycan'a kaymasına neden olmuştur. Geniş coğrafyadaki merkezi konumu ile köprü görevi üstlenen Azerbaycan doğudan batıya ticari mal ve hizmetlerin akışkanlığı, enerji kaynaklarının transit geçişi ve arzının odak noktasındadır. İpek Yolunun orta koridoru ve doğalgaz rezervleri açısından Batı için vazgeçilmez ülke olan Azerbaycan bu bağlamda sosyolojik ve kamusal mobilite küresel iktisadi politikaları canlı tutmaktadır. Diğer yandan toprak bütünlüğünü sağlayarak 2. Karabağ Zaferi ile jeoekonomik konumunu güçlendirmiş ve bölge siyasetinde hareket alanını genişletmiştir. Ateşkes anlaşması neticesinde diplomatik zafer de elde ederek Zengezur koridorunun açılması için gelecek yıllarda Ermenistan'a baskılarını yoğunlaştıracağı güçlü olasılıklardan biridir. Böylece Bir Kuşak Bir Yol projesinin en kısa rotasının oluşma ihtimali ve enerji kaynaklarının yeni iletim hatları ile çeşitlendirilmesi jeoekonominin artan önemini gözler önüne sermektedir. Enerji taşımacılığını ve arz güvenliğini etkileyecek bölgesel faktörler bir araya getirildiğinde Azerbaycan, Asya-Avrupa arasında tampon konumu ile transit geçişinin yanında zengin enerji kaynaklarına sahip olan ülkelere komşu olması nedeniyle jeoekonomik politikaların merkezine yerleşmektedir. Dolayısıyla zengin sermaye ve teknolojik olarak ileri düzeyde olan Avrupa ülkeleri ile kırlgan ve gelişmişlik düzeyi istenilen düzeyde olmayan, enerji kaynaklarını elinde bulduran Asya ülkelerini ortak çıkar noktasında buluşturacak ülke Azerbaycan olabilir. Mevcut konjonktürde Rus enerji kaynaklarına bağımlı olan Avrupa ülkeleri ikame çözümler aramakta ve oluşan diplomatik krizler politika yapıcılara zor durumlar yaşatmaktadır. Üstelik doğalgaz rezervleri ve ticaret taşımacılığını dış politikada koz olarak kullanan Rusya'nın komşularına saldırgan yaklaşımları işgalci sonuçlar doğurmaktadır. Böylece sermaye zengini gelişmiş Avrupa ülkeleri için Kafkasya rotası alternatif olarak öne çıkmaktadır. İpek Yolunun orta koridoru ve Türkmen gazı ile Kazak petrolünün arz güvenliğinde en güvenli rotanın Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye'nin üçlü konsorsiyum sayesinde yeni coğrafyalara ulaştırabilme olanakları doğabilecektir. Hali hazırda yeni projeler ile Kafkas devletlerinin ve Asya bölgesinin başta Avrupa ve dünya pazarına açılmasını sağlayarak alternatif ulaşım/lojistik rotasıyla bölgeye nüfus etme seçeneği (Hüseynov, 2002: 64) ile Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridoru da ülkeleri bütünleştirecektir. Nitekim Asya-Avrupa dilemmasında enerji ve ticari bazlı gelişen çoklu ilişkilerin domino etkisi ile az gelişmiş ülkelerin katma değeri yüksek üretim ekonomisine geçmesi için fırsat olarak değerlendirilecektir. Zengezur Koridorunun olası kazan-kazan politikasının ilk basamağında Azerbaycan, Türkmenistan, Ermenistan ve Türkiye; ikinci basamağında Çin ve Avrupa ülkeleri fayda görecektir. Nitekim koridorun jeoekonomik olarak destekçileri Türkiye ve Azerbaycan, Ermenistan ile dostane ilişkiler kurulmasına karşı değildir. Ayrıca Zengezur koridoru ile tarihsel bağları olan Türk ülkelerini doğrudan bağlaması ve Türkiye ve Asya'da ki Türk devletleri ile kara yolu ulaşımının direkt sağlanması TDT organizasyonuna canlılık getirerek stratejik politik ve ekonomik olarak elinin güçlenmesine de olanak sağlayacaktır. Yaşanılması muhtemel bu gelişmeler jeoekonomik çerçevede Merkezi Asya'yı içerisine alan enerji kaynaklarını paylaşmaya ek olarak bu kaynakların iletim hatlarını ve uluslararası ticaret yollarını kontrol etme yarışının Rusya, İran ve Çin tarafından engellenmesi ihtimali unutulmamalıdır. Dolayısıyla üçlü ülke grubunun Merkezi Asya'daki ülkelerin bağımsız ekonomi modelleri ile kapasite artırımına geçmesi ve toplum refahının üst seviyelere çıkması halinde asırlık emelleri sekteye uğrayacaktır. Özellikle bölgesel açmazlar ve çıkar çatışmaları düşünüldüğünde kazan-kazan politikasında sürdürülebilir kalkınma için Avrupa'nın gelişmiş ülkeleriyle iş birliği daha mantıklı gözükmektedir. Son olarak yenilenemeyen enerji kaynaklarının tükenmesini göz önüne alındığında Azerbaycan ve Asya'daki Türk Devletlerinin jeopolitik ve jeoekonomik güçlerini optimum düzeyde kullanmadığı takdirde uzun dönemde üretim ekonomisine geçmesi zayıf bir ihtimaldir. Bu bağlamda kalkınamayacak olan bu ülkeler uygulayacağı dengeli dış siyaset ile küçük ülke statüsünde yaşamlarını sürdürecektir ya da tarih sahnesinden silinerek büyük devletlerin himayesine girmek zorunda kalacaktır.

Türkiye’de İhracat İthalat ve Döviz Kurunun Yurtiçi Fiyatlar Üzerindeki Etkilerinin İncelemesi

Kezban AYRAN CİHAN¹

Öz

Öz, bu çalışmada, Türkiye’de dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkiler 2013:01-2022:12 dönemi aylık veriler kapsamında zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak TÜFE, bağımsız değişkenler olarak ise ihracat, ithalat ve döviz kuru değişkenleri ele alınmıştır. Uzun dönem katsayıların tahmininde alternatif 3 tahminci ile tahminler gerçekleştirilerek en güvenilir sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Hem FMOLS hem DOLS hem de CCR tahmincileri ile model tahmin edildiğinde ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin enflasyon üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan ihracat değişkeni için elde edilen sonuçlar incelendiğinde DOLS tahmini sonucunda anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, FMOLS ve CCR tahmincileri sonucunda negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum Türkiye’de yurtiçi tüketici fiyatlarının döviz kuruna duyarlı olduğunu göstermektedir. Döviz kurundaki yükselme ithalatı daha pahalı hale getirmektedir, ancak yurtiçi üretim için aramalı vb. girdilerin ithalat yoluyla sağlanması durumunda döviz kurundaki yükselmeler sadece ithalatı pahalı hale getirmekle kalmayıp yurtiçi ürünlerin fiyatını da pahalı hale getirmektedir. Döviz kurunun enflasyon üzerindeki olumsuz etkisini azaltabilmek için yurtiçi üretimin ithal girdiye bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Ek olarak CCR modeli tahmin sonucunda ihracatın enflasyon üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunun belirlenmesi görece pahalı olan ithalat karşısında daha fazla yurtiçi üretim ile ihracatın artırılması yoluyla fiyatlar genel düzeyinin düşmesi şeklinde açıklanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Enflasyon, Eşbütünleşme, Türkiye

Examination of the Effects of Export, Import and Exchange Rate on Inflation in Turkey

Abstract

In this study, the relations between foreign trade and inflation in Turkey were investigated with monthly data for the period 2013:01-2022:12. Time series analysis method was used in the study. In the study, CPI was considered as the dependent variable and export, import and exchange rate variables were considered as independent variables. Both FMOLS, DOLS and CCR estimators were used to estimate the long-term coefficients. The results showed that import and exchange rate variables had a positive and significant effect on inflation at the 1% significance level. On the other hand, when the results obtained for the export variable are examined, it is seen that it does not have a significant effect on the DOLS estimation result. As a result of the CCR estimator, it was determined that it had a significant effect at the 5% significance level, and as a result of the FMOLS estimation, it had a significant effect at the 10% significance level. This situation shows that domestic consumer prices in Turkey are sensitive to the exchange rate. The increase in the exchange rate makes imports more expensive.

Key Words: Exchange Rate, Export, Import, Inflation, Cointegration

Atıf İçin / Please Cite As:

Ayran Cihan, K. (2024). Türkiye’de ihracat ithalat ve döviz kurunun yurtiçi fiyatlar üzerindeki etkilerinin incelemesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1284-1298. doi:10.33206/mjss.1421080

Geliş Tarihi / Received Date: 29.12.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.05.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, kezban.cihan@erdogan.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-7700-7505

Giriş

Bir yandan ülke nüfusları sürekli bir biçimde artarken buna bağlı olarak diğer yandan da ihtiyaç ve istekler çeşitlenerek artış göstermektedir. Bu durum mal ve hizmetlerin üretiminin artırılmasını ve kesintisiz bir şekilde sunulmasını doğurduğu için sürekli bir üretim süreci gerekli hale gelmektedir. Ancak zorunluluk haline gelen bu üretim her zaman yeterli miktarda ve yerli kaynaklarla gerekleşmeyebilmektedir. Sahip olunan enerji kaynaklarının miktarı ve çeşidi, gerekli olan teknolojik altyapı, beşer sermayenin niteliği, finansal kaynaklar vb. faktörler yurtiçi üretimde belirleyici rol üstlenmektedir. Ancak gerekli bu kaynakların bulunmasına rağmen yurtiçi üretim daha yüksek maliyetli olması veya kaynakların daha fazla getiriye sahip olan alanlara yönlendirilmek istenmesi gibi nedenlerle de bazı mal ve hizmetlerin yurt dışından satın alınması söz konusu olabilmektedir. İşte bu şekilde çeşitli amaçlarla dışalım veya dışsatım gerçekleştirilmesi sonucunda uluslararası ticaret gerçekleştirilmektedir. Uluslararası ticaret, dışalım veya dışsatım yoluyla her ne kadar mal ve hizmetlerin aktarım sürecinden oluşsa da bu süreç sonunda ortaya çıkan ekonomik değer ile dışa açık lkelerde en önemli ekonomik hedeflerinden biri olan iktisadi büyüme ve kalkınmanın temel kaynaklarından biri oluşmaktadır. Özellikle ihracat faaliyetleri mal ve hizmetlere olan talebi artırmakta, dış pazarın genişlemesi ile birlikte i üretim pazarını da genişletmekte ve bir yandan ülkeye döviz girişi sağlayarak diğer yandan istihdamı artırarak iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir. İthalat faaliyetleri ile ise ihtiyaç duyulan ancak yurtiçinde üretilmeyen mallar, yurtiçi üretime aracılık edecek ürünler satın alınmakta ayrıca halkın isteklerini karşılamaya yönelik lüks ürünler vb. malların ithalatı gerçekleştirilerek yurtiçinde malların çeşitliliği artırılmaktadır.

Ülkelerin uluslararası ticaretlerini serbestleştirmeleri ve artırmak istemelerindeki sebep, ticaretin artırılması ile milli gelirin artırılması ve bu sayede ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Fakat dış ticaretten beklenen bu faydalara ulaşabilmek için ülke içinde makroekonomik istikrarın da sağlanması gerekmektedir. (Sandalcılar, Noyan Yalman, 2012:50). İhracatın artması aynı zamanda yurt içinde üretim artması anlamına gelmektedir ve dolayısıyla toplam hasılanın, istihdamın, tketicimin ve döviz gelirlerinin artmasını sağlayarak ekonomide canlanmayı sağlamaktadır (Jung ve Marshall, 1985:3). İthalattaki artış da bir yandan tketicimin artması ve üretim için gerekli olan ara malı girdisinin artması anlamına gelirken diğer yandan döviz giderlerinin artması ile sonuçlanmaktadır. Bu durumda hem ihracat hem de ithalat ülkelerin refahlarını arttırabilmeleri için önemli birer politika araçları haline gelmektedir. İhracat ve ithalat faaliyetleri yatırım, üretim, istihdam, iktisadi büyüme ve kalkınma gibi alanları bu şekilde etkilerken yurtiçi fiyatlar genel düzeyi ile de etkileşim halindedir.

İhracat ve ithalat faaliyetleri, dış ticarete yerli paranın farklı ülke para birimleri karşısındaki değerini ve dolayısıyla dış ticarete malların fiyatını da temsil eden döviz kurunun etkisi altında bulunmaktadır. Döviz kurundaki değişimler ihracattan elde edilecek döviz kazancını ve ithalat için ödenecek döviz giderlerini belirlemektedir. Bununla birlikte döviz kuru da fiyatlar genel düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi, döviz kurunda meydana gelen değişimler sonucunda yurtiçi fiyatların bu değişimlerden etkilenmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Stein, 2015). Başka bir tanıma göre ise bu etki, döviz kurundaki değişimlerin ithalat fiyat endeksi kanalı ile yurtiçi fiyatlara yansımaları şeklinde ifade edilmektedir ve genel olarak bu mekanizma döviz kurunun geçiş etkisi olarak adlandırılmaktadır (Phuc ve Duc, 2021).

Temel hedefi fiyat istikrarını sağlamak olan merkez bankaları için döviz kuru, ithalat ve ihracat hareketlerine bağlı olarak fiyatların nasıl bir seyir izleyeceği oldukça önem arz etmektedir (Hoang vd., 2020). Çünkü enflasyonunun ülkelerin ekonomik durumunu gösteren önemli bir gösterge olması nedeniyle döviz kurunun da enflasyon üzerindeki etkileri açıkken para ve maliye politikalarının belirlenmesinde döviz kuru hareketleri ve buna bağlı gelişebilecek enflasyon hareketleri de dikkate alınmaktadır (Kurtoğlu, 2019: 4).

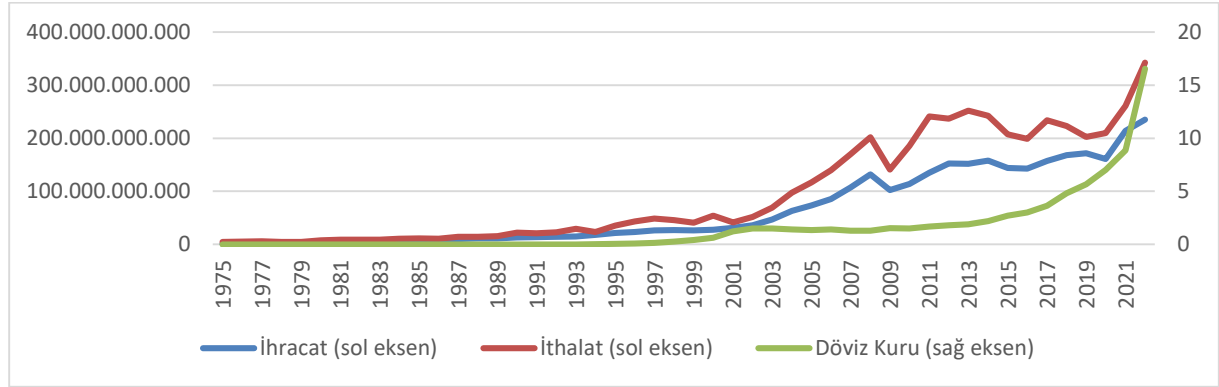
Ekonomide döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi doğrudan bir etki olarak maliyet enflasyonu şeklinde oluşabilmektedir. Döviz kurunun yükselmesi ile mal ve hizmetlerin üretimleri için gerekli olan ithal girdilerin maliyetlerinin artması maliyet enflasyonunu oluşturan sebeplerden birisi olarak kabul edilmektedir (Uygur, 1993). Diğer taraftan döviz kurundaki bir yükselme talep yönlü bir enflasyona da neden olabilmektedir. Döviz kurundaki yükselme ile birlikte ithal ürünler pahalı hale gelmekte ve yurtiçinde ithal mallara yerli ikame oluşturabilecek ürünlerin talebi artarak fiyatlarda bir yükselme söz konusu olabilmektedir. Ayrıca döviz kurundaki yükselme sonucunda ihraç mallarının yurtdışı talebi artmakta ve bu talebi karşılamak ve döviz geliri elde etmek amacıyla daha fazla ihracat gerçekleştirilmesi durumunda da eğer yurtiçi üretim artan ihracatı karşılayamaz ve yurtiçi tketicim malları dış pazara yönlendirilirse yurtiçinde miktarı azalan bu malların fiyatlarında da bir artış yaşanabilmektedir. Tüm bu durumlar döviz kuru, ithalat ve ihracatın

enflasyon üzerinde etkili olan faktörler arasında yer aldığını göstermektedir. Ancak her ülkede her dönemde bu etkiler ortaya çıkmayabilir veya farklı düzeylerde ortaya çıkabilir.

1980 yılı Türkiye’de dış ticaret politikaları açısından önemli bir tarihi oluşturmaktadır. Çünkü 1980 yılından önce ithalata dayalı sanayileşme politikası uygulanırken 1980 yılı sonrasında ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulanmaya başlanmıştır (Seyidoğlu, 2013). Bu politika değişikliğine neden olan durum ise 24 Ocak kararlarıdır. Mal hareketlerinin uluslararası boyutta serbestleştirilmesi ve bu uluslararası mal ve hizmet akımlarında fiyatların yani döviz kurunun piyasa koşullarında oluşması gibi kararlar 24 Ocak kararları içinde dış ticaret politikası açısından önemli kararları oluşturmaktadır. Bu dönemden sonra ithal ikameci politikadan vazgeçilerek ihracata dayalı bir büyüme politikasının benimsenmiş ve uygulanan politikalar sonucunda ihracat rakamlarında ciddi artışlar yaşanmıştır.

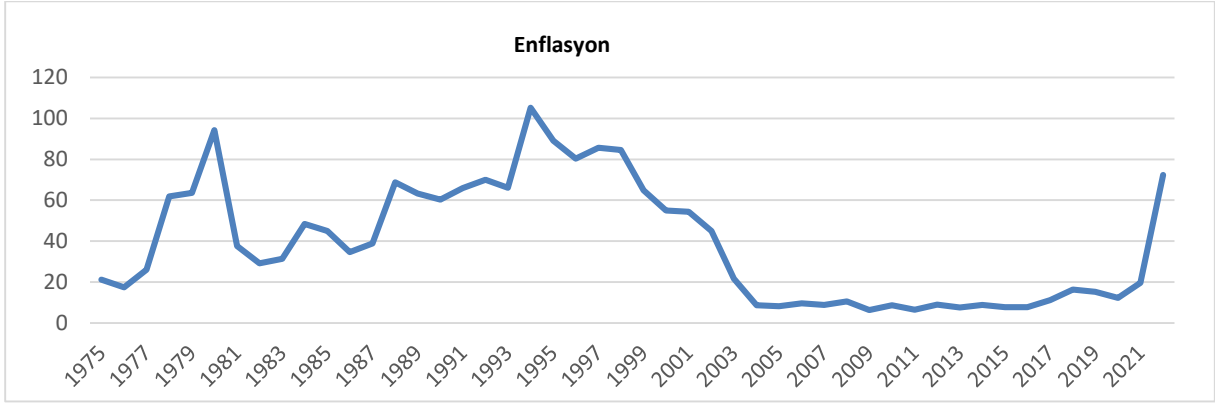
Türkiye’nin 2013-2022 dönemine ait ihracat, ithalat ve döviz kurunu gösteren zaman yolu grafiği Grafik 1’de yer almaktadır.

Grafik 1. Türkiye’nin 1975 -2022 Yıllık İhracat (\$), İthalatı (\$) ve Döviz Kuru

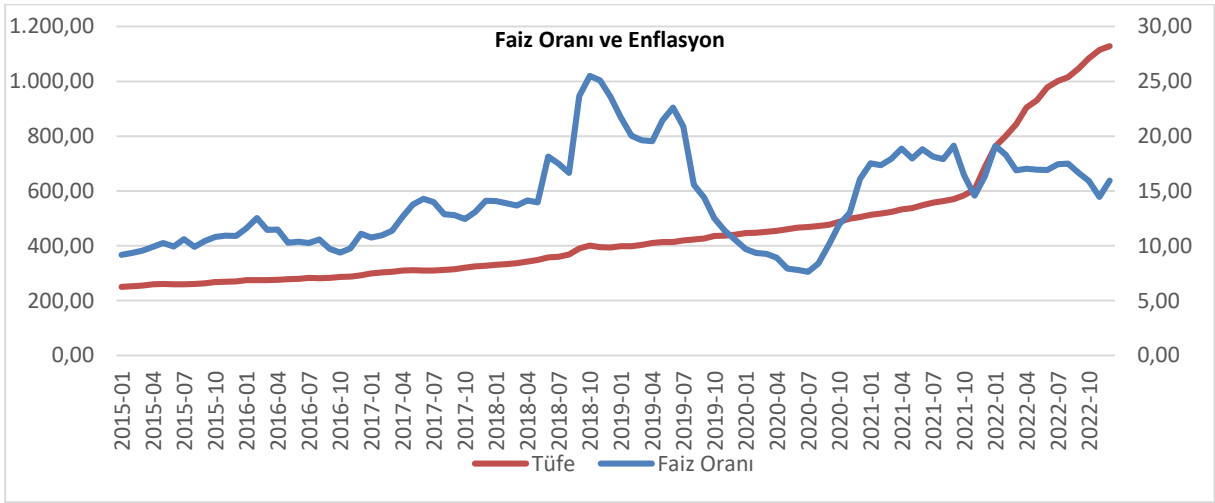
Kaynak: TCM, 2022

1989 yılına gelindiğinde mal hareketlerinden sonra uluslararası sermaye hareketlerinde de serbestleşme sağlanmıştır. Bu durum Merkez Bankası’nın döviz yükümlülüklerini artırarak dolarizasyon problemini doğurmuştur (Kepenek &Yentürk, 2001:254). Hem mal ve hizmet hareketlerinin hem de sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bu süreç sonucunda ihracattaki artışın yanında ithalatta da ciddi artışlar yaşanmış, dış ticaret açığı, cari açık, dolarizasyon sorunu, kur kırılganlığı, enflasyon vb. olumsuz durumlar ortaya çıkmıştır. Türkiye’de aramalı ve hammadde ithalatının yüksek olması bir yandan üretimin ve dolayısıyla ihracatın dışa bağımlılığını artırırken diğer yandan da yurtiçinde enflasyona neden olmaktadır. Çünkü döviz kurundaki yükselmeler karşısında söz konusu malların ithalatının pahalı hale gelmesi ve girdi maliyetlerini artırtması sonucunda enflasyon kaçınılmaz hale gelmektedir (Kaykusuz, 2001: 9-14). Döviz kurundaki değişimlere bağlı olarak yoğun bir şekilde ithal edilen ve dış ticaret portföyünde payı daha yüksek olan malların fiyatının artması ile yurtiçi üretim maliyetleri artarak ekonomide enflasyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de de sık sık bu durum yaşanmakta ve ithal girdilerin payı yükseldikçe enflasyon döviz kuruna daha duyarlı hale gelmektedir. Enflasyon sorunun yanında ülke ekonomisi döviz kuru dalgalanmalarına bağlı olarak ciddi ekonomik sıkıntılarla karşılaşabilmektedir. Özellikle Türkiye’nin enerji ürünlerinde dışa bağımlılığının yüksek olması ve enerji kaynaklarının üretim için önemli bir girdi oluşturması bu sorunların yaşanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Grafik 2. *Türkiye'nin 1975-2022 Dönemi Enflasyon Değerleri (Yıllık %)*

Kaynak: TCMB, 2022

Grafik 2'de yer alan bilgiler incelendiğinde 24 Ocak 1980 istikrar kararlarının da etkisi ile enflasyonda 1980 sonrasında ciddi bir düşüş yaşandığı ancak bu 1980'lerin sonunda enflasyon oranının tekrar %50'nin üzerine çıktığı görülmektedir. 1994 yılında enflasyon oranı %100'ü geçmiş, bununla birlikte döviz kurundaki yükselmeler ve ekonomik büyümede istenen düzeyin yakalanamaması gibi nedenlerle 5 Nisan 1994 yılında yeni bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. 1995 yılından itibaren kademeli olarak düşmeye başlayan enflasyon oranı 2001 krizinin ardından 2004-2019 döneminde görece daha istikrarlı bir seyir izlemiştir.

Grafik 3. *Türkiye'nin 2015-2022 Dönemi Aylık Enflasyon ve Faiz Oranı*

Kaynak: TCMB, 2022

Ancak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Covid-19 salgını, küresel döviz kuru savaşları vb. nedenlerle enflasyon oranı hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 2020 yılının ikinci çeyreği ile birlikte Türkiye'de ve Türkiye'nin ticari ilişki içinde olduğu birçok ülkede eve kapanma, ülke sınırlarından geçişlerin sınırlandırılması, tedarik zincirindeki aksamalar vb. nedenlerle ticari yapıda bozulmalar meydana gelmiştir. Ülke içinde eve kapanma ile özellikle tüketim ürünlerine ciddi bir talep oluşması ve tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar ile enflasyonist hareketler artış göstermiştir. Diğer yandan Türkiye'nin ve diğer ülkelerin salgına karşı almak zorunda kaldığı tedbirler dış ticareti de olumsuz etkileyerek enflasyon ve döviz kurunu artırıcı etkilerde bulunmuştur. Bu olumsuz durumlara karşı hükümet, pandemi döneminde ekonomik destek paketleri ile ekonominin uğrayacağı zararları önlemeye çalışmıştır. Bu amaçla faiz oranları düşürülmüş, yurtiçi üreticiler, tüketiciler ve ihracatçılar için düşük maliyetli fon sağlanması amaçlanmıştır. Ancak uygulanan bu politikadan beklenen sonuçlara ulaşılamamış, Grafik 3'te de görüldüğü gibi faiz indirimleri karşısında enflasyonun yükseliş seyri devam etmiştir.

Literatür Araştırması

Yapılan birçok çalışma ülke ekonomileri için oldukça önemli olan makroekonomik istikrarın döviz kuru ile yakından ilişkili olduğunu ve enflasyonun nedenlerinden birinin döviz kuru olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Sadeghi vd., (2015), döviz kurunun yurtiçinde tüketilen ithal malların fiyatı olması ve üretimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan ithal kaynaklara ihtiyaç duyulması gibi yollarla enflasyonu doğrudan veya dolaylı olarak etkilediğini belirtmektedir.

Fiyat istikrarı ve dış ticaret konuları ülke ekonomileri için önemli konular arasında yer almaktadır. Bu sebeple yurtiçinde fiyat istikrarını koruyarak dış ticaret hacmini genişletebilmek oldukça önemlidir. Bununla birlikte dış ticarete fiyat etkilerini oluşturması bakımından dış ticaret ile döviz kuru çok yakından ilişkili başlıkları oluşturmaktadır. Sonuç olarak dış ticaret enflasyon ve döviz kuru konuları birbirleri sürekli etkileşim halinde olan önemli değişkenleri oluşturmaktadır. Bu sebeple her ülke için önemli iktisadi politika alanları olarak görülmekte ve sıkça araştırmalara konu olmaktadır. Bu alanla ilgili yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde ülkeler özelinde zaman serisi analizleri veya ülke grupları bazında panel veri analizi gibi yöntemlerle farklı test yaklaşımları kullanılarak ele alındığı görülmektedir. Enflasyon ile ihracat, ithalat ve döviz kuru arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışma örneklerinden bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Dinç (2023), Türkiye ekonomisinde 200:01 – 2022:09 dönemi aylık verileri kapsamında zamana göre değişen nedensellik analizi tekniğini kullanarak enflasyon, döviz kuru faiz oranı ve para arzı arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan bulgular döviz kurundan faiz oranına doğru tek yönlü, enflasyon ve döviz kuru arasında çift yönlü ve döviz kurundan para arzına doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kopuk ve Meçik (2022), Türkiye’de ihracat ithalat, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkileri araştırmak üzere 2008Q1-2020Q4 arası çeyreklik frekanstaki verileri ile zaman serisi analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada VECM analizi, FMOLS ve DOLS tahmincileri ile Toda-Yamamoto nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular uzun dönemde enflasyon ve döviz kurunun ithalatı ve ihracatı azalttığı, ithalat ve enflasyon arasında çift yönlü ve enflasyondan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin bulunduğu bilgilerini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de enflasyon, ihracat, ithalat ve döviz kuru değişkenleri arasındaki ilişkileri araştıran başka bir çalışmayı da Aytekin ve Uçan (2022) gerçekleştirmiştir. Çalışmada 2000-2009 dönemi yıllık verileri ile eşbütünleşme ve nedensellik analizleri uygulanmıştır. Analizler sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ve nedensellik ilişkisinin yönünün döviz kurundan ihracat ve enflasyon yönünde tek taraflı olduğu bilgilerine ulaşılmıştır.

Konu ile ilgili yabancı ülkeler üzerine yapılmış olan çalışmalardan birini Umut (2022) gerçekleştirmiştir. Döviz kuru dalgalanmalarının yüksek olduğu gelişmekte olan 6 ülke için döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, 2003-2020 dönemi çeyreklik veri seti ile panel ARDL analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda döviz kurunun uzun dönemde enflasyon üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Erdemli ve Çelik (2021) ise NIC ülkelerinde 1987-2020 dönemi verileri kapsamında ihracat ve ithalatın enflasyona olan etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada panel veri tahmin yöntemlerinden biri olan ve dirençli sonuçlar veren Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlar ithalatın enflasyon üzerinde artırıcı, ihracatın ise enflasyon üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Altınar ve Sungur (2021), 1989-2020 dönemi aylık verileri ile Türkiye ekonomisinde döviz kurunun enflasyona olan etkilerini araştırdıkları çalışmalarında Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testi ile zaman serisi analizi gerçekleştirmişlerdir. Nedensellik testi sonucunda döviz kurundan enflasyon yönüne tek taraflı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada nedensellik ilişkisinin zamanla nasıl değiştiği de incelenmiş ve bu nedensellik ilişkisinin farklı dönemler itibarıyla ortaya çıktığı belirtilmiştir. Benzer bir şekilde bu konuyu ele alan Durgun Kaygısız (2018) ise 2002:01-2016:04 dönemi aylık verileri ile Türkiye’de döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Zaman serisi analizi kapsamında VAR yöntemi sonucunda enflasyonda meydana gelen değişimlerin %20’lik bölümünün döviz kuru ile açıklanabildiği ifade edilmiştir.

Türkiye’de covid-19’un enflasyon ve faiz oranı üzerindeki etkilerini inceleyen Bölükbaş (2020), 2017:01-2020:06 dönemi aylık verileri ile eşbütünleşme analizi uygulamıştır. Çalışma sonucunda Covid-19’un enflasyon ve faiz oranı üzerinde etkili olduğu ayrıca enflasyon ve faiz oranı değişkenleri arasında da bir eşbütünleşme

ilişkisinin bulunduğu ortaya konmuştur. Eşbütünleşme testi sonuçlarında ise enflasyonun faiz oranı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Ek olarak Türkiye ekonomisi üzerine konu ile ilgili araştırmalarını nedensellik testi ile gerçekleştiren Güven ve Uysal (2013) Benk ve Kösekahyaoglu (2019) enflasyon ve döviz kuru arasında çift yönlü, Bulut (2017), Duman ve Sağdıç (2019) döviz kuru yönünden enflasyon yönüne tek taraflı, Gedik (2020) ise ihracattan enflasyona doğru ve enflasyondan da ithalata doğru nedensellik ilişkileri tespit etmişlerdir.

Kassi vd. (2019), döviz kuru ve enflasyon ilişkilerini araştırmak üzere 13 tane Asya ülkesini gelişmiş (6 tane) ve gelişmekte olan (7 tane) lkeler olarak sınıflayarak ele almışlardır. 1995Q1-2016Q4 dönemi çeyreklik verileri ile gerçekleştirilen analizler sonucunda hem kısa dönemde hem de uzun dönemde döviz kurundan enflasyona doğru bir geçiş etkisi olduğu belirlenmiştir. Pakistan ekonomisi için enflasyonu etkileyen faktörleri araştıran Bashir vd. (2011), 1972-2010 dönemi için ithalatın, kamu harcamalarının, GSYH ve para arzının enflasyon üzerinde pozitif etkiler oluşturduğunu ortaya koymuşlardır.

Demirgil (2019), 2009:01 – 2018:12 dönemi için aylık veriler ile Türki’de enflasyonun belirleyicilerini petrol fiyatları, döviz kuru ve faiz oranı açıklayıcı değişkenleri kapsamında incelemiştir. Zaman seri analizi yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu ve bu değişkenler içinde en etkili olanının döviz kuru olduğu belirlenmiştir.

Yenisu (2019), Türkiye’de enflasyona etki eden faktörleri araştırdığı çalışmasında 2010:01 – 2017:12 dönemine ait aylık verileri kapsamında Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile analizleri gerçekleştirmiştir. Analizler sonucunda para arzı ve petrol fiyatlarının kısa dönemde enflasyon üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu buna karşın bte açığı, döviz kuru, faiz oranı, dış borçlar ve banka kredilerinin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Enflasyon, döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkileri Türkiye ekonomisi için araştıran Petek ve elik (2017), çalışmalarında 1190:01-2015:12 dönemi aylık verileri ile Johansen eşbütünleşme, hata düzeltme modeli (VECM) ve nedensellik analizi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönemde enflasyonun bağımlı değişken olduğu modelde enflasyondan ihracat ve ithalata doğru, uzun dönemde döviz kuru, ihracat ve ithalattan enflasyona doğru nedensellik bulguları belirlenmiştir.

Dış ticaret ve enflasyon ilişkisini farklı bir açıdan değerlendiren Güneş ve Konur (2013) Türkiye’de ticari dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 2000Q01-2011Q4 arası çeyreklik frekanstaki verileri ile eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli kapsamında gerçekleştirilen çalışma sonucunda uzun dönemli bir ilişki olduğu ve hata düzeltme mekanizmasının işlediği belirlenmiştir. Ayrıca ticari dışa açıklık ve enflasyon arasında karşılıklı nedensellik bulunduğu ortaya konmuştur.

İran ekonomisi için 1971-2006 dönemi verileri ile alışan Pahlavani ve Rahimi (2009), ARDL analizi sonucunda enflasyon üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden birinin beklenen enflasyon olduğunu ve bununla beraber ithalatın ve döviz kurunun da enflasyon üzerinde artırıcı etkilerde bulunduğunu tespit etmişlerdir. Dexter vd., (2005), ABD ekonomisi için 1967:01-1999:01dnemi aylık frekanstaki verileri doğrultusunda uluslararası ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ihracatın enflasyon üzerinde pozitif, ithalatın ise enflasyon üzerinde negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Veri Seti

Bu alışma, Türkiye’de dış ticaretin enflasyon üzerindeki etkilerini araştırmak üzere hazırlanmıştır. Bu amaçla oluşturulan model eşitlik 1’de yer almaktadır.

$$LINF_t = \beta_0 + \beta_1 LEX_t + \beta_2 LIM_t + \beta_3 LRER_t + e_t$$

Yukarıdaki eşitlikte t alt imi zaman boyutunu, β_0 sabit terimi, β_1, β_2 ve β_3 parametre katsayılarını, e_t ise modelin hata terimini ifade etmektedir. Eşitlikte yer alan değişkenlerin başındaki L ifadesi bu değişkenlerin logaritmik formda olduklarını göstermektedir.

Çalışmada dış ticaret göstergeleri olarak ihracat ve ithalat değişkenleri ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada konu ile yakından ilişkili olması nedeniyle döviz kuru değişkeni de açıklayıcı değişken olarak modele eklenmiştir. Enflasyonu belirtmek üzere ise tketicı fiyat endeksi değişkeni bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin enflasyonu artırıcı bir etkiye

bulanacağı, ihracatın ise negatif veya pozitif etkide olabileceği öngörülmektedir. Değişkenlere ait açıklamalar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenler	Açıklama	Veri Kaynağı
İhracat (EX)	Toplam ihracat, Bin ABD Doları	T.C. Merkez Bankası (EVDS)
İthalat (IM)	Toplam ithalat, Bin ABD Doları	
Döviz Kuru (RER)	ABD Doları, Döviz Alış Değeri	
Enflasyon (INF)	Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100)	

Türkiye üzerine zaman serileri analizi yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmada 2013:01-2022:12 dönemi aylık veri seti kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenler öncelikle mevsimsel etkilerden arındırılmış daha sonra ise logaritmaları alınarak analizlere tabi tutulmuşlardır. Özet istatistiklere ait bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Özet İstatistikler

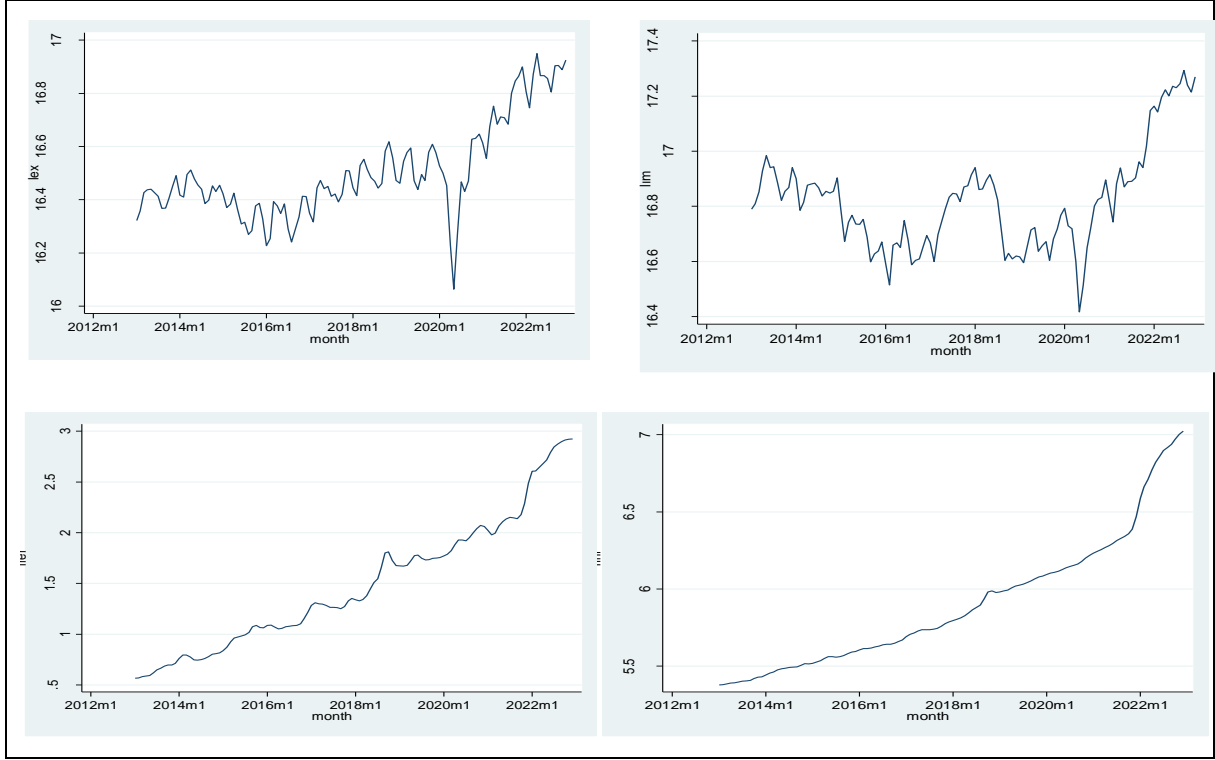
Değişkenler	Ortalama	St. Hata	Minimum	Maksimum
EX (Milyon \$)	14.998	3.085	8.978	23.360
IM (Milyon \$)	20.521	4.235	13.393	32.611
RER	5.634	4.3129	1.763	18.636
INF (%)	409.820	217.425	216.74	1128.45

Tablo 2’de sunulmuş olan bilgiler incelendiğinde Türkiye’de incelenen dönem içinde en yüksek ihracat değerinin 14.9 milyon dolar, en düşük ihracat değerinin ise 8.9 milyon dolar olduğu görülmektedir. İthalat değerlerine bakıldığında en yüksek değer 32.6 milyon dolar olduğu, en düşük değer ise 13.3 milyon dolar olduğu tespit edilmektedir. Benze şekilde döviz kuru değerleri incelendiğinde döviz kurunun en yüksek değerinin 18.63, en düşük değerinin 1.76 ve dönem ortalamasının 5.63 olduğu bilgilerine ulaşılmaktadır. Enflasyon verilerine ait bilgilerden ise dönem içinde 2003 baz yıllı en yüksek enflasyon değerinin 1128.45, en düşük değerinin 216.74 olduğu belirlenmektedir.

Yöntem ve Bulgular

Zaman serileri ile analizler gerçekleştirilirken incelenen zaman serileri durağan veya durağan olmayan özellikler gösterebilmektedir. Eğer serinin varyansı ve aritmetik ortalaması sistematik bir biçimde değişim gösteriyor veya seri periyodik dalgalanmalar içeriyorsa bu tür seriler durağan olmayan seriler olarak tanımlanmaktadır (Kayım, 1985:13). Durağan olan başka bir ifade ile birim kök içermeyen bir serinin aritmetik ortalaması, varyansı ve kovaryansı zamana bağlı olarak değişim göstermemektedir (Gujarati, 2004).

İktisadi alanda zaman serileri çoğunlukla durağan olmayan özellikler gösterebilmektedir. Konjonktürel ve mevsimsel dalgalanmalar, trend ve arzi hareketler gibi etkiler zaman serilerinin durağan olmamalarına yol açabilmektedir (Nelson ve Plosser, 1992:139). Ayrıca durağanlığın sağlanması, uzun dönemde meydana gelen şoklara karşı serilerin dirençsiz bir yapıda olduğunu göstermekte (Mert ve Çağlar, 2019: 97) ve durağan olmayan serilerin bu özellikleri dikkate alınmadan gerçekleştirilen analizlerde sahte sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Uğurlu, 2009). Bu bilgiler göz önüne alındığında analizlere geçmeden önce üzerinde çalışılan serilerin durağan olup olmadıklarının ve durağan değilse hangi seviyede durağan olduklarının araştırılması önem arz etmektedir. Değişkenlere ait durağanlık araştırmasında uygulanan yöntemlerden biri serilerin zaman yolu grafiklerinin incelenmesidir. Grafik incelemesinde seriye ait değerlerin zaman boyunca aritmetik ortalamaya yakın bir biçimde ortalama etrafında hareket etmesi durağanlık belirtisi olarak yorumlanabilmektedir. Çalışmada ele alınan değişkenlere ait grafipler aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri

Mevsimsellikten arındırılarak logaritmik forma dönüştürülmüş olan değişkenlere ait zaman yolu grafikleri incelendiğinde (Şekil 1) özellikle enflasyon, döviz kuru ve ihracat değişkenlerinin trend içerdikleri görülmektedir. Bununla birlikte enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinin ortalama etrafında belirgin bir hareketlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ihracat ve ithalat değişkenlerinin 2019-2022 döneminde önceki 2012-2018 döneminden farklılaşarak ortalama etrafındaki hareketlerinden uzaklaştığı, trend özelliklerinde bir kırılma olduğu ancak 2021 yılından sonra tekrar trende yöneldikleri tespit edilmektedir. Bu bilgiler değişkenlerin durağan dışılığına işaret etmekte ayrıca uygulanacak birim kök testlerinde de trendli yapının dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Grafik incelemesinin yanında durağanlık araştırmasında uygulanacak en önemli yöntemlerden biri de durağanlık (birim kök) testleridir. Ekonometrik analizlerde uygulanan birim kök testleri, değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesinin yanında analizlerin diğer aşamalarında uygulanacak testlerin belirlenmesini de sağlamaktadır. Örneğin birim kök testleri sonucunda değişkenlerin farklı mertebelerden durağan olduklarının belirlenmesi durumunda ARDL yöntemi, değişkenlerin aynı mertebeden fark durağan olarak belirlenmeleri durumunda ise Eşbütünleşme yönteminin uygulanması uygun görülmektedir. Sonuç olarak değişkenlerin durağanlık durumlarının belirlenmesi ortaya koyulacak ilişkilerin daha güvenilir olmasını sağlarken değişkenler arasındaki ilişkilerin belirleyecek yöntemlere yön veren temel bir faktör olarak önem arz etmektedir. Bu çalışmada birim kök incelemesinde Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testi ile Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testleri uygulanmıştır.

ADF ve PP testlerinde sıfır hipotezlerin serinin birim kök içerdiğini yani durağan olmadığını ifade etmektedir (Dickey ve Fuller, 1981, Phillips ve Perron, 1988) KPSS durağanlık testinde ise tam tersi bir durum söz konusudur ve bu testin sıfır hipotezi serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007). Bu bilgiler ışığında birim kök test sonuçları yorumlanırken ADF ve PP test sonuçlarında sıfır hipotezini reddederek, KPSS testinde ise sıfır hipotezini kabul ederek serilerin durağan olduğuna karar verilebilecektir.

Her bir değişken için seviye değerleri ile sabitli (S) ve sabitli ve trendli (S+) modeller kapsamında, fark değerleri için ise sabitli model kapsamında uygulanan birim kök testleri sonucunda elde edilen bulgulara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Değişkenlere ait grafik incelemesinde seviye değerlerinde serilerin trend içermesi nedeniyle birim kök testleri hem sabitli hem de sabitli ve trendli modeller ile araştırılmıştır. Serilerin farkları alındığında trendli yapılarının kaybolması nedeniyle fark durağanlık incelemesinde ise sadece sabitli model dikkate alınarak birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 3. ADF, PP ve KPSS Test Sonuçları

TESTLER		LEX	LIM	LRER	LINF	
ADF Test İstatistiği (t ist.)	Düzy	S	-0.020 (0.956)	-0.168 (0.942)	1.820 (0.998)	2.702 (0.999)
		S+T	-1.554 (0.809)	-0.821 (0.963)	-0.435 (0.985)	0.846 (0.100)
	Birinci Fark	S	-5.753* (0.000)	-5.000* (0.000)	-3.847* (0.002)	-3.455* (0.009)
PP Test İstatistiği (t İst.)	Düzy	S	-1.174 (0.684)	-0.922 (0.780)	1.469 (0.997)	4.351 (1.000)
		S-T	-2.578 (0.289)	-1.343 (0.876)	-1.076 (0.932)	1.481 (1.000)
	Birinci Fark	S	-9.337* (0.000)	-9.336* (0.000)	-5.111* (0.000)	-3.420* (0.010)
KPSS Test İstatistiği (LM ist.)	Düzy	S	1.040	1.418	1.540	1.480
		Kritik Değerler	% 10: 0.347	%5: 0.463	%1: 0.739	
	S+T	0.247	0.257	0.244	0.290	
	Kritik Değerler	% 10: 0.119	%5: 0.146	%1: 0.216		
	Birinci Fark	S	0.155*	0.249*	0.312*	0.704**
Kritik Değerler	% 10: 0.347	%5: 0.463	%1: 0.739			

Not: * ve ** sırası ile %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. ADF ve PP testleri için olasılık değerleri parantez içinde ifade edilmiştir. ADF birim kök testi uygulanırken AIC bilgi kriterine göre değişkenler için uygun gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Gecikme uzunlukları PP testinde Newey-West Bandwith (max=4), KPSS testinde ise (max=7) olarak belirlenmiştir.

Tablo 3'te birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Ulaşılan bulgular incelendiğinde ADF ve PP testleri için seviye değerinde tüm değişkenlere ait olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda serilerin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilemez ve değişkenlerin bu test sonuçlarına göre durağan olmadığına karar verilmektedir. KPSS testinde ise elde edilen test istatistiklerinin %5 kritik değerden büyük olması nedeniyle serilerin durağan olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilerek değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmadığına karar verilmektedir. Tüm değişkenlerin 3 farklı birim kök testi sonucunda seviye değerlerinde durağan olmadıklarının tespit edilmesi üzerine değişkenlerin fark durağanlıkları araştırılmıştır. Fark durağanlık incelemesi sonucunda ise tüm değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri anlaşılmıştır.

Uygulanan birim kök testleri ile tüm değişkenlerin aynı seviyede fark durağan (I(1)) olarak belirlenmeleri üzerine çalışmaya eşbütünleşme analizleri ile devam edilmesi uygun olmaktadır. Zaman serisi eşbütünleşme testlerinden ise çalışmada 2'den fazla değişken yer alması nedeniyle Johansen Eşbütünleşme Testinin uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak eşbütünleşme testine geçmeden önce kullanılacak olan uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için önce VAR modeli kurulmakta ve bu model üzerinden bilgi kriterleri dikkate alınarak gecikme uzunluğu tespit edilmektedir.

Tablo 4. Gecikme Sayılarına Göre Bilgi Kriterlerine Ait Değerler

Gecikme uzunlukları	Bilgi Kriterleri		
	AIC	SBIC	HQIC
0	-4.558	-4.458	-4.517
1	-13.934	-13.438	-13.733
2	-14.700*	-13.806*	-14.337*
3	-14.637	-13.345	-14.113
4	-14.605	-12.916	-13.920
5	-14.425	-12.339	-13.579
6	-14.271	-11.788	-13.264
7	-14.081	-11.200	-12.913
8	-13.905	-10.627	-12.576
9	-13.930	-10.254	-12.439
10	-13.916	-9.8439	-12.265
11	-13.851	-9.3808	-12.038
12	-13.861	-8.9936	-11.887

Tablo 4'te Var modeli ile uygun gecikme uzunluğunu belirlemek üzere hesaplanan bilgi kriterlerine ait değerler yer almaktadır. Aylık veriler ile çalışılması nedeniyle 12 gecikmeye kadar bilgi kriterleri hesaplanmıştır. Akaike, Schwarz ve Hannan Qinn bilgi kriterlerinden mutlak değerce değeri en yüksek gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak seçilmektedir. Bu bilgi kriterlerinden elde edilen bilgiler işığında uygun gecikme uzunluğunun 2 olduğuna karar verilmiştir. Eşbütünleşme testi gerçekleştirilirken ulaşılan bu gecikme uzunluğu ile model kurulmuştur.

Serilerin durağanlığı araştırılırken durağan olmayan serilerin farkları alınması durumunda bu serilerde bir bilgi kaybı oluşmaktadır. Bunun sonucunda ise seriler arasındaki ilişkiler kaybolabilmektedir. Eşbütünleşme teorisi serilerin durağan olmadıkları durumda uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesi sağlamaktadır. Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testinde de aynı dereceden durağan olan serilerin eşbütünleşme ilişkileri, VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanılarak tespit edilmektedir (zcan ve Arı, 2013: 112). Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testinde Eşbütünleşme modelleri fark durağan oldukları belirlenen seriler ile bu serilerin farkları alınmamış halleri ile kurulmaktadır.

Tablo 5. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Hipotezler	İz İstatistikleri	%5 Kritik Değerler	Max zdeğer İstatistikleri	%5 Kritik Değerler	Eşbütünleşme
$r = 0$	53.670	47.21	28.982	27.07	Var
$r \leq 1$	27.687	29.68	18.127	20.97	Yok
$r \leq 2$	9.560	15.41	5.621	14.07	Yok
$r \leq 3$	3.939	3.76	3.939	3.76	Yok

Bu yöntemle değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı araştırılırken iz ve maksimum zdeğer istatistikleri yorumlanmaktadır. Bu istatistik değerlerin kritik değerden büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilmektedir (Güneş ve Yıldırım, 2017: 54).

Tablo 5'te yer alan bilgiler doğrultusunda İz istatistiklerinden ve zdeğer istatistiklerinden elde edilen sonuçlar ($53.67 > 47.21$ ve $28.98 > 27.07$) " $r = 0$ " şeklinde en az 1 tane eşbütünleşme olduğunu ifade eden hipotezin kabul edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan " $r \leq 1$ " şeklindeki 1'den fazla eşbütünleşmenin olduğunu ifade eden hipotezin ise kabul edilememekte ve 1 eşbütünleşme olduğuna karar verilmektedir. Bu durum Türkiye'de enflasyon ile ele alınan diğer değişkenler arasında uzun dönemli bir etkileşimin olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etkilerinin tespit edilmesinden sonra uzun dönem katsayılarının hesaplanması gerekmektedir. Uzun dönem katsayıların hesaplanması ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün ve büyüklüğünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada da uzun dönem ilişkilerin belirlenmesi amaçıyla FMOLS, DOLS ve CCR tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Bu şekilde 3 farklı tahminci kullanılması sebebini analizlerin ve sonuçların en güvenilir şekilde tespit edilmeye çalışılmasıdır.

Modelde kullanılan tüm değişkenlerin I(1) mertebeden durağan olmaları durumunda bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki varsa EKK tahmin yöntemi ile elde edilen katsayılar sapmalı, tutarsız ve etkisiz olabilmektedir. Bunun sonucunda da hipotez testleri geçerliliğini kaybetmekte ve içsellik sorunu ortaya çıkabilmektedir (Berke, 2012: 250-251). Bu nedenle çalışmada bu gibi sorunları dikkate alan FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerinin kullanılması tercih edilmiştir.

FMOLS yöntemi eşbütünleşme ilişkisinin neden olduğu içsellik sorununun test etmekte (Rukhsana ve Shahbaz, 2008), otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının bulunması durumunda sapmaların ortaya çıkabilecek standart sabit etkili tahmincilerdeki sapmaların düzeltilmesini sağlamakta, DOLS yöntemi ise modele dinamik unsurları ekleyerek statik regresyonlarda içsellik problemlerinden kaynaklanan sapmaları da gidermektedir (Kök vd., 2010). CCR yöntemi ise içsellik sorunlarını dönüştürme işlemleri yok etmekte ve asimptotik yansızlığı sağlamaktadır (Park, 1992: 119-143). Sonuç olarak bu testlerden elde edilen sonuçlar etkin, yansız ve normal asimptotik dağılıma sahip olmaktadır. Test sonuçlarına ilişkini bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. FMOLS, DOLS ve CCR Test Sonuçları

FMOLS	Katsayı değeri	St. hata	t -istatistiği	Olasılık değeri	R ²
LEX	-0.170***	0.089	-1.89	0.059	
LIM	0.405*	0.062	6.52	0.000	0.92
LRER	0.644*	0.017	36.71	0.000	
C	0.937	0.940	1.00	0.319	
DOLS	Katsayı Değeri	St. Hata	t İstatistiği	Olasılık değeri	R ²
LEX	-0.122	0.120	-1.02	0.309	
LIM	0.365*	0.076	4.76	0.000	0.99
LRER	0.647*	0.022	29.26	0.000	
C	0.829	1.183	0.70	0.484	
CCR	Katsayı Değeri	St. Hata	t İstatistiği	Olasılık değeri	R ²
LEX	-0.194**	0.087	-2.21	0.027	
LIM	0.430*	0.635	6.79	0.000	0.92
LRER	0.649*	0.017	36.59	0.000	
C	0.899	0.929	0.97	0.333	

Not: *,** ve *** işaretleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Yukarıdaki tabloda 3 farklı yöntem ile modele ait uzun dönem tahmin sonuçları yer almaktadır. İlk olarak FMOLS tahmincisi ile elde edilen sonuçlar incelendiğinde ihracatın %10 ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin ise %1 anlamlılık düzeyinde enflasyon üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğu görülmektedir. DOLS tahmincisi ile elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde ihracat değişkeninin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ancak ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin %1 anlamlılık seviyesinde enflasyon üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmektedir. CCR tahmin yöntemi sonucunda ulaşılan bulgular doğrultusunda ise ihracat değişkeninin %5 anlamlılık seviyesinde ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin %1 anlamlılık seviyesinde enflasyon üzerinde anlamlı etkilere yol açtığı ortaya koyulmaktadır.

Sonuç

Bir ekonomide yüksek enflasyon oluştuğunda bu durumun çeşitli olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Yerli paranın değer kaybetmesi, piyasalarda sürekli bir enflasyon beklentisinin oluşması ve buna bağlı olarak yatırımcıların piyasadaki belirsizlik düşüncesiyle yatırımlardan uzaklaşmaktadır. Ayrıca yurtdışında bireylerin gelir seviyeleri de olumsuz etkilenecek ciddi bir refah kaybı ortaya çıkmakta, bireyler tasarruflardan çok tüketime yönelmektedir. Türkiye'de, özellikle 1980'li yıllardan sonra yüksek enflasyon nedeniyle bununla mücadele politikaları önem kazanmıştır. 2000'li yıllardan sonra da yüksek enflasyon sorunu devam etmiş ve son dönemde de kur savaşları, Covid-19 vb. nedenlerle yüksek enflasyon yaşanmaya devam etmiştir. Bu durum karşısında enflasyona neden olan faktörlerin belirlenmesi enflasyona karşı alınacak tedbirler için, uygulanacak politikalar için önemli hale gelmektedir. Diğer taraftan Türkiye ekonomisinde önemli konulardan bir diğeri de dış ticarettir. Özellikle ihracata yönelik sanayileşme politikası ile dış ticaret faaliyetleri önem arz etmektedir. Bununla birlikte enflasyon ile döviz kuru, ihracat ve ithalat gibi dış ticaret faaliyetleri de birbirleriyle etkileşim halindedir. Bu durum göz önüne alınarak bu çalışmada Türkiye ekonomisi için önemli bir konu olan enflasyonun belirleyicileri dış ticaret etkenleri kapsamında araştırılmıştır. Bu yönüyle ve kullanılan veri aralığı ile yöntemleri açısından bu çalışmanın literatüre zenginlik katması beklenmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkiler 2013:01-2022:12 dönemi aylık veriler kapsamında zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak TÜFE, bağımsız değişkenler olarak ise ihracat, ithalat ve döviz kuru değişkenleri ele alınmıştır. Değişkenlerin aylık veri özelliği nedeniyle analizlere geçmeden önce mevsimsel etkiler göz önüne alınarak her bir değişken mevsimsellikten arındırılmıştır. Analizlerde ilk olarak birim kök testleri uygulanmış ve ulaşılan sonuçlardan tüm değişkenlerin fark durağan olduğunu ortaya koyulmuştur. Değişkenlerin aynı seviyeden ve 1. farklarında durağan olduklarının tespit edilmesi üzerine analizlere eşbütünleşme testi ile devam edilmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonucunda üzerinde çalışılan modelde değişkenlerin uzun dönem birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin tespitinden sonra uzun dönemli bu ilişkinin yönünün ve büyüklüğünün tespit edilerek yorumlanabilmesi amacıyla FMOLS, DOLS ve CCR tahmin yöntemleri ile uzun dönem katsayıların tahmini gerçekleştirilmiştir.

Uzun dönem katsayıların tahmininde alternatif 3 tahminci ile tahminler gerçekleştirilerek en güvenilir sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Hem FMOLS hem DOLS hem de CCR tahmincileri ile model tahmin edildiğinde ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin %1 anlamlılık düzeyinde enflasyon üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan ihracat değişkeni için elde edilen sonuçlar

incelendiğinde DOLS tahmini sonucunda anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, FMOOLS tahmini sonucunda %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. CCR tahmincisi sonucunda ise %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Değerlendirme

Çalışma sonucunda literatür örneklerine ve beklentilere uygun bir biçimde ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin enflasyonu artırdığı sonucu ortaya koyulmuştur. Bu durum Türkiye’de yurtiçi tüketici fiyatlarının döviz kuruna duyarlı olduğunu göstermektedir. Döviz kurundaki yükselme ithalatı daha pahalı hale getirmektedir, ancak yurtiçi üretim için aramalı vb. girdilerin ithalat yoluyla sağlanması durumunda döviz kurundaki yükselmeler sadece ithalatı pahalı hale getirmekle kalmayıp yurtiçi ürünlerin fiyatını da pahalı hale getirmektedir. Döviz kurunun enflasyon üzerindeki olumsuz etkisini azaltabilmek için yurtiçi üretimin ithal girdiye bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Diğer taraftan CCR modeli tahmin sonucunda ihracatın enflasyon üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunun belirlenmesi görece pahalı olan ithalat karşısında daha fazla yurtiçi üretim ile ihracatın artırılması yoluyla fiyatlar genel düzeyinin düşmesi şeklinde açıklanabilmektedir.

Bu çalışma Türkiye üzerine gerçekleştirilmiştir ancak Türkiye’nin önemli ticaret ortakları ile olan dış ticareti dikkate alınarak bu ülkeler üzerine panel veri analizi ile de dış ticaret ve enflasyon ilişkisi araştırılabilir. Ayrıca çalışmada genel enflasyon üzerinde etkili olan faktörler incelenmiştir, ancak bu konu ürün grupları bazında ele alınarak her bir ürün grubu için enflasyonun belirleyicilerinin araştırılmalıdır. Diğer taraftan bu çalışmada enflasyona etki eden faktörler dış ticaret kapsamında ele alınmıştır. Bunun yanında ekonomik büyüme, enflasyon, para arzı, bütçe açığı, faiz oranı, krizler vb. faktörlerin de enflasyon ile olan ilişkileri farklı zaman dilimleri için incelenmelidir. Çalışma sonucunda elde edilen ithalat ve döviz kurunun enflasyon üzerinde önemli bir etkiye sahip olması sonucu doğrultusunda ithalat ürün türlerine göre de enflasyon üzerinde farklı ithalat kalemlerinin etkilerinin araştırılması da önem arz etmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de İhracat İthalat ve Döviz Kurunun Yurtiçi Fiyatlar Üzerindeki Etkilerinin İncelemesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Altın, A. ve Sungur, O. (2021). Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon Arasında Zamanla Değişen Nedensellik İlişkisi: 1989-2020 Dönemi İçin Kanıtlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 3398-3420
- Aytekin, I., & Uçan, O. (2022). Döviz kuru enflasyon ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkinin ekonometrik bir analizi: Türkiye örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 460– 475. <http://doi.org/10.25287/ohu.iibf/1009183>.
- Ayvaz-Güven, E.T., & Uysal, D. (2013). Türkiye’de döviz kurlarındaki değişim ile enflasyon arasındaki ilişki (1983-2012). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, (9), 141–156
- Bankacılar Dergisi*, 115, 50-68.
- Bashir F., Nawaz, S., Yasin, K., Khursheed, U., Khan, J. ve Qureshi, M. J. (2011). Determinants of inflation in Pakistan: an econometric analysis using Johansen Co integration approach, *Australian Journal of Business and Management Research*, 1(5), 71-82.
- Benk H., Köseoğlu L. (2019). Türkiye’de Döviz Kurundan Enflasyona Geçişkenlik Etkisi:2005-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme, *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss.:117-133.,
- Berke B. (2012) Döviz Kuru ve İMKB 100 İlişkisi: Yeni Bir Test, *Maliye Dergisi*, 163.
- Bölükbaş, M. (2020). Türkiye ekonomisinde enflasyon ve faiz oranı Covid19 salgınından etkilendi mi?
- Bulut, Ş. (2017). Fiyatlar genel düzeyi ile döviz kuru arasındaki eşbütünlük ve nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1–10.
- Çelik, A. ve Petek, A. (2017). Türkiye’de enflasyon, döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi (1990-2015). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 62(6) 69-87.
- Demirgil, B. (2019). Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri üzerine uygulamalı bir çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(1), 13-21.

- Dexter, A.S. Levi, M.D. and Nault, B.R., (2005). International Trade and the Connection between Excess Demand and Inflation. *Review of International Economics*, 13(4), pp. 699-708.
- Dickey, D.A. Ve W.A. Fuller (1981), “Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root”, *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Diñç, M. (2023). Enflasyon, döviz kuru, faiz oranı ve para arzı arasındaki ilişki: Türkiye’den kanıtlar, *ODÜSOBLAD*, 13(1), 969-994.
- Duman Y. K. ve Sağdıç, A., (2019), Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz (2003:1-2017:3), *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(1), 1-16.
- Durgun Kaygısız, A., (2018), Döviz Kuru Dalgalanmalarının Enflasyon Üzerindeki Geçiş Etkisi: Türkiye Örneği, *International Review of Economics and Management*, 6 (2), 117-137
- Erdemli, M. Ve Çelik H. (2021). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2021, ss. 53-64
- Gedik, A. (2020). Türkiye de İthalat İhracat ile Enflasyon Arasında Nedensellik Analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (19), 323-333.
- Gujarati, D. N. (2004). *Applied Econometrics. Singapore (SG): Mc. Graw-Hill International Editions.*
- Güneş, S. ve Yıldırım, C. (2017). Kredi genişlemesi ile cari açık arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 43-60.
- Güneş, S., ve Yıldırım, C. (2017). Kredi Genişlemesi ile Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 43-60.
- Hoang, T. T., Thi, V. A., & Minh, H. D. (2020). The impact of exchange rate on inflation and economic growth in Vietnam. *Management Science Letters*, 10(5), 1051-1060.
- Johansen, S., and Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration—with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 169-210.
- Jung, W S., and Marshal, P. J. (1985). Exports, growth and causality in developing countries. *Journal of Development Economics*, 18(1), 1-12
- Kassi, D. F.; Sun, G.; Ding, N.; Rathnayake, D. N.; Assamoi, G.N. (2019), “Asymmetry in Exchange Rate Pass-through to Consumer Prices: Evidence from Emerging and Developing Asian Countries”, *Economic Analysis and Policy*, Vol. 62: 357-72. doi: 10.1016/j.eap.2018.09.013.
- Kayım, H. (1985). İstatiksel Ön Tahmin yöntemleri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi yayınları, yayın no: 11.
- Kaykusuz, M. (2001). Maliyet Enflasyonu ve Türkiye’de Maliyet Enflasyonunun Nedenleri, <http://kaykusuz.tripod.com/id30.html> Erişim Tarihi: 05.02.2023
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2001). Türkiye Ekonomisi (12. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kopuk, E. Ve Meçik, O. (2022). Türkiyenin dış ticaretinde Türk lirasının değer kaybının etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(4), 551-565.
- Kök, R., İspir, M. S., & Arı, A. A. (2010). Zengin ülkelerden az gelişmiş ülkelere kaynak aktarma mekanizmasının gerekliliği ve evrensel bölüşüm parametresi üzerine bir deneme. *Uluslararası Ekonomi Konferansı, Türkiye Ekonomi Kurumu, Kıbrıs.*
- Kurtoğlu, S. (2019). Merkez Bankası Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Ve Enflasyona Etkisi: Teorik Ve Ampirik Bir Analiz. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisadi Gelişme Ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 21495-21510.
- Nelson, C.R. and C.I.Plosser (1992) “Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some Evidence and Implications,” *Journal of Monetary Economics*, Vol.10.
- Özcan, B., ve Arı, A. (2013). Para talebinin belirleyenleri ve istikrarı üzerine bir uygulama: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 105-120.
- Özcan, B., ve Arı, A. (2013). Para Talebinin Belirleyenleri ve İstikrarı Üzerine Bir Uygulama: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(2), 105-120.
- Pahlavani, M., ve Rahimi, M. (2009). Sources of inflation in Iran: an application of the ARDL approach. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 6(1), 61-76.
- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica*, 60, 119–143.
- Phillips, P.C. B ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335 346.
- Phuc, N. V.; Duc, V.H. (2021), “Macroeconomics Determinants of Exchange Rate Pass-Through: New Evidence from the Asia-Pacific Region”, *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 57, No. 1: 5-20. doi: 10.1080/1540496X.2018.1534682.
- Rukhsana Kalim and Mohammad Shahbaz, (2008), "Remittances and Poverty Nexus: Evidence from Pakistan", *Oxford Business & Economics Conference Program.*
- Sadeghi, S. K., Feshari, M., Marvasti, M. B., & Ghanbari, Z. (2015). Exchange Rate PassThrough and Inflation in Dollarized Economies: Evidence from the Middle Eastern and North African Countries. *Iranian Economic Review*, 19, 139-147.
- Sandalcılar, A. R., & Yalman, İ. N. (2012). Türkiye’de dış ticaretteki serbestleşmenin işgücü piyasaları üzerindeki etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (2), 49-65.

- Sevüktekin ve Nargeleçekenler, (2007). Sevüktekin, M., & Nargeleçekenler, M. (2007). Finansal faktörlerin reel para talebi üzerindeki rolü: Türkiye örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(18), 45-61.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*. İstanbul: Güzem Yayıncılık.
- Stein, J. L. (2015). Monetarist, Keynesian, and New Classical Economics. *American Economic Association Monetarist*, 71(2), 139-144.
- T.C. Merkez Bankası (2023). Elektronik Veri Dağıtım sistemi (EVDS), (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>) E.T.15.02.2023
- Uğurlu, E. (2009). Durağanlık, Birim Kök Sınamaları- Stationarity, Unit Root Tests, Ekonometri Yöntemleri Kılavuzu, Publisher: Lambert.
- Umut, A. (2022). Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Değişimlerinin Enflasyona Etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (117), 9 – 20.
- Uygur, E., “Enflasyonun Aktörleri, Faktörleri ve Anti Enflasyonu Politikalar”, *İktisat İşletme ve Finans*, 1993, 6-38.
- Yenisu, E. (2019). Türkiye’de enflasyonun makroekonomik belirleyicileri: Toda-yamamoto nedensellik analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 7/1, 43-58.

EXTENDED ABSTRACT

Export and import activities are under the influence of the exchange rate, which represents the value of the domestic currency against different country currencies in foreign trade and therefore the price of goods in foreign trade. Changes in the exchange rate determine the foreign exchange earnings from exports and the foreign exchange expenses to be paid for imports. However, the exchange rate also affects the general level of prices. The effect of the exchange rate on inflation can be defined as the prices being affected by these changes as a result of the changes in the exchange rate. According to another definition, this effect is expressed as the reflection of changes in the exchange rate on domestic prices through the import price index channel, and this mechanism is generally called the pass-through effect of the exchange rate. For central banks, whose main goal is to ensure price stability, it is very important how prices will follow depending on exchange rate, import and export movements (Hoang et al., 2020). Because inflation is an important indicator showing the economic situation of countries, while the effects of exchange rate on inflation are obvious, exchange rate movements and inflation movements that may develop accordingly are also taken into account in determining monetary and fiscal policies. The effect of exchange rate on inflation in the economy can occur as a direct effect, in the form of cost inflation. The increase in the costs of imported inputs required for the production of goods and services due to the increase in the exchange rate is one of the reasons for cost inflation. On the other hand, an increase in the exchange rate may also cause demand-side inflation. With the increase in the exchange rate, imported products become expensive and domestic demand for substitute goods for imported goods increases, which may lead to an increase in prices. In addition, as a result of the increase in the exchange rate, the foreign demand for export goods increases, and in case more exports are made in order to meet this demand and obtain foreign currency income, if domestic production cannot meet the increasing exports and domestic consumption goods are directed to the foreign market, there may be an increase in the prices of these goods, whose quantity has decreased domestically. All these situations show that exchange rate, imports and exports are among the factors affecting inflation. However, these effects may not occur in every period in every country, or they may occur at different levels. Price stability and foreign trade issues are among the important issues for country economies. For this reason, it is very important to expand the foreign trade volume while maintaining domestic price stability. However, foreign trade and exchange rate are closely related topics in terms of creating price effects in foreign trade. As a result, foreign trade, inflation and exchange rate issues constitute important variables that are in constant interaction with each other. For this reason, they are seen as important economic policy areas for every country and are frequently the subject of research. When the studies related to this field are examined, it is seen that they are addressed using different testing approaches such as time series analysis on a country-specific basis or panel data analysis on a country group basis. This study was prepared to investigate the effects of foreign trade on inflation in Turkey. In the study, export and import variables were considered as foreign trade indicators. In addition, the exchange rate variable was added to the model as an explanatory variable because it is closely related to the subject in the study. To indicate inflation, the consumer price index variable was determined as the dependent variable. Due to the monthly data feature of the variables, each variable was seasonally adjusted by taking seasonal effects into consideration before proceeding with the analysis. First, unit root tests were applied in the analyses, and the results showed that all variables were difference stationary. Since it was determined that the variables were at the same level and stationary at their first difference, the analysis continued with the cointegration test. As a result of the Johansen cointegration test, it was determined that the variables moved together in the long term in the model studied. After determining the cointegration relationship, long-term coefficients

were estimated using FMOLS, DOLS and CCR estimation methods in order to determine and interpret the direction and magnitude of this long-term relationship. In estimating the long-term coefficients, the most reliable results were tried to be achieved by making predictions with 3 alternative estimators. When the model was estimated with both FMOLS, DOLS and CCR estimators, it was determined that import and exchange rate variables had a positive and significant effect on inflation at the 1% significance level. On the other hand, when the results obtained for the export variable were examined, it was determined that it did not have a significant effect as a result of the DOLS estimation, but it had a significant effect at the 10% significance level as a result of the FMOLS estimation. As a result of the CCR estimator, it was determined that it had a significant effect at the 5% significance level. As a result of the study, it was revealed that import and exchange rate variables increased inflation, in line with literature examples and expectations. Accordingly, for example, as a result of FMOLS estimation, it was found that inflation increased by 0.40% against a 1% increase in imports and by 0.64% against a 1% increase in the exchange rate. This situation shows that domestic consumer prices in Turkey are sensitive to the exchange rate. The rise in the exchange rate makes imports more expensive, but for domestic production, etc. If inputs are provided through imports, increases in the exchange rate not only make imports expensive, but also make the prices of domestic products expensive. In order to reduce the negative effect of the exchange rate on inflation, it is necessary to reduce the dependence of domestic production on imported inputs. In addition, as a result of the CCR model estimation, the determination that exports have a negative effect on inflation can be explained as a decrease in the general level of prices by increasing exports with more domestic production in the face of relatively expensive imports.

Yakın İzleme Pazarında İşlem Gören İşletmelerin Finansal Başarısızlık Risklerinin Tahmin Edilmesi: BİST'te Bir Uygulama

Meltem ARSLAN¹ ve Kadir TUTKAVUL²

Öz

Günümüz rekabet ortamında işletmeler hedeflerine ulaşmada çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Ortaya çıkan sorunların üstesinden gelemeyen işletmeler finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Önleyici tedbirlerin alınmaması durumunda ise finansal başarısızlık riski işletmeleri iflas noktasına kadar getirebilmektedir. İşletmelerde finansal başarısızlık ve iflas risklerini önlemenin yolu işletmelerin finansal durum ve finansal performanslarının analiz edilmesinden geçmektedir. Bu araştırmanın temel amacı BİST Yakın İzleme Pazarı'nda işlem gören işletmelerin finansal başarısızlık risklerinin muhasebe temelli tahmin modelleri ile ölçülmesidir. Bu amaç doğrultusunda muhasebe ve finans literatüründe kabul gören; Altman Z, Z', Z'' skoru modelleri, Fulmer modeli ve Springate modeli kullanılmıştır. Araştırmada işletmelerin 2018/1 – 2022/4 dönemlerine ait mali tablo verilerinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında ilk olarak finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmede kullanılan skorlar tahmin modelleri bazında ayrı ayrı hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Sonrasında tahmin modellerinde çıkan sonuçlar karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda analize tabi işletmelerin iflas risklerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte işletmelerin gelecekte likidite, aşırı borç ve yüksek finansal maliyetler gibi sorunlarla karşılaşabileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarısızlık, İflas, Altman Modeli, Springate Modeli, Fulmer Modeli

Estimate the Risks of Financial Failure of Businesses Traded in the Watch list Market: An Application in BIST

Abstract

In today's competitive environment, businesses face various problems in achieving their goals. Businesses that cannot overcome the emerging problems face the risk of financial failure. If preventive measures are not taken, the risk of financial failure can bring businesses to the point of bankruptcy. The way to prevent the risks of financial failure and bankruptcy in businesses is to analyze the financial situation and financial performance of businesses. The main purpose of this research is to measure the financial failure risks of businesses traded on the BIST Watchlist Market with accounting-based forecasting models. For this purpose, accepted in accounting and finance literature; Altman Z, Z', Z'' score models, Fulmer model and Springate model were used. In the research, financial statement data of the businesses for the periods 2018/1 - 2022/4 were used. Within the scope of the research, firstly, the scores used to measure financial failure and bankruptcy risks were calculated and interpreted separately based on prediction models. Then, the results of the prediction models were compared. As a result of the research, it was seen that the businesses subject to analysis had high bankruptcy risks. Additionally, it has been determined that businesses may face problems such as liquidity, excessive debt and high financial costs in the future.

Key Words: Financial Failure, Bankruptcy, Altman Model, Springate Model, Fulmer Model

Atıf İçin / Please Cite As:

Arslan, M. ve Tutkavul, K. (2024). Yakın izleme pazarında işlem gören işletmelerin finansal başarısızlık risklerinin tahmin edilmesi: BİST'te bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1299-1319. doi:10.33206/mjss.1402555

Geliş Tarihi / Received Date: 09.12.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.03.2024

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi - Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, meltemmelekarslan166@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-5344-3831

² Doç. Dr. - Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, kadir.tutkavul@btu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-7167-8631

Giriş

İşletmeler çeşitli amaçları gerçekleştirmek için kurulmakta ve faaliyetlerine devam etmektedir. Ancak; ortaya çıkan finansal krizler, sermaye yetersizlikleri, aşırı borçlanma vb. nedenlerle bazı işletmeler belirlenen amaçlara ulaşamamakta ve finansal başarısızlığa uğramaktadır. Bu durum işletmeyi ve işletmenin iç ve dış çevresini yakından ilgilendiren en önemli risklerden birisidir. Finansal başarısızlık kavramı genel olarak; işletmelerin yükümlülüklerini yerine getirememesi ya da güçlüğüle yerine getirebilmesi olarak tanımlanmaktadır (İçerli ve Akkaya, 2006, s. 413). Finansal başarısızlık, hem iç hem de dış faktörlerinden etkilenmektedir. Ekonomik durgunluk ya da enflasyon dönemlerinde uygulanan kredi ve sıkı para politikaları, yüksek oranlı faizler, yükselen kurumsal risk seviyeleri gibi faktörler finansal başarısızlığa etki eden dış faktörlere örnek verilebilmektedir. Bununla birlikte; işletmelerdeki yönetim hataları, yatırım verimsizlikleri, ortaklar arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklanan maliyetler, pazarlama hataları ve yetersiz finansman gibi faktörler ise finansal başarısızlığı etkileyen içsel faktörler arasında yer almaktadır (Aktaş, vd., 2003; Selimoğlu ve Orhan, 2015; Uzun, 2005).

Finansal başarısızlığın tespit edilememesi ya da finansal başarısızlığı ortadan kaldırmaya yönelik önleyici tedbirlerin alınmaması işletmeleri iflas noktasına kadar sürükleyebilmektedir. Bu bağlamda işletmelerin finansal durum ve finansal performanslarının değerlendirilmesi bu sayede ortaya çıkabilecek finansal başarısızlık ve iflas risklerinin tespit edilmesi ve bu risklerin önlenmesi hayati öneme sahiptir. Literatürde işletmelerin finansal başarısızlık riskinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik farklı tahmin modelleri geliştirilmiştir. Bu araştırmanın temel amacı BİST Yakın İzleme Pazarı'nda işlem gören işletmelerin finansal başarısızlık risklerinin muhasebe temelli tahmin modelleri ile ölçülmesini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda muhasebe ve finans literatüründe kabul gören; Altman Z, Z', Z" skoru modelleri, Fulmer modeli ve Springate modeli kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan ölçüm ve değerlendirmeler analize tabi işletmelerin 2018/1 – 2022/4 dönemlerine ilişkin verilerden yararlanılarak çeyrek dönemler bazında gerçekleştirilmiştir.

Finansal Başarısızlık

Finansal başarısızlık; alacaklılara borçların ödenmemesi, tahvil faizlerinin ve anaparalarının ödenmemesi, karşılıksız çek yazılması, işletmeye kayyum atanması, üç yıl üst üste zarar elde edilmesi vb. şekillerde ifade edilmektedir (Altaş ve Giray, 2005: 14; İçerli ve Akkaya, 2006, s. 414). Diğer bir ifade ile finansal yeterliliklerin yerine getirilememesi olarak da ifade edilebilmektedir. Finansal başarısızlık kavramı; bir işletmenin iflasa ulaşma durumunu ifade etmek için kullanıldığı gibi, işletmenin ödeme gücünü kaybetmesi durumunu ifade etmek için de kullanılan geniş perspektifli bir kavramdır. İflas, finansal başarısızlığın son safhasıdır. İflas kavramı, finansal başarısızlığa kıyasla yasal dayanakları olan bir sonuçtur. İflas durumu genellikle finansal yapının tümüyle bozulduğu, nakit girişlerinin kısa vadeli yabancı kaynakları karşılamada yetersiz olduğu, öz sermayenin düşük olduğu ve varlıkların yükümlülüklerini karşılayamadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır (Yazıcı, 2019, ss. 706-707). İflas ayrıca işletmenin başarısızlığının mahkeme yoluyla tasdik edilerek işletme faaliyetinin tasfiyesine karar verilmesi ve varlıkların işletmenin borçlarına göre dağıtılması durumudur. (İçerli ve Akkaya, 2006, ss. 413-421).

İşletmeleri iflas noktasına kadar getirebilen finansal başarısızlık; bir dönem veya bir kararın sonucunda gerçekleşen durumdan ziyade, işletmelerin faaliyet süreçleri içerisinde ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin söz konusu süreçler içerisinde finansal başarısızlık göstermelerindeki nedenler içsel ve dışsal kaynaklıdır. Yöneticilerin finansal konulardaki bilgi ve beceri eksiklikleri, esas faaliyet giderlerinin olağandışı seviyelerde olması, finansal kaldıraçın çok yüksek olması, alacak yönetiminin yetersiz olması, finansal planlama eksikliği, sektörle orantılı olmayan büyüme hızı, nakit planlamasının doğru yapılmaması, yüksek maliyetler, yetersiz sermaye, teknolojik gelişmelere ve finansal gelişmelere ayak uyduramama hali vb. içsel başarısızlık nedenleri olarak sıralanmaktadır. Yöneticilerin finansal konulardaki bilgi ve beceri eksiklikleri, kriz dönemlerinde gerekli mali tedbirleri almalarına engel olmaktadır. Ayrıca yöneticilerin işletme ortaklarını sahtekârlık ve usulsüzlüklerle kandırmaları da başarısızlığı doğuran nedenler arasındadır. Aynı zamanda işletme faaliyetleri yönetimini müşteri ihtiyaçları doğrultusunda ele almak yerine kendi fikirlerini baz alarak yürütmesi, piyasadaki teknolojik gelişmelere ayak uyduramaması ile işletmelerin sektördeki pazar payını kaybetmesine sebep olmaktadır. İşletmenin sürdürülebilir gelişimi için gerekli olan kârın elde edilememesi işletmenin finansal yapısını olumsuz etkileyecektir. Finansal sıkıntı yaşayarak güç duruma düşen işletmenin yükümlülükleri toplamı, varlıklarının toplamını aştığı durumda işletmenin gerçekleşen fiili net değeri negatif olacaktır. Bu durum satışların azalmasına, maliyetlerin ve kayıpların artmasına normal faaliyet zamanında

Üretilen mal ve hizmetlerin üretilmemesi ile elde edilecek gelir ve fayda eksikliğine, dış piyasa koşullarında rekabetin etkisinin olmaması vb. yol açmaktadır. İşletmede kârın ve performansın düşmesi bilanço ile ilgili finansal sorunlara sebep olacak, ardından yaşanan nakit sıkıntısı için iyileştirme olmadığı takdirde işletmenin iflası ile sonuçlanacaktır. Bununla birlikte; küresel oekli finansal krizler, piyasa faiz oranlarının ykseklıği, uluslararası rekabette yaşanan olumsuz gelişmeler vb. dışsal başarısızlık nedenleri olarak sıralanmaktadır (Dizgil, 2018, s. 250; Aktaş, vd., 2003, s. 2; Akgüç, 2013, s. 947).

İşletmeler faiz oranında yaşanan dalgalanmalardan, ülkenin ekonomik durumu, büyüme oranları ve enflasyondan etkilenmektedir. Faiz oranlarındaki dalgalanma mali istikrarsızlığı arttırıcı bir faktör olarak görülmektedir. İşletme yatırım yapmak veya üretime devam etmek için kısa veya uzun vadeli borçlanma yoluna gitmektedir. Yüksek faiz ortamında bu borçlanma, işletmeye ek bir borç yükü olması nedeniyle işletmeyi mali açıdan başarısızlığa srlemektedir. Ülkenin büyüme hızı, işletmelerin mali başarısızlığında önemli bir rol oynamaktadır. Satışların durgunluk veya negatif büyüme sırasında düşmesiyle işletmeler borçlarını deyememektedir. Fakat bu durum her işletmeyi aynı oranda etkilemeyebilir. Mali yapısı zayıf olan işletmelerde bu dönemde ciddi bir finansal baskı yaşanırken, güçlü işletmeler ise bu durumlardan daha az etkilenmektedir. Finansal açıdan başarısızlığa uğrayan işletmeler; makroekonomik sorunlardan biri olan işsizliğin artmasına yol açabilmektedir. Ayrıca normal faaliyetler sırasında ürettikleri mal veya ürünlerin artık üretilmemesi nedeniyle fayda ve gelir kaybı da yaşayabilmektedirler. Mali açıdan başarısız olan bu işletmelere yatırım yapan kişi veya kurumlar zarara uğrayacakları için diğer işletmelere yatırım yapmak istememektedirler.

Finansal başarısızlık kavramı muhasebe ve finans literatüründe uzun yıllardır çeşitli açılardan ele alınarak değerlendirilmektedir. Konu ile ilgili araştırma alanlarından birisi de finansal başarısızlığın ölçülmesi ve değerlendirilmesine ilişkin tahmin modellerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaları kapsamaktadır. İlgili literatür incelendiğinde işletmelerin finansal başarısızlık riskinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik farklı tahmin modellerinin geliştirildiği görülmektedir. Finansal oranlar yardımı ile finansal başarısızlığı ölçmek için geliştirilen ilk araştırma Beaver (1966) tarafından yayımlanmıştır. Altman (1968) işletmelerin finansal başarısını, belirlemiş olduğu beş finansal oran aracılığı ile çoklu diskriminant analizi kullanarak ölçmeye çalışmıştır. Springate (1978) oklu diskriminant analiz yoluyla on dokuz adet finansal oranı dörde indirerek hesapladđı puanları işletmenin finansal başarı/başarısızlık durumunu belirlemek için kullanmıştır (Bykarıkan ve Bykarıkan, 2014, s. 163). Bununla birlikte John G. Fulmer ve arkadaşları (1984) alışmalarında dokuz adet farklı ağrılık ile farklı finansal oranların H-Score değerini hesaplayarak negatif (-) değerlerdeki işletmeleri finansal açıdan başarısız olarak analiz etmiştir.

İşletmelerin finansal başarısızlık riskinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik geliştirilen tahmin modelleri arasında güvenilirliği kanıtlanmış model Altman tarafından geliştirilen modeldir. Bu model, muhasebe tabanlı verilere dayanması ve uygulanmasının nispeten kolay olması sebebiyle popülerlik kazanmıştır. Bununla birlikte modelin başarı oranının yüksek olması kullanım sıklığının artmasının bir diğer nedeni olarak kabul edilmektedir (Kulalı, 2016, s. 284). Altman tarafından geliştirilen modelde temel olarak işletmelerin iflas etme olasılığını tahmin etmek için çok değerli diskriminant analizi kullanılmaktadır. Çok değerli diskriminant analizi finansal oranların etkinliğinin sağlanması yardımcı olmaktadır (Mohammed, 2016, s. 70). Beaver modeli diskriminant analizi yapmakla birlikte diğer yöntemlerden farklılık göstermektedir. Beaver, bir işletmelerin sahip olduğu likit varlıkların, özellikle ekonomik dalgalanmaların yařandđı dönemlerde işletmeler için çok önemli bir işleve sahip olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle işletmelerin kredibilitelerinin belirlenmesinde likit değerlerin daha önemli varlık unsuru olduğunu ifade etmektedir. Bu değerler arttıkça işletmenin kredibilitelerinin de arttığını belirtmektedir. Springate modeli, Altman modeli ile benzer özellikler göstermektedir. Aşamaları ve değerlikenleri olan bu modelde elde edilen sonuçlar; kreditorler, müşteriler, yatırımcılar için büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca birçok kredi derecelendirme kuruluşu da işletmelerin kredibilitelerini ölçmede bu modelden faydalanmaktadır. Fulmer modeli; Altman ve Springate modelleri gibi çok değerli diskriminant analizini kullanmaktadır. Bu modelde iki modelin aksine farklı finansal oranlar kullanılmıştır.

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde finansal başarısızlık riskinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik çok sayıda araştırmanın bulunduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde; başlangıçta finansal başarısızlık riskinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik tek değerlikenli modellerinin kullanıldığı, sonrasında ise geniş kapsamlı çok değerlikenli modellerin araştırmalarda ele aldđı görülmektedir. Bu bölümde finansal başarısızlık riskinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik yapılan araştırmaların kronolojik geçmişi sunulmaktadır.

Beaver (1966) finansal oranların finansal başarısızlık tahmininde kullanılıp kullanılmayacağını belirlemek için 1954 ile 1964 yılları arasında 158 adet işletmeden elde edilen verileri tekli diskriminant analizini kullanarak incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda 79 adet işletme başarılı, 79 adet işletme başarısız olarak değerlendirmiştir. Analizler kapsamında işletmelerin son 5 yıllık verileri ile 30 adet finansal oran elde edilmiştir. Araştırmada eşleme örneklem modeliyle çalışılmış ve eşleştirilen işletmelerin finansal oranları karşılaştırılmıştır. Başarısız olan işletmelerin finansal oranları ile başarılı olan işletmelerin finansal oranlarının birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir.

Almwajeh (2004) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 65 adet hastanenin finansal başarısızlığını Altman Z skor modelini kullanarak lojistik regresyon analizi ve çok değişkenli diskriminant analizi yoluyla tahmin etmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre lojistik regresyon analizinin diskriminant analizine göre yüksek tahmin gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Arun ve Kasilingam (2011) Altman Z skor modelini kullanarak bilgi teknolojisi şirketlerinin ödeme gücü durumunu tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmada 2003-2009 yılları arasında Hindistan'daki 17 bilişim işletmesinden elde edilen veriler tekli diskriminant analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analize tabi her işletme için ilgili yıldaki borç ödeme gücü skorları değerlendirilmiştir. Araştırmada FVÖK'ün (faiz ve vergi öncesi kazanç) Z skoru değerine katkı sağlamada önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Thomas vd. (2011), Çin'deki inşaat işletmelerinin performansını değerlendirmek için finansal oranlar ve Altman Z skor modelini kullanarak iflasa erken uyarı modeli geliştirmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda işletmelerin iyi bir finansal duruma sahip olup olmadığını ya da iflas etmiş işletmelerin özelliklerini sergileyip sergilemediğini ayırt etmek için tek bir performans endeksi türetilmiştir.

Kasilingam ve Ramasundaram (2012) Hindistan'daki banka dışı finansal kurumlarının ödeme gücünü Fulmer ve Springate modellerini kullanarak tahmin etmeyi amaçlamıştır. Araştırma hem Fulmer hem de Springate modelinin yalnızca imalat sanayinin değil, aynı zamanda banka dışı finansal kurumlarının ve bankaların ödeme gücünü tahmin etmek için kullanılabilirliğini göstermiştir.

Li ve Sun (2012) 135 adedi başarılı ve 135 adedi başarısız Shangai ve Shenzen borsasına kayıtlı işletmelerin başarısızlıklarını lojistik regresyon ve diskriminant analiz yöntemi kullanarak tahmin etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda Çin'de faaliyet gösteren işletmelerin kısa vadede başarısızlık tahmininde iyi bir performans göstereceği tespit edilmiştir.

Prihanthini ve Sari (2013), iflas etme olasılığı olan işletmelerin finansal durumlarını tespit etmede Altman Z skoru, Springate ve Zmijewski modelleri ile Grover modeli arasında bir farklılık olup olmadığını göstermeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda Grover modeli ile diğer 3 modelin önemli farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmada Grover modelinin yüksek doğruluk tahmin seviyesine sahip olduğu, bu modelin ardından Springate, Zmijewski ve Altman Z-skoru modellerinin geldiği sonucuna varılmıştır.

Altman vd. (2014) araştırmalarında Altman (1983) tarafından geliştirilen Z skor modelini kullanmıştır. Araştırmada bu modelin etkinliği, önemi ve literatürde finansal alanda yapılan uygulamaları tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre bu model %75-90 olasılıkla doğru tahmin düzeyini göstermiştir. Aynı zamanda sınıflandırma boyutundaki doğruluğun da yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Siedlecki (2014) Polonya'da ün kazanmış bir işletme ile iflas etmiş bir işletme arasındaki finansal başarısızlık durumunu 2001-2010 yılları arasındaki finansal verileri kullanarak tahmin etmeyi amaçlamıştır. Araştırmada lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kullanılan finansal parametrelerin test edilebilirliği ile finansal başarısızlığı değerlendirmede kullanılabilir olduğu tespit edilmiştir.

Yıldız (2014) Borsa İstanbul'da yer alan 35 adet işletmenin yatırım yapılabirlik durumlarını tespit etmek için Altman Z skor modeli ve yönetim endeksi ile ikili lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre işletmelerin yatırım yapılabirlik durumları için Altman Z skoru anlamlı iken, yönetim endeksi anlamlı bulunmamıştır. Bununla birlikte 35 adet işletmenin derecelendirme notları ile Z skorları arasında anlamlı ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Shahwan (2015) gelişmekte olan piyasalardan biri olan Mısır Borsası'nda işlem gören 86 adet finansal olmayan işletmenin kurumsal yönetim endeksi puanlarının finansal performans ve finansal başarısızlık üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada finansal performans Tobin's Q yöntemi

kullanılarak ölçülürken, finansal başarısızlık Altman Z skoru modeli kullanılarak ölçülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, analize tabi işletmelerin kurumsal yönetim endeksi puanlarının düşük olduğu, finansal performans ve kurumsal yönetim endeksi puanları arasında olumlu bir ilişkinin olmadığı ve negatif yönlü anlamlı olmayan ilişkinin tespit edildiği görülmüştür.

Sajjan (2016) Altman Z skoru modelini kullanarak imalat ve imalat dışı sektörde yer alan işletmelerin iflas durumlarını tahmin etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarına analize tabi işletmelerin yakın gelecekte iflas etme riski ile karşı karşıya kalacakları tespit edilmiştir.

Kulalı (2016) yapmış olduğu araştırmada 2000-2013 yılları arasında iflas eden işletmelerinin finansal başarısızlık ve iflas riskini tahmin etmek için Altman Z skoru modelini kullanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre incelenen 19 adet iflas etmiş işletmenin ilk yıl %95'i, ikinci yıl %90'ının iflas durumlarının doğru tahmin edildiği tespit edilmiştir.

Ege vd. (2017) Fulmer H skorları ile Tobin Q oranları arasındaki ilişkiyi tespit edip bu iki model arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre iki model arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada işletmelerin finansal başarısızlık düzeyleri ile finansal performans düzeyleri arasında ters orantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İslamoğlu ve Çankaya (2018) Altman, Springate, Fulmer ve Tobin Q modelleri ile finansal oranlar kullanılarak elektrik enerjisi üreten işletmelerin finansal başarıları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamıştır. Tobin Q modeli, Fulmer H skoru ve F/K oranı ile anlamlı bir pozitif ilişkiye sahipken, satışların logaritması ile anlamlı bir negatif ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Özçalık ve AYTEKİN (2018) BİST Taş ve Toprak Sanayi Endeksi'nde (XTAST) faaliyet gösteren 22 adet işletmenin 2009-2016 yılları arasındaki finansal verilerini kullanarak performans ile başarısızlık arasında bulunan ilişkiyi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda Fulmer H skorunun; aktif karlılığı, öz kaynak karlılığı ve işletmenin büyüklüğü ile pozitif, piyasa değeri/defter değeri ile negatif korelasyon ilişkisinde olduğu tespit edilmiştir.

Mert ve Önal (2019) Borsa İstanbul'da kayıtlı üretim işletmelerinden elde edilen verilere göre denetim görüşünü etkileyen faktörleri ikili lojistik regresyon ve çok terimli lojistik regresyon yöntemleri ile tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda süreklilik belirsizliği içeren denetim görüşü ile süreklilik belirsizliği içermeyen olumlu denetim görüşü haricinde denetim görüşüne etki eden faktörlerin nadiren farklı olduğu görülmüştür. Sonuç olarak denetim görüşünün hem finansal hem de finansal olmayan değişkenlerden etkilendiği tespit edilmiştir.

Bağcı ve Sağlam (2020) yapmış oldukları araştırmada Borsa İstanbul'da işlem gören sağlık ve spor sektöründeki işletmelerin finansal başarısızlığını tahmin etmek için Altman, Springate ve Fulmer modellerini kullanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre finansal yapısı ve finansal performansı iyi düzeyde olan sağlık işletmelerinin iflas riski ile karşılaşma ihtimalinin daha düşük olduğunu görülmüştür. Fakat spor sektörü işletmelerinin finansal yapılarının zayıf olduğu, finansal başarısızlık risklerinin bulunduğu ve iflas durumu ile her an karşı karşıya kalabilecekleri tespit edilmiştir.

Çelik ve Dursun (2021) tarafından yapılan araştırma kapsamında BIST100 Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri İmalat Sanayi işletmelerinin verileri Altman Z skor modeli ile analiz edilmiştir. Araştırmada işletmelerin iflas etme risk durumlarını tespit etmek için bir projeksiyon oluşturmak amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre iflas etme riski saptanan işletmelerin; %55'i 2017'de, %35'i 2018'de, %55'i 2019 yılında yüksek derecede iflas etme riski ile karşı karşıya oldukları tespit edilmiştir.

Öztürk ve Yılmaz (2021) tarafından yapılan araştırmada BIST 100 Gelişen İşletmeler Piyasa grubundaki işletmelerin iflas etme risk seviyeleri finansal başarısızlık tahmin modellerinden Altman Z skor modeli kullanılarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda analize tabi dönemler dahilinde tehlikeli bölgede yer alan işletme sayısı 1 iken, güvenli bölgede yer alan işletme sayısının 5 olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı; Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarında işlem gören işletmelerin finansal başarısızlık risklerinin muhasebe temelli finansal başarısızlık tahmin modelleri ile karşılaştırmalı olarak test edilmesini sağlamaktır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma BİST Yakın İzleme Pazarı'nda 3 işlem gören işletmelerin finansal verilerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Yakın İzleme Pazarı'nda 13 adet işletme işlem görmektedir. Söz konusu işletmeler arasında yer alan yatırım ve holding işletmeleri analizlere dâhil edilmemiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen işletmeler Tablo 1'de gösterildiği gibidir:

Tablo 1. Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarında Yer Alan İşletmeler

Sıra	Kod	İşletme Unvanı
1	BRKO	Birko Birleşik Koyunlular Mensucat Ticaret ve Sanayi A.Ş.
2	BRMEN	Birlik Mensucat Ticaret ve Sanayi İşletmesi A.Ş.
3	CASA	Casa Emtia Petrol Kimyevi ve Türevleri Sanayi Ticaret A.Ş.
4	DIRIT	Diriteks Diriliş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.
5	EKIZ	Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret A.Ş.
6	EMNIS	Eminiş Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş.
7	KUVVA	Kuvva Gıda Ticaret ve Sanayi Yatırımları A.Ş.
8	MMCAS	Mmc Sanayi ve Ticari Yatırımlar A.Ş.
9	ROYAL	Royal Halı İplik Tekstil Mobilya Sanayi ve Ticaret A.Ş.
10	SNKRN	Senkron Siber Güvenlik Yazılım ve Bilişim Çözümleri A.Ş.

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP). (2019). Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/>

Bununla birlikte araştırma kapsamına analize tabi işletmelerin 2018/1 – 2022/4 dönemlerine ait finansal verileri dahil edilmiştir. Analiz kapsamına alınan 5 yıllık dönem araştırmanın kısıtlarından diğerini oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında BİST Yakın İzleme Pazarında işlem gören 10 adet işletmenin 2018/1 – 2022/4 dönemlerine ilişkin finansal tablo verileri Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun resmi internet sayfasından (www.kap.org.tr) ve işletmelerin web sitelerinden elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık risklerini ölçmek ve değerlendirmek için literatürde sıkça kullanılan finansal başarısızlık tahmin modellerinden yararlanılmıştır. İşletmelerin finansal başarısının ölçülmesinde beş finansal başarı ölçüm modeli kullanılmıştır. Araştırmada ele alınan değişkenler Altman Z, Z', Z' Skorları, Springate S-Skoru ve Fulmer H Skoru modellerinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerdir. Bu bölümde çalışma kapsamındaki finansal tahmin modelleri açıklanmaktadır ve ardından işletmenin likidite yapısı, finansal yapısı, faaliyetlerine, nakit ve kazanç yönetimine ilişkin finansal oranlar, mali tablo sistemleri dayanılarak hesaplanmaktadır.

Altman Z Skoru Modeli

Altman, 1946 – 1965 yılları arasında imalat sektöründe 33 adet iflas etmiş işletme ve 33 adet finansal açıdan başarılı işletme olmak üzere toplamda 66 adet işletme üzerinde yaptığı bir araştırmada 22 adet finansal oranı belirlemek için çok değişkenli diskriminant analizini ilk kez kullanmıştır. Altman sonrasında yapmış olduğu istatistiksel analizlere dayanarak modeli iyileştirmiş, modelde kullanılan değişken sayısını beşe indirmiştir. Altman diskriminant analizi denklemi; karlılık, likidite, ödeme gücü, finansal kaldıraç ve satış faaliyeti olmak üzere olmak üzere beş oranın birleşimidir. Sonrasında başarılı ve başarısız olan işletmeleri birbirinden ayıran doğrusal denklem aşağıda sunulmaktadır. Oranların birleşimiyle "Z Skoru" olarak adlandırılan ayırt edici puan ortaya çıkmaktadır. Geliştirilen model çeşitli muhasebe oranlarını ve piyasaya dayalı fiyat verilerini kullanarak finansal başarısızlığı ve olası iflas riskini tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Altman tarafından geliştirilen Z skor modeli aşağıda gösterildiği gibidir:

³ Yakın izleme pazarı; Borsa İstanbul'da hisse senetleri işlem gören işletmelerin paylarının alım satımındaki anormallikler, zamanında, kapsamlı ve sürekli olarak kamuya bilgi açıklamaması, yatırımcıların haklarını korumadaki eksiklikler ile şirketin paylarının kamu yararı adına Borsa İstanbul'dan çıkarılması sonucunu doğurabilecek gelişmeler nedeniyle gözetim ve inceleme altına alınması, aynı zamanda şirketlerin hisselerine yatırım yapan tasarruf sahiplerine likidite sağlamak amacıyla kurulan organize piyasadır. Kamuyu Aydınlatma Platformunda (KAP) yakın izleme pazarı "Belirli koşulların ortaya çıkması sonucunda, şirketlerin izleme ve inceleme kapsamına alınması durumlarında sürekli gözetim, denetim ve izleme ortamında, yatırımcıların devamlı ve zamanında bilgilendirilmesini sağlayacak önlemlerle birlikte, hisse senetlerinin Borsa İstanbul bünyesinde işlem görebileceği pazardır." şeklinde tanımlanmıştır.

$$Z \text{ Skoru} = 1,20(X_1) + 1,40(X_2) + 3,30(X_3) + 0,60(X_4) + 0,99(X_5)$$

X1: Net İşletme Sermayesi / Toplam Varlıklar

X2: Dağıtılmamış Karlar / Toplam Varlıklar

X3: Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Toplam Varlıklar

X4: Öz Kaynakların Piyasa Değeri / Toplam Borç

X5: Satışlar / Toplam Varlıklar Oranını ifade etmektedir.

Bu oranlara bağılı olarak bir işletmenin Z skoru ne kadar yüksekse başarılı olma olasılığı da o derecede yüksektir. Z skorunun düşük ya da negatif değerler alması ise finansal başarısızlığı göstermektedir. Altman modelini açıklarken kullanmış olduğu kritik Z değerlerini şu şekilde tanımlamıştır:

$Z > 2,99 \Rightarrow$ Güvenli alanda yer alan işletme başarılıdır.

$1,81 < Z < 2,99 \Rightarrow$ Gri alanda yer alan işletme hakkında yorum yapılamamaktadır.

$Z < 1,81 \Rightarrow$ Güvensiz alanda yer alan işletme başarısızdır.

Altman Z' Skoru Modeli

Bu model Altman'ın Z skoru modelinin eksiklerinin giderilmesi ve söz konusu modelin genişletilmesi için geliştirilmiştir. Geliştirilen yeni modelde öz kaynakların piyasa değerinden ziyade öz kaynakların defter değerini kullanarak doğru finansal tahminde bulunulacağı savunulmaktadır. Geliştirilen Z' skor modeli aşağıda gösterildiği gibidir:

$$Z' \text{ Skoru} = 0,717 (X_1) + 0,847 (X_2) + 3,107 (X_3) + 0,420 (X_4) + 0,998(X_5)$$

X1: Net İşletme Sermayesi / Toplam Varlıklar

X2: Dağıtılmamış Karlar / Toplam Varlıklar

X3: Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Toplam Varlıklar

X4: Öz Kaynakların Defter Değeri / Toplam Borç

X5: Satışlar / Toplam Varlıklar Oranını ifade etmektedir.

Altman modelini açıklarken kullanmış olduğu kritik Z' değerlerini şu şekilde tanımlamıştır (Altman, 2000):

$Z' > 2,99 \Rightarrow$ Güvenli alanda yer alan işletme başarılıdır.

$1,23 < Z' < 2,99 \Rightarrow$ Gri alanda yer alan işletme hakkında yorum yapılamamaktadır.

$Z' < 1,23 \Rightarrow$ Güvensiz alanda yer alan işletme başarısızdır.

Altman Z'' Skoru Modeli

Bu model Altman Z' modelinden sonra, halka arz edilen ya da halka arz edilmeyen işletmelerin bulunduğu gelişmekte olan ülkelerdeki imalat sektörü dışındaki işletmelerin finansal başarısızlıklarını tahmin etmek için geliştirilmiştir. Z'' skoru modeli bir önceki modelde yer alan satışlar/toplam varlıklar oranı çıkartılarak yeni bir formda oluşturulmuştur (Altman, Hartzell ve Peck, 1995, s. 3). Geliştirilen Z'' skor modeli aşağıda gösterildiği gibidir:

$$Z'' \text{ Skoru} = 6,56(X_1) + 3,26(X_2) + 6,72(X_3) + 1,05(X_4)$$

X1: Net İşletme Sermayesi / Toplam Varlıklar

X2: Dağıtılmamış Karlar / Toplam Varlıklar

X3: Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Toplam Varlıklar

X4: Öz Sermaye / Toplam Borç oranını ifade etmektedir.

Geliştirilen Z'' skor modelinde; model açıklanırken kullanılan kritik Z'' değerleri şu şekilde tanımlamıştır:

$Z'' > 2,60 \Rightarrow$ Güvenli alanda yer alan işletme başarılıdır.

$1,10 < Z'' < 2,60 \Rightarrow$ Gri alanda yer alan işletme hakkında yorum yapılamamaktadır.

$Z'' < 1,10 \Rightarrow$ Güvensiz alanda yer alan işletme başarısızdır.

Edward I. Altman tarafından oluşturulan yukarıda yer alan Z Skoru modelleri, araştırmacılar tarafından işletme risk ölçümü ve derecelendirilmesinde işletmelerin iflas risk durumlarını belirlemek ve işletme sermayesi yeterliliği üzerine yorum yapabilmek için en çok kullanılan model olarak kabul edilmektedir.

Fulmer Modeli – H Skoru Modeli

John G. Fulmer'in geliştirdiği H skoru modeli çok değişkenli diskriminant analizine dayanmaktadır. Fulmer oluşturduğu bu modelde, 1984 yılında aktif büyüklüğü 455 milyon dolar olan 30 adet başarılı ve 30 adet başarısız Amerikan işletmesi üzerinde araştırmalarını gerçekleştirmiştir. Fulmer analize tabi işletmelerin finansal başarısızlıklarını tahmin etmek amacıyla kullandığı verilerden hareketle; karlılık, kaynak yapısı, likidite ve borç ödeme yeterliliğini kapsayan 9 adet orandan oluşan ve eşit olmayan ağırlıklara sahip bir H skoru hesaplamıştır. Araştırma sonucunda H skoru modelinin başarısızlığı bir yıl önceden tahmin etme olasılığı %98 olarak belirlenmiştir (Fulmer vd., 1984, ss. 25-37). Modelin oranları ve H değerleri şu şekilde tanımlanmıştır:

$$\mathbf{H Skoru} = 5,528(X_1) + 0,212(X_2) + 0,073(X_3) + 1,270(X_4) - 0,120(X_5) + 2,335(X_6) + 0,575(X_7) + 1,083(X_8) + 0,894(X_9) - 6,075$$

X1: Dağıtılmamış Karlar / Toplam Varlıklar

X2: Satışlar / Toplam Varlıklar

X3: Vergi Öncesi Kar / Öz Sermaye

X4: Nakit / Toplam Borçlar

X5: Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar

X6: Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Varlıklar

X7: Log Maddi Duran Varlıklar

X8: Net İşletme Sermayesi / Toplam Borçlar

X9: Log Faiz Ve Vergi Öncesi Kar / Faizler Oranını ifade etmektedir.

$H > 0 \Rightarrow$ İşletme başarılıdır.

$H < 0 \Rightarrow$ İşletme başarısızdır.

Springate Modeli

1978 yılında Gordon L.V. Springate, Altman tarafından geliştirilen Z skoru modeline benzeyen çok değişkenli oranlardan faydalanarak S skoru modelini geliştirmiştir. Springate, belirlemiş olduğu 19 adet oranı 4 adet orana indirerek Altman tarafından geliştirilen Z skoru modelinden daha az oran kullanmıştır. Springate Kanada kökenli toplamda 40 adet olmak üzere 20 adet başarılı ve 20 adet başarısız işletme üzerinde analizlerini gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçlarına göre S skoru modeli %92,5 oranında tahmin başarısı göstermiştir. Modelin oranları ve S değerleri şu şekilde tanımlanmıştır (Springate, 1978):

$$\mathbf{S Skoru} = 1,03(X_1) + 3,07(X_2) + 0,66(X_3) + 0,40(X_4)$$

X1: Net İşletme Sermayesi / Toplam Varlıklar

X2: Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Toplam Varlıklar

X3: Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Kısa Vadeli Borçlar

X4: Satışlar / Toplam Varlıklar Oranını ifade etmektedir.

$S > 0,862 \Rightarrow$ işletme başarılıdır.

$S < 0,862 \Rightarrow$ işletme başarısızdır.

Bulgular

Araştırmanın bulguları; Altman Z, Z' ve Z'' skoru modellerine ilişkin bulgular, Fulmer modeline ilişkin bulgular ve Springate modeline ilişkin bulgular olmak üzere ilk olarak ayrı ayrı sunulmuştur. Sonrasında analize tabi tahmin modellerinden elde edilen bulgular karşılaştırılmal olarak değerlendirilmiştir.

Altman Z Skoru Modeline İlişkin Bulgular

Analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmek ve değerlendirmek üzere Altman Z skor modeli aracılığı ile hesaplanan Z skorları Ek-1/a'da detaylı bir şekilde sunulmuştur. Altman Z skor modeli ile hesaplanan sonuçlar üç aşamada değerlendirilmektedir: i. 2,99 üzerindeki skorlar başarılı diğer bir ifade ile iflas riski taşımayan (güvenli) yeşil alan, ii. 1,81 ile 2,99 arasındaki skorlar tahmini zor gri alan ve iii. 1,81 altındaki skorlar başarısız diğer bir ifade ile iflas riski taşıyan kırmızı alan olarak tanımlanmaktadır (Altman, 1968). Araştırma kapsamında Z skoru modelinden elde edilen bulgulara göre yakın izleme pazarında işlem gören işletmeler genel anlamda 1,81 değeri altında kalan kırmızı alanda yer almaktadır. Bu durum genel olarak analize tabi işletmelerin; başarısız, iflas riski ile karşı karşıya kalması muhtemel olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte 2022/4 döneminde işletmeler geçmiş yıllara göre finansal anlamda olumlu seyir izlemiştir. Analize tabi dönemler içinde Z skoru 1,81 değerinin altında olan BRKO, BRMEN, DIRIT, KUVVA, MMCAS ve ROYAL işletmeleri 2018/1 – 2022/4 dönemleri içerisinde başarısız olarak kabul edilmektedir. Z skoru 1,81 – 2,99 değerleri arasında kalan gri alan işletmeleri (2020/4 ve 2021/1 dönemi için CASA işletmesi, 2021/3 dönemi için SNKRN işletmesi, 2022/2 dönemi için CASA işletmesi, 2022/3 dönemi için CASA, EKIZ ve SNKRN işletmeleri ve 2022/4 dönemi için EKIZ, EMNIS ve SNKRN işletmeleri) için finansal başarısızlık tahmini yapılamamaktadır. Z skoru yeşil alanda bulunan SNKRN işletmesi 2021/4 döneminde, CASA işletmesi ise 2021/1, 2021/2, 2021/3 ve 2022/4 dönemlerinde iflas riski taşımayan güvenli bölgede yer almaktadır. Ek-1/a incelendiğinde analize tabi işletmelerin yarısının (BRKO, BRMEN, DIRIT, KUVVA, MMCAS ve ROYAL) riskli alanda yer aldığı görülmektedir. Bu durum analize tabi işletmelerin yarısının finansal başarısızlıkla karşılaşma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel nedeni söz konusu işletmelerin X1 ve X2 değişkenlerinin negatif değerler almasıdır. X1 değişkeni modelde net işletme sermayesi/toplam aktifler olarak hesaplanmaktadır. 2018-2022 yılları arasında analize tabi işletmeler arasında BRKO, BRLİK, DIRIT ve EKIZ işletmeleri negatif net işletme sermayesi ile faaliyetlerini sürdürdüğünden X1 değişkeni negatif değer almaktadır. Altman Z skoru modeline göre bir işletmeyi riske maruz bırakan temel faktörden birisi negatif net işletme sermayesidir. Böyle bir durumda işletmelerin likit varlıklarının kısa vadeli yabancı kaynakları karşılayamaması nedeniyle finansal başarısızlık riski altında oldukları düşünölmektedir. X2 değişkeni ise modelde dağıtılmamış karlar/toplam aktifler oranıyla hesaplanmaktadır. Bu oranın negatif değerde çıkmasının sebebi ise işletmelerin sahip olduğu varlıkları yeteri kadar etkin ve verimli kullanamayıp zarar elde etmesidir. 2018-2022 yılları arasında analize tabi BRKO, BRLİK, DIRIT, EKIZ, EMNIS, KUVVA ve MMCAS işletmelerinin X2 değişkeni negatif değerdedir. Altman Z skoru modeline göre bir işletmeyi riske maruz bırakan temel faktörden diğeri ise, işletmenin faaliyetlerinin zararlı sonuçlanmasıdır. Bu durum ile karşılaşan işletmeler, gelir yaratma konusunda sıkıntı yaşaması nedeni ile finansal anlamda riskli durumda olduğu düşünölmektedir.

Altman Z' Skoru Modeline İlişkin Bulgular

Analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmek ve değerlendirmek üzere Altman Z' skor modeli aracılığı ile hesaplanan Z' skorları Ek-1/b'de detaylı bir şekilde sunulmuştur. Altman Z' skor modeli ile hesaplanan sonuçlar üç aşamada değerlendirilmektedir: i. 2,99 üzerindeki skorlar başarılı diğer bir ifade ile iflas riski taşımayan (güvenli) yeşil alan, ii. 1,23 ile 2,99 arasındaki skorlar tahmini zor gri alan ve iii. 1,23 altındaki skorlar başarısız diğer bir ifade ile iflas riski taşıyan kırmızı alan olarak tanımlanmaktadır (Altman ve Hotchkiss, 2006). Araştırma kapsamında Z' skoru modelinden elde edilen bulgulara göre; analize tabi dönemler içinde Z' skoru 1,23 değerinin altında olan BRKO, BRMEN, KUVVA, MMCAS ve ROYAL işletmeleri 2018/1 – 2022/4 dönemleri içerisinde başarısız olarak kabul edilmektedir. Z' skoru 1,23 – 2,99 değerleri arasında kalan gri alan işletmeleri (2020/4-2021/1 dönemleri için CASA, 2021/2 dönemi için CASA ve SNKRN, 2021/3 dönemi için SNKRN, 2021/4 dönemi için EKIZ, 2022/2 dönemi için CASA, 2022/3 dönemi için CASA, EKIZ ve EMNIS, 2022/4 dönemi için DIRIT, EKIZ, EMNIS ve SNKRN işletmeleri) için finansal başarısızlık tahmini yapılamamaktadır. Z' skoru 2,99 üzeri olan ve dönemsel olarak değişim göstermekle birlikte yeşil alanda bulunan CASA ve SNKRN işletmeleri iflas riski taşımayan güvenli bölgede yer almaktadır. Söz konusu işletmeler Z' skoru modeline göre analize tabi diğer işletmelere nazaran daha iyi bir finansal yapı ve performansla sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte analize tabi 5 adet işletme (CASA, DIRIT, EKIZ, EMNIS ve KUVVA) bazı yıllarda veya dönemlerde güvenli alan olarak

nitelenen yeşil bölgede, bazı yıllarda veya dönemlerde ise belirsiz olarak nitelenen gri bölgede yer almıştır. Söz konusu işletmeler Z' skoru modeline göre diğer işletmelere nazaran analize tabi dönemlerde finansal anlamda daha olumlu seyir izlediği görülmektedir.

Altman Z" Skoru Modeline İlişkin Bulgular

Analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmek ve değerlendirmek üzere Altman Z" skor modeli aracılığı ile hesaplanan Z" skorları Ek-1/c'de detaylı bir şekilde sunulmuştur. Altman Z" skor modeli ile hesaplanan sonuçlar üç aşamada değerlendirilmektedir: i. 2,60 üzerindeki skorlar başarılı diğer bir ifade ile iflas riski taşımayan (güvenli) yeşil alan, ii. 1,10 ile 2,60 arasındaki skorlar tahmini zor gri alan ve iii. 1,10 altındaki skorlar başarısız diğer bir ifade ile iflas riski taşıyan kırmızı alan olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2016: 118-119). Araştırma kapsamında Z" skoru modelinden elde edilen bulgulara göre; analize tabi dönemler içinde tüm işletmelerin finansal anlamda inişler ve çıkışlar yaşadığı görülmektedir. BRMEN işletmesi 2019/3 dönem hariç tüm dönemlerde, DIRIT işletmesi tüm dönemlerde, MMCAS işletmesi 2018 yılının ilk üç dönemi hariç tüm dönemlerde Z" skor değerleri 1,10'un altında olduğu ve kırmızı bölgede yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte ROYAL işletmesi 2020 yılına kadar tüm dönemlerde Z" skor değerleri 1,10'un altında değerler alarak kırmızı bölgede yer almakta ve finansal anlamda başarısız olarak kabul edilmektedir. Söz konusu işletmede 2020 yılında bir toparlanma yaşandığı ve Z" skor değerlerinin 1,10 ve 2,60 arasında değer alarak gri bölgede yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte BIRKO ve EKİZ işletmeleri 2022/2 dönemi ve öncesinde Z" skor değerleri 1,10'un altında olduğu ve kırmızı bölgede yer aldığı görülmektedir. Söz konusu işletmelerin son iki dönemde Z" skor değerleri 2,60'dan büyük olduğu ve güvenli bölgeye geçtiği görülmektedir. CASA, EMNIS ve SNKRN işletmelerinin ise genel olarak son yıllarda Z" skor değerlerinin 2,60'dan büyük olduğu ve yeşil bölgede yer aldığı görülmektedir. Altman Z" skor modeline göre söz konusu üç işletme içinde CASA işletmesi finansal anlamda en iyi sonuçları verdiği görülmektedir.

Fulmer Modeli – H Skoru Modeline İlişkin Bulgular

Analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmek ve değerlendirmek üzere Fulmer modeli aracılığı ile hesaplanan H skorları Ek-1/d'de detaylı bir şekilde sunulmuştur. Fulmer modeli ile hesaplanan sonuçlar iki aşamada değerlendirilmektedir. H skoru 0'dan (sıfır) küçük olan işletmelerin finansal sıkıntı ve iflas ile karşı karşıya kalma olasılığı yüksektir. Diğer bir ifade ile bu işletmeler finansal açıdan başarısız kabul edilmektedir. H skoru 0'dan (sıfır) büyük olan işletmelerin finansal sıkıntı ve iflas ile karşılaşma olasılıklarının daha düşük olduğu kabul edilmektedir (Ege vd., 2017, 121). Araştırma kapsamında Fulmer modelinden elde edilen bulgulara göre; analize tabi işletmelerin bazılarında yıl bazlı bakıldığında 2018 yılı için CASA, DIRIT, EMNIS ve ROYAL işletmeleri, 2019 yılı için DIRIT işletmesi, 2020 yılı için BRMEN işletmesi, 2021 yılı için KUVVA ve MMCAS işletmeleri ve 2022 yılı için CASA ve MMCAS işletmeleri modelde kullanılan X9 (log faiz ve vergi öncesi karlar/faizler) değişkeninin hesaplanamamasından dolayı H skorlarının hesaplanmadığı görülmektedir. X9 değişkeninin hesaplanmasında kullanılan faiz ve vergi öncesi karlar kalemi söz konusu işletmelerde negatif olduğundan bu değişkenin logaritması alınmamaktadır. Dolayısıyla Fulmer modeline göre bu işletmeler başarısız sayılmaktadır (Bağcı ve Sağlam, 2020, s. 12). Ek-1/d incelendiğinde Fulmer modeline göre finansal yönden başarısız kabul edilen işletmeler; BRKO, BRMEN, DIRIT, EKIZ, EMNIS, KUVVA ve MMCAS olarak sıralanmaktadır. Söz konusu işletmelerin nakitlerindeki azalış ile birlikte toplam borçlarında meydana gelen artıştan dolayı hem H skoru değerleri eksiye düştüğü hem de finansal sıkıntı ve iflas ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. ROYAL işletmesi sadece 2019 yılının son iki döneminde H skorunu istenilen seviyeye çıkarmıştır. SNKRON işletmesinin 2018-2021/1 dönemleri arasındaki H skor değeri 0'ın altında olduğundan söz konusu işletme bu dönemlerde başarısız kabul edilmektedir. Bununla birlikte aynı işletmenin 2021/2 döneminden itibaren X1 (dağıtılmamış karlar/toplam varlıklar) değişkeni, X3 (vergi öncesi kar/özsermaye) değişkeni, X8 (çalışma sermayesi/toplam borçlar) değişkeni ve X9 değişkeni (faiz ve vergi öncesi karlar) pozitif değerde olduğundan işletme başarılı işletme olarak kabul edilmektedir. Son olarak CASA işletmesi ise 2019, 2020 ve 2021 yıllarında nakit ve nakit benzerlerinde meydana gelen artıştan ve toplam borçlarında meydana gelen azalıştan dolayı analize tabi işletmeler içinde en iyi H skor değerine sahip işletme olduğu görülmektedir.

Springate Modeline İlişkin Bulgular

Analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmek ve değerlendirmek üzere Springate modeli aracılığı ile hesaplanan S skorları Ek-1/e'de detaylı bir şekilde sunulmuştur. Springate modeli ile hesaplanan sonuçlar iki aşamada değerlendirilmektedir. Gordon L.V. Springate tarafından

geliştirilen bu modelde S skoru 0,862 değerinden kk işletmeler başarısız, S skoru 0,862 değerinden bk işletmeler ise başarılı olarak kabul edilmektedir (Springate, 1978, s. 124). Araştırma kapsamında Springate modelinden elde edilen bulgulara göre; CASA, EKIZ, EMNIS ve SENKRON işletmelerinin ilk üç yılda S skorları 0,862 değerinin altında kaldığı görülmektedir. Söz konusu işletmelerin 2020/4-2022/4 dönemleri arasında zarardan kara geçtiği ve S skoru değerlerini arttırdığı görülmektedir. Bu durum; işletmelerin iflas ile karşılaşma risklerini azaltmakta, finansal anlamda başarılı performans göstermeleri ihtimallerini arttırmaktadır. Bununla birlikte KUVVA işletmesinin S skoru değerleri 2018 - 2019/3 dönemleri arasında 0,862 değerinin üzerinde seyretmekte iken sonrasındaki dönemlerde S skor değerlerinin azalma eğilimi gösterdiği, bu eğilimin son üç yılda da devam ettiği görülmektedir. Söz konusu işletmenin; işletme sermayesinin düşüklüğü, kısa vadeli yabancı kaynaklarında yaşanan artışlar, dönen varlıklarında yaşanan azalışlar ve işletmenin kardan zarara geçmemesi azalma eğiliminin nedeni olarak görülmektedir. Springate modeline göre finansal açıdan en başarısız Şirketlerin; BRKO, BRMEN, DIRIT ve MMCAS olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ROYAL işletmesinin ise sadece 2020/4 ve 2022/4 dönemlerinde S skoru değerinin istenen seviyeye çıktığı görülmektedir.

Analize Tabi Modellerin Karşılaştırılması

Analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmek ve değerlendirmek üzere; söz konusu işletmeler üzerinde Altman Z, Z', Z'', Fulmer ve Springate modelleri uygulanmış ve bulgular elde edilmiştir. Analize tabi modellerden elde edilen bulgular farklı açılardan karşılaştırılmıştır. İlk olarak yıllar itibari ile analize tabi modellerden elde edilen bulgular karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonuçları Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 2. 2018 Yılına İlişkin Analize Tabi Modellerin Karşılaştırılması

Kod	Z	Z'	Z''	H	S
BRKO	↓	↓	↓	↓	↓
BRMEN	↓	↓	↓	↓	↓
CASA	↓	↓	↑	↓	↓
DIRIT	↓	↓	↓	↓	↓
EKIZ	↓	↓	↓	↓	↓
EMNIS	↓	↓	↓	↓	↓
KUVVA	↓	↓	↑	↓	↑
MMCAS	↓	↓	↑	↓	↓
ROYAL	↓	↓	↓	↓	↓
SNKRN	↓	↓	↓	↓	↓
↑	Yeşil bölge				
↔	Gri bölge				
↓	Kırmızı bölge				

Tablo incelendiğinde; Z skorları açısından CASA, KUVVA ve MMCAS işletmelerinin (sadece Z'' skoru için) finansal açıdan başarılı ve iflas risklerinin düşük olduğu görülmektedir. Ancak diğer işletmeler finansal başarısızlık riski taşımaktadır. H skorları açısından değerlendirildiğinde tüm işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas risklerinin yüksek olduğu görülmektedir. S skorları ele alındığında ise sadece KUVVA işletmesinin finansal açıdan başarılı ve iflas riskinin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 2019 Yılına İlişkin Analize Tabi Modellerin Karşılaştırılması

Kod	Z	Z'	Z''	H	S
BRKO	↓	↓	↓	↓	↓
BRMEN	↓	↓	↓	↓	↓
CASA	↓	↓	↔	↑	↓
DIRIT	↓	↓	↓	↓	↓
EKIZ	↓	↓	↓	↓	↓
EMNIS	↓	↓	↓	↓	↓
KUVVA	↓	↓	↑	↓	↑
MMCAS	↓	↓	↓	↓	↓
ROYAL	↓	↓	↓	↑	↓
SNKRN	↓	↓	↓	↓	↓
↑	Yeşil bölge				
↔	Gri bölge				
↓	Kırmızı bölge				

Tablo incelendiğinde; Z skorları açısından KUVVA işletmesinin finansal açıdan başarılı ve iflas riskinin düşük olduğu (sadece Z'' skoru için), diğer işletmelerin ise finansal başarısızlık riski taşıdığı görülmektedir.

Bununla birlikte CASA işletmesi hakkında finansal başarısızlık ve iflas riski yorumu (sadece Z'' skoru için) yapılamamaktadır. H skorları açısından değerlendirildiğinde CASA ve ROYAL işletmesi finansal açıdan başarılı olarak kabul edilmektedir. S skorları ele alındığında ise sadece KUVVA işletmesinin finansal açıdan başarılı ve iflas riskinin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 4. 2020 Yılına İlişkin Analize Tabi Modellerin Karşılaştırılması

Kod	Z	Z'	Z''	H	S
BRKO	↓	↓	↓	↓	↓
BRMEN	↓	↓	↓	↓	↓
CASA	↔	↔	↔	↑	↓
DIRIT	↓	↓	↓	↓	↓
EKIZ	↓	↓	↓	↓	↓
EMNIS	↓	↓	↓	↓	↑
KUVVA	↓	↓	↑	↓	↓
MMCAS	↓	↓	↓	↓	↓
ROYAL	↓	↓	↔	↓	↑
SNKRN	↓	↓	↔	↓	↑
↑	Yeşil bölge				
↔	Gri bölge				
↓	Kırmızı bölge				

Tablo incelendiğinde; Z skorları açısından CASA, ROYAL (sadece Z'' skoru için) ve SNKRN (sadece Z'' skoru için) işletmelerinin finansal durumları hakkında tahmin yapılamamaktadır. Ancak KUVVA işletmesinin Z'' skoru incelendiğinde iflas riskinin düşük ve finansal açıdan başarılı olduğu görülmektedir. H skorları açısından değerlendirildiğinde sadece CASA işletmesinin finansal açıdan başarılı ve iflas riskinin düşük olduğu görülmektedir. S skorları ele alındığında ise EMNIS, ROYAL ve SNKRN işletmelerinin finansal açıdan başarılı ve iflas risk düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 5. 2021 Yılına İlişkin Analize Tabi Modellerin Karşılaştırılması

Kod	Z	Z'	Z''	H	S
BRKO	↓	↓	↓	↓	↓
BRMEN	↓	↓	↓	↓	↓
CASA	↑	↑	↑	↑	↑
DIRIT	↓	↓	↓	↓	↓
EKIZ	↓	↔	↓	↓	↑
EMNIS	↓	↓	↓	↓	↑
KUVVA	↓	↓	↓	↓	↓
MMCAS	↓	↓	↓	↓	↓
ROYAL	↓	↓	↔	↓	↓
SNKRN	↑	↑	↑	↑	↑
↑	Yeşil bölge				
↔	Gri bölge				
↓	Kırmızı bölge				

Tablo incelendiğinde; Z skorları açısından CASA ve SNKRN işletmelerinin (tüm Z skorları için) finansal açıdan başarılı ve iflas risklerinin düşük olduğu görülmektedir. EKIZ (sadece Z' skoru için) ve ROYAL (sadece Z'' skoru için) işletmelerinin başarı durumlarına ilişkin tahmin yapılamamaktadır. H skorları açısından değerlendirildiğinde CASA ve SNKRN işletmelerinin finansal açıdan başarı ve iflas risklerinin düşük olduğu görülmektedir. S skorları ele alındığında ise CASA, EKIZ, EMNIS ve SNKRN işletmelerinin finansal açıdan başarılı ve iflas risk düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 6. 2022 Yılına İlişkin Analize Tabi Modellerin Karşılaştırılması

Kod	Z	Z'	Z''	H	S
BRKO	↓	↓	↑	↓	↓
BRMEN	↓	↓	↓	↓	↓
CASA	↑	↑	↑	↓	↑
DIRIT	↓	↔	↓	↓	↓
EKIZ	↔	↔	↑	↓	↑
EMNIS	↔	↔	↔	↓	↑
KUVVA	↓	↓	↓	↓	↓
MMCAS	↓	↓	↓	↓	↓
ROYAL	↓	↓	↔	↓	↓
SNKRN	↔	↔	↑	↑	↑
↑	Yeşil bölge				
↔	Gri bölge				
↓	Kırmızı bölge				

Tablo incelendiğinde; Z skorları açısından CASA işletmesinin (tüm Z skorları için) finansal açıdan başarılı ve iflas riskinin düşük olduğu görülmektedir. Ancak DIRIT, EKIZ, EMNIS, SNKRN ve ROYAL işletmelerinin genel başarı veya başarısızlık durumları hakkında tahmin değerlendirmesi yapılamamaktadır. Z'' değerinde ise BRKO, CASA, EKIZ ve SNKRN işletmelerinin finansal açıdan başarılı ve iflas risklerinin düşük olduğu görülmektedir. H skorları açısından değerlendirildiğinde SNKRN işletmesinin finansal açıdan başarılı ve iflas riskinin düşük olduğu görülmektedir. S skorları ele alındığında ise CASA, EKIZ, EMNIS, ROYAL ve SNKRN işletmelerinin finansal açıdan başarılı ve iflas risklerinin düşük olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında son olarak tüm modellerin bulgularına göre analize tabi dönemlerde finansal açıdan başarılı olarak kabul edilen işletmeler tespit edilmiştir. Karşılaştırma sonuçları Tablo 7'de gösterildiği gibidir:

Tablo 7. Analize Tabi Tüm Dönemlerin Karşılaştırılması

Kod	2018	2019	2020	2021	2022
BRKO					+
BRMEN		+			
CASA	+	+	+	+	+
DIRIT					
EKIZ				+	+
EMNIS				+	+
KUVVA	+	+	+	+	
MMCAS	+		+		
ROYAL		+	+	+	+
SNKRN			+	+	+

Tablo incelendiğinde; i. 2018 yılında CASA, KUVVA ve MMCAS işletmeleri, ii. 2019 yılında BRMEN, CASA, KUVVA ve ROYAL işletmeleri, iii. 2020 yılında CASA, KUVVA, MMCAS, ROYAL ve SNKRN işletmeleri, iv. 2021 yılında CASA, SNKRN, KUVVA, ROYAL, EKIZ ve EMNIS işletmeleri, v. 2022 yılında BRKO, CASA, EKIZ, EMNIS, ROYAL ve SENKRON işletmeleri finansal olarak başarılı oldukları tespit edilmiştir. Analize tabi işletmeler arasında sabit başarı grafiği gösteren tek işletme CASA işletmesidir. Bunun nedeni; işletmenin uzun vadede borçlanma yerine kısa vadede borçlanmayı tercih etmesi ve sonucunda yüksek oranda faiz yükü taşımaması, nakit ve nakit benzerlerini atıl bırakmak yerine yatırıma yöneltmesi ve hisse senetlerinin piyasada yüksek fiyatlarla işlem görmesi olduğu görülmektedir.

Finansal başarısızlık tahmini işletmelere göre yapıldığında BİRKO (2022 yılı z'' skoru hariç), BRMEN, DIRIT ve MMCAS işletmeleri yüksek kısa vadeli borç miktarı, negatif net işletme sermayesi, negatif faiz ve vergi öncesi karlardan dolayı bu işletmelerin ele alınan tüm modellerde başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. EKIZ, EMNIS işletmeleri ise Altman skorları ile gri alanda yer aldıklarından dolayı bu işletmeler için başarısızlık yorumu yapılamamaktadır. Springate modeline göre öz kaynağın toplam borçlarda yüksek olmasından dolayı başarılı alanda gösterilmektedir. Fulmer modellerinde Faiz ve Vergi Öncesi Karları kalemleri negatif seyretmesi ile başarısız olarak görülmektedir. CASA, KUVVA ve SNKRN işletmelerinin başarısızlık yaşadığı yıllar incelendiğinde, işletme borçlarının ve faiz ödemelerinin artışı gözlenmiştir. Başarılı olduğu yıllarda ise faiz ödemelerinin olmama durumu ve FVÖK yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. ROYAL işletmesi ise yıllar itibarıyla olumlu seyrir göstermektedir.

Sonuç

Finansal başarısızlık, genel olarak işletmelerin finansal yükümlülüklerini yerine getirememesi durumu olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerde finansal başarısızlık; piyasalarda ortaya çıkan ekonomik krizler, enflasyon, piyasa rekabetine uyum sağlayamama gibi dışsal faktörlerin yanında, işletmelerin organizasyon yapılarındaki bozukluklar, yönetim hataları, öz kaynak yetersizlikleri gibi içsel faktörlerden de kaynaklanabilmektedir. Dışsal nedenlere müdahalede bulunmak mümkün değil iken, içsel nedenlere müdahale yönetimin kontrolündedir. Bu noktada yöneticilerin finansal başarısızlık riskine yol açabilecek faktörleri önceden tespit etmesi ve önleyici tedbirler alması gerekmektedir. Literatürde işletmelerin finansal başarısızlıklarını ölçmek ve değerlendirmek için çeşitli tahmin modelleri geliştirilmiştir.

Araştırmanın amacı BİST Yakın İzleme Pazarı'nda işlem gören işletmelerin finansal başarısızlık risklerinin muhasebe temelli tahmin modelleri ile ölçülmesidir. Bu amaç doğrultusunda muhasebe ve finans literatüründe kabul gören; Altman Z, Z', Z" skoru modelleri, Fulmer modeli ve Springate modeli kullanılmıştır. Araştırma temelde iki bölümden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında ilk olarak finansal başarısızlık ve iflas risklerini ölçmede kullanılan skorlar tahmin modelleri bazında ayrı ayrı hesaplanmıştır. Hesaplanan skorlar genel olarak değerlendirildiğinde; işletmeler genel anlamda belirtilen eşik değerin altında kalan kırmızı alanda yer almaktadır. Skorlar bazında işletmelerin yıllar itibariyle finansal başarısızlık ve iflas risk durumlarında dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir. Bununla birlikte analize tabi işletmeler arasında CASA işletmesinin sabit bir başarı grafiği gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmanın sonraki aşamasında ise tahmin modellerinden çıkan sonuçlar karşılaştırılmış, karşılaştırma tabloları yardımı ile özetlenmiştir. Oluşturulan karşılaştırma tabloları genel olarak değerlendirildiğinde; İşletmelerin 2018 yılında %70'inin, 2019 yılında %60'ının, 2020 yılında %50'sinin, 2021 yılında %40'ının ve 2022 yılında ise %40'ının yüksek oranda iflas riskiyle karşı karşıya oldukları tespit edilmiştir. Ancak analize tabi yıllar içinde, analize tabi işletmelerin başarısızlık yüzde oranlarında düşüş gözlemlenmiştir. Bu durum toplam varlıklar içinde net işletme sermayesi ve dağıtılmamış karlar kalemlerinin yıllar itibariyle olumlu seyrettiğini göstermektedir. Bununla birlikte iflas riski ile karşı karşıya kalan işletmeler, faiz yükünden kaçınmak için kısa vadeli borçlanma yerine uzun vadeli borçlanmayı ve nakdi atıl bırakmak yerine yatırım yapmayı tercih etmeleri gerekmektedir.

Araştırma kapsamında analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık risklerini ölçmek ve değerlendirmek için literatürde sıkça kullanılan finansal başarısızlık tahmin modellerinden yararlanılarak sonuçlar elde edilmiş ve elde edilen sonuçlar tüm yönleri ile detaylı bir şekilde sunulmuştur. Geliştirilen tahmin modelleri erken uyarı sistemi görevi görmektedir. Bu yönüyle araştırmanın bilgi kullanıcılarına ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yeterli finansal bilgiye sahip yöneticiler sektörün özelliklerine göre uygulayacakları finans ve yönetim politikaları ile işletmesini başarısızlık durumundan kurtarabilmektedir. Bu durumlar için yönetim personelinin finansal başarısızlığın tahmin modellerini iyi yorumlayabilmesi için finans alanında eğitim alınması gerekmektedir. Yatırımcılar ise yatırım yaparken veya yatırım yapma kararı alırken işletmelerin bilgilerinden yararlanmaktadırlar. Bu nedenle işletmenin finansal başarı ve başarısızlık durumlarını doğru tahmin eden modelleri kullanarak alınacak kararın doğruluğunu teyit etmektedirler. Bu tahmine dayalı modeller hem ülke ekonomisi için önem arz etmekte hem de piyasaya yeni girmiş deneyim eksikliği olan yatırımcılardan kaynaklanan yanlış kararlar verme potansiyelini de en aza indirmektedir. Devlet ve politika yapıcılar işletmelere yüklemiş oldukları vergi yükleri için adil bir şekilde ekonomik kararlar alırken işletmelerin mali tablolarını incelemek zorundadır. Devlet uygulayacağı politikalar ve işletme faaliyetlerinin sürekliliği için finansal başarısızlık tahminlerini doğru ve düzenli bir şekilde yapması gerekmektedir. Çünkü devletin yapacağı yatırımlar en önemli gelir kaynağı olan vergilere bağlıdır. Son olarak; işletmelerin finansal başarısızlık durumları finansal performansın yanında etkin bir yönetime de bağlı olarak değişim göstermektedir. İşletmelerin sürdürülebilir bir şekilde faaliyetlerine devam edebilmesi için; yönetim süreçlerinin, rakiplerin, hukuki yapının, çalışan profiline vb. tüm bileşenlerin objektif bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Etik Beyan

"Yakın İzleme Pazarında İşlem Gören İşletmelerin Finansal Başarısızlık Risklerinin Tahmin Edilmesi: Bist'te Bir Uygulama" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahriyat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Makale için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Araştırmaya ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akdoğan, N., Gülhan, O. ve Aktaş, M. (2015). Halka açık şirketlerde bağımsız denetçi görüşleri Borsa İstanbul gözüyle pazarı örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(2), 245-260.
- Akgüç, Ö. (2013). *Finansal yönetim*. İstanbul: Avcıol Basım Yayınları.
- Aktaş, R. (2003). Mali başarısızlığın öngörülmesi: İstatistiksel yöntemler ve yapay sinir ağı karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(04). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001691
- Akyüz, F. (2020). Taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyet gösteren şirketlerin finansal başarısızlık risklerinin tahmin edilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 40-51. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.652278>
- Altaş, D. ve Giray, S. (2005). Mali başarısızlığın çok değişkenli istatistiksel yöntemlerle belirlenmesi: Tekstil Sektörü örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 13 - 27.
- Almwajeh, O. (2004). Applying Altman's Z-Score model of bankruptcy for the prediction of financial distress of rural hospitals in Western Pennsylvania. Indiana University of Pennsylvania.
- Altman, E. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609. <https://doi.org/10.2307/2978933>
- Altman, E. (1983). *Corporate financial distress*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Altman, E. (1993). *Corporate financial distress and bankruptcy*. New York: John Wiley & Sons Inc. DOI: 10.1002/9781118267806
- Altman, E. (2000). Predicting financial distress of companies: revisiting the z-score and zeta models. <https://doi.org/10.4337/9780857936080.00027>
- Altman, E. I., Iwanicz-Drozdowska, M., Laitinen, E. K. ve Suvas, A. (2014). Distressed firm and bankruptcy prediction in an international context: A review and empirical analysis of Altman's Z-score model. Available at SSRN 2536340. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2536340>
- Altman, E. ve Hotchkiss, E. (2006). *Corporate financial distress and bankruptcy: Predict and avoid bankruptcy, analyze and invest in distressed debt*. (3rd Edition). New Jersey: John Wiley and Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118267806>
- Altman, E. I., Iwanicz-Drozdowska, M., Laitinen, E. K. ve Suvas, A. (2017). Financial distress prediction in an international context: A review and empirical analysis of Altman's Z-score model. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 28(2), 131-171. <https://doi.org/10.1111/jifm.12053>
- Altman, E., Hartzell, J. and Peck, M. (1995) Emerging Markets Corporate Bonds: A Scoring System. New York: Wiley and Sons. doi:10.1016/j.ememar.2005.09.007
- Arun, R. ve Kasilingam, R. (2011). Predicting Solvency: Indian IT Companies. *SCMS Journal of Indian Management*, 8(1), 81. <https://doi.org/10.31460/mbdd.377424>
- Bağcı, H. ve Sağlam, Ş. (2020). Sağlık Ve Spor Kuruluşlarında Finansal Başarısızlık Tahmini: Altman, Springate Ve Fulmer Modeli Uygulaması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23 (1), 149-164.
- Bardı, Ş. ve Can, A. V. (2021). Diskriminant analizi ve C5. 0 algoritması ile finansal başarısızlığın tahmini: BİST Kobi Sanayi Endeksi'ndeki işletmeler örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1071-1090. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.925344>
- Bayramova, A. (2020). *Altman Z-skor ve Adaptif Ağ Tabanlı Bulanık Çıkarım Sistemi (ANFIS) modelleri ile işletmelerde finansal başarısızlık tahmini*: Borsa İstanbul'da bir uygulama (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Beaver, W. H. (1966). Financial Ratios As Predictors of Failure. *Journal of Accounting Research*, 4, 71-111. <https://doi.org/10.2307/2490171>
- Büyükanıkan, U. (2014). Bilişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Finansal Başarısızlık Tahmin Modelleriyle İncelemesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (46), 160-172.
- Çelik, M. ve Dursun, G. D. (2021). Z Skor Modeli ile Finansal Risk Tahmini ve BIST100 Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri İmalat Sanayi Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmalar Üzerine Bir Uygulama. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 19-31. <https://doi.org/10.25204/iktisad.786034>
- Dizgil, E. (2018). BIST Ticaret Endeksinde yer alan şirketlerin Springate finansal başarısızlık modeli ile incelenmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 248-267. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.462059>
- Ege, G., Topaloğlu, E. E. ve Erkol, A. Y. (2017). Fulmer Modeline Dayalı Finansal Başarısızlık İle Finansal Performans İlişkisi: İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Accounting & Finance*, (74). <https://doi.org/10.25095/mufad.396862>

- Ertan, A. S. ve Ersan, Ö. (2018). Finansal Başarısızlığı Belirleyen Etkenler: Türkiye İmalat Sektörü Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(2), 181-207.
- Fulmer, J. G., Moon, J. E., Gavin, T. A. ve Erwin, J. M. (1984). A Bankruptcy Classification Model for Small Firms. *Journal of Commercial Bank Lending*, 66 (11), 25-37.
- Gülençer, S. ve Hazar, A. (2020). Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren İlaç Şirketlerinin Altman Z Skor ve Topsis Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 83-105.
- Güneş, R. ve Akyüz, F. (2022). Halka Arz Edilen İşletmelerin Halka Arz Edilme Sürecindeki Başarı Durumlarının Altman Z Skoruyla Analizi: Borsa İstanbul'da Yer Alan İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 237-256.
- İçerli, M. Y. ve Akkaya, G. C. (2006). Finansal Açidan Başarılı Olan İşletmelerle Başarısız Olan İşletmeler Arasında Finansal Oranlar Yardımıyla Farklılıkların Tespiti. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 413-421.
- İslamoğlu, M. ve Çankaya, S. (2018). Finansal başarının tahmininde finansal başarısızlık modellerinin kullanılması: BIST XELKT endeksine dahil firmalar üzerine bir uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, (110), 111-134. <https://doi.org/10.33203/mfy.451456>
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP). <https://www.kap.org.tr/tr/>
- Kasılıngam, R. ve Ramasundaram, G. (2012), Predicting Solvency of Non-Banking Financial Institutions in India Using Fulmer and Springate Model, *Journal of Services Research*, Volume 12, Number 1, April – September, 65-88.
- Kulalı, İ. (2014). Muhasebe Temelli Tahmin Modelleri Işığında, Finansal Sıkıntı ve İflasın Karşılaştırılması. *Sosyoekonomi Dergisi*, (22), 153-170. <https://doi.org/10.17233/se.81747>
- Kulalı, İ. (2016). "Altman Z-Score Modelinin Bist Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesinde Uygulanması". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 283-292. <https://doi.org/10.17130/10.17130/ijmeb.2016.12.27.1076>
- Li, H. ve Sun J. (2012). Forecasting business failure: The use of nearest-neighbour support vectors and correcting imbalanced samples-evidence from the Chinese hotel industry. *Tourism Management*, 33(3), 622-634. DOI: 10.1016/j.tourman.2011.07.004
- M.Yılmaz ve Akkaya, G.Cenk (2006), "Finansal Açidan Başarılı Olan İşletmelerle Başarısız Olan İşletmeler Arasında Finansal Oranlar Yardımıyla Farklılıkların Tespiti", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1): 413-421.
- Mammadli, A. ve Helhel, Y. (2017). Fortune 100 listesinde yer alan turizm şirketleri için Altman Z Skor modeli kullanılarak iflas tahmini. 1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürülebilirlik Kongresi (Futourism 2017), MEÜ. *Turizm Fakültesi Yayınları*, 1, 1219-1226.
- Mat, M. ve Önal, Ü. S. (2019). Bağımsız Denetim Raporlarında Denetim Görüşünü Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Borsa İstanbul İmalat Sanayi Sektörü Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe Bilimi Dünyası*, 21 (3). <https://doi.org/10.31460/mbdd.533127>
- Mohammed, S. (2016), Bankruptcy Prediction By Using The Altman Z-Score Model in Oman: A Case Study of Raysut Cement Company SAOG and Its Subsidiaries, *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 10(4), 70-80. <http://dx.doi.org/10.14453/aabf.v10i4.6>
- Ng, S. T., Wong, J. M. ve Zhang, J. (2011). Applying Z-score model to distinguish insolvent construction companies in China. *Habitatinternational*, 35(4),599-607. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2011.03.008>
- Özçalık, S. G. ve AYTEKİN, S. (2018). Fulmer modelinin belirleyicileri: finansal performans açısından bir değerlendirme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 281-292.
- Özdemir, F. S. (2014). Halka açık ve halka açık olmayan işletmeler yönüyle tekdüzen muhasebe sistemi ve altman z skor modellerinin uygulanabilirliği. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 147. DOI: 10.21121/eab.2014118075
- Öztürk, S. ve Yılmaz, C. (2021). Finansal sıkıntı tahmin modellerinden altman z skorunun borsa istanbul gelişen işletmeler pazarında test edilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 849-859. <https://doi.org/10.29106/fesa.1012094>
- Prihantini, N. M. E. D. ve Sari, M. M. R. (2013). Z-Score, Springate Dan Zmijewski Pada Perusahaan Food Fakultas Ekonomi dan Bisnis Universitas Udayana (UNUD), Bali, Indonesia Fakultas Ekonomi dan Bisnis Universitas Udayana (UNUD), Bali, Indonesia ABSTRAK Perkembangan zaman yang diikuti dengan per. *Ejurnal Akuntansi Universitas Udayana*, 2, 417-435.
- Rajasekar, T., Ashraf, S. ve Deo, M. (2014). An empirical enquiry on the financial distress of navratna companies in India. *Journal of Accounting & Finance* (2158-3625), 14(3).
- Sajjan, R. (2016). Predicting Bankruptcy of Selected Firms By Applying Altman's Z-Score Model, *International Journal of Research*, Vol. 4, April, 152-158. <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v4.i4.2016.2767>
- Siedlecki, R. (2014). Forecasting company financial distress using the gradient measurement of development and S-Curve. *Procedia Economics and Finance*, 12, 597-606. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00384-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00384-0)
- Selimoğlu, S., ve Orhan, A. (2015). Finansal başarısızlığın oran analizi ve diskriminant analizi kullanılarak ölçülmesi: BİST'de işlem gören dokuma, giyim eşyası ve deri işletmeleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (66), 21-40. <https://doi.org/10.25095/mufad.396529>

- Shahwan, T. M. (2015). The effects of corporate governance on financial performance and financial distress: evidence from Egypt. *Corporate Governance*, 15(5), 641-662. DOI: 10.1108/CG-11-2014-0140
- Springate, G. L. V. (1978). *Predicting The Possibility of Failure in a Canadian Firm*, Unpublished Master's Thesis, Simon Fraser University, Canada.
- Tekin, B. ve Yusuf, G. Ö. R. (2022). Finansal başarısızlık tahmin modelleri ve bankacılık sektörü mali tabloları üzerinden bir uygulama: Altman ve springate modelleri. *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 373-404. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.992296>
- Uzun, E. (2005). İşletmelerde finansal başarısızlığın teorik olarak irdelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 158-168.
- Yazıcı, R. (2019), Türkiye'deki işletme faaliyetlerinde riskleri zamanında öngörebilmek ve önlem alabilmek için getirilen düzenlemelere bakış ve öneriler. XI. IBANESS, Kongreler Serisi, 9-10 Mart, Tekirdağ Türkiye, 706-707.
- Yıldız, A. (2014). Kurumsal yönetim endeksi ve altman z skoruna dayalı lojistik regresyon yöntemiyle şirketlerin kredi derecelendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (3): 71-89.
- Yıldız, Ş. (2021). *Finansal başarısızlık tahmin modellerinin karşılaştırılması: BIST turizm işletmeleri üzerine bir uygulama* (Doktora tezi).
- Yükçü, S. ve Kaplanoğlu, E. (2015). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle gözaltı pazarı şirketlerinin finansal performanslarının belirlenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(3), 587-616.
- Yüksel, U. (2022). *Altman Z skoru ile finansal başarısızlık tahmini ve COVID 19 pandemisinin finansal başarısızlık üzerindeki etkileri: BIST 100 imalat sektöründe bir uygulama* (Master's thesis). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

EXTENDED ABSTRACT

Financial failure, which can bring businesses to the point of bankruptcy; It occurs within the operating processes of businesses rather than a situation that occurs as a result of a period or a decision. Bankruptcy generally occurs when the financial structure is completely disrupted, cash inflows are insufficient to meet short-term foreign resources, equity capital is low and assets cannot meet their liabilities. The concept of financial failure has been evaluated from various perspectives in the accounting and finance literature for many years. The reasons why businesses fail financially during these processes are internal and external. Managers' lack of knowledge and skills in financial matters, main operating expenses being at unusual levels, financial leverage being too high, insufficient receivables management, lack of financial planning, growth rate not proportional to the sector, improper cash planning, high costs, insufficient capital, technological developments and inability to keep up with financial developments, etc. are listed as internal causes of failure. While it is not possible to intervene in external causes, intervention in internal causes is under the control of the management. At this point, managers need to identify in advance the factors that may lead to the risk of financial failure and take preventive measures. One of the research areas on the subject includes studies on the development of prediction models for measuring and evaluating financial failure. When the relevant literature is examined, it is seen that different prediction models have been developed for measuring and evaluating the financial failure risk of businesses. The main purpose of this research is to measure the financial failure risks of companies traded on the BIST Close Monitoring Market with accounting-based forecasting models. For this purpose, accepted in accounting and finance literature; Altman Z, Z', Z'' score models, Fulmer model and Springate model were used. Measurements and evaluations made within the scope of the research were carried out on a quarterly basis, using data for the periods 2018/1 - 2022/4 of the companies subject to analysis. Among the prediction models developed for measuring and evaluating the financial failure risk of businesses, the model with proven reliability is the model developed by Altman. The developed model aims to predict financial failure and possible bankruptcy risk using various accounting ratios and market-based price data. Other models are the Fulmer and Springate models. Based on the data Fulmer uses to predict the financial failures of the companies subject to analysis; calculated an H score consisting of 9 ratios with unequal weights, including profitability, resource structure, liquidity and solvency. As a result of the research, the probability of the H-score model predicting failure one year in advance was determined to be 98%. Springate developed the S-score model by using multivariate ratios similar to the Z-score model, and the S-score model showed a prediction success rate of 92.5%. Within the scope of the research, the scores used to measure financial failure and bankruptcy risks were calculated separately on the basis of prediction models. When the calculated scores are evaluated in general; Businesses are generally located in the red area below the specified threshold value. Based on the scores, it is seen that businesses experience fluctuations in financial failure and bankruptcy risks over the years. CASA, KUVVA and MMCAS enterprises in 2018, BRMEN, CASA, KUVVA and ROYAL enterprises in 2019, CASA, KUVVA, MMCAS, ROYAL and SNKRN enterprises in 2020, CASA, SNKRN, KUVVA, ROYAL, EKIZ and EMNIS enterprises in 2022. BRKO, CASA, EKIZ, EMNIS, ROYAL and SENKRON businesses have been determined to be financially successful. Among the businesses subject to analysis, the only business that shows a stable success chart is CASA. This is because; It is seen that the company prefers to borrow in

the short term instead of borrowing in the long term, and as a result, it does not carry a high interest burden, it directs cash and cash equivalents to investment instead of leaving them idle, and its shares are traded at high prices in the market. In the continuation of the research, the results from the prediction models were compared and summarized with the help of comparison tables. When the comparison tables created are evaluated in general; It has been determined that 70% of businesses in 2018, 60% in 2019, 50% in 2020, 40% in 2021 and 40% in 2022 are at high risk of bankruptcy. The developed forecast models serve as an early warning system. As a result, the financial failure and success of businesses do not only depend on the financial performance of the businesses, but also on the effective management of the business. In order for the business to continue its existence in a sustainable manner, it is necessary to objectively evaluate all these components such as management processes, position among its competitors, legal structure and employee profile.

EKLER

Ek 1: Mubasebe Temelli Finansal Başarırsızlık Tabmin Modellerinin Bulguları

Ek 1/a: Altman Z Skoru Modeli Bulguları

Z	2018				2019				2020				2021				2022			
	2018/1	2018/2	2018/3	2018/4	2019/1	2019/2	2019/3	2019/4	2020/1	2020/2	2020/3	2020/4	2021/1	2021/2	2021/3	2021/4	2022/1	2022/2	2022/3	2022/4
BRKO	-0,67	-0,68	-0,53	-0,51	-0,76	-0,76	-0,86	-0,96	-1,02	-1,23	-0,88	-0,50	-0,79	-0,96	-0,76	-0,13	-0,70	-0,04	0,30	-0,02
BRMEN	-1,08	-0,53	-0,79	-0,42	-1,04	-1,11	-1,18	-1,08	-4,11	-1,27	-2,39	-12,59	-15,03	-13,48	-2,39	-14,60	-11,70	-11,40	-11,53	-7,81
CASA	0,82	0,76	0,72	0,80	0,97	0,30	0,51	1,14	0,92	0,93	0,84	2,39	2,29	2,96	5,43	4,59	1,11	2,11	2,43	4,10
DIRIT	-0,30	-0,47	-0,55	-1,28	-1,27	-2,31	-2,67	-3,40	-1,40	-1,09	-1,86	-1,86	-2,77	-2,24	-2,24	-0,16	-0,53	-0,23	0,17	1,79
EKIZ	-0,47	-0,50	-0,52	-0,17	-1,18	-0,93	-0,43	0,28	-0,64	-0,62	-0,37	0,37	-0,62	0,15	0,35	1,39	0,28	1,11	2,10	2,22
EMNIS	-0,79	-0,85	-1,22	-1,41	-2,17	-0,93	-1,50	-1,60	-2,29	-1,87	-1,30	0,65	-0,34	0,18	0,32	0,92	0,89	1,38	1,57	1,94
KUVVA	-2,00	-0,02	0,09	0,95	0,20	0,64	0,66	-0,69	-3,20	-1,34	-0,15	0,42	-0,06	0,06	-1,76	-0,38	-0,92	0,05	0,12	0,14
MMCAS	0,82	0,84	0,82	-6,61	-1,03	-2,99	-3,17	0,19	-0,69	0,01	0,23	0,69	-0,14	0,14	0,20	-3,05	-3,18	-3,27	-3,98	-10,82
ROYAL	0,06	0,12	0,36	0,32	-0,04	0,07	0,18	0,24	0,21	0,29	0,56	0,86	0,22	0,41	0,61	0,77	0,33	0,50	0,65	0,84
SNKRN	-0,03	0,32	-0,41	1,21	-0,20	-0,15	-0,48	-0,72	-1,29	-1,09	-0,12	1,24	0,96	1,64	2,34	4,03	1,69	1,67	1,89	2,06

Ek 1/b: Altman Z' Skoru Modeli Bulguları

Z'	2018				2019				2020				2021				2022			
	2018/1	2018/2	2018/3	2018/4	2019/1	2019/2	2019/3	2019/4	2020/1	2020/2	2020/3	2020/4	2021/1	2021/2	2021/3	2021/4	2022/1	2022/2	2022/3	2022/4
BRKO	-0,58	-0,55	-0,47	-0,45	-0,67	-0,65	-0,70	-0,76	-0,77	-0,94	-0,63	-0,45	-0,66	-0,73	-0,56	-0,03	-0,59	-0,18	-0,01	-0,26
BRMEN	-0,80	-0,45	-0,57	-0,30	-0,76	-0,78	-0,80	-0,71	-2,94	-0,71	-1,37	-6,66	-8,23	-7,36	-1,37	-7,87	-6,93	-6,84	-7,00	-4,86
CASA	0,29	0,24	0,20	0,24	0,44	0,14	0,26	0,65	0,46	0,53	0,42	1,98	1,73	2,45	4,74	3,81	0,68	1,27	1,51	3,21
DIRIT	-0,34	-0,46	-0,49	-1,02	-0,88	-1,62	-1,87	-2,42	-0,84	-0,65	-1,17	-1,17	-1,68	-1,40	-1,40	-0,03	-0,42	-0,11	0,54	1,57
EKIZ	-0,03	-0,01	0,05	0,28	-0,72	-0,45	-0,04	0,71	-0,35	-0,30	0,01	0,66	-0,33	0,36	0,61	1,43	0,12	0,89	1,74	1,92
EMNIS	-0,42	-0,40	-0,60	-0,56	-1,23	-0,38	-0,73	-0,77	-1,13	-0,76	-0,25	1,04	-0,10	0,39	0,57	0,97	0,37	1,20	1,43	1,85
KUVVA	-2,00	-0,02	0,09	0,95	0,20	0,64	0,66	-0,69	-3,20	-1,34	-0,15	0,42	-0,06	0,06	-1,76	-0,38	-0,92	0,05	0,12	0,14
MMCAS	0,29	0,30	0,28	-5,93	-0,59	-1,94	-2,07	0,34	-0,57	0,10	0,31	0,76	-0,11	0,16	0,25	-2,03	-1,98	-2,08	-2,51	-5,96
ROYAL	0,00	0,07	0,27	0,32	-0,09	0,02	0,15	0,24	0,18	0,26	0,50	0,77	0,14	0,34	0,53	0,66	0,20	0,37	0,51	0,77
SNKRN	0,03	0,36	0,01	1,20	-0,11	0,01	-0,17	-0,35	-0,80	-0,62	0,15	1,20	0,74	1,29	1,89	3,19	0,97	0,99	1,14	1,25

Ek 1/c: Altman Z" Skoru Modeli Bulguları

Z"	2018				2019				2020				2021				2022			
	2018/1	2018/2	2018/3	2018/4	2019/1	2019/2	2019/3	2019/4	2020/1	2020/2	2020/3	2020/4	2021/1	2021/2	2021/3	2021/4	2022/1	2022/2	2022/3	2022/4
BRKO	-1,49	-1,76	-0,97	-0,91	-1,19	-2,16	-1,93	-2,44	-2,50	-3,14	-2,39	-0,532	-1,515	-2,28	-1,907	-0,887	-1,382	-0,21	3,25	3,57
BRMEN	-3,66	-2,66	-4,01	-2,56	-4,57	-4,98	5,33	-5,16	-13,24	-3,66	-9,66	-36,52	-41,29	-37,49	-9,66	-41,48	-28,99	-28,61	-29,32	-19,57
CASA	3,27	3,11	3,00	3,45	3,72	-0,27	0,73	2,37	1,46	1,23	0,73	1,94	3,81	4,04	5,32	7,61	2,84	7,91	10,45	9,20
DIRIT	-0,31	-0,94	-1,55	-4,00	-3,44	-6,50	-7,62	-9,37	-4,06	-3,31	-5,51	-5,51	-8,50	-6,50	-6,51	-1,37	-1,54	-1,91	-4,71	0,67
EKIZ	-4,27	-4,75	-5,09	-4,47	-4,40	-4,66	-3,73	-4,12	-2,86	-3,10	-3,63	-2,57	-2,91	-2,06	-2,50	0,25	-0,05	1,06	3,47	2,80
EMNIS	-3,28	-4,25	-5,91	-8,15	-7,33	-1,93	-4,11	-4,57	-5,21	-4,94	-4,24	-0,34	-1,07	-0,64	-1,03	0,98	1,29	2,90	2,41	2,09
KUVVA	-7,99	0,17	1,32	3,16	2,53	3,30	3,16	-24,73	-16,73	-10,56	1,25	3,18	2,43	2,77	-5,43	-0,53	-0,62	0,36	-0,08	-1,52
MMCAS	5,30	5,58	5,47	-15,01	-3,14	-9,58	-10,13	-1,55	-1,06	-0,94	-0,94	-0,74	-0,11	-0,11	-0,70	-8,75	-9,48	-9,97	-11,62	-30,27
ROYAL	-0,43	-0,27	0,25	-0,77	0,46	0,43	0,33	0,08	1,11	1,19	1,71	2,14	1,43	1,50	1,65	1,61	1,46	1,61	1,70	1,33
SNKRN	-0,22	0,10	-5,25	0,73	-0,45	-1,02	-2,68	-3,57	-4,16	-3,73	-1,52	1,87	2,31	3,81	5,13	8,16	5,60	5,23	6,10	6,88

Ek 1/d: Fulmer Modeli – H Skoru Modeli Bulguları

H	2018				2019				2020				2021				2022			
	2018/1	2018/2	2018/3	2018/4	2019/1	2019/2	2019/3	2019/4	2020/1	2020/2	2020/3	2020/4	2021/1	2021/2	2021/3	2021/4	2022/1	2022/2	2022/3	2022/4
BRKO	-4,99	-5,74	-6,36	-6,00	-5,53	-5,95	-7,73		-6,49		-6,40	-6,19	-7,16	-7,98	-7,07	-4,89			-2,62	
BRMEN	-5,82	-4,21	-5,25	-2,88		-6,19	-6,72	-5,29					-45,56			-43,90		-41,15	-39,59	-28,13
CASA					0,60	0,46	2,56			0,09		5,13		2,89	3,66					
DIRIT											-8,55	-10,67	-1,94							-2,38
EKIZ		-6,23		-6,11	-5,58	-6,53	-5,02	-3,89	-4,05	-4,46	-6,33			-4,76		-3,08		-2,68	-0,91	-1,31
EMNIS						-6,34	-6,63		-8,28	-8,32		-4,21	-4,22	-3,54	-4,11	-3,05		-0,43	-0,57	-1,39
KUVVA	-12,91							-15,33				-0,01						-2,56	-2,35	-2,14
MMCAS				-12,06	-6,50			-4,55				-6,08								
ROYAL					-14,84	-32,66	9,63	2,57	-5,99	-11,53	-11,06	-4,29		-6,94	-7,36	-2,14		-1,30	-0,78	-1,31
SNKRN		-4,30	-5,49	-4,07	-4,53	-5,44	-6,16		-4,50	-14,12	-3,39	-0,65	-0,41	1,08	1,73	5,49		2,98	2,81	2,41

Ek 1/e: Springate Modeli Bulguları

S	2018				2019				2020				2021				2022			
	2018/1	2018/2	2018/3	2018/4	2019/1	2019/2	2019/3	2019/4	2020/1	2020/2	2020/3	2020/4	2021/1	2021/2	2021/3	2021/4	2022/1	2022/2	2022/3	2022/4
BRKO	-0,054	-0,008	-0,087	0,082	0,003	-0,005	-0,093	-0,211	0,016	-0,241	0,130	0,193	-0,020	-0,020	0,155	0,487	-0,034	-0,088	0,180	0,023
BRMEN	-0,334	-0,300	-0,480	-0,210	-0,605	-0,642	-0,682	-0,593	-2,855	-0,277	-1,222	-1,952	-1,839	-1,965	-1,222	-2,419	-0,640	-1,292	-1,876	-1,380
CASA	0,168	0,073	0,025	0,062	0,412	0,056	0,222	0,491	-0,031	0,007	-0,324	0,832	0,916	1,479	2,553	6,398	0,400	2,700	4,236	5,049
DIRIT	0,049	-0,225	-0,326	-1,083	-0,347	-1,203	-1,456	-2,160	0,081	0,152	-0,265	-0,265	-0,633	-0,422	-0,423	0,198	-0,087	-0,345	-0,606	0,623
EKIZ	-0,046	-0,105	-0,086	0,061	-0,366	-0,312	-0,104	0,466	-0,033	0,073	0,146	0,677	-0,103	0,547	0,565	1,801	0,036	1,178	3,093	2,631
EMNIS	-0,186	-0,452	-0,892	-1,056	-0,792	-0,019	-0,656	-1,034	-0,134	0,133	0,504	2,726	0,523	0,897	0,850	1,202	0,728	1,567	1,471	1,600
KUVVA	-0,470	1,529	1,636	2,193	0,830	1,233	1,236	-7,240	-1,010	0,362	0,838	0,770	0,194	0,256	-1,727	-0,058	-0,592	0,179	0,174	0,075
MMCAS	0,734	0,751	0,727	-7,052	0,151	-1,096	-1,236	0,312	0,104	0,325	0,411	0,615	0,349	0,412	0,276	-0,911	-0,679	-0,891	-0,932	-1,022
ROYAL	-0,087	-0,082	0,051	0,004	-0,142	-0,100	-0,05	-0,071	0,366	0,430	0,672	0,907	0,258	0,433	0,540	0,683	0,343	0,500	0,577	0,958
SNKRN	0,265	0,477	-0,27	1,038	0,282	0,330	0,001	-0,289	-0,343	-0,199	0,517	1,584	0,943	1,406	2,006	2,938	0,836	0,856	1,034	1,194

The Metaverse Virtual Economy: A Comprehensive Overview

N. Ceren TÜRKMEN¹ & Dilek SÜRMELE²

Abstract

The concept of the metaverse, where digital and physical realities merge, has garnered significant attention, particularly with advancements in virtual and augmented reality. This study scrutinizes the Metaverse Virtual Economy (MVE), an innovative convergence of real and virtual experiences. By synthesizing insights from prior research on the metaverse, the article explores transformational factors leading from the real world to the meta-universe, considering economic implications, both microeconomic and macroeconomic. Described as an expansive, closed-loop, perfectly competitive market, the MVE minimizes transaction costs and intermediaries. At a macroeconomic level, the MVE may foster sustainable economic growth; however, this growth might be uneven, reflecting the digital divide. As the integration of the metaverse into daily life continues, and the frictions between the two universes diminish, there arises a need to investigate the impact on economic policymaking including the potential applications of virtual currencies. The findings of his study suggest that the MVE poses both opportunities and challenges for businesses and consumers alike. It also emphasizes the necessity for careful exploration, regulation, and understanding of the complex dynamics to leverage the metaverse as a vital component of the future economy.

Key Words: Metaverse, Virtual Economy, Economic Growth, Unemployment, Virtual Currencies, Economic Policies

Metaverse Sanal Ekonomisi: Kapsamlı Bir Genel Bakış

Öz

Dijital ve fiziksel gerçekliklerin birleştiği metaverse kavramı, özellikle sanal ve artırılmış gerçeklik alanındaki gelişmelerle birlikte büyük ilgi görmüştür. Bu çalışma, gerçek ve sanal deneyimlerin yenilikçi bir birleşimi olan Metaverse Sanal Ekonomi'yi (MVE) incelemektedir. Makale, metaverse ilişkin önceki araştırmalardan elde edilen içgörülerini sentezleyerek hem mikroekonomik hem de makroekonomik sonuçları göz önünde bulundurarak gerçek dünyadan meta-evrene giden dönüşümsel faktörleri araştırmaktadır. Geniş, kapalı döngü, tam rekabetçi bir piyasa olarak tanımlanan MVE, işlem maliyetlerini ve araçları en aza indirir. Makroekonomik düzeyde, MVE sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik edebilir; ancak bu büyüme dijital uçurumu yansıtacak şekilde eşişsiz olabilir. Metaverse'ün günlük hayata entegrasyonu devam ettikçe ve iki evren arasındaki sürtüşmeler azaldıkça, sanal para birimlerinin potansiyel uygulamaları da dahil olmak üzere ekonomi politikası oluşturma üzerindeki etkisinin araştırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, MVE'nin hem işletmeler hem de tüketiciler için hem fırsatlar hem de zorluklar ortaya koyduğunu göstermektedir. Ayrıca, metaverse'ü geleceğin ekonomisinin hayati bir bileşeni olarak güçlendirmek için karmaşık dinamiklerin dikkatli bir şekilde araştırılması, düzenlenmesi ve anlaşılması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Sanal Ekonomi, Ekonomik büyüme, İşsizlik, Sanal Para Birimleri, Ekonomi Politikaları

Atıf İçin / Please Cite As:

Türkmen, N. C., & Sürmeli, D. (2024). The metaverse virtual economy: A comprehensive overview. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1320-1335. doi:10.33206/mjss.1350087

Geliş Tarihi / Received Date: 25.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.05.2024

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, cturkmen@subu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-2173-0144

² Öğretim Görevlisi - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Geyve MYO; Doktora Öğrencisi - Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, dsurmeli@subu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-9066-7770

Introduction

Almost every decade, ICT platforms undergo a paradigm shift, and technologies and products emerge and shape the way of living. Information and communication technologies have undergone a significant transformation as a result of the introduction of the PCs in the 1990s, the internet in the 2000s, and the mobile communication paradigm in the 2010s. The keyword of the 2020s paradigm has been “metaverse” (Lee, 2021: 72). Although, the concept of the metaverse has been around for decades, it has only recently gained widespread attention due to the development of new technologies like virtual and augmented reality. The metaverse is a virtual world where the digital and physical realms are intertwined. It is a place where people can work, play, and socialize in a way that is more immersive and interactive than ever before.

As a portmanteau of ‘meta’, which is derived from the Greek word “μετά”, and ‘verse’, a shorter form of “universe”, points out a fictional virtual universe where the physical real-universe and the digital-universe are intertwined and -possibly an infinite number of- parallel digital universes are united (Ondrejka, 2004; Türkmen, 2022).

The 1990s novel *Snow Crash* by N. Stephenson makes reference to the idea of the metaverse, as mentioned in Jung (2021), but more formal definitions for the metaverse emerge in the 2000s. According to Son, et. al. (2006) it is “a virtual world where people engage in social, economic and cultural activities using avatars”; according to Ryu and Ahn (2007) metaverse is a “virtual reality space where social and economic opportunities are given like living virtual worlds or real life”. According to another definition, the metaverse is “a space, method and itself in which virtual space and reality actively interact” (Suh, 2008). According to IEEE, the metaverse is defined as “the virtual space environment contains objects, residents, and relationships that exist in a virtually defined time”.

The metaverse is often distinguished from other virtual reality technologies like virtual reality (VR), which involves immersive experiences that fully replace the physical world, and augmented reality (AR), which involves the overlay of digital information onto the physical world. While VR and AR can offer highly immersive and interactive experiences, they are limited by their reliance on the physical world and tend to be more ephemeral in nature. In contrast, the metaverse is a fully digital world where people can interact with each other and digital objects in a virtual environment that is separate from the physical world. The metaverse allows for persistent, long-term interactions and the creation and exchange of virtual goods and services, as well as the emergence of virtual communities and societies.

The Covid-19 epidemic hastens the development of the Metaverse, although the term goes back to *Snow Crash* (1992) (Grimshaw, 2014; Türkmen, 2022). The compelling conditions due to Covid-19, “the black swan of the global economy” (Türkmen, 2021), such as the lockdowns of workplaces, closure of borders, social distance, bans from leaving the house which came to the fore with the pandemic, combined with the opportunities offered by web 3.0 technology, the components in the infrastructure of the metaverse concept have become widely available. The development of the Metaverse has entered a quick development phase since Roblox composed the Metaverse concept into its plan and Zuckerberg announced that Facebook would be renamed “Meta” in 2021 (Chang, et. al, 2022).

The metaverse is still in its early stages of development, but it is already being used for a variety of purposes. For example, it is being used for gaming, education, and training. It is also being used for social networking and entertainment.

It has the potential to revolutionize the way we live, work, and play. It could also have a significant impact on the economy; create new jobs in the areas of design, development, and marketing, lead to new forms of entertainment and education, enable businesses to access new markets and offer new products/ services and lead to the development of new ways for businesses collaborate with employees and customers. It could also lead to the development of new business models and the creation of new jobs also lead to development of new ways to manage supply chains and inventory. Lastly, the metaverse could also have an impact on the way that governments operate. For example, it could lead to the development of new ways to deliver government services. It could also lead to the development of new ways to regulate businesses and protect consumers.

When the publications on the Metaverse are examined, it can be seen that the subject is sometimes approached from the device side or contents or some studies remained only defining it. Consequently, it is difficult to locate a study that examined the ecosystem in the context of formal economics. This paper

points to supply a special understanding of the MVE. From this aspect, the basics and the implications of the MVE will be investigated. Rather than being just a mechanical report of the essential technologies, this study comprises an arrangement of interesting points giving a fundamental understanding of metaverse-related improvements in economic thinking and policy-making. This study's goal is to develop a theoretical framework for understanding what kind of changes Metaverse includes in the context of macroeconomic and microeconomic policies. Another purpose of this study is to lay the groundwork for future economic research about the metaverse ecosystem. To do this, we will use a qualitative research approach. The analyzes that form the basis of this study is drawn from private/public research related to metaverse and reports related to both the technical and non-technical side developments.

The basic research questions for this study are:

1. How does the metaverse virtual economy differ from real-world market structures, and what are the microeconomic implications of these differences?
2. What are the macroeconomic implications of the metaverse virtual economy, including its impact on economic growth, the forms of money used in the virtual world, and policy making in a virtual environment?

This study uses a qualitative research approach to explore the potential economic impacts of the metaverse. The data for this study was collected from a variety of sources, including: private and public research related to the metaverse and the reports related to both the technical and non-technical developments of the metaverse. The qualitative data is analyzed using a thematic analysis approach. This approach involved identifying and coding the key themes that emerged from the data. The themes were then used to develop a theoretical framework for understanding the potential economic impacts of the metaverse.

The paper is organized in four chapters. The technical aspects of the MVE will be discussed in the second chapter with the title of 'Basics of Metaverse Virtual Economy', the macroeconomic and microeconomic implications for the MVE will be presented in the third chapter. The last part is the Discussions and Conclusions.

The Basics of Metaverse Virtual Economy

As stated in Dionisio et al. (2013), there are five phases in the development of the concept of the metaverse. The first phase dates back to the late 1970s to the fantastic realities of the Lord of the Rings and Dungeons & Dragons. The second phase starts with the introduction of William Gibson's Neuromancer. The third phase was in the mid-1990s, comprised of progress in 3D graphics, integrated audio, etc. The fourth phase started in the post-millennial decade. There are several important developments; the invention of Bitcoin in 2008 and blockchain in 2009 and the release of the virtual commercial world "Second Life" (Kemp & Livingstone, 2006) enable the world to come closer to the reality of the metaverse. Steven Spielberg's 2018 film "Ready Player One" is also an important attempt to bring the utopia of the metaverse to life in the most understandable way. The fifth phase of the development is still ongoing. 3D virtual environment enabling open-source contributions comes to the fore (Uysal & Semiz, 2022). The advancement of VR Technology enabled the transition from passive virtual environments to interactive, 3D virtual worlds.

As stated earlier, Metaverse is a kind of multi-technology convergence that offers an immersive experience based on a certain harmony of virtual reality, NFT and blockchain technologies. In other words, the Metaverse uses the digital twin approach to build a mirror copy of the real world, establishes an economic system based on blockchain technology, and tightly combines the virtual and real-world economic systems. As a new gateway to digital experiences, the metaverse breaks down the concept of geography and opens up exciting new possibilities for industries as diverse as education, finance, marketing, healthcare, construction, entertainment, arts, collaboration, and productivity.

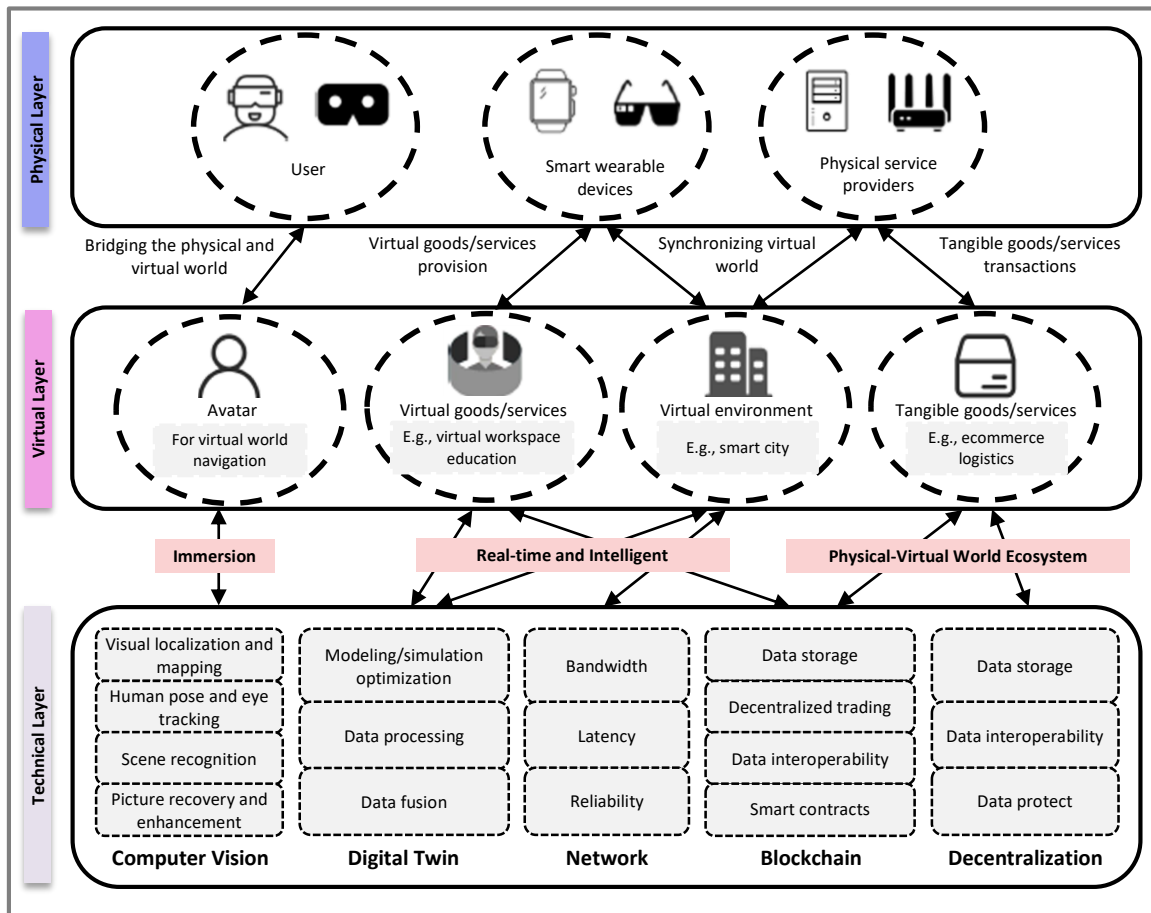

Figure 1. Metaverse Architectural Features (Chang, et.al.,2022, p.4.)

The architectural features of the MVE are depicted above in Figure 1. The meta-environment can be divided into three layers, namely the physical layer, the virtual layer, and the technical layer, that rule how the metaverse works, how the two worlds are connected, etc.

The first layer is the physical layer that is comprised of the end users, end users' hardware, and physical service providers. The hardware that is used in the metaverse includes virtual reality headsets, augmented reality glasses, and haptic gloves. These devices allow users to interact with the metaverse in a more immersive way. On the other hand, the software that is used in the metaverse includes virtual world platforms, game engines, and development tools. These tools allow developers to create and manage virtual worlds.

According to Chang, et. al, (2022) the virtual layer of the metaverse is comprised of the following virtual worlds:

- Gaming worlds: These metaverses are designed for gaming, and they typically feature immersive worlds that players can explore and interact with. Some of the most popular gaming metaverses include Fortnite, Roblox, and Minecraft.
- Social worlds: These metaverses are designed for social interaction, and they typically feature virtual worlds where people can socialize with friends and family, join events, and participate in activities. Some of the most popular social metaverses include Second Life, VRChat, and AltspaceVR.
- Work worlds: These metaverses are designed for work, and they typically feature virtual worlds where employees can collaborate on projects, attend meetings, and learn new skills. Some of the most popular work metaverses include Spatial, Gather, and Workrooms.

By bridging into the virtual layer, the items in the physical layer take virtual digital twin forms such as the user's avatar, virtual environments, tangible, and intangible goods, and services in such different forms from the virtual in-world assets- such as digital space, personal digital content or objects such as

collectibles, wearables, buildings, decoration elements- or financial instruments of value such as NFTs, digital wallet, in-world currency, etc. (Türkmen, 2022).

The third layer is the technical layer comprised of computer vision, digital twin, blockchain, network, and decentralization. Computer vision technology allows users to interact with the metaverse in a more natural way. For example, users can use their hands to manipulate objects in the metaverse, or they can use their voice to control their avatars. Through image processing, computer vision technology allows interaction between the virtual and real worlds. Digital twin technology allows users to create virtual representations of real-world objects. This can be used for a variety of purposes, such as training, simulation, and collaboration. Blockchain technology can be used to store and secure data in the metaverse.

As the frictions between the two worlds decrease, the digital twinning technique can convert physical entities into nearly equivalent virtual and digital content. Since the digital world is existing in the form of digits, the storage for the massive amount of data and infrastructure that guarantees privacy and sovereign ownership is needed. A decentralized cloud storage infrastructure of Blockchain technology can help to solve the data leakage and storage limit problems at the same time. In addition to the decentralization in storage, decentralization in the governance of the metaverse environment in the concept of Distributed Autonomous Organizations provides participants to make decisions jointly and enables participation. For the immersive experience high bandwidth, low latency, and a high-reliable network are needed to offer users a seamless and engaging experience.

According to Manyika, et.al (2022) the metaverse has the potential to have significant positive impacts on society, such as increased social interaction, improved education and training, new forms of entertainment, increased productivity. However, there are also some potential challenges that the metaverse could pose to society, such as increased isolation, addiction, Cyberbullying and harassment and increased security and privacy risks.

In their work, Weinberger and Gross (2023) present a Metaverse Maturity Model delineating distinct levels of economic development within virtual environments. At the initial stage, characterized by the absence of a formal economy, users engage primarily in in-app purchases. Progressing to the next level, a virtual economy emerges, facilitated by virtual currency exchange, where fiat money transitions into virtual currency. Subsequent stages witness the evolution of a self-regulating market driven by supply and demand dynamics, with fiat money facilitating transactions. Advancing further, virtual economies incorporate virtual jobs and services, generating tangible income in the physical world. Finally, at the pinnacle of maturity, a fully developed economy emerges, marked by self-regulating markets seamlessly blending virtual and physical world economies. Weinberger and Gross's model provides a comprehensive framework for understanding the varying levels of economic sophistication across different stages of Metaverse development.

Macroeconomic And Microeconomic Implications for The Metaverse Virtual Economy

In this section, the microeconomic and macroeconomic implications of the MVE will be examined and the medium/long-term opportunities and challenges it presents for businesses and consumers will be explored.

Microeconomic Implications for the Metaverse Virtual Economy

In microeconomic theory, the main focus is on how individuals, households, and firms make decisions and how they interact with each other in markets. These decisions and interactions have an impact on the whole economy. The microeconomic effects of the metaverse can be understood in the context of microeconomic theory by examining how transactions and activities within the metaverse affect the allocation of resources and the distribution of income. For example, shopping within the metaverse involves the allocation of resources (e.g., money, time) by consumers and the distribution of income (e.g., profits) to firms. Similarly, the salaries of workers within the metaverse involve the allocation of resources (e.g. labor) by firms and the distribution of income (e.g. wages) to workers. In that sense, the MVE's microeconomic market structure is quite different from real-world market structures with many features. These differences can be detailed as follows;

- In the metaverse universe, where private property and freedom of competition are paramount, one may observe a market characterized by minimal intervention from official authorities. Moreover, the

decentralization in storage via blockchain and the decentralization in governance in the form of DAOs provides participants to make decisions jointly and enables participation.

- Digital economic agents within the Metaverse economic structure are digital content producers (supplier) and buyers (demand). In the metaverse market, on the one hand, individual users in atomized sizes offer digital goods and services with original designs, on the other hand, metaverse branches of companies that exist in the real world offer their own companies' goods and services to the market with 3D web technology.

- In the real-world economy, there are frequently entrance barriers that make it difficult for new enterprises to enter markets and compete with previously established firms. These barriers can take many forms, such as regulatory barriers, financial barriers, or technological barriers. However, in the metaverse economy, these barriers are often absent or greatly reduced, making it relatively easy for new entrants to enter the market and participate in economic activity. One reason for this is that the metaverse economy is largely digital, and as such, it is not subject to many of the physical constraints of the real-world economy. Hence, the firms and individuals can enter the metaverse relatively quickly and easily, as long as they have the necessary technical skills and resources to produce digital goods or services. Moreover, the lack of barriers to entry and exit in the MVE can lead to increased competition (Athey& Stern, 2022), and innovation, as new firms and individuals can more easily enter the market and offer new products and services. This can benefit consumers by providing them with more choices and potentially lower prices, and it can also drive economic growth by enabling the creation of new industries and markets within the Metaverse.

- There are “no or very low transactions costs for the exchange and proof-of-ownership of digital assets” within the Metaverse ecosystem (Chen & Bellavitis, 2020; Chalmers et al., 2022)

- The role of market intermediaries decreases; hence intermediation costs also decrease (Fisch, 2019; Bellavitis et al., 2021). The role of intermediaries is one of the key differences between the market structure in the metaverse and real-world markets. In the metaverse, the use of blockchain technology and distributed autonomous organizations can enable direct interactions between digital content producers and buyers, reducing the need for intermediaries like brokers or agents. This can lead to lower transaction costs and greater efficiency in the market. For example, a user who creates and sells a digital item in the metaverse might be able to do so directly through a decentralized marketplace, rather than having to go through a traditional retailer or distributor.

- Another aspect of the metaverse market that is different from real-world markets is the wide variety of digital goods and services that are available. A wide variety of digital goods and services that can be offered in the metaverse. Some of the most common types of digital goods and services include; virtual clothing, virtual furniture, virtual homes, virtual games, virtual education, virtual healthcare, virtual work. Shortly, individual users can create and sell their own original designs, while real-world companies can also offer their products or services through virtual branches. This can create a diverse and dynamic market, with a wide range of offerings for buyers to choose from. For example, a user in the metaverse might be able to purchase virtual clothing, furniture, or even entire virtual homes from other users or companies, or they might be able to participate in virtual events or activities like concerts or sporting events.

- With the disappearance of the borders of the market and access to the entire market electronically, information asymmetries have decreased.

The microeconomic market structure of the metaverse is quite different from that of the real world. In the real world, markets are typically characterized by a few large firms that dominate the market. This is because it is difficult and expensive to enter a market and compete with established firms. It is relatively easy to enter the metaverse and compete with established firms. This is due to the fact that the metaverse is a digital world, and as such, it is not subject to many of the physical constraints that limit competition in the real world. For example, there are no geographic barriers to entry in the metaverse. This means that firms from all over the world can compete in the metaverse. Additionally, there are no regulatory barriers to entry in the metaverse. This means that firms can enter the metaverse without having to obtain licenses or permits. Considering all the above-mentioned issues, the metaverse universe is an example of a perfectly competitive market, which is nearly a utopic market structure in the real world.

In the real world, when goods and services are produced, some of the value of those goods and services is lost to the environment in the form of pollution or waste. Contrastingly, the MVE is a very

large closed-loop perfectly competitive economy. This means that the metaverse economy is self-contained and self-sustaining, relying on the internal exchange and circulation of virtual goods and services within the virtual world. This is in contrast to the real-world economy, which is open-loop and relies on the extraction and consumption of natural resources, as well as the import and export of goods and services between different countries (Lee, 2021). The closed-loop nature of the metaverse economy has several implications for economic growth and development. For example, it could lead to a more efficient and sustainable use of resources, as the metaverse does not require the use of physical resources or energy for the production and exchange of virtual goods and services (Fisch, 2019). This could help to reduce the environmental impact of economic activity and contribute to the transition to a greener economy (Chalmers et al., 2022). In addition, the closed-loop nature of the metaverse could also enable the creation of new economic opportunities and value-creation within the virtual world, as the metaverse economy is not limited by the constraints of the physical world (Chen & Bellavitis, 2020). This could lead to the emergence of new industries and markets within the metaverse, as well as the development of innovative virtual products and services that are not possible in the real world (Goetzen, 2022).

In contrast to traditional economic principles emphasizing resource scarcity and self-interest, the metaverse presents a paradigm shift where altruism and non-logical decision-making prevail. Personal fulfillment supersedes traditional economic drivers in this virtual realm, as agricultural and industrial frameworks are absent. Consequently, the metaverse operates on a conceptual economic model where individual identity determines the value of goods and services, departing from labor-based valuation seen in conventional economies.

This departure from conventional economic paradigms is highlighted by Yang et al. (2022), who underscore the unique economic dynamics of the metaverse. Within this virtual environment, marginal benefits exhibit an upward trend, contrary to the diminishing returns observed in physical production processes. Additionally, reduced marginal product costs and minimal transaction costs characterize the metaverse, fostering a high-volume trading environment. These findings shed light on the distinctive economic landscape of the metaverse, emphasizing identity-based valuation and streamlined transactional processes.

When we turn to the equilibrium in the metaverse markets; the usual price equilibrium is not expected to emerge in the short run. There are several reasons for this. First of all, both the heterogeneous users offering a wide variety of goods/services are located within the same system and the supply and demand curves have not yet been formed (Goetzen, 2022). Moreover, since the infinite number of digital products/services would push prices to zero, the pricing of digital products/services sold in the MVE is very tough. Also, the market depth is not yet sufficient and the market is shaped by the supply potential of content producers hence it would not be wrong to say that "every supply creates its own demand" in the market at this stage.

In addition to this, with the disappearance of the spatial boundary of the market, companies that are faced with more rival companies prefer to differentiate their products/services by abandoning the traditional price competition. In this context, since the competitive structure is built on the product/service features of the alternative digital content provider, competition is more destructive than before and supports the phenomenon of "creative destruction". The concept of 'creative destruction' refers to the process of change and innovation that leads to the emergence of new products, businesses, and technologies, often at the expense of older ones. In the MVE, the wide range of digital goods and services available and the ease of entry and exit into the market can lead to rapid innovation and change. This can create opportunities for new players to enter the market and disrupt established businesses, but it can also lead to the failure of businesses that are unable to adapt to the changing market conditions. For example, a new virtual reality game that is more immersive or engaging than existing games could quickly gain popularity and displace older games in the market, leading to the 'creative destruction' of the older games.

As the role of market intermediaries decreases since suppliers and demanders can meet in the markets without time and place restrictions. As this situation reduces transaction costs, it also leads to a decrease in the general price level.

Macroeconomic Implications for the Metaverse Virtual Economy

While the microeconomic implications of the MVE are significant, they also have macroeconomic implications that will impact the overall economy (Wang, et.al., 2022). In this section, how the MVE affects economic growth, the forms of money used in the virtual world, policy making in a virtual environment and impact on other economic indicators will be examined.

The MVE has the potential to significantly impact the real-world economy in a number of ways. One key way in which the metaverse could affect economic growth is through the creation of new industries and markets within the virtual world. For example, the metaverse could become a platform for the sale of digital or virtual products, assets and services, such as virtual real estate, virtual clothing and accessories, and virtual experiences (Fisch, 2019). This could lead to the growth of new businesses and employment opportunities within the metaverse, as well as increased demand for the development of virtual content and technology (Lee, 2021).

When the economic growth in the Metaverse is examined in the context of sustainability; we can see that while several economic activities are unsustainable due to resource depletion and environmental pollution in the real world, the MVE reconciles with sustainable economic growth, since the digital resources are infinite. However, the global spread of economic growth will differ.

When developing countries are compared with developed countries; it is possible that the differences in growth will become more evident when the differences that have started due to the lack of information infrastructure and competent personnel of the developing countries are combined with the zero digital resource cost production opportunities of the ‘early starter’ developed countries in the metaverse universe. In this sense, it would not be unrealistic to think that there may be a turn in favor of developed countries in the global distribution of growth.

Another way in which the metaverse could impact the real-world economy is through the use of virtual currencies and blockchain technology. Since the Metaverse environment needs its native currencies, then we are talking about digital forms of money different than government-supported conventional forms of money. These currencies, have the potential to challenge traditional fiat currencies and disrupt the traditional financial system. However, they also have the potential to facilitate economic growth by enabling new forms of exchange and value creation. There are two crucial issues to be solved: guaranteeing privacy and sovereign ownership and at the same time easily convertible into the two worlds’ real wealth. The first problem is solved via cryptocurrency infrastructure with the combination of NFTs, creating native currencies such as; ALICE, GHST, DAR, MANA, SAND, AXS, SLP, HIGH, TVK, ILV, and PYR. Regarding the second issue, some metaverse game platforms can be considered to be closed digital micro-economies, but the virtual wealth and the digital properties cannot be directly transferred into the real world. Therefore, the MVE needs an interface with the real-world enabling convertibility with higher liquidity and with lesser frictions, which is solved by NFTs and blockchain infrastructure.

Virtual currencies, such as Bitcoin and Ethereum, are digital assets that are used as a medium of exchange within the metaverse and can be traded on digital currency exchanges (Chalmers et al., 2022). The use of virtual currencies in the metaverse could lead to the growth of new financial markets and investment opportunities, as well as increased demand for blockchain technology and related services (Chen & Bellavitis, 2020). For example, virtual currency exchanges could become major players in the global financial market, with the ability to facilitate cross-border payments and financial transactions in a secure and transparent manner (Goetzen, 2022). In addition, the use of blockchain technology in the metaverse could enable the creation of decentralized autonomous organizations (DAOs), which are decentralized, transparent, and self-governed networks that can operate independently of traditional intermediaries (Suh, 2008). This could have significant implications for traditional business models and the distribution of power and wealth in the real world (Fisch, 2019).

On the other hand, while the use of digital currencies and other forms of virtual money has the potential to facilitate economic growth in the MVE, it also raises new challenges for policy makers. In particular, policy making bodies will need to consider how to regulate and monitor virtual currencies and other forms of money in the virtual world, and how to address issues like money laundering and fraud.

Another way in which the metaverse could impact the real-world economy is through policy making. As the virtual world economic agents and financial structure can realize the forms of the conventional world as expected by the “digital twins”. A “digital twin” is a virtual representation of a real-world object

or system that can be employed to model and examine the behavior of the real-world counterpart. In the context of the MVE, digital twins can be used to create virtual versions of real-world businesses, allowing them to operate and interact in the virtual world. This can create new opportunities for real-world businesses to engage with customers and partners in the metaverse, and can also allow them to test and analyze new products or services in a virtual environment before bringing them to market. For example, a real-world retailer might create a virtual branch in the metaverse, where customers can browse and purchase products using their avatars, or a real-world manufacturer might use a digital twin to test and optimize the design of a new product before producing it in the real world. Since the behavior and operations of both the virtual agents and the real agents may generate new economic results, the policymakers should adopt the “multiple worlds” view in their models and theories.

In this context, if the metaverse as a digital twin of the real world, with its own economy and financial system becomes an important platform for economic activity and transactions, then it could potentially have an impact on the real-world economy and financial system and also could affect real world monetary policy. For example, if the demand for money in the metaverse increases significantly, it could potentially lead to an increase in the demand for money in the real world. This could potentially affect the level of economic activity in the real world and the inflation rate. The metaverse could lead to new forms of regulation as governments try to regulate the metaverse and its impact on the economy.

Some of the examples of how the metaverse could potentially impact economic policymaking and policy makers under different policies can be detailed as follows;

1. Taxation: The metaverse could potentially challenge traditional models of taxation, as it provides a platform for virtual transactions and activities that may not be subject to traditional tax regimes. Policy makers may need to develop new approaches to taxing virtual economic activity in order to ensure that taxes are fairly and efficiently collected. Moreover, governments could regulate the metaverse to protect consumers, ensure fair competition, etc.

2. Monetary policy: The metaverse could potentially impact monetary policy by influencing the demand for money and the level of economic activity in the real-world economies. Moreover, the monetary policy in the Metaverse should also be considered. The metaverse could potentially have a single global currency, although this would depend on the specific design and features of the metaverse and the willingness of users to adopt a single global currency. A single global currency in the metaverse could potentially offer a number of benefits, such as simplifying transactions and reducing exchange rate risks. It could also potentially facilitate the integration of the metaverse economy with the real-world economy.

However, the adoption of a single global currency in the metaverse would also likely involve a number of challenges and considerations. For example, the design and issuance of the currency would need to be carefully managed in order to ensure its stability and security. There may also be political and economic considerations related to the adoption of a single global currency, as it could potentially impact the sovereignty of national states and the traditional models of currency issuance.

3. Labor policy: The metaverse could potentially impact labor policy by creating new job opportunities for workers and potentially leading to the automation of certain tasks and the displacement of some workers. Policy makers may need to develop new approaches to addressing issues such as job displacement and skills development in order to ensure that workers are able to participate in the metaverse economy.

4. Trade policy: The metaverse could potentially impact trade policy by creating new opportunities for international trade and potentially challenging traditional models of trade regulation. Policy makers may need to develop new approaches to regulating international trade in the metaverse in order to ensure that trade is fair and efficient.

Lastly, through parallel management of the parallel economic systems it is likely that more optimal economic equilibrium points can be achieved. According to Ning et.al. (2021) with the help of the large virtual economic data simulations from the virtual universe, small economic data in the real economy can be translated into more effective policy initiatives and policymaking.

Finally, the metaverse could also have an impact on employment and other economic indicators in the real world. For example, the growth of virtual industries and markets within the metaverse could lead to the creation of new jobs and the reallocation of labor from the physical to the virtual world (Fisch,

2019). This could have implications for labor market participation and the distribution of wealth in the real world (Lee, 2021).

The metaverse could potentially affect employment and/or unemployment in a number of ways. For example, if the metaverse becomes a significant platform for conducting economic transactions and engaging in economic activity, it could potentially create new job opportunities for workers. This could lead to a decrease in unemployment as more people are employed in the metaverse. On the other hand, if the metaverse becomes a significant platform for conducting economic transactions and engaging in economic activity, it could potentially lead to the automation of certain tasks and the displacement of some workers. This could lead to an increase in unemployment as some workers are no longer needed in the real-world economy. Moreover, the metaverse could potentially revolutionize the way we work, as it provides a platform for remote work and collaboration. It could lead to the proliferation of virtual offices and virtual teams, as well as the emergence of new job roles and skill sets. Overall, the impact of the metaverse on unemployment is yet ambiguous; it will depend on the extent to which it becomes a significant platform for economic activity and the extent to which it leads to the creation or displacement of jobs in the real-world economy.

In addition, the metaverse could also affect the demand for physical goods and services, as some people may choose to purchase virtual versions of these products within the metaverse instead (Chalmers et al., 2022). For example, virtual real estate or virtual experiences could become increasingly popular, leading to a decrease in demand for physical real estate or travel.

The Meta-curse for the Economy

This section deals with some externalities or possible negative consequences due to the emergence and usage of Metaverse-related technologies. These 'Metacurses' (Chohan, 2022) can be listed as follows; increased inequality and digital divide, probable pollution due to increased electricity usage in the real world for using the metaverse environment, and administrative weakness in policy making.

As stated in the above sections, the metaverse economy has the potential to significantly impact the real-world economy in a number of ways. At the macro level, the growth of the metaverse economy could contribute to overall economic growth, as it provides a new platform for businesses and individuals to engage in economic activity and create value. This could lead to the creation of new industries and jobs within the metaverse, as well as the expansion of existing industries into the virtual realm. Additionally, the metaverse economy could facilitate the transfer of wealth and resources between the real and the virtual environments, which could help to stimulate economic activity in both realms. However, it is important to recognize that the distribution of these economic impacts may not be evenly felt across all segments of society. There are concerns that the metaverse economy could exacerbate existing economic inequalities, as it may disproportionately benefit those who have the technical skills and resources to participate in the virtual world. This could lead to a digital divide, with some segments of the population being left behind as the metaverse economy grows and evolves.

To address these potential imbalances, policy makers will need to consider how to ensure that the benefits of the metaverse economy are more evenly distributed across society. This could involve measures such as investing in education and training programs to help people gain the skills needed to participate in the metaverse economy, or implementing policies to support the development of new technologies that can help to bridge the digital divide.

The metaverse could lead to job displacement in some sectors of the economy. This is because some jobs that are currently done in the real world could be automated or outsourced to the metaverse. In addition, the metaverse could lead to social isolation, as people spend more time interacting with virtual friends and colleagues. This could have a negative impact on mental health and well-being.

Administrative weakness is possible since the policy-making body is not defined and the regulatory body is not clear, in addition, there is no set of rules prepared for the newly developing virtual environment. Access to the contents and information opportunities created by the modern world depends on the social and economic status of consumers and the existence of infrastructure opportunities. When the possibilities of access to information in the real world are examined, it can be said that men, those with a high-income level, those with a high education level, those living in the city, young people, and white-collar workers are in a more advantageous position compared to other groups in the society. As Ledezma (2021) points out, heterogeneity is reproduced through firms' technology adoption decisions. In

addition, it is observed that the "early comers" of the metaverse universe are multinational technology firms, which also indicates the exclusion of smaller firms. Increasing heterogeneity may spill over/contagion to worsen worldwide inequality both among the firms and the employees.

In this sense, since informational capitalism encountered within the scope of metaverse transformation reproduces inequalities between different groups in society, similar to conventional capitalism, permanence can be observed in situations that create inequality. This indicates that the probability of divergence will increase, contrary to the convergence hypothesis in the Neo-Classical growth model.

Blockchain technology requires an unusually high amount of electricity to perform. If this requirement is fulfilled via nonrenewable resources, then the MVE will leave the real-world economic agents- even those who never actively use the Metaverse environment- with negative externalities such as pollution or resource depletion.

Additionally, since the volume of the metaverse economy shows a continuous growth trend, national states and international financial institutions have started to develop economic policies compatible with the metaverse economy. However, since the structure does not have a hierarchy, it has not yet been clarified where the authority will be located, and whether the dominant authority will be in nation states or another authority specific to the virtual world. For this reason, policy development is very difficult, on the other hand, it does not seem possible for conventional central banks to use traditional monetary policy instruments on virtual currencies based on blockchain technology, especially in terms of monetary policies. It is obvious that there is a need for theoretical and practical developments in this field.

From microeconomic perspective; there are many companies and organizations that are operating within the metaverse or exploring its potential such as; Nike, Meta, and Google, Decentraland, High Fidelity, Epic Games, etc. Some of the opportunities they have encountered include the potential to reach new customers and markets, the potential to create new and innovative products and services, and the potential to drive economic growth and innovation. But these companies have encountered a range of challenges as they operate within the metaverse.

One of the biggest challenges for companies operating in the metaverse is monetization. Many companies have struggled to find effective ways to generate revenue within the virtual world, as traditional monetization models such as advertising and subscriptions may not be as effective in the virtual space. They need to adapt to a fully digital environment, and develop new business models and revenue streams.

Another challenge for companies operating in the metaverse is the technical complexity of building and maintaining virtual worlds. This can involve developing and maintaining sophisticated software and hardware systems, as well as dealing with issues such as latency and security.

Lastly, since the metaverse is a largely unregulated space, and companies operating within it may face challenges related to compliance with laws and regulations. The metaverse could lead to new forms of crime and fraud, as criminals seek to exploit the new opportunities that the metaverse presents.

While the microeconomic implications of the MVE are significant, they also have macroeconomic implications that will impact the overall economy (Wang, et.al., 2022). In this section, how the MVE affects economic growth, the forms of money used in the virtual world, policy making in a virtual environment and impact on other economic indicators will be examined.

Conclusions

Metaverse is a change that is not new for those who closely follow technological changes and advances such as VR, 5G, wearable technologies, sensor technologies, blockchain technologies, and NFT, but it is a very difficult change to be positioned in the mind and associated with the real world for ordinary individuals in society. However, no one can tell how successful the Metaverse will be in its promised applications in any industry at this time. Furthermore, it is well known that significant investments are made in the use and advancement of the Metaverse by major technological corporations. This situation causes us to be hopeful about the potential of the metaverse.

In this study, a conceptual framework has been created about what kind of changes Metaverse includes in the context of macroeconomic and microeconomic policies. MVE's market structure is quite

different from real-world with many features. According to our findings, the differences can be detailed as follows.

As a combination of the two words, meta and universe, the metaverse refers to an immersive and united and shared virtual universe that relies upon blockchain technology, DAOs, NFTs, VR, and Web 3.0 infrastructure. Technically the MVE should have the following features; De-Fi for making financial transactions without the need for any of the conventional financial institutions, NFTs for sovereignty and the uniqueness of virtual goods/services, and blockchain technology to accumulate and transfer virtual items in digital wallets decentralized governance for enabling democratic participation of virtual economic agents, decentralized cloud services for secure and private data saving.

According to the aforementioned issues, the metaverse has the potential to bring about significant paradigm changes in theoretical economics. Some examples of the potential macroeconomic paradigm changes that could be brought about by the metaverse are listed:

- The metaverse could potentially revolutionize the way we work, as it provides a platform for remote work and collaboration. It could lead to virtual offices and virtual teams, as well as the emergence of new job roles and skill sets. The metaverse could also potentially change the way we spend our leisure time (as an alternative to work), as it provides a platform for virtual tourism, gaming, and other forms of entertainment. It could lead to the emergence of new forms of leisure activities and the transformation of traditional leisure industries.

- The metaverse could potentially affect national states in a number of ways by challenging the traditional concept of territoriality and the role of national states in regulating economic activity. As the Metaverse provides a platform for virtual transactions and activities that are not geographically constrained, it could potentially challenge the traditional concept of territoriality. This could lead to the emergence of new forms of governance and the transformation of traditional governance structures. The metaverse could also potentially affect the role of national states in regulating economic activity, as it provides a platform for virtual transactions and activities that may not be subject to traditional regulations. This could lead to the emergence of new regulatory frameworks and the transformation of traditional regulatory mechanisms.

- The metaverse could potentially affect economic policymaking and policy makers in a number of ways. For example, the metaverse could potentially impact the structure of the economy and the distribution of income, as it provides a platform for virtual transactions and activities that may not be subject to traditional economic structures and rules. This could lead to the emergence of new economic policy challenges and the need for new policy responses. The metaverse could also potentially affect the role of policy makers in regulating economic activity, as it provides a platform for virtual transactions and activities that may not be subject to traditional regulations. This could lead to the emergence of new regulatory frameworks and the transformation of traditional regulatory mechanisms. With the help of the large virtual economic data simulations from the virtual universe, small economic data in the real economy can be translated into more effective policy initiatives and policymaking but there is a gap in the administrative organization for policy-making bodies.

- The MVE is expected to reconcile with sustainable economic growth, but the global spread of economic growth will be uneven due to the digital divide.

- The metaverse has the potential to be a significant platform for global economic activity and interactions, and as such it could potentially be seen as a new era of globalization. Till now, the globalization is driven by factors such as advances in transportation and communication technologies, the liberalization of trade and investment policies, and the expansion of international organizations. The metaverse has the potential to facilitate globalization as it provides a platform for virtual transactions and activities that are not geographically constrained. It could allow people from different parts of the world to easily interact with each other and engage in economic activities, regardless of their physical location. This could potentially lead to the emergence of new forms of economic and cultural exchange and the integration of the metaverse economy with the real-world economy. However, the impact of the metaverse on globalization will depend on the extent to which it becomes a significant platform for economic activity and the willingness of people and institutions to adapt to these changes. It is also important to note that the metaverse is not the only factor driving globalization, and other factors such as

advances in transportation and communication technologies and the liberalization of trade and investment policies will continue to play a role in the globalization process.

- The metaverse would eliminate biological, cultural, and ethnic differences in a sense, as these are fundamental aspects of human identity and experience. Also, as the metaverse provides a platform for people from different backgrounds to interact with each other and engage in activities which are not constrained by physical geography, this could potentially lead to increased understanding and appreciation of diversity.

- It is also important to note that the metaverse is not immune to the same social and political conflicts that exist in the real world. It is possible that the metaverse could potentially see conflicts and tensions related to issues such as identity, power, and resources. However, it is difficult to predict the specific nature and intensity of these conflicts and whether they would be referred to as "wars" in the traditional sense.

In the same way, the examples of the potential microeconomic paradigm changes that could be brought about by the metaverse are listed:

- The metaverse universe is a very large closed-loop virtual economy, dominated by conditions of perfect competition, with its norms, and whose boundaries and capabilities are not yet fully predicted. The metaverse economy is self-contained and self-sustaining, relying on the internal exchange and circulation of virtual goods and services within the virtual world. Hence, it could lead to a more efficient and sustainable use of resources, as the metaverse does not require the use of physical resources or energy for the production and exchange of virtual goods and services. This could help to reduce the environmental impact of economic activity and contribute to the transition to a greener economy.

- The purpose of the establishment of the Metaverse economy is not to interfere with the liberal approach that constitutes the basic philosophy of the universe but to provide the most appropriate financial and social conditions so that the relations can be maintained in maximum freedom. The lack of barriers to entry and exit in the metaverse economy can lead to increased competition and innovation, as new firms and individuals can more easily enter the market and offer new products and services. This can benefit consumers by providing them with more choices and potentially lower prices, and it can also drive economic growth by enabling the creation of new industries and markets within the metaverse.

- With the decrease in transaction costs and the elimination of the effects of intermediaries on the markets, the atomized market assumption of the perfect competition market has come very close. On the other hand, with the expansion of the definition of the market and electronic access, information asymmetries have decreased and converged to a perfectly competitive market. In the short run, the usual price equilibrium is not expected to emerge due to insufficient market depth.

- It is also important to discuss the impact of digital goods on traditional economic theory. Digital goods, such as those found in the metaverse, can be replicated indefinitely at little or no cost, which challenges traditional economic concepts like marginal cost and marginal revenue. This can lead to significant shifts in the way traditional economic theory is applied to digital goods, as the cost of producing additional units is effectively zero. One potential way to address this issue is to consider the value of non-replicable factors, such as rarity or uniqueness, in the production and pricing of digital goods. Some researchers have argued that the concept of marginal cost is still relevant in the digital economy, as it is still necessary to consider the cost of producing the first unit of a digital good. Others have argued that the concept of marginal cost is less relevant in the digital economy, and that the focus should instead be on the value of the digital good to the consumer. Regardless of the approach taken, it is important to consider the impact of digital goods on traditional economic theory in the context of the MVE.

Our world is experiencing a new transformation of the way of doing business, creative destruction in job opportunities, and a change in modes of saving and payment methods. It is very likely that new employment prospects will emerge especially in the relevant sub-sectors of commerce and it will possibly alter the meaning and way of daily monetary transactions. It can also be possible that many of the real-world products/services will disappear and will be replaced by newer virtual ones. As the frictions between the two universes decrease, in other words, multi-sided value creation and consumption made possible, then the economic structure of the real world will become more tied to the MVE.

Overall, the MVE has the potential to significantly impact the real-world economy in a number of ways, including the creation of new industries and markets, the use of virtual currencies and blockchain

technology, and the reallocation of labor and demand for goods and services. It is important to carefully consider these impacts as the metaverse continues to develop, in order to maximize the benefits and minimize any negative consequences. This may require the development of new policies and regulatory frameworks to address issues such as virtual currencies and blockchain technology, as well as efforts to ensure that the benefits of the metaverse are shared equitably across society. Further research and policy efforts will be necessary to understand and manage the economic impacts of the metaverse in the coming years.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*The Metaverse Virtual Economy: A Comprehensive Overview*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Athey, S., & Stern, S. (2022). The metaverse and economic theory. *American Economic Review*, 112(3), 1105-1112.
- Bellavitis, C., Fisch, C., Wiklund, J. (2021). A comprehensive review of the global development of initial coin offerings (ICOs) and their regulation. *Journal of Business Venturing Insights*, 15. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00213>
- Chalmers, D., Fisch, C., Matthews, R., Quinn, W., and Recker, J. (2022). Beyond the bubble: Will NFTs and digital proof of ownership empower creative industry entrepreneurs? *Journal of Business Venturing Insights*, 17. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2022.e00309>
- Chang, L., Zhang, Z., Li, P., Xi, S., Guo, W., Shen, Y., ... and Wu, Y. (2022). *6G-enabled Edge AI for Metaverse: Challenges, Methods, and Future Research Directions*. arXiv preprint arXiv:2204.06192. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/2204.06192>
- Chen, Y., Bellavitis, C. (2020). Blockchain disruption and decentralized finance: The rise of decentralized business models. *Journal of Business Venturing Insights*, 13. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2019.e00151>.
- Chohan, U.W., *Metaverse or Metacurse?* (February 19, 2022). Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=4038770> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4038770>.
- Dionisio J. D.N., Burns I. I.I.W.G., Gilbert R. (2013). 3D virtual worlds and the Metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Comput. Surv.* 45(3), Article 34, 38 pages. DOI: <http://dx.doi.org/10.1145/2480741.2480751>
- Fisch, C. (2019). Initial coin offerings (ICOs) to finance new ventures. *Journal of Business Venturing*, 34(1), 1-22. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.09.007>
- Goetzen, N. (2022). *The metaverse promises to redefine marketing—here’s how to get started*. Retrieved from: <https://www.emarketer.com/content/metaverse-promises-redefine-marketing-here-s-how-started>
- Grimshaw, M. (2014). *The Oxford Handbook of Virtuality*. New York: Oxford University Press.
- IEEE. (n.d.) <https://metaverse.ieee.org/>
- Jung, S. H. (2021). *How to prepare for Metaverse*. Seoul: BOOKK Publishing. ISBN13 9791137256989, ISBN10:1137256982
- Kemp, J., Livingstone, D. (2006, August). Putting a Second Life “metaverse” skin on learning management systems. *In Proceedings of the Second Life education workshop at the Second Life community convention* (Vol. 20). CA, San Francisco: The University of Paisley.
- Ledezma, I. (2021). Product-market integration with endogenous firm heterogeneity. *Oxford Economic Papers* 73 (3): 1345-1368. <https://doi.org/10.1093/oep/gpab001>
- Lee, J. Y. (2021). A Study on Metaverse Hype for Sustainable Growth. *International Journal of Advanced Smart Convergence*, 10(3), 72-80.
- Ning, H., Wang, H., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., Ding, J. ve Daneshmand, M. (2021). A survey on metaverse: the state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. *Cornell University Arxiv*, 1-34.
- Ondrejka, C. (2004). Escaping the gilded cage: User created content and building the metaverse. *NYLS Law Rev.*, 49 (1), 81-101. Retrieved from: https://digitalcommons.nyls.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1310&context=nyls_law_review
- Ryu, C.Y.; Ahn, J.K.. (2007). A Study on Digital Storytelling in the Virtual World, *Journal of the Game Industry*, No. 1, 30-47
- Son, K. M., Lee, B. R., Shim, K. H., Yang, K. H. (2006). Matrix World Metaverse Created by Web 2.0 and Online Games, *ETRI CEO Information* 47, 1-26.

- Suh, S.S. (2008), A Study on Metaverse Development Trends and Prospects, *In Proceedings of the Korean HCI Society, Conference*, Seoul, Republic of Korea, 10–12 December 2014; pp. 1450–1457.
- Türkmen, N.C. (2021). *COVID-19: The Black Swan of Labor Market. Transition to New Normal After Covid-19: Strategies to Turn Crisis Into Opportunity* (1st ed., pp. 139-148). Peter Lang GmbH.
- Türkmen, N.C. (2022). Metaverse Economy: Survival in The Futuristic Technological Ecosystem. *Technology Change Future* (1st ed., pp. 1-12).
- Uysal B., Semiz T.(2022). A new age in health: Metaverse. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, 7(18), 93-102. <http://dx.doi.org/10.46648/gnj.424>
- Wang, X., Wang, X., & Zhang, W. (2022). The Metaverse: A New Economic Frontier. *Frontiers in Virtual Reality*, 3(1), 1-15. <https://doi.org/10.3389/frvir.2022.832351>
- Weinberger, M., & Gross, D. (2023). A Metaverse Maturity Model, *GJCST*, vol. 22, H2, pp. 39–45,2023, doi: 10.34257/GJCSTHVOL22IS2PG39.
- Yang, Q., Zhao, Y., Huang, H., Xiong, Z., Kang, J., & Zheng, Z. (2022). Fusing blockchain and AI with metaverse: A survey. *IEEE Open Journal of the Computer Society*, 3, 122-136. doi: 10.1109/OJCS.2022.3188249.

GENİŞ ÖZET

Metaverse, teknolojik gelişmeleri yakından takip edenler için yeni olmayan, fakat toplumun sıradan bireyleri için zihinde yerleşmesi ve gerçek dünya ile ilişkilendirilmesi oldukça zor olan bir değişimdir. Bu çalışma, Metaverse Sanal Ekonomi hakkında özel bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma için temel araştırma soruları şunlardır: 1. Metaverse sanal ekonomi gerçek dünyadaki piyasa yapılarından nasıl farklılaşmaktadır ve bu farklılıkların mikroekonomik sonuçları nelerdir? 2. Ekonomik büyüme, sanal dünyada kullanılan para biçimleri ve sanal ortamda politika oluşturma üzerindeki etkisi de dahil olmak üzere, Metaverse sanal ekonominin makroekonomik etkileri nelerdir? Bu çalışma, Metaverse'ün potansiyel ekonomik etkilerini keşfetmek için nitel bir araştırma yaklaşımı kullanmaktadır. Bu çalışma için veriler, Metaverse ilişkin özel ve kamu araştırmaları ile Metaverse ilişkin hem teknik hem de teknik olmayan gelişmelerle ilgili raporlar da dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan toplanmıştır. Nitel veriler tematik analiz yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, verilerden ortaya çıkan temel temaların belirlenmesini ve kodlanmasını içermektedir. Temalar daha sonra Metaverse'ün potansiyel ekonomik etkilerini anlamaya yönelik teorik bir çerçeve geliştirmek için kullanılmıştır. Teknik olarak, Metaverse sanal ekonomisinin belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir; özellikle De-Fi, NFT'ler, blok zincir teknolojisi gibi elementler bu yapıyı oluşturmaktadır. Bu kavramlar, sanal ekonomik ajanların demokratik katılımını, verilerin güvenli ve özel bir şekilde saklanması sağlamaktadır. Metaverse, teorik ekonomide önemli paradigma değişiklikleri getirebilir. Örnek olarak, Metaverse'ün iş yapma şeklimizi, ulus devletlerin ekonomi politikası yürütme şeklini, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, küresel ekonomik etkileşimi, biyolojik, kültürel ve etnik farklılıkların sonuçlarını etkileyebilecektir. • Metaverse, uzaktan çalışma ve işbirliği için bir platform sağladığından, çalışma şeklimizde potansiyel olarak devrim yaratabilir. Bu durum sanal ofisler ve sanal ekiplerin yanı sıra yeni iş rolleri ve beceri setlerinin ortaya çıkmasına yol açabilir. Sanal turizm, oyun ve diğer eğlence biçimleri için bir platform sağladığından Metaverse, boş zamanlarımızı geçirme şeklimizi de (işe alternatif olarak) değiştirme potansiyeline sahiptir. Yeni boş zaman etkinlikleri biçimlerinin ortaya çıkmasına ve geleneksel boş zaman endüstrilerinin dönüşümüne yol açabilir. • Metaverse, ulus devletleri de potansiyel olarak çeşitli şekillerde etkileyebilir. Örneğin, Metaverse geleneksel bölgesellik kavramına ve ulusal devletlerin ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesindeki rolüne meydan okuyabilir. Metaverse, coğrafi olarak sınırlandırılmamış sanal işlemler ve faaliyetler için bir platform sağladığından, geleneksel bölgesellik kavramına meydan okuyabilir. Bu da yeni yönetim biçimlerinin ortaya çıkmasına ve geleneksel yönetim yapılarının dönüşmesine yol açabilir. • Metaverse aynı zamanda ekonomi politikalarını ve politika yapıcılarını da çeşitli şekillerde etkileyebilir. Örneğin, Metaverse, geleneksel ekonomik yapılara ve kurallara tabi olmayan sanal işlemler ve faaliyetler için bir platform sağladığından, ekonominin yapısını ve gelir dağılımını potansiyel olarak etkileyebilir. Bu da yeni ekonomi politikası zorluklarının ortaya çıkmasına ve yeni politika yanıtlarına ihtiyaç duyulmasına yol açabilir. • Metaverse sanal ekonomisi kendi kendine yeten ve kendi kendini idame ettiren (closed loop) bir yapıya sahiptir ve sanal dünya içerisinde sanal mal ve hizmetlerin değişimine ve dolaşımına dayanır. Dolayısıyla, Metaverse sanal mal ve hizmetlerin üretimi ve değişimi için konvansiyonel anlamdaki fiziksel kaynakların kullanılmasını gerektirmediğinden, kaynakların daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasına yol açabilir. Bu da ekonomik faaliyetlerin çevresel etkilerinin azaltılmasına yardımcı olabilir ve daha yeşil ve sürdürülebilir bir ekonomiye geçişe katkıda bulunabilir. • Dijital uçurum (digital divide) nedeniyle ekonomik büyümenin küresel yayılmasının dengesiz olacağı da öngörülmektedir. Metaverse sanal ekonomisinde giriş ve çıkış engellerinin olmaması, yeni firmalar ve bireylerin pazara daha kolay girip yeni ürün ve hizmetler sunabileceğinden rekabetin ve inovasyonun artmasına yol açabilir. Bu durum,

tüketicilere daha fazla seçenek ve potansiyel olarak daha düşük fiyatlar sunarak fayda sağlayabilir. Diğer yandan, Metaverse içinde yeni endüstrilerin ve pazarların yaratılmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Metaverse sanal ekonomisi, yeni iş fırsatlarının ortaya çıkması, iş olanaklarında yaratıcı yıkım ve günlük finansal işlemlerin tanım ve yönteminin değişmesi gibi yeni bir dönüşüm yaşamaktadır. Gerçek dünyanın ekonomik yapısının Metaverse sanal ekonomisi ile daha çok bağlantılı hale gelmesi olasıdır. Metaverse aynı zamanda ekonomi teorisi için de yeni zorluklar ortaya koymaktadır. Örneğin, metaveride bulunanlar gibi dijital ürünler çok az maliyetle veya hiç maliyet olmadan süresiz olarak çoğaltılabilir, bu da marjinal maliyet ve marjinal gelir gibi geleneksel ekonomik kavramlara meydan okur. Ek birim üretmenin maliyeti etkin bir şekilde sıfır olduğundan, bu durum geleneksel ekonomi teorisinin dijital mallara uygulanma biçiminde önemli değişikliklere yol açabilir. Metaverse, farklı arka planlardan insanların birbirleriyle etkileşimde bulunmalarına olanak tanıdığından, çeşitliliği anlama ve takdir etme potansiyeline de sahip olabilir. Ancak, Metaverse'ün geleneksel anlamda savaş olarak adlandırdığımız yapıda olmasa da yumuşak gücün kullanımını gözlemlediğimiz belirli çatışma ve gerilimleri de içermesi mümkündür. Sonuç olarak, Metaverse sanal ekonomisinin, yeni endüstrilerin ve piyasaların oluşumu, sanal para birimleri ve blok zinciri teknolojisinin kullanımı, işgücü ve mal ve hizmetler için talebin yeniden dağıtılması da dahil olmak üzere gerçek dünya ekonomisini önemli şekillerde etkileme potansiyeline sahip olduğu belirtilmiştir. Bu etkilerin dikkatlice değerlendirilmesi, faydaların maksimize edilmesi ve olumsuz sonuçların en aza indirilmesi önem taşımaktadır. Bu, sanal para birimleri ve blok zinciri teknolojisi gibi konuları ele almak üzere yeni politika ve düzenleyici çerçevelerin geliştirilmesini gerektirebilir. Metaverse'ün ekonomik etkilerini anlamak ve yönetmek için gelecek yıllarda daha fazla araştırma ve politika çabası gerekecektir.

Birinci Dünya Savaşında Alman Ulk Mizah Dergisi'nde Çanakkale Savaşı Propagandası

Caner ÇAKI¹ ve Abdülhakim Bahadır DARI²

Öz

Alman İmparatorluğu'nda yayımlanan Ulk, Birinci Dünya Savaşında imparatorluğun propaganda aracı olarak hizmet ederek savaş içerisindeki çeşitli mücadeleleri konu almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'ne karşı kazandığı Çanakkale Savaşı'nı da konu alan dergi, karikatürleri üzerinden savaşa yönelik çeşitli propaganda mesajları vermiştir. Çalışmada Ulk'un Çanakkale Savaşı'nı konu alan karikatürlerinde ne tür propaganda mesajlarının verildiğinin ve bu propaganda mesajları üzerinden Alman kamuoyunun ne yönde şekillendirilmeye çalışıldığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla William Labov'un Anlatı Çözümlemesi üzerinden göstergebilim yöntemi kullanılarak karikatürlerdeki görsel ve yazılı göstergelerle oluşturulan anlatıların çözümlenmesine çalışılmıştır. Çalışmada karikatürlerde Çanakkale Savaşı bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferine İtilaf Devletleri'nin ise çaresizliğine odaklanıldığına yönelik bulgular elde edilmiştir. Bu şekilde çalışmada Çanakkale Savaşı'na yönelik propaganda üzerinden Alman kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'ne karşı başarıyla mücadele edebileceğine ve savaşın İttifak Devletleri lehine kazanılacağına yönelik mesajların verildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Çanakkale Savaşı, Almanya, Karikatür, Mizah

The Gallipoli Campaign Propaganda in the German National Humor Magazine in the First World War

Abstract

Ulk, published in the German Empire, served as a propaganda tool for the empire in the First World War, covering various struggles during the war. The magazine, which also covered the Gallipoli War won by the Ottoman Empire against the Allied Powers, gave various propaganda messages about the war through its cartoons. The study aimed to determine what kind of propaganda messages were given in Ulk's cartoons about the Gallipoli Campaign and in what way the German public opinion was tried to be shaped through these propaganda messages. For this purpose, it was sought to analyze the narratives formed with visual and written signs in cartoons by using the semiotic method through William Labov's Narrative Analysis. In the study, findings were obtained that the cartoons focused on the victory of the Ottoman Empire and the helplessness of the Allied Powers in the context of the Gallipoli Campaign. In this way, it was concluded that through the propaganda regarding the Gallipoli Campaign, messages were given to the German public opinion that the Ottoman Empire could successfully fight against the Allied Powers and that the war would be won in favor of the Central Powers.

Keywords: Propaganda, Gallipoli Campaign, Germany, Cartoon, Humor

Atıf İçin / Please Cite As:

Çakı, C. ve Darı, A. B. (2024). Birinci Dünya Savaşında Alman Ulk Mizah Dergisi'nde Çanakkale Savaşı propagandası. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1336-1348. doi:10.33206/mjss.1478237

Geliş Tarihi / Received Date: 03.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.07.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi. - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Mucur MYO, caner_caki@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-1523-4649

² Doç. Dr. Kırđızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, abahadir.dari@manas.edu.kg; Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, abdulhakim.dari@yalova.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-3525-5823

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na giren üçüncü İttifak Devleti olmuş ve imparatorluğun savaşa dâhil olmasıyla birlikte savaşta yeni cepheleler açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman propagandası, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişini, Alman İmparatorluğu'nun güçlü bir müttefike kavuşması olarak yansıtmıştır. Bu kapsamda Alman propagandası, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişiyle Rusya'nın Kafkas Cephesi'yle, Birleşik Krallık'ın ise Kanal Harekâtı'yla zor duruma düşürüleceğine yönelik algı oluşturmaya çalışmıştır. Buna karşılık savaşın başlarında Rusya'ya karşı Sarıkamış Harekâtı'nın ve Birleşik Krallık'a karşı Birinci Kanal Harekâtı'nın başarısız olması, Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik propagandasının olumsuz yönden etkilenmesine zemin hazırlamıştır. 19 Şubat 1915 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından başlatılan Çanakkale Savaşı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta var olma sürecine dönuşmüş ve Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik propagandasına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Sarıkamış Harekâtı ve Birinci Kanal Harekâtı'nın aksine Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun art arda elde ettiği zaferler, Alman İmparatorluğu için muazzam propaganda malzemeleri haline gelmiştir. Bu dönemde Alman İmparatorluğu'nun propaganda aracı olarak hizmet eden Ulk Mizah Dergisi de Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun elde ettiği zaferleri karikatürlerine taşımış ve Alman kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik çeşitli propaganda mesajları vermiştir. Çalışmada karikatürleri üzerinden Ulk'un, Çanakkale Savaşı'na bakışının ve Alman kamuoyuna Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik verdiği propaganda mesajlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Nitekim derginin, Çanakkale Savaşı'na yönelik verdiği mesajların ortaya konulması, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman propagandasının Çanakkale Savaşı'na bakışını yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışma kapsamında Ulk'un konuya ilişkin karikatürleri, Anlatı Çözümlemesi üzerinden kapsamlı olarak analiz edilmiştir. Çalışmadaki bulgular üzerinden aşağıda yer alan soruların yanıtlanmasına çalışılmıştır:

- Ulk'un Çanakkale Savaşı'nı konu alan karikatürlerinde Alman kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin nasıl bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır?

- Ulk'un Çanakkale Savaşı'nı konu alan karikatürlerinde İtilaf Devletleri'ne yönelik ne tür mesajlar verilmiştir?

Çalışma, Ulk Mizah Dergisi özelinde Alman İmparatorluğu'nun Çanakkale Savaşı'na yönelik propagandasına ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmanın, Birinci Dünya Savaşı propagandası üzerine çalışan tarih, iletişim ve siyaset bilimi alanındaki araştırmacıların yararlanabileceği bir kaynak olması hedeflenmiştir.

Literatür İncelemesi

Çanakkale Savaşı'na ilişkin propaganda faaliyetlerini inceleyen çeşitli akademik çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde: Pehlivanlı (1991), Çanakkale Savaşı'nda müttefiklerin propagandasını ve karşı propagandayı; Ulu (2012), Çanakkale Savaşı'nda basın propagandası amaçlı kullanımını; Çiçek (2018), halkla ilişkiler, kamuoyu ve propaganda bağlamında afişleri; Bağcan (2021), Çanakkale Savaşı'nda savaş propagandası bağlamında savaş posterlerini ve Saral (2022), Avusturyalı Kont Alexander Kolowrat'ın Çanakkale Savaşı'nı konu alan propaganda filmini incelemiştir.

Çanakkale Savaşı'nı basındaki sunumu inceleyen de çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda: Özkaya (1992), Türk ve dünya basınında; Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli (2009), Avustralya basınında; Tok ve Ayaz (2016), İngiliz The Times Gazetesinde; Gündüz (2020), Amerikan basınında ve Gündüz (2023), İspanyol basınında Çanakkale Savaşı'nı ele almıştır. Bu çalışmaların dışında Türkmen (2015), Çanakkale Savaşı'nda basına yönelik sansür incelemiştir.

Çanakkale Savaşı'nı mizah dergilerinde ele alan akademik çalışmalar ise sınırlı sayıdadır. Bu çalışmalarda: Ögün (2015), Karagöz Gazetesindeki ve Müjdecici (2015) ise Karagöz Gazetesini ve Punch Dergisindeki karikatürlerle Çanakkale Savaşı'nı ele almıştır.

Birinci Dünya Savaşında Alman propagandasına odaklanan ulusal çalışmalarda: Kaşıyüğün ve Çolak (2014) doğrudan Birinci Dünya Savaşı'nda Alman propagandasını, Öksüz ve Köksal (2020) da albüm boyutunda Birinci Dünya Savaşı'nda Alman propagandasını incelemiştir. Sarıtaş (2019) ise Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı üzerinden Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki propagandasını ele almıştır.

Literatürde yapılan araştırmada Alman İmparatorluğu'nun doğrudan Çanakkale Savaşı'na yönelik propagandasına odaklanan çalışmaya ulaşılamamıştır. Çalışmada Alman Ulk Mizah Dergisi'nin Çanakkale Savaşı'ndaki karikatürleri üzerinden doğrudan Alman İmparatorluğu'nun Çanakkale Savaşı'na yönelik propagandasının ortaya konulmasına çalışılmıştır. Bu açıdan çalışma ele aldığı konu itibarıyla özgün olma niteliği taşımaktadır.

Kavramsal Çerçeve

18. yüzyılda dağılma dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiş, 20. yüzyılda da imparatorluğun toprak kayıpları sürmüştür. 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan, bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış, aynı gün Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilan etmiştir. 1911 yılında başlayan Trablusgarp Savaşı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiyle sonuçlanmıştır. 1912 yılında imzalanan Uşi Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, Trablusgarp'ı İtalya'ya terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Afrika kıtasındaki son toprağını da kaybetmiştir (Çetin, 2023: 752-753). Bunun yanında On İki Ada da geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır. Trablusgarp ve adaların kaybı, Osmanlı İmparatorluğu açısından ciddi bir güç daralmasına neden olmuştur (Ediz, 2016: 56). Diğer yandan Trablusgarp Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir yıkıma yol açan Balkan Savaşları başlamıştır.

Balkan Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesinde katıldığı son savaş olmuştur. Balkan Savaşları, 1912-1913 yıllarında iki kısımdan meydana gelmiştir (Oran Arslan ve Fidan, 2012: 250). Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a karşı mücadele etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu hem Balkanlar'da hem de Ege Denizi'nde üstünlük kuramamış (Özlu, 2012: 24) ve Birinci Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu, dört Balkan Devleti'ne karşı ağır yenilgi olarak Midye-Enez Hattı'na kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte İkinci Balkan Savaşı'nda ise kaybettiği toprakların bir kısmını geri almıştır (Görgün, 2022: 194). Neticede Balkan Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki egemenliğini büyük ölçüde kaybetmesine yol açmıştır. Bununla birlikte pek çok Müslüman, Balkanlardan Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş (Serbestoğlu, 2013: 482), bu göçle birlikte de Balkanlardaki Osmanlı tebaasının oranı da önemli ölçüde azalmıştır. Balkan Savaşları'nda aldığı ağır yenilgi, Avrupa kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun imajını olumsuz yönde etkilemiş, imparatorluğa yönelik bir zamanlar egemenliği altında olan Balkan Devletleri'ne karşı bile kendini savunamayacak bir güçte olduğu izlenimini oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu'nun yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde Alman propagandası, Osmanlı İmparatorluğu'nun "hasta adam" olarak bilinen imajını Alman İmparatorluğu'nun çıkarları doğrultusunda değiştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Ulk, Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olumlu imaj oluşturmak amacıyla önemli bir propaganda işlevi üstlenmiştir.

Yöntem

Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman İmparatorluğu'nda Der wahre Jakob, Fliegende Blätter, Kladderatsch ve Lustige Blätter dergileri de yayım hayatında olmuştur. Çalışmada Ulk dergisinde Çanakkale propagandasının etkili bir şekilde ele alınmış olması ve Ulk'un Türkiye'de pek incelenen bir dergi olmaması nedeniyle çalışmada Çanakkale propagandası kapsamında Ulk Dergisi'nin incelenmesine karar verilmiştir.

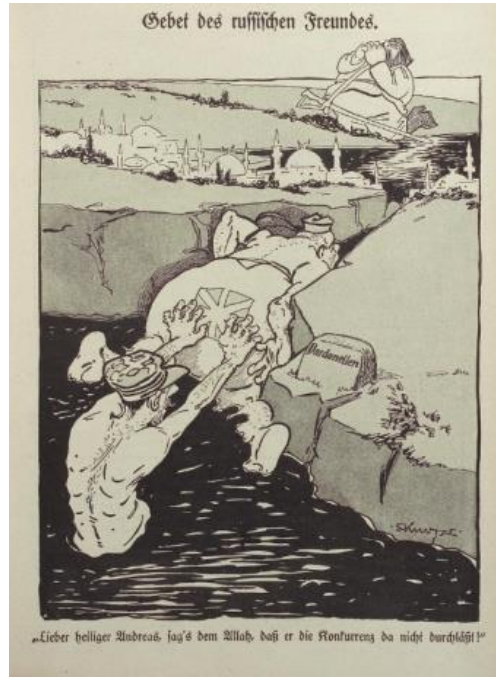
Ulk Dergisi'nin sayılarına Heidelberg Üniversitesi'nin arşivinden ulaşılmıştır (Heidelberg, 1915). Çanakkale Savaşı'nın gerçekleştiği 19 Şubat 1915 – 9 Ocak 1916 tarihleri arasında Ulk'un Çanakkale Savaşı'na konu alan yedi karikatürü çalışma kapsamında incelenmiştir. Çalışmada yedi karikatürdeki görsel ve yazılı göstergelerde verilmek istenen propaganda mesajlarının detaylı şekilde analiz edilebilmesi için William Labov'un Anlatı Çözümlemesi kullanılmıştır. Göstergelerin kapsamlı olarak açıklanmasının dışında göstergeler üzerinden meydana gelen çıkarımları da yansıtmadan dolayı çalışmada Labov'un Anlatı Çözümlemesi'nden yararlanılması tercih edilmiştir. Labov'un Anlatı Çözümlemesi soyutlama, konumlandırma, eyleme geçme, çözüm, düşünüm ve koda olmak üzere altı kısımdan meydana gelmektedir. Anlatı Çözümlemesi içerisinde soyutlama, anlatıdaki amacı; konumlandırma, anlatıdaki bağlamı; eyleme geçme, anlatıdaki odağı; çözüm, nihai açıklamayı; düşünüm temel mesajı ve koda ise anlatıdaki çıkarımı ifade etmektedir. Çalışmada Ulk'un yedi karikatürü, sırasıyla Anlatı Çözümlemesi'nin soyutlama, konumlandırma, eyleme geçme, çözüm, düşünüm ve koda olmak üzere altı boyutu üzerinden incelenmiştir.

Ulk'un Çanakkale Savaşı Konulu Karikatürlerinin Göstergebilimsel Analizi

Çalışmanın bu kısmında Ulk'un Çanakkale Savaşı konulu karikatürleri, Anlatı Çözümlemesi üzerinden analiz edilmiştir.

Birinci Karikatür

Çalışmada incelenen Ulk'un birinci karikatürü, 12 Mart 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, "Rus arkadaşının duası" başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında "Sevgili kutsal Andreas, Allah'a söyle, rekabete izin vermesin!" yazısı bulunmaktadır. Karikatürde girişinde "Çanakkale Boğazı" yazan bir boğazdan geçmeye çalışan, üstünde Birleşik Krallık bayrağı olan bir kişi ve onu arkasından itmeye çalışan Fransız askeri şapkası giymiş başka bir kişi resmedilmektedir. Boğazın diğer ucunda ise camiler, camilerin arka planında da dua etmekte olan bir kişi yer almaktadır. Karikatür, Çanakkale Savaşı'nda deniz harekâtları sırasında yayımlanmıştır. 19 Şubat 1915 tarihinde deniz harekâtları başlatılarak, İtilaf Devletleri donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçme girişiminde bulunmuştur. Karikatürde Birleşik Krallık bayrağından boğazdan içeri girmeye çalışan kişinin Birleşik Krallık'ı, Fransız askeri şapkasından da Birleşik Krallık'ı temsil eden kişiyi iten kişinin de Fransa'yı temsil ettiği anlaşılmaktadır. "Rus arkadaşının duası" yazısından da dua eden kişinin, Rusya'yı temsil ettiği ortaya çıkmaktadır. Karikatürdeki camiler, İstanbul'un metonimi olarak kullanılmaktadır.

Görsel 1. Birinci Karikatür

Soyutlamada karikatürde Birleşik Krallık ve Fransa'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını geçerek müttefikleri Rusya'ya yardım etmesi anlatılmaktadır. Konumlandırılmada karikatürde İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına yer verilmektedir. Eyleme geçmede karikatürde Rus erkeğin dua etmesi, İngiliz erkeğin boğazdan geçmeye çalışması ve Fransız erkeğin İngiliz erkeği arkasından itmesi konu edilmektedir. Çözümde karikatürde İttifak Devletleri'nin Rusya'ya karşı üstünlük kurmasında Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasının önemi vurgulanmaktadır. Düşünümde karikatürde Rusya'nın İtilaf Devletleri'nin yardımına ihtiyaç duyduğu izlenimi oluşturulmaktadır. Kodada karikatürde Çanakkale Savaşı'nın kaybedilmesi durumunda Rusya'nın zor duruma düşeceği anlatılmaktadır. Genel olarak bakıldığında Alman propagandası, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Alman İmparatorluğu'na karşı Tannenberk Savaşı'nda ağır bir yenilgi alan Rusya'nın Birleşik Krallık ve Fransa'nın yardımına ihtiyaç duyduğu mesajını vermektedir. Karikatürde Çanakkale Savaşı üzerinden doğrudan Rusya'ya odaklanılmış ve Çanakkale Savaşı'nın nedenlerinden biri olan Rusya'ya yardım konusu karikatürde işlenmiştir. Birleşik Krallık ve Fransa'nın Çanakkale Boğazı'nı temsilen dar bir alandan geçmeye çalışmasıyla karikatürde Birleşik Krallık ve Fransa'nın işinin zor olacağı mesajı verilmektedir.

İkinci Karikatür

Çalışmada incelenen Ulk'un ikinci karikatürü, 19 Mart 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatürün altında "Çanakkale Tuzağı" yazısı bulunmaktadır. Karikatürde üçlü bir kapan ve kapana doğru yönelen ve altlarında sırasıyla "Fransa, İngiltere ve Rusya" yazan fareler yer almaktadır. Karikatür, Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'ne karşı kazandığı 18 Mart 1915 tarihindeki zaferden sonra yayımlanmıştır. Karikatürde "Çanakkale Tuzağı" yazısından Çanakkale Boğazı, kapan metaforu olarak yansıtılmış, "Fransa, İngiltere ve Rusya" yazısından da metalepsis bir anlatım kullanılarak üç İtilaf Devleti fareye benzetilmiştir.

Görsel 2. İkinci Karikatür

Soyutlamada karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırısı anlatılmaktadır. Konumlandırmada karikatürde fare kapanına yer verilmektedir. Eyleme geçmede karikatürde farelerin kapana yönelmesi konu edilmektedir. Çözümde karikatürde Çanakkale Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferiyle sonuçlanacağına ilişkin tereddüde gerek olmadığı vurgulanmaktadır. Düşünümde karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nda karşılaşacağı güçlü savunmanın farkında olmadığı izlenimi oluşturulmaktadır. Kodada karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nda büyük bir tehlikenin içinde olacağı anlatılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde karikatürde üç İtilaf Devleti'nin farenin kapana yakalanması gibi Çanakkale'de tuzağa düşeceği mesajı verilmektedir. Alman propagandası, kapan metaforu üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman kamuoyunda yüceltmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale Savaşı'nı kazanacağına yönelik algının güçlenmesine çalışmaktadır.

Üçüncü Karikatür

Çalışmada incelenen Ulk'un üçüncü karikatürü, 30 Nisan 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, "Ali Baba ve Kırk Haramiler" başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında "Müttefikler: Tüh-babal!" yazısı bulunmaktadır. Karikatürde bir boğazın girişinde sırasıyla Rus Donanması, Birleşik Krallık ve Fransa bandıralı üç savaş gemisi ve savaş gemilerinin personelleri yer almaktadır. Boğazın üstünde ise sarığında "Türkiye" yazan, sakallı devasa boyutta bir kişi, boğaza mayınlar atmaktadır. Karikatürde boğazın diğer ucunda cami görseli bulunmaktadır. Karikatür, İtilaf Devletleri'nin deniz harekâtlarındaki yenilgisinden sonra yayımlanmıştır. Karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırısıyla Ali Baba ve Kırk Haramiler adlı esere atıfta bulunmaktadır. Sarığında "Türkiye" yazan, sakallı devasa boyutta Ali Baba, Osmanlı İmparatorluğu'nun kişileştirmesi olarak kullanılırken, Rus Donanması, Birleşik Krallık ve Fransa bandıralı üç savaş gemisi üzerinden de üç İtilaf Devleti ise 40 haramilere benzetilmektedir. Karikatürün arkasındaki cami ise İstanbul'un metonimi olarak kullanılmaktadır. Ali Baba'nın Çanakkale Boğazı'na mayınlar atmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale Savaşı'nda döşediği mayınlar anlatılmaktadır.

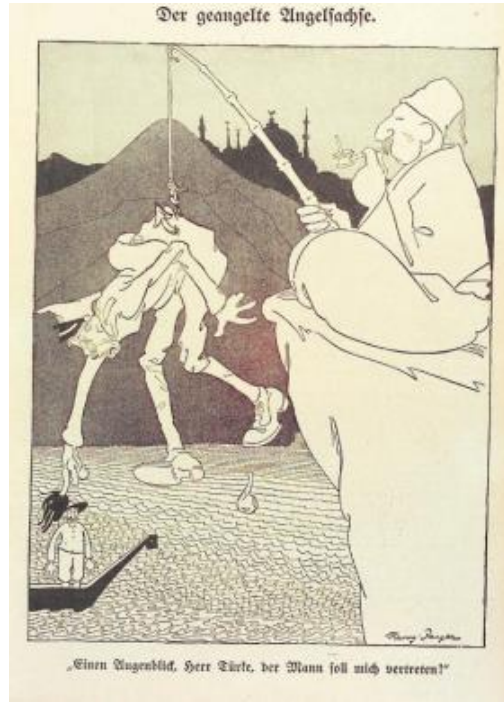

Görsel 3. Üçüncü Karikatür

Soyutlamada karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye çalışması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri donanmasına karşı yaptığı savunma anlatılmaktadır. Konumlandırmada karikatürde Çanakkale Boğazı'na yer verilmektedir. Eyleme geçmede karikatürde Ali Baba'nın Çanakkale Boğazı'na mayın dökmesi konu edilmektedir. Çözümde karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun Alman İmparatorluğu'nun güçlü bir müttefiki olduğu vurgulanmaktadır. Düşünümde karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çaresiz kaldığı izlenimi oluşturulmaktadır. Kodada karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nı kazanamayacağı anlatılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde Alman propagandası, Osmanlı İmparatorluğu'nu Ali Baba'ya benzeterek olumlu, üç İtilaf Devletini ise haramilere benzeterek olumsuz algı meydana getirmeye çalışmaktadır. Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun döşediği mayınlar, İtilaf Devletleri'ne ait bazı gemilerin batmasına ya da hasar almasına yol açmış ve Türk topçuların isabetli atışlarıyla birlikte İtilaf Devletleri donanması ağır kayıp vermiştir. Karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'ndaki deniz harekâtlarındaki yenilgisine odaklanılarak, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun kamuoyundaki itibarı güçlendirilmekte hem de İtilaf Devletleri'nin başarısızlığı ön plana çıkarılmaktadır.

Dördüncü Karikatür

Çalışmada incelenen Ulk'un dördüncü karikatürü, 9 Temmuz 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, "Yakalanan Anglo-Sakson" başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında "Bir dakika Bay Türk, bırakın bu adam beni temsil etsin!" yazısı bulunmaktadır. Karikatürde bir tepenin üstünde fesli bir kişi bir eliyle olta tutmakta, diğer eliyle sigara içmektedir. Fesli kişinin oltasının kancasında İngiliz askeri üniforması giymiş, piposunu düşürmüş, üzgün bir kişi bulunmaktadır. Fesli kişinin bulunduğu tepenin aşağısında deniz ve denizde bir kayık yer almaktadır. Kayıkta da İtalyan askeri şapkası giymiş, tedirgin bir kişi bulunmaktadır. Karikatürün arka planında bir tepe, tepenin arkasında da cami silüeti yer almaktadır. Karikatür, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nda kara harekâtlarına giriştiği bir dönemde yayımlanmıştır. Deniz harekâtlarındaki başarısızlıktan sonra karadan Çanakkale Boğazı'nı denetim altına almaya çalışan İtilaf Devletleri, giriştikleri saldırılara karşılık boğazda üstünlük kuramamıştır. Diğer yandan karikatür, İtalya'nın 23 Mayıs 1915 tarihinde İtilaf Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından sonra yayımlanmıştır. Karikatürde fesli, sigara içen erkek Osmanlı İmparatorluğu'nu, İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişi Birleşik Krallık'ı, İtalyan askeri şapkası giyen kişi ise İtalya'yı temsil etmektedir. Karikatürün arka planındaki cami silüeti ise İstanbul'un metonimi olarak kullanılmaktadır.

Görsel 4. Dördüncü Karikatür

Soyutlamada karikatürde Birleşik Krallık'ın Çanakkale Savaşı'nda başarılığın olmadığını anlatılmaktadır. Konumlandırmada karikatürde Çanakkale Boğazı'na yer verilmektedir. Eyleme geçmede karikatürde Türkün, İngilizleri oltasındaki kancayla yakalaması konu edilmektedir. Çözümde karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun İtalya'yı da yenebilecek bir güce sahip olduğu vurgulanmaktadır. Düşünümde karikatürde Birleşik Krallık'ın İtilaf Devletleri'ne yeni katılan İtalya'yı Çanakkale Savaşı'nın içine çekmeye çalıştığı izlenimi oluşturulmaktadır. Kodada karikatürde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nın kaybedeceği anlatılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren ülke sayısı bakımından sayısal üstünlük İtilaf Devletleri'nde olmuştur. Bununla birlikte önceden İttifak Devletleri içerisinde yer alan İtalya'nın 23 Mayıs 1915 tarihinde İtilaf Devletleri'nin safına katılmasıyla İttifak Devletleri'nin savaştığı cephe sayısı artmıştır. Karikatürde Alman propagandası, Çanakkale Savaşı üzerinden Birleşik Krallık-İtalya arasındaki ittifakı hedef almaktadır. Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yenilgiye uğradığı Çanakkale Savaşı'na İtalya'yı da çekmeye çalıştığı ileri sürülerek, Birleşik Krallık'ın savaşın yükünü İtalya'ya kaydırmaya çalıştığı mesajı verilmektedir. Bu şekilde İtalya'nın Birleşik Krallık gibi yenilgiye uğramış bir ülkeyle ittifaka girdiğine ve tehlikenin içine çekildiğine yönelik propaganda yapılmaktadır.

Beşinci Karikatür

Çalışmada incelenen Ulk'un beşinci karikatürü, 3 Eylül 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, "Türk avcılık kupaları" başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında "Üçüncü kurban: İşte buradayım, ölümsüzleştirilmek için!" yazısı bulunmaktadır. Karikatürde üstünde hilal ve yıldız bulunan, kapısı örtülü bir kale, üstünde "Çanakkale Boğazı" yazan bir kale kapısı ve kalenin kapısına asılı üstünde "İngiltere" yazılı şapka giymiş bir aslan ve üstünde "RF³" yazılı şapka giymiş bir horoz resmedilmektedir. Kapının önünde ise başındaki şapkada "İtalya" yazan bir maymun bulunmaktadır. Karikatür, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale Savaşı'nın kara harekâtları sırasında İtilaf Devletleri'ne karşı art arda zaferler elde ettiği bir dönemde yayımlanmıştır. Karikatürde üstünde hilal ve yıldız olan ve Çanakkale Boğazı yazan kale Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale'deki savunma istihkâmlarının metonimi olarak kullanılmaktadır. Kalenin kapısına asılı olan ve üstünde "İngiltere" yazılı şapka giyen aslan, Birleşik Krallık'ı, üstünde "RF" yazılı şapka giyen horoz Fransa'yı ve şapkasında "İtalya" yazan maymun ise İtalya'yı temsil etmektedir.

³RF harfleri, Fransa Cumhuriyeti'ni (République Française) temsil etmektedir. Çanakkale Savaşı'nın olduğu dönemde Fransa'da Üçüncü Fransa Cumhuriyeti hâkimdir.

Görsel 5. *Beşinci Karikatür*

Soyutlamada karikatürde Birleşik Krallık ve Fransa'nın Çanakkale Savaşı'nda aldığı yenilgiyi ve İtalya'nın savaşa dâhil olması durumu anlatılmaktadır. Konumlandırmada karikatürde Çanakkale'ye yer verilmektedir. Eyleme geçmede karikatürde aslan ve horozun kale kapısına asılması konu edilmektedir. Çözümde karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki gücüne vurgu yapılmaktadır. Düşünümde karikatürde Birleşik Krallık ve Fransa gibi İtalya'nın da Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı üstün gelebilecek güce sahip olmadığına ilişkin izlenim oluşturulmaktadır. Kodada karikatürde Birleşik Krallık ve Fransa'nın Çanakkale Savaşı'nda aldığı yenilgiyi Çanakkale Savaşı'na dâhil olması durumunda İtalya'nın da alacağı anlatılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde karikatürde "Türk avcılık kupaları" açıklamasıyla Çanakkale Savaşı'nda Birleşik Krallık ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı aldığı yenilgi ön plana çıkarılmaktadır. Alman propagandası karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun gücüne vurgu yaparak Alman kamuoyunda İtalya'nın savaşa dâhil olmasının, İttifak Devletleri'nin zaferini etkilemeyeceği algısı oluşturmaya çalışmaktadır.

Altıncı Karikatür

Çalışmada incelenen Ulk'un altıncı karikatürü, 29 Ekim 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, "Çanakkale Boğazı'na veda" başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında "-Burada 150.000 adam bırakıyoruz! -Evet, evet, ölüleri kastettiğini biliyorum!" şeklinde bir diyalog bulunmaktadır. Karikatürde ağzında pipo, yüzünde yara bandı olan İngiliz askeri üniforması içerisinde bir kişinin ve düşünceli şekilde iki elini cebine koymuş Fransız askeri üniforması içerisinde başka bir kişinin birlikte yürüdüğü resmedilmektedir. Karikatür, 14 Ekim 1915 tarihinde Bulgaristan'ın İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmesinden sonra yayımlanmıştır. Bulgaristan'ın savaşa girmesi, Alman İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kara yoluyla birbirine bağlanmasını sağlamış, bu şekilde demir yoluyla İttifak Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yardım gönderme imkânı olmuştur. Karikatürde İngiliz askeri üniforması içerisinde kişi, Birleşik Krallık'ı ve Fransız askeri üniforması içerisindeki kişi ise Fransa'yı temsil etmektedir. Birleşik Krallık'ı temsil eden kişinin başında yara bandı olması üzerinden Birleşik Krallık'ın Çanakkale Savaşı'ndaki yenilgisi anlatılmaktadır.

Görsel 6. Altıncı Karikatür

Soyutlamada karikatürde Birleşik Krallık ve Fransa'nın Çanakkale Savaşı'ndaki yenilgisi anlatılmaktadır. Konumlandırmada karikatürde Çanakkale'ye yer verilmektedir. Eyleme geçmede karikatürde yaralı bir İngiliz ve düşünceli bir Fransız'ın yürümesi konu edilmektedir. Çözümde karikatürde Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na yenilen Birleşik Krallık ve Fransa'nın başarısız ülkeler olduğu vurgulanmaktadır. Düşünümde karikatürde Birleşik Krallık ve Fransa'nın Çanakkale Savaşı'ndan dolayı moralinin bozuk olduğu izlenimi oluşturulmaktadır. Kodada karikatürde Birinci Dünya Savaşı'nda Birleşik Krallık ve Fransa'nın İttifak Devletleri'ne karşı üstünlük kuramayacağı anlatılmaktadır. Genel olarak bakıldığında karikatürde Alman propagandası, Çanakkale Savaşı'nda Birleşik Krallık ve Fransa'nın yenilgisini vurgulayarak Alman kamuoyunda İttifak Devletleri'nin savaşı kazanacağına yönelik inancı güçlendirmeye çalışmaktadır.

Yedinci Karikatür

Çalışmada incelenen Ulk'un yedinci karikatürü, 31 Aralık 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, "Gelibolu savaşının sonu" başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında "Hey sen, bize bir daha bak ki, bizi Balkanlarda tanıyasın!" yazısı bulunmaktadır. Karikatürde deniz kenarında bir tepenin üstünde fesli ve asker üniforması içerisinde bir kişi ve Alman deniz piyadesi üniforması içerisinde diğer bir kişi resmedilmektedir. Denizde ise üstünde "İngiltere" yazan bir kişi yüzmektedir. Karikatürde fesli kişi sağ elini havaya kaldırırken, Alman deniz piyadesi üniforması içerisindeki kişi ise iki elini ağzına götürmektedir. Karikatür, İttifak Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'ndaki ağır yenilgilerinden sonra Çanakkale Boğazı'ndan tahliye olmaya başladıkları dönemde yayımlanmıştır. Karikatürde fesli ve asker üniforması içerisindeki kişi Osmanlı İmparatorluğu'nu, Alman deniz piyadesi üniforması içerisindeki kişi Alman İmparatorluğu'nu ve üstünde "İngiltere" yazan kişi Birleşik Krallık'ı temsil etmektedir. Birleşik Krallık'ı temsil eden kişinin yüzmesi üzerinden Birleşik Krallık'ın Çanakkale Boğazı'nı terk etmesi konu edilmektedir.

Görsel 7.Yedinci Karikatür

Soyutlamada karikatürde Birleşik Krallık'ın Çanakkale Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından Çanakkale Boğazı'ndaki tahliyesi anlatılmaktadır. Konumlandırmada karikatürde Çanakkale Boğazı'na yer verilmektedir. Eyleme geçmede karikatürde İngilizin yüzmesi konu edilmektedir. Çözümde karikatürde Birleşik Krallık'ın Birinci Dünya Savaşı'nı kazanabilecek güce sahip olmadığı vurgulanmaktadır. Düşünümde karikatürde İttifak Devletleri'nin Balkanlardan gelebilecek bir saldırıya karşı hazırlıklı olduğu izlenimi oluşturulmaktadır. Kodada karikatürde İtilaf Devletleri'nin Balkanlara yönelik olası bir saldırısının Çanakkale Savaşı'nda olduğu gibi yenilgiyle sonuçlanacağı anlatılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde karikatürde Alman propagandası, Çanakkale Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından tahliye süreciyle Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutunamadığı mesajını vermektedir. Böylece karikatür üzerinden dönemin önde gelen güçlerinden biri olan Birleşik Krallık'ın İttifak Devletleri'ne karşı çaresiz kaldığına yönelik algı meydana getirilmektedir. Diğer yandan karikatürde Türk ve Alman askerlerinin birlikte resmedilmesiyle Çanakkale Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu gibi Alman İmparatorluğu için de bir zafer olduğu anlatılmaktadır. Karikatürde Balkanlara yönelik yapılan açıklama üzerinden İttifak Devletleri'nin Birleşik Krallık'a karşı kararlılıkla mücadelesini sürdüreceği mesajı verilmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı öncesinde meydana gelen Balkan Savaşları'nda dört Balkan Devleti'ne (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) karşı ağır bir yenilgi almış ve Trakya'daki topraklarının dışında Avrupa kıtasındaki topraklarının önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Balkan Savaşları döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan karikatürde imparatorluk, güçsüz, zayıf ve paylaşılan bir ülke imajıyla sunulmuştur. Buna karşı Çanakkale Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda gerek İtilaf Devletleri gerekse İttifak Devletleri nezdinde itibarını arttırmasında önemli bir rol oynamıştır. Çanakkale Savaşı üzerinden Alman İmparatorluğu, "hasta adam" olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'ne başarıyla karşı koyabilen bir ülke haline geldiğine yönelik propagandaya girişmiştir. Çalışma kapsamında incelenen Ulk Mizah Dergisi'nin de Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman propagandasıyla doğru orantılı olarak hareket ettiği ve Çanakkale Savaşı üzerinden Alman kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olumlu bir imaj çizdiği tespit edilmiştir. Karikatürlerde Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale Boğazı'nı başarılı bir şekilde savunarak İtilaf Devletleri'ni ağır bir yenilgiye uğrattığı anlatılmıştır. Karikatürler üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun "hasta adam" imajının ortadan kaldırılarak, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nun cephelerdeki ağırlığını hafifleten güçlü ve başarılı bir ülke imajı çizilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Ulk'un ele alınan karikatürlerinde Alman kamuoyuna İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nda başarısızları üzerinden Birleşik Krallık ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çaresiz kaldığı mesajı verilmiştir. Diğer yandan Çanakkale Savaşı sırasında Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri yanında katılan İtalya'nın da Birleşik Krallık ve Fransa'nın akıbetine maruz kalacağına ilişkin propaganda yapılmıştır. Bu şekilde Çanakkale Savaşı'nda elde edilen zaferin gölgesinde İtalya'nın savaşa katılması kamuoyunda önemsizleştirilmeye çalışılmıştır. Karikatürler üzerinden İtilaf Devletleri'ne savaş kazanamayacaklarına ve İttifak Devletleri'nin kendilerine karşı kararlılıkla mücadele edeceğine yönelik mesajlar verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Alman İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'ne karşı Batı Cephesi'nde önemli bir ilerleme kaydetmiş, buna karşılık daha sonraki süreçte her iki taraf içinde savaş cephelerinde kilitlenmiştir. Savaşın kilitlenmesi ve Alman İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'ne karşı büyük zaferler elde edememesi, Alman propagandası açısından Çanakkale Savaşı'nı önemli hale getirmiştir. Nitekim Çanakkale Savaşı Alman kamuoyuna Birleşik Krallık ve Fransa'nın yenilebileceğini göstermiş ve savaşın kazanılma umudunun artmasında önemli rol oynamıştır. Bu kapsamda Ulk'un Çanakkale Savaşı'yla ilgili karikatürlerinin hem Alman kamuoyunun savaşa ilişkin moral bulmasına hem de Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik olarak seçme kararının meşrulaştırılmasına hizmet ettiği söylenebilir.

Çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nda Alman mizahının Çanakkale Savaşı'na yönelik propagandası Ulk Mizah Dergisi özelinde incelenmiştir. Buna karşı gelecek çalışmaların, Alman Kladderadatsch ve Lustige Blätter mizah dergilerinin Çanakkale Savaşı'na yönelik propagandasını ele almasının konunun daha kapsamlı ortaya konulmasını sağlayacağı söylenebilir.

Etik Beyan

"Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Ulk Mizah Dergisi'nde Çanakkale Savaşı Propagandası" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Bağcan, S. (2021). Savaş propagandasını anlamaya çalışmak: Çanakkale Savaşı'nda Anzaklar ve savaş posterleri. *Akademik Hassasiyetler*, 8(15), 233-268.
- Çetin, V. (2023). The New York Times gazetesi haberlerinde Trablusgarp Savaşı yansımaları.. *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 726-758.
- Çiçek, M. (2018). Çanakkale cephesine düşman askeri nasıl geldi? Halkla ilişkiler, kamuoyu ve propaganda ekseninde savaş afişlerinin analizi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 80-94.
- Ediz, İ. (2016). İtalya'nın Oniki Ada'yı işgali ve Güney Arnavutluk sorunu (1912-1918). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(1), 35-59.
- Görgün, H. (2022). Balkan Savaşları döneminde Hindistan Müslümanlarının faaliyetleri. *Şarkiyat Mecmuası*, (41), 181-196.
- Gündüz, M. (2020). Çanakkale Savaşlarının Amerikan basınındaki yansımaları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 151-169.
- Gündüz, M. (2023). İspanyol basınında Çanakkale Savaşları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (43), 43-78.
- Heidelberg (1915). Ulk'un Çanakkale Savaşı konulu karikatürleri. 29 Nisan 2024 tarihinde <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915>, adresinden alındı
- Kaşıyüğun, A., & Çolak, M. (2014). avaş ve propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman propagandası. *History Studies International Journal of History*, 6(5), 157-176.
- Müjdecı, M. (2015). Karagöz Gazetesi ve Punch Dergisindeki karikatürlerde Çanakkale muharebeleri. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(14), 201-234.
- Oran Arslan, N., & Fidan, F. (2012). Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan'da kalan Türk esirler meselesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(2), 249-264.
- Öğün, T. (2015). Karagöz gazetesi örneğinde Osmanlı mizahında ve karikatüründe Çanakkale deniz savaşları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı*, 13(18), 563-592.
- Öksüz, H., & Köksal, A. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Alman propaganda albümlerine bir örnek: "Album De La Grande Guerre". *History Studies International Journal of History*, 12(6), 3183-3198.

- Özkaya, Y. (1992). Türk ve dünya basınında Çanakkale Savaşları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 295-313.
- Özlu, H. (2012). Arşiv belgeleri ışığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın işgali süreci. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 9-32.
- Pehlivanlı, H. (1991). Çanakkale Muharebeleri sırasında müttefiklerin propagandası ve karşı propaganda. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(21), 535-552.
- Saral, E. (2022). Avusturyalı sinemacı Kont Alexander Kolowrat ve Çanakkale cephesi'nde çektiği propaganda filmi: "Die Letzten Tage Der Entente auf Gallipoli (İtılaf'ın Gelibolu'daki Son Günleri)". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 239-260.
- Sarıkoynucu, A., & Sarıkoynucu Değerli, E. (2009). Avustralya basınında Çanakkale muharebeleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25(73), 39-62.
- Sarıtaş, İ. (2019). Alman İmparatorluğu'nun Türk dünyasına yönelik propaganda faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı. *Bilig*, (91), 113-135.
- Serbestoğlu, İ. (2013). Balkan savaşları ve tabiiyet sorunu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 471-486.
- Tok, A., & Ayaz, H. (2016). Çanakkale Kara Muharebelerinin İngiliz "The Times" Gazetesi'ne yansımaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 189-204.
- Türkmen, İ. (2015). Çanakkale Muharebeleri sırasında basına yönelik sansür uygulamalarına dair bir değerlendirme. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 71-90.
- Ulk (1915a). "Birinci Karikatür", 29 Nisan 2024 tarihinde <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915/0083/image,info>, Erişim Tarihi: 29.04.2024.
- Ulk (1915b). "İkinci Karikatür", <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915/0089/image,info>, Erişim Tarihi: 29.04.2024.
- Ulk (1915c). "Üçüncü Karikatür", 29 Nisan 2024 tarihinde https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915/0139/image,info#col_thumbs, adresinden alındı
- Ulk (1915d). "Dördüncü Karikatür", 29 Nisan 2024 tarihinde https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915/0219/image,info#col_thumbs, adresinden alındı
- Ulk (1915e). "Beşinci Karikatür", 29 Nisan 2024 tarihinde https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915/0285/image,info#col_thumbs, adresinden alındı
- Ulk (1915f). "Altıncı Karikatür", 29 Nisan 2024 tarihinde https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915/0347/image,info#col_thumbs, adresinden alındı
- Ulk (1915g). "Yedinci Karikatür", 29 Nisan 2024 tarihinde https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1915/0419/image,info#col_thumbs, adresinden alındı
- Ulu, C. (2012). Çanakkale Muharebeleri sırasında basın propagandası olarak kullanılması: Harp Mecmuası örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 10(12), 61-83.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire became the third Allied Power to enter the First World War, and with the empire's involvement in the war, new fronts were opened in the war. German propaganda in the First World War reflected the Ottoman Empire's entry into the war as the German Empire gaining a powerful ally. In this context, German propaganda sought to form the perception that, with the Ottoman Empire entering the war, Russia would be put in a difficult situation with the Caucasus Front and the United Kingdom would be put in a difficult situation with the Channel Operation. On the other hand, the failure of the Sarıkamış Operation against Russia and the First Channel Operation against the United Kingdom at the beginning of the war paved the way for the German Empire's propaganda regarding the Ottoman Empire to be negatively affected. The Battle of Gallipoli, which was initiated by the Allied Powers on February 19, 1915, turned into a process of the Ottoman Empire's presence in the war and added a new dimension to the German Empire's propaganda regarding the Ottoman Empire. Unlike the Sarıkamış Operation and the First Channel Operation, the successive victories of the Ottoman Empire during the Gallipoli War became tremendous propaganda materials for the German Empire. Ulk Humor Magazine, which served as the propaganda tool of the German Empire during this period, also carried the victories of the Ottoman Empire in the Gallipoli War into its cartoons and gave various propaganda messages towards the Ottoman Empire to the German public opinion. The study aimed to determine Ulk's view of the Gallipoli War and the propaganda messages the magazine gave to the German public opinion about the Ottoman Empire through its cartoons. As a matter of fact, revealing the messages given by the magazine regarding the Battle of Gallipoli is important in terms of reflecting the view of German propaganda on the Battle of Gallipoli in the First World War. For this purpose, within the scope of the study, Ulk's cartoons on the subject were analyzed comprehensively through Narrative Analysis. The following questions were sought to be answered based on the findings of the study: - What kind of a perception of the Ottoman Empire was sought to be formed in the German public opinion in Ulk's cartoons about the Gallipoli War? - What kind of messages were given towards the Allied Powers in Ulk's cartoons about the Battle of Gallipoli? The study is important in terms of shedding light on the German Empire's propaganda regarding the Gallipoli War, specifically in Ulk

Humor Magazine. In this respect, the study was aimed to be a resource that researchers in the fields of history, communication and political science who study the propaganda of the First World War can benefit from. Seven of Ulk's cartoons about the Gallipoli War between 19 February 1915 and 9 January 1916, when the Gallipoli War took place, were examined within the scope of the study. In the study, William Labov's Narrative Analysis was used to analyze in detail the propaganda messages intended to be given in the visual and written indicators in the seven cartoons. In addition to explaining the indicators comprehensively, it was preferred to use Labov's Narrative Analysis in the study because it also reflects the inferences made through the indicators. The Ottoman Empire suffered a heavy defeat against the four Balkan States (Greece, Bulgaria, Serbia and Montenegro) in the Balkan Wars that took place before the First World War and lost a significant part of its territory on the European continent, apart from its lands in Thrace. In the cartoon about the Ottoman Empire during the Balkan Wars, the empire was presented with the image of a powerless, weak and shared country. On the other hand, the Battle of Gallipoli played an important role in increasing the reputation of the Ottoman Empire in the eyes of both the Allied Powers and the Central Powers in the First World War. Through the Battle of Gallipoli, the German Empire embarked on propaganda that the Ottoman Empire, known as the "sick man", had become a country that could successfully resist the Allied Powers. It was determined that Ulk Humor Magazine, which was examined within the scope of the study, acted in direct proportion to the German propaganda in the First World War and painted a positive image of the Ottoman Empire in the German public opinion through the Gallipoli War. In the cartoons, it was told that in the Battle of Gallipoli, the Ottoman Empire successfully defended the Dardanelles and inflicted a heavy defeat on the Allied Powers. Through cartoons, an attempt was made to eliminate the "sick man" image of the Ottoman Empire and to portray the image of the Ottoman Empire as a strong and successful country that alleviated the weight of the German Empire on the fronts in the First World War.

Chyngyz Aitmatov's Works As a Soft Power Element of the Turkic World

Uğur ÜNAL¹, Tolkun BEKTURGAN KIZI²,
Kayahan KÜÇÜK³, & Satıbaldı KÖÇÖRBAY UULU⁴

Abstract

The purpose of this study is to elucidate the role of the works of Chyngyz Aitmatov, a prominent figure in the Turkic world and a writer-statesman, in intercultural communication. Despite numerous studies on Aitmatov's works in literature and folklore, there is a significant gap in the literature regarding the role his works play in intercultural communication. In this context, Aitmatov's works will be examined in the framework of their reflection on the Turkic world, the manner in which they portray it, and the legacy they leave to the present day. The translations of Aitmatov's works are shown to effectively establish cultural bridges, particularly in introducing Turkic world culture and promoting cultural exchange on the global stage. The study aims to illustrate through quotes and examples from his works, the way these translations contribute to cultural diplomacy by fostering mutual understanding, justice, equality, dialogue, and human rights. By establishing connections between the disciplines of International Relations and Literature this study demonstrates that Aitmatov has a much broader impact worldwide than commonly assumed. The research positions his literary works as a significant element of soft power within the framework of public diplomacy. The study will be conducted by taking into account the importance of Aitmatov's works as a crucial element in public diplomacy within the broader scope of cultural diplomacy.

Keywords: Soft Power, Public Diplomacy, Cultural Diplomacy, Chyngyz Aitmatov, Literary Works

Atıf İçin / Please Cite As:

Ünal, U., Bekturgan Kızı, T., Küçük, K., & Köçörbay Uulu, S. (2024). Chyngyz Aitmatov's works as a soft power element of the Turkic World. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1349-1363. doi:10.33206/mjss.1490464

Geliş Tarihi / Received Date: 27.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.06.2024

¹ Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ugur.unal@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0003-0294-0082

² Doktora - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, tolkun.bekturgan@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-0596-4090

³ Doktora - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, kayahan.kucuk@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-0055-9707

⁴ Doktora - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, satybaldy.kochorbay@manas.edu.kg,

 ORCID: 0009-0002-7087-7732

Introduction

Soft power is recognized as a vital component of public diplomacy, a communication strategy employed by governments to transmit their beliefs, values, institutions, culture, national objectives, and current policies to international audiences. This approach aids in the resolution of disputes, the alteration of perceptions and expectations, the facilitation of negotiations and conflict resolution, and the establishment of conducive environments for reconciliation among conflicting parties (Ünal, 2016a).

Soft power operates through various channels, including culture, language, education, media, and values. It relies on the attractiveness of a nation's political ideals, policies, and way of life, as well as its ability to effectively communicate and resonate with global audiences. Unlike hard power, which relies on coercion and force, soft power aims to build relationships, enhance a country's reputation, and influence the behavior of other nations by persuasion and inspiration.

Cultural exports, like literature, film, music, and art, play a significant role in projecting soft power. For example, the works of renowned authors, filmmakers, and artists can help convey a nation's values and identity to international audiences, fostering cross-cultural understanding and creating a positive image abroad.

In the realm of education, academic institutions, and scholarship, soft power is often promoted through educational exchange programs, scholarships for international students, and collaborative research initiatives. These initiatives not only facilitate the transfer of knowledge but also promote cultural understanding and build long-lasting relationships between countries.

The term public diplomacy was adopted by practitioners in the United States in the 1970s as an alternative to propaganda, which had negative connotations, and as an umbrella label for the U.S. government's international information, cultural relations, and broadcasting activities. Public diplomacy is the art of a nation interacting with foreign populations in order to advance its national interests and enhance its image and reputation. It encompasses the utilization of a variety of communication techniques and strategies to establish connections, encourage comprehension, and impact the opinions of the public in other countries. Public diplomacy seeks to mold the way foreign audiences perceive, think, and act through means like cultural exchanges, educational initiatives, media engagement, and other forms of interaction. It is frequently regarded as a soft power instrument, relying on attraction and persuasion rather than coercion. Public diplomacy can be employed to bolster a nation's diplomatic initiatives, form partnerships, and advocate for its values and policies on the global stage (Nye, 2008; Erzen 2012; Ünal, 2016a; Kömür, 2020).

Public diplomacy is a type of diplomacy based upon delivering messages to the target public (Caymaz, Büyüksağnak &, Özsoy, 2021). In this context public diplomacy is a strategy and practice of foreign policy aimed at strengthening relations between countries and peoples through information exchange, cultural exchanges, soft power, and people-to-people communication, as opposed to traditional government-to-government diplomacy.

Public diplomacy is a strategic communication and engagement process used by governments and international organizations to build and maintain positive relationships with foreign publics, inform and influence international opinions, and promote their national interests. It involves various activities such as cultural exchange programs, educational initiatives, media outreach, and digital communication channels to foster mutual understanding, create goodwill, and enhance a country's reputation on the global stage. Public diplomacy seeks to build bridges between nations, improve cross-cultural relations, and contribute to a more peaceful and interconnected world. It plays a vital role in shaping a country's image, furthering its foreign policy objectives, and fostering international cooperation.

Cultural diplomacy is a subset of public diplomacy that focuses on the exchange and promotion of a nation's culture, arts, and heritage to foster positive relationships and enhance its global reputation. It involves activities such as cultural exhibitions, artistic performances, language programs, and initiatives to share a country's cultural values and traditions. Cultural diplomacy aims to build bridges between nations, promote cross-cultural understanding, and create goodwill by highlighting the cultural richness and diversity of a country (Snow et al. 2009: 33). Like public diplomacy, cultural diplomacy plays a crucial role in shaping a country's image, advancing its foreign policy objectives, and contributing to international harmony and cooperation.

Cultural diplomacy plays a pivotal role in the modern globalized world, serving as a crucial aspect of public diplomacy and a significant element of a nation's soft power. By leveraging cultural assets such as art, music, education, and sports, countries aim to enhance their international image and foster mutual understanding. This approach allows nations to build stronger diplomatic ties and influence global audiences more subtly and effectively than traditional hard power tactics. As Aşlı Yağmurlu (2019) highlights, cultural diplomacy involves the presentation of a nation's cultural activities, both directly and indirectly controlled by the state, to improve its reputation and establish international relationships. The practice underscores the importance of shared cultural values and exchanges in promoting unity and collaboration on the global stage. Through cultural diplomacy, countries can project a positive image and influence abroad, enhancing their soft power and creating a favorable environment for political and economic collaborations. For the Turkic Republics, engaging in cultural diplomacy helps to reaffirm shared values and cultural bonds, promoting unity and collaboration in various spheres (Çınar & Uzun, 2023).

Representing a nation through literature is a crucial aspect of public diplomacy. Literature, including the works of writers like Chyngyz Aitmatov, can be a powerful tool for showcasing national culture, identity, and values on the world stage. Public diplomacy involves various channels and activities, such as cultural exchanges, media engagement, educational programs, and economic cooperation, to effectively communicate a country's values and ideals to foreign audiences (Ünal, 2016b). The importance of this lies in the following:

- *Cultural Exchange*: Literature allows countries to present their culture, history, and national spirit. Works of writers can shed light on unique aspects of national life and share them with the global community.
- *Bridge for Understanding*: Literature contributes to a better understanding and closer connection between different cultures and peoples. It enables readers in other countries to see the world through the author's eyes and better assimilate a foreign culture.
- *Dialogue and Cultural Exchange*: Literary works can serve as a basis for dialogue between different cultures. They can spark discussions, reflections, and the exchange of ideas, promoting stronger relationships between nations.
- *Shaping a Country's Image*: Writers can create an image of their country in the eyes of the global public. These images can influence how a country is perceived as a significant global player and its positioning in the world.

Through literature public diplomacy can achieve the goal of strengthening international relations and maintaining open dialogue between different cultures and peoples.

It is known that the talent of an artist or writer is measured, as it was said, in comparison with the talent of another writer or artist. Therefore, despite the surrounding creative atmosphere in which an artist works, absorbing everything inherent to humanity, even temporal boundaries do not become obstacles, as the great writers of all times and nations are connected to each other by invisible threads.

Methodology

Qualitative research is a methodological approach that focuses on exploring and understanding the depth and complexity of human phenomena. It is often used to gain insights into people's behaviors, attitudes, perceptions, and experiences. Unlike quantitative research, which is numerical and statistical in nature, qualitative research is characterized by its subjective and interpretative nature (Teddle & Yu, 2007).

Qualitative research is particularly valuable when investigating social and cultural phenomena, exploring the meaning behind behaviors, and gaining a deeper understanding of subjective experiences. It is widely used in disciplines such as sociology, anthropology, psychology, education, and healthcare (Cropley, 2023; Hancock et al 2009.; Hennink et al. 2011).

This study adopts a qualitative research approach, focusing on the descriptive analysis of Chyngyz Aitmatov's literary works as a soft power element within the Turkic world. Qualitative methods are particularly apt for exploring the nuanced aspects of cultural influence and the subjective experiences of individuals. Through an in-depth examination of Aitmatov's writings, the research aims to uncover the underlying mechanisms through which his works resonate and contribute to the cultural cohesion of the Turkic community.

The descriptive analysis employed in this research involves a meticulous examination and interpretation of Aitmatov's narratives and themes. By delving into the content of his works, we aim to provide a nuanced understanding of how specific elements within his stories evoke shared cultural sentiments, moral values, and historical consciousness among the Turkic audience. This qualitative exploration allows us to uncover the subtle ways in which Aitmatov's writings act as a soft power catalyst, fostering a sense of unity and identity within the diverse tapestry of the Turkic world. Through descriptive analysis, this study seeks to unveil the cultural resonance embedded in Aitmatov's literary creations, shedding light on the intricate threads that bind his narratives to the collective consciousness of the Turkic community.

Findings

Universal themes in the literary works of Chyngyz Aitmatov

Chyngyz Aitmatov is known for addressing various universal themes in his literary works. Some of the main themes that are recurrent in Aitmatov's literary works include (Ukubaeva, 2018):

Human Nature: Aitmatov often delves into the depths of human nature, exploring the complexities of human emotions, motivations, and the struggle between good and evil. His characters are deeply introspective, making his works resonate with readers on a personal level.

For example, in Aitmatov's novella "Jamila," the protagonist, Daniyar, reflects the depth of human emotions as he struggles with his feelings for Jamila, who is married to another man. This story beautifully portrays the intricacies of love, desire, and the human capacity for both self-sacrifice and moral dilemma (Logan, nd.).

In "The Day Lasts More Than a Hundred Years," (Aitmatov) Aitmatov delves into the human psyche through the character of Kamal. Kamal's internal struggles, memories, and emotions are vividly depicted as he contemplates the passage of time and the choices he has made in life. The novel offers a profound exploration of the human experience and the complexities of the human heart.

Aitmatov's characters often grapple with their inner demons, moral dilemmas, and the quest for goodness in a world marked by both beauty and cruelty. Through his storytelling, he invites readers to reflect on their own humanity and the universal struggles that define us all, making his works deeply relatable and thought-provoking.

Tradition and Modernity: Aitmatov frequently juxtaposes traditional values and modern influences in his stories. He examines the clash between old and new ways of life, and the impact of this conflict on individuals and communities.

"The Place of the Skull" (Pittman, 1998) follows the story of a character named Abdias and his journey through various experiences and encounters. The narrative explores themes of survival, identity, and the human condition in a complex and challenging world.

The novel delves into the tension and interaction between tradition and modernity. It highlights the clash between traditional values and the changing world, as characters navigate the challenges and consequences of embracing or resisting modern influences. The struggle between these two forces shapes the characters' choices and actions, reflecting the broader societal shifts occurring during the time period in which the novel is set.

In Aitmatov's novel "Farewell, Gulsary!" (Mozur, 1982), the clash between traditional nomadic life and the encroachment of modernization is vividly depicted. The protagonist, Janyl, embodies the traditional values of his people, deeply connected to the nomadic way of life and its customs. As modernization and Soviet influence begin to transform their society, a conflict arises as these traditional values are challenged. Aitmatov's portrayal of the struggle between preserving age-old traditions and adapting to a rapidly changing world serves as a poignant reflection of this theme.

Similarly, in "The White Ship" (Malashenko 2012), Aitmatov presents a narrative that juxtaposes the traditional Kyrgyz lifestyle with the intrusions of Soviet collectivization and industrialization. The story follows the fate of an old shepherd, Syrgak, who is torn between his deep-rooted connection to the land and the allure of the industrial progress offered by the Soviet authorities. This novella reflects the tension between preserving traditional values and embracing the advancements of the modern era.

Aitmatov's exploration of the clash between tradition and modernity serves as a powerful commentary on the challenges faced by societies in transition. His characters grapple with the need to adapt to new ways while holding onto their cultural heritage, making his works a reflection of the broader changes and dilemmas faced by many communities in a rapidly changing world. This theme underscores the complexities of cultural identity and the impact of external influences on traditional lifestyles.

Nature and Environment: Nature is a significant element in Aitmatov's works. He frequently uses the natural world as a backdrop to his narratives, and his writing reflects a deep connection to the land, animals, and the environment. This theme highlights the importance of environmental preservation and the interdependence of humanity and nature.

Chyngyz Aitmatov's own literary works provide excellent examples of his emphasis on the connection between nature and humanity. Here are a few examples from Aitmatov's bibliography:

“The First Teacher” (Aitmatov). In this novella, Aitmatov explores the life of a young teacher, Duishon, who is sent to a remote Kyrgyz village. The story takes place against the backdrop of the beautiful Kyrgyz landscape, with its vast steppes and majestic mountains. The natural setting plays a significant role in the narrative, emphasizing the teacher's journey of personal growth and the transformative power of the environment.

“Mother's Field” (Aitmatov): This novel tells the story of a boy, Jusup, and his mother, who have a deep connection to the land they cultivate in the Kyrgyz countryside. The novel beautifully portrays the love and reverence for the land, highlighting the importance of traditional values and the bond between the characters and their natural surroundings.

“The Day Lasts More Than a Hundred Years” (Aitmatov): Aitmatov's novel features the vast and majestic Central Asian steppes as a central element of the story. The nomadic lifestyle and the enduring relationship between humans and the environment are explored in-depth. The novel reflects the harmony between nature and humanity and underscores the need for responsible environmental stewardship.

These examples from Aitmatov's own works demonstrate his profound appreciation for the natural world and its integral role in the lives of the characters. They underscore the themes of environmental preservation, cultural identity, and the interdependence of humanity and nature that are consistently woven into his literature.

Cultural Identity: Aitmatov's works often explore the concept of cultural identity, especially in the context of Central Asian culture. He reflects on the preservation of cultural heritage and the effects of globalization on cultural identity.

Chyngyz Aitmatov's exploration of cultural identity, particularly in the context of Central Asian culture, is a significant theme in his literary works. He delves into the preservation of cultural heritage and the effects of globalization on cultural identity, offering thought-provoking insights into the evolving dynamics of his region.

In Aitmatov's novella “Jamila,” (Aitmatov) the preservation of cultural identity is a central theme. The story is set in a Kyrgyz village during World War II, where the protagonist, Daniyar, experiences a cultural conflict as Soviet modernization and the war disrupt traditional Kyrgyz life. The character of Jamila embodies the values and cultural identity of the Kyrgyz people, and her role is symbolic of the importance of preserving cultural heritage in the face of external pressures.

Social Justice and Equality: Chyngyz Aitmatov's works regularly address issues of social justice and equality, and his novels and novellas often deal with the rights and dignity of people, especially those who are marginalized or oppressed. Here are some examples from his works:

“Jamila”: In this novel, Aitmatov addresses the theme of social justice by depicting the situation of women in a Kyrgyz village during World War II. Protagonist Daniyar reflects on the limited rights and opportunities of women and becomes an advocate for change. The portrait of women and the struggle for gender equality are important aspects of the story.

“Farewell, Gulsary!”: This novella explores social justice through the lens of the Kyrgyz nomadic way of life. It highlights the struggles of ordinary people as they confront the changes imposed by Soviet policies, which often lead to economic disparities and injustices. The story underscores the importance of addressing social and economic inequalities.

Love and Relationships: Love, in its various forms, is a central theme in Aitmatov's writings. He explores romantic love, familial bonds, and the intricacies of human relationships, often using them as a means to reflect on broader societal issues.

“The Red Apple” (Aitmatov) is a story by Chyngyz Aitmatov, in which the author explores not only the theme of love, but also complex socio-cultural and moral aspects of human relationships.

“The Red Apple” reflects the complexities and multifaceted aspects of human relationships and love presented in the context of rural life and traditional values, making it a work that inspires reflection on moral aspects and human nature.

Political and Social Commentary: Chyngyz Aitmatov's literary works are known for their subtle yet powerful political and social commentary. Through allegory and symbolism, he skillfully critiques and reflects on the socio-political conditions of his time, offering readers a nuanced perspective on various issues. Here are a few aspects of his works that highlight this characteristic:

Historical Context: Aitmatov's works are often set against the backdrop of significant historical events, such as the Soviet era and the cultural and political changes in Central Asia. By weaving his narratives into the historical fabric, he provides a lens through which readers can analyze and reflect on the political and social dynamics of the time.

Allegorical Elements: Aitmatov frequently employs allegorical elements to convey deeper meanings. Characters and events in his stories often represent broader societal issues and political ideologies. This technique allows him to address sensitive topics with a degree of abstraction, providing readers with a space for contemplation and interpretation.

Cultural Critique: The preservation of cultural identity and the clash between tradition and modernity are recurrent themes in Aitmatov's works. Through his characters and plots, he comments on the impact of political ideologies on traditional ways of life, emphasizing the importance of cultural heritage in the face of external pressures.

Humanism and Social Justice: Aitmatov's works often advocate for humanism and social justice. He explores the struggles of individuals against oppressive systems and highlights the importance of compassion and understanding. These themes serve as a subtle commentary on the need for societal change and a more equitable world.

Environmental Concerns: Aitmatov's deep connection to nature is not only a thematic element but also a commentary on environmental issues. The depiction of the natural world in his works can be seen as a reflection of the consequences of human actions on the environment, subtly urging readers to consider the ecological impact of political decisions.

In summary, Chyngyz Aitmatov's literary legacy is marked by his ability to infuse political and social commentary into his works without sacrificing the richness of storytelling. Through allegory, symbolism, and a deep understanding of his cultural and historical context, he engages readers in thought-provoking reflections on the complexities of the human experience within the broader socio-political landscape.

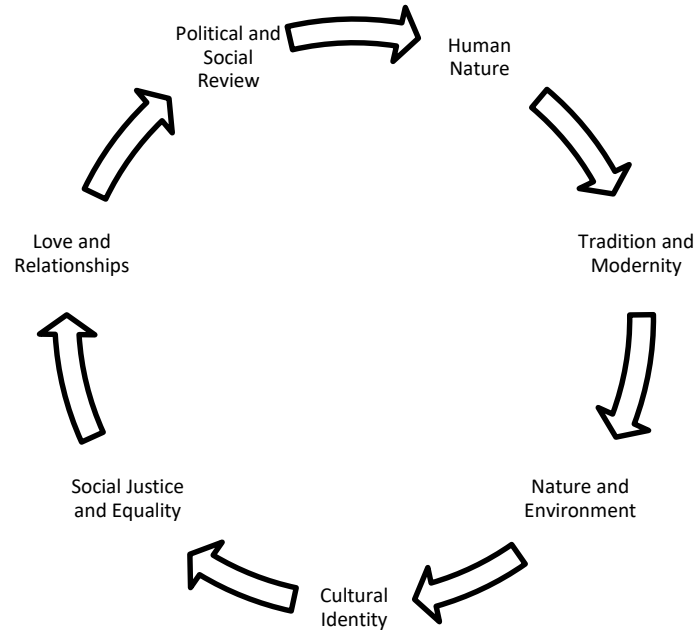

Figure 1. *Universal themes in the literary works of Chyngyz Aitmatov*

Overall, Chyngyz Aitmatov's literary works offer readers profound insights into the human experience, cultural heritage, and the pressing issues of the modern world. His stories are not only beautifully written but also carry enduring messages that resonate with a global audience.

Translation of Aitmatov's Literary Works

The translation of literature and its popularity across the world has played a significant role in public diplomacy, fostering cultural exchange and understanding. Here are a few examples of works by authors that were translated into various languages and achieved global popularity, enhancing cultural diplomacy in the process:

When studying any culture, it is always possible to identify a group of items, concepts, and designations that are unique and inherent only to that specific linguistic-cultural community. In the context of cultural diplomacy, such lexicon can play a crucial role in conveying the distinctive cultural nuances.

In recent times, due to the increasing frequency of cross-cultural communication, more emphasis is placed on cultural factors in translation studies. Consequently, in the early 1990s, translation studies transitioned towards a more culturally oriented field.

Translation theorists adopted the style of cultural studies and incorporated social, political, and cultural factors outside of the literary system into translation studies. They firmly argue that translation is not something that occurs in a vacuum and that translation issues cannot be resolved solely through linguistic means. Besides linguistic factors, translation is also influenced and manipulated by political factors. In this sense, translation is considered a form of political action equipped with cultural tendencies such as ideology, poetics, and patronage, serving political purposes as well (Lefevere 1992, 51). Since then, an increasing number of people have started to examine the interaction between politics and translation, and research in this area has grown.

In the exchange of cultures between countries, cultural soft power, which is an integral part of comprehensive national power, plays a crucial role in determining a country's cultural transmission power. Therefore, this article aims to demonstrate the presence of the political term "cultural soft power" in translations by analyzing the popularity of Chyngyz Aitmatov's literary works.

In the field of translation studies, scholars' traditional understanding of translation has evolved alongside the popularity and recent successful development of cultural studies. Translation is no longer seen merely as an activity between languages but fundamentally as intercultural communication. Wilss takes a significant step in this regard. His definition of translation takes into account the social context in which translation is seen as a form of communicative behavior. He believes that translation is the manifestation of

a dynamic interaction among the source text author, source text, translator, target text, the reader of the target text, and finally, the social context in which the translator operates. From this perspective, translation is an activity with a purposeful and social dimension, one that establishes connections between a source language community and a target language community, requiring a specific type of communicative behavior (Wilss 1996, 166). Mary Snell-Hornby, in her work "Translation Studies: An Integrated Approach" (Snell-Hornby, 1998: 81), defines translation as an interaction between two cultures rather than a mere activity between two languages.

Cultural transmission power is an integral part of a country's comprehensive national power in the modern society, as it plays a special role in sustaining, enhancing, and achieving national interests. A nation's cultural soft power will determine its cultural transmission power in intercultural communication. Therefore, translation as a means of cultural dissemination is inevitably influenced and constrained by cultural soft power.

Among the findings, it is paramount to emphasize the translations of Aitmatov's works since, without the translation of his literary works into over 150 languages worldwide, only a limited number of people would be aware of this prolific author. After examining encyclopedic sources, the number of translations into other languages has been calculated. Aitmatov's most frequently translated work is the story "Jamila," which has been lauded by French author Louis Aragon as "the world's greatest love story." J. Darl also described it as "Camila, a work that evokes the grandeur of love in our time, excites and astonishes with all its innovations, and accurately and aptly portrays a level of artistry" (Akmataliev 1988, 28-31).

When ranking the works based on the number of translations, there are 34 works translated into Russian, 26 into Turkish, 19 into English, 17 into German, 13 into French, 12 into Greek, and 7 into Arabic. Aitmatov's works have been incorporated into the curricula of schools and higher education institutions in many countries, translated into more than 180 foreign languages, and published abroad with a total circulation exceeding 60 million copies. His status as the most translated author is not a coincidence. Hence, it is unsurprising that mentioning a country where this author's name is not recognized has become challenging. Today, Aitmatov is the world's most widely read author (Bakashova et al. 2019, 205).

Table 1. *Number of different works of Chyngyz Aitmatov translated into different languages*

Languages	Number of various translated works
Russian	34
Turkish	26
English	19
German	17
French	13
Greek	12
Arabic	7
Other languages	1-6

According to UNESCO, Aitmatov's works rank highly in terms of worldwide publications and translations. His works have been translated into 180 languages worldwide and have been published with a total circulation of more than 60 million copies (Akmataliev 2018, 167).

According to Ch. Aitmatov, the main principle of translation is "to feel not only the dictionary and idioms but, above all, a word's moral and psychological atmosphere, the 'why' and 'how' it was born, so to speak" (Akmataliyev 2018, 291).

P. Frugier, the French translator and literary representative of C. Aitmatov in Paris, shares his thoughts on the importance of the author's works for world culture. He believes that "Chyngyz Aitmatov is Kyrgyzstan's finest gift to the world." The author explores the eternal problems of literature and shows how these eternal problems are reflected in our modernity (Bakashova et al. 2019, 371).

The introduction of Chyngyz Aitmatov's works to the world began in April 1959 when the outstanding work "Jamila" was published in Paris. It initiated a triumphant journey across European countries and worldwide. The first translator of "Jamila," Louis Aragon, wrote an enthusiastic article about it, dubbing it "the world's most beautiful love story."

According to data obtained from the well-known Amazon online store website (www.amazon.com, visit date: June 14, 2023), Aitmatov's 257 translations are currently available for sale in various languages

around the world. This indicates that the sales of translated works have continued to date, and an increasing number of people and generations are gaining knowledge about the author by purchasing e-books.

The translation of literary works offers a new perspective for conducting research in the realm of international politics. Through this perspective, translation scholars can explore the interaction between translation and cultural soft power. The impacts and constraints of cultural soft power on translation, as well as the comprehensive national power that encompasses cultural soft power, serve as the foundation and supporting force of translation. Furthermore, translation is necessary to enhance cultural soft power because in today's world, translation has penetrated into most countries and plays a crucial role in promoting the development of politics, economics, culture, science, technology, and trade.

Chyngyz Aitmatov, the celebrated Kyrgyz writer, deserves to be mentioned in the context of globally renowned authors whose works have been translated and have contributed to public diplomacy (Gachev et al., 1989: 114). Aitmatov's literary contributions include:

Chyngyz Aitmatov's "Jamila" (1958) (Aitmatov) This novella, originally written in Kyrgyz, has been translated into numerous languages and captivated readers worldwide. "Jamila" is not only a love story but also a portrayal of the Kyrgyz people and their culture, making it an essential work of Kyrgyz literature that has promoted cultural understanding.

Chyngyz Aitmatov's "The Day Lasts More Than a Hundred Years" (1980) (Aitmatov). Translated into many languages, this novel explores themes of tradition and change in the context of Central Asian culture. It has given readers across the globe an opportunity to gain insights into the complex history and dynamics of the region.

Chyngyz Aitmatov's novels have not only been popular but also have represented cultural diplomacy, showcasing the rich heritage of Turkic people. Here are a couple of his popular novels that have played a significant role in promoting Turkic culture:

Chyngyz Aitmatov's "The White Ship" (1970) (Aitmatov): Originally written in Kyrgyz as "Ak Keme", this novel has been translated into many languages and has been influential in promoting Kyrgyz culture and heritage. It tells the story of a white steamship as a symbol of progress and change in a traditional Kyrgyz village. Through this narrative, Aitmatov explores the clash between tradition and modernity, a theme that resonates not only in Kyrgyzstan but also across Turkic-speaking countries and beyond.

Chyngyz Aitmatov's "The First Teacher" (1962): It's an example of Aitmatov's ability to portray the lives and cultures of Turkic-speaking peoples. "The First Teacher" has been translated into multiple languages and addresses the issues of education, transformation, and the clash between different worldviews. It serves as a window into the world of Central Asian Turkic cultures.

These novels by Chyngyz Aitmatov not only resonate with Turkic people but also provide valuable insights into their traditions, values, and struggles. They serve as cultural ambassadors, fostering a deeper understanding of Turkic heritage and promoting diplomacy among Turkic-speaking nations and the global community.

It may seem that the generations preceding Aitmatov have covered all themes, and it appears that all artistic methods and ways of reflecting the world have already been exhausted. However, Aitmatov, addressing the same problems and themes and using largely the same artistic methods, reevaluated and substantially expanded the "continents" of literature opened by the classics. In the context of universal aesthetic culture, this expansion imprints its mark on his works, propelling him forward as a flagbearer of profound progressive thought. This is primarily what constitutes the novelty of Aitmatov's creations

In Aitmatov's prose, the fundamental problems of humanity are brought to the forefront in a new light. It celebrates the greatness of Man, the benevolence of Nature, and the eternity of Life. The writer's works depict reality and everyday life in which our existence unfolds, but through them shines the perfection of life that we aspire to but may not reach today or tomorrow. This path is challenging, and the artist realistically describes it in its simplicity and complexity, tracing different facets and layers of life in their contradictions and dialectical interrelation: soullessness and morality, sorrow and joy, defeat and victory, bitter tears and happy smiles, cunning and honesty. The main focus is not on the endings of the works, whether tragic or happy; the main focus is that the artist makes readers empathize with and sympathize with the characters of the work, thereby placing a kind of responsibility on them for everything that happens on Earth.

Incorporating the traditions of artistic creativity from both Europe and Asia, Aitmatov, in a way, personifies the history, culture, and traditions of the Kyrgyz people, integrating them into the global societal process and serving as a bridge connecting Kyrgyzstan with the world.

Writers, literary scholars, and critics rightly note that Aitmatov's work became a genuine example of craftsmanship and made a significant contribution to the development of Soviet multi-ethnic literature, especially in the aspect of interliterary interaction and mutual enrichment.

Aitmatov opened up new possibilities for psychological analysis in literature. By delving into the inner world of his characters, he skillfully used expressive detail that combined imagery with deep psychological characterizations (Yilmaz, 2021: 18). The psychology of his characters is revealed in all its complexity. The psychology of the individual is an artistic discovery of Chyngyz Aitmatov. His artistic vision encompasses the entire world of a person.

Aitmatov's concept of the relationship between humans and nature expands the boundaries of the inner world of the human soul. Nature, in his works, plays the role of a unique criterion for evaluating human life. Descriptions of landscapes contribute to the author's ideas, expressed directly and openly.

Aitmatov teaches us to keenly sense the aesthetics of facts, perceive the details of real life within the context of a broader philosophy, and elevate events from the mundane to the social sphere. His aesthetics represent a unique system of concepts about the nature and social purpose of art, about the artistic skill and sincerity of the writer, about the various aspects of the content and form of works of art.

The humanity present in Aitmatov's works defines their artistic qualities. Through the pages of his books, a person appears in all their diversity, united with their nation, nature, and homeland, which warm them and help fulfill the difficult human duty to life and to other people. By depicting the person in all their endless variety, the writer understands the individuality of a human being as part of nature.

In all his works, even when describing natural phenomena or the world of animals, there is clearly present the philosophical content mentioned above, making his works relevant and significant on a global scale.

Aitmatov's creative work has a universal impact, and for any writer, it becomes a kind of artistic necessity, stimulating the creation of original artistic generalizations and new ideational-aesthetic values.

In his latest novel, Chyngyz Aitmatov takes the profound ideological concept of "Do Not Kill!" and places it at the forefront of the narrative. Through the lens of this eternal question, Aitmatov skillfully weaves together the views and relationships of people from different generations and nationalities across time and space. His storytelling is imbued with profound psychological insight, sharp drama, and a profound sense of humanism. This novel, with its universal message of peace and non-violence, has the potential to become a powerful tool of cultural diplomacy.

Aitmatov's work, by addressing the timeless theme of not taking life, transcends borders and languages. It has the capacity to resonate with readers from diverse backgrounds, transcending cultural and geographical boundaries. As it gains popularity and acclaim, this novel becomes a cultural bridge, fostering mutual understanding and empathy among people of various nations. It can serve as a testament to the shared values of humanity, promoting peaceful coexistence and dialogue on a global scale.

In the realm of cultural diplomacy, literature has a unique power to convey the essence of a culture and its people. Aitmatov's latest novel, with its exploration of the fundamental principle of non-violence, has the potential to spark conversations and reflections on the importance of peace and tolerance. As readers around the world embrace this work, it contributes to the cultural exchange that lies at the heart of diplomacy, promoting a more peaceful and interconnected world.

Chyngyz Aitmatov enriched world literature with his broad, global, and philosophical views, addressing eternal questions of human destiny and society and embodying them in large-scale artistic images.

The peculiarity of Chyngyz Aitmatov's worldview lies in the uniqueness of the artistic consciousness of the Kyrgyz writer who combines features of both Eastern and European thinking. Aitmatov's prose allows us to understand another person, penetrate into their inner world, accept that a representative of another nation may see the world slightly differently than "I" do; and at the same time, grasp what unites different peoples and continents, approach philosophical, universal human issues (Demchenko, 2014).

Authorial translations of Aitmatov's works served as a tool of cultural diplomacy among Turkic peoples who were part of the USSR and were familiar with the Russian language. After the dissolution of the Soviet Union in 1991 the Turkic Republics gained their independence. To maintain their independence and enhance their strength, these states with shared histories and origins needed to establish strong cooperation in military, diplomatic, economic, security, and political areas (Erkan & Nergiz, 2024: 1005). In discussing the translation of Aitmatov's works, it is crucial to acknowledge the role of authorial translations and the way Aitmatov masterfully conveyed the essence of the original text in the native language.

Aitmatov's authorial translations not only bridged the linguistic gap but also preserved the cultural nuances and artistic depth of his original works (Apyshev, 2010: 97). These translations played a vital role in sharing the rich literary heritage of the Turkic peoples within the Soviet Union fostering understanding and appreciation among readers who were fluent in Russian. Through his skillful translations Aitmatov ensured that the beauty and profound messages of his works were faithfully transmitted to a wider audience.

In essence, Aitmatov's authorial translations were a testament to his commitment to cultural diplomacy and his desire to strengthen the bonds between Turkic-speaking nations, all while upholding the integrity of his literary creations.

It is widely known that Chyngyz Aitmatov, as a writer with a special gift for bilingualism, created works initially in his native Kyrgyz language and gave them a secondary life in Russian. He had a unique ability to preserve the stylistic and expressive features of both languages when shifting from one cultural code to another.

Aitmatov's mastery of bilingualism allowed him to bridge the gap between Kyrgyz and Russian literary traditions. He skillfully retained the nuances, cultural references, and linguistic richness of each language in his works. This bilingual approach not only expanded his audience to both Kyrgyz and Russian readers but also enriched the depth and authenticity of his storytelling.

Aitmatov's ability to seamlessly switch between languages while maintaining the essence of his narratives is a testament to his exceptional talent as a writer and his deep understanding of the nuances of both Kyrgyz and Russian cultures. His works serve as a remarkable example of how language can be a powerful tool for cultural expression and communication.

Chyngyz Aitmatov personally translated his own works into Russian. He was a bilingual writer who was fluent in both Kyrgyz and Russian languages at a high level, which allowed him to independently translate his Kyrgyz works into Russian. His translations were done with special attention to maintaining the style and cultural nuances, preserving the authenticity and beauty of his works in both languages.

Aitmatov's books have been translated into 180 languages and published in 128 countries with more than 100 million copies. For example, the writer's short story "Jamiyla" has been translated into dozens of languages. In German alone, this story has been reprinted 37 times (Kabar.kg).

B. E. Darbanov, in his article "Some Features of the Perception of Ch. Aitmatov's Works of Art in Russia and Abroad" writes that Chyngyz Aitmatov's literary journey in France commenced in 1959. French critics perceived him as a symbol of the remarkable cultural resurgence among the Kyrgyz people within the context of developed socialism, characterized by a unique fusion of profound modernity and the finest traditions of the past. Aitmatov's prose was lauded for its deep humanism, ethical reflections, poetic essence, and the diverse narrative palette (Darbanov 2014, 142-143).

In Italy, the publication of Chyngyz Aitmatov's stories in 1961 and 1973 evoked considerable attention within the press. Italian critics incorporated the analysis of Aitmatov's oeuvre into the wider discourse of cultural ties with socialist nations. The communist press in Italy regarded Aitmatov as one of the preeminent contemporary Soviet authors, with Andriano Guerra underlining the writer's profound sense of responsibility for the destinies of future generations as a central motif in his literary works.

In the early 1970's Chyngyz Aitmatov's writings gained recognition in the English-speaking world, particularly in London. This period witnessed a growing interest in Aitmatov's work and an acknowledgment of his literary talent. However, it was also marked by a politically charged analysis of his works.

The publishing house "Hodder and Stoughton" published English translations of "Farewell, Gulsary!" and "The White Ship," skillfully rendered by French and Feifer. The "Morning Star" newspaper introduced him as a significant literary figure to English readers, with critics such as M. Blumberg praising the philosophical depth and poetic qualities of his writing.

In the United States, Aitmatov's "Tales of Mountains and Steppes," "Jamila," and "The White Ship" were translated during the late 1960s and early 1970s. Notably, the "Crown" publishing house, while producing a large print run of "The White Ship," included a preface critical of socialist realism in literature, leading to a backlash from progressive American critics. On a positive note, R. Kiffer warmly celebrated Aitmatov's literary achievements, drawing parallels between scenes from "Farewell, Gulsary!" and the finest excerpts from Greek and French epic poems.

Facilitating mutual understanding, the first Soviet-American writers' meeting in Moscow in 1978, initiated by the "Saturday Review" and "Foreign Literature" journals, emphasized Aitmatov's significant role in the global literary landscape. It highlighted the fusion of both national and international elements in his works and his profound sense of responsibility for the world's destiny, underscoring his inherent humanity.

Prominent Kyrgyz literary scholar A. Akmatolieva offers a detailed analysis of the translations of the writer's works in her article "Ch. Aitmatov's Works in Foreign Languages (Akmatoliev A. 4; Akmatoliev 4). It is worth noting that Chyngyz Aitmatov's works reached a wide, comprehensive, and complete audience, capturing the world through his literary mastery.

Indeed, Chyngyz Aitmatov's literary works have transcended national boundaries and have become part of world literature. The study of the translation of Aitmatov's stories and novels into foreign languages remains an open and fascinating area of research that holds great interest for both the theory and practice of translation. Aitmatov's unique blend of storytelling, rich cultural themes, and universal human values makes his works a valuable contribution to global literature, and the challenges and nuances of translating his works into various languages continue to be a subject of scholarly exploration and cultural exchange (Duishembieva 2018, 19).

The Turkic ethno-cultural vocabulary in the works of the famous Kyrgyz writer Chyngyz Aitmatov is a representation of the national culture intrinsic to this ethnic community. In his novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years", the word "mankurt" takes center stage with its national and ethnic connotations. Aitmatov's portrayal of the mankurt image in this novel was so convincing that it not only ingrained itself in the collective consciousness but also found roots in other languages. The identification and explanation of the linguistic, historical, and ethnographic facts associated with the use of the term "mankurt" in literary texts are crucial for understanding the content, ideological significance, and artistic originality of the work.

The translation of Aitmatov's works into other languages can indeed be viewed as a form of public diplomacy aimed at introducing Turkic peoples, especially the Kyrgyz people, to the world while incorporating new concepts.

These translations play a role beyond literature. They offer an opportunity to share the cultural values and worldviews of the Kyrgyz people and, in a broader sense, Turkic peoples. At the same time, these translations of Aitmatov's works, enriched with new concepts and intellectual depth, become an important tool of public diplomacy.

These translations enable the rich concepts and symbols in Aitmatov's works to be conveyed to an international readership accurately. For instance, the term "mankurt" is a concept deeply rooted in Kyrgyz culture, and translating such terms correctly can help international readers understand these cultural elements. This, in turn, is a way to share the cultural diversity and richness of Turkic peoples with a broader audience.

Furthermore, Aitmatov's works address universal themes such as human rights, environmental protection, and social justice. These themes can be used to draw attention to issues that people worldwide face and provide a platform for international cooperation. Therefore, translations of Aitmatov's works can also be seen as a tool for addressing significant global issues.

Translating Aitmatov's works into other languages serves not only a literary purpose but also functions as a cultural bridge. These translations contribute to public diplomacy by introducing the cultural heritage of Turkic peoples, facilitating discussions on universal issues, and providing a platform for international cooperation.

Conclusion

The main themes explored in Chyngyz Aitmatov's works are indeed intertwined with cultural diplomacy and play a significant role in intercultural communication. Aitmatov's writings often delve into universal themes that transcend cultural boundaries, making them effective tools for cultural diplomacy and fostering cross-cultural understanding. Here are some of the key themes and their connection to cultural diplomacy:

Humanism and Universal Values: Aitmatov's works often emphasize the importance of universal human values such as love, compassion, and understanding. These themes resonate with readers from different cultural backgrounds and serve as a common ground for dialogue and empathy.

Cultural Heritage and Identity: Aitmatov's exploration of cultural heritage and identity, especially in the context of Central Asia, sheds light on the richness of diverse cultures. His writings help outsiders gain a deeper appreciation for the cultural nuances of the region.

Environmental Concerns: Aitmatov's environmental themes, like those in "The Day Lasts More Than a Hundred Years," have global relevance. They highlight the interconnectedness of environmental issues and the need for international cooperation to address them.

Historical Reflection: Some of Aitmatov's works, like "Jamila," are set against the backdrop of historical events. They provide insights into the history and experiences of Central Asian peoples contributing to a better understanding of the region's history and its place in the world.

Peace and Conflict Resolution: Aitmatov's works often advocate for peace and reconciliation advocating for dialogue over conflict. These themes align with the goals of cultural diplomacy in promoting peaceful relations between nations.

Translation and Cross-Cultural Exchange: The translation of Aitmatov's works into multiple languages facilitates cross-cultural communication. It allows readers worldwide to access his stories, fostering a sense of connection and shared human experiences.

Chyngyz Aitmatov's works address universal themes that resonate with people from diverse cultural backgrounds. They serve as bridges between cultures, promoting intercultural dialogue, understanding, and cooperation. Through his literary contributions Aitmatov has played a significant role in cultural diplomacy and the promotion of global harmony.

In the context of cultural diplomacy, Chyngyz Aitmatov's literary works take center stage, addressing essential themes that transcend cultural boundaries. Aitmatov's storytelling traverses universal human experiences, making his writings invaluable tools for fostering intercultural communication and understanding.

Chyngyz Aitmatov stands out as a prominent figure in Turkic people literature demonstrating his role as a cultural diplomacy actor for the Turkic world through his literary works. Aitmatov's contributions extend beyond the realm of literature exerting a significant influence not only on the literary scene but also on the cultural diplomacy of the Turkic world. His works possess not only literary value but also a profound commitment to Turkish culture, history, and human relationships.

One of Aitmatov's most renowned works, "The Day Lasts More Than a Hundred Years", serves as a masterpiece that delves into the challenges faced by the Kyrgyz people, societal transformations, and interpersonal relationships. This novel not only explores the intricacies of Kyrgyzstan but also resonates with the depths of Turkish culture, simultaneously touching upon universal themes such as human rights, justice, love, and tolerance. Aitmatov skillfully intertwines these universal themes with the rich culture of the Turkic world.

Aitmatov's works serve as a crucial source for understanding the history, culture, and human connections within the Turkic world. His literary creations contribute to a shared understanding of the common past, values, and cultural ties among Turkic peoples. This aspect positions Aitmatov as an actor in the cultural diplomacy of the Turkic world.

The author's works not only facilitate an understanding of the shared history among Turkish people but also build bridges with other cultures. Aitmatov promotes understanding and tolerance between different cultures in his works, thereby making a positive contribution to cultural diplomacy.

Chyngyz Aitmatov's literary works transcend being mere literary masterpieces; they serve as essential sources for comprehending the cultural richness, history, and human relationships within the Turkic world.

Consequently, Aitmatov can be acknowledged as a writer who plays a crucial role in the cultural diplomacy of the Turkic world.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*Chyngyz Aitmatov's Works as a Soft Power Element of the Turkic World*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- A. Cropley (2023) *Qualitative Research Methods: A Practice-Oriented Introduction*. Bucharest: Editura Intaglio.
- Aitmatov, C. (1983) *The Day Lasts More than a Hundred Years*. Indiana University Press.
- Aitmatov, C. (2007) *Jamilia*. Translated by James Riordan, Telegram, 2007.
- Aitmatov, C. (2011) *The Mother's Field by Book Fans Book Fans* - Issuu. 5 Apr. 2011, https://issuu.com/bookfans/docs/the_mother_s_field
- Aitmatov, C. (2015) *The White Steamship*. Translated by Max Ellison Thompson, University of Arkansas, Fayetteville.
- Aitmatov, C. (2018) *The First Teacher*. Edited by Rahima Abduvalieva, Translated by James Riordan, 1st edition, BookBaby.
- Akmataliev, A. (1998-Mart) Ch. Aitmatov's Works in Foreign Languages. *Leninbil Jash*.
- Akmataliev, A. (Ed.) (2018) *Aitmatov Entsiklopediiasy: Portretter, Ilimii Makalalar, Maekter, ESKERUÜÖR, Yrlar, Kattar, Maahymattar, Dokumentter, Suröttör* Zh.b. Ekinchi basylyshy, Turar, 2018.
- Alexey, M. (2012) *Kyrgyzstan: A White Ship Amidst the Ice of Post-Soviet Authoritarianism*. Carnegie Moscow Center, 2012. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/resrep26713>
- André, L. (2002) *Translation/History/Culture: A Sourcebook*. 1st ed, Taylor and Francis.
- Apyshev, M. (2010) *Fenomen Dvuuäzÿchüä: Chingiz Aitmatov i Mar Baïdzÿhiev* (Bilingvizm v Khudozhestvennom Tvorchestve). publisher not identified.
- Bakaşova, Ž. K., Aysarakunova, Ž., Smanova, È., Suhomlinova, O. S., & Kyrgyz Respublikasynyn Uluttuk Kitepkanasy (Ed.). (2019). *Aitmatov aalamy: Bibliografjalyk enciklopedija = Vselennaja Aitmatova* (4.-basylyşy bs). Poligrafbumresursy.
- Caymaz, E., Büyüksağnak, Y. B., & Özsoy, B. (2021). National Polar Research as a Manifestation of Turkey's Soft Power. *Bilig*(99), 27-53. <https://doi.org/10.12995/bilig.9902>
- Çınar, Y., & Uzun, Y. U. (2023). Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 141-156.
- Darbanov B. E. (2014). Some Features of the Perception of Ch. Aitmatov's Works of Art in Russia and Abroad. *JAMU Jarchysy*, 1. [https://doi.org/YAK: 809.434.1\(575.2\)\(043.3\)](https://doi.org/YAK: 809.434.1(575.2)(043.3))
- Demchenko. L. N. (2014) Creativity of Chingiz Aytmatov in the Aspect of Artistic Anthropology. *Filologiya i Chelovek*, vol. 1, no. 1, p. 1.
- Duishembieva, A. N. (2018). Ch. Aitmatov's Creativity in n. Shneidman's Assessment. *Philology. Theory & Practice*, 8, 17-20. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2018-8-1.3>
- Erkan, T., & Nergiz, C. (2024). Türk Devletler Teşkilatının Rus Basımına Yansıması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(2), 1005-1020. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1455344>
- Erzen, M. Ü. (2012) *Kamu Diplomasisi*. Derin Yayınları.
- Hancock, B., Ockleford, E., & Windridge, K. (2009). *An Introduction to Qualitative Research. Qualitative Research*.
- Hennink, M., Hutter, I., & Bailey, A. (2011). *Qualitative research methods* (1. publ). Sage.
- Gachev, G. D., et al. (1989). *Chingiz Aitmatov: V Svete Mirovoi Kul'tury*. Adabiüät.
- Kabar.kg. (2018-Dec.) *Aitmatov is a writer after Shakespeare and Tolstoy whose works have been translated a lot.* Kabar.kg, 7 Dec. 2018, <http://kg.kabar.kg/news/aitmatov-chyngarmalary-k-p-kotorulgan-shekspir-menen-tolstoidon-kiinki-zhazuuchu-iunesko/> Accessed 11 Nov. 2023.
- Kinogid.ru (nd.)“Krasnoe qbloko. Na reke Baydamtal chitat' onlayn, Chingiz Aytmatov., <https://knigogid.ru/books/505371-krasnoe-yabloko-na-reke-baydamtal/toread> Accessed 10 Nov. 2023.
- Kömür, G. (2020) Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi.: : International Journal of Politics and Security (IJPS), vol. 2, no. 3, p. ss.89-115, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/1099895>
- Lefevere, A. (1992). *Translation--history, culture: A sourcebook*. Routledge.

- Longan, N. (ty.) *Jamila (Jamilá) by Chingiz Aitmatov, 1959*. Encyclopedia.Com. <https://www.encyclopedia.com/arts/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/jamila-jamila-chingiz-aitmatov-1959>. Accessed 10 Nov. 2023.
- Malashenko, A. (2012). Kyrgyzstan: A White Ship Amidst the Ice of Post-Soviet Authoritarianism. *Carnegie Moscow Center*. <https://www.jstor.org/stable/resrep26713>
- Mozur, J. P. (1982) Chingiz Aitmatov: Transforming the Esthetics of Socialist Realism. *World Literature Today*, vol. 56, no. 3, 1982, pp. 435–39. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/40137211>
- Nye, J. S. (2008) Public Diplomacy and Soft Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, no. 1, Mar., pp. 94–109. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
- Pittman, R. H. (1988) Chingiz Aytmatov's 'Plakha': Novel in a Time of Change. *The Slavonic and East European Review*, vol. 66, no. 3, pp. 357–79. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/4209810>
- Snow, N., Taylor, P. M., & Annenberg School for Communication (Ed.). (2009). *Routledge handbook of public diplomacy*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Snell-Hornby, M. (1988) Translation Studies: An Integrated Approach. *John Benjamins Publishing Company*, DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1075/z.38>
- Teddlie, C. and Yu, F. (2007). Mixed methods sampling: A typology with examples. *Journal of mixed methods research*, 1(1), 77-100.
- Ukubaeva, L. (2018) *Chyngyz Aitmatov*. 2nd ed., Turar.
- Ünal, U. (2016a) *Kamu Diplomasisi*. Gazi Kitap Evi, 2016.
- Ünal, U. (2016b) Uluslararası Stratejik İletişim Yönetimi Olarak Kamu Diplomasisinin Ülke İmajına Etkileri. (Doktora tezi) Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Wilss, W. (1996). *Knowledge and Skills in Translator Behavior*. John Benjamins Pub.
- Yağmurlu, A. (2019). Kültürel Diplomasi: Kuram ve Pratikteki Çerçevesi. *Selçuk İletişim*, 12(2), 1182-1210. <https://doi.org/10.18094/josc.596331>
- Yılmaz, R., (ed.) (2021) *Handbook of Research on Narrative Interactions*. IGI Global, publisher of timely knowledge.

A Bibliometric Analysis on The Development of The Second-Hand Market Literature Over the Last 30 Years

Ece ÖZER ÇİZER¹ ve şirin Gizem KÖSE²

Abstract

There is a growing interest in second-hand products among both researchers and practitioners. Therefore, this study aims to explore the growth of the second-hand market in the literature to enlighten the literature development on the subject. In this respect, a bibliometric examination of research in the literature on the notion of the second-hand market from the past to the present was performed. A total of 235 documents were examined for the study. The results show that second-hand consumption has emerged as a new type of consumer behavior, and later examined as a business model in the literature, and with the increasing importance of sustainability in both academic and practical fields, it has become a considerable consumption style. Second-hand products created an important market with more emphasis on the sustainability aspect. The most frequently repeated term in studies on the second is circular economy. Studies on second-hand clothing, collaborative consumption, sharing economy, and reuse concepts have increased in the last few years. The findings are intended to benefit both the literature and second-hand retailers.

Keywords: Second-Hand Market, Second-Hand Consumption, Sustainability, Bibliometric Analysis

İkinci El Pazarı Literatürünün Son 30 Yıldaki Gelişimi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz

Özet

Hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar tarafında, ikinci el ürünlere artan bir ilgi bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, konuyla ilgili literatür gelişimine ışık tutmak için literatürdeki ikinci el pazarının gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda literatürde ikinci el pazarı kavramı üzerine geçmişten günümüze yapılan çalışmalar üzerinden bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Çalışma için toplam 235 doküman incelenmiştir. Sonuçlar ikinci el tüketimin yeni bir tüketici davranışı türü olarak ortaya çıktığını ve daha sonra literatürde bir iş modeli olarak incelendiğini ve sürdürülebilirliğin hem akademik hem de uygulama alanlarında artan önemi ile birlikte hatırı sayılır bir tüketim şekli haline geldiğini göstermektedir. İkinci el ürünler stil ve sürdürülebilirlik yönünü daha fazla vurgulayan önemli bir pazar yaratmıştır. İkinci el üzerine yapılan çalışmalarda en sık tekrarlanan terim döngüsel ekonomidir. İkinci el giyim, işbirlikçi tüketim, paylaşım ekonomisi ve yeniden kullanım konularında yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Sonuçların hem literatüre hem de ikinci el perakendecilerine katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İkinci El Pazarı, İkinci El Tüketim, Sürdürülebilirlik, Bibliyometrik Analiz

Atıf İçin / Please Cite As:

Özer Çizer, E., & Köse, ř. G. (2024). A bibliometric analysis on the development of the second-hand market literature over the last 30 years. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1364-1378. doi:10.33206/mjss.1327596

Geliş Tarihi / Received Date: 14.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.03.2024

¹ Arş. Gör. – Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ece.ozerc@icloud.com,

 ORCID: 0000-0002-8597-2073

² Dr. Öğr. Gör. - MEF Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, siringizemkose@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4075-7166

Introduction

The movement towards more sustainable production and consumption brings various business models and new markets. It is seen that the importance of the second-hand market is gradually increasing with the positive attitude toward sustainability and economic changes. In the journey from traditional business models to more sustainable business models, the circular economy is important for both production and consumption processes. A circular economy (CE) is a viable alternative to the linear model of production and consumption (Vidal-Ayuso et al., 2023). The circular economy represents a dual-loop regenerative system that prioritizes the efficient utilization of resources within the ecosystem, aiming to optimize both environmental and economic performance (Alhawari et al., 2021). The consumerist ideology, which has long favored throwaway goods and novelty, has come under increasing pressure from theories and methods that tout the advantages of more responsible and environmentally friendly forms of consumption (Bohlin, 2019). Extending the life of products by reselling them in the second-hand market, access-based consumption which can be defined as a mode of consumption where individuals do not physically own a product but can access and use it when needed (Fritze et al., 2020), and collaborative consumption through sharing platforms are included in these alternative models (Edbring et al., 2016). The second-hand market, which initially consisted only of flea markets and antique markets, later became a trend that made resale, repair, and recycling acceptable. In this context, second-hand shopping is defined as "purchasing second-hand objects through ways and places of exchange that are generally different from those for new products" (Guiot & Roux, 2010). Second-hand consumption is not just about ownership but also involves purchasing and consuming a possession (Turunen, & Leipämaa-Leskinen, 2015).

Second-hand retail has grown steadily because of customer and industry changes, forcing traditional retailers to respond (Ferraro et al., 2016). For instance, the global market for second-hand clothing was projected to be worth 177 billion dollars in 2022. According to projections, this amount will increase quickly over the next few years, nearly doubling between 2022 and 2027 to reach a value of 351 billion dollars (Smith, 2023). In general, it is predicted that the second-hand market will grow at a compound annual growth rate (CAGR) of 13.6% between 2023 and 2031, reaching 1.3 trillion dollars by the end of that year (Transparency Market Research, 2023). Understanding the second-hand market is paramount in the broader context of sustainability and economic changes due to its pivotal role in resource conservation, waste reduction, and overall environmental impact.

The research questions within the scope of the study are as follows:

RQ1: How does the change occur in scientific studies related to the second-hand over the years?

RQ2: Which are the most influential journals about the second-hand?

RQ3: In which country's studies is there more citation regarding the second-hand?

RQ4: Which countries stand out in terms of the number of scientific publications in this field?

RQ5: What are the prominent topics related to second-hand?

RQ6: Which topics have been most frequently studied together?

RQ7: How are the relationships between the interest and development levels of the topics emerging in the second-hand field?

RQ8: What are the prominent popular research themes related to the second-hand?

In this context, this study aims to explain the development of the concept by revealing the last 30 years of the second-hand market. In addition, it is aimed to present a holistic perspective by examining which concepts of the second-hand market are considered together.

Literature Review

There are two main approaches to second-hand consumption which consist of disposing of possessions and acquiring used possessions. These two viewpoints are connected in the consumption cycle and they sustain the cycle (Arnould & Thompson, 2005). In addition, buying second-hand products online is considered a form of participation in the sharing economy (Özdoğan & Özkul, 2021).

Second-hand purchasing motivation is an important research area in the second-hand literature. Avcı & Yıldız (2023) explored online second-hand product purchase motivations in a Turkish sample and found that economic, convenience, and ideological motivations affect online repurchase intention. Another study points out that hedonic dimensions and environmental and financial advantages are the antecedents of online second-hand buying (Brand et al., 2023). According to a survey conducted on the furniture industry, attitudes towards buying second-hand furniture are extremely positive. The study shows that the main motivations for secondhand consumption are economic reasons, the desire to be unique, environmental reasons, and others (quality, non-availability, enjoyment, and design). Fashionability is also a motivation to buy second-hand, a study found that fashion drives customers when they shop for second-hand products (Ferraro et al., 2016). Another research on luxury second-hand products shows that economic reasons, originality, and self-extension are the antecedents of attitudes toward luxury second-hand purchasing (Tangri & Yu, 2023). A study examined second-hand consumption together with vintage consumption. The results show that fashion involvement and nostalgia proneness are predictors of vintage consumption whereas frugality is the primary motivator of second-hand consumption (Cervellon et al., 2012).

In the literature, scales have also been developed to measure motivations for second-hand consumption. Guiot & Roux (2010) developed a scale to measure second-hand shoppers' motivation to shed light on the factors that lead to buying second-hand. Their scale consists of economic, recreational, and critical dimensions. The critical dimension includes attitudes toward conventional market structure together with ethical and ecological considerations. Economic motivations are grouped under looking for a fair price and the gratifying function of pricing. On one hand, searching for hidden treasure, originality, human interaction, and nostalgic enjoyment belongs to the recreational dimension. In addition, Padmavathy et al. (2019) focused on online second-hand shopping motivation and developed a scale for understanding consumers' motivation to be involved in second-hand purchasing through consumer-to-consumer selling platforms. Their findings show that online consumers' motivation includes economic motivation (price orientation, bargaining power, and critical orientation), convenience motivation (usefulness and ease of use), and ideological motivation (need to be unique, nostalgia, trust, and assurances).

Sustainability is a significant dimension of second-hand purchasing. Literature also shows the importance of sustainability for the second-hand market. Some studies approached the issue from a values perspective. Xu et al. (2014) explained perceived values associated with second-hand purchasing as economic, hedonic/ treasure hunting, uniqueness, and environmental values. Other research also found that environmental value is positively related to attitude towards second-hand together with emotional value (Koay et al., 2022). Other studies also integrated sustainability into second-hand research. A study found that environmental aspect and importance of sustainability are also valid for luxury second-hand consumption (Turunen, & Leipämaa-Leskinen, 2015). Recent studies' findings are in line with prior results. One study demonstrates that three main predictors of consumers' attitudes towards buying second-hand from sharing economy platforms are reported as perceived sustainability, economic motivations, and stepping back from the traditional consumption system (Styvén & Mariani, 2020) while another study proves that financial benefit, sustainability, trust, eWOM, and price sensitivity influences intention to use second-hand e-fashion websites (Özer Çizer & Mucan Özcan, 2021).

Emotions also play an efficient role in selling and acquiring second-hand products. Donating or reselling an item that people are attached to doesn't have to be in opposition to strong feelings for it. Instead, the ability to let go of worn items in a way that is equally compassionate and responsible, through reuse channels is also caring (Bohlin, 2019). In addition, when the second-hand item is a luxury product, consumers attach deeper meaning to the products, and the owners might form more imminent relationships when compared to new products (Turunen, & Leipämaa-Leskinen, 2015). A study focused on whether second-hand platforms encourage indulgent consumption and found that consumers who are materialistic and ecologically conscious are more likely to give in to temptation because these platforms provide explanations that lessen the cognitive dissonance associated with purchasing (Parguel et al., 2017).

Studies also researched the barriers to second-hand purchasing. The barriers are shown as concern for hygiene and pests, together with the attraction of new products (Edbring et al., 2016). Health concerns and social concerns are other barriers (Özkaya & Kazançoğlu, 2021). In fact, social embarrassment has the most detrimental impact on second-hand clothing consumption (Silva et al. 2021). Supporting those results, another study underlines that financial, aesthetic, and social risks are antecedents of purchase

intention for second-hand consumers (Koay et al., 2022). Especially when purchasing second-hand products from digital platforms, trust problems, and health and hygiene issues also create a barrier by increasing the product-based risk perception (Yıldırım & Karadere, 2023). In addition, unfamiliarity and materialism were also found as hindering factors for online second-hand purchasing (Brand et al., 2023).

There is a limited number of studies on the second-hand market. In their study focusing on second-hand clothing, Corboş et al. (2023) underlined the significance of research on consumer behavior in sustainable fashion. The study has categorized the second-hand clothing literature into four groups. The first group focuses on various aspects and challenges associated with sustainable fashion, circular economy practices, and the consumer perspective. The second group concentrates on business models related to the subject, while the third group is centered around consumption patterns, design approaches, and information technology. In the fourth group, topics such as purchasing behavior and the role of second-hand clothing in promoting sustainable practices take prominence.

Research Methodology

The aim of this study is to reveal the general view of the research in the literature on the concept of second-hand from past to present. For this purpose, the bibliometric analysis method was used to examine the reflections of the concept of second-hand in the literature. Bibliometric analyses are frequently preferred methods for examining and analyzing large volumes of scientific data (Donthu et al., 2021). Bibliometric studies offer an overview of the literature, which facilitates the understanding of the information contained in it, the mapping of data, the identification of gaps in it, and the generation of new research ideas (Haba et al., 2022; Donthu et al., 2021). So bibliometric analysis was utilized within the parameters of this study to generate an overview of the literature that uses the concept of the second-hand.

The bibliometric analysis was designed to be compatible with the aims and research questions of the study. As seen in Table 1, source-database selection was first made to create the data set. Web of Science was chosen as the database because it is comprehensive, accessible, and has high-quality standards. The data set was created by selecting and downloading studies containing the keywords ["second-hand*" or "secondhand*" or "second-hand*"] AND ["product*" or "good*" or "mobile phone*" or "market*" or "cloth*" or "shop*" or "store*" or "platform*" or "business*" or "purchase*" or "website*" or "app*" or "car*"] between 1993 and 2023. The citation topics meso was chosen as a 6.3. management. There was a total of 235 documents. There are 189 articles, 27 proceedings papers, and 19 additional items in the research data. The R Studio analytic tool was used to do a bibliometric analysis of research data. "Change.txt" and "Remove.txt" files were created to clean the data set. Synonymous words in the "Change.txt" file; Singular and plural words have been added. Duplicate and incorrect entries were detected and added to the "Remove.txt" file. The files were uploaded to the Biblioshiny web interface before analysis.

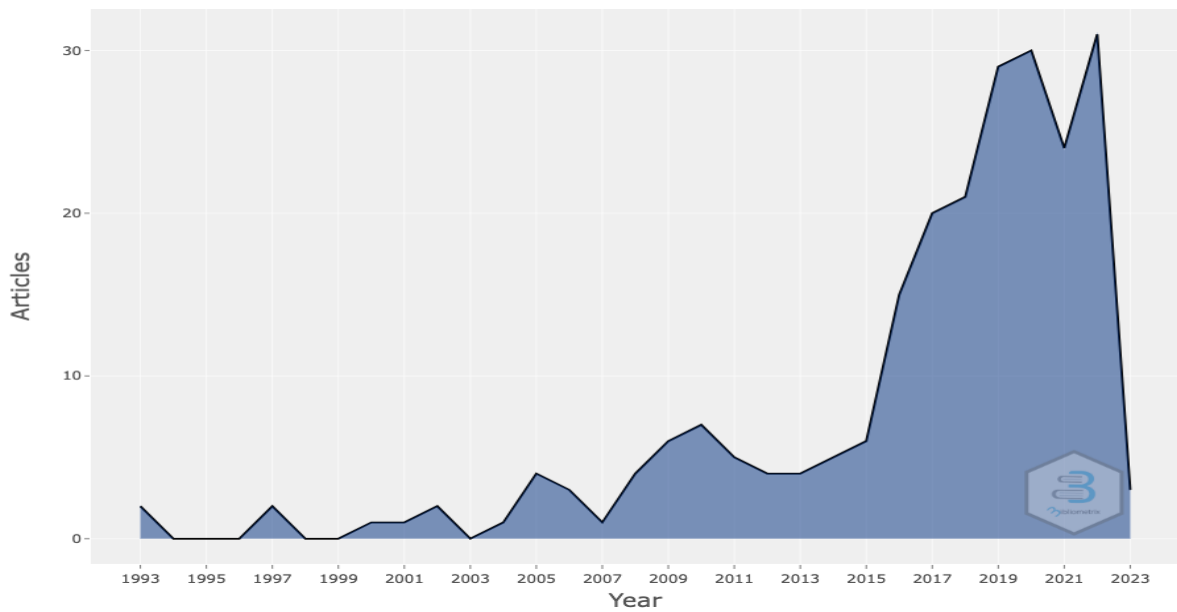
The evaluative technique and relational technique were used for data analysis. Performance analyses revealing the scientific work production volume and quantity of countries, authors, and journals and the impact of highly cited studies were carried out within the scope of the evaluation technique. Within the scope of the relational technique, co-occurrence network analysis of words used to reveal the topics studied together in the literature, network analysis for the thematic map, word analysis for word cloud, and trending topics were applied. Bibliometric analysis was applied to the data set using the RStudio analysis program and the Bibliometrix package.

Table 1. Research Overview

Research Questions	Resource Selection	Data Cleaning	Data Analysis	Analysis Technique	Research Outputs
RQ1: How does the change occur in scientific studies related to the second-hand over the years?	Keywords: TOPIC (Title Abstract Author Keywords Keywords Plus):		Evaluative	Performance Analysis: Scientific Publication Production by Year	RO1: Scientific Article Production by Year
RQ2: Which are the most influential journals about the second-hand?	(TOPIC): "second-hand*" or "secondhand*" or "second-hand*" AND (TOPIC): "product*" or "good*" or "mobile phone*" or "market*" or "cloth*" or "shop*" or "stor*" or "platform*" or "business*" or "purchas*" or "website*" or "app*" or "car*"		Evaluative	Performance Analysis: Number of Documents	RO2: Most Relevant Sources
RQ3: In which country's studies is there more citation regarding the second-hand?			Evaluative	Performance Analysis: Number of Documents	RO3: Country of Corresponding Author
RQ4: Which countries stand out in terms of the number of scientific publications in this field?		Change.txt: Synonyms; singular and plural words	Evaluative	Performance Analysis: Total Number of Citations by Country	RO4: Most Cited Countries
RQ5: What are the prominent topics related to second-hand?		Remove.txt: Duplicate and incorrect entries	Evaluative	Word Cloud: Word Analysis	RO5: Word Cloud, Word Tree
RQ6: Which topics have been most frequently studied together?	Resource: Web of Science		Relational	Thematic Map: Network Analysis	RO6: Thematic Map - Clusters
RQ7: How are the relationships between the interest and development levels of the topics emerging in the second-hand field?	Time Period: 1993-2023 Language: English Type: All		Relational	Thematic Map: Network Analysis	RO7: Thematic Map - Quarters
RQ8: What are the prominent popular research themes related to the second-hand?	Total: n=235		Relational	Trending Topics: Word Analysis	RO8: Trend Topics

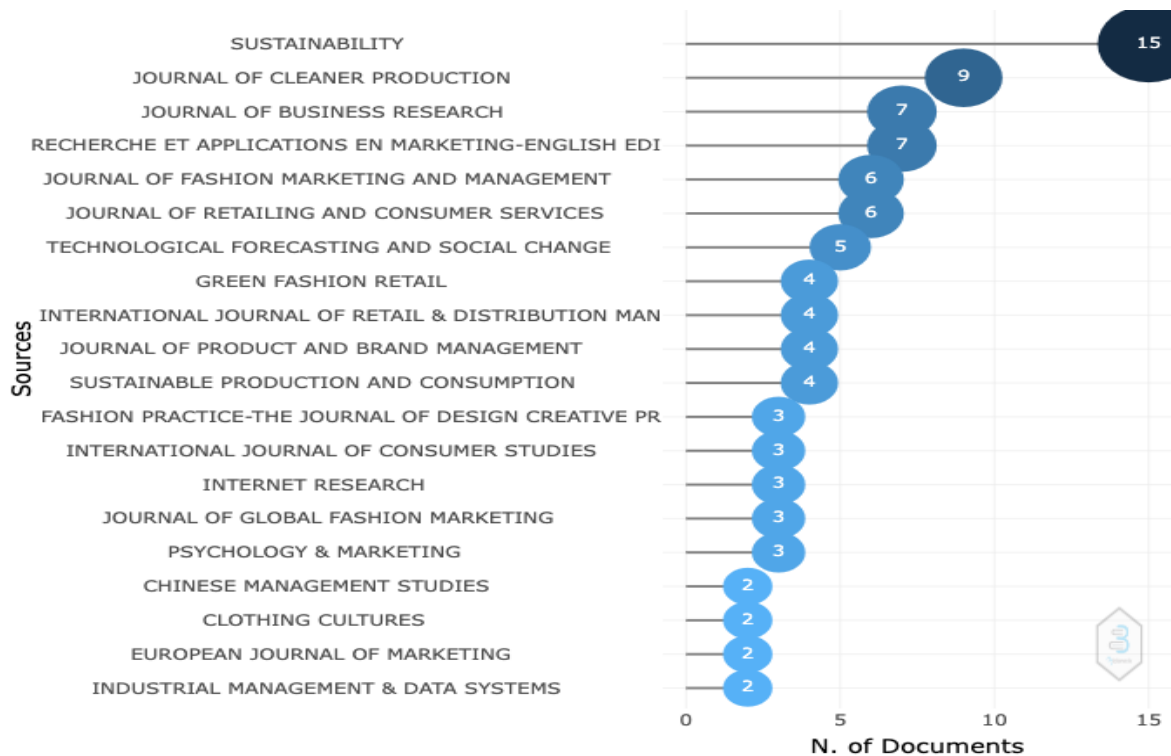

Findings

Figure 1. Article Production by Year

Performance analysis was conducted to answer RQ1. According to the analysis results, the distribution of the studies by year is shown in Figure 1. Figure 1 shows that the first research on "second-hand" was presented in 1993. Furthermore, the number of studies expanded rapidly, beginning in 2015 and reaching a peak in 2022.

Figure 2. Most Relevant Sources

The performance analysis findings obtained by analyzing the total number of documents in order to reveal the most relevant sources regarding second-hand studies in line with RQ2 are shown in Figure 2. The most popular scientific journals, according to the most relevant sources, are "Sustainability", "Journal of Cleaner Production" and "Journal of Business Research".

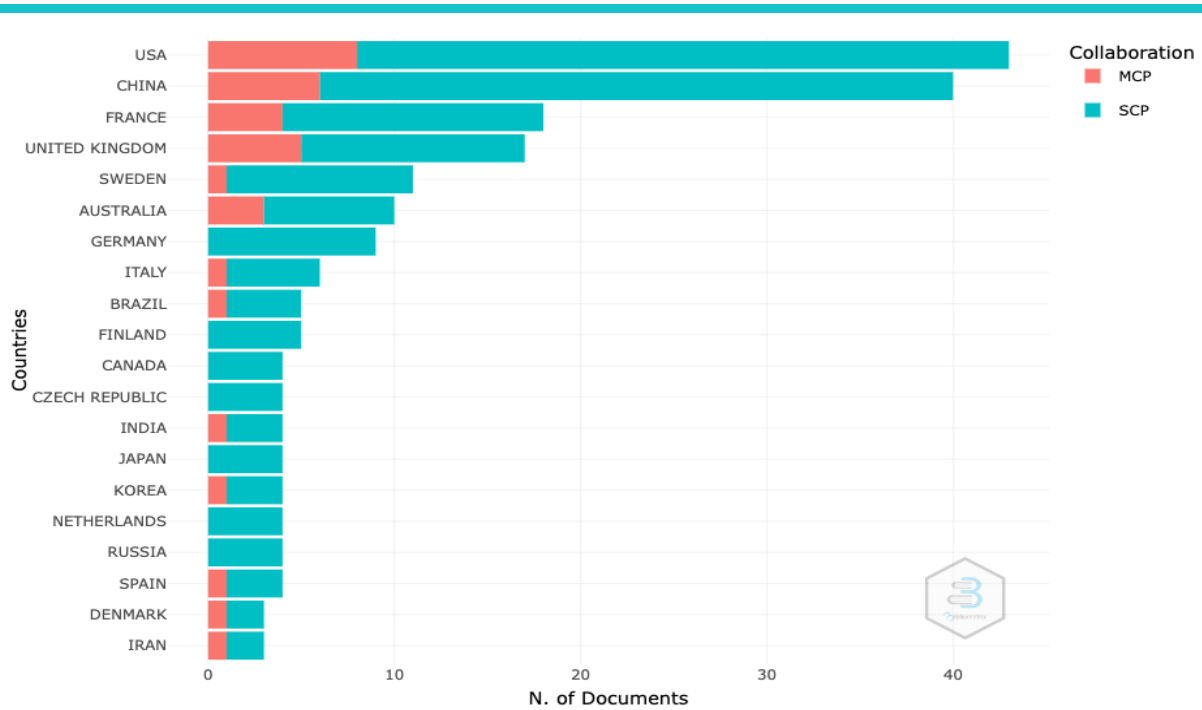

Figure 3. Country of Corresponding Author

To reveal the most relevant countries for second-hand studies in line with RQ3, the performance analysis findings obtained by analyzing the total number of documents belonging to the responsible authors are shown in Figure 3. Figure 3 shows that the country with the most publications is the United States. The United States is followed by China, France, and the United Kingdom, in that order. While the green color in the table indicates that the broadcasts are produced in a single nation, the orange indicates that the broadcasts are made in many countries.

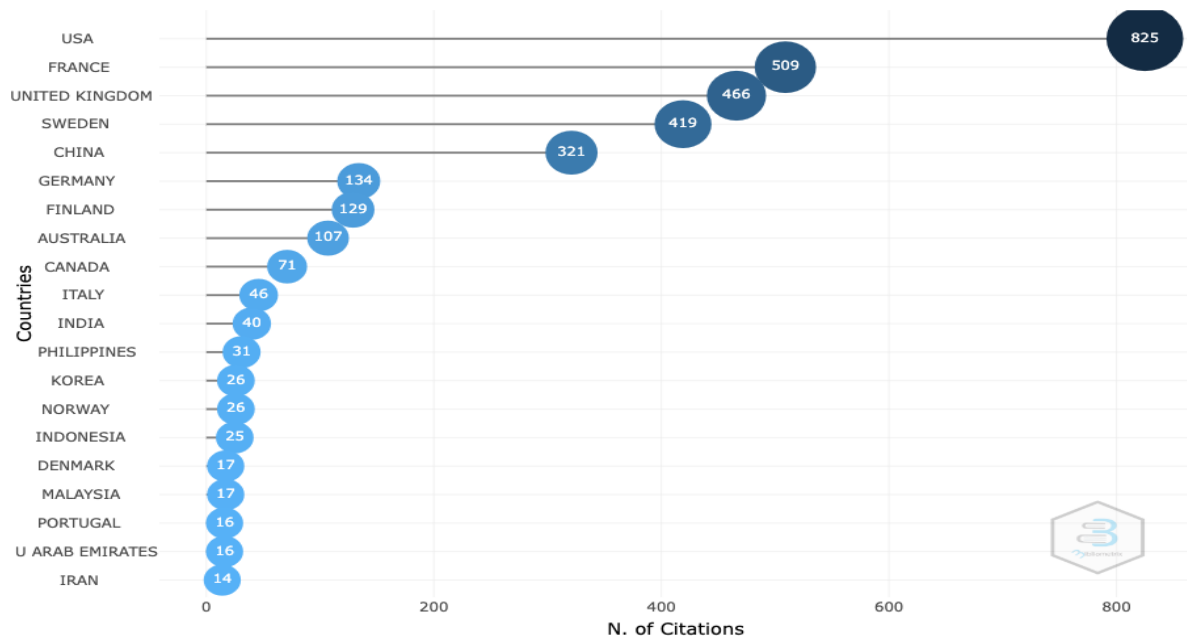

Figure 4. Most Cited Countries

Figure 4 displays the results of the performance analysis, which was conducted to determine which nations had the highest number of citations for retrospective studies in accordance with RQ4. According to Figure 4, the most referenced articles in research on "second-hand" are provided by writers from the United States, France, the United Kingdom, and Sweden, in that order.

Figure 5. Word Cloud

Word cloud analysis is a method used to identify the most studied and prominent topics in a data set. According to Kulevicz et al. (2020), the word cloud's dominating terms serve as a concise summary of large data and expose the data set's underlying information. The most frequently occurring terms in the studies included in the word cloud data set (RQ5) are displayed in Figure 5. The size of the keyword in the word cloud rises in tandem with its frequency within the data set. The most recurrent terms in the data set were evaluated in Figure 5. Words like "circular economy", "business model", "luxury", "fashion" and "reuse" are often used in publications.

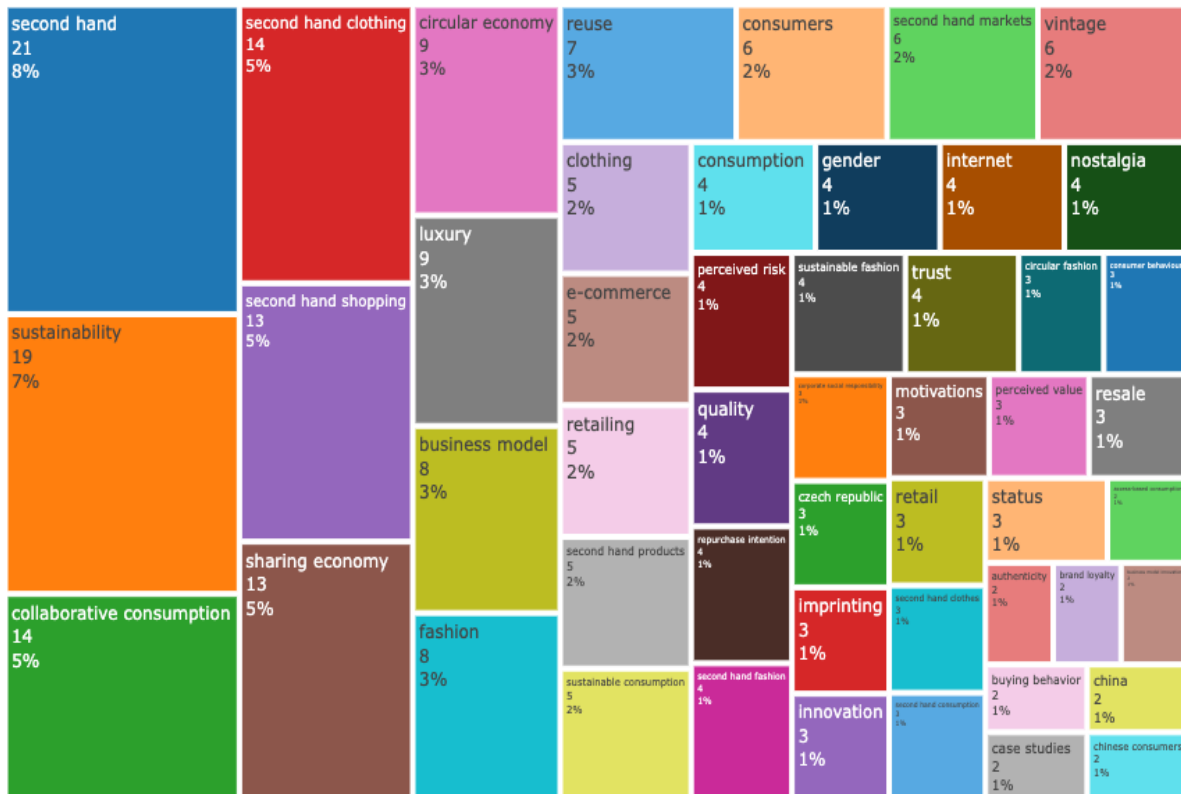

Figure 6. Word Tree

The frequency distribution of the terms is displayed in order in the word tree depicted in Figure 6. Word Tree, like Word cloud, is one of the graphs put forward to explain RQ5. Aside from the main words in the word cloud "second-hand", "sustainability", "collaborative consumption", "second-hand clothing", "second-hand shopping" and "sharing economy" are widely explored in academic literature.

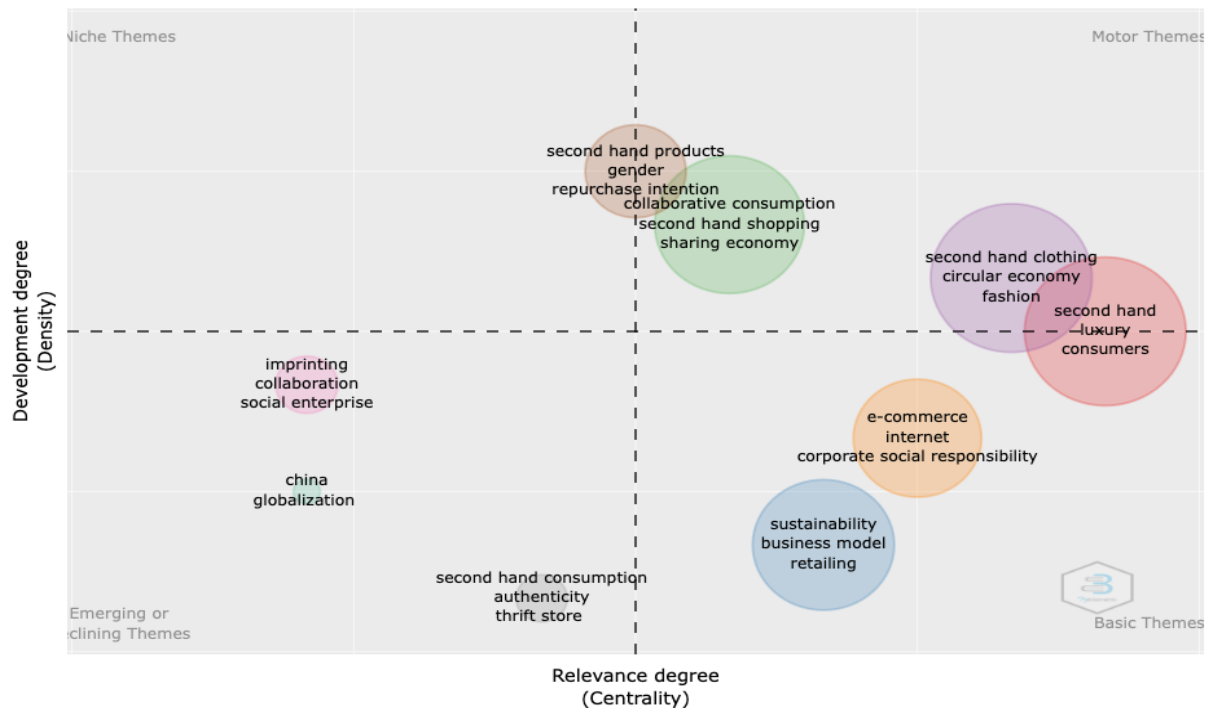

Figure 7. Thematic Map

Figure 7 depicts a theme map separated into four topological sections based on density and centrality in the research (RQ6). The upper right section contains "motor" motifs with great intensity and centrality, organized into four clusters. Each cluster's subjects allude to issues that are regularly explored together in the literature. The first group consists of "collaborative consumption", "second-hand shopping" and "sharing economy"; the second cluster includes "second-hand clothing", "circular economy" and "fashion". The third cluster between niche themes and motor themes includes "second-hand products", "gender" and "repurchase intention". This cluster illustrates specific and underrepresented issues that are areas of rapid development. If this cluster's topics are studied more frequently, this cluster can move to the motor themes. The fourth cluster between motor themes and basic themes include "second-hand", "luxury" and "consumers". The study of topics in this region is very important for future research. Therefore, further work is required (RQ7).

Themes in the lower left section have a low centrality and density. This area has three clusters. The initial cluster of this area comprises "imprinting", "collaboration" and "social enterprise" topics; the second cluster includes "China" and "globalization"; the third cluster includes "second-hand consumption", "authenticity" and "thrift store" topics. This section of the thematic map now includes themes with a decreasing trend.

Finally, the key themes are displayed with high centrality but low intensity in the lower right quadrant. This field has two clusters. This region's initial cluster comprises "e-commerce", "internet" and "corporate social responsibility"; the second includes "sustainability", "business model" and "retailing". These topics in this section allude to the overall significance of the research.

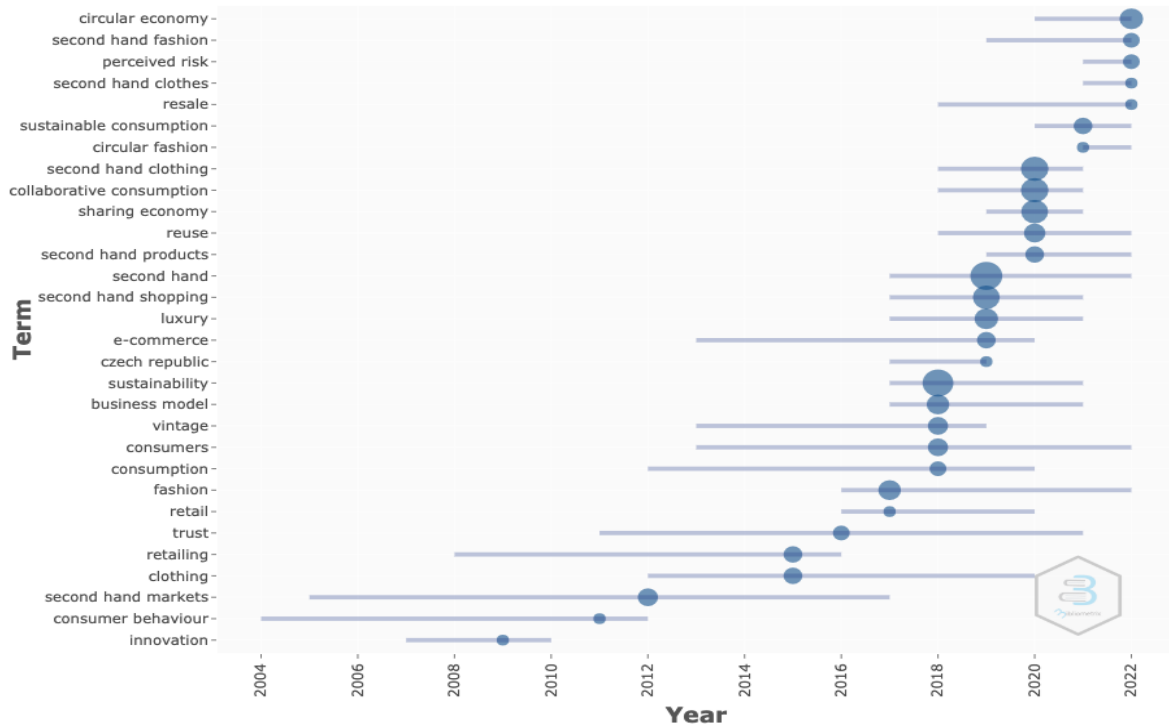

Figure 8. Trend Topics

Studies on second-hand have been conducted in the literature since 2004. Figure 8 depicts the distribution of popular themes during the previous 18 years. During the first eight years, "innovation", "consumer behavior" and "second-hand markets" topics were studied. Between 2012 and 2018, the notions of "clothing", "retailing", "trust", and "fashion" were prominent. In 2018, the number of research on "sustainability", "vintage" and "business model" increased. Between 2018-2020, publications on "second-hand product", "second-hand", and "second-hand shopping" topics were produced. In 2020, there was an increase in studies on "second-hand clothing", "collaborative consumption", "sharing economy" and "reuse". Between 2020 and 2021, it is seen that "sustainable consumption" and "circular fashion" studies accelerated. After 2021 "circular economy", "second-hand fashion", "perceived risk", "second-hand clothes" and "resale" topics gain popularity (RQ8).

Conclusion

Increasing demand trends with the depletion of natural resources have brought new business and consumption models. One of the consumption models that reduces consumption and therefore resource use is second-hand consumption. Second-hand consumption, which stands out with its sustainable side, and the development of this market in the literature are the main subjects of this study.

The study aimed to examine the place and development of the second-hand market in the literature through bibliometric analysis. The first studies on secondhand consumption appeared in 1993 and the number of studies accelerated quickly starting in 2015. Firstly, it is noted that the data set's most frequently recurring words are "circular economy," "business model," "luxury," "fashion," and "reuse. The most frequently repeated term in studies on the second-hand is "circular economy." The term "circular economy" (CE) refers to the practice of using resources responsibly and continuously in an effort to support sustainable development (Moraga et al., 2019). Despite the world's population growth, the concepts of the circular economy offer the potential to drastically reduce the usage of natural resources (Romero-Hernández & Romero, 2018). Second-hand consumption is important for a circular economy because second-hand goods help to reduce waste and therefore protect resources, encourage sustainable consumption patterns, and build a more environmentally friendly economic system. When the world is in transition to more sustainable business models, the second-hand market should be considered together with its vital role in the circular economy. Business model is also one of the prominent words in second-hand literature. This is due to the fact that new sustainable business models and consumer habits are being developed to extend the lifecycle of goods (Gopalakrishnan, & Matthews, 2018). Second-hand consumption stands out as a business model in the literature. In addition, the word tree indicates that the

prominent words are "second-hand," "sustainability," "collaborative consumption," "second-hand clothing," "second-hand shopping," and "sharing economy." These concepts also highlight the sustainability aspect of the second-hand market while also indicating its role in collaborative consumption and sharing economy. In collaborative consumption, users engage in sharing activities such as lending, renting, trading, bartering, and swapping of products, services, space, or money (Möhlmann, 2015).

When the trend topics of the second-hand market are examined, it is seen that they have focused on different areas for 18 years. In the first 8 years, when the concept started to appear in the literature, the concept of second-hand was discussed together with the concepts of "innovation", "consumer behavior" and "second-hand markets". From this point of view, the concept was examined as a new concept that could lead to a change in consumer behavior in the first years of the literature since the concept is frequently examined in terms of consumer behavior. Between 2012 and 2018, the concepts of "clothing", "retailing", "trust", and "fashion" became a trend and they became more prominent. At this point, the clothing and fashion industry and retailing have an important place in second-hand literature. At the same time, trust, one of the most important variables in the intention to use the second-hand market, is one of the most prominent issues. In this context, it can be stated that the concept of second-hand has become a business model, and its sustainability-related aspect is emphasized more. Sustainability and environmental motivation are important issues for consumers who buy second-hand. The reflections of the increasing importance given to sustainability all over the world can also be observed in the second-hand market literature in 2020. In 2020, there was an increase in studies on "second-hand clothing", "collaborative consumption", "sharing economy" and "reuse". Studies focusing on sustainability continue to increase in 2021 as well. Between 2020 and 2021, the field of sustainability research in second-hand market studies has witnessed a discernible surge in scholarly investigations over the recent years. "Sustainable consumption" and "circular fashion" studies were the most popular subjects during this period. After 2021, while the sustainability aspect of the second-hand market continues, it has become more important to examine the perceived risks of second-hand consumption.

According to the thematic map analysis, "collaborative consumption," "second-hand shopping," and "sharing economy" are motor themes that are prominently present in the literature on the second-hand market, representing the most studied areas in this field. The most advanced clusters are found within these themes. "Second-hand clothing," "circular economy," and "fashion" studies also rank among the most advanced topics. However, "second-hand products," "gender," and "repurchase intention" are found in both niche and motor themes, indicating their presence in specific and underrepresented areas of research, while also being open to further development. On the other hand, "second-hand," "luxury," and "consumers" topics are present in both motor and basic themes. These internally developed themes hold high potential when connected with other topics. The topics of "imprinting," "collaboration," and "social enterprise," as well as "China," "globalization," "second-hand consumption," "authenticity," and "thrift store," show a lower level of development. Conversely, "e-commerce," "internet," and "corporate social responsibility," along with "sustainability," "business model," and "retailing," are advanced topics that maintain their importance in the field.

When the academic journals published on the second-hand market are investigated, "Sustainability", "Journal of Cleaner Production", and "Journal of Business Research" are seen as the journals with the highest number of publications on this subject. Sustainability and Journal of Cleaner Production are journals that generally publish sustainability-oriented studies, so it can be said that those journals are preferred due to the environmental aspect of secondhand consumption. When second-hand consumption started to be approached as a business model, the Journal of Business Research also became a choice to publish articles in this field. Upon doing a country based-analysis, it is seen that the countries USA, France, United Kingdom, Sweden, and China focused more on the second-hand market and most cited publications in studies on "second-hand" were published by authors from these countries.

The trend topics of the second-hand market are examined in the study and it is seen that they have focused on different areas for 18 years. In the first 8 years, when the concept started to appear in the literature, the concept of second-hand was discussed together with the concepts of "innovation", "consumer behavior" and "second-hand markets". From this point of view, the concept was examined as a new concept that could lead to a change in consumer behavior in the first years of the literature since the concept is frequently examined in terms of consumer behavior. Between 2012 and 2018, the concepts of "clothing", "retailing", "trust", and "fashion" became a trend and they became more prominent. At this point, the clothing and fashion industry and retailing have an important place in second-hand literature. At

the same time, trust, one of the most important variables in the intention to use the second-hand market, is one of the most prominent issues. In this context, it can be stated that the concept of second-hand has become a business model, and its sustainability-related aspect is emphasized more. Sustainability and environmental motivation are important issues for consumers who buy second-hand. The reflections of the increasing importance given to sustainability all over the world can also be observed in the second-hand market literature in 2020. In 2020, there was an increase in studies on "second-hand clothing", "collaborative consumption", "sharing economy" and "reuse". Studies focusing on sustainability continue to increase in 2021 as well. Between 2020 and 2021, the field of sustainability research in second-hand market studies has witnessed a discernible surge in scholarly investigations over recent years. "Sustainable consumption" and "circular fashion" studies were the most popular subjects during this period. After 2021, while the sustainability aspect of the second-hand market continues, it has become more important to examine the perceived risks of second-hand consumption.

In terms of practical implications, this study provides a thorough understanding of the second-hand consumption market, its sustainable aspects, and potential areas for further development and improvement. Businesses can focus more on the sustainability aspect of second-hand consumption while promoting their products and services. Businesses, NGOs, and government agencies can make collaboration to underline sustainability related benefits of second-hand consumption. Creating consumer awareness and educating customers to promote second-hand consumption is also important, brands can play active roles to educate consumers. These educative activities not only increase customers' awareness and involvement, but also contribute to positive brand image.

The shift from ownership to access (Morewedge et al., 2021) also paved the way for collaborative consumption, sharing economy and second-hand consumption. Second-hand consumption can help the world move toward circular economies by extending the life of things through reuse. While non-profit businesses were dominant in the market in the past, but during the past ten years, for-profit companies have progressively entered this sector due to the rising demand for second-hand goods (Persson & Henson, 2023). Accordingly, studies focusing on second-hand as a business model are increasing (Hvass, 2022; 2022; Ghiselli et al., 2023; Persson & Henson, 2023).

Second-hand consumption is explained by many behavioral theories such as theory of reasoned action (Fishbein, 1979), theory of planned behavior (Ajzen, 1991), value-belief-norm theory (Stern et al., 1999). In recent years, second-hand consumption is also explained by perceived risk theory (Koay et al., 2023; stimulus–organism–response (S-O-R) theory (Mohammad et al., 2021). The multifaceted nature of second-hand consumption ensures that the theoretical developments on this subject are also multifaceted. The perspective from which second-hand consumption is addressed will also bring the application of new theoretical perspectives.

Interest in and studies on "second-hand clothing", "collaborative consumption", "sharing economy" and "reuse" have increased in the last years. Especially the integration of "sustainable consumption" and "circular fashion" into second-hand consumption has gained momentum. In the literature, studies on second-hand issues in sustainable consumption (Styvén, & Mariani, 2020; Borusiak et al., 2021) and circular economy (Machado et al., 2019; D'Adamo et al., 2022; Persson, & Hinton, 2023) studies also support this movement. Future studies can focus on these crucial concepts. Especially considering second-hand consumption and second-hand markets as a business model can provide fruitful results in terms of literature development. In addition, given the increasing number of studies focusing on barriers and risks to eliminate barriers in this area (Hur, 2020; Wang et al., 2022), perceived risk in second-hand consumption can be a valuable area of study.

Ethical Declaration

During the writing process of the study "*Exploring The Last 30 Years of The Second-Hand Market: A Bibliometric Analysis*" scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- Alhawari, O., Awan, U., Bhutta, M. K. S., & Ülkü, M. A. (2021). Insights from circular economy literature: A review of extant definitions and unravelling paths to future research. *Sustainability*, 13(2), 859.
- Arnould, E. J., & Thompson, C. J. (2005). Consumer culture theory (CCT): Twenty years of research. *Journal of consumer research*, 31(4), 868-882.
- Avcı, İ. & Yıldız, S. (2023). The Effects of Online Second-Hand Product Purchase Motivations on Sustainable Consumption Behavior and Online Repurchase Intention In Consumer-To-Consumer Electronic Commerce (C2c) And The Mediating Role Of Electronic Word-Of-Mouth Marketing. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 137-164.
- Bohlin, A. (2019). 'It will keep circulating': loving and letting go of things in Swedish second-hand markets. *Worldwide Waste: Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(1).
- Borusiak, B., Szymkowiak, A., Horska, E., Raszka, N., & Żelichowska, E. (2020). Towards building sustainable consumption: A study of second-hand buying intentions. *Sustainability*, 12(3), 875.
- Borusiak, B., Szymkowiak, A., Lopez-Lluch, D. B., & Sanchez-Bravo, P. (2021). The role of environmental concern in explaining attitude towards second-hand shopping. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 9(2), 71-83.
- Brand, S., Jacobs, B., & Taljaard-Swart, H. (2023). I rent, swap or buy second-hand—comparing antecedents for online collaborative clothing consumption models. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, 1-13.
- Cervellon, M. C., Carey, L., & Harms, T. (2012). Something old, something used: Determinants of women's purchase of vintage fashion vs second-hand fashion. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 40(12), 956-974.
- Corbos, R. A., Bunea, O. I., & Triculescu, M. (2023). Towards Sustainable Consumption: Consumer Behavior and Market Segmentation in the Second-Hand Clothing Industry. *The Anafiteatru Economic Journal*, 25(S17), 1064-1064.
- D'Adamo, I., Lupi, G., Morone, P., & Settembre-Blundo, D. (2022). Towards the circular economy in the fashion industry: the second-hand market as a best practice of sustainable responsibility for businesses and consumers. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(31), 46620-46633.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.
- Edbring, E. G., Lehner, M., & Mont, O. (2016). Exploring consumer attitudes to alternative models of consumption: motivations and barriers. *Journal of Cleaner Production*, 123, 5-15.
- Ferraro, C., Sands, S., & Brace-Govan, J. (2016). The role of fashionability in second-hand shopping motivations. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 32, 262-268.
- Fishbein, M. (1979). A theory of reasoned action: some applications and implications. *Nebraska Symposium on Motivation*, 27, 65-116.
- Fritze, M. P., Marchand, A., Eisingerich, A. B. & Benkenstein, M. (2020). Access-based services as substitutes for material possessions: the role of psychological ownership. *Journal of Service Research*, 23(3), 368-385.
- Ghisellini, P., Quinto, I., Passaro, R., & Ulgiati, S. (2023). Exploring environmental and social performances of circular start-ups: An orientation and certification assessment. *Business Strategy and the Environment*.
- Gopalakrishnan, S., & Matthews, D. (2018). Collaborative consumption: a business model analysis of second-hand fashion. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 22(3), 354-368.
- Guiot, D., & Roux, D. (2010). A second-hand shoppers' motivation scale: Antecedents, consequences, and implications for retailers. *Journal of Retailing*, 86(4), 355-371.
- Haba, H. F., Bredillet, C., & Dastane, O. (2022). Green consumer research: Trends and way forward based on bibliometric analysis. *Cleaner and Responsible Consumption*, 100089.
- Hur, E. (2020). Rebirth fashion: Secondhand clothing consumption values and perceived risks. *Journal of Cleaner Production*, 273, 122951.
- Hvass, K. K. (2022). Business model innovation through second hand retailing: a fashion industry case. In *New Business Models for Sustainable Fashion* (pp. 11-32). Routledge.
- Koay, K. Y., Cheah, C. W., & Lom, H. S. (2022). An integrated model of consumers' intention to buy second-hand clothing. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 50(11), 1358-1377.
- Koay, K. Y., Cheah, C. W., & Lom, H. S. (2023). Does perceived risk influence the intention to purchase second-hand clothing? A multigroup analysis of SHC consumers versus non-SHC consumers. *Journal of Product & Brand Management*, 32(4), 530-543.
- Kulevicz, R. A., Porfirio, G. E. D. O., de Oliveira, O. S., Zavala Zavala, A. A., Silva, B. A. D., & Constantino, M. (2020). Influence of sustainability reports on social and environmental issues: bibliometric analysis and the word cloud approach. *Environmental Reviews*, 28(4), 380-386.
- Machado, M. A. D., Almeida, S. O. D., Bollick, L. C., & Bragagnolo, G. (2019). Second-hand fashion market: consumer role in circular economy. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 23(3), 382-395.

- Mohammad, J., Quoquab, F., & Mohamed Sadom, N. Z. (2021). Mindful consumption of second-hand clothing: the role of eWOM, attitude and consumer engagement. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 25(3), 482-510.
- Moraga, G., Huysveld, S., Mathieux, F., Blengini, G. A., Alaerts, L., Van Acker, K., & Dewulf, J. (2019). Circular economy indicators: What do they measure? *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 452-461.
- Morewedge, C. K., Monga, A., Palmatier, R. W., Shu, S. B. ve Small, D. A. (2021). Evolution of consumption: A psychological ownership framework. *Journal of Marketing*, 85(1), 196-218.
- Möhlmann, M. (2015). Collaborative consumption: determinants of satisfaction and the likelihood of using a sharing economy option again. *Journal of consumer behaviour*, 14(3), 193-207.
- Özdoğan, O. N., & Özkul, E. (2021). Sharing Economy: A Research on Participation Intentions of Turkish People. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16, 82-93.
- Özer Çizer, E., & Özcan Mucan, B. (2021). Ortak Tüketim Anlayışına İlişkin Tutumların, İkinci El E-Moda Sitelerini Kullanma Niyetine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-25.
- Özkaya, B., & Kazançoğlu, İ. (2021). Y Kuşağının İkinci El Tüketim Motivasyonlarının Ve Engellerinin Belirlenmesine İlişkin Nitel Bir Araştırma. *Journal of Business in The Digital Age*, 4(1), 1-20.
- Parguel, B., Lunardo, R., & Benoit-Moreau, F. (2017). Sustainability of the sharing economy in question: When second-hand peer-to-peer platforms stimulate indulgent consumption. *Technological Forecasting and Social Change*, 125, 48-57.
- Padmavathy, C., Swapana, M., & Paul, J. (2019). Online second-hand shopping motivation–Conceptualization, scale development, and validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 51, 19-32.
- Persson, O., & Hinton, J. B. (2023). Second-hand clothing markets and a just circular economy? Exploring the role of business forms and profit. *Journal of Cleaner Production*, 390, 136139.
- Romero-Hernández, O., & Romero, S. (2018). Maximizing the value of waste: From waste management to the circular economy. *Thunderbird International Business Review*, 60(5), 757-764.
- Silva, S. C., Santos, A., Duarte, P., & Vlačić, B. (2021). The role of social embarrassment, sustainability, familiarity and perception of hygiene in second-hand clothing purchase experience. *International Journal of Retail & Distribution Management*.
- Smith, P. (2023). Value of the secondhand apparel market worldwide from 2021 to 2027. <https://www.statista.com/statistics/826162/apparel-resale-market-value-worldwide/>, 20.06.2023.
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A., & Kalof, L. (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human ecology review*, 81-97.
- Styvén, M., & Mariani, M. M. (2020). Understanding the intention to buy secondhand clothing on sharing economy platforms: The influence of sustainability, distance from the consumption system, and economic motivations. *Psychology & Marketing*, 37(5), 724-739.
- Tangri, K., & Yu, H. (2023). Why buy used? Motivators and barriers for re-commerce luxury fashion. *International Journal of Retail & Distribution Management*.
- Turunen, L. L. M., & Leipämaa-Leskinen, H. (2015). Pre-loved luxury: Identifying the meanings of second-hand luxury possessions. *Journal of Product & Brand Management*.
- Transparency Market Research, Second-hand Market Research. <https://www.transparencymarketresearch.com/second-hand-products-market.html>, 20.06.2023
- Vidal-Ayuso, F., Akhmedova, A., & Jaca, C. (2023). The circular economy and consumer behaviour: Literature review and research directions. *Journal of Cleaner Production*, 137824.
- Wang, B., Fu, Y., & Li, Y. (2022). Young consumers' motivations and barriers to the purchase of second-hand clothes: An empirical study of China. *Waste Management*, 143, 157-167.
- Xu, Y., Chen, Y., Burman, R., & Zhao, H. (2014). Second-hand clothing consumption: a cross-cultural comparison between American and Chinese young consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 38(6), 670-677.
- Yıldırım, E., & Karadere, E. (2023). Dijital İkinci El Ürün Platformlarında Algılanan Ürün Riski Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 11(1), 63-78.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Dünyada daha sürdürülebilir üretim ve tüketime yönelik hareket, çeşitli iş modellerini beraberinde getirmekte ve yeni pazarlar yaratmaktadır. Sürdürülebilirliğe yönelik olumlu tutumların artması ve ekonomik değişimlerle birlikte ikinci el pazarının öneminin giderek arttığı görülmektedir. Zira ikinci el tüketim, yeniden kullanımı destekleyerek ortaya çıkabilecek atıkları azaltmakta, su ve enerji tasarrufu sağlamakta, üretimde ortaya çıkan zararın da önüne geçmektedir. Konuya hem tüketici hem de perakendeciler tarafından verilen önemin artması ile birlikte ikinci el pazarı giderek güçlenmektedir. Kaynakların sınırlı olduğu ortamda aşırı tüketimi önlemek ve sürdürülebilir tüketim bilinci ile hareket etmek de, ikinci el pazarı tüketicileri için büyük bir motivasyondur. İkinci el alışveriş, ikinci el eşyaların, genellikle yeni ürünlerden farklı şekilde ve farklı yerlerden satın alınması olarak tanımlanmakta, ikinci el pazarı ise ikinci el ürünlerin satışının yapıldığı pazar olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, ikinci el pazarının son otuz yılını ortaya koyarak kavramın gelişimini açıklamayı amaçlamaktadır. Ayrıca ikinci el

pazarının hangi kavramlarının bir arada ele alındığı incelenerek bütüncül bir bakış açısı sunulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda geçmişten günümüze ikinci el pazarı kavramı üzerine literatürde yer alan araştırmaların bibliyometrik incelemesi yapılmıştır. Web of Science veritabanında arama yapılmış ve analiz için R studio programı kullanılmıştır. Veri setlerinde en sık tekrar eden kelimelerin "döngüsel ekonomi", "iş modeli", "lüks", "moda" ve "yeniden kullanım" olduğu görülmektedir. Ayrıca kelime ağacında öne çıkan kelimelerin "ikinci el", "sürdürülebilirlik", "işbirlikçi tüketim", "ikinci el giyim", "ikinci el alışveriş" ve "paylaşım ekonomisi" olduğu görülmektedir. Bu konuda en çok yayın yapan ülkeler ise Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, İsveç ve Çin'dir. Bu ülkeler ikinci el pazarına daha fazla odaklanmıştır ve "ikinci el" konulu çalışmalarda en çok atıf yapılan yayınlar bu ülkelerden yazarlar tarafından yayınlanmıştır. İkinci el pazarının konu alan yayınlardaki trend başlıklar incelendiğinde, her dönemin farklı alanlara odaklandığı görülmektedir. Kavramın literatürde yer almaya başladığı ilk yıllarda ikinci el pazarı bir inovasyon olarak görülmekte, bu konudaki tüketici davranışları incelenmekte ve bu yeni pazara dair yayınlar yayınlanmaktadır. Daha sonra ise kavram, perakendecilik ile birlikte ele alınmaya başlamış, daha çok giyim sektöründe ön plana çıkmış ve ikinci ele yönelik güven üzerine çalışmalarda artış gözlemlenmiştir. Zira güven, ikinci ele yönelik tüketici davranışının incelenmesinde önemli bir faktör olup, ikinci elin benimsenmesinde en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Daha sonraki yıllarda ise, ikinci el pazarının çevre ve sürdürülebilirlik yönüne daha fazla odaklanılmıştır. Zira sürdürülebilirlik ve çevre motivasyonu, ikinci el satın alan tüketiciler için önemli konulardır. Tüm dünyada sürdürülebilirliğe verilen önemin artmasının yansımaları 2020 yılında ikinci el piyasası literatüründe de görülmektedir. 2020 ile 2021 arasında, ikinci el pazar araştırmalarında sürdürülebilirlik araştırması alanı, son yıllarda çok daha ön plandadır. "Sürdürülebilir tüketim" ve "döngüsel moda" çalışmaları bu dönemde en çok odaklanılan alanlar olmuştur. 2021 yılından sonra literatürde ikinci el pazarının sürdürülebilirlik yönüne odaklanma devam ederken, ikinci el tüketimin algılanan risklerini incelemek daha da önem kazanmıştır. Tematik harita analizine göre "ortak tüketim", "ikinci el alışveriş" ve "paylaşım ekonomisi" ikinci el pazarına ilişkin literatürde öne çıkan ve bu alanda en çok çalışılan alanları temsil eden motor temalardır. En gelişmiş kümeler bu temalar içinde bulunur. "İkinci el giyim", "döngüsel ekonomi" ve "moda" çalışmaları da en gelişmiş konular arasındadır. Bununla birlikte, "ikinci el ürünler", "cinsiyet" ve "tekrar satın alma niyeti" hem niş hem de motor temalarda bulunur, bu da bu konuların yeterince temsil edilmeyen araştırma alanlarında var olduğunu gösterirken aynı zamanda daha fazla geliştirmeye açık olduklarını göstermektedir. Öte yandan, "ikinci el", "lüks" ve "tüketiciler" konuları hem motor hem de temel temalarda yer almaktadır. Bu temalar yüksek potansiyele sahiptir. "Baskı", "işbirliği" ve "sosyal girişim" ile "Çin", "küreselleşme", "ikinci el tüketim", "özgünlük" ve "ikinci el mağaza" konuları daha düşük düzeyde gelişim göstermektedir. Ayrıca, "e-ticaret", "internet" ve "kurumsal sosyal sorumluluk" ile "sürdürülebilirlik", "iş modeli" ve "perakendecilik" alanında önemini koruyan konulardır. Bu konuların gelecekte de ele alınmasında fayda vardır. İkinci el pazarını konu alan çalışmalar yayınlayan akademik dergiler incelendiğinde ise "Sustainability", "Journal of Cleaner Production" ve "Journal of Business Research" dergilerinin bu konuda en fazla yayın yapan dergiler olduğu görülmektedir. Sustainability ve Journal of Cleaner Production genellikle sürdürülebilirlik odaklı çalışmalar yayınlayan dergiler olup, ikinci el tüketimin çevresel boyutu nedeniyle bu dergilerin tercih edildiği söylenebilir. İkinci el tüketim bir iş modeli olarak ele alınmaya başlayınca Journal of Business Research de bu alanda makaleler yayınlamak için bir tercih haline gelmiştir. Özetle, yeni bir iş modeli olarak ortaya çıkan ikinci el pazarı, sürdürülebilirliğe yönelik pozitif tutum ve çevreye duyarlı tercihlerin artması ile birlikte, önemli bir pazar payına ulaşmıştır ve bu pazarın mevcut trendlerin ışığında gelecekte de yükselişini sürdüren bir tüketim pazarı olacağı öngörülmektedir. Bu noktada, literatürde son yıllarda odaklanılan ikinci el pazarına yönelik algılanan riskler ve ikinci el tüketiminin önündeki engellerin çözülmesinin önemli rol oynayacağı görülmektedir.

Bankacılık Sektöründe Çevre Bağlılığı ve Yeşil Bilgi Paylaşımının Çevre Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma

Edip ÖRÜCÜ¹ ve İtir HASIRCI²

Öz

Bu araştırmanın amacı yeşil bilgi paylaşımı ve çevre bağlılığın çevre performansı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Araştırmanın evrenini Balıkesir ilinde ve ilçelerinde çalışan 1800 banka personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Bandırma ilçesinde ve Balıkesir il merkezinde bulunan bankalardan seçilen 361 personel oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri anket yolu ile toplanmıştır. Toplanan veriler, frekans analizi, keşfedici faktör analizi, güvenilirlik analizi, normallik testi, korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizine tabi tutulmuştur. Yapılan korelasyon analizinin sonucuna göre çevre bağlılığı ile çevre performansı arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki, çevre bağlılığı ile yeşil bilgi paylaşımı arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki, yeşil bilgi paylaşımı ile çevre performansı arasında anlamlı ve olumlu ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan çoklu regresyon analizinin neticesinde çevre bağlılığının ve yeşil bilgi paylaşımının bankaların çevre performansları üzerinde anlamlı ve olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bağlılığı, Yeşil Bilgi Paylaşımı, Çevre Performansı, Banka.

The Effects of Environmental Commitment and Green Knowledge Sharing on Environmental Performance in the Banking Sector: A Research

Abstract

The aim of this research is to determine the effects of green knowledge sharing and environmental commitment on environmental performance. The population of the research consists of 1800 bank personnel working in Balıkesir province and its districts. The sample of the research consists of 361 personnel selected from banks in Bandırma district and Balıkesir city center. The data of the research was collected through a survey. The collected data were subjected to frequency analysis, exploratory factor analysis, reliability analysis, normality test, correlation analysis and multiple regression analysis. According to the results of the correlation analysis, it was determined that there was a significant and positive relationship between environmental commitment and environmental performance, a significant and positive relationship between environmental commitment and green knowledge sharing, and a significant and positive relationship between green knowledge sharing and environmental performance. As a result of the multiple regression analysis conducted within the scope of the research, it was concluded that environmental commitment and green knowledge sharing have significant and positive effects on the environmental performance of banks.

Key Words: Environmental Commitment, Green Knowledge Sharing, Environmental Performance, Bank.

Atıf İçin / Please Cite As:

Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2024). Bankacılık sektöründe çevre bağlılığı ve yeşil bilgi paylaşımının çevre performansı üzerindeki etkileri: Bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1379-1394. doi:10.33206/mjss.1412369

Geliş Tarihi / Received Date: 30.12.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.05.2024

¹ Prof. Dr. – Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İİBF, eorucu@bandirma.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3301-7496

² Dr. - Bağımsız araştırmacı, itir8686@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-5449-2640

Giriş

Çevre bağlılığı, doğaya psikolojik bağlılık ve uzun vadeli yönelim olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, doğal çevrenin kalitesini korumaya, atıkları ve emisyonları azaltmaya ve daha önemli bir çevresel etki yaratmak için diğer kuruluşlarla ortaklık kurmaya yönelik eylem ve politikaları içermektedir. Örgütlerin, çevre yönetimi ve korunması açısından gösterdikleri çabaları ifade eden çevre bağlılığının yüksek olduğu örgütlerde genellikle örgüt gelişimi ve çevre korumayı dengelemek için sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesi hususunda güçlü bir istekliliğin olduğu söylenebilir (Xing vd., 2019). Çevre bağlılığı, iş çevresini ve doğal çevreyi etkin bir şekilde yönetmek için gerekli olan örgütsel ilgi düzeyini göstermektedir. Bazı örgütler diğer örgütlere kıyasla daha proaktif stratejiler benimsemekte, su ve enerji israfını en aza indirerek çevrelerindeki doğal ortamı koruma konusunda daha yüksek bir kararlılık göstermektedirler. Bu tür proaktif stratejiler, örgütlerin ürün ve hizmetlerini pazarda farklılaştırmalarına, imajlarını ve kamu sağlığını iyileştirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu stratejiler, diğer dış faktörlere bağlı olarak rekabet avantajları yaratmaktadır (Afshar ve Brem, 2018). Bilgi paylaşımı, bilgi tedarikçisinin bilgiyi talep edene öğrenmesi ve yeni yetenekler geliştirmesi için yardımcı olması ve böylece bilgi sunması anlamına gelmektedir. Bilgi paylaşımı, öğrenme sürecinde gerçekleşen bir tür transfer davranışıdır. Örgütlerde çalışanlar, bilgiyi diğerleriyle paylaşırken bir yandan kendileri de öğrenmektedirler. Dolayısıyla bilgi paylaşımı sadece çalışanların birbirleriyle bilgi alışverişi olarak görülmemekte, ihtiyaç duyulan bilgiyi bulmalarına yardımcı olmaktadır. Bilgi paylaşımı örgütlerde ekip oluşturmaya da fayda sağlamaktadır. Çalışanlar arasındaki yeşil bilgi paylaşımı süreci, mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmekte, yaratıcı fikirler toplamalarına yardımcı olmakta ve daha iyi çalışma performansı yaratmak için başkalarının veya kendilerinin yaratıcılığının gelişimine katkı sunmaktadır. Yeşil bilgi paylaşımı, diğerlerinin etkili eylem kabiliyetine sahip davranışsal faaliyetler geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, örgüt üyeleri arasındaki bilgi paylaşımı yaratıcılığa katkı sunacaktır (Chang ve Hung, 2021). Yeşil bankacılık, çevre politikası, finansal örgüt faaliyetleri ve sosyo-ekonomik büyümenin kesişen alanlarında önemli bir role sahip, gelişmekte olan bir kavramdır. Bu konu, bankaların karşılaştığı dış strese karşı sürdürülebilir uygulamalara artan ilgi ile mevcut bankacılık sektöründe sıcak bir konu haline gelmiştir. Toplumun sorumlu bir üyesi olarak bankalar, çevresel değişikliklerin bilincindedir ve yeşil bankacılık veya sürdürülebilir bankacılık uygulamalarının hayata geçirilmesi yoluyla tüm dünyada karbon azaltımına yönelik kamu girişimlerinin teşvik edilmesi ve tamamlanmasında önemli rol oynamaktadırlar. Bankalar, ekonominin önemli bir bileşeni temsil ettikleri ve toplumla yakından bağlantılı oldukları için karbon emisyonları ve çevresel bozulmalar açısından çevre dostu olarak kabul edilirler. Bu nedenle bankaların, çevre performansının artırılması için uygun teknoloji ve yönetim yapılarının sağlanması hususunda yatırım yapması ve diğer firmalara da örnek olması gereklidir. Bu sayede bankalar, hem çevrenin korunmasını ön planda tutmakta hem de iklimin, yaşam kalitesinin, hizmet kalitesinin ve ürünlerin iyileştirilmesine katkıda bulunma fırsatı yakalamaktadırlar (Chen vd., 2022).

Bankacılık sektöründe son dönemlerde yeşil bankacılığın önemi git gide artmaktadır. Yoğun rekabet ortamında bankaların sürdürülebilir büyüme yakalamaları ve pazar paylarında artış elde etmeleri için doğal kaynakları en doğru şekilde kullanmaları önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu durumda sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi kavramlarının önem arz ettiği ifade edilebilir. Bu kavramlar, birbirinin yerine ikame edilen kavramlar değildir. Yeşil ekonomi sürdürülebilir bir yaşamın, büyüme ve kalkınma süreçlerinin ekonomik, toplumsal ve ekolojik anlamda tamamlayıcısı konumunda yer almaktadır. Bu nedenle hem ekonomik hem de, çevresel ve sosyal boyutlara sahip olan sürdürülebilir kalkınma, maddi refah artışını, eşitsizliğin giderilmesini, çevrenin ekonomik faaliyetlerin temelini alınmasını sağlamak ve çok boyutlu bir kalkınma modeli olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ile örgütler, çevre kirliliğini azaltıp, yeşil bir ekonomik model oluşturma amacı taşıyarak, yeşil bankacılık faaliyetlerini aktif olarak sağlamaktadırlar (Özen ve Terzioğlu, 2023). Bankaların yeşil bankacılık faaliyetleri olarak değerlendirilen çevresel bağlılık, çevre performansı ve yeşil bilgi paylaşımı doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Bankalar yeşil bankacılığı örgüt içi sistemlerinde kullandıklarında daha çevreci bir kuruluş haline gelmektedirler. Bir diğer yol ise paydaş firmaların çevresel projelerine fon temin ederek, ülke ekonomisinin sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlamaktır. Günümüz şartlarında çevre bilinci taşıyan bankacılığın en önemli unsurlarının başında teknoloji gelmektedir. Dijital bankacılığın önem kazanmasıyla bankalar yeşil bankacılığa geçerek, ofis şartlarından uzaklaşıp, kağıtsız bankacılığa geçiş yapmışlardır. Bankacılık işlemlerinde kullanılan sözleşmelerin yerini dijital sözleşmeler almış, bankalara ilişkin bilgiler dijital ortamlara taşınmıştır. Bu sayede bankalar hem gerçekleştirdikleri işlemlerin maliyetlerinden kurtulmuş, hem de yeni hizmetlerini uygulamaya geçirerek sürdürülebilirliklerini ve karlılıklarını arttırmışlardır. Belirtilen uygulamaların yanısıra bankalar, karbon salımını azaltmak amacıyla

yatırımlar gerçekleştirmeye başlamış, iklim değişikliği ve evre kirliliği ile ilgili projelerde finansal destek sağlayarak, evre performansı ile ilgili ilerleme sağlamışlardır.

Bu araştırmanın amacı bankacılık sektöründe evre bağlılığı ve yeşil bilgi paylaşımının evre performansı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Hem teori hem de saha çalışmalarının az oluşu ile dikkat çeken bu kavramlar ile ilgili nasıl tespit edilebilecekleri, yönetim ve çalışanlar tarafından alınabilecek aksiyonlara dikkat çekebilmek amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Farklı sektörlerde ve farklı örneklerde gerçekleştirilecek ilerleyen araştırmalar evre performansı, evre bağlılığı ve yeşil bilgi paylaşımı kavramlarının literatürde kapsamlı olarak yer almasına imkân tanıyarak, çalışanların ve örgütlerin bu konular ile ilgili bilinçlenmelerini sağlayacaktır.

Kavramsal ereve

Yeşil Bilgi Paylaşımı

Bilgi paylaşımı, örgütler arası rekabeti düzenlemek için kolektif bilginin tanımlanması ve kullanılması olarak bilinen bilgi yönetimi kavramından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, bilgi yönetiminin önemli bir parçası, seçilen örgütler içinde veya arasında bilginin yayılması ve erişilebilirliğidir (Jilani vd., 2022). Temel karar alma becerilerini ve sorun zme becerilerini geliştirmek, bir örgütün yeleri arasındaki ilişkileri güçlendirmek için gereklidir. Örgütler, bilgi paylaşımının değerini anlamalarına rağmen, çoğu kurumsal bilginin uygulamada paylaşılmadığını savunulmaktadır. Etkili bilgi paylaşımı girişimlerinin uygulanması zordur ve birçok örgüt öngörülen dlleri elde edememektedir (Cormican vd., 2021). Örgütlerde bulunan bir departmanın diğerlerinin deneyimlerinden etkilenme süreci olarak ifade edilen bilgi paylaşımı, iletişim ve enformasyonun yayılımı olarak tanımlanmaktadır (Marouf, 2005). Bilgi paylaşımı ile iki veya daha fazla kişi sohbet ortamında karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedirler. Connely ve Kelloway (2001) bu kavramı, bilginin el değiştirmesi ve diğer bireylere yardım etme faaliyetlerinden oluşan bir takım çalışması olarak tanımlamaktadır. Seonghee (2008) bilgi paylaşımını, bilgi ihtiyacını sezme, sistematik ve teknik altyapıyı sağlayarak, bilgiyi ihtiyaç duyan diğer bireyler için kullanılabilir hale getirmek olarak açıklamaktadır. Karabey ve ztrk (2022) ise bilgi paylaşımını, çalışanların bilgilerini iş arkadaşlarıyla paylaşma derecesi olarak ifade etmektedir. Bilgi paylaşımı kişiler arasında olabileceği gibi, gruplar arasında da gerçekleştirilmektedir. Bu kavram ayrıca örgütlerdeki çalışanlar arasında bir haberleşme yöntemi olarak da bilinmektedir. Çalışanların amacı çalışma örgütün verimini yükseltebilmek adına bilgiyi işleme almaktır (Alavi ve Leidner, 2001). Bilgi paylaşımında esas husus bilgiyi üreterek varması gereken noktaya ulaştırmaktır. Gönüllülük esasına dayanan bu sürec, çalışanlarla olduğu kadar müşterilerle de gerçekleştirilmektedir. Bu srecde hem insani unsurlar hem de iletişim araçları önem taşımaktadır (Yeniçeri ve İnce, 2005). Bu nedenle bilginin doğru vakitte ve doğru yöntemlerle doğru kişilerle paylaşıldığında amacına ulaşacağı söylenebilir.

Bilgi paylaşımı örgütlerde bilgiye daha fazla değer katabilmek adına dikkat çeken ve güncel yöntemlerle yapılmaktadır. Bu durumda bilgiyi, örgütlerde çalışanlar üzerinde hiçbir fark gözetilmeksizin adaletli bir dl mekanizması ile aktarılması için teşvik etmek gerekmektedir. Bilgi paylaşımı bireyler arası iletişimi arttırmakta, bilgiyi tüm örgüt çalışanlarının kullanımına sunmakta, örgütteki bilgiye değer katmakta, problemlerin üzümünü ve bilginin renilmesini kolaylaştırmaktadır (Karaarslan vd., 2009). Örgütlerde bilgi paylaşımının gerçekleştirilebilmesi için güven duygusunun fazla olduğu çalışma ortamının yaratılması gerekmektedir. Güven ortamının sağlandığı örgütlerde bilgi paylaşımı oranı da artmaktadır. Çalışanlar bilgilerini çalışma arkadaşlarıyla paylaştıkları zaman aynı bilgiye sahip kişi sayısının artacağını ve bu bilginin değer kaybedeyeceği yönünde güven verilmesi gerekmektedir (Celep ve etin, 2003). Bilgi paylaşımının bir diğer ilkesi iletişimdir. İletişim olmadan bilgi paylaşımını gerçekleştirmek mümkün değildir. Örgüt içi iletişim, sözlü, yazılı olarak, duyurular veya yöneticiler tarafından iletilen raporlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Yeşil bilgi paylaşımı, örgüt içi sorunları zme amacıyla bilgilerin; yeni stratejiler, politikalar veya uygulamalar oluşturarak paylaşılmasıdır. İşverenler, bilgi paylaşımı kültürünü teşvik ederek, çalışanların sorunları zme için hem açık hem de örtülü bilgidен yararlanmayı teşvik etmektedirler (Chen vd., 2018). Sürdürülebilirlik literatürüne göre bilgi ve aktarım, çalışanların sürdürülebilir performansını etkilemekte ve firmaların yeşil ekonomideki rekabet avantajlarını sürdürebilmeleri için önem arz etmektedir. Çalışanlar evresel zorluklarla ilgili düşüncelerini ve bilgilerini paylaşmak suretiyle yeşil bilgi paylaşımına katılabilirler. Bu durumda çalışanlar, çevresel zorluklar hakkında bilgiyi yaymakla ve çalışma arkadaşlarını yeşil bilgi paylaşımına dahil etmekle yeni yeşil bilgiler aramaya ve oluşurmaya motive olmaktadır (Lin ve Chen,

2017). Yeşil bilgi paylaşımı aynı zamanda bireyler arasında bilginin alınmasını ve iletilmesini de içermekte, bilginin kullanımı ile bilgi performansı yaratacak bir süreci içermektedir. Bu nedenle bilgi, iletilmediği veya paylaşılmadığı takdirde tam anlamıyla ortaya çıkmayacak ve değersiz kalacaktır. Kişisel bilgi, organizasyondaki diğer üyelerle paylaşıldıktan sonra organizasyonel bilgiye dönüşecektir ki bu da örgütsel değer geliştirme odak noktası olarak bilinmektedir. Bir kuruluşun üyeleri bilgi paylaşımından ilham aldıklarında, yeni yöntemlerle çalışmaya, gelişmiş veya yaratıcı fikirler ortaya koymaya ve yaratıcılıklarını güçlendirmeye motive olacaklardır. Bu durumda yeşil bilgi paylaşımı için, örgütsel bilgi alışverişini teşvik ettiği ve rekabet avantajı sağlamak için yaratıcılığı arttırdığı ifade edilebilir (Zaim vd., 2019).

Çevre Bağlılığı

Bireylerin doğa ile iç içe olma duyguları ekolojik kimliklerinin yansıması olarak kabul edilmektedir. Doğaya bağlı olmak bireylerin çevreyle olan bağlantıları veya çevreye karşı sahip oldukları duygusal bağ olarak bilinmektedir. Bireyler doğada harcadıkları vakitlerin sonunda bağlılık duygusu hissettiklerinde doğayı koruma eğilimlerinde de artış görülmektedir (Bektaş vd., 2017). Çevresel bağlılık, bireylerin işleriyle ilgili bağlılıklarının, gayretlerinin ve görevlerine duydukları bağlılığın düzeyi olarak açıklanmaktadır (Al Amri vd., 2019). Zelezny ve Schultz (2000) çevresel bağlılığı, bireyin çevre yanlısı faaliyetlere katılma yeteneği ve eğilimi olarak tanımlamıştır. Benzer bir ifadeyle Studlar ve McAllister (1999) çevresel bağlılığı, örgütlerin çevreyi koruma niyetiyle yaptıkları faaliyetler olarak tanımlamıştır. Henriques ve Sadorsky (1999), bir örgütün tüm kaynaklarını çevreyi korumak için kullandığında çevreye bağlılığının kabul edildiğini belirtmektedir. Çevresel bağlılık, doğal dünyaya yönelik psikolojik bağlılık ve uzun vadeli yönelim olarak da ifade edilmektedir (Sun vd., 2022). Örgütlerin yalnızca gelir ve kar elde etmeye odaklanmak yerine, çevre dostu üretim faaliyetlerini ve süreçlerini tasarlayarak, çevre için çalışmaları beklenmektedir (Figge ve Hahn, 2012). Örgütlerde çalışanların psikolojik iyi olma halleri ile ilgili önemli bir unsur olarak kabul edilen çevresel bağlılık, çalışanların iş ile ilgili görevlerle özdeşleşmeleri, performansları sırasında kendilerini hem duygusal hem de fiziksel olarak görevlerine adapte etmeleri olarak da bilinmektedir (Kahn, 1990).

Çevresel bağlılık, bireylerin kendilerine ilişkin algılarını güçlendirerek, çevre dostu olmaları yolunda onları motive etme eğilimindedir. Bu nedenle bireyin çevresel bağlılığı, çevreye faydalı yeşil satın alma davranışını da etkileyen önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bireyler çevresel bağlılıkları yüksek olduğunda doğayla daha yakın bir ilişki hissetmekte, davranışlarının çevre üzerinde yararlı etkisinin olduğunu fark etmekte ve dolayısıyla yeşil satın alma gibi daha çevre dostu bir tüketim davranışı izlemeyi tercih etmektedirler (Terrier ve Marfaing, 2015). Çevresel bağlılık, örgütlerin çevre yönetimi ve çevreyi koruma faaliyetleri açısından gösterdiği çabaları da ifade etmektedir. Yüksek düzeyde çevresel bağlılık, örgütlerin genellikle gelişimleri ile çevreyi koruma faaliyetleri arasındaki ilişkiyi dengelemek için sürdürülebilir uygulamaları benimseme konusunda güçlü bir isteğe sahip olduklarını ifade etmektedir (Aragón-Correa ve Sharma, 2003). Bazı örgütler, diğerlerine kıyasla daha proaktif stratejiler benimsemekte, su ve enerji israfını en aza indirerek, hava ve toprak kirliliğini önlemekte ve çevresel bağlılığa önem vermektedirler. Bu tür proaktif stratejiler, örgütlerin ürün ve hizmetlerini mevcut pazarda farklılaştırmalarına, imajlarını ve halk sağlığını iyileştirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu stratejiler, dış faktörlere bağlı olarak rekabet avantajı yaratmaktadır. Meyer ve Allen (1991) tarafından açıklanan örgütsel bağlılık kavramına benzer şekilde, Keogh ve Polonsky (1998) çevresel bağlılığın duygusal çevre bağlılığı, devamlı çevre bağlılığı, üç bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Duygusal çevre bağlılığı, bireylerin “derin kişisel arzularının, çabalarının, temel inançlarının, duygusal bağlarının, çevrenin toplum ve iş dünyası ile özdeşleşmesidir. Duygusal çevre bağlılığı ile hareket eden yöneticiler, çevre ile ilgili her türlü fırsatı geliştirme ve çevresel hedeflere ulaşmak için mümkün olduğundan fazla enerji harcama eğilimindedirler. Devamlı çevre bağlılığı, çevre için bir kurumsal politikaların oluşturulması yoluyla, çevresel fırsatları belirlemeye rehberlik etmektedir. Normatif çevre bağlılığı ise, bireyleri sadece çevre için yapmakla yükümlü oldukları yerine getirmeleri ile sınırlı olan arzuları, çabaları ve inançlarını ifade etmektedir.

Çevreyi korumaya kendini adanmış bir birey, yaratıcı çözümler önerme ve katılımcı yaklaşımları teşvik etme eğiliminde olacaktır. Wang vd. (2013) çevresel bağlılık, çevre ile ilgili sorunları tanımlama ve bu sorunları çözme ile ilgili çabaların çoğu zaman hafife alındığına dikkat çekmektedir. Çevresel bağlılık yalnızca kişisel değerlerden değil, ekonomik fırsatlardan ve paydaşlardan da etkilenmektedir.

Çevre Performansı

Küresel dünyanın düzenine uyum göstermek ve çevre ile ilgili etkenlerdeki olumsuzlukların yarattığı kar marjı erimesine karşı ayakta kalabilmek için bankaların performanslarının düzenli olarak ölçülmesi

gerekmektedir. Ekonomik yapının sağlıklı ilerleyebilmesi açısından bankalar, buldukları zorlu rekabet ortamında kaynaklarını verimli şekilde kullanmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle bankalarda performans değerlendirmeleri ve iyileştirmeleri oldukça önemli kabul edilmektedir (Terzioğlu vd., 2023).

evre performansı, örgütsel faaliyetlerin çevreye olan etkilerini ifade etmektedir. Örgütler, ürünlerinde geri dönüştürülmüş malzemeler, temiz üretim kaynakları ve temiz idari ve örgütsel faaliyetler kullanarak evre performanslarını iyileştirmekte, çevreyi zararlı atıklardan korumaktadırlar (Weng vd., 2015). Lober evre performansını, örgütsel faaliyetlerin ve ürünlerin kaynak tüketimi, atık üretimi ve emisyonlar üzerindeki etkileri olarak tanımlamaktadır. Epstein ve Roy (1998) ise evre performansının, kaynakların korunması, atıkların azaltılması, enerji tasarrufu, güvenli ürünlerin pazarlanması ve potansiyel risklerin raporlanması gibi bileşenlerinin olduğunu ifade etmektedir. Bu kavram, bir örgütün çevrenin güvenliği için gerekli önlemleri alması ve her stratejik iş biriminin evre ile ilgili düzenlemeleri belirli sınırlar dahilinde yerine getirmesi olarak da ifade edilmektedir (Roscoe vd., 2019). Atıkların azaltılması, geri dönüşüm eylemlerinin çevreye daha duyarlı şekilde tasarlanması ile kirliliğin ortaya çıktıktan sonra yok edilmesi şeklinde belirtilen kirlilik kontrolü yaklaşımı günümüz şartlarında eko-verimlilik olarak ifade edilmektedir. Kirlilik kontrolü ile oluşan kirliliğin azaltılması örgütlere belirli maliyetler yüklemektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın eksine endüstriyel, kentsel, tarımsal vb. gibi çevresel sorunları bir parametre olarak planlama süreçlerine dahil eden eko-verimlilik yaklaşımı, kaynak maliyetlerinin azaltılmasına, kirlilik kaynaklarının önlenmesine dair evre dostu ürünler ve çeşitli yöntemler vasıtasıyla örgütlerin çevresel performanslarının artırılmasına destek olmaktadır. Ürün-yaşam döngüsünün iyileştirilmesi, yenilenemeyen kaynakların tüketiminin azaltılması, ürün ve hizmet verimliliğinin artırılması gerektiğini savunan eko-verimlilik yaklaşımı endüstriyel sürdürülebilirliğin sağlanması ve bankaların çevresel performanslarının artırılması açısında stratejik kilit faktör olarak görülmektedir (Yücel ve Terzioğlu, 2022). Bir örgütün, sosyal beklentilerini doğal ortamda karşılamaya ve aşmaya yönelik, düzenleme ve prosedürleri kabul etmenin ötesine geçen girişimleri ifade eden evre performansı, kaynakların ve ürünlerin tüketiminin yanı sıra süreçlerin çevreyle ilgili etkilerini de yasal gerekliliklere en iyi uyacak şekilde dikkate almaktadır (Zhang vd., 2023). Geçmiş araştırmalar, bir örgütün evre performansının tamamen yeşil ürünlerin kalitesine, evre dostu davranışlarına, yeşil uygulamalarına, yeşil liderlik tarzına ve sürdürülebilir iş faaliyetlerine bağlı olduğunu ifade etmektedirler (Robertson ve Barling, 2013; Dubey vd., 2015).

evre performansı, örgütlerin kullandıkları ürünlerde evre dostu öğelerden yararlanmalarını, kirliliği ve karbon emisyonlarını azaltabilmek için abalamalarını, enerji tasarrufunu ve kaynak verimliliğini sağlamalarını, ekolojik açıdan tehlikeli öğelerin kullanımını azaltmalarını ele almaktadır (Nie vd., 2022). Tung vd. (2014) bir örgütün evre performansının, faaliyetleri ve sahip olduğu ürünler aracılığıyla ölçüldüğünü ifade etmekte, örgütlerin çevresel verimliliğini değerlendirmenin en iyi yolunun ellerindeki malzemeyi en etkin şekilde kullanma performansları olduğunu belirtmektedir. Çevresel performans, çevrenin örgütsel olarak korunup kollanması anlamına gelmemekte, aksine doğal kaynakların korunması ve iş verimliliğine ilişkin iyi tanımlanmış ve uzun vadeli hedeflere ulaşmak için örgütsel faaliyetlerin yapıcı ve tutarlı bir şekilde yönetilmesi olarak tanımlanmaktadır (Klassen ve Whybark, 1999).

evre performansı, dinamik yetenekler teorisi tarafından desteklenen, çevresel stratejilerin uygulanması ile elde edilen örgütlerin çevresel yeteneklerini ifade etmektedir (Crossan ve Apayđın, 2010). Örgütlerin özümseme kapasitelerini yansıtan evre performansı, çevresel uygulamaların benimsenmesini ve bu sayede örgütlerin evre ile ilgili yeni bilgileri elde ederek, bunları ürün ve süreçleri iyileştirmek için uygulamalarını sağlamaktadır (Cohen ve Levinthal, 1990). Porter (1991), örgütlerin üretim maliyetlerini düşüren ve ekonomik verimliliği artıran yeşil girişimleri uygulayarak daha iyi sonuçlar elde edebileceklerini belirtmektedir. Bu nedenle çevresel girişimler sürdürülebilirliğin en önemli anahtarı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yeşil kültürün benimsenmesi ve uygulanmasıyla evre performansının da artacağı söylenebilir. evre performansı, insanları 'yeşil düşünmeye ve yeşil davranmaya' teşvik eden ve çalışanların güç paylaşımı gibi faaliyetlere katılmalarına imkan tanıyan, böylece evre konusunda daha bilinçli olmaları için onları teşvik eden bir kavramdır. Nispeten bazı basit sürdürülebilirlik stratejileri, kapsamlı bir yeniden yapılanmaya veya önemli bir finansal yatırıma ihtiyaç duymadan enerji verimliliğini ve kaynakları iyileştirebilir. Daha yeşil bir örgüt ortamı yaratmak, üst yönetimin çevresel sürdürülebilirliği sağlama konusundaki kararlılığını gösterir. Örneğin, merkezi bir belge depolama sistemine yerleştirilen eğitim materyali/materyalleri ve sağlık sigortası belgesi/belgeleri, İK'nın bazı görevlerini dijitalleştirerek, kağıt kullanımını önemli ölçüde azaltabilir. Ayrıca intranetler, paylaşılması gereken basılı materyallerin kullanımını düşürebilir. Bu bağlamda birçok işletme kağıt kullanımını önemli ölçüde son verebilir. Belgeleri dijitalleştirmek ve intraneti kullanmak dışında, klima sıcaklığını ayarlamak için sensörlerden yararlanmak,

enerji tasarruflu LED ışıklar takmak ve masaüstü bilgisayarlar yerine dizüstü bilgisayarlar kullanmak, örgütlerde elektrik kullanımını en aza indirmeye yardımcı olabilir (Sharif-Askari ve Abu-Hijleh, 2018). Günümüzde pek çok örgüt çevre sorunlarına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmeye gayret etmektedir. Bunun nedeni çevre performansının daha iyi yönetilmesiyle rekabet avantajı elde etmektir (Hart ve Dowell, 2011).

Literatür Taraması

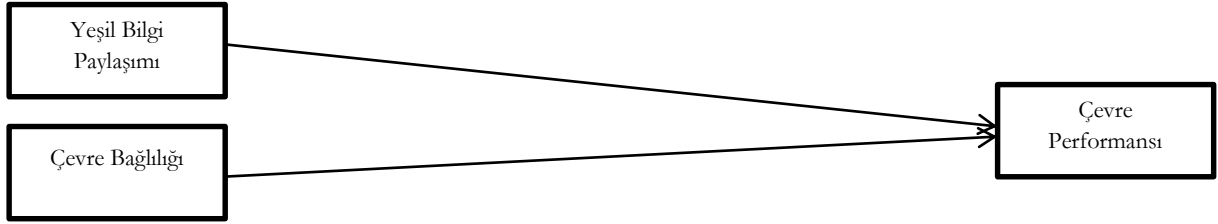
Literatürde üç değişkenin birlikte yer aldığı araştırma örneği yalnızca Rubel vd. (2023) tarafından yapılan çalışmadır. Rubel vd. (2023) Bangladeş'te bulunan otellerde çalışan 494 personelle çevre performansı, yeşil bilgi paylaşımı ve çevre bağlılığı ilişkisini ele alan bir araştırma hazırlamıştır. Araştırma kapsamında yapılan analizlerin neticesinde çevre performansı ve yeşil bilgi paylaşımının çevre bağlılığı üzerinde anlamlı ve olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Literatürde çevre performansı ile en çok ilişkilendirilen değişkenler arasında bilgi paylaşımı, çevreci bilgi yönetimi, aşırı çevreci davranışlar, yeşil entelektüel sermaye, yeşil dönüşümcü liderlik, yeşil tedarik zinciri, yeşil inovasyon, yeşil insan kaynakları yönetimi, sorumlu liderlik, psikolojik yeşil iklim, dijital oryantasyon yer almaktadır. Ahmad vd. (2023) Pakistan'da bulunan 25 üniversitenin 155 akademik personeliyle gerçekleştirdikleri çalışmada bilgi paylaşımı ve çevre performansı ilişkisini ele almışlardır. Yapılan analizlerin neticesinde bilgi paylaşımının yoğun olduğu üniversite ortamında çevre performansının da arttığı belirlenmiştir. Bresciani vd. (2023) Pakistan'da bulunan üniversitelerde çalışan 329 akademik personelle gerçekleştirdikleri çalışmada çevreci bilgi yönetimi ve çevre performansı ilişkisini ele almışlardır. Yapılan analizlere göre çevreci bilgi yönetimi ile çevre performansı arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu görülmüştür. Naz vd. (2023) Çin'de bulunan imalat firmalarında çalışan 370 personelle psikolojik yeşil iklim, üst yönetim bağlılığı, yeşil insan kaynakları yönetimi, çevre performansı, aşırı çevreci davranış ilişkisini ele alan bir araştırma hazırlamış, psikolojik yeşil iklimin, yeşil insan kaynakları yönetiminin ve aşırı çevreci davranışların hakim olduğu örgüt ortamında çevre performansının da yüksek olduğu belirlenmiştir. Asiaei vd. (2022) İran'da bulunan halka arz firmalarda çalışan 105 personelle hazırladıkları çalışmada yeşil entelektüel sermaye ve çevre performansı ilişkisini ele almış, yeşil entelektüel sermayenin hakim olduğu bu örgütlerin çevre performansının da yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Awan vd. (2023) Çin'de bulunan küçük ve orta büyüklükteki imalat sektörü firmalarının 315 çalışanıyla hazırladıkları çalışmada yeşil inovasyon ve yeşil dönüşümcü liderliğin çevre performansı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Yapılan analizlerin sonucunda yeşil inovasyonun ve yeşil dönüşümcü liderlerin firmaların çevre performanslarını arttırdığı tespit edilmiştir. Rehman vd. (2023) Pakistan'da bulunan inşaat firmalarında çalışan 385 personelle sorumlu liderlik ve çevre performansı ilişkisini ele alan bir çalışma hazırlamış, sorumlu liderlerin örgütün çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkiye sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Bendig vd. (2023) ise çevre performansı ve dijital oryantasyon ilişkisini Glass Door firmasının 515 personeliyle gerçekleştirmiş, dijital oryantasyonun çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Wei vd. (2023) hazırladıkları çalışmada yeşil entelektüel sermaye, üst yönetim bağlılığı, aşırı çevreci davranış ve çevre performansı ilişkisini ele alan bir çalışma hazırlamış, yeşil entelektüel sermaye, üst yönetim bağlılığı ve aşırı çevreci davranışın çevre performansını arttırdığı sonucunu elde etmişlerdir. Memon vd. (2022) Pakistan'da farklı firmalarda çalışan 222 personelle üst yönetim bağlılığı ve çevre performansı ilişkisini ele alan bir çalışma hazırlamış, üst yönetim bağlılığının yüksek olduğu bu örgütlerde çevre performansının da yükseldiği sonucuna ulaşmışlardır. Haldorai vd. (2022) Manila'da bulunan otellerde çalışan 800 personelle üst yönetim bağlılığı, yeşil entelektüel sermaye, çevre performansı ve yeşil insan kaynakları yönetimi ilişkisini ele alan bir çalışma hazırlamıştır. Yapılan analizler, üst yönetim bağlılığı, yeşil entelektüel sermaye ve yeşil insan kaynakları yönetiminin çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yeşil bilgi paylaşımı ile en çok ilişkilendirilen değişkenler arasında özümseme kapasitesi, örgütsel sürdürülebilirlik, yeşil örgütsel kimlik, yeşil yaratıcılık, yeşil yönetim davranışı, paydaşların baskıları, yeşil inovasyon yer almaktadır. Chang ve Hung (2021) Tayvan'da bulunan küçük ve orta ölçekli firmalarının 656 çalışanıyla hazırladıkları çalışmada örgütsel sürdürülebilirlik, yeşil örgütsel kimlik, yeşil yaratıcılık, yeşil yönetim davranışı ile yeşil bilgi paylaşımı arasında anlamlı ve olumlu ilişkilerin olduğunu tespit etmişlerdir. Song vd. (2020) Çin'de bulunan imalat sektörü firmalarında çalışan 247 personelle yeşil bilgi paylaşımı, paydaş baskıları, özümseme kapasitesi ve yeşil inovasyon ilişkisini ele alan bir çalışma hazırlamıştır. Araştırma kapsamında yapılan analizlerle, yeşil bilgi paylaşımı, yeşil inovasyon ve paydaş baskıları ilişkisinde özümseme kapasitesinin tam aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Literatürde çevre bağlılığı ve çevre performansı ile ilişkili çalışanlar arasında Laguir vd. (2018) tarafından Fransa'da bulunan 68 bankanın 191 çalışanına uygulanan çalışmada çevre bağlılığı yüksek olan banka çalışanlarının çevre performanslarında da artış olduğu tespit edilmiştir.

Çevre performansı örgütleri insani, fiziksel ve örgütsel kaynakların bir koleksiyonu olarak düşünen Kaynak Tabanlı (temelli) Görünüm Teorisiyle, Yetenek-Motivasyon-Fırsat Teorisiyle, Sosyal Değişim Teorisiyle açıklanmaktadır. Bu teoriye göre benzersiz ve yeri doldurulamaz kaynaklar, sürdürülebilir yüksek getirilerin ve uzun vadeli rekabet avantajının en önemli unsurları olarak görülmektedir. Kaynak Tabanlı (temelli) Görünüm Teorisi, örgütlerin yeteneklerini, rekabet avantajı elde etmek için stratejik seviyede önem arz eden ve örgütlerin faaliyetlerini etkin halde koordine etmelerine olanak sağlayan bilgi ve beceri demeti olarak da bilinmektedir. Örgütlere özgü bu yetenekler, uzun vadeli rekabet avantajı yakalama ve performans gösterme açısından temel kaynaklarını oluşturmaktadır (Acar ve Zehir, 2008). Yetenek-Motivasyon-Fırsat Teorisi örgütlerde hangi özelliklerin yüksek performans sağladığını açıklamayı amaçlayan bir teoridir. Bu teori, insan kaynakları (İK) yönetiminin örgüt çalışanları ile bunların iş sonuçları arasındaki karmaşık ilişkiyi tanımlamak için kullandıkları model olarak bilinmektedir. Bu model, örgütlerin çalışanlarının başarılarını artırabilmeleri için hangi yöntemlere başvurmaları hususunda yol gösterici konumundadır (Kellner ve Cafferkey, 2019). Çevre bağlılığı, yeşil bilgi paylaşımı ve çevre performansı ilişkisi kişiler ve gruplar arasındaki bir etkileşim halinde ortaya çıkan mübadelenin kaynaklarını anlamaya yönelik genel bir sosyolojik teori olarak bilinen Sosyal Değişim Teorisiyle'de açıklanmaktadır. Bu etkileşimler, birbirlerine ve diğer birelerin eylemlerine bağlı olarak görülmektedir. Karşılıklı etkileşim sürecinin sonunda olumlu çıktılar alacağını algılayan bireylerin mübadeleye yaklaşımı, olumsuz çıktılar alacağını düşünen bireylere göre daha farklı olmaktadır (Doğan ve Sökmen, 2021). Yapılan literatür taraması, Yetenek-Motivasyon-Fırsat Teorisi, Sosyal Değişim Teorisi ve Kaynak Tabanlı (temelli) Görünüm Teorisi ışığında hazırlanan araştırmanın hipotezleri ve modeli aşağıda sunulmuştur;

H₁: Yeşil bilgi paylaşımının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi vardır.

H₂: Çevre bağlılığının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi vardır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Yöntem

Evren - Örneklem

Bu araştırmanın amacı yeşil bilgi paylaşımı ve çevre bağlılığın çevre performansı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Araştırma anketlerinin toplanabilmesi için ilgili üniversitenin Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 2023-10 toplantı nolu ve 12/12/2023 tarihli etik kurul onay alınmıştır. Araştırmanın evrenini Balıkesir ilinde ve ilçelerinde çalışan 1800 banka personeli oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde ana kütle içerisinde seçilen örnek kesiminin araştırmacıların yargıları doğrultusunda belirlediği tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi şeklinde ifade edilen kolayda örnekleme tekniğinden yararlanılacaktır (Haşiloğlu vd., 2015: 20). Araştırmanın örneklemini Bandırma ilçesinde ve Balıkesir il merkezinde bulunan bankalardan seçilen 361 personel oluşturmaktadır. Örneklem evreni temsil ettiğine dair formül aşağıda sunulmuştur (Gürbüz ve Şahin, 2017);

$$n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{1800}} = 317 \quad n_0 = \frac{1,96^2 \times 0,5^2}{0,05^2} = 384,1$$

Veri Toplama Araçları

Veriler anket yoluyla elde edilmiştir. Yeşil Bilgi Paylaşımı ölçeği olarak Rubel vd. (2021c) ve Afsar ve Umrani (2020) çalışmalarından uyarlanan, Rubel vd. (2023) tarafından araştırmada da kullanılan 5 soruluk ölçekten yararlanılmıştır. Çevre Performansının ölçümü için Bangwal vd. (2017) tarafından geliştirilen 5 soruluk ölçekten yararlanılmıştır. Çevresel Bağlılığın ölçümü için Rubel vd. (2023) tarafından geliştirilen 3 soruluk ölçek kullanılmıştır. Ölçek "1-Kesinlikle Katılmıyorum", "2-Katılmıyorum", "3-Kararsızım", "4-

Katılıyorum” ve “5-Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde 5’li Likert skalası ile derecelendirilmiştir. Ankette toplam 16 soru bulunmaktadır.

Geçerlik ve Güvenilirlik Analizleri

Cronbach’s Alfa değeri bir ölçüm aracının ne derece tutarlı ölçüm yapabildiğini belirlemek amacıyla hesaplanmaktadır. Diğer bir ifadeyle ölçüm aracının bir seferde yapılan ölçüm ile söz konusu kavramsal yapıyı yutarlı halde ölçüp ölçmediğini belirtmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 330). Tablo 5’te ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları verilmiştir;

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi Değerleri

	İfade Sayısı	C. Alfa
Çevre Bağlılığı	3	0,716
Çevre Performansı	5	0,831
Yeşil Bilgi Paylaşımı	5	0,818

Tablo 1’de üç ölçek için verilen Cronbach’s Alfa değerleri 0,70’ten yüksek olduğu için, her ölçeğin maddeleri arası iç tutarlılık değeri kabul edilebilir seviyededir.

Tablo 2. Çevre Performansı Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi (KFA) Sonuçları

Değişken	Madde	Faktör Yükleri
Çevre Performansı	ÇP4	0,798
	ÇP5	0,794
	ÇP1	0,785
	ÇP2	0,772
	ÇP3	0,715
KMO Değeri	0,846	
Ki Kare Değeri	612,413	
Sig.		,000

Çevre performansı ölçeği için yapılan keşfedici faktör analizi sonucuna göre ölçeğin tüm maddelerinin tek faktör altında toplandığı, KMO değerinin 0,846 olduğu, tek faktörün toplam varyansın %60’ını açıkladığı belirlenmiştir.

Tablo 3. Yeşil Bilgi Paylaşımı Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi (KFA) Sonuçları

Değişken	Madde	Faktör Yükleri
Yeşil Bilgi Paylaşımı	YBP5	0,797
	YBP4	0,780
	YBP1	0,764
	YBP3	0,744
	YBP2	0,716
KMO Değeri	0,841	
Ki Kare Değeri	552,275	
Sig.		,000

Yeşil bilgi paylaşımı ölçeği için yapılan keşfedici faktör analizi sonucuna göre ölçeğin tüm maddelerinin tek faktör altında toplandığı, KMO değerinin 0,841 olduğu, tek faktörün toplam varyansın %58’ini açıkladığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Çevre Bağlılığı Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi (KFA) Sonuçları

Değişken	Madde	Faktör Yükleri
Çevre Bağlılığı	ÇB2	0,808
	ÇB3	0,798
	ÇB1	0,791
KMO Değeri	0,679	
Ki Kare Değeri	205,996	
Sig.		,000

Çevre bağlılığı ölçeği için yapılan keşfedici faktör analizi sonucuna göre ölçeğin tüm maddelerinin tek faktör altında toplandığı, KMO değerinin 0,679 olduğu, tek faktörün toplam varyansın %64’ünü açıkladığı belirlenmiştir. KMO değerinin 0,60 ve üstünde olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 317; Sharma, 1996).

Bulgular

Frekans Analizi Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde anket çalışmasına katılan banka personelinin yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına yönelik bilgi verilecektir. Elde edilen bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur;

Tablo 5. Frekans Analizi Bulguları

	Demografik Özellik	N	%
Cinsiyet	Kadın	203	56,2
	Erkek	158	43,8
Yaş	23-28 arası	21	5,8
	29-34 arası	40	11,1
	35-40 arası	170	47,1
	41-46 arası	111	30,7
	47 ve üzeri	19	5,3
Eğitim Durumu	Ön Lisans	20	5,5
	Lisans	268	74,2
	Lisansüstü	73	20,2
	Toplam	361	100

Tablo 5'te verilen frekans analizi sonuçları incelendiğinde araştırmaya 203 kadın (%56,2) ve 158 erkek (%43,8) erkek banka personelinin katılım sağladığı görülmektedir. Katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde, 23-28 yaş arası 21 kişi (%5,8), 29-34 yaş arası 40 kişi (%11,1), 35-40 yaş arası 170 kişi (%47,1), 41-46 yaş arası 111 kişi (%30,7) ve 47 yaş ve üzeri katılımcı sayısının 19 kişi (%5,3) olduğu belirlenmiştir. Eğitim durumlarına bakıldığında ön lisans mezunu katılımcı sayısının 20 kişi (%5,5), lisans mezunu katılımcı sayısının 268 kişi (%74,2) ve lisansüstü mezunu katılımcı sayısının 73 kişi (%20,2) olduğu tespit edilmiştir.

Normallik Analizi Bulguları

George ve Mallery (2010), ölçek verileri için basıklık ve arpıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında olması durumunda verilerin normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Tablo 6'da verilen normallik testi sonuçlarına göre basıklık ve arpıklık değerlerinin bu aralığta yer aldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir.

Tablo 6. Basıklık ve arpıklık Değerleri

	Ortalama	Standart Sapma	arpıklık	Basıklık
evre Performansı	3,3463	1,01767	-1,411	-0,435
evre Bağlılığı	3,3767	1,05977	-1,128	-0,591
Yeşil Bilgi Paylaşımı	3,3102	1,00572	-1,485	-0,424

Tablo 6'da verilen basıklık ve arpıklık değerlerin -2 ile +2 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu durum ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hipotezleri test edebilmek amacıyla parametrik analizler uygulanacaktır.

Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını, varsa bu ilişkinin kuvvetli mi yoksa zayıf mı olduğunu, değişkenlerden bir değer artarken diğeri artıyor veya azalıyor mu sorularına cevap bulabilmek için yapılan korelasyon analizinin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir;

Tablo 7. Korelasyon Analizi Değerleri

	Yeşil Bilgi Paylaşımı	evre Bağlılığı	evre Performansı
Yeşil Bilgi Paylaşımı	1		
evre Bağlılığı	0,789**	1	
evre Performansı	0,911**	0,792**	1

Tablo 7'de yapılan korelasyon analizinin neticesinde yeşil bilgi paylaşımı ile evre bağlılığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişi (r(361): 0,789** p<0,005), yeşil bilgi paylaşımı ile evre performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişi (r(361): 0,911** p<0,005), evre bağlılığı ile evre performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişi (r(361): 0,792** p<0,005) olduğu görülmüştür.

Regresyon Analizi Bulguları

Bir bağımlı değişken üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin etkisini incelemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmaktadır. Bu analizin temel varsayımı bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasında olan doğrusal ilişkinin varlığını ortaya koymaktır. Tablo 8’de değişkenler arası çoklu regresyon analizi sonuçları verilmiştir;

Tablo 8. Regresyon Analizi Değerleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	Beta	p	Tol.	VIF
Çevre Performansı	Çevre Bağlılığı	,187	,033	,195	,000	,377	2,653
	Yeşil Bilgi Paylaşımı	,766	,034	,757	,000	,377	2,653

R²= ,844
Düzeltilmiş R²= ,843
Anova= ,000
DW= 1,903

Tablo 8’de verilen regresyon analizinin sonucu incelendiğinde çevre bağlılığının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir (B=,195; Sig.=,000). Elde edilen bu sonuca göre H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Regresyon analizinin bir diğer sonucuna göre yeşil bilgi paylaşımının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre H₁ hipotez kabul olmuştur. R² değeri bağımlı değişken çevre performansındaki değişimin %84’ünün çevre bağlılığı ve yeşil bilgi paylaşımı tarafından açıklandığını göstermektedir. Düzeltilmiş R² değeri bağımsız değişken çevre performansındaki varyansın %84’ünün çevre bağlılığı ve yeşil bilgi paylaşımı tarafından açıklandığını belirtmektedir. Elde edilen sonuçlar genel olarak incelendiğinde örneklem dahilindeki bankalarda çevre performansı üzerinde en fazla etkili olan değişkenin yeşil bilgi paylaşımı olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında yapılan regresyon analizinin sonucuna göre çevre bağlılığının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç Laguir vd. (2018) tarafından Fransa’da bulunan 68 bankanın 191 çalışanıyla yapılan araştırmanın sonuçlarıyla benzer niteliktedir. Yine bu sonuç, Rubel vd. (2023) tarafından Bangladeş’te bulunan otellerde çalışan 494 personelle yapılan araştırmanın sonucu ile aynıdır. Literatürde çevre performansı yönetici bağlılığı, lider bağlılığı, örgütsel bağlılık, yeşil bağlılık gibi kavramlarla da ilişkilendirilmektedir. Latan vd. (2018) Endonezya’da finans sektöründe hizmet veren bir firmada çalışan 109 personelle yönetici bağlılığı ve çevre performansı ilişkisini ele alan bir araştırma hazırlamış, yönetici bağlılığı fazla olan firmanın çevre performansında da artış olduğu belirlenmiştir. Appiah vd. (2020) Çin’de bulunan bir imalat sektörü firmasının 317 çalışanıyla yönetici bağlılığı ve çevre performansı ilişkisini ele alan araştırma hazırlamış, yönetici bağlılığının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ojo vd. (2020) Malezya’da bulunan bir elektronik ürün satan firmanın 333 çalışanıyla lider bağlılığı ve çevre performansı ilişkisini ele alan çalışma hazırlamış, lider bağlılığının fazla olduğu bu örgütte çevre performansının da artışı için çaba harcandığı belirlenmiştir. Haldorai vd. (2022) Manila’da bulunan bir otelin 800 çalışanıyla yeşil bağlılık ve çevre performansı ilişkisini ele alan çalışma hazırlamış, yeşil bağlılığın fazla olduğu bu otelde çevre performansının da arttığı tespit edilmiştir. Rae vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen literatür taramasında ise örgütsel bağlılığın fazla olduğu örgütlerde çevre performansının da arttığı belirlenmiştir. Regresyon analizinin bir diğer sonucuna göre yeşil bilgi paylaşımının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Rubel vd. (2023) tarafından Bangladeş’te bulunan otellerde çalışan 494 personelle yapılan araştırmanın sonucu ile aynıdır. Chang ve Hung (2021) tarafından Tayvan’da bulunan küçük ve orta ölçekli firmalarda çalışan 656 personelle yapılan araştırmanın sonucunda da yeşil bilgi paylaşımının çevre performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Literatürde çevre performansı ile bilgi paylaşımı ilişkisini ele alan araştırma örnekleri arasında Ahmad vd. (2023) tarafından Pakistan’da bulunan 25 üniversitenin 155 akademik personeliyle yapılan çalışma yer almaktadır. Bu araştırmanın sonucunda da bilgi paylaşımındaki artışın üniversite ortamında çevre performansını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Moore (2010) örgütlerde bilgi paylaşımı artışının çevre performansını arttırdığı yönünde benzer bir sonuca ulaşmıştır.

İşverenler, örgütlerde bilgi paylaşımı kültürü aracılığıyla, çalışanlarının sorunlarını çözmek için hem açık hem de örtülü bilgiyi kullanmayı teşvik edebilirler. Sürdürülebilirlik literatürüne göre bilgi ve aktarım,

Çalışanların sürdürülebilir performansını etkilemek ve örgütlerin yeşil ekonomideki rekabet avantajlarını sürdürmek için önemli yapı taşlarıdır. Bu durumda çalışanlar, vresel zorluklarla ilgili bilgileri paylaşabilir ve yeşil bilgi paylaşımına dahil olabilirler. Böylece alışanlar, vresel zorluklar hakkında bilgiyi yaymakla, öğrenme fırsatlarını arttırmakla ve diğerklerini yeşil bilgi paylaşımına katılmak için motive etmekle ilgilenmektedirler. Bilgiyi paylaşmak yaratıcılığı geliştirmek için etkili bir yöntemdir. Jilani vd. (2020) rgtleri olumlu yönde etkilemek için yeşil bilgi paylaşımı uygulamalarını önermektedirler. Yeşil bilgi paylaşımı, bilgi alışverişini ve kurumsal hedeflere ulaşmada başkalarına yardım etmeyi ele aldığı için, Kwahk ve Park (2016) yeşil bilgi paylaşımının vre performansı üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu iddia etmektedirler. Çalışanlar, kurumsal yeşil imajı kolektif olarak gclendiren sürdürülebilir hedeflere ulaşmak için yeşil bilgiyi paylaşmayı tercih edebilirler. Bu bağlamda, bu araştırma yeşil bilgi paylaşımını çalışanların yeşil performansını ortaya çıkarmanın kolaylaştırıcısı olarak görmekte ve çalışanların yeşil bilgiyi yayma konusunda istekli olduklarında, bunun vresel performanslarına yardımcı olacağı sonucuna varmaktadırlar. Çalışanlar vreye duyarlı olduklarında vre sorunlarının zmne katılmaya daha istekli olmaktadırlar. Cop vd. (2020), vre bağlılığının, çalışanların vreye ilişkin olumlu duygularını ve doğal kaynakları korumaya yönelik davranışlarını iyileştirdiğini öngörmektedirler. Ayrıca alışanlar, vreye önem verdiklerinde onu korumak için daha fazla eyleme geçmektedirler. vresel sorumluluk ve bağlılık sergileyen çalışanlar, vre eğitim programlarıyla kazandıkları yeşil bilgi ve becerilerini vre sorunlarının üzümünde uygulayabilirler. Çalışanların vresel performanslarına değer verildiğinde vreye karşı sorumluluklarında artış geekleşmekte ve bu da vreye olan bağlılıklarını arttırmaktadır. Dolayısıyla alışanların vreye olan bağlılıklarının vresel performansta da artış geekleştireceği söylenebilir. Araştırma kapsamında yapılan regresyon analizi doğrultusunda vre bağlılığının da vre performansı üzerindeki etkisini arttırmak için belirli tavsiyeler verilebilir. Çalışanların vre ile ilgili projelere (ağaç dikme projeleri gibi) dahil edilmesi, örgüt profilini yükseltmeye, topluma katkı sağlamaya ve örgütün vresel hedeflerini geekleştirmeye yardımcı olabilir. Örgüt içi bazı değişikliklerin neden yapıldığı ve bunların etkileri konusunda çalışanların tam olarak bilgilendirilmeleri gerektiğinden, tüm personelin eğitim alması için destek olunmalıdır. Tüm alışanlar, örgütün vre politikaları ve prosedürleri ile bunların uygulamada ne anlama geldiği konusunda eğitilmelidir. Örgüt içerisinde vre bilinci eğitiminde uzmanlaşmış harici bir eğitmenin sağlanması, katılımın en st düzeye çıkarılmasına da yardımcı olabilir. Birçok kişi, özellikle atıkları ve enerjiyi yönetmek söz konusu olduğunda, sürdürülebilirliğin birçok alanı için geçerli olan 'azalt, yeniden kullan, geri dönüştür' deyimini duymuştur. Atığı azaltmak, ambalaj israfını önlemek için toplu sipariş vermeyi, çabuk bozulan ürünlerin fazla sipariş edilmesini engellemek adına etkili stok yönetimlerinden yararlanmak da örgütler için faydalı olacaktır. Bu sebeple örgütler, çalışanlarına atıkları azaltmanın, enerji tasarrufu sağlamanın önemi konusunda farkındalık kazandırmalıdır. Herkes örgütün değerlerinin ve vreye olan bağlılığının farkında olmayabilir. Bu nedenle, bunu çalışanlara, müşterilere ve genel olarak topluma web siteleri, pazarlama kampanyaları ve örgüt içi iletişim ağı aracılığıyla iletmek gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde geçekleşen dönüşümlerde bankacılık sektörüne önemli görevler düşmektedir. Olası zorlu ekonomik koşulların vre üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkileri en aza indirebilmek ve doğal kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak için bankaların sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayan eko-inovasyondan yararlanmaları gerekmektedir (Yücel ve Terzioğlu, 2022). Bankalar hem kullandıkları ürünlerde hem de kredilerde ve projelerde söz konusu sürece dair katkılarını arttırmalıdır. Hem doğal hayatın korunması, vre bilincinin yayılması için geçekleştirilen vre dostu projelere bankalar düşük faiz oranlarıyla destek vermeli, bu tür projelere daha fazla fon kaynakları ayırmalıdır. Ayrıca kurum içerisinde dijitalleşmeden yararlanarak, tüm bankacılık faaliyetlerini vre dostu yollardan yerine getirmeli, toplum önünde duyarlı olduklarına dair belirli tutundurma faaliyetleri ile bu husus desteklenmelidir. Zaman içerisinde vre dostu olduğunu belirli faaliyetlerle ispatlayan bankalarda müşteri sayısında artış geekleşecek, bu durumdan banka imajı da olumlu yönde etkilenecektir. Ayrıca geçekleştirilen vresel projeler ve duyarlı yaklaşımlar, küresel anlamda da değer gördükçe fon sağlayıcıların dikkatini çekecek, marka bazında farkındalığın oluşumunu sağlayacaktır.

Araştırmamızda geçekleştirilen literatür taramasına da bağlı kalınarak, vre performansı ile ilgili olabileceği düşünülen vre bağlılığı ve yeşil bilgi paylaşımı değişkenlerine dair bilgiler verilmiştir. Literatürde üç değişkenin birlikte yer aldığı yalnızca Rubel vd. (2023) tarafından yapılan araştırma bulunmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın gelecek araştırmalar için daha geniş örneklemde, farklı veri toplama yöntemleri ile, farklı sektörlerde yapılması halinde literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Etik Beyan

“Bankacılık Sektöründe Çevre Bağlılığı ve Yeşil Bilgi Paylaşımının Çevre Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 12/12/2023 tarih ve 2023-10 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Araştırmada çıkar çatışması oluşacak herhangi bir durum söz konusu değildir.

Kaynakça

- Acar, A. Z., & Zehir, C. (2007). Kaynak tabanlı işletme yetenekleri ölçeği geliştirilmesi ve doğrulanması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 103-131.
- Afshar Jahanshahi, A., & Brem, A. (2018). Antecedents of corporate environmental commitments: The role of customers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(6), 1191-1211.
- Afsar, B. & Umrani, W.A. (2020). Corporate social responsibility and pro-environmental behavior at workplace: the role of moral reflectiveness, coworker advocacy, and environmental commitment. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(1), 109-125.
- Ahmad, F., Hossain, M. B., Mustafa, K., Ejaz, F., Khawaja, K. F., & Dunay, A. (2023). Green HRM Practices and Knowledge Sharing Improve Environmental Performance by Raising Employee Commitment to the Environment. *Sustainability*, 15(6), 5040-5060.
- Alavi, M., & Leidner, D. E. (2001). Knowledge management and knowledge management systems: Conceptual foundations and research issues. *MIS quarterly*, 1, 107-136.
- Al Amri, F. H., Das, A., & Ben-Ayed, O. (2019). The impact of perceived corporate social responsibility on employee engagement: The case of Qatar. *Business Strategy & Development*, 2(3), 180-191.
- Appiah, B. K., Zhang, D., Majumder, S. C., & Monaheng, M. P. (2020). Effects of environmental strategy, uncertainty and top management commitment on the environmental performance: Role of environmental management accounting and environmental management control system. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(1), 360-372.
- Aragón-Correa, J. A., & Sharma, S. (2003). A contingent resource-based view of proactive corporate environmental strategy. *Academy of management review*, 28(1), 71-88.
- Asiaei, K., O'Connor, N. G., Barani, O., & Joshi, M. (2023). Green intellectual capital and ambidextrous green innovation: The impact on environmental performance. *Business Strategy and the Environment*, 32(1), 369-386.
- Awan, F. H., Dunnan, L., Jamil, K., & Gul, R. F. (2023). Stimulating environmental performance via green human resource management, green transformational leadership, and green innovation: a mediation-moderation model. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(2), 2958-2976.
- Bangwal, D., Tiwari, P. & Chamola, P. (2017). Green HRM, work-life and environment performance. *International Journal of Environment, Workplace and Employment*, 4(3), 244-268.
- Bektaş, F., Kural, B. ve Orçan, F. (2017). Doğaya bağlılık ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(1), 77-86.
- Bresciani, S., Rehman, S. U., Giovando, G., & Alam, G. M. (2023). The role of environmental management accounting and environmental knowledge management practices influence on environmental performance: mediated-moderated model. *Journal of Knowledge Management*, 27(4), 896-918.
- Celep, C. ve Çetin, B. (2003). *Bilgi Yönetimi*. Am Yayıncılık, Ankara.
- Chang, T. W., & Hung, C. Z. (2021). How to shape the employees' organization sustainable green knowledge sharing: Cross-level effect of green organizational identity effect on green management behavior and performance of members. *Sustainability*, 13(2), 626.
- Chen, M. H., Wang, H. Y., & Wang, M. C. (2018). Knowledge sharing, social capital, and financial performance: The perspectives of innovation strategy in technological clusters. *Knowledge Management Research & Practice*, 16(1), 89-104.
- Chen, J., Siddik, A. B., Zheng, G. W., Masukujjaman, M., & Bekhzod, S. (2022). The effect of green banking practices on banks' environmental performance and green financing: An empirical study. *Energies*, 15(4), 1292-1312.
- Cohen, W.M. ve Levinthal, D.A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Adm. Sci. Q.*, 35, 128-152.
- Connelly, C. E., & Kelloway, E. K. (2003). Predictors of employees' perceptions of knowledge sharing cultures. *Leadership & Organization Development Journal*, 24(5), 294-301.

- Cop, S., Alola, U. V., & Alola, A. A. (2020). Perceived behavioral control as a mediator of hotels' green training, environmental commitment, and organizational citizenship behavior: A sustainable environmental practice. *Business Strategy and the Environment*, 29(8), 3495-3508.
- Cormican, K., Meng, C., Sampaio, S., & Wu, Q. (2021). Towards sustainable knowledge sharing practices: an analysis of organizational level enablers. *Sustainability*, 13(23), 129-139.
- Crossan, M.M. ve Apaydin, M. A. (2010). multi-dimensional framework of organizational innovation: A systematic review of the literature. *J. Manag. Stud.*, 47, 1154-1191.
- Doğan, M., & Sökmen, S. (2021). Turizm araştırmalarında sosyal değişim teorisi'nin çeyrek yüzyılı. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1220-1237.
- Dubey, R., Gunasekaran, A., & Ali, S. S. (2015). Exploring the relationship between leadership, operational practices, institutional pressures and environmental performance: A framework for green supply chain. *International Journal of Production Economics*, 160, 120-132.
- Epstein, M., & Roy, M. J. (1998). Managing corporate environmental performance:: A multinational perspective. *European management journal*, 16(3), 284-296.
- Figge, F., & Hahn, T. (2012). Is green and profitable sustainable? Assessing the trade-off between economic and environmental aspects. *International Journal of Production Economics*, 140(1), 92-102.
- George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update (10nd ed.) Boston: Pearson.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Haldorai, K., Kim, W. G., & Garcia, R. F. (2022). Top management green commitment and green intellectual capital as enablers of hotel environmental performance: The mediating role of green human resource management. *Tourism Management*, 88, 104-117.
- Hart, S. L., & Dowell, G. (2011). Invited editorial: A natural-resource-based view of the firm: Fifteen years after. *Journal of management*, 37(5), 1464-1479.
- Haşıloğlu, S. B., Baran, T., & Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: Kolayda örnekleme ve sıklık ifadedeli ölçek maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, (1), 19-28.
- Henriques, I., & Sadorsky, P. (1999). The relationship between environmental commitment and managerial perceptions of stakeholder importance. *Academy of management Journal*, 42(1), 87-99.
- Jilani, M. M. A. K., Fan, L., Islam, M. T., & Uddin, M. A. (2020). The influence of knowledge sharing on sustainable performance: A moderated mediation study. *Sustainability*, 12(3), 908-921.
- Karaaslan, A., Özler, D. E., & Kulaklıoğlu, A. S. (2009). Örgütsel vatandaşlık davranışı ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 135-160.
- Karabey, C. N., & Öztürk, F. D. (2022). Örgütsel sosyalleşme, bilgi paylaşma davranışı ve bilgi paylaşmaya yönelik duygular arasındaki ilişkiler. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 6(2), 352-370.
- Kellner, A., Cafferkey, K., & Townsend, K. (2019). 21. Ability, motivation and opportunity theory: A formula for employee performance?. *Elgar introduction to theories of human resources and employment relations*, 1, 311-331.
- Keogh, P. D., & Polonsky, M. J. (1998). Environmental commitment: a basis for environmental entrepreneurship?. *Journal of organizational change management*, 11(1), 38-49.
- Klassen, R. D., & Whybark, D. C. (1999). Environmental management in operations: the selection of environmental technologies. *Decision Sciences*, 30(3), 601-631.
- Kwahk, K. Y., & Park, D. H. (2016). The effects of network sharing on knowledge-sharing activities and job performance in enterprise social media environments. *Computers in Human Behavior*, 55, 826-839.
- Laguir, I., Marais, M., El Baz, J., & Stekelorum, R. (2018). Reversing the business rationale for environmental commitment in banking: does financial performance lead to higher environmental performance?. *Management Decision*, 56(2), 358-375.
- Latan, H., Jabbour, C. J. C., de Sousa Jabbour, A. B. L., Wamba, S. F., & Shahbaz, M. (2018). Effects of environmental strategy, environmental uncertainty and top management's commitment on corporate environmental performance: The role of environmental management accounting. *Journal of cleaner production*, 180, 297-306.
- Lin, Y. H., & Chen, Y. S. (2017). Determinants of green competitive advantage: the roles of green knowledge sharing, green dynamic capabilities, and green service innovation. *Quality & Quantity*, 51, 1663-1685.
- Marouf, L. (2005). The Role of Social Networks in Organizational Knowledge Sharing. In *Knowledge Management: Nurturing Culture, Innovation, and Technology*, 1, 65-77.
- Memon, S. B., Rasli, A., Dahri, A. S., & Hermilinda Abas, I. (2022). Importance of top management commitment to organizational citizenship behaviour towards the environment, green training and environmental performance in Pakistani industries. *Sustainability*, 14(17), 110-129.
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89.
- Moore, S. A. (2010). *The effect of knowledge sharing on the environmental performance of proactive environmental organisations* (Doktora Tezi). Southern Cross University, Avustralya.

- Naz, S., Jamshed, S., Nisar, Q. A., & Nasir, N. (2023). Green HRM, psychological green climate and pro-environmental behaviors: An efficacious drive towards environmental performance in China. *Current Psychology*, 42(2), 1346-1361.
- Nie, L., Gong, H., & Lai, X. (2022). Green research intensity and diversified performance: the moderating role of environmental regulation. *European Journal of Innovation Management*, 1, 1-12.
- Ojo, A. O., & Fauzi, M. A. (2020). Environmental awareness and leadership commitment as determinants of IT professionals engagement in Green IT practices for environmental performance. *Sustainable Production and Consumption*, 24, 298-307.
- Özen, Z. O. & Terzioğlu, M. K. (2023). Makroekonomik göstergelerin çevresel bozulma üzerindeki rolü: Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Gelişmeler, Platanus Publishing.
- Porter, M. E. (1991). Towards a dynamic theory of strategy. *Strategic management journal*, 12(S2), 95-117.
- Ur Rehman, Z., Shafique, I., Khawaja, K. F., Saeed, M., & Kalyar, M. N. (2023). Linking responsible leadership with financial and environmental performance: determining mediation and moderation. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 72(1), 24-46.
- Rae, K., Sand, J., & Gadenne, D. (2015). The Association between Organisational Commitment And Corporate Social Responsibility-Environmental Performance Within an Integrated Sustainability Balanced Scorecard Framework. *Issues in Social & Environmental Accounting*, 9(1), 1-32.
- Robertson, J. L., & Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders' influence on employees' pro-environmental behaviors. *Journal of organizational behavior*, 34(2), 176-194.
- Roscoe, S., Subramanian, N., Jabbour, C. J., & Chong, T. (2019). Green human resource management and the enablers of green organisational culture: Enhancing a firm's environmental performance for sustainable development. *Business Strategy and the Environment*, 28(5), 737-749.
- Rubel, M.R.B., Kee, D.M.H. & Rimi, N.N. (2021c). High commitment human resource management practices and hotel employees' work outcomes in Bangladesh. *Global Business and Organizational Excellence*, 40(5), 37-52.
- Rubel, M. R. B., Kee, D. M. H., Yusliza, M. Y., & Rimi, N. N. (2023). Socially responsible HRM and hotel employees' environmental performance: the mediating roles of green knowledge sharing and environmental commitment. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(7), 2645-2664.
- Seonghee, K., & Boryung, J. (2008). An analysis of faculty perceptions: Attitudes toward knowledge sharing and collaboration in an academic institution. *Library & Information Science Research*, 30(4), 282-290.
- Sharif-Askari, H., & Abu-Hijleh, B. (2018). Review of museums' indoor environment conditions studies and guidelines and their impact on the museums' artifacts and energy consumption. *Building and Environment*, 143, 186-195.
- Sharma, S. (1996). Applied Multivariate Techniques. Newyork: John Wiley& Sons Inc.
- Song, M., Yang, M. X., Zeng, K. J., & Feng, W. (2020). Green knowledge sharing, stakeholder pressure, absorptive capacity, and green innovation: Evidence from Chinese manufacturing firms. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1517-1531.
- Studlar, D., & McAllister, I. (1999). Green versus Brown: Explaining Environmental Commitment in Australia. 80(4), 775-792.
- Sun, X., Tian, Z., Wang, J., & Su, W. (2022). The impact of environmental commitment on green purchase behavior in China. *International Journal of Environmental Research and public health*, 19(14), 8644.
- Terrier, L., & Marfaing, B. (2015). Using social norms and commitment to promote pro-environmental behavior among hotel guests. *Journal of Environmental Psychology*, 44, 10-15.
- Terzioğlu, M. K., Temelli, S., Yaşar, A., Özdemir, Ö. (2023). Bankacılık sektöründe finansal ve çevresel performansların çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 21-45.
- Tung, A., Baird, K., & Schoch, H. (2014). The association between the adoption of an environmental management system with organisational environmental performance. *Australasian journal of environmental management*, 21(3), 281-296.
- Wang, Q., Watson, J. P., & Guan, Y. (2013). Two-stage robust optimization for Nk contingency-constrained unit commitment. *IEEE Transactions on Power Systems*, 28(3), 2366-2375.
- Wei, F., Abbas, J., Alarifi, G., Zhang, Z., Adam, N. A., & de Queiroz, M. J. (2023). Role of green intellectual capital and top management commitment in organizational environmental performance and reputation: Moderating role of pro-environmental behavior. *Journal of Cleaner Production*, 405, 136847.
- Weng, H. H., Chen, J. S., & Chen, P. C. (2015). Effects of green innovation on environmental and corporate performance: A stakeholder perspective. *Sustainability*, 7(5), 4997-5026.
- Xing, X., Liu, T., Wang, J., Shen, L., & Zhu, Y. (2019). Environmental regulation, environmental commitment, sustainability exploration/exploitation innovation, and firm sustainable development. *Sustainability*, 11(21), 6001-6021.
- Yeniçeri, O. ve İnce, M. (2005). Bilgi yönetim stratejileri ve girişimcilik. İstanbul: IQ Kultur-Sanat Yayıncılık.
- Yücel, M. A., & Terzioğlu, M. K. (2022). Türkiye ve Avrupa bölgesinde eko-verimlilik: Dinamik mekansal panel veri yaklaşımı. *Verimlilik Dergisi*, (4), 569-584.

- Yücel, M. A., & Terzioğlu, M. K. (2023). Sürdürülebilir kalkınma ve eko-inovasyon: dinamik mekânsal etkileşim. *Verimlilik Dergisi, Özel Sayı*, 171-186.
- Zaim, H., Muhammed, S., & Tarim, M. (2019). Relationship between knowledge management processes and performance: critical role of knowledge utilization in organizations. *Knowledge Management Research & Practice*, 17(1), 24-38.
- Zelezny, L. C., & Schultz, P. W. (2000). Psychology of promoting environmentalism: Promoting environmentalism. *Journal of social issues*, 56(3), 365-371.
- Zhang, M., Shui, X., Smart, P., Wang, X., & Chen, J. (2023). Environmental performance feedback and timing of reshoring: perspectives from the behavioural theory of the firm. *British journal of management*, 34(3), 1238-1258.

EXTENDED ABSTRACT

Environmental commitment is defined as psychological attachment to nature and long-term orientation. This concept includes actions and policies to protect the quality of the natural environment, reduce waste and emissions, and partner with other organizations to create a more significant environmental impact. The importance of green banking in the banking sector has been increasing recently. In an intensely competitive environment, it is important for banks to use natural resources in the most appropriate way to achieve sustainable growth and increase their market shares. Environmental commitment, environmental performance and green information sharing, which are considered as green banking activities of banks, occur in two ways: direct and indirect. When banks use green banking in their internal systems, they become more environmentally friendly organizations. Another way is to contribute to the sustainability of the country's economy by providing funds for the environmental projects of stakeholder companies. In today's conditions, technology is one of the most important elements of environmentally conscious banking. As digital banking gained importance, banks switched to green banking, moving away from office conditions and switching to paperless banking. Contracts used in banking transactions have been replaced by digital contracts, and information about banks has been moved to digital environments. In this way, banks not only got rid of the costs of their transactions, but also increased their sustainability and profitability by implementing new services. In addition to the mentioned practices, banks have started to make investments to reduce carbon emissions and have made progress in environmental performance by providing financial support in projects related to climate change and environmental pollution. Green knowledge sharing is the sharing of knowledge in order to solve intra-organizational problems; sharing by creating new strategies, policies or practices. By encouraging a culture of knowledge sharing, employers encourage employees to leverage both explicit and tacit knowledge to solve problems. According to the sustainability literature, knowledge and transfer affect the sustainable performance of employees and are important for companies to maintain their competitive advantage in the green economy. Employees can participate in green knowledge sharing by sharing their thoughts and knowledge about environmental challenges. Environmental commitment tends to motivate individuals to be environmentally friendly by strengthening their self-perception. For this reason, an individual's environmental commitment is seen as an important factor that affects environmentally beneficial green purchasing behavior. When individuals have high environmental commitment, they feel a closer relationship with nature, realize that their behavior has a beneficial effect on the environment, and therefore prefer to follow a more environmentally friendly consumption behavior such as green purchasing. Environmental commitment also expresses the efforts made by organizations in terms of environmental management and environmental protection activities. High levels of environmental commitment imply that organizations often have a strong desire to adopt sustainable practices to balance the relationship between their development and environmental protection activities. Some organizations adopt more proactive strategies than others, minimizing water and energy waste, preventing air and soil pollution, and attaching importance to environmental commitment. Environmental performance expresses the effects of organizational activities on the environment. Organizations improve their environmental performance and protect the environment from harmful waste by using recycled materials, clean production resources and clean administrative and organizational activities in their products. The aim of this research is to determine the effects of environmental commitment and green information sharing on environmental performance in the banking sector. The population of the research consists of 1800 bank personnel working in Balıkesir province and its districts. The sample of the research consists of 361 personnel selected from banks in Bandırma district and Balıkesir city center. The data of the research was collected through a survey. The collected data were subjected to frequency analysis, exploratory factor analysis, reliability analysis, normality test, correlation analysis and multiple regression analysis. According to the results of the correlation analysis, it was determined that there was a significant and positive relationship between environmental commitment and environmental performance, a significant and positive relationship

between environmental commitment and green knowledge sharing, and a significant and positive relationship between green knowledge sharing and environmental performance. As a result of the multiple regression analysis conducted within the scope of the research, it was concluded that environmental commitment and green knowledge sharing have significant and positive effects on the environmental performance of banks. Providing an external trainer within the organization who specializes in environmental awareness training can also help maximize participation. Many people have heard the phrase 'reduce, reuse, recycle', which applies to many areas of sustainability, especially when it comes to managing waste and energy. It will also be beneficial for organizations to benefit from effective stock management in order to reduce waste, place bulk orders to prevent packaging waste, and prevent overordering of perishable products. For this reason, organizations should raise awareness among their employees about the importance of reducing waste and saving energy. Not everyone may be aware of the organization's values and commitment to the environment. Therefore, it is necessary to convey this to employees, customers and the public in general through websites, marketing campaigns and internal communication networks.

Örgütlerde Sessiz İstifa: Kavramsal Bir Çözümleme ve Türkiye’de Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi

Kürşad YILMAZ¹

Öz

Sessiz istifa genel olarak çalışanların yaşadığı olumsuzluklardan dolayı daha az sorumluluk alması ve işini aksatmadan asgari düzeyde performans göstermesi olarak tanımlanabilir. Özellikle son yıllarda çalışma koşullarında yaşanan önemli değişimler çalışandalardaki sessiz istifa davranışını artırmıştır. Sessiz istifa ile ilgili çalışmaların sayısında da önemli bir artış gözlenmektedir. Bu çalışmada sessiz istifa davranışına ilişkin kavramsal bir çözümleme ve Türkiye’de yapılan araştırmalar ile ilgili bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sessiz istifa davranışı ile ilgili alanyazın incelenmiştir. Bu incelemeden yol çıkarak sessiz istifa davranışının sebepleri, belirtileri ve sonuçları ile ilgili çeşitli gruplamalar yapılmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye’de yapılan sessiz istifa araştırmaları ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölüm sistematik derleme çalışması olarak desenlenmiştir. Yapılan taramalar ve belirlenen seçme ölçütleri sonucunda 31 çalışma ile analizler yapılmıştır. İncelenen 31 çalışmanın büyük çoğunluğu 2023 ve 2024 yıllarında yayınlanmıştır ve nicel araştırmalardan oluşmaktadır. Araştırmalar ağırlıklı olarak kamu kurumu çalışanları ve özel sektör çalışanları ile yapılmıştır. Sessiz istifa davranışı ile ilgili araştırmalar oldukça yenidir. Bu bağlamda sessiz istifa davranışının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarını inceleyen daha fazla nicel ve nitel araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Sebepler, Sonuçlar, Türkiye, Sistematik Derleme

Quiet Quitting in Organizations: A Conceptual Analysis and Evaluation of Research Conducted in Türkiye

Abstract

Quiet quitting can generally be defined as employees taking less responsibility for the negativities they experience and performing at a minimum level without disrupting their work. Especially in recent years, significant changes in working conditions have increased the quiet quit behavior of employees. There is also a significant increase in studies on quiet quitting. This study is aimed to make a conceptual analysis of quiet quit behavior and an evaluation of the research conducted in Türkiye. The research consists of two parts. In the first part, the literature on quiet quitting behavior was examined. Based on this analysis, a grouping was made regarding the causes, symptoms, and consequences of quiet quit behavior. In the second part, an evaluation was made regarding quiet quitting research conducted in Türkiye. This section is designed as a systematic review study. As a result of the search and selection criteria determined, analyses were made with 31 studies. Most of the 31 studies examined were published in 2023 and 2024 and consisted of quantitative studies. Research has been conducted mainly with public institution employees and private sector employees. Research on quiet quit behavior is relatively new. In this context, more quantitative and qualitative research is needed to examine the cognitive, affective and behavioral dimensions of quiet quit behavior.

Key Words: Quiet quitting, Causes, Consequences, Türkiye, Systematic review

Atıf İçin / Please Cite As:

Yılmaz, Y. (2024). Örgütlerde sessiz istifa: Kavramsal Bir Çözümleme ve Türkiye’de yapılan araştırmaların değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1395-1410. doi:10.33206/mjss.1491850

Geliş Tarihi / Received Date: 29.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.06.2024

¹ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kursad.yilmaz@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3705-5094

Giriş

Sessiz istifa kavramı son zamanların popüler kavramlarından biri olsa da kavramın alanyazındaki kullanımı yeni değildir. Kavram ilk olarak 1980’lerin başında Alman yönetim alanyazınında Höhn tarafından kullanılmıştır (Jehle ve Schmitz, 2007; Raidt, 1989; Richter, 1999; Seçer, 2009; 2011; Üstün ve Tatlı, 2020). Kavramı alanyazına kazandıran Höhn (1982; 1989) sessiz istifayı “*kendi kendine emeklilik*” olarak nitelendirmiş ve çalışanların örgüte olan adanmışlığından ve örgütte inisiyatif kullanmaktan bilinçli bir şekilde vazgeçmesi ve böylelikle görevi sayılan faaliyetleri reddetmesi olarak tanımlamıştır. Bu anlamda sessiz istifa davranışı çalışanın içsel olarak emekli olmasını ifade etmektedir ve çoğunlukla gerçek işten ayrılmanın ilk basamağıdır (Akt: Jehle ve Schmitz, 2007; Seçer, 2009). Höhn’ün Alman dilinde kullandığı “*innere Kündigung*” kavramı “*içsel istifa, içsel sonlandırma, içsel işten ayrılma*” gibi anlamlara gelmektedir. Alman yönetim alanyazınında konu ile ilgili birçok araştırma yapılmasına; makaleler, kitap bölümleri yazılmasına rağmen yönetim alanyazınındaki İngilizce yayınların hâkimiyetinden dolayı kavram çok fazla gündeme gelmemiştir.

Kavramın gündeme gelmesiyle ilgili olarak, internet ortamında ve onlarca makalede, sessiz istifa kavramının ilk kez 2009 yılındaki bir ekonomi sempozyumunda Mark Boldger tarafından kullanıldığı iddia edilmektedir. Ancak Hitt (2022) Boldger ile yaptığı görüşme sonucunda bunun doğru olmadığını tespit etmiştir. Öncelikle bu bir sempozyum değil bir protesto eylemidir. Ayrıca Boldger bu eylemde tam olarak bir sessiz istifa açıklaması yapmamıştır ve kullandığı kavram tam olarak sessiz istifanın içeriği ile ilgili değildir. Çünkü iş tanımında belirtilen görevlerin dışına çıkmamak olarak açıklanan sessiz istifa kavramı, sorumluluklardan kaçmak, gerektiği kadar çalışmak, vazgeçmek, çalıştığı örgüt ile ilgili hiçbir eyleme geçmemek olarak tanımlanmaktadır (Örücü ve Hasırcı, 2024). Boldger’ın bu eylemdeki konuşması ise ekonomik sorunların sadece sosyalizme bağlandığı Venezuela’daki Hugo Chavez yönetimi ile ilgilidir.

Sessiz istifa kavramı 2019 yılında başlayan Covid-19 salgını ile birlikte gündemde daha fazla yer bulmuştur. Çünkü bu dönemde salgından dolayı yaşanan sokağa çıkma yasakları, çeşitli kısıtlamalar, zorunlu aşı uygulaması, uzaktan çalışma, esnek mesai biçimleri, uzun çalışma süreleri, tükenmişliğin artması gibi sebeplerle çalışanlar için işin/çalışmanın anlamı değişmiş ve bu sebepler çalışma yaşamını derinden etkilemiştir. Covid-19 salgınının ortaya çıkardığı “*yeni çalışma ilişkileri, çalışma düzeni ve çalışma biçimleri*” çalışanlardaki sessiz istifa davranışını artırmış ve böylece kavrama olan ilgi de artmıştır. Bu durum çeşitli kaynaklarda sık sık vurgulanmıştır. Örneğin Birleşik Krallıkta yapılan bir araştırmaya (BetterUp, 2022) göre her üç çalışandan biri kendisini sessiz istifa eden olarak tanımlamaktadır. Araştırmaya göre liderlik ve örgüt kültürü sessiz istifa üzerinde etkili olan faktörlerdir (Akt: Perry, 2022). SHRM Araştırma Enstitüsü’nün (2022) araştırmasına göre insan kaynakları uzmanlarının %36’sı kendi kuruluşlarında sessiz istifa davranışının aktif olarak gerçekleştiğini bildirmiştir. Gallup-2022 araştırmasında ise ABD’li çalışanların yaklaşık %50’si sessizce işten ayrıldıklarını belirtmiştir (Harter, 2022). Türkiye’de yapılan bir araştırmada da (Youthall, 2022) Türkiye’deki gençlerin %24’ünün sessiz istifa sürecinde olduğu; %46,7’sinin ise bu kavrama yatkın olduğu belirlenmiştir.

2021 yılında Çin’de genç bir çalışanın aşırı çalışma saatleri sebebiyle hayatını kaybetmesi ve bu durumun sosyal medyada tüm dünyanın dikkatini çekmesi, sessiz istifa kavramının dünya çapında popüler hale gelmesinde etkili olmuştur (Ulutürk, 2022). Bu ölüm Çin’de teknoloji şirketlerinin gayri resmi çalışma sistemi olarak bilinen ve 996 olarak kodlanan “*sabah 9’dan akşam 9’a, pazartesten cumartesiye kadar*” çalışma düzenine dikkatleri çekmiştir. Bu çalışma düzeninin yanı sıra ücretsiz mesaiye kalmak da Çin’de çok olağan bir durum olarak görülmektedir (Duman, 2022). Bu ölüm fazla çalışma saatlerine yönelik tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Kavrama olan ilginin artmasının sebeplerinden biri de sosyal medya ortamlarında yayınlanan tepki videolarıdır. 2022 yılında yayınlanan bu videoların birinde Zaid Khan isimli TikTok kullanıcısı “*sessiz istifa, işinizi bırakmak anlamına gelmiyor. Sadece işinizin hayatınızı ele geçirmesine engel olmak anlamına geliyor. İşiniz hayatınız değil! Değeriniz ürettikelerinizle tanımlanamaz*” ifadelerini kullanmış ve milyonlarca insana ulaşmayı başarmıştır (Çalışkan, 2023; Çimen ve Yılmaz, 2023; Örücü ve Hasırcı, 2023; Yıldız ve Özmenekşe, 2022). Böylelikle sessiz istifa kavramı dünya üzerinde birçok insan tarafından bilinen ve kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Aynı yılda Bryan Creely tarafından TikTok ve YouTube’da yayınlanan başka bir video ile kavram dikkatleri daha çok üzerine çekmiştir.

Sessiz istifanın yayılmasındaki sosyal medya etkisi ve genç çalışanların isyanı gibi sebeplerle sessiz istifa davranışının *Z kuşağı* olarak adlandırılan yaş dönemindeki kişilerde daha çok görüldüğü iddia edilmektedir (Boy ve Sürmeli, 2023; Çalışkan, 2023; Çimen ve Yılmaz, 2023; Formica ve Sfodera, 2022; Karayaman, 2023a; Pandey, 2022; Valura, 2022; Yıldız, 2023a; Youthall, 2022). Çeşitli sessiz istifa

araştırmalarında da (Karayaman, 2023a; Pandey, 2022; Yıldız, 2023a; Youthall, 2022) gençlerin hatta Z kuşağı olarak adlandırılan grubun daha fazla sessiz istifa davranışı sergilediği belirlenmiştir. Örneğin 2022 yılında yapılan Axios/Generation Lab anketine göre 18-29 yaş aralığında olan ve kısmen Z kuşağı olarak adlandırılan kitlenin sessiz istifa durumuna geöen çalışanlar arasında önemli bir sayıyı oluşturduğu ifade edilmiştir (Pandey, 2022). Karayaman (2023a) araştırmasında Z kuşağındaki (18-23 yaş) alışanlar ile diğer kuşaklardaki çalışanların sessiz istifa davranışları arasında anlamlı farklılıklar tespit etmiştir.

Sessiz istifa davranışı sosyal medya ortamlarının dışında bilimsel makalelerde; diğer ölkelerde (Bloomberg, Guardian, Harvard Business Review, Nature, The New York Times, Wall Street Journal, World Economic Forum) ve Türkiye’de (Cumhuriyet Gazetesi, HaberTürk, Independent Türkçe, Marketing Türkiye) birçok platformda da yer bulmuş ve dünya çapında artan bir endişeye sebep olmuştur (Formica ve Sfodera, 2022; Hamouche vd., 2023; Serenko, 2024; Xueyun vd., 2023). Bu endişe sessiz istifanın “örgütlerde çalışanların ve işverenlerin güncel bir sorunu (Yıldız, 2023b), tükenmişliğin ötesinde bir davranış (Yıldız, 2023a), kaçınılmaz bir son (Yıldız ve Özmenekşe, 2022), gürlütlü vedaların ötesinde bir davranış (Tavlan-Soydan, 2023), alışanların sessiz çığlığı (alışkan, 2023), sessiz işyan (Bulut vd., 2024), çalışanların sessiz bırakışı (Kobak, 2023), küresel sağlık hizmetleri için önemli bir risk (Boy ve Sürmeli, 2023)” gibi farklı şekillerde nitelendirilmesine sebep olmuştur. Öyle ki sessiz istifanın çok da sessiz olmadığı (imen ve Yılmaz, 2023) ve yöneticilerin korkulu rüyası (Atsan, 2023) olduğu da vurgulanmıştır.

Sessiz istifa ya da benzeri örgütsel davranışlar yakın zamanlarda gündeme geldiği için bu davranış biçiminin çalışma kültüründe yeni bir davranış (Güler, 2023) olduğu iddia edilse de yeni bir örgütsel davranış biçimi değildir (Richardson, 2023). Bu tür davranışlar örgütsel yaşamda sürekli olarak var olmakla birlikte sessiz istifa davranışının kavramsal olarak ele alınması ya da sistemli araştırmalara konu edilmesi yakın zamanlarda olmuştur. Buna ek olarak bazı yazarlar sessiz istifa olgusunun yaygın inanışın aksine yeni bir olgu olmadığını ileri sürmüş ve kavramı “eski şişede yeni bir şarap” (Atalay ve Dağistan, 2023) olarak nitelemiştir. Bu çalışmada bu kadar büyük bir gürlütlü koparan sessiz istifa davranışı ile ilgili kavramsal bir özömlenme ve Türkiye’de yapılan araştırmalar ile ilgili bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda sessiz istifa davranışı ile ilgili alanyazın incelenmiş ve bu incelemeden yol çıkarak sessiz istifa davranışının sebepleri, belirtileri ve sonuçları ile ilgili çeşitli gruplamalar yapılmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye’de yapılan sessiz istifa araştırmaları ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölüm ise sistematik derleme çalışması olarak desenlenmiştir. Türkiye’de yapılan sessiz istifa araştırmaları ile ilgili bir değerlendirme yapılması amacına ulaşmak için şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Türkiye’de yayınlanan sessiz istifa konulu çalışmaların yayın yılına, yayın türüne, yöntemine ve örnekleme göre dağılımı nasıldır?
2. Türkiye’de yayınlanan sessiz istifa konulu araştırma makalelerinde elde edilen sonuçların durumu nasıldır?

Sessiz İstifa

Emeğinin karşılığını alamadığı düşüncesinde olan çalışanın örgütünü rutin bir çalışma düzeni aracılığıyla cezalandırması olarak da tanımlanan sessiz istifa (Kobak, 2023; Örcü ve Hasırcı, 2024) alışanın örgütten fiziksel olarak olmasa da psikolojik olarak işinden ayrılması ile ilgilidir (Ballı ve Üstün, 2021). Sessiz istifa “ücretine göre hareket etmeyi, iş-yaşam dengesini korumayı, kendine bakmak için zaman ayırmayı, yoğun iş temposunu yavaşlatmayı ve sınırlar koymayı” ifade etmektedir. Sessiz istifa davranışında bulunan çalışan, potansiyelini işine tam olarak yansıtmamakta, diğer çalışanlarla işbirliğine girmeye gönüllü olmamaktadır (Valura, 2022). Sessiz istifa, çalışanların kasıtlı olarak iş etkinliklerini iş tanımlarıyla sınırladığı, önceden belirlenmiş beklentileri karşıladığı ancak aşmadığı, ek görevler için asla gönüllü olmadığı ve tüm bunları yalnızca mevcut istihdam durumlarını korumak için yaptığı ve refahlarını örgütsel hedeflere göre önceliklendirdiği bir anlayıştır (Deniz, 2024). Bu kavrama göre çalışan görevi haricinde bir şey yapmamayı tercih etmekte, yaratıcı yönünü kullanmamakta, görev yaptığı örgütün beklentilerine önem vermemektedir (Örcü ve Hasırcı, 2024). Bu bağlamda sessiz istifa “kovulmayacak kadar çalışmak” olarak da görölebilir.

Bazı kaynaklarda (Gözlü, 2023; Yıldız, 2023a) sessiz istifa davranışının tükenmişlik bağlamında yeni bir kavram olduğu hatta sessiz istifanın iş stresinin, tükenmişliğin ve örgütsel güvensizliğin doğrudan bir uzantısı (Richardson, 2023) olduğu ileri sürölmüştür. Tükenmişlik, işi gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli olarak diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görölen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlarla yansımaları ile oluşan bir sendrom olarak tanımlanmıştır (Maslach ve Jackson,

1981). Maslach ve Jackson (1981) tükenmişliği “Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarısızlık Hissi” alt boyutlarında incelemiştir. *Duygusal tükenme*, kişinin psikolojik olarak duygusal kaynaklarının zamanla daha çok azaldığını hissetmesi ile ilgiliyken, *duyarsızlaşma*, kişinin duygusal kaynaklarının azalması sonucu ortaya çıkan, birlikte çalıştığı kişilere karşı olumsuz, alaycı tutum, duygu ve davranışlar geliştirmesidir. *Kişisel başarısızlık hissi* ise depresyon, düşük moral, kişilerarası ilişkilerden kaçınma, üretimin azalması, baskı ile baş edememe, başarısızlık duygusu ve zayıf/düşük benlik algısı olarak açıklanmaktadır (Maslach, Leiter ve Schaufeli, 2009; Maslach ve Leiter, 2016; Schaufeli, 2018). Görüldüğü gibi duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık hissi sonucu oluşan davranışlar ile sessiz istifa davranışı sebepleri arasında önemli bir ilişki vardır. Bu bağlamda tükenmişliğin, çalışanların sessizce istifaya başlamasının nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Ancak sessiz istifayı bu kavramlardan ayıran en belirgin özellik, kasıtlı bir davranış olması, yani bilinçlilik ve niyettir (Ballı ve Üstün, 2021). Sonuçta sessiz istifa davranışı sergileyen bir çalışan bu davranışları bilinçli olarak yapmaktadır. Örneğin toplantılara bilinçli olarak katılmamakta, katılsa da bilinçli olarak herhangi bir katkı getirmemekte, iş arkadaşları ile iletişimi bilinçli olarak azaltmaktadır. Bu bağlamda sessiz istifa davranışı aslında bir tür küsme haline işaret etmektedir. Öyle ki sessiz istifa eden çalışanlar iletişimi ve etkileşimi keserek, işbirliği ya da proje çalışmalarına katılmayarak, sosyal etkinliklere katılmayarak tam bir küskün gibi davranmaktadır. Avşar’ın (2024) turizm sektörü çalışanlarının sessiz istifa kavramına ilişkin algılarının metafor analizini yaptığı araştırmasında en çok tekrarlanan metaforlar olarak “*küsmek/küskünlük, vazgeçiş ve umursamamak*” metaforlarının belirlenmesi de bu görüşü doğrulamaktadır.

Sessiz İstifa Davranışında Sebepler, Belirtiler ve Sonuçlar

Sessiz istifa ile ilgili çeşitli kavramsal çözümleme makaleleri yaygın olsa da öncül nicel ve nitel araştırmalar yakın zamanlarda yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bu yüzden sessiz istifa davranışının sebepleri, belirtileri ve sonuçları ile ilgili görüşler veriye dayalı bazı araştırmaların sonuçlarının yanı sıra kişilerin fikirlerine dayanmaktadır. Bu fikirler de daha çok tükenmişlik, iş stresi, iş doyumsuzluğu, yıldırma, örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik gibi konulardaki araştırmaların sonuçlarına dayalı olarak yorumlanmış ve birçok çalışmada sessiz istifa davranışının sebepleri ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. İncelenen çalışmalarda (Arar vd., 2023; Atsan, 2023; Ballı ve Üstün, 2021; Boz vd., 2023; Çalışkan, 2023; Demirkaya vd., 2023; Johnson, 2023; Karavelioğlu vd., 2023; Özbucak-Albar, 2023; Öztürk vd., 2023; Serenko, 2024; Valura, 2022; Yıldız, 2023a) sessiz istifa davranışının sebepleri ile ilgili bir takım belirlemeler yapılmıştır. Bu çalışmalarda yer verilen *sebepleri* aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür:

- 1. Kötü Yönetim Anlayışı:** Liyakatsiz yöneticilerin adil olmayan uygulamaları ve taraflı yönetim anlayışı; çalışan ile çalışmayı ayırt etmeyen iş düzeni; etik olmayan uygulamalar ve telkinler; yıldırma dönük davranışlar; çalışanların takdir görmemesi; örgütsel desteğin yetersizliği; her şeyi bildiğini zanneden yönetici tavrı; yöneticilerin verdiği kararları ve nedenlerini açıklamaması; liyakatsiz atamalar vb.
- 2. Bozuk Örgüt Kültürü ve İklimi:** Yıkıcı örgüt kültürü; dedikoducu örgüt iklimi; çalışanlara kendini değersiz hissettiren iş ortamı vb.
- 3. Ekonomik Zorluklar:** Düşük ücret uygulamaları; çalışanların hak ettiklerini düşündükleri ücreti alamamaları; ek ekonomik hakların verilmemesi; yetersiz iş güvencesi vb.
- 4. Yönetim Yapısı ya da İşleyişi:** Örgütte açık ve şeffaf bir iletişim mekanizmasının kurulamaması; kariyerde gelişme fırsatlarının eksikliği; çalışanların yeteneklerine uygun bir pozisyonda ya da yeteneklerini kullanabileceği bir görevde çalıştırılmaması; makul olmayan iş talepleri, iş süreleri ya da iş yükü; yöneticilerin çalışanların sorumluluk alanına müdahale etmesi; erişilmez yöneticiler; çalışanların karar alma süreçlerine dâhil edilmemesi; demokratik bir iş ortamının yaratılmamış olması; güvensizlik; geliştirmekten daha çok eksik arayan denetim sistemi; yüksek güç mesafesi vb.
- 5. Psikolojik Unsurlar:** Örgütün çalışanların refahını umursamadığına dair genel görüş, örgütsel bağlılığın azalması, psikolojik sözleşmenin sonlanması; içsel motivasyonda ve iş doyumunda azalma; çalışanların hak ettiği değeri görmediği düşüncesi, tükenmişlik, iş stresi, iş-yaşam dengesizliği, çalışma arkadaşları ile olan sorunlar vb.

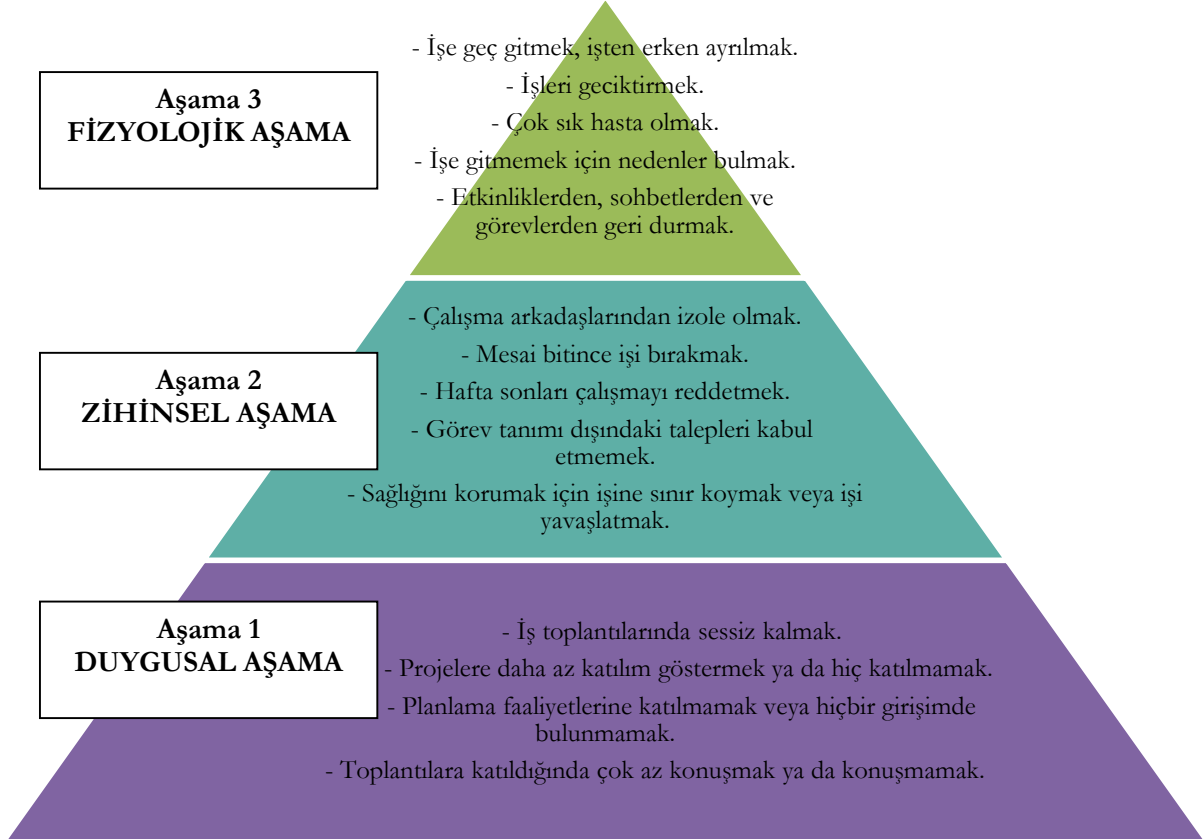
Yukarıda sıralanan sebeplerde de görüldüğü üzere sessiz istifa davranışının sebepleri arasında en önemli boyutlar yönetim anlayışından oluşmaktadır. Daha önce yapılan araştırmalarda da (Gün, 2024; Kobak, 2023; Özen vd., 2024; Yılmaz vd., 2024b) yönetsel faktörler en önemli sessiz istifa sebebi olarak

tespit edilmiştir. Yönetimsel unsurlardan sonraki boyut ise psikolojik unsurlardan oluşmaktadır. Kaplan (2022) alışanların sessiz istifa davranışının kişisel düzeydeki nedenlerini Sessiz İstifa Piramidi adını verdiği bir piramitle açıklamıştır (şekil 1).

şekil 1. Sessiz İstifa Piramidi

Piramidin en altında ve en geniş bölgesinde güven eksikliği bulunmaktadır. Güven eksikliğini tutarlılık eksikliği, değersiz hissetme ve ait olma duygusundaki eksiklik izlemektedir. Piramidin tepesinde ise iletişim eksikliği bulunmaktadır. Piramitte yer alan sebeplerde de görüldüğu gibi sessiz istifanın temelinde yatan sebeplerin başında psikolojik eksikliklerin geldiği söylenebilir. Farklı bir çalışmada ise Gupte (2022) sessiz istifa davranışının ortaya çıkışını şekil 2’de yer alan aşamalarla açıklamıştır. şekil 2’de de görüldüğu üzere sessiz istifa davranışı genelde duygusal boyuttaki rahatsızlıklarla başlamaktadır.

şekil 2. Sessiz İstifa Aşamaları

Aşama 1 - Duygusal Aşama: Sessiz istifanın ilk aşamasıdır. İş yerinde uzmanlıklarına ve deneyimlerine artık değer verilmediğini hisseden çalışanlar genellikle duygusal düşüş yaşamaktadır. Bu aşamada çalışanın kendisine ne olduğu konusunda kafası karışmakta ve bundan sonra ne yapacağına dair

kesin bir anlayışa varamamaktadır. Çalışan örgütte kalmayı istemekle istifa etmek arasında bir iç çatışma yaşamaktadır.

Aşama 2 - Zihinsel Aşama: Bu aşama çalışanın işyerinde sözde var olma davranışı içinde olduğu aşamadır. Bu aşamada çalışan, işine aktif olarak katkıda bulunmaya devam etse de zihinsel olarak artık koşuşturma içinde değildir. İş stresinden kaçınmak için bilinçli bir çabası vardır. Çalışan artık mevcut örgütsel bağlarından keyif almadığı gerçeğini içselleştirmiştir.

Aşama 3 - Fizyolojik Aşama: Tüm aşamaların en görünür olanıdır. Bu aşamada çalışan işyeri dışındaki iş seçeneklerini aramaya başlamış, örgütsel anlamda sessizlik eylemini sonlandırarak işyerinden rahatsızlığını ve işe devam etme isteksizliğini dile getirmeye başlamıştır.

Kaplan (2022) tarafından oluşturulan sebepler ve Gupte (2022) tarafından önerilen aşamalar hiyerarşik bir yapıda ele alınmıştır. Ancak bu tür davranışlarda sebepler ve aşamalar hiyerarşik olarak ilerleyen bir süreçten daha çok birlikte ilerleyen bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden belirtileri aşamalı birer değişken olarak değil de birlikte ilerleyen süreçler olarak ele almak daha uygun olacaktır. Bu bağlamda bu aşamalar bir takım belirtileri de ortaya çıkarmaktadır. İncelenen çalışmalarda (Ballı ve Üstün, 2021; Boz vd., 2023; Çalışkan, 2023; Demirkaya vd., 2023; Eflatun, 2023; Özbucak-Albar, 2023; Öztürk vd., 2023; Serenko, 2024; Yıldız, 2023a) sessiz istifa davranışı sonucu ortaya çıkabilecek bazı davranış ve belirtilere yer verilmiştir. Bu çalışmalarda yer verilen *davranış ve belirtileri* aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür:

- Düşük Performans:** Toplantılara katılmamak veya zoraki katılım; toplantılara katılma durumunda herhangi bir katkı getirmeme; işe geç gelmelerde ve işten erken ayrılmalarda artış; verimlilikte azalma; proje ya da ekip işlerine olan isteksizlik; işbirliği yapmaktan kaçınmak; boş vakitlerinde iş için gelen telefonlara cevap vermemek ve e-postaları kontrol etmemek; yenilikçiliği azaltmak; daha uzun mola süreleri veya daha sık devamsızlık; yeni çözüm önerileri getirmemek; sorunlara müdahil olmamak; gelişim fırsatlarını reddetmek vb.
- Düşük Motivasyon:** Motivasyon düşüklüğü ve olağan dışı bir sakinlik; özel/aile hayatını işinin önünde tutmak; düşük bağlılık; ekstra rol davranışları sergilemekten kaçınmak; işini yaparken tutku ve coşku eksikliği vb.
- Düşük İletişim:** İşyerindeki kişilerle ve yöneticilerle iletişimi en aza indirmek; hizmet sunulan kişilerle çeşitli iletişim sorunları yaşamak; sosyal etkinliklere katılmamak; yardımlaşmaktan kaçınmak; örgüt ve iş ortamı aleyhinde düşünceler, yorumlar ve konuşmalar; yöneticilerine karşı kin duygusu; kendini meslektaşlarından izole etmek, belirgin bir küskünlük hali vb.

Yukarıda sıralanan belirtilerde de görüldüğü üzere çalışanların sessiz istifa davranışı sergilemeleri bireysel, grupsal, örgütsel ya da toplumsal düzeyde birçok *sonucu* beraberinde getirmektedir. Bu sonuçlar arasında önemli başlıklar olarak şunları sıralamak mümkündür:

- Sessiz istifa davranışı çalışanlar arasındaki iletişimi, işbirliğini ve takım çalışmasını olumsuz etkilemektedir.
- Sessiz istifa davranışı örgüt kültürüne ve iklimine zarar vermektedir.
- Çalışanların sessiz istifa davranışı personel devir hızında artışa sebep olmaktadır.
- Sessiz istifa davranışı sergileyen çalışanın kariyer planlaması zarar görmektedir.
- Sessiz istifa davranışı sergileyen çalışanın davranışları diğer çalışanları da olumsuz etkileyebilmektedir.
- Uzun vadede bu tip çalışanlar örgütün gelişmemesine, ilerlememesine, sorunlarına çözüm üretmemesine sebep olabilir.
- Örgütsel öğrenme sekteye uğrayabilir.

Yukarıda sıralanan sonuçlar sessiz istifa davranışının etik ve yasal boyutlarını da gündeme getirmektedir. Sessiz istifa davranışının etik olup olmadığı konusunda iki karşıt görüş bulunmaktadır. Bir grup meslek etiği ilkeleri çerçevesinde sessiz istifa davranışının etik dışı davranış olabileceğini ileri sürerken, diğer grup bunun tam tersini iddia etmektedir. Örneği Scheyett (2023) sessiz istifa davranışını sosyal hizmet çalışanları açısından değerlendirmiş ve sosyal hizmet uzmanlarının başkalarına hizmeti kişisel çıkarların üstünde tutma ve sürekli olarak mesleki bilgilerini artırmaya çalışma etik kurallarının sessiz istifa davranışı ile çeliştiğini belirtmiştir (Akt: Arar vd., 2023). Aynı görüşler, bir kamu hizmeti olan eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten öğretmenler, okul yöneticileri ve öğretim elemanları için de dile getirilebilir. Örneğin toplumdaki en önemli kamu hizmetlerinden biri olan eğitim hizmetini sunan öğretmenlerin sessiz

istifa davranışı sergilemeyeceği yönünde bazı görüşler de bulunmaktadır. Ancak bunun tam karşısında, işveren konumundaki MEB'in öğretmenleri sürekli olarak değersizleştirdiği bir ortamda öğretmenlerin sessiz istifa davranışlarının haklı ya da en azından makul olacağı düşüncesi de bulunmaktadır.

Ayabakan (2023) sessiz istifa davranışını iş etiği penceresinden değerlendirmiş ve sessiz istifanın örgütsel etkileri nedeniyle etik olarak değerlendirilemeyeceğini; bununla birlikte, kaynağının da örgütlerin çalışanlarına karşı etik dışı davranışları olduğunun göz önüne alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ayan (2024) ise sessiz istifa davranışını iş hukuku boyutuyla ele almış ve sessiz istifanın hukuksal sonuçlarının işçinin performansının önemine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Yazar, bazı durumlarda sessiz istifanın giderek kolektif bir anlam kazanabileceğini ve bu noktada sessiz istifa kavramının toplu iş hukuku açısından ayrıca ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda sessiz istifa davranışı sergileyen çalışanlara karşı işverenlerin de bazı hakları ortaya çıkabilir. Dursun-Ateş (2024) "Sessiz istifaya karşı işverenin hakları" adlı çalışmasında bu konuyu irdelemiştir. Yazara göre çalışanın sessiz istifa kapsamında değerlendirilebilen davranışlarının iş sözleşmesinin işveren tarafından haklı veya geçerli nedenle feshine yol açabileceğini ve fesih dışında, çalışanın davranışlarının disiplin cezası verilmesini gerektirebileceğini belirtmiştir. Ayrıca çalışanın davranışları neticesinde işverenin zarar görme ihtimali de bulunmaktadır ki bu durumda zararın giderilmesi de gerekmektedir.

İncelenen çalışmalarda (Ballı ve Üstün, 2021; Boz vd., 2023; Çalışkan, 2023; Demirkaya vd., 2023; Eflatun, 2023; Gözlı, 2023; Karaduman, 2023; Karavelioğlu vd., 2023; Öztürk vd., 2023; Yıldız, 2023a) sessiz istifa davranışını azaltmak ya da sessiz istifa davranışı yaşayan çalışanları bu süreçten uzaklaştırmak için bir takım önerilere yer verilmiştir. Bu çalışmalarda yer verilen *önerileri* aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür:

- 1. Yönetim Süreçleri İyileştirilmelidir:** Örgütün niteliği, türü ya da amacı ne olursa olsun mutlaka liyakatlı yöneticiler ile çalışılmalıdır. Yöneticilerde liderlik özelliği olması bu işler kolaylaştıracaktır. İşe alım süreçlerinde en doğru kişi en doğru pozisyona yerleştirilmelidir. Çalışanlar yeteneklerine ve niteliklerine uygun işlerde ve pozisyonlarda değerlendirilmelidir. Yöneticilerin örgütsel adalet algısı geliştirilmelidir. Katılımlı bir yönetim tercih edilmeli; çalışanları ilgilendiren kararlarda, çalışanların karar sürecine katılmaları sağlanmalıdır. Çalışanların görevleri net bir şekilde belirtilmeli. Çalışanlar verilen her işi yapan kişi konumundan kurtarılmalıdır.
- 2. Açık Bir İletişim Tarzı Tercih Edilmelidir:** Örgütsel ve kişisel iletişimi ve ilişkileri geliştirecek bir sistem geliştirilmelidir. Çalışanların görüş ve önerilerini belirtmesine imkân sağlanmalıdır. Çalışanların çabaları, başarıları ve çalışmaları ile ilgili geribildirim verilmeli ve bu çaba, başarı ve çalışmalar takdir edilmelidir. Geribildirim verilirken yol gösterici, yapıcı ve adaletli olunmalıdır.
- 3. Destekleyici ve Olumlu Bir Örgüt Kültürü Oluşturulmalıdır:** Destekleyici, demokratik ve olumlu bir çalışma ortamı ve örgüt kültürü geliştirilmelidir. Çalışanlar arasındaki işbirliği ve takım çalışması geliştirilmelidir. Çalışanların hataları birer öğrenme fırsatı olarak görülmelidir. Hataları kimin yaptığından daha çok hatanın nasıl yapıldığı önemlidir. Önemli olan süreçlerin iyileştirilmesidir.
- 4. Olumlu Bir Örgüt İklimi Oluşturulmalıdır:** Çalışanların düşüncelerini, bilgilerini, kaygılarını kolaylıkla ifade edebilecekleri bir örgüt iklimi oluşturulmalıdır.
- 5. Çalışanlar Güçlendirilmelidir:** Çalışanlara değerli oldukları hissettirilmelidir. Çalışanları nelerin motive ettiği bilinmelidir. İş-yaşam dengesi gözetilmelidir. Çalışanların ekonomik hakları geliştirilmelidir. Çalışanlar ücretli izin ve tatil haklarından faydalanmaya yönlendirilmelidir. Çalışanların iş dışında çalışma hayatından uzak kalmalarına imkân sağlanmalıdır.
- 6. Farkındalık Artırılmalıdır:** Öncelikle, sessiz istifanın temel nedenleri tespit edilmeli ve anlamaya çalışılmalıdır. Sessiz istifa sürecinde olanlara, olmak üzere olanlara ve olmayanlara karşı duyarlı olunmalı ve çalışanlara ilişkin bir farkındalık geliştirilmelidir. Farkındalıkta ve duyarlılıkta asıl önemli olan yapılanların, talep edilmeden yapılmasıdır. İş dışındaki konuları daha sık dinlemek ve çalışanlar için gerçekten endişelenmek önemli bir duyarlılık göstergesidir. Çalışanlara karşı empati yapılmalı, değerleri, duyguları, kaygıları, düşünceleri anlamaya çalışılmalıdır.

Sessiz istifa davranışı alanyazında genel olarak bir sonuç değişkeni olarak ele alınmıştır. Sonuç davranışı olarak ele alınması birçok değişkenin sebep olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. Ancak yukarıda sıralanan sebeplerde de görüldüğü üzere bazı davranışlar sessiz istifaya sebep olabildiği gibi sessiz istifanın bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Örneğin düşük motivasyon sebep de olabilir, sonuç da

olabilir ve bu durum kişiden kişiye de değişebilir. Bu yüzden yukarıda sunulan sebepler ve sonuçlar bu bakış açısı ile ele alınmalıdır.

Türkiye’de Yapılan Sessiz İstifa Araştırmaları

Bu bölüm sistematik derleme çalışması olarak desenlenmiştir. Sistematik derlemeler, belirli bir alanda benzer yöntemler ile yapılmış çalışmaların kapsamlı ve detaylı bir biçimde tarandığı; derlemeye girecek çalışmaların çeşitli seçme ölçütleri kullanılarak belirlendiği, belirlenen çalışmaların yapılandırılmış ve kapsamlı bir kalite değerlendirmesinin ve bulgularının sentezinin yapıldığı bir araştırma yaklaşımıdır (Yılmaz, 2021).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın yapılması sürecinde Yılmaz (2021, s. 1465-1469) tarafından önerilen aşağıdaki aşamalar kullanılmıştır:

1. Aşama - Araştırma Sorusu ve Planlama: Araştırmada Türkiye’de yapılan sessiz istifa çalışmalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan taramalar sonucunda lisansüstü eğitim tezi, makale, bildiri, kitap bölümü, rapor gibi farklı kaynaklara ulaşılması hedeflenmiştir.

2. Aşama - Genel Alanyazın Taraması ve Kavramsal Çerçeve: Bu aşamada alanyazın taramasının YÖK Tez Merkezi, Google, Google Akademik, DergiPark gibi sanal ortamlarda yapılması kararlaştırılmıştır. Taramalarda “*sessiz istifa, içsel işten ayrılma, sessiz işten ayrılma, içsel göç, içsel istifa*” gibi anahtar sözcükler kullanılmıştır. Son yıllarda artan İngilizce makale sayısı düşünülerek “*internal intention, silent resignation, inner resignation ve internal dismissal*” gibi İngilizce kavramlarla da taramalar yapılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda Haziran 2024 tarihi itibarıyla 58 çalışma belirlenmiştir.

3. Aşama - Dâhil Etme ve Çıkarma (Seçme) Ölçütlerinin Belirlenmesi: Ulaşılan çalışmaların önemli bir kısmının derleme çalışmalardan oluştuğu tespit edilmiş ve sadece araştırma çalışmalarının dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda birinci dâhil etme ölçütü araştırma çalışması değildir. İkinci dâhil etme ölçütü ise makalelerin Türkiye adresli araştırmacılar tarafından yazılması olarak belirlenmiştir.

4. Aşama - Çalışmaların Kalitesinin Değerlendirilmesi ve Tam Metin İncelenecek Araştırmaların Belirlenmesi: Bu aşamada dâhil etme-çıkarma ölçütleri uygulanmış yani seçim ölçütleri kullanılarak çalışmalar seçilmiştir. Üçüncü aşamada belirtilen seçme ölçütleri uygulanmış ve tam metin olarak incelenmek üzere 31 çalışma seçilmiştir.

5. Aşama - Verilerin Analizi, Sentezi ve Değerlendirilmesi: Verilerin analizinde araştırmanın amacına uygun olarak ilk önce çalışmaların yayınlandıkları yıllar, yayın türü, yöntem ve örnekleme belirlenmiştir. Son olarak da araştırma makalelerinde elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir.

6. Aşama - Sonuçları Yazma, Düzenleme, Yorumlama ve Sonuçlandırma: Bu aşamada elde edilen sonuçlar yazılmış, ilgili alanyazın ve kuram ile ilgili bulgular tartışılmıştır. Tartışma iç ve dış yorumlar ile güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Türkiye’de yapılan sessiz istifa araştırmaları kapsamında incelenen çalışmalar ile ilgili ayrıntılı bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Yapılan Sessiz İstifa Araştırmaları

Araştırmacı/ Araştırmacılar (Yayın Yılı)	Yayın Türü	Yöntem	Örneklem	Elde Edilen Sonuçlar
Seçer (2011)	Makale	Nicel	Kamu alışanları (araştırma görevlileri)	İş güvencesizliği ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiye içsel işten ayrılma değişkeni aracılık etmektedir.
Üstün ve Tatlı (2020)	Kitap bölümü	Nicel	Kamu alışanları ve özel sektör alışanları	Araştırma sonucunda özel sektör çalışanlarının %52,27’sinin, kamu sektörü çalışanlarının ise %70,29’unun içsel işten ayrılma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.
Alat (2021)	Tez	Nicel	Özel sektör alışanları	Örgütsel destek algısının içsel işten ayrılma eğilimi üzerinde negatif yönde ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Üstün vd. (2022)	Kitap bölümü	Nicel	Özel sektör (turizm) alışanları	İçsel işten ayrılma ile hizmet inovasyon davranışı arasında ters yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r=-.57$; $p<.01$) vardır.
Youthall (2022)	Rapor	Nicel	Özel sektör alışanları	Katılımcıların %46,6’sı kendisini sessiz istifaya yakın, %24,4’ü ise sessiz istifa sürecinde olarak tanımlamıştır.
Arar (2023)	Kitap bölümü	Nicel	Özel sektör (bilişim firması) alışanları	çalışanları sessiz istifaya yönlendiren en önemli sebepler: 1) Örgütsel adaletsizlik (%23), 2) örgütsel toksisite (%22,8), 3) mikro/tafıllı yönetim anlayışı (%16,48), 4) mobbing (%15,8), 5) yöneticinin tutum ve davranışları (%7,8), 6) maaş ve ek hak yetersizliği (%6).
Avcı (2023)	Makale	Nicel	Kamu alışanları (belediye)	Örgütsel sinizm ile sessiz istifa algısı arasında ($r=.20$; $p<.05$); örgütsel sessizlik ile sessiz istifa arasında ($r=.27$; $p<.05$) ve işe yoğunlaşamama ile sessiz istifa arasında ($r=.23$; $p<.05$) aynı yönde ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler vardır.
Boz vd. (2023)	Kitap bölümü	Nicel (Ölçek geliştirme)	Özel sektör alışanları	Geliştirilen ölçek “güvensizlik, aidiyet, değersizlik, iletişimsizlik ve tutarsızlık” olmak üzere beş faktörlüdür ve 25 maddeden oluşmaktadır.
Deniz (2023)	Kitap bölümü	Nicel	Özel sektör alışanları	Sessiz istifa davranışının cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, statü (beyaz-mavi yakalı), tecrübe değişkenlerine göre farklılaştığı belirlenmiştir.
Esen (2023)	Makale	Nitel	Kamu alışanları	Kamu kurumlarında sessiz istifa sebepleri “1) sistem sorunu ve çaresizlik, 2) tutum, 3) kızgınlık, 4) pasif saldırganlık- duygusal tatminsizlik” kavramlarıyla ifade edilmiş.
Karaduman (2023)	Makale	Nitel	LinkedIn hesabındaki paylaşımlar	Sessiz istifa kavramını insan kaynakları profesyonelleri, yönetim danışmanları, akademisyenler ve ilgili sektör temsilcilerinden oluşan 89 LinkedIn hesabındaki paylaşımlar üzerinden analiz etmiştir. Analize göre sessiz istifanın nedenleri olarak “Covid-19, tükenmişlik, çalışma ortamı ve Z kuşağının iş alışkanlıkları” temaları belirlenmiştir.
Karaşın ve Öztürk (2023)	Makale	Nicel (Ölçek geliştirme)	Kamu alışanları (sağlık)	Geliştirilen ölçek “kişisel düşünce, olumlu tutum ve mobbing algısı” olmak üzere üç faktörlüdür ve 34 maddeden oluşmaktadır.
Karayaman (2023a)	Kitap bölümü	Nicel	Özel sektör alışanları	Kuşak teorisi bağlamında katılımcıların sessiz istifa algılamaları anlamlı bir farklılığa sahiptir ($p=0.00$).
Karayaman (2023b)	Makale	Nicel	Özel sektör alışanları	Korelasyon analiziyle sessiz istifa ile kişi-örgüt uyumu arasında ters yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r=-.73$; $p<.05$) vardır.
Kızılcan (2023)	Makale	Nitel	Özel sektör (kabin amirleri) alışanları	Kabin amirlerinde sessiz istifa sebepleri: 1) Rutin alışma saatlerinin olmayışı, 2) özel hayata yeterince vakit ayıraramama, 3) uzun yatılı görevler, 4) başarıların takdir edilmemesi, 5) kabin amiri adaylarının amir olamayışı, 6) düşük maaş, 7) şirkette katı kuralların uygulanması.
Kobak (2023)	Tez	Nitel	Özel sektör çalışanları ve işverenler	Sessiz istifayı etkileyen sosyal ve psikolojik faktörler: 1) Sosyal izolasyon, 2) ekonomik etkiler, 3) yöneticinin liderlik eksikliği, 4) açık iletişimin olmaması, 5) geribildirim eksikliği, 6) takdir görmeme.

Tablo 1 – Devamı

Araştırmacı/ Araştırmacılar (Yayın Yılı)	Yayın Türü	Yöntem	Örneklem	Elde Edilen Sonuçlar
Özcan (2023)	Tez	Nicel	Kamu çalışanları (sağlık)	Sağlıkta şiddetin artması, ücretlerin düşük olması ve adaletsiz uygulamalar en önemli üç sessiz istifa sebebi olarak belirlenmiştir.
Savaş ve Turan (2023)	Makale	Nicel (Ölçek geliştirme)	Üniversite öğrencileri	Geliştirilen ölçek “bağlılıkta azalma, motivasyonsuzluk, sosyalleşme ve kendini koruma” olmak üzere dört faktörlüdür ve 16 maddeden oluşmaktadır.
Saygılı ve Avcı (2023)	Makale	Nicel	Kamu çalışanları (belediye)	İnsan odaklı liderlik ile sessiz istifa davranışı ($r=-.50$; $p<.01$); görev odaklı liderlik davranışı ile sessiz istifa davranışı ($r=-.32$; $p<.01$) arasında ters yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler vardır.
Tatlı (2023)	Tez	Nicel	Kamu çalışanları	Etik iklim ile sessiz istifa arasında ters yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r=-.33$; $p<.05$).
Avşar (2024)	Makale	Nitel	Özel sektör (turizm) çalışanları	Katılımcılar sessiz istifa için 34 metafor oluşturmuştur. En çok tekrarlanan metaforlar: Küsmek/küskünlük, vazgeçiş, umursamamak.
Bulut vd. (2024)	Makale	Nicel (Ölçek geliştirme)	Özel sektör çalışanları	Geliştirilen ölçek “örgütsel bağlılık, yönetici ile ilişki, işe bağlılık, çalışma saatleri ve kariyer” olmak üzere beş faktörlüdür ve 48 maddeden oluşmaktadır.
Deniz (2024)	Makale	Nicel	Özel sektör (havacılık) çalışanları	Sessiz istifa ile iş doyum arasında ($r=-.77$; $p<.05$) ters yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
Gün (2024)	Makale	Nicel	Kamu çalışanları (sağlık)	Sessiz istifada en önemli ana kriterler: 1) Ekonomik faktörler, 2) iş ile ilgili faktörler, 3) bireysel faktörler, 4) yönetsel faktörler.
Meydan ve Akkaş (2024)	Tam Metin Bildiri	Nicel (Ölçek uyarlama)	Kamu çalışanları (akademisyenler)	Patel vd. (2023) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Sessiz İstifa Ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek “Davranışsal Sessiz İstifa ve Duygusal Sessiz İstifa” olmak üzere iki alt boyut ve 13 maddeden oluşmaktadır.
Örücü ve Hasırcı (2024)	Makale	Nicel	Özel sektör (banka) çalışanları	Hiyerarşi kültürü ile sessiz istifa arasında pozitif bir ilişki ($r=.20$; $p<.05$) arasında pozitif bir ilişki vardır.
Özen vd. (2024)	Makale	Karma	Kamu çalışanları (öğretmenler)	Sessiz istifa sebepleri dört faktöre dayanmaktadır: 1) Yönetimsel faktörler, 2) sosyal faktörler, 3) ekonomik faktörler, 4) öğretmenlerin refahını etkileyen faktörler.
Yılmaz (2024)	Kitap bölümü	Nicel	Kamu çalışanları (öğretmenler)	Devlet okullarında çalışan öğretmenler sessiz istifa davranışlarını düşük düzeyde sergilemektedir.
Yılmaz vd. (2024a)	Makale	Nicel (Ölçek geliştirme)	Kamu çalışanları (öğretmenler)	Geliştirilen ölçek “yönetimsel boyut ve çalışan temelli boyut” olmak üzere iki faktörlüdür ve 20 maddeden oluşmaktadır.
Yılmaz vd. (2024b)	Makale	Nitel	Kamu çalışanları (öğretmenler ve okul yöneticileri)	Katılımcıların sessiz istifa davranışına örnek olarak “katkı yapmama, düşük performans sergileme, ilişkileri ve iletişimi en aza indirme, düşük motivasyon ve mesleki konulara-mesleki gelişime ilgisizlik” gibi davranışları vermiştir.
Yücedağlar vd. (2024)	Makale	Nicel (Ölçek geliştirme)	Kamu çalışanları (öğretmenler)	Geliştirilen ölçek “işe ilişkin performans, okula karşı ilgisizlik ve işe ilişkin duyarsızlaşma” olmak üzere üç faktörlüdür ve 17 maddeden oluşmaktadır.

Tablo 1’de yer alan çalışmaların %84’ü (f=26) 2023 ve 2024 yıllarında yayınlanmıştır. İncelenen çalışmaların 18’i makale, 7’si kitap bölümü, 4’ü tez, 1’i rapor, 1’i tam metin bildiridir. İncelenen çalışmalar arasında tespit edilen ilk araştırma çalışması Seçer (2011) tarafından yapılmıştır. Seçer (2011) çalışmada Jehle ve Schmitz (2007) tarafından geliştirilen sessiz istifa (içsel işten ayrılma) ölçeğini, bir devlet üniversitesinde görev yapan araştırma görevlilerinden oluşan bir grup üzerinden Türkçeye uyarlamıştır. Bu ölçek daha sonra yapılan birçok çalışmada (Alat, 2021; Alat ve Filizöz, 2021; Tatlı, 2023; Üstün ve Tatlı, 2020; Üstün vd., 2022) sıklıkla kullanılmıştır. Seçer’in (2011) uyarladığı ölçeğin kullanıldığı çalışmalarda da (Alat, 2021; Üstün ve Tatlı, 2020; Üstün vd., 2022) ilk zamanlarda içsel işten ayrılma kavramı kullanılırken daha sonra sessiz istifa (Tatlı, 2023) kavramının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Seçer’in (2009) bu çalışmadan daha önce yayınladığı “içsel işten ayrılma” başlıklı kitap bölümü konu ile ilgili ilk çalışmadır. Seçer (2009) bu çalışmada sessiz istifa ile ilgili kavramsal bir çözümleme yapmıştır.

Sessiz istifa kavramı Türkçe alanyazında “içsel işten ayrılma (Alat, 2023; Alat ve Filizöz, 2021; Ballı ve Üstün, 2021; Özbucak-Albar, 2018; Seçer, 2009; 2011; Üstün ve Tatlı, 2020; Üstün vd., 2022); içsel göç-içsel istifa (Üstün ve Tatlı, 2020) ve sessiz işten ayrılma (Yıldız, 2023b) gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Kavramın İngilizce karşılığı olan quiet quitting kavramının kullanımı daha yaygın olsa da bu kavram yerine “internal intention (Alat, 2023; Alat ve Filizöz, 2021), silent resignation (Özcan, 2023; Üstün vd., 2022), inner resignation (Özbucak-Albar, 2018; Seçer, 2011; Tatlı, 2023) ve internal dismissal (Üstün vd., 2022) kavramları da kullanılmıştır. Seçer’in (2009; 2011) çalışmalarında ve anılan öncül çalışmalarda (Özbucak-Albar, 2018; Üstün ve Tatlı, 2020) Alman yönetim alanyazınının da etkisi ile içsel işten ayrılma kavramının kullanımı tercih etmiştir.

İncelenen 31 çalışmanın 24’ünde nicel araştırma desenleri (%77,41), 6’sında nitel araştırma desenleri (%19,35), 1’inde ise karma araştırma desenleri (%3,22) kullanılmıştır. Nicel araştırmalardan 6’sı ölçek geliştirme, 1’i ise ölçek uyarılama çalışmasıdır. Araştırmalar ağırlıklı olarak kamu kurumu çalışanları (f=14) (Avcı, 2023; Esen, 2023; Gün, 2024; Karaşin ve Öztürk, 2023; Meydan ve Akkaş, 2024; Özcan, 2023; Özen vd., 2024; Saygılı ve Avcı, 2023; Seçer, 2011; Tatlı, 2023; Yılmaz, 2024; Yılmaz vd., 2024a; 2024b; Yücedağlar vd., 2024) ve özel sektör çalışanları (f=13) (Alat, 2021; Arar, 2023; Avşar, 2024; Boz vd., 2023; Bulut vd., 2024; Deniz, 2023, 2024; Karayaman, 2023a; 2023b; Kızılcın, 2024; Örucü ve Hasırcı, 2024; Üstün vd., 2022; Youthall, 2022) ile yapılmıştır. Bunun dışında kamu kurumu ve özel sektör çalışanları (f=1) (Üstün ve Tatlı, 2020); özel sektör çalışanları ve işverenler (f=1) (Kobak, 2023) ve üniversite öğrencileri (Savaş ve Turan, 2023) ile yapılan araştırmalar da bulunmaktadır. Bir araştırmada (Karaduman, 2023) ise LinkedIn hesabındaki paylaşımlar analiz edilmiştir.

Araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre katılımcılarda önemli bir sessiz istifa davranışı tespit edilmiştir (Alat, 2021; Avcı, 2023; Örucü ve Hasırcı, 2024; Özen vd., 2024; Saygılı ve Avcı, 2023; Tatlı, 2023; Üstün ve Tatlı, 2020; Üstün vd., 2022; Yılmaz vd., 2024b; Youthall, 2022). Sessiz istifanın sebepleri arasında özellikle ekonomik faktörler (Gün, 2024; Kobak, 2023; Özcan, 2023; Özen vd., 2024; Yılmaz vd., 2024b) ve yönetsel sorunlar (Arar, 2023; Bulut vd., 2024; Esen, 2023; Gün, 2024; Özen vd., 2024; Yılmaz vd., 2024b) önemli birer değişken olarak belirlenmiştir.

İlişkisel tarama türündeki nicel araştırmalarda düşük düzeyde (Avcı, 2023; Örucü ve Hasırcı, 2024), orta düzeyde (Saygılı ve Avcı, 2023; Tatlı, 2023; Üstün vd., 2022) ve yüksek düzeyde (Deniz, 2024; Karayaman, 2023b) bazı istatistiksel ilişkiler tespit edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sessiz istifa ve benzeri davranışlar uzun zamandır örgütsel yaşamda yer alan bir davranış biçimi olsa da kavramın sessiz istifa olarak kullanımı son zamanlarda popüler olmuştur. Kavram ile ilgili ilk çalışmalar 1980’li yıllarda Alman alanyazınında yapılmasına rağmen kavramın dünya çapında yaygınlaşması Covid-19 salgını ve sonrası dönemde olmuştur. Kavram Türkiye’de ve diğer ülkelerde çeşitli kavramsal çözümlemelere ve araştırmalara konu edilmiştir. Bu araştırmalara göre son yıllarda çalışanların sessiz istifa davranışlarında önemli bir artış bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan birçok araştırmada da (Alat, 2021; Avcı, 2023; Örucü ve Hasırcı, 2024; Özen vd., 2024; Saygılı ve Avcı, 2023; Tatlı, 2023; Üstün ve Tatlı, 2020; Üstün vd., 2022; Yılmaz vd., 2024b; Youthall, 2022) çalışanlarda önemli bir sessiz istifa davranışı olduğu tespit edilmiştir. Sessiz istifa olgusu, örgütlerin psikolojik sözleşmenin kendilerine düşen kısımdaki yükümlülükleri yerine getirmeleri için bir uyarıdır. Sessiz istifa, gelecekte örgütlerin işverenlere ya da yöneticilere göre değil, çalışanlara göre tasarlanacağını bir kez daha hatırlatmıştır. Bu trendin geçici mi yoksa kalıcı mı olacağını ağırlıklı olarak örgütlerin vereceği tepkiler belirleyecektir. Yöneticiler ve liderler sessiz istifa olgusunu ciddiye almazlarsa hem örgütler hem de sessiz istifacılar birlikte kaybedeceklerdir (Valura, 2022). Çünkü sessiz istifa sadece çalışanları değil, toplumu da etkilemektedir.

Sessiz istifanın örgütlerdeki etkilerinin üretkenlik kaybı, personel devir hızındaki artış, zehirli bir çalışma ortamı oluşturma (Demirkaya vd., 2023); örgütlerin kültürünü, verimliliğini, performansını ve maliyetlerini olumsuz etkileme potansiyeli nedeniyle çalışanların bu duygusu ile mücadele edilmesi, güçlü bir iletişim kurulması, geribildirimlerin dikkate alınması (Özbucak-Albar, 2023); insan kaynakları profesyonelleri ve örgüt yöneticileri tarafından dikkatle izlenmesi (Demirkaya vd., 2023) gerekmektedir. Sessiz istifa davranışı uzun vadede örgütün gelişmesini, yenileşmesini, süreçleri ve ürünleri iyileştirmesini engelliyor ise bu sadece o örgüte değil çalışana da zarar verecektir. Çünkü değişime ayak uyduramayan bir örgüt amaçlarını gerçekleştirmekten uzaklaşacak ve yakın bir zamanda da yok olacaktır.

Alanyazında, sessiz istifa davranışı örgütler açısından olumsuz bir davranış biçimi olarak konumlandırılrsa da bu davranış biçimini çalışanlar açısından tam olarak iyi ya da kötü olarak nitelendirmek çok zor görünüyor. Çünkü sessiz istifa, eğer çalışanın kabul edilebilir bir performans sergilemesi ise bu davranış biçiminin olumsuz bir davranış olarak görülmesinin sebeplerinin tartışılması gereklidir. Örgütler ile çalışanlar arasındaki psikolojik sözleşme gereği her iki tarafın da yükümlülüklerini yerine getirmesi ve sorumluluklarının gereğini yapması gereklidir. Ancak özellikle son yıllarda örgütler yükümlülüklerini yerine getirmekten gittikçe uzaklaşmakta, çalışanlarına daha az maaş vermekte, ancak daha fazla verim beklemektedir. Çalışma süreleri sürekli artarken, bunun ekonomik karşılığı tam olarak verilmemektedir. Birçok örgüt çalışanlarına sağladığı birçok imkânı zamanla azaltmakta ya da tamamen ortadan kaldırmaktadır. Kısaca bu örgütler çalışanların bütün hayatının iş hayatı olmasını, çalışanların gece gündüz işini düşünmesini, çalışmanın mesai saatleri ile sınırlı olmamasını istemektedir. Çok da insani olmayan bu talepler çalışanlardaki olumsuz örgütsel davranışları artırmaktadır. Ancak yönetimde insan ilişkileri yaklaşımının “insanın örgüte ihtiyacı olduğu kadar, örgütün de insana ihtiyacı vardır” gerçeği unutulmamalıdır. Bu bağlamda yapılması gereken en önemli düzenlemelerden biri çalışanların ekonomik durumlarının ve çalışma koşullarının iyileştirilmelidir. Çünkü sessiz istifanın sebepleri arasında özellikle *ekonomik faktörler* (Gün, 2024; Kobak, 2023; Özcan, 2022; Özen vd., 2024; Yılmaz vd., 2024b) ve *yönetimsel sorunlar* (Arar, 2023; Bulut vd., 2024; Esen, 2023; Gün, 2024; Özen vd., 2024; Yılmaz vd., 2024b) önemli bir yer tutmaktadır.

İlişkisel tarama türündeki nicel araştırmalarda elde edilen sonuçlara göre çalışanlarda sessiz istifa davranışı arttıkça hizmet inovasyon davranışı (Üstün vd., 2022) ve iş doyumu (Deniz, 2024) azalmaktadır. Düşük düzeyde ilişkiler olsa da çalışanlarda örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işe yoğunlaşamama (Avcı, 2023) ve hiyerarşi kültürü (Örücü ve Hasırcı, 2024) arttıkça sessiz istifa davranışı da artmaktadır. Çalışanların örgütsel destek algısı (Alat, 2021); kişi-örgüt uyumu (Karayaman, 2023b) ve örgütte etik iklim (Tatlı, 2023) arttıkça sessiz istifa davranışı azalmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre yöneticilerin insan odaklı liderlik davranışı ve görev odaklı liderlik davranışı (Saygılı ve Avcı, 2023) arttıkça sessiz istifa davranışı azalmaktadır. Bu bağlamda yoğun rekabet ortamında ellerindeki imkânlar dâhilinde yaşamlarına devam etmeye çalışan örgütler için liderlere önemli sorumluluklar yüklenmektedir. Çalışanların verimliliğini artırarak, arayış içerisine giren çağdaş örgütlerde yöneticilere düşen en önemli görev, hiyerarşik yapıyı azaltmak, yönetici ve çalışan arası iletişimi artırarak, çalışanın kararlara katılımını sağlamaktır. İşe tutkunluğun uzun dönemli sonuçlarından biri olarak bilinen sessiz istifa, yakın gelecekte geçerliliğini artıracak kavramlarından biri olarak görülmektedir (Örücü ve Hasırcı, 2024).

Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların çok büyük bir çoğunluğu 2023 ve 2024 yıllarında yapılmıştır. Bu bağlamda sessiz istifa davranışı ile ilgili araştırmalar oldukça yenidir ve sessiz istifa davranışının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarını inceleyen daha fazla nicel ve nitel araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle konu ile ilgili nitel araştırmalar sessiz istifada asıl sebebin ortaya konulması ve kavramın derinlemesine incelenmesi açısından önemli katkılar sağlayacaktır. Örneğin “*Benzer davranışlar sergileyen bütün çalışanlar için sessiz istifa davranışı sergiliyor demek ne kadar doğrudur? Sessiz istifa davranışı sergiliyor diyebilmek için belirli bir süre var mıdır? Sessiz istifa eden bir çalışan bu davranışından dönebilir mi?*” gibi soruların cevaplanması için daha fazla araştırmaya ve bilgi birikimine ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca sessiz istifa davranışı örgütlerin amaçlarına, türlerine ve iş yapma biçimlerine; çalışanların uzmanlıklarına ve yaptıkları işe göre büyük oranda farklılaşacaktır. Bu bağlamda araştırmaların farklı örgütlerde ve farklı meslek gruplarında tekrarlanması da önemli görülmektedir.

Etik Beyan

“Örgütlerde Sessiz İstifa: Kavramsal Bir Çözümleme ve Türkiye’de Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Alat, H. (2021). *Örgütsel destek algısının, çalışanların gelişmeleri kaçırma korkusu ve içsel işten ayrılma niyeti üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

- Alat, H. ve Filizöz, B. (2021). Örgütsel destek algısının, çalışanların gelişmeleri kaçırma korkusu ve içsel işten ayrılma niyeti üzerine etkisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 64-78.
- Arar, T. (2023). Çalışanları sessiz istifa davranışı sergilemeye yönelten unsurların incelenmesi. İçinde H. A. Kutlu (Edt.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında gelişmeler 1* (ss. 348-377). Platanus Publishing.
- Arar, T., Çetiner, N. ve Yurdakul, G. (2023). Quiet quitting: Building a comprehensive theoretical framework. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 28(15), 122-138. <https://doi.org/10.20990/kilisübfakademik.1245216>
- Atalay, M. ve Dağistan, U. (2023). Quiet quitting: A new wine in an old bottle? *Personnel Review*, 1-16. <https://doi.org/10.1108/pr-02-2023-0122>
- Atsan, M. (2023). Yöneticilerin korkulu rüyası: Sessiz istifa. İçinde M. Seyhan (Edt.), *Yönetim, organizasyon ve strateji üzerine araştırmalar* (ss. 137-145). Özgür Yayınları.
- Avcı, N. (2023). Örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işte sözde var olma ve sessiz istifa arasındaki ilişkiler: İstanbul Maltepe belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(39), 968-989.
- Avşar, M. (2024). Konaklama işletmelerinde çalışanların sessiz istifa kavramına ilişkin algılarının metafor analizi ile incelenmesi. *Neneşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(1), 343-355. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1420681>
- Ayabakan, B. Ç. (2023). İş etiği penceresinden sessiz istifa. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*, 7(2), 106-126. <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2023.574.3>
- Ayan, H. A. (2024). İş hukuku boyutuyla sessiz istifa (quiet quitting). İçinde A. Uyumaz vd. (Edt.), *Selçuk hukuk kongresi III 2024: özel hukuk bildirimleri tam metin kitabı* (ss. 289-315). Nobel Yayınları.
- Ballı, E. ve Üstün, F. (2021). İçsel işten ayrılma: Örgütü gizli terk ediş. İçinde F. Üstün ve A. İ. Koca-Ballı (Edt.), *Örgütsel davranış: Şimdi bu konular konuşuluyor* (ss. 234-249). Detay Yayıncılık.
- Boy, Y. ve Sürmeli, M. (2023). Quiet quitting: A significant risk for global healthcare. *Journal of Global Health*, 13, 1-4.
- Boz, D., Duran, C., Karayaman, S. ve Deniz, A. (2023). Sessiz istifa ölçeği. İçinde C. Duran (Edt.), *Sessiz istifa* (ss. 9-40). Eğitim Yayınevi.
- Bryan Creely (2022). More people are "quiet quitting" instead of leaving. TikTok @alifeafterlayoff. 2022-3-5. <https://www.tiktok.com/@alifeafterlayoff/video/7071415799247949099>
- Çalışkan, K. (2023). Quiet quitting: Is beginning of the end or reborn? *Journal of Organizational Behavior Review*, 5(2), 190-204.
- Çimen, A. İ. ve Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 27-33. <https://doi.org/10.47542/sauied.1256798>
- Demirkaya, H., Yıldız, B., Erener Özalçın, S. ve Öztürk, H. (2023). İnsan kaynaklarında sessizliğin yankıları: Örgütlerde sessiz istifa fenomeninin anatomisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 2(2), 69-88.
- Deniz, A. (2023). Sessiz istifanın demografik değişkenler ile ilişkisi. İçinde C. Duran (Edt.), *Sessiz istifa* (ss. 42-60). Eğitim Yayınevi.
- Deniz, A. (2024). Sessiz istifanın iş tatminine etkisi: Havacılık sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 134-152. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1368>
- Duman, C. (2022). Büyük istifadan sonra sessiz istifa. *Independent Türkçe*. <https://www.indytrk.com/node/547061/t%C3%BCrki%C3%87yedenseler/b%C3%BCy%C3%BCk-istifadan-sonra-sessiz-istifa>
- Dursun-Ateş, S. (2024). Sessiz istifaya karşı işverenin hakları. İçinde A. Uyumaz vd. (Edt.), *Selçuk hukuk kongresi III 2024: özel hukuk bildirimleri tam metin kitabı* (ss. 167-215). Ankara: Nobel.
- Eflatun, M. (2023). Yeni bir kavram olarak sessiz istifa: Özellikler, tanıma ve önleme. *Journal of Academic Analysis*, 1(1), 17-31.
- Esen, D. (2023). Quiet quitting in public institutions: A descriptive content analysis. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 13(1), 296-326.
- Formica, S. ve Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907. <https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2136601>
- Gözlü, K. (2023). Tükenmişlik bağlamında yeni bir kavram olarak sessiz istifa ve sağlık sektöründeki etkileri. *MEYAD Akademi*, 4(2), 213-241. <https://doi.org/10.59007/meyadkademi.1368789>
- Gupte, A. (2022). *Decoding quiet quitting*. LinkedIn. <https://www.linkedin.com/pulse/decoding-quiet-quitting-ashlesha-gupte/>
- Güler, M. (2023). Çalışma kültüründe yeni bir kavram: Sessiz istifa. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(1), 247-261.
- Gün, İ. (2024). Sessiz istifa niyetini etkileyen faktörlerin AHP yöntemi ile değerlendirilmesi: sağlık çalışanlarında bir uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(52), 500-520. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1405013>
- Hamouche, S., Koritos, C. ve Papastathopoulos, A. (2023). Quiet quitting: Relationship with other concepts and implications for tourism and hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(12), 4297-4312. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2022-1362>
- Harter, J. (2022). Is quiet quitting real? <https://www.gallup.com/workplace/398306/quiet-quitting-real.aspx>

- Hitt, T. (2022). The libertarian who supposedly coined “quiet quitting”. *Gawker*, <https://www.gawkerarchives.com/news/the-libertarian-who-supposedly-coined-quiet-quitting>.
- Jehle, P. ve Schmitz, E. (2007). Innere Kündigung und vorzeitige Pensionierung von Lehrpersonen. In M. Rothland (Edt.), *Belastung und beanspruchung im lehrerberuf [Öğretmenlik mesleğinde stres ve gerginlik]* (pp. 160-184). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Johnson, J. R. (2023). What’s new about quiet quitting (and what’s not). *The Transdisciplinary Journal of Management*. <https://tjm.scholasticahq.com/article/72079-what-s-new-about-quiet-quitting-and-what-s-not>.
- Kaplan, J. (2022). *Pyramid of quiet quitting*. LinkedIn. https://www.linkedin.com/posts/jason-kaplan-67b52610_leadership-personaldevelopment-management-activity-6971789378721345536-b8jn/
- Karaduman, E. (2023). Sessiz istifanın linkedin’de analizi: Turizm ve planlama için çıkarımlar. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 269-284. <https://doi.org/10.62001/gsijses.1405612>.
- Karaşın, Y. ve Özturak, M. (2023). Sessiz istifa tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1443-1460. <https://doi.org/10.18074/ckuübfd.1311522>.
- Karavelioğlu, C., Baran, H. ve Eren-Giderler, M. (2023). Sessiz istifa kavramına genel bir bakış. İçinde A. Kayabaşı (Edt.), *Güncel işletmecilik araştırmaları-4* (ss. 1-19). Eğitim Yayınevi.
- Karayaman, S. (2023a). Kuşak teorisi bağlamında sessiz istifa. C. Duran (Ed.) *Sessiz istifa* içinde (ss. 62-85). Eğitim Yayınevi.
- Karayaman, S. (2023b). Sessiz istifanın kişi-örgüt uyumundaki etkisi: imalat işletmesi çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Ulakbilge*, 85, 515-526. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-11-85-04>.
- Kızılcın, S. (2024). Havayolu kabin ekibi çalışanları ve sessiz istifa: kabin amirleri açısından bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(101), 2951-2961. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10253445>
- Kobak, Ö. (2023). *Sessiz istifa kavramına ilişkin bir model önerisi* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2(2), 99-113.
- Maslach, C. ve Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103-111.
- Maslach, C., Leiter, M. P. ve Schaufeli, W. M. (2009). Measuring burnout. İçinde S. Cartwright ve C. L. Cooper (Edt.), *The Oxford handbook of organizational well being* (s. 86-108). New York: Oxford University Press.
- Meydan, C. H. ve Akkaş, H. (2024). Çok boyutlu sessiz istifa ölçeği Türkçe geçerleme ön çalışması. III. *Uluslararası Katılımlı İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi* (ss. 158-162). Ankara Bilim Üniversitesi, 8-9 Mart 2024, Ankara.
- Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2024). Örgütlerde hiyerarşi kültürü ve lider-üye etkileşiminin sessiz istifa davranışı üzerindeki etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 275-291. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1338999>
- Özbucak-Albar, B. (2018). İş güvencesizliği, tükenmişlik ve içsel işten ayrılma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(26), 164-174.
- Özbucak-Albar, B. (2023). Örgütlerde sessiz istifa davranışı. İçinde D. F. Biçer ve Y. Öz (Edt.). *Sosyal, insan ve idari bilimlerde ileri ve çağdaş çalışmalar 1* (ss. 75-85). Duvar Yayınları.
- Özcan, E. (2023). *Sağlıkta sessiz istifa eğiliminin nedenleri ve çözüm yolları* (Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Özen, H., Korkmaz, M., Konucuk, E., Çeven, B., Sayar, N., Menşan, N. Ö. ve Chan, T. C. (2024). Evaluation of quiet quitting: Is the bell ringing? *Journal of Qualitative Research in Education*, 38, 108-142. <https://doi.org/10.14689/enad.38.1910>.
- Öztürk, E., Arıkan, Ö. U. ve Ocak, M. (2023). Understanding quiet quitting: Triggers, antecedents, and consequences. *International Journal of Behavior, Sustainability and Management*, 10(18), 57-79.
- Pandey, E. (2022). *The staying power of quiet quitting*. <https://www.axios.com/2022/09/21/quiet-quitting-gen-z-work-jobs-minimum>.
- Perry, E. (2022). Quiet quitting: A warning sign of a problem in your workplace. <https://www.betterup.com/blog/quiet-quitting>
- Raidt, F. (1989). Innere Kündigung. In: Strutz, H. (Edt.), *Handbuch personalmarketing* (pp. 68-83). Gabler Verlag.
- Richardson, S. D. (2023). *Making the entrepreneurial transition*. Palgrave Macmillan.
- Richter, G. (1999). Innere Kündigung. Modellentwicklung und empirische befunde aus einer untersuchung im bereich der öffentlichen verwaltung. *Zeitschrift für Personalforschung / German Journal of Research in Human Resource Management*, 13(2), 113-138.
- Savaş, B. Ç. ve Turan, M. (2023). Sessiz istifa ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Online Journal of Recreation and Sports (TOJRAS)*, 12(3), 442-453. <https://doi.org/10.22282/tojras.1291075>.
- Saygılı, Z. ve Avcı, N. (2023). Çalışanların görev odaklı ve insan odaklı liderlik tarzı algılarının adanmışlıktan sessiz istifaya değin farklılaşması üzerine bir inceleme. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 212-227.
- Schaufeli, W. M. (2018). Burnout in Europe: Relations with national economy, governance, and culture. *Research Unit Occupational & Organizational Psychology and Professional Learning (internal report)*. KU Leuven, Belgium. <https://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/500.pdf>
- Seçer, B. (2009). İçsel işten ayrılma. İçinde A. Keser, G. Yılmaz ve S. Yürür (Edt.), *Çalışma yaşamında davranış: Güncel yaklaşımlar* (ss. 549-566). Umuttepe Yayınları.

- Seçer, B. (2011). İş güvencesizliğinin içsel işten ayrılma ve yaşam doyumuna etkisi. *İŞGÜÇ: The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(4), 43-60.
- Serenko, A. (2024). The human capital management perspective on quiet quitting: Recommendations for employees, managers, and national policymakers. *Journal of Knowledge Management*, 28(1), 27-43. <https://doi.org/10.1108/JKM-10-2022-0792>
- Tatlı, M. (2023). *Etik iklimin işe angaje olma ve sessiz istifa üzerindeki etkisinde politik becerilerin rolü: kamu çalışanları örneği* (Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Tavlan-Soydan, N. (2023). Gürültülü vedaların ötesinde: İstifaların sessizliği. İçinde A. Çalık (Edt.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında uluslararası araştırmalar XXVII* (ss. 173-184). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ulutürk, F. (2022). Non-increasing salary leads employees to quiet quitting. *Gelişim News*. <https://gelisim.edu.tr/en/gelisim-news-non-increasing-salary-leads-employees-to%E2%80%98quiet-quitting>
- Üstün, F. ve Tatlı, M. (2020). İçsel işten ayrılma (içsel göç) ve performans düşürme eğiliminin demografik özellikler açısından değerlendirilmesi: Kamu özel sektör karşılaştırması. İçinde A. A. Akdoğan (Edt.), *19. Uluslararası işletmecilik kongresi bildiriler kitabı* (ss. 499-515). Erciyes Üniversitesi Yayını.
- Üstün, F., Ballı, E. ve Koca-Ballı, İ. (2022). İçsel işten ayrılma (sessiz istifa) ve hizmet inovasyon davranışının incelenmesi: Türkiye-Almanya örneği. İçinde H. Karadal, E. Dinçer ve M. Şahin-Karadal (Edt.), *Girişimcilik ve yönetim güncel gelişmeler* (ss. 95-110). Özgür Yayın Dağıtım.
- Valura (2022). *Sessiz istifa*. https://www.valura.net/Web/Tr/Makale_SessizIstifaKarKaybi.pdf.
- Xueyun, Z., Al Mamun, A., Masukujjaman, M., Rahman, M. K., Gao, J. ve Yang, Q. (2023). Modelling the significance of organizational conditions on quiet quitting intention among Gen Z workforce in an emerging economy. *Scientific Reports*, 13(1), 15438. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-42591-3>
- Yıldız, D. (2023a). Z kuşağında tükenmişliğin ötesi: Sessiz istifa. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 9(52), 1400-1405. <https://doi.org/10.29228/ideas.72623>
- Yıldız, D. (2023b). Örgütlerde işgören ve işverenlerin güncel sorunu: Sessiz istifa. *Social Sciences Research Journal*, 12(6), 795-802.
- Yıldız, S. (2023). Quiet quitting: Causes, consequences and suggestions. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 9(70), 3180-3190. <https://doi.org/10.29228/smrj>.
- Yıldız, S. ve Özmenekşe, Y. O. (2022). Kaçınılmaz son: Sessiz istifa. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 14-24. <https://doi.org/10.46291/Al-Farabi.070402>
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490.
- Yılmaz, K. (2024). Devlet okullarında çalışan öğretmenlerin sessiz istifa davranışları. *Prof. Dr. Kasım Karakütük Armağan Kitabı* (Edt: B. Tuğç, T. Bülbül, G. Özdem, E. Özdoğan-Özbal). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Yılmaz, K., Arık, R. S. ve Çelik, M. (2024a). Öğretmenler için sessiz istifa ölçeğinin geliştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 426-438. <https://doi.org/10.33206/mjss.1405854>
- Yılmaz, K., Çelik, M. ve Arık, R. S. (2024b). Quiet quitting behaviors of teachers working in public schools in Türkiye: A qualitative research. *Yayımlanmamış Araştırma Raporu*.
- Youthall (2022). *Sessiz istifa: Sadece bir trend mi, gerçek bir vazgeçiş mi?* Youthall Kariyer Platformu.
- Yücedağlar, A., Gılıç, F., Uzun, N. B. ve İnandı, Y. (2024). Öğretmenlerde sessiz istifa ölçeği: Bir geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 69, 227-251.
- Zaid Khan (2022). *On quiet quitting*. TikTok @zaidleppelin. 2022-7-25. <https://www.tiktok.com/@zaidleppelin/video/7124414185282391342>

EXTENDED ABSTRACT

Although the concept of quiet quitting is one of the popular concepts of recent times, the use of the concept in the literature is not new. The concept first appeared in the German management literature in the early 1980s and was used by Höhn (Jehle, & Schmitz, 2007; Raidt, 1989; Richter, 1999; Seçer, 2009; 2011; Üstün, & Tatlı, 2020). Later, the Covid-19 epidemic became a trending topic all over the world due to social media posts, columns, articles and scientific research. Quiet quitting, which is also defined as the employee's punishment of his organization through a routine working order, if he thinks that he is not getting paid for his labor (Kobak, 2023; Örucü, & Hasırcı, 2024), is about the employee leaving his job psychologically, if not physically, from the organization (Ballı, & Üstün, 2021). Quiet quitting refers to "acting according to your salary, maintaining work-life balance, taking time to care for yourself, slowing down your busy work schedule, and setting limits." An employee who engages in quiet quit behavior does not fully reflect his potential in his work and does not volunteer to cooperate with other employees (Valura, 2022). Quiet quitting is an understanding in which employees deliberately limit their work activities to their job descriptions, meet but not exceed predetermined expectations, never volunteer for additional tasks, and do all this only to preserve their current employment status, prioritizing their well-being over organizational goals (Deniz, 2024). According to this concept, the employee prefers not to do anything other than his duty, does not use his creative side, and does not attach importance to the expectations of the organization he works for (Örucü, & Hasırcı, 2024). In this context, quiet quitting can

also be seen as "working too hard to get fired". In order to identify the quiet quitting studies conducted in Turkey, searches were made in virtual environments such as YÖK Thesis Center, Google, Google Scholar and DergiPark. The concepts of "quiet quitting, internal resignation, silent resignation, internal migration, internal resignation" were used in the scans. Of the identified studies, only research studies were examined. Accordingly, as of June 2024, a total of 31 studies, including 18 articles, 7 book chapters, 4 theses, 1 report, and 1 full-text paper, were examined. 84.0% (f=26) of the studies examined were published in 2023 and 2024. The first research study identified among the studies examined was conducted by Seçer (2011). In the study, Seçer (2011) adapted the quiet quitting (inner resignation) scale developed by Jehle and Schmitz (2007) into Turkish on a group of research assistants working at a state university. This scale was used in many later studies (Alat, 2021; Alat, & Filizöz, 2021; Tatlı, 2023; Üstün, & Tatlı, 2020; Üstün et al., 2022). The book chapter titled "quiet quitting" published by Seçer (2009) before this study is the first study on the subject. In this study, Seçer (2009) made a conceptual analysis of silent resignation. Quantitative research designs were used in 24 of the 31 studies examined (77.41%), qualitative research designs were used in 6 (19.34%), and mixed research designs were used in 1 (3.22%). 6 of the quantitative studies are scale development studies and 1 is a scale adaptation study. The research is mainly on *public institution employees* (f=14) (Avcı, 2023; Esen, 2023; Gün, 2024; Karaşın, & Öztürk, 2023; Meydan, & Akkaş, 2024; Özcan, 2023; Özen et al., 2024; Saygılı, & Avcı, 2023; Seçer, 2011; Yılmaz et al., 2024a; Yücedağlar et al., 2024) and *private sector employees* (f=13) (Alat, 2021; Arar, 2024; Boz et al., 2023; Bulut et al., 2024; Karayaman, 2023b; Kızılcın, 2024; Üstün et al., 2022). Apart from this, public institution and private sector employees (f=1) (Üstün, & Tatlı, 2020); There are also studies conducted with private sector employees and employers (f=1) (Kobak, 2023) and university students (Savaş, & Turan, 2023). In a study, shares on the LinkedIn account (f=1) (Karaduman, 2023) were analyzed. Research on quiet quit behavior is relatively new. In this context, there is a need for more quantitative and qualitative research examining the cognitive, affective and behavioral dimensions of quiet quit behavior. In particular, qualitative research on the subject will make significant contributions to revealing the main reason for silent exploitation and examining the concept in depth. For example, "How accurate is it to say that all employees who exhibit similar behavior exhibit quiet quit behavior?" Is there a certain period of time before it can be said that the person exhibits quiet quit behavior? Can an employee who quietly quit retract his behavior? More research and knowledge is needed to answer such questions. In addition, quiet quit behavior depends on the objectives, types, and ways of doing business of organizations; it will vary greatly depending on the expertise of the employees and the work they do. In this context, it is considered important to repeat research in different organizations and different professional groups.

Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma ve Alt Boyut Performanslarının LOPCOW-CRADIS Yöntemi ile Belirlenmesi

Yusuf KAHREMAN¹

Öz

Ekonomik, sosyal ve çevresel kavramları ele alan ve bu üç boyut arasında uzun dönemde denge sağlamayı hedefleyen bir olgu olan sürdürülebilir kalkınma olgusuna daha sonraki yıllarda finansal ve yönetim kavramları da eklenerek beş alt boyuttan oluşan bir yapıya dönüşmüştür. Bu çalışmada Türkiye'nin 2002-2020 yılları için toplam 21 kriter ele alınarak sürdürülebilirlik kalkınma performansı ve literatürde yer alan beş alt boyut içerisinde verilerine ulaşılabilen ekonomik, sosyal, finansal ve yönetim kavramlarının ayrı ayrı performanslarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında LOPCOW-CRADIS bütünlük modeli uygulanmıştır. LOPCOW yöntemi ile ele alınan kriterlerin ağırlıkları hesaplanırken, CRADIS yöntemi ile alternatifler sıralanmıştır. Çalışmada hem sürdürülebilir kalkınma performansı hem de alt boyutların ayrı ayrı performanslarının ölçülmesi, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansını gösterirken aynı zamanda hangi alt boyutun yıllar içerisinde öne çıktığını gösterecektir. Bu sayede sürdürülebilir kalkınma performansının değişiklik gösterdiği yıllar içerisinde bunun hangi sebeple meydana geldiği daha detaylı şekilde sunulmuş olacaktır. Çalışmanın sonucuna göre sürdürülebilir kavramının ekonomik performansla benzer bir yapı içerisinde olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik performansın 2011 yılının en iyi yıl olduğu tespit edilmiştir. Yönetim performansının 2005 yılının en iyi olduğu, 2012 yılından itibaren bozulduğu, finansal ve sosyal performansın ise 2002'den beri genel olarak arttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Ekonomik, Yönetim, Sosyal ve Finansal Performans, LOPCOW-CRADIS

Determining Turkey's Sustainable Development and Sub-Dimensional Performances by LOPCOW-CRADIS Method

Abstract

The concept of sustainable development, which is a phenomenon that deals with economic, social, and environmental concepts and aims to provide a balance between these three dimensions in the long term, has turned into a structure consisting of five sub-dimensions by adding the concepts of financial and governance in the following years. This study aims to measure sustainability development performance and economic, social, financial, and governance concepts separately, whose data can be accessed from among the five sub-dimensions in the literature, by considering 21 criteria for Turkey's 2002-2020 years. The LOPCOW-CRADIS integrated model was applied in the application part of the study. While the weights of the criteria are calculated using the LOPCOW method, the alternatives are ranked using the CRADIS method. Measuring both the sustainable development performance and the performances of the sub-dimensions separately in the study will show Turkey's sustainable development performance and which sub-dimension has come to the fore over the years. In this way, we will present in more detail why this has occurred over the years when sustainable development performance has changed. According to the results of the study, it is obvious the concept of sustainability has a similar structure to economic performance. Sustainability and financial performance were determined to be the best year in 2011. It is observed that the governance performance was the best in 2005, deteriorated since 2012, and the financial and social performance has generally increased since 2002.

Key Words: Sustainability, Economic, Governance, Social and Financial Performance, LOPCOW-CRADIS

Atf İçin / Please Cite As:

Kahreman, Y. (2024). Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma ve alt boyut performanslarının LOPCOW-CRADIS yöntemi ile belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1411-1426. doi:10.33206/mjss.1354435

Geliş Tarihi / Received Date: 02.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.04.2024

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, ykahreman@cumhuriyet.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-5968-5081

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel kavramları ele alan ve bu üç boyut arasında uzun dönemde denge sağlamayı hedefleyen bir olgudur (Aras vd., 2018a: 48). Ayrıca sürdürülebilirlik kavramı literatürde sıklıkla ele alınmış, ekonomik, sosyal ve çevresel kavramların yanı sıra finans kavramını da kapsamı gerektiği vurgulanmıştır (Aras ve Crowther, 2008: 438). Son yıllarda ise ele alınan bu dört boyuta yönetim kavramının da eklenmesi ile birlikte sürdürülebilirlik kavramı, ekonomik, sosyal, çevresel, finans ve yönetim olgularından oluşan 5 boyutlu bir olguya dönüşmüştür (Aras vd. 2018b).

Bruntland Raporu ile yaygın bir hale gelen sürdürülebilirlik kavramı, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda da kapsamlı olarak ele alınmıştır. Konferansta sürdürülebilirlik kavramı için ele alınan GSYH ve kirlilik göstergelerinin yetersiz kaldığına vurgu yapılmıştır. Sürdürülebilirliğin daha net ölçülebilmesi ve yorumlanabilmesi için çevresel faktörlerin, demografik yapının, sosyal gelişimin ve yönetim yapısının da ele alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Birleşmiş Milletler, 1992: 346). Dikkate alınan bu göstergeler vasıtasıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla uygulanacak politikaların uzun vadede etkileri daha net ölçülebilecektir (Candice, 2005: 2).

Gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha yeni bir olgu olan sürdürülebilirlik kavramı, küreselleşen dünyada pazar sınırlarının ortadan kalkmasıyla birlikte daha sık karşı karşıya kalınan bir olgu haline gelmiştir (Garcia-Johnson, 2000: 194). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin dünya nüfusunun ve coğrafyasının önemli bir yerini kaplaması ve büyüme hızlarının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olması sebebiyle dünyanın sürdürülebilirliği bu ülkeler açısından da önem kazanmıştır (Kearney, 2012: 162). Sürdürülebilirlik kavramı, doğal kaynakların harcanması, iklim değişikliği ve çalışma şartlarını da kapsadığı için gelişmekte olan ülkeler açısından da önem arz etmektedir (Pop, 2013: 239).

Tüm bunlar dikkate alındığında bu çalışmada Türkiye'nin 2002-2020 yılları için toplam 21 kriter ele alınarak sürdürülebilirlik kalkınma performansı ve bu performansı etkileyen alt boyutların ayrı ayrı performanslarının ölçülmesi hedeflenmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı açısından literatürde yer alan beş alt boyut içerisinde verilerine ulaşılabilen ekonomik, sosyal, finansal ve yönetim kavramları ele alınmıştır. Çalışmada hem sürdürülebilir kalkınma performansı hem de alt boyutların ayrı ayrı performanslarının ölçülmesi, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasını gösterirken aynı zamanda hangi alt boyutun yıllar içerisinde öne çıktığını gösterecektir. Bu sayede sürdürülebilir kalkınma performansının değişiklik gösterdiği yıllar içerisinde bunun hangi sebeple meydana geldiği daha detaylı şekilde sunulmuş olacaktır. Ayrıca literatür incelemesi yapıldığında sürdürülebilirlik kavramını ele alırken beş boyutlu veya birkaç boyutlu bir yapının ele alındığı gözlemlenmiştir (Alptekin, 2015; Antanasijević vd., 2017; Aras ve Yıldırım, 2020a; 2020b; Taş ve Özel, 2017; Erol, 2013; Ömürbek vd., 2017; Ela vd., 2018). Bu çalışmanın literatüre katkısı ise sürdürülebilirlik kavramı ile alt boyutların karşılaştırılması olacaktır.

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde çok kriterli karar verme yöntemleri ile yapılan birçok performans değerlendirilmesi olduğu görülmektedir. Literatürde sürdürülebilir kalkınma performanslarının tüm alt boyutlarını ele alan çalışmaların az olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmalar genellikle sürdürülebilir kalkınma alt boyutlarının birini veya birkaçını ayrı ayrı ele almaktadır. Yapılmış çalışmalar incelendiğinde ekonomik performans çalışmaları çoğunlukta olmakla beraber ayrı ayrı şekilde sosyal, çevresel alt boyutlarında incelendiği görülmektedir. Bu açıdan yapılacak olan bu çalışma bir bütün olarak sürdürülebilir kalkınma performansını ve sürdürülebilir kalkınma performansı incelenirken ele alınan sosyal, çevresel, yönetim, ekonomik ve finansal alt boyutlardan dördünü kapsamaktadır. Böylelikle hem bütüncü açıdan hem de ayrı ayrı alt boyutlar ele alınarak yapılan ilk çalışma olacaktır.

Tablo 1. Amaç ve Yöntem Olarak Benzer Ampirik Çalışmalar

Yazar	Kullanılan Yöntem	Amaç	Sonuç
Baleşentis, vd. (2011)	MULTIMOORA	AB üye ülkelerinin refah seviyesi açısından performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Ele alınan kriterler dikkate alındığında refah seviyesi açısından en yüksek standardı olan ülkeler sırasıyla İrlanda, Hollanda ve Danimarka'yken, refah seviyesi açısından en düşük standardı olan ülkeler Estonya, Letonya ve Romanya olmuştur.
Erol (2013)	Temel Bileşenler Analizi	AB üye ülkeleri ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik performanslarının belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmanın sonucuna göre elde edilen sosyo-gelişmişlik endeks değerine göre Türkiye son sırada yer alırken, Lüksemburg ilk sırada yer almıştır.
Alptekin (2015)	Entropi, TOPSIS	AB üye ülkeleri ve Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performanslarının belirlenmesi amaçlanmıştır.	Elde edilen bulgulara göre, Türkiye ele alınan ülkeler içerisinde 20. Sırada yer almıştır. En iyi performansa sahip ülke İsveç, en kötü performansa sahip ülke ise Hırvatistan olmuştur.
Antanasijević vd. (2017)	PROMETHEE	30 adet Avrupa ülkesinin sürdürülebilir kalkınma performanslarının belirlenmesi amaçlanmıştır.	Ele alınan göstergeler açısından Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve Macaristan'ın diğer ülkelere göre daha iyi performans sergiledikleri bulgusuna ulaşılmıştır.
Erdin ve Özkaya (2017)	TOPSIS	Türkiye ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma performansının alt boyutları ve sürdürülebilir gelişmişlik performanslarının belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmada Singapur'un, ele alınan ülkelere göre pozitif anlamda önemli derece ayrıldığı sonucuna, Türkiye'nin ise, ele alınan ülkeler arasında üçüncü sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ömürbek vd. (2017)	ENTROPİ, ARAS ve MOOSRA	Yaşam kaliteleri açısından AB ülkelerinin performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır.	Yaşam kalitesi açısından Finlandiya'nın ARAS ve MOOSRA yöntemlerine göre ilk sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yaşam kalitesi açısından ARAS yöntemine göre Malta'nın MOOSRA yöntemine göre de Litvanya'nın son sırada yer aldığı görülmektedir.
Taş ve Özel (2017)	Faktör analizi yöntemi	AB üye ülkeleri ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik performanslarının belirlenmesi amaçlanmıştır.	Ele alınan endekslere göre Türkiye'nin en Araştırma ve Eğitim endeksinin en yüksek olduğu, Gelir ve Refah endeksinde, Sağlık endeksinde, İşsizlik ve Yoksulluk endeksinde ise AB ülkelerine göre son sıralarda yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.
Aksu ve Gencer (2018)	Veri Zarflama Analizi yöntemi	OECD ülkelerinde çevresel performansların incelenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmaya göre, en etkin performansı gösteren ülkelerin İzlanda, İsveç ve Estonya olduğu görülmüş, etkin olan ülkeler arasında ise Norveç son sırada yer almıştır. Ayrıca etkin olmayan ülkeler sıralamasında ise Meksika sonuncu olurken, Türkiye sondan bir önceki sıralamada yer almaktadır.
Özkan ve Özcan (2018)	Veri zarflama analizi	OECD ülkelerinde çevresel performansların incelenmesi amaçlanmıştır.	Avusturya, Avusturya ve Belçika'nın en etkin ülkeler olduğu ve Türkiye'nin çıktı yönelimli olarak etkinlik seviyesinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çakın ve Ayçin (2019)	ENTROPİ, GİA ve MOORA	AB üye ülkeler ve Aday ülkelerin çevresel performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmaya göre, en iyi performansı gösteren ülkeler sırasıyla Avusturya, Danimarka ve Fransa olmuştur.
Koca ve Tunca (2019)	Gri İlişkiler Analizi	G20 ülkelerinin 2008 küresel kriz döneminde makroekonomik performansının incelenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmaya göre 2008 küresel krizinden öncesinde ABD ve Çin makroekonomik performans açısından en iyi ülkeler iken kriz sonrasında ABD'nin performans sıralaması altıncı sıraya gerilerken, Çin'in ise en iyi performansı gösteremeye devam ettiği görülmektedir.

Tablo 1 - Devamı

Yazar	Kullanılan Yöntem	Amaç	Sonuç
Özbek ve Demirkol (2019)	AHP, ARAS, COPRAS ve GIA	AB üye ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik performanslarının belirlenmesi amaçlanmıştır.	Ele alınan kriterler ile elde edilen sonuçlar, en iyi performansı Almanya'nın, en kötü performansı ise Yunanistan'ın göstermektedir. Ayrıca ekonomik performans sıralaması incelendiğinde Türkiye'nin ise son sıralarda yer aldığı görülmektedir.
Türe (2019)	ENTROPİ ve Gri İlişkisel Analizi	OECD ülkelerinin refah açısından performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır.	Refah düzeyi açısından en iyi performansı gösteren ülkeler sırasıyla İzlanda, Avustralya ve Norveç olurken, Türkiye performans sıralamasında son sıralarda yer almıştır.
Aras ve Yıldırım (2020a)	ENTROPİ, Gri İlişkisel Analizi ve Spearman Sıra Korelasyon Katsayısı	G20 ülkelerinin çevresel ve sosyal performansı incelenmiştir. Ayrıca elde edilen performans sonuçları ile kişi başı GSYH'nin ilişkisi analiz edilmiştir.	Çalışmanın ilk kısmında ele alınan çevresel ve sosyal performans sıralamasında en iyi performans gösteren ülkeler sırasıyla Avustralya, Almanya ve Kanada olurken Türkiye ise 13. sırada yer almıştır. Çalışmanın ikinci kısmında yapılan analizde çevresel ve sosyal performans sonuçları ile kişi başı GSYH arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Aras ve Yıldırım (2020b)	ARAS	G20 ülkelerinin sosyo-ekonomik refah düzeyini gösteren endekse alternatif olabilecek yeni bir endeks elde edilmesini ve elde edilen yeni endeks ile sosyo-ekonomik performans sıralaması yapılmıştır.	Elde edilen yeni sosyo-ekonomik endeks ile yapılan performans sıralamasında Avustralya, Kanada ve ABD'nin en iyi performansı gösteren ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ise performans sıralamasında son sıralarda yer aldığı görülmektedir.
Orhan (2020)	ARAS	AB üye ülkelerin, AB üyeliğine aday ülkelerin ve AB'ye aday olabilecek potansiyel ülkelerin makroekonomik performansları incelenmiştir.	Çalışmada makroekonomik performans açısından en iyi ülke Lüksemburg olurken, Türkiye 26. sırada yer aldığı görülmektedir.
Avcı ve Mercan (2021)	Entropy, TOPSIS, MABAC	Gelişmekte olan 16 adet Avrupa ülkesinin makroekonomik performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır.	Ele alınan ülkeler açısından makroekonomik performansı en düşük olan ülkeler Türkiye, Kosova, Polonya, performansı en yüksek olan ülkeler ise Arnavutluk, Hırvatistan ve Rusya olmuştur.
Doğan (2022)	CRITIC-ARAS	Türkiye'nin makroekonomik performansı ele alınmıştır.	Ele alınan dönem açısından 2012 yılı Türkiye'nin en yüksek makroekonomik performansı gösterdiği, 2020 yılı ise en düşük performansı gösterdiği yıl olmuştur.
Al ve Demirel (2022)	TOPSIS	Türkiye'nin makroekonomik performansı ele alınmıştır.	Ele alınan dönem açısından 2002 yılı Türkiye'nin en yüksek makroekonomik performansı gösterdiği, 2008 yılı ise en düşük performansı gösterdiği yıl olmuştur.
Arzu (2022)	CRITIC, COPRAS	BRICS ve MINT ülkelerinde makroekonomik performans ve insani gelişme endekslerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.	Çalışmada makroekonomik performans açısından üç senaryo kurulmuştur. Senaryo 1 ve 3'e göre Çin ilk sırada yer alırken senaryo ikiye göre Rusya ilk sırada yer almıştır. Nijerya ise tüm senaryolarda makroekonomik performansı en kötü ülke olmuştur. Ayrıca Türkiye senaryo 1'de 6., senaryo 2'de 2. ve senaryo 3'te 7. sırada yer almaktadır.
Chattopadhyay ve Bose (2022)	Eşit Ağırlık, TOPSIS	21 adet Avrupa ülkesinin makroekonomik performansının analiz edilmesi amaçlanmıştır.	Çalışmada makroekonomik performans açısından en iyi ülkeler sırasıyla İsviçre, Hollanda ve İsveç olmuştur. Ayrıca çalışmada pandeminin gelişmekte olan ekonomileri olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yöntem

Öncelikle çalışmada 2002-2020 dönemi için Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansı ve bu performansa etki eden alt boyutları analiz etmek amacıyla ÇKKV literatürüne yeni girmiş olan LOPCOW ve CRADIS yöntemlerinden oluşan bütünleşik bir model kullanılmıştır. Ayrıca bu yöntemlerin ele alınma sebepleri metodoloji kısmında açıklanmıştır. LOPCOW yönteminde ele alınan kriterlerin yapılacak olan

performans değerlendirmesi gruplarına göre ayrı ayrı ağırlık katsayıları hesaplanmıştır. CRADIS yöntemi ile 2002-2020 dönemi için Türkiye'nin tüm performans sıralamaları ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu bölümde kullanılan ÇKKV yöntemleri teorik olarak açıklanmıştır.

LOPCOW Yöntemi

Ecer ve Pamucar tarafından 2022 geliştirilen LOPCOW yöntemi kriter ağırlıklandırma yöntemidir. Ecer ve Pamucar, LOPCOW yönteminin diğer ağırlıklandırma yöntemlerine göre daha kabul edilebilir sonuçlar verdiğini ne sürmüşlerdir. Diğer ağırlıklandırma yöntemlerinden farklı olarak, kriterler arasında bir sıralama yapmayıp kriterler arasındaki büyük farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Bu Yöntemin kendine özgü algoritması sayesinde başlangıç karar matrisinde bulunan negatif değerlerden etkilenmemektedir. Böylelikle kriterlerin ham haliyle ağırlıklandırma analizi yapılabilir. Ek olarak verilerin ortalama kare değerlerinin standart sapmasının yüzde değerleri alınarak veriler arasında oluşan boyut farklılıklarını da ortadan kaldırmaktadır. LOPCOW yönteminin 4 temel aşaması bulunmaktadır. Bu aşamalar (Ecer ve Pamucar, 2022);

Adım 1: Karar matrisinin düzenlenmesi:

Eşitlik 1 yardımıyla m alternatifi ve n kriteri bulunan başlangıç karar matrisi elde edilmektedir.

$$IDM = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad 1$$

Adım 2: Değerlerin normalize edilmesi:

Kriterlerin fayda ve maliyet durumuna göre Eşitlik 2 ve 3'te yer alan denklemler kullanılarak başlangıç karar matrisi normalize edilmektedir.

$$r_{ij} = \frac{x_{max} - x_{ij}}{x_{mak} - x_{min}} \quad (\text{Maliyet kriterleri için}) \quad 2$$

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{min}}{x_{mak} - x_{min}} \quad (\text{Fayda kriterleri için}) \quad 3$$

Adım 3: Her kriter için yüzdelik değerinin (PV) elde edilmesi:

Kriterler arasındaki boyut farklılıklarının ortadan kaldırılması amacıyla Eşitlik 4 yardımıyla her bir kriterin yüzdelik değeri olan (PV) değeri elde edilmektedir. Eşitlik 4'te yer alan σ standart sapmayı, m ise alternatif sayısını temsil etmektedir.

$$PV_{ij} = \left| \ln \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}{m}}}{\sigma} \right| \times 100 \quad 4$$

Adım 4: Ağırlık değerlerinin (w_j) elde edilmesi:

Elde edilen (PV_{ij}) değerinin, yüzdelik değerlerin toplamına bölünmesiyle her bir kriter için ağırlık değerleri (w_j) bulunmaktadır. Elde edilen ağırlık değerlerinin toplamı 1'e eşit olması gerekmektedir.

$$w_j = \frac{PV_{ij}}{\sum_{i=1}^n PV_{ij}} \quad 5$$

CRADIS Yöntemi

Alternatiflerin ideal ve anti-ideal çözümden sapmalarını belirlemek amacıyla geliştirilen CRADIS yöntemi ARAS, MARCOS ve TOPSIS yöntemlerinde yer alan adımların bir kombinasyonudur. Bu yöntem yeni bir yöntem olmamasına karşın diğer yöntemlerin adımların kombinasyonundan oluşturulan yeni bir yaklaşımdır. Bu yöntem, alternatifleri tüm kriterler aracılığıyla gözlemleyerek, alternatifin minimum değerini temsil eden ideal çözümleri kullanmaktadır. CRADIS yönteminin aşamaları aşağıdaki gibidir:

Adım 1: Başlangıç karar matrisinin oluşturulması:

Eşitlik 6 yardımıyla m alternatifi ve n kriteri bulunan başlangıç karar matrisi elde edilmektedir.

$$Y = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad 6$$

Adım 2: Normalize karar matrisinin elde edilmesi:

Kriterlerin fayda ve maliyet durumuna göre Eşitlik 7 ve 8'de yer alan denklemler kullanılarak başlangıç karar matrisi normalize edilmektedir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{j\max}} \quad \text{fayda kriterleri için} \quad 7$$

$$n_{ij} = \frac{x_{j\min}}{x_{ij}} \quad \text{maliyet kriterleri için} \quad 8$$

Adım 3: Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinin elde edilmesi:

Normalize karar matrisinin Eşitlik 9 yardımıyla edilmesi ile ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmektedir. Eşitlik 9'da yer alan w_{ij} değeri ağırlıklandırma yönteminde elde edilen her bir kriterin ağırlık değerlerini temsil etmektedir.

$$v_{ij} = n_{ij} * w_{ij} \quad 9$$

Adım 4: İdeal ve anti-ideal değerlerin elde edilmesi:

Eşitlik 10'da temsil edilen ideal değer (t_i), ağırlıklandırılmış normalize karar matrisindeki en büyük v_{ij} değerini, Eşitlik 11'de yer alan anti-ideal değer (t_{ai}) ise ağırlıklandırılmış normalize karar matrisindeki en küçük v_{ij} değeri göstermektedir.

$$t_i = \max v_{ij} \quad 10$$

$$t_{ai} = \min v_{ij} \quad 11$$

Adım 5: İdeal (d^+) ve ideal olmayan (d^-) çözümlerden sapmaların elde edilmesi:

Eşitlik 12 ve 13 kullanılarak, ideal ve anti-ideal değerlerin yardımıyla bulunmaktadır.

$$d^+ = t_i - v_{ij} \quad 12$$

$$d^- = v_{ij} - t_{ai} \quad 13$$

Adım 6: Alternatiflerin ideal (s_i^+) ve anti-ideal (s_i^-) çözümlerden sapma derecelerinin elde edilmesi: Eşitlik 14 ve 15 yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$s_i^+ = \sum_{j=1}^n d^+ \quad 14$$

$$s_i^- = \sum_{j=1}^n d^- \quad 15$$

Adım 7: Her alternatifin optimal alternatiflerden sapmalarının elde edilmesi:

Eşitlik 16 ve 17 kullanılarak elde edilmektedir. Denklemlerde yer alan s_0^+ değeri, ideal çözümden en küçük sapmayı gösteren optimal alternatifi temsil ederken, s_0^- değeri, anti-ideal çözümden en büyük sapmayı gösteren optimal alternatifi temsil etmektedir.

$$K_i^+ = \frac{s_0^+}{s_i^+} \quad 16$$

$$K_i^- = \frac{s_i^-}{s_0^-} \quad 17$$

Adım 8: Alternatiflerin sıralanması:

Eşitlik 18 yardımıyla alternatiflerin sıralama puanlarını gösteren Q_i elde edilmektedir. Elde edilen Q_i değerinin en yüksek olanı en iyi alternatifi göstermektedir.

$$Q_i = \frac{K_i^+ + K_i^-}{2} \quad 18$$

Çalışmada Kullanılan Veriler

Bu çalışmada Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansı ve sürdürülebilir kalkınmanın alt boyutlarından verisine ulaşılabilen sosyal, yönetim, finansal ve ekonomik performansların ölçülmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansını ve bu performansı etkileyen alt boyutlar arasında farklılık olup olmadığı görülecektir. Ayrıca Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansını geliştirebilmesi açısından ele alınan alt boyutlardan hangisi veya hangilerinde politika üretmesi gerektiği ortaya konulacaktır. Bu amaç doğrultusunda 2002-2020 dönemi için Tablo 2'de ele alınan göstergeler ile Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansı bütünlük bir model ile değerlendirilmiştir. Tablo 2'de ele alınan performans ölçümleri için hangi kriterlerin kullanılacağı, ele alınan kriterlerin kodları, kriterlerden beklenen optimizasyon yönü ve verilerin elde edildiği kaynaklar yer almaktadır.

Tablo 2. Değerlendirme Kriterleri

Finansal Performans			
Kod	Kriterler	Optimizasyon Yönü	Veri Kaynağı
K1	Finansal Kurumların Verimliliği Endeksi	Maksimum	IMF
K2	Finansal Piyasalara Erişim Endeksi	Maksimum	IMF
K3	Finansal Piyasa Derinliği Endeksi	Maksimum	IMF
K4	Finansal Kurum Derinliği Endeksi	Maksimum	IMF
K5	Finansal Kurumlara Erişim Endeksi	Maksimum	IMF
Ekonomik Performans			
Kod	Kriterler	Optimizasyon Yönü	Veri Kaynağı
K1	Enflasyon	Minimum	OECD Data
K2	İşsizlik	Minimum	OECD Data
K3	Gini Endeksi	Minimum	OECD Data
K4	Döviz Kuru	Minimum	OECD Data
K5	Net İhracat	Maksimum	OECD Data
K6	Kişi Başı GSYH	Maksimum	OECD Data
Yönetişim Performansı			
Kod	Kriterler	Optimizasyon Yönü	Veri Kaynağı
K1	İfade Özgürlüğü Endeksi	Maksimum	Dünya Bankası
K2	Politik İstikrar Endeksi	Maksimum	Dünya Bankası
K3	Yolsuzluğun Kontrolü Endeksi	Maksimum	Dünya Bankası
K4	Hukukun Üstünlüğü Endeksi	Maksimum	Dünya Bankası
K5	Düzenleyici Kalitesi Endeksi	Maksimum	Dünya Bankası
Sosyal Performans			
Kod	Kriterler	Optimizasyon Yönü	Veri Kaynağı
K1	Sosyal Gelişme Endeksi	Maksimum	Social Progress Imperative
K2	Temel İnsan İhtiyaçları Endeksi	Maksimum	Social Progress Imperative
K3	Kişisel Güvenlik Endeksi	Maksimum	Social Progress Imperative
K4	Gelişmiş Eğitime Erişim Endeksi	Maksimum	Social Progress Imperative
K5	Bilgiye Ulaşım Endeksi	Maksimum	Social Progress Imperative
Sürdürülebilir Kalkınma Performansı			
Kod	Kriterler	Optimizasyon Yönü	Veri Kaynağı
K1	Enflasyon	Minimum	OECD Data
K2	Gini endeksi	Minimum	OECD Data
K3	Sosyal Gelişme Endeksi	Maksimum	Social Progress
K4	Yolsuzluğun Kontrolü Endeksi	Maksimum	Dünya Bankası
K5	Finansal Gelişim endeksi	Maksimum	IMF
K6	Kişi başı GSYH	Maksimum	OECD Data

Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında LOPCOW ve CRADIS yöntemleri ile elde edilen yer almaktadır. Çalışmada tablolar fazla yer kaplayacağı için sadece sürdürülebilir kalkınma performansı örnek olarak gösterilmiştir. Ele alınan diğer performansların karşılaştırılma yapılabilmesi adına sadece sonuçlarına yer verilecektir.

LOPCOW Yöntemi Sonuçları

Çalışmanın ilk adımında performans analizleri için ele alınan kriterlerin ağırlıkları LOPCOW yöntemiyle her bir performans için ayrı ayrı olmak koşuluyla Eşitlik (1-5) aralığında bulunan denklemler yardımıyla elde edilmiştir.

Tablo 3. Sürdürülebilir Kalkınma Performans Kriterleri için Başlangıç Karar Matrisi

Yıllar	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2002	44.96	41.4	64.90	49.7512	0.3692	9,279
2003	21.60	42.2	66.30	55.2239	0.3725	9,597
2004	8.60	41.3	67.00	57.2115	0.3774	10,884
2005	8.18	42.6	67.70	56.4593	0.4295	11,911
2006	9.60	39.6	68.40	53.1100	0.4355	13,642
2007	8.76	38.4	69.30	53.5885	0.4644	14,863
2008	10.44	39	69.30	55.2885	0.4445	16,038
2009	6.25	39	69.50	56.3981	0.4751	15,443
2010	8.57	38.8	69.80	54.9763	0.4876	17,347
2011	6.47	40	70.50	55.8685	0.4781	19,591
2012	8.89	40.2	71.00	54.4601	0.4907	20,627
2013	7.49	40.2	70.00	54.4601	0.5078	22,373
2014	8.85	41.2	70.20	54.8077	0.5200	24,105
2015	7.67	42.9	70.70	48.5577	0.5129	25,856
2016	7.78	41.9	69.20	40.3846	0.5064	26,696
2017	11.14	41.4	68.90	42.3077	0.5290	28,193
2018	16.33	41.9	69.60	38.9423	0.5228	28,281
2019	15.18	41.9	69.90	41.8269	0.5239	27,144
2020	12.28	41	70.10	38.4615	0.5395	27,547

Eşitlik 1 yardımıyla Tablo 3 elde edilmiş ve ele alınan kriterler ve alternatifler için başlangıç karar matrisi oluşturulmuştur. Elde edilen başlangıç karar matrisine Eşitlik 2 ve 3 uygulanarak başlangıç karar matrisi normalize edilmiş ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Sürdürülebilir Kalkınma Performans Kriterleri için Normalize Karar Matrisi

Yıllar	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2002	0.0000	0.3333	0.0000	0.6021	0.0000	0.0000
2003	0.6035	0.1556	0.2295	0.8940	0.0193	0.0167
2004	0.9394	0.3556	0.3443	1.0000	0.0481	0.0845
2005	0.9502	0.0667	0.4590	0.9599	0.3540	0.1385
2006	0.9136	0.7333	0.5738	0.7813	0.3891	0.2296
2007	0.9353	1.0000	0.7213	0.8068	0.5591	0.2939
2008	0.8917	0.8667	0.7213	0.8974	0.4422	0.3557
2009	1.0000	0.8667	0.7541	0.9566	0.6216	0.3244
2010	0.9402	0.9111	0.8033	0.8808	0.6948	0.4246
2011	0.9943	0.6444	0.9180	0.9284	0.6396	0.5427
2012	0.9318	0.6000	1.0000	0.8533	0.7134	0.5972
2013	0.9679	0.6000	0.8361	0.8533	0.8136	0.6891
2014	0.9327	0.3778	0.8689	0.8718	0.8855	0.7802
2015	0.9633	0.0000	0.9508	0.5385	0.8438	0.8724
2016	0.9606	0.2222	0.7049	0.1026	0.8056	0.9166
2017	0.8736	0.3333	0.6557	0.2051	0.9381	0.9954
2018	0.7396	0.2222	0.7705	0.0256	0.9016	1.0000
2019	0.7694	0.2222	0.8197	0.1795	0.9085	0.9402
2020	0.8443	0.4222	0.8525	0.0000	1.0000	0.9614

Elde edilen normalize karar matrisine Eşitlik 4 daha sonrasında ise Eşitlik 5'te yer alan işlemler yapılmıştır. Bulunan sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Sürdürülebilir Kalkınma Performans Kriterleri için Yüzdellik Değer Matrisi, Elde Edilen Diğer Değerler ve Kriterlerin Ağırlık w_j Değerleri

Yıllar	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2002	0.0000	0.1111	0.0000	0.3625	0.0000	0.0000
2003	0.3642	0.0242	0.0527	0.7992	0.0004	0.0003
2004	0.8824	0.1264	0.1185	1.0000	0.0023	0.0071
2005	0.9029	0.0044	0.2107	0.9214	0.1253	0.0192
2006	0.8346	0.5378	0.3292	0.6104	0.1514	0.0527
2007	0.8748	1.0000	0.5203	0.6509	0.3126	0.0864
2008	0.7951	0.7511	0.5203	0.8054	0.1956	0.1265
2009	1.0000	0.7511	0.5687	0.9151	0.3864	0.1052
2010	0.8840	0.8301	0.6453	0.7758	0.4828	0.1803
2011	0.9886	0.4153	0.8428	0.8619	0.4091	0.2945
2012	0.8682	0.3600	1.0000	0.7280	0.5090	0.3566
2013	0.9369	0.3600	0.6990	0.7280	0.6619	0.4748
2014	0.8700	0.1427	0.7549	0.7600	0.7841	0.6088
2015	0.9280	0.0000	0.9041	0.2899	0.7120	0.7611
2016	0.9228	0.0494	0.4969	0.0105	0.6490	0.8401
2017	0.7632	0.1111	0.4300	0.0421	0.8800	0.9908
2018	0.5470	0.0494	0.5937	0.0007	0.8129	1.0000
2019	0.5920	0.0494	0.6719	0.0322	0.8254	0.8839
2020	0.7128	0.1783	0.7267	0.0000	1.0000	0.9242
Toplam Değerler	14.6674	5.8519	10.0855	10.2941	8.9002	7.7125
Alternatif Sayısı (m)	19	19	19	19	19	19
Standart Sapma (σ)	0.2282	0.3029	0.2596	0.3562	0.3201	0.3556
Yüzdellik Değerleri (PV_{ij})	134.7990	60.5468	103.1907	72.5851	75.9796	58.3075
Ağırlık Değerleri (w_j)	0.2667	0.1198	0.2042	0.1436	0.1503	0.1154

Yukarıda yapılan tüm işlemler, Ekonomik Performans, Finansal Performans, Yönetişim Performansı ve Sosyal Performans kriterleri için ayrı ayrı uygulanmış ve performans sıralamasında kullanılan kriterlerin önem düzeyini gösteren w_j değerleri ayrı ayrı hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Tüm Performans Kriterleri için Ağırlık w_j Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Sürdürülebilir Kalkınma Performansı	0.2667	0.1198	0.2042	0.1436	0.1503	0.1154
Ekonomik Performans	0.2583	0.1677	0.1160	0.2036	0.1427	0.1117
Finansal Performans	0.2668	0.1988	0.1704	0.1712	0.1928	Kriter mevcut değil
Yönetişim Performansı	0.1739	0.1710	0.2511	0.1894	0.2145	Kriter mevcut değil
Sosyal Performans	0.2616	0.2426	0.1733	0.1424	0.1800	Kriter mevcut değil

Tabloya göre sürdürülebilir kalkınma performansı için önem düzeyi en yüksek kriter enflasyon, ekonomik performans için önem düzeyi en yüksek kriter enflasyon, finansal performans için önem düzeyi en yüksek kriter finansal kurumların verimliliği endeksi, yönetim performansı için önem düzeyi en yüksek kriter yolsuzluğun kontrolü endeksi ve sosyal performans için önem düzeyi en yüksek kriter sosyal gelişme endeksi olmuştur. Ayrıca sürdürülebilir performans kriterleri seçilirken LOPCOW yöntemi ile elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurulmuş ve kendi alt boyutu için yapılan performans ölçümlerinde yüksek önem düzeyine sahip olan kriterler değerlendirilmiştir.

CRADIS Yöntemi Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında LOPCOW yöntemi ile elde edilen ağırlıklandırmalar kullanılarak her bir performans için ayrı ayrı olmak koşuluyla Eşitlik (6-18) aralığında bulunan denklemler yardımıyla performans sıralaması elde edilmiştir. Öncelikle Tablo 3'te yer alan başlangıç karar matrisine Eşitlik 6'da belirtilen başlangıç karar matrisi ile aynı değerleri içermektedir. Tablo 3'te yer alan başlangıç karar matrisine Eşitlik 7 ve 8 uygulanarak değerler normalize edilmiştir. Normalize edilen değerler Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Sürdürülebilir Kalkınma Performans Kriterleri için Normalize Karar Matrisi

Yıllar	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2002	0.1390	0.9275	0.9141	0.8696	0.6844	0.3281
2003	0.2894	0.9100	0.9338	0.9653	0.6904	0.3393
2004	0.7270	0.9298	0.9437	1.0000	0.6995	0.3849
2005	0.7643	0.9014	0.9535	0.9869	0.7961	0.4212
2006	0.6513	0.9697	0.9634	0.9283	0.8072	0.4824
2007	0.7139	1.0000	0.9761	0.9367	0.8608	0.5255
2008	0.5985	0.9846	0.9761	0.9664	0.8239	0.5671
2009	1.0000	0.9846	0.9789	0.9858	0.8806	0.5461
2010	0.7297	0.9897	0.9831	0.9609	0.9037	0.6134
2011	0.9659	0.9600	0.9930	0.9765	0.8862	0.6927
2012	0.7030	0.9552	1.0000	0.9519	0.9095	0.7294
2013	0.8342	0.9552	0.9859	0.9519	0.9412	0.7911
2014	0.7060	0.9320	0.9887	0.9580	0.9639	0.8523
2015	0.8149	0.8951	0.9958	0.8487	0.9507	0.9143
2016	0.8040	0.9165	0.9746	0.7059	0.9386	0.9440
2017	0.5609	0.9275	0.9704	0.7395	0.9805	0.9969
2018	0.3827	0.9165	0.9803	0.6807	0.9689	1.0000
2019	0.4119	0.9165	0.9845	0.7311	0.9711	0.9598
2020	0.5090	0.9366	0.9873	0.6723	1.0000	0.9740

Eşitlik 9 yardımıyla normalize karar matrisi ağırlıklandırılmış ve Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Sürdürülebilir Kalkınma Performans Kriterleri için Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Yıllar	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2002	0.0371	0.1111	0.1866	0.1249	0.1029	0.0379
2003	0.0772	0.1090	0.1907	0.1386	0.1038	0.0391
2004	0.1939	0.1114	0.1927	0.1436	0.1052	0.0444
2005	0.2038	0.1080	0.1947	0.1417	0.1197	0.0486
2006	0.1737	0.1162	0.1967	0.1333	0.1213	0.0556
2007	0.1904	0.1198	0.1993	0.1345	0.1294	0.0606
2008	0.1596	0.1180	0.1993	0.1388	0.1239	0.0654
2009	0.2667	0.1180	0.1999	0.1416	0.1324	0.0630
2010	0.1946	0.1186	0.2007	0.1380	0.1359	0.0708
2011	0.2576	0.1150	0.2027	0.1402	0.1332	0.0799

Tablo 8 Devamı. Sürdürülebilir Kalkınma Performans Kriterleri için Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Yıllar	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2012	0.1875	0.1144	0.2042	0.1367	0.1367	0.0841
2012	0.1875	0.1144	0.2042	0.1367	0.1367	0.0841
2013	0.2225	0.1144	0.2013	0.1367	0.1415	0.0913
2014	0.1883	0.1117	0.2019	0.1376	0.1449	0.0983
2015	0.2173	0.1072	0.2033	0.1219	0.1429	0.1055
2016	0.2144	0.1098	0.1990	0.1014	0.1411	0.1089
2017	0.1496	0.1111	0.1981	0.1062	0.1474	0.1150
2018	0.1021	0.1098	0.2001	0.0978	0.1457	0.1154
2019	0.1099	0.1098	0.2010	0.1050	0.1460	0.1107
2020	0.1358	0.1122	0.2016	0.0965	0.1503	0.1124
Maksimum	0.2667	0.1198	0.2042	0.1436	0.1503	0.1154
Minimum	0.0371	0.1072	0.1866	0.0965	0.1029	0.0379

Bu aşamada ara aşamalar olan Eşitlik 10, 11, 12 ve 13'te yer alan uygulamalar gerçekleştirilmiş ve daha sonraki aşamalara geçilmiştir. Eşitlik 14 ve 15 yardımıyla alternatiflerin ideal (S_i^+) ve anti-ideal (S_i^-) özmlerden sapma dereceleri elde edilirken, Eşitlik 15 ve 16 yardımıyla her alternatifin optimal alternatiflerden sapma değerleri hesaplanmış ve Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Sürdürülebilir Kalkınma Performans Sıralaması

Yıllar	S_i^+	S_i^-	K_i^+	K_i^-	Q_i	Sıralama
2002	0.9998	0.3780	0.4861	0.6004	0.5433	19
2003	0.9419	0.4359	0.5607	0.6373	0.5990	18
2004	0.8091	0.5687	0.7314	0.7419	0.7366	15
2005	0.7838	0.5940	0.7640	0.7659	0.7649	11
2006	0.8034	0.5744	0.7388	0.7472	0.7430	14
2007	0.7662	0.6116	0.7866	0.7834	0.7850	9
2008	0.7953	0.5825	0.7491	0.7548	0.7519	13
2009	0.6788	0.6990	0.8990	0.8843	0.8917	2
2010	0.7417	0.6361	0.8180	0.8093	0.8137	8
2011	0.6715	0.7063	0.9084	0.8939	0.9011	1
2012	0.7366	0.6412	0.8247	0.8150	0.8198	7
2013	0.6926	0.6852	0.8813	0.8667	0.8740	3
2014	0.7176	0.6602	0.8490	0.8365	0.8428	5
2015	0.7021	0.6757	0.8690	0.8550	0.8620	4
2016	0.7257	0.6521	0.8387	0.8272	0.8330	6
2017	0.7728	0.6050	0.7781	0.7767	0.7774	10
2018	0.8295	0.5483	0.7052	0.7237	0.7145	17
2019	0.8179	0.5599	0.7201	0.7339	0.7270	16
2020	0.7915	0.5863	0.7541	0.7584	0.7563	12

Yukarıda yapılan tüm işlemler, Ekonomik Performans, Finansal Performans, Yönetişim Performansı ve Sosyal Performans kriterleri için ayrı ayrı uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Ele Alınan Tüm Performansların Sıralaması

Yıllar	Sürdürülebilir Kalkınma	Ekonomik	Finansal	Yönetişim	Sosyal
2002	19	19	19	13	19
2003	18	17	18	8	18
2004	15	15	17	9	17
2005	11	12	16	1	16
2006	14	8	15	2	15
2007	9	7	13	3	14
2008	13	6	14	4	13
2009	2	13	11	7	12
2010	8	5	9	6	11

Tablo 10. Ele Alınan Tüm Performansların Sıralaması

Yıllar	Sürdürülebilir Kalkınma	Ekonomik	Finansal	Yönetişim	Sosyal
2011	1	1	12	5	10
2011	1	1	12	5	10
2012	7	3	10	10	7
2013	3	2	6	11	8
2014	5	4	5	12	6
2015	4	9	7	14	4
2016	6	10	8	15	9
2017	10	11	2	16	5
2018	17	14	4	17	3
2019	16	16	3	18	2
2020	12	18	1	19	1

Tabloya göre Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansının en yüksek olduğu dönemler 2011-2015 yılları arasında iken 2017 yılı itibariyle sürdürülebilir kalkınma performansında bir düşüş meydana gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma performansının en kötü olduğu yıllar ise 2002, 2003 ve 2018 dönemi olmuştur. Ekonomik performans sıralaması incelendiğinde de sürdürülebilir kalkınma performansına benzer sonuçlar gösterdiği görülmektedir. Türkiye finansal performans sıralaması ve sosyal performans sıralamasında 2002 yılından 2020 yılına doğru bir artış gösterdiği ve en iyi yıllarının 2017-2020 dönemi olduğu görülmektedir. Türkiye'nin yönetişim performans sıralamasında ise durum diğer performans sıralamalarından ayrışmaktadır. Yönetişim performans sıralamasında en yüksek performans 2005 yılında iken bu yıldan itibaren performans sıralamasının giderek azaldığı görülmektedir. Performans sıralamaları detaylı yorumlamasına sonuç kısmında yer verilmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel kavramları ele alan ve bu üç boyut arasında uzun dönemde denge sağlamayı hedefleyen bir olgudur (Aras vd., 2018a: 48). Ayrıca sürdürülebilirlik kavramı literatürde sıklıkla ele alınmış, ekonomik, sosyal ve çevresel kavramların yanı sıra finans kavramını da kapsamı gerektiği vurgulanmıştır (Aras ve Crowther, 2008: 438). Son yıllarda ise ele alınan bu dört boyuta yönetim kavramının da eklenmesi ile birlikte sürdürülebilirlik kavramı, ekonomik, sosyal, çevresel, finans ve yönetim olgularından oluşan 5 boyutlu bir olguya dönüşmüştür (Aras vd. 2018b).

Gelişmekte olan ülkeler dünya nüfusunun ve coğrafyasının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızları gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir (Kearney, 2012: 162). Bu sebeple bu ülkelerin küresel sürdürülebilirlik içerisindeki payı düşünüldüğünde, sürdürülebilirlik kavramı gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla önem arz etmektedir. Bu bilgiler ışığında gelişmekte olan ülkeler içerisinde Türkiye'nin 2002-2020 yılları için toplam 21 kriter ele alınarak sürdürülebilir kalkınma performansı ve sürdürülebilir kalkınmanın alt boyutlarından verisine ulaşılabilen sosyal, yönetim, finansal ve ekonomik performansların ölçülmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansı ve bu performans ile alt boyutlar arasında farklılık olup olmadığı ortaya konulmuştur. Bu sayede sürdürülebilir kalkınma performansının değişiklik gösterdiği yıllar içerisinde bunun hangi sebeple meydana geldiği daha detaylı şekilde tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansını geliştirebilmesi açısından ele alınan alt boyutlardan hangisi veya hangilerinde politika üretmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Çalışmanın sonucunda ele alınan dönem içerisinde Türkiye'nin en iyi sürdürülebilir kalkınma performansı gösterdiği yıl 2011 olurken, en kötü performansı gösterdiği yıl ise 2002 yılı olmuştur. Diğer performans sıralamaları ele alındığında, en iyi ekonomik performans sıralaması 2011 yılında, en iyi finansal performans ve sosyal performans sıralaması 2020 yılında, en iyi yönetim sıralaması ise 2005 yılında olmuştur. Diğer performansların en kötü sıralaması incelendiğinde ise, ekonomik, finansal ve sosyal performansın 2002 yılında, yönetim performansının ise 2020 yılında sonuncu sırada olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma performansı 2004 yılından itibaren bir iyileşme gösterirken 2017 yılında tekrar bozulma göstermiştir. Finansal ve sosyal performanslar incelendiğinde 2002-2020 dönemi içerisinde genel olarak yıldan yıla bir iyileşme göstermiştir. Ekonomik performans ele alındığında ise 2009 yılına kadar bir iyileşme gösterirken, 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisi 2009 yılında ortaya çıkmış ve sıralamada gerileme meydana gelmiştir. Ancak 2010 yılında tekrar düzelmeye başlamış ve en iyi dönemini 2011-2014 yılları arasında göstermiştir. 2015 yılı ile bozulmaya başlayan ekonomik performans sıralaması 2016 yılında yaşanan kalkışma ve daha sonrasında yaşanacak olan küresel salgın ile 2020 yılında en kötü performans gösterdiği yıllardan birisi olmuştur.

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansının inişli çıkışlı performans sıralaması göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik performans ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma performansının bu yapısının altında Türkiye'nin yönetim performansının da etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'nin yönetim performansının 2005-2007 yılları arasında en iyi yılları olduğu görülürken bu yapı 2008 yılı sonrası bozulmuş ve 2011 sonrasında ise tamamen aşağı yönlü bir ivme kazanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma performansının 2017 yılından itibaren göstermiş olduğu bozulma döneminde hem ekonomik performans hem de yönetim performansı açısından en kötü yıllar olarak belirlenmiştir. Hem ekonomik performansın hem de yönetim performansının bozulduğu yıllar dikkate alındığında bu yıllar itibarıyla hem küresel hem de ulusal anlamda yaşanan ekonomik ve siyasal krizlerin olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin finansal performansının 2002 yılından 2020 yılına kadar bir iyileşme göstermesinin arkasında ise Türkiye'de gelişen finans yapısı yer almaktadır. Bu dönem içerisinde Türkiye'de 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında 2002-2007 döneminde finans sektörü kapsamında alınan TMSF'de yer alan bankaların sorunlarının çözülmesi, kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, özel bankaların sermayelerinin artırılması, bankaların denetimlerinin artırılması gibi kararların (Özince, 2008: 36-39) ve Türk finans sektöründe meydana gelen teknolojik yeniliklerin önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'nin sosyal performans sıralamasında meydana gelen iyileşmenin arkasında ise bu dönem içerisinde çocuk sosyal yardımları, çocuk şiddet ve istismarı düzenlemeleri, kadınlara yönelik şiddet ve ayrımcılık için çıkarılan yasal düzenlemeler, özel bireyler için yapılan sosyal hizmetler ve yasal düzenlemeler, yaşlı bireyler için verilen destekler (Toper, vd., 2023; 130-151) yer aldığı düşünülmektedir.

Ayrıca bu dönem içerisinde eğitim kurumu, sağlık kuruluşu ve bölünmüş yol gibi devletin sosyal hizmetlerinin artması Türkiye'nin sosyal performans sıralamasını olumlu etkilediği düşünülmektedir.

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasında ana faktörün ülkenin ekonomik yapısının olduğu, yönetim yapısının da finansal ve sosyal yapıdan daha önemli olduğu ortaya konulmuştur. Ancak Türkiye'nin dışa açıklık yapısı ve coğrafı konumu düşünüldüğünde ekonomik performansını ve yönetim performansını artırması sadece iç dinamikler ile elde edilebilecek bir durum değildir. Bu kapsamda Türkiye sürdürülebilir kalkınma performansında bir gelişme yapabilmesi için hem iç hem de dış dinamikleri ile adım atması gerekmektedir. Türkiye'nin yönetim performansında bir iyileşme yapabilmesi için ifade özgürlüğünün artırılmasının yanı sıra politik istikrarı yani yaşanan siyasi kalkışma veya terör olaylarını en aza indirmesi gerekmektedir. Ele alınan kriterler incelendiğinde bu iki kriterin 2002-2020 dönemi içerisinde özellikle 2016 yılından itibaren ciddi şekilde azaldığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye ekonomik performansının en iyi olduğu yıllarda verilerin değerlerine bakıldığında enflasyon, işsizlik ve net ihracatın ele alınan dönem içerisindeki en düşük seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Türkiye sürdürülebilir kalkınma performansının artırılabilmesi enflasyon, işsizlik, net ihracatın düşürülebilmesi ve gelir dağılımında yaşanan adaletsizliğin azaltılması ile sağlanacaktır.

Çalışmanın sonuçları incelendiğinde sürdürülebilir kalkınmanın sadece ekonomik veya finansal değişkenlerden oluşmadığını birçok boyutu ve değişkeni kapsadığını, böylece de bir ülkenin sürdürülebilir kalkınma performansını değerlendirirken tüm bu boyutlar kapsamında ele alınması gerekmektedir. Türkiye'de politika uygulayıcılar sürdürülebilir kalkınma hedefleri planlarken sadece ekonomik büyüme ile veya sadece finansal gelişim ile değil bunların yanı sıra sosyal, çevresel ve yönetsimsel kavramları da dikkate almaları gerekmektedir. Çalışmada yapılan analizler için aynı dönemi kapsayan en güncel veriler üzerinden değerlendirme yapılmış olsa da 2002-2020 yılını kapsayan çevresel performansı yansıtacak yeterli veriye ulaşılamamıştır. Çalışmanın kısıtı olarak değerlendirilen bu durum, daha sonra yapılacak olan çalışmalarda giderilerek daha geniş ve kapsamlı bir çalışma ortaya koyulabilecektir. Ayrıca sadece Türkiye'nin değil benzer profildeki ülkelerin de analizlere dahil edilmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

"Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma ve Alt Boyut Performanslarının LOPCOW-CRADIS Yöntemi ile Belirlenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışma kapsamında kişisel ve finansal herhangi bir çıkar çatışmasına neden olabilecek bir durum söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aksu, E. Ö. ve Gencer, C. T. (2018). Veri zarflama analizi ile OECD ülkelerinin çevre performansının incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, 191-206. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.353933>
- AL, İ., & DEMİREL, S.K. (2022). Türkiye'nin Makroekonomik Performansının TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi: 2002-2019 Dönemi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 202-222.
- Alptekin, N. (2015). Ranking of EU countries and Turkey in terms of sustainable development indicators: An integrated approach using entropy and TOPSIS methods. *In The 9th International Days of Statistics and Economics* (p. 22-32). Prague, Czech Republic
- Antanasijević, D., Pocađt, V., Ristić, M. ve Perić-Grujić, A. (2017). A differential multi-criteria analysis for the assessment of sustainability performance of European countries: Beyond country ranking. *Journal of Cleaner Production*, 165, 213-220
- Aras, G. ve Crowther, D. (2008). Governance and sustainability: An investigation into the relationship between corporate governance and corporate sustainability. *Management Decision*, 46(3): 433-448. <https://doi.org/10.1108/00251740810863870>
- Aras, G., & Yildirim, F. M. (2020b). An Alternative index study in determining the level of socio-economic well-being: evidence from the G-20 countries with ARAS Method. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 735-751.
- Aras, G., & Yildirim, F. M. (2020a). Sosyo-ekonomik refah düzeyinin belirlenmesinde alternatif bir endeks çalışması: ARAS yöntemi ile G-20 ülkeleri uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 735-751.

- Aras, G., Tezcan, N. ve Furtuna, Ö. K. (2018a). Çok boyutlu kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı ile Türk bankacılık sektörünün değerlendirilmesi: Kamu-özel banka farklılaşması. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 47-61. <https://doi.org/10.21121/eab.2018131895>
- Aras, G., Tezcan, N. ve Furtuna, Ö. K. (2018b). Multidimensional comprehensive corporate sustainability performance evaluation model: Evidence from an emerging market banking sector. *Journal of Cleaner Production*, 185, 600-60
- Arsu, T. (2022). Assessment of macroeconomic performances and human development levels of BRICS and MINT countries using CRITIC and COPRAS methods. *Pacific Business Review (International)*, 14(10), 1-19.
- Avcı, Ö.G.T., & Mercan, N. (2021), COVID-19 etkisiyle birlikte gelişmekte olan avrupa ülkelerinin makroekonomik performanslarının TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile karşılaştırmalı analizi. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences (Joshas)*, 7(45), 1885-1901.
- Baleşentis, T., Baleşentis, A. ve Brauers, W. K. M. (2011). Multi-objective optimization of well-being in the European Union member states. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 24(4), 1-15. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2011.11517485>
- Candice, S. (2005). Measuring sustainable development. *OECD statistics brief*. <https://www.oecd.org/sdd/35407580.pdf> (25.08.2023)
- Chattopadhyay, S., & Bose, S. (2022). Monthly Composite Macroeconomic Performance Score based Country Rankings Assessing Early Effects of the COVID-19 Pandemic. *Journal of Insurance and Financial Management*, 5(5), 33-58.
- Çakın, E. ve Ayçin, E. (2019). Ülkelerin çevresel performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ve bulanık mantık tabanlı bir yaklaşım ile bütünlük olarak değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 631-656. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.476373>
- Doğan H. (2022). Türkiye'nin Makroekonomik Performansının 2010-2020 Yılları İçin CRITIC Temelli ARAS Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Alya Studies*, 6(19), 189-202.
- Ecer, F. ve Pamucar, D. (2022). A Novel LOPCOW-DOBI Multi Criteria Sustainability Performance Assessment Methodology: An Application in Developing Country Banking Sector. *Omega*, 112,112690, 1-17
- Ela, M., Doğan, A. ve Uçar, O. (2018). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin makroekonomik performanslarının TOPSİS yöntemi ile karşılaştırılması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 129-143
- Erdin, C. ve Özkaya, G. (2017). ASEAN ülkeleri ve Türkiye'nin TOPSİS yöntemiyle sürdürülebilir gelişmişlik endeksi çerçevesinde performans değerlendirilmesi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 150-163. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ysbed/issue/31709/318183>
- Erol, E. D. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırmalı analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 198-208. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sobiadsbd/issue/11355/135740>
- Garcia-Johnson, R. (2000). *Exporting environmentalism: US multinational chemical corporations in Brazil and Mexico*. MIT Press.
- Kearney, C. (2012). Emerging markets research: Trends, issues and future directions. *Emerging Markets Review*, 13(2), 159-183. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2012.01.003>
- Koca, E. B. ve Tunca, M. Z. (2019). G20 Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 348-357. <https://doi.org/10.20875/makusobed.541005>
- Milletler, B. (1992). *Çevre ve kalkınma konferansı: Rio bildirgesi*.
- Orhan, M. (2020). Avrupa Birliği ülkeleri ile Avrupa Birliği üyeliğine aday olan ülkelerin makroekonomik performanslarının Aras yöntemi ile kıyaslanması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(1), 115-129. <https://dergipark.org.tr/en/pub/johut/issue/54220/733076>
- Ömürbek, N., Hande, E. ve Okan, D. (2017). Entropi-Aras ve Entropi-Moosra yöntemleri ile yaşam kalitesi açısından AB ülkelerinin değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 2948
- Özbek, A. ve Demirkol, İ. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik göstergelerinin karşılaştırılması. Yönetim ve Ekonomi. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 71-91. <https://doi.org/10.18657/yonveek.418796>
- Özince, E. (2008). Finansal Sektör-Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye Deneyimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40), 24-44.
- Özkan, M. ve Özcan, A. (2018). Veri zarflama analizi (VZA) ile seçilmiş çevresel göstergeler üzerinden bir değerlendirme: OECD performans incelemesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 485-508. <https://dergipark.org.tr/en/pub/comuybd/issue/40668/442329>
- Pop, D. S. (2013). Emerging economies and sustainable development. SEA. *Practical Application of Science*, 1(2), 232-241.
- Taş, Ç. K. ve Özel S. Ö. (2017). Faktör analizi yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sosyo-ekonomik göstergeler bakımından gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 60-77

- Toper, F., Aslan, H., ve Özpolat, A. (2023). Türkiye'deki Sosyal Hizmet Kurumlarının Tarihsel Gelişimi. *Tarih Okulu Dergisi*, 16(62).
- Türe, H. (2019). OECD ülkeleri için refah ölçümü: Gri ilişkisel analiz uygulaması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 310-327.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuibfd/issue/48208/568310>

EXTENDED ABSTRACT

Sustainable development is a phenomenon that deals with economic, social, and environmental concepts and aims to provide a long-term balance between these three dimensions (Aras et al., 2018a: 48). In addition, the concept of sustainability has been frequently discussed in the literature, and it has been emphasized that it should include the concept of finance as well as economic, social and environmental concepts (Aras and Crowther, 2008: 438). In recent years, with the addition of the concept of governance to these four dimensions, sustainability has turned into a 5-dimensional phenomenon consisting of economic, social, environmental, finance, and governance phenomena (Aras et al. 2018b). The concept of sustainability, a newer phenomenon in developing countries compared to developed countries, has become a phenomenon encountered more frequently with the disappearance of market borders in the globalizing world (Garcia-Johnson, 2000: 194). In addition, since developing countries occupy an essential place in the world's population and geography and their growth rates are higher than developed countries, the sustainability of the world has gained importance for these countries (Kearney, 2012: 162). The sustainability is also vital for developing countries as it includes the consumption of natural resources, climate change, and working conditions (Pop, 2013: 239). Considering all these, this study aims to measure the performance of sustainability development performance and the sub-dimensions affecting this performance separately by considering a total of 21 criteria for Turkey's 2002-2020 years. In terms of the concept of sustainability, economic, social, financial, and governance concepts, whose data can be accessed from among the five sub-dimensions in the literature, are discussed. Measuring both the sustainable development performance and the performances of the sub-dimensions separately in the study will show Turkey's sustainable development show that sub-dimension has come to the fore over the years. In this way, it will be presented in more detail why this has occurred over the years when sustainable development performance has changed. First, an integrated model consisting of LOPCOW and CRADIS methods was used to analyze Turkey's sustainable development performance and the sub-dimensions affecting this performance for 2002-2020. The weight coefficients of the criteria discussed in the LOPCOW method were calculated separately according to the performance evaluation groups to be done. The authors used the CRADIS method to analyze all Turkey's performance rankings for 2002-2020. The most **crucial** criterion for sustainable development performance is inflation, the most essential criterion for economic performance is inflation, the most important criterion for financial performance is the efficiency index of financial institutions, the most vital criterion for governance performance is the corruption control index, and the most important criterion for social performance The criterion with the highest level was the social development index. In addition, while selecting sustainable performance criteria, the results obtained with the LOPCOW method were considered, and criteria with high importance were evaluated in the performance measurements made for its sub-dimension. As a result of the study, the most sustainable development performance of Turkey was in 2011, while the year in which it showed the worst performance was 2002. Considering other performance rankings, the best economic performance ranking was in 2011, the best financial and social performance ranking was in 2020, and the best governance ranking was in 2005. When the worst ranking of other performances is analyzed, it is seen that economic, financial, and social performance is in the last place in 2002 and governance performance in 2020. While the sustainable development performance showed an improvement since 2004, it deteriorated again in 2017. When financial and social performances are examined, it has generally shown an improvement from year to year in the 2002-2020. Considering the economic performance, while it showed an improvement until 2009, the effect of the global crisis experienced in 2008 emerged in 2009, and regression occurred in the ranking. However, it improved again in 2010 and showed its best period between 2011-2014. The economic performance ranking, which started to deteriorate in 2015, has become one of the worst performance in 2020 with the upheaval in 2016 and the global epidemic that will follow. Behind the improvement in Turkey's financial performance from 2002 to 2020 is the developing financial structure in Turkey. In this period, after the crisis in 2001 in Turkey, decisions such as solving the problems of the banks in the SDIF, restructuring public banks, increasing the capital of private banks, and increasing the supervision of banks, were taken within the scope of the financial sector in the 2002-2007 period (Özince, 2008: 36- 39) and technological innovations in the Turkey's financial sector are thought to

have a significant impact. Behind the improvement in Turkey's social performance ranking are child social assistance, child violence and abuse regulations, legal regulations for violence and discrimination against women, social services and legal regulations for private individuals, and support for elderly individuals (Toher, et al., 2023; 130-151). In addition, the increase in the state's social services like educational institutions, health institutions, and divided roads during this period is thought to have a positive effect on Turkey's social performance ranking. Considering all these developments, it has been revealed that the main factor in Turkey's sustainable development is Turkey's economic structure, and the governance structure is more important than the financial and social structure. However, considering Turkey's openness and geographical location, increasing its economic and governance performance is not a situation that can only be achieved with internal dynamics. In this context, Turkey needs to take steps with both internal and external dynamics to improve its sustainable development performance. For Turkey to enhance its governance performance, in addition to increasing freedom of expression, political stability, that is, political uprisings or terrorist incidents, must be minimized. When the criteria discussed are examined, it is seen that these two criteria have decreased significantly in the 2002-2020 period, especially since 2016.

Havacılık Sektöründe Marka Deneyimi Sadakatın Bir Öncülü Olabilir Mi?

Tahire HÜSEYİNLI¹, Selvi VURAL² ve Zehra SAĞLAM MİNAZ³

Öz

Bu araştırma, havacılık sektöründe marka deneyiminin marka sadakatının bir öncülü olup olmadığını tespit etmek ve marka sadakatını sürdürülebilir kılmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Havacılık sektöründe marka deneyiminin marka sadakatının bir öncülü olup olmadığını belirlemeye yönelik nitel araştırma yöntemiyle incelenen ilk çalışma olması nedeniyle önem arz etmektedir. Araştırma kapsamında, nitel araştırma yöntemi aracılığıyla veriler elde edilmiş ve Azerbaycan-Türkiye seferleri bulunan herhangi bir havayolu işletmesiyle seyahatini gerçekleştiren müşteriler ile görüşülmüştür. Özellikle Azerbaycan-Türkiye seyahati gerçekleştiren müşterilerin tercih edilmesinin nedeni iki hat arası seferleri bulunan havayolu işletmesi sayısının az olmasıdır. Bu bağlamda, gerçekleştirilen araştırma havacılık sektöründe marka deneyiminin marka sadakatının bir öncülü olup olmadığını belirlemeye yönelik kapsamlı ve derinlemesine bilgi edinebilme olanağına sahiptir. Ayrıca, elde edilen bulguların hem gelecek araştırmalar açısından ufuk açıcı olabileceğı hem de teoriye sağladığı katkı kadar pratikte de anlamlı bir karşılık bulacağı öngörülmektedir. Araştırma kapsamında, 22 katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde müşterilerin marka deneyimindeki belirleyiciler; hizmet kalitesi, fiyatlandırma politikası, dakiklik, müşteri ilişkileri ve güven olmak üzere beş tema altında toplanmaktadır. Elde edilen bulgulara göre; havayolu işletmesi müşterileri için hizmet kalitesi, dakiklik ve güven marka sadakatının önemli öncüllerindedir. Müşteri ilişkilerini önemseyen bir kesimin varlığı söz konusu olsa da onun da marka sadakatının öncülü noktasında getireceğı açıklama yetersizdir.

Anahtar Kelimeler: Havacılık Sektörü, Marka Deneyimi, Marka Sadakati

Can Brand Experience Be A Precursor to Loyalty in The Aviation Industry?

Abstract

This research was conducted to determine whether brand experience is an antecedent of brand loyalty in the aviation industry and to make brand loyalty sustainable. It is vital because it is the first study examined by a qualitative research method to determine whether brand experience is an antecedent of brand loyalty in the aviation industry. Within the scope of the research, we obtained the data through the qualitative research method and interviewed customers traveling with any airline operating Azerbaijan-Turkey flights. One of the reasons why it is preferred by customers traveling between Azerbaijan and Turkey is that the number of airlines operating between the two routes is low. In this context, the research conducted has the opportunity to obtain comprehensive and in-depth information to determine whether brand experience is a precursor of brand loyalty in the aviation industry. In addition, it is anticipated that the findings obtained will be both stimulating for future research and will find a meaningful response in practice as well as their contribution to theory. During the research, a result of interviews with 22 participants, the determinants of customers' brand experience were grouped under five themes: service quality, pricing policy, punctuality, customer relations, and trust. According to the research service quality, punctuality, and trust are essential precursors of brand loyalty. Although there is a segment of society that cares about customer relations, its explanation on the premise of brand loyalty is insufficient.

Key Words: Aviation Industry, Brand Experience, Brand Loyalty

Atıf İçin / Please Cite As:

Hüseyinli, T., Vural, S. ve Sağlam Minaz, Z. (2024). Havacılık Sektöründe marka deneyimi sadakatın bir öncülü olabilir mi?. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1427-1443. doi:10.33206/mjss.1426176

Geliş Tarihi / Received Date: 26.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.05.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİBF Fakültesi, tahire.huseyinli@alanya.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-7443-1434

² Dr. Öğr. Üyesi- Gümüşhane Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, gocmensevli@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-3245-8599

³ Yüksek Lisans Öğrencisi - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİBF Fakültesi, zehrasaglam00@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4875-8438

Giriş

Küresel ticaretin hız kazanması, paralelinde piyasalardaki rekabet koşullarının şiddetini de artırmaktadır. Buna bağlı olarak, örgütlerin hayatta kalabilmesi ve varlığını sürdürülebilmesi için birtakım faaliyetlerde bulunarak kendini biricik ya da özgün kılması gerekmektedir. Bu nedenle, örgütlerin sürdürülebilir başarı ya da performans temelinde müşteriye yaşattığı deneyimin geliştirilen sadakat ile ilişkilendirilmesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Bununla birlikte, küreselleşme kavramı doğmadan önce, sadece ürün ve üretim odaklı bir pazarlama stratejisinden bahsedilmektedir. Ancak, son yıllarda bazı unsurlar ürünün de önüne geçerek sahip olduğu birtakım avantajlarla rekabet gücü anlamı taşıyabilmektedir. Bunun yanı sıra, geçmiş yıllarda yalnızca ürünle özdeşleşen fakat artık birçok sektörde ve pazarda ürünün önüne geçmiş olan hem sahiplerine hem de kuruldukları ülke ekonomisine sağladığı katkı açısından bir değer taşıyan marka kavramı doğmaktadır (Oliver ve Swan, 1989). Havacılık sektörü ise, gerek küreselleşmeye bağlı olarak değişen rekabet koşullarının gerekse de sunulan avantajların ve bahse konu değerlerin odağında yer almaktadır (Baumeister vd., 2022).

Sökmen ve Baş (2019)'a göre havacılık sektörü içerisinde bir marka olarak atfedilen havayolu işletmeleri adına markaya ilişkin deneyim söz konusu markaya yönelik sadakatini belirleyicisi olabilmekte, işletmeler sundukları hizmetin kalitesi, dakikliği, duyulan güven, müşteri ilişkileri etkinliği ve fiyatlandırma politikası temelinde bir değer yaratabilmektedir. Marka deneyimi, bir havayolu işletmesinin müşterilere sunduğu hizmete dair duygu, düşünce ve izlenimleri içermektedir. Bu deneyim, müşterilerin havayolu işletmeleriyle yaşadığı tüm etkileşimleri, yolculuk deneyimini ve havayolu markasıyla ilgili algılarının bütünüdür. Havacılık sektöründe marka deneyimi; müşteri memnuniyetini, sadakatini ve marka itibarını önemli ölçüde etkilemektedir. İyi bir marka deneyimi, müşteri memnuniyetini artırabilmekte, yolculuk sırasında ya da sürecinde edinilen olumlu deneyimler sayesinde müşterilerin havayolu şirketine bağlılığı ve tekrar tercih edilebilme olasılığı artış gösterebilmektedir (Schmitt, 1999).

Bu bilgiler ışığında, havacılık sektöründe başarılı bir marka deneyimi yaratmak, müşterilere değer vermek, onların ihtiyaçlarına özen göstermek ve olumlu duygular uyandıracak anılar bırakmak büyük ölçüde önem taşımaktadır (Wong ve Ho, 2019). Bu tür bir deneyim, kendisi bir marka olan havayolu işletmesinin müşteri sadakatini güçlendirerek rekabette öne çıkmasına ya da rekabet gücünü elde tutmasına ve başarılarını sürdürülebilir kılmasına yardımcı olabilmektedir. Bu bağlamda, marka deneyiminin marka sadakatini bir öncülü olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın da önemi ortaya koyulmakta ve nitel yöntem aracılığıyla gerçekleştirilen ilk araştırma olma özelliğiyle yazındaki önemli bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır. Dolayısıyla, görüşmelerden elde edilen kapsamlı bulguların gerek sektör gerekse de gelecekteki başka çalışmalar adına faydalı ve yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Marka Deneyimi Kavramı

Marka deneyimi, Schmitt'in 1999'da yapmış olduğu çalışmayla literatüre kazandırılan bir kavramdır. Bu çalışmada, marka deneyimine ilişkin markanın ürün ve logosunun yanında tüketicinin katılımını da gerektiren bir olgu olduğu vurgusu yapılmaktadır (Schmitt, 1999). Bir başka çalışmada ise marka deneyimi, satın alma faaliyetinden önce başlayan ve satın alma anında veya satın alma faaliyeti sonrasında tüketicinin marka ile kurduğu her türlü bağ olarak ifade edilmektedir (Sekmen ve Arslan, 2021). Bunlara ek olarak marka deneyimi, markanın tasarımı, kimliği, markanın kullandığı ambalajlama şekli ve bu işlem sırasında tercih edilen materyaller ve iletişim şekli aynı zamanda markayı çağrıştıran sesler, renkler, kokular veya görseller gibi birtakım uyanları da ifade etmektedir (Deniz, 2020). Yapılan araştırmaların çoğu (Beckman vd., 2013; Kara ve Kimzan, 2016; Sekmen ve Arslan, 2021) tüketicilerin marka deneyimlerinin daha sonra yeniden etkileşime geçme durumlarını etkilediği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu durum, firmaların marka deneyimi konusuna en az pazarlama karması kavramları kadar önem vermeleri gerektiğini göstermektedir.

Deneyimlenen markanın tüketici ile kurduğu bağ faktörü de günümüzde daha fazla ölçüde ön plana çıkmaktadır. Birçok ürün ve markanın bulunduğu küresel pazarlarda işletmenin fark edilebilir olması için doğrudan tüketici ile duygusal ya da faydaya dayalı bir bağ kurması gerekmekte, bu durum söz konusu markayı veya işletmeyi daha tercih edilebilir hale getirmektedir. Öte yandan tüketicilerin marka ile edindiği deneyimler, o ürüne yönelik araştırma yapan diğer tüketicilerin de satın alma kararlarını etkileyebilmektedir. Günümüzde elektronik ticaretin gelişmesiyle satın almaların birçoğu çevrim içi gerçekleştirilmekte yine satın alma sonucu markaya yönelik deneyimler de aynı yolla paylaşılmaktadır. İnternet erişiminin olduğu her yerde bu deneyimlere ait tecrübeler kolaylıkla potansiyel tüketicilere aktarılmaktadır. Ancak, burada söz

konusu olan satın alma sonrası deneyimdir. Dolayısıyla hem mevcut tüketiciyi hem de potansiyel tüketiciyi tekrar satın almaya itebilmekte ya da her ikisi için de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden satın alma sonrası faaliyetlerin de titizlikle yürütülmesi gerekmektedir (İşler vd., 2014; Zerrin, 2014). Marka deneyimi kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar; duysal marka deneyimi, duygusal marka deneyimi, düşünsel/bilişsel marka deneyimi, eylemsel/davranışsal marka deneyimi ve ilişkişel marka deneyimi olmak üzere markaya ilişkin deneyimlerin beş boyuttan oluştuğunu göstermektedir (Kara ve Kimzan, 2016; Sekmen ve Arslan, 2021).

Duyusal marka deneyimi, fiziksel olarak algılanabilecek niceliksel özellikleri içeren boyuttur. Burada büyüklük, şekiller, süslemeler ve materyaller ön plana çıkmaktadır. Ayrıca duyu organlarına hitap eden tat, koku, his, çevrede ya da ortamda bulunan nesne, eşya, mekân gibi etmenler yine duysal marka deneyimini yaşatabilmektedir. Markaya özel hazırlanan ses veya kısa müzikler de yine duyu deneyimine hitap etmektedir. Günümüzde birçok marka bu gibi etmenlerle farklılık yaratmakta ve akıllarda kalabilme özelliğini korumaktadır. Sadece ses duyulduğunda doğrudan o marka akla gelmekte, bu da başarılı bir duysal marka deneyimi anlamı taşıyabilmektedir (Beckman, Kumar ve Kim, 2013). *Duyusal marka deneyimi* ise adından da anlaşılabilir olduğu üzere çeşitli duyguların yaşatılmasıdır. Mutluluk, sevgi, heyecan, gurur gibi olumlu duygular hissettirilerek bir deneyim sağlanmaktadır (Beckman vd., 2013; Çavuşoğlu ve Demirağ, 2021; Öymen ve Öztel, 2019). *Davranışsal veya eylemsel marka deneyimi* marka farkındalığı üzerinde etkili olduğu için firma müşterilerine hayatlarını veya rutinlerini zenginleştirecek alternatif yollar sunarak marka deneyimi oluşturmayı amaçlamaktadır (Sağlam ve İbrahim, 2019). *Düşünsel veya bilişsel marka deneyimi* olarak ifade edilen boyut, markaya veya firmaya yönelik düşünceleri etkileyerek müşterinin markaya karşı bir yakınlık duymasını sağlamaktadır (Sekmen ve Arslan, 2021). *İlişkişel marka deneyimi* de duygusal, duysal, davranışsal/eylemsel ve düşünsel/bilişsel marka deneyimlerinin hepsini kapsamaktadır (Kara ve Kimzan, 2016). Buna bağlı olarak, marka kişinin duygularının derinlerine inerek bireysel deneyimlere katkıda bulunmakta ve kişinin ait olmak istediği sosyal sınıf, marka vb. gibi özellikler itibariyle tüketicilerin sosyal kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Schmitt, 1999).

Sekmen ve Arslan (2021) marka deneyiminin marka imajı ve marka sadakati üzerine etkisini ölçmeye yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada, deneyimin marka imajı ve marka sadakati üzerinde anlamlı etkilerinin bulunduğu görülmektedir. Müşterilerin elde ettiği olumlu deneyim neticesinde, satın alma memnuniyeti ve satın alma davranışlarının sürekliliği meydana gelmektedir. Kara ve Kimzan (2016) tarafından yapılan araştırma bulguları ise müşterilerin marka deneyimi ve tekrar satın alma davranışı arasındaki pozitif yönlü ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, müşteri memnuniyeti esasında onun satın alma davranışlarındaki sürekliliğin de bir parçası olarak görülmektedir.

Marka Deneyimi ve Müşteri Memnuniyeti İlişkişisi

Memnuniyet, tüketicilerin tatmin olma tepkisi olarak tanımlanmaktadır (Uygun ve Doğan, 2013). Daha geniş bir tanımlama yapmak gerekirse müşteri memnuniyeti, bireylerin tatmin olma ve olmama düzeylerini kapsayan, aynı zamanda mal veya hizmetin bir özelliğinin veya tamamının kullanımına/deneyimine ilişkin keyif verici bir tatminkârlık yargısıdır. Müşteri memnuniyeti, tüketicinin bir mal veya hizmetten beklentisi ile deneyimlediği performansın karşılaştırılması neticesinde elde edilmektedir (Kara ve Kimzan, 2016). Müşteri memnuniyeti hem olumlu hem de olumsuz şekilde düşük ya da yüksek düzeyde değerlendirilebilmektedir. Bireylerin ürün deneyiminin bekledikleri fayda düzeyinden daha iyi sonuçlanması müşteri memnuniyetinin sağlanmış olduğu anlamına gelmektedir. Aksi takdirde, algılanan performans beklenen performanstan daha düşük düzeyde ise müşteri memnuniyetinin sağlanamadığı söylenebilir (Yıldız ve Erdil, 2013). Çünkü müşteri beklentilerinin karşılanması kaliteli hizmet ile mümkün olmaktadır (Zeithaml vd., 1988).

Müşteri memnuniyeti de tıpkı marka deneyimi gibi bireyi bir mal ya da hizmeti tekrar satın almaya teşvik eden önemli bir unsurdur. Ürün veya hizmet kalitesi bir yana, marka ve işletmeler adına müşteri memnuniyeti yaratma da üzerinde önemle durulan bir konudur. Müşteri memnuniyeti, tekrar satın alma davranışı geliştirebilmekte, ayrıca deneyimi ve memnuniyeti diğer potansiyel alıcılara aktararak yeni müşteriler elde etmenin de bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır (Korkmaz vd., 2015). Müşterileri etkileyen olumsuzluklar sonucu memnuniyetin sağlanamadığı hallerde tam tersi bir durum yaşanmakta ve işletme hem mevcut müşterisini hem de potansiyel müşteriyi kaybedebilmektedir (Koçoğlu, 2016). Oliver ve Swan (1989) yaptıkları bir çalışmada, sert rekabet koşullarının söz konusu olduğu günümüz koşullarında, müşteri memnuniyetinin yalnızca sonuç değil süreç ile de ilişkişel olduğunu öne sürmektedir. Bu noktadan hareketle, işletmeler müşterilerin istekleri, beklentileri, ihtiyaçları, memnuniyetleri veya

sadakatini gibi faktörlere daha fazla ölçüde önem vermekte ve bu başlıklar altında etkili çalışmalar yapmayı sürdürmektedirler (Kara ve Kimzan, 2016).

Oliver ve Swan (1989)'a göre bireylerin ya da müşterilerin mal/hizmetten elde ettiği fayda ile birlikte duyduğu memnuniyet sadece o ürün veya hizmetin fiziksel ve fonksiyonel özelliklerine bağlı değildir. İşletmenin veya markanın imajı, satış temsilcisinin tavrı ve davranışları, satın alma işinin hızlı ve kolay oluşu gibi durumlar da memnuniyet düzeyini büyük oranda etkilemektedir. Bu nedenle, işletmelerin mala/hizmete verdikleri önem kadar söz konusu ürün veya hizmetlerin satışı, pazarlaması ve satış personelinin seçimi gibi daha pek çok unsura da özen göstermesi gerekmektedir. Müşteri memnuniyeti, bireyler açısından değerlendirildiğinde, zaten bu kişiler ürün veya hizmeti satın alırken tatmin olma gayesi gütmektedir. Müşteri memnuniyeti sağlandığı takdirde, birey en başından yeni bir araştırma yapmak yerine tekrar aynı mal, marka veya hizmeti tercih edebilmektedir. Bu da müşteri açısından zaman ve kaynak kaybını ortadan kaldırmakta, işletme açısından da müşterinin geliştirdiği sadakatini yansıtmaktadır.

Uygur ve Doğan'ın (2013) restoranlar üzerine yaptıkları bir çalışmada, uygulanan fiyatlamaya düzeyine karşılık gelen ürünün müşteri tatminini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmaktadır. Kılıç ve Karaosmanoğlu'nun (2019) çalışmalarında, işlevsellik, eğlenme, güvenme, tasarım, güvenlik, kolaylık ve kişiselleştirme gibi özelliklerin müşteri memnuniyeti oluşturma ve olumlu marka deneyimi yaratma üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Çetintürk (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırma bulguları ise, müşteri değeri ve müşteri memnuniyeti ile marka sadakatini arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca müşteri değerinin, müşteri memnuniyetini ve marka sadakatini etkileyen en önemli faktör olduğu savunulmaktadır.

Müşteri Marka Sadakatini Nasıl Geliştirilir?

Bir işletmenin kuruluş ve nihai amacı kar elde etmektir. Karlılık ise ürün veya hizmet satışı neticesinde söz konusu olabilmektedir. Bu durum, aslında ürün veya hizmeti satın alan kişilerin yani müşterilerin bir işletme için kritik önem taşıyan unsurlar olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna istinaden, Parasuraman ve arkadaşları (1991) müşterileri işletmelerin bilançolarında yer almamasına rağmen, işletmelerin en değerli varlıkları olarak görmekte ve bu düşüncesiyle müşterilerin işletmeler açısından önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, müşterilerin zaman içerisinde üretim aşamasından, pazarlama, satış, dağıtım gibi birçok alanda odak noktası haline geldiği görülmektedir. Çünkü işletmeler temelde kâr amacı gütmekte ve ürünlerini müşterilerine özgü üretmeye, onlar için pazarlamaya veya satışa sunmaya çalışmaktadırlar (Zahraee, Shiwakoti, Jiang, Qi, He, Guo ve Li, 2022).

Müşteri işletmeler açısından önemli bir unsur olarak görülmekte ve beraberinde üzerinde durulan bir diğer önemli konunun da marka sadakatini olduğu dikkat çekmektedir. İşletmeler hem müşterilerin memnuniyet düzeyini arttırmayı hem de onların sadakatini geliştirerek sadık birer müşteri olmasını arzulamaktadırlar. Müşteri sadakatini, tüketicilerin satın alma niyetlerini etkileyen ve ürüne/ hizmete duyulan derin bağlılığı ifade eden bir kavramdır (Yangınlar ve Tuna, 2020). Müşteri sadakatini yaratabilen bir işletmenin rakiplerine göre çok daha avantajlı bir durumda olduğu düşünülmektedir. Çünkü küreselleşmenin etkisiyle bugün hemen hemen tüm sektörlerde ve piyasalarda çok fazla ürün veya hizmet satıcısı bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, rekabet koşullarının sert olması nedeniyle işletmeler için müşteri sadakatini yaratmak güçlü bir rekabetçi konum elde etme anlamı taşımaktadır. Öte yandan, müşteri sadakatini zaten elde edilmiş olan bir müşteri portföyü anlamına gelmekte, bu durumda işletme yeni müşterilere yoğunlaşabilmek adına zaman ve imkân yaratabilmektedir (İbiş, Batman ve Sarıışık, 2014).

Müşteri sadakatini geliştirme sürecinde, işletmelere fayda sağlayan birtakım unsurlar bulunmaktadır. Ürün veya hizmetin fiyatı, sunuş şekli, satışı gerçekleştiren personelin tutum ve davranışları, markanın imajı, marka değeri, algılanan faydanın düzeyi gibi birçok unsurun müşteri sadakatini yaratma da etkili olduğu düşünülmektedir (Çatı ve Koçoğlu, 2008; Hussain vd., 2015; Bilgin, 2017; Topal vd., 2019; Çelikkol ve Bakır, 2022). Yine yazın incelendiğinde de bu ve benzeri çeşitli unsurların müşteri sadakatini yaratma sürecini daha etkili kıldığı ve işletmelerin öncelikleri arasında bu unsurların yer aldığı görülmektedir. Uludağ, Faiz ve Çatı (2018) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, marka imajının müşteri sadakatini üzerindeki etkisinde müşteri memnuniyetinin aracılık rolü üstlendiği ortaya koyulmaktadır. Sökmen ve Baş (2019)'ın yaptıkları çalışmada hem müşteri sadakatini oluşturma hem de ilişki kalitesi üzerinde önemli ölçüde etkili olan faktörün elektronik müşteri ilişkileri uygulamalarının ilişki kalitesi olduğu belirtilmektedir. Yıldız ve Tehci (2014) ise, fiyat faktörünün yanı sıra ürünün/hizmetin sunumunda sorumlu personelin davranışının ve tutumunun müşteri sadakatini oluşturmada en etkili faktörler olduğunu ileri sürmektedirler. Küçüköglü,

Tepe ve Pınar (2015) da çalışmalarında, otomotiv sektöründe müşteri memnuniyetinin işletme performansını olumlu yönde etkilediğini savunmaktadırlar.

Havacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti ve Marka Sadakati Kapsamında Gerçekleştirilen Araştırmaların İncelenmesi

Yazın incelendiğinde, havayolu işletmelerinde müşteri memnuniyetini ve müşteri marka sadakatini ölçmeye yönelik çeşitli (Nart, 2006; Kazançoğlu, 2011; Ringle ve Sarstedt, 2011; Baker, 2013; Esu ve Anyadighibe, 2014; İbiş vd., 2014; Snyder, 2014; Bayhan ve Ertuğrul, 2018; Sökmen ve Baş, 2019; Wong ve Ho, 2019; Yangınlar ve Yuna, 2020; şenyurt, 2021; Baumeister vd., 2022; Zahraee vd., 2022) araştırmalar yapıldığı ve her bir bulgunun yazını geliştirerek konuya ilişkin farklı bakış aırlarını yansıttığı görülmektedir. Bununla birlikte, Sökmen ve Baş (2019) alışmalarında havayolu işletmelerinden hizmet satın alan müşterilerin algıladıkları müşteri ilişkilerinin kalitesinin sadakat üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Elde ettikleri bulgular, müşteri ilişkileri kalitesinin aslında elektronik müşteri ilişkileri uygulamalarında müşteri sadakatini aracılık rolüyle etkilediğini göstermektedir.

Yangınlar ve Tuna (2020), havayolu taşımacılığında hizmet kalitesinin, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti yaratma üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada, müşteri memnuniyetinin ve sadakatın oluşturulmasında fiziki görünüm, güvenilirlik ve empatik duygular gibi öğelerin ön plana çıktığını belirtmektedirler. şenyurt (2021) havayolu işletmeleri tarafından sunulan hizmetler kapsamında müşteri deneyiminin ve marka değerinin müşteri sadakati üzerindeki etkilerini ölçtüğü çalışmasında, müşteri odaklı marka değerini ile müşteri sadakati arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bayhan ve Ertuğrul (2018) ise, havayolu taşımacılığı sektöründe, müşteri ilişkileri yönetimi ile müşteri memnuniyetinin sağlanamamasına neden olan unsurları belirlemeye yönelik yaptıkları araştırmada, genel olarak hizmetlerin ve personelin tutum veya davranışlarının memnuniyet sağlamada etkili olduğu sonucuna varmaktadırlar. Kazançoğlu (2011) alışmasında, havayolu işletmelerinde müşteri sadakati oluşturma sürecinde işletme imajının ve algılanan hizmet kalitesinin etkili olduğuna dikkat çekmektedir. Yapılan analizler göstermektedir ki, algılanan hizmet kalitesi havayolu işletmelerinin tüketicisi tarafından olumlu işletme imajı yaratma sürecinde önemli bir role sahiptir.

Nart (2006) havayolu işletmelerinde, algılanan hizmet kalitesinin müşteri değerlendirmesi ve sadakat üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, müşteri tarafından algılanan hizmet kalitesinin sadakat oluştırmada çok yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ringle ve Sarstedt (2011) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da havacılık sektöründe seyahat amacı ve algılanan güvenlik faktörünün müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini incelenmektedir. Araştırma bulgularına göre, güvenlik faktörünün genel müşteri memnuniyeti üzerindeki etkili olduğu ancak iş amaçlı seyahat eden yolcular arasında önemli lde farklılık göstermediği belirtilmektedir. Bir diğer ifadeyle, güvenlik faktörünün sadece eğlence amaçlı seyahat eden yolcuların müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Öteki taraftan iş amaçlı seyahat eden yolcular için aynı durum söz konusu değildir. Son olarak çalışmada memnuniyet ve sadakat arasında anlamlı ve gcl bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Baker (2013) ise hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi tespit ederken karşılaştırmalı bir analiz yapmaktadır. Araştırma sonucu elde edilen bulgular, havayolu işletmesinin sunduğu hizmetler hem müşteri beklentilerini hem de müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle, işletmelerin sundukları hizmetler ve hizmet kalitesini artırma çabaları üzerinde eğilmeleri gerekmektedir. Yine Baker (2014) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada yanlış taşınan bagaj, uçağa alınmayan yolcular, müşteri Őikayetleri ve zamanında performans gibi temel performans ölüm değişkenlerinin 2012 yılından beri iyileştiği ve bu değişkenlerin müşteri memnuniyetini büyük lde etkilediği ne sürülmektedir. Snyder (2014) düşük maliyetli havayolu işletmeleri üzerine gerçekleştirdiği araştırmada müşteri memnuniyet düzeylerini incelemektedir. Araştırma sonucunda, davranış-performans faktörünün memnuniyet üzerinde önemli lde etkili olduğu görülmektedir.

Esu ve Anyadighibe (2014) da konuya ilişkin benzer bir araştırmada, havayolu işletmelerinde müşteri memnuniyeti ve sosyal medya mikro pazarlaması arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmektedir. İbiş ve arkadaşları (2014) ise hava taşımacılığı sektöründe geliştirilen ve kullanılan uygulamaların müşteri sadakati üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara göre, bahse konu uygulamalar müşteri sadakati yaratma açısından davranışsal ve tutumsal olmak üzere iki farklı boyut üzerinden etkili olabilmektedir. Wong ve Ho (2019) havayolu işletmelerinde, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirtmekte ve yolculuk sırasında eksiksiz/ kusursuz hizmet sunumunun havayolu işletmesinin gelecekte tekrar kullanımını ya da tercih edilebilirliği açısından önem arz

ettiğine dikkat çekmektedir. Baumeister ve arkadaşları (2022) ise, çevreye karşı duyarlılık ve bu durumun havayolu işletmelerine sağladığı birtakım avantajlar üzerinde durmakta, araştırmacılar marka imajı ve katlanılan maliyetin karşılığını alma gibi durumların daha köklü müşteri sadakati yaratmanın yanı sıra müşteri memnuniyetini de sürekli kılacağını ortaya koymaktadırlar. Zahraee ve arkadaşları tarafından da (2022) Covid 19 pandemi sürecinde havayolu işletmelerinin müşteri memnuniyetini karşılama düzeyi üzerine bir araştırma gerçekleştirilmektedir. Bu araştırma neticesinde elde edilen bulgular, söz konusu süreçte belirtilen önlemlerin eksiksiz alınmış olması, özellikle her yolcu arasında bir koltuğun boş bırakılması, tuvalet ihtiyacını mürettebat dahil herkesin sırayla karşılması ve her seferinde dezenfekte edilerek hijyen faktörünün gözetilmesi gibi nedenlerle işletmelerin müşteri memnuniyet düzeylerini büyük ölçüde arttırdığını göstermektedir.

Yöntem

Yazındaki araştırmalar, küreselleşmenin de etkisiyle rekabetin yoğun yaşandığı sektörlerde ve alanlarda rakip işletme sayılarının müşteri/marka sadakatine olan ihtiyaçların da daha fazla ölçüde arttığını göstermektedir (İbiş vd., 2014; Wong ve Ho, 2019; Baumeister vd., 2022). Buna bağlı olarak işletmeler sundukları müşteri deneyimiyle hem mevcut müşterilerinin memnuniyetini arttırabilmeli hem de sadakat geliştirerek bunları sürdürülebilir kılmaları sağlayabilmelidir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı havacılık sektöründe müşteri deneyiminin marka sadakatini bir öncülü olup olmadığını tespit etmektir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilme nedenlerinden biri de algıların ve olayların bütüncül bir biçimde ortaya çıkarılmasına yönelik süreçleri kapsamıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Nitel araştırma, bir taraftan problemin ya da konunun keşfedilmesine olanak tanırken, diğer taraftan önceden belirlenmiş olanların içerik, kapsam ve farklılıklar bakımından derinlemesine irdelenmesi yöntemi olarak görülmektedir (Pathak vd., 2013). Bununla birlikte, yazında nitel araştırma yöntemiyle konunun ele alındığı başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırma, havacılık sektöründe marka deneyiminin marka sadakatini bir öncülü olup olmadığını belirlemeye yönelik nitel yöntemle incelenen ilk çalışma olması nedeniyle önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamında, Azerbaycan-Türkiye seyahatlerinde havayolunu kullanan müşteriler ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Özellikle Azerbaycan-Türkiye seyahati gerçekleştiren müşterilerin tercih edilmesinin bir nedeni de iki hat arası seferleri bulunan havayolu işletmesi sayısının az olmasıdır. Böylelikle, müşterilerin mecburiyet hissederek mi, yoksa sadakat geliştirerek mi tercih yapma eğiliminde bulunduğu kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Araştırma verileri, bu görüşmelerde Azerbaycan'da ve Türkiye'de havayolunu kullanan katılımcılara sorulan yarı yapılandırılmış soru formları aracılığı ile elde edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış sorular ise literatür taraması çerçevesinde oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış soru formları hem katılımcılara planlanan soruların sorulmasını hem de görüşmenin akışına göre planlanmayan ancak konuya dair görüşme esnasında farklı soruların da sorulabilmesi fırsatını sunmaktadır. Böylelikle konuya ilişkin derinlemesine ve çok yönlü verilerin toplanabileceği belirtilmektedir (Dworkin, 2012). Araştırma çerçevesinde, Ağustos-Eylül 2023 tarihlerinde 22 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde NVIVO paket programından yararlanılmış ve tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Programa ait görsellerin yarattığı karmaşayı azaltabilmek adına bulgu ve değerlendirme kısmında verilerin en yalın haliyle sunumu dikkate alınmıştır.

Bulgular

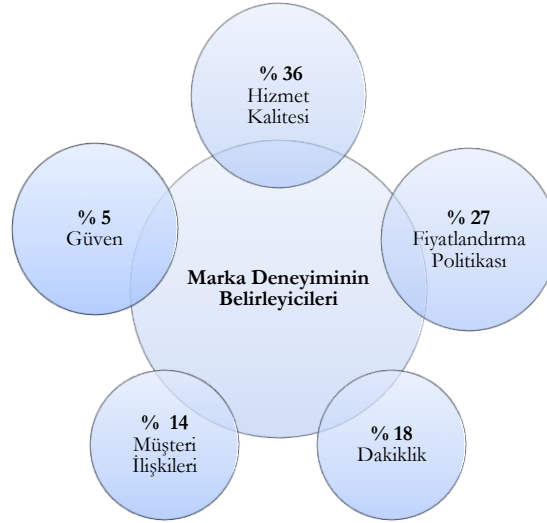
Tablo 1'de görüşme gerçekleştirilen katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Araştırma kapsamında görüşme gerçekleştirilen katılımcıların %45'i kadın, %55'i ise erkektir. Katılımcıların %9'unun ortaöğretim, %9'unun ön lisans, %14'ünün lisans ve 68'inin lisansüstü bir eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Görüşme gerçekleştirilen kişilerin %77'si evli %23'ü bekdir. Bununla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğu (%59) genç yaş grubunda yer almakta, gelir düzeyleri ise 15000 TL'nin altında olup, yalnızca bir katılımcının çifte vatandaşlığının bulunduğu ve çoğunluğun (%55) T.C. uyruklu olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Görüşme Gerçekleştirilen Katılımcıların Demografik Özellikleri

KATILIMCI NO	Cinsiyet	Eğitim	Yaş	Gelir Düzeyi	Medeni Durum	Uyruk
Katılımcı 1	Erkek	Lisansüstü	41-60	>20000	Evli	Azerbaycan
Katılımcı 2	Erkek	Lisansüstü	41-60	>20000	Evli	T.C. & Azerbaycan
Katılımcı 3	Kadın	Lisansüstü	20-40	<15000	Evli	T.C.
Katılımcı 4	Erkek	Lisansüstü	41-60	>20000	Bekar	T.C.
Katılımcı 5	Erkek	Ortaöğretim	20-40	<15000	Evli	T.C.
Katılımcı 6	Erkek	Lisansüstü	41-60	>20000	Evli	Azerbaycan
Katılımcı 7	Erkek	Lisansüstü	41-60	<15000	Evli	Azerbaycan
Katılımcı 8	Erkek	Lisansüstü	41-60	>20000	Evli	Azerbaycan
Katılımcı 9	Kadın	Lisansüstü	41-60	>20000	Evli	Azerbaycan
Katılımcı 10	Kadın	Lisans	20-40	<15000	Bekar	Azerbaycan
Katılımcı 11	Erkek	Lisansüstü	41-60	>20000	Evli	Azerbaycan
Katılımcı 12	Kadın	Lisans	20-40	<15000	Evli	Azerbaycan
Katılımcı 13	Kadın	Lisansüstü	20-40	<15000	Evli	T.C.
Katılımcı 14	Kadın	Ortaöğretim	20-40	<15000	Evli	T.C.
Katılımcı 15	Kadın	Lisansüstü	20-40	<15000	Bekar	Azerbaycan
Katılımcı 16	Kadın	Lisansüstü	20-40	<15000	Bekar	T.C.
Katılımcı 17	Kadın	Lisansüstü	20-40	<15000	Evli	T.C.
Katılımcı 18	Erkek	Ön lisans	20-40	<15000	Bekar	T.C.
Katılımcı 19	Erkek	Lisansüstü	41-60	>20000	Evli	T.C.
Katılımcı 20	Kadın	Lisans	20-40	<15000	Evli	T.C.
Katılımcı 21	Erkek	Ön lisans	20-40	<15000	Bekar	T.C.
Katılımcı 22	Erkek	Lisansüstü	20-40	>20000	Evli	T.C.

Şekil 1’de ise katılımcıların marka deneyimlerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Genellikle bir marka olan havayolu işletmesine yönelik katılımcıların başta hizmet kalitesi olmak üzere fiyatlandırma politikası, dakiklik, müşteri ilişkileri ve güven temelinde en fazla etkili olandan en az etkili olana doğru beklenti veya memnuniyet düzeyleri ölçütünde bir değerlendirilmede buldukları anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Katılımcıların Marka Deneyimini Belirleyicilerine İlişkin Bulgular

Hizmet Kalitesi: Elde edilen bulgulara göre, havayolu işletmesinden hizmet satın alan müşterilerin marka deneyimindeki en belirleyici unsur sunulan hizmetin kalitesidir. Sunulan hizmet kalitesi bilhassa Azerbaycan uyruklu müşteriler tarafından T.C. uyruklu olanlara kıyasla daha fazla ölçüde önem arz etmektedir. Konuya ilişkin destekleyici alıntılar ise aşağıda yer almaktadır.

“Ben ailemle seyahat ediyorum. Bu yüzden uçak içi genişlik ve konfor bizim için çok önemli. Küçük çocuklarımız olduğu için hareket alanına ihtiyacımız var. Bu da yeterince sağlanmakta. Ayrıca personelin tavrı ve davranışları da çok önemli. Bir uçuşumuzda ekonomi sınıfı olmamıza rağmen çocuklarla rahat olabilelim diye ailemle beni bussines class bölümüne aldılar. Bu gerçekten çok ince bir davranıştı. Teşekkürler THY...”(Katılımcı No:19, Erkek, T.C.)

“Azal ve THY Hizmet kalitesi açısından memnunum. Özellikle uçakların yeni, geniş, rahat olması, yemek servisinin iyi olması, iletişim hizmetleri ve hosteslerin iyi hizmet vermesi açısından...” (Katılımcı No:01, Erkek, Azerbaycan)

“Pegasus, THY göre uçakları daha küçük ve koltukları daha dardır. Pegasus’un uçakları gürlütlü, personeli güler yüzlü değil... THY koltukları diğer hava şirketlerine göre yeni ve geniş... Ayrıca uçağın büyük, ferah ve güvenilir olması hem de personelin ilgili olması açısından tercihim... Ben çoğu kez bebekle seyahat ediyorum ve THY kabin memurları benim çantamı taşıyarak bana yardımcı oldular, Pegasus seferinde bana yardımcı olmuyorlar...” (Katılımcı No:03, Kadın, T.C.)

“Pegasus’la kıyasladığım zaman THY uçak biletleri daha pahalıdır ama benim için daha önemli olan fiyat değil hizmet kalitesidir. Uçak biletlerinin fiyatları yükselse de ben yine de THY’den hizmet satın alacağım. Hizmet kalitesi değişirse elbet ben başka seçenekleri değerlendirebilirim...” (Katılımcı No:08, Erkek, Azerbaycan)

“Azal havayolları ile uçmayı tercih ediyorum çünkü kalite benim için önemli...Azimutu bazen zorla kullanıyorum çünkü ihtiyacım olan şehirden kalkışları sadece o yapıyor. Yoksa kalite sıfır olma eğiliminde, sonsuz uçuş gecikmeleri, uçağın kalitesizliği, personelin ilgisizliği...Hizmet kalitesi her zaman önceliğimdir...” (Katılımcı No:10, Kadın, Azerbaycan)

“Azal’ın verdiği hizmeti ve servisini çok beğeniyorum, çağrı merkezi, personelin güler yüzlü olması, bagajın hasarsız teslim edilmesi, yemekleri lezzetli olması...Kaliteli bir firma fiyatı yüksek olsa da tercih ediyorum.” (Katılımcı No:11, Erkek, Azerbaycan)

“...Konfor, yemek ve fiyat-performansı olarak çok iyi.. Dediğim gibi reklam filmlerini çok beğeniyordum ve tıpkı o filmlerdeki gibi hizmet aldım açıkçası... Özellikle uçak çok konforlu. Tabi çalışanlar da çok cana yakındı. Dolayısıyla her anlamda memnun kaldım...” (Katılımcı No:21, Erkek, T.C.)

“Uzun uçuşlarda Azalı tercih etmekteyim, kısa uçuşlarda Buta. Fiyat artarsa da uzun uçuşlarda yine de Azalı tercih ederim çünkü uçaklar geniş ve rahattır. Ama kalite eksikliği olursa aynı işletmeden hizmet satın almam...” (Katılımcı No:09, Kadın, Azerbaycan).

Katılımcıların yolculuk sırasında sunulan hizmet kalitesi açısından görüş ve talepleri hizmet kalitesi faktörünün önemini ortaya çıkarmaktadır. Havayolu ulaşımında hizmet kalitesi, “kabul edilmiş profesyonel standartlara uygun olarak belirtilen ya da hissettirilen ihtiyaçları karşılama gücüne sahip bütün havayolu hizmetlerinin özellik ve nitelikleri toplamı” şeklinde ifade edilmiştir (Okumuş ve Asil, 2007: 24). Rekabet edebilmek ve müşteri tatminsizliğinin yol açacağı kayıpları engellemek için havayolu işletmeleri müşterilerin hizmet algılarını, sunulan hizmetin kalite düzeyini gözeterek var olan eksiklikleri tamamlamalı ve bu hizmetin kalitesinin geliştirilebilmesi için uygun stratejilerin tercihi gerekmektedir (Hatipoğlu ve Işık, 2015: 306). Nitekim müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde müşteri memnuniyetinin sağlanması sunulan hizmetlerde kaliteyi sağlamakla gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla yolcu/müşteri istek ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilen hizmetler rekabet edilebilirliği arttıracaktır (Okumuş ve Asil, 2007: 11; Küçük Çırpın ve Kurt, 2016: 85).

Fiyatlandırma: Havayolu işletmesinden hizmet satın alan müşterilerin marka deneyimindeki belirleyicilerden bir diğeri ise firmanın fiyatlandırma politikasıdır. Firmanın fiyatlandırma politikası müşterinin beklentileriyle örtüşüyorsa marka deneyiminin büyük ölçüde olumlu olduğu ve T.C. uyruklu müşterilerin firmanın fiyatlandırma politikası konusunda çok daha fazla ölçüde hassasiyet gösterdiği açıktır. Konuya ilişkin destekleyici alıntılar ise aşağıda yer almaktadır.

“Pegasustan bilet alma nedenim ucuz olmasıydı. Bu yüzden fiyat açısından çoğu kez memnun kaldım. Diğerleriyle karşılaştığımda fiyatı daha düşük. Belki koltuk araları biraz daha geniş olabilir, uzun boylu olduğum için bir keresinde ufak bir sıkışıklık yaşamıştım. Ama gittiğim yerlere uçuş süresi kısa olduğu için çok da önemli değil. Pegasus’tan bilet almamın sebebi de bu zaten. Kısa süreli yolculuk yapıyorum o yüzden çok fazla para harcamama gerek yok.” (Katılımcı No:05, Kadın, T.C.)

“Buta havayollarını kullanıyorum... Bilet fiyatları bize daha uygun geliyor, 1-4 kg fazla bagaja ek ücret almıyor diğer hava yollarıyla kıyasladığımızda Azal ve THY’ye göre fiyatları çok uygun...” (Katılımcı No:07, Erkek, Azerbaycan)

“Benim uçuşumda her seferin rötör oldu ama dikkat ettiğimde diğer kapılarda zamanında uçağa giriş yapıyorlar, bu açıdan daha dikkatli olabilirler. Diğerlerine göre de ucuz herkes Pegasusla yolculuk yapabilir. Bazen ilgili alakalı personel ile karşılaşıyorum bazen de güler yüzlü olmayan. İster istemez olumsuz etkiliyor beni. Kısaca internette bilet alırken diğerleriyle fiyat karşılaştırması yaptığımda en uygun Pegasus olduğu için tercih ediyorum.” (Katılımcı No:14, Erkek, T.C.)

“Diğer havayollarına kıyasla Pegasus orta düzeyli fakat fiyat-performans olarak bakıldığında etkin diyebilirim. Bile isteye seçmiş olduğum için beklenti düzeyim firma şartları ile orantılı... Dolayısıyla beklentilerimi karşılıyor, zira uygun fiyath oluşu da beklentileri yükseltmemeli zaten diye düşünüyorum.” (Katılımcı No:17, Kadın, T.C.)

"Henüz birkaç kere uçağa binmişliğim var. Buta Airways'i hiç beğenmedim. Bagaj konusunda, koltuk konusunda çok sorun yapıyorlar.. Hatta beni kendi koltuğumun dışında başka bir koltukta oturtular. Artık başka şeylere bakmıyorum hangisi daha ucuz ise ona üstünlük tanıyorum..." (Katılımcı No:12, Kadın, Azerbaycan)

"Diğer havayollarına kıyasla orta halli... Fiyat-performans olarak etkin diyebilirim... Bende zaten daha çok fiyata bakıyorum..." (Katılımcı No:13, Kadın, T.C.)

Bilet fiyatları uygunluğu genellikle müşterilerin bütün havayolu şirketlerini tercihte güvenlik, yemek/ikram, yer, uçuş ve kabin ekibinin davranışları, havayolunun finansal güvenilirliği, zamanında uçuş, valiz güvenliği gibi hususlarla birlikte müşterilerin tercihlerini şekillendiren faktörlerin başında gelmekte ve fiyatta düşüşler olduğunda havayolu daha çok tercih edilmektedir (Yaylalı ve Dilek, 2015). Dolayısıyla değerlendirme aşamasında tüketicilerin olumlu veya olumsuz fiyat algılaması satın alım davranışlarını etkilemektedir (Dörtüoöl, 2010). Ancak tüketiciler fiyatı kalite faktörü ile birlikte düşünerek yüksek fiyatlı mal veya hizmeti daha kaliteli olarak algılayabilmektedir (Karaman, 2021).

Dakiklik: Müşterilerin marka deneyimlerindeki önemli belirleyicilerden biri de dakiklıktır. Elde edilen bulgular, T.C. uyruklu müşteriler dakiklık konusuna önem verirken Azerbaycan uyruklu müşterilerin bu konuda herhangi bir şey belirtmediğini hatta dakiklığın onların marka deneyiminin bir belirleyicisi olmadığını göstermektedir. Bu durumu açıklayan destekleyici ifadelere aşağıda yer verilmektedir.

"Birçok havayolu firmasını yolculuklarımda kullanmaktayım. İlk kullandığımda bilinen pek fazla firma yoktu dolayısıyla ilk uçuşum Türk Hava Yolları ile olmuştu. Fakat şu ana kadar Pegasus, Sunexpres, Atlasjet gibi firmaları da kullandım... Uçuş sırasında genellikle çalışmalar üzerinde durduğum için çok fazla diğer hususlar dikkatimi çekmiyor. Ancak belirtilen zamanda gerçekleşen uçuşlar her zaman takdirimi kazanmıştır. Her ne kadar bazı havayolları diğerlerine göre daha konforlu, personel açısından daha ilgili olsa da benim için önemli olan zamanında olmam gereken yerde olmaktır. Bunu sağlayan ve beklentimi karşılayan firmalardan yanayım..." (Katılımcı No:04, Erkek, T.C.)

"THY beklentimden de fazlasını karşılıyor diyebilirim. Çünkü beklentim genelde vaktinde olunması gereken yere ulaşmaktır. Ancak THY'den daha fazlasını alabiliyoruz, çok memnunum..." (Katılımcı No:22, Erkek, T.C.)

"THY, uzun yıllardır kullanmam nedeniyle oluşan alışkanlık ve memnuniyet... Lakin günden güne firmanın tekel gibi hareket etmesiyle fiyatlar çok yükseldi... Diğer firmalara göre daha konforlu evet ancak daha da önemlisi hızlı ve gecikmesiz seyahat sunuyor benim için önemli olan bu..." (Katılımcı No:16, Kadın, T.C.)

"...Aslında tek beklentim istediğim yere istediğim saatte gitmek bu konuda verilen tüm hizmetler önemli ve memnunum. Hiç gecikme yaşamadım yani mesele hızlı olabilmek..." (Katılımcı No:18, Erkek, T.C.)

Katılımcıların açıklamalarından da görüldüğü üzere havayolu işletmeleri müşterileri zamanında menzile ulaşmaya önem vermektedirler. Çeşitli çalışmalarda da bu faktörün müşteriler açısından işletmenin tercih edilebilirliğini belirlediği görülmektedir. Genellikle müşteri memnuniyetini sağlamak için kalite, maliyet ve dakiklık müşterilerin öncelikleridir. Havayolu işletmesinde uçuşun tam zamanında gerçekleşmemesi iş adamlarını, tatil amaçlı yolcuları veya seyahat amacına göre çeşitli yolcu kesimlerini olumsuz etkileyecektir (Durmaz, 1997; Talebi ve Yıldırım, 2017). Müşterilerinin önceliği olan faktörler açısından yurtdışı veya yurtiçi müşteriler arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin bir çalışmada yurtdışı havayolları yolcularına göre uçak özellikleri, hız ve uçak içi faaliyetlerinin ve yurtiçi yolculara göre ise fiyat, dakiklık ve hızın belirleyici olduğu tespit edilmiştir (Kazançoğlu, 2011).

Müşteri İlişkileri: Müşteri ilişkileri hizmet satın alan müşterilerin marka deneyimlerindeki belirleyicilerden bir diğeridir. Havayolu işletmesinin müşteri ilişkilerine verdiği önem ve bu bağlamda müşterilerine gösterdiği ilgi, alaka veya özen onların olumlu bir marka deneyimi edinmesini sağlamakta, aksi takdirde olumsuz bir edinimle karşılaşmaktadır. Dahası, bulgular özellikle kadın müşterilerin konuya verdiği önemi apaçık ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin destekleyici alıntılar aşağı da yer almaktadır.

"Sürekli Azal ile yolculuk yapıyorum diğerleriyle kıyaslama yapamam ama genel olarak Azal ile rahat yolculuk yapıyordum. Bir keresinde valizim zarar görmüştü, müşteri ilişkileri ilgilendi. Bu yüzden %90 beklentilerimi karşılıyor ama genel fikrimi değiştirmez bu... Çünkü sonrasında hiç sorun yaşamadım." (Katılımcı No:15, Kadın, Azerbaycan)

"Yurt içi ve yurt dışı uçuşlarda en çok THY hizmet satın almaktayım, Azerbaycan'a yılda 2 kere uçuğumda ise BUTA hava yollarını tercih etmekteyim. Firmanın ilgilenmesi müşteriye yaklaşımı önemli... Mesela tecrübeli personellerin olması ve çağrı merkezinin bemen problemlerimizi çözmesi tercihimizi etkiliyor" (Katılımcı No:06, Erkek, Azerbaycan)

“...Ayrıca ilk uçuşumda pek bilgi sahibi olmadığım için endişelerim vardı fakat müşteri temsilciliği hiçbir soru işareti bırakmamıştı kafamda. Sorduğum her soruya samimiyetle cevap aldım. Diğer yolculuklarımda da aynı şey olmuştur.” (Katılımcı No:20, Kadın, T.C.).

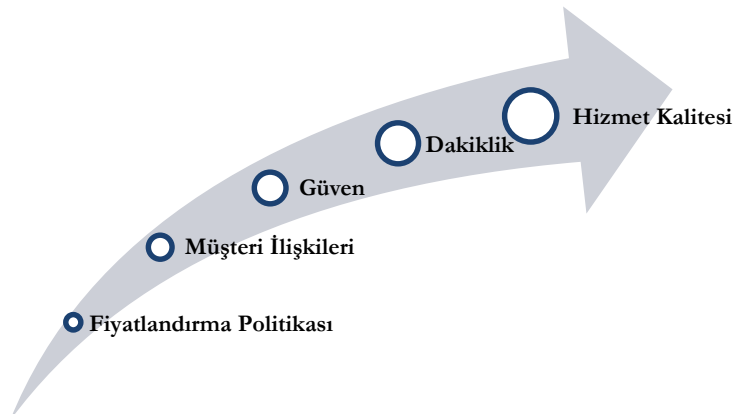
Katılımcıların bu görüşlerinden de görüldüğü üzere güçlü ve sağlam müşteri ilişkileri tüketicilerin işletmeyi tercihlerinde belirleyici hususlardandır. Nitekim işletmenin pazarlama aracı olarak müşteri odaklılığı işletmenin hedeflerini belirleyecek ve hedef kitleye daha kolay ulaşabilecektir (Talebi ve Yıldırım, 2017). Özellikle günümüzdeki rekabet koşullarında hizmet sektöründe müşteri ilişkilerinin işletmelere üstünlük sağladığı bilinmektedir. Teknolojik gelişmeler işletmelerin çeşitli uygulamalarının taklit edilmesine fırsat tanımaktadır ancak işletmenin edinmiş olduğu sağlam müşteri ilişkileri taklit edilememekte ve uzun süre korunabilmektedir (Öztürk ve Seyhan, 2005).

Güven: Güven, müşterilerin marka deneyimindeki bir başka belirleyicidir. Müşteriler havayolu firmalarına, pilotlara ya da firmanın vadettiği hizmetleri sunacağına güven duyduklarında ya da güvenlerini sarsıcı aksi bir durumla karşılaşmadıklarında olumlu bir marka deneyimi edinimi söz konusu olmaktadır. Konuya ilişkin destekleyici açıklamalar aşağıda yer almaktadır.

“Genellikle Azerbaycan havayollarına güveniyorum ve onları tercih ediyorum... Türk hava şirketleriyle kıyasladığımda Azal ve Buta beni daha çok tatmin ediyor... Pilotların deneyimi açısından, Azerbaycan pilotlarına daha çok güveniyorum. AZAL ve THY fiyatları da yüksek ama... Pegasus hem güven vermemekte hem de her şeyi ücrete tabi tuttuğu için müşterileri uzaklaştırmaktadır. Örneğin, bir keresinde sinir krizi geçiren bir yolcuya su ikram ettiler ve ardından yolcu kendine gelir gelmez ücretini istediler. Yine bir keresinde uçağın içi durulmayacak kadar çok soğuktan, çocuk için battaniye istediğimizde ücretle alabileceğimizi söylediler. Benim için en önemli husus güvendir daha sonra fiyat vs... Azal havacılık şirketine bana güven vermekte... Azerbaycan havacılık şirketi pilotlarının da hep rahat ve güvenli bir şekilde uçağı indirdiklerini düşünüyorum.” (Katılımcı No:02, Erkek, Azerbaycan & T.C.)

Alanda yapılan bir araştırmada güven faktörünün Türk sivil havacılık sektöründe fiyat ve dakiklikle birlikte müşterilerin en önem verdikleri unsurların başında geldiği görülmektedir. Sıralamada güven faktörü fiyat ve dakiklik faktörlerinden daha önemli olarak ilk sırada yer almıştır. Nitekim bu sıralamanın genel olarak dünyada mevcut talebe paralellik göstermiş olduğu ifade edilmiştir (Yazgan ve Yiğit, 2013). Dolayısıyla işletmelerin hizmet sektöründe tüketici güveninin marka sadakati üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak müşterilerin sadakatini kazanabilecekleri ifade edilmiştir (Semercioglu ve Abay, 2021).

Genel olarak, araştırma sonucu elde edilen bulgular, Azerbaycan uyruklu müşterilerin Azal, Buta ya da THY’ni T.C. uyruklu olan müşterilerin ise muhtemelen fiyatlandırma politikasını daha fazla önemsediklerinden düşük maliyetli bir havayolu işletmesi olan Pegasus’u tercih ettiklerini göstermektedir. Ayrıca, kısa süreli uçuşlarda da yine tercih Pegasus olabileceğini ancak uzun süreli uçuşlarda fiyattan ziyade hizmet kalitesinin daha fazla ölçüde ön planda tutularak diğer havayolu taşıyıcısı firmaların da tercih edilebilirliğini sağladığını ortaya koymaktadır. Bir diğer unsur, Azerbaycan uyruklu müşterilerin marka deneyimindeki belirleyici hizmet kalitesi iken, T.C. uyruklu müşterilerin marka deneyimindeki esas belirleyicinin dakiklik olduğu saptanmaktadır. Bunun bir nedeni de özellikle iş seyahatleri ya da öğrenim nedeniyle yapılan yolculuklar olabilir. Marka deneyiminin belirleyicilerinden müşteri ilişkilerinde ise, cinsiyet temelli bir baskınlığın olduğu ve bilhassa kadın müşterilerin bu konudaki hassasiyeti göze çarpmaktadır. Peki marka deneyimi müşterilerin marka sadakatini bir öncülü olabilir mi?

Şekil 2. Marka Sadakati Öncülü Olan Marka Deneyimi Belirleyicileri

Marka sadakatının havayolu şletmeleri adına taşıdığı önem göz önünde bulundurulduğunda marka deneyimi belirleyicilerinden; hizmet kalitesi, fiyatlandırma politikası, dakiklik, müşteri ilişkileri ve güvenin bu noktada konuya getireceği açıklama büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, elde edilen bulgular bir marka olan havayolu şletmesi müşterilerinin deneyimlerine dayanarak ya söz konusu markaya yönelik tercihlerini devamlı kılıp sadakat geliştirdiğini ya da kimi zaman tercihleri değişkenlik göstererek bir sadakat geliştirmedini ortaya koymaktadır. Şekil 2’den de görüldüğü üzere marka sadakati geliştirme derecesine göre en yüksekte en düşüğe doğru bir sıralama yapılmaktadır.

Bununla birlikte, hizmet kalitesini, dakikliği ve güveni önceleyen müşterilerin çoğunlukla aynı havayolu şletmesinden uzun vadede hizmet satın almayı sürdürme eğiliminde olduğu, öteki taraftan müşteri ilişkilerini önemseyen havayolu şletmesi müşterilerinin de yine çoğunluğunun aynı şletmeden hizmet satın alma niyetinin bulunduğu görülmektedir. Ancak fiyatlandırma politikasını gözeten müşterilerin biri hariç geri kalan hepsinin fiyatlar arttığında ya da daha düşük fiyatlandırma politikası sunan bir havayolu şletmesi söz konusu olduğunda onu tercih etme eğilimlerinin bulunduğu dikkat çekmektedir.

Hizmet kalitesi, havayolu şletmesinden hizmet satın alan müşterilerin marka sadakati geliştirmesinin bir öncülüdür. Konuya ilişkin destekleyici alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

“...Fiyat yüksek olsun, hizmet kalitesi çok iyi olduğu için verilen hizmetten çok memnunuz. 25 senedir ki bu şletmeden hizmet satın alıyorum. Yıllar geçse de aynı şekilde hizmet satın almayı sürdürürüm... Yakınımdaki herkese de tavsiyemdir...”(Katılımcı No:01, Erkek, Azerbaycan)

“THY öncelikli tercihim...fiyat artışı veya kalite eksikliği olursa da tekrar aynı şletmeden hizmet satın alırım. Birileriyle konuşurken hemen onları THY konusunda ikna ederim ...2015 yılından beri THY tercih etmekteyim. Uzun yolculuklarda kesinlikle başta hizmet kalitesiyle THY...” (Katılımcı No:03, Kadın, T.C.)

“...benim için önemli olan fiyat değil hizmet kalitesidir. Uçak biletlerinin fiyatları yükselse de ben yine de THY hizmet satın alacağım. Her zaman arkadaşlarıma, akrabalarıma THY tavsiye etmekteyim. 2004 ten beri THY’den hizmet satın almaktayım, bundan sonra da THY’den hizmet satın alacağım...”(Katılımcı No:08, Erkek, Azerbaycan)

“...Fiyat artarsa da uzun uçuşlarda yine de aynı havayolunu tercih ederim çünkü uçaklar geniş ve rahattır...Kalitelidir diye yakınlarıma tavsiye ederim...Yıllar geçse de hizmet kalitesi ya da şletmenin ekonomik durumu kötüleşmezse yine aynı havayoluyla giderim...” (Katılımcı No:09, Kadın, Azerbaycan)

“...neredeyse her zaman aynı havayoluyla uçuşlarımı yapmışımdır... Tavsiye ederken belirtiyorum... Yaklaşık 15 yıldır kullanıyorum ve kaliteden dolayı hep tercihim olacaktır...”(Katılımcı No:10, Kadın, Azerbaycan)

“...10 yıldır aynı havayolunu kullanmaktayım... Yakınlarıma tavsiye ederim... eğer aynı kalitede olaksa daha sonraları da kullanmaya devam edeceğim...” (Katılımcı No:11, Erkek, Azerbaycan)

“Her zaman ilk olarak THY biletlerine bakarız. Hatta istediğimiz gün ve saat yok ise esnetme imkânımız olursa ona göre biz kendi planımızı esnetebiliyoruz. Özellikle yurt dışı seyahatlerde daha önce esnetme yapmıştık. Karşılaştığım bir sorun sürekli hale gelmedikçe aynı şletmeyi hep kullanırım. Gönül rahatlığıyla da tavsiye de bulunurum...Uzun yıllardır THY ile seyahat ediyorum, yıllar geçse de THY kullanacağıma eminim...” (Katılımcı No:19, Erkek, T.C.)

“...her defasında hizmetten memnun kaldığım kaliteden ödün vermeyen iyi bir firmayı neden değiştirim ki...tavsiye de bulunduğum kişilerden teşekkür alıyorum, ilerleyen yıllarda da kullanmaya devam etmeyi düşünüyorum...”(Katılımcı No:21, Erkek, T.C.)

Marka deneyiminin önemli belirleyicilerinden biri olan dakiklik, havayolu şletmesi müşterilerinin marka sadakati geliştirmesinin büyük ölçüde bir öncülüdür. Konuya ilişkin destekleyici alıntılar aşağıda yer almaktadır.

“Her koşulda önceliğim vaktinde olmam gereken yerde olabilmektir... THY bu konuda beni memnun ediyor, okyanus aşırı uzun süreli yurt dışı uçuşlarında insanın hem vaktinde orada olması hem de ilgili personellerden iyi bir hizmet alması daha da mutlu ediyor... Ancak bazen insanlara tavsiye de bulunurken benimle aynı önceliklere sahip olmadıklarını ya da ekonomik durumlarını, onların beklentilerini ve uçuş sürelerini düşünerek farklı tavsiyelerde bulunabiliyorum...” (Katılımcı No:04, Erkek, T.C.)

“20 yılı aşkın süredir bu firmayı kullanmaktayım... Genellikle herkesin şahsi tercihini etkilemek istemem lakin fikrim sorulursa onunla ilgili deneyimlerimi paylaşıyorum... Fiyat/performans ve güzergâh avantajına göre zaten tercih edilirliliği benim için yüksek bir firma... Fakat bunlardan ziyade dakikliği önemli benim için... Rasyonel düşünürsek bunu önemseyen başka bir firma olsa onu da tercih eder miyim? Maalesef...” (Katılımcı No:16, Kadın, T.C.)

“Son yedi sekiz yıldır aynı havayolunu kullanıyorum...Yıllar geçse de Anadolu Jet kullanır mıyım? Neden olmasın. İhtiyacım karşılanırken vaktinde istediğim yerde olmamı sağlayan bir işletme elbette tercihim olur...Güzergâh uydugu sürece ve koşulları değişmedikçe önceliklidir...”(Katılımcı No:18, Erkek, T.C.)

“İlk seyahatimi 2008 yılında yapmıştım. O zamandan beri %90 THY’yi tercih ediyorum. Bazen çok eski yıllarda farklı firma tercih ettiğim oldu fakat memnun kalmadığım için sonraki süreçte tercihlerim hep THY oldu. Gelecekte de THY kullanacağıma eminim... İnanılmaz bir fiyat artışı olmadığı sürece her zaman tercih ve tavsiye ederim. Kalite eksikliğini zaten beklemiyorum ama olsa da hoş görebilirim...”(Katılımcı No:22, Erkek, T.C.)

Güven, hizmet satın alan havayolu işletmesi müşterilerinin marka sadakatini geliştirmesinin bir öncülüdür. Konuya ilişkin destekleyici alıntıya aşağıda yer verilmektedir.

“Öncelikli tercihimiz her zaman Azerbaycan havayolu işletmeleri, güven duyduğum için...Tavsiye ederim, 30 yıldır Azerbaycan işletmelerinden hizmet alıyorum. Koşullar uygun olduğunca da devam ederim...”(Katılımcı No:02, Erkek, Azerbaycan & T.C.)

Müşteri ilişkileri hem marka deneyimi belirleyicilerinden biri hem de havayolu işletmesi müşterilerinin marka sadakatini geliştirmesinin bir öncülüdür. Konuya ilişkin destekleyici alıntılar aşağıda yer almaktadır.

“...yıllardır kullanıyorum ve ekonomik durumum için verdiği sürece de her zaman ilk tercihim olacaktır... Herkes iyi olandan hizmet satın almayı hak eder... herhangi bir sorun karşısında oldukça profesyonel ve insancıl bir şekilde müşteri hizmetleriyle sorun çözülüyor...THY kesinlikle müşteri odaklı bir firma. Beklentileri tam olarak kestimiş ve eksiksiz karşılamakta... Ayrıca müşteri deneyimine de önem veriyor. Zira yolculuktan sonra dahi arıyorlar, görüş ve fikirlerimize başvuruyorlar...” (Katılımcı No:20, Kadın, T.C.)

“Bir keresinde Azal la uçuş yaptığım zaman bagajım kırıldı ve bana bir numara verdiler ama ben o numaraya ulaşamadım... Müşteri hizmetleri ilgilenmedi, benim problemimi çözmediler bende firmayı değiştirdim...Sorduklarında birilerine yaşadığım üzücü olayı anlatıyorum ki onlarda yaşamamış... 15 ve 7 senedir ki BUTA ve THY havayollarından hizmet satın almaktayım...Tavsiyede bulunmuyorum sorulara ama olumlu olumsuz yönleriyle bilgilendiriyorum...”(Katılımcı No:06, Erkek, Azerbaycan)

“...10-15 yıldır AZAL havayollarını kullanıyorum. Daba da uzun süre kullanırım. Bir defaya mahsus olumsuzluk yaşadım ama bu benim tercihimizi değiştirmez...Müşteriyle daha ilgili, öyle bilet satın aldım bitmez...sorunlarını hemen çözen, sonrasında da ilgilenen ara sıra promosyonlar ya da indirimler sunan bir havayolu olursa ama belki...”(Katılımcı No:15, Kadın, Azerbaycan)

Elde edilen bulgulara göre; marka deneyiminin önemli belirleyicilerinden fiyatlandırma politikası havayolu işletmesi müşterilerinde marka sadakatini geliştirme noktasında bir rol oynamamaktadır. Hem fiyatlandırma politikasını dikkate alan hem de sadakat geliştirmiş olan yalnızca bir katılımcı (Katılımcı No:05) bulunmaktadır. Onun da aynı işletmeyi tercih etme nedeni, büyük olasılıkla çok sayıda firma hakkında bilgi sahibi olmaması, deneyimlememesi ve mukayese edememesidir. Ayrıca, alışkanlıklarını sürdürme eğilimi gösterdiği de söylenebilir. Öteki taraftan, havayolu işletmesinin müşteriye sunduğu fiyat onu memnun etmediği takdirde tercihi değişebilmekte ve daha uygun ya da düşük fiyat sunan bir başka firmaya geçebilmektedir. Dolayısıyla, müşterilerin büyük ölçüde mevcut işletmeye yönelik bir bağlılık duymadığı ya da satın alma alışkanlıklarını sürekli kılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, marka deneyimi belirleyicilerinden fiyatlandırma politikasının marka sadakatini bir öncülü olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin destekleyici alıntılar ise aşağıda yer almaktadır.

“...benim için önemli olan gideceğim yere gidebilmemdir hem de ekonomik...Yaklaşık 10 yıldır sürekli Pegasus ile uçuyorum, alıştım. Yıllar geçse de aynı işletmeden bilet almaya devam ederim... çok az sayıda firma hakkında bilgim var zaten başkasını kullanmadım ancak ortalamanın çok üstünde beklentimi karşılıyor, hiçbir zaman pişmanlık da duymadım...” (Katılımcı No:05, Kadın, T.C.)

“... fiyatına bakıyorum, eğer fiyat artarsa BUTA havayolunu tercih etmem... Arkadaşlarıma düşük fiyatlı diye tavsiye ediyorum bazen ama ikna etmiyorum... 5 yıldır bu hava yollarından hizmet satın almaktayım, yıllar geçse de aynı işletmeden hizmet satın almayı vaat edemem çünkü maddi durumum iyileşirse ve THY, AZAL veya diğer havayollarının Azerbaycan’a uçuşları olursa onları da tercih edebilirim...”(Katılımcı No:07, Erkek, Azerbaycan)

“Gelecekte de her zaman aynı havayolunu tercih eder miyim bilmiyorum, hangisi daha ucuzsa ona üstünlük tanırım...Beklentilerimi karşılıyor, bir de olumsuzluk yaşamadığım için başkalarına da tavsiyede bulunurum...”(Katılımcı No:12, Kadın, Azerbaycan)

“...bu havayolunun düşük fiyatlı olması tercihim ancak hep onun öncelikli tercihim olacağı anlamına gelmez bu durum...Sürekli olarak arz eden bir hizmet ihtiyacım da bulunmadığından belirli bir zaman aralığı olarak şu kadar süre daha kullanırım veya kullanmam diyemiyorum... Fiyat aralığına istinaden tercihim değişmekte olup aynı işletmeden her zaman hizmet satın alma gibi bir vaadim de bulunmamakta...” (Katılımcı No:13, Kadın, T.C.)

“...internetten uygun fiyatlı bilet denkle geldiğinde bu firmadan alıyorum...fiyatı artarsa bu havayolundan bilet satın almam ya da daha uygun fiyatlı bir seçenek olursa değiştirebilirim...” (Katılımcı No:14, Erkek, T.C.)

“...seyahatime göre diğer firmalarda da uygun gün ve saat olursa, tabii en önemlisi daha uygun fiyatlı olursa tercihim değişecektir... Zaten havayolu firması tam anlamıyla mükemmel şartlara sahip değil, bunun yanında bazı koşullarda da olumsuzluklar söz konusu olursa hizmet satın almayı sürdüremem...” (Katılımcı No:17, Kadın, T.C.)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Marka sadakati günümüz rekabet koşullarında bilhassa hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için büyük önem taşımaktadır. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren önemli aktörlerden biri olan havayolu işletmeleri adına rekabetin yoğun yaşandığı alanlarda farklılaşmak, varlığını ve devamlılığını sürdürülebilir kılmak, rekabet edebilmek değil rekabet üstünlüğünü elde tutmak ancak her koşulda tercih edilebilir bir marka olmayı gerektirmektedir. Bir marka olan havayolu işletmesi müşterilerinin satın aldığı hizmetten memnuniyet duyması, onu tekrar satın alma ve başkalarına tavsiye etme/kullandırma arzusu esasında sadakatin ya da bağlılığın temel unsurlarıdır. Yani, bu durum bir anlamda havayolu işletmesi müşterilerinin bir markayı deneyimlemesi ve satın alma alışkanlıklarındaki sürekliliği koruması ya da sadakat geliştirmesi anlamına gelmektedir. Araştırma kapsamında marka deneyimi marka sadakatinin bir öncülü olabilir mi? sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan-Türkiye uçuşlarını gerçekleştiren 22 havayolu işletmesi müşterisinin marka sadakatini ölçebilmek için öncelikle onların marka deneyimindeki belirleyicilerin neler olduğu tespit edilmiş, ardından bu belirleyicilerden hangilerinin marka sadakatine öncüllük ettiği ya da etmediği ortaya koyulmuştur. Müşterilerin marka deneyimindeki belirleyiciler; hizmet kalitesi, fiyatlandırma politikası, dakiklik, müşteri ilişkileri ve güven olmak üzere beş tema altında toplanmaktadır.

Bununla birlikte, Azerbaycan uyruklu müşteriler çoğunlukla hizmet kalitesi üzerinde dururken, T.C. uyruklu müşterilerin fiyatlandırma politikası üzerinde durduğu görülmektedir. Ayrıca, dakikliği önemseyen kitlenin tamamının T. C. uyruklu müşterilerden oluşması dikkat çekicidir. Yine müşteri ilişkilerini önemseyen kesimin çoğunlukla kadın, dakikliği önemseyen kesimin ağırlıklı erkek olması cinsiyet temelli bir farklılaşma olabileceğini de ortaya koymaktadır. Dahası, en yüksekten en düşüğe doğru hizmet kalitesi, dakiklik, güven, müşteri ilişkileri ve fiyatlandırma politikası olmak üzere beş temadan hangisi ya da hangilerinin marka sadakatinin öncülleri arasında yer aldığı incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; havayolu işletmesi müşterileri için hizmet kalitesi, dakiklik ve güven marka sadakatinin önemli öncüllerindedir. Yani, hizmet kalitesi iyi olan, güven duyulan ve tam zamanında etkin performansla hizmet sunan havayolu işletmesi müşterileri satın aldıkları hizmetten yüksek ölçüde memnuniyet duymakta, aynı hizmeti tekrar tekrar satın alabileceklerini – bir sadakat geliştirdiklerini- beyan etmektedirler. Müşteri ilişkilerini önemseyen bir kesimin varlığı söz konusu olsa da onun da marka sadakatinin öncülü noktasında getireceği açıklama yetersizdir.

Bulgular, katılımcıların müşteri ilişkilerine önem verdiği kadar marka sadakati geliştirmediklerini göstermektedir. Yani sıra, işletmenin fiyatlandırma politikası ise müşterilerin marka sadakatinin bir öncülü olarak görülmemektedir. Hatta, sadece fiyat hassasiyeti bulunan müşterilerin alternatif söz konusu olduğunda, havayolu işletmesi fiyatı arttırdığında ya da daha düşük fiyatlı bilet bulduğunda tereddütsüz ona geçiş yapacağını beyan etmesi bir bağlılık duymadığının bir diğer ifadeyle marka sadakati geliştirmediklerinin açık bir kanıtıdır. Marka deneyimindeki belirleyiciler arasında ikinci sırada yer alan fiyatlandırma politikası nihayetinde marka sadakatinin bir öncülü değildir. Müşteri ilişkileri de aslında marka sadakatinin güçlü bir öncülü değildir. İşletmelerin marka sadakati geliştirme noktasında, hizmet kalitesi, dakiklik ve güven inşası üzerinde durması daha yerinde ve etkili olacaktır. Gelecek araştırmalar açısından, bu bulguların yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Havacılık Sektöründe Marka Deneyimi Sadakatini Bir Öncülü Olabilir Mi?” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayına değerlendirme için

gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulu'nun 25.08.2023 tarih ve 2023/236 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Baker, D. (2014). Low-Cost Airlines Management Model and Customer Satisfaction. *International Journal of Economics, Commerce, and Management*, 2(9), 1-17.
- Baumeister, S., Nyrhinen, J., Kempainen, T. ve Wilska, T. A. (2022). Does Airlines' Eco-Friendliness Matter? Customer Satisfaction Towards an Environmentally Responsible Airline. *Transport Policy*, 128, 89-97.
- Bayhan, Ö. Ü. M. ve Ertuğrul, Y. (2018). Havayolu Yolcu Taşımacılığında Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Management and Social Sciences*, 90-99.
- Beckman, E., Kumar, A. ve Kim, Y. K. (2013). The Impact Of Brand Experience on Downtown Success. *Journal of Travel Research*, 52(5), 646-658.
- Bilgin, Y. (2017). Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatinin Ağızdan Ağıza Pazarlamaya Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 33-62.
- Çatı, K. ve Koçoğlu, C. M. (2008). Müşteri sadakati ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19.
- Çavuşoğlu, S. ve Demirağ, B. (2021). Müşteri Deneyimi, Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hazır Giyim Sektöründe Bir Araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 316-336.
- Çelikkol, Ş. ve Bakır, A. (2022). Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörler ve Müşteri Memnuniyetinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi: Bir Vakıf Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencileri Üzerinde Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(1), 127-148.
- Çetintürk, İ. (2017). Müşteri Değeri, Müşteri Tatmini ve Marka Sadakati: Üniversite Sosyal Tesisleri Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 93-109.
- David Mc A, B. (2013). Service Quality and Customer Satisfaction in The Airline Industry: A Comparison Between Legacy Airlines and Low-Cost Airlines. *American Journal of Tourism Research*, 2(1), 67-77.
- Deniz, E. (2020). Kişisel Değerler, Marka Deneyimi ve Marka Değeri Arasındaki İlişkiler: Türkiye'de Popüler Bir E-Ticaret Markasına Yönelik Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 174-201.
- Dörtüol, İ. T. (2010). Beyaz Eşya Sektöründe Marka, Kalite ve Fiyat Değişkenlerinin Farklı Gelir Gruplarındaki Ailelerin Satın Alım Kararları Üzerindeki Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 123-138.
- Durmaz, V. (1997). Havacılık Sektöründe Havayolu Hizmetlerinin Pazarlamasında Kalite ve Bir Uygulama, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 37.
- Dworkin, S. L. (2012). Sample Size Policy for Qualitative Studies Using in-depth Interviews. *Archives of Sexual Behavior*, 41, 1319-1320.
- Esu, B. B. ve Anyadighibe, J. A. (2014). Social Media Micromarketing and Customers' Satisfaction of Domestic Airlines in Nigeria. *American Journal of Tourism Research*, 3(1), 9-21.
- Hatipoğlu, S. ve Işık, E. S. (2015). Havayolu ulaşımında hizmet kalitesinin ölçülmesi: İç hatlarda bir Uygulama. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 293-312.
- Hussain, R., Al Nasser, A. ve Hussain, Y. K. (2015). Service Quality and Customer Satisfaction of A UAE-Based Airline: An Empirical Investigation. *Journal of Air Transport Management*, 42, 167-175.
- İbiş, S., Batman, O. ve Saruşık, M. (2014). Sık Uçan Yolcu Programlarının Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi: THY Miles&Smiles Uygulaması ve Kullanıcıları Örneği, 12. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*.
- İşler, D. B., Yarangümelioğlu, D. ve Gümlü, E. (2014). Online Tüketici Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Durum Değerlendirmesi: Isparta İlinde Bir Uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3).
- Kara, G. ve Kimzan, H. S. (2016). Marka Deneyimi ve Tekrar Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkide Müşteri Tatmininin Rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 73-90.
- Karaman, F. (2021). Fiyat, Bağlılık ve Tatmin İlişkisi Modeli: Türk Hava Kurumu Üniversitesi Havacılık Yönetimi Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Havacılık ve Uçay Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 78-95.
- Kazançoğlu, İ. (2011). Havayolu Firmalarında Müşteri Sadakatini Yaratılmasında Kurum İmajının ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 11(21), 130-158.
- Kılıç, S. ve Karaosmanoğlu, E. (2019). Self-Servis Teknolojilerinin Marka Deneyimine ve Müşteri Memnuniyetine Etkileri. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (31), 277-296.

- Koçoğlu, C. M. (2016). Risk Algısının Yeniden Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Havayolu Sektöründe Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 246-263.
- Korkmaz, H., Gırıtıoğlu, I. ve Avcıkurt, C. (2015). Havayolları İç Hatlarda Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Tekrar Satın Alma Davranışına Etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 248-265.
- Küçük Çırpın, B. ve Kurt, D. (2016). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesi Ölçümü. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 83-98.
- Küçükoğlu, M. T. ve Pınar, R. İ. (2015). Effect Of CRM's Critical Success Factors on Company Performance. *Management Studies*, 3(1-2), 41-49.
- Nart, S. (2006). Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Değerlendirme Sürecine Yansımaları ve Sadakat Üzerindeki Etkisi: Havayolu Endüstrisinden Bulgular. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 185-216.
- Okumuş, A. ve Hilal, A. (2007). Hizmet Kalitesi Algılamasının Havayolu Yolcularının Genel Memnuniyet Düzeylerine Olan Etkisinin İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 36(2), 7-29.
- Oliver, R. L. ve Swan, J. E. (1989). Consumer Perceptions of Interpersonal Equity and Satisfaction in Transactions: A Field Survey Approach. *Journal of Marketing*, 53(2), 21-35.
- Öymen, G. ve Öztel, T. (2019). Duygusal Pazarlamada Slogan Kullanımının Önemi: Pandora Reklamları Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 31-53.
- Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005). Konaklama İşletmelerinde Sunulan Hizmet Kalitesinin Artırılmasında İşören Eğitiminin Yeri ve Önemi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 121-140.
- Parasuraman, A., Berry, L. L. ve Zeithaml, V. A. (1991). Understanding Customer Expectations of Service. MIT Sloan Management Review.
- Pathak, V., Jena, B. ve Kalra, S. (2013). Qualitative Research, *Perspectives in Clinical Research*, 4(3), 192.
- Ringle, C. M., Sarstedt, M. ve Zimmermann, L. (2011). Customer Satisfaction With Commercial Airlines: The Role of Perceived Safety and Purpose of Travel. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(4), 459-472.
- Sağlam, M. ve İbrahim, A. (2019). Ürün Yerleştirmeye Yönelik Tutumun Marka Farkındalığı Üzerindeki Etkisinde Marka Deneyiminin Aracı Rolünün İncelenmesi: Fi Dizisi Örneği. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (57), 125-154.
- Schmitt, B. (1999). Experiential Marketing. *Journal of Marketing Management*, 15(1-3), 53-67.
- Sekmen, B. ve Arslan, F. M. (2021). Marka Deneyiminin Marka İmajı ve Marka Sadakatine Etkisi: Marka İmajının Aracılık Rolü. *Öneri Dergisi*, 16(55), 221-249.
- Semercioğlu, H. ve Abay, ř. (2021). Pandemi'de Havayolu Taşımacılığı: Alınan Önlemlerin ve Tüketici Güveninin Marka Sadakatine Etkisi, 25. *Pazarlama Kongresi*, 30 Haziran-2 Temmuz 2021, Ankara.
- Snyder, D. J. ve Tai, P. A. (2014). Customer satisfaction at low cost airlines: A Case Study of Jetstar Pacific Airlines (JPA). *In The Clute Institute International Academic Conference*, 254-265.
- Sökmen, A. ve Baş, M. (2019). Elektronik Müşteri İlişkileri Uygulamalarının Algılanan İlişki Kalitesi ve Müşteri Sadakatine Üzerine Etkisi: Havayolu Sektöründe Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 641-652.
- şenyurt, Ö. (2021). Havayolu Sektöründe Müşteri Deneyimi ve Müşteri Odaklı Marka Değerinin Marka Sadakatine Etkisinde Marka Güvenin Düzenleyici Rolü. *Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara.
- Talebi, N. ve Yıldırım, A. E. (2017). Türkiye'de Sivil Havacılık Sektöründe Müşteri İlişkileri Yönetimi: Turkish Ground Services Ař Örneği. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (46), 85-96.
- Topal, B., şahin, H. ve Topal, B. (2019). Havayolu ile Yolcu Taşımacılığında Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İstanbul Hava Limanları Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 119-128.
- Uludağ, G., Faiz, E. ve Çatı, K. (2018). Akıllı Telefon Pazarında Marka İmajının Müşteri Sadakatine Üzerindeki Etkisinde Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 575-599.
- Uygur, S. M. ve Doğan, S. (2013). Deneyimsel Pazarlamanın Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Restoranlar Üzerine Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37).
- Wong, A. T. T. ve Ho, M. W. M. (2019). Service Quality and Customer Satisfaction on Budget Airlines: Kano Model Approach. *Journal of Economics, Management and Trade*, 24(5), 1-16.
- Yangınlar, G. ve Tuna, F. (2020). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaj, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatine Üzerindeki Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 173-187.
- Yaylılı, M. ve Dilek, Ö. (2015). Erzurum'da Yolcuların Havayolu Ulaşım Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Tespiti. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 1-21.
- Yazgan, A. E. ve Yiğit, S. (2013). Türk Sivil Havacılık Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 421-445.
- Yıldırım, ř. ve şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldız, O. ve Erdil, S. (2013). Türkiye Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılmalı Ölçülmesi. *Öneri Dergisi*, 10(39), 89-100.
- Yıldız, S. ve Tehci, A. (2014). Ağızdan Ağıza İletişimde Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakatine İle Mağaza İmajı Boyutları: Ordu İlinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 441-460.
- Zahraee, S. M., Shiwakoti, N., Jiang, H., Qi, Z., He, Y., Guo, T. ve Li, Y. (2022). A Study on Airlines' Responses and Customer Satisfaction During The COVID-19 Pandemic. *International Journal of Transportation Science and Technology*, 12(4), 1017-1037.

- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1988), "Communication and Control Processes in the Delivery of Service Quality". *Journal of Marketing*, 52(2), 35-48.
- Zeren, D. (2014). Duygusal Bağ: Türkiye Olgun Tüketici Pazarı Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 269-284.

EXTENDED ABSTRACT

The acceleration of global trade also increases the intensity of competitive market conditions. Accordingly, organizations must be unique by engaging in certain activities to survive and maintain their existence. For this reason, it becomes inevitable that the experience that organizations provide customers based on sustainable success or performance is associated with the loyalty developed. However, a production-oriented marketing strategy was mentioned before the concept of globalization was born. However, in recent years, some elements have surpassed the product and can mean competitive power with some advantages it has. In addition, the concept of branding, which was identified only with the product in the past years but has now surpassed the product in many sectors and markets, is valuable in terms of its contribution to both its owners and the economy of the country in which it is established (Oliver and Swan, 1989). The aviation sector is at the center of the changing competitive conditions due to globalization and the advantages and value in question (Baumeister et al., 2022). According to Sökmen and Baş (2019), on behalf of airline companies that are referred to as a brand in the aviation industry, experience with the brand can be a determinant of loyalty to the brand in question businesses can create value based on the quality of the service they offer, punctuality, trust, customer relations effectiveness, and pricing policy. Brand experience includes feelings, thoughts, and impressions about the service an airline provides to customers. This experience reflects all interactions customers have with airline companies, their travel experience, and their perception of the airline brand experience in the aviation industry. It significantly affects customer satisfaction, loyalty, and brand reputation. A good brand experience can increase customer satisfaction, and thanks to the positive experiences gained during or during the journey, customers' loyalty to the airline company and the likelihood of being preferred again may increase (Schmitt, 1999). In light of this information, it is essential to create a successful brand experience in the aviation industry, value customers, pay attention to their needs, and leave memories that will evoke positive emotions (Wong and Ho, 2019). This type of experience can help the airline stand out from the competition by strengthening customer loyalty or retaining its competitive power and making its success sustainable. The importance of this research was to determine whether brand experience is an antecedent of brand loyalty, and it is believed that it will fill a gap in the literature as it is the first research conducted through a qualitative method. Therefore, it is thought that the comprehensive findings obtained from the interviews may be useful and guiding for both the sector and other future studies. Within the scope of the research, face-to-face interviews were held with customers who used the airline during their Azerbaijan-Turkey trips. One of the reasons why it is preferred by customers traveling between Azerbaijan and Turkey is that the number of airlines operating between the two routes is low. In this way, it can be easily determined whether customers tend to make choices out of obligation or loyalty. The authors obtained research data through semi-structured questionnaires that asked participants using airlines in Azerbaijan and Turkey during these interviews. Semi-structured questions were created within the framework of the literature review. Semi-structured questionnaires offer the opportunity to ask planned questions to participants to ask different questions during the interview that are not planned according to the flow of the interview but are related to the subject. In this way, it is stated that in-depth and versatile data on the subject can be collected (Dworkin, 2012). During the research, the authors interviewed 22 participants between August and September 2023. The obtained data was analyzed through the NVIVO package program, and the thematic review model was used. Within the scope of the research, can brand experience be an antecedent of brand loyalty? The answer to the question is sought. In this context, to measure the brand loyalty of 22 airline customers operating Azerbaijan-Turkey flights, the determinants of their brand experience were determined, and then it was revealed which of these determinants led to brand loyalty. Determinants of customers' brand experience; It is grouped under five themes: service quality, pricing policy, punctuality, customer relations, and trust. However, while Azerbaijani customers mostly focus on service quality, T.R. It seems that national customers focus on pricing policy. Additionally, it is noteworthy that the entire population that cares about punctuality consists of customers of Turkish nationality. Again, the fact that those who care about customer relations are mostly women and those who care about punctuality are mostly men reveals that there may be a gender-based differentiation. Moreover, it was examined which of the five themes, from highest to lowest, service quality, punctuality, trust, customer relations, and pricing policy, are among the antecedents of brand loyalty. According to the findings; for

airline customers, service quality, punctuality, and trust are important precursors of brand loyalty. In other words, airline customers who have good service quality, are reliable, and provide timely service with effective performance are highly satisfied with the service they purchase and declare that they can buy the same service again - they have developed loyalty. Although there is a segment of society that cares about customer relations, its explanation on the premise of brand loyalty is insufficient. The findings show that participants do not develop brand loyalty as much as they care about customer relations. In addition, the company's pricing policy is not seen as a precursor to customers' brand loyalty. The fact that only price-sensitive customers declare that they will switch to an alternative without hesitation if the airline increases the price or finds a lower-priced ticket, is clear evidence that they do not feel any commitment, in other words, they do not develop brand loyalty. Pricing policy, which ranks second among the determinants of brand experience, is ultimately not an antecedent of brand loyalty. Customer relationships are not a strong antecedent of brand loyalty. It would be more appropriate and effective for businesses to focus on service quality, punctuality, and trust-building to develop brand loyalty. It is thought that these findings may be guiding for future research.

Mavi Ekonomi Bağlamında Kruvaziyer Turizme Sağlanan Vergisel Teşvikler

Kübra AYDINLI¹, Serhat ATMACA² ve Seyfi YILDIZ³

Öz

Birleşmiş milletler öncülüğünde sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında sıkça dile getirilen mavi ekonomi Deniz ve okyanusların sürdürülebilirliğini göz önüne alarak, bu alanda geręekleřen deniz ticareti, deniz turizmi ve su ürünleri avcılığı gibi alanlarda devamlılığın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda deniz ve okyanus üzerinde geręekleřtirilen, son zamanlarda ülkemizde ilgi gören önemli bir deniz ticareti olan kruvaziyer turizm ülke ekonomileri için önemli bir turizm geliri haline gelmeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında önemli bir yeri olan mavi ekonomi kavramı, kapsamı ve bu ekonomi ile ilgili yapılan toplantıları incelemek. Ayrıca ülke ekonomileri için gözde bir turizm geliri oluşturan kruvaziyer deniz turizminin tanımı yapılarak ülkemizde bu alanda yapılan vergisel teşviklere değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mavi Ekonomi, Kruvaziyer Turizm, Sürdürülebilir Kalkınma

Tax Incentives for Cruise Tourism in the Context of Blue Economy

Abstract

United Nations aims to ensure continuity in areas such as sea trade, sea tourism, and aquaculture, taking into account the sustainability of the seas and oceans. In this context, cruise tourism is an important sea trade realized the sea and the ocean, which has recently attracted attention in our country and has started to become an import and tourism income for the economies of countries. This study aims to examine the concept of the blue economy, which has an essential place among sustainable development goals, its scope, and the meetings held on this economy. In addition, the definition of cruise tourism, which constitutes a favorite tourism income for the economies, and the tax incentives in this field in our country are mentioned.

Key Words: Blue Economy, Cruise Tourism, Sustainable Development

Atıf İçin / Please Cite As:

Aydınlı, K., Atmaca, S. ve Yıldız, S. (2024). Mavi ekonomi bağlamında kruvaziyer turizme sağlanan vergisel teşvikler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1444-1454. doi:10.33206/mjss.1450977

Geliş Tarihi / Received Date: 11.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.05.2024

¹ Doktora öğrencisi - Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, kbraaydnli5@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6535-3857

² Dr. Öğretim Üyesi - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Muhasebe Programı, serhat.atmaca@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0003-0860-010X

³ Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, seyfiyildiz@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-2382-4454

Giriş

Mavi ekonomi, denizlerdeki doğal kaynakların, doğal yaşamın devamlılığını sağlamak ve gelecek kuşaklara aktarılmasına aracı olarak bu alanda yapılan tüm iş faaliyetlerinin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmak için katkı sağlayan bir kavramdır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya gereği bu ekonomi son derece önemlidir. Üç tarafımızın denizle çevrili olması ve tüm kıtaların keşişim yeri olması mavi ekonomi bağlamında yapılan tüm hamlelerin ülke ekonomisine katkısını artırabilecek potansiyelinin olmasını gözler önüne sermektedir. Bu potansiyeli etkin kullanmak için hamleler yapan ülkemiz, balıkçılık, atık su arıtma, su kirliliğini önleme, deniz ticareti ve deniz turizmi gibi deniz üzerinde gerçekteşen faaliyetlere deniz ekosistemini bozmadan ekonomik hamleler yapmaktadır.

Tüm dünya için tehdit oluşturan deniz ve okyanus ekosistemlerinin tahribatını önlemek ve sürdürülebilir bir yaşam için birleşişmiş milletler, yüksek denetim kurumları ve kalkınma zirveleri toplantıları uluslararası düzeyde yapılarak bu sorunun çözümleri için kollektif çözümler aranmaktadır. Bu toplantı zirvelerinde alınan kararlar genellikle ülkelerin kalkınma hedefleri için önemli bir araç olmaktadır.

Mavi ekonomi ifade edildiği gibi deniz ve okyanus üzerinde gerçekteştirilen tüm iş faaliyetlerinin sağlıklı işlemesini amaç edinen bir ekonomidir. Son on yılda turizm alanında yeni gelişmelerin içerisinde varlığını gösteren, kruvaziyer gemi turizm ülkemiz için yeni alanlar ve iş imkanları oluşturmaktadır.

Bu çalışmada mavi ekonomi kavramının detaylı açıklaması yapılmış ve bu ekonomi ile ilgili yapılan uluslararası toplantılar da alınan kararlar incelenmiştir. Ayrıca kruvaziyer turizmin tanımı yapılarak ülkemizde mavi ekonomi kapsamında yapılan bu turizme sağlanan vergisel teşvikler incelenmiştir.

Mavi Ekonomi Kavramı

Küreselleşmenin hızla yaygınlaşması, teknolojinin hızla ilerlemesi ve hızlı nüfus artışları gibi nedenlerden dolayı gerçekteşen dönüşümler var olan doğal dengenin bozulmasına neden olmuştur. Doğal kaynakların bilinçsizce kullanılması, üretim ve tüketimde aşırıya gidilmesi beraberinde çevre sorunlarını da getirmiştir. Hem ulusal hemde uluslararası düzende sıkça rastlanan bilinçsiz doğal kaynak tüketimi ülkeleri sürdürülebilir kalkınmayı gerçekteştirmek için yeni politikalar düzenlemeye mecbur bırakmıştır. Ülkeler sürdürülebilir kalkınma amaçlarını gerçekteştirmek için sosyal kültürel ve çevresel boyutları da içeren durumları aynı anda gerçekteştirmelidir ki uluslararası camia da varlığını sürdürebilsin (Türkmen ve Kılıç, 2020, 2539).

Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma kavramına bakacak olursak, üzerinde yoğunlaşmış net bir tanımın olmamasının yanında farklı kuruluşlar tarafından kendi görüşleri doğrultusunda tanımlamaları mevcuttur (Gönel,2016,1). İlk olarak brundtland raporunda (1987) bu kavram kullanılmaya başlamıştır. Bu çerçevede, çevreye uyumlanma olarak tanımlamaları yapılmaya başlanılmıştır. Var olan ihtiyaçlarımızı gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da gözeterek kullanma olarak tanımlaması yapılmıştır bu kavramın (UNDP, 2016,5).

Birleşişmiş milletler kalkınma konferansında yeni bir kavram olarak karşımıza çıkan sürdürülebilir kalkınmayı kavram olarak açıkladık. Kapsamına bakılacak olursa yenilebilir enerji kaynaklarının yeşil döngünün çevreye kattığı sağlıklı, bilinçli tüketimin var olması gerektiğini ifade eden ve bu doğrultudaki politikaları destekleyen yönetsel süreçtir. Kıt kaynakların bilinçli tüketimini öngören yeşil ekonomi, beyaz ekonomi ve mavi ekonomi gibi kavramlarla destekleyen ve bu alanlarda doğal yaşamda var olan düzeni koruyabilmek amaçlanmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra hızlı ve bilinçsiz bir şekilde gerçekteşen ve devam etmekte olan üretimler sonucunda ortaya çıkan iklim krizleri ve beraberinde gelen doğal yaşamın tahribatları sürdürülebilirlik açısından risk unsuru oluşturmuştur. Bu yüzden ortaya çıkan düzensizliğin giderilmesi için ülkeler hem bireysel hemde uluslararası önlemler almaya mecbur kalmıştır (Çoban ve Ölmez, 2016,158-159).

Sürdürülebilirliği sağlamak için yeni ekonomi kavramları ortaya çıkmıştır. Doğası yeşili korumak için yeşil ekonomi buzulları aşırı ısınmayı korumak için beyaz ekonomi ve deniz okyanus ve suları korumak için de mavi ekonomi kavramları ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar neticesinde doğal düzeni koruyacak önlemleri daha kolay ve düzenli bir şekilde gerçekteştirmek sağlanmaktadır. Bu bağlamda mavi ekonomi kavramını çeşişitli kaynaklardan yararlanarak açıklamaya çalışacağız.

Mavi ekonomi hayatımıza yeni giren bir kavramdır. 2010 yılında Belçikalı bir ekonomist tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Bu kavram okyanus ve deniz kaynaklarının kullanımı neticesinde okyanus ve

deniz ekosistemin doğaya zarar vermeden istihdam gerçekleştirmek bu alanlarda sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak olarak ifade edilmektedir (Lee, Nohb, ve khimb, 2020, 1).

Bu ekonomide, gıda güvenliği ve kalitesini desteklemeye ek olarak ekonomik büyümenin de gerçekleşmesi için yüksek potansiyeli olduğu açıkça bilinmektedir (Sharma ve Sharma, 2020, 718).

Mavi ekonomi ekonomik büyümenin gerçekleşmesi deniz yolu kullanılarak gerçekleştirilen işlerin ve bu işlerden geçimini sağlayan kişilerin haklarını koruyarak denizler de ve okyanuslarda sürdürülebilir istihdamı ileriye kuşaklara da aktarmayı hedefleyen bir kavramdır. Mavi ekonomi 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında yer almaktadır. Amacı ise okyanus ve denizlerdeki kaynakların sürdürülebilirliğini gerçekleştirmektir. Deniz ve okyanuslarda gerçekleşen aşırı avlanma bilinçsiz gerçekleştirilen deniz ticareti, deniz turizmi gibi iş kollarının denetimini ve kontrolünü sağlamak öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2021, 907).

OECD (2018)'in tanımına göre ise ekosistemin korunması ve ekonomik kalkınmada süreklilik kazandırmayı amaçlayan bir kalkınma aracıdır. Bu tanım çerçevesinde okyanusların mekânsal planlamasının yapılması ve deniz ve okyanuslarda kalkınmanın gerçekleştirilmesi, petrol doğalgaz, derin deniz madenciliği, enerji üretimi deniz turizmi alanlarında ekonomik büyümeyi amaç edinen bir ekonomi politikasıdır (OECD, 2018, 10).

Temelinde okyanus ve denizlerde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini ve bu doğrultuda ekonomiye kattıkları değerin daha ileriye taşınarak devamlılığını sağlayan ve buradaki kaynakların korunmasını amaç edinen bir yönü de vardır. İklim değişikliği ile birlikte kutuplarda başlayan erime sonucunda okyanus ve denizler tehdit altında kalmıştır. Bu değişimler sonucunda okyanus ile ilgili tüm sektörler etkilenmeye başlamıştır. Bu etkilenme sonucunda ortaya çıkan istihdam azalmaları ve deniz ekosisteminin bozulmaya başlaması gibi durumların önüne geçebilmek için ülkelerin geliştirdikleri politikalar ve düzenlemeler mavi ekonomi olarak ifade edilmektedir (World bank, 2017, 3).

Birleşmiş milletlerin 2014 yılında yayınladığı raporda, Mavi ekonomi Deniz/Okyanus ekonomisi olarak da geçmektedir. Bu kavram ülke sınırları içesini değil dünya okyanusu ve dünya denizini de içerisine almaktadır. Yani bir başka deyişle sınırların gözetilmeyerek hem ulusal hemde ulusüstü düzlemde sürdürülebilirliği gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda genel bir tanım yapacak olursak, toplumsal refahı arttırarak toplumsal eşitliği sağlamaya çalışan bunun yanında da çevresel düzenin korunmasını da amaç edinen ekolojik düzeni koruyan bir okyanus ekonomisidir (UNDP, 2016, 2).

Mavi Ekonomi Kapsamı

Temelde okyanuslarla ilgili sektörlerin faaliyetleri doğrultusunda ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaç gerçekleştirirken ortaya çıkabilecek ekolojik bozulmanın da önüne geçmek ve çevresel devamlılığın sağlanması da amaçlanmaktadır. Okyanus kaynaklarının sınırlı olması bilinçsiz hareketlerin ve iklim değişikliğinin neden olduğu zararlı tahribat neticesinde okyanus sağlığının büyük ölçüde azaldığı bilimsel araştırmalarda ifade edilmektedir. Bu azalma toplumsal refahı da ciddi bir şekilde etkilemektedir. Bu etkinin beraberinde hızlı bir şekilde gerçekleşen hızlı nüfus artışı da bu etkilerin sürekli artabileceği anlamına gelmektedir. Bu çerçevede mavi ekonomi; Balıkçılık, Deniz taşımacılığı, Deniz turizmi, Su ürünleri yetiştiriciliği, Yenilenebilir enerji, Derin deniz madenciliği, Geleneksel balıkçılık gibi biyoteknolojik iş alanları ortaya çıkan faaliyetler dahilinde çeşitliliği olan fonksiyonlara sahiptir. Bu alanların korunmaması okyanus ekosistemleri tarafında gerçekleştirilen hizmetler neticesinde ortaya çıkan karbon salınımı, kıyıların tahrip edilmesi, atık sorunlarının artması gibi olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu olumsuz koşulların en aza indirilmesi konusunda ekonomik ve insan faaliyetlerine de önemli derecede katkı sunan geniş bir alanı kapsamaktadır (World Bank, 2017, 1).

Okyanuslardaki mavi karbon yutağı iklim değişikliğinin azaltılması konusunda yapılan işlemlere yardımcı bir unsur oluşturmaktadır. Sürdürülebilir olmayan ticaret uygulamaları okyanusun kirlenmesine, asitleşmesine ve ekolojik dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Okyanusların ekonomilerde ve gıda güvenliğinde oynadığı hayati rol yadsınmayacak derecede fazladır. Bunun olumlu ve sürdürülebilir bir şekilde sorunların giderilmesi için kalkınma hedefleri konulmuş 14. Madde de yer alan mavi ekonomi de bu anlamda küresel düzeyde tahribatı gidermeye çalışan bir ekonomik plan olarak karşımıza çıkmaktadır (Sharma ve Sharma, 2020, 720).

Spalding (2016)'ya göre insanların okyanus ve denizlerle olan ilişkileri gelişen teknoloji ile birlikte değişmeye başlamıştır. Daha çok bu alanlarla ilişki ekolojik ihtiyaçlara küresel iklim değişikliğinin temel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde dönüşüme girmiştir. Kalkınma planları ile birlikte okyanus ve denizlere

kıyısı olan devletlerin ekonomik faydalarının arttırılması, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasına odaklanan bir değişim meydana getirmeye başlamıştır. Asıl amaç deniz ekosistemlerinin sürdürülebilirliğini devam ettirmek için o alanda gerçekteşen ekonomik faaliyetleri denetlemek ve kontrol altına almaktır (Spalding, 2016, 2-4).

Ebarvia (2016) yaptığı çalışmada okyanus ve kıyı kaynakların korunması ile bunlar arasındaki bağlantının açıklığa kavuşturulmasını ifade etmiş ve bunu da dört madde halinde açıklamıştır. Birincisi, Mavi ekonomi kapsam olarak okyanuslara kıyı ve deniz kaynaklarına doğrudan bağımlı olan tüm ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. İkincisi, Mavi ekonomi ek olarak denizcilik eğitimi ve araştırmalarını içerir. Bunun yanı sıra okyanus ve denizlerde varlığını gösteren kamu sektörünün faaliyetlerini de içermektedir. Üçüncüsü, deniz ve okyanus habitatu için yaşam alanı karbon tutumu kıyı şeridinin korunması, atık geri dönüşümü ve depolanması iklimi ve biyoçeşitliliğini etkileyen unsurların üretilmesini de kapsar. Dördüncü ve son olarak da son zamanlara sıkça yapılan tuzdan arındırma, deniz biyoteknolojileri, okyanus ve deniz enerjisi, derin deniz madencilik işlemleri atık arıtma tesisleri gibi faaliyetlerin alanları da mavi ekonominin kapsamı içerisinde yer almaktadır. Tüm bu yenilikler ve kapsamlar yatırım ve iş fırsatları sunarak Mavi ekonominin gelişimine çok fazla katkı sunmaktadır (Ebarvia, 2016, 1-2).

Mavi Ekonomi Kapsamında Yapılan Uluslararası Toplantılar

Ülkeler, deniz ve okyanus ekonomilerini etkin bir şekilde kullanarak ekonomik kalkınmayı hedeflemektedirler. Bunu yaparken de okyanus yaşamlarının da sürdürülebilirliğini gerçekteşirmek, gelecek nesillere aktarmak istemektedirler. Bu amaçlarını yerine getirmek için uluslararası toplantılar yaparak denize ve okyanusa kıyısı olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınması için politikalar üretmektedir. Ülkeler bu politikalar doğrultusunda ekonomik kalkınma hedeflerini oluşturmaktadır. Bu başlıkta mavi ekonomi kapsamında yapılan toplantılar ve Türkiye'nin aldığı kararları inceleyeceğiz.

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg)

Bu toplantı, 2002 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenmiştir. Toplantıda uygulama planları üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Bu toplantının kapsamında doğal kaynakların korunması için ekolojik sürdürülebilirlik ve yenilenebilir enerji kaynaklarının işlevleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca toprak ve su kaynaklarının bütünsel bir şekilde ele alınması gerektiği doğal yaşamın devamı için alınan önlemlerde ülkemiz açısından son derece önemli konular arasındadır. Özetle, Johannesburg zirvesinde;

- Tarımsal işlemler,
- Su kaynaklarının korunması,
- Enerji ve sağlık,
- Sürdürülebilir ekosistem kaynaklarının korunması
- Ekonomik kalkınmanın doğa ile bütünleşmesi

Alanlarında kullanılan kaynakların verimli kullanılması ve ekonomik kalkınmanın çevre ile bütünleşmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Özellikle Türkiye'nin mavi ekonominin canlanması içinde adımlar attığı yerel gündem uygulama kapsamındaki uygulamaları en iyi uygulama yapan ülke seçilerek tanıtılmıştır (Ağca, 2003, 4).

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

2015 eylül ayında gerçekteştirilen bu zirve de 2030 gündemi belgesi üzerinde durulmuştur. Mavi Ekonomi kapsamda toplam 10 hedef belirlenmiştir. Türkiye için bu amaçların 6 tanesi 2016 yılında uygulanmaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma amacı hiçbir ülkenin geride bırakılmamasıdır. Bu kapsamda kararlar almıştır. Altı madde içerisinde mavi ekonomi ile ilgili olan kısım 14. Maddedir. 14. Maddede su kaynaklarının devamlılığı ve ekonomik kalkınmayı içerek hükümler yer almaktadır. Bunlar;

- 2016-2025 yılları arasında deniz kirliliğine neden olan tüm enstrümanların en aza indirilmesi,
- Kıyı ve deniz ekosistemlerinin, sağlıklı bir şekilde yönetilmesi, korunmasıyla beraber denizlerin eski haline gelmesi için çalışmalara başlamış olmak,
- Okyanus asitlenmelerinin her türlü bilimsel çalışmalarla giderebilmek

- Doğaya zararlı balıkçılığı ve bilinçsiz avlanmayı önleyecek uygulamaların önüne geçilmesi için ulusal yönetim uygulamalarına yer verilmesi,
- Deniz ve okyanus, üzerinde yapılan ticaretin, turizmin ve su ürünü yetiştiriciliğinin sürdürülebilir yönetimini gerçekleştirmek,

Birleşmiş milletlerin kalkınma zirvesinde mavi ekonomi kapsamında aldığı önemli kalkınma maddeleri içerisinde gösterilmektedir. Bu bağlamda birleşmiş milletler konseyi, gündem 2030 politika uygulamalarının düzenli takibi için yüksek düzeyli siyasi forma bu politikaların denetimi verilmiştir (UNDP, 2023).

Yüksek Denetim Kurumları 20 Toplantısı

1999 yılında maliye bakanları ve merkez başkanları düzeyinde oluşturulmuş olan G20, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini bir araya getiren bir platformdur. Bu platforma katılan ülkelerin belirlediği amaçları gerçekleştirmek için yüksek denetim kurumlarının aktif bir şekilde işlev görebilmeleri adına SAI20 adında yeni bir platform oluşturulmuştur. Bu programa yılının ilk çeyreğinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu G20 ülkelerinin sayıştayları katılmıştır (Sayar, 2022, 517).

2023 yılında SAI20 başkanı olan Hindistan sayıştayı tarafından düzenlenen toplantı da iki ana konu belirlenmiştir. Bu konulardan birisi yapay zekâ diğeri ise mavi ekonomidir. Bu kapsamda alınan kararda;

- Yüksek denetim kurumları, Okyanus ekosisteminin olumsuz koşullarını tersine çevirmek için yeni önlemler almada ve mavi ekonominin ulusal ekonomiye katkısını arttırmak için yapacağı çalışmalar ile bu konuda önemli rol üstlenmelidirler,
- Okyanus ve denizlere kıyası olan ülkelerin mavi ekonomi için alınan politikalarda denetimlerini arttırması gerektiği ve deniz ekonomisi için hazırlayacağı raporların bu ekonominin gelişmesi için ülke politikalarını yönlendirici role sahip olmalıdır.

Yüksek denetim kurumlarının bu işlemleri sonucunda ulaşması istenen çıktılar, su ürünleri yetiştiriciliği, kıyı ve deniz turizminin devamlılığını sağlamak için hazırlanan kalkınma planlarının denetimine öncelik vermesi, denetim sonucunda çıkan verilerin planlama aracı olarak kullanılması, mavi ekonominin kapasitesinin geliştirilmesi için yüksek denetim kurumlarının etkinliğini arttırmak ve bu sayede küresel çapta önemli olan mavi ekonominin gelişimine katkı sunmak bu toplantının amaçları arasında yer almaktadır (Avundukluoğlu, 2023, 171).

Türkiye'nin Mavi Ekonomi Kapsamında Aldığı Kararlar

Mavi ekonominin canlanması için gerçekleştirilen toplantılara katılan Türkiye belirlenen hedeflere ulusal düzeyde katkıda bulunmak için yeni stratejiler ve kalkınma politikaları geliştirmiştir bu bağlamda 2023 yılında yayınlanan on birinci kalkınma planında mavi ekonomi ile ilgili sürdürülebilir kalkınma amaçları şu şekilde ifade edilmektedir;

- Sürdürülebilir kalkınmanın sürekli ve yönetilebilir bir şekilde gerçekleştirmek,
- Turizm faaliyetlerine olumsuz etkisi olan deniz kirliliğinin önüne bilmesi için atık su ve enerji verimliliği göz önünde tutularak en az seviyelerde tutmak,
- Kalkınmanın devamlılığını sağlanması amacıyla ekosistemin korunması ve sağlıklı yönetilmesi için koruma altında olan bölgelerin etkinliğini arttırmak,
- Ziyaretçi başına turizm gelirlerinin artışını sağlamak amacıyla daha fazla gelir bırakan turizm alanlarını geliştirmek,
- Sürdürülebilir kalkınmanın yerel düzeyde faaliyet göstermesi için yerel yönetimler ile iş birliği içinde olmak,

Yapılan kalkınma planı ile birlikte tüm ifade edilen ekonomileri çatısı altında toparlayan sürdürülebilir kalkınmanın devamlılığı için yapılan politikaların yapılması ve iyi bir şekilde yönetilmesi için bu süreçlerin etkin işleyişini gözlemlemek öncelikli hedefleri arasındadır (TCSBB, 2023, 109, 240).

Strateji ve Bütçe Başkanlığının 2019 yılında yayınladığı sürdürülebilir kalkınma amaçları değerlendirme raporunda mavi ekonomi ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekildedir;

- Kıyı alanlarında yetkisi ve ilgisi olan kurum ve kuruluşlar için bu alanla ilgili sektörler için uyum sağlamaya yönelik politika araçları geliştirmek,
- Çıkarılan mevzuatlar çerçevesinde su sağlığını korumak atık su tesislerini etkin bir şekilde kullanmak,
- Bilimsel ve teknik gelişmelerin deniz ekonomisinde kullanmak,
- Türkiye'nin bulunduğu konum çerçevesinde üç tarafının da denizle çevrili olması, deniz kaynaklarının ve su yönetiminin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi deniz üzerinde gerçekleşecek tüm ekonomik faaliyetler iyi değerlendirildiği politika araçları geliştirmek,

Yapılan ulusal ve uluslararası toplantılar doğrultusunda oluşturulan kalkınma planları ve değerlendirmeleri, genellikle atık su yönetimi, balıkçılık, deniz ticareti, Deniz turizmi ve deniz ekosistemi çerçevesinde kurgulanmıştır (TCBSB, 2019, 217-219).

Kruvaziyer Deniz Turizmi ve Vergisel Teşvikler

Mavi ekonomi, denizlerle ilgili tüm ekonomik faaliyetleri içeren bir kavramdır. Gelir potansiyeli yüksek deniz turizminin içerisinde yer alan kruvaziyer deniz turizmi son yıllarda etkinliğini arttırmış, önemli istihdam ve gelir kaynağı oluşturmaya başlamıştır.

İnsanların, gezi, eğlence ve spor amacıyla denizlerde ve iç sularda deniz araçları ile gerçekleştirdiği faaliyetlerin tümüne deniz turizmi denilmektedir. Teknolojik gelişmeler sonucu insanların denizle olan etkileşimini arttırmış ve bu alanlardan yararlanma olanakları artmıştır. Önceleri sadece gelir durumu iyi olan insanların haberdar olduğu gezi deniz aktivitelerine artık uluslararası turizm hareketlerinin bir parçası haline gelmiştir (DTO, 2023, 197).

Türk dil kurumuna göre kruvaziyer, büyük gezinti gemisi olarak tanımlanmaktadır (TDK). Wild ve Dearing (2000)'in makalesinde kruvaziyer turizm şu şekilde tanımlanmaktadır; "başlangıcı ve sonu belli olan bir rota izlenerek değişik yerleri gezmek amacıyla içerisinde konuklarının tüm ihtiyacını karşılayabileceği donanıma sahip büyük gemilerle kişilerin bir ücret dahilinde yaptıkları tatil planlarına kruvaziyer turizm denir (Wild ve Dearing, 2000, 319).

Deniz işletmeciliğinin birçok alt alanları mevcuttur bu alanlardan biriside kruvaziyer turizmdir. İlk başlarda sadece yolcu taşıma faaliyeti olarak gerçekleştirilen sonraları ise turistik bir gezintiye dönüşen kruvaziyer deniz işletmeciliği, bu işletmecilikte hızla büyüyen alanlardan biri olmuştur (Arlı vd., 2021, 64-65).

Katılımcılarına belirli bir tarih düzleminde keyifli ve konforlu bir gemi yolculuğu sunan kruvaziyer turizm, bir ülke için çok büyük kalkınma araçlarından biri haline gelmiştir. Ülkeyi ekonomik ve kültürel açıdan üst noktalara taşıyabilecek bir potansiyele sahiptir (Akbalçık ve Işık, 2020, 24).

Türk ticaret kanununun 931. Maddesine su üzerinde hareket eden her araç kullanım amacına bakılmaksızın gemi sayılacaktır. Hükmü yer almaktadır. Bu kapsamda aynı maddenin devamında, suda ekonomik faaliyet gerçekleştirilen kim tarafından gerçekleştirildiğine bakılmaksızın ticaret gemisi sayılacağı da belirtilmiştir (TTK, Md.931).

Kruvaziyer turizm işletmeciliği katılımcılarına em gezi imkânı hemde beş yıldızlı otel imkanını bir arada sunmaktadır. Bu gezi yapılırken liman ziyaretleri yapılmakta ve bu limanlardaki şehirler gezilmektedir. Bu doğrultuda bu turizmin uğrak yeri olan limanlar yatırım ve kalkınma bölgesi yüksek bölgeler durumuna yükselmektedir. Dünyanın birçok yerinde bu gemilerin rahatça gelebileceği liman yapımları yapılmakta ve bu bölgelere önemli yatırımlar yapılmaktadır. Türkiye bu turizme, ilk defa 1831 yılında, İtalya'dan başlayan İzmir'i de içine alan bir rota ile yola çıkan bir gezi programı ile başlamıştır (Deniz, 2017, 6).

Coğrafı olarak kruvaziyer potansiyeli çok fazla olan Türkiye bu turizme katılacak katılımcılarına hiçbir ülkenin gerçekleştiremeyecek Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını gezdirebilecek bir organizasyon yapısına sahiptir. Bunun yanı sıra, ülkemiz çeşitli kültürel yapıların harmanlandığı rota noktalarıyla da bu turizm için önemli bir yerde durmaktadır. Türkiye'de en çok tercih edilen kruvaziyer limanlar İstanbul Bodrum ve Kuş adasıdır. 2021 yılında açılan İstanbul Galataport limanı bu turizm talebini arttıracak önemli bir liman durumundadır. Kruvaziyer işletmecilik ülkelere dünya çapında büyük bir istihdam ve ekonomik avantaj yaratmaktadır. Ülkemizde kruvaziyer liman sayısı 26 tane'dir. Pandemi öncesi yapılan hesaplanmalarda

kruvaziyer turizmin binlerce insan için istihdam alanı oluşturmasına ilişkin verilerde, 1milyon üzerinde iş imkânı, 50 milyar dolar maaş ve yaklaşık 29 milyon yolcu ile dünyada 154 milyar dolar katkı sağladığı görülmektedir. Yapılan hesaplamalarda, bu turizme katılan yolcunun gemiye binmeden önce yaptığı harcama yaklaşık 385 Amerika doları, gezi esnasında durulan limanlarda yapılan ortalama harcama ise 100 Amerika doları olarak hesaplanmıştır. Bu veriler ışığında yolcu başına ortalama 485 dolar bir harcama söz konusu olabilmektedir. Bunun ekonomiye yansımaları da kalkınma için son derece önemlidir (DTO, 2023, 211).

Tablo 1. *Türkiye'ye Gelen Toplam Kruvaziyer Gemi ve Yolcu Sayısı (2015-2022)*

<i>Yıllar</i>	<i>Gelen Gemi</i>	<i>Gelen Yolcu</i>
2015	1.456	1.889.370
2016	590	628.033
2017	311	309.887
2018	247	213.771
2019	344	300.896
2020	5	1824
2021	78	45.362
2022	993	1.010.767
2023	1167	1.517.933

Kaynak: *Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik İstatistikleri verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.*

Tablo 1’de görüldüğü gibi Türkiye’ye gelen kruvaziyer gemiler 2019 yılı öncesinde artış göstermektedir. 2019 yılından sonra ortaya çıkan ve dünya genelini etkileyen pandemi nedeniyle 2020 yılından 2022 yılına kadar süreçte azalma eğilimine gitmiştir. 2022 verilerine baktığımızda pandemi dönemindeki duruma kıyasla bu tarihte %197’lik bir artış olmuştur. 2023 yılında da yükselen bir ivmede olan bu turizm ülke ekonomileri için oldukça önemlidir (DTO, 2023, 216).

Ayrıca pandemi ile birlikte limanların önemi bir kez daha anlaşılmış ve deniz yolu taşımacılığı güvenilir bir taşıma aracı haline gelmiştir. Yıllar itibari ile engellemeler ve pandemi olsa bile bu turizm kesintisiz devam etmiştir. 2021 ekim ayına kadar limanlarımıza, hiçbir sefer yapılmadı. Tablodaki 2021 verisi Ekim-Aralık dönemini kapsayan üç aylık bir sürede 78 gemi seferini göstermektedir. Buna rağmen geliri yüksek bir seyahat gemisi ülkemizin kalkınmasına katkıda bulunmuştur (KUTO, 2022, 46).

Uluslararası pazarlama şirketlerinin turizm dallarında hareketlilik pazarı kapsamında yaptığı tahminler neticesinde, 2022 yılı öncesi turizm gelirlerinin 600 milyon ABD doları üzerinde olduğu, bu tarihten sonra 2023 sonunda kadar turizm gelirlerinin 730 milyon ABD doları üzerine çıkacağı ve 2025 kadar ise gelirlerin 900 milyon doları aşması beklenmektedir (DTO, 2023, 218).

Sağlanan Vergisel Teşvikler

Kruvaziyer turizm ifade edildiği gibi ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir payı olan turizm gelirleri arasında gösterilebilmektedir. Ülkemizde çok fazla uygulama alanı olmayan son altı yıl içerisinde ilgi odağı olan bu turizm ile ilgili iki tane tebliğ yayınlanmış, bu tebliğlerde bu turizm için acentelik yapan şirketlere sağlanan teşvikler üzerinde durulmuştur. Bu turizm deniz üzerinde gerçekleştiği ve Türk ticaret kanununun 931. Maddesinde (TTK, md.931) de ifade edildiği gibi bu gemilerin faaliyetleri deniz ticareti olarak kabul edilecektir. Bundan dolayı Deniz ticareti için getirilen vergisel teşvikler bu alanı da etkilemektedir. Bu bağlamda getirilen vergisel teşvikleri ve tebliğ edilen desteklemeleri kısaca açıklayalım.

1999 yılında yürürlüğe giren 4490⁴ sayılı Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) kanunu uyarınca getirilen mali teşvikler şu şekildedir;

- Bu kanun ile TUGS’ne kayıtlı ticari gemi ve yatların temin edilmesi ile işletilmesine kolaylık sağlayarak Türk denizciliğinin değerini arttırmak ve ekonomiye kazandırmak amaçlanmıştır.
- TUGS’ne kayıtlı olan gemilerin işletilmesi ve devri sırasında ortaya çıkan kazançtan; gelir vergisi, kurumlar vergisi ve fon istisnası vardır.

⁴ Türk uluslararası gemi sicili kanunu,1ve12. maddelerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

(<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5692&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTerTip=5>)

- Yine bu gemi siciline kayıtlı gemilerin her Türlü alım, satım, kredi, ipotek gibi işlemlerinden banka ve sigorta muameleleri vergisi istisnası vardır.
- TUGS'ne kayıtlı gemilerin finansal kiralanmasında kiracıdan kayıt harcı alınmamaktadır.
- Bu gemilerde çalışanlara ödenen ücretler karşılığında, alınan gelir vergisi istisna kapsamındadır (TUGS, md.1-12).

Çıkarılan bu kanunla birlikte ticari gemilerin kiralanması, devri, işetilmesi ve yönetilmesi bununla beraber bu alanda elde edilen kazançlarının da geniş çapta açıklanması ile ilgili denizcilik sektöründeki vergi rekabetini uluslararası düzlemde kolaylaştıracak adımlar atılmıştır (Koçak, 2013, 24).

Yukarıda ifade edilen kanunun deniz üzerinde gerçekleştirilen tüm ticari faaliyetleri kapsamaktadır. Kruvaziyer turizm özelinde ise 2017 ve 2018 yıllarında genel tebliğ çıkmıştır. Bu tebliğlerde kruvaziyer gemi ile ilgili tanımların yanı sıra sağlanan mali teşviklerde yer almaktadır.

2017 yılında bakanlık kararı ile yürürlüğe giren tebliğinde, Türkiye'de kruvaziyer hizmeti veren limanlarda 26 Eylül -31 Aralık 2017 tarihleri arasında 750'nin üzerinde yolcu getiren acentelere yolcu başına 30 ABD doları destek verileceği ifade edilmiştir (Tebliğ, 2017, 2).

2018 yılında çıkarılan tebliğde ise, 1 Ocak 2018 ve 31 Aralık 2019 tarihleri arasında 100'den fazla yolcu getiren acentelere destek verileceği açıklanmıştır. Bu kapsamda üç kademeli destek planı oluşturulmuş. İfade edilen yolcu başına, Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Kasım aralık aylarında 45 ABD doları, Mayıs, haziran aylarında 35 ABD doları, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim aylarında ise 25 ABD doları destek verileceği açıklanmıştır (Tebliğ, 2018).

Görüldüğü gibi kruvaziyer turizmle ilgili vergisel teşvik konusunda geniş ve detaylı bir düzenleme mevcut değildir. Önemli bir katma değer yaratacak olan bu iş koluna sağlanacak teşviklerle ülkemiz bu turizmin önemli rota noktası haline gelebilecektir.

Sonuç

Deniz ve okyanus kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini gerçekleştirmek ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla geliştirilen mavi ekonomi, su kaynaklarının sağlıklı kullanılması gerektiğini savunur. Bu sağlıklı kullanım sonucunda ülke ekonomilerinde büyüme, istihdam ve refah artışları meydana gelebilecektir. Bu ekonominin çevresel, ekonomik ve teknolojik gelişme için önemi oldukça büyüktür. Ana amacı su ekosisteminin korunması olduğu için gelecek kuşaklara devamlılığı olan bir çevresel düzen bırakılabilir, bu düzene uyumlu teknolojilerle belirlenen amaçlar desteklenebilir. İfa edilen bu olumlu sonuçların getirisi için ülkeler uluslararası iş birlikleri ile birlikte mavi ekonomi özelinde toplantılar yapılmaktadır. Deniz ekonomisi daha çok deniz ve okyanusa kıyı olan ülkelerin önemle üzerinde durduğu bir konudur. Ve sürdürülebilir deniz ekonomisi için önemli atılımlar gerçekleştirmektedirler. Yapılan toplantılarda her ülke için uyumlu politika araçları sunulmakta ve ülkeler bu kapsamda uygulamaya geçmektedir.

İfade edildiği gibi mavi ekonomi deniz üzerinde gerçekleştirilen tüm iş faaliyetlerini içine alan bir kavramdır. Bu bağlamda deniz turizm alanında önemli atılımlar yapılmaktadır. Son zamanlarda herkes tarafından dikkat çeker hale gelen kruvaziyer turizm deniz üzerinde gerçekleştirilen çok kapsamlı bir seyahattir. Bu turizm ile birlikte ülke ekonomilerine önemli derecede katma değer girebilmektedir. Bu turizmi kullanan turistler, kruvaziyer gemilerin uğrak yeri olan limanlarda ve bu limanlara yakın şehirlerde yerel ekonomiyi canlandırarak bu bölgelerin kalkınmasına katkı sağlayacaktır. Turist sayılarının arttırılmasını sağlamak amacıyla ülkemiz vergisel teşvikler sunarak ülkemizi bu alanda önemli bir konuma getirebilir. Özetle bu turizm, yerel ekonomi, istihdam ekonomik büyüme ve kalkınmanın yanı sıra deniz ticaretine de önemli katkılar sunan bir alandır.

Fakat ülkemizde hem mavi ekonomi hemde kruvaziyer turizm ile ilgili adımlar çok yavaş atılmaktadır. Diğer ülkelerle rekabet edebilir noktaya gelebilmek için mavi ekonomi özelinde denize kıyısı olan şehirlerimiz de bu alanla ilgilenen birimlerin yanında, yerel yönetimler de mavi sürdürülebilirlik birimleri açılarak o alanda potansiyeli olan balıkçılık, deniz ticareti veya deniz turizmi ile ilgili alanların akılcı bir şekilde işleyişi sağlanmalıdır. Kruvaziyer turizm için hem bu gemilerin inşası, kiralanması ve limanlara gelen gemilerin arttırılması için bu alana vergisel teşvikler sunarak yatırımın gelişmesi sağlanabilir. Bu bağlamda, Maliye Bakanlığı, Liman başkanlıkları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyelerinde bu ekonomiyi canlandırmak için çalışmalar yapılmalı ve faaliyete geçirilmelidir.

Etik Beyan

“Mavi Ekonomi Bağlamında Kruvaziyer Turizme Yapılan Vergisel Teşvikler” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Ağca, B. (2003). Sürdürülebilir kalkınma zirvesi (Johannesburg, 26 Ağustos- 4 Eylül 2002). *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. S.7. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa .
- Akbalçık ,B., & Işık N. (2020). Türkiye'deki Kruvaziyer Limanları ve Kruvaziyer Turizmine İlişkin Çözüm Önerileri. 5. *Ulusal Deniz Turizmi Sempozyumu*, İzmir. Erişim adresi: https://denizturizmi2020.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/03/7-Burak-Sahin-Akbalcik_5.UDTS_.pdf.
- Arlı, E., Bayırhan, İ., ve Saygılı, M.S. (2021). Kutup turizminde yeni alternatif: Antarktika destinasyonuna yönelik kruvaziyer seyahati ve Türkiye için önemi, *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 3/1. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1851467> .
- Avundukluoğlu, P. (2023). SAI20 2023 gündemi: Mavi ekonomi ve sorumlu yapay zekâ. *Sayıstay Dergisi*, 128/34. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3083729>.
- Çoban, M.N.,& Ölmez, Ü. (2017). Mavi ekonomi ve mavi büyüme. *International Periodical For The Languages, Literatur an History of Turkish or Turkeic Volume*, 12/3. Doi: 10.7827/11122.
- Deniz, M. (2017). Kruvaziyer turizmin Türk turizm sektörü açısından değerlendirilmesi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*. 3/1. Erişim adresi: https://www.ibaness.org/bnejss/2017_03_special_issue/01_Deniz.pdf.
- Deniz ve Ticaret Odası (DTO), (2023). *Denizcilik Sektör Raporu*, Erişim adresi:https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/2023/DenizcilikSektor_Raporu%202022_21.08.2023_web.pdf.
- Ebarvia, M.C.(2016). Economic assesment of oceans for sustainable blue economy develoment. *Journal Of Ocean and Coastal Economics*, 2/7. Erişim adresi: <https://cbe.miiis.edu/joce/vol2/iss2/7/> .
- Gönel, F. D. (2016). Globalleşen dünyada sürdürülebilir kalkınma. Erişim adresi: https://scholar.google.com.tr/scholar?q=Globalle%C5%9Fen+d%C3%BCnyada+s%C3%BCrd%C3%BClebilir+kalk%C4%B1nma&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar.
- Koçak, M. (2013). Denizyolu taşımacılığı kazançlarının vergilendirilmesi, *Vergi Raporu Dergisi*, 166. Erişim adresi: https://vergiraporu.com.tr/upImage/org/2013-166-Denizyolu_Tasimaciligi_Kazanclarinin_Vergilendirilmesi-Mustafa_Serhat_Kocak%20.pdf .
- Kuş Adası Ticaret Odası, (KUTO)(2022). Dünyada ve Türkiye'de Kruvaziyer Turizmi ve Kuşadası Limanı Değerlendirme Raporu, Erişim adresi https://kuto.org.tr/site/assets/files/1581/kruvaziyer_turizmi_ve_kusadasi_limani_raporu.pdf
- Lee, K.H., Noh, J., Khim, J.S. (2020). The Blue Economy And The United Nations Sustainable Development Goals: Chalenges and Opportunities. *Eviroment International*, 137. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160412019338255>.
- OECD (2018). *Tourism Trends and Policies*, Erişim adresi: <https://www.oecd.org/cfe/tourism/2018-Tourism-Trends-Policies-Highlights-ENG.pdf> .
- Sayar, N. (2022). SAI20 oluşumu ve ilk zirvesi. *Sayıstay Dergisi*, 126/33. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2781964> .
- Sharma, B. Sharma, B. (2020). Blue economy: impact of corona pandemic. *International Journal Of Management*, 11/9. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3710696.
- Spalding, M.J. (2016). The new blue economy: the future of sustainability. *Journal Of Ocean and Coastal Economics*, 27/4. Erişim adresi: <https://cbe.miiis.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=jocce> .
- Tebliğ (2017). *Ülkemizde Kruvaziyer Gemi ile Turist Getiren (A) Grubu Seyahat Acentalarına Destek Sağlanması Hakkında Kararın Uygulama Usul ve Esaslarına Dair*, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=24084&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5>
- Tebliğ (2018). *Ülkemizde Kruvaziyer Gemi İle Turist Getiren (A)Grubu Seyahat Acentalarına Destek Sağlanması Hakkında Kararın Uygulama Usul Ve Esaslarına Dair*, Erişim adresi: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-158710/ulkemize-turist-getiren-a-grubu-seyahat-acentalarına-destek-saglanmasi-hakkinda-kararin-uygulama-usul-ve-esaslarina-dair-teblig.html>
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk dil kurumu yayınları.

- Türkmen, M. & Kılıç, F. (2020). Sürdürülebilir kalkınma anlayışına yönelik döngüsel ekonomi modeli. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*. Doi: 10.15659/3.20.11.1452
- Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı (TCSBB), (2019) *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*, Erişim adresi. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Değerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Strateji Ve Bütçe Başkanlığı (TCSBB),(2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_11122023.pdf.
- Türk Ticaret Kanunu, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6102.pdf>
- Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4490.pdf>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, *Denizcilik İstatistikleri*, Erişim adresi: <https://www.uab.gov.tr/istatistikler>.
- United Nations Conference (UNDP) (2016). Erişim adresi: https://archive.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/blue_economy_english-nov2016.pdf
- United Nations (2023). Erişim adresi: <https://unctad.org/meeting/4th-oceans-forum-trade-related-aspects-sustainable-development-goal-14>
- Wild, P. Dearing, J. (2000). Development of and prospects for cruising in europe. *Maritime Policy And Managment*, 27/7. Doi:10.1080/030888300416522.
- World bank (2017). The potential of the blue economy. *International Bank For Reconstruction and Development*. Erişim adresi: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/cee24b6c-2e2f-5579-b1a4-457011419425/content>.
- Yılmaz, Ö.T. (2021). Türkiye’de sürdürülebilir mavi ekonomi için balıkçılık desteklerinin değerlendirilmesi, *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14/3. Doi: 10.25287/ohuibf.788879.

EXTENDED ABSTRACT

The blue economy, which we mentioned among sustainable development goals, is a concept that focuses on sustainable natural resources, the protection of marine resources, and the development of economic businesses on the sea. This concept is defined in the United Nations Development Conference as the realization of all economic activities taking place on the sea without harming the marine ecosystem (UNDP, 2016: 6). For blue sustainability, which is essential for countries bordering the sea and the ocean, countries organize policies within the framework of international cooperation and carry out their economic activities in a sustainable manner within the scope of these policies. The purpose of these international meetings is to establish worldwide cooperation and policy on issues such as sustainable use of marine and ocean resources, protection of the marine environment, and development of the blue economy. In other words, these meetings promote global cooperation on issues such as the sustainable use of marine and ocean resources, the protection of the marine environment, and the development of the marine economy. The meetings make a significant contribution to policy-making processes at the international level. Serious development policies are being carried out in areas such as marine resource management, marine biotechnology, marine environmental protection, and marine tourism, which fall within the scope of the blue economy. Thanks to practices such as marine waste cleaning facilities, technological adaptation of fishing vessels, and quota practices introduced to the fishing sector, technological adaptation is realized business activities can move actively. The blue economy is concerned with the sustainability of natural resources, and financial development and social welfare. Marine tourism, one of the most important elements of the blue economy, aims to balance the environmental impacts of tourism by ensuring the continuity of ocean and marine resources. Cruise tourism, which is the most important branches of marine tourism activities, has recently become a type of travel that has attracted attention all over the world. In addition to having all the comforts of a single ship, countries are visited with constantly changing routes. Cruise tourism can have a direct impact on coastal and marine ecosystems. The blue economy aims to balance tourism activities by taking measures to protect these ecosystems. Measures such as protected marine areas and waste treatment facilities can help control cruise tourism and ensure natural resource sustainability. This tourism travel contributes significantly to the tourism revenues of countries and the value added to the country. These ships, which have a capacity of thousands of passengers, revitalize local trade in the ports they call at and in the cities located near the ports. Social welfare will increase in the regions where local trade is revitalized, and the country's unemployment rates will tend to decrease as new employment areas will be created. In addition to local economic development, the blue economy can realize both development and environmental regulation by ensuring the protection of marine and coastal areas. Cruise ship ports are the ports of call for these ships. There are twenty-six cruise ship ports in our country. If these port cities are organized by tourism, our country will be the stopping area for these ships. To summarize the relationship between the blue economy and cruise tourism in general, the blue economy promotes economic growth by creating jobs in sectors such as marine tourism, maritime transportation, fisheries, and marine biotechnology. It also promotes social development by contributing to local economies, as natural beauty such as coastlines,

underwater life, and marine sports are important marine activities to attract tourists, making them attractive for cruise tourism activities. It will increase the presence of the leisure sector in the maritime area, providing job opportunities. The blue economy balances all the positive contributions of cruise tourism with environmental sustainability and technological adaptations. Due to its location, our country has an importance that provides a wide range of opportunities for cruise tourism. In order to recognize the value of this importance and to have a say in the world, it can become competitive with other countries in this field with tax incentives. In order to realize this tax competition, our country offers facilities and support payments to the operators who bring tourists by cruise ships. In addition, by allowing cruise ships to use the Turkish flag, they benefit from the advantages enjoyed by ships flying the Turkish flag, such as payment of port fees. Tax facilities are also provided by the government for the chartering, sale and manufacturing of these ships and for the construction or improvement of cruise ports and facilities. The rate of cruise ships coming to our country has recently started to increase. However, due to the unfavorable conditions around our country, people are hesitant to come to our country, so the increase is below the potential. In order to raise awareness about the protection of the seas and oceans, the state can increase this awareness by providing training to tourists and tourism companies on the importance of marine resources and the need for protection, as well as organizing promotional activities to show the security of our country and the richness of natural resources. Carrying out such activities with travel companies that have a say in these tourism businesses will help us go a long way in a short time. In addition, tax incentives should be understandable and clearly expressed in order to encourage the increase in cruise ship travel in our country. Since the steps taken regarding the blue economy are not only related to economic gains, but also include a long-term and inclusive understanding of sustainability, in this study, the concept of blue economy, the areas covered by the blue economy, and the decisions taken from international meetings in this field, the definition of cruise sea tourism, which is an important maritime tourism, has been defined, and the tax incentives specific to or covering this tourism in our country have been mentioned.

Bilişsel, Duygusal ve Davranışsal Öz Dzenleme Performanslarının Akademik Başarıya Etkisi: İlkokul İkinci Sınıf Öğrencileri Örneği

İhsan AKEREN¹

Öz

Öz dzenlemenin boyutları olan bilişsel dzenleme, duygusal dzenleme ve davranışsal dzenlemenin akademik başarı üzerindeki etkisinin incelenmesi mevcut araştırmanın amacıdır. Köy ve şehir merkezinden seçilen 41 ilkokul ikinci sınıf öğrencisinin (yaş $\bar{x}$ = 8±,45, n= 19 kız, 22 erkek) dahil edildiği araştırmada katılımcıların bilişsel, duygusal ve davranışsal öz dzenleme performansları ölçülmüş ve ölçümlerin akademik başarı ile ilişkileri analiz edilmiştir. Bulgular, davranışsal dzenleme performansının diğer dzenleme performansları ve akademik başarıyla ilişkili olmadığını (r = -,06 - ,06, p > ,05), bilişsel dzenlemenin (r = ,75, p < ,01), duygusal dzenlemenin (r = ,59, p < ,01) akademik başarıyla anlamlı ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan regresyon analizine göre bilişsel dzenleme akademik başarıdaki varyansın %57'sini, duygusal dzenleme ise akademik başarıdaki varyansın %7'sini açıklamaktadır. Ortalamalar cinsiyete ve yaşa göre karşılaştırıldığında ise kızların bilişsel dzenleme performanslarının ($\bar{x}$ = 281,05±90,93) erkeklerinkinden ($\bar{x}$ = 207,64±101,95) yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F = ,63, t = 2,42). Diğer ortalamalara bakıldığında duygusal dzenleme performansının ve akademik başarının cinsiyete ve yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular, literatür kapsamında tartışılmış, davranış dzenleme performansının diğer dzenleme alanları ve akademik başarıyla ilişkili olmaması, her ne kadar performans ölçümü de olsa katılımcı sayısının görece az olması mevcut çalışmanın sınırlılıkları olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle sonraki çalışmalar için davranış dzenleme performansını geçerli şekilde ölçen bir etkinlik geliştirilmesi ve mevcut çalışmanın daha fazla katılımcı üzerinde tekrarlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Duygusal Davranışsal Dzenleme, Öz Dzenleme, Akademik Başarı

The Effect of Cognitive, Emotional and Behavioral Self-Regulation Performances on Academic Achievement: The Case of Elementary School Second Grade Students

Abstract

The purpose of the present study is to examine the effect of cognitive regulation, emotional regulation, and behavioral regulation, which are the dimensions of self-regulation, on academic achievement. Forty-one second grade elementary school students (age $\bar{x}$ = 8±,45, n= 19 girls, 22 boys) selected from rural and urban centers were included in the study in which participants' cognitive, emotional, and behavioral self-regulation performances were measured and their relationships with academic achievement were analyzed. The results showed that behavioral regulation performance was not related to other regulation performance and academic achievement (r = -,06 - ,06, p > ,05), while cognitive regulation (r = ,75, p < ,01) and emotional regulation (r = ,59, p < ,01) had significant relationships with academic achievement. According to the regression analysis, cognitive regulation explains 57% of the variance in academic achievement and emotional regulation explains 7% of the variance in academic achievement. When the means were compared by gender and age, it was found that the cognitive regulation performance of girls ($\bar{x}$ = 281,05±90,93) was higher than that of boys ($\bar{x}$ = 207,64±101,95) (F = ,63, t = 2,42). Considering the other means, it was concluded that emotional regulation performance and academic achievement did not differ significantly according to gender and age. The results were discussed in the context of the literature, and the fact that behavioral regulation performance is not related to other regulation domains and academic achievement, and the relatively small number of participants, although it is a performance measure, are considered as limitations of the current study. Therefore, it is recommended to develop an activity that validly measures behavioral regulation performance for future studies and to replicate the current study with more participants.

Key Words: Cognitive Emotional Behavioural Regulation, Self-Regulation, Academic Achievement

Atıf İçin / Please Cite As:

Akeren, İ. (2024). Bilişsel, duygusal ve davranışsal öz dzenleme performanslarının akademik başarıya etkisi: İlkokul ikinci sınıf öğrencileri örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1455-1467. doi:10.33206/mjss.1382273

Geliş Tarihi / Received Date: 27.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.05.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Bayburt-Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, aydostdeyince@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-5615-4189

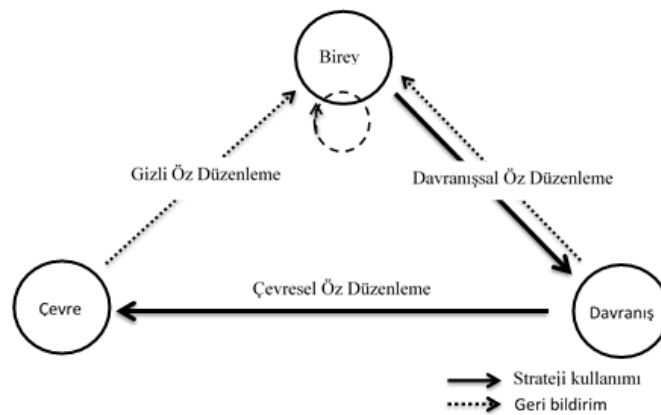
Giriş

Temel olarak öz düzenleme, amaç belirlemek, bunlara ulaşmada hazırlıklar yapmak, eyleme geçerek amaca dönük davranışlar sergilemek, ulaşılan sonucu sorgulayarak kendini değerlendirmek, böylece çıkarımlarda bulunmak, elde edilen sonucun belirlenen amaçla karşılaştırılıp bu ikisinin ne kadar farklılaştığını saptadıktan sonra yeni bir amaç belirlemek ya da amaca yönelik farklı davranışlar üretmek, nihayetinde döngüyü tamamlamak olarak tanımlanabilir (Zimmerman, 2013). Zimmerman (2002), çocuklarda bu becerinin erken yaşta gelişiminin onların belirledikleri hedeflere ulaşmalarında motivasyonlarını artırdığını belirtmektedir. Benzer şekilde becerinin doğumdan itibaren kazandırılmasının gerekli olduğu (Posner ve Rothbart, 2000), çünkü yaşamının ilk yıllarında kazanılması halinde bireyin yaşamı boyunca kendini kontrol etmesinde kullanabileceği bir kaynak olduğu (McClelland vd., 2013) bildirilmektedir.

Zimmerman (2000), öz düzenlemenin insanın hayatta kalması için önemine vurgu yapmakta ve beceriyi kişisel hedeflere ulaşmak için döngüsel olarak kullanılan, bağlama özgü süreçler çerçevesinde tanımlamaktadır. Bu süreçler üst bilişsel bilgi ve beceriden fazlasını; duygusal ve davranışsal süreçleri ve bunları kontrol etmek için güçlü bir öz yeterlik duygusunu gerektirmektedir. Ona göre öz düzenleme süreci, bireyin öngörüsü, performansı, istemli kontrolü ve kendini değerlendirmesini içeren karşılıklı olarak bağımlılığın olduğu döngüsel bir süreçtir. Ayrıca becerinin kazanılmasında ebeveyn, öğretmen, akran gibi sosyalleştirici kaynakların rolü önemlidir.

Öz Düzenlemenin Kuramsal Çerçevesi

Her ne kadar daha önce farklı bilim alanlarında kullanılmış olsa da bugün psikoloji ve eğitim bilimlerinde kullandığımız anlamıyla düzenleme kavramını Sosyal-Bilişsel Kuram perspektifiyle ilk tanımlayan Bandura'dır (1986). Ona göre öz düzenleme bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak kendilerini kontrol edebildikleri ve çevrelerinden öğrenebildikleri bir içsel sistemdir. Çünkü davranışlar üzerinde yalnızca dışsal ödül-ceza belirleyici değildir, bireyler gözlemlerine dayanarak elde ettikleri sonuçlara göre davranışlarını devam ettirir, değiştirir ya da sonlandırır (Senemoğlu, 2012). Sosyal-Bilişsel Kuramın temel ilkelerinden biri de karşılıklı belirleyiciliktir. Bandura'ya göre öz düzenlemeli öğrenmede bireysel faktörlerin yanı sıra çevresel ve davranışsal belirleyiciler de bulunmaktadır. Bu nedenle öz düzenlemeli öğrenme yalnızca bireysel faktörler tarafından değil, çevresel ve davranışsal bazı faktörlerin etkileşimiyle belirlenmektedir (Bandura, 1977, 1986). Örneğin öğrencinin dersteki bir problemin çözümüne yönelik çabası (yani davranışı) salt kişilik özelliğiyle (örneğin öz yeterliğiyle) açıklanamamaktadır. Öğrencinin çabasını öğretmen gibi çevresel uyaranlar da belirleyebilmektedir. Buradan hareketle Şekil 1'de görüldüğü üzere davranış hem kendi kendine üretilmekte hem de çevrenin ürünü olmaktadır (Bandura, 1986).

Şekil 1. Öz Düzenlemenin Karşılıklı Belirleyicileri

Becerinin öğrenme yönüne yapılan bu vurgu, beraberinde öz düzenlemeye dayalı pek çok öğrenme modelini getirmiştir. Boekaerts'in (1996, 1997) geliştirdiği model okula uyarlanabilmektedir. Öğrencilerin öğretime aktif katılımları, öğrenmelerini yapılandırmalarında öğretmenin motive edici rolünün gerekliliğini bildirmektedir. Boekaerts, bilişsel ve motivasyonel iki öz düzenleme boyutu olduğunu söyler. Bilişsel boyut, planlama, amaç belirleme, izleme ve değerlendirme gibi bileşenlere sahipken motivasyonel düzenleme başarabileceğine inanmak, isteklilik, kendi kapasitesine inanç gibi bileşenlerden oluşmaktadır.

Kanfer (1970), öz izleme, öz değerlendirme ve öz pekiştirme şeklinde üçe ayırdığı öz düzenleme aşamalarını, bireyin kendini bilinçli şekilde izlemesi, sergilediği davranışı belirlediği kriterle karşılaştırarak değerlendirmesi, son olarak amaca ulaşmada motive olmak için ödöl kaynaklarını (içsel-dışsal) kullanması olarak açıklamaktadır. Borkowski'ye göre (1996) öz düzenleme üst bilişin en yüksek seviyesidir. Çocukların bir strateji seçip kullanmaya başlaması, bu sırada kendilerini izlemesiyle öz düzenleme gerçekteşmektedir. Pintrich'e göre (2000) dört evre ve her evrede bulunan bazı bağlamlardan oluşmaktadır. İlk evre ön düşünce de amaç belirleme, ikinci evrede bireyin kendini izlemesi, üçüncü evrede strateji seçimi ve uygulanması, dördüncü evrede elde ettiği sonuca vermiş olduğu tepkiler ve bunları değerlendirme bulunmaktadır. Winne (1996), öz düzenlemeye dayalı geliştirdiği öğrenme modelinde üst bilişsel becerilerin önemine vurgu yapmıştır. Ona göre üst biliş, bireylerin güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olmaları, öz düzenleme ise üst biliş rehberliğindeki öğrenmedir. Öz düzenlemeye dayalı öğrenmenin dört aşamadan oluştuğunu belirten Winne, ilk aşamada görevin tanımlandığını, ikinci aşamada hedef belirlendiğini ve buna ulaşmaya yönelik plan oluşturulduğunu, üçüncü aşamada planların işe koşulduğunu, son aşamada ise üst biliş rehberliğinde önceki aşamalarda elde edilen bilgilerin incelendiğini belirtmektedir. Winne (1996), geliştirdiği modelin her aşamasında koşulların, standartların, sonuçların ve değerlendirmelerin var olduğunu, bu aşamalarda elde edilen ürünlerin standartlarla uyumaması durumunda kendilerine geribildirimde bulduklarını, böylece bir sonraki eylemlerinde kendilerini düzenlediklerini bildirmektedir. Zimmerman (2000), öz düzenlemenin ön düşünme, performans ve öz yansıtma üç aşamadan oluştuğu döngüsel bir öz düzenlemeli öğrenme modeli önermektedir. Ona göre bu döngü amaçların belirlendiği ve planlamaların yapıldığı ön düşünmeyle başlamakta, eyleme geçilip çözüme yönelik davranışların sergilendiği performans aşamasıyla devam etmekte ve sonuçların belirlenen amaçlara göre değerlendirilip nedenlerin açıklanmaya çalışıldığı öz yansıtma evresine ulaşmaktadır.

Bu modellere bakıldığında birbirinden farklılık gösterdiği düşünölse de Pintrich (2000), her bir modelin bazı ortak varsayımlarından bahseder. Bunlar, tüm öz düzenlemeli öğrenme modellerinde bireyler aktif ve yapısalcıdır, diğer bir ifade ile her birey sadece bilginin pasif alıcısı değil, aynı zamanda kendi bilgilerini aktif şekilde oluşturmakta ve kendi anlamlarını oluşturmaktadır. Modellerin ortak varsayımlarından ikincisi kontrol potansiyelidir. Bu, öğrenenlerin çevreyi gözlemleyerek kendi biliş, duyu ve davranışlarını kontrol edebilme potansiyeline sahip oldukları anlamına gelmektedir. Bireylerin bazı amaçlar, kriterler ve standartlar belirleyebildikleri modellerin ortak varsayımlarından üçüncüsüdür. Böylece belirlenen amaç ve kriter doğrultusunda bireylerin davranışları şekillenmektedir. Modellere yönelik son ortak varsayım ise öz düzenlemenin bireylerin içinde buldukları şartlar ile başarı arasında bir aracı olduğudur. Bu ortak varsayımda modeller, kişilik özellikleri veya sınıf ortamı gibi bağlamsal şartların doğrudan başarıyı getirmediğini, içinde bulunulan şartlara göre amaç belirleme, kendini izleme, kontrol etme, yönlendirme gibi düzenleme becerilerin başarıda belirleyici olduğunu belirtmektedir.

Öz Düzenlemenin Boyutları ve Akademik Başarı

Sunulan modeller de göz önüne alındığında öz düzenleme becerisinin bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç boyutunun varlığından söz edilebilir. Bilişsel düzenleme, bireylerin elde ettikleri sonuçları dikkate alarak başarısızlığa neden olan çabalarını değiştirip amaçlarına ulaşırken kendilerini sürekli olarak denetlemeleridir (Berk, 2013). Bu çerçevede planlama, öz kontrol, dikkatin yönetilmesi, karar alma, biliş düzeyine getirme becerilerinden oluşmaktadır (Bronson, 2000). Duygusal düzenleme, bireylerin olumsuz davranışları engellemesi ve hazzı ertelemesini içerir ve bu beceriye sahip çocuklar özellikle olumsuz durumlarda duygusal tepkilerini kontrol ederler. Bu beceri, stres verici veya gergin şartlarda çocukların duygularını yönetebilmesi, amaçlarına ulaşmak için duygusal uyarıcıları engelleyebilmesi olarak tanımlanabilir (Eisenberg vd., 2004). Davranışsal düzenleme ise bireyin göreve yönelik dikkatini sürdürmesi, yönergeleri uygulaması, amaca hizmet etmeyen davranışı engellemesi gibi aslında bilişin eyleme döküldüğu beceridir (Ponitz vd., 2009; Sektnan vd., 2010).

Akademik başarı günümüz eğitiminin en arzu edilen çıktıdır (Koca ve Dadandı, 2019). Akademik başarı tüm derslerde olduğu gibi ders dışı etkinliklerde de öğrencinin mükemmelliği olarak tanımlanabilir, ayrıca öğrenmenin hem ana göstergesi hem de doğrudan sonucudur (Driscoll ve Burner, 2005; Kpolovie vd., 2014). Öz düzenleme becerisinin akademik başarıya olumlu etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Öz düzenlemenin gerek üç yaşından yedi yaşına kadar geçen süreçte gelişimini gerek ilkokul 1. sınıftan 2. sınıfa kadar geçen 15 aylık süreçte gelişimini ve akademik başarıya etkisini inceleyen boylamsal araştırmalar da benzer şekilde becerinin zamanla arttığını ve akademik başarıyı da yükselttiğini göstermiştir (Montroy vd., 2016; Ning ve Downing, 2010). Daha ileri yaşlarda edinilen öz düzenleme

becerisinin akademik başarıya seyrini incelemeye yönelik ise Nota vd. (2004), lise son sınıf öğrencilerinin öz düzenleme stratejileri ve akademik başarılarını belirleyerek öğrencilerin yüksek öğrenimde girdikleri sınavlardan aldıkları puanları karşılaştırmışlar ve bu ilişkide öz düzenleme becerisinin rolünü belirlemişlerdir. Sonuçlar, öğrencilerin lise öğreniminde kullandıkları öz düzenleme stratejilerinin hem lise diploma puanları ve lise sonrası eğitime devam etme niyetleri üzerinde hem de üniversitede aldıkları sınav puanları üzerinde önemli bir yordayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Alan yazındaki bu bilgilere dayanarak bireylerin sahip oldukları ve öz düzenleme becerisinin bileşenleri olan bilişsel, duygusal ve davranışsal öz düzenleme performanslarının onların akademik başarılarıyla pozitif bir ilişkiye sahip olduğu düşünülmekte ve bu ilişkinin mevcut araştırmayla ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Öz düzenleme becerisinin akademik başarıya olumlu etkileri olduğu rapor edilmektedir (Montroy vd., 2016; Ning ve Downing, 2010; Nota vd., 2004). Fakat öz düzenlemenin bileşenleri olan bilişsel, duygusal ve davranışsal düzenleme becerilerinin akademik başarı üzerindeki etkisi birlikte araştırılmamıştır. Zira Manganelli vd. (2019), bilişsel öz düzenleme ile akademik başarı arasında olumlu ilişkiler olduğunu, Montroy vd. (2014), davranışsal öz düzenlemenin akademik başarıyı yükselttiğini, Edossa vd. (2018), duygusal öz düzenlemenin akademik başarı üzerinde sınırlı da olsa bir olumlu etkisi olduğunu bildirmektedir. Bahsedilen araştırmalarda öz düzenlemenin bu boyutları ile akademik başarı arasındaki ilişkinin birbirinden kopuk ele alındığı söylenebilir. Öz düzenlemenin diğerlerinden kopuk bir boyutunun akademik başarıyla ilişkisinin incelendiği araştırma bulgularının sınırlılık gösterdiği düşünülmektedir. Mevcut araştırma, öğrencilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal düzenleme performanslarının eş zamanlı ölçülerek akademik başarıyla ilişkisini belirlemesi, böylece diğer araştırmalara göre daha kapsamlı bir sonuca ulaşmayı amaçlaması nedeniyle önemlidir.

Ayrıca öz düzenleme ile akademik başarı arasındaki ilişkinin ağırlıklı olarak öz bildirim dayalı ölçme araçlarıyla toplanan verilerin analiz edilmesiyle incelendiği görülmektedir. Bu şekilde toplanan verilerde katılımcıların sorulara gerçekte olduklarından farklı yanıt vermeleri olasıdır. Bu durum ise araştırmanın iç geçerliği için ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Marczyk vd., 2005). Mevcut araştırmada ise daha önce belirlenen kriterler dikkate alınarak katılımcıların bilişsel, duygusal ve davranışsal öz düzenleme becerilerinin sergiledikleri performanslar üzerinden ölçülecek olması, böylece iç geçerliğin korunmaya çalışılması, araştırmanın bir diğer önemidir.

Chang ve Burns (2005), öz düzenlemenin akademik başarının artmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu, Erol ve İvrendi ise (2018) beceriye ne düzeyde sahip olduklarını belirleyen ölçme araçlarının geliştirilmesinin bir o kadar önemli olduğunu bildirmektedir. Özetle literatür, öz düzenlemenin akademik başarı üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamaktadır; ancak becerinin işe vuruk halinin belirlenmiş kriterler dahilinde objektif ölçümü ve bu ölçümlerin yine objektif şekilde elde edilen akademik başarı puanlarıyla ilişkisinin incelenmesi konusunda yeterli bilgi vermemektedir. Mevcut araştırma, başarıya ulaşmada önemli rolü olduğu ağırlıklı olarak tarama çalışmalarlarıyla desteklenen öz düzenleme becerisinin etkisini kanıtlamaya çalışarak kuramsal açıklamaları güçlendirmeyi amaçlaması yönüyle de önem arz etmektedir. Araştırmanın cevap bulmaya çalıştığı sorular şunlardır:

1. İlkokul ikinci sınıf öğrencilerinin bilişsel, duygusal ve davranışsal düzenleme performansları ile akademik başarıları cinsiyetlerine ve yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
2. Öğrencilerin ölçülen bilişsel, duygusal ve davranışsal düzenleme performansları onların akademik başarılarını yordamakta mıdır?

Yöntem

Araştırma, yöntem olarak nicel, desen olarak ilişkisel tarama deseniyle yürütülmüştür. İlişkisel taramayla iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü belirlenmektedir (Fraenkel vd., 2023). Bu doğrultuda etkinliklerle ölçülen bilişsel, duygusal ve davranışsal düzenleme performansları ile öğrencilerin sınav puanları arasındaki ilişkiler analizlerle belirlenmeye çalışılmıştır. Örneklem seçiminden önce katılımcıların evreni temsil gücünü artırmak amacıyla araştırma popülasyonu merkezî ve kırsal olarak ikiye ayrılmış, ardından her iki popülasyonda küme rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örneklem yöntemi evrenin tüm bireylerinin listesi olmadığı durumlarda bireyler yerine grupların seçildiği tesadüfi bir yöntemdir (Fraenkel vd., 2023). Küme rastgele örnekleme yöntemiyle merkezî ve kırsal alanlardan birer ilkokul belirlenmiştir.

Katılımcılar

Katılımcıların dahil edilme kriteri olarak herhangi bir mental bozukluk tanısı almamış olmaları, duygusal dzenleme performans ölçümündeki etkinlik nedeniyle okuma becerisine sahip olmaları, çalışmaya katılmada gönüllü olmaları ve ebeveynlerinin bunu onaylaması belirlendi. 1'i mental bozukluğa sahip, 2'si çalışmaya katılmada gönüllü olmayan toplam 3 öğrenci çalışmaya dahil edilmedi. Belirlenen kriterler kapsamında katılımcı grubu Bayburt il merkezindeki bir köy ilkokulundan 19 (8'i kız, 11'i erkek), merkezî bir ilkokuldan 22 (11'i kız, 11'i erkek) olmak üzere toplam 41 2. sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Öğrencilerin 19'u kız (%46,3), 22'si erkektir (%53,7). 7 yaşında 4 öğrenci (%9,8), 8 yaşında 33 öğrenci (%80,4), 9 yaşında 4 öğrenci (%9,8) olmak üzere toplam 41 katılımcı bulunmaktadır.

Veri Toplama (Ölçüm) Araçları

Bilimsel araştırmalarda pek çok veri toplama yöntemi bulunmaktadır. Her birinin avantaj ve dezavantajları olduğu söylenebilir. Örneğin gözlem yöntemi araştırmacıya incelediği konunun farklı yönleri hakkında bilgi verir, planlanmamış yaşantıları doğal haliyle kaydetme imkânı tanır. Öte yandan araştırmacı, hakkında bilgi edinmek istediği konuyu sadece seçilen kişiler üzerinde gözlemlerse elde ettiği bulguların sınırlı/yanlı olması riski bulunmaktadır (Kawulich, 2005). Benzer şekilde öz bildirimde dayalı veri toplama yöntemi kolay yorumlanabilmesi, nedensel ilişkileri belirleyebilmesi ve pratik olması nedenleriyle tercih edilmektedir. Fakat öz bildirimde bulunan katılımcıların kendisini olduğundan daha istenir gösterme eğiliminde olmaları nedeniyle geçerlik ve güvenilirlik riski oluşabilmektedir. Katılımcıların içinde buldukları gelişim dönemi de dikkate alındığında onlardan ölçekler aracılığıyla öz bildirimde dayalı veri toplayarak sahip oldukları düzenleyici becerileri hakkında gerçekçi bir veri elde edilemeyeceği, bunun yerine sergiledikleri performansın önceden belirlenmiş kriterler doğrutusunda puanlanmasıyla daha geçerli veriler toplanacağı düşüncesi oluşmuştur. Dzenleme performanslarını ölçmeye dönük etkinliklerin geliştirilmesi ve uygulanmasıyla ilgili süreç aşağıda açıklanmıştır.

Bilişsel, duygusal ve davranışsal dzenleme ölçümü

Öz dzenleme boyutlarını belirlemeye yönelik geliştirilen her üç ölçüm için önce literatür taramasıyla biliş, duygu ve davranış dzenleme becerilerinin içerik ve kapsamı analiz edilmiştir. Araştırmacı tarafından geliştirilen ölçüm araçları, öz dzenleme konusunda yetkin doktor unvanlı bir araştırmacıya, sınıf öğretmenliği alanında doktor unvanlı iki araştırmacıya, rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında doktor unvanlı bir araştırmacıya, ayrıca sınıf öğretmenliği yapan iki öğretmene görüşlerine başvurulmak için teslim edilmiştir. Alınan geri bildirimlere göre aşağıda açıklanan bilişsel dzenleme performansını ölçmeyi amaçlayan etkinlikteki 5X5 tasarımı öneriler doğrutusunda 3X3 şeklinde revize edilmiştir. Ayrıca duygusal dzenleme performansını ölçmeyi amaçlayan etkinlikte katılımcılara tanınan 120 saniyenin oldukça fazla olduğunun düşünülmesi nedeniyle bu süre öneriler doğrutusunda 60 saniyeye sınırlandırılmış ve katılımcılara okutulacak okuma metni öneriler doğrutusunda değiştirilmiştir. Gerekli düzeltmelerin ardından pilot uygulama merkezî bir ilkokulun 2. sınıfında öğrenim gören 10 öğrenci üzerinde yapılmış ve uygulamada bir sorun gözlenmemiştir. Geliştirilen ölçümlerin zorluk derecesi, beceriye sahip öğrencilerin yapabileceği, sahip olmayanların ise yapamayacağı şekilde tasarlanmış, böylece ayırt ediciliği yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Her bir dzenleme alanının öz dzenlemenin bir boyutu olması nedeniyle bu alanların toplamının öz dzenleme becerisini oluşturduğu söylenebilir (Smith-Donald vd., 2007). Bilişsel, duygusal ve davranışsal dzenleme performanslarının her birini ölçmek amacıyla üç ayrı etkinlik uygulanmıştır.

Bilişsel dzenleme ölçümünde 9 kareden (3X3) oluşan, 1 karesi boş olan zemine 1 tanesi renkli olan 8 bardak koyulmuş, kurallar açıklanmış ve renkli bardağı istenen kareye sürüklemeleri istenmiştir. Bunun için kendilerine 60 saniye süre verildiği söylenmiş, fakat daha yüksek puan için doğru sonuca en kısa sürede ulaşmaları istenmiştir. Bu ölçüm 10 kere tekrar edilmiş, öğrencilerin doğru sonuca ulaşana kadar 60 saniyeden artırdıkları süre (saniye) kaydedilmiş ve hepsinin toplamı alınmıştır. Böylece öğrencilerin planlama, dikkati odaklama, yürütücü işlev gibi zihinsel becerilerini kullanma performansları ölçülmüştür.

Davranışsal dzenleme ölçümünde 120 cm uzunluğunda 35 cm genişliğinde bir masanın uç kısmındaki 20 cm alan kırmızı kalemle çizilerek ayrılmış, öğrencilerin diğer ucuna geçerek ellerindeki bardağı masa üzerinde kaydırarak belirlenen 20 cm alan içinde tutmaları istenmiş, ölçümden önce deneme amaçlı kendilerine bardağı bir kere kaydırma hakkı verilmiştir. Her bir öğrencinin 10 defa bardak kaydırđıęı bu ölçümde puanlama iki şekilde yapılmıştır. Birinci tip puanlama: ilk başarılı kaydırđıęı 10 puan, sonraki her birine 1 puan eksik verilecek şekilde, başarısız denemelere ise 0 puan verilecek şekilde yapılmıştır.

Sonraki her başarılı kaydırmaya 1 puan eksik verilmesinin nedeni, öz düzenlemenin elde edilen sonuçların değerlendirilip sonraki davranışların düzenlenip amaca dönük olmasıyla açıklanabilir. İkinci tip puanlama: sırası fark etmeksizin her başarılı kaydırmaya 1 puan, başarısızlara ise 0 puan verilecek şekilde yapılmıştır. Bu şekilde puanlama yapılmasının nedeni, sadece ilk birkaç atışında şans eseri başarılı olan bir öğrencinin son atışlarında başarılı olan diğer öğrenciden önemli ölçüde fazla puan alacak olmasıdır. İki tip puanlama da kaydedilmiş ve analizde kullanılmıştır. Böylece öğrencilerin davranışı yönetme, davranışlarıyla sonuç arasında bağlantı kurma, etkisiz davranışları azaltma gibi davranışsal becerilerini kullanma performansı ölçülmüştür.

Duygusal düzenleme ölçümü manipülasyon içerdiği için diğer ölçümleri -olumlu ya da olumsuz- herhangi bir şekilde etkilememesi amacıyla en son yapılmıştır. Ölçümün başında görevden önce yapılmasının imkânsız olduğu, daha önce hiç kimsenin yapamadığı ve şu anda da hiç kimsenin yapamayacağı gibi açıklamalar beden dili ve yüz ifadesiyle de desteklenerek öğrencilerin öz yeterlik duyguları manipüle edilmiş, ardından kendilerine verilen bir hikâyeyi 60 saniyede okumaları istenmiş, geçen sürede okudukları kelime sayısı not edilmiştir. Bu etkinlikle öğrencilerin olumsuz duyguları yönetme, öz yeterliği koruma, duygusal kararlılığı sürdürme, olumlu duygulara odaklanma gibi duygusal becerilerini kullanma performansları ölçülmüştür.

Akademik başarı ölçümü

Öğrencilerin akademik başarılarının ölçümünde merkezî bir sınav olan Temel Kazanımlar Testinden (TKT) alınan puanlar esas alınmıştır. İlgili sınav güz ve bahar yarıyılı olmak üzere bir eğitim-öğretim yılında iki defa uygulanmakta, Türkçe, Matematik ve Hayat Bilgisi derslerini içermektedir. Mevcut araştırmada öğrencilerin güz ve bahar yarıyılında TKT sınavından aldıkları puanların aritmetik ortalaması kullanılmıştır.

İşlem

Uygulamaya geçmeden önce ebeveynlerden çocuklarının araştırmaya dahil edilmesi için izin alındı. Araştırmacı ve uygulayıcı sınıf öğretmeni öğrencilerle tanıştı, yalnızca gönüllü öğrenciler dahil edildi. Tüm ölçümlerde uygulamayı bir başka okulda görev yapan sınıf öğretmeni yaptı, araştırmacı ise ölçümleri belirlenen kriterler doğrultusunda puanladı.

Verilerin Analizi

Toplanan verilerde katılımcıların cinsiyet ve yaşlarını belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistikler, biliş, duygu ve davranış düzenleme becerileri ile akademik başarıları arasındaki ilişkilerinin dağılımını belirlemek amacıyla normallik analizleri, ayrıca değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla ise korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Düzenleme becerileri ve akademik başarının cinsiyet ve yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemede T Testi ve Varyans Analizi (ANOVA), düzenleme becerilerinin akademik başarıyı yordayıp yordamadığını belirlemede ise Çoklu Hiyerarşik Regresyon Analizi yapılmış ve bulgular paylaşılmıştır.

Bulgular

Öğrencilerin biliş, duygu ve davranış düzenleme puanları ile akademik başarı puanlarının dağılımını belirlemek amacıyla yapılan normallik analizlerine ait bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öz Düzenleme Boyutları ve Akademik Başarı Puanları Betimsel İstatistikleri ile Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	<i>N</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>AO</i>	<i>S. s.</i>	<i>Çrpık.</i>	<i>Bsk.</i>		
	İst.	İst.	İst.	İst.	İst.	İst.	S.h.	İst.	S.h.
Bilişsel d.	41	27	466	241,66	102,72	-,32	,37	-,34	,72
Davranışsal d. (1-1-1)	41	2	8	4,88	1,35	,23	,37	-,01	,72
Davranışsal d. (10-9-8)	41	10	49,00	25,73	10,31	,29	,37	-,66	,72
Duygusal d.	41	20	126,00	73	24,77	,23	,37	-,37	,72
Akademik b.	41	9,50	40	28,74	7,63	-,86	,37	,06	,72

Bilişsel düzenleme puanları, öğrencilerin kendilerinden istenen görevi başarılı şekilde yaparken artırdıkları süreyi, davranışsal düzenleme (1-1-1) sıralama gözetmeksizin öğrencilerin her bir doğru davranışına verilen 1 puanı, davranışsal düzenleme (10-9-8) her bir sonraki doğru davranışa 1 puan eksiltilecek şekilde verilen puanı, duygusal düzenleme verilen sürede okunan kelime sayısını, akademik başarı ise güz ve bahar yarıyılında da yapılan TKT (Türkçe, Matematik ve Hayat Bilgisi) puan ortalamalarını göstermektedir.

Tablo 1'e bakıldığında öğrencilerin düzenleme puanları ve akademik başarılarının çarpıklık değerlerinin $-,86$ ile $,29$; basıklık değerlerinin $-,66$ ile $,06$ arasında olduğu görülmektedir. Mevcut araştırmadaki gibi küçük örneklem ($n < 50$) verilerinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin $1,96$ 'dan büyük olması halinde dağılımın normal olduğunun kabul edilemeyeceği ve ilgili değerler sıfıra yaklaştıkça dağılımın mükemmel olduğu belirtilmektedir (Kim, 2013). Mevcut araştırmada değerlerin normal dağılım aralığında olduğu söylenebilir. Öğrencilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal düzenleme puanlarının birbirleri arasında ve bu puanlar ile akademik başarı arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik yapılan Pearson Korelasyon Analizi bulguları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Öz Düzenleme Alanları ve Akademik Başarı Puanları Arasındaki İlişkiler*

	Bilişsel	Davr. (1-1-1)	Davr. (10-9-8)	Duygusal
Bilişsel d.	-			
Davranışsal d. (1-1-1)	-,06	-		
Davranışsal d. (10-9-8)	,06	,79**	-	
Duygusal d.	,59**	-,01	,13	-
Akademik b.	,75**	,10	,22	,65**

** $p < .01$

Bilişsel düzenleme ile duygusal düzenleme arasında orta düzeyde ve pozitif, akademik başarı arasında yüksek düzeyde pozitif ilişki olduğu; duygusal düzenleme ile akademik başarı arasında orta düzeyde pozitif ilişki olduğu; davranışsal düzenlemenin her iki puanının diğer değişkenlerle ilişkili olmadığı görülmektedir. Bu nedenle ilgili değişken devam eden analizlere dahil edilmemiştir. Ayrıca değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının $,80$ 'den büyük olmaması ilerleyen bölümlerde yapılacak regresyon analizinin şartlarından biri olan eş doğrusallık sorununun oluşmadığını göstermektedir. Puan ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik yapılan T Testi bulguları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. *Cinsiyete Göre Düzenleme Alanları ve Akademik Başarı Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması*

	Cinsiyet	n	AO	ss	F	sd	t	p
Bilişsel d.	Kız	19	281,05	90,93	,63	39	2,42	,02
	Erkek	22	207,64	101,95				
Duygusal d.	Kız	19	79,84	18,61	3,49	39	1,68	,10
	Erkek	22	67,09	28,15				
Akademik b.	Kız	19	31,00	6,45	2,26	39	1,81	,07
	Erkek	22	26,80	8,17				

Kız öğrencilerin bilişsel düzenleme, duygusal düzenleme ve akademik başarı puan ortalamaları erkek öğrencilerden yüksek olmakla birlikte yalnızca bilişsel düzenleme puanlarının erkek öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Puan ortalamalarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik yapılan ANOVA bulguları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. *Yaşa Göre Düzenleme Alanları ve Akademik Başarı Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması*

	Yaş	n	AO	S	Kareler top.	Kare ort.	sd	F	p	Anlamlı Fark (Scheffe)
Bilişsel d.	7	4	214	Gruplar arası	11530,23	5765,11	2	,53	,59	,50
	8	33	239,48	Gruplar içi	410494,99	10802,50	38			
	9	4	287,25	Toplam	422025,22		40			
Duygusal d.	7	4	69	Gruplar arası	97,45	48,73	2	,07	,93	,95
	8	33	73,73	Gruplar içi	24432,55	642,96	38			
	9	4	71	Toplam	24530		40			
Akademik b.	7	4	24,13	Gruplar arası	218,50	109,25	2	1,97	,15	,08
	8	33	28,60	Gruplar içi	2113,07	55,61	38			
	9	4	34,50	Toplam	2331,56	5765,11	40			

Genel olarak bilişsel ve duygusal düzenleme ile akademik başarının yaşla birlikte arttığı görülse de bu artışın anlamlı olmadığı, yaş grupları arasında anlamlı farklılık olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Öz düzenlemenin bilişsel ve duygusal düzenleme alanlarının akademik başarıyı ne düzeyde yordadığını belirlemek amacıyla Çoklu Hiyerarşik Regresyon Analizi yapılmıştır. İlgili analiz, bir bağımlı değişken üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin etkisini belirlemede kullanılan, bütün bağımsız değişkenlerin aynı anda analize dahil edildiği standart çoklu regresyondan farklı olarak teorik bir temele dayanarak araştırmanın bağımsız değişkenleri belli bir mantıksal sıralamayla analize dahil etmesidir (Jeong

ve Jung, 2016). Bu bilgiler çerçevesinde öğrencilerin akademik başarılarıyla daha fazla ilişkili olduğu ve öz düzenlemenin temelini oluşturması nedeniyle bilişsel düzenleme değişkeni, bilişten önemli oranda etkilenen ve bilişi takip eden duygusal düzenleme değişkeni de ikinci sırada analize dahil edilmiştir. Analize dair bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. *Bilişsel ve Duygusal Düzenlemenin Akademik Başarıya Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Bulguları*

Model	B	Standart hata	β	t	p	Zero-order	Partial	Eş doğr. Tol.	VIF
1 (Sabit)	15,23	2,05		7,41					
Bilişsel d.	,06	,01	,75	7,14	,00	,75	,75	1,00	1,00
R=,75; R ² =,57; F ₍₁₋₃₉₎ =50,92, p<,00									
2 (Sabit)	11,39	2,40		4,75					
Bilişsel d.	,04	,01	,56	4,64	,00	,75	,60	,65	1,53
Duygusal d.	,10	,04	,32	2,65		,65	,40	,65	1,53
R=,80; R ² =,07; F ₍₁₋₃₉₎ =32,89, p<,00									

Regresyon analizinden önce yordayıcı değişkenler arasında doğrusallık ilişkisi olmaması gerektiği bildirilmektedir. Bu ilişki Tolerans ve VIF (varyans şişkinlik faktörü) değerine bakılarak anlaşılabilir. Tolerans değerinin 0,1'den büyük olması, VIF değerinin ise 10'dan küçük olması önerilmektedir (Cohen vd., 2018). Bu doğrultuda mevcut araştırmanın bağımsız değişkenleri arasında eş doğrusallık ilişkisi olmadığı görülmektedir.

Tablo 5'te iki regresyon modeli test edilmiş ve bu modellerde bilişsel düzenleme ve duygusal düzenlemenin akademik başarı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Birinci modelde bilişsel düzenleme analize dahil edilmiş ve modelin anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (R=,75; R²=,57; F₍₁₋₃₉₎=50,92, p=,00). Bulgular bilişsel düzenlemenin akademik başarıdaki varyansın %57'sini açıkladığını göstermektedir. İkinci modelde bilişsel düzenleme ile birlikte duygusal düzenleme analize dahil edilmiş ve modelin anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (R=,80; R²=,07; F₍₁₋₃₉₎=32,89, p=,00). Bulgular duygusal düzenlemenin akademik başarıdaki varyansın %7'sini açıkladığını göstermektedir.

Tartışma

Mevcut çalışmada öz düzenleme boyutları olan bilişsel, duygusal ve davranışsal düzenleme becerilerinin akademik başarı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bilişsel ve duygusal düzenlemenin birbirleriyle ve akademik başarıyla ilişkili olduğu, öte yandan davranışsal düzenlemenin bu değişkenlerle ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatüre bakıldığında biliş, duygu ve davranış düzenlemenin öz düzenlemenin boyutları olduğu (Smith-Donald vd., 2007), öz düzenlemeyi incelerken bu boyutların dikkate alınması gerektiği (Pekrun, 2006), çünkü bu boyutların birbirleriyle ilişkili ve eş zamanlı çalıştıkları görülmektedir (Feraco vd., 2022). Davranış düzenleme puanlarının biliş ve duygu düzenlemenin yanı sıra akademik başarıyla ilişkili olmaması beklenen bir sonuç değildir. Çünkü Montroy vd. (2014), davranış düzenlemenin akademik başarıyı artırdığını bildirmektedir. Davranış düzenlemeyi ölçen etkinliğin literatürü uygun şekilde kapsamadığı, bu nedenle öğrencilerin daha çok psiko-motor becerilerini ölçtüğü söylenebilir.

Kız öğrencilerin bilişsel düzenleme becerilerinin erkeklerden yüksek olduğu, duygusal düzenleme ile akademik başarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir. Her üç değişkenin de cinsiyetlere göre ele alındığı çalışmaların bulguları farklılık göstermektedir. Bilişsel düzenlemenin cinsiyete göre değişimini inceleyen araştırma bulguları ağırlıklı olarak kızların lehine görünmektedir. Matthews vd. (2009), kızların dikkati sürdürme, çalışan bellek gibi bilişsel düzenleme becerilerinin daha yüksek olduğunu, Topçu vd. (2009), kızların derinlemesine öğrenme, kendilerini, süreci ve elde ettikleri sonuçları değerlendirmede daha başarılı olduklarını bildirmektedir. Farklı olarak gerek öz düzenleme puanlarının gerekse bilişsel düzenleme stratejilerinin cinsiyete göre farklılaşmadığını rapor eden çalışmalar da bulunmaktadır. (Conesa ve Duñabeitia, 2022; Wu ve Cheng, 2019). Duygu düzenlemenin ağırlıklı şekilde üniversite öğrencileri ve yetişkinlerde çalışıldığı görülmektedir. İlkokul öğrencileri üzerinde yapılan sınırlı sayıdaki araştırma bulguları duygu düzenlemede kızların daha başarılı olduklarını göstermektedir. Kokkinos vd. (2019), kızların duygularını erkeklere göre daha etkili düzenlediklerini, Tetik ve Önder (2021), duygu düzenleme stratejilerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini, bunun sebebinin ise cinsiyet rolleri olduğunu rapor etmekte. Sanchis-Sanchis vd. (2020), kızların olumsuz duyguları daha fazla yaşamasına rağmen duygusal düzenleme stratejilerini daha fazla kullandıklarını bildirmektedir.

Kızların ve erkeklerin akademik başarılarının karşılaştırıldığı araştırma bulgularına bakıldığında yine farklılıkların görüldüğü söylenebilir. Gibbs vd. (2019) akademik başarının cinsiyete göre farklılaşmadığını, aksine Reilly vd. (2019) Avustralya’da sınıf seviyeleri 4 ile 12 arasında olan yaklaşık 4 milyon öğrencinin okuma ve yazma başarılarını karşılaştırdıkları boylamsal bir meta-analiz çalışmasında (1988-2015 yılları arası), 4. sınıfta öğrenim gören kızların erkeklerden daha yüksek puanlar aldığını, üstelik sınıf seviyesi yükseldikçe bu farkın kızlar lehine devam ettiğini rapor etmektedir. Daha güncel verilerin dahil edildiği bir başka meta-analiz çalışması ise cinsiyetin akademik başarıda ılımlı işlevi olduğunu belirlemiştir (Cortés Pascual vd., 2019).

Bilişsel ve duygusal düzenleme ile akademik başarının öğrencilerin yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ashında bilişsel düzenleme becerilerinin yaşla birlikte arttığı meta-analitik çalışmalarla ortaya konmuştur. Peng vd. (2019), çok geniş bir yaş grubunu içeren (3-80 yaş) meta-analiz çalışmasında bilişsel düzenlemenin yaşla birlikte arttığını bildirmektedir. Öte yandan bir başka meta-analitik çalışma bilişsel düzenlemenin sınıf seviyesiyle birlikte arttığını (Peng vd. 2018), farklı bir boylamsal çalışma ise 1. sınıf ile 2. sınıf arasındaki 15 aylık süreçte becerinin arttığını (Ning ve Downing, 2010) ortaya koymaktadır. Mevcut araştırma aynı sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yürütülmüştür ve yaş dağılımları normallik göstermemektedir. Katılımcıların çok azının 7 ve 9 yaşında (n = 4) olmasına karşın çok büyük bir kısmının 8 yaşında (n = 33) olması, analizlerin tatmin edici sonuç üretmekten uzak olmasına neden olabilir.

Akademik başarıyı artırmada bilişsel düzenleme performansının duygusal düzenlemeden daha etkili olduğu; ancak her ikisinin de anlamlı yordayıcılar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belirtmekte fayda var ki duygular belli oranda bilişten bağımsız olmakla birlikte önemli oranda bilişten etkilenmektedir. Öz düzenleme-akademik başarı ilişkisi üzerine ilk araştırmaların oldukça eski olduğu söylenebilir. Kephart (1960), öz düzenlemenin nöro-biyolojik yönüne dikkat çekmiş ve becerinin algısal beceriler ile motor beceriler arasında denge sağladığını, bunun ise öğrenmede belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Beceriyi bilişsel yönüyle ele alan Zimmerman ise (1986), öğrencilerin kendilerine yönelik farklılıklarının ve öğrenmede düzenleyici davranışlarda bulunmalarının akademik başarıları üzerinde kritik etkileri olduğunu bildirmiştir. Takip eden yıllarda büyük örneklemeler üzerinde yürütülen çalışmalar bu etkiyi güçlendirmiştir. Sawyer vd. (2015) boylamsal çalışmalarında, okul öncesi dönemdeki çocukların başta bilişsel düzenleme olmak üzere duygusal düzenleme puanlarının okulun ilk yıllarındaki akademik başarıyı desteklediğini göstermiştir. Bu konuda yapılan araştırmalar meta-analitik çalışmalarla bir adım ileri götürülmüş, bilişsel düzenlemenin akademik başarıyla ilişkili olduğu ve onu yordadığı bildirilmiştir (Cortés Pascual vd., 2019; Dent ve Koenka, 2016). Ayrıca bilişsel ve duygusal düzenlemenin takip eden yıllarda girilen sınav puanlarını yordadığını rapor eden Nota vd.’nin (2004) bulguları, mevcut bulgularla desteklenmektedir. Duygusal düzenlemenin akademik başarı üzerinde sınırlı etkisi olduğu bulgusunun aksine (Edossa vd., 2018), anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Bu sonuç Eisenberg vd.’nin (2004) açıkladığı gibi öğrencilerin stres altında duygusal uyarıcıları kontrol edebildiklerine işaret etmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi öz düzenleme becerileri öz bildirim dayalı ölçme araçları aracılığıyla incelenmekte, bu da öğrencilerin beceriye gerçekte ne düzeyde sahip olduklarını anlamamızı güçleştirmektedir. Bu güçlüğün üstesinden gelmeyi amaçlayan McClelland vd. (2014), önceki araştırmalarından yararlanarak Baş-Ayaklar-Dizler-Omuzlar Görevi (The Head-Toes-Knees-Shoulders HTKS) olarak adlandırdıkları, daha sonra revize ettikleri (Gonzales vd., 2021) performansa dayalı değerli bir öz düzenleme ölçeği geliştirerek sonraki araştırmalara öncülük etmişlerdir. Gerek geliştirilen gerekse revize edilen ölçekle yapılan araştırmaların bulguları öz düzenlemenin okulöncesi çocukların akademik başarılarını yordadığını göstermektedir (McClelland vd., 2021). Ardından yapılan araştırmalar, anaokulu öğrencilerinin öz düzenleme performanslarının 1. ve 2. sınıftaki okul başarısını yordadığını göstermektedir (Gestsdottir vd., 2014; Hernandez vd., 2018). Bu sonuçlar mevcut çalışmanın bulguları için sağlam bir dayanak teşkil etse de ilkökul öğrencilerinin performansa dayalı öz düzenleme becerilerinin belirlenmesi için onlar üzerinde yapılan daha fazla uygulamalı ölçüm çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Katılımcıların biri köy ve biri il merkezi olmak üzere 41 ilkökul 2. sınıf öğrencisinden oluşması bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir. Dış geçerliğin artırılması için daha büyük örneklemle çalışılması önerilmektedir. Öz düzenleme boyutlarını ölçmek amacıyla yapılan etkinlikler her ne kadar uzam görüşü eşliğinde geliştirilmiş, gerekli düzeltmeler yapılmış ve pilot çalışması sorunsuz uygulanmış olsa da davranış

düzenleme etkinliğinin geçerli olmadığı görülmüştür. Bu nedenle davranış düzenleme performansını ölçmede daha geçerli bir ölçme etkinliği geliştirilmesi önerilmektedir.

Kız öğrencilerin bilişsel düzenleme performanslarının erkeklerden yüksek olmasına rağmen duygusal düzenleme performansları ve akademik başarılarının erkeklerden farklılaşmadığı görülmektedir. Oysa akademik başarıyı artırmada bilişsel düzenlemenin yordayıcı etkisi bilinmektedir. Bu durumda bilişsel düzenleme ile akademik başarı arasındaki ilişkide farklı ılımlatıcı değişkenlerin rolü araştırılabilir.

Okulöncesi öğrencilerin performansa dayalı öz düzenleme puanlarının takip eden birkaç yıl boyunca akademik başarıyı öngördüğü bildirilmektedir. Ancak hali hazırda ilkokul öğrencilerinin performansa dayalı öz düzenleme becerilerini belirlemeye yönelik herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Mevcut çalışmayla bu ihtiyacın giderilmesi amaçlandı, böylece gelecek araştırmalara da bir fikir verebilmesi ümit edilmektedir.

Düzenleme becerilerinin ölçülmesi her bir öğrenci için yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür. Sınırlı bir sürede ve ardi ardına yapılan üç uygulamanın onların gerçekte sahip oldukları öz düzenleme becerilerini belirlemede sınırlılık teşkil edebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle daha geçerli ve güvenilir sonuçlar için ölçümlerin daha uzun bir zamana yayılması ve birden fazla yapılması önerilmektedir

Belirtilen sınırlılıklarına rağmen mevcut araştırmada belirlenen bilişsel ve duygusal düzenlemenin akademik başarı üzerinde etkili olduğu sonucu ilkokul öğretmenlerinin takdirine sunulmaktadır. Öğrencilerinde üst düzey öğrenme ve akademik başarı için öz düzenleme becerilerini artırmaya dayalı sınıf içi etkinliklerine ağırlık vermeleri önerilmektedir.

Etik Beyan

"İlkokul İkinci Sınıf Öğrencilerinde Bilişsel, Duygusal ve Davranışsal Öz Düzenleme Performanslarının Akademik Başarıya Etkisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu'nun 27.04.2023 tarih ve 152 sayılı kararı ile alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Mevcut araştırmada çıkar çatışmasına neden olacak herhangi bir kurum yoktur.

Teşekkür

Ölçüm araçlarının geliştirilmesi, pilot uygulama ve araştırma uygulamasındaki öz verisi için Sınıf Öğretmeni Mevlüt ÇELİK'e saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.
- Berk, L.E. (2013). *Çocuk gelişimi*. (A. Dönmez, Çev.). Bekir Onur (Ed.). Ankara: İmge.
- Boekaerts, M. (1996). Self-regulated learning at the junction of cognition and motivation. *European Psychologist*, 1(2), 100. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.1.2.100>
- Boekaerts, M. (1997). Self-regulated learning: A new concept embraced by researchers, policy makers, educators, teachers, and students. *Learning and Instruction*, 7(2), 161-186. [https://doi.org/10.1016/S0959-4752\(96\)00015-1](https://doi.org/10.1016/S0959-4752(96)00015-1)
- Borkowski, J. G. (1996). Metacognition: Theory or chapter heading? *Learning and Individual Differences*, 8(4), 391-402. [https://doi.org/10.1016/S1041-6080\(96\)90025-4](https://doi.org/10.1016/S1041-6080(96)90025-4)
- Bronson, M. B. (2000). *Self-regulation in early childhood: nature and nurture*. New York: Guilford.
- Chang, F., & Burns, B. M. (2005). Attention in preschoolers: Associations with effortful control and motivation. *Child Development*, 76, 247–263. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00842.x>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). New York: Routledge.
- Conesa, P., & Duñabeitia, J. A. (2022). Adaptation and validation to Spanish elementary school children of the Academic Self-Regulation Questionnaire (SRQ-A). *Electronic Journal of Research in Education Psychology*, 20(57), 403-426. <https://doi.org/10.25115/ejrep.v20i57.6013>
- Cortés Pascual, A., Moyano Muñoz, N., & Quilez Robres, A. (2019). The relationship between executive functions and academic performance in primary education: Review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 10, 1582. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01582>
- Dent, A. L., & Koenka, A. C. (2016). The relation between self-regulated learning and academic achievement across childhood and adolescence: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 28, 425-474. <https://doi.org/10.1007/s10648-015-9320-8>

- Driscoll, M. P., & Burner, K. J. (2005). *Psychology of learning for instruction*. Pearson Allyn and Bacon: Boston.
- Edossa, A. K., Schroeders, U., Weinert, S., & Artelt, C. (2018). The development of emotional and behavioral self-regulation and their effects on academic achievement in childhood. *International Journal of Behavioral Development*, 42(2), 192-202. <https://doi.org/10.1037/bul0000227>
- Eisenberg, N., Liew, J. & Pidada, S. U. (2004). The longitudinal relations of regulation and emotionality to quality of Indonesian children's socioemotional functioning. *Developmental Psychology*, 40(5), 790-804. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.5.790>
- Erol, A., İvrendi, A. (2018). Developing an instrument for measuring self-regulation skills of 4-6 - year -old children (mother form). *PAU Journal of Education* 44, 178-195. <https://doi.org/10.9779/PUJE.2018.213>
- Feraco, T., Casali, N., Ganzit, E., & Meneghetti, C. (2022). Adaptability and emotional, behavioural and cognitive aspects of self-regulated learning: Direct and indirect relations with academic achievement and life satisfaction. *British Journal of Educational Psychology*, 93(1), 353-367. <https://doi.org/10.1111/bjep.12560>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2023). *How to design and evaluate research in education* (11th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Gestsdottir, S., von Suchodoletz, A., Wanless, S. B., Hubert, B., Guimard, P., Birgisdottir, F., ... & McClelland, M. (2014). Early behavioral self-regulation, academic achievement, and gender: Longitudinal findings from France, Germany, and Iceland. *Applied Developmental Science*, 18(2), 90-109. <https://doi.org/10.1080/10888691.2014.894870>
- Gibbs, L., Nursey, J., Cook, J., Ireton, G., Alkemade, N., Roberts, M., ... & Forbes, D. (2019). Delayed disaster impacts on academic performance of primary school children. *Child Development*, 90(4), 1402-1412. <https://doi.org/10.1111/cdev.13200>
- Gonzales, C. R., Bowles, R., Geldhof, G. J., Cameron, C. E., Tracy, A., & McClelland, M. M. (2021). The Head-Toes-Knees-Shoulders Revised (HTKS-R): Development and psychometric properties of a revision to reduce floor effects. *Early Childhood Research Quarterly*, 56, 320-332. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2021.03.008>
- Hernández, M. M., Eisenberg, N., Valiente, C., Spinrad, T. L., Johns, S. K., Berger, R. H., ... & Southworth, J. (2018). Self-regulation and academic measures across the early elementary school grades: Examining longitudinal and bidirectional associations. *Early Education and Development*, 29(7), 914-938. <https://doi.org/10.1080/10409289.2018.1496722>
- Jeong, Y., & Jung, M. J. (2016). Application and interpretation of hierarchical multiple regression. *Orthopaedic Nursing*, 35(5), 338-341. <https://doi.org/10.1097/NOR.0000000000000279>
- Kanfer, F. H. (1970). Self-regulation: Research, issues, and speculations. *Behavior Modification in Clinical Psychology*, 74, 178-220.
- Kawulich, Barbara B. (2005). Participant observation as a data collection method. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 6(2). Art. 43, <https://doi.org/10.17169/fqs-6.2.466>
- Kephart, N. C. (1960). *The slow learner in the classroom*. Charles E. Merrill.
- Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative Dentistry & Endodontics*, 38(1), 52-54. <https://doi.org/10.5395/rde.2013.38.1.52>
- Koca, F., & Dadandı, İ. (2019). The mediation roles of test anxiety and academic motivation in the relationship between academic self-efficacy and academic achievement. *Elementary Education Online*, 18(1), 241-252. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2019.527150>
- Kokkinos, C. M., Algiovanoglou, I., & Voulgaridou, I. (2019). Emotion regulation and relational aggression in adolescents: Parental attachment as moderator. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 3146-3160. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01491-9>
- Kpolovie, P. J., Joe, A. I., & Okoto, T. (2014). Academic achievement prediction: Role of interest in learning and attitude towards school. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE)*, 1(11), 73-100.
- Manganelli, S., Cavicchiolo, E., Mallia, L., Biasi, V., Lucidi, F., & Alivernini, F. (2019). The interplay between self-determined motivation, self-regulated cognitive strategies, and prior achievement in predicting academic performance. *Educational Psychology*, 39(4), 470-488. <https://doi.org/10.1080/01443410.2019.1572104>
- Marczyk, G. R., DeMatteo, D., & Festinger, D. (2005). *Essentials of research design and methodology*. John Wiley & Sons.
- Matthews, J. S., Ponitz, C. C., & Morrison, F. J. (2009). Early gender differences in self-regulation and academic achievement. *Journal of Educational Psychology*, 101(3), 689. <https://doi.org/10.1037/a0014240>
- McClelland, M. M., Acock, A. C., Piccinin, A., Rhea, S. A., & Stallings, M. C. (2013). Relations between preschool attention span-persistence and age 25 educational outcomes. *Early Childhood Research Quarterly*. 28(2), 314-324. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2012.07.008>
- McClelland, M. M., Cameron, C. E., Duncan, R., Bowles, R. P., Acock, A. C., Miao, A., & Pratt, M. E. (2014). Predictors of early growth in academic achievement: The head-toes-knees-shoulders task. *Frontiers in Psychology*, 5, 599. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00599>
- McClelland, M. M., Gonzales, C. R., Cameron, C. E., Geldhof, G. J., Bowles, R. P., Nancarrow, A. F., ... & Tracy, A. (2021). The Head-Toes-Knees-Shoulders revised: Links to academic outcomes and measures of EF in young children. *Frontiers in Psychology*, 12, 721846. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.721846>

- Montroy, J. J., Bowles, R. P., Skibbe, L. E., & Foster, T. D. (2014). Social skills and problem behaviors as mediators of the relationship between behavioral self-regulation and academic achievement. *Early Childhood Research Quarterly*, 29(3), 298-309. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2014.03.002>
- Montroy, J. J., Bowles, R. P., Skibbe, L. E., McClelland, M. M., & Morrison, F. J. (2016). The development of self-regulation across early childhood. *Developmental Psychology*, 52(11), 1744. <https://doi.org/10.1037/dev000159>
- Ning, H. K., & Downing, K. (2010). The reciprocal relationship between motivation and self-regulation: A longitudinal study on academic performance. *Learning and Individual Differences*, 20(6), 682-686. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2010.09.010>
- Nota, L., Soresi, S., & Zimmerman, B. J. (2004). Self-regulation and academic achievement and resilience: A longitudinal study. *International Journal of Educational Research*, 41(3), 198-215. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2005.07.001>
- Pekrun, R. (2006). The control-value theory of achievement emotions: Assumptions, corollaries, and implications for educational research and practice. *Educational Psychology Review*, 18, 315-341. <https://doi.org/10.1007/s10648-006-9029-9>
- Peng, P., Barnes, M., Wang, C., Wang, W., Li, S., Swanson, H. L., ... & Tao, S. (2018). A meta-analysis on the relation between reading and working memory. *Psychological Bulletin*, 144(1), 48. <https://doi.org/10.1037/bul0000124>
- Peng, P., Wang, T., Wang, C., & Lin, X. (2019). A meta-analysis on the relation between fluid intelligence and reading/mathematics: Effects of tasks, age, and social economics status. *Psychological Bulletin*, 145(2), 189. <https://doi.org/10.1037/bul0000182>
- Pintrich, P. R. (2000). The role of goal orientation in self-regulated learning. In *Handbook of self-regulation* (pp. 451-502). Academic Press.
- Ponitz, C. C., McClelland, M. M., Matthews, J. S. ve Morrison, F. J. (2009). A structured observation of behavioral self-regulation and its contribution to kindergarten outcomes. *Developmental Psychology*, 45(3), 605-619. <https://doi.org/10.1037/a0015365>
- Posner, M. I., & Rothbart, M. K. (2000). Developing mechanisms of self-regulation. *Development and Psychopathology*, 12(3), 427-441. <https://doi.org/10.1017/S0954579400003096>
- Reilly, D., Neumann, D. L., & Andrews, G. (2019). Gender differences in reading and writing achievement: Evidence from the National Assessment of Educational Progress (NAEP). *American Psychologist*, 74(4), 445. <https://doi.org/10.1037/amp0000356>
- Sanchis-Sanchis, A., Grau, M. D., Moliner, A. R., & Morales-Murillo, C. P. (2020). Effects of age and gender in emotion regulation of children and adolescents. *Frontiers in Psychology*, 11, 946. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00946>
- Sawyer, A. C. P., Chittleborough, C. R., Mittleinty, M. N., Miller-Lewis, L. R., Sawyer, M. G., Sullivan, T., & Lynch, J. W. (2015). Are trajectories of self-regulation abilities from ages 2–3 to 6–7 associated with academic achievement in the early school years? *Child: Care, Health and Development*, 41(5), 744-754. <https://doi.org/10.1111/cch.12208>
- Sektnan, M., McClelland, M.M., Acock, A. & Morrison, F.I. (2010). Relations between early family risk, children's behavioral regulation and academic achievement. *Early Childhood Research Quarterly*, 25(4), 464-479. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2010.02.005>
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim öğrenme ve öğretim: karamdan uygulamaya* (21. basım) Ankara: Pegem Akademi.
- Smith-Donald, R., Raver, C. C., Hayes, T., & Richardson, B. (2007). Preliminary construct and concurrent validity of the Preschool Self-regulation Assessment (PSRA) for field-based research. *Early Childhood Research Quarterly*, 22(2), 173-187. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2007.01.002>
- Tetik, S., & Önder, F. C. (2021). Adaptation of the Emotion Regulation Questionnaire for children and adolescents (ERQ-CA) into Turkish. *Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences*, 30(2), 87-100. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.942135>
- Topçu, M. S., & Yılmaz Tüzün, Ö. (2009). Elementary students' metacognition and epistemological beliefs considering science achievement, gender and socioeconomic status. *Elementary Education Online*, 8(3), 676-693.
- Winne, P. H. (1996). A metacognitive view of individual differences in self-regulated learning. *Learning and Individual Differences*, 8(4), 327-353. [https://doi.org/10.1016/S1041-6080\(96\)90022-9](https://doi.org/10.1016/S1041-6080(96)90022-9)
- Wu, J. Y., & Cheng, T. (2019). Who is better adapted in learning online within the personal learning environment? Relating gender differences in cognitive attention networks to digital distraction. *Computers & Education*, 128, 312-329. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.08.016>
- Zimmerman, B. J. (1986). Becoming a self-regulated learner: Which are the key subprocesses? *Contemporary Educational Psychology*, 11(4), 307-313. [https://doi.org/10.1016/0361-476X\(86\)90027-5](https://doi.org/10.1016/0361-476X(86)90027-5)
- Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: a social cognitive perspective. In *Handbook of self-regulation* (pp. 13-39). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50031-7>
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: an overview. *Theory into Practice*, 41(2), 64-70. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2
- Zimmerman, B. J. (2013). From cognitive modeling to self-regulation: A social cognitive career path. *Educational Psychologist*, 48(3), 135-147. <https://doi.org/10.1080/00461520.2013.794676>

EXTENDED ABSTRACT

Basically, self-regulation is the continuation of the cycle by setting goals, making preparations for achieving them, taking action and engaging in goal-oriented behaviors, evaluating oneself by making inferences about the achieved result and thus making inferences, determining how the determined goal and the result obtained differ from the goal and setting a new goal again. Zimmerman states that the development of this skill in children at an early age increases their motivation to achieve the goals they set. Similarly, it is reported that it is necessary to gain this skill from birth, because this skill acquired in the first years of life is effective in the individual's self-control throughout his/her life. Although it has been used in different fields of science before, Bandura was the first to define the concept of regulation, which we use today in psychology and educational sciences, from the perspective of Social-Cognitive Theory. According to him, self-regulation is an internal system in which individuals can control themselves cognitive, emotional and behavioral and learn from their environment. There are three dimensions of self-regulation skills: cognitive, emotional and behavioral. Cognitive regulation is the continuous self-control of individuals while changing their efforts that cause failure and reaching their goals by taking into account the results they achieve. In this framework, it consists of planning, self-control, attention management, decision-making, and cognition skills. Emotional regulation involves preventing negative behaviors and delaying pleasure, and children with this skill control their emotional reactions especially in negative situations. This skill can be defined as the ability of children to manage their emotions in stressful or tense conditions and to block emotional stimuli to achieve their goals. Behavioral regulation, on the other hand, is the skill in which cognition is actually put into action, such as maintaining attention to the task, following instructions, and preventing behavior that does not serve the purpose. Academic success is the most desirable outcome of today's education. Academic achievement can be defined as the excellence of the student in all courses as well as in extracurricular activities, and it is both the main indicator and direct result of learning. It is stated that self-regulation skills have positive effects on academic achievement. Based on this information in the literature, it is thought that individuals' cognitive, emotional and behavioral self-regulation performances, which are the components of self-regulation skills, have a positive relationship with their academic achievement and it is aimed to reveal this relationship with the current study. The questions that the research tries to answer are as follows: 1. Do the cognitive, emotional and behavioral self-regulation performances and academic achievement of second grade primary school students differ significantly according to their gender and age? 2. Do students' measured cognitive, emotional and behavioral regulation performances predict their academic achievement? The participant group consisted of a total of 41 2nd grade students, 19 from a village primary school and 22 from a central primary school in Bayburt city centre. Nineteen of the students were female (46.3%) and 22 were male (53.7%). There were 4 students (9.8%) aged 7, 33 students (80.4%) aged 8, and 4 students (9.8%) aged 9. Considering the developmental period of the participants, it was thought that no realistic data could be obtained about their regulatory skills by collecting self-report data from them through scales, and instead, more realistic data would be collected by scoring their performance in accordance with predetermined criteria. For this reason, students' skills were determined by performance measurement activities developed for cognitive, emotional and behavioral regulation dimensions. In measuring students' academic achievements, scores from the Basic Achievement Test (BAT), which is a standardized exam, used as the basis. This relevant exam is administered twice during an academic year, in the fall and spring semesters, covering the subjects of Turkish Grammar, Mathematics, and Life Sciences. In the present study, the arithmetic mean of the BAT scores obtained by the general students in the fall and spring semesters utilized. According to the findings, it is seen that there is a moderate and positive relationship between cognitive regulation and sensory regulation and a high-level positive relationship between academic achievement; there is a moderate positive relationship between emotional regulation and academic achievement; behavioural regulation is not related to other variables. When the mean scores were compared, it was found that although cognitive and emotional regulation and academic achievement increased with age, this increase was not significant and there was no significant difference between age groups. Regression analysis findings show that cognitive regulation explains 57% of the variance in academic achievement and emotional regulation explains 7%. Based on the results obtained, it is seen that cognitive and emotional regulation increase academic achievement, and some suggestions are made for future researches with the limitations of the current study.

Trust in Iran and Türkiye: A Comparative Study of Interpersonal, Institutional, and Social Trust

Deena SALEH¹

Abstract

Human beings are social creatures in their nature, as Aristotle stated 2400 years ago. Society needs trust for economic and social development as it shapes interactions and relations among individuals and groups. Opinion surveys offer global comparisons of trust levels and show heterogeneity. For example, in countries such as Sweden and Norway, more than 60% of respondents reported that 'most people can be trusted.' On the other hand, in countries such as Türkiye, Iran, and other Middle East countries, less than 15% think this is the case. This study offers an overview of trust in Iran and Türkiye. It examines types of trust utilizing the World Values Survey data. Citizens in Iran and Türkiye have the highest trust in close groups such as their families. On the other hand, trust in outgroups such as people from another nationality or different religions could be higher to moderate. Moreover, the Iranian and Turkish public consider institutions such as the armed forces more trustworthy, whereas international institutions such as the IMF and WHO are less trusted.

Key Words: Türkiye, Iran, World Values Survey, Interpersonal Trust, Social Trust, Institutional Trust, Behavioral Economics.

İran ve Türkiye'de Güven: Kişilerarası, Kurumsal ve Sosyal Güven Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Öz

Aristoteles'in 2400 yıl önce belirttiği gibi, insanoğlu doğası gereği sosyal bir varlıktır. Bireyler ve gruplar arasındaki etkileşim ve ilişkileri şekillendirdiği için toplumun ekonomik ve sosyal gelişim için güvene ihtiyacı vardır. Kamuoyu araştırmaları, güven düzeyleri konusunda küresel karşılaştırmalar sunmakta ve heterojenlik göstermektedir. Örneğın İsveç ve Norveç gibi ülkelerde katılımcıların %60'ından fazlası 'çoğu insana güvenilebileceğini' belirtmiştir. Öte yandan, Türkiye, İran ve diğer Orta Doğu ülkeleri gibi ülkelerde bu oran %15'in altındadır. Bu çalışma İran ve Türkiye'de güven konusuna genel bir bakış sunmaktadır. Dünya Değerler Araştırması verilerinden yararlanarak güven türlerini incelemektedir. İran ve Türkiye vatandaşları en yüksek güveni aile gibi yakın gruplara duymaktadır. Öte yandan, başka milletten veya farklı dinden insanlar gibi diğer gruplara duyulan güven daha yüksek veya orta düzeyde olabilmektedir. Ayrıca, İran ve Türk halkı silahlı kuvvetler gibi kurumları daha güvenilir bulurken, IMF ve WHO gibi uluslararası kurumlara daha az güvenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Dünya Değerler Anketi, Kişilerarası Güven, Sosyal Güven, Kurumsal Güven, Davranışsal İktisat.

Atıf İçin / Please Cite As:

Saleh, D. (2024). Trust in Iran and Türkiye: A comparative study of interpersonal, institutional, and social trust. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1468-1482. doi:10.33206/mjss.1413404

Geliş Tarihi / Received Date: 03.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.05.2024

¹ Dr. - Independent Researcher, Istanbul, Turkey, deenasalih@outlook.com,

 ORCID: 0000-0003-4628-4064

Introduction

Trust is an essential element that each society needs for social and economic development. It motivates people to work together for mutual benefit (Putnam *et al.*, 1993), provides a solution to coordination problems that a society may face, and reflects a belief that people have good intentions and are trustworthy (Irwin, 2009). Additionally, trustworthy ties and connections between individuals help people be more tolerant of diversity and sensitive to the needs of the vulnerable (De Oliveira, 2002).

Previous studies discovered a link between trust and higher scores of government efficiency and infrastructure quality (La Porta *et al.*, 1997; Fukuyama, 1995). Communities with high trust levels are more successful in addressing social and economic problems such as externalities, imperfect information, and coordination failures (Whiteley, 2000). Trust facilitates economic activities such as borrowing and exchanging goods and services (Woolcock & Narayan, 2000). People are less likely to rely on formal institutions in contract enforcement when trust levels are high. For example, trust among people becomes an imperfect substitute for a weak government or regulatory system if they fail to enforce contracts or protect property rights. Similarly, if the financial intermediation system needs higher efficiency, people tend to rely more on interpersonal trust to access bank credits or loans (Knack & Keefer, 1997).

In the last decades, social trust has been a focus of several studies owing to its importance as an economic and social issue in different societies. Global surveys such as the European Values Survey (EVS) and World Values Survey (WVS) provide measurements of trust in different societies. The World Values Survey (WVS) measures social trust, which shows that trust levels are remarkably low in regions such as the Middle East and North Africa (MENA), compared to other countries, Europe. The Middle East and North Africa (MENA) consist of Türkiye and Iran, both are non-Arab states, in addition to Arab states. For example, in Iran, social trust witnessed a drastic decline. About 65% of Iranian respondents to WVS in 1999-2004 stated that most people can be trusted, but this percentage dropped to 11% in 2005-2009 and 15% in 2017-2022. Unfortunately, Türkiye does not show bright scores, either. The highest percentage of Turkish respondents who mentioned that most people can be trusted was 14% in 2017-2022, whereas the lowest was 4% in 2005-2009. Institutional trust is another type of trust that is low as well in Türkiye and Iran. Additionally, citizens in both societies have low to medium trust toward outgroups, those belonging to another religion or a different nationality. On the other hand, groups such as the family are trusted by most respondents in both countries.

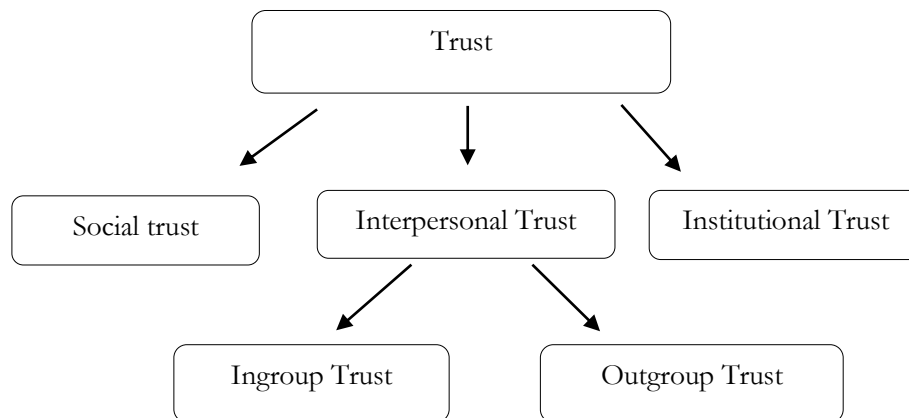
Türkiye and Iran were not a part of the Arab Uprisings in 2011, and both countries have different political and social systems. Although both are part of the MENA region, Iran and Türkiye exhibit a national cultural character different than Arab Middle Eastern countries. The Turkish culture is more modern when compared to conservative and patriarchal neighboring cultures in Middle Eastern countries (Afıouni, 2014). Similarly, Iran is seen as proximate to the culture of Arab countries in the Persian Gulf's West and South; the Iranian culture is less like Arab countries but more like the cultures of South Asian countries (Javidan & Dastmalchian, 2003). Türkiye has faced domestic pressures caused by national security concerns, economic welfare, social cohesion, the size and the recent refugee inflows, and high unemployment. Such challenges are affecting the levels of trust that citizens exhibit. Speaking of Iran, the country transformed from a country dependent on the West to a theocracy after the Islamic Revolution of 1979, which changed Iran's political and social system (Javidan & Dastmalchian, 2003). Iran has suffered social and economic problems, such as problems managing its human capital and natural resources (Mohaddes & Pesaran, 2013).

Understanding low trust in Turkish and Iranian societies has serious consequences for economic and social development. This article discusses the concept of trust, its types, and its determinants. In this article, we focus on the non-Arab states of Iran and Türkiye by examining trust levels in both societies. Uncovering types and levels of trust exhibited by the public in Iran and Türkiye is vital since low trust has severe implications for society and the economy. In this theoretical study, we use the World Values Survey's data to help us understand how different trust levels are exhibited in both societies. We aim to analyze trust types in both societies taking into consideration the socio-economic and cultural contexts. This study checks how Iranian and Turkish citizens trust ingroups, foreigners, and outgroups, and political trust in institutions. The article will discuss the implications and policy recommendations based on insights from the WVS data. Overall, the article aims to provide insights into trust within the Iranian and Turkish societies and how it affects the society and the country.

Conceptual Framework

For Fukuyama (1995), trust is a right-hand-side variable describing transaction costs. On the other hand, Putnam et al. (1993) explain it as a left-side variable that social interactions can explain. It is an intermediate variable resulting from social interaction and reducing transaction costs. Trust, therefore, is a function of social interactions, and transaction costs are a function of trust (Collier, 2002). This reflects that trust is a multidimensional concept, and literature views it differently.

Figure 1 shows that there are diverse types of trust, such as general trust, interpersonal trust, and institutional trust. Social trust is the type of trust measuring whether people have an abstract trust or tend to act cautiously. Yamagishi and Yamagishi (1994:131) define social trust as "taking reality for granted" or "expecting the persistence and gratification of genuine and ethical order." Because it enables a thicker flow of information, social trust shows the degree to which people value mutual learning experiences (Cáceres-Carrasco *et al.*, 2020). Social trust between two random people in the country is the kind of trust that matters for a country's economic performance. When individuals trust strangers to behave in their best interests, effective economic measures are more likely to be approved and require less monitoring. Suppose community members show only trust that does not extend beyond the family. In that case, it may limit capital supply, diminish the scale of private enterprises (Knack, 2002), limit transaction scope, create segmented markets, and reduce profits from economies of scale (Greif, 1994).

Figure 1. A Conceptual Illustration of Different Trust Types.

Social trust has gained wide attention due to its role in understanding societal dynamics, and its influence on social, political, and economic outcomes (Hassan, 2005). Banfield (1958) argued that a modern economy cannot thrive without trust, owing to its ability to create a civil society. Banfield studied determinants of poverty in a village in Southern Italy and found that absence of trust among villagers was a main factor behind the economic underdevelopment. In a similar argument, Arrow (1972:35) emphasizes the importance of trustfulness in economic life, arguing that *Virtually, every commercial transaction has within itself an element of trust, certainly, any transaction conducted over a period. It can be argued that much of the economic backwardness in the world can be explained by the lack of confidence.* In the political sphere, Hooghe and Marien (2013) found that general trust influenced political participation by helping citizens engage in collective action.

In addition to generalized trust, the literature defines interpersonal/particularized trust. Yamagishi and Yamagishi (1994:135) define particularized trust *'as our tendency to trust our kind and people we know, as an attempt to reduce our social uncertainty.'* According to Kwon (2019), interpersonal trust refers to expectations people hold that other society members to act in a way that benefits them or at least does not harm them. We hold a subjective view of other society members' reliability without any legal commitment, which entails a component of risk. There are, therefore, two components of trust: our expectations, and willingness to take risks based on these expectations.

Interpersonal trust measures our tendency to trust those whom we know. Two subcategories of interpersonal trust exist ingroup and outgroup (Delhey & Welzel, 2012). Ingroup trust includes people we know, such as family, friends, and neighbors. Outgroup trust describes our trust in outsiders such as people from another religion nationality, or people that one meets for the first time. Interpersonal trust

fosters economic activity without institutional equivalents, such as effective domestic institutions. However, interpersonal trust such as intra-ethnic trust might undermine generalized trust in strangers. For example, if an ethnically heterogeneous society has strong intra-ethnic trust, it may limit transactions and create segmented markets, which reduce gains from economies of scale and specialization (Greif, 1994). Higher generalized trust facilitates casual acquaintances and inter-group contacts between heterogeneous groups, which generate useful structural holes and weak ties in social networks (Sedeh *et al.*, 2021). Put differently, if people limit their trust to ingroups and limit themselves to certain group identities, they might reduce their interactions with outsiders or lack the need to do so (Kwon, 2019).

Another type of trust is institutional trust, which reflects the degree of trust in political institutions such as the police, the government, the legal system, and the parliament, or social institutions such as non-governmental organizations (NGOs), charity institutions, and educational institutions. Institutional trust entails the presence and integrity of essential institutions, such as contracts, formal laws, and punishments for incorrect actions (Irwin, 2009). Institutional trust is the result of an ongoing interaction between the government and its people. Some degree of reciprocity between the parties is necessary for this interaction to be cooperative. People will only trust institutions and refrain from deceiving them if they believe they will do so fairly and efficiently (Andriani & Sabatini, 2013). Hooghe and Marien (2013) consider political trust as one form of institutional trust, and they found that political participation and voting behaviors are influenced by the degree of political trust people have. People can have trust in local institutions (the government, political parties, banks, schools, T.V.) and international institutions, such as the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank.

Are Trust Types Related?

All types of trust are interrelated, meaning that a community needs a balanced level of trust to overcome social and economic problems. In societies with low social and outgroup trust, people can apply various standards and laws to various situations and groups. This in turn leads to double standards, such as close networks of family and friends, which can create and facilitate illegal transactions as well as encourage corruption (Seleim & Bontis, 2009)

The level of institutional trust in domestic institutions such as the government is strongly affected by social trust prevalent among people (Knack & Keefer, 1997). Also, if people lose trust in the institutions responsible for upholding the law, such as the legal system, they begin to doubt the commitment of other parties to their agreements and decide to back out. As a result, people tend to rely more on ingroup trust for day-to-day activities (Newton, 2007). This can lead to social exclusion and social intolerance toward outgroups. Similarly, low social trust can result in undesirable social and economic outcomes, such as low levels of respect for the public interest and citizen rights, higher levels of corruption, a propensity for tax evasion, and weak-performing governments.

Some studies examined the relationship among trust types. For example, Hadarics (2016) and Newton and Zmerli (2011) found a positive association between institutional trust and individual-level social trust. Similarly, interpersonal trust positively influenced institutional trust (Mishler & Rose, 2001; Godefroidt *et al.* 2017). Additionally, Van Oorschot *et al.* (2006) emphasize the importance of institutional trust in state institutions, as people are more likely to interact socially when they trust state institutions.

Why Does Trust Matter?

The literature describes low-trust societies as those having primary groups with low interconnections and distrusting citizens to witness phenomena such as social polarization and violence. Trust levels influence the economic and social development of nations in society. At the microeconomic level, trust reduces transaction costs, enforces contracts, and increases investors' access to credit. Fukuyama (1995) found that high trust among citizens can positively affect all social institutions. At the macro-political level, trust can increase social cohesion, enhance democratic governance, and increase the efficiency of public administration and quality of economic policies, which promote economic growth through increased investments (Knack, 2002). For example, Fukuyama (1995) found that the level of trust in society is highly correlated with economic performance. Knack and Keefer (1997) discovered a relationship between trust levels and economic growth in poorer countries. They reached a conclusion that economic growth increased by more than 0.5 standard deviations for every 1 standard deviation increase in country-level trust. The authors attribute this relationship to insecure property rights, the less-

developed financial sector, and the absence of contract enforceability. When formal substitutes are absent, citizens depend on interpersonal trust to facilitate economic activity (Knack & Keefer, 1997).

Problems such as coordination failures and imperfect information are solved by social capital, which shall improve information exchange among and within various social networks through strengthening group identity. La Porta et al. (1997) found that trust had an association with better scores on some indicators of government efficiency and infrastructure quality. Furthermore, societies with high trust are more likely to deal successfully with issues related to the distribution of common resources or externalities. Therefore, the effect of interpersonal trust on economic growth is at least as important as that of education or human capital (Whiteley 2000).

In addition to trust's effects on economic development and growth, previous studies found that trust plays a crucial role in social and political progress. Trust can help explain phenomena such as judicial system efficiency, voting behavior, and public policy (La Porta *et al.*, 1997; Tabellini, 2010). Kasmaoui and Errami (2017) found that social trust significantly affects how well institutions can function. Put differently, promoting the social contract can help to create trust among institutions. Social trust helps enhance collaboration and cooperation levels (Putnam, 2000) and reduce vulnerabilities and risks associated with trusting others (Irwin, 2009). Therefore, it is a prerequisite for successful civic actions since it entails trust among random citizens (Uslaner, 2002).

According to Newton and Deth (2005), building democracy is challenging when the country is poor without social trust and effective social institutions. Therefore, a well-performing democratic government is not normally associated with low social trust. Putnam et al. (1993) emphasized that cooperation is enhanced by trust. Cooperation is more likely to occur when there is a higher level of trust among community members. Trust is also fostered by cooperation (Putnam *et al.*, 1993). Also, Putnam (2000) states that people enjoy economic and social equality in countries with high interpersonal trust. Sedeh *et al.* (2021) find that in high-trust societies, individuals are happier, enjoy higher literacy, and can better serve public interests. Similarly, Helliwell and Wang (2011) and Han et al. (2011) concluded that subjective well-being and life satisfaction were positively affected by interpersonal trust.

A general lack of trust can discourage individuals from exhibiting reciprocity or cooperation. As a result, low social trust results in negative phenomena such as activities of rent-seeking and low trust in institutions (Ahmad & Hall, 2017). These socially excluded groups can cause latent conflicts, and governance deteriorates in such societies (Narayan, 1999). All these negative aspects can harm countries' economic development and social progress. Similarly, Seleim and Bontis (2009) found that low social and outgroup trust may motivate people to set diverse standards and laws for various situations and groups. This, in turn, leads to double standards, particularly regarding close groups such as family and friends. As a result, corruption rates and illegal transactions increase

In summary, all the arguments highlight the positive effects that trust types have on social progress and economic development. This suggests that low trust is a fundamental problem for which governments must seek solutions. One solution is to provide education programs, which can be an effective method to foster trust levels in low-trust societies. Uslaner (2006) suggests that increasing interpersonal interactions among different social groups can enhance trust among individuals from different ethnic groups.

Putnam et al. (1993) suggest voluntary activity as a significant tool to help increase trust levels in society. Suppose governments encourage citizens to engage in public policy decision-making and regulatory processes. This can facilitate information breadth and enhance citizens' confidence in legal and executive institutions and governance quality (Sedeh *et al.*, 2021). Individuals must be encouraged to work toward a mutually beneficial goal out of mutual trust despite their awareness of their power inequalities (Van Oorschot *et al.*, 2006).

Determinants of Trust

All trust types need time to build up and develop. The formation of trust depends on several factors. As a result, we must understand the factors shaping its formation to understand trust in one society.

Some researchers attribute trust levels to individual-level characteristics such as education level, age, marital status, employment status, and income level (Newton, 2007; Delhey & Newton, 2003). Newton (1999) argues that individuals who are more satisfied with life tend to be more trusting, due to their satisfaction with their income, social position, and status encouraging them to be trusting. For example,

Kiani (2012) studied social trust in Iranian society and found that social trust is influenced by socioeconomic status, type of job, and education. He discovered that significant differences exist between gender and social trust, with women exhibiting higher levels of social trust compared to men. Other researchers, on the other hand, argue that social and contextual factors such as national wealth, income inequality, public policy, and governance quality shape trust levels (Deneulin & Bano, 2009), in addition to the historical and cultural heritage and domestic events, such as wars and civic unrest affect the degree of trust prevalent in society (Putnam *et al.*, 1993; Tabellini, 2010). For Collier (2002), trust results from social interaction, meaning that trust is a function of social interactions.

Knack and Keefer (1997) mention factors that can weaken or enhance trust, such as religious, linguistic, and ethnic homogeneity, the country's formal institutional structure, and social polarization. Also, countries with more equal incomes, high education levels, and ethnically homogeneous populations, have higher trust levels (Knack & Keefer, 1997).

National culture

A primary factor affecting the types and degrees of trust citizens exhibit is the national culture and the cultural makeup of society. Culture is the foundation for group interaction and shared understanding. It shapes people's behaviors by building social norms and expectations (Beugelsdijk *et al.*, 2017). Trust results from previous interactions among actors, and history, and is attained by common culture (Collier, 2002). Culture is a major factor that shapes national institutions (Fukuyama, 1995). For example, Kaasa and Andriani (2022) argue that the way people perceive public institutions depends on the cultural context. Therefore, they recommend considering the cultural aspects as determinants of people's institutional trust. This argument becomes useful when applying it to Türkiye and Iran, the historical and cultural background of both countries should be understood as they affect the tendency of citizens to trust or distrust each other.

Countries in the Middle East, whether Arab or non-Arab states are collectivist cultures that exhibit cultural values such as high ingroup collectivism and particularistic trust in one's family and friends as a valuable resource that one depends on (Cleaver, 2005). The WVS offers a cultural classification for countries, as societies with traditional or secular values, survival, or self-expression. Türkiye and Iran lie in a similar cultural zone, scoring similarly on both dimensions² (See Inglehart-Welzel World Cultural Map). They are thus regarded as traditional societies that prioritize national pride, ingroup collectivism, and distrust. The focus on traditional cultural values indicates a tendency to avoid uncertainty and risk, which is a component of trust as previously discussed. Citizens attempt to avoid risks in social interactions by sticking to ingroups they belong to rather than communicating with outsiders. Also, the collectivist nature of societies in Iran and Türkiye indicates a low tendency to trust outsiders, as individuals favor harmony and ingroup ties. In such collectivist cultures, people have strong ties to their group. Through reciprocal cooperation, people are expected to keep the ingroup at peace.

Religion

Additionally, trust levels are affected by religion (Nahapiet & Ghosal, 1998) and religious affiliation, which shape people's orientation toward topics that affect personal behavior by either promoting or inhibiting specific values (Duriez, 2004; Hall, 1996). On the country level, Putnam *et al.* (1993) found a negative relation between hierarchical religions such as Catholicism and trust levels. The negative relationship between religion and social trust is explained by Uslaner (2002), who argued that religion strengthens bonds between members of one religious denomination and weakens bonds with non-members, which, in turn, functions as a barrier to trust.

In terms of religious domination, the dominant religion in Türkiye and Iran is Islam, which is considered by most Muslim countries as the basis of ethical and juridical attitudes people hold toward any social phenomenon. When respondents to the WVS Round 7 (2017-2022) were asked how religion was important in their lives, 60.1 of total respondents % in Türkiye and 70.6 % in Iran responded that religion was very important. Citizens in both countries show similarity in terms of the high importance they place on religion in their daily lives. However, both countries show differences in terms of how respondents define themselves as religious, non-religious, or atheist. A total of 84.2% of Iranian respondents defined themselves as religious, versus 72.1% in Türkiye. 26.8% of Turkish respondents described themselves as

² The Inglehart-Welzel World Cultural Map - World Values Survey 7 (2022). Source: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

non-religious, compared to 14.5% in Iran. The proportion of those defining themselves as atheists is negligible in both countries, at 1% in Türkiye and 1.3% in Iran. These results show that Türkiye and Iran are examples of societies with traditional values, which focus on religiosity and traditional values, and have low social trust. Considering our previous discussions, it means that in two societies with a hierarchical religion, in this case, Islam, and high religiosity levels, it can be expected that religion has a negative relationship to social and outgroup trust, as highly religious people might be distrustful to others, and tend to trust only those like themselves (Kwon, 2019).

We can see from these results that both countries have similar tendencies among the public to show religiosity and the importance of religion, but Türkiye has a higher proportion of respondents considering themselves as non-religious, which is a phenomenon worth investigating.

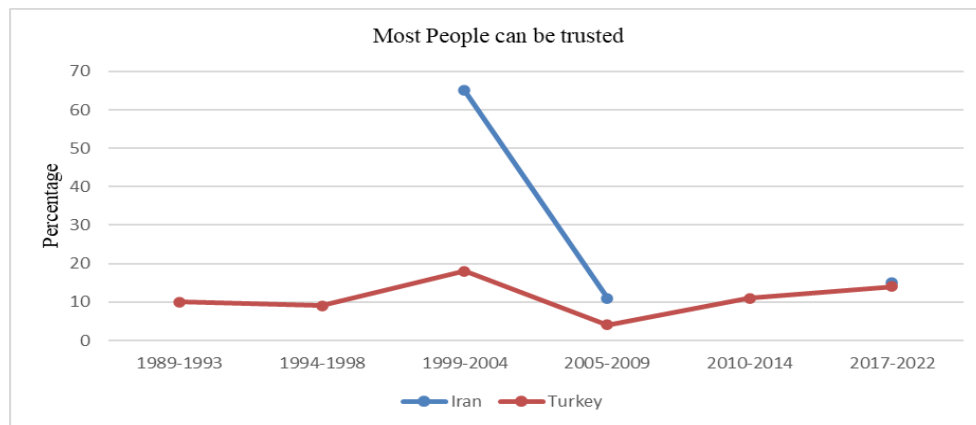
Methods

In this article, we utilize a comparative research methodology to examine the different types of trust in Turkish and Iranian societies. We employ the World Values Survey (WVS) data from different waves according to the availability of data. The WVS is a global survey on cultural orientations and values of societies. Since 1981, the WVS has included different countries in each wave. The WVS data has been widely used by scholars to understand values and cultures in different societies.

The Absence of Social Trust in Iran and Türkiye

Social (general) trust is measured using a WVS question: *'Would you say that most people can be trusted or that you cannot be too careful in dealing with people.'* Respondents have two options: 'Most people can be trusted' or 'Need to be very careful.' The level of social (generalized) trust in society is indicated by the proportion of survey respondents selecting 'most people can be trusted' (Knack & Keefer, 1997). The single WVS question measuring social trust received criticism since it is unclear what is meant by most people, and the validity of this claim was questioned (Jong, 2009). However, it is still the most common measure of social capital most researchers use.

Figure 2 depicts the levels of social trust in Türkiye and Iran reported in each WVS wave. The data from the WVS shows that trust levels fluctuated in Türkiye over the years. On average, during the early 1990s, only 6.5% of respondents to WVS in Türkiye reported that most people can be trusted. While the percentage slightly increased in the early 2000s, it witnessed a decline reflected by the WVS data in 2005-2009. Since 2010, there has been a slight and steady increase in social trust, as reported by WVS data.

Figure 2. Social Trust: Percentage of Respondents Answering, 'Most people can be trusted.'

Moving to Iran, no data is available until Wave 4, which shows that about 65% of respondents reported that most people could be trusted. In contrast, only 35% reported that one needs to be careful. This shows the high social trust prevalent in Iranian society from 1999-2004. Although trust as a concept has deep roots in the Iranian culture and religious teachings (Talaei & Hashemi, 2021), a considerable drop in social trust is seen in the 5th and 7th Waves, where only 11% and 15% of respondents, respectively, report they trusted most people, whereas 89% and 85%, respectively, reported the need to be careful. Iran witnessed significant events related to the local elections in 2004 and the presidential elections in 2005 and 2009. Domestic social and political events can influence citizens' trust levels in favorable and unfavorable ways.

The WVS data show both countries have general caution and low general trust. Both Turkish and Iranian citizens have below-average social trust levels. In societies with low social trust, unfavorable outcomes such as social exclusion, polarization, violence, corruption, and economic stagnation can emerge. When individuals and primary groups have weak connections, people turn to unofficial social systems to get by and ensure their safety, livelihoods, and insurance (Narayan, 1999).

Scholars attributed the phenomenon of low social trust to a variety of factors. For example, Wuthnow (2002) suggested that people's social trust is affected by their confidence in their local institutions. People who trust their government and domestic institutions must demonstrate better social trust. Tabellini (2010) argued that societies where individuals have cultural traits such as low social trust are more backward regions that historically have higher illiteracy rates and inefficient political institutions. In other words, poor institutional quality, and lack of trust in domestic institutions can reduce social trust. Well-functioning institutions encourage individuals to join groups and foster social trust, resulting in greater social cohesiveness.

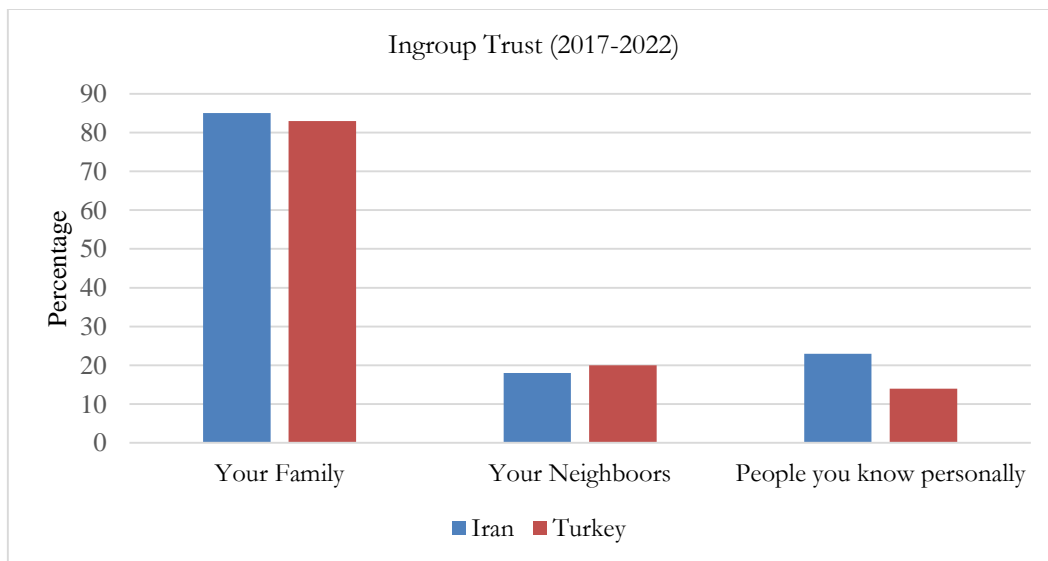
Interpersonal Trust in Iran and Türkiye

Delhey and Welzel (2012) divide interpersonal trust into ingroup and outgroup trust. First, an individual's ingroup trust includes family, neighbors, and people one knows. Second, outgroup trust comprises people not part of one's identity, such as people of different nationalities, religious backgrounds, or those who first met for the first time.

The WVS includes questions asking respondents to rate their trust in groups such as their family, neighbors, and people from another religion or nationality. The WVS asks respondents, *'How much do you trust your family, your neighborhood, people you know personally, people of another religion, people of another nationality, and people you meet for the first time.'*

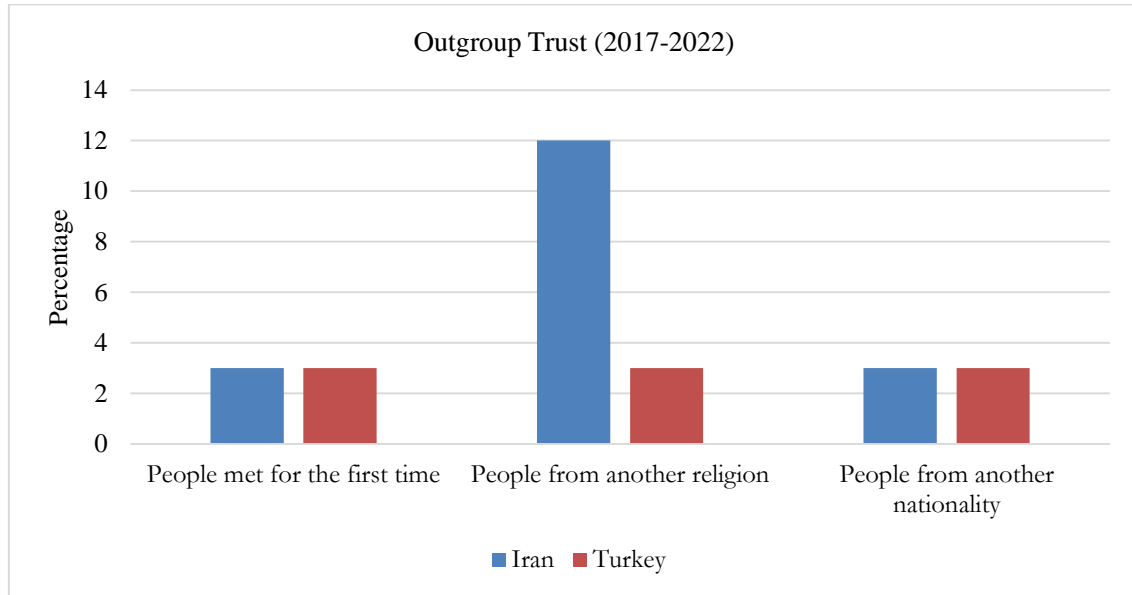
Respondents can answer as 'trust completely, trust somewhat, do not trust very much, and do not trust at all.' Such questions have been included in the recent four rounds of WVS to measure respondents' levels of trust in these six groups. The first three groups indicate ingroups that ingroup trust measures: the family, the neighborhood, and people one knows personally. On the other hand, outgroup trust shows trust in people of another religion, people of another nationality, and people one meets for the first time.

Figure 3 shows ingroup trust levels in Türkiye and Iran as shown by trust in family, neighbors, and people one knows. Data from the WVS Wave 7 shows that citizens in both countries exhibit similar levels of ingroup trust. The family is the most trusted institution by citizens in Iran and Türkiye. About 83% of Turkish respondents reported complete trust in their family versus 85% of Iranian respondents. Regarding trust in the neighborhood and people one knows, only 20% of Turkish respondents and 18% of Iranians reported complete trust in the neighborhood. The level of trust that citizens show in people they know is low in both countries. Only 23% of respondents in Iran and 14% in Türkiye reported complete trust in people they know.

Figure 3. *WVS Questions on Ingroup Trust in Iran and Türkiye*

Figure 4 depicts outgroup trust levels in Türkiye and Iran, using data from the WVS Wave 7. On average, citizens in Iran and Türkiye show low trust toward people they meet for the first time and people of another nationality. However, about 3.3% of Turkish respondents trusted people of different religions completely versus 12% of Iranian respondents. Only 3% of Turkish respondents reported fully trusting people from another nationality. Like Türkiye, participants in Iran also show insignificant trust in people from other nationalities. Türkiye has been a host and a transition destination for thousands of immigrants in the last few years. Such an inflow of immigrants can be a reason that explains the low trust Turkish citizens have toward immigrants as an outgroup.

Figure 4. WVS Questions on Outgroup Trust in Iran and Türkiye

WVS data show that trust toward outgroups is low in Iran and Türkiye. Such a phenomenon can result in social exclusion, less solidarity, intolerance, cronyism, and corruption. If such a lack of trust toward outgroups prevents them from freedom and access to opportunities, social and economic problems can escalate. Türkiye and Iran are like other Middle Eastern countries, where solid familial ties are the basis for economic and business interactions (Kasmaoui *et al.*, 2018). This is a unique feature common in most Middle Eastern and Islamic cultures. However, the overreliance on family and close networks is only sometimes praised regarding how it affects social interactions. For example, Fukuyama (1995) argues that in countries whose citizens have ingroup-collectivism, such as strong ties with family and in groups, levels of confidence in those beyond the family or close networks will be low. As a result, Fukuyama argues that as the internal links among people become stronger, the outgroup links deteriorate (Fukuyama, 1995). However, familial networks and family support are favorable in terms of high trust in the family. Said differently, besides ingroup trust that includes one's close friends and family, social networks should go beyond family members or kin. This enhances social and outgroup trust, which helps develop solidarity and cooperation among citizens. When people trust each other, they develop a commitment to and a willingness to sacrifice for the good of the larger group while also being charitable to others (Krishna & Uphoff, 2002).

Kayaoğlu (2016) found that interpersonal trust levels in Turkey were below the OECD average and highlighted it as an obstacle to the socioeconomic development of the country and to cooperation initiatives among different groups in Turkish society, whether these groups are defined in terms of religious, political, or ethnic preferences.

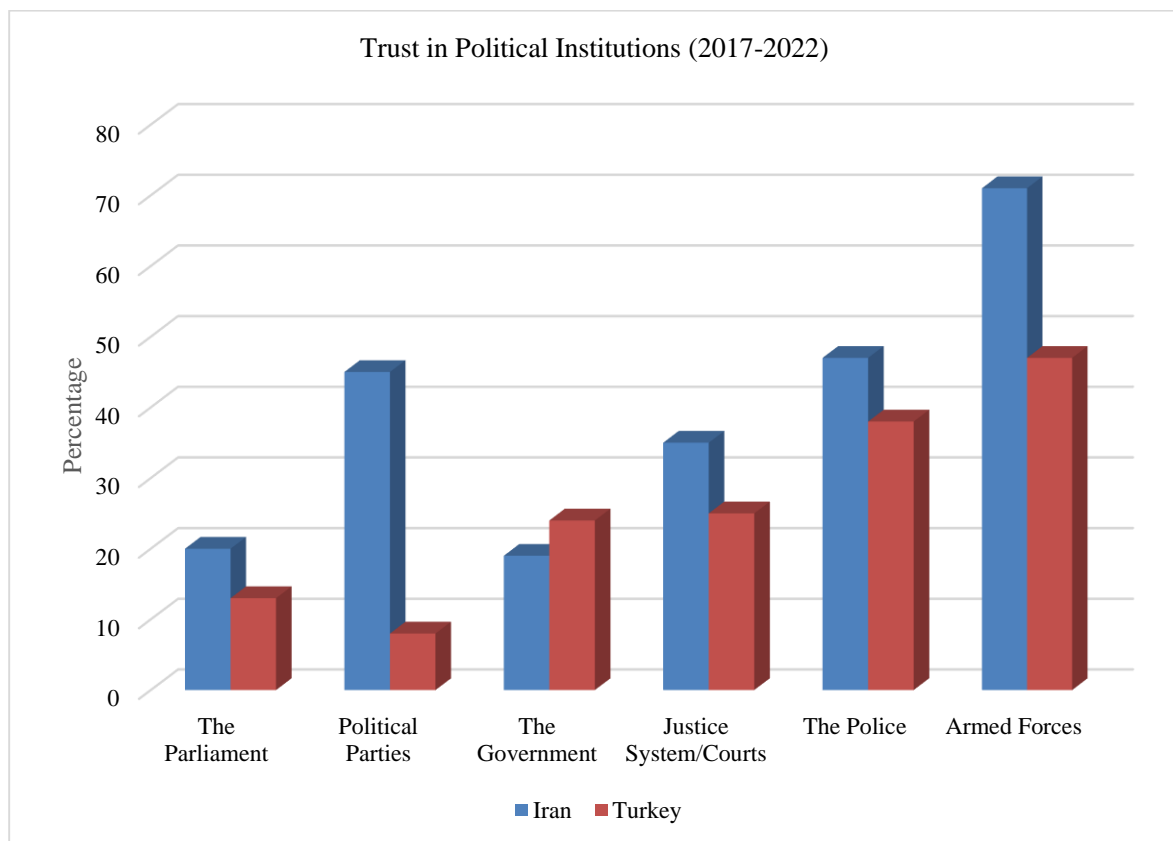
Institutional Trust in Türkiye and Iran

Institutional trust builds on expecting others to cooperate as institutions induce them to act cooperatively. It means that impersonal structures such as contracts, formal laws, and sanctions on inappropriate behaviors are present and intact (Irwin, 2009). Hassan (2005) defines institutional trust as the level of reliance and confidence people have in state agencies, civil society organizations, and religious institutions. Institutional trust is about optimistic experiences of effectiveness and fairness of state institutions, politicians, officials, and organizations (Cáceres-Carrasco *et al.*, 2020).

Like social and interpersonal trust, institutional trust is measured in value surveys such as the WVS by asking respondents to state their confidence in organizations and institutions. The question is, 'I am going to name some organizations. For each one, could you tell me how much confidence you have in them?' Respondents select from 4 options: a great deal, quite a lot, not very much, and none at all.

WVS questions include political institutions such as parties, the legal system, the government, the parliament, and the police. Confidence levels in different domestic institutions are shown through the percentage of answers by respondents reporting they have 'A great deal of confidence.'

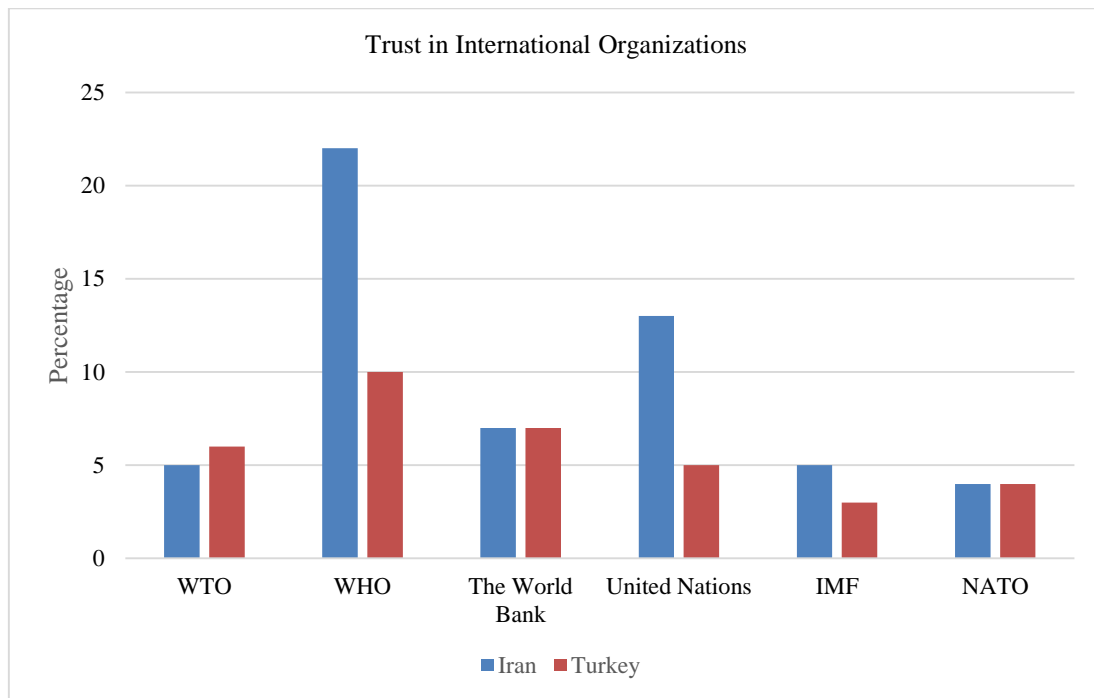
Figure 5 shows that citizens in Türkiye show the least trust in political parties, while they trust the armed forces the most. Like Türkiye, most Iranian respondents trusted the armed forces, as shown by 71% reporting great confidence. The public in both countries exhibits moderate trust in courts and the police. Levels of confidence in the government and the parliament are considered low, where the government is fully trusted by 20% in Iran and 24% in Türkiye, and the parliament is trusted by 20% in Iran and 13% in Türkiye. Talaei and Hashemi (2021) attribute Iranians' low trust to cultural and historical events.

Figure 5. WVS Items Showing Trust in State Institutions

The degree of trust that citizens have in state institutions is an important predictor of several outcomes such as engagement in formal political actions and institutionalized participation, such as contacting government officials, working in political groups, and party membership. Also, engagement in unconventional or informal political activities is affected by trust in state institutions. For example, Hooghe and Marien (2013) found a negative association between political trust and non-institutionalized participation such as boycotting products, signing petitions, and participating in demonstrations. Similarly, Hassan (2005) found the political legitimacy of the state and its related agencies is shaped by the degree of trust the public has in state, religious, and civil organizations.

We also check the confidence citizens in Türkiye and Iran have in international institutions. Figure 6 shows that institutions such as NATO, IMF, and WTO are less trusted by citizens in Iran and Türkiye, as shown by similar confidence levels in both countries. However, the WVS data show a higher tendency among Iranians to trust the WHO and U.N. than respondents from Türkiye. About 22% of Iranian respondents versus 10% in Türkiye trusted WHO. Similarly, 13% of Iranian respondents reported having high confidence in the U.N. versus only 5% of Turkish respondents.

Figure 6. *WVS Items Showing Trust in International Organizations*

Figures 5 and 6 show that institutional trust in Türkiye and Iran is low to medium for international organizations such as the IMF, NATO, WTO, and the World Bank. Moving to political institutions, except for confidence in the government, Iranians have higher political trust in institutions such as armed forces and political parties, relative to Turkish participants. This phenomenon is interesting and worth further investigation by future studies. The low political trust by Turkish citizens in institutions such as political parties and the parliament can be due to the country's long history of coups and changing parties in the past, such experience might have affected the general tendency to trust such institutions.

Conclusion and Implications

Trust is essential to a country's social, economic, and political development since it solves any cooperative conundrum society may face as it is our inner belief that other people may be trusted. This article aims to provide valuable insights into the multifaceted nature of trust within different societal contexts by studying interpersonal, institutional, and social trust in Iran and Türkiye. The article accounted for different factors that shape different trust levels. Therefore, can understand the intricate dynamics of trust and its profound impact on the functioning of both societies. The seriousness of low social, outgroup, and institutional trust in both societies has been highlighted.

This study has discussed how citizens in Iran and Türkiye have low to medium confidence in central institutions, such as the political parties, the parliament, and the justice system. It means that if an effective system of financial intermediation is lacking, high interpersonal trust is needed for investment and access to bank credit and function as informal credit markets. Interpersonal trust is an imperfect substitute if the government cannot protect property rights or enforce contracts. This necessitates governmental initiatives to address this issue and recover public trust in domestic institutions.

Irwin (2009) emphasized that collectivist societies establish fixed boundaries between the ingroup and the outgroup to regulate social interactions. Both countries represent collectivist communities with low levels of social and outgroup trust, making it necessary for the government and policymakers to develop effective policies and strategies to raise the community's ability for collaboration and coordination among citizens and social groups. Based on the importance of each type of trust for societies' economic and social development, governments in both countries should design programs and initiatives to foster social, outgroup, and institutional trust. Such programs should go beyond the traditional focus on classical economic factors, including trust and cooperation among citizens.

It is worth highlighting the interrelatedness of trust types and their crucial role in social and economic development. This means that trust types reinforce each other. For example, if individuals have little trust in domestic institutions, they might depend more on ingroup trust for social interactions and economic transactions and depend less on outgroup trust. Moreover, it should be the case that trust types reinforce each other. Individuals who have high trust toward their family and friends are supposed to be trusting toward other outgroups as well. However, depending on the cultural context, individuals can show less outgroup trust when they depend too much on ingroup trust.

Considering all the points discussed, some solutions have been proposed for raising trust levels in both societies. For Knack and Keefer (1997), social trust can be raised by policies that reduce income disparities and social polarization. According to Delhey and Newton (2003), interpersonal trust has two main variables, which are public safety and social conflicts. This means that public policy areas should be based on effective and fair legal institutions, ensuring public safety, and preventing social conflict.

Putnam et al. (1993) and Guiso et al. (2006) argue that institutional trust might be promoted by social cooperation that encourages civic engagement and trust among citizens. Similarly, active involvement in civic engagement and political participation can improve confidence in fundamental institutions such as the legal system, the parliament, and civil societies (Miller & Listhaug, 1999). Citizens who are active members of their societies contribute to the quality of life and environment through participating in the governance of their countries (Guagnano & Santini, 2020). As a result, citizens can trust their domestic institutions the more active they become. This means both governments can design programs to raise the political and civic awareness of citizens. Citizens in both countries must believe in the social contract with the state before they trust other members of society or state institutions. This can be done also by participatory and transparent government policies encouraging citizens to communicate and cooperate. Kwon (2019) suggests some tasks that public policies should follow to improve institutional trust. Legal institutions should ensure effectiveness and fairness, ensure social justice, promote economic development, and job opportunities, and ensure economic opportunities and income equality.

Interestingly, Kayaoğlu (2016) in a study in Turkey, attributes low social trust to the education system that created the idea that Turkey has no friends except Turks and that the country was surrounded by enemies. Because generalized trust contributes to the economic and social development of nations, low social trust is a phenomenon that requires further investigation. Also, declining trust levels in Turkish society are affected by politics, which necessitates a healthy social dialogue in society to encourage trust among different groups. Also, levels of civic engagement in Turkish society need to be improved by effective policies, which in turn will boost trust among different groups, and facilitate the socio-economic development in Turkey (Kayaoğlu, 2016).

This study utilized data from the WVS to measure social, interpersonal, and institutional trust. However, it should be noted that the data can be unavailable in certain waves. This, in turn, affects the consistency of data and prevents accessing a time series of data to compare trends over periods or to compare these measurements to those by other organizations.

Ethical Declaration

During the writing process of the study titled “Trust in Iran and Turkey: A Comparative Study of Interpersonal, Institutional, and Social Trust,” scientific rules, and ethical and citation rules were respected. This study was not submitted to any other academic publication platform for evaluation. This study did not require an ethics committee approval required for the research.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Afiouni, F. (2014). Women’s Careers in The Arab Middle East. Understanding Institutional Constraints to The Boundaryless Career View. *Career Development International*, 19(3), 314–336. Doi: 10.1108/CDI-05-2013-0061
- Ahmad, M., & Hall, S. G. (2017). Trust-based Social Capital, Economic Growth and Property Rights: Explaining the Relationship. *International Journal of Social Economics*, 44(1), 21–52.
- Alesina, A., E. La Ferrara (2000). Participation in Heterogeneous Communities. *Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 847–904.

- Andriani, L., and Sabatini, F. (2015). Trust and Prosocial Behavior in a Process of State Capacity Building: The Case of The Palestinian Territories. *Journal of Institutional Economics*, 11 (4), pp. 823-846.
- Arrow, K. (1972). Gifts and Exchanges. *Philosophy and Public Affairs*
- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe, IL: Free Press.
- Beugelsdijk, S., Kostova, T., & Roth, K. (2017). An Overview of Hofstede-inspired Country-level Culture Research in International Business Since 2006. *Journal of International Business Studies*, 48, pp. 30-47.
- Burt, R. S. (1997). The Contingent Value of Social Capital. *Administrative Science Quarterly*, 42, pp. 339-65.
- Cáceres-Carrasco, F.R., Santos, F.J., & Guzmán, C. (2020). Social Capital, Personal Values, and Economic Development: Effect on Innovation: An International Analysis. *The European Journal of Social Science Research*, 33:1, pp. 70-95.
- Cleaver, F. (2005). The Inequality of Social Capital and The Reproduction of Chronic Poverty. *World Development*, Vol. 33, Issue. 6, pp. 893-906.
- Collier, P. (2002). Social Capital and Poverty: A Microeconomic Perspective. In Grootaert, C., Bastelaer, T., The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment, pp. 19-41. Cambridge University Press
- Davis, J.H. and Ruhe, J. (2003). Perceptions of Country Corruption: Antecedents and Outcomes. *Journal of Business Ethics*, Vol. 43, No. 4, pp. 275-88.
- Delhey, J., and Welzel, C. (2012). Generalizing Trust: How Outgroup-Trust Grows Beyond Ingroup Trust. *World Values Research*, WVR, 5(3).
- Delhey, J., Newton, K., & Welzel, C. (2011). How General Is Trust in "Most People"? Solving the Radius of Trust Problem. *American Sociological Review*, 76(5), pp. 786-807.
- Delhey, J., and Newton, K. (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism. *European Sociological Review*, 21(4), pp. 311-327.
- Delhey, J. and K. Newton (2003). Who Trusts? The Origin of Social Trust in Seven Societies. *European Societies*, 5(2), 93-137.
- De Oliveira, M. D. (2002). Citizen Participation and Social Capital Formation Resource Mobilization for Social Development. Retrieved August 29, 2023, from <http://digital-library.unesco.org/shs/most/gsd/collect/most/index/assoc/HASH56cc.dir/doc.pdf>
- Deneulin, S., and Bano, M. (2009). *Religion in Development: Rewriting the Secular Script*, London: Zed Books.
- Duriez, B. (2004). Taking a Closer Look at The Religion-Empathy Relationship: Are Religious People Nicer People? *Mental Health, Religion and Culture*, Vol. 7, No. 3, pp. 249-254.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*, Free Press.
- Gerami, M., Rasekh, K., & Karimi, M. (2021). The Influence of Political and Social Trust on Participation of People in Politics in Jahrom City, Iran. *Humanities & Social Sciences Reviews*, vol 8, no.3, pp. 498-507.
- Godefroidt, A., A, Langer., & B, Meuleman. (2017). Developing Political Trust in a Developing Country: The Impact of Institutional and Cultural Factors on Political Trust in Ghana. *Democratization*, 24(6): pp. 906-928.
- Greif, A. (1994). Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies. *Journal of Political Economy*, 102(5), 912-950.
- Guagnano, G., & Santini, I. (2020). Active Citizenship in Europe: The Role of Social Capital. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(1-2), pp. 79-98.
- Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2006). Does Culture Affect Economic Outcomes?. *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), pp. 23-48.
- Hadarics, M. (2016). Ideological Bases of Institutional Trust in Eastern and Western Europe and the Effect of Motivated Social Cognition. *Psychological Thought*, 9(1), pp. 24-40.
- Hall, M.C. (1996). *Identity, Religion, and Values*. Taylor and Francis Publishers, Washington, DC.
- Han, Sehee., H, Kim., & H.S. Lee. (2011). Social Capital and its Association with Health and Well-being: An Individual Level of Analysis in Seoul, South Korea. *Korea Journal*, 51(4), 132-61.
- Hassan, R. (2005). *The State and Religious Institutions in Muslim Societies*. Institute of Defence and Strategic Studies (IDSS), *Working Paper Series*, pp.1-18.
- Helliwell, J.F. and S, Wang. (2011). Trust and Well-being. *International Journal of Well-being*, 1(1), 42-78.
- Hooghe, M. and Marien, S. (2013) A Comparative Analysis Of The Relation Between Political Trust And Forms Of Political Participation In Europe, *European Societies*, 15:1, 131-15.
- Inglehart, R., C. Haerper, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). 2014. *World Values Survey: All Rounds - Country-Pooled Datafile Version*: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>. Madrid: J.D. Systems Institute.
- Irwin, K. (2009). Prosocial Behavior Across Cultures: The Effects of Institutional Versus Generalized Trust. *Advances in Group Processes*, 26, pp.165-198.
- Javidan, M., and Dastmalchian, A. (2003). Culture and Leadership in Iran: The Land of Individual Achievers, Strong Family Ties, and Powerful Elite. *The Academy of Management Executive (1993-2005)*, 17(4), pp. 127-142.
- Jong, E. De. (2009). *Culture and Economics: On Values, Economics, and International Business*, Routledge.
- Kaasa, A., and Andriani, L. (2022). Determinants of Institutional Trust: The Role of Cultural Context. *Journal of Institutional Economics*, 18, pp. 45-65.
- Kasmaoui, K., Mughal, M., & Bouoiyours, J. (2018). Does Trust Influence Economic Growth? Evidence from the Arab World. *Economics Bulletin*, 38(2), pp. 880-891.

- Kasmaoui, K., and Errami, Y. (2017). Social Cohesion, Institutions, and Public Policies: New Evidence from the MENA Region. *MPRA Paper No. 80950*, pp.1-16.
- Kayaoğlu, A. (2016). Determinants of Trust in Turkey. *European Societies*, 19, 1–25. 10.1080/14616696.2016.1228992.
- Kiani, M. (2012). Social Trust and Social Network in Iran. *International Journal of Trade, Economics, and Finance*, Vol.3, No.6, 458-463.
- Knack, S. (2002). Social Capital, Growth, and Poverty: A Survey of Cross-Country Evidence. In Grootaert, C., and Van Bastelaer, T (Eds), *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*, (pp. 42–82). Cambridge University Press.
- Knack, S., & P. Keefer. (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251–1288.
- Krishna, A., & Uphoff, N. (2002). Mapping and Measuring Social Capital Through Assessment of Collective Action to Conserve and Develop Watershed in Rajasthan, India. In Grootaert, C., Van Bastelaer, T (Eds), *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*, pp. 85–124. Cambridge University Press.
- Kwon, O.Y. (2019). Social Trust: Its Concepts, Determinants, Roles, and Raising Ways. In *Social Trust and Economic Development: The Case of South Korea*. pp.19-49.
- La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Schleifer, A., & Vishny R.W. (1997). Trust in Large Organizations. *The American Economic Review, Papers and Proceedings of the Hundred and Fourth Annual Meeting of the American Economic Association*, 87(2), pp. 333-338.
- Miller, A., and Listhaug, O. (1999). Political Performance and Institutional Trust”, In Norris, P. (Ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0010>
- Mishler, W. and Rose, R. (1997). Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-communist Societies. *The Journal of Politics*, Vol. 59, No. 2, pp. 418-451.
- Mohaddes, K., and Pesaran. (2013). One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A Curse or a Blessing? CESIFO Working Paper No. 4118, Category 12: Empirical and Theoretical.
- Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, and Organizational Advantage. *Academy of Management Review*, 23 (2), 242–266.
- Narayan, D. (1999). Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty (English). Policy, Research Working Paper; No. WPS 2167. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Newton, K., and Zmerli, S. (2011). Three Forms of Trust and their Association. *European Political Science Review*, 3(2), pp. 169-200.
- Newton, K. (2007). Social and Political Trust. In R. J. Dalton, & H.-D. Klingemann (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Behaviour* (pp. 342–361). Oxford: Oxford University Press.
- Newton, K., and Van Deth, J. W. (2005). Foundations of Comparative Politics: Democracies of the Modern World. *Foundations of Comparative Politics: Democracies of the Modern World* (pp. 1–374). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511806810>
- Saboori, F., Pishghadam, R., Fatemi, A.H., & Ghonsooli, B. (2015). Culture and Identity: Linking Iranian Identity Components and Cultural Dimensions. *Issues in Language Teaching (ILT)*, Vol. 4, No. 1, pp. 49–78.
- Sedeh, A.A., Abootorabi, H., & Zhang, J. (2021). National Social Capital Perceived Entrepreneurial Ability and Entrepreneurial Intentions. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 27(2), pp. 334–355.
- Seleim, A., and Bontis, N. (2009). The Relationship Between Culture and Corruption: A Cross-National Study. *Journal of Intellectual Capital*, 10(1), pp. 165–184.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nonetti, R.Y (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press.
- Tabellini, G. (2010). Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. *Journal of the European Economic Association*, 8(4), pp. 677–716.
- Talaei, A., & Hashemi, E. (2021). Trust in Iran. In: Kwantes, C.T., Kuo, B.C.H. (eds) *Trust and Trustworthiness across Cultures*. Springer Series in Emerging Cultural Perspectives in Work, Organizational, and Personnel Studies. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-56718-7_5
- Uslaner, E.M. (2006). Does Diversity Drive Down Trust? FEEM Working Paper No. 69. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=903051> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.903051>
- Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge, UK: Cambridge University.
- Whiteley, P. F. (2000). Economic Growth and Social Capital. *Political Studies*, Vol. 48, pp. 443–466.
- Van Oorschot, W., Arts, W., & Gelissen, J. (2006). Social Capital in Europe: Measurement and Social and Regional Distribution of a Multifaceted Phenomenon. *Acta Sociologica*, Vol. 49, No. 2, pp. 149-167.
- Woolcock, M., and Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. Vol. 15(2), *World Bank Research Observer*, pp. 225–249. <http://documents.worldbank.org/curated/en/961231468336675195/Social-capital-implications-for-development-theory-research-and-policy>
- Wuthnow, R. (2002). The U.S.: Bridging the Privileged and the Marginalized. In: Robert Putnam (Ed.), *Democracies in Flux*, (pp. 59–102). Oxford, England: Oxford University Press.

Yamagishi, T., & Yamagishi, M. (1994). Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18(2), 129–166.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Bu araştırma, Arap olmayan iki Orta Doğu ülkesine odaklanarak Türk ve İran toplumlarında güvenin doğasını ve etkisini incelemektedir. Sosyal ilişkilerin temeli olarak güvenin yerleşik önemine dayanan bu çalışma, bu ülkelerdeki potansiyel olarak düşük sosyal güven seviyelerinin potansiyel nedenlerini ve sonuçlarını araştırmaktadır. Güven kavramları, tipolojileri, belirleyicileri ve ölçüm araçları kapsamlı bir şekilde incelenmekte ve bunların ekonomik ve sosyal kalkınma üzerindeki etkileri vurgulanmaktadır. Arap komşularına kıyasla farklı dilsel, siyasi ve sosyal özellikleri nedeniyle seçilen Türkiye ve İran, güven dinamiklerini anlamak için zorlayıcı vaka çalışmaları olarak hizmet etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, bu iki toplumda güveni analiz etmek için kavramsal bir çerçeve oluşturmaktır. Ayrıca çalışma, toplumsal, kurumsal ve bireysel güven düzeylerini geliştirmeye yönelik hedefli kamu politikası önerileri formüle etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada güven kavramı, sosyal, kurumsal ve kişiler arası güven de dahil olmak üzere, çeşitli biçimlerini kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışmada, ulusal düzeyde temsili örneklemeler için güvenilir bir kaynak olan Dünya Değerler Araştırması (WVS) verileri kullanılmıştır. Sosyal güvenin ulusal kalkınmadaki önemli rolünü ortaya koyan önceki araştırmaları temel alan bu çalışma, düşük güven düzeyine sahip toplumların karşılaştığı potansiyel zorlukları araştırmaktadır. Bu zorluklar arasında artan işlem maliyetleri, koordinasyon başarısızlıkları ve daha yüksek yolsuzluk sayılabilir. Buna karşılık çalışma, daha sorunsuz ekonomik faaliyetler, azalan işlem maliyetleri ve ekonomi politikalarının başarılı bir şekilde uygulanmasıyla kolaylaşan sosyal güvenin ekonomik büyümeye olumlu katkıları vurgulanmaktadır. Çalışma, sosyal güven ile ekonomik ve sosyal kalkınma arasındaki pozitif korelasyonu teyit eden yerleşik araştırmalardan yararlanarak argümanlarını daha da güçlendirmektedir. Dünya Değerler Araştırması'ndan (WVS) elde edilen veriler, Türk ve İran vatandaşlarının ortalama olarak nispeten düşük düzeyde sosyal ve grup dışı güven sergilerken, yüksek düzeyde grup içi güven sergilediklerini göstermektedir. Güven dağılımındaki bu asimetri, sosyal ve ekonomik kalkınmanın engellenmesiyle ilişkilendirilen ve iyi belgelenmiş bir olgudur. Düşük sosyal güven ile karakterize edilen toplumlar tipik olarak zayıf bir sivil toplum, az gelişmiş sosyal kurumlar, kamu yararına ve vatandaş haklarına saygının azalması, yolsuzluğun artması ve vergi kaçırma eğilimi gibi olumsuz özelliklerin bir araya gelmesini sergiler. Dahası, bu tür toplumlar genellikle kötü performans gösteren hükümetlere tanık olurlar. Sağlam bir toplumsal güvenin yokluğunda, bireyler günlük yaşamlarını sürdürmek için yakın çevrelerindeki özelleştirilmiş güven ağlarına daha fazla güvenme eğilimindedir. Bu dinamik, vatandaşların aile, arkadaşlık grupları ve diğer grup içi güvene öncelik verdiği Türkiye ve İran'da açıkça görülmektedir. Ancak, bir ulusun ve ekonomisinin gelişmesi için, daha geniş bir vatandaş kitlesini kapsayan daha geniş bir sosyal güven temeli gereklidir. Düşük sosyal güvenin bir sonucu olarak, sosyal sermaye yetersiz kalabilir ve bu da daha geniş sosyal etkileşimi teşvik etmek için hükümet düzenlemelerinin ve yasal yaptırımların potansiyel bir rol oynamasını gerektirebilir. Bununla birlikte, sağlıklı bir sivil toplumun sosyal güven, grup dışı güven ve işbirlikçi normları teşvik etmek için kritik bir temel oluşturduğunu kabul etmek çok önemlidir. Toplumsal kampanyalara veya seçimlere katılım gibi sivil katılım faaliyetleri, karşılıklı ilişkileri ve gruplar arası bağlantıları teşvik eder. Ancak, bu tür bir katılımı etkin bir şekilde teşvik etmek için devletin vatandaşların ihtiyaçlarına yanıt verebilmesi ve reform taahhüdünü göstermesi gerekir. Daha önce sunulan sosyal, kişilerarası ve kurumsal güven belirleyicilerinin incelenmesine dayanan bu makale, sosyal, kişilerarası ve kurumsal güven düzeylerini artırmayı amaçlayan bir dizi kamu politikası önerisi sunmaktadır. Bu politikalar, çeşitli güven biçimlerinin toplumların gelişimi için eşit derecede önemli olduğu anlayışına dayanmaktadır. Artan sosyal güven, güvenin zaman içinde giderek güçlendiği erdemli bir döngüye yol açabilir. Tersine, ısrarla düşük güven seviyeleri tutarlı bir toplum inşa edilmesini engelleyebilir. Bu nedenle politika yapımcılar, İran ve Türkiye'de hem ekonomik hem de sosyal ilerlemenin sağlanmasındaki kritik rolünün farkında olarak sosyal güvenin korunmasına ve geliştirilmesine öncelik vermelidir. Ayrıca, hükümetin çabaları toplumsal örgütlenmeleri güçlendirmeye ve marjinalleştirilmiş nüfus da dahil olmak üzere çeşitli toplumsal gruplar arasındaki çapraz bağlantıları teşvik etmeye odaklanmalıdır. Siyasi, kurumsal ve sosyal teşviklerin stratejik kullanımı bu hedeflere ulaşılmasında önemli bir rol oynayabilir.

Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme leğinin Türkçeye Uyarlaması: Geçerlik Güvenirlik alışması

Ali Rıza ATICI¹ ve Mustafa Kayıhan ERBAŐ²

z

Bu çalışmanın amacı, Youth Interpersonal Behaviors Questionnaire in Sport (Y-IBQ) (Wekesser vd., 2024) adlı ölçeğin Türkçe versiyonunun (Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme leği-SGAD) geçerliğinin ve güvenirliğinin test edilmesidir. Araştırmanın alışma grubu, Aksaray Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde bulunan spor kulüplerinde spor yapan 308 gençten oluşmaktadır. İlk olarak ölçeğin Türkçe eviri çalışması yapılmıştır. evirisi yapılan ölçeğin dil geçerlik çalışmaları yapılmıştır. Daha sonra, spor yapan 154 genç üzerinde ölçeğe ilişkin pilot uygulama yapılmıştır. lm modelinin güvenirliği, ortalama açıklanan varyans (AVE) ve birleşik güvenirlik (CR) değerlerine bakılarak sınanmıştır. DFA sonucu ölçeğe ait maddelerin faktör yüklerinin 0.71-0.97 arasında olduğu belirlendiğinden bu değerler kabul edilebilir değerlerdir. CR değeri eşik değer olan 0.70 değerinin üzerinde ve AVE değeri eşik değer olan 0.50 değerinin üzerinde belirlendiğinden ölçüm modelinin güvenirliği ve yakınsama geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir. Çalışma sonucu ölçeğin ve faktörlerin güvenirlik düzeylerinin ise olduğu yüksek olduğu belirlenmiştir (Cronbach's Alfa: 0.969>0.70). Bu sonuçlar neticesinde SGAD' nn geçerli ve güvenilir bir lme aracı olarak spor yapan gençler arasındaki davranışları belirlemede kullanılabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sporda gençler arası davranışlar, lek, Uyarlama

The Adaptation of the Scale for Determining Coaches Behaviors among Youth in Sports into Turkish: A Validity and Reliability Study

Abstract

The objective of this study was to assess the reliability and validity of the Turkish version (Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme leği-SGAD) of the Youth Interpersonal Behaviors Questionnaire in Sport – Y-IBQ (Wekesser et al., 2024). The study group comprises 308 young people who engage in sports at sports clubs within the Aksaray Provincial Directorate of Youth and Sports. The initial step was to conduct a translation study of the scale in Turkish. A series of language validity studies were conducted on the translated scale. Subsequently, a pilot study was conducted on 154 young people engaged in sports activities. The reliability of the measurement model was evaluated by examining the average variance explained (AVE) and combined reliability (CR) values. The factor loadings of the items belonging to the scale were found to be between 0.71 and 0.97, which are acceptable values, following the Confirmatory Factor Analysis (CFA). As the CR value is above the threshold value of 0.70 and the AVE value is above the threshold value of 0.50, it can be concluded that the reliability and convergent validity of the measurement model are assured. The study revealed that the reliability levels of the scale and factors were high (Cronbach's Alpha: 0.969>0.70). The results of this study indicate that the ASAS can be considered a valid and reliable instrument for measuring the behaviors of young people engaged in sports.

Key Words: Behavior between young people in sport, Scale, Adaptation

Atıf İçin / Please Cite As:

Atıcı, A. R. ve Erbaş, M. K. (2024). Sporda gençler arası antrenör davranışlarını belirleme leğinin Türkçeye uyarlaması: Geçerlik güvenirlik alışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1483-1494. doi:10.33206/mjss.1479654

Geliş Tarihi / Received Date: 07.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.06.2024

¹ Öğr. Gör. Dr. - Aksaray Üniversitesi, Spor ve Sağlık Alanında İhtisaslaşma Koordinatörlüğü, atici.alrz@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-9983-4213

² Prof. Dr. - Aksaray Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, kayihan.besyo@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-0515-9099

Giriş

Sporla gençler arası davranışlar, spor ortamında yer alan bireylerin sergilediği çeşitli eylemleri, tutumları ve iletişim tarzlarını kapsar. Bu davranışlar takım dinamiklerini şekillendirmede, performansı etkilemede ve sporcuların, antrenörlerin, yöneticilerin ve seyircilerin genel deneyimlerine katkıda bulunmada çok önemli bir rol oynar (Standage ve Ryan, 2020). Yıllar geçtikçe, spor araştırmaları sporcuların performanslarını basitçe incelemenin ötesine geçmiş ve sporcuların sporda başarılı ya da başarısız bir deneyime sahip olup olmadıklarını belirleyen psikolojik faktörlere odaklanmıştır (Vallerand, 2001). Spor yapma konusunda önemli olan bir diğer husus psikolojik etkenlerdir. Psikolojik etkenlerden en önemli olanı ise kişilerin motivasyonudur (Yalçın vd., 2017; Meriç ve Turay, 2020).

Sporcuların psikolojik deneyimlerinin deneysel olarak çok fazla ilgi gören bir yönü, onların spora katılma motivasyonlarıdır. Bu motivasyonları en iyi açıklayan teorilerin başında Hür İrade Teorisi (HİT) gelmektedir. HİT, sporda önemli sayıda araştırmaya rehberlik eden ve spor bağlamı ile sporcuların psikolojik deneyimlerinin nasıl etkileşime girdiğini ve sporcuların spora katılma ve yaptıklarından keyif alma nedenlerini nasıl etkilediğini açıklamaya yardımcı olan bir motivasyon teorisidir (Hagger ve Chatzisarantis, 2007; Rocchi vd., 2017a). HİT çerçevesinin bir parçası olarak, temel psikolojik ihtiyaçlar teorisi (Ryan ve Deci, 2000) her bireyin özerklik, yeterlilik ve ilişkililik olmak üzere üç temel psikolojik ihtiyacı olduğunu ve bu ihtiyaçların özerk motivasyon, sağlıklı psikolojik gelişim ve optimal iyilik için karşılanması gerektiğini öne sürer. Özerklik, kişinin kendi seçimlerini yapma özgürlüğü ve karar verme ve göreve katılım için gerekçelere sahip olması olarak tanımlanırken, yeterlilik kişinin davranışları üzerinde bir ustalık duygusu hissetmesini içerir. İlişkililik ise aidiyet ve başkalarıyla bağlantı kurma duygusudur. Bir bireyin temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması, daha fazla içselleştirmeye ve daha fazla özerk davranışa katkıda bulunur. Dolayısıyla, özerklik, yeterlilik ve ilişkililik desteklendiğinde, dışsal olarak motive edici olan davranışlar veya eylemler daha fazla içselleştirilir ve kendi kendini belirler hale gelir (Wekesser vd., 2024). HİT, bireylerin bir davranışa yönelmesi ve bu davranışı sürdürmesine etki eden çevresel etkenler üzerine odaklanmıştır (Başar ve Sarı, 2024).

HİT'e dayanarak, antrenörler de dâhil olmak üzere başkalarının davranışlarının, sporcuların ihtiyaç tatmini veya hayal kırıklığı açısından deneyimlerini ve sonuçlarını şekillendirmede çok önemli bir rol oynar. Özellikle, antrenörler tarafından teşvik edilen motivasyonel ortam, sporcuların içsel motivasyon düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Monteiro vd., 2018). Temelde, antrenörler ve genel sosyal çevre de dahil olmak üzere spor bağlamındaki bireylerin üç temel psikolojik ihtiyacı destekleme veya engelleme şekli, sporcuların motivasyonunun kalitesini ve katılım düzeyini önemli ölçüde etkileyebilir (Jacinto vd., 2023). Sosyal bağlam, hem sporun yapısını (rekabet ortamını) hem de sporun içindeki insanları (antrenörleri) içerir. Sosyal bağlamdaki insanlar, kişilerarası tarzlarına bağlı olarak üç temel psikolojik ihtiyacın bireysel algısını destekleyebilir veya engelleyebilir; bu yapı, sosyal alışveriş sırasında insanların kendi aralarında etkileşimde bulunma şeklini karakterize etmek için kullanılır (Deci ve Ryan, 2002).

Yakın zamana kadar, hiçbir ölçüm aracı antrenörlerin üç temel psikolojik ihtiyacını aynı anda destekleme ve engelleme konusundaki etkisini yeterince değerlendirmemiştir (Rocchi vd., 2017a). Sporcuların antrenörün kişilerarası davranışlarına ilişkin algılarını (a) özerklik-destek, (b) özerklik-engelleme, (c) yeterlilik-destek, (d) yeterlilik-engelleme, (e) ilişkililik-destek ve (f) ilişkililik-engelleme olmak üzere altı alanda değerlendirmek üzere Interpersonal Behaviors Questionnaire (IBQ) Sport'u geliştirerek bu boşluğu doldurmuştur. İlk doğrulama çalışmalarında, yetişkin popülasyonları için IBQ'ya verilen yanıtlar için güçlü iç yapı, iç tutarlılık ve diğer değişkenlerle ilişkilere dair kanıtlar bulunmuştur (Rocchi vd., 2017a; 2017b). Genç popülasyonlarda IBQ'nun kullanımı sınırlıdır. Rocchi ve Pelletier (2018) IBQ'yu 14 yaş ve üstü sporcularda kullanmış ve altı alt ölçek bileşik puanının tümü için yeterli güvenilirlik bildirmiştir ($\alpha > .83$). Bununla birlikte, IBQ'yu 11 ila 16 yaş arası sporcularla kullanan yakın tarihli bir çalışma, bazı alt ölçeklerdeki bileşik puanlar için düşük iç güvenilirlik göstermiştir (Wekesser vd., 2021). Bu durumun, genç ve yaşlı sporcular arasındaki bilişsel gelişim farklılıklarının ölçeği yorumlama ve yanıtlama biçimlerini etkilemesinden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Wekesser vd. (2021), daha küçük yaşta sporcularla yapılan anketlerde ortaya çıkan olası psikometrik sorunlar nedeniyle, daha genç popülasyonlarda puanların uygun şekilde yorumlanmasını sağlamak için IBQ'nun özellikle 14 yaş ve altındaki sporcularla daha fazla test edilmesini önermiştir (Wekesser vd., 2024).

Sportif performansın önemli belirleyicilerinden olan sporda gençler arası ilişkilerin ölçülmesi için Türkçe literatürde ölçüm aracı eksikliği bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın, spor bilimleri alanında Türkçe literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Sporda

Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğinin çeviri, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını yapmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğini Türkçeye uyarlamak amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla sayıdaki değişkenin aynı anda değişim gösterip göstermediğini ve mevcut değişimin derecesinin belirlenmesini amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2012).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Aksaray Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü bünyesindeki takımlarda spor yapan 165'i kız (%51.30) ve 143'ü erkek (%48.70) olmak üzere toplam 308 spor yapan gençten oluşturmaktadır.

Tablo 1. Ana Çalışma Katılımcılarına Ait Demografik Özellikler (n=308)

Demografik	Grup	n	%
Cinsiyet	Kız	165	53.57
	Erkek	143	46.43
Branş	Takım Sporları	126	40.91
	Bireysel Sporlar	182	59.09
	Çok Düşük	10	3.25
Aile Gelir Durumu	Düşük	48	15.58
	Orta	158	51.30
	Yüksek	75	24.35
	Çok Yüksek	17	5.52

Yaş: 15.16±3.18

Araştırmaya dâhil olan 308 katılımcının demografik özellikleri incelendiğinde katılımcıların %53.57'sinin kız, %46.43'ünün erkek katılımcılardan, yaş ortalamasının 15.16 ± 3.18 olduğu, %40.91'inin takım sporları, %59.09'unun bireysel sporlarla ilgilendikleri belirlenirken katılımcıların büyük çoğunluğunun aile gelir durumunu orta düzeyde (%51.30; n=158) olduğu belirlenmiştir.

Pilot çalışma sonuçlarına göre 154 kişiden veri elde edilmiş ve elde edilen veriler doğrultusunda uyarlanan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Pilot Çalışma İçin Seçilen Katılımcıların Demografik Özellikleri (n=154)

Demografik	Grup	n	%
Cinsiyet	Kız	79	51.30
	Erkek	75	48.70
Branş	Takım Sporları	54	35.06
	Bireysel Sporlar	100	64.94
	Çok Düşük	3	1.95
Aile Gelir Durumu	Düşük	21	13.64
	Orta	88	57.14
	Yüksek	35	22.73
	Çok Yüksek	7	4.55

Yaş: 15.05±3.04

Araştırmaya dahil olan 154 katılımcının demografik özellikleri incelendiğinde katılımcıların %51.30'unun kız, %48.70'inin erkek katılımcılardan, yaş ortalamasının 15.05 ± 3.04 olduğu, %35.06'sının takı sporları, %64.94'ünün bireysel sporlarla ilgilendikleri belirlenirken katılımcıların büyük çoğunluğunun aile gelir durumunu orta düzeyde (%57.14, n=88) olduğu belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Katılımcıların, cinsiyet, branş, aile gelir durumuna ilişkin tanımlayıcı bilgiler edinmek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeği (Youth Interpersonal Behaviors Questionnaire in Sport (Y-IBQ)). Bu ölçek, Wekesser vd. (2024) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin 24 maddeden oluşan 6 alt boyutu bulunmaktadır (Özerklik-destekleyici, Özerklik-engelleme, Yeterlilik-destekleyici, Yeterlilik-engelleyici, İlişkililik-destekleyici, İlişkililik-engelleyici). Sporcular ölçekte bulunan 24 maddeyi

“Antrenörüm...” kalıbıyla cevaplayarak antrenörlerinin kişiler arası davranışlardaki yaklaşımını belirtmiştir. Y-IBQ ölçeği likert tipi bir ölçektir ve her madde 1 (kesinlikle katılmıyorum)- 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın elde edilen verileri SPSS 25.0 ve LISREL 8.7 programı ile %95 güven düzeylerinde analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri içsel tutarlılık (Internal Consistency) yöntemiyle hesaplanmış ve Cronbach Alpha güvenilirlik ölçütünden faydalanılmıştır. Daha sonra madde toplam korelasyonu belirlenmiş ve herhangi bir ölçek maddesinin silinmesi halinde Cronbach Alpha değerlerindeki değişimin ne şekilde olacağı incelenmiştir. Ölçek geçerliliğini test etmek maksadı ile sırasıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklanan faktör yapısına daha doğru karar vermek adına yamaç grafiği incelenmiş, maddelerin ayırt ediciliklerinin incelenmesi için %27 alt ve üst dilim madde ayırt edicilik analizi yapılmıştır. Açıklanan faktör yapısının doğruluğunun kontrol edilmesi için ana çalışma yapılmış ve ulaşılan ana çalışma sonucu doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. DFA’ da modelin uygunluğunun tespit edilmesinde kullanılan çeşitli uyum indeksleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Ki kare uyum iyiliği indeksi ile birlikte, IFI, CFI, RMSEA, GFI, RMR gibi uyum kriterleri de dikkate alınmıştır (Schermetle-Engel ve Moosbrugger, 2003). Araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerinin incelenmesi için frekans ve yüzde değerleri verilirken öğrencilerin yaşlarının incelenmesi için ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Bulgular

Geçerlik

Dil Geçerliği

Ölçeğin Türkçe uyarlama sürecinin en önemli aşaması olan çeviri aşamasında “Geri Çeviri” yöntemi kullanılmıştır (Aksayan ve Gözüm, 2002). Uyarlaması yapılan ölçeğin, özgün hali İngilizce yeterliğe sahip bir uzman ve bir İngilizce dil uzmanı tarafından tamamıyla birbirlerinden bağımsız olarak Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Yapılan çeviriler incelenerek oluşturulan geçici Türkçe formun İngilizceye geri çevirisi iki eğitim alanı uzmanı tarafından yapılmıştır. Çeviriyi yapanların kullanılan her iki dili ve uyarlanan ölçeğin içeriği hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir (Savaşır, 1994). Ölçek maddelerin aslı ile karşılaştırılması, daha sonra ölçeğin uygun görülen Türkçe formunun İngilizce form ile aynı anlam ve içeriği taşıyıp taşımadığını uygulamada test etmek amacıyla iyi seviyede İngilizce bilgisine sahip ve düzenli spor yaşamı olan 29 genç sporcuya ölçek formları uygulanmıştır. Uygulanan her iki ölçekten alınan puanlar arasında Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı .814 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin çeviri açısından uygun olduğu görülmüş ve Türkçe forma son hali verilmiştir.

Ölçeğin dil geçerliği sağlandıktan sonra 154 kişilik bir grup üzerinde pilot uygulama çalışması yapılmıştır. Bu aşamada, ölçekte yer alan tüm maddelerin anlaşılıp anlaşılmadığı, anlaşılmayan madde olması durumunda nasıl düzeltilebileceği yönünde görüş alınmıştır. Alınan görüşler neticesinde ölçeğin bir maddesi (15. madde) faktör yükünün düşük olmasından dolayı ölçekten çıkarılmıştır.

Yapı Geçerliği

Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğine İlişkin Geçerlilik Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Sporda gençler arasındaki davranışlar ifadelerin geçerlilik ve güvenirlğine ilişkin madde analizi sonuçları, güvenilirlik düzeyleri ve açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Ölçekteki maddelerin diğer maddelerle olan ilişkisinin 0.30 değerinin altında bir değer almaması beklenmektedir (Büyüköztürk, 2009).

Tablo 3. Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğine Ait Güvenirlik, Açıklayıcı Faktör Analizj ve Madde Analizj Sonuçları

Madde No	Faktörler		Madde-Ölçek İlişkisi
	1	2	
Madde 23	0.649		0.699
Madde 18	0.703		0.684
Madde 24	0.710		0.720
Madde 13	0.729		0.625
Madde 14	0.736		0.692
Madde 19	0.738		0.735
Madde 17	0.741		0.640
Madde 20	0.744		0.683
Madde 22	0.746		0.714
Madde 16	0.765		0.712
Madde 21	0.783		0.729
Madde 11		0.600	0.707
Madde 12		0.649	0.650
Madde 5		0.656	0.721
Madde 3		0.686	0.698
Madde 10		0.690	0.577
Madde 9		0.691	0.679
Madde 4		0.700	0.657
Madde 8		0.707	0.686
Madde 7		0.712	0.604
Madde 2		0.718	0.583
Madde 1		0.768	0.897
Madde 6		0.789	0.639
Güvenirlik	0.938	0.935	0.957
Özdeğer	7.187	6.787	
Açıklanan Varyans	31.247	29.508	60.755

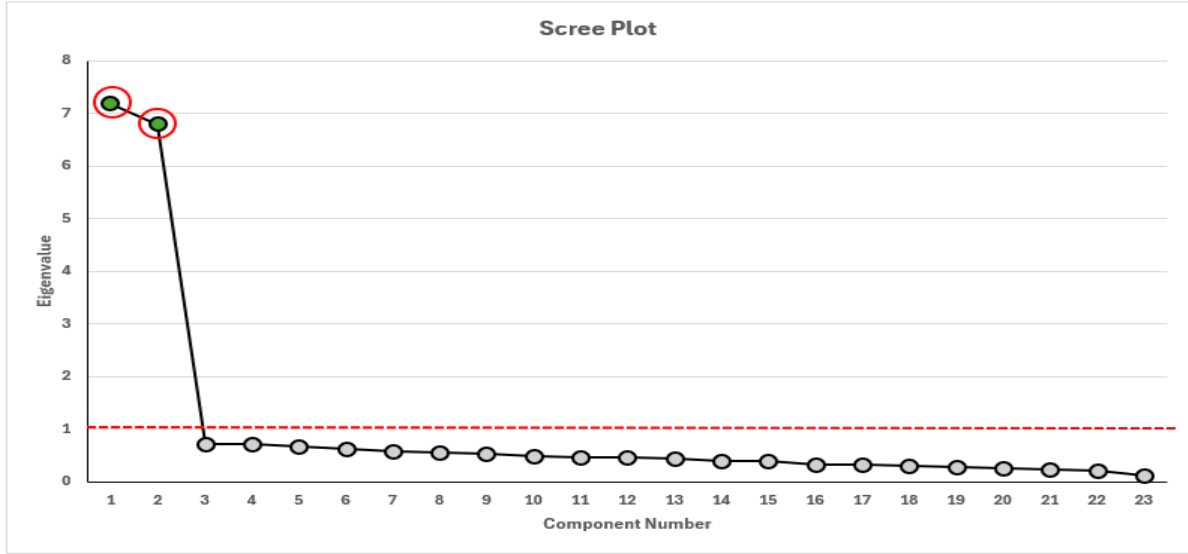
KMO: 0.962; Bartlett' Madde - Te Madde t of Madde pericity: $X^2(253)=2361.328$; $p=0.001<0.05$

#Maddeler sıralaması verilirken faktör yükleri büyükten küçüğe sıralanmıştır.

Tablo 3'de görüldüğü gibi ölçekteki 15 nolu maddenin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,30 değerinin altında olduğundan ve faktör yükünün düşük olması nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Geri kalan ifadeler doğrultusunda ölçeğin genel güvenirlik düzeyinin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir (C.Alpha = 0.957).

Tablo 3'de KMO değerinin 0.60 değerinden fazla ve Barlett küresellik testi anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Bu sonuçlara göre pilot örneklem sonucunda toplanan verinin faktör analizine uygun olduğu ve elde edilen verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğinde ispattır (Kan ve Akbaş, 2005, Tabachnick ve Fidel, 2014). Ölçekten bir maddenin durmasına karar vermek için faktör yük değerinin 0.45 değerinden fazla bir değer olması ölçütü kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2009). Aynı zamanda maddelerin tek bir faktöre yüklenme durumları da dikkate alınmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçeğin 2 faktörlü bir yapıda olduğu için maddelerin hangi faktörler altına dağılacağına karar vermek adına varimax dik döndürme tekniği kullanılmış olup döndürme sonrası; Birinci faktörün 7.187'lik öz değer ile tek başına ölçeğin %31.247'sini açıkladığı ve faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre "Engelleyici Davranış" adının verilmiş olup faktörün güvenirlik düzeyinin 0.938 ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. İkinci faktörün 6.787'lik öz değer ile tek başına ölçeğin %29.508'ini açıkladığı ve faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre "Destekleyici Davranış" adının verilmiş olup faktörün güvenirlik düzeyinin 0.935 ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. İki faktörün ise toplamda ölçeğin %60.755'ini açıkladığı belirlenmiş olup bu oran %40'ın üzerinde olduğunda yeterli açıklama oranına sahip olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin faktör yapısına daha doğru karar vermek için incelenen yamaç grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğine Ait Yamaç Grafiği

Yamaç grafiği incelendiğinde ölçeğin öz değerinin 1'in altına indiği andaki kırılmanın 2. faktörden sonra durağanlaştığı görülmektedir. Bu sonuç ölçeğin 2 faktörlü yapısının en uygun yapı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Maddelerin Ayırt Ediciliğinin %27'lik Alt ve Üst Gruplara Göre Test Edilmesi

Madde No	t	p
Madde 1	-12.998	0.001*
Madde 2	-6.562	0.001*
Madde 3	-8.493	0.001*
Madde 4	-7.300	0.001*
Madde 5	-9.451	0.001*
Madde 6	-6.117	0.001*
Madde 7	-6.799	0.001*
Madde 8	-8.068	0.001*
Madde 9	-6.538	0.001*
Madde 10	-5.123	0.001*
Madde 11	-8.235	0.001*
Madde 12	-6.990	0.001*
Madde 13	-6.426	0.001*
Madde 14	-7.550	0.001*
Madde 16	-7.916	0.001*
Madde 17	-6.182	0.001*
Madde 18	-6.856	0.001*
Madde 19	-9.320	0.001*
Madde 20	-6.404	0.001*
Madde 21	-8.954	0.001*
Madde 22	-7.594	0.001*
Madde 23	-9.278	0.001*
Madde 24	-9.519	0.001*

*p<0.05

Katılımcıların %27'lik alt ve üst gruplarının belirlenmesi için ölçeğinin toplam puanı küçükten büyüğe sıralanmıştır. Sıralanan puan düzeylerinin %27'lik kısmına gelen en düşük ilk 42 ve en yüksek ilk 42 kişinin değeri incelenmiştir. Maddelerin ayırt ediciliğinin kararının verilmesinde kullanılan %27 alt ve üst değerlerinin tüm maddeler için anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.05) (Flanagan, 1952).

Tablo 5. *Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme leğinin Maddeleri ile lek Toplam Korelasyonu Değerleri*

Madde No	r	p
Madde 1	0.909	0.001*
Madde 2	0.620	0.001*
Madde 3	0.730	0.001*
Madde 4	0.689	0.001*
Madde 5	0.750	0.001*
Madde 6	0.673	0.001*
Madde 7	0.640	0.001*
Madde 8	0.717	0.001*
Madde 9	0.711	0.001*
Madde 10	0.614	0.001*
Madde 11	0.736	0.001*
Madde 12	0.684	0.001*
Madde 13	0.659	0.001*
Madde 14	0.725	0.001*
Madde 16	0.741	0.001*
Madde 17	0.677	0.001*
Madde 18	0.717	0.001*
Madde 19	0.762	0.001*
Madde 20	0.716	0.001*
Madde 21	0.759	0.001*
Madde 22	0.743	0.001*
Madde 23	0.730	0.001*
Madde 24	0.750	0.001*

*p<0.05

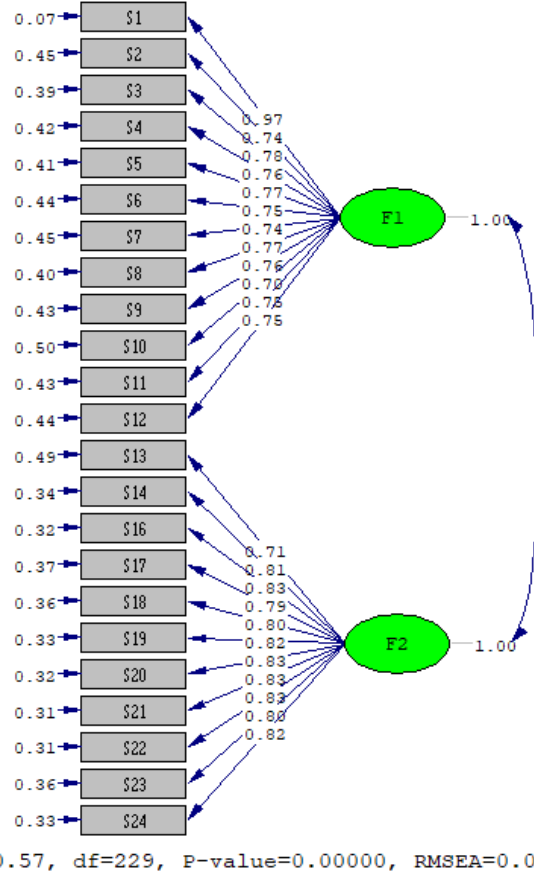
Madde-toplam ilişki değerleri tüm maddeler için 0.30'un üzerinde olduğu için, maddelerin lme gücünün yeterli seviyede olduğu belirlenmiş olup Tablo 4 incelendiğinde, ölçek maddeleri ile ölçekten elde edilen ortalama puan arasındaki ilişkilerin 0.614-0.909 arasında değişmekte olduğu ve ilişkilerin istatistiki açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Bu sonuca göre maddelerin birbirleri ile tutarlılığında herhangi bir problem olmadığı belirlenmiştir.

Ana alışma Bulguları

Araştırmanın bu kısmında ana çalışma sonucu 308 kişiiden veri elde edilmişi elde edilen veriler doğrultusunda geliştirilen ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi ve güvenirlik sonuçlarına yer verilmiştir.

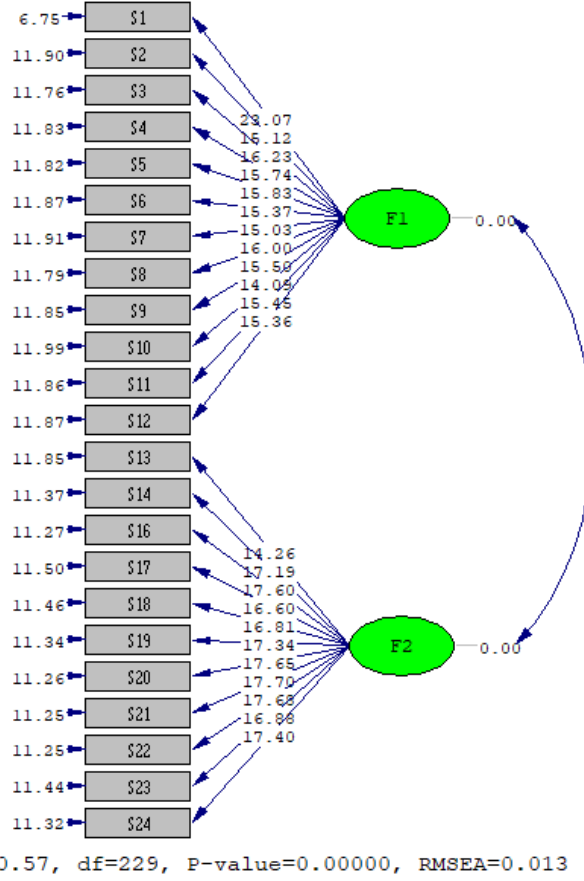
Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme leğinin DFA Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Açıklanan faktör yapısını doğrulamak için yapılan DFA analizine ait standardize edilmişi beta kat sayıları Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. *Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğinin DFA Sonucuna Ait Path Diyagramı*

Şekil 2 incelendiğinde, uyarlanan ölçeğe ait DFA sonuçlarına göre, ilk aşamada uyum kriterlerinin istenilen seviyede çıkması nedeniyle maddeler arasında modifikasyon yapılmasına gerek duyulmamıştır. Ölçek faktör yüklerine ait t değerleri Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğinin DFA Sonucuna Ait T Değerleri

DFA sonucu ölçe ait maddelerin faktör yüklerinin 0.71–0.97 arasında olduğu belirlendiğinden (Şekil 2) bu değerler kabul edilebilir değerlerdir. Maddeler ile örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel anlamlılık düzeyinin ifadesi olan t değerleri ise $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuş ve bütün değerlerin 1.96'dan büyük olduğu görülmüştür (Şekil 3). Doğrulayıcı faktör analizi modelinin kabul edilme durumuna karar verebilmek için uyum kriterlerine bakılmaktadır. Schermelleh-Engel ve Moosbrugger (2003)' e göre kabul edilebilir ve mükemmel uyum kriterleri aşağıdaki Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 6. Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeği Uyum Kriterleri Bulguları

Uyum Kriterleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırma Sonucu
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5	1.090
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0.017
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.026
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0.990
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	0.990
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0.990
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0.940
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0.920
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$	0.990
RFI	$0.95 \leq RFI \leq 1$	$0.90 \leq RFI \leq 0.95$	0.990

Uyarlanan ölçeğin ana çalışma sonucu uyum kriterlerin kabul edilebilir ve mükemmel uyum aralığında olduğu belirlenmiştir. DFA sonucu elde edilen uyum kriterleri değerleri incelendiğinde, en önemli uyum değeri olan χ^2 değerinin df değerine olan oranının 1.090 ile mükemmel uyum düzeyinde, RMSEA değerinin ise 0.017 ile mükemmel uyum düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Diğer uyum kriterlerinin kabul edilebilir veya mükemmel uyum aralığında olduğu belirlenmiştir. Tüm bu bulgular ışığında açıklanan faktör yapısının ana çalışmada da doğrulandığı belirlenmiştir.

Güvenilirlik

Tablo 7’de Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğinin boyutlarına ait Cronbach’s Alfa, Ave ve Cr değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 7. Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğinin Boyutlarına Ait Cronbach’s Aplha, Ave ve Cr Değerleri

Faktörler	Cronbach’s Alpha	CR	AVE
Destekleyici Davranış	0.947	0.946	0.598
Engelleyici Davranış	0.953	0.949	0.649
Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeği Genel Cronbach’s Alfa: 0.969			

Ölçüm modelinin güvenilirliği, ortalama açıklanan varyans (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerlerine bakılarak sınanmıştır. Tablo 7’deki CR değeri eşik değer olan 0.70 değerinin üzerinde ve AVE değeri eşik değer olan 0.50 değerinin üzerinde belirlendiğinden ölçüm modelinin güvenilirliği ve yakınsama geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir. Ana çalışma sonucu ölçeğin ve faktörlerin güvenilirlik düzeylerinin ise oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir (Cronbach’s Alfa=0.969>0.70).

Sonuç

Bu çalışmada, Wekesser vd.. (2024) tarafından geliştirilmiş olan Youth Interpersonal Behaviors Questionnaire in Sport (Y-IBQ) adlı ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Ölçek “Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeği (SGADÖ)” olarak isimlendirilmiştir. SGADÖ’nün Türk örneklemindeki yapının geçerlik ve güvenilirliği incelenmiştir. Geçerlik çalışmalarında açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, güvenilirlik analizleri için ise iç tutarlık ve iki yarı test güvenilirliği katsayısı hesaplama teknikleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda 6 alt boyut ve 24 maddeden oluşan özgün ölçek ilk olarak Türkçeye çevrilmiştir. Çevirisi yapılan Türkçe form ile özgün ölçek iki hafta ara ile bir grup spor yapan gençlere uygulanmıştır. İki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısı ile formlar arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ölçeğin Türkçe formunun özgün ölçek ile dilsel eşdeğerliğinin sağlandığı kabul edilmiştir. Ölçeğin faktör döndürme sonrasında 15. maddenin faktör yükünün uygun bir şekilde dağılım göstermediği tespit edilmiş olup bu madde ölçekten çıkarıldıktan sonra madde numaraları yeniden düzenlenmiştir. Ölçeğin Türkçe versiyonunun 23 maddesinde gerçekleştirilen DFA sonuçları, varsayılan iki faktörlü yapıyı desteklemiştir. Türkçe versiyonundaki maddelerin faktör yüklerinin tümü anlamlı bulunmuştur. Bu da bu Türk sporcu örneklemini için oluşturulan ölçek modelinin doğru bir şekilde varsayımları karşıladığını göstermektedir. Ölçeğin DFA modelin uyum değerleri kabul edilen ölçütler içerisinde ve anlamlı düzeydedir. Bu değerler bir yönüyle uluslararası düzeyde gerçekleştirilen uyarlama çalışmalarının bulgularıyla benzerlik göstermektedir (De Pero vd., 2009; Filho vd., 2011; Núñez vd., 2006). Çalışma sonucunda Türkçeye uyarlanan SGADÖ’nün genç sporcular örnekleminde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ve bu konuda yapılabilecek bilimsel çalışmalarda kullanılacak niteliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Etik Beyan

“Sporda Gençler Arası Antrenör Davranışlarını Belirleme Ölçeğinin Türkçeye Uyarlaması: Geçerlik Güvenirlik Çalışması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 23.10.2023 tarih ve 2023/06-08 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmacıların katkı oranları: Ali Rıza ATICI %60, Mustafa Kayıhan ERBAŞ %40.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların araştırma ile ilgili olarak diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür

Bu çalışmada desteklerinden dolayı, Aksaray Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederiz.

Not

Çalışma, Aksaray Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 2024-031 proje numaralı “Sporda Gençler Arası Davranışlar Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması” konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

Kaynakça

- Aksayan, S. ve Gözüm S. (2002). Kültürlerarası ölçek uyarlaması için rehber I: Ölçek uyarlama aşamaları ve dil uyarlaması. *Hemşirelik Araştırma Dergisi*, 4(1), 9-14.
- Başar, S. ve Sarı, İ. (2024). Antrenör kaynaklı destekleyici ve kısıtlayıcı güdüsel iklimin sporcuların temel psikolojik ihtiyaç tatmini, özerk güdülenmesi ve optimal performans duygu durumu ile ilişkisi. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 13(2), 163-171.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (9. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- De Pero, R., Amici, S., Benvenuti, C., Minganti, C., Capranica, L. ve Pesce, C. (2009). Motivation for sport participation in older Italian athletes: The role of age, gender and competition level. *Sport Sciences for Health*, 5(2), 61-69.
- Deci, E. ve Ryan, R. (2002). *Handbook of self-determination research*. Rochester: The University of Rochester Press.
- Filho, M. B., Andrade, D., Miranda, R., Núñez J. L., Martín-Albó, J. ve Ribas, P. R. (2011). Preliminary validation of a brazilian version of the sport motivation scale. *Universitas Psychologica*, 10(2), 557-66.
- Hagger, M., Chatzisarantis, N. (2007). *Intrinsic motivation and self-determination in exercise and sport*. Leeds: Human Kinetics Europe Ltd.
- Jacinto, M., Monteiro, D., Cid, L., Teixeira, D., Matos, R., Antunes, R., Rodrigues, F. (2024). Measuring need-supportive and need-thwarting behaviors among athletes from different sports: scale validity and reliability. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 28(2), —205. <https://doi.org/10.1080/1091367X.2023.2296398>
- Kan, A. ve Akbaş, A. (2005). Lise öğrencilerinin kimya dersine yönelik tutum ölçeğİ geliştirme çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 227-237.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Kavramlar, teknikler ve ilkeler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Meriç, S. ve Turay Ö. (2020). Tekerlekli sandalye basketbolcularının spora katılım motivasyonu ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 433-450.
- Monteiro, D., Pelletier, L. G., Moutão, J. ve Cid, L. (2018). Examining the motivational determinants of enjoyment and the intention to continue of persistent competitive swimmers. *International Journal of Sport Psychology*, 49(6), 484-504.
- Núñez, J. L., Martín-Albo, J., Navarro, J. G. ve González, V. M. (2006). Preliminary validation of a Spanish version of the Sport Motivation Scale. *Perceptual and Motor Skills*, 102(3), 919-930. [10.2466/pms.102.3.919-930](https://doi.org/10.2466/pms.102.3.919-930).
- Rocchi, M. ve Pelletier, L. (2018). How does coaches' reported interpersonal behavior align with athletes' perceptions? Consequences for female athletes' psychological needs in sport. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*, 7(2), 141/154.
- Rocchi, M., Pelletier, L. ve Desmarais, P. (2017a). The validity of the Interpersonal Behaviors Questionnaire (IBQ) in sport. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 21(1), 15-25. <https://doi.org/10.1080/1091367X.2016.1242488>
- Rocchi, M., Pelletier, L., Cheung, S., Baxter, D. ve Beaudry, S. (2017b). Assessing need-supportive and need-thwarting interpersonal behaviors: The Interpersonal Behaviors Questionnaire (IBQ). *Personality and Individual Differences*, 104, 423-433. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.08.034>
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68.
- Savaşır, I. (1994). Ölçek uyarlamasındaki sorunlar ve bazı çözüm yolları. *Türk Psikolojisi Dergisi*, 9(33), 27-32.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Standage, M., Ryan, R. M. (2020). Self-determination theory in sport and exercise. *Handbook of sport psychology*, 37-56.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2014). *Using Multivariate Statistics*. (6th ed.).USA: Pearson Education Limited.
- Vallerand, R. (2001). A hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation in sport and exercise. In G. C. Roberts (Ed.), *Advances in motivation in sport and exercise* (pp. 263-319). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Weckesser, M., Erickson, K., Bateman, A. G., Langdon, J. L., Maier, K. S. ve Myers, N. D. (2024). Initial Validity Evidence for the Youth Interpersonal Behaviors Questionnaire in Sport (Y-IBQ). *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 1-20.
- Weckesser, M., Harris, B. S., Langdon, J. ve Wilson, C. H. (2021). Coaches' impact on youth athletes' intentions to continue sport participation: The mediational influence of the coach-athlete relationship. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 16(3), 490-499. <https://doi.org/10.1177/1747954121991817>
- Yalçın, İ., Tuğut, M., Gacar, A. ve Çalık, F. (2017). Beden eğitimi ve spor yüksekokulunda öğrenim gören kadın sporcuların spora katılım motivasyonlarının bazı değişkenlere göre araştırılması. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (UKSAD), 3(Special Issue 2), 201-210.

EXTENDED ABSTRACT

Over time, sport research has evolved beyond the examination of athletes' performance to encompass the psychological factors that influence the success or failure of athletes in sport. One aspect of athletes' psychological experiences that has received considerable empirical attention is their motivation to participate in sport. Among the theories that best explain these motivations is the Self Determination Theory (SDT). The SDT is a theory of motivation that has guided a significant amount of research in sport. It helps to explain how the sport context and athletes' psychological experiences interact and influence why athletes participate in sport and enjoy what they do. The SDT framework is based on the theory of basic psychological needs, which posits that each individual has three fundamental psychological needs: autonomy, competence, and relatedness. These needs must be met for autonomous motivation, healthy psychological development, and optimal well-being. Autonomy is defined as the freedom to make one's own choices and to have reasons for making decisions and participating in tasks. Competence, in contrast, involves a sense of mastery over one's behavior. Relatedness is defined as a sense of belonging and connection with others. The satisfaction of an individual's basic psychological needs contributes to greater internalization and more autonomous behavior. Consequently, when autonomy, competence, and relatedness are supported, behaviors or actions that are externally motivated become more internalized and self-determined. Until recently, no measurement instrument has been sufficiently effective in assessing the impact of coaches on the simultaneous support and inhibition of three fundamental psychological needs. The Interpersonal Behaviors Questionnaire (IBQ) Sport was developed to assess athletes' perceptions of coaches' interpersonal behaviors in six domains: (a) autonomy-support, (b) autonomy-inhibition, (c) competence-support, (d) competence-inhibition, (e) relatedness-support, and (f) relatedness-inhibition. Initial validation studies have demonstrated the IBQ's strong internal structure, internal consistency, and associations with other variables for responses from adult populations. The use of the IBQ in young populations is limited. Rocchi and Pelletier (2018) used the IBQ with athletes aged 14 years and older and reported adequate reliability for all six subscale composite scores ($\alpha > .83$). However, a recent study using the IBQ with athletes aged 11 to 16 years showed low internal reliability for composite scores on some subscales (Wekesser et al., 2021). It has been suggested that this is due to differences in cognitive development between younger and older athletes affecting how they interpret and respond to the scale. Wekesser et al. (2021) recommended further testing of the IBQ, particularly with athletes aged 14 years and younger, to ensure appropriate interpretation of scores in younger populations, due to potential psychometric issues that arise when surveying younger athletes. There is a lack of measurement tools in the Turkish literature for measuring interpersonal relationships among youth in sport, which is one of the important determinants of sport performance. Therefore, it is thought that this study will make a significant contribution to the Turkish literature in the field of sport sciences. Accordingly, the aim of this study is to conduct translation, validity and reliability studies of the Inter-Junior Behaviors in Sport Scale. In this study, the relational survey model was used to adapt the "Scale of Behaviors among Youth in Sports" into Turkish. The research group consisted of a total of 308 young people, 165 girls (51.30%) and 143 boys (48.70%), who were engaged in sports within the teams of the Aksaray Provincial Directorate of Youth and Sports. The data obtained from the study were subjected to analysis using the SPSS 25.0 and LISREL 8.7 programs at the 95% confidence level. The reliability of the scales utilized in the study was calculated via the internal consistency method, with the Cronbach's Alpha reliability criterion employed. Subsequently, the item-total correlation was determined, and the impact of deleting any scale item on the Cronbach's Alpha values was examined. In order to test the scale's validity, an explanatory factor analysis was conducted. In order to make a more accurate decision on the explained factor structure, the scree plot was examined. In order to examine the discrimination of the items, a 27% lower and upper percentile item discrimination analysis was performed. The primary objective of the study was to assess the accuracy of the proposed factor structure and to this end, confirmatory factor analysis (CFA) was conducted. Confirmatory factor analyses were conducted. A variety of fit indices are employed to assess the suitability of a model in a confirmatory factor analysis (CFA). In this study, various fit indices were employed, including the IFI, CFI, RMSEA, GFI, and RMR, in addition to the Chi-square goodness of fit index (Schermelel-Engel & Moosbrugger, 2003). The frequency and percentage values were employed to examine the demographic characteristics of the individuals participating in the study, while the mean and standard deviation values were utilized to examine the age of the students. In the translation stage, which is the most important stage of the Turkish adaptation process of the scale, the "Back Translation" method was used. The reliability of the measurement model was evaluated by examining the average variance explained (AVE) and combined reliability (CR) values. The factor loadings of the items belonging to the scale were determined to be between 0.71 and 0.97 through the use of confirmatory factor analysis (CFA), which are considered to be acceptable values. As the CR value was above the threshold value of 0.70 and the AVE value was above the threshold value of 0.50, it was determined that the reliability and convergent validity of the measurement model were ensured. The study yielded high reliability levels for the scale and its factors, with Cronbach's Alpha reaching 0.969, exceeding the 0.70 threshold. These results indicate that SBYS is a valid and reliable measurement tool for determining the behaviors of young people engaged in sports.

Eski Çağ'da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve Kuzey - Güney Rotaları

Burak BİNGÖL¹ ve Yavuz GÜNAŞDI²

Öz

Genel görüntüsü ile bir plato olan Erzurum ilinde Geç Kalkolitik Çağ'a kadar yerleşim yerlerinden pek söz edilemez. İlk Tunç Çağı'ndan itibaren bölgede artan nüfus yoğunluğu arkeolojik merkezler üzerinden de takip edilebilmektedir. Bu süreçte bölgedeki siyasi oluşumlar zorlu arazi şartlarına ve iklim koşullarına uyum sağlamak için uğraş vermişlerdir. Ulaşımı kolaylaştırmak için yol ağları oluşturmuş ve bu yol ağları üzerine kaleler, gözetleme kuleleri ve höyükler inşa etmişlerdir. Bu çalışmada Erzurum ilinin doğusunda bulunan Horasan, Köprüköy ve Pasinler ilçeleri üzerinde doğu - batı eksenli uzanan Eski Çağ yol ağı ve bu yol ağından kuzeye ve güneye açılan yollar çalışılmıştır. Ayrıca yol ağları üzerindeki arkeolojik merkezler belirlenerek, tarihlendirilmeleri yapılmış ve stratejik önemleri vurgulanmıştır. Aynı zamanda bölgedeki yazıtlarda geçen yer adlarının lokalizasyon önerileri de bu yol ağları üzerinde gösterilmiştir. Çalışmamızda bütün bu veriler detaylı harita üzerinde işaretlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Yol Ağı, Demir Çağı, Diauehi, Urartu Krallığı.

Erzurum in Ancient Age: Horasan - Köprüköy - Pasinler Road Network and North - South Routes

Abstract

Erzurum province, which has a plateau characteristic with its general appearance, had few settlements until the Late Chalcolithic Age. The number of archeological centers in the area indicates a rise in population density since the Early Bronze Age. During this period, the political structures in the region found it difficult to adjust to the challenging topography and harsh weather conditions at that time. They created road networks to facilitate transportation and built castles, watchtowers, and mounds on these road networks. This study examined the Ancient Age road network extending on the east - west axis in Horasan, Köprüköy, and Pasinler districts in the east of Erzurum province and the roads leading north and south from this road network. In addition, the archaeological centers on the road networks were identified and dated, and their strategic importance was emphasized. At the same time, the localization suggestions of the place names mentioned in the inscriptions in the region are also shown on these road networks. Our study's extensive maps display all of these findings.

Key Words: Erzurum, Road Network, Iron Age, Diauehi, Urartian Kingdom.

Atıf İçin / Please Cite As:

Bingöl, B. ve Günaşdı, Y. (2024). Eski Çağ'da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve kuzey - güney rotaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1495-1518. doi:10.33206/mjss.1534654

Geliş Tarihi / Received Date: 16.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.09.2024

¹ Doktora - Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kursadsalin@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4660-5091

² Prof. Dr. - Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gunasdi@atauni.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-7955-3756

Giriş

Erzurum ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Kuzeydoğu bölümünde yer alır. İl, yüksek dağları, geniş platoları ve ovaları ile dikkat çeker. Ayrıca il sınırlarından kaynağını alan Aras Nehri, Karasu Nehri, Çoruh Nehri ve kolları bölgenin can damarı olup ilin su kaynakları bakımından zengin olmasını sağlamışlardır. Bölgede dikkat çeken bir diğer unsur ise karasal iklimin etkisiyle uzun ve sert geçen kış aylarıdır. Bu durum olumsuzluk teşkil etse de diğer olumlu durumlar baskın gelmiş olmalı ki bölge Eski Çağlarda da yoğun yerleşim görmüştür (Ceylan, 2008; 2015). Eldeki verilere göre Paleolitik Çağ'a tarihlendirilen birkaç buluntu haricinde bölgede Kalkolitik Çağ'a kadar yerleşim izlerine rastlanılmamıştır (Şenyürek, 1944, ss. 349-352; Koşay, 1984, s. 12; Kökten, 1953, s. 189; Goetze, 1957, s. 15; Harmankaya ve Tanındı, 1996; Pasinler Kalesi; Ceylan, 2003, s. 314). Kalkolitik Çağ'da yerleşimler artmaya başlamış ve bu dönemin sonunda Karaz diye tanımlanan kültür ortaya çıkmıştır. Bu kültür birçok bilim insanı tarafından yazılı kaynaklarda Hurri olarak geçen toplum ile özdeşleştirilmiştir. Karaz Kültürü, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ boyunca bölgede hâkim unsur olmuş ve arkasında birçok arkeolojik iz bırakmıştır (Harita 1) (Koşay, 1948, ss. 165 - 169; Pehlivan, 1990, ss. 168-176; Koşay ve Turfan 1959, ss. 349-413; Wilhelm, 1994; Bingöl, 2014, ss. 115-134; Ceylan, Bingöl ve Karageçi, 2018, s. 55; Özgül, 2016, s. 142). Orta Tunç Çağı'nda ise bölgede karşımıza Azzi - Hayaşa krallığı çıkmaktadır. Kendi yazılı kaynakları olmayan bu krallık hakkındaki bilgilerimiz Hitit yazılı kaynakları ile sınırlıdır. Hitit yazılı kaynaklarında Azzi - Hayaşa Krallığı'nın siyasi tarihi hakkında bilgiler elde edilse de coğrafyası hakkında sadece ipucu sayılabilecek detaylar mevcuttur. Bu ipuçlarını değerlendiren A. Goetze, E. Meyer, B. Hrozny, H. Z. Koşay, K. Turfan, M. Pehlivan ve A. Ceylan gibi birçok bilim insanı Azzi - Hayaşa Krallığı'nın Erzurum ve çevresinde etkili olduğunu ifade etmiştir (Goetze, 1928, s. 25; Forrer, 1931, ss. 1-24; Hrozny, 1947, s. 129; Meyer, 1953, s. 449; Koşay ve Turfan, 1959, s. 354; Pehlivan, 1991, Ceylan, 2015, ss. 482-485). Bölgede Son Tunç Çağı kronolojisi ise henüz aydınlatılamamıştır. Erken Demir Çağı'na gelindiğinde bölge hakkında bilgilerimiz artmaktadır. Bu dönemde bölgede Uruatri – Nairi beylikleri hâkim konumda olup Assur ile mücadeleleri söz konusudur. Bu mücadeleleri Assur kayıtlarından takip etmek mümkündür. Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre Urartu - Nairi beylikleri artan Assur baskısına karşı koyabilmek ve bölgenin de getirdiği zorunlulukların üstesinden gelebilmek için Orta Demir Çağ'ında birleşmiş ve Doğu Anadolu'nun ilk siyasi organizasyonu olan Urartu Devleti'ni meydana getirmişlerdir (Tarhan, 1978; Konyar, 2022, ss. 21-79; Guarducci, 2019). Bu beyliklerden birisi de Erzurum merkezli olan Diauehi Krallığı'dır. Urartu Devleti kuruluşundan hemen sonra uzun süre bu krallık ile mücadele etmiştir (Melikişvili, 1950, ss. 26-42; Pehlivan, 1991, Günaşdı, 2013, ss. 46-55; Ceylan, 2017a, ss. 517- 568; Dumlu ve Bingöl, 2023, s. 292; Günaşdı ve Küçük yıldız, 2023, 779-814). Yine bu süreçte Urartu Devleti ve Assur Devleti arasında yoğun mücadeleler yaşanmıştır (Harita 2). Ayrıca bu tarihlerde Kafkaslardan Anadolu'ya giriş yapan Kimmer ve İskitlerin de Urartu ile olan mücadelelerini bilmekteyiz (Toptaş, 2014; Günaşdı ve Bingöl, 2022, s. 230). Bölgede Son Demir Çağı'na gelindiğinde ise ulaşılabilen bilgiler azalmaktadır. Bu dönemde Urartu Devleti yıkılmış, bölgede Med, Pers ve ardından da Roma hâkimiyetleri söz konusu olmuştur.

İnsan var olduğu andan itibaren harekât halinde olmuş ve sürekli bir yerden bir yere intikal etmiştir. Bu hareketlilik halinde insan isteyerek veya istemeyerek coğrafi şartlara uymak zorunda kalmıştır. Dağlık ve engebeli bir bölge olan Erzurum ilinde de durum bu şekilde olmuştur. Bölgede yaptığımız incelemelerde ilk yolların yüksek dağları yaran akarsu kaynaklarını takiben vadiler boyunca devam ettiği ve doğal geçitlerden geçtiği görülmüştür. Yine bu yollar ovaların müsait yerlerinden kendilerine yol bulmuştur. Doğal olarak insan da seyahatlerinde bu doğal yolları takip etmek durumunda kalmıştır.

Coğrafi şartların zorluğunun yanında bölgenin yılın altı ayı boyunca kar altında kalması yukarıda isimlerini saydığımız siyasi unsurların merkezi otoritelerini sağlamalarındaki en büyük engellerden birisidir. Bu engelleri ortadan kaldırmanın o dönemdeki en işlevsel yolu kullanışlı bir yol ağının mevcudiyeti olarak görülmüştür. Urartu Devleti'ne kadar bölgede yol ağının devlet vasıtasıyla yapılıp yapılmadığı konusunda kesin bilgimiz mevcut değildir. Ancak Urartu dönemine ait olan Patnos - Bulutpınarı (Cemalverdi) köyünde, Rusa oğlu Arğışti döneminde Arsiani (Murat Nehri) boyunca bir yol ve bir köprü yapıldığını aktaran bir yazıt ele geçmiştir (Çavuşoğlu, Işık ve Salvini, 2010, ss. 42-48). Bu durum Urartular döneminde yol ağının devlet politikası çerçevesinde geliştiğini göstermektedir. Zaten yayılmacı bir politika izleyen Urartu Devleti'nin çevresindeki siyasi unsurlar üzerinde hâkimiyet kurmak için yol ağını geliştirmesi ve kontrol etmesi bir zorunluluk olmuştur. Bu durumu bölgede Urartulardan önce var olan beylikler içinde düşünmek mümkündür.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde A. Ceylan'ın başkanlığında 1998 yılından itibaren aralıksız bir şekilde yüzey araştırması yapmaktayız. Bu araştırmalarımız sayesinde Erzurum ilinin doğusunu oluşturan Horasan,

Köprüköy ve Pasinler ilçelerindeki Eskiçağ yol ağı da büyük oranda tespit edilmiş, yol ağlarının üzerlerinde kurulmuş olan kaleler, gözetleme kuleleri, höyükler belirlenmiş ve stratejik önemleri vurgulanmıştır.

Erzurum İlinin Doğusunda (Horasan – Köprüköy - Pasinler) Tespit Ettiğimiz Eski Çağ Yol Ağları ve Kuzey – Güney Rotaları

Erzurum ili bulunduğu konum itibari ile gerek Anadolu içerisinde doğu – batı gidiş gelişi için gerekse Kafkaslardan ve İran’dan, Anadolu’ya ulaşımında geçilmesi gereken önemli duraklardandır. Ayrıca il Karadeniz sahillerine de ulaşmak yine geçilmesi gereken bir noktadadır. Bu stratejik konumundan dolayı ilin yol ağı da o ölçüde gelişmiştir. Çalışma bölgemizde bulunan Aras Nehri ve kolları bu yolların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bölgedeki yollar ile bu akarsular arasında büyük oranda paralellikler mevcuttur. Yine bu yolların, akarsulara paralelliklerinin yanında ovaların geçilebilir yerlerinden ilerledikleri ve doğal geçitlerden kendilerine yol buldukları görülmektedir. Tarih boyunca yol ağları üzerinden akan kültürler için Erzurum bir kavşak görevi görerek toplayıcı ve dağıtıcı rolünde olmuştur.

Erzurum ili yol ağı, doğu batı doğrultulu olup bu hattan kuzeye ve güneye ayrılan tali yollar vasıtasıyla genişlemiştir. Çalışma alanımızın doğusunda Horasan ilçesi bulunurken batısında ise Pasinler ilçesi yer almaktadır. Bu mesafe yaklaşık olarak 100 km’dir. Bu rota Kars – Erzincan arası rotanın da bir parçasını teşkil eder. Ayrıca bu yoldan Kafkaslara ve İran’a ulaşım sağlanmaktadır. Rotanın doğusunda bulunan Horasan önemli bir kavşak olup yolların dağılımında rol oynamıştır. Horasan’dan kuzeye gidildiğinde Sarıkamış’a, Kars’a, Ardahan’a ulaşılırken doğuya gidildiğinde ise Kars’a ve Iğdır’a ulaşılır. Doğuya giden bu yol İpek Yolu’nun da önemli bir koludur. Horasan’dan güneye ayrılan yol ise Ağrı üzerinden Van’a Tuşpa’ya ulaşarak İran’a kadar devam eder.

Horasan - Köprüköy - Pasinler Rotası

Horasan ilçesi, Erzurum ilinin doğu - batı uzantılı rotasının en doğusundaki merkezdir. Horasan ilçesi aynı zamanda bir kavşak olup buradan kuzeye, güneye ve batıya yollar ayrılmaktadır. Horasan’dan batıya devam eden yol, 15 km ilerledikten sonra Güzelyayla köyüne ve köyün 1,6 km kuzeydoğusunda bulunan Güzelyayla Kalesi’ne (Ceylan N., Günaşdı, Üngör, Özgül ve diğerleri, 2014, s. 76; Ceylan, 2015, s. 359; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 207) gelir. Kale, Horasan Ovası’nın verimli tarım arazilerine, Aras Nehri Vadisi’ne ve yola hâkim konumdadır. Yapılan incelemelerde kale İlk Tunç Çağı’na ve Orta Demir Çağı’na tarihlendirilmiştir. Güzelyayla Kalesi’nin 3,3 km kuzeyinde ise Yürükatlı köyü ve köyün hemen kuzeyinde bulunan Yürükatlı Kalesi (Ceylan N., vd., 2014, s. 77; Ceylan, 2015, ss. 373-374; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 393) bulunur. Kale ovanın verimli arazilerine, Aras Nehri Vadisi’ne ve Pasinlere uzanan yola hâkim konumdadır. Yapılan incelemelerde kale İlk Tunç Çağı’na tarihlendirilmiştir. Yürükatlı Kalesi’nden batıya devam eden yolun sonraki durağı Yapağılı köyü ve köyün içinde bulunan Yapağılı Höyük’tür (Ceylan, 2004, s. 266; Ceylan, 2008a, s. 145; Kozbe, Ceylan, Polat, Sivas, H. Sivas, Şahin ve Tanrıver, 2008, Yapağılı; Ceylan vd., 2021, ss. 351-353). Tarım arazilerinin ortasında yükselen höyük Aras Nehri’ni ve önünden geçen yolu doğrudan görmektedir. Yapılan incelemelerde höyük İlk Tunç Çağı’na Orta Demir Çağı’na ve Orta Çağ’a tarihlendirilmiştir. Yapağılı Höyük’ün kuzeyinde bulunan Yıldırım köyünün 2 km kuzeyinde Aşağı ve Yukarı Yıldırım Kaleleri (Özgül, 2011, s. 146; Ceylan, 2015, ss. 200 – 201, 228; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 131-132 – 406) yer alır. Birbirlerini gören kaleler güneye doğru önlerindeki geniş tarım arazilerine, Aras Nehri vadisine ve önünden geçen yola hâkimdirler. Yapılan incelemelerde kaleler Geç Kalkolitik Çağ’a, İlk Tunç Çağı’na, Erken Demir Çağı’na ve Orta Çağ’a tarihlendirilmişlerdir. Yıldırım Kaleleri ve Yapağılı Höyükten sonra yol Köprüköy ilçesine girmeden hemen önce Aras Nehri üzerindeki Çobandede Köprüsü’nün (Resim 1) yanından geçer. Köprü, Pasinler üzerinden gelen Pasin Çayı’nın ve Bingöl Dağlarının Erzurum kısmından kaynağını alarak gelen Aras Nehri’nin birleşme noktasında kurulmuştur. Köprünün yapım tarihi belli olmasa da mimari özellikleri dikkate alındığında XIII. yüzyıla ait olduğu söylenebilir (Konyalı, 1960, ss. 438-444). Çobandede Köprüsü ve Köprüköy ilçesinden batıya devam eden yol, geniş ve verimli topraklara sahip Pasin Ovası’na girerek ovanın kuzeyinde bulunan Hasanbaba Dağı’nın güney ucuna inşa edilmiş olan Pasinler (Hasankale) Kalesi’nin (Resim 2) - (Ceylan, 2008, ss. 104-106; Üngör, 2015, ss. 432 - 442; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 297-303) önlerine ulaşır. Kalede tespit edilmiş Minua dönemi inşa yazıtı (Lehmann - Haupt, 1928-35, s. 60-66; Melikişvili, 1960, s. 183; Payne, 2006, ss. 89-90, no 5.3.3.), kaya mezarı (Çevik, 2000, s. 124) ve kaya basamaklı su tüneli (Ceylan, N. 2023, ss. 246-247) kalenin Urartu (Orta Demir Çağı) döneminde iskân edildiğini göstermektedir. Ayrıca kalede yapılan arkeolojik kazılar ve elde edilen keramik verileri, kalenin Erken Demir Çağı’ndan itibaren yerleşim gördüğü yönünde bilgiler vermektedir (Erkmen ve Ceylan, 2003, ss. 17-28). Hasanbaba Dağı’nın güney ucunda stratejik bir mevkiye kurulmuş olan kale, geniş ve verimli Pasin

Ovasını, kalenin önünden geçen yolu ve Pasin Çayı'nı rahatlıkla görmekte ve kontrol edebilmektedir. Pasinler Kalesi'nden sonra engebesiz arazide batıya devam eden yol Asboğa mevkiinin ve modern yolun güneyinde bulunan Bulamaç Höyük (Güneri, Erkmen ve Gönültaş, 2003, ss. 249-258; Güneri, Erkmen, Gönültaş ve Korucu, 2004, ss. 207-214; Ceylan, Morkoç ve Kalmış, 2021, ss.141-148) önlerine ulaşır. Arkeolojik kazısı yapılmış olan höyükte Erken Demir Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar uzanan yerleşim mevcuttur. C. Sagona, Ksenophon'un bu yolu kullanarak Karadeniz sahillerine ulaştığını ifade ederken bölgede saray olarak belirtmiş olduğu satraplık merkezini (Ksenophon, IV.4. 2-7.) Bulamaç Höyük'e lokalize eder (Sagona C. 2004b, ss. 310-311). Bulamaç Höyük'ten sonra engebesiz Pasin Ovası içerisinde batıya doğru devam eden yolda yine C. Sagona tarafından yapılan araştırmalarda Övenler köyü ile Yiğittaşı (Sos) köyü arasında yer yer taş döşeli antik yolların tespit edildiği belirtilmiştir (Sagona C. 2004b, s. 310). Bölgede yaptığımız yüzey araştırmalarında bu yollara denk gelemedik. Bulamaç Höyük'ten sonra batıya doğru devam eden yol Yiğittaşı Köyü'ne ulaşır. Köyün şu anki meskenleri içerisinde bulunan Sos Höyük (Resim 3) - (Sagona, 1984, s. 248 vd.; Sagona, C. Sagona ve Özkorucuklu, 1995, ss. 193-218; Sagona, Erkmen, C. Sagona-I. Thomas, 1996, ss. 27-52; Sagona, Erkmen ve C. Sagona, 1997, ss. 137-143; Sagona, Erkmen ve C. Sagona., 1998, ss. 245-250; Sagona Erkmen ve C. Sagona, 1999, ss. 205-206; Ceylan, 2005a, s. 21; Ceylan, vd., 2021, ss. 293-302) bölgede arkeolojik kazısı yapılmış höyüklerdendir. Höyük hem Pasin Ovası'nın merkezinde bulunmakla birlikte kuzeyinden de Yiğittaşı Deresi geçmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda birçok katman ve arkeolojik malzeme tespit edilmiştir. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde höyüğün Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar uzanan geniş bir zaman diliminde kesintisiz yerleşim gördüğü belirlenmiştir. Höyüğün kuzeyinden geçen Yiğittaşı Deresi ve ovanın ortasında bulunuşu höyüğün stratejik önemini göstermektedir. Sos Höyük'ten engebesiz arazide ova içerisinde batıya devam eden yol Büyüktuy köyüne ve Büyüktuy Höyük'e (Ceylan, 2003, s. 314; Ceylan, 2008a, s. 103; Kozbe vd., 2008, Büyük Tuy; Ceylan vd., 2021, ss. 155-156) ulaşır. Pasinler Ovası'nın en batı ucunda bulunan höyükte yapılan yüzey araştırmaları sonucu höyüğün, Geç Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağ'ının sonlarına kadar yerleşim gördüğü belirlenmiştir. C. Sagona Büyük Tuy köyü ve Büyük Tuy Höyük'ü Yazılıtaş Yazıtı'nda geçen Utuha şehrine (Ceylan, 2002, ss. 14 - 15; Payne, 2006, ss. 68 - 69, no 5.1.7. I.) lokalize etmiştir (Sagona C. 2004a, s. 38). Büyük Tuy Höyük'ün 3 km, şu anki karayolun ise 1,5 km güneyinde bulunan Uzunahmet Kalesi (Resim 4) - (Ceylan, 2003, s. 315; Kozbe vd., 2008, Uzunahmet; Ceylan, 2008, s. 112, Ceylan, 2017b, ss. 37-62), Uzunahmet köyünün hemen batısında oldukça stratejik bir mevkide bulunmaktadır. Pasin Ovası ile Erzurum Ovası arasındaki tek bağlantı ve geçiş noktası olan Deveboynu Geçidi'ni (Hamam Deresi Mevkini) (Resim 5) gözetleyen ve koruyan bu kale, çevresindeki tarım alanlarını ve su kaynaklarını da kontrol etmektedir. Yapılan incelemelerde kalenin İlk Tunç Çağı'nda, Demir Çağı'nda ve Orta Çağ'da yerleşim gördüğü belirlenmiştir. Büyüktuy Höyük'ten ve Uzunahmet Kalesi'nden sonra biten Pasinler Ovası'nı takip eden yol, Kargapazarı Dağları'nın güney uçundaki Çobandede Dağı ile güneyde bulunan Palandöken Dağlarının bir parçası olan Şahvelet Dağı'nın arasındaki Hamam Deresi Vadisi'nden devam eder. Doğu-batı doğrultulu uzanan bu yol muhakkak geçilmesi gereken bir rotadır. Paleolitik Çağ'a tarihlendirilen Hamam Deresi Vadisi'ndeki buluntularda bu geçit güzergahında tespit edilmiştir (Şenyürek, 1944, s. 349, Kökten, 1953, s. 189, Goetze, 1957, s. 15, Harmankaya ve Tanındı 1996, Pasinler Kalesi, Ceylan, 2008, s. 107). Yakın döneme ait olan ve doğudan gelecek tehlikelere karşı Erzurum şehrinin güvenliğini sağlamak için kurulmuş olan yolun kuzeyindeki Dolangez Tabya ve yolun güneyindeki Uzunahmet Tabyaları, bu vadinin yakın dönemde de stratejik önemini koruduğunu göstermektedir.

Horasan - Köprüköy - Pasinler arası yol ağı günümüzde de aktif olarak kullanılan, doğal yolların geliştirilmesi ile oluşturmuş yaklaşık 100 km'lik bir rotadır. Bu rotanın MÖ IV. yüzyılda Ksenophon ve ordusu tarafından kullanıldığı önerilmiştir (Sagona C. 2004b, ss. 307-313). Geç Roma döneminde hazırlanmış olan *Tabula Peutingeriana*³ haritası incelendiğinde İstanbul'dan gelen rotanın bu yol üzerinden devam ettiği görülmektedir (Özükan, 2022). Yine bu yolun İpek Yolu'nun önemli bir kolu olduğunu da bilmekteyiz. Osmanlı kaynaklarında bu yol bazen ordu yolu bazen de kervan yolu olarak geçmektedir (Taeschner, 2010 II, ss. 9-22). Yol ağının Horasan ve Köprüköy düzlükleri ile Pasin Ovası boyunca engebesiz tarım alanlarında ilerliyor olması ulaşımın kolay olmasını sağlamıştır. Bu ovalarda çok sayıda höyük bulunmakla beraber stratejik mevkilere kurulmuş kaleler ve gözetleme kuleleri de sayıca fazladır. Doğu-batı doğrultulu olan bu hattın kuzeye ve güneye açılan çok sayıda tali yolları mevcuttur. Ayrıca bu tali yollardan ayrılan yollar ile yaylalara ve birçok yayla yerleşmesine ulaşım sağlanmaktadır (Harita 3).

³ Hazırlanmış olan bu haritada Roma'nın bildiği dünyanın en geniş sınırları belirtilmiş olup, üzerinde yol ağları, şehirler ve konaklama merkezleri belirtilmiştir. (Haritanın interaktif hali için bk: https://www.omnesviae.org/#liter_TPPlace2139_TPPlace2108)

Horasan - Köprüköy - Pasinler Rotasından Kuzeye Açılan Yollar

En doğu ucunda Horasan'ın bulunduğu en batı ucunda ise Pasinler'in bulunduğu doğu – batı doğrultulu bu rotadan kuzeye çok sayıda tali yol ayrılmaktadır. Bu yollara aşağıda ana hatlarıyla değinilmiştir.

Pasinler - Narman - Oltu/Göle Rotası ve Tali Yolları

Horasan'dan Pasin Ovası'na giren yol kuzeye yönelerek bugünkü modern Narman - Ardahan yolunu takip eder. Günümüzde Esendere - Örentaş - Ilıcasu - Çimenli - Göllü - Yanıktaş hattı boyunca bazen düzlüklerde bazen de vadilerde ilerleyen yol Yanıktaş köyünden sonra devam eder ve bir kavşak olan Narman ilçe merkezine ulaşır (Ceylan N., 2016, s. 659). Burası aynı zamanda Tortum üzerinden gelen yolun da kavşak noktasında bulunmaktadır. Tortum ve Narman yollarının birleşiminden doğuya doğru devam edilirse yol, Mahmutçavuş köyüne ve Mahmutçavuş Kalesi'ne (Resim 6) - (Ceylan, N. Ceylan, Üngör, Günaşdı ve Özgül, 2020, s. 127) gelir. Mahmutçavuş Kalesi'nden devam eden yol, Taşburun üzerinden Kaletaşı Kalesi'ne ulaşır. Yol, burada Horasan - İçmesu üzerinden gelen yol ile birleşerek Akşar bucağı ve Göle'ye ulaşır. Ancak kuzey rotası için Narman – Oltu yolu daha elverişli gözükmektedir.

Bir kavşak olan Narman'dan kuzeye devam eden yol ise Araköy üzerinden Koçkaya köyüne ve köyün 4 km güneydoğusunda bulunan Koçkaya Kalesi'ne (Resim 7) - (Ceylan vd., 2020, s. 126-127) gelir. Koçkaya Kalesi'nden sonra kuzeye devam eden yol Ünlükaya köyüne ve Ünlükale Kalesi'ne (Ceylan, 2007, s. 106; Ceylan, 2008, s. 214; Kozbe vd., 2008, Ünlükaya; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 369) gelir ve sonrasında Oltu ilçesine ve Oltu Kalesi'ne (Konyalı, 1960, s. 517 vd.; Yıldırım, 2007, s. 228; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 291-293) ulaşır. Oltu Kalesi'nden Oltu Çayı'nı takiben kuzeybatıya devam eden yol Yolboyu köyüne ardından ise Sağlıcak köyüne gelir. Köye gelmeden önce vadinin iki yakasına kurulmuş olan Erkek Kalesi ile Kız Kalesi bu yolu ve köyün geniş düzlüklerini kontrol eden iki önemli kaleidir. Bu kalelerden sonra Oltu Çayı'nı takiben vadi boyunca devam eden yol Köprübaşı köyüne ve köyün kuzeybatısında bulunan Köprübaşı Kalesi'ne gelir (Ceylan N., Özgül, Ceylan, Üngör ve Günaşdı, 2019, s. 181). Köprübaşı Kalesi'nden kuzeye devam eden yol Olur ilçesine ulaşarak Olgunlar - Karakoçlar - Göründü üzerinden Artvin sınırına girer. Bu yol Ballı üzerinden, Ardahan'dan gelen yol ile birleşerek Artvin - Ardanuç'a uzanır. Köprübaşı'ndan kuzeybatıya Oltu Çayı'nı takiben devam eden yol ise Erzurum – Tortum'dan gelen yol ile birleşir (Harita 3).

Bu rota üzerindeki arkeolojik merkezler İlk Tunç Çağ'a, Erken Demir Çağ'a, Orta Demir Çağ'a ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir. Günümüzde de bu rota aktif olarak kullanılmaktadır.

Pasinler - Kavuşturan / Kurbançayır - Hanahmet Rotası ve Tali Yolları

Horasan – Pasinler hattının kuzeye açılan bir başka güzergâhı ise Pasinler ilçe merkezinden kuzeye doğru Hasanbaba Dağı'nın batısından Aşıtlar köyü üzerinden uzanan rotadır. Aşıtlar'dan sonra ulaşılan Serçeboğazı köyü burada bir kavşak vazifesi görmektedir. Serçeboğazı'ndan kuzeybatıya açılan yol, Kavuşturan köyüne ve köyün 2,5 km güneybatısında bulunan Kavuşturan Kalesi'ne (Resim 8) - (Ceylan, 2004, ss. 265-266; Ceylan, 2008, s. 138; Kozbe, vd., 2008, Kavuşturan; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 264-265) gelir. Kavuşturan Kalesi'nden kuzeye devam eden rota Kavuşturan köyünün kuzeyinde Kargapazarı Dağı'nın eteğinde bulunan Kargapazarı Kalesi'ne ulaşır. Kale hem güneyindeki tarım arazilerini hem de Kargapazarı Dağı üzerindeki geniş otlakları gözetlemektedir.

Serçeboğazı köyünden kuzeydoğuya giden rota ise Kurbançayır Köyü'ne ve köyün 1,5 km güneydoğusundaki Kurbançayır Kalesi (Resim 9) - (Ceylan, 2004, s. 265; Ceylan, 2008, ss. 134-135; Kozbe vd., 2008, Kurbançayır; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 274-276) önlerine ulaşır. Kurbançayır Kalesi'nden kuzeye devam eden rota Kurbançayır köyüne girmeden hemen önce Top Mezar Höyük'ün (Ceylan, 2004, s. 265; Ceylan, 2008, s. 136; Kozbe vd., 2008, Topmezar; Ceylan vd., 2021, ss. 338-339) doğusundan geçer. Top Mezar Höyük'ten kuzeye devam eden yol, Kurbançayır köyünü geçtikten sonra Büyükdere köyüne ve köyün 1 km kuzeyinde bulunan Cin Kalesi'ne (Resim 10) - (Ceylan, 2001, s. 73; Ceylan, 2008a, ss. 65-66; Kozbe, vd. 2008, Cin Kalesi; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 154-155) ulaşır. Cin Kalesi'nin karşısındaki Gaban olarak adlandırılan vadi yakası volkanik bir dağ yamacı olup aynı zamanda bir obsidyen merkezidir (Ceylan, 2015, s. 319; Ceylan ve Akçelik, 2021, s. 1969). Cin Kalesi'nden sonra Büyükdere Çayı Vadisi'ni takip eden yol, Kargapazarı Dağı'nın yüksek yaylalarına devam ederek Karakale köyüne ve Karakale Kalesi'ne (Üngör, Bingöl vd., 2014, s. 67; Ceylan, 2015, ss. 309 - 310; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 252 – 254) varır. Karakale Kalesi'nden kuzeye devam eden yolun sonraki durağı Hanahmet köyü ve köyün 7 km kuzeydoğusunda bulunan Hanahmet Kalesi'dir (Resim 11) - (Üngör vd., 2014, s. 66; Ceylan, 2015, ss. 296 -

297; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 208 - 209). Birbirini gören bu iki kalenin yapılış amacı Kargapazarı Dağı'nın geniş otlaklarına ve yaylalarına hâkim olmak olmalıdır. Pasinler Kalesi'nden Hanahmet Kalesi'ne uzanan bu rota takribi 40 km uzunluktadır. Bu rotanın devamı ise geniş Kargapazarı düzlükleri ile Narman ve Tortum sınırlarına ulaşır (Harita 3).

Bu rota üzerindeki arkeolojik merkezler İlk Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir. Günümüzde de aktif olarak kullanılan bu rotanın İlk Tunç Çağı'ndan itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz.

Pasinler - Baldızı (Baltulhi) - Acı Rotası ve Tali Yolları

Kuzeye devam eden diğer bir rota ise daha kısa olup ancak lokalizasyon önerisi yapılmış olmasından dolayı oldukça değerlidir. Pasinler'den batıya doğru 10 km kadar devam ettikten sonra Övenler köyü üzerinden kuzeye ayrılan yol, Porsuk köyüne ve köyün 1 km kuzeydoğusundaki Porsuk Yerleşmesine (Ceylan, Ceylan, N., Özgül, Günaşdı ve Üngör, 2024, s. 138) gelir. Yapılan incelemelerde yerleşme İlk Tunç Çağı'na ve Orta Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Yerleşmeden kuzeye devam eden rota daha sonra Baldızı köyüne ve köyün kuzeydoğusundaki hâkim tepede bulunan Karakale Kalesi'ne (Resim 12) - (Ceylan vd., 2019, s. 183 – 184; Küçükyıldız, 2022, ss. 157-168; Günaşdı ve Küçükyıldız, 2023, ss. 779-814) ulaşır. Birbirlerine yakın olan kale ve yerleşme arasında doğal bir ilişkinin olduğu açıktır. Sagona, Karakale Kalesi ve çevresindeki yerleşmeler için Minua'nın Yazılıtaş Yazıtı'nda (Ceylan, 2002, ss. 14 - 15; Payne, 2006, ss. 68 - 69, no 5.1.7. I.) ve I. Argıştı'nın Surp Sahak Kroniği'nde (Payne, 2006, ss. 177 - 181, no 8.1.2.) geçen Baltu Ülkesi'ni, Diauehi Ülkesi'nin konumuna, çevresindeki Erken ve Orta Demir Çağı keramiklerine ve en çok da Baldızı - Baltu adlarının eşleşmesine dayanarak, burasının Baltu Ülkesi olabileceği önerisini ileri sürmüştür (Sagona, C. 2004a, s. 40). Ekip üyelerimiz Y. Günaşdı ve İ. Küçükyıldız bölgede yaptığı araştırmalar neticesinde C. Sagona'nın görüşünü bir adım daha ileri götürerek Baltu Ülkesini, Baldızı köyünde bulunan Karakale Kalesi'ne lokalize etmişlerdir. Bu lokalizasyon önerisinde kalenin mimari özellikleri, keramik verileri ve Baldızı - Baltu adlarının eşleşmesi önemli olmuştur (Günaşdı ve Küçükyıldız, 2023, ss. 779-814). Karakale Kalesi'nden kuzeydoğuya devam eden yolun sonraki durağı Taşkaynak köyü ve Taşkaynak Yerleşmesi I-II'dir (Ceylan vd., 2024, ss. 138-139). Bu yerleşmelerden sonra yolun durağı Acı köyü ve köyün hemen batısında bulunan Acı Kalesi'dir (Resim13) - (Ceylan vd., 2024, s. 138). Kargapazarı Dağı'nın eteğinde olan bu kaleden sonra geniş Kargapazarı yaylalarına ulaşılabilir (Harita 3).

Bu rota üzerindeki arkeolojik merkezler İlk Tunç Çağı'na ve Orta Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Günümüzde de aktif olarak kullanılan bu rotanın İlk Tunç Çağı'ndan itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz. Özellikle Baltu Ülkesi-Baldızı eşleşmesinin kabul edilmesi durumunda bu rotanın Erken Demir Çağı'nda ve Orta Demir Çağı'nda Diauehi ve Urartu tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Horasan - Köprüköy - Pasinler Rotasından Güneye Açılan Yollar

En doğu ucunda Horasan'ın bulunduğu; en batı ucunda ise Pasinler'in bulunduğu doğu – batı doğrultulu bu rotadan güneye çok sayıda tali yol ayrılmaktadır. Bu yollara aşağıda ana hatlarıyla değinilmiştir.

Horasan - Yazılıtaş - Yücelik Kalesi I-II Rotası ve Tali Yolları

Horasan – Pasinler hattından kuzeye açılan yollardan başka güneye açılan yollar da mevcuttur. Güneye açılan ilk rota Horasan ilçesinden doğuya devam edilerek ulaşılan Çiftlik köyü ve köyün kuzeyinde bulunan Çiftlik Köyü Kalesi'dir. Hakim tepede bulunan kale Aras Nehri Vadisi'ne ve önünden geçen yola hakim konumdadır. Bir kavşak olan Çiftlik Köyü Kalesi'nden Aras Nehri'ni takiben devam eden yol Akkiran'ı 2,5 km geçtikten sonra vadiye hâkim bir tepede bulunan Akkiran Kalesi'ne ulaşır. Yol buradan sonra Kars il sınırına girerek devam eder. Çiftlik Köyü Kalesi'nden güneye devam eden yol ise Tanışman Deresi'ni takiben güneye devam ederek bir kavşak olan Alıçeyrek köyüne ve Alıçeyrek Urartu Kaya Mezarına (Özkaya, 1994, ss. 379 - 397; Çevik, 2000, ss. 26-27; Ceylan, 2015, ss. 155-157) gelir. Buradan doğuya ayrılan yol Zelzele Deresi'ni takip ederek İncesu köyüne ve köyün çevresinde bulunan İncesu Kalesi I-II-III Kalelerine gelir. Zelzele Deresi'ne, önünden geçen yola ve çevredeki tarım arazisine hakim olan bu kalelerde yapılan incelemelerde kaleler İlk Tunç Çağı'na, Orta Demir Çağı'na, Geç Demir Çağı'na ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir. Bu kalelerden sonra doğuya devam eden yol Kars il sınırına girerek doğuya doğru devam eder. Alıçeyrek köyünden Velibaba Çayı'nı takiben güneye devam eden yolun sonraki durağı Dellal Geçidi (Resim 14) ve Delibaba Yazıtı'dır (Payne, 2006, s. 89, no. 5.3.2.). Geçitte bulunan kaya basamaklı su tüneli (Ceylan, N. 2022, s. 573) ve buluntu yerinin geçidin yakınında olduğu düşünülen,

Minua dönemi inşa yazıtı olan Delibaba Yazıtı burada bir Urartu kalesi olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yapılan incelemelerde bir kale tespit edilememiştir. Dellal Geçidi'nden güneye devam eden yol Saç Dağı Geçidi'ni geçerek Ağrı il sınırına girer. Buradan güneye devam eden yol Eleşkirt - Ağrı - Patnos - Muradiye Van/Tuşpa rotasına devam ederek buradan İran içlerine kadar uzanır. Saç Dağı'ndan batıya ayrılan yol ise 5 km devam ettikten sonra Yazılıtaş Kalesi'ne (Resim 15) ve onun 1 km doğusundaki Minua dönemine ait Yazılıtaş Yazıtı'na (Resim 16) - (Ceylan, 2002, ss. 14-15; Payne, 2006, ss. 68-69, no 5.1.7.) ulaşır. Bir kavşak olan Yazılıtaş Kalesi iki kademeli olarak inşa edilmiştir. Kalede kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan mimari yapılar Van/Yoncatepe'deki (Belli, 2010, s. 114) saray yapılarına benzetilmiştir (Günaşdı, Üngör ve Ceylan, 2020, ss. 665-666). Kale, yazıtı ve yol ağını gören stratejik bir mevkiye kurulmuştur. Kalenin 1 km doğusunda ise Minua'nın Diauehi seferini konu eden bölge tarihi için son derece önemli olan Yazılıtaş Yazıtı yer almaktadır. Buradan batıya devam eden yol Güzeldere (Şeryan) Çayı'nın kaynak sularına doğru vadi içinde Yücelik köyüne ve Yücelik Kalesi I -II Kalelerine devam eder. Köyün 1,5 km doğusunda olan Yücelik Kalesi I ve köyün 2,5 km kuzeyinde olan Yücelik Kalesi II Güzeldere Çayı'nın iki yakasına kurulmuş çevredeki otlaklara ve Yazılıtaş Yazıtı'ndan gelen yola hâkim konumdadır. Yol buradan sonra batıya devam ederek Karayazı'dan gelen Harami Kale - Avnik Kalesi ve Karataş Kalesi yoluna bağlanarak kuzeye doğru Pasinler Kalesi'ne devam eder (Harita 3).

KöprükÖy - Avnik (Güzelhisar) - Hınıs / Hınıs - Karayazı Rotası ve Tali Yolları

Horasan'ı geçtikten sonra geniş düzlüklerde batıya devam eden yol KöprükÖy ilçe merkezine varmadan Aras Nehri'ni Çobandede Köprüsü'nün bulunduğu yerden geçer. Ardından Yağan beldesine doğru devam eder. Yol, bir kavşak olan Yağan'dan güneye doğru çatallanarak ikiye ayrılır. Doğuda kalan yol, Muş yolu olup Aras Nehri'ni takiben Hacıömer'de Hınıs yolu ile birleşerek Hınıs'a doğru devam ederken batıda kalan yol ise Karayazı'ya ve Tutak'a doğru devam eder. Doğuda kalan ve Muş yolu olarak bilinen yolun ilk durağı Marifet köyü ve köyün batısında kalan Marifet Yerleşme Alanı ile Marifet Kaya Mezarı'dır (Resim 17) - (Çevik, 2000, s. 123; Ceylan, 2008, ss. 109-110). Marifet Kaya Mezarı ve Yerleşmesi'nden sonra güneye doğru derin vadide ve engebeli arazide devam eden yolun sonraki durağı Eyüpler köyü ve Eyüpler Kalesi'dir (Günaşdı, Özgül vd., 2018, 92-93; Ceylan ve Günaşdı, 2018, 191-192). Eyüpler Kalesi'nden sonra güneye devam eden yolun sonraki durağı Yukarı Kızılkale köyü ve köyün 1 km kuzeyindeki hâkim tepede bulunan Yukarı Kızılkale Kalesi'dir (Resim 18) - (Ceylan - Günaşdı, Özgül, N. Ceylan, Üngör ve Kalmış 2018, ss. 92-93; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 399-401). Yukarı Kızılkale Kalesi'nden güneye doğru Aras Nehri'ni takiben devam eden yolun sonraki durağı Aşağı Kızılkale köyü ve köyün 2 km doğusunda bulunan Aşağı Kızılkale (Aşağı Kör Kale) Kalesi'dir (Ceylan, Günaşdı, Özgül vd., 2018, 92; Ceylan ve Günaşdı, 2018, 127-128). Buradan sonra Aras Nehri'ni güneye doğru takiben devam eden yol Hacıömer üzerinden Hınıs yoluna ve Hınıs'a uzanır. Güneye giden batıdaki yol ise Karataş Kalesi, Avnik Kalesi ve Harami Kalesi'ni geçtikten sonra Kırğındere ve Karasu düzlüklerine gelir. Burada ikiye ayrılan yol güneye devam ettiğinde Hınıs'a, doğuya devam ettiğinde ise Karayazı'ya ulaşır. Bir kavşak olan Karayazı'dan güneye doğru gidildiğinde Karaçoban ilçesine, doğuya doğru gidildiğinde ise Tutak ilçesine ulaşılır. Patnos'tan Tutak'a gelen rotanın Tutak üzerinden Karayazı'ya ve KöprükÖy'e ulaşması bu rota ile mümkündür. Ancak yolun engebeli ve zorlu yapısı ile bölgenin uzun süren kışları dikkate alındığında, mevcut verilere göre yol üzerinde Eski Çağ'a ait yerleşim izlerinin sınırlı olduğu söylenebilir. Bu yolun güzergâh üzerindeki ilk durağı Karataşlar köyü ve köyün güney uçundaki kayalık tepe üzerine kurulan Karataş Kalesi'dir (Günaşdı, vd., 2012, s. 58; Ceylan, 2015, ss. 209-212; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 261-263). Karataş Kalesi'nden 2 km kadar Ulu Dere'yi takiben güneydoğuya doğru yol takip edildiğinde Güzelhisar köyü ve Avnik (Güzelhisar) Kalesi (Resim 19) - (Orthmann, 1968-69, ss. 77-78; Aydın, 1991, s. 323 - 330; Payne, 2006, s. 253, no 9.3.10.; Ceylan, 2008, ss. 110-111; Günaşdı, 2016, ss. 113-135; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 135-143.) ile karşılaşılır. Avnik Kalesi'nden derinleşen vadide 3 km kadar doğuya doğru devam edildiğinde vadinin güneyindeki sarp kayalıklarda Harami Kale (Resim 20) - (Ceylan, 2003, s. 315; Ceylan, 2008, ss. 111 - 112; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 210-212; Karageçi ve Günaşdı, 2019, ss. 649-667) ile karşılaşılır. Birbirine yakın olan Karataş Kalesi, Avnik Kalesi ve Harami Kale doğal olarak birbirleri ile iletişim halinde olup hem yol ağını hem de bölgedeki geniş otlakları korumak için yapılmış olmalıdırlar. Bu üç kaleden Avnik Kalesi'nin stratejik konumu, mimari yapıları ve yazıtının var olması diğer iki kalenin merkezinde olduğunu göstermektedir. Avnik Kalesi'nin kuzeydoğusundaki Karataş Kalesi ve doğusundaki Harami Kale, Avnik Kalesi'ni korumak için yapılmış karakollar olarak düşünülebilir. Bu üç kale özellikle II. Sarduri döneminde aktif kullanılmış bir kompleks yapıdır. Harami Kale'den sonra doğuya devam eden yol coğrafi yapıya uygun olarak bir U çizer ve Çatalören Geçidi'ni aştıktan sonra Kırğındere ve Karasu düzlüklerine gelir. Burada ikiye ayrılan yolun doğuya giden kolu Tutak'a, güneye giden kolu ise Hınıs'a ulaşır. Kırğındere ve Karasu düzlüklerinden

doğuya doğru devam eden rota, bir kavşak olan Karayazı ilçe merkezine ulaşır. Karayazı ilçesinden güneye devam eden yol, engebeli arazide devam ederek Karaçoban'a ulaşır.

İlçenin kuzeyinde bulunan Sarıveli Mahallesi ve Sarıveli Höyük (Ceylan, Üngör, Özgül, N. Ceylan ve Günaşdı, 2023, ss. 89-90) bölgedeki az sayıdaki Eski Çağ yerleşmesinden biridir. Bir kavşak olan höyükten Karayazı'ya, Hınıs'a ve Malazgirt'e yol bağlantıları vardır. Sarıveli Höyük'ten batıya devam eden yol, Hınıs ilçe merkezine ulaşır. Karayazı'dan doğuya devam eden yolun sonraki durağı ise Karayazı yolunun kuzeyinde olan Karakaya köyü ve Karakaya Kalesi (Bingöl vd., 2010, s. 379 - 380; Ceylan, 2015, s. 113; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 259-260.) ile yolun güneyinde bulunan Hasanova köyü ve Sarıkaya (Hasanova) Kalesi (Bingöl vd., 2010, s. 379; Ceylan, 2015, s. 112; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 327) ve kaya mezarlarıdır (Çevik, 2000, s. 122; Ceylan, 2015, ss. 109-111). Karakaya Kalesi ve Hasanova Kalesi'nden sonra Elmalı Deresi Vadisi'ni takiben doğuya devam eden yol, Ağrı il sınırına girerek Sarıgöze köyüne ve Sarıgöze Kalesi'ne ulaşır. Sarıgöze Kalesi'nden sonra doğuya doğru ilerleyen yol Dönertaş köyüne, sonrasında ise yayvan düzlüklerde devam ederek Tutak ilçesine ulaşır ve Patnos üzerinden gelen yol ile birleşir (Harita 3).

Bu rota üzerindeki arkeolojik merkezler Geç Kalkolitik Çağ'a, İlk Tunç Çağ'a, Orta Demir Çağ'a ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir. Günümüzde de aktif olarak kullanılan bu rotanın Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz.

Avnik - Hacıömer - Hınıs - Varto - / Hacıömer - Tekman - Karlıova Rotası ve Tali Yolları

Harami Kalesi'nden Kırğındere ve Karasu düzlüklerine gelen yolun bir başka rotası ise güneye doğru devam eder. Bu güzergâhtaki ilk durak Yukarı Söylemez köyü ve köyün ve yolun hemen kuzeyindeki yüksek tepede kurulmuş olan Yukarı Söylemez Kalesi'dir (Resim 21) - (Bingöl vd., 2010, ss. 376-377; Ceylan, 2015, s. 100; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 404-405). Yukarı Söylemez Kalesi'nden sonra yol güneye doğru devam eder ve Hacıömer üzerinden gelen Muş yolu ile birleşerek Hınıs ilçesine ulaşır. Buradan sonra yol, ilçenin 18 km doğusunda bulunan Toprakkale köyüne ve köyün hemen güneyindeki hâkim tepede bulunan Toprakkale Höyük'e (Ceylan vd., 2023, ss. 87-88) gelir. Hınıs ilçesinden güneye devam eden yol, Varto'ya ulaşarak batıya uzanan yollar ile birleşir. Bu yol aynı zamanda Ksenophon'un ordusu ile Muş Ovası'ndan sonra Varto – Hınıs – Avnik Kalesi üzerinden Pasinler Ovası'na ulaştığı düşünülen rotadır (Sagona C. 2004b, ss. 302-305). Yağan'dan ve Pasinler Kalesi'nden ulaşılabilen Hacıömer, Aras Nehri'nin kenarında önemli bir kavşaktır. Buradan güneye uzanan Muş yolunu yukarıda detaylandırmıştık.

Hacıömer'den batıya ayrılan diğer bir yol ise Tekman yoludur. Hacıömer'den batıya Aras Nehri Vadisi'ni takiben devam eden yolun ilk durağı Ilgöze köyü ve köyün kuzeyinde bulunan Ilgöze mezarının güneyinde Yukarı Çermik Kalesi'dir (Günaşdı vd., 2012, s. 53; Ceylan, 2015, s. 225; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 396). Yukarı Çermik Kalesi'nin ve Ilgöze köyünün güneybatısında Aras Nehri ile Tekman yolu arasındaki hâkim tepede kurulan bir başka kale ise Ilgöze Kalesi'dir (Günaşdı vd., 2012, s. 57-58; Ceylan, 2015, s. 208; Ceylan ve Günaşdı, 2018, ss. 222 - 223). Kiklopik teknikte inşa edilen ve sur duvarlarının bir kısmı ayakta olan kale, konumu ve mimari izleri göz önüne alındığında bu bölgedeki merkez kalelerden biri olmalıdır. Ilgöze Kalesi'nden Aras Nehri'ni takiben batıya devam eden yolun sonraki durağı ise Gündamı köyü ve köyün 2 km doğusunda bulunan Gündamı Kalesi'dir (Resim 22) - (Günaşdı vd., 2012, s. 57; Ceylan, 2015, s. 206; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 203). Gündamı Kalesi'nden Aras Nehri'ni takip eden yol Tekman ilçe merkezine ulaşır. Buradan ise yine batıya doğru Aras Nehri'ni takiben yolun sonraki durağı Erence köyü ve köyün 400 m kuzeybatısında yer alan Erence Kalesi'dir (Günaşdı vd., 2012, s. 56; Ceylan 2015a, s. 204; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 173). Erence Kalesi'nden batıya engebeli ve dağlık arazide Aras Nehri'ni takiben devam eden yolun sonraki durağı Gökoğlan köyü ve köyün 2 km kadar batısındaki hâkim tepede kurulmuş olan Gökoğlan (Ziyarettepe) Kalesi'dir (Ceylan vd., 2023, ss. 91-91). Gökoğlan (Ziyarettepe) Kalesi'nden devam eden yol, Yiğitler üzerinden Bingöl il sınırına girerek Karlıova ilçesine ulaşır ve Tuşpa'nın batı güzergâhına uzanan yollar ile birleşir (Harita 3).

Bu rota üzerindeki arkeolojik merkezler İlk Tunç Çağ'a, Erken Demir Çağ'a, Orta Demir Çağ'a ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir. Günümüzde de aktif olarak kullanılan bu rotanın İlk Tunç Çağ'dan itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz.

Pasinler - Altınbaşak - Değirmen-tepe - Çiçekli ve Tali Yolları

Horasan – Pasinler rotasından güneye ayrılan bir başka yol ise Pasinler Kalesi'nden güneye geniş ve verimli Pasin Ovası düzlüğüne devam eden yoldur. Pasinler Kalesi'nden güneye doğru devam eden yolun

ilk durağı Altınbaşak köyü ve Altınbaşak I - II - III Höyükleridir (Resim 23) - (Ceylan, 2003, s. 314; Ceylan, 2008, ss. 103, 142; Kozbe vd., 2008, Altınbaşak; Ceylan vd., 2021, ss. 118-121). Köyün içerisinde Aşağıdere'nin yakınında bulunan bu höyükler geniş verimli arazilerin üzerinde yükselmişlerdir. Altınbaşak Höyüklerden güneybatıya devam eden yolun sonraki durağı Yastıktepe köyü ve Pasin Ovası'nın güney ucuyla Şahvelet Dağları'nın birleşme noktasında bulunan Yastıktepe Höyük (Ceylan, 2004, s. 264; Ceylan, 2008, s. 131; Kozbe vd., 2008, Yastıktepe; Ceylan vd., 2021, ss. 354-355) olmuştur. Verimli tarım arazilerinin üzerinde bulunan höyükten güneye ve batıya yollar ayrılır. Güneye ilerleyen yol Dikenli Dağı ile Giravlu Dağı arasından güneye devam ederek Yağan – Marifet Kaya Mezarı üzerinden gelen Muş yoluna bağlanır. Yastıktepe Höyük'ten batıya devam eden rotanın sonraki durağı Otlukkapı köyü ve köyün güney ucunda bulunan Degirmentepe Höyük'tür (Ceylan, 2004, s. 265; Ceylan, 2008, s. 132; Kozbe vd., 2008, Degirmentepe; Ceylan vd., 2021, ss. 185-186). Degirmentepe'den batıya devam eden rotanın sonraki durağı Çiçekli köyü ve köyün güneyinde bulunan Sıfırın Kaya Basamaklı Su Tüneli'dir (Resim 24) - (Ceylan, 2004, s. 265, Ceylan, 2008, s. 133; Kozbe vd., 2008, Sıfırın Boğazı; Ceylan, N. 2022, s. 575). Urartu geleneği olduğunu bildiğimiz bu yapının etrafında başka mimari iz tespit edilememiş olması yoğun tahribat ile açıklanabilir. Kaya Basamaklı Su Tüneli'nin bulunduğu mevki Pasin Ovası'nı güneyden gören ve hâkim olan stratejik bir mevkiidedir (Harita 3).

Bu rota üzerindeki arkeolojik merkezler İlk Tunç Çağ'a, Erken Demir Çağ'a, Orta Demir Çağ'a ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir. Günümüzde de aktif olarak kullanılan bu rotanın İlk Tunç Çağ'dan itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Günümüz siyasi sınırları içerisinde Erzurum, 24.741 km² lik bir alanı kaplayarak dokuz farklı ille komşudur. Erzurum ilinin günümüzdeki sınırları kesin olarak belli olsa da Eski Çağ'da bu sınırların coğrafyaya göre genişlediği veya daraldığı söylenebilir. Bir kavşak noktası olan bölgenin Eski Çağ'dan itibaren siyasi otoritelerin nüfus mücadelesine sahne olduğunu yazılı ve arkeolojik kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bölgede var olan siyasi organizasyonlar, merkezi otoritelerini güçlendirmek için dönemin en önemli iletişim aracı olan yol ağlarını kullanmış, geliştirmiş ve önem vermişlerdir. Bu siyasi organizasyonlar merkezi otoritelerini güçlendirmek ve korumak için yol ağlarının stratejik noktalarına kaleler ve gözetleme kuleleri inşa etmiş ya da kendinden önceki otoriteye ait olan yerleşmeyi tahkim etmiştir. Siyasi otoriteler yol ağlarını geliştirirken coğrafyanın onlara sunduğu doğal imkânları kullanmışlardır. Geçişlerin ve hareket kabiliyetinin daha kolay olduğu akarsu yataklarının oluşturmuş olduğu vadi tabanları, ovalık alanlar ve doğal geçitler ile boğazlar bu imkânlar arasında sayılabilir.

Bir kavşak olan Erzurum ilinin doğusunun (Horasan – Köprüköl - Pasinler) yol ağı doğu-batı doğrultulu olup bu ana hattan kuzeye ve güneye açılan rotalardan oluşmaktadır. Bu yolun doğu ucunda Horasan ilçesi bulunurken batı ucunda Pasinler ilçesi yer almaktadır. Takriben 100 km uzunluğunda olan bu rota, doğudan batıya doğru Aras Nehri'nin yatağını takip ederek engebesiz Pasin Ovası'nda devam eder ve Deveboynu Geçidi'ni (Haman Deresi) aşarak Erzurum Ovası'na girer. Horasan - Köprüköl - Pasinler rotasından kuzeye ayrılan yollar ile Narman, Tortum, Uzundere, Oltu, Şenkaya ve Olur ilçelerine ulaşılabilirken bu ilçelerden Artvin, Kars ve Ardahan illerine de ulaşılabilir. Ayrıca Horasan – Köprüköl - Pasinler rotasından güneye gidildiğinde ise Tekman, Karayazı, Hınıs ve Karaçoban ilçelerine ulaşılabilirken bu ilçelerden Bingöl, Muş ve Ağrı illerine ulaşım sağlanabilir.

Erzurum ili yol ağının üzerindeki yerleşmeler tıpkı yol ağında olduğu gibi coğrafyaya göre şekillenmiştir. Yüksek bölgelerde ve geçitlerde kaleler hâkimken Horasan ve Köprüköl düzlükleri ile Pasin Ovası gibi alanlarda höyükler ve yerleşim yerleri hâkimdir. İnşa edilen bu kaleler belli aralıklarla ve birbirleri ile iletişim halinde kurulmuş olup yolun ve bölgenin hâkimiyeti üzerinde önemli rol oynamışlardır. Son Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağ ile sayıları artan bu yerleşmelerin sayısı Erken Demir Çağı'nda ve Orta Demir Çağı'nda daha da artmış ve varlıkları yazıtlar ile de desteklenmiştir. Bu yazıtlarda geçen yer adları ile de birçok lokalizasyon denemesi yapılmıştır. Özellikle Diauehi Krallığı ve Urartu Devleti zamanında bu yolların geliştildiğini ve kullanımının arttığını arkeolojik merkezlerden ve yazıtlardan öğrenebilmekteyiz. Urartu Devleti'nin, Diauehi Krallığı üzerine gerçekleştirdiği seferlerinde bu yolları kullandığı yazılı ve arkeolojik kaynaklardan takip edilebilmektedir. Urartu bölgeye hem Tuşpa – Körzüt – Patnos – Tutak – Eleşkirt - Horasan üzerinden hem de Tuşpa – Körzüt – Patnos – Tutak – Karayazı - Avnik üzerinden gelmiş olmalıdır. Ayrıca yine Urartu'nun Eleşkirt'ten sonra Yazılıtaş Kalesi ve yazıtından sonra Avnik üzerinden bölgeye gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Urartu bu bölgeleri ele geçirdikten sonra bu yollar üzerinden başkent Tuşpa'ya başta vergi olmak üzere, insan gücünün ve ticari emtiaların akışını

sağlamış aynı zamanda bölgedeki siyasi gücünü korumaya çalışmıştır. Urartu Devleti bu sürecin sorunsuz bir şekilde devam etmesi için hem bölgede var olan birçok kaleyi tahkim etmiş hem de stratejik noktalara yeni kaleler inşa etmiştir.

Bölgede Roma Dönemi'nde yazılı ve arkeolojik kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarı ile aktif olarak kullanılan bu rotalar birçok Orta Çağ seyyahı tarafından da tercih edilmiştir. Tarihi İpek Yolu'nun da önemli bir kolu olan bu rotalar, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti tarafından da kullanılmış ve küçük değişiklikler ile günümüze kadar gelmiştir. Tespit etmiş olduğumuz Eski Çağ yollarının ve üzerlerinde bulunan arkeolojik merkezlerin kültür yolu kapsamına alınıp bölge turizmine kazandırılması en büyük temennimizdir.

Etik Beyan

"Eski Çağ'da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve Kuzey - Güney Rotaları" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayının ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu yayın Atatürk Üniversitesi BAP birimi tarafından SDK-2022-11283 kodlu proje ile desteklenmiştir. Ayrıca bu yayın Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI danışmanlığında Burak BİNGÖL tarafından hazırlanan, "Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Demir Çağ'da Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Ulaşım Ağı" başlıklı doktora tez çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Aydın, N. (1991). Güzelhisar Urartu kitabesi. *Bellekten*, 55/213, 323-329.
- Belli, O. (2010). 2008 yılı Van-Yoncatepe sarayı, nekropolü ve aşağı kenti kazıları. 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı - 1* (ss. 95-120). Ankara.
- Bingöl, A., Ceylan, A. ve diğerleri (2010). 2008 yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı II* (ss.375-399). Ankara.
- Bingöl, A. (2014). Hurri'lerin siyasi organizasyonları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 115-134.
- Bryer, A. – Winfield, D. (2022). *Karadeniz'in Orta Çağ dönemi eserleri ve topografyası I – II*. (Çev. İsmail Köse) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolian Studies*, 8, 157-209.
- Ceylan, A. (2000). 1998 yılı Erzincan yüzey araştırması. 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-II* (ss. 181-193), Ankara.
- Ceylan, A. (2001). 1999 yılı Erzincan ve Erzurum yüzey araştırmaları. 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - II* (ss. 71-82). Ankara.
- Ceylan, A. (2002). 2000 yılı Erzincan ve Erzurum yüzey araştırmaları. 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - II* (ss.165-178), Ankara.
- Ceylan, A. (2003). 2001 yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri yüzey araştırmaları. 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - II* (ss.311-324). Ankara.
- Ceylan, A. (2004). 2002 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - II* (ss.263-272). Ankara.
- Ceylan, A. (2005). "The Erzincan, Erzurum and Kars region in The Iron Age". *Anatolian Iron Ages*, V, 21-29.
- Ceylan, A. (2007). Kuzeydoğu Anadolu yüzey araştırmalarının bir değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/39, 103-117.
- Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır) (1998- 2008)*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu araştırmaları-II Erzurum – Erzincan – Kars – Iğdır 2008-2014*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2017a). Yeni bulgular ışığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 517-568.
- Ceylan, A. (2017b). Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Uzunahmet. P. Pınarcık, B. Gökçe, M. S. Erkek ve S. Ç. Kandal Yay. Haz. Prof. Dr. Recep Yıldırım'a armağan. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

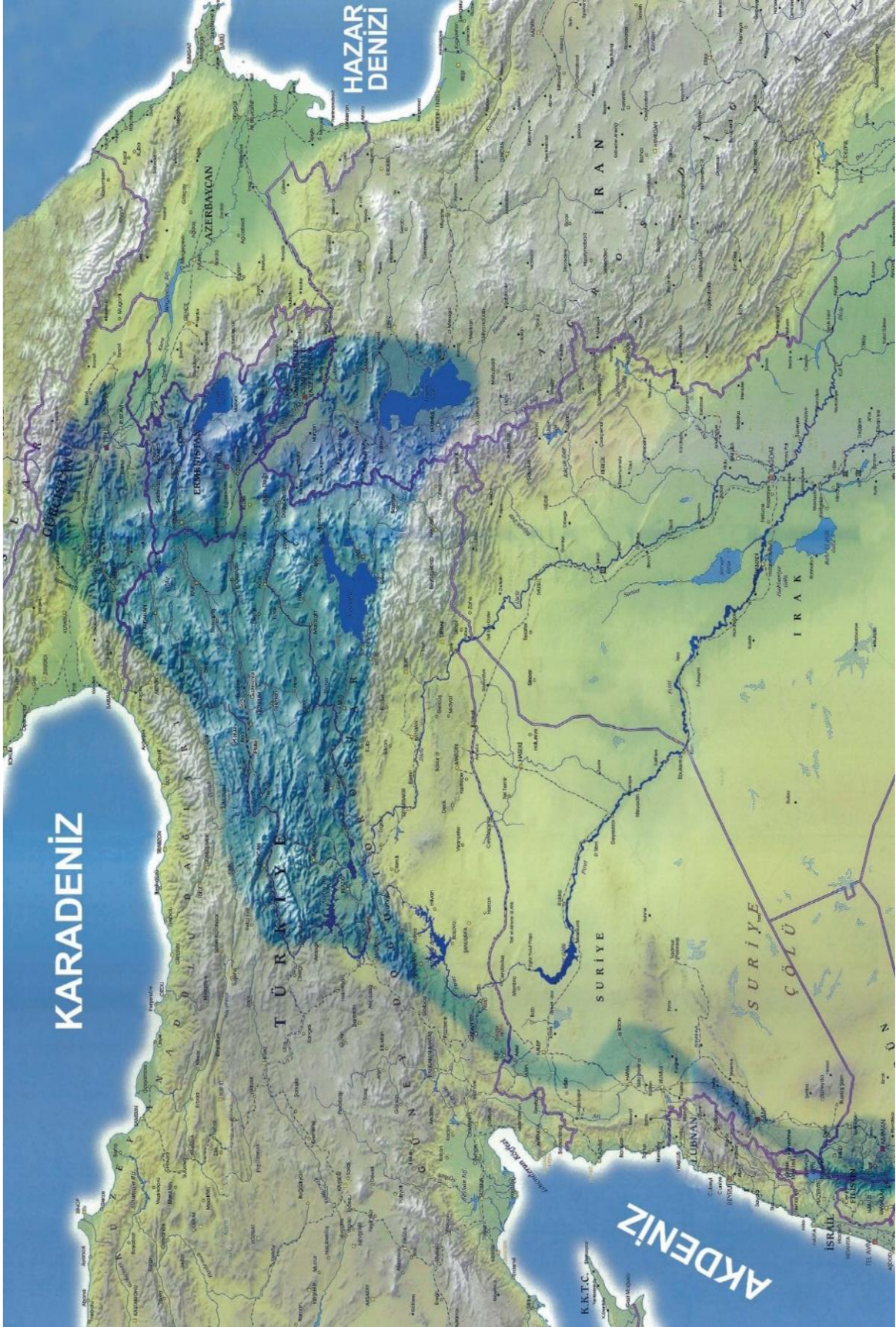
- Ceylan, A., Günaşdı, Y., Özgöl, O., Ceylan, N., Üngör, İ. ve Kalmış, G. (2018). 2016 yılı Erzincan - Erzurum illeri yüzey araştırmaları, 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - I* (ss.85-102). Bursa.
- Ceylan, A. ve Günaşdı, E. (2018). *Erzurum'un Eskiçağ kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A., Bingöl, A. ve Karageçi, M. (2018). *Eskiçağ'da Kars kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A., Morkoç, A. ve Kalmış, G. (2021). *Erzurum höyükleri ve yerleşmeleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A., Ceylan, N., Özgöl, O., Günaşdı Y. ve Üngör. İ. (2024). 2022 yılı Erzurum - Erzincan illeri yüzey araştırması. 39. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - I* (ss.135-149). Ankara.
- Ceylan, A., Ceylan, N., Üngör, İ., Günaşdı, Y. ve Özgöl, O. (2020). 2018 yılı Erzurum - Erzincan illeri yüzey araştırması. 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1* (ss.123-142). Ankara.
- Ceylan, A., Özgöl, O., Ceylan, N., Üngör, İ. ve Günaşdı, Y. (2019). 2017 yılı Erzincan - Erzurum illeri yüzey araştırması, 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı -I* (ss.169-192). Ankara.
- Ceylan, A., Üngör, İ., Özgöl, O., Ceylan, N. ve Günaşdı, Y. (2023). 2021 yılı Erzurum - Erzincan illeri yüzey araştırması. 38. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - I* (ss.87-104). Ankara.
- Ceylan, N. (2022). Erzurum ve Erzincan çevresindeki Urartu dönemi kaya basamaklı su tünelleri. *XVII. Türk Tarih Kongresi 4* (ss.569-598). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ceylan, N., Günaşdı, Y., Üngör, İ., Özgöl, ve diğerleri, (2014). 2013 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - II* (ss.71-92). Ankara.
- Clavijo, R. G. (2016). *Timur devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul: Köprü Yayınları.
- Çavuşoğlu, R., Işık, K. ve Salvini, M. (2010). New Urartian inscriptions from East Turkey. *Orientalia*, 79(1), 36-54.
- Çevik, N. (2000). *Urartu kaya mezarları ve ölü gömme gelenekleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dumlu, A. ve Bingöl, B. (2023). Erzurum/Aşkale Turaç Kaleleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (1), 290-313.
- Erkmen, M. ve Ceylan, A. (2003). Pasinler Kalesi kazısı 2001. 13. *Müzee Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (ss.17-28). Ankara.
- Forrer, E. (1931). Hajasa-Azzi. *Caucasica*, IX, 1-24.
- Goetze, A. (1928). Madduwattas. *MV AEG*, XXXII, 1-178.
- Goetze, A. (1957). *Kleinasien in Kulturgeschichte des Alien Orients III*. München.
- Guarducci, G. (2019). *Nairi Lands: The identity of the local communities of Eastern Anatolia, South Caucasus and periphery during the Late Bronze and Early Iron Age. A reassessment of the material culture and the socio-economic landscape*. Oxford, Amerika.
- Günaşdı, Y. (2013). *Karasu (Yukarı) Havzasındaki tarihi ve arkeolojik veriler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaşdı, Y. (2016). Geçitler Ülkesinde önemli bir Urartu Kalesi: Avnik. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 19, 113-135.
- Günaşdı, Y. ve Bingöl, B. (2022). Rize Müzesinde bulunan bir grup İskit tipi ok ucu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 55, 229-255.
- Günaşdı, Y. ve Küçükıldız, İ. (2023). Erken Demir Çağ'da Pasin Ovası'nda önemli bir Diauehi Ülkesi: Baltulhi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 779-814.
- Günaşdı, Y. ve diğerleri (2012). 2010 yılı Erzurum - Erzincan - Kars - İğdir illeri yüzey araştırmaları. 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı -III* (ss.49-71). Ankara.
- Günaşdı, Y., Üngör, İ. ve Ceylan, A. (2020). 2019 yılı Erzurum - Erzincan illeri yüzey araştırması. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 661-684.
- Güneri, A. S., Erkmen, M., Gönültaş, B. ve Korucu. H. (2004). Erzurum Bulamaç Höyük kazıları 2002 yılı çalışmaları. 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı I* (ss.207-214). Ankara.
- Güneri, A. S., Erkmen, M., ve Gönültaş. B. (2003). Erzurum Bulamaç Höyük kazıları 2001 yılı çalışmaları. 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı - I* (ss.249-258). Ankara.
- Harmankaya, S. ve Tanındı, O. (1996). *Türkiye Arkeolojik yerleşmeleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Hrozný, B. (1947). *Ancient History of Western Asia, India and Crete*. J. Prochazka (Translated by), Praq: Manohar Publishers and Distributors.
- Işıklı, M. ve Özdemir, M. A. (2021). Erzurum Ovası, Bizdingaz Kalesi; bölgenin GTÇ-EDÇ geçiş sürecinin bir analizi. M. A. Yılmaz, B. Can, M. Işıklı (Ed). *Anadolu arkeolojisiyle harmanlanmış bir ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na armağan* (pp.359-393), İstanbul: Bilgin Kültür Sanat.
- Karageçi, M. ve Günaşdı, Y. (2019). *Erzurum'da önemli bir Urartu kalesi: Harami Kale*. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 24, 649-667.
- Konyalı, İ. H. (1960). *Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum tarihi*. İstanbul: Erzurum Tarihi Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları.
- Konyar, E. (2022). *Urartu aşiretten devlete*. İstanbul: Homer Kitapevi.
- Koşay, H. Z. (1948). "Karaz Sondajı". *Türk Tarih Kongresi 3* (ss.165-169). Ankara.
- Koşay, H. Z. (1984). *Erzurum ve çevresinin diğer tarihi*. Ankara: Yayınevi: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Koşay, H. Z. ve K. Turfan (1959). Erzurum-Karaz kazısı raporu. *Belleten XXIII/91*, 349-413.
- Kozbe, G., Ceylan, A., Polat, Y., Sivas, T. Sivas H., şahin, I. ve Tanrıver, D.A. (2008). *Türkiye arkeolojik yerleşmeleri - 6a-b Demir Çağları*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Kökten, K. (1953). 1952 yılında yaptığım tarih öncesi araştırmaları hakkında. *DTCFD -XI* (2-4), 177-209.
- Ksenophon, (1974). *Anabasis, onbinlerin dönüşü* (Çev. T. Gökçöl), İstanbul: Hürriyet Yayınları.

- Küçükyıldız, İ. (2022). Kazı ve yüzey araştırmaları ışığında Erzurum ve çevresinde Demir Çağ mimarisi (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Lehmann-Haupt, C. F. F. (1928-1935). *Corpus inscriptionum chaldicarum (CICh)*, 2. Bände, Berlin – Leipzig.
- Melikişvili, G.A. (1950). Diauehi. *Vestnik Drenaj İstori* 34/4, 26-42.
- Melikişvili, G.A. (1960). *Urartskie klinoobraznye nadpisi*. Moskova.
- Meyer, E (1953). *Geschichtedes Altertum II*. Stuttgart: Salzwasser-Verlag GmbH.
- Orthmann, W. (1968-69). Eine Urartaeischer Inschrift in Avnik. *Archiv für Orientforschung* 22: 77-78.
- Özgül, O. (2011). *Eskiçağda (Yukarı) Aras Vadisi* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özgül, O. (2016). Erzurum'da stratejik bir Urartu Kalesi: Tepeköy Pir Ali Baba. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 19, 137-157.
- Özkaya, V. (1994). Erzurum - Horasan - Aliçeyrek köyü yüzey araştırması. 11. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (ss. 379 – 397). Ankara.
- Özükan, B. (2022). *Tabula Pentingeriana Haritası*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Payne, M. R. (2006). *Urartu çivi yazılı belgeler kataloğu*, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Pehlivan, M. (1990). Karaz ve Hurriler. *100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, 168-176.
- Pehlivan, M. (1991). *Hayasa MÖ. XV – XIII. yüzyıllarda Kuzeydoğu Anadolu*. Erzurum.
- Sagona, A. G. (1984). *The Caucasian region in the Early Bronze Age*. British Archaeological Reports (BAR) International Series 214.
- Sagona, A. G. (2000). Sos Höyük and the Erzurum region in late prehistory: a Provisional chronology for Northeastern Anatolia Area. C. Morro and H. Hauptmann (Ed.), *Anatolica XI Chronologies des Pays du Caucases et de L'euphrate aux I ve III e Millenaires* (pp. 329-373), Paris.
- Sagona, A. G., C. Sagona, H. ve Özkorucuklu, H. (1995). Excavations at Sos Höyük-1994: first preliminary report. *Anatolian Studies*, 45, 193-218.
- Sagona, A. G., Erkmen, M., Sagona, C. ve Thomas, I. (1996). Excavations at Sos Höyük, 1996: Second Preliminary Report. *Anatolian Studies*, 46, 27-52.
- Sagona, A. G., M. Erkmen ve Sagona, C., (1997). Excavations Sos Höyük 1995. 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı -I*, 137-143.
- Sagona, A. G., M. Erkmen ve Sagona, C. (1998). Excavations at Sos Höyük, 1996. 19. *Kazı Sonuçları Toplantısı - I*, 245-250.
- Sagona, A. G., M. Erkmen ve Sagona, C. (1999). Excavations at Sos Höyük, 1997. 20. *Kazı Sonuçları Toplantısı -I*, 205-206.
- Sagona, C. (2004a). Literary tradition and topographic commentary, Archaeology at the North-East Anatolian Frontier I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province, 25-96.
- Sagona, C. (2004b). Did Xenophon Take the Aras High Road? Observations on the Historical Geography of North-East Anatolia. *Ancient Near Eastern Studies Supplement* -14, 299-331.
- Şenyürek, M. S. (1944). Anadolu'da bulunan iki yeni Paleolitik alete dair bir not. *DTCFD* 2(2), 349-352.
- Taeschner, F. (2010). *Osmanlı kaynaklarına göre Anadolu yol ağı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tarhan, M. T. (1978). *M.Ö. XIII. yüzyılda Urnatri ve Nairi konfederasyonları* (Doçentlik Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Toptaş, K. (2014). Urartuların Kimmerler ve İskitler ile münasebetleri (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üngör, İ. (2015). Urartu kale kazıları (Pasinler Kalesi). *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya kültürleri sempozyumu* (ss. 432-442), Cambridge Scholars Publishing II.
- Üngör, İ., Bingöl, A. ve diğerleri (2014). 2012 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1, (ss. 61-77). Ankara.
- Wilhelm, G. (1994). *The Hurrians*. Warminster.
- Yıldırım, S. (2007). *Oğular/Berta Havzası ve çevresinde tarihi ve Arkeolojik araştırmalar* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

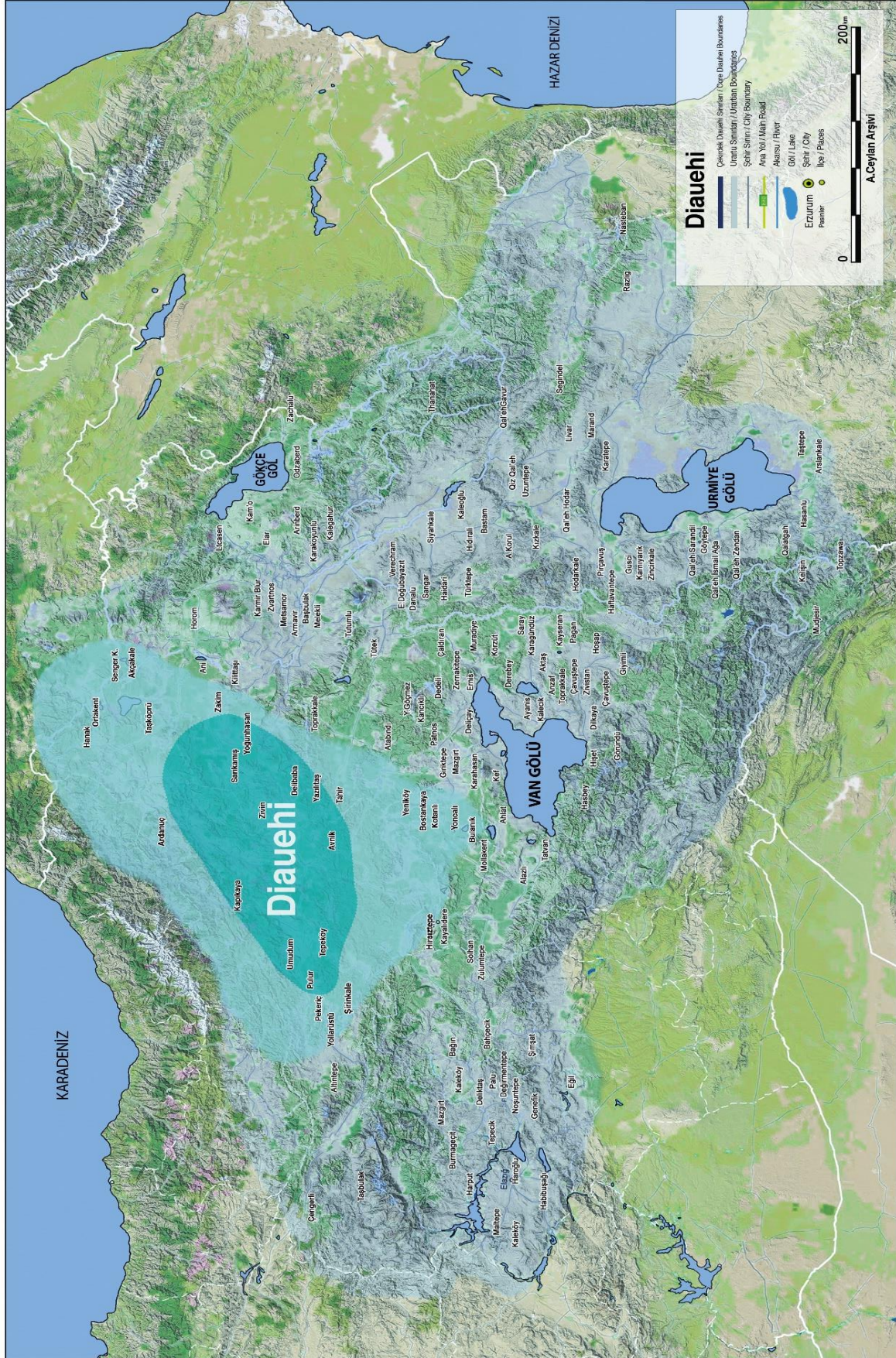
EXTENDED ABSTRACT

Erzurum province is located in the Northeast Anatolia Region of the Eastern Anatolia Region. The province attracts attention with its high mountains, wide plateaus, and plains situated atop the mountains. Furthermore, the region's lifeblood—the Aras, Karasu, and Çoruh rivers—and their tributaries that flow across the province's borders give it its extraordinary wealth in water resources. Another striking factor in the region is the long and harsh winter months due to the continental climate. Despite these negative aspects, other positive features have prevailed, and the region was heavily inhabited in ancient times. The stone tools discovered in the Hamam Deresi Valley, dating back to the Paleolithic Age, are the earliest evidence of human habitation in the area. The available data indicates a pause in the area following the Paleolithic Age that lasted until the Chalcolithic Age. This pause ends with the emergence of the Karaz Culture in the Late Chalcolithic Age. This culture, centered in Erzurum, is spread over very wide borders.

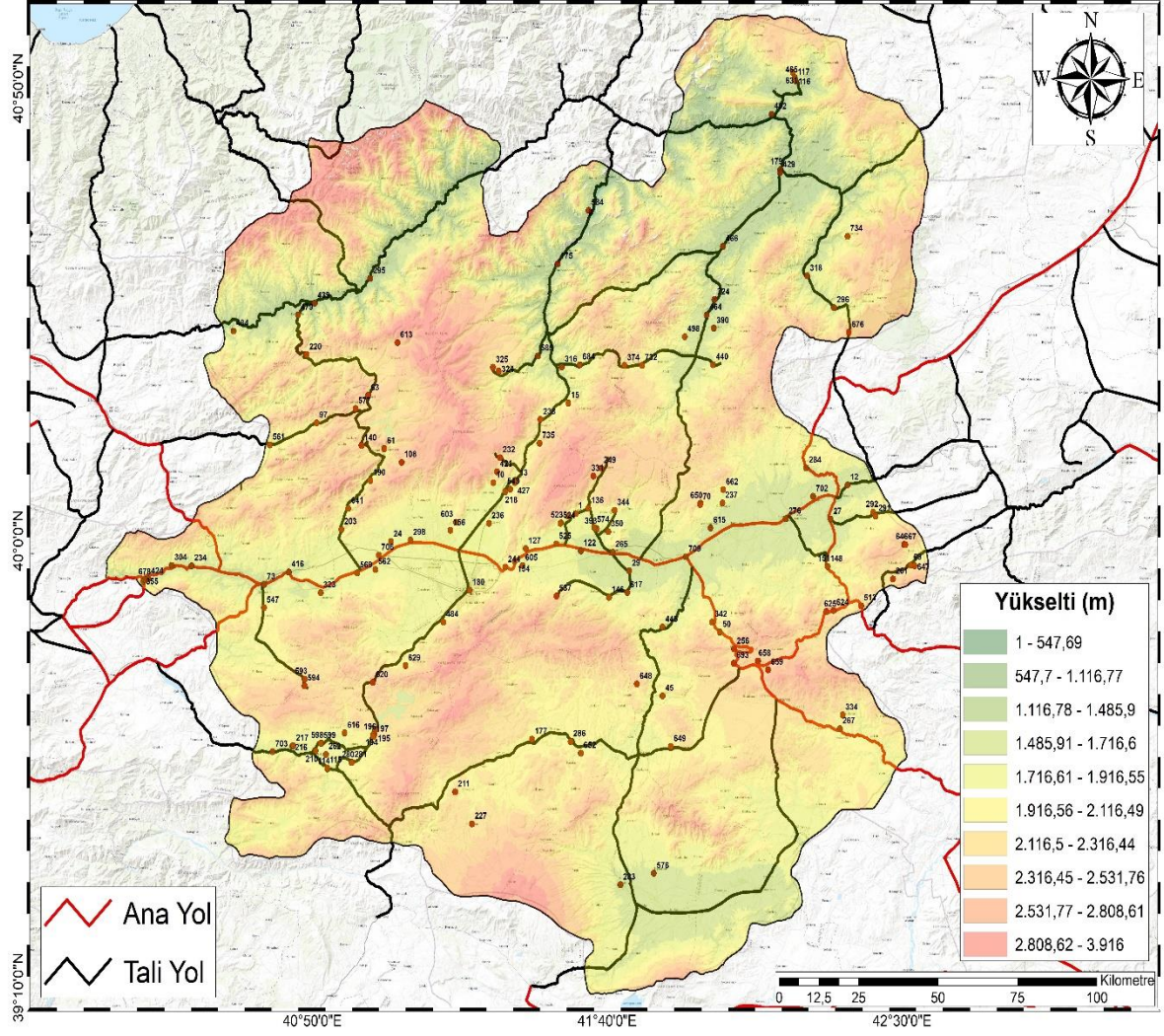
After the Late Chalcolithic Age, the Early and Middle Bronze Ages are observed in the region. Although there are chronological problems about these periods in our study area, localization clues indicate that the Azzi-Hayasha Kingdom referenced in Hittite records extended to this region. The Late Bronze Age of the region has yet to be elucidated according to the available data. Uruatri and Nairi principalities were known to exist in the area during the Early Iron Age. These principalities' struggle with Assyria earned them a place in the Assyrian records. In the Middle Iron Age, Urartian State was established by unifying the principalities in the region. Median, Persian, and Roman rule over the area came after this. The biggest problem of the region's political organizations was the land's geographical structure and the long and rainy winter months. These political organizations managed to establish a wide road network to overcome these problems. By establishing fortresses, mounds, and watchtowers at these road networks' strategic points, they both controlled the road networks and strengthened their authority in the region. The main road network of Erzurum province, our study region, is in the east-west direction, with Horasan district at the easternmost end and Pasinler district at the westernmost end. From this main road network, there are many secondary roads to both north and south. The eastern part of Erzurum province, our study area, includes the Horasan-Köprüköy-Pasinler main road and the secondary roads leading north and south from this road. During our investigations, the Horasan-Köprüköy-Pasinler route was identified as the main road in the region. From this main road to the north, Pasin Plain - Esendere - Yanıktaş - Narman - Mahmutçavuş Castle - Oltu/Göle Route and Secondary Roads, Pasin Plain - şerçeboğazı - Kavuşturun Castle / Kurbançayır Castle - Top Mezar Höyük - Cin Castle - Karakale Castle - Hanahmet Castle Route and Secondary Roads, Pasin Plain - Övenler Village - Porsuk Settlement - Karakale Castle (Baltulhi) - Acı Castle Route and Secondary Roads. Apart from these, when heading south from the main road; Horasan - Dellal Pass - Delibaba Inscription - Yazılıtaş Castle - Yazılıtaş Inscription - Yücelik Castle I-II Route and Secondary Roads, Köprüköy - Çobandede Bridge - Yağın - Marifet Rock Tomb - Yukarı Kızılkale Castle - Hınıs / Karataş Castle - Avnik Castle - Harami Castle - Hınıs / Kırgındere and Karasu Plains - Hınıs - Karayazı - Route and Secondary Roads, Harami Castle - Kırgındere and Karasu Plains - Yukarı Söylemez Castle - Hacıömer - Hınıs - Varto - / Hacıömer - Aras River - Yukarıçermik Castle - Ilıgöze Castle - Gündamı Castle - Tekman - Ziyaret Tepe Castle - Karlıova Route and Secondary Routes, Pasinler Castle - Altınbaşak Mounds - Yastıktepe Mound - Değirmen-tepe Mound - Sıfırın Rock Stepped Water Tunnel Route and Secondary Routes. The main road, which is approximately 100 km long from east to west, follows the stream bed of the Aras River from east to west, continues on the hilly Pasin Plain, crosses the Deveboynu Pass (Haman Stream), and enters the Erzurum Plain. The roads branching north from the Horasan-Köprüköy-Pasinler route lead to the districts of Narman, Tortum, Uzundere, Oltu, şenkaya, and Olur, and from these districts to the provinces of Artvin, Kars, and Ardahan. In addition, when heading south on the Horasan-Köprüköy-Pasinler route, the road reaches Tekman, Karayazı, Hınıs, and Karaçoban districts. From these districts, Bingöl, Muş, and Ağrı provinces are reached. The settlements on this road network are shaped according to geography, just like the road network. While castle and tower settlements dominate in high regions and passes, mound settlements dominate in areas such as Horasan, Köprüköy plains, and Pasin Plain. The earliest of these archaeological centers are the finds from the Hamam Deresi Valley, which are dated to the Paleolithic Age. These settlements increased during the Late Chalcolithic Age and Early Bronze Age and further increased during the Early Iron Age and Middle Iron Age, and inscriptions supported their existence. Many localization attempts were made with the place names mentioned in these inscriptions. As far as we can follow from written and archaeological sources, these routes were actively used during the Roman Period and were preferred by many medieval travelers. These routes, which are also an essential branch of the historical Silk Road, were also used by the Great Seljuk Empire, the Anatolian Seljuk Empire, and the Ottoman Empire and have continued to be used almost unchanged until today.

Harita 1. Karaz Kültürü Yayılım Alanı (A. Ceylan Arşivi)

Harita 2. Diauehi Krallığı ve Urartu Devleti Yayılım Alanı (A. Ceylan Arşivi)

Arkeolojik Merkezler									
1. Aca Kalesi	177. Evinok Kalesi	238. Güneliyayırı Geçidi	286. İncesu Kalesi	421. Kalközü Kalesi	637. Sürneboğazı Kıyısı Basmaklı Su Tüneli	616. Yarımk Kalesi	678. Çakıroğlu Kalesi		
10. Açıoğlu Kalesi I-III	179. Eriks Kalesi	24. Alaybeyli Höyük	288. Kalkınanlar Höyük	424. Kırtepesi Kalesi	543. Tahta Tabyatı	617. Yazlıktepe Höyük	684. Çarlık Kalesi		
108. Bırdıgar Kalesi	180. Erzurum Kalesi	244. Hamamendere Kıyısı Odabası	304. Kale Tıç Kalesi	427. Kender Kalesi	547. Tanerhan Kalesi	620. Yaşlıyayırı Geçidi	689. Aşağı Kom Kalesi		
114. Boğaz Kalesi	180. Eğri Köyü Gözlemce Kulesi	249. Hamamlı Kalesi	318. Kalközü Kalesi	429. Kız Kalesi	581. Teğmen Kale	624. Yazılıtaş Kalesi	693. Çalıklon Geçidi		
115. Bozayır Kurganı	194. Gaban Kalesi I	256. Hanam Kie	319. Kalközü Kalesi	434. Laleli Kalesi	582. Tebezik Kalesi	625. Yaşlıtaş Yazın	70. Aşağı Yıldırım Kalesi		
116. Boğazören Kalesi	195. Gaban Kalesi II	261. Hassaroy Kalesi	323. Karadilli Kalesi	438. Maden Kalesi	588. Tınakçı Höyük	628. Yağmurluk Kalesi	702. Çiğir Köy Kalesi		
117. Boğazören Tepesi Yerleşmesi I-II-III	196. Gaban Kalesi III	262. Hassaroy Kalesi	324. Köprülü Kalesi I	440. Madenlik Kalesi	574. Top Mezarı Höyük	63. Ağaçlı Geçidi	703. Çiğir Kalesi		
12. Akınar Kalesi	197. Gaban Kalesi IV	265. Hassaroy Kalesi ve Yanı	325. Kapıyayırı Kalesi II	445. Marlıci Kıyısı Mezarı	576. Topraklı Höyük	631. Hüdudlu Kalesi I-II	708. Çıldımı Höyük		
122. Bulmuş Höyük	203. Gelinkaya Kalesi	267. Hassaroy Kalesi	331. Karakale Kalesi	45. Azoğlu Kalesi	577. Topraklı Kalesi	641. Yonca K. Kalesi	709. Çöğürde Köprüsü		
127. Büyük Tuz Höyük	210. Göbeközü Kalesi	27. Akayrak Kıyısı Mezarı	332. Karakale Kalesi	464. Narman Boğaz	584. Torun Gözü Kalesi	646. Yukarı Eğri Büğür (Eğri Büğür) Kalesi	724. Ünlüvake Kalesi		
13. Arkuz Yerleşmesi	211. Gözoğlan (Zeynepçe) Kalesi	276. Horasan	334. Karakaya Kalesi	465. Odunçay Kalesi	585. Torun Kalesi	647. Yukarı Kom Kalesi	73. Ağıkale Höyük		
136. Cın Kalesi	216. Gükyayırı Höyük I	282. Hüyük Kalesi I	342. Karataş Kalesi	468. Odu Kalesi	586. Turan Kalesi	648. Yukarı Köy Kalesi	732. Şahler Köyü Kalesi		
140. Dalkavak Geçidi	217. Gükyayırı Höyük II	281. Hüyük Kalesi II	344. Karapazar Kalesi	479. Poşayolu Kalesi	584. Turun Kalesi I	649. Yukarı Söğürmez Kalesi	734. Şentay		
146. Değirmenbaba Höyük	218. Gükyayırı Kalesi	283. Hınıs	350. Kavuşaran Kalesi	484. Piri Ali Baba Kalesi	588. Turun Kalesi II	650. Yukarı Yıldırım Kalesi	735. Şenayir Kalesi		
148. Delibaba Yazarı	220. Gülyayırı Geçidi	284. Hızıltaş Kalesi	355. Kayı Kalesi	498. Sami Kale	599. Tuzlu Kalesi II	652. Yukarıgörmek Kalesi	741. Şipçe Kalesi		
15. Aday Kalesi	227. Gündem Kalesi	286. İlgüne Kalesi	374. Kireç Geçidi	50. Avrak Kalesi ve Yanı	603. Umuruk (Çakırbaşı) Kalesi	658. Yarıkk Kalesi II	742. Şipçe Mezarı		
151. Delial Geçidi	232. Güngörmez Kalesi	29. Alınışpak Höyük I - II - III	380. Köprüyayırı Kalesi	513. Soğ Diğ. Geçidi	605. Uzun Ahmet Kalesi	659. Yarıkk Kalesi	97. Başkurtlar Kalesi		
154. Develibayırı Geçidi	234. Gükyayırı Kalesi	291. İncesu Kalesi I	389. Köprüyayırı Kalesi	523. Sorun Kalesi I	61. Ağokent Kalesi	662. Yarıkk Kalesi			
158. Değirmenköy Höyük	238. Güzüközü Höyük	292. İncesu Kalesi II	402. Köprüyayırı Kalesi	524. Sorun Kalesi II	613. Viğir Kalesi	67. Aşağı Eğri Büğür (Eğri Büğür) Kalesi			
175. Engözüç Köyü Kalesi	237. Güzüközü Kalesi	295. İğir Kalesi	416. Köprüyayırı Kalesi	525. Soğ Höyük	615. Yızoğlu Höyük	676. Çakırbaşa Geçidi			

Harita 3. Erzurum İli Yol Ağı ve Yol Ağlarının Üzerindeki Arkeolojik Merkezler

Resim 1. *Çobandede Köprüsü, Aras Nehri ve Pasin Çayı'nın Birleşme Alanı ve Tarihi Yol*

Resim 2. *Pasinler (Hasankale) Kalesi ve Önünden Geçen Tarihi Yol*

Resim 3. *Sos Höyük Genel Görünümü, Çögender Suyu ve Tarihi Yol*

Resim 4. *Uzun Ahmet Kalesi'nden Pasin Ovası ve Önünden Geçen Tarihi Yol*

Resim 5. *Hamam Deresi Geçidi (Deveboynu) ve Pasinler Erzurum Yolu*

Resim 6. *Mahmutçavuş Kalesi'nden Mahmutçavuş Köyü ve Narman-Ardahan Yolu*

Resim 7. *Kocakaya Kalesi ve Narman-Ardahan Yolu*

Resim 8. *Kavusturan Kalesi ve Kavusturan Düzüğü*

Resim 9. *Kurbançayır Kalesi Üzerinden, Pasinler Kalesi-Hanahmet Yol Ağı, Pasin Çayı, Kurbançayır Düzükleri, Top Mezar Höyük ve Cin Kalesi*

Resim 10. *Cin Kalesi ve Hanahmet Kalesi'ne Giden Yol*

Resim 11. *Hanahmet Kalesi ve Büyükdere Vadisi*

Resim 12. *Karakale (Baltulbi) Kalesi, Pasin Ovası ve Pasinler Erzurum Yolu*

Resim 13. *Acı Kalesi, Kale Üzerinden Kurbançayır Kalesi, Top Mezar Höyük, Cin Kalesi ve Pasinler-Hanahmet Rotası*

Resim 14. *Dellal Geçidi ve Erzurum – Ağrı Karayolu*

Resim 15. *Yazlıtaş Kalesi ve Erzurum-Ağrı Karayolu*

Resim 16. *Yazlıtaş Yazıtı*

Resim 17. *Marifet Kaya Mezarı*

Resim 18. *Yukarı Kızılkale Kalesi ve Pasinler-Hınıs Yolu*

Resim 19. *Amnik Kalesi ve Erzurum-Muş Yolu*

Resim 20. *Harami Kale*

Resim 21. *Yukarı Söylemez Kalesi ve Karayazı-Tutak Karayolu*

Resim 22. *Gündam Kalesi, Aras Nebri ve KöprükÖy-Tekman Karayolu*

Resim 23. *Altınbaşak I Höyük*

Resim 24. *Sıfırın Kaya Basamaklı Su Tüneli*

Aşçıların Mutfakta Alkol Tüketim Durumlarına Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği

Elif KAYMAZ¹ ve Şevki ULEMA²

Öz

İş yaşamında bireyler demografik, sosyo-kültürel, fiziksel, psikolojik vb. gibi pek çok nedenlerle alkol tüketimine yönelebilmektedir. İşyerinde aşırı alkol tüketimi iş kazaları, performans kaybı, işe geç gelme ya da gelmeme, sözlü ve/veya fiziksel saldırganlıklar gibi olumsuz birtakım sonuçlar meydana getirmektedir. Bu araştırma aşçıların mutfakta alkol tüketim durumlarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Veri toplamada nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Ankara'da çalışan/çalışmış olan aşçılar oluşturmaktadır. Maksimum çeşitleme ve kartopu örnekleme teknikleriyle dokuz erkek ve altı kadın olmak üzere toplamda 15 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; katılımcılar, mutfakta alkol tüketiminin bulunduğunu (%38) düşünmektedir. Ancak katılımcılar, %53 oranıyla alkol tüketiminin mutfağın örgüt kültüründe yer almadığını belirtmişlerdir. Aşçıların alkol tüketiminde etkili olan ilk nedenin stres faktörü (%18) olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada aşçıların demografik özellikleri (%73), dini inanışları (%71) ve kişilik özellikleriyle (%100) alkol tüketimleri arasında bir ilişki olduğunu algıladıkları saptanmıştır. Aynı zamanda stres (%80), mutfağın fiziksel özellikleri (%71), çalışma günleri, saatleri, zaman baskısı, ücret ve benzeri faktörlerle (%86) aşçının alkol tüketimi arasında bir ilişki algılandığı tespit edilmiştir. Alkolün mutfaklarda erişebilir (%72) olmasıyla aşçıların alkol tüketimi arasında bir ilişki algılandığı da saptanmıştır. Tespit edilen bu ilişkilerin aşçıları alkole yönlendirmede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mutfakta yaşanan mobbing ve taciz gibi etkenlerle (%60) aşçıların alkol tüketimi arasında bir ilişki olduğuna yönelik bulgu elde edilmemiştir. Araştırma sonucunda; işletmecilere, aşçılara ve diğer araştırmacılara yönelik çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Aşçıların sigara vb. zararlı madde kullanımı üzerine araştırmalar yapılması, alkol tüketen aşçılar psikolojik yardım hizmeti sunulması, mutfak içerisinde alkol tüketen aşçılara ise disiplin cezası verilmesi bu önerilerden birkaçıdır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, mutfakta alkol tüketimi, alkol tüketiminin etkenleri, alkol tüketimi etkileri

A Study on Alcohol Consumption of Chefs in the Kitchen: The Case of Ankara Province

Abstract

Individuals in business life demographic, socio-cultural, physical, psychological, etc. may lead to alcohol consumption for many reasons. Excessive alcohol consumption in the workplace causes some negative consequences such as occupational accidents, loss of performance, lateness or absenteeism, verbal and/or physical aggression. This research was carried out to determine the alcohol consumption status of the cooks in the kitchen. Semi-structured interview technique, which is one of the qualitative research methods, was used to collect data. The universe of the research consists of cooks who work/have worked in Ankara. With maximum variation and snowball sampling techniques, a total of 15 participants, nine men and six women, were reached. According to the findings obtained from the research; respondents think that there is alcohol consumption in the kitchen (38%). However, the participants, with a rate of 53%, stated that alcohol consumption is not included in the organizational culture of the kitchen. Stress factor (18%) was found to be the first factor influencing the alcohol consumption of cooks. In the study, it was determined that cooks perceived a relationship between their demographic characteristics (73%), religious beliefs (71%) and personality traits (100%) and alcohol consumption. At the same time, it was determined that there was a relationship between stress (80%), the physical characteristics of the kitchen (71%), working days, hours, time pressure, wages and similar factors (86%) and the alcohol consumption of the cook. It was also determined that there was a relationship between the availability of alcohol in kitchens (72%) and the alcohol consumption of cooks. It was concluded that these relationships were effective in directing cooks to alcohol. There was no evidence of a relationship between the factors such as bullying and harassment in the kitchen (60%) and the alcohol consumption of the cooks. As a result of the research; various suggestions have been developed for business operators, cooks and other researchers.

Key Words: Tourism, alcohol consumption in the kitchen, factors of alcohol consumption, effects of alcohol consumption

Atf İçin / Please Cite As:

Kaymaz, E. ve Ulema, Ş. (2024). Aşçıların mutfakta alkol tüketim durumlarına yönelik bir araştırma: Ankara İli örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1519-1539. doi:10.33206/mjss.1340081

Geliş Tarihi / Received Date: 09.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.08.2024

¹ Arş. Gör.- Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, elifkaymaz@subu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-6491-2717

² Prof. Dr.- Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ulema@subu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-5874-8797

Giriş

Çalışanların alkol tüketimi iş yerinde birtakım sorunların oluşmasına neden olabilmektedir (Pidd vd., 2014, s. 108). Alkol tüketimi sonucunda çalışanların verimi düşmekte (Frone, 2008, s. 530; Belhassen ve Shani, 2012, s. 1293), iş kazaları ve yaralanmalar meydana gelmekte (Webb vd., 1994, s. 443; Ames, vd., 1997), işe gecikmeler ve devamsızlıklar yaşanmakta (McFarlin ve Fals-Stewart, 2002, s. 20; Frone, 2008, s. 530), sözlü ve fiziksel saldırgan davranışlar görülebilmektedir (Ames, vd., 1997; McFarlin vd., 2001; Webb vd., 1994, s. 443). Aynı zamanda bireylerin sorumluluklarını yerine getirmediği, işyerinde uyuduğu, uzun molalara çıktığı ve düşük motivasyonla çalıştığı ileri sürülmektedir (Blum vd., 1993; Ames, 1993; Ames, vd., 1997). Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra alkol tüketimi sonucunda personele ilişkin sağlık giderlerinin artması, meydana gelen kazalardan kaynaklanan zararlar, işe geç gelme ya da hiç gelmeme vb. gibi olumsuzluklar işletmeler için maliyet oluşturmaktadır (Ames, 1993). Bu nedenle genel olarak tüm işletmelerde alkol tüketimi önemli bir sorundur.

Otel işletmelerine bakıldığında çalışan bireyler arasında alkol tüketiminin yaygın olduğu çeşitli araştırmalarda tespit edilmiştir (Baker, 2008, s. 121; Pizam, 2010, s. 547; Pidd vd., 2014, s. 108). Özellikle aşçıların, garson ve barmenlerin alkole kolay erişebilmesi diğer hizmet sektöründe çalışan bireylere oranla tüketimlerini artırmaktadır (Belhassen ve Shani, 2012, s. 1292). Riskli grupta olmalarına rağmen aşçıların işyerinde alkol tüketimine ve alkollü olarak çalışmalarına yönelik sınırlı sayıda araştırma (Kjaerheim vd., 1995; Moore vd. 2009; Moore vd., 2012; Pidd vd., 2014; Giousmpasoglou vd., 2018, Hight ve Park, 2018) bulunmaktadır. Türkiye’de ise aşçıların alkol tüketimine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması nedeniyle riskli grupta yer alma durumu araştırmaya değer bulunmuştur. Bu noktada araştırma Türkiye’deki aşçıların mutfakta alkol tüketim durumlarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Alkol tüketimi mevcutsa bu durumun nedenlerinin saptanması amaçlanmıştır. Araştırmanın; alkol kullanımından kaynaklanan aşçılara ilişkin sorunları ortaya koyması ve literatürdeki boşluğu doldurması, sonuçları itibarıyla uygulamacılara yol gösterici öneriler sunması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın bu bölümünde; demografik etkenler, sosyo-kültürel etkenler, kişisel etkenler, psikolojik etkenler ve fiziksel etkenlerle alkol tüketimi arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur.

Demografik etkenler

Çeşitli araştırmalarda aşçıların demografik özelliklerinden cinsiyet, yaş, medeni durumun alkol tüketimini etkilediği tespit edilmiştir (Roche vd., 2015, s. 133; Mandell vd., 1992, s. 736). Bu demografik özelliklere ek olarak, aşçıların mutfak hiyerarşisindeki konumunun da alkol tüketimini etkilediği ileri sürülebilir. Bu araştırmada alkol kullanımını etkileyen demografik özellikler kapsamında yaş, cinsiyet, medeni durum ve hiyerarşideki konum dikkate alınmıştır.

Yaş

Araştırmalar incelendiğinde genç yaştaki aşçıların alkol tüketiminin fazla olduğu görülmektedir (Moore vd., 2009, s. 329; Moore vd., 2012; Pidd, 2014, s. 10). Delaney ve Ames araştırmasında, bireyin yaşının artmasıyla alkol tüketiminin azaldığını ifade etmiştir (1995, s. 283). Genç aşçılar, mutfaklarda daha çok mobbinge maruz kalmakta, iş stresinin üstesinden gelememektedir (Mathisen vd. 2008; Pidd, 2014, s. 109; Meloury ve Signal, 2014, s. 98). Bu durumun genç aşçıları alkole yönlendirdiği söylenebilir.

Cinsiyet

Mutfakların erkek egemen alanlar olduğu (Pratten, b2003, s. 455) düşünüldüğünde diğer erkek egemen çalışma ortamlarında olduğu gibi alkol tüketim davranışının yüksek olduğu görülmektedir. Çok sayıda çalışmada iş yerinde erkeklerin kadınlardan daha fazla alkole yöneldiği ifade edilirken (Roche vd. 2015, s. 125; Crum vd. 1995, s. 650; Kjaerheim vd. 1995, s. 1488; Corsun ve Young, 1998, s. 195) diğer bazı çalışmalarda alkol tüketiminin cinsiyete göre farklılık göstermediği belirlenmiştir (Moore vd. 2009, s. 330; Moore vd. 2012, s. 275).

Medeni durum

Bazı çalışmaların sonuçlarına göre aşçıların alkol tüketimini etkileyen demografik etkenlerden birisi de medeni durumlarıdır. Marchand (2008) araştırmasında evli olan, birlikteliği bulunan çalışanların alkol tüketme olasılığının düştüğü bulgusunu ifade etmiştir. Moore vd. (2009, s. 329) ise araştırmasında yalnız

yaşayan bireylerin alkol tüketiimi aşıından riskli grupta bulduklarını ortaya konulmuştur. Bu durum düzenli bir ev yaşamına sahip olan aşıların alkol tüketiiminde ölçülü davrandıkları biçiminde yorumlanabilir.

Hiyerarşıdeki konum

Mutfaklarda katı bir hiyerarşı söz konusudur. Bu hiyerarşinin 19. yüzyılın sonlarına doğru Escoffier'in mutfak sistemlerini düzenlemesiyle de ilişkilendirilebilmektedir. "Tugay" olarak da adlandırılan mutfaktaki hiyerarşı, orduda bulunan hiyerarşı sistemine benzetilebilmektedir (Pearlman, 2013, s. 97; Alexander vd., 2012, s. 1246). Ordu sisteminde olduğu şekilde hiyerarşinin alt basamağında yer alan aşıların, hiyerarşinin üst basamağında yer alan şeflere itaat etmesi gerekmekte ve katı bir disiplin anlayışı ile verilen görevleri yerine getirmesi beklenmektedir. Şeflerin, küfürlü, rencide edici sözler kullanmasına rağmen bu durumun doğal kabul edilmesi göze çarpmaktadır. Şefin verdiği görevler üzerine aşıların "Yes Chef" şeklinde bağırması da katı hiyerarşiyi destekler niteliktedir (Lane, 2014, s. 72; Alexander vd., 2012, s. 1247).

Mutfaklarda bulunan hiyerarşı sebebiyle aşılar gerilim, endişe, korku, sinir gibi duygular hissetmektedir (Giousmpasoglou vd., 2018, s. 62). Hiyerarşinin alt kısmında yer alan aşılar, şefler tarafından psikolojik ve/veya fiziksel bir istismar yaşarken, üst kısmında yer alan şefler, mükemmeliyeti yakalamak, en iyisini yapmak için baskı altındadır (Johns ve Menzel, 1999). Bu durum, aşıları alkole yöneltebilmektedir (Meloury ve Signal, 2014, s. 98, 97).

Aşıların demografik özellikleriyle alkol tüketiimi arasındaki ilişkiyi incelemek için gerçekleştirilen yazın taraması sonucunda birinci araştırma ifadesi oluşturulmuştur: "Aşıların demografik özellikleriyle alkol tüketiimi arasında bir ilişki vardır"

Sosyo-Kültürel Etkenler

Demografik etkenlerin yanı sıra sosyo-kültürel etkenler de alkol tüketiimini etkileyebilmektedir. Aşağıda alkol tüketiimiyle ilintili sosyo-kültürel etkenler irdelenmektedir.

Dini İnanışlar

Bireylerin içerisinde yaşadığı toplumun geleneklerini ve kültürünü de kapsayan dini inanışlar alkol tüketiimini etkileyen etmenlerdendir. Araştırmanın yapıldığı ülke olan Türkiye'de, toplumun genelinin benimsediği din İslam olduğu için dinin gerektirdiği alkol yasaklarının, aşıların alkol tüketiimlerinde etkili olabileceği ileri sürülebilir. Müslümanlığı benimsemiş bireylerin, diğer dinlere inanan bireylere göre alkol tüketiiminin daha az olduğu çeşitli çalışılmalarda ortaya çıkan bir sonuçtur (Cochraner ve Bal, 1990, s. 765; Clarke vd., 1990; Moore ve Weiss, 1991; Denscombe, 1995; Ghandour, 2009, s. 946; Ghandour vd., 2009, s. 216; Abu-Ras vd. 2010, s. 216; Kalema vd., 2016). Özgür İlhan vd. (2008, s. 580) araştırmasında Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin alkol tüketiiminin Avrupa ve Amerika Bileşik Devletleri'ndeki öğrencilere oranla göre düşük olduğunu tespit etmesi, Akdavar vd. (2003) yılında İstanbul'da alkol tüketiim yaygınlığını tespit etmek amacıyla yaptıkları araştırmada düşük alkol tüketiiminin nedenini ahlaki değerler, gelenekler ve Müslüman bir ülke olması ile ilişkilendirmesi de bu durumu desteklemektedir. Bu genel nitelikteki çalışmalara rağmen aşılar yönelik dini inanışların alkol tüketiimi üzerindeki etkisi konusunda pek fazla çalışma yoktur. Dolayısıyla bu konunun araştırılması önemlidir. Dini inanç bağlamında "Aşıların dini inanışlarıyla alkol tüketiimi arasında bir ilişki vardır" ifadesi irdelenecektir.

Örgüt Kültürü

Araştırmalara göre örgüt kültürünün çalışanları alkol tüketiimine teşvik ettiği saptanmıştır (Ames vd., 1997; Plant, 1978; Moore vd., 2012; Delenay ve Ames, 1995). Kolay erişebilirlik, işin doğası ya da çeşitli sebeplerle mutfak çalışanları arasında alkol tüketiimi bir örgüt kültürü haline gelmiştir (Kjaerheim vd. 1995, s. 1488; Moore, vd., 2009; Zhu, vd. 2011, s. 46; Moore vd., 2012). Aşıların iş saatlerinin düzenli olmaması; akşam/gece saatlerinde, hafta sonlarında, genel tatillerde çalışıyor olmaları aile, arkadaş ve diğer insanlarla kısıtlı zaman geçirmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla aşılar daha çok meslektaşları ile vakit geçirmektedir (Pidd vd., 2014, s. 111; Pratten, 2003, s. 455). Bu durum aşılar arasında etkileşimi artırmakta ve örgüt kültürüne yansımaktadır. Bu bağlamda çalışanlar sosyalleşmek, iş arkadaşlarıyla bir bağ oluşturmak, dışlanmamak, şeflerle yakın iletişim halinde olabilmek gibi çeşitli nedenlerle alkol tüketebilmektedir (Giousmpasoglou vd., 2018, s. 61). Pidd (2014, s. 111) araştırmasına katılan bir aşıncının "İşimizi bitirdiğimizde genellikle ücretsiz içeceklerimiz var. Birlikte çalıştığımız insanlarla iyi geçiniyorsanız günün sonunda meslektaşlarla birlikte içmeyi dört gözle beklersiniz. Özellikle bu durum cumartesi günleri daha yaygındır ve daha sonra birlikte dışarı çıkarak bu birliktelik devam ettirilir" ifadesi bu durumu destekler niteliktedir.

Alkol tüketimi örgüt kültüründe o kadar benimsenmiştir ki; Giousmpasoglou vd.'nin (2018, s. 62) İngiltere ve İtalya'da çalışan aşçılarla yaptıkları araştırmada, aşçıların sıcak mutfak ortamında susadıklarında bira tükettiklerini ifade edilmiştir.

Pidd vd. (2014, s. 111) araştırmasında özellikle şefler tarafından onaylanmak amacıyla aşçı yardımcılarının alkol tükettiği belirtilmektedir. Ayrıca bu örgüt kültürünün sadece aşçıların alkole başlamasına neden olmadığı aynı zamanda bırakmak isteyenlerin de önünde bir engel oluşturduğu da ifade edilmektedir. Türkiye'deki mutfak örgüt kültürünün alkol tüketimi üzerine etkisi konusunda bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu konunun araştırılması önemlidir. Örgüt kültürü bağlamında “mutfak örgüt kültürüyle alkol tüketimi arasında ilişki vardır” ifadesi irdelenecektir.

Kişisel etkenler

Bireylerin kişilik özelliklerinin alkol tüketimi ile ilişkili olduğunu ifade eden çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Sher ve Levenson, 1982; Sayette, 1999; Stewart ve Devine, 2000; Kuntsche vd., 2008; Pilati vd., 2015). Bu noktada aşçıların kişilik özelliklerinin alkol tüketimleri üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle Beş Faktörlü kişilik özellikleri dikkate alınarak “dışadönüklük (extraversion)”, “uyumluluk (agreeableness)”, “sorumluluk (conscientiousness)”, “deneyime açıklık (openness)” ve “duygusal denge (neuroticism)” boyutları olarak ifade edilen kişilik özelliklerine sahip bireylerin alkol tüketimleri incelenmiştir.

Dışadönüklük (extraversion) kişilik özelliği yüksek olan bireylerin diğer insanlarla tanışabilmek için alkol tüketme eğilimlerinin yüksek olduğu çeşitli çalışmalarda ifade edilmektedir (Kjaerheim vd., 1996, s. 627; Martsh ve Miller, 1997; Cook vd., 1998, s. 646; Grau ve Ortet, 1999; Stewart ve Devine, 2000, s. 507-508; Hill vd., 2000; Theakston vd., 2004: 981-983; McAdams ve Donnellan, 2009; Mezquita vd., 2010: 244; Fischer vd., 2013, s. 110). Bu durumda alkolün mutfak örgüt kültüründe yer alması (Kjaerheim vd., 1995, s. 1488; Moore, vd., 2009; Zhu vd., 2011, s. 46; Moore vd., 2012) sebebiyle aşçıların sosyalleşmek için alkol tüketimine yönelebileceği düşünülmektedir.

Uyumluluk (agreeableness) kişilik özelliği yüksek olan bireylerin alkol tüketimlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle uyumluluğu az olan bireylerin alkol tüketimlerinin yüksek olduğu ifade edilebilir (Loukas vd., 2000, s. 1169-1170; Theakston vd., 2004, s. 981-983; Bamberger ve Bacharach, 2006, s. 729; McAdams ve Donnellan, 2009). Stewart ve Devine, (2000, s. 507-508) ise araştırmasında uyumluluk ile alkol tüketimi arasında bir ilişkinin bulunmadığını saptamıştır.

Sorumluluk (conscientiousness) kişilik özelliği düşük olan bireylerin alkol tüketme eğilimi yüksektir. Bu kişilik özelliğine sahip bireyler, kontrolü kaybetmemek, dışarıdan yanlış anlaşılacak için alkol tüketmektedirler (Cook vd., 1998, s. 646; Loukas vd., 2000, s. 1169-1170; Stewart ve Devine, 2000, s. 507-508; Theakston vd., 2004, s. 981-983; Bamberger ve Bacharach, 2006, s. 729; McAdams ve Donnellan, 2009; Mezquita vd., 2010, s. 244).

Deneyime Açıklık (Openness) kişilik özelliği yüksek olan bireylerin yenilik arayışı ile alkol tüketimlerinin ilişkili olduğu ifade edilebilir (Theakston vd., 2004, s. 981-983; Cloninger vd., 2015, s. 243). Stewart ve Devine (2000, s. 507,508) araştırmasında ise deneyime açıklık ile alkol tüketimi arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Duygusal denge (neuroticism) kişilik özelliği bağlamında olumsuz koşullar, durumlar ve duygularla baş edemeyen bireylerin alkol tüketme eğilimlerinin yüksek olduğu saptanmıştır (Loukas vd., 2000, s. 1169-1170; Stewart ve Devine, 2000, s. 507-508; Bamberger ve Bacharach, 2006, s. 729; Mezquita vd., 2010, s. 244).

Kişisel etkenlere ilişkin yazın taramasında elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın dördüncü ifadesi oluşturulmuştur: “Aşçıların kişilik özellikleriyle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır”

Psikolojik Etkenler

Aşçıların alkol tüketimine sebep olan psikolojik etkenler; “stres”, “mobbing ve taciz” başlıkları altında ele alınmıştır.

Stres

Mesleki stres kavramını inceleyen pek çok araştırmaya rastlamak mümkündür (Zohar, 1994; Brymer vd., 1991; O'Neill ve Davis, 2011; Narayanan vd., 1999). Mutfak çalışanlarının yaşadığı streslere ilişkin ise oldukça sınırlı sayıda araştırma olduğu ifade edilebilir (Rowley ve Purcell, 2011, s. 169).

Mutfak açısından stres kavramı ele alındığında, stresin mutfakla bütünlüştüğü bir kavram olduğu görülmektedir (Rowley ve Purcell, 2011, s. 169; Meloury ve Signal, 2014, s. 98). Mutfaklarda çeşitli sebeplerden dolayı gerginlikler yaşanmaktadır. Bu stres kaynağı hiyerarşı, mutfak normları, çalışma saatleri, fazla sorumluluk üstlenme, ağır iş yükü, düşük ücretler, kısıtlı zamanda işleri yetiştirme telaşı, mutfakların dar, sıcak ve nemli alanlar olması vb. etkenler olarak sıralanabilir. Aynı zamanda müşteri memnuniyetinin sağlanması amacıyla kaliteli, hijyenik, lezzetli ürünlerin servis edilme gerekliliği de aşçıların stres sebepleri arasında yer almaktadır (Jung vd., 2012, s. 1146; Hight ve Park, 2018, s. 2). Kaynağı ne olursa olsun oluşan bu stres bireylerin “performansını düşürmekte, iş kazalarını artırmakta, işe devamsızlık, işten ayrılma, işe yabancılaşma” gibi durumlar yaşamasına neden olmaktadır (Aksoy ve Kutluca, 2010, s. 462). Aynı zamanda yaşadıkları stresle başa çıkmak amacıyla aşçılar alkol tüketim davranışına yönelmektedir. Uzun ve yorucu geçen iş gününün ardından işten kaynaklanan duygusal zorlukları aşmak, baskıları azaltmak, iş performansını belirli bir düzeyde tutmak, rahat uyku uyumak vb. gibi nedenlerle aşçılar tarafından alkol tüketilebilmektedir (Zhu vd., 2011, s. 47; Pidd vd., 2014, s. 110; Meloury ve Signal, 2014, s. 98-97; Giousmpasoglou vd., 2018, s. 63, Murray Gibbons ve Gibbons, 2007).

Özellikle Michelin yıldızlı şeflerin mükemmeliyeti yakalamak ve sahip oldukları yıldızı kaybetmemek için yoğun bir stres yaşadıkları ifade edilmektedir (Johns ve Menzel, 1999, s. 104; Johnson vd., 2005, s. 174).

Stres kaynaklı psikolojik etkenlere ilişkin yazın taramasında elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın beşinci ifadesi oluşturulmuştur: “Aşçıların mutfakta yaşadıkları stresle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır”

Mobbing ve Taciz

Mutfak ortamı incelendiğinde mobbing oluşması için fiziksel ve psikolojik koşulların mevcut olduğu görülmektedir (Mathisen vd., 2008; Bloisi, 653; Murray Gibbons ve Gibbons, 2007, s. 33; Alexander vd., 2012, s. 1246; Pidd vd., 2014, s. 110). Mutfakların dar, kalabalık, sıcak, gürültülü alanlar olması, aşçıların düşük ücretler karşılığında çalışması, hizmet süresi nedeniyle baskı altında olmaları, uzun ve düzensiz çalışma saatleri gibi stres kaynağı olan etkenler aynı zamanda mobbinge de zemin hazırlamaktadır (Mathisen, 2008; Bloisi ve Hoel, 2008, s. 653; Alexander, 2012, s. 1246; Murray Gibbons ve Gibbons, 2007, s. 33; Bohle vd., 2017).

Mobbing doğrudan ya da dolaylı yollarla kendini gösterebilmektedir. Sulama, taciz, hoş karşılanmayan ve küçük düşürücü hitaplar doğrudan uygulanan mobbinge örnek olarak gösterilebilir. Kişi hakkında yapılan dedikodu ve söylentiler ise dolaylı olarak uygulanan mobbing arasında yer almaktadır (Hoel vd., 2002, s. 295; Keashly, 1997, s. 86). Mutfaklarda hem doğrudan hem de dolaylı mobbinge rastlamak mümkündür. Tabak, tava, yiyecek fırlatma, aşıyı tekmeleme ve yakma eylemi mutfaklarda yer alan mobbing örnekleridir (Johns ve Menzel, 1999, s. 102; Murray Gibbons ve Gibbons, 2007; 33; Meloury ve Signal, 2014, s. 98).

Taciz kavramı, fiziksel ya da psikolojik olarak ortaya çıkabilen bir saldırdır. Psikolojik taciz; kötü davranış, tehdit, küçümseme, çalışanı yıldırma gibi çeşitli olumsuz davranışları içermektedir. Çalışanların bu tür kötü davranışlara maruz kalması onları alkol tüketimi ve hatta madde bağımlılığına yönlendirebilmektedir (Yuvalı, 2015, s. 731).

Mutfaklarda alışan bireylerin çoğu, kariyerleri süresince mobbinge maruz kalmış ya da tanıklık etmiştir (Alexander vd., 2012, s. 1246). Bu noktada daha çok hiyerarşinin alt basamağında yer alan aşçılar, hiyerarşinin üst basamağında yer alan aşçılar tarafından mobbinge maruz bırakılmaktadır (Mathisen vd., 2008). Uygulanan mobbingin temelinde, daha iyi aşçıların yetiştirilmesinde ve dayanıklılıklarının arttırılmasında gerekli olduğu düşünceyi yer almaktadır. Genç aşçıların mobbing mutfak kültürü olarak benimsemesi sonucunda bu geleneği sürdürdüğu görülmektedir (Johns ve Menzel, 1999; Alexander vd., 2012, s. 1246; Ariza-Montes vd., 2017).

Bu nedenle mutfaklarda mobbingin, olağan kabul edilmesi (Meloury ve Signal, 2014, s. 98) ve yaygın olması sebebiyle aşçılar olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır. Özellikle lüks restoranlarda hiyerarşinin alt kısmında yer alan aşçılar yüksek kalitede ürün servis etmek amacıyla hiyerarşinin üst basamağında yer alan aşçılar tarafından daha çok mobbinge maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle mobbinge maruz kalan bireyler, işlerini kaybetmemek için sessiz kalmakta ve kabullenme gibi davranışlar sergilemektedir (Johns ve Menzel, 1999; Meloury ve Signal, 2014, s. 98).

Mobbinge maruz kalan bireylerde depresyon, sinir krizi, kalp krizi, intihar girişimi gibi çeşitli fiziksel ve ruhsal sağlık problemleri görülebilmektedir (Keashly, 1997, s. 86). Aynı zamanda mobbing; aşçıların yaratıcılığını engellemekte, iş verimini ve memnuniyetini azaltmakta, işe gelme isteğini yok etmektedir (Johns ve Menzel, 1999; Mcmahon, 2000, s. 384; Hoel, 2002, s. 29). Bu noktada bireyler, maruz kaldıkları mobbinge

baş edebilmek için alkol tüketimine yönelmektedir (Johns ve Menzel, 1999; Murray Gibbons ve Gibbons, 2007, s. 33; Bloisi ve Hoel, 2008, s. 652; Meloury ve Signal, 2014, s. 99; Pidd vd., 2014, s. 110).

Mobbing ve taciz kaynaklı psikolojik etkenlere ilişkin yazın taramasında elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın altıncı ifadesi oluşturulmuştur, s. “Aşçıların mutfakta yaşadıkları mobbing ve tacizle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır” şeklindedir.

Fiziksel Etkenler

Bireylerin işyerinde mutlu, huzurlu olması ve verimli çalışabilmesi iş ortamının fiziksel şartları ile yakından ilişkilidir (Demirtaş ve Demirtaş, 2015, s. 520). Özellikle aşçıların çalışma saatlerinin uzun olması, geceleri, hafta sonları ve tatillerde çalışma zorunluluğunun bulunması mutfaklardaki fiziksel koşulların önemini daha da artırmaktadır. Ancak mutfakların fiziksel koşulları incelendiğinde olumsuz pek çok özelliği içerisinde barındırdığı görülmektedir (Johns ve Menzel, 1999, s. 107).

Mutfaklar, yemeklerin pişirilmesi nedeniyle sıcak ve nemli alanlardır. Aynı zamanda sıkışık bir ortam olup çok az temiz hava bulundurmaktadır. Özellikle Türkiye'nin turizm sektörünün mevsimsellik özelliği nedeniyle en yoğun olduğu dönemin yaz ayları olması, bu dönemde gelen mevsimlik işçi, stajyer sayısının artmasına ve mutfağın kalabalıklaşmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda artan iş yükü ile yemek üretimi de artmakta ve bu durum mutfağın sıcaklığını yükseltmektedir (Pratten, a2003, s. 239; Pratten, b2003, s. 455; Kang vd., 2010, s. 168; Meloury ve Signal, 2014, s. 98-97; Pidd vd., 2014, s. 110; Giousmpasoglou vd., 2018, s. 62).

Mutfaklar, çalışanları rahatsız edebilecek ölçüde gürültülü ortamlardır. Gerek araç-gereçlerin çıkardığı sesler gerekse aşçıların birbirine bağırması sonucu oluşan sesler mutfakları gürültülü yerler haline dönüştürmektedir (Johns ve Menzel, 1999, s. 103; Murray Gibbons ve Gibbons, 2007, s. 33).

Yapılan bir araştırmada aşçıların fiziksel ortamda memnuniyetsizlik ifade ettiği havalandırma (%43,6), sıcaklık (%38,5) ve gürültü (%30,8) olduğu saptanmıştır (Demirtaş ve Demirtaş, 2015, s. 519).

Aşçıların gün içerisinde fiziksel ortamda olumsuz koşullara maruz kalması alkol tüketimine yol açmaktadır (Johns ve Menzel, 1999, s. 103; Fine, 2009, s. 128; Pidd vd., 2014, s. 108). Bu noktada mutfağın sıcak alanlar olması nedeniyle aşçıların içki içmeye yöneldikleri ve içkinin su gibi tüketildiğini ifade eden araştırmalar bulunmaktadır (Iomaire, 2008, s. 47).

Fiziksel etkenlere ilişkin yazın taramasında elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın yedinci ve sekizinci ifadeleri oluşturulmuştur: “Mutfağın fiziksel özellikleriyle aşçıların alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır” ve “Aşçıların çalışma günleri, saatleri, zaman kaygısı, ücret ve benzeri faktörlerle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır”

Erişilebilirlik

Çalışma ortamında alkole erişilebilirlik durumunun, bireylerin alkol tüketimini artırabileceği ya da azaltabileceği ifade edilmektedir (Pidd vd., 2014, s. 110). Fiziksel, sosyal ve kültürel ortamlarda alkolün varlığı kişileri tüketime yöneltmektedir (Ames, 1993; Frone, 2008, s. 527; Pizam, 2010, s. 547; Belhassen, 2012, s. 1292).

Mutfaklar üretimde kullanılması, servis alanlarıyla ilişkisi vb. nedenlerle alkolün en kolay ulaşılabileceği alanlardan birisidir. Alkolün mutfaklarda kolay bulunabilirliği aşçıları alkol tüketimine yönlendirebilmektedir. Aşçıları; müşteriye sunulmak amacıyla depolanan içkilere erişebilmekte, servis görevlilerinden alkol edinebilmekte ve yemeklerde kullandıklarından artan içkileri tüketebilmektedir (Kjaerheim vd., 1995, s. 1488; Frone, 1999, s. 285; Zhu vd., 2011, s. 46; Pidd vd., 2014, s. 110). Erişilebilirliğe ilişkin yazın taramasında elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın dokuzuncu ifadesi oluşturulmuştur: “Alkolün mutfaklarda kolay bulunabilir olmasıyla aşçıların alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır”

Çalışma Yaşamında Alkol Tüketiminin Sonuçları

Çalışanların alkol tüketimi birtakım olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Aşağıda açıklanan iş kazaları, performans kaybı, işe geç gelme ve/veya devamsızlıklar (işgücü kaybı), sözlü ve/veya fiziksel saldırganlıklar bu olumsuz sonuçlardan birkaçıdır.

İş kazaları

Çalışanların alkol tüketimi iş kazalarının meydana gelmesinde etkili bir unsurdur. Alkol, bireyde “uyarıcı” ve “uyuşturucu” etki yaratmakta ve bu etki iş kazalarına neden olmaktadır (Camkurt, 2013, s. 94).

Yapılan araştırmalarda alkol tüketimeyle iş kazaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Khlat vd., 2008, s. 781; Khanzode vd., 2012, s. 1361; 95).

Performans kaybı

Çalışanların alkol tüketimi, bireyin üretkenliğini azaltmakta, iş performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırmalar incelendiğinde, alkol tüketiminin çalışanların performansının önemli ölçüde düşürdüğü tespit edilmiştir (Çiftçi, 2010, s. 163; Öztürk, 2022, s. 9).

İşe geç gelme ve/veya devamsızlıklar (işgücü kaybı)

Çalışanların iş ortamında alkol tüketimi; disiplin sorunları, işe geç gelme ve/veya devamsızlık gibi olumsuz davranışlara sebep olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, çalışanların alkol tüketiminin bu tür uygunsuz davranışlara yol açtığı saptanmıştır (Bacak ve Yiğit, 2010, s. 31; Çiftçi, 2010, s. 163; Öztürk, 2022, s. 9).

Sözlü ve/veya fiziksel saldırganlıklar

Bireylerde alkol tüketimi; tehdit, şiddet, cinsel saldırı, tecavüz gibi çeşitli saldırı türlerine neden olmaktadır. Araştırmalar, alkol tüketen bireylerin hem kendilerine hem de başkalarına zarar verme eğilimlerinin yüksek olduğunu saptamışlardır (Aksoy, 2017, s. 26; Savi Çakar ve Kılınç, 2019, s. 329).

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğı kullanılmıştır. Bu sayede, katılımcıların bilgi ve deneyimlerini paylaşmasıyla araştırma konusu derinlemesine incelenebilmiş, araştırmanın farklı boyutları ele alınabilmiştir. Görüşme formunda; katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek için yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, unvan ve çalışma yılı olmak üzere altı soru yer almaktadır. Katılımcıların araştırmaya yönelik görüşlerinin tespit edilebilmesi için ise, dokuz soru bulunmaktadır. Bu sorular; araştırmanın literatür kısmında verilmiş olan kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Araştırmanın evrenini, Ankara'da çalışmış olan aşçılar oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlenme ve kartopu örnekleme teknikleriyle katılımcılara ulaşılmıştır. Toplamda on beş katılımcıyla (dokuz erkek- altı kadın) yaklaşık bir saat süren görüşmeler gerçekteştirilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve analiz edilerek değerlendirilmiştir. Katılımcıların özellikleri Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablo incelendiğinde katılımcıların yaş ortalamasının 25 olduğu görülmektedir. Çalışma yıllarına bakıldığında ise, katılımcıların ortalama 5 yıl çalıştıkları saptanmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

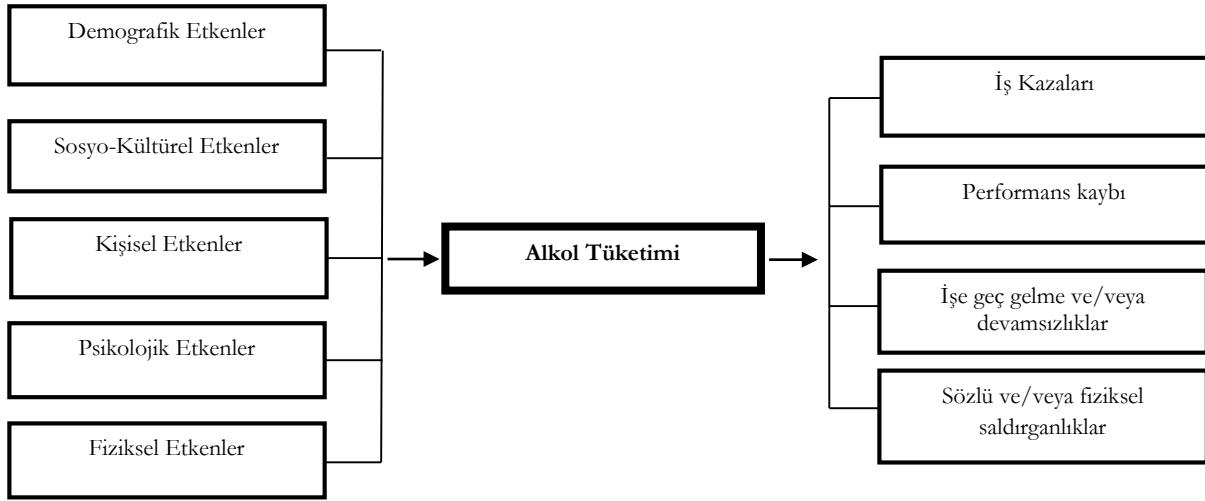
<i>Katılımcı</i>	<i>Yaş</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Medeni Durum</i>	<i>Eğitim Durumu</i>	<i>Unvan</i>	<i>Çalışma Yılı</i>
K1	27	Erkek	Bekâr	Yüksekokul	Dömi Chef	5 yıl
K2	24	Erkek	Bekâr	Lisansüstü	Sous Chef	4 yıl
K3	25	Kadın	Bekâr	Lisansüstü	Aşçı	8 yıl
K4	25	Kadın	Bekâr	Lisans	Dömi Chef	3 yıl
K5	27	Erkek	Evli	Lisansüstü	Executive Chef	5 yıl
K6	25	Erkek	Bekâr	Lisans	Chef de Parti	4 yıl
K7	25	Erkek	Bekâr	Lise	Komi	2 ay
K8	23	Erkek	Bekâr	Lise	Komi	2 yıl
K9	26	Erkek	Bekâr	Lisans	Executive Chef	10 yıl
K10	31	Kadın	Evli	Lise	Chef de Parti	10 yıl
K11	25	Erkek	Bekâr	Lisans	Komi	10 ay
K12	25	Kadın	Bekâr	Lisans	Dömi Chef	3 yıl
K13	26	Erkek	Bekâr	Lisans	Chef de Parti	10 yıl
K14	27	Kadın	Bekâr	Lisans	Executive Chef	2 yıl
K15	26	Kadın	Bekâr	Lisansüstü	Dömi Chef	3 yıl

Yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Yazın taramasından elde edilen bilgilere göre; demografik, sosyo-kültürel, kişisel, psikolojik ve fiziksel etkenlerin aşçılarının alkol tüketimiyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Alkol tüketimi sonucunda; işyerinde kaza ve yaralanmaların gerçekteştiği, performans kayıplarının yaşandığı, işe geç gelme ve/veya devamsızlıklarının görüldüğü, sözlü ve/veya fiziksel saldırganlıkların yaşanabileceği öngörülmektedir (Blum vd., 1993; Webb

vd., 1994, s. 443; Ames, vd., 1997; McFarlin ve Fals-Stewart, 2002, s. 20; Frone, 2008, s. 530; Belhassen ve Shani, 2012, s. 1293; Pidd vd., 2014, s. 108). Tüm bu bilgilerden hareketle, Şekil 1’de yer alan model oluşturulmuştur.

Şekil 1. Aşçıları alkol tüketimine yönlüten etkenler ve sonuçları

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılardan elde edilen verilerin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Katılımcılardan mutfakta alkol tüketimini değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcılardan K11 ve K15 daha öncesinde mutfakta alkol tüketimine rastlamadıkları için değerlendirme yapamamıştır. Değerlendirme yapan diğer 13 katılımcının görüşleri Tablo 2’de görüldüğü gibi sınıflandırılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların mutfakta alkol tüketimine yönelik değerlendirmeleri

İfade	Katılımcı	n	%
Genel olarak mutfakta aşçılar tarafından alkol tüketildiğini düşünüyorum.	K1, K3, K4, K6, K14	5	38
Çalıştığım yerde bulunmuyor; ancak genel olarak aşçıların mutfakta alkol tükettiklerini düşünüyorum.	K2, K7, K8,	3	23
Çalışılan yere göre aşçıların alkol tüketiminin değiştiğini düşünüyorum.	K9, K10, K12	3	23
Çalıştığım mutfakta alkol tüketimi bulunmuyor; ancak işe alkol etkisinde gelen aşçılar bulunduğunu düşünüyorum.	K5	1	8
Genel olarak aşçıların mesai bitiminde alkol tükettiklerini düşünüyorum.	K13	1	8
Toplam		13	100

Tablo 2 değerlendirildiğinde katılımcıların %38’inin değerlendirmesi mutfakta alkol tüketiminin bulunduğu yönündedir. Katılımcıların %23’ü ise; çalıştığı yerde alkol tüketiminin bulunmadığını, ancak genel olarak aşçıların alkol tükettikleri düşüncesinde olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı orandaki katılımcı ise çalışılan yere göre alkol tüketiminin değiştiğini düşünmektedir.

Genel olarak mutfakta alkol tüketildiği fikrinde olan K14 düşüncelerini; “Bence bazı noktalarda çok aşırıya kaçan bir tüketim var. Bence abartılıyor. Aşçı olduğunda alkol içmeliymişsin gibi bir algı var. Bu yüzden insanlar sürekli alkol tüketiyor” şeklinde ifade etmiştir. Benzer bir görüşe sahip olan K1 ise; “Mutfak 20 kişiye 7-8 kişisi her gün alkol tüketiyor. Kendini ‘bugün 3 tane içeyim, eve gideyim 2 tane içeyim’ şeklinde odaklamış. Arkadaşlarıyla işten çıkıyor hadi bir şeyler içelim diyorlar. Biz günde 3 kola içerken, onlar 3 bira tüketiyor. Bunu kendine bilinçli olarak yapıyor” ifadeleriyle düşüncelerini belirtmiştir.

Çalışılan yere göre tüketimin değiştiğini düşünen K9; “Daha önce çalıştığım yerlerde vardı. Aslında biraz daha iş yerlerinin inisiyatifine kalmış bir şey. Bazı büyük şirketler buna karşı, bazı ufak şirketlerde bu biraz daha tolere edilebiliyor. Çalıştığım bir restoranda, o gün işler biraz daha iyiyse veya satışlarımız iyiyse restoranda bize bira ikram ediliyordu. ‘Biraz bira için rahatlarsınız’ deniyordu. Bu da genç yaşta insanları biraz daha alkole teşvik ediyor. Aşçılar tarafından ‘Yoğunluk vardı, bir bira içtik rahatladık’ gibi sözler söyleniyordu. Gençken alkol tüketimine başladıkları zaman ilerleyen yıllarda, 26-27 yaşına geldiklerinde alkolik oluyorlar. Daha fazla alkol tüketmeye başlıyorlar veya her yoğun servisten

sonra bir bira içelim, iki bira içelim, iki bira dört oluyor, dört bira sekiz bira oluyor (...)" şeklindeki ifadeleriyle düşüncelerini belirtmiştir.

Katılımcılardan K4, K5, K6, K8 aynı zamanda aşçuların alkol tüketiminin sebep olduğu olumsuzluklara da değinmişlerdir. Mutfağın riskli bir ortam olduğu, alkolün aşçının performansını etkilediği, ağız kokusuna neden olduğu, kahve ve çay tüketimini arttırdığı üzerinde durulmuştur.

Elde edilen bulgular incelendiğinde; katılımcuların mutfakta ya da iş çıkışlarında aşçuların alkol tükettiklerini ifade etmeleri dikkat çekici bir bulgudur. Katılımcular şahit olmasalar dâhi aşçuların alkol tüketebileceğini belirtmeleri, bu durumu olağan ve yaygın bir davranış olarak karşıladıklarını düşündürmektedir.

Araştırmada, katılımcılardan mutfakta alkol tüketiminin sebeplerini ifade etmeleri istenmiştir. Katılımcuların ifade ettikleri sebepler sınıflandırılmış ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcuların mutfakta alkol tüketiminin sebeplerine ilişkin görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%	İfade	Katılımcı	n	%
Stres	K1, K2, K3, K4, K6, K11, K12, K13, K14, K15	10	18	Kendini gösterme çabası	K14	1	2
Keyfi tüketim	K5, K6, K8, K10, K11, K12, K13	7	13	Mutfak sisteminin oturmaması	K6	1	2
Dinlenme ihtiyacı	K4, K7, K9, K10, K12, K13	6	11	Damak zevkini geliştirmek için	K8	1	2
Yoğun, uzun ve ağır çalışma koşulları	K3, K4 K5, K6, K9, K12	6	11	Popüler olma isteği	K2	1	2
Dış çevrede yaşanan sorunlar	K5, K6, K12	3	5	Serinleme ihtiyacı	K3	1	2
Denemek amacıyla	K7, K11	2	4	Aileden uzak kalma	K1	1	2
Alışkanlık	K2, K4	2	4	Yasak olmasından dolayı duyulan heyecan	K2	1	2
Sosyalleşme ihtiyacı	K5, K9	2	4	Garsonla kurulan yakın ilişkiler	K2	1	2
Psikolojik durum	K1, K12	2	4	Aile kültürü	K2	1	2
Dışlanma korkusu	K14	1	2	Mesleğin sosyal hayatı engellemesi	K4	1	2
Mutfak sisteminin oturmaması	K6	1	2	Serinleme ihtiyacı	K3	1	2
Toplam		42		+		11 = 53	100

Not: Katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir.

Katılımcuların en sık belirttikleri nedenlerin başında %18 oranıyla "stres" faktörü gelmektedir. Bu faktörü %13 oranıyla "keyfi tüketim"; %11 oranıyla "dinlenme ihtiyacı" ve "yoğun, uzun ve ağır çalışma koşulları" izlemektedir.

Katılımcılardan K6 konuyla ilgili düşüncelerini; "(...) *Kötü bir sistemin içinde çalıştığımızda işe yetişmeniz zorlaşıyor. Türkiye'deki maddi sebeplerden dolayı daha az kişi ve daha uzun saatler çalışıyoruz. 10 kişinin yapması gereken işi beş kişi yapmak zorunda kalıyoruz. Bu yüzden daha fazla çalışıyoruz. Fazla çalışmak ise daha çok stres demek aslında. Bir de şefiniz otoriter, mükemmeliyetçi ise o an mutfağın içinde kendinizi rahatlatacak bir şeyler arıyorsunuz. Bu da genellikle alkol oluyor. Sırf keyfi için alkol tüketen aşçular da vardı*" şeklinde ifade etmiştir.

K12 ise düşüncelerini; "*Restoranlarda yoğun stres altında ve uzun saatler çalışıyoruz. Sektörde sekiz saat için anlaşıyoruz; ama bu saatin hep üstüne çıkılıyor. Çalışmanın karşılığını da maddi olarak ya da takdir olarak alamıyoruz. Kafa dağıtmak, kendini rahatlatmak için aşçular alkol tüketiyor. Tabi bu kişiden kişiye değişiyor. Herkesin kendini rahatlatma şekli farklı. Ben eve gidip bir an önce uyuma derdine düşüyorum yorgunluktan.*" ifadeleriyle belirtmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde stresin aşçuları alkol tüketimine yönlendirmede önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Ancak stresle başa çıkmak için alkol tüketimine yönelmek bireyin kişisel tercihidir. Bu nedenle; aşçuların alkol tüketim nedenleri arasında ikinci sırada keyfi tüketimin yer aldığı, katılımcuların stres unsurunun yanı sıra aşçuların zevk için bu tüketimi gerçekleştirdiklerini ifade ettikleri söylenebilir.

Aşçuların yaş, cinsiyet, medeni durum, hiyerarşideki konumu gibi unsurların alkol tüketimini etkileme durumu hakkında katılımcuların görüşleri alınmıştır.

Katılımcıların %73'ü aşçıların demografik özellikleriyle alkol tüketimi arasında bir ilişki bulunduğunu düşünürken; %27'si herhangi bir ilişki bulunduğunu düşünmemektedir. Demografik özelliklerle alkol tüketimi arasında ilişki olduğunun düşünen katılımcıların bu kapsamda verdikleri yanıtlar, Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların aşçıların demografik özellikleriyle alkol tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri

Demografik Özellik	İfade	Katılımcı	n	%
Yaş	Genç aşçılar, yaşlı aşçılara göre daha çok alkol tüketmektedir.	K1, K7, K4, K10, K12	5	46
	Aşçıların yaşlarıyla alkol tüketimi arasında fark bulunmamaktadır.	K6, K11, K14, K15	4	36
	Yaşlı aşçılar, genç aşçılara göre daha çok alkol tüketmektedir.	K3, K9	2	18
	Toplam		11	100
Cinsiyet	Erkek aşçılar, kadın aşçılara göre daha fazla alkol tüketmektedir.	K3, K6, K9, K11, K12, K14, K15	7	64
	Aşçıların cinsiyetleriyle alkol tüketimi arasında fark bulunmamaktadır.	K1, K7, K4, K10	4	36
	Toplam		11	100
Medeni Durum	Bekâr aşçılar, evli aşçılara göre daha fazla alkol tüketmektedir.	K1, K3, K6, K9, K10, K11, K12, K14	8	80
	Aşçıların medeni durumlarıyla alkol tüketimi arasında fark bulunmamaktadır.	K4, K15	2	20
	Toplam		10	100
Hiyerarşideki Konumu	Hiyerarşide yüksek konuma sahip olan aşçılar konumu düşük olan aşçılara göre daha fazla alkol tüketmektedir.	K1, K3, K4, K6, K11, K14	6	55
	Aşçıların hiyerarşideki konumuyla alkol tüketimi arasında fark bulunmamaktadır.	K9, K10, K13, K15	4	36
	Hiyerarşide düşük konuma sahip olan aşçılar konumu yüksek olan aşçılara göre daha fazla alkol tüketmektedir.	K12	1	9
	Toplam		11	100

Demografik özellikler yaş, cinsiyet, medeni durum ve hiyerarşideki konumu olarak sınıflandırılmıştır. Yaşa bakıldığında katılımcıların %46'sı genç aşçıların, yaşlı aşçılara göre daha çok alkol tükettiğini düşünmektedir. Cinsiyete bakıldığında katılımcıların %64'ü erkek aşçıların, kadın aşçılara göre daha fazla alkol tükettiğini ifade etmektedir. Medeni durumda ise; katılımcılar, %80 oranıyla bekâr aşçıların, evli aşçılara göre daha fazla alkol tükettiklerini belirtmişlerdir. Hiyerarşideki konum temel alındığında; katılımcılar, %55 oranıyla hiyerarşide yüksek konuma sahip olan aşçıların konumu düşük olan aşçılara göre daha fazla alkol tükettiklerini ifade etmişlerdir.

Demografik özelliklerle alkol tüketimi arasında bir ilişki olmadığını düşünen K2 "(...)Değişkendir. Demografik özelliklerle bir ilişkisi yok" şeklindeki ifadeyle görüşünü özetlemiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde; genç aşçıların alkol vb. zararlı maddelere daha fazla merak duyması, özenmesi, arkadaş ortamının etkisinde kalması, zevk ve eğlence arayışında olması gibi nedenlerle yaşlı aşçılara oranla daha fazla alkol tükettiği söylenebilir. Erkeklerin alkol tüketiminin kadınlara göre fazla olmasının sebebinin toplum baskısını kadınlara oranla daha az yaşamaları, geç saatte de olsa alkol tüketimi için dışarıda bulunabilmeleri, arkadaş çevresinin etkisi olduğu düşünülmektedir.

Evli aşçıların eşlerine duydukları sorumluluk nedeniyle alkol tüketimlerinin daha az olduğu ifade edilebilir. Hiyerarşide konumu yüksek olan aşçılar, konumu düşük olan aşçılara göre mutfakta daha rahat davranabilmektedirler. Bu nedenle daha fazla alkol tüketebilmekte, alkole daha kolay erişebilmektedirler.

Aşçıların dini inanışlarının alkol tüketimi üzerinde etkisini saptamak amacıyla katılımcıların görüşlerine başvurulmuştur. Katılımcıların verdikleri yanıtlar, Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların aşçıların dini inanışlarının alkol tüketimleri üzerine etkisine yönelik görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%
Alkol, mutfağın örgüt kültüründe yer almamaktadır.	K1, K3, K5, K6, K7, K10, K13, K15	8	53
Alkol, mutfağın örgüt kültüründe yer almaktadır.	K4, K8, K9, K14	4	27
Alkol, mutfağın örgüt kültüründe yer almamaktadır; ancak iş çıkışlarında alkol tüketimi mevcuttur.	K2, K11, K12	3	20
Toplam		15	100

Katılımcıların %71'i aşçıların dini inanışlarının alkol tüketimini etkilediğini ifade etmiştir. Katılımcıların %29'u ise; aşçıların dini inanışlarının alkol tüketimini etkilemediğini belirtmiştir. Bir katılımcı (K7) ise konuyla ilgili kararsız kaldığını ifade etmiştir. Bu nedenle katılımcının görüşlerine tabloda yer verilmemiştir.

Dini inanışların alkol tüketimini etkilediğini düşünen K3 konuyla ilgili olarak görüşlerini *“Dini inanışların çok büyük bir etkisi vardır. şahsen ben dini kurallara dikkat eden biriyim. Ne alkol erim ne de ilen ortamda bulunurum. Yakın arkadaşlarım güvenebileceğim kişilerse sosyal ortamda ancak öyle bulunurum”* şeklinde aktarmıştır.

Farklı görüşe sahip K10 ise; *“(...)Ramazan ayı boyunca oruçlarını tutup bayramdan sonra alkol tüketen arkadaşlarımız da oldu. Dinimizi hem bayat şartlarımız gereği hem çevremiz kaynaklı olarak yaşayamıyoruz. Dini inancın çok etkisi olduğunu zannetmiyorum (...)*” şeklindeki ifadesiyle düşüncelerini belirtmiştir.

Araştırmanın yapıldığı ülkenin genelinin benimsediği dini inanış İslam'dır. İslam dini gereği bireylerin alkol tüketimi yasaktır. Bu nedenle katılımcıların da ifade ettiği gibi aşçıların dini inanışlarının alkol tüketimini etkileyeceği söylenbilir.

Mutfağın rgt kültüründe alkolün yer alma durumunu tespit etmek amacıyla katılımcıların görüşlerine başvurulmuştur. Katılımcıların verdikleri yanıtlar, Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların mutfak örgüt kültüründe alkolün yer alma durumuna ilişkin görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%
Alkol, mutfağın örgüt kültüründe yer almamaktadır.	K1, K3, K5, K6, K7, K10, K13, K15	8	53
Alkol, mutfağın örgüt kültüründe yer almaktadır.	K4, K8, K9, K14	4	27
Alkol, mutfağın örgüt kültüründe yer almamaktadır; ancak iş çıkışlarında alkol tüketimi mevcuttur.	K2, K11, K12	3	20
Toplam		15	100

Katılımcıların %53' alkolün mutfağın örgüt kültüründe yer almadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %27'si ise alkolün mutfağın örgüt kültüründe yer aldığını belirtmiştir. Aynı zamanda katılımcıların %20'si mutfak içerisinde bir tüketimin bulunmadığını; ancak iş çıkışlarında ekip arkadaşlarıyla alkol tüketiminin mevcut olduğunu ifade etmiştir.

K1 alkolün mutfak kültüründe yer almamasının sebebini; *“Bizim mutfak disiplinimizde alkol kullanmak yok; ancak Avrupa ülkelerine baktığımız zaman özle yemeklerinde şarap tketebiliyorlar. Onların menleriyle ilgili bir durum. Türk mutfak kültüründe alkol tüketimi yok”* ifadeleriyle açıklamıştır. Aynı zamanda K3 iş konusunda disiplinli bir ülke olduğu için; K5 mutfaklarda şeflerin bu duruma izin vermeyeceğini düşündüğü için örgüt kültüründe alkolün bulunamayacağını belirtmiştir.

Alkolün mutfak kültüründe yer aldığını düşünen K14 ise, bu durumu alkolün mutfaklarda kolay bulunabilirliğiyle ilişkilendirmiştir. Düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“ok net bir şekilde görebilirsiniz. Mutfakta alkol tüketimi kültürü bazen farklı yönlere doğru gidebiliyor. Bir de mutfakta alkol erişiminin çok kolay olması insanları cezbediyor. Alkol tüketim kltrnin mutfaklarda oluşmasındaki sebeplerden biri bence bu unsur. Örneğin çoğu sosta şarap kullanılıyor. Aşçı sos malzemelerinden alıp iki kadeh tketse kimse farkına varmaz. Arka depoda ucuz şarapları tketiş sarhoş olan aşılar da var.”* Benzer bir görüşe sahip olan K9 ise; *“(...) Benim alıştığım restoranda, meslektaşlarımla alkol tüketmeye gitmezsem iyi pozisyonla geleliyorduk veya zorlanıyorduk. Dışlanıyorduk aslında. Aşlar, ‘akşam biz gidiyoruz bir tane içiyoruz, siz bizimle gelmiyorsunuz’ diyorlardı. Mutfağın içinde dışlanmaktansa oraya gidip bir tane bira içmeyi tercih ediyorduk”* ifadesiyle dışlanma yaşanabildiğini ifade etmiştir.

İş çıkışlarında tüketimin olduğunu düşünen K12 ise; *“Herkes için içer diyemem; çünkü içmeyen arkadaşlarımız da var. Hayatında hiç alkol kullanmamış aşılar mevcut. (...) İş ıkışı szleşiş sohbet etme, eğlenme amaçlı bir mekana gidip orada alkol tüketimi oluyordu. Ben de tketiyordum. diil olarak patronlarımızın biziz alkol tüketmeye götürdüğü de oldu. Dışlanma durumu yoktu. O kişinin kendine özelliklerine bağlı. (...)”* ifadeleriyle görüşünü açıklamıştır.

Katılımcılardan aşıların alkol tüketimiyle kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların tümü (%100), Tablo 7'de görüldüğü üzere aşıların kişilik özelliklerinin alkol tüketiminde etkilediği olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların aşıların kişilik özellikleriyle alkol tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%
Aşların kişilik özellikleri alkol tüketimini etkilemektedir.	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15	15	100
Toplam		15	100

Konuyla ilgili olarak K13; “(...) İnsanların sosyal bir hayatı yoktur. Bir arkadaş grubuna kendini kabul ettirmek istiyordur. Gerek iş arkadaşları gerek iş dışı arkadaşları için alkol tüketebilir (...)” şeklindeki düşüncelerini aktarmıştır.

K5; ise “Deneyimlere açık olan birinin alkol tüketimine daha yatkın olduğunu düşünüyorum. Aşçıyım tadını bilmeliyim düşüncesi ve isteği mevcut. Öncesinde içe dönük bir insandım, yavaş yavaş sosyalleşmeye başladım. İçe dönük insanlar, sosyal hayattan daha bağımsızdır; ancak sosyalleştiğinde, insanlarla etkileşime girdiğinde alkol tüketimi artmaktadır. Kişinin büyüdüğü aile yapısı, çevre, eğitim de bu noktada etkili.” ifadesiyle düşüncelerini belirtmiştir.

K14 ise; “Bence var. Hırslı olan kişiler bu alkol tüketimine daha yatkın. Çünkü bir hırsın varsa mutfakta yükselmek istiyorsundur. Bunu aşırı istiyorsundur. O zaman her yol mubabtır. O yollardan biri de senin kendi üstünle aranı iyi tutmandır. Şefinle aranı iyi tutmak istiyorsan, dışarıda görüşeceksen %100 buluşacağın yer ya meyhanedir ya da lastik yakıp ateşin etrafında alkol içeceğin bir yerdir (...)” ifadesiyle hırslı insanların yükselmek için alkol tüketebileceğini belirtmiştir.

Kişilik özellikleri bireyin yaşamının her alanında etkili olan bir unsurdur. Kişinin ilgilerini, beklentilerini, yeteneklerini, konuşma ve yaşam tarzını, çevresiyle ve kendisiyle olan ilişkisini kapsayan çok geniş bir kavramdır. Bu nedenle alkol tüketim kararında, bağımlılığın oluşmasında ya da sonlandırılmasında katılımcıların da ifade ettiği gibi kişilik özelliklerinin etkisi görülmektedir.

Katılımcılardan aşçıların mutfakta yaşadığı stres ile alkol tüketimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar, Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. Katılımcılardan aşçıların mutfakta yaşadığı stres ile alkol tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%
Aşçıların yaşadıkları stres, alkol tüketimine yönlendirmede etkilidir.	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K11, K13, K14, K15	12	80
Aşçıların yaşadıkları stres, alkol tüketimine yönlendirmede etkili değildir.	K4, K10, K12	3	20
Toplam		15	100

Katılımcıların %80’i aşçıların mutfakta yaşadığı stresin alkol tüketimine yönlendirmede etkili olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların %20’si ise aşçıların mutfakta yaşadığı stresin alkol tüketimine yönlendirmede etkili olmadığını belirtmiştir.

Stresin alkole yönlendirmede etkili olduğunu düşünen K6; “Aşçıların alkol tüketiminin nedeni %70 streştir. Aşçı, mutfakta yaşadığı zor zamanları, kaldıramadığı olayları alkole çözmeye çalışır. Çünkü psikolojileri kötü olan insanlar bile mutfakta çalışabiliyorlar. Hele ki üstünüzdeki bir insanın psikolojisi bozursa işler daha da zorlaşıyor. Mutfakta çalışıp yoga yapamazsınız, çünkü 14 saat çalışınca yorgana pek vakit kalmasız” şeklindeki ifadeleriyle düşüncelerini aktarmıştır. K13 ise “mutfaktaki stres pimi çekilmiş bir el bombası gibidir, tabii ki de bu alkol tüketimine yönelir, sigaraya yönelir, uyuşturucuya yönelir, mümkündür (...)” ifadeleriyle alkol tüketiminde etkili olduğunu belirtmiştir.

K12 ise; “Ne mesleği yapırlarsa yapsın tüketirlerdi. Çünkü onun kişilik yapısı, öyle eğleniyor, seviyor. Sadece aşçı olmak bir etken değil.” ifadeleriyle bu durumun stresle ilgili olmadığını belirtmiştir.

Stres, bireylerin alkole başlamasında, tüketiminin artmasında ve alkol bağımlılığının oluşmasında etkili olan bir unsurdur. Mutfak, stresin yoğun yaşandığı, zaman baskısının hissedildiği bir alandır. Bu nedenle katılımcıların da ifade ettiği gibi aşçıların strese maruz kalmalarının alkol tüketimine yönlendirmede etkili olduğu söylenebilir.

Katılımcılardan, mutfakta yaşanan mobbing ve taciz gibi etkenlerle aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar, Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Katılımcıların, mutfakta yaşanan mobbing ve taciz gibi etkenlerle aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%
Mutfakta yaşanan taciz, mobbing gibi etkenlerin aşçıları alkole yönlendirmede etkili değildir.	K2, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K14, K15	9	60
Mutfakta yaşanan taciz, mobbing gibi etkenlerin aşçıları alkole yönlendirmede etkilidir.	K1, K3, K7, K11, K12, K13	6	40
Toplam		15	100

Katılımcıların %60'ı mutfakta yaşanan mobbing ve taciz gibi etkenlerin aşçıları alkole yönlendirmede etkili olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %40'ı ise mutfakta yaşanan mobbing ve taciz gibi etkenlerin aşçıları alkole yönlendirmede etkili olduğunu belirtmiştir.

Mobbing ve taciz gibi etkenlerin alkole yönlendirmede etkili olmadığını düşünen K2 düşüncelerini; "(...) mobbingin alkole sürükleyebileceğini düşünmüyorum. Mobbinge sesini çıkaramayan birisi, işine devam eden birisi bence alkol de kullanmıyordur. Stresle başa çıkma yöntemi olarak başka bir şey kullanıyordur. Çünkü alkol, mobbingin en az görünen sebebi. Daba çok uygunsuzluk, kendi ailesine yansıtma gibi sorunlar ortaya çıkıyor. Sigara kullanımını tetikleyebilir; çünkü içmesi daba kolay sokakta yürürken, açık ve kapalı alanda tüketebiliyorsun. Ama alkol için aynı şeyi söyleyemiyorum. Sokakta içemezsin, ayplanabilirsin kolluk kuvvetleri tarafından sözlü uyarıya maruz kalabilirsin" şeklinde ifade etmiştir. Benzer bir görüşe sahip olan K5 ise; "Ben şahsen alkol tüketmeyeceğini düşünüyorum. Ama eğer normalde de alkol tüketen biriyse alkol tüketiminin artacağını düşünüyorum" ifadesiyle sadece zaten kullanan bireyin alkol tüketiminin artacağını belirtmiştir.

Bu unsurların etkili olduğunu düşünen K11 ise, örnek vererek düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır; "Muhakkak vardır. Geçen aylarda bir arkadaşımın başına geldi. (...) Patron tarafından cinsel olmayan sözlü taciz var ortada. Evet, konuştuk o süre içiyordu. O süre boyunca durumu kabullenemeyişi var. Bir sinirlenme hali var. İçiyordu o süreçte. Sürekli içiyor muydu bilmiyorum; ama bizim çocuklardan duyduğumuz kadarıyla 'Bizim kız yine gergin, içmeye gitti' diyorlardı (...)"

Mobbing ve taciz, meslek fark etmeksizin maruz kalan bireyin psikolojisini etkileyen bir saldırdır. Bu tür bir saldırı karşısında verilen tepkiler kişiden kişiye değişebilmektedir. Bu nedenle katılımcıların, saldırıya maruz kalan aşçıların alkol tüketimi yerine farklı birtakım tepki ve davranışlar gösterebileceğini düşündükleri söylenebilir. Bireyin bu tür bir olumsuz durumda alkol tüketimine yönelmesinin yine kişisel özellikleriyle ilişkili olarak gerçekleşebileceği düşünülmektedir.

Katılımcılardan, mutfağın fiziksel özellikleri (sıcaklık, nem vb.) ile aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Katılımcıların, mutfağın fiziksel özellikleri (sıcaklık, nem vb.) ile aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik değerlendirmeleri

<i>İfade</i>	<i>Katılımcı</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Mutfağın fiziksel özelliklerinin (sıcaklık, nem vb.) aşçıları alkol tüketimine yönlendirmede etkilidir.	K1, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K11 K12, K15	10	71
Mutfağın fiziksel özelliklerinin (sıcaklık, nem vb.) aşçıları alkol tüketimine yönlendirmede etkili <u>değildir</u> .	K2, K7, K13, K14	4	29
Toplam		14	100

Katılımcıların %71'i mutfağın fiziksel özelliklerinin (sıcaklık, nem vb.) aşçıları alkol tüketimine yönlendirmede etkili olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların %29'u ise bu unsurların aşçıları alkol tüketimine yönlendirmede etkili olmadığını belirtmiştir. Bir katılımcı ise (K10) konuyla ilgili kararsız kaldığını ifade etmiştir. Bu nedenle tabloda yer verilmemiştir.

Mutfağın fiziksel özelliklerinin etkili olduğunu düşünen K11; "Mutfak sıcak bir ortam. Aşçının susama ihtiyacında bira seçeneğe olabilir, tüketilir. Türkiye'de olmasaydım, yurtdışında olsaydım kesin tükettirdim" şeklinde açıklamada bulunmuştur. K13 ise; "Zannetmiyorum. Çünkü alkol tüketen bir insan, zaten vücudu ısınan bir insandır. Mutfak sıcak bir yer zaten. Kendini dışarı atmak ister" ifadeleriyle herhangi bir etkisinin bulunmadığını belirtmiştir.

Mutfakların sıcak ve nemli alanlar olması, özellikle yaz aylarında aşçıları bira gibi soğuk içeceklerle yöneltebilmektedir. Havasız, gürültülü, dar, güneş görmeyen bu alanların aşçıların psikolojisine etki ettiği ve rahatlama, zamanı hızlı geçirme isteğiyle aşçıları alkole yönlendirdiği düşünülmektedir.

Katılımcılardan, aşçıların çalışma günleri, saatleri, zaman baskısı, ücret ve benzeri faktörlerle alkol tüketimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Katılımcıların, aşçıların çalışma günleri, saatleri, zaman kaygısı, ücret ve benzeri faktörlerle alkol tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%
Çalışma günleri, saatleri, zaman baskısı, ücret ve benzeri faktörler aşçının alkole yönelmesinde etkilidir.	K1, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K15	12	86
Çalışma günleri, saatleri, zaman baskısı, ücret ve benzeri faktörler aşçının alkole yönelmesinde etkili değildir.	K2, K5	2	14
Toplam		14	100

Katılımcıların %86'sı çalışma günleri, saatleri, zaman baskısı, ücret ve benzeri faktörlerin aşçının alkole yönelmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların %14'ü ise bu faktörlerin bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. Bir katılımcının (K10) konuyla ilgili kararsız kaldığını ifade etmesi nedeniyle tabloda yer verilmemiştir.

Belirtilen unsurların etkili olduğunu düşünen K14 düşüncelerini; “Şimdi insanların aşçılık mesleğindeki uzun çalışma saatlerinden dolayı sosyalleşme ortamı yok. Mutfakta tek sosyalleşebileceğin kişiler çalıştığın ekip arkadaşların. Onlarla da gece 12'den sonra ne yapabilirsin? Tiyatroya gidemezsin. Sinemaya gidemezsin. Gezmeye gidemezsin. Nereler açıktır? Publar açıktır. Gece kulüpleri açıktır. Gittiğinde de alkol tüketiyorsun. Çalışma saatlerinden dolayı aşçıların sosyal hayatı olmuyor. İş çıkışında da toplanıyorlar, bir yerlere oturuyorlar, alkol tüketiyorlar” ifadeleriyle aktarmıştır.

K12 de “Gece dışarı çıktığımızda en erken çıkış saatimiz zaten 22:00-22:30 oluyor. İşten saat 22:30'da da çıktığımızda herhangi bir yerde bir şey yiyemiyorum. Canım bir şey yemek içmek istiyorsa mekânlara bakıyorum ve ‘mekânlar da kapatacak birazdan ben buraya girmeyeyim’ diyorum. ‘Neresi açık olur?’ diye baktığımda pub tarzı yerlerin açık olduğunu görüyorum. Gideyim orada bir şeyler atıştırırım düşüncesi oluyor” ifadeleriyle benzer bir açıklamada bulunmuştur.

K2 ise “Eğer bir aşçı hizmet sektöründe çalıştığını biliyorsa, başka insanların tatil günlerinde çalışması gerektiğini farkındaysa, zaten bunun stresine girmeyecektir. Personel sayısı ne kadar artarsa artsın, eğer o personelin çalışacağı alan yoksa, mutfakın kapasitesi belliyse sayının bir önemi yok. İş zaten uzayacak. Tabi bunlar zorluk. Günlük çalışma saatlerinin bir sınırı olmalı. Eğer 8 saatse 8 saat olmalı (...). Özellikle bekar erkekseniz tatillerde, bayramlarda siz çalışırsınız. Ben zaten bunun bilinciyse çalışıyorum. Yapılacak şeyler belli. Bunlar bende strese yol açmadı. Diğer insanları alkole yönlendirir mi çok birleştiremedim açıkçası” şeklindeki ifadesiyle düşüncelerini belirtmiştir.

Aşçıların işten çıkış saatleri diğer kafe, restoran, kültürel, sanatsal, sportif vb. mekânların kapalı olduğu vakitlere rastlamaktadır. Bu nedenle, iş çıkışında sosyalleşmek, arkadaş ya da aile fertleriyle dışarıda sohbet etmek isteyen aşçıların alkollü mekânlara gitmesi olasılığı yüksektir. Aynı zamanda gün içerisinde maruz kalınan zaman baskısının, uzun çalışma saatlerinin ve düşük ücretlerin ortaya çıkardığı günlük dertlerden uzaklaşma, rahatlama, yorgunluk atma isteğinin aşçıları alkole yönlendirdiği söylenebilir.

Katılımcılardan, alkolün mutfaklarda erişilebilirliğiyle aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar, Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Katılımcıların, alkolün mutfaklarda erişilebilirliği ile aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri

İfade	Katılımcı	n	%
Alkolün mutfaklarda kolay bulunabilirliği aşçıların alkol tüketimine yönlendirmesinde etkilidir.	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K14	10	72
Alkolün mutfaklarda kolay bulunabilirliği aşçıların alkol tüketimine yönlendirmesinde etkili değildir.	K4, K13	2	14
Alkolün mutfaklarda kolay bulunabilirliği aşçının alkole başlamasında etkili değildir, ancak alkole başlamış kişilere kolaylık sağlamaktadır	K9, K15	2	14
Toplam		14	100

Katılımcıların %72'si alkolün mutfaklarda erişilebilirliğinin aşçıların alkole yönelmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların %14'ü ise erişilebilirliğin herhangi bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Aynı orana sahip (%14) diğer katılımcılar alkolün mutfaklarda erişilebilirliğinin aşçının alkole başlamasında etkili olmadığını; ancak alkole başlamış kişilere kolaylık sağladığını ifade etmiştir. Bir katılımcı (K12) ise konuyla ilgili kararsız kaldığını belirtmiştir. Bu nedenle tabloda yer verilmemiştir.

Alkolün erişilebilir olmasının aşçının alkol tüketimi üzerinde etkili olduğunu düşünen K1 düşüncelerini “Mesela sos yapıyorsunuz ve içine alkol koyuyorsunuz. O an mutlu ya da stresliyseniz hemen şef görmeden alkoli içebiliyorsunuz. Ayrıca barmenler size alkol, siz de barmenlere yemek verebiliyorsunuz” ifadeleriyle aktarmıştır.

K13 ise “Hayır etkili demiyorum, çünkü alkol mutfaklarda kolay yer almıyor. Mesela mutfakta bir üründe alkol kullanacaksın, bunun servise çıkması lazım. Yazılı bir makbuz halinde servis müdüründen bu kadar alkoli, şu ürüne kullanacağını ifade etmen ve belirttiğin miktarda kullanman lazım. Bu da bir hiyerarşi gerektiriyor. Gidip kafana göre şşeyi alıp, ben ürünü kullanayım, biraz içeyim, öyle bir dünya yok” şeklindeki ifadeyle kolay bulunabilir olmadığını belirtmiştir.

K9 ise “Bence başlamasında etkili değil. Onun sos için olduğunu biliyorsun. Çünkü sen mutfağa başladığında onu alkol olarak değil sosa konulan bir aroma olarak düşünüyorsun. Bu şarap içilmez diyorsun; ama alkolik olduktan sonra ‘ooo bu şarapmış ben bunu içeyim’ diyorsun” ifadesiyle başka bir düşünceyi aktarmıştır.

Her ne kadar Türk yemeklerinin içerisinde alkol bulunmasa da dünya mutfağına ait lezzetleri üretebilmek için aşçılar yemeklerde alkol kullanmaktadır. Aynı zamanda kurulan iyi ilişkiler aracılığıyla aşçıların servis alanından alkol temin edebilmesi de mümkündür. Katılımcıların da ifade ettiği gibi, bu durum alkoli aşçılar için erişebilir hale getirmekte ve tüketime yönlendirmektedir.

Katılımcılardan mutfaklarda alkol tüketiminin önüne geçilebilmesi için önerileri tespit edilmek istenmiştir. Öneride bulunan dokuz katılımcının önerileri Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların mutfaklarda alkol tüketiminin önüne geçilebilmesine yönelik önerileri

İfade	Katılımcı	n	%
Disiplin cezası verilmesi	K12, K14, K15	3	34
Rahat çalışma ve dinlenme ortamının yaratılması	K1	1	11
Çalışanı memnun edecek maaşların ödenmesi	K1	1	11
Kapalı devre kamera sistemlerinin kullanılması	K2	1	11
Çalışma saatlerinin kısaltılması	K4	1	11
Mutfağa fiş sistemiyle içki verilmesi	K15	1	11
Yeni, farklı bir nesil yetiştirilmesi	K14	1	11
Toplam		9	100

Katılımcıların %34’ü mutfakta alkol tüketiminin önüne geçilebilmesi için “disiplin cezasının uygulanması” gerektiğini ifade etmiştir. Diğer altı katılımcı eşit oranlarda (%11) “rahat çalışma ve dinlenme ortamının yaratılması”, “çalışanı memnun edecek maaşların ödenmesi”, “kapalı devre kamera sistemlerinin kullanılması”, “çalışma saatlerinin kısaltılması”, “mutfağa fiş sistemiyle içki verilmesi”, “yeni, farklı bir nesil yetiştirilmesi” önerilerini ifade etmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma; aşçıların alkol tüketimini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda; katılımcıların %38’i mutfakta alkol tüketiminin bulunduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar, %18 oranıyla aşçıların alkol tüketim nedenlerinin başında stres unsurunu göstermişlerdir.

Araştırmanın “Aşçıların demografik özellikleriyle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır” ifadesi kapsamında, aşçıların demografik özellikleriyle alkol tüketimi arasındaki ilişki belirlenmiştir. Katılımcıların %73’ü aşçıların demografik özelliklerinin alkol tüketimini etkilediğini ifade etmiştir. Bu sonuç; Roche vd. (2015, s. 133) ve Mandell vd. (1992, s. 736) araştırmasını doğrular niteliktedir. Araştırma sonucunda katılımcılar; %46 oranıyla genç aşçıların yaşlı aşçılara göre daha çok alkol tükettiğini belirtmiştir. Araştırmanın bu sonucu genç yaştaki aşçıların alkol tüketiminin fazla olduğunu ifade eden Moore vd. (2009), Moore vd. (2012) ve Pidd (2014) araştırmalarıyla örtüşür niteliktedir.

Önceki çalışmalarda iş yerinde erkeklerin kadınlardan daha fazla alkole yöneldiği ifade edilmiştir (Corsun ve Young, 1998). Bu araştırmada da katılımcıların %64’ünün erkek aşçıların kadın aşçılara göre daha fazla alkol tükettiğini ifade etmeleri belirtilen çalışmayla benzerlik göstermektedir. Katılımcıların %80’i bekâr aşçıların, evli aşçılara göre daha fazla alkol tükettiğini ifade etmiştir. Evli kişilerin alkol tüketiminin daha düşük olduğunu yönelik önceki çalışma sonuçları (Marchand, 2008) bu çalışma ile örtüşmektedir.

Katılımcılar %55 oranıyla hiyerarşide yüksek konuma sahip olan aşçıların, konumu düşük olan aşçılara göre daha fazla alkol tükettiğini ifade etmişlerdir. Önceki çalışmalarda da (Johns ve Menzel, 1999) ifade edildiği gibi hiyerarşide yüksek konuma sahip olan aşçıların, mükemmeliyeti yakalamak, en iyisini yaratmak için stres yaşadıkları söylenebilir. Bu durumun aşçıları alkol tüketimine yönlendirdikleri ileri sürülebilir.

Araştırmanın ikinci ifadesi “Aşçıların dini inanışlarıyla alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır?” kapsamında, aşçıların dini inanışlarıyla alkol tüketimi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların %71’i aşçıların dini inanışlarının alkol tüketimini etkilediğini ifade etmiştir. Türkiye’de

toplumun genelinin Müslüman olması ve İslam dininin alkolü yasaklaması nedeniyle katılımcıların bu yanıtı verdiği söylenebilir. Bu sonuç; Müslüman bireylerin diğer dinlere inanan bireylere göre alkol tüketiminin daha az olduğunu (Cochraner ve Bal, 1990, s. 765; Clarke vd., 1990; Moore ve Weiss, 1991; Denscombe, 1995; Ghandour, 2009, s. 946; Ghandour vd., 2009, s. 216; Abu-Ras vd. 2010, s. 216; Kalema vd., 2016) ifade eden araştırmalarla örtüşmektedir.

Araştırmada üçüncü ifadesi “mutfak örgüt kültürüyle alkol tüketimi arasında ilişki vardır” kapsamında mutfakın örgüt kültürüyle alkol tüketimi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların 53’ü mutfak örgüt kültüründe alkolün yer almadığını ifade etmiştir. Türkiye’deki mutfaklarda disiplinin katı olmasının bu noktada etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda ülkenin ahlaki değerler ve gelenekleri gereği alkol tüketiminin hoş karşılanmayacağı düşüncesinin bireyler üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın dördüncü ifadesi “Aşçıların kişilik özellikleriyle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır?” kapsamında, aşçıların kişilik özellikleriyle alkol tüketimi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların tümü (%100), aşçıların kişilik özelliklerinin alkol tüketimini etkilediğini ifade etmiştir. Bu sonuç bireylerin kişilik özelliklerinin alkol tüketimiyle ilişkili olduğunu ifade eden çeşitli araştırmalarla (Sher ve Levenson, 1982; Sayette, 1999; Stewart ve Devine, 2000; Kuntsche vd., 2008; Pilatti vd., 2015) örtüşür niteliktedir.

Araştırmanın beşinci ifadesi “aşçıların mutfakta yaşadıkları stresle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır?” kapsamında, aşçıların mutfakta yaşadıkları stresle alkol tüketimi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların %80’i aşçıların mutfakta yaşadığı stresin alkol tüketimine yönlendirmede etkili olduğunu ifade etmiştir. Diğer araştırmalarda belirtildiği gibi (Zhu v.d., 2011, s. 47; Pidd vd., 2014, s. 110; Meloury ve Signal, 2014, s. 98, 97; Giousmpasoglou vd., 2018, s. 63, Murray Gibbons ve Gibbons) aşçıların stresi azaltmak, rahat uyumak, iş performansını artırmak için alkol tüketimine yöneldiği düşünülmektedir.

Araştırmanın altıncı ifadesi “Aşçıların mutfakta yaşadıkları mobbing ve tacizle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır” kapsamında, aşçıların mutfakta yaşadıkları mobbing ve tacizle alkol tüketimi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların %60’ı mutfakta yaşanan mobbing ve taciz gibi etkenlerin aşçıları alkole yönlendirmede etkili olmadığını ifade etmiştir. Bu noktada; bireylerin mobbinge baş edebilmek için alkol tüketimine yönelebileceğini ifade eden araştırmalardan (Johns ve Menzel, 1999; Murray Gibbons ve Gibbons, 2007, s. 33; Bloisi ve Hoel, 2008, s. 652; Meloury ve Signal, 2014, s. 99; Pidd vd., 2014, s. 110) farklı bir sonuç elde edilmiştir.

Araştırmanın yedinci ifadesi “Mutfakın fiziksel özellikleriyle aşçıların alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır” kapsamında mutfakın fiziksel özellikleriyle aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların %71’i mutfakın fiziksel özelliklerinin (sıcaklık, nem vb.) aşçıları alkol tüketimine yönlendirmede etkili olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda araştırmanın sekizinci ifadesi “Aşçıların çalışma günleri, saatleri, zaman kaygısı, ücret ve benzeri faktörlerle alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır” kapsamında çalışma günleri, saatleri, zaman kaygısı, ücret ve benzeri faktörlerin aşçıları alkol tüketimine yönlendirmedeki etkisi saptanmaya amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda %86 oranıyla katılımcıların; çalışma günleri, saatleri, zaman baskısı, ücret vb. faktörler kapsamında aşçıların alkole yönelmesinde etkili olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın dokuzuncu ifadesi “Alkolün mutfaklarda kolay bulunabilir olmasıyla aşçıların alkol tüketimi arasında bir ilişki vardır” kapsamında, alkolün mutfaklarda kolay erişilebilir olmasıyla aşçıların alkol tüketimi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların %72’si alkolün mutfaklarda kolay bulunabilirliğinin aşçıların alkole yönelmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu sonuç; fiziksel, sosyal ve kültürel ortamlarda alkole kolay erişebilmenin kişileri tüketime yöneltebileceğini ifade eden araştırmalarla (Ames, 1993; Frone, 2008, s. 527; Pizam, 2010, s. 547; Belhassen, 2012, s. 1292) örtüşür niteliktedir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda diğer araştırmacılara yönelik aşağıda sunulan öneriler geliştirilmiştir.

- Araştırma sonucunda mutfak ortamının sadece alkole değil, bireyi sigara içmeye de yönlendirdiği katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmaya benzer şekilde aşçıların sigara vb. zararlı madde kullanımı üzerine araştırmalar yapılması mümkündür.
- Bu araştırma Ankara şehrinde çalışan aşçıların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Benzer araştırmaların Türkiye’nin kıyı kesimlerinde çalışan aşçıların katılımıyla gerçekleştirilerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konabilir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda aşçılara yönelik aşağıda sunulan öneriler geliştirilmiştir.

- Alkol stresle başa çıkma yolu olarak görülmemeli, örneğin hobiler edinmek gibi stresle mücadele için daha sağlıklı yöntemler denenmelidir. Aşçıların stresle başa çıkmayı öğrenebilmeleri, stresi yönetebilmeleri için uzmanlar tarafından eğitim almaları sağlanabilir. Aynı zamanda aşçıların rahatlamasını sağlamak amacıyla işletme içerisinde kahve içme odası, oyun odası vb. gibi alanlar oluşturulabilir.
- Çeşitli nedenlerle aşır alkol tüketen aşılar psikolojik yardım almalıdır.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda işletme yöneticilerine yönelik aşağda sunulan öneriler geliştirilmiştir.

- Mutfaklarda kolay erişebilirliği önlemek için alkol kullanılan yemeklerin standart reçeteleri oluşturulmalı ve reçetedeki miktar kadar alkol kullanımı denetlenmelidir.
- İşletmelerin mobbing ve taciz konusunda dikkatli davranması gerekmektedir. Mobbing ve tacizin ortaya çıkması için çalışanlara eğitimler verilmelidir. Olumsuz davranışların ortaya çıkması durumunda yöneticiler gözlemci davranmalı, mobbing belgelemeli ve hukuki süreci başlatmalıdır. Mobbing ve/veya tacize maruz kalan çalışanların ruh sağlığını koruması için tedavi sürecini yönetmelidir.
- Aşçıların kişilik özelliklerinin alkol tüketimini etkilemesi nedeniyle işletmeler iş alım sürecinde kişilik testleri yaparak alkol yatkınlığını belirlemelidir.
- Aşçıların iş verimliliğini arttırmak, işten ayrılmalarını önlemek, alkol tüketiminin önüne geçmek için fiziki şartlar iyileştirilmelidir.
- Mutfak içerisinde alkol tüketen ya da alkolün etkisinde bulunan aşlara yönelik disiplin cezaları uygulanabilir. Disiplin cezası fazla olan aşçıların maaşlarında kesintiler yapılabilir ya da çalışanın işten çıkarılması gerçekleştirilebilir.
- Aşçıların mutfakta alkol kullanımını önlemek için işletmelerin mutfak ve depolarına kamera yerleştirmesi önerilebilir.

Etik Beyan

“Aşçıların Mutfakta Alkol Tüketim Durumlarına Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli rneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Etik Kurulu’nun 03.08.2023 tarih ve 92429 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmada yazarların katkı oranı eşit olup Arş. Gör. Elif KAYMAZ sorumlu yazar, Prof. Dr. şevki ULEMA ikinci yazar olarak görev almıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çatışma bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abu-Ras, W., Ahmed, S., ve Arfken, C. L. (2010). Alcohol use among U.S. muslim college students: risk and protective factors. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 9(3), 206–220.
- Akdavar, Y., Turkcan, A., Yazman, U., Aytaclar, S., Ergor, G. ve Cakmak, D. (2003). Prevalence of alcohol use in istanbul, *Psychological Reports*, 92, 1081-1088.
- Aksoy, A. ve Kutluca, F. (2010). Çalışma hayatında stres kaynakları, stres belirtileri ve stres sonuçlarının incelenmesi üzerine bir araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, 458-486.
- Aksoy, K. (2017). Çalışanların fiziksel aktivite düzeyi ile saldırganlık düzeyi arasındaki ilişki: Afyonkarahisar’da Bir Uygulama. *Türkiye Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 21-30.
- Alexander, M., MacLaren, A., O’Gorman, K. ve Taheri, B. (2012). “He just didn’t seem to understand the banter”: Bullying or simply establishing social cohesion?. *Tourism Management*, 33.,1245-1255.
- Ames, G. M., Grube, J. W., ve Moore, R. S. (1997). The relationship of drinking and hangovers to workplace problems: an empirical study. *Journal of Studies on Alcohol*, 58(1), 37–47.
- Ames, G.M. (1993). *Research strategies for the primary prevention of workplace alcohol problems. Alcohol Health and Research World*, 7: 19–27.
- Ames, G.M., Grube, J.W. ve Moore, R.S. (1997). The relationship of drinking and hangovers to workplace problems: an empirical study. *Journal of Studies on Alcohol*, 58, 37-47.

- Ariza-Montes, A., Arjona-Fuentes, J.M., Law, R. (2017). Heesup Han, Incidence of workplace bullying among hospitality employees, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(4), 1116-1132.
- Armeli, S., Tennen, H., Todd, M., Carney, M.A., Mohr, C., Affleck, G. ve Hromi, A. (2003). A Daily Process Examination of the Stress-Response Dampening Effects of Alcohol Consumption. *Psychology of Addictive Behaviors*, 17 (4). 266-276.
- Bacak, B. ve Yiğit, Y. (2010). İş devamsızlığın nedenleri, ekonomik sonuçları ve azaltılması için alınması gereken önlemler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 29-44.
- Baker, A. (2008). Alcohol-related deaths by occupation: what do data for england and wales in 2001-2005 tell us about doctors' mortality? *Alcohol and Alcoholism*, 43(2), 121-122.
- Bamberger, P.A. ve Bacharach, S.B. (2006). Abusive Supervision and Subordinate Problem Drinking: Taking Resistance, Stress and Subordinate Personality Into Account. *Human Relations*, 59(6): 723-752.
- Belhassen, Y. ve Shani, S. (2012). Hotel workers' substance use and abuse, *International Journal of Hospitality Management*, 31 (2012), 1292- 1302
- Bloisi, W. ve Hoel, H. (2008). Abusive work practices and bullying among chefs:A review of the literature. *International Journal of Hospitality Management*, 27, 649-656.
- Blum, T. C., Roman, P. M., ve Martin, J. K. (1993). Alcohol consumption and work performance. *Journal of Studies on Alcohol*, 54(1), 61-70.
- Bohle, P., Knox, A., Noone, J., Namara, M.M, Rafalski, J. ve Quinlan, M. (2017). Work organisation, bullying and intention to leave in the hospitality industry. *Employee Relations*, 39(4), 445-458.
- Brymer, R.A., Perrewe, P.L. ve Johns, T.R. (1991). Managerial job stress in the hotel industry. *Iht. J. Hospitality Management* 10(1), 47-59.
- Camkurt, M.Z. (2013). Çalışanların kişisel özelliklerinin iş kazalarının meydana gelmesi üzerindeki etkisi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 6(25), 70-101.
- Cloninger, C.R., Sigvardsson, S., Przybeck, T.R. ve Svrakic, D.M. (1995). Personality antecedents of alcoholism in a national area probability sample. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 245, 239- 244.
- Cochraner, R. ve Bal, S. (1990). The dring habits of Sikh, Hindu, Muslim and white men in the West Midlands: a community survey. *British Journal of Addiction*, 85, 759-769.
- Cook, M., Young, A., Taylor, D. ve Bedford, A. (1998). Personality correlates of alcohol consumption. *Personality and Individual Differences*, 24, 641-647.
- Corsun, D.L. ve Young, C.A. (1998) An Occupational Hazard, Marriage ve Family Review, 28 (2), 187-211.
- Crum, R.M., Muntaner, C., Eaton, W.W. ve Anthony, J.C. (1995). occupational stress and the risk of alcohol abuse and dependence, 19 (3), 647- 655.
- Çiftçi, B. (2010). İşte var olamama sorunu ve işletmelerin uygulayabileceği çözüm önerileri. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 153-174.
- Delaney, W.P. ve Ames, G. (1995). Work team attitudes, drinking norms, and workplace drinking.the journal of drug issues, 25(2), 275-290.
- Demirtaş, Ş. ve Demirtaş, B.N. (2015). Mutfak çalışanlarında çalışma ortamı, psikososyal stres ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 517-522.
- Fine, G.A. (2009). *Kitchens: The Culture Of Restaurant Work*. University of Colifornia Press, London.
- Fischer, S., Smith, G. T., Anderson, K. G., ve Flory, K. (2003). Expectancy influences the operation of personality on behavior. *Psychology of Addictive Behaviors*, 17(2), 108-114.
- Frone, M. R. (1999). Work stress and alcohol use. *Alcohol Research and Health*, 23(4), 284-291.
- Frone, M. R. (2008). Employee alcohol and illicit drug use: Scope, causes, and organizational consequences. *Handbook of organizational behavior*, 1, 519-540.
- Ghandour, L. A., Karam, E. G. ve Maalouf, W. E. (2009). Lifetime alcohol use, abuse and dependence among university students in Lebanon: exploring the role of religiosity in different religious faiths. *Addiction*, 104(6), 940-948.
- Giousmpasoglou, C., Brown, L. ve Cooper, J. (2018). Alcohol and other drug use in Michelin-starred kitchen brigades, *International Journal of Hospitality Management*, 70, 59-65.
- Grau, E. ve Ortet, G. (1999). Personality traits and alcohol consumption in a sample of non-alcoholic women. *Personality and Individual Differences*, 27(6), 1057-1066.
- Hight, S. K. ve Park, J. Y. (2019). Role stress and alcohol use on restaurant server's job satisfaction: Which comes first? *International Journal of Hospitality Management*, 76, 231-239.
- Hill, S. Y., Shen, S., Lowers, L. ve Locke, J. (2000). Factors predicting the onset of adolescent drinking in families at high risk for developing alcoholism. *Biological Psychiatry*, 48, 265-275.
- Hoel, H., Zapf, D. ve Cooper, C. L. (2002). Workplace bullying and stress. *Historical and Current Perspectives on Stress and Health*, 2, 293-333.
- Iomaire, M. (2008). Understanding the heat—mentoring: A model for nurturing culinary talent. *Journal of Culinary Science ve Technology*, 6(1), 43-62.
- Johns, N. ve Menzel, P.J. (1999). If you can't stand the heat!a kitchen violence and culinary art. *Hospitality Management*, 18, 99-109.
- Johnson, C., Surlmont, B., Nicod, P. ve Revaz, F. (2005). Behind the stars, a concise typology of Michelin Restaurants in Europe. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 46(2), 170-187.

- Jung , H.S., Yoon, H.H. ve Kim, Y.J. (2012). Effects of culinary employees role stress on burnout and turnover intention in hotel industry: Moderating effects on employees' tenure. *The Service Industries Journal*, 32 (13), 2145–2165.
- Kalema, D., Vanderplasschen, W., Vindevogel, S. ve Derluyn, I. (2016). The role of religion in alcohol consumption and demand reduction in Muslim majority countries (MMC). *Addiction*, 111(10), 1716–1718.
- Kang, B., Twigg, N.W., Hertzman, J., (2010), An examination of social support and social identity factors and their relationship to certified chefs' burnout, *International Journal of Hospitality Management*, 29, 168-176.
- Keashly, L. (1997). *Emotional Abuse in the Workplace*. *Journal of Emotional Abuse*, 1(1), 85–117.
- Khanzode, V. V., Maiti, J., ve Ray, P. K. (2012). Occupational injury and accident research: A comprehensive review. *Safety science*, 50(5), 1355-1367.
- Khlat, M., Ravaud, J. F., Brouard, N., Chau, N., ve Lorhandicap Group. (2008). Occupational disparities in accidents and roles of lifestyle factors and disabilities: a population-based study in north-eastern France. *Public health*, 122(8), 771-783.
- Kjaerheim, K., Mykletun, R, Aasland, O.G., Haldorsen, T. ve Andersen, A., (1995). Heavy Drinking In The Restaurant Business: The Role Of Social Modelling And Structural Factors Of The Work-Place, *Addiction*, 90, 1487-1495
- Kjaerheim, K., Mykletun, R. ve Haldorsen, T., (1996). Selection into the restaurant business based on personality characteristics and the risk of heavy drinking, *Personality and Individual Differences*, 21(4), 625-629.
- Kuntsche E, von Fischer M, ve Gmel G. (2008). Personality factors and alcohol use: a mediator analysis of drinking motives. *Pers Indiv Differ* 45:796–800.
- Lane, C. (2014). *The Cultivation of Taste: Chefs and the Organization of Fine Dining*. Oxford University Press, United Kingdom.
- Loukas, A., Krull, J. L., Chassin, L. ve Carle, A. C. (2000). The relation of personality to alcohol abuse/dependence in a high-risk sample. *Journal of Personality*, 68(6), 1153–1175.
- Mandell, W., Eaton, W.W., Anthony, J.C. ve Garrison, R. (1992). Alcoholism and occupations: a review and analysis of 104 occupations. *Alcoholism Clinical and Experimental Research*, 16(4), 734–746.
- Marchand, A. (2008). Alcohol use and misuse: what are the contributions of occupation and work organization conditions? *BMC Public Health* 8(1), 1–12.
- Martsh, C. T. ve Miller, W. R. (1997). Extraversion predicts heavy drinking in college students. *Personality and Individual Differences*, 23, 153–155.
- Mathisen, G.E., Einarsen, S. ve Mykletun, R. (2008). The occurrences and correlates of bullying and harassment in the restaurant sector, *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 59–68.
- McAdams K.K. ve Donnellan B.M. (2009). Facets of personality and drinking in first-year college students. *Personality and Individual Differences*, 46, 207–212.
- McFarlin, S. K. ve Fals-Stewart, W. (2002). *Workplace absenteeism and alcohol use: A sequential analysis*. *Psychology of Addictive Behaviors*, 16(1), 17–21.
- McFarlin, S. K., Fals-Stewart, W., Major, D. A. ve Justice, E. M. (2001). Alcohol use and workplace aggression: An examination of perpetration and victimization. *Journal of Substance Abuse*, 13(3), 303–321.
- McMahon, L. (2000). "Bullying and harassment in the workplace", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12(6)384 – 387.
- Meloury, J. ve Signal, T. (2014). When the Plate is Full: Aggression Among Chefs, *International Journal of Hospitality Management*, 41, 97-103.
- Mezquita, L., Stewart, S.H. ve Ruiperez, M.A., (2010). Big-five personality domains predict internal drinking motives in young adults, *Personality and Individual Differences*, 49, 240–245.
- Moore, M. ve Weiss, S. (1991). Alcohol drinking among Moslem and Druze adolescents in Israel 1990. *Drug and Alcohol Dependence*, 28, 189-193.
- Moore, R.S., Ames, G.M., Duke, M.R. ve Cunradi, C.B. (2012) Food service employee alcohol use, hangovers and norms during and after work hours, *Journal of Substance Use*, 17:3, 269-276
- Moore, R.S., Cunradi, C.B., Duke, M.R. ve Ames, G.M. (2009). Dimensions of problem drinking among young adult restaurant workers, *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 35, 329–333.
- Murray-Gibbons, R. ve Gibbons, C. (2007). Occupational stress in chefs. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 19 (1), 32-42.
- Narayan, L., Menon, S. And Spector, P.E. (1999). Stress in the workplace: a comparison of gender and occupations, *Journal of Organizational Behavior*, 20, 63-73
- O'Neill, J.W. ve Davis, K. (2011). Work stress and well-being in the hotel industry, *International Journal of Hospitality Management*, 30(2), 385-390
- Özgür İlhan, İ., Yıldırım, F., Demirbaş, H. ve Doğan, Y.B. (2008), Alcohol use prevalence and sociodemographic correlates of alcohol use in a university student sample in Turkey, *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43, 575–583
- Öztürk, D. G. Üretkenlik karşıtı iş davranışları: Yargıtay kararları çerçevesinde bir değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-17.
- Pearlman, A. (2013). *Smart Casual: The Transformation of Gourmet Restaurant Style in America*. The University of Chicago Press, London.

- Pidd, K., Roche, A. ve Kostadinov, V. (2014). Trainee chefs' experiences of alcohol, tobacco and drug use. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 21, 108-115.
- Pilatti, A., Cupani, M., Marcos Pautassi, R. (2015). Personality and Alcohol Expectancies Discriminate Alcohol Consumption Patterns in Female College Students, *Alcohol and Alcoholism*, 31, 1-8.
- Pizam, A. (2010). Alcoholism among hospitality employees. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 547-548
- Plant, M.A. (1978). Occupation and alcoholism: cause or effect? A controlled study of recruits to the drink trade. *International Journal of the Addictions*, 13(4), 605-626.
- Pratten, J.D. (a2003), "What makes a great chef?". *British Food Journal*, 105(7), 454 – 459.
- Pratten, J.D. (b2003). The Training and retention of chefs. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15(4), 237-242.
- Roche, A.M., Lee, N.K., Battams, S., Fischer, J.A., Cameron, J. ve McEntee, A. (2015). Alcohol use among workers in male-dominated industries: A systematic review of risk factors, *Safety Science*, 78, 124-141
- Rowley, G. ve Purcell, K. (2001). "As cooks go, she went": is labour churn inevitable? *International Journal of Hospitality Management*, 20 (2), 163-185.
- Savi Çakar, F. ve Kılınc, M. (2019). Gençlerden alkol kullanma ile ilgili değişkenlerin incelenmesi. Ed. M. Kılınc ve M. Eraslan. 6. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, Eğitim Bilimleri Tam Metin Bildiri Kitabı, s. 329-334.
- Sayette, M.A., (1999). Does Drinking Reduce Stress. *Alcohol Research ve Health*, 23(4), 250-255.
- Sher, K. J., ve Levenson, R. W. (1982). Risk for alcoholism and individual differences in the stress-response-dampening effect of alcohol. *Journal of Abnormal Psychology*, 91(5), 350-367
- Stewart, S. H., ve Devine, H. (2000). Relations between personality and drinking motives in young adults. *Personality and Individual Differences*, 29, 495-511 .
- Theakston, J. A., Stewart, S. H., Dawson, M. Y., Knowlden-Loewen, S. A. B. ve Lehman, D. R. (2002). Big-Five personality domains predict drinking motives. *Personality and Individual Differences*, 37, 971-984.
- Webb, G. R., Redman, S., Hennrikus, D. J., Kelman, G. R., Gibberd, R. W., ve Sanson-Fisher, R. W. (1994). *The relationships between high-risk and problem drinking and the occurrence of work injuries and related absences. Journal of Studies on Alcohol*, 55(4), 434-446.
- Yuvalı, E. (2015). Mobbingin psiko-sosyal sağlık ve iş sağlığı bakımından sonuçları ve mobbing mağdurunun başvurabileceği hukuki çareler. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(4), 723-738.
- Zhu, J., Tews, M.J., Stafford, K., George, R.T., (2011). Alcohol And Illicit Substance Use In The Food Service Industry: Assessing Self-Selection And Job-Related Risk Factors, *Journal of Hospitality ve Tourism Research*, Vol. 35, No. 1, February 2011, 45-63
- Zohar, D. (1994). Analysis of job stress profile in the hotel industry, *Int. J. Hospitality Management*, 13 (3), 219.-231.

EXTENDED ABSTRACT

In Turkey, on the other hand, the status of being in the risky group was found worthy of research, since no study was found on the alcohol consumption of cooks. At this point, the research was carried out to determine the alcohol consumption status of the cooks in Turkey in the kitchen. If there is alcohol consumption, it is aimed to determine the causes of this situation. The research is considered to be important in terms of revealing the problems related to cooks caused by alcohol use, filling the gap in the literature, and providing guiding suggestions to practitioners in terms of its results. In the research, semi-structured interview technique, which is included in the qualitative research method, was used. In this way, the research subject could be examined in depth and different dimensions could be discussed by sharing the knowledge and experiences of the participants. The universe of the research consists of cooks who work/have worked in Ankara. Participants were reached with maximum variation and snowball sampling techniques. A total of 15 people (nine men-six women) participated in the study. The data obtained through the semi-structured interview form were analysed. Participants were first asked to evaluate alcohol consumption in the kitchen in general. The evaluation of 38% of the participants is that there is alcohol consumption in the kitchen. 23% of the participants stated that there is no alcohol consumption at the place where they work, but they generally think that the cooks consume alcohol. The same percentage of participants think that alcohol consumption varies according to the place of work. In the study, participants were asked to state the reasons for alcohol consumption in the kitchen. "Stress" factor is one of the most frequently mentioned reasons by the participants with a rate of 18%. Opinions of the participants were taken about the influence of factors such as age, gender, marital status, position in the hierarchy of the cooks on alcohol consumption. While 73% of the participants thought that there was a relationship between the demographic characteristics of cooks and alcohol consumption; 27% do not think that there is any relationship. Demographic characteristics were classified as age, gender, marital status and position in the hierarchy. In order to determine the effect of the religious beliefs of the cooks on alcohol consumption, the opinions of the participants were consulted. 71% of the participants stated that the religious beliefs of the cooks affect their alcohol consumption. In order to determine the status of alcohol in the organizational culture of the kitchen,

the participants' opinions were consulted. 53% of the participants stated that alcohol is not included in the organizational culture of the kitchen. Participants were asked to evaluate the relationship between cooks' alcohol consumption and personality traits. All of the participants (100%) stated that the personality traits of the cooks affect their alcohol consumption. Participants were asked to evaluate the relationship between the stress experienced by cooks in the kitchen and alcohol consumption. 80% of the participants stated that the stress experienced by the cooks in the kitchen is effective in directing them to alcohol consumption. The participants were asked to evaluate the relationship between the factors such as bullying and harassment in the kitchen and the alcohol consumption of the cooks. 60% of the participants stated that factors such as bullying and harassment in the kitchen are not effective in directing cooks to alcohol. Participants were asked to evaluate the relationship between the physical characteristics of the kitchen (temperature, humidity, etc.) and the alcohol consumption of the cooks. 71% of the participants stated that the physical characteristics of the kitchen (temperature, humidity, etc.) are effective in directing the cooks to alcohol consumption. Participants were asked to evaluate the relationship between cooks' working days, hours, time pressure, wages, and similar factors and alcohol consumption. 86% of the participants stated that working days, hours, time pressure, wages and similar factors were effective in the tendency for the cook to consume alcohol. Participants were asked to evaluate the relationship between the availability of alcohol in kitchens and the alcohol consumption of cooks. 72% of the participants stated that the accessibility of alcohol in the kitchens is effective in the cooks' tendency to alcohol. 14% of the participants stated that accessibility had no effect. Other participants with the same ratio (14%) stated that the accessibility of alcohol in the kitchen was not effective in the cook's initiation of alcohol; however, he stated that it provides convenience to people who have started drinking alcohol. The participants were asked to determine their suggestions in order to prevent alcohol consumption in the kitchens. 34% of the participants stated that "disciplinary punishment should be applied" in order to prevent alcohol consumption in the kitchen. Within the scope of the first question of the research, the relationship between the demographic characteristics of the cooks and alcohol consumption was determined. As a result of the research, the participants stated that young cooks consume more alcohol than older cooks with a rate of 46%. This result of the study stated that young cooks consume more alcohol than Moore et al. (2009), Moore et al. (2012) and Pidd (2014) research. In previous studies, it was stated that men tend to drink more alcohol than women in the workplace (Corsun & Young, 1998). In this study, 64% of the participants stated that male cooks consume more alcohol than female cooks which is similar to the study mentioned. 80% of the participants stated that single cooks consume more alcohol than married cooks. The results of previous studies (Marchand, 2008) showing that married people have lower alcohol consumption are in line with this study. The participants stated that cooks with a high position in the hierarchy consume more alcohol than cooks with a lower position with a rate of 55%. As stated in previous studies (Johns & Menzel, 1999), it can be said that cooks who have a high position in the hierarchy experience stress in order to achieve perfection and create the best. It can be argued that this situation leads cooks to alcohol consumption. 71% of the participants stated that the religious beliefs of the cooks affect their alcohol consumption. It can be said that the participants gave this answer because the majority of the society in Turkey is Muslim and the religion of Islam prohibits alcohol. 53 of the participants stated that alcohol is not included in the kitchen organizational culture. It can be said that the strictness of discipline in kitchens in Turkey is effective at this point. All of the participants (100%) stated that the personality traits of the cooks affect their alcohol consumption. This result is in line with various studies (Sher & Levenson, 1982; Sayette, 1999; Stewart & Devine, 2000) stating that individuals' personality traits are related to alcohol consumption. 80% of the participants stated that the stress experienced by the cooks in the kitchen is effective in directing them to alcohol consumption. As stated in other studies (Zhu et al., 2011: 47; Pidd et al., 2014: 110), it is thought that cooks tend to consume alcohol to reduce stress, sleep comfortably, and increase work performance. 60% of the participants stated that factors such as bullying and harassment in the kitchen are not effective in directing cooks to alcohol. At this point a different result was obtained from the studies stating that individuals may turn to alcohol consumption in order to cope with bullying (Johns & Menzel, 1999; Murray Gibbons & Gibbons, 2007: 33). As a result of the research 71% of the participants stated that the physical characteristics of the kitchen (temperature, humidity, etc.) were effective in directing the cooks to alcohol consumption. 72% of the participants stated that the availability of alcohol in the kitchens was effective in the tendency of cooks to alcohol. This result is in line with studies stating that having easy access to alcohol in physical, social and cultural environments can lead people to consumption (Ames, 1993; Frone, 2008: 527). In line with the results obtained in the research, suggestions were developed for other researchers, business managers and cooks.

Medikal Turizm Potansiyelinin Özel ve Kamu Hastaneleri Kapsamında Değerlendirilmesi: Kayseri İli Örneği

Memiş KARACA¹, Mustafa YILMAZ² ve Kurtuluş KARAMUSTAFA³

Öz

Bu çalışmanın amacı medikal turizmde mevcut durumu belirlemek, yaşanan sorunları belirleyerek çözüm önerileri ortaya koymak ve medikal turizmden elde edilen payın artırılması hususunda gerekli önerilerde bulunmaktadır. Araştırma İç Anadolu bölgesinde önemli bir lokasyona sahip olan Kayseri ilinde beş özel ve beş kamu hastanesinde çalışan 23 katılımcı ile nitel araştırma desenlerinden olgubilim desenine dayalı olarak görüşme tekniğiyle ve yüz yüze yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yapılan görüşmede elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sonucunda yedi tema oluşturulmuş ve bu temalar altında toplamda 35 kodlama işlemi yapılmıştır. Çalışma kapsamında tanıtım ve reklam eksikliği, dil ve iletişim sorunları, nitelikli personel eksikliği, talep yetersizliği, yasa ve yönetmeliklerden kaynaklanan sorunlar, fiziki ve teknolojik altyapı yetersizliği, paydaşların koordinasyon eksikliği ve uluslararası uçuşların eksikliği ile turizm faaliyetlerinin yerel halk ile bütünleşememesi gibi problemler tespit edilmiştir. Bu problemlerin tanıtım yapılması, paket tarifeler oluşturulması, alanda gerekli olan akreditasyon belgelerinin alınması için çaba sarf edilmesi, nitelikli eleman yetiştirilmesi, bölgesel branşlaşma olması, medikal turizm konusunda eğitim verilmesi ve sağlık turizmi mevzuatının daha da geliştirilmesi ile çözülebileceğine yönelik sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Medikal Turizm, Özel Hastaneler, Kamu Hastaneleri

Evaluation of the Medical Tourism Potential in Private and Public Hospitals: The Case of Kayseri Province

Abstract

The aim of this study is to determine the current status of medical tourism, identify the existing problems, propose solutions, and provide recommendations for increasing the share of medical tourism. The research was conducted through the phenomenological design, one of the qualitative research designs, employing the technique of face-to-face interviews with 23 participants working at five private and five public hospitals in Kayseri which is located in the important region of the Central Anatolia. The data were collected through a semi-structured interview form and subsequently subjected to content analysis. Through the process of content analysis, seven themes emerged, and a total of 35 coding operations were performed under these themes. The study identified a number of issues, including deficiencies in promotion and advertising, language and communication barriers, lack of skilled personnel, inadequate demand, legal and regulatory challenges, inadequate physical and technological infrastructure, lack of coordination between stakeholders, and a disconnect between tourism activities and the local community. The study concludes that these issues can be addressed through initiatives such as increasing promotional activities, developing package offers, seeking the necessary accreditation documents, promoting the training of qualified personnel, encouraging regional specialization providing education in the field of medical tourism, and further developing legislation on health tourism.

Key Words: Health Tourism, Medical Tourism, Private Hospitals, Public Hospitals

Atıf İçin / Please Cite As:

Karaca, M., Yılmaz, M. ve Karamustafa, K. (2024). Medikal turizm potansiyelinin özel ve kamu hastaneleri kapsamında değerlendirilmesi: Kayseri İli örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1540-1566. doi:10.33206/mjss.1414953

Geliş Tarihi / Received Date: 06.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.04.2024

¹ Doktora Öğrencisi - Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, memis.karaca.38@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-8441-5929

² Arş. Gör. - Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi, mustafa.yilmaz@erciyes.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-3255-3788

³ Prof. Dr. - Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi, karamustafa@erciyes.edu.tr; Kayseri Üniversitesi Rektörlük Ofisi, karamustafa@kayseri.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-6581-6276

Giriş

Tarihin ilk zamanlarından başlayarak bir yerden bir yere giden bireylerin tekerleğin icadıyla birlikte daha uzak destinasyonlara seyahat etmeleri de hız kazanmıştır. Yiyecek arama ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılama vb. nedenlerle başlayan ilk seyahatler, daha sonra sosyal ilişkiler ve iletişim yoluyla psikolojik ihtiyaçların giderilmesi yönünde ilerlemiştir. Günümüzde ise insanların seyahat alışkanlıkları ve motivasyonları, boş zaman ve eğlenceden tıbbi komplikasyonların çözümüne ve tedavilere kadar geniş bir yelpazede değişmektedir.

Her yıl, milyonlarca insanın mevcut kısıtlayıcı ulusal yasalar ve artan maliyetler nedeniyle istedikleri tıbbi tedavinin daha erişilebilir olduğu ülkelere seyahat ederek bu engelleri aştığı görülmektedir. Son on yılda, hastaların kaynak ve alıcı ülkelerindeki otoriteler, uluslararası hasta akışlarını yaygın olarak "tıbbi turist" olarak tanımlamaya başlamışlardır (Ormond, 2020, s. 373). Uluslararası turizm hareketlerinin motivasyonlarından biri olan sağlık turizminde bireyler daha çok medikal tedavi gerekeciyle seyahat etmekte ve gittikleri ülkelere medikal turizmle ilgili hizmetler almaktadırlar. Bu doğrultuda medikal turizm, sağlık ve sağlık amaçlı tedavi hususunda dünya standartlarında tedavi maliyetlerinin düşük olduğu ve tedavi aşamasında rekabet avantajı sağlayan destinasyonlara seyahat etme şeklinde de ifade edilebilmektedir (Horowitz ve Rosensweig, 2007).

Medikal turizm günümüzde popüler hale gelen ve yükselen bir eğilim gösteren turizm türü olarak ön plana çıkmaktadır. Ülke ekonomisine hem gelir hem de istihdam bakımından katkısı yüksek olan bu sektör, politika yapıcılar tarafından uygulanan farklı teşviklerle ve bu sektöre yapılan yatırımlarla desteklenmektedir (Saleh, Hussain, Saud ve Isa, 2015). Kozmetik cerrahi, diş hekimliği, kardiyovasküler, ortopedi, kanser tedavileri, kilo verme tedavileri ile genel testler ve sağlık kontrolleri gibi uygulamalar tıbbi turistler için en çok tercih edilen tedaviler arasında yer almaktadır (Bagga, Vishnoi, Jain ve Sharma, 2020). Ancak medikal turizm seyahatleri daha çok kısırlık tedavisi, kanser bilim tedavisi, ortopedi ve travmatoloji, obezite, ağız ve diş sağlığı, kozmetik ve kardiyovasküler sistemlerinin tedavileri amacıyla gerçekleştirilmektedir (Boyd, McGrath ve Maa, 2011, s. 111).

Sağlık turizminin alt dalı olan medikal turizme yatırım yapmak isteyen ülkeler, sektördeki konumunu geliştirebilmek ve bu alanda sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek için eksikliklerini gidermeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalarda medikal turizm sektöründe medikal turizm ile ilgilenen ülkelere yaygın bir şekilde karşılaşılan zorluklar; sağlık sektöründe profesyonel eleman eksikliği, yetersiz reklam ve tanıtım, iletişim eksikliği, yabancı dil problemleri, idari destek eksikliği, personelin davranış tarzı, yabancı hasta bakımında tecrübe eksikliği, küresel ağ oluşturmada yaşanan sıkıntılar, kültürel durumların yeterince aktarılamaması (Rokni, Avcı ve Park, 2017, s. 934), seyahat ve ulaşım sorunları, aracı kurumlarla ilgili sorunlar, yönetimsel ve altyapı sorunları (Momeni, Janati, Imani ve Khodayari-Zarnaq, 2018, s. 311) olarak sıralanabilmektedir.

Ülkeler yukarıda belirtilen sorunlarla mücadele ederken, elde ettikleri tecrübeler çerçevesinde karşılaştıkları problemleri gidermeye yönelik gösterdikleri çabaların sonucunda sağlık sektörünün belirli alanlarında uzmanlaşmaktadırlar. Örneğin, Singapur karaciğer tedavileri ve kök hücre araştırmalarına ağrılık verirken (Cyranoski, 2001, ss. 370-371), Tayland cinsiyet değiştirmek için yapılan tıbbi işlemler ve plastik cerrahide (Connel, 2006, s. 1095), Hindistan ise alternatif tedavi yöntemleri alanında (Akasya Akdu, 2009, s. 45) öne çıkmaktadır. Medikal turizm sektöründe öne çıkan ülkeler arasında Türkiye, Tayvan, Meksika, Singapur, Güney Kore, Kosta Rika, Hindistan, İsrail, Malezya, Tayland ve ABD gelmektedir (Kılavuz, 2018; Dalen ve Alpert, 2019). Türkiye'nin son yıllarda bu alanda öne çıkmasında şüphesiz yüksek teknoloji cihazlara sahip olan şehir hastanelerinin katkısı büyüktür (şafak, Yılmaz ve Karamustafa, 2022). Dünya çapında medikal turizmin gelişim süreci ve potansiyeli incelendiğinde, ilerleyen yıllarda kayda değer bir biçimde küresel bir rekabet ortamının olacağı düşünölmektedir (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2012, s. 1). Bu nedenle, medikal turizm pazarında önemli bir konumda bulunan ve pazar payını daha da yükseltmeye alışan Türkiye'nin, dünyadaki medikal turistleri çekmek için etkin bir planlama ve organizasyon yapması yerinde olacaktır.

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında, bu çalışmada Kayseri ilinde faaliyet gösteren beş kamu ve beş özel hastane belirlenmiştir. Medikal turizmin mevcut durumunu belirlemek, yaşanan sorunları ortaya çıkarak çözüm önerileri geliştirmek ve medikal turizmden elde edilen payın daha da artırılabilmesi için gerekli önerilerde bulunmak, kamu - özel sektör ile turizm sektöründeki yatırımcıların ilgisini çekmek ve Kayseri ili örneği ile Türkiye'nin sağlık turizmine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Sağlık turizmi, sağlık durumunu muhafaza etmek ya da iyileştirmek için bir hastanın vatandaşı olduğu ülkesinden bir başka ülkeye sağlık hizmeti almak amacıyla seyahat etmesi ve bu ülkede tıbbi ve tıp ile ilgili diğer uygulamaları alması olarak ifade edilebilir. Bu açıdan bakıldığında sağlık turizmi termal/SPA, *wellness*, medikal turizm ile engelli ve ileri yaş turizmi olarak ayrılmakta, sağlık turizmi ise bu turizm türleri için bir şemsiye görevi üstlenmektedir.

Sağlık turizminin kökeni antik döneme kadar uzanmaktadır. Antik Yunan'da şifa arayan hastalar Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkelere termal su tedavileri almak amacıyla seyahat etmekte iken 1700'lü yıllardan sonra varlıklı Avrupa ülkelerinde bulunan hastalar, kaplıca tedavisi almak için Nil'e gitmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise nispeten daha düşük maliyete sahip, bekleme sürelerinin daha kısa olduğu ülkelere tedavi amaçlı gidilmeye başlanmıştır (Aydın, 2012). Gelişmiş bir ekonomiye sahip ülkelerdeki bireyler, internet, sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçlarını kullanarak başka ülkelerdeki tıbbi tedavi olanakları, nitelikli ve uygun maliyetli sağlık hizmetleri ile ilgili daha geniş bilgilere ulaşma imkanına sahip olmaktadır. Bu bağlamda, sağlık turizmi konusunda bilinçlenen bireyler hastalıkları ile ilgili sigorta kurum ve kuruluşlarını ve politika yapıcılarını bu tedavilerle ilgili yeni arayışlara ve çözüm önerilerine zorlamaktadırlar. Bu arayışlar sonucunda sağlık turizmi pazarı büyümekte, aynı zamanda büyüyen bu ilgi yatırımcıların da dikkatini çekmektedir. Maliyet unsuru, bekleme durumu, uluslararası seyahatlerin kolaylaşması ve daha ulaşılabilir olması, ekonomik avantajlar elde edilmesi, sağlık sektöründe çok fazla ülkenin yüksek teknoloji ve standartlarda sağlık hizmetini sunması gibi unsurlar sağlık turizminin uluslararası boyut kazanmasını sağlayan etkenlerdir (Aydın, 2012).

Türkiye'de sağlık turizmi faaliyetleri Sağlık Bakanlığının sorumluluğunda yürütülmektedir. Bu turizm türü hükümet tarafından önemsenmiş ve T.C. Sağlık Bakanlığı nezdinde Sağlık Turizmi Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Bu başkanlığın amacı dünya genelinde sağlık turizmi alanındaki gelişimleri ve değişimleri yakından takip etmektir. Türkiye özellikle son 20 yıllık dönemde önemli sayılabilecek gelişmeler yaşamış ve sağlık turizmi sektöründe öncü konumda olan Malezya, Tayland, Macaristan, Hindistan gibi ülkeler ile rekabet etmeye başlamıştır. Politika yapıcılar tarafından desteklenen yatırımlarla birlikte mevcut teknolojilerin gelişimi Türkiye'nin en büyük illeri olan İstanbul, Ankara ve İzmir şehirlerindeki yerel sağlık hizmetlerinin kalitesini de artırmıştır (Barca, Akdeve ve Gedik Balay, 2013, s. 71). Türkiye'de mevcut çoğu hastanemizde kanserbilim tedaviler, kardiyovasküler cerrahi, ortopedi ve travmatoloji, beyin ve çocuk cerrahisi, estetik, göz ve diş hizmetlerinde ileri teknoloji sağlık hizmetleri verilebilmektedir. Yine bu sağlık kurum ve kuruluşlarında robotik radyo cerrahi sistemi, MR ve görüntüleme hizmetleri, kemik iliği ve organ transplantasyonu yapılabilmektedir. Sağlık Turizmi Dairesi Başkanlığı bünyesinde tam gün esaslı İngilizce, Almanca, Rusça ve Arapça dillerinde hizmet verilmektedir. Sağlık hizmeti gerektiren acil durumlarda 112 no'lu acil çağrı merkezinden, itiraz ve şikâyet gibi durumlarda ise 184 no'lu SABİM hattından sağlık kurum ve kuruluşları nezdinde uluslararası hastalara tercümanlık hizmeti verilmektedir (Türkiye Sağlık Turizmi Derneği, 2022). Sağlık Turizmi Dairesi Başkanlığı sağlık turizmini; medikal turizm, termal turizm/SPA, *wellness*, ileri yaş ve engelli turizmi olarak sınıflandırmaktadır (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2012, s. 14).

Termal Turizm/SPA

Günümüzde turizm türleri farklı motivasyonlar, zevkler, talepler, ihtiyaçlar ve amaçlar doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Aynı zamanda turizm başka alanlardaki güzellik ve çekiciliklerle de zenginleştirilmektedir. Söz gelimi, sinerjik halde kalmayı bir yaşam tarzı haline getirmiş, ruhen ve bedenen güzelliğine oldukça önem veren yenilikçi bireylere de sağlık turizmi kapsamında hizmet verilmeye başlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2013). Sağlık endüstrisi içerisinde yer alan SPA'lar, su ile kişilerin ruhen ve bedenen çok daha iyi düzeyde hissiyat sağlayacak spor aktiviteleri, egzersizler, yeme biçimi ve eğitim programlarını kapsamaktadır. Burada ana hedef, bireylerin yaşam kalitesini üst düzeye çıkartabilme derecelerinin uygulamalı bir şekilde gösterilmesidir. Günümüzde SPA'lar, uygulama imkânı olarak su ve çamur terapileri ile kalmayıp, masaj ve güzel koku terapileri ile güzellik ve vücudun zinde kalmasını sağlayacak faaliyet merkezleri olarak gösterilmektedir (Ataman, Esen ve Vatan, 2017). Diğer taraftan, termal kelimesi de Latince kökenli "*Term*" kelimesinden gelen ve sıcak anlamını taşıyan "*termos*" kelimesinden türetilmiştir. Roma medeniyeti döneminde "halk banyosu" şeklinde nitelenen doğal sıcak sular için "termal" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (Edinsel ve Adıgüzel, 2014, s. 173). Sağlık turizminin tarihte bilinen ilk turizm hareketlerinden birisi olan termal turizm, suyla tedavi inancına dayanmaktadır (Şafak vd., 2022, s. 323). Antik dönemlerden itibaren termal suların bulunduğu sıcak su kaynaklarına tedavi amaçlı seyahatler düzenlenmiş ve bireyler buralarda hastalıklarına şifa aramışlardır. Günümüzde de birçok

kişi, hastalıklarından arınmak, şıfa bulmak ve vücudunu sıcak suyun tedavi edici özelliğiyle rahatlatmak amacıyla sıcak suların bulunduğu kaplıca bölgelerine seyahatler gerçekleştirmektedir.

Wellness

Wellness kavramı 1959 yılında Amerikalı Dr. Halbert Luis Dunn tarafından ortaya atılmış olup bu kavram, vücudun dengede durmasına yardımcı olan ve bu dengeyi artırmaya yönelik yapılan uğraşlar bütünü olarak ifade edilmiştir (Güleç, 2011, s. 8). *Wellness* turizmi termal/kaplıca turizminden ayrı olmasına rağmen ürün farklılaştırılması ile kaplıca turizmine entegre bir biçimde hizmet verildiğinden bu turizm türü ile bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bu turizm türünde, kaplıca suyuna ek olarak ruhen ve bedenen rahatlatma olanakları bulunmaktadır ve tüm sağlık hizmetlerinin sonucunda ruhen dinlenmek ve zinde kalmak amaçlanmıştır (Baysal ve Çimen, 2016).

İleri Yaş ve Engelli Turizmi

Dünya nüfusu incelendiğinde, 65 yaş ve üzeri nüfusun 2019 yılı toplam nüfus içerisindeki oranı %9,33 iken 2050 yılında %15,9'a ulaşacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de ise bu oranın %8,9'dan %20,8'e ulaşması öngörülmektedir (Birleşmiş Milletler, 2022). Öngörülen bu kayda değer artış tahminleri sağlık turizmini de içine almak üzere birçok alanda yaşlı nüfusa yönelik hizmet sunumunu zorunlu kılmaktadır. Bu yaş grubundaki bireyler, bakıma muhtaç kişiler olabilmekte, palyatif hizmetler kapsamında yaşlı bakım merkezlerinde bu kişilerin bakım ve tedavileri yapılabilmektedir. Bu amaçla uluslararası turizm hareketliliğine katılan yaşlı nüfusun sayısında artışlar yaşanmaktadır. Bakım amaçlı tedaviler, huzur evlerinde ve palyatif bakım merkezlerinde artan yaşlı bakım hizmetleri ve yapılan çeşitli terapiler ileri yaş turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Binler, 2015, s. 6). Gelişen teknolojilerle ve tıp alanındaki gelişmelerle birlikte yaşlı nüfus oranında önemli artışlar görülmektedir. Bu durum daha çok gelişmiş ölkelerde etkisini göstermektedir. Yaşlı bakım hizmetlerine ihtiyaç duyan birey sayısındaki artış, bu alandaki maliyetleri de artırmaktadır. Gelişmiş ölkeler de vatandaşlarının yaşlı bakım hizmetlerinin nispeten ucuz olduğu ölkelere seyahatlerini teşvik ederek maliyetlerini düşürme politikasını takip edebilmektedir. Bu politikanın farkında olan gelişmekte olan ölkeler de bu pastadan daha fazla pay alabilmek için çeşitli bölgelerde yaşlı bakım hizmetleri için merkezler açmaktadırlar (Şafak vd., 2022).

Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık bir milyardan fazlasını engelliler oluşturmaktadır ve bu sayının 2050 yılına kadar yaklaşık iki katına çıkacağı tahmin edilmektedir. Dünya geneli engelli birey sayısının, nüfusun yaşlanması ve kronik hastalıkların hızlı bir şekilde yayılması ile birlikte engelliliği ortaya koymak için kullanılan yöntemlerdeki gelişmeler sonucunda önümüzdeki yıllarda daha da artış göstereceği tahmin edilmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2011). Dünyadaki engelli bireylerin sayısının hızlı artışı ve bu bireylerin genelde tek olarak seyahat etmediği, yanlarında bir refakatçileri de olduğu düşünöldüğünde engelli turizmi işletmeler için ekonomik açıdan oldukça değerli bir pazar haline gelmiştir (Zengin ve Eryılmaz, 2013, s. 55). Dünya genelinde yaklaşık 650 milyon engelli birey turizm aktivitelerine katılmak amacıyla seyahat etmektedir (Popiel, 2014, s. 55) ve bu kapsamda sağlık turizminin bir çeşidi olan engelli turizmi özelinde oluşturulan pazarın ekonomik genişliği ise yaklaşık 117 milyar dolardır (Bizjak, Knežević ve Cvetrežnik, 2011). Ekonomik getirisi yüksek olan sağlık turizminin bir çeşidi olan engelli turizmine gereken önem verilmeli ve daha fazla engelli bireyin seyahat etmesi için gerekli kolaylıklar da sağlanmalıdır.

Medikal Turizm

Küreselleşen dünyada, ölkelere sağlık hizmeti almak amacıyla yapılan seyahatleri kapsayan medikal turizm, sağlık ve turizm kavramlarının bileşiminden doğan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Anvekar, 2012, s. 109). Medikal turizm, kendi ölkesine göre düşük maliyetle, başka ölkedeki gelişmiş sağlık kurum ve kuruluşlarında tıbbi tedavi, cerrahi operasyonlar ve alternatif tıp gibi tıbbi süreçleri almak amacıyla yapılan seyahatleri içermektedir (Jose ve Sachdeva, 2010). Bookman ve Bookman (2007) ise medikal turizmi hizmet alışverişini kapsayan, sağlık ve turizm sektörünün bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan iktisadi bir aktivite olarak açıklamaktadır. T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan Medikal Turizm Değerlendirme Raporunda ise medikal turizm; "*sağlığın korunması, geliştirilmesi ve hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla ikamet edilen yerden başka bir yere seyahat edilmesi ve gidilen yerde en az 24 saat kalınarak sağlık ve turizm olanaklarından yararlanılması*" olarak tanımlanmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2013).

Küreselleşen dünyada, çok hızlı bir şekilde büyüyen alt sektörlerden biri haline gelen medikal turizm, gelişmiş ölkelerde yaşayan ve maddi imkâna sahip hastaların gelişmemiş veya gelişmekte olan ölkelere yaptıkları seyahatler ve bu seyahatler süresince aldıkları tüm tıbbi tedavileri kapsamaktadır. Bireylerin kendi yerleşim yerleri dışında tıbbi hizmet alma olanaklarını araştırmalarının sebepleri maliyetler, ihtiyaç duyulan

tıbbi hizmetin sosyal sigorta kapsamı dışında kalması, yüksek ve ileri teknoloji tıbbi cihaz ve ekipmanlar, sunulan sağlık hizmetinin kalitesi, sağlık hizmetçilerinin alanında profesyonel olması, tedavide bekleme süresinin kendi ülkesine göre kısa olması, ulaşımında yaşanan gelişmeler ve hava yolu ulaşım fiyatlarının daha cazip hale gelmesi olarak sıralanabilir. Yukarıdaki sıralanan sebeplerin dışında hizmet veren personelin yabancı dil bilgisi, kendi ülkesine göre coğrafi konumu, konaklama imkânları ve akredite olup olmadığı tıbbi turistlerin bir destinasyonu medikal turizm kapsamında tercih etme nedenleri arasında sayılabilir (Bayar, 2019, s. 4).

Medikal turizm kapsamında dünya geneline bakıldığında, özellikle Asya ülkelerinin öncü ülkeler konumunda oldukları bilinmektedir. Söz gelimi; Dubai, medikal turizmdeki gelirlerini arttırmak için “Sağlık Kenti” adlı sağlık kurumunu açarken Hindistan ise Kuveyt, Sri Lanka, Nijerya gibi ülkelerle medikal turizm faaliyetlerini arttırmaya yönelik karşılıklı anlaşmalar yaparak medikal turizm amaçlı turist hareketlerini artırma yönünde çabalar içerisinde. Malezya, rekabet gücünü sürdürebilir kılmak ve rakipleriyle etkili bir mücadele yürütebilmek adına sağlık hizmetlerinde fiyat indirimleri gerçekleştirmiş ve ülkenin medikal turizm hizmetleri hakkında bilgilendirme amacıyla havalimanlarında bilgi sunan standlar açmıştır. Tayland Krallığı’nda 20. yüzyılın sonlarından itibaren medikal turizm sektörü, sağlık turizminin bir alt dalı kabul edilerek bu alandaki girişimlere hız verilmiştir (Hasanov, 2018; Moloğlu, 2015).

Medikal turizm tercihlerini etkileyen faktörler arasında en önemli faktör olarak görülen maliyet etkeni çerçevesinde bir ABD vatandaşı kendi ülkesinde alacağı sağlık hizmetini Brezilya’da alması durumunda %25-40, Tayvan’da alması durumunda %40-55, Türkiye’de alması durumunda %50-60, Malezya’da alması durumunda %65-80 ve Hindistan’da alması durumunda ise %65-90 oranında maliyetini azaltabilmektedir (Çalgınoğlu, 2018, s. 38). Bu maliyet etkinliğinden faydalanılacak ülkelerden biri olan Türkiye’deki yaygın turizm türü olan ve 3S olarak adlandırılan deniz, kum ve güneş (*Sea, Sand, Sun*) üçlüsüne bir “S” (*Surgery*) yani cerrahi müdahale, ameliyat gibi bir terimin daha eklendiği belirtilmiştir (Tütüncü, Kiremitçi ve Çalışkan, 2011, s. 91). Türkiye’nin 2014-2018 yıllarını kapsayan onuncu kalkınma planında sağlık turizmi başlığına da yer verilmiş ve bu başlığın altında destinasyon açısından Türkiye’nin dünyada ilk beşe girmesi, medikal turizm kapsamında yaklaşık 750 bin hastaya sağlık hizmeti verilmesi ve ayrıca bu alt sektörden yıllık yaklaşık 5-6 milyar dolar arasında gelir elde edilmesi amaçlar olarak belirlenmiştir (Buzcu ve Birdir, 2019). Medikal turizminin daha da gelişmesine yönelik yapılan araştırmalar, sağlık kurum ve kuruluşlarının yapmış oldukları çalışmalar, sağlık hizmetine ihtiyaç duyan yabancı bireylere yönelik kurulan birimler, Sağlık Bakanlığının sağlık sektöründe gerçekleştirdiği atılımlar eşliğinde yapmış olduğu programlar ile medikal turizmden elde edilen hasılatın Türkiye için her zaman artış eğiliminde olması beklenen bir durumdur. Ancak, Türkiye’de medikal turizm alanında gerçekleştirilen tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği, bürokrasinin ağır işleyişi, iletişim engelleri ve kamu-özel kurum ve kuruluşlar arasındaki entegrasyon sorunları gibi faktörler de dikkate alındığında, sektördeki işlemlerin verimliliği olumsuz yönde etkilenmektedir (Omay ve Cengiz, 2013, s. 429). Türkiye’nin medikal turizm sektöründe istenen düzeyde pay alabilmesi ve belirtilen kalkınma planları hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, Türkiye’deki medikal turizm sektöründe mevcut durumun ve sorunların açık bir şekilde tanımlanması ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması gerekmektedir.

Literatür Taraması

Sağlık turizmi, son yıllarda dünya genelinde önemli bir sektör haline gelmiş ve ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sağlayan bir turizm türü olarak ortaya çıkmıştır. Sağlık turizmi kavramının 1980’li yıllardan itibaren akademik çalışmalarda araştırma konusu olmaya başladığı ifade edilmektedir (Özkan, 2019). Bununla birlikte, sağlık turizmi ve medikal turizm ile ilgili yapılan akademik araştırmaların da son yıllarda arttığı görülmektedir. Bu alandaki literatür, sağlık turizminin gelişimini, etkileyen faktörleri ve ülkeler arası farklılıkları anlamak amacıyla geniş bir yelpazede çalışmalar içermektedir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında; öncelikle Türkiye’de sağlık turizminin durumu ve altyapının oluşturulması gerektiğine dair çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Yalçın (2006) tarafından yürütülen araştırmada, Türkiye’deki sağlık turizmi altyapısının geliştirilme ihtiyacı ele alınmış; Türkiye’deki kamu hastanelerinin özel hastanelerin gerisinde kalmasının en önemli sebepleri olarak kamu hastanelerinin fiziki altyapılarının yetersizliği ile yurt dışı tanıtımlarının olmayışı gösterilmiştir. Özseri ve Karatana (2013) tarafından ise Türkiye’nin sağlık turizmi açısından mevcut durumu değerlendirilmiş, ülkenin uluslararası pazarlarda rekabetçi avantajları vurgulanmıştır. Yapılan çalışmada, mevsimsel kıyı turizminin yanında on iki aylık zamana yayılan sağlık turizminin önemine dikkat çekilmiştir. Ancak, İldiz (2019) tarafından yapılan çalışma, Türkiye’de sağlık turizmi hizmeti alan hastaların ve çalışanların karşılaştığı sorunlara dikkat

çekmiştir. Bu sorunlar arasında iletişim eksiklikleri, kalite standartlarına uyum ve koordinasyon zorlukları yer almaktadır.

Bu alandaki bazı çalışmalar ise uluslararası rekabet ve faktörlerin etkilerine odaklanmaktadır. Söz gelimi, Jain ve Ajmera (2018) tarafından yapılan çalışmada, Hint sağlık turizmi sektörünün faktörlerini çözümlenmek amacıyla yapısal modelleme yöntemi kullanılmıştır. Tıbbi prosedürlerin maliyeti, ülkedeki hastanelerinin iyi altyapısı, klinik mükemmellik ve sağlık personelin yetkinliği gibi faktörlerin en önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Yiğit ve Demirbaş (2020) tarafından Türkiye'deki sağlık turizminin gelişimini etkileyen faktörler SWOT-AHP yöntemiyle incelenmiş, ülkenin bu alandaki güçlü yönleri ve zayıf noktaları belirlenmiştir. Yapılan çalışmada, Türkiye'de yabancı dil eksikliğini gidermeye yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiği, hedef pazarlarda tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde bulunulması, medikal turizm alanında uygulama rehberinin oluşturulması, uygun fiyat politikasının sürdürülmesi ve paydaşlar arasında işbirliğinin olması gerektiğine yönelik önerilerde bulunulmuştur. Bu ve benzer çalışmalar, sağlık turizminin gelişimini etkileyen faktörlerin hem ülke özelinde hem de uluslararası düzeyde nasıl analiz edildiğini göstermektedir.

Sağlık turizmi alanında yönetim ve hizmet sağlayıcıların bakış açıları, literatürde ön plana çıkan alanlardandır. Örneğin, Rokni vd. (2017), Güney Kore'de tıbbi turizmin gelişimi önündeki engellere odaklanmış ve destinasyon ülkenin zayıf yönlerini belirlemiştir. Kültürler arası iletişimde uzmanlık ve uzman eksikliğinin Kore'de medikal turizmin gelişmesinin önündeki en temel sorun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tanıtım faaliyetlerine yönelik talepler, politika oluşturma ve bu politikalara yönelik eylem düzenlemeleri de etkili olan diğer faktörler arasındadır. Diğer yandan, Dünder Ege (2015) ve Küçükali, Palteki, Dünder Ege ve Hayran (2022) Türkiye'de sağlık hizmeti sunucularının perspektiflerini ele almış, yönetsel sorunları ve beklentileri incelemiştir. Dünder Ege (2015) hastanelerdeki yönetsel sorunları ele almış, hastaların en önemli şikayetlerinin çeşitli süreç sorunları olduğunu belirtmiş, hastanelerin fuar ve kongrelerde tanıtım ve pazarlama yaptığına vurgu yapmış, kamu hastanelerinde medikal turizm departmanının bulunmadığı özel hastanelerde ise bununla ilgili ayrı bir departman ve yetkilinin bulunduğu da ifade etmiştir. Ayrıca hastanelerin yeni bir kayıt sistemi ve örgütlenme ile iş modeli geliştirme ihtiyacı olduğunu ortaya koymuştur. Küçükali vd. (2022) ise 10 hastane yöneticisiyle yaptığı çalışmada Türkiye'de medikal turizm alanında çok fazla güçlü yan olduğu, politika ve uygulama eksiklikleri sebebiyle çeşitli sorunlara ve tehditlere karşı açık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin coğrafi konumu, nitelikli sağlık profesyoneli istihdamı ve gelişmiş sağlık alt yapısının sürdürülebilir olması için yasal boşlukların giderilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.

Sağlık turizminde kültürel ve iletişim sorunları da önemli bir rol oynamaktadır. Söz gelimi, Liu ve Chen (2013), kültürel faktörlerin sağlık turistlerinin deneyimini nasıl etkilediğine dair bir bakış sunmuşlardır. Kültürel yeterliliğin sağlık sistemlerine, sağlık kuruluşlarına ve bireylere entegre edilmesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Elde ettikleri bulguların doktor-hasta iletişim yöntemlerini ve doktor-ziyaretçi kültürünü inceleme konusunda medikal turizm hizmeti sunan hastanelere yol gösterici olacağını da belirtmişlerdir. Kültürel ve iletişim sorunlarının giderilebilmesi için de eğitim verilmesinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, Zarei ve Maleki (2019) Asya'nın tıbbi turizm pazarının gelişimini etkileyen faktörleri incelemiş, kültürel ve iletişim sorunlarının bu süreçteki önemine vurgu yapmış, medikal turizm pazarındaki paydaşlar arasında koordinasyon sağlanması gerektiği konusunda önerilerde bulunmuştur.

Yerel düzeyde, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinin sağlık turizmi potansiyeli de araştırılmıştır. Örneğin, Kurar ve Baltacı (2021) Antalya örneğinde sağlık turizmi potansiyelini incelemiş ve destinasyonun avantajlarını vurgulamıştır. Antalya'nın ulaşılabilirlik, turizm merkezi olması ve mevcut teknolojik alt yapısı sayesinde medikal turizmde öncü bir şehir olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mevzuatın yetersiz olması, sağlık çalışanlarındaki yabancı dil eksikliği gibi konuların da Antalya'nın bu alandaki olumsuzlukları olduğu belirtilmiştir. Buzcu ve Birdir (2019) ise Türkiye'de özel hastanelerde sağlık turizminin incelenmesiyle, bu sektördeki yerel dinamiklere ışık tutmuştur. Çalışma kapsamında hastanelerin birçoğunda medikal turizm bilincinin oluştuğu, tanıtım eksikliği, mevzuatın yetersiz olması, mali desteklerin yetersiz olması, medikal turizm alanında nitelikli personel eksikliği gibi sorunların bulunduğu, bu sorunlara tanıtım yapılması, ortak ücret tarifesi oluşturulması, alt yapının geliştirilmesi, yabancı dil bilen personel istihdamı, akredite olunması gibi çözüm önerileri geliştirildiği belirtilmiştir.

Sağlık turizmi alanındaki mevcut literatürde, Türkiye'nin sağlık turizmi potansiyelini ve gelişimini ele alan zengin ve çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu literatür taramasında, sağlık turizmi alanında

Türkiye'nin durumunu ve küresel eğilimlerle yerel dinamikler arasındaki ilişkileri ele alınarak geniş bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Ülkenin sahip olduğu tıbbi altyapı, doğal kaynaklar ve kültürel çeşitlilik önemli bir potansiyel olarak sağlık turizminde rekabet avantajı oluşturmuştur. Ancak, bu potansiyeli tam anlamıyla değerlendirmek için iletişim eksiklikleri, yönetim sorunları ve kültürel farklılıklar gibi zorluklar da ele alınmalıdır. Sağlık turizminin sürdürülebilir büyümesi için bu zorluklara yönelik çözümler üretilmelidir. Bu şekilde, Türkiye sağlık turizminde uluslararası alanda rekabetçi bir konum elde edebilir ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlayabilir.

Medikal turizmin mevcut durumunu belirlemek, yaşanan sorunları ortaya çıkararak çözüm önerileri geliştirmek ve medikal turizmden elde edilen payın daha da artırılabilmesi için gerekli önerilerde bulunmak, kamu - özel sektör ile turizm sektöründeki yatırımcıların ilgisini çekmek ve Kayseri ili örneği ile Türkiye'nin sağlık turizmine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere bu çalışmanın amacı medikal turizmin mevcut durumunu ortaya koymak, bu alandaki sorunları ele alarak çözüm önerileri sunmak, gelirleri artırmaya yönelik uygulayıcılara önerilerde bulunmak olarak belirlenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda geliştirilen araştırma soruları, Buzcu ve Birdir (2019) ve Köstepen (2015) tarafından yapılan çalışmalarda belirlenen araştırma sorularından da yararlanılarak aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

- Medikal turizmin mevcut durumu (Kayseri ilinin medikal turizm potansiyeli, medikal turizmin gelişimine olumsuz etki eden unsurlar, medikal turistlerin hastane seçim kriterleri, özel ve kamu hastaneleri kapsamında medikal turizmin mevcut durum karşılaştırması vb.) nedir?
- Medikal turizmde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?
- Özel ve kamu hastanelerinin medikal turizm kapsamında sunduğu hizmetler nelerdir?
- Hastanelerin medikal turistler ve aracı kurumlarla yaşadıkları sorunlar nelerdir?
- Hastanelerin medikal turizmin gelişimi konusundaki önerileri nelerdir?

Yöntem

Özel ve kamu hastanelerinde medikal turizmden sorumlu personel ile yapılan görüşmelere dayalı olan bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar, araştırmacıların dünya ve çevresindeki olayları derinlemesine anlamasını ve yorumlamasını hedefleyen bir araştırma türüdür. Bu tür araştırmalar, vakalar, bireysel tecrübeler, gözlemler, yaşam öyküleri, çeşitli görüşmeler (grup görüşmeleri dahil), açık uçlu sorulara verilen yanıtlar, ses kayıtlarının analizi, insan eliyle yapılmış objeler ve yazılı belgelerin incelenmesi gibi çeşitli veri toplama yöntemlerini barındırır (Kozak, 2014; Sekaran ve Bougie, 2016:332; Denzin ve Lincoln, 2018:43). Nitel araştırmalar ilişkilerin, etkinliklerin, durumların ya da gereçlerin niteliğinin incelendiği çalışmalarla birlikte kültür analizi, olgubilim ve kuram oluşturma desenlerinden meydana gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Olgubilim çalışmaları, bireylerin bir olgu hakkındaki yaşamış deneyimlerinden bahsettikleri araştırmalardır (Creswell ve Creswell, 2018). Olgubilim çalışmalarının amacı insan deneyimlerini anlamaktır (Van Manen, 2007, s. 12). Olgubilim çalışmalarının genel amacı, belirli bir olguyu derinlemesine anlamak ve tanımlamak ve katılımcıların ilgili olguya ilişkin yaşamış oldukları deneyimin özüne ulaşmaktır (Yüksel ve Yıldırım, 2015, s. 3). Bu bilgiler ışığında, özel ve kamu hastanelerinde medikal turizmden sorumlu personelin medikal turizmde yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri, medikal turizmin mevcut durumu, medikal turistler ve aracı kurumlarla yaşadıkları sorunların incelenmesi gibi konulara odaklanan bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır.

Katılımcıların cevapları, içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi belirli kurallar çerçevesinde kodlamalar yapılarak, veriler içindeki ifadelerin temalar başlığı altında özetlendiği sistematik bir analiz yöntemi olarak ifade edilmektedir (Özdemir, 2010). Bu bağlamda içerik analizinin uygulanması esnasında belirli aşamalar bulunmaktadır. Bu aşamalar yapılacak analizin tanımlanması, kategorilerin veya temaların saptanması, verilerin kodlanması, tema ve kodların tablollaştırılması ve elde edilen verilerin süzgeçten geçirilerek sık sık alıntılara yer verilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).-Araştırmada nitel veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Nitel araştırmalarda, katılımcı sayısının alanyazında 5 ile 25 katılımcı arasında değişebileceği belirtilmekle birlikte (Baltacı, 2018, s. 263) nitel araştırmaların sayıya göre değil de niteliğe yönelik bir bakış açısına dayandığı da ifade edilmektedir (Palacı, 2020, s. 180). Bu çerçevede en önemli husus katılımcı sayısı değil, çalışmada doygunluk noktasına ulaşabilmektir.

Çalışma için Kayseri Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 02.03.2022 tarihli izin alınmıştır. Çalışmada araştırmacılar katılımcılarla yüz yüze görüşmeler yapmış, öncelikle araştırmacılar kendini tanıtmış, çalışmanın başlığı, konusu ve amacından bahsetmiş ve veri toplama için yarı yapılandırılmış görüşme formunu kullanmışlardır. Daha sonra görüşmede katılımcıların verdikleri bilgilerin tamamının gizli tutulacağı, verdikleri cevaplar analiz edilirken görüşme yapılan katılımcıların kimliğini belirtici herhangi bir unsurun araştırmaya yansımayaçağı, görüşmelerin kaydedilmesi için izin istendiği, görüşmenin yaklaşık 20-25 dakika süreceği belirtilmiş olup katılımcıların onayı ile görüşmelere başlanmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışmanın örneklemini Kayseri ilinde faaliyet gösteren beş özel hastane ve beş kamu hastanesinde görev yapan medikal turizmden sorumlu personel oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiş olup katılımcılara bu yöntem dahilinde ulaşılmıştır. Amaçlı örneklemede amaç araştırılan konu ile ilgili ve bilgili kişilerin tecrübelerine ve birikimlerine başvurmaktır (Sığrı, 2018, s. 126). İlgili sağlık kurum ve kuruluşlarında görev yapan 23 katılımcı ile 15.03.2022-01.06.2022 tarihleri arasında medikal turizmden sorumlu birim çalışanı, sorumlular, müdür yardımcısı, müdür, başhekim yardımcısı ve başhekim gibi çeşitli pozisyonlarda görev yapan personel ile görüşmeler yapılmıştır.

Çalışma kapsamında görüşme yapılan medikal turizmden sorumlu personele ait yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve hastanedeki görevlerine ilişkin veriler Tablo 1'de gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, katılımcıların yaş ortalaması 44,73'tür ve %18,18'i kadın, %81,82'si erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Eğitim düzeylerine bakıldığında iki katılımcının ön lisans, 11 katılımcının lisans, yedi katılımcının yüksek lisans ve üç katılımcının da doktora mezunu oldukları görülmektedir. Sağlık yönetimi hakkında eğitim almış katılımcı sayısı ise 13'tür.

Tablo 1. Katılımcıların Seçilmiş Değişkenlere Göre Dağılımı

Katılımcı	Kod-lama	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Sağlık Yönetimi Eğitimi Alma Durumu	Görevi
Katılımcı 1	K1	56	Erkek	Yüksek Lisans	Evet	İdari ve Mali İşler Müdürü
Katılımcı 2	K2	33	Erkek	Yüksek Lisans	Hayır	Başhekim
Katılımcı 3	K3	54	Erkek	Yüksek Lisans	Evet	Mesul Müdür
Katılımcı 4	K4	42	Erkek	Lisans	Devam Ediyor	Müdür Yardımcısı
Katılımcı 5	K5	40	Bayan	Lisans	Hayır	Hasta Hizmetleri Müdürü
Katılımcı 6	K6	48	Erkek	Lisans	Evet	Müdür Yardımcısı
Katılımcı 7	K7	55	Erkek	Doktora	Hayır	Başhekim Yardımcısı
Katılımcı 8	K8	47	Erkek	Yüksek Lisans	Hayır	İdari ve Mali İşler Müdürü
Katılımcı 9	K9	36	Erkek	Lisans	Evet	Kurumsal İletişim ve Pazarlama Sorumlusu
Katılımcı 10	K10	48	Erkek	Lisans	Evet	İdari Mali Hizmetler Müdürü
Katılımcı 11	K11	40	Bayan	Yüksek Lisans	Hayır	Uluslararası Sağlık Hizmetleri Sorumlusu
Katılımcı 12	K12	24	Erkek	Lisans	Hayır	Uluslararası Sağlık Hizmetleri Çalışanı
Katılımcı 13	K13	54	Erkek	Yüksek Lisans	Evet	Başhekim Yardımcısı
Katılımcı 14	K14	30	Bayan	Ön lisans	Hayır	Yurt Dışı ve Özel Sigortalar Birim Çalışanı
Katılımcı 15	K15	28	Bayan	Ön lisans	Evet	Yurt Dışı ve Özel Sigortalar Birim Çalışanı
Katılımcı 16	K16	57	Erkek	Lisans	Evet	Hastane Müdürü
Katılımcı 17	K17	54	Erkek	Lisans	Evet (Sertifika Programı)	Medikal Muhasebe Sorumlusu
Katılımcı 18	K18	52	Erkek	Lisans	Evet	İdari ve Mali İşler Müdürü
Katılımcı 19	K19	41	Erkek	Doktora	Hayır	Başhekim
Katılımcı 20	K20	49	Erkek	Doktora	Hayır	Başhekim Yardımcısı
Katılımcı 21	K21	50	Erkek	Lisans	Hayır	Müdür Yardımcısı
Katılımcı 22	K22	40	Erkek	Yüksek Lisans	Evet	İdari ve Mali İşler Müdürü
Katılımcı 23	K23	51	Erkek	Lisans	Evet	Sağlık Turizmi Birim Çalışanı

Veri Analizi

Nitel araştırmalarda genellikle üç aşamada veriler analiz edilmektedir (Yıldırım ve şimşek 2013). İlk aşamada, elde edilen veriler süzgeçten geçirilmektedir. Böylece, uzun cümlelerden oluşan paragraflar yerine daha sade cümlelerle ifadeler ortaya çıkarılmaktadır. Bu şekilde elde edilen veriler görsel açıdan zengin ve okunaklı hale getirilmiş olmaktadır. İkinci aşamada, süzgeçten geçirilerek en aza indirgenmiş metin bir kez

daha dikkatlice anlam ve şekil yönünden okunarak derinlemesine analiz edilmektedir. Üçüncü aşamada ise araştırmacılar tarafından uygun olduğu düşünülen ve anlam açısından bağdaştırma yapılan kelimeler veya cümleler kodlanmaktadır. Kodlama işleminin yapılmasıyla birlikte kodlar arasında soyutlama ve temalaştırma işlemi gerçekleştirilmiş olmaktadır. Bu çalışma kapsamında yapılan ve bu aşamalardan geçen içerik analizinin sonucunda yedi tema oluşturulmuş ve tablolastırılmıştır. Bu temalar altında toplamda 35 kodlama işlemi yapılmıştır.

Tutarlık, Teyit Edilebilirlik ve İnandırıcılık

Nitel çalışmalarda sübjektifliğin ön planda olması nicel çalışmalarda olduğu gibi literatürde genel kabul görmüş tanımların, yöntemlerin ve testlerin olmayışı, özellikle geçerlik ve güvenilirlik konusunda eleştirilere sebep olmaktadır. Halbuki nitel çalışmalarda da geçerlik ve güvenilirlik ile ilgili bir dizi işlem söz konusudur. Fakat bu işlemler nicel çalışmalarda kullanılan yöntemlere göre farklılıklar göstermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu durumun ana sebebini ise nitel çalışmaların insan hayatının ve sosyal dünyanın varlığını, mantığını ve bunların boyutlarını anlamaya yönelik olması oluşturmaktadır. Nicel ve nitel araştırmaların güvenilirliği konusunda literatürde farklı yöntemler kullanıldığı ifade edilmektedir (Merriam, 2013, s. 200). Bu bağlamda, nitel çalışmalarda geçerlik için inandırıcılık, güvenilirlik için tutarlık ve teyit edilebilirlik ön plana çıkmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Nitel araştırmalarda güvenirliliğin tutarlık kavramı ile karşılandığı ve bu kavramın daha uygun olacağı belirtilmektedir (Lincoln ve Guba, 1985). Nitel araştırmalar bağlamında tutarlılık, çeşitli araştırmacıların aynı temaya yönelik saha çalışmaları sırasında yapmış oldukları gözlemlere dayanarak elde ettikleri ve alan notları ile doküman çevirileri gibi veri kaynaklarının incelenmesiyle ortaya çıkan anlam dizisinin yüksek derecede uyum göstermesi şeklinde açıklanabilir (Arslan, 2022; Franklin, Cody ve Ballan, 2010; LeCompte ve Goetz, 1982). Tutarlık analizinde, veri toplama aşamalarının (örneğin, görüşmeler sırasında araştırmacının soruları benzer bir yaklaşımla sorması ve bunları kaydetmesi gibi) birbirine ne derece uyduğu, verilerin kodlama aşamasında kullanılan kavramsal çerçevenin tutarlılığı ve elde edilen bulgular ile veriler arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğu incelenir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 306). Bu çalışmada, adım adım tekrarlama (araştırmacıların kodlarının, kategorilerinin ve temalarının benzer olması), bulguların literatürdeki mevcut çalışmalarla kıyaslanması, verinin uzman personelden sağlanarak veri kalitesinin sağlanması, verilerin denetime açık olması, katılımcı ifadelerinden birebir doğrudan alıntılar yapılması gibi parametrelerle tutarlığın sağlandığı ifade edilebilir.

Nitel araştırmalarda teyit edilebilirlik, nicel araştırmalarda dış güvenirliliğin karşılığı olarak kabul edilebilir (Miles, Huberman ve Saldaña, 2014, s. 272). Teyit edilebilirlikte araştırmacıdan beklenen araştırma sonucunda ulaştığı sonuçları elde ettiği verilerle devamlı bir şekilde teyit etmesi ve okuyucuya mantıklı bir açıklama yapabilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 306). Nitel araştırmalarda nesnelliliğin gerçekleşmesinin zor olabileceği kabul edilmekle birlikte kısmen karşılanabileceği belirtilmektedir (Arslan, 2022). Bu bağlamda, veri analizinde ve kodlamalarda araştırmacıların bir olgu üzerinde fikir birliğine varmaları sonucunda nesnelliliğin oluştuğu kabul edilebilir. Ayrıca, bu araştırmanın başından sonuna kadar veri toplama süreci ve veri toplama aracı ile birlikte ham verilerin, analiz aşamasında yapılan kodlamaların, alınan notların ve bulguların incelenmesinde açıklık ve şeffaflık ilkesinin benimsenmesi ve gerektiğinde incelemeye sunulabilmesi de teyit edilebilirliği artıran unsurlar olarak kabul edilebilir. Bunlara ilave olarak, elde edilen bulguların literatürdeki bulgularla karşılaştırılması ve benzer sonuçlara ulaşılması da teyit edilebilirliği artırmaktadır.

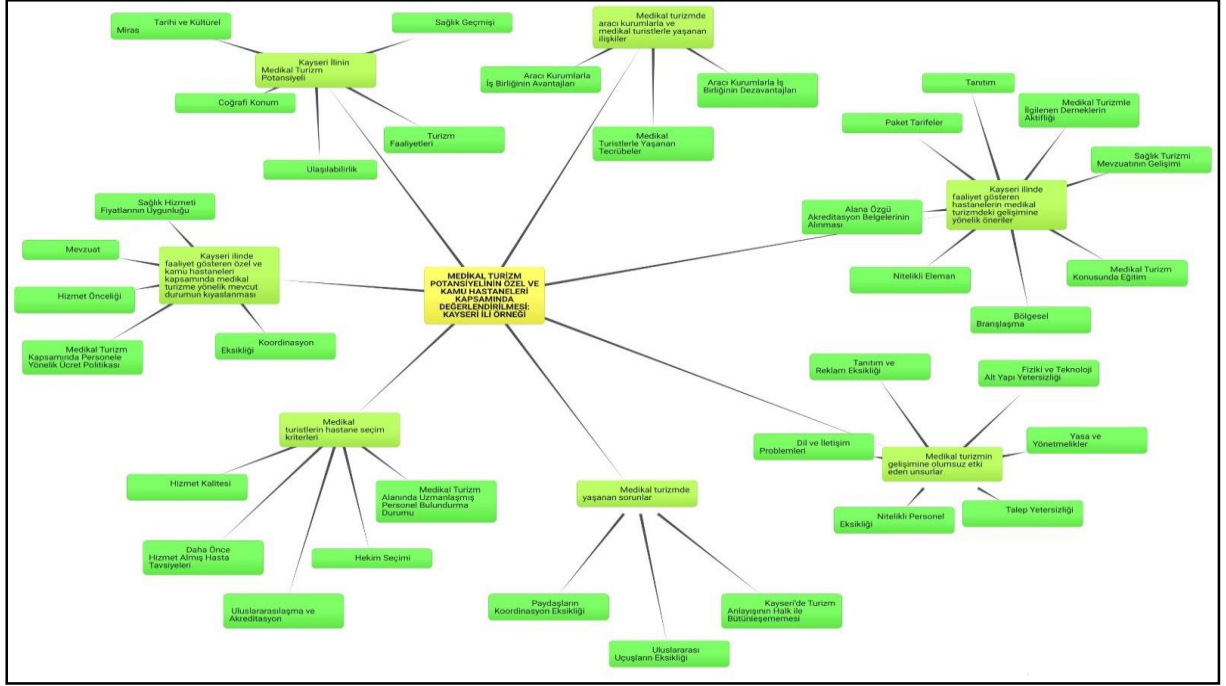
Nitel araştırmalarda inandırıcılık oldukça önemli görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Nitelikli nitel çalışmanın ölçütlerinden birisi olarak belirtilen inandırıcılığın sağlanması bazı uygulamalarla ele alınmaktadır. Bunlar; yoğun betimleme, somut ayrıntılar, metinsel olmayan/örtük bilginin açıklaması, söyleme yerine gösterme, çeşitleme veya kristalleştirme, araştırmacının veri toplama sürecine bizzat dâhil olması, analiz süreci ile ilgili detaylı bilgi verilmesi, çok seslilik ve görüşme metinlerinden doğrudan alıntılar yapılması, birey yansımaları olarak sıralanabilir (Hsieh ve Shannon, 2005; Tracy, 2010; Kozak, 2014). Bu doğrultuda, yapılan görüşmeler katılımcı ile araştırmacılar arasında aracı olmadan gerçekleştirilmiş, yapılan analiz sürecinden detaylı bir şekilde bahsedilmiş, görüşmelerden sıklıkla doğrudan alıntılar ve yoğun betimlemeler yapılmış, son olarak tartışmalar ortaya konmuştur.

Bulgular

Araştırma kapsamında ele alınan hastanelerin yatak sayıları altı ile 1683 yatak arasında değişmektedir. Örneklem olarak ele alınan 10 hastanenin de JCI (Joint Comissions International) akreditasyon belgesi

bulunmamaktadır. Ayrıca hastaneler tercih edilirken il merkezinde hasta yoğunluğu bulunan hastaneler esas alınmıştır. Bu hastanelerin medikal turizm alanında da hizmet veren hastane olma olasılığının yüksek olacağı düşünüldüğünden tercih edilmiştir.

Çalışmada Kayseri ilinde beş özel ve beş kamu hastanesinde çalışan yukarıda seçilmiş değişkenlere göre dağılımı verilen 23 katılımcı ile nitel araştırma yöntemine dayalı olarak görüşme tekniğiyle ve yüz yüze olarak yapılan görüşme sonucunda; yedi ana tema oluşturulmuş ve bu temalar altında toplamda 35 kodlama işlemi yapılmıştır. Bu ana tema ve kodlama işlemlerine dair kavram haritası oluşturulmuş olup Şekil 1 ile gösterilmiştir. Daha sonrasında, bu ana tema ve kodlar detaylı bir şekilde katılımcı görüşlerine de yer verilerek açıklanmıştır.

Şekil 1. Tema ve Kodlamalara Ait Kavram Haritası

Medikal Turizmin Mevcut Durumu

Bu başlık “Kayseri ilinin medikal turizmi potansiyeli”, “medikal turizmin gelişimine olumsuz etki eden unsurlar”, “medikal turistlerin hastane seçim kriterleri” ve “özel ve kamu hastaneleri kapsamında medikal turizmin mevcut durum karşılaştırması” temaları altında ele alınmış ve bu temaların her biri için kodlar oluşturulmuştur. İlgili temalar ve kodlara aşağıda detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Kayseri İlinin Medikal Turizm Potansiyeli

Kayseri ilinin medikal turizm potansiyeli teması içerisinde “*Tarihi ve Kültürel Miras*”, “*Coğrafi Konum*”, “*Ulaşılabilirlik*”, “*Turizm Faaliyetleri*” ve “*Sağlık Geçmişi*” olmak üzere toplam beş kod oluşturulmuş olup Tablo 2’de gösterilmektedir. Bu kodlar kendi içinde sırasıyla katılımcıların ifadeleri ile desteklenmiştir.

Tablo 2. Kayseri İlinin Medikal Turizm Potansiyeli

Tema 1	Kodlar
Kayseri İlinin Medikal Turizm Potansiyeli	Tarihi ve Kültürel Miras (3)
	Coğrafi Konum (4)
	Ulaşılabilirlik (3)
	Turizm Faaliyetleri (3)
	Sağlık Geçmişi (2)

Tarihi ve Kültürel Miras

Katılımcıların cevapları üzerinde yapılan çözümlenelerde çağlar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin bıraktığı kültürel mirasların kayda değer bir şekilde Kayseri’ye katkı sağladığı ifade edilmiştir. Konu ile ilgili katılımcıların bazılarının düşünceleri aşağıdaki gibidir:

“Kayseri; Kayseri Kalesi, Sahabiye Medresesi, Çifte Kümbet, Mimarsinan evi, Kayseri Lisesi ve birçok kilise ve camileri ile her taraftan kültür kokan tarihi güzellikleri ile meşhur bir yerdir.” (K8)

“Şu kapalı çarşının güzelliğine hiç baktınız mı ben her seferinde bir alışveriş mekânı değil, tarih görüyorum...” (K1)

“Soğanlı Vadisi Harabeleri ve Kanış Karum (Kültepe) gibi tarihi yerleşim yerleri Şabırlı Köprüsü gibi tarihi geçitler Kayseri'nin çok eski bir tarihinin olduğunun göstergesidir. Bu gibi tarihi ve kültürel miraslar medikal turistlere hem medikal anlamda hem de turistik anlamda katma değer yaratabilir...” (K9)

Katılımcıların cevapları doğrultusunda Kayseri'nin sahip olduğu tarihi ve kültürel mirası ile medikal turizmin bütünleşmesi halinde kayda değer bir şekilde medikal turizm potansiyelinin artacağı düşünülmektedir.

Coğrafi Konum

Kayseri, coğrafi konum olarak Türkiye'nin neredeyse tam orta noktasında bulunmaktadır. Merkezi konumda olması nedeniyle Kurtuluş Savaşı yılları sırasında Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından da başkentin taşınması ile gündeme gelen Kayseri'nin coğrafi bir konum olarak oldukça önemli bir yere sahip olduğu kabul edilmektedir. Kapadokya bölgesi içerisinde olması, başkente ulaşımın kolay olması gibi özellikleriyle Kayseri'nin coğrafi olarak her zaman avantaj elde ettiği düşünülmektedir. Konuya ilişkin katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Konum açısından İç Anadolu bölgesinde ve merkez konumda olması, Kayseri'yi büyük bir cazibe merkezi haline getirmektedir. Bölge açısından avantajlı durumda...” (K2)

“Her turist aynı zamanda bir medikal turist potansiyeli taşımaktadır. Bu anlayışla önce konumunla turist çekeceksin. Tanyacak, görecek o güven ile medikal turistim diyecek.” (K10)

“Yaşadığımız şehir İç Anadolu bölgesinde Ankara ve Konya'dan sonra yaklaşık 16 tane özel hastanesi, şehir hastanesi, tıp fakültesi gibi kurumlara sağlık hizmeti verebilecek ve turist çekebilecek bir potansiyele sahiptir.” (K4)

Genel anlamda Kayseri'nin coğrafi konum olarak turizm sektörü açısından üstünlüklerinin olduğu bu durumun, sağlık turizmi içerisinde medikal turizmin gelişimi ve değişiminde büyük rol oynadığı düşünülmektedir.

Ulaşılabilirlik

İç Anadolu bölgesinin gelişmiş şehirlerinden biri olan Kayseri, özellikle son yıllarda Kapadokya bölgesi ve Erciyes Kayak Merkezi'ne kayak turizmi için gelen yabancı turist sayısının da hızla artmasıyla, turistler tarafından daha sık ziyaret edilmeye başlanan destinasyonlardan biri haline gelmiştir. Uluslararası bir havalimanı olması özelliğiyle Kayseri Havalimanı aynı zamanda Kapadokya bölgesine de hizmet vermektedir. Ayrıca Kayseri Havalimanı'ndan altı ülkede 18 noktaya tarifeli direkt yolcu seferleri bulunduğu bilinmektedir. Ulaşılabilirliğin bu denli artış gösterdiği Kayseri ilinde, turizmin alt dalı olan medikal turizmden pay alabilme noktasında kayda değer ölçüde ulaşılabilirliğin etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Her ne kadar Kayseri Havalimanı uluslararası bir havalimanı olsa da dış hatların direkt uçuşları arttırılmadığı sürece gelişimin yavaş bir seviyede ilerleyeceği öngörülmektedir. Günümüzde en sık kullanılan ulaşım türünün hava yolu olduğu düşünüldüğünde, sağlık turizmi amacıyla gelen bir turist binlerce kilometreyi kat etmek için kara yolu veya demir yolu ulaşımını kullanması çok düşük ihtimaldir. Bu nedenle bir şehirde medikal turizmin gelişmesi için hava yolu ile ulaşılabilir olması uluslararası turizm hareketlerinin oluşması için kaçınılmazdır.

“Öncelikle Kayseri'ye hava ulaşımı için uçak seferleri arttırılmalı, en kötü haftada bir olmalı. Örneğin Kore-Kayseri gibi haftada bir olduğu gibi Rusya-Kayseri gibi uçuş seferleri olmalı ki medikal turizm potansiyeli artsın.” (K11)

Medikal turistlerin çok fazla sefer veya ulaşım aracı değiştirmesinin medikal turizmi olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir. Bu durum medikal turistin sağlığını olumsuz etkileyebileceğinden Kayseri destinasyonunu tercih etme motivasyonunu da düşürebilecektir.

“İstanbul'a olan uçak seferlerinin bir kısmını Kayseri'ye veya ek seferde olabilir; önemli olan buraya uçak seferlerinin arttırılmasıdır. Medikal turizme ve onunla birlikte diğer turizm çeşitlerine ön ayak olacaktır.” (K2)

“Sen ülkeneye medikal bir turist getiriyorsun, o uçaktan in, o uçağa geç; bir daha bin bu turist için olumsuz bir imaj yaratacaktr.”(K16)

Turizm Faaliyetleri

Kayseri’de oldukça fazla turizm çeşidi bulunmaktadır. Bu turizm eşitleri; dağcılık, doğa, kayak, hava sporları, termal, kültür ve tarih turizmi olarak sıralanabilir. Bu kapsamda katılımcıların vermiş oldukları cevaplarda da Kayseri’nin oldukça büyük bir turizm potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, katılımcıların cevaplarından da anlaşıldığı üzere Kayseri’de bulunan turizm faaliyetlerinin medikal turizme katkı sağlayacağı ifade edilmektedir.

“Ben kayak sporu yapan bir kişiyim. Erciyes’te aynı Şekilde kayak sporu turizmi için gelen Rus vatandaşı bir turist ile tanıştım. Orta Asya Trklerindenmiş; daba kolay anlaşabildik. Sağlık yöneticisi olduğum için medikal turizm kapsamında önerilerde bulundum, telefon numaramı aldı, seneye hem kayak sporu için hem de medikal turizm için geleceğini söyledi.” (K13)

“Kapadokya bölgesinde olan ilimize özellikle Soğanlı Vadisi taraflarına turist çok fazla geliyor. Tarib turizmini yaşıyorlar.” (K16)

“Turistler Nevşehir’e, Ürgüp ve Göreme’ye gelmişken 60 km ötesinde turizm potansiyeli yüksek Kayseri bykşehrini gezmeye de geliyorlar...” (K7)

Bu ifadelere bakıldığında, özellikle Erciyes dağında yapılan turizm faaliyeti, Kapadokya destinasyonuna yakın olması nedeniyle tarihi yerlere yönelik yapılan turlar ve Kayseri’nin doğal güzelliklerinin medikal turizme yönelik pozitif yönde etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Sağlık Geçmişi

Kayseri ilindeki sağlık hizmetlerinin temellerinin Selçuklu dönemine kadar uzandığı bilinmektedir. 13. yüzyıla kadar uzanan hastane ve tıp okulları, İç Anadolu bölgesinde Gevher Nesibe Hatun’un vasiyeti üzerine inşa edilmiş bilinen ilk hastanelerden olan Gevher Nesibe Darşışıfası gibi sağlık kurumları Kayseri’de bulunmaktadır (Kayseri Valiliği, 2022).

Kayseri’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında bile memleket hastanesi adında sağlık kurumu açılmış olması (Kayseri Devlet Hastanesi, 2018) ve katılımcıların ifadeleri ile Kayseri’nin büyük bir sağlık geçmişinin olması medikal turizm potansiyelinin yüksek olduğunun bir göstergesi olarak ifade edilebilir.

“Sizde bilirsiniz hocam, Mimarsinan parkı içerisinde bulunan, Gevher Nesibe Drşışıfası ve Tıp Medresesi gibi köklü sağlık tarihi olan bir Şehir burası...” (K5)

“Kayseri büyükşehir olan bir ildir. Çok donanımlı ve kapasitesi olan Şehir hastanemiz ve tıp fakültesi ile birlikte yaklaşık 16 tane özel hastanesi bulunmaktadır. Çok eskilerden beri ülkemizde sağlık sektörü açısından st sıralarda. Bu gelişmiş sağlık kurum ve kuruluşları köklü bir sağlık tarihine sahip olduğumuzu gösteriyor.” (K4)

Medikal Turizmin Gelişimine Olumsuz Etki Eden Unsurlar

Tablo 3’de görüleceği üzere, medikal turizmin gelişimine olumsuz etki eden unsurlar teması içerisinde “Tanıtım ve Reklam Eksikliği”, “Dil ve İletişim Problemleri”, “Nitelikli Personel Eksikliği”, “Talep Yetersizliği”, “Yasa ve Yönetmelikler” ve “Fiziki ve Teknolojik Altyapı Yetersizliği” olarak altı kod oluşturulmuş ve bu kodlar sırasıyla katılımcıların ifadeleri ile desteklenmiştir.

Tablo 3. Medikal Turizmin Gelişimine Olumsuz Etki Eden Unsurlar

Tema 2	Kodlar
Medikal Turizmin Gelişimine Olumsuz Etki Eden Unsurlar	Tanıtım ve Reklam Eksikliği (4)
	Dil ve İletişim Problemleri (5)
	Nitelikli Personel Eksikliği (5)
	Talep Yetersizliği (5)
	Yasa ve Yönetmelikler (5)
	Fiziki ve Teknolojik Altyapı Yetersizliği (4)

Tanıtım ve Reklam Eksikliği

Medikal turizm açısından değerlendirildiğinde sektörün en önemli sorunları arasında sayılabilecek hususun tanıtım ve reklam eksikliği olduğu ifade edilmiştir. Hastanelerin tanıtım ve reklam eksikliği medikal turizm potansiyelini olumsuz yönde etkilemenin yanı sıra tüm paydaşlar açısından da bu potansiyelin kullanılmamasına neden olmaktadır. Bu konu hakkında bazı katılımcıların ifadeleri Şu Şekildedir:

“Kayseri’de yeterli tanıtım ve pazarlama olmadığımı düşünmekteyim. Kesinlikle turizm potansiyeli yüksek ancak pazarlama ve tanıtım hizmetlerinin aktif olarak rol almadığı kanaatindeyim.” (K4)

“Sağlık turizmi kapsamında arkadaş, dost tavsiyesi ve sosyal medyalarla reklam ve tanıtım yaparak, medikal turizm kapsamında iş yapıyoruz. Reklam ve tanıtımı yaygınlaştırmadan bu iş zor.” (K 9)

“Hastanenin resmi internet sitesi, fuarlar, sempozyumlar ve kurumsal iş birlikleridir medikal turizmde öne çıkartan. Medikal turizmde en önemli unsurun tanıtım ve reklam olduğunu düşünüyorum.” (K15)

Bir katılımcı ise tanıtım ve reklam eksiliğinin çözümüne yönelik çeşitli önerilerde bulunmuştur.

“Sağlık turizmi bakış açısıyla düşünüldüğünde en önemli şey reklam, tanıtım ve pazarlama olmalıdır. Hastanemizin vermiş olduğu hizmetleri, donanımlı hekimleri ve sağlık personelimizi ayrıca tıbbi cihaz ve donanımları tanıtan videolar, poster ve broşürler resmi internet sitesi ve sosyal ağlarda yayımlanmalıdır. Arama motorlarında çıkması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca bu gibi reklam ve tanıtım çalışmaları yaparken yapmış olduğu seyahat esnasında olası akut ve kronik hastalıklarına yönelik kaliteli sağlık hizmetini alacağı yerleri de bilmesi tercih sebebi olacaktır.” (K6)

Dil ve İletişim Problemleri

Turizm sektörü ve medikal turizmin önemli sorunları arasında belirtilen faktörlerden birisi de dil ve iletişimidir. Bu doğrultuda katılımcılar yabancı dil bilen personel ile medikal turist ve hastane arasında sıcakkanlı ve sağlam iletişim kurulmadan sektörün ilerleme kaydedemeyeceğini belirtmişlerdir.

“... Ne yapıyoruz biliyor musunuz? A4’e medikal turistin adını yazıyoruz, güvenlik görevlisini havalimanına gönderiyoruz alıp geliyor.” (K9)

“Turist ile kaynaşacak, her isteğini anlayıp karşılayabilecek, yabancı dil bilen yetişmiş personel oldukça önemli.” (K5)

“Tam anlamıyla donanımlı paket olarak bir medikal turist ağırlayacak isen en başta sağlık hizmetini layıkıyla yerine getirecek profesyonel ekibinle birlikte üst düzey İngilizce bilen personelin olmalıdır.”(K19)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere sağlık sektörü yöneticilerinin ve diğer paydaşların bu olumsuz etkiyi ortadan kaldırmaya yönelik uğraşlar içerisinde olması gerektiği belirtilebilir.

Nitelikli Personel Eksikliği

Hastanelerin hizmet sunumunda zorluklarla karşılaştıkları ve medikal turizmin gelişimine ve süreçlerine olumsuz etki eden faktörlerden birinin de nitelikli personel eksikliği olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların bu konudaki görüşleri aşağıda ifade edilmektedir.

“Her şeyden önce bu sektöre hitap etmek istiyorsan ismi duyulmuş nitelikli, donanımlı ve alanına hâkim sağlık profesyonelleri çalıştırmalısın. Bizde bazı branşlarda gerçekten donanımlı hekim ve yardımcı sağlık personellerimiz var; ancak bazı branşlarda o alanda uzmanlığımı almış hekim ve o alanda tecrübe edinmiş hemşireyi bulursak ne ala.” (K15)

“İsmi duyurmuş hekim lazım bu sadece Türkiye’de değil dünyada. Bunu Kayseri’de bulmak çok zor.” (K18)

“Asıl nitelikli ve tecrübeye sahip sağlık personeli Kayseri’de kalmak istemiyor, hastanemiz bünyesinde çalışmak ister misiniz diye teklif gönderiyoruz; ancak İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirler daha cazibeli geliyor.” (K5)

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, insan faktörünün kayda değer bir şekilde önemli olduğu medikal turizmde bu faaliyetleri yönetecek alanına hâkim nitelikli personel hayati önem taşımaktadır.

Talep Yetersizliği

Özellikle kamu hastanelerinde çalışan yöneticiler, medikal turizmde talep yetersizliği olduğunu belirtmişlerdir. Kamu kurumlarının yatak kapasitesi, teknik donanımı, niteliği ve hukuki statüleri nedeniyle talep yetersizliğinin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

“...Çünkü benim yaklaşık 6-7 yıllık yöneticiliğimde herhangi bir sağlık turisti hastanemize gelmemiştir.” (K1)

“Ancak yeterli seviyede turist yok, ülkemizde turist ya İstanbul’a ya da Antalya’ya gidiyor.” (K4)

“Kayseri’ye medikal turist başvurusu potansiyele göre gerçekten az. Turist sağlığı olarak daha çok hizmet veriyoruz.”(K14)

“Kamu kurumlarının yatak kapasitesi, donanımı, niteliği ve hukuki durumundan dolayı, medikal turistlerin kamu hastanelerini tercih etmemesi doğal. Talep olmayınca da medikal turizm alanına yönelemiyorsunuz.” (K19)

Katılımcıların ifadeleri çerçevesinde, hastanelerin sağlık hizmetini verecek yeterli donanıma sahip olmasına rağmen medikal turizm kapsamında bir talebin oluşmaması olumsuz bir gösterge olarak değerlendirilmelidir.

Yasa ve Yönetmelikler

Medikal turizme etki eden olumsuz faktörler arasında yasa ve yönetmelikler de yer almaktadır. Bu sorunun sadece Kayseri ili için değil Türkiye'nin tamamını etkilediği ifade edilmelidir. Mevcut yasa ve yönetmeliklerden kaynaklanan bir sorunun çözümü ise daha çok hukuki reformların yapılması ile ilgilidir. Hukuki sorunları dile getiren görüşler aşağıda gösterilmektedir.

"Hizmet verdiğimiz hastanenin kamu kurumu olması mevzuat yönünden önümüzü kapatıyor..." (K7)

"Sağlık Bakanlığı hastanenin hizmet rolünü değiştirmedeği sürece verilebilecek hizmetler sınırlı kalıyor." (K19)

"Hukuki zemin hazırlanana kadar medikal turizm kapsamında faaliyet verilmeyeceğine dair hukuk ve müşavirlik biriminden görüş var." (K21)

"Yaklaşık 1,5 yıldır üst kurumumuzun vermiş olduğu talimat gereği medikal turizm hizmetini durdurduk." (K20)

Fiziki ve Teknolojik Altyapı Yetersizliği

Kayseri'de her ne kadar fiziki ve teknolojik altyapı, tıbbi cihaz ve demirbaşlar, vasıflı sağlık personeli bulunan hastaneler mevcut olsa da fiziki altyapısı ve teknolojisi yeterli olmayan hastanelerinde bulunduğu ifade edilmektedir.

"Bizim yatak kapasitemiz küçük, çok donanımlı ve kapsamlı bir hastane değiliz." (K18)

"Genel branşlarda bekimiz ve yeterli seviyede tıbbi cihazlarımız var, ama medikal turistleri ayrıca ağırlayabilecek yerimiz yok." (K3)

"Hastanemiz 2018 yılında B grubu rolünde hizmet vermeye başlamıştır. Yaklaşık 70-80 yıllık bir hastanenin bina ve altyapılarını kullanıyoruz." (K8)

Bu kapsamda öncelikle yapılması gereken, sağlık kurumlarının fiziki ve teknolojik altyapılarının daha iyi seviyelere çıkarılmasıdır.

Medikal Turistlerin Hastane Seçim Kriterleri

Tablo 4'de medikal turistlerin hastane seçim kriterleri teması içerisinde "Hizmet Kalitesi", "Uluslararasılaşma ve Akreditasyon", "Hekim Seçimi", "Daha Önce Hizmet Almış Hasta Tavsiyeleri" ve "Medikal Turizm Alanında Uzmanlaşmış Personel Bulundurma Durumu" olarak beş kod oluşturulmuş ve bu kodlar katılımcıların ifadeleri ile desteklenmiştir.

Tablo 4. Medikal Turistlerin Hastane Seçim Kriterleri

<i>Tema 3</i>	<i>Kodlar</i>
Medikal Turistlerin Hastane Seçim Kriterleri	Hizmet Kalitesi (4)
	Uluslararasılaşma ve Akreditasyon (5)
	Hekim Seçimi (4)
	Daha Önce Hizmet Almış Hasta Tavsiyeleri (4)
	Medikal Turizm Alanında Uzmanlaşmış Personel Bulundurma Durumu (4)

Hizmet Kalitesi

Medikal turistlerin hastane seçim kriterleri içerisinde sunulan hizmet kalitesinin oldukça önemli olduğu belirtilmektedir. Sağlık hizmeti esnası ve sonrasında hastaların almış oldukları sağlık hizmetinin kalitesi katılımcılar açısından önemli görülmektedir. Buna dair bazı katılımcıların cevapları aşağıdaki gibidir:

"Medikal turistler verilecek tıbbi tedavi veya rehabilitasyonda maliyetten önce bekimi araştırıyorlar. Daha sonra bemsirelik hizmetlerine, sonrasında ise otelcilik hizmetlerine bakıyorlar. Maliyet daha sonra geliyor; çünkü kendi ülkelerine göre bizim ülkemiz daha uygun." (K13)

"Spesifik tedavilerde; göz operasyonları, obezite ve kanser cerrahisi gibi özelliğli branşlarda yetişmiş tecrübeli hekim ve sağlık personeli ile hizmet kalitesinin sağlanması gerekir." (K7)

"... yönelik kaliteli sağlık hizmetini alacağı yerleri de bilmesi tercih sebebi olacaktır." (K6)

Uluslararasılaşma ve Akreditasyon

Medikal turistler tarafından hangi hastaneden hizmet alacaklarının belirlenmesi konusunda ilgili kurumun akredite edilmiş olmasına ve uluslararasılaşma düzeyine önem verildiği görülmektedir. Böylece ilgili hastanenin tanınırlığı ve medikal turistlerin hastaneye duydukları güven artmaktadır. Katılımcıların ifadeleri de bu durumu destekler niteliktedir:

“Medikal turistler için hastane seçim kriterlerinden en çok kurumsal ve uluslararası hastane olması daha önemli durumda. Şehrimizdeki bir hastane uluslararası hizmet veren, 17 şubesi olan ve borsaya açılacak güçte. Böyle bir hastaneyi seçmesi daha olasıdır.” (K5)

“Medikal turist ilk başta bekimi buluyor, daha sonra akreditasyon belgesi var mı ona bakıyor. Bu bir gelişmişliğin, bu işte profesyonel olduğunun ve akreditasyonun göstergesi.” K18)

“Tedavi olacağı hastanenin zincir hastane olup olmadığını, kendi ülkesinde şubesi olup olmadığını araştırıyor. Varsa oradan sorgulama yapıyor.” (K22)

Hekim Seçimi

Sağlık hizmeti almak isteyen medikal turistlerin ilk olarak hekim araştırması yaptığı ve hekimin alanında deneyimlerini sorguladığı yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen sonuçlardır. Bu durumu destekleyen katılımcı görüşleri aşağıda belirtilmiştir:

“Medikal turistler verecek tıbbi tedavi veya rehabilitasyonda maliyetten önce bekimi araştırıyorlar. Daha sonra hemşirelik hizmetleri sonrası ise otelcilik hizmetlerine bakıyorlar.” (K13),

“Medikal turistler bekimlerimiz ile direkt anlaşabiliyorlar.” (K15)

“Buradaki en önemli seçim kriterlerinin başında bakım seçimi, fiyat, kolay ulaşılabilirlik ve önceki hastaların referansları gelmektedir.” (K16)

Daha Önce Hizmet Almış Hasta Tavsiyeleri

Yapılan araştırmada medikal turistlerin hastane seçim kriterleri arasında gidebileceği hastanelerde sağlık hizmeti almış hastaların referansları ve tavsiyeleri olduğu görülmüş olup bu durumu destekleyen katılımcı ifadeleri aşağıda belirtilmektedir:

“Turist sağlığı kapsamında hizmet almaya gelen turistlere gerçekten kaliteli, sıcak ve samimi ilgi gösterdiğinizde bir sonrakinde medikal turist olarak geldiğini gördük.” (K14)

“...daha önceki hastaların referansları gelmektedir.” (K16)

“Kayseri’de medikal turist çekebilmek için en doğru strateji gurbetçi vatandaşlarımız üzerinden hastane, hekim ve sağlık personeli tavsiyesi yürütülerek kazanım sağlamak olacağı kanaatindeyim.” (K8)

Medikal Turizm Alanında Uzmanlaşmış Personel Bulundurma Durumu

Medikal turist ile hastane arasında koordinasyonu ve iletişimi sağlayabilecek alanında uzman ve deneyimli personel bulundurulmasının hastane seçim kriterleri içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu tezi destekleyen katılımcı görüşleri aşağıda ifade edilmektedir:

“Sağlık yönetimi, turizm otelcilik ya da sağlık turizmi alanında deneyimli personel çalıştırmak her zaman bir sıfır önde başlamaktır.” (K20)

“Hastanemiz ile medikal turist arasında ya aracı kurumlar oluyor ya da kendi kalifiye personelimiz oluyor.” (K21)

“Medikal turizmin geliştirilmesine yönelik çabalar içerisinde, alanında uzman yetişmiş personelin bulundurulması problemlerin ortaya çıkabilme olasılığını ortadan kaldıracaktır.” (K22)

Özel ve Kamu Hastaneleri Kapsamında Medikal Turizmin Mevcut Durum Karşılaştırması

Kayseri ilinde faaliyet gösteren özel ve kamu hastaneleri kapsamında medikal turizme yönelik mevcut durumun karşılaştırılması teması içerisinde “Mevzuat”, “Hizmet Önceliği”, “Koordinasyon Eksikliği”, “Sağlık Hizmeti Fiyatlarının Uygunluğu” ve “Medikal Turizm Kapsamında Personele Yönelik Ücret Politikası” olarak beş kod oluşturulmuş ve Tablo 6’da gösterilmiştir. Bu kodlar katılımcıların ifadeleri ile de desteklenmiştir.

Tablo 5. Özel ve Kamu Hastaneleri Kapsamında Medikal Turizm Mevcut Durum Kıyaslaması

Tema 4	Kodlar
Özel ve Kamu Hastaneleri Kapsamında Medikal Turizmin Mevcut Durum Karşılaştırması	Mevzuat (4)
	Hizmet Önceliği (5)
	Koordinasyon Eksikliği (5)
	Sağlık Hizmeti Fiyatlarının Uygunluğu (5)
	Medikal Turizm Kapsamında Personele Yönelik Ücret Politikası (4)

Mevzuat

Kayseri’de medikal turizm kapsamında özel ve kamu hastanelerinin mevcut durum karşılaştırması yapıldığında, mevzuat açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. Özellikle kamu hastanelerinin hareket kabiliyetinin özel hastanelere göre oldukça sınırlandırıldığı belirlenmiştir.

“Hastanemize geldiğinde medikal turiste sabah 06.35’te ilgili bransa kaydını al, oradan git vezneye sağlık hizmeti ücretini öde mi diyeceğiz öyle olmaz ki.” (K6)

“Hizmet verdiğimiz hastane türünün kamu kurumu olması, mevzuat yönünden önümüüzü kapatıyor. Alanında uzman ve tecrübeli bekimin ve sağlık personelin var; fakat nasıl reklam yapacaksınız?” (K7)

“Hastanemiz 2018 yılında B grubu rolünde hizmet vermeye başlamıştır. Ancak medikal turizm kapsamında Sağlık Bakanlığına yapmış olduğumuz başvuru neticesinde B grubu hastaneden A grubu hastane statüsüne geçmiş bulunmaktayız. Bu statü bize yan dallar branşları (hematoloji, romatoloji, gastroenteroloji, çocuk endokrin vb.) açabilme imkânı sağlamaktadır. Bunun medikal turist çekme kapsamında rekabet avantajı sağlayacağını düşünmekteyim.” (K8)

“Sağlık Bakanlığı hastanenin hizmet rolünü değiştirmedeği sürece verilebilecek hizmetler sınırlı sayıda kalıyor.” (K19)

Çalışmada elde edilen bilgiler kapsamında mevzuat açısından özel hastanelerin kamu hastanelerine göre daha avantajlı olduğu görülmektedir. Kamu hastanelerinin bu konuda sıkıntılı oldukları, özel hastanelerin ise sıkıntı yaşamadıkları ve yasal düzenlemeleri daha kolay karşılayabildikleri için medikal turiste hizmet verme konusunda daha rahat hareket ettikleri ifade edilebilir.

Hizmet Önceliği

Çalışmada kamu hastanesi ile özel hastanelerin her ne kadar hizmet öncelikleri aynı olsa da bu hususta hareket kabiliyetlerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların görüşlerini şu şekilde ifade ettikleri görülmektedir:

“Kamu kurumunda sağlık profesyonelleri aynı zamanda devlet memurudur. Devlet memurunun görevi öncelikle vatandaşların sağlığıdır.” (K21)

“Burası bir kamu hastanesi öncelik seviyen farklı. Medikal turizm işini ayrı bir hizmet birimince yapacaksınız yoksa zor...” (K22)

“Hastanemiz bir kamu kuruluşu. Önceliğimiz kendi vatandaşlarımız, sonra medikal turistler. Burada en önemli durum medikal turistlerin sağlık hizmeti alması noktasında. Planlamaların yapılması hayati derecede önemlidir.” (K6)

“Bir özel hastane ile bizim hastanemizi karşılaştırıyorum. Bizim hastanemiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkese açıktır. Ancak özel hastane yapabileceği politikalarla bazı kesimlere tolerans tanyabilir.” (K18)

Katılımcıların görüşleri ile desteklenen hizmet önceliği teması; özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının birinci önceliğinin kâr etmek değil, sosyal devlet sorumluluğu çerçevesinde vatandaşlara hizmet etmek olduğu görülmektedir. Ancak özel bir hastanenin sosyal sorumluluk amacının yanında kâr amacı da güttüğu ve çoğu zaman rekabete açık bir işletme modeli sürdürdüğu ileri sürülebilir.

Koordinasyon Eksikliği

Kamu-özel hastane karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan faktörlerden birinin de koordinasyon eksikliği olduğu tespit edilmiştir. Özellikle özel hastanelerin kamu hastanelerine göre daha fazla koordinasyon eksikliği olduğu ve bu konuda farkındalığın günden güne arttığı ifade edilmiştir. Bu kapsamda hem özel hastane hem de kamu hastaneleri açısından koordinasyon eksiklerini yansıtan görüşler aşağıda yer almaktadır:

“Ancak biz ağız ve diş sağlığı hizmeti veriyoruz. Bir diş protezi yapılacağı zaman 1 hafta süre taahhüdü veriyorsun, ama 3 hafta sonra geliyor. Bu durum diş kaynak kullanımı sebebiyle elimizde olmadan ortaya çıkabiliyor.” (K1)

“...ajans yok, devlet yardımcı olmuyor. Uluslararası konu olan, medikal turisti ilgilendiren olayları sadece kurumumuz nezdinde idare edemeyiz.” (K3)

“Türkiye’deki kamu hastanelerinde ender bulunan “cad cam” cihazının hastanemize hem vatandaşlar açısından hem de medikal turistler açısından rekabet avantajı sağlayacağını düşünerek Sağlık Bakanlığundan bunu talep ettik ancak işte bürokrasi...” (K2)

Sağlık Hizmeti Fiyatlarının Uygunluğu

Verilen sağlık hizmeti fiyatlarının uygunluğu açısından kamu ve özel hastaneler arasında fark olduğu tespit edilmiştir.

“Geçen gün ABD’li bir medikal turist kendi ülkesindeki aracı kurumla uzun bacak ateli yaptırmak için fiyatın, yaklaşık olarak söylüyorum, 2000 dolar olduğunu belirtirken ülkemizde 1 haftada konaklama, yeme ve içme gibi ağırlama unsurları ile birlikte uzun bacak ateli yaptıranın fiyatının 1000 doları bulmadığı...” (K5)

“Ayrıca sağlık hizmetinin yanında konaklama, ağırlama ve turistik faaliyetlerle birlikte tam paket fiyat verilmeli ki daha uygun hale getirilsin.” (K15)

“Medikal turistlere verdiğimiz fiyatlar SUT veya kamu satış tarifesi kapsamında geçerli olmaktadır. Ancak özel hastanelerin yanlış bilmiyorsam taban-tavan fiyat uygulamaları mevcut, ama onlar tavan fiyat uyguluyorlar.” (K22)

“Aslında kamu kurumları daha esnek hale getirilip sadece medikal turizmle yönelik hizmet birimleriniz olsa... Özel hastanelerden daha düşük fiyat veriyorsanız zaten, bulunmaz bir nimet halini alır.” (K21)

Medikal Turizm Kapsamında Personele Yönelik Ücret Politikası

Kamu ve özel hastanelerde çalışan personele yönelik medikal turizm kapsamında farklı bir ücret politikası izlenilmesinin uygun olacağı yönünde ifadeler mevcuttur. Sağlık turizmi birimi bulunan özel hastanelerin özellikle hekimlere ve personele yönelik ayrı bir ücret politikası izlediği görülürken kamu hastanelerinde bu duruma yönelik herhangi bir ücret politikası oluşturulmadığı ancak farkındalık seviyesinin yüksek olduğu ifade edilmiştir. Konu hakkında bazı katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Bu işe ücret yönünden bakarsak; tamamen aracı kurum, hekim ve hastane arasındaki paylaşım bakıyor. Sen hekimin ile uygun fiyata anlaşırsan gerisi medikal turistin gelişine bağlı.” (K20)

“Bu alanda çalışan personele ayrı bir ücretlendirme yapılmadan nasıl performansı yüksek tutulacak, kurumlar nezdinde ücret politikasının yenilenmesi lazım.” (K7)

“Kamu kurumunda sağlık profesyonelleri aynı zamanda devlet memurudur. Devlet memurunun görevi öncelikle vatandaşların sağlığıdır. Ayrı bir ücret belirleyip sağlık çalışanlarına ödeme yapmazsan, hasta memnuniyetini sağlamak çok zor...” (K21)

Medikal Turizmde Yaşanan Sorunlar

Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, medikal turizmde yaşanan sorunlar teması içerisinde “Paydaşların Koordinasyon Eksikliği”, “Uluslararası Uçuşların Eksikliği” ve “Turizm Anlayışının Halk ile Bütünleşmemesi” adlı kodlar oluşturulmuş olup Tablo 5’de gösterilmektedir. Kodlar katılımcıların ifadeleri ile de desteklenmiştir.

Tablo 6. Medikal Turizmde Yaşanan Sorunlar

Tema 5	Kodlar
Medikal Turizmde Yaşanan Sorunlar	Paydaşların Koordinasyon Eksikliği (3)
	Uluslararası Uçuşların Eksikliği (3)
	Turizm Anlayışının Halk ile Bütünleşmemesi (3)

Paydaşların Koordinasyon Eksikliği

Kayseri’de bulunan paydaşların koordinasyon eksikliklerinin medikal turizmde yaşanan sorunlardan biri olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu kapsamda Bakanlık ile yerel yönetimler ve aracı kurumların arasında iletişim ve entegrasyonun yetersiz kaldığı yönünde ifadeler bulunmaktadır. Bu duruma yönelik katılımcıların ifadeleri aşağıda gösterilmiştir.

“Sağlık Bakanlığı mı, Valilik mi, Büyükşehir Belediyesi mi yoksa sadece USHAŞ kanalıyla mı yürütülmesi gerekir? Bence hepsi iş birliği içerisinde sağlık turizmini yönetmelidir.” (K5)

“...ajans yok, devlet yardımcı olmuyor. Uluslararası konu olan medikal turisti ilgilendiren olayları sadece kurumumuz nezdinde idare edemeyiz.” (K3)

“Her paydaş kendi çıkarını dđşünüyor. Bu durum bastada güven eksikliği oluşturuyor. Bunu ortadan kaldıracak politikaların başında koordinasyonun bir bütüen haline getirilmesi gerekmektedir.” (K22)

Uluslararası Uçuşların Eksikliği

Günümüzde ulaşımı kolaylaştıran en önemli unsur hava yolu taşımacılığıdır. Destinasyonlar arasındaki hava yolu bağlantısı ne kadar çok artarsa o ölçüde birbirine bağlı destinasyonlar ve ulaşım kolaylığı oluşur. Ancak Kayseri için yeterli sayıda dış hat seferi olmadığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda katılımcılara ait görüşler aşağıda yer almaktadır:

“Öncelikle Kayseri’ye hava ulaşımı için uçağ seferleri arttırılmalı, en kötü haftada bir olmalı örneğin Kore-Kayseri gibi. Haftada bir Rusya-Kayseri gibi uçuş seferleri olmalı ki medikal turizm potansiyeli artsın.” (K11)

Dış hatların direkt uçuşları arttırılmadığı sürece gelişimin yavaş bir seviyede ilerleyeceği öngörülmektedir. Günümüzde bireyler genel anlamda seyahatini hava yolu ile gerçekleştirmekte, kara veya demir yolunu kullanan uluslararası yolcu sayısı hava yoluna göre oldukça düşük kalmaktadır.

“İstanbul’a olan uçağ seferlerinin bir kısmı Kayseri’ye kaydırılabilir veya ek seferde düzenlenebilir. Önemli olan buraya uçağ seferlerinin arttırılması. Bu sayede medikal turizm diğer turizm çeşitlerine ön ayak olacaktır.”(K2)

Medikal turistlerin çok fazla sefer veya taşıt değiştirmesi medikal turizmi olumsuz etkileyecektir. Bunun yerine, direkt seferler ile medikal turistlerin Kayseri’ye ulaşımının sağlanması mevcut potansiyelin artmasını sağlayacak bir gelişmedir.

“Sen ülkeneye medikal bir turist getiriyorsun, o uçaktan in, o uçağı geç; bir daha bin bu turist için olumsuz bir imaj yaratacağır.”(K16)

Turizm Anlayışının Halk ile Bütüenleşemesi

Kayseri’de turizm faaliyetleri hakkında yerel halkın daha fazla bilinçlendirilmesi ve yeterli düzeyde eğitimlerin verilmesiyle yerel halkta bir farkındalık oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Katılımcıların bu yöndeki ifadeleri şu şekildedir:

“Şebrin esnafı, halkı bilinçli olmalı, bu konularda eğitim seviyesi yükseltilmelidir.”(K17)

“Medikal turizmde yerel halk ile turist bütüenleşmeli, yerel halkın turistlere bakış açısı geliştirilmeli.”(K5)

“Maalesef ki kendi halkımızda, esnafımızda turist deyince fiyatlar ikiye hatta üçe katlanıyor. Bu çok yanlış, bu anlayışın değiştirilmesi lazım.”(K23)

Aracı Kurumlarla ve Medikal Turistlerle İlişkiler

Medikal turizmde aracı kurumlarla ve medikal turistlerle ilişkiler teması altında “Aracı Kurumlarla İş Birliğinin Avantajları”, “Aracı Kurumlarla İş Birliğinin Dezavantajları”, “Medikal Turistlerle Yaşanan Tecrübeler” olarak üç kod oluşturulmuş ve Tablo 7’de gösterilmiştir. Bu kodlar sırasıyla katılımcıların ifadeleri ile desteklenmiştir.

Tablo 7. Aracı Kurumlarla ve Medikal Turistlerle Yaşanan İlişkiler

Tema 6	Kodlar
Aracı Kurumlarla ve Medikal Turistlerle İlişkiler	Aracı Kurumlarla İş Birliğinin Avantajları (4) Aracı Kurumlarla İş Birliğinin Dezavantajları (5) Medikal Turistlerle Yaşanan Tecrübeler (5)

Aracı Kurumlarla İş Birliğinin Avantajları

Sağlık turizmi bünyesinde yürütölen medikal turizmde aracı kurumlarla yapılan iş birliğinin avantajları değerlendirildiğinde, yapılan anlaşmaların ayrıntıları, hastane için ana faaliyet konusu dışında kalan iş ve işlemlerin aracı kurumlarla yapılması gibi faydaları olduğu görölmektedir. Bu durumu destekleyen katılımcılara ait görüşlere aşağıda yer verilmiştir.

“Medikal turizm ile ilđilenen aracı kurumlarla yapılan anlaşma çok önemli. Medikal turisti hastanelere çekecek en önemli unsur olduğunu dđşünüyorum.” (K2)

“Aracı bir kurumla, tek bir muhatap ile işlemlerini yürütebiliyorsun.” (K11)

“Bence aracı kurumların en büyük avantajı sağlık hizmeti dışındaki tüm işlemlerde yardım alabilmektir.” (K20)

“Aracı kurumlar olduğunda sağlık hizmeti öncesi ve sonrasındaki dokümantasyon işlemleri ayarlanmış oluyor.” (K22)

Aracı Kurumlarla İş Birliğinin Dezavantajları

Aracı kurumlarla iş birliğinin avantajlarının yanı sıra dezavantajlarının da olduğu katılımcıların görüşleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda aracı kurumlarla yapılan iş birliklerinin olumsuz yanları aşağıda gösterilmiştir.

“ETS tur gibi aracı kurumların Kayseri merkezli olması gerekir.” (K3)

“USHAŞ gibi aracı bir kurum var ancak devlete daha çok çalışıyor. Tüm sağlık hizmetlerini hastane yapıyor ama araçlar kendi kâr payını yüksek tutuyorlar. Bir nevi USHAŞ parayı alıyor, hastanemiz çalışıyor, bu adil değil. Böyle bir işi bağımsız aracı şirketlere bırakmamalı...” (K4)

“Geçen gün ABD’li bir medikal turist kendi ülkesindeki aracı kurumla uzun bacak ateli yaptırmak için fiyatın, yaklaşık olarak söylüyorum, 2000 dolar olduğunu belirtirken ülkemizde 1 haftada konaklama, yeme ve içme gibi ağırlama unsurları ile birlikte uzun bacak ateli yaptırmamanın fiyatının 1000 doları bulmadığı söylenmesine rağmen aracı kurumların afaki fiyat isteyerek, aradaki parayı alması gibi uygulamalar uygun değildir.” (K5)

“ASTUDER (Anadolu Sağlık Turizmi Derneği) gibi kurumlar aracılığıyla medikal turizm için bizden fiyat isteniyor; ancak kaliteye, profesyonel bakımın ve sağlık personelinin kalitesine, tıbbi cihaz ve donanımlarına bakılmaksızın sağlık hizmeti için teklif almıyor. Bunun da tam anlamıyla gerçekliği yansıtmadığını düşünüyorum.” (K9)

Medikal Turistlerle Yaşanan Tecrübeler

Medikal turistlerin sağlık hizmeti öncesi ve sonrasında yaşanan süreçte bazı sorunlarla karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir. Söz gelimi; medikal turistlerin alacağı hizmetin ayrıntılarının çok net bir şekilde aktarılması gerektiği ifade edilmiştir:

“Örneğin saç ekimi için paket hizmetlerin ayrıntıları net olmalı...” (K10)

Bunun dışında, sağlık hizmeti alan medikal turistlerin dini ibadetlerini yerine getirmek için mekanların tesis edilmesi, yiyecek içecek hizmetlerinde kendi kültürüne uygun mekanların olması gibi taleplerle karşı karşıya kalındığı yönünde katılımcı görüşleri mevcuttur.

“Medikal turistin din, dil ve ırk kapsamında özel istekleri belirlenmeli...” (K11)

“Hastanemizde herhangi bir şekilde alkol satımı vs. bulunmamaktadır. Ancak medikal turist bir defasında alkol istemişti.” (K16)

“Medikal turist geliyor, ayrı bir ibadethane istiyor...” (K21)

Hastane Yetkililerinin Medikal Turizmin Gelişimine Yönelik Önerileri

Hastane yetkililerinin verdikleri cevaplara göre medikal turizmin gelişimi açısından öneriler teması altında “Tanıtım”, “Paket Tarifeler”, “Alana Özgü Akreditasyon Belgelerinin Alınması”, “Nitelikli Eleman”, “Bölgesel Branşlaşma”, “Medikal Turizm Konusunda Eğitim”, “Sağlık Turizmi Mevzuatının Gelişimi” ve “Medikal Turizmle İlgilenen Derneklerin Aktifliği” olarak sekiz kod oluşturulmuş ve bu kodlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Hastane Yetkililerinin Medikal Turizmin Gelişimine Yönelik Önerileri

Tema 7	Kodlar
Hastane Yetkililerinin Medikal Turizmin Gelişimine Yönelik Önerileri	Tanıtım (7)
	Paket Tarifeler (3)
	Alana Özgü Akreditasyon Belgelerinin Alınması (4)
	Nitelikli Eleman (4)
	Bölgesel Branşlaşma (3)
	Medikal Turizm Konusunda Eğitim (4)
	Sağlık Turizmi Mevzuatının Gelişimi (3)
	Medikal Turizmle İlgilenen Derneklerin Aktifliği (4)

Tanıtım

Medikal turizmin gelişimi konusundaki öneriler açısından en çok dile getirilen sorunun tanıtım eksikliği olduğu ve tanıtım ve reklam faaliyetlerine yönelik çalışmaların yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Tanıtım koduna yönelik katılımcı görüşleri aşağıdaki şekildedir:

“Medikal turizmde hastanenin resmi internet sitesi, fuarlar, sempozyumlar ve kurumsal iş birlikleri oldukça önemlidir. Medikal turizmde en önemli unsurun tanıtım ve reklam olduğunu düşünüyorum.” (K15)

“Hastanemizin medikal turizm alanında gelişmesinin ilk basamağı tanıtım ve reklamdır.” (K19)

“ Bence bizci Kayseri’de sektörün en kademlieleri haline getiren durum tüm hastanelerimizin yurt dışında tanıtımıdır.”(K10)

“Kayseri’de medikal turist çekebilmek için en doğru strateji gurbetçi vatandaşlarımız üzerinden hastane, bakım ve sağlık personeli tavsiyesi yürütülerek kazanım sağlamak olacağı kanaatindeyim.”(K8)

“Tabi ki bir medikal turisti çekebilmenin en etkili yolunun fuar, kongre ve sempozyum gibi etkinliklerde hastanenin tanıtılması olduğunu düşünüyorum.”(K17)

Tanıtım ve pazarlama olmadan yeni pazarlara ulaşım ve mevcut hasta portföyü de artırılmayacağından tanıtıma yeterince yer vermeyen destinasyonların medikal turizmden de gerekli payı alamayacağı bilinmektedir. Bu nedenle, medikal turizmde öncü olmak isteyen destinasyonların yurt içi ve yurt dışında önemli bütçelerle tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde bulunması gerekmektedir.

Paket Tarifeler

Katılımcılar medikal turizmin gelişimi açısından yapılan her hizmete ayrı ayrı fiyat verilmesi yerine birkaç hizmetin birleştirilmesiyle oluşan paket tarifelerin sunulması konusunda çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Medikal turistlere yönelik sağlık hizmeti ile konaklama, ağırlama ve turistik faaliyetlere yönelik bir paket fiyat oluşturulmasının şehirde turizm faaliyetlerinin artması açısından olumlu sonuçları olabileceğini belirtmişlerdir.

“Normal tarifelerin yanında özel tarifelerde olmalı. Örneğin saç ekimi için paket hizmetlerin ayrıntıları net olmalı, medikal turistin din, dil ve ırk kapsamında özel istekleri belirlenmeli, hizmet için buraya geldiğinde ne ile karşılaşacağını çok iyi bilmelidir. Bununla birlikte ne kadar ödeyeceğini bilmeli ve paket ve özel ücretin ne kadar olacağını bilmelidir.” (K10)

“...Ayrıca sağlık hizmetinin yanında konaklama, ağırlama ve turistik faaliyetler ile birlikte tam paket fiyat verilmeli.” (K13)

“Paket fiyatlar her zaman medikal turist için çekici olur. Bunun önemini tüm paydaşlar bilmelidir.” (K20)

Alana Özgü Akreditasyon Belgelerinin Alınması

Akreditasyon ve kalite belgelerinin alınması, hastaneler açısından uluslararası düzeyde tanınırlığın sağlanması açısından oldukça önemlidir. Akreditasyon belgesi olan hastaneler, güven duyulan, hizmetleri çokça talep edilen, kaliteli hizmet sunan hastanelerdir. Bu belgelerin alınmasının medikal turizmin gelişimine ve değişimine katkı sağlayan bir faktör olduğu aşağıda yer alan katılımcıların ifadelerinden de anlaşılmaktadır.

“... daha sonra akreditasyon belgesi var mı ona bakıyor. Bu bir gelişmişliğin, bu işte profesyonel olunduğunun göstergesi.” K18)

“...Özellikle JCI belgesinin alınması lazım ki dünya seni tansın.” (K20)

“Akreditasyon ve kalite belgelerinin varlığı ben bu işi layıkıyla yapıyorum demektir.” (K22)

Nitelikli Eleman

Hizmet sektöründe insan unsurunun oldukça önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Nitelikli ve kaliteli bir sağlık hizmetinin sunulabilmesi için uzman sağlık personeline ihtiyaç duyulduğu, medikal turizm açısından sağlık yönetimi veya turizm otelcilik gibi bölümlerden mezun, alanında deneyimli personelin yetiştirilmesi gerektiği katılımcıların vermiş oldukları cevaplarla kanıtlanmaktadır.

“Spesifik tedavilerde; göz operasyonları, obez ve kanser cerrahisi gibi özellikli branşlarda yetişmiş tecrübeli hekim ve sağlık personeli şart. Sırf bu alanlara hitap edecek personel yetiştirilmeli.” (K7)

“Sağlık hizmetinde en önemli durum memnuniyettir. Bunu, tecrübeli, alanı bilen personelle sağlayabilirsiniz.” (K8)

“Alanında profesyonel ve kendini kanıtlamış sağlık personelinin olması gerekir. Bununla birlikte yabancı dil bilen, sağlık turizmi alanında çalışmış personelin de varsa bu işin üstesinden gelebilirsiniz.” (K21)

Bölgesel Branşlaşma

Medikal turizmin gelişimi açısından yapılan tavsiyelerden bir diğeri ise bölgesel açıdan branşlaşmanın gerekli olduğudur. Bunun sebebi olarak her branşta ismini duyurmanın ve bir çok alana hitap etmenin mümkün olamaması gösterilebilir. Bu nedenle ne kadar çok branşlaşma ve uzmanlık sağlanabilirse, özellikle bölgesel anlamda medikal turizmde gelişmelerin sağlanacağı ve ilerlemelerin kaydedileceği ifade edilmektedir.

“Bir branşta uzmanlaşmak medikal turizme büyük oranda katkı sağlıyor.” (K13)

“Bizim hastanemiz obezite cerrahi konusunda Kayseri’de iyi. Hatta bölgesel olarak ismimizi duyurduğumuzu düşünüyoruz.” (K16)

“Sağlık hizmetleri öyle çeşitli ve zor bir alandır ki her branşta ve her alanda uzman sağlık personeli ile tıbbi cihaz ve donanımı hazır bulundurmak oldukça maliyetlidir. Biz birkaç branşta hizmet versek, bölgesel olarak isim yapsak kimse ile rekabete gerek kalmaz.” (K20)

Medikal Turizm Konusunda Eğitim

Özellikle sağlık sektöründe ulusal ve uluslararası rekabeti sağlayabilmek için sürekli eğitim alınması ve bilgilerin güncel tutulması büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede tecrübesi bulunmayan hastanelerin olduğu ifade edilmektedir. Bu hastanelere yönelik eğitimlerin verilmesi medikal turizmin gelişimine yardımcı olabilecek bir uygulamadır.

“Hastanemizin medikal turizm alanında bilgi eksikliği olduğu aşikârdır.” (K1)

“...herhangi bir sağlık turisti hastanemize gelmemiştir. Bu konuda herhangi bir tecrübeye sahip değiliz.” (K2)

“Bu alanda paydaşlar tarafından eğitim verilse çok daha faydalı olacaktır.” (K18)

“Sağlık Bakanlığı düzenli aralıklarla biz kamu hastanelerine eğitim verse, yol gösterse, çok büyük katkı sağlamış olur.” (K19)

Sağlık Turizmi Mevzuatının Gelişimi

Türkiye’de sağlık turizmi, hukuki açıdan yasalar ve yönetmelikler ile desteklenerek, sınırları çizilerek ve korunarak önemli bir sektör haline getirilmiştir. Sağlık turizmi, özellikle medikal turizm açısından ele alınacak olursa, katılımcıların çoğunluğunun yabancılardan oluştuğu turizmin bir alt dalıdır. Türkiye’ye gelen medikal turistlere daha nitelikli ve kaliteli hizmet sunabilmek için Türkiye’deki mevzuatın geliştirilmesi gerektiği katılımcılar tarafından vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, bazı katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Medikal turistlerin vatandaşı olduğu ülkelerin yasal mevzuatları çok önemlidir. Örneğin Özbekistan’da evli olmayan çiftler için tüp bebek yapmak 2009 yılına kadar yasaktı. Hastanemizde 2021 yılında çoğunlukla tüp bebek tedavisi için medikal turist gelmiştir. Bu durum medikal turizm pazarımızı kısıtlamaktadır.” (K12)

“... Sağlık mevzuatı özel hastanelere bazı konularda serbestlik bırakmış, bazı konularda sınır çizmiş; ama kamu hastanelerine belirli sınırlar nezdinde işlem yapabilme kabiliyeti bırakmıştır.” (K21)

“Medikal turistleri daha iyi ağırlayabilmek ve tıbbi tedavi süreçlerini en iyi şekilde gerçekleştirmek için Türkiye’nin mevzuatı geliştirilmelidir.” (K18)

Medikal Turizmle İlgilenen Derneklerin Aktifliği

Medikal turizmin gelişimine katkıda bulunmak için yurt içi ve yurt dışı derneklerin, vakıfların ve bu konuya ilgi duyan diğer önemli kuruluşların daha aktif rol alması gerektiği belirtilmektedir; bu gibi kuruluşların belirli bir sosyal çevre oluşturduğu ifade edilmektedir.

“...eğer yurt dışı temsilciliklerde, topluluklar ve derneklerde tanıtım yapılırsa çok daha uygun ve güvenilir olabilir.” (K7)

“Bu konuya organizasyonlarla birlikte vakıf ve dernekler de el atabilir.” (K19)

“Yurt dışında gurbetçi çok vatandaşımız ve dünyanın çoğu yerinde ülkelerin vatandaşı olan nesillerimiz bulunmaktadır. Medikal turizm pazarı orada var olan veya kurulmuş dernekler vasıtasıyla ülkemize getirilebilir.” (K8)

“Bu alana yönelik tüm dernekler, vakıflar ve organizasyonlar aktif rol oynamalıdır.” (K18)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Tarihi çok eskilere dayanan medikal turizm, 20. yüzyılın sonlarından itibaren, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemli bir sektör haline gelmiştir. Uluslararası turizm istatistiklerine göre diğer amaçlarla seyahat eden turist sayılarıyla karşılaştırıldığında medikal turist sayılarının oldukça düşük kaldığı görülebilmektedir. Niceliksel olarak geride kalmasına rağmen, yüksek maliyetli sağlık hizmeti masrafları, sağlık hizmetinin çeşidine ve durumuna göre uzayan konaklama süreleri ile kişi başına turizm harcaması en yüksek olan turist tiplerinin de başında gelmektedir. Bu nedenle medikal turizm gelişmekte olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olarak dikkat çekmektedir. Mevcut medikal turizm pastasından daha fazla pay almak isteyen destinasyonlar için sağlık profesyonellerinin niteliği, hastanelerde bulunan tıbbi cihazlar ve donanım, fiziki ve teknolojik altyapı gibi unsurlara sahip olup olmadığı kayda değer önem taşımaktadır.

Bu konuda Dünder Ege'nin (2015) yapmış olduğu çalışmada kamu hastanelerinde ortaya çıkan en önemli olumsuzluklardan birisi, kimlere medikal turizm kapsamında hizmet verilir kimlere verilmeyeceği şeklindedir. Bu keskin çizginin tam olarak çizilmediği durumlarda bu konuda çelişkiler ortaya çıkabileceği görülmüştür. Örneğin, medikal turist hiçbir başvuru yapmadan, önceden planlama olmadan, herhangi bir aracı kurum olmadan bizzat hastaneye başvurursa ve sağlık hizmeti almak isterse, o medikal turiste SUT fiyatları üzerinden fatura kesilmektedir. Halbuki medikal turist daha önceden planlı bir şekilde almak istediği sağlık hizmetini bildirmiş olsa, medikal turiste SUT fiyatlarının dört katına kadar fiyat tarifesi uygulanabilecektir. Böyle bir durum, medikal turiste fazladan ödeme yaptırılması anlamına gelmektedir. Bu da hastaneye başvuran kişinin medikal turist kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusunda tereddüt yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durum çalışmamızda bir katılımcının *“Hukuk ve Müşavirlik biriminden hukuki zemin hazırlanana kadar medikal turizm kapsamında faaliyet verilmeyeceğine dair görüş var”* şeklindeki ifadesi ile örtüşmektedir. Yukarıda belirtilen sebepten ötürü, medikal turizm için hukuki zemin hazırlanabilir ve Türkiye’de her hastanenin oluşturulacak bu mevzuata uygun hizmet vermesi sağlanabilir.

Medikal turistlerin kültürel farklılıklar sebebiyle bazı şikâyetleri bulunmaktadır. Medikal turizm alanında hizmet veren ülkelerin sağlık profesyonellerinin medikal turist için olduğu kültüre ve o kültürün değerlerine hakim olması ve uyum göstermesi oldukça önemlidir. Bunu sağlayabilmek için hastanelerin bu konuda personeline yönelik eğitim programları oluşturmaları ve uygulamaları önem arz etmektedir. Ayrıca bu konularda hazırlanmış broşürler, afişler ve videolar farkındalık oluşturabilir (Liu ve Chen, 2013). Bu çalışmanın sonuçları arasında da medikal turist için din, dil ve ırk kapsamında özel isteklerinin belirlenmesi ve hizmet alımı için destinasyona geldiğinde karşılaşılabilecek durumlar ile ilgili bilgi sahibi olması gerektiği yer almaktadır.

Bu çalışmada medikal turizmin hükümetçe desteklendiği, hükümetin medikal turizmi daire başkanlığı nezdinde idare ettiği, medikal turizm kapsamında ulaşım, istihdam gibi birçok konuda Sağlık Bakanlığının desteğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yiğit ve Demirbaş'ın (2020) yapmış olduğu çalışmada medikal turizmde hükümetin desteği öne çıkan bir konudur. Kim, Arcodia ve Kim'in (2019) Güney Kore’de hükümetin sağlık turizmi sektörünün teşviki yönündeki politikalarının medikal turisti çekmede oldukça önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar da çalışmanın ortaya çıkan çıktılarına destekler niteliktedir.

Afiş ve broşür ile fuar ve sempozyumlar gibi organizasyonlarda tanıtım faaliyetleri ile birlikte gurbetçi olarak adlandırılan ve Türkiye dışında yaşayan Türk vatandaşlarının da medikal turizm kapsamında sosyal çevresine yönelik tanıtım ve reklam faaliyetlerinde bulunmasının etkili olacağı elde edilen sonuçlar arasındadır. Küçükali vd. (2022) yaptıkları çalışmada, yapılacak organizasyonların yanı sıra sağlık ataşeleri, irtibat ofisleri, dijital tanıtım faaliyetleri ve Türkiye’de eğitim alan yabancı uyruklu öğrencilerin elçi vazifesi görmesi ve alanında yetkin sağlık profesyonellerinin seminer, uygulamalı eğitim programları gibi uygulamaların medikal turizmin geliştirilmesi açısından önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Belirtilen sonuçlar da bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Devletin yol gösterici ve teşvik edici rol üstlenmesi, seyahat acentaları ve konaklama tesislerinin medikal turistlere hizmet verebilmeleri için ayrı bir sertifika veya yetki belgesine sahip olması ve sağlık kurumları ile aracı kuruluşların iyi bir şekilde denetlenmesi ve etkili yaptırımların uygulanması da yetkili

kamu kurumlarından beklenen diğer eylemlerdir. Olumsuz bir unsur olarak değerlendirilen fiyat farklılıkları adına taban fiyat belirlenmesi, diğer araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda karşılaşılan bir öneridir (Yiğit ve Demirbaş, 2020). Bu doğrultuda çalışmada oluşturulan koordinasyon eksikliği, paket fiyatların oluşturulması, aracı kuruluşların denetlenmesi gibi temalar ve alt kodlar da yukarıda belirtilen öneriyle benzeşmektedir.

Türkiye’de sağlık turizmi alanında yapılmış birçok çalışmada personeldeki yabancı dil sorunu farklı şekillerde vurgulanmıştır. Yiğit ve Demirbaş (2020) ile Kurar ve Baltacı (2021) çalışmalarında farklı dillerde tercüman bulma zorluğunun yanı sıra tercümanların sağlık konusundaki bilgi eksikliği ve özellikle hekimlerle İngilizce anlaşamadığından şikâyetçi olan hastaların varlığına yönelik bulguları vardır. Aynı şekilde bu çalışmada da yabancı dil bilen personel eksikliğinin bulunduğu ve bu eksikliğin medikal turizmde oldukça önemli olduğu belirtilmiştir. Bu da gösteriyor ki yabancı dil sorunu, medikal turizmin gelişmesinin önündeki engellerden biridir. Bu engeli aşmak için sadece tercüman çalıştırmak yeterli görülmemekte, medikal turistin dilini konuşabilen sağlık profesyonellerinin de istihdamı önem arz etmektedir. Gerekli durumlarda yabancı dil eğitimi verilerek sağlık profesyonellerinin kendilerini daha da geliştirmeleri sağlanabilir.

Türkiye’de verilen tıbbi tedavi faaliyetlerinin kaliteli olması, giderlerin birçok ülkeye göre düşük olması, iklim koşullarının elverişliliği, tatil imkânlarının fazlalığı, bekleme sürelerinin fazla olmaması, uzman sağlık profesyonelleri ve sağlık kurumlarının yeterli seviyede teknolojik donanıma ve altyapıya sahip olması gibi unsurlar göz önünde bulundurularak plan, politika ve stratejilerin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Uygulanabilir plan, politika ve stratejilerin Türkiye’nin medikal turizm faaliyetlerini arttırabileceği ve medikal turizmde rakiplerine üstünlük sağlayarak rakip ülkelerin önüne geçmesine imkân tanyabileceği düşünülmektedir.

Medikal turizmden gerekli payı almak isteyen destinasyonların reklam ve tanıtım faaliyetlerine önem göstermeleri gerekmektedir. Yeterli seviyede tanıtım ve reklam faaliyetlerinin yapılmadığı, bu faaliyetlerin etkisinin sınırlı olduğu ve daha az topluluğa ulaşabildiği düşüncesiyle medikal turizm kapsamında yapılan, Türkiye’nin bilinirliğini arttırmaya yönelik iş ve işlemleri ortaya koyan tanıtım ve reklam faaliyetlerinin yapılması önem arz etmektedir.

Medikal turizm pazarından yeterli gelir elde edebilmek ve bu alanda gelişim sağlayabilmek için öncelikle hedef pazarın tespit edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda komşu ülkeler ve ulaşımın kolay ve hızlı olduğu pazarların tercih edilmesi bu konuda etkinliği ve verimliliği arttırabilir. Bu çalışmada Türk vatandaşlarının yaşadığı yerlerde dernekler veya vakıflar vasıtasıyla reklam ve tanıtım faaliyetlerinin yapılabileceği, sağlık hizmetlerinde branşlaşmanın medikal turizm potansiyelini ve sağlık hizmetleri kalitesini arttırılabileceği sonuçları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda öncelikle coğrafi yakınlığın ve daha sonra kültürel yakınlığın olduğu ülkeler ile Türk vatandaşlarının yoğun olarak yaşadığı Avrupa ülkeleri hedef pazar olarak tercih edilebilir ve bu pazarlarda medikal turizm destinasyonu olarak Türkiye’nin üstünlükleri vurgulanabilir. Bu doğrultuda hedef pazar tercihleri ile birlikte medikal hizmetlerde hangi branş ve işlemlerde ön planda olunacağını da tespit edilmesi önemli görülmektedir.

Medikal turizm hizmetleri sunan veya sunabilecek sağlık kuruluşlarına yönelik standartların belirlenmesi oldukça önemlidir. Dünyada bu standartları JCI (*Joint Commission International*) ve ISO (*International Organization for Standardization* - Uluslararası Standartlar Örgütü) belirlemektedir (Şahbaz, Akdu ve Akdu, 2012). Türkiye’de JCI ile akredite edilmiş hastane sayısı 36’dır (Joint Commission International [JCI], 2023). Bu hastaneler teknoloji, donanım ve tecrübeli insan kaynağı ile ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmadaki sonuçlar dahilinde akreditasyon ve kalitenin önemi ortaya konulmuş; medikal turistlerin daha çok akreditasyon ve kalite belgesi almış olan hastaneleri seçtiği anlaşılmış ve uluslararası tanınırlığın önemine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle medikal turizmde öncü olmak isteyen Türkiye gibi destinasyonlarda JCI belgesi almış sağlık kuruluşlarının sayısının artırılması beklenmektedir.

Bu çalışmada zaman ve maddi kısıtlılıklar gereği Kayseri il merkezinde bulunan beş özel ve beş kamu hastanesi örneklem olarak ele alınmıştır. Daha fazla hastane ve katılımcının araştırma kapsamına alınması daha farklı sonuçların elde edilebilmesini sağlayabilir. Gelecek araştırmalarda il ve/veya coğrafi bölge düzeyinde medikal turizm çerçevesince karşılaştırma yapılabilir. Aracı kuruluşlar, hizmeti alan medikal turistler ve hizmeti veren sağlık personelleri ile memnuniyet, istek ve önerilerin tespit edilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir. Çalışmada nitel yöntemlerin yanı sıra nicel yöntemler de kullanılarak daha farklı sonuçların alınması mümkündür. Çalışmanın bulgularından elde edilen ana tema ve kodlar ile çok kriterli

karar verme teknikleri kullanılarak çalışma yapılabilir ve medikal turizm alanında karar vericilere yol gösterebilir.

Etik Beyan

“Medikal Turizm Potansiyelinin zel ve Kamu Hastaneleri Kapsamında Değerlendirilmesi: Kayseri İli rneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kayseri Üniversitesi Etik Kurulu’nun 02.03.2022 tarih ve 11 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşitir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Akasya Akdu, S. (2009). *Sağlık turizmi kapsamında medikal turizm ve Türkiye’deki uygulamalar üzerine bir araştırma: İstanbul ve Ankara rneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Anvekar, S. R. (2012). Medical tourism in India: a strategic approach towards effective branding for health care services marketing. *American Journal of Management*, 12(2/3), 108-116.
- Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 395-407.
- Ataman, H., Esen, M. F. ve Vatan, A. (2017). Medikal turizm kapsamında sunulan sağlık hizmetlerinde kalite ve hasta güvenliği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(1), 28-44.
- Aydın, O. (2012). Türkiye’de alternatif bir turizm; sağlık turizmi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(2), 91-96.
- Bagga, T., Vishnoi, S. K., Jain, S. ve Sharma, R. (2020). Medical tourism: treatment, therapy & tourism. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(3), 4447-4453.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Barca, M., Akdeve, E. ve Gedik Balay, İ. (2013). Türkiye sağlık turizm sektörünün analizi ve strateji nerileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 64-92.
- Bayar, K. (2019). *Dünyada ve Türkiye’de sağlık turizminin önemi ve gelişimi: Antalya yöresi araştırması* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Baysal, D. ve imen, H. (2016, 26-27 Kasım). Sağlık turizmde yeni bir yaklaşım: wellness. İçinde S. Erdoğan, D. . Yıldırım & A. Gedikli (Eds.), *International Congress Of Management Economy And Policy (ICOMEPE 2016) Bildiriler Kitabı, I* (ss. 159-165). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Binler, A. (2015). *Türkiye’nin medikal turizm açısından değerlendirilmesi ve politika nerileri*. T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Birleşmiş Milletler (2022). *Department of Economic and Social Affairs, Population Division - World population prospects 2022*. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
- Bizjak, B., Knezević, M. ve Cveteřnik, S. (2011). Attitude change towards guests with disabilities: reflections from tourism students. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 842-857.
- Bookman, M. Z. ve Bookman, K. R. (2007). *Medical tourism in developing countries*. New York/USA: Palgrave Macmillan.
- Boyd, J. B., McGrath, M. H. ve Maa, J. (2011). Emerging trends in the outsourcing of medical and surgical care. *Archives of Surgery*, 146(1), 107-112.
- Buzcu, Z. ve Birdir, K. (2019). Türkiye’de medikal turizm incelemesi: zel hastanelerde bir alışma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(1), 311-327.
- Connell, J. (2006). Medical tourism: Sea, sun, sand and... surgery. *Tourism management*, 27(6), 1093-1100.
- Creswell, J. W. ve Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (Fifth Edition)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Cyranski, D. (2001). Building a biopolis. *Nature*, 412(6845), 370-372.
- ılinoğlu, H. (2018). *Uluslararası sağlık turizminin ekonomik, hukuki ve idari yönden değerlendirilmesi: Türkiye’deki hastaneler üzerinde rnekleme* (Doktora Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Dalen, J. E. ve Alpert, J. S. (2019). Medical tourists: Incoming and outgoing. *The American journal of medicine*, 132(1), 9-10.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2018). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. İçinde N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Edt.), *The SAGE handbook of qualitative research (Fifth Edition)* (ss. 29–86). Thousand Oaks, California: SAGE Publications, Inc.

- Dündar Ege, D. (2015). *Medikal turizmde yönetsel sorunlar* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dünya Sağlık Örgütü (2011). *World report on disability 2011*. <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/53067/retrieve>
- Edinsel, S. ve Adıgüzel, O. (2014). Türkiye'nin sağlık turizmi açısından son beş yıldaki dünya ülkeleri içindeki konumu ve gelişmeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 167-190.
- Franklin, C., Cody, P. A. ve Ballan, M. (2010). Reliability and validity in qualitative research. İçinde B. A. Thyer (Edt.), *The handbook of social work research methods (Second Edition)*, (ss.273-292). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Güleç D. (2011). *Sağlık turizmi kapsamında antiaging (sağlıklı yaşlanma) uygulamaları ve yaşlı bakımı: Türkiye değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hasanov, A. (2018) *Sağlık turizmi kapsamındaki medikal turizmin mevcut durumu, potansiyeli ve geleceği: Türkiye'nin medikal turizm değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Horowitz, M. D. ve Rosensweig, J. A. (2007). Medical tourism-health care in the global economy. *The Physician Executive*, 33(6), 24-30.
- Hsieh, H. F. ve Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- İldiz, T. (2019). *Türkiye'de medikal turizm kapsamında hizmet alan hastaların ve çalışanların karşılaştığı sorunlar: özel bir sağlık kuruluşunda araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Jain, V. ve Ajmera, P. (2018). Modelling the factors affecting Indian medical tourism sector using interpretive structural modeling. *Benchmarking: An International Journal*, 25(5), 1461-1479.
- Joint Commission International [JCI] (2023). *JCI-accredited organizations*. [https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations/#sort=%40aoname%20ascending&f:@aocountry=\[Turkey\]](https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations/#sort=%40aoname%20ascending&f:@aocountry=[Turkey]).
- Jose, R. ve Sachdeva, S. (2010). Keeping an eye on future: medical tourism. *Indian Journal of Community Medicine*, 35(3), 376-378.
- Kayseri Devlet Hastanesi (2018, 26 Kasım). *Hastanemiz tarihçesi*. <https://kayseridh.saglik.gov.tr/TR-180183/hastanemiz-tarihcesi.html>
- Kayseri Valiliği (2022). *Selçuklu Müzesi (Gerber Nesibe Tıp Tarihi Müzesi)*. <http://www.kayseri.gov.tr/selcuklu-muzesi-gevher-nesibe-tip-tarihi-muzesi>
- Kılavuz, E. (2018). Medical tourism competition: the case of Turkey. *International Journal of Health Management and Tourism*, 3(1), 42-58.
- Kim, S., Arcodia, C. ve Kim, I. (2019). Critical success factors of medical tourism: the case of South Korea. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(24), 4964.
- Kozak, M. (2014). *Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köstepen, A. (2015). *İzmir ilinin medikal turizm potansiyelinin tespiti* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kurar, İ. ve Baltacı, F. (2021). Medikal turizm potansiyeli üzerine nitel bir araştırma: Antalya örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 176-199.
- Küçükali, H., Palteki, A. S., Dündar Ege, Ş. ve Hayran, O. (2022). Medikal turizm politikası için sağlık hizmeti sunucularının perspektifi, ihtiyaçları ve beklentileri: nitel bir inceleme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 25(1), 99-126.
- LeCompte, M. D. ve Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of educational research*, 52(1), 31-60.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). Establishing trustworthiness. *Naturalistic inquiry*, 289(331), 289-327.
- Liu, I. C. ve Chen, C. C. (2013). Cultural issues in medical tourism. *American Journal of Tourism Research*, 2(1), 78-83.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. E. Dinç) (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. ve Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook (Third Edition)*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Moloğlu, V. (2015, 09-11 Eylül). Yükselen bir değer olan medikal turizmin; Türkiye ekonomisine katkısı. İçinde S. Sarı, A. H. Gencer & İ. Sözen (Eds.), *International Conference on Eurasian Economies, Session 5D: Mikroekonomi I Bildiriler Kitabı* (ss. 673-680). Kazan, Rusya: Eurasian Economists Association.
- Momeni, K., Janati, A., Imani, A. ve Khodayari-Zarnaq, R. (2018). Barriers to the development of medical tourism in East Azerbaijan province, Iran: a qualitative study. *Tourism Management*, 69, 307-316.
- Omay, E. G. G. ve Cengiz, E. (2013). Health tourism in Turkey: opportunities and threats. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(10), 424-431.
- Ormond, M. E. (2020). International medical travel, or medical tourism. İçinde A. Kobayashi (ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (2. Baskı) (ss. 373-377). New York/USA: Elsevier.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özkan, M. E. (2019). Sağlık turizmi kapsamında Türkiye'nin medikal turizm potansiyeline yönelik bir değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 50-64.

- Özsarı, S. H. ve Karatana, Ö. (2013). Sağlık turizmi açısından Türkiye'nin durumu. *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 24(2), 136-144.
- Palacı, H. (2020). *Özel hastanelerde sosyal sorumluluk uygulamalarının incelenmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Popiel, M. (2014). Paving the way to accessible tourism on the example of Krakow. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, (Special Issue), 55-71.
- Rokni, L., Avcı, T. ve Park, S. H. (2017). Barriers of developing medical tourism in a destination: a case of South Korea. *Iranian Journal of Public Health*, 46(7), 930-937.
- Saleh, S. A., Hussain, F., Saud, M. B. B. ve Isa, M. A. M. (2015). Strategic marketing & competitive analysis of Malaysian medical tourism industry. *International Journal of Business, Economics and Law*, 6(2), 39-47.
- Sekaran, U. Ve Bougie, R. (2016). *Research methods for business: A skill building approach (Seventh Edition)*. West Sussex, United Kingdom: John Wiley & Sons.
- Sıgır, Ü. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Şafak, K., Yılmaz, M. ve Karamustafa, K. (2022). Sağlık turizmi yetki belgeli sağlık tesislerinin web sitelerinin içerik analizi ile değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 320-344.
- Şahbaz, R. P., Akdu, U. ve Akdu, S. (2012). Türkiye'de medikal turizm uygulamaları; İstanbul ve Ankara örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 267-296.
- T. C. Sağlık Bakanlığı (2012). *Sağlık turizminde süreçler ve aracı kuruluşlar araştırma raporu*. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2013). *Türkiye medikal turizm değerlendirme raporu 2013*. Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Tracy S. J. (2010). *Qualitative research methods*. West Sussex/UK: Wiley Blackwell.
- Türkiye Sağlık Turizmi Derneği (2022). *Sağlık turizmi genel bilgi*. <http://www.saglikturizmi.org.tr/tr/saglik-turizmi/genel-bilgi>
- Tütüncü, Ö., Kiremitçi, İ. ve Çalışkan, U. (2011). Sağlık turizmi, güvenlik ve kalite. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 91-93.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice*, 1(1), 11-30.
- Yalçın, P. (2006). *Türkiye'de sağlık turizminde alt yapı oluşturulma gereği ve sağlık kurumlarına yönelik bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, A. ve Demirbaş, M. B. (2020). Türkiye'de medikal turizmin gelişimine etki eden faktörlerin SWOT-AHP yöntemi ile tespit edilmesine yönelik bir araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(22), 173-192.
- Yüksel, P. ve Yıldırım, S. (2015). Theoretical frameworks, methods, and procedures for conducting phenomenological studies in educational settings. *Turkish online journal of qualitative inquiry*, 6(1), 1-20.
- Zarei, A. ve Maleki, F. (2019). Asian medical marketing, a review of factors affecting Asian medical tourism development. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 20(1), 1-15.
- Zengin, B. ve Eryılmaz, B. (2013). Bodrum destinasyonunda engelli turizm pazarının değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 6(11), 51-74.

EXTENDED ABSTRACT

Health tourism can be defined as the travel of a patient from his/her country of citizenship to another country for the purpose of receiving health services and medical and other medical-related practices to maintain or improve his/her health condition. From this point of view health tourism is divided into thermal/SPA, wellness, medical tourism, disabled and elderly tourism, and health tourism acts as an umbrella for these types of tourism. Medical tourism stands out as a type of health tourism that has become popular today and shows a rising trend. This sector, which has a high contribution to the country's economy in terms of both income and employment, is supported by different incentives implemented by policy makers and investments made in this sector (Saleh, Hussain, Saud, & Isa, 2015). Countries that want to invest in medical tourism, which is a sub-branch of health tourism, are working to overcome their deficiencies to improve their position in the sector and gain sustainable competitive advantage in this field. In scientific studies, the challenges commonly encountered in countries interested in medical tourism are lack of professional staff in the health sector, insufficient advertising and promotion, lack of communication, foreign language problems, lack of administrative support, staff behavior, lack of experience in foreign patient care, problems in global networking, inadequate transfer of cultural situations (Rokni, Avcı, & Park, 2017, p. 934), travel and transportation problems, problems with intermediary institutions, administrative and infrastructure problems (Momeni, Janati, Imani, & Khodayari-Zarnaq, 2018, p. 311). While countries struggle with the above-mentioned problems, they specialize in certain areas of the health sector as a result of their efforts to overcome the problems they face within the framework of the experiences they have gained. Turkey, Taiwan, Mexico, Singapore, South Korea, Costa Rica, India, Israel, Malaysia, Thailand, Malaysia, Thailand and the USA are among the leading countries in the medical tourism sector (Kılavuz, 2018; Dalen and Alpert, 2019). For example, city

hospitals with high-tech equipment have undoubtedly contributed to Turkey's prominence in this field in recent years (Şafak, Yılmaz, & Karamustafa, 2022). When the development process and potential of medical tourism worldwide are analyzed, it is thought that there will be a significant global competitive environment in the coming years (T. C. Ministry of Health, 2012, p. 1). Therefore, it would be appropriate for Turkey, which has an important position in the medical tourism market and is trying to increase its market share, to make effective planning and organization to attract medical tourists around the world. In this context, the aim of this study is to determine the current status of medical tourism, identify the existing problems, propose solutions, and provide recommendations for increasing the share of medical tourism. Purposive sampling method was preferred in the research and the participants were reached within this method. The purpose of purposive sampling is to apply to the experiences and knowledge of people who are knowledgeable about the subject being researched (Sıgır, 2018, p. 126). The research was conducted between 15.03.2022 and 01.06.2022 through the phenomenological design, one of the qualitative research designs employing the technique of face-to-face interviews with 23 participants working at five private and five public hospitals in Kayseri, which is located in the important region of the Central Anatolia region. The interviews lasted approximately 20-25 minutes. The data obtained from the interview with a semi-structured interview form were subjected to content analysis. Content analysis is defined as a systematic method in which the statements in the data are summarized under the title of themes by coding within the framework of certain rules (Özdemir, 2010). Dependability, confirmability and credibility is considered very important in qualitative studies (Yıldırım & Şimşek, 2013). In this study, it can be stated that dependability was ensured by parameters such as stepwise replication (similarity of the codes, categories and themes of the researchers), comparison of the findings with the existing studies in the literature, ensuring data quality by providing data from expert personnel, openness of the data to audit, direct quotations from the participant statements. The adoption of the principle of openness and transparency in the data collection process and data collection tool from the beginning to the end of this research, as well as in the examination of the raw data, the coding made during the analysis phase, the notes taken and the findings, and the fact that they can be submitted for examination when necessary can also be considered as factors that increase confirmability. In addition, ensuring credibility, which is stated as one of the criteria of a qualitative study, is addressed with some practices. The interviews conducted within the scope of this study were conducted without any intermediary between the participant and the researchers, the analysis process was explained in detail, direct quotations and intensive descriptions were frequently made from the interviews, and finally the discussions were put forward. Through the process of content analysis, seven themes emerged, and a total of 35 coding operations were performed under these themes. The study identified several issues including deficiencies in promotion and advertising, language and communication barriers, lack of skilled personnel, inadequate demand, legal and regulatory challenges, inadequate physical and technological infrastructure, lack of coordination between stakeholders, and a disconnect between tourism activities and the local community. The study concludes that these issues can be addressed through initiatives such as increasing promotional activities, developing package offers, seeking the necessary accreditation documents, promoting the training of qualified personnel, encouraging regional specialization, providing education in the field of medical tourism, and further developing legislation on health tourism. In this study, due to time and financial constraints, five private and five public hospitals in Kayseri city center were taken as a sample. Including more hospitals and participants in the scope of the study may provide different results. In future research, comparisons can be made at the provincial and/or geographical region level within the framework of medical tourism. Studies can be conducted with intermediary organizations, medical tourists receiving the service and health personnel providing the service to determine their satisfaction, requests and suggestions. It is possible to obtain different results by using quantitative methods as well as qualitative methods in the study. The main themes and codes obtained from the findings of the study can be studied using multi-criteria decision-making techniques and can guide decision-makers in the field of medical tourism.

Covid-19 Anksiyetesi ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkide Bilinçli Farkındalığın Aracı Rolü

Aysu BAYRAM-SAPTIR¹ ve Tuğba Seda ÇOLAK-TURAN²

Öz

Koronavirüs anksiyetesi hastalığa gelecekte yakalanma korkusu ile ortaya çıkan bir anksiyete türüdür. Belirsizliğe tahammülsüzlük kişinin gelecekte yaşayabileceği olumsuz durumların kabul edilemez olduğuna dair bir tutum şeklinde tanımlanabilir. Öte yandan bilinçli farkındalık ise, kişinin anbean deneyimlerini yargısız bir şekilde kabul etmesini gerektiren "şimdi" merkezli bir bilinç halidir. Anksiyete zihnin sürekli olarak geçmiş veya gelecekle meşgul olmasına neden olurken, bilinçli farkındalık zihnin şimdiki ana odaklanmasına yardımcı olarak kaygıyla mücadeleye yardımcı olabilir. Buradan hareketle hem Koronavirüs Anksiyetesi (KVA), Belirsizliğe Tahammülsüzlük (BT), Bilinçli Farkındalık (BF) arasındaki ilişkiyi belirlemek hem de bu ilişkide bilinçli farkındalığın aracı değişken etkisine sahip olup olmadığını ortaya koymak hedeflenmiştir. Ayrıca KVA çeşitli demografik değişkenler açasından incelenmiştir. Araştırma 737 katılımcı ile gerçekteştirilmiştir. KVA üzerinde BT ve BF'nin etkisini test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar koronavirüs anksiyetesinin çeşitli değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Korelasyon analizi bulgularına göre KVA ile BF arasında negatif yönde, BT arasında ise pozitif yönde bir ilişki bulunurken, BF ve BT arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan aracılık etkisi analizi sonuçlarına göre, BF'nin BT ve KVA arasında kısmi aracı rol oynadığı görülmüştür. Belirsizliğe tahammülsüzlük koronavirüs anksiyetesini doğrudan yordama etkisine sahipken, ilişkiye BF eklendiğinde belirsizliğe tahammülsüzlüğün koronavirüs anksiyetesi üzerindeki etkisi düşmektedir. Bu bulgu bilinçli farkındalığın koronavirüs anksiyetesine yönelik koruyucu bir faktör olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs Anksiyetesi, Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Bilinçli Farkındalık

The Mediating Role of Mindfulness in the Relationship between Coronavirus Anxiety and Intolerance to Uncertainty

Abstract

Covid-19 anxiety is a type of anxiety that occurs with the fear of catching the disease in the future. Intolerance of uncertainty can be defined as an attitude that negative situations that a person may experience in the future are unacceptable. Mindfulness, on the other hand, is a "now"-centered state of consciousness that requires one to accept moment-to-moment experiences without judgment. While anxiety causes the mind to be constantly preoccupied with the past or future, mindfulness can help combat anxiety by helping the mind focus on the present moment. From this point of view, it is aimed to determine the relationship between Covid-19 Anxiety (CVA), Intolerance of Uncertainty (IU), and Mindfulness (M) and to reveal whether mindfulness has a mediating variable effect in this relationship. The research was carried out with 737 participants. Hierarchical regression analysis was performed to test the effect of IT and M on CVA. The results revealed that there were significant differences according to various variables of Covid-19 anxiety. According to the findings of the correlation analysis, there was a negative relationship between CVA and M, and a positive relationship between IU, and a negative significant relationship between M and IU. According to the results of the mediation effect analysis, it was seen that M played a partial mediator role between IU and CVA. While intolerance of uncertainty has a direct predictive effect of coronavirus anxiety, when BP is added to the relationship, the effect of intolerance of uncertainty on coronavirus anxiety decreases. This finding was interpreted as mindfulness being a protective factor for coronavirus anxiety.

Key Words: Covid-19 Anxiety, Intolerance to Uncertainty, Mindfulness

Atıf İçin / Please Cite As:

Bayram-Saptır, A. ve Çolak-Turan, T. S. (2024). Covid-19 Anksiyetesi ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide bilinçli farkındalığın aracı rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1567-1577. doi:10.33206/mjss. 1233548

Geliş Tarihi / Received Date: 13.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.07.2024

¹ Uzman Psikolojik Danışman - Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, aysubayrams@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-3949-6878

² Doç. Dr. - Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, tugbacolak@duzce.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-7219-1999

Giriş

2019 yılının aralık ayı itibarıyla Çin'in Wuhan kentinde, solunum yolu hastalıkları çerçevesinde değerlendirilen KOVID-19 (Yeni Tip Koronavirüs-19) hastalığı baş göstermiş ve hızlı bir şekilde dünya çapında yayılmıştır. Pandemiye kontrol altına almak için bir dizi önlem (sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasakları vb.) alınmıştır (Ünlü ve Çiçek, 2021, s. 102). KOVID-19 süresince, yayılımını kontrol altına almak amacıyla alınan önlemler toplumun ruh sağlığını olumsuz şekilde etkilemiştir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, KOVID-19 pandemisinin patlak vermesinden bu yana, kaygı ve depresyon yaygınlığı küresel olarak %25 artmıştır (WHO, 2022). Literatür bulguları KOVID-19 pandemisinin bireylerde depresyonu (Minervini ve diğerleri, 2023, s. 14), anksiyeteyi (Kupcova, Danisovic, Klein ve Harsanyi, 2023, s. 12), uyku bozukluklarını (Seighali ve diğerleri, 2024, s. 25), panik atağı (Bao, Sun, Meng, Shi ve Lu, 2020, s. 37) ve travma sonrası stres bozukluğunu (Nguyen ve diğerleri, 2023, s. 16) tetiklediğini göstermektedir. Kişilerde bu tür durumların tetiklenmesi birçok stres faktörüne bağlanmaktadır. Yaşam olanaklarının kısıtlanması, belirsizlikler, sosyal temasın kısıtlanması, bilgi eksiklikleri ve mali kayıplar pandemi süreci ve sonrasında toplum ruh sağlığını etkileyen stres faktörleri olarak tanımlanmaktadır (Brooks ve diğerleri, 2020, s. 397). Tüm bu stres faktörlerinin yanında KOVID-19 pandemi süreci yaşamın belirsizliklerini, ölümlülüğü, yaşamın kontrol edilemeyen unsurlarını ve hastalıkların her yerde mevcut olmasını ön plana çıkararak anksiyetenin giderek artmasına neden olmuştur (Pappa ve diğerleri, 2020, s.89)

Kovid-19 süreci ile birlikte literatürde yeni bir anksiyete türü tanımlanmıştır. Anksiyete, tehlikeli veya korku yaratacak olan olaylara karşı belirsizliğin neden olduğu bir duygu olarak tanımlanmaktayken (Budak, 2005, s. 50); Koronavirüs anksiyetesi se KOVID-19 ile enfekte olan kişilerle temas kurma korkusu olarak tanımlanmıştır (Lin, 2020, s. 2). KOVID-19 salgının küresel çapta stres, kaygı, depresif belirtiler, uykusuzluk, inkâr, öfke ve korku gibi ek sağlık sorunlarına yol açtığı bildirilmektedir (Torales, O'Higgins, Casteldelli-Maia ve Ventriglio, 2020, s. 318). Yaşanan anksiyetenin sebepleri arasında kişilerin gün içerisinde haber bombardımanından kendilerini alıkoyamamaları ve uzun izolasyon süreçleri olduğu belirtilmiştir (WHO, 2020b). Ek olarak KOVID-19 salgını, bireylerin yeni bir durumla karşı karşıya kalması ve sürecin doğasının bol miktarda belirsizlik içermesi (Kaya, 2020, s. 56) nedeniyle de anksiyeteye neden olmuştur. Bu belirsizlik süreci koronavirüs anksiyetesi ile pozitif ilişkili bir şekilde kesişen bir kavram olan belirsizliğe tahammülsüzlüğü akıllara getirmektedir. Literatürde belirsizlik, gelecekteki durumların netleştirilememesi olarak tanımlanmaktadır (Sarıçam, Erguvan, Akın ve Akça, 2014, s. 149). Belirsizliğe tahammülsüzlük kavramı ise kişinin gelecekte yaşayabileceği olumsuz durumlara kabul edilemez bir tutum ile yaklaşması olarak açıklanmaktadır (Dugas, Grosselin ve Ladouceur, 2001, s. 552). Nitekim Kovid-19 süreci hastalığın başlangıcı, seyri, bulaş riski ve alınan önlemler bakımından belirsizliklere gebe bir süreç olarak seyretmiştir (Rettie ve Daniels, 2020, s. 9). Dahası salgın; ekonomi, istihdam, finans, ilişkiler ve tabii ki fiziksel ve zihinsel sağlık üzerindeki belirsizliği artırmış ve kişilerin gün geçtikçe belirsizliğe tahammüllerini de azaltmıştır (Robinson ve Smith, 2020).

Kovid-19 sürecinde sürecin belirsizliği ve yarattığı anksiyeteye karşı çeşitli koruyucu faktörler denenmiştir ve bu koruyucu ve önleyici olduğu sıklıkla altı çizilen kavramlardan birisi de bilinçli farkındalıktır (Racine, Miller, Mehak ve Trolino, 2022, s. 130). Bilinçli farkındalık, şimdiki an içerisinde cereyan eden olaylara dikkat etmek, bu dikkatin kaynağını fark etmek bununla birlikte tüm bu farkındalıkları yargılamadan ve sakince kabul etmeyi içermektedir (Atalay, 2018, s. 45). Bilinçli farkındalık kişilerin otomatik düşüncelerden, alışkanlıklardan ve sağlıksız davranış kalıplarından ayrışması için bir aracı olarak işlev görmektedir. Bu ise kişilerin anksiyete, korku vb. duygulara karşı davranışlarını düzenlemede anahtar rol oynamaktadır (Brown ve Ryan, 2003, s. 822). Literatür incelendiğinde bilinçli farkındalığı yüksek kişilerin stres veya anksiyete yaratan durumlarla daha kolay baş edebildiğini gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Brown, 2017, s. 29; Yılmaz, 2020, s. 38).

Anksiyete, sanki zihnimiz gelecekteki olası sorunlara takılmış gibi, sürekli bir endişe ve dikkat dağınıklığı hali yaratır. Bu durum zihnin sürekli olarak gelecekte başına gelebilecek birtakım durumlara yönelik sürekli bir "acaba" ve "ya olursa" döngüsüne girmesine neden olmaktadır (Barlow, 2000, s. 1250). Geleceğe yönelik kaygı odağının aksine, farkındalığın operasyonel tanımı, kişinin anbean deneyimlerine yargısız bir şekilde katılmasını gerektiren şimdiki merkezli bir bilinç halidir (Brown ve Ryan, 2003, s. 822). Anksiyete ve farkındalık arasındaki zamansal odaktaki karşıtlık (Droit-Volet ve Heros, 2017, s. 268), farkındalığın geliştirilmesinin kaygı üzerinde faydalı etkileri olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bilinçli farkındalığın geliştirilmesi ile belirsiz durumlar ile daha kolay baş edilebileceği ve belirsizliğe ilişkin direncin azaltılabileceği araştırmalarla desteklenmektedir (Kraemer, O'Brayn ve McLeish, 2016, s. 861; Mousavi, Hosseini, Bakthiyari, Abasi, Mohammadi ve Arani, 2020, s. 140). Bu durum bilinçli farkındalığın

şu felsefesine dayandığı söylenebilir: Kişinin geleceğe ya da geçmişe olan odağının an'a yönlendirmesi belirsiz durum ile arasına bir mesafe koymasına ve kaygı yaratan durumu daha iyi anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır (Williams ve Penman, 2020, s. 130). Bu araştırma ile koronavirüs anksiyetesi ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide bilinçli farkındalığın rolünü ortaya koyarak hem kuramsal bilgilerin desteklenmesi hem de klinik ve toplumsal bazda koronavirüs anksiyetesi ile başa çıkmayı kolaylaştıracak mekanizmaları netleştirmek amaçlanmıştır. Koronavirüs anksiyetesi çeşitli değişkenler açısından incelenmiş ve tartışılmıştır.

Yöntem

Veriler toplanmadan etik kurul izinleri alınmış ve verilerin toplanabilmesi için onam formu ve ölçek bilgileri online bir platforma yüklenmiştir. Araştırmada kullanılan lme araçları online bir platforma aktarılmış ve online link katılımcılarla paylaşılmıştır. Veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir.

Evren – rneklem

Araştırmada veriler online olarak toplanmıştır. Araştırmada toplam 757 kişi katılmış olup 20 u veri tespit edilmiştir. U veriler veri setinden çıkarılarak analizler 737 veri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 542 kadın (%73.5), 195 erkek (%26.5) katılmıştır. Araştırma grubu, 19-77 yaş aralığındadır ($\bar{x}$ = 37.25; S = 11.82). Yaş dağılımı kategorik olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya 268 tane 19-30 yaş (%36.4), 306 tane 31-45 yaş (%41.5), 122 tane 46-60 yaş (%16.6) ve 41 tane 61-77 yaş (%5.6) arasında birey katılmıştır. Araştırmaya katılanların 439'u evli (%49.6), 93' bekar ama ilişkisi var (%12.6), 156'sı bekar ama ilişkisi yok (%21.2) ve 49' boşanmıştır (%6.6). Aynı zamanda 93 katılımcı (%12.6) geçmişte KOVID-19 tanısı almış, 642 katılımcı (%87.1) KOVID-19 tanısı almamıştır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu. Araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Araştırma grubundaki bireylerin cinsiyeti, yaşi, medeni durumu ve Kovid-19 tanısı alıp almadığını tespit etmeye yönelik maddeler içermektedir.

Kovid-19 Anksiyete leği (KA).

KOVID-19 pandemisi ile ilgili anksiyete vakalarını ortaya koymak için Lee (2020, s. 393) tarafından geliştirilen lek Biçer, akmak, Demir ve Kurt (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Likert biçimde beş sorudan oluşan ölçek, 0-4 arasında puanlanan tek boyutlu bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 20 en düşük puan ise 0'dır. Ölçeğin puanlamasına göre 9 ve üzeri alınan puanlar anksiyete düzeyinin yüksek olduğunun işaretidir. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .83 olarak belirlenmiştir ve maddelere ilişkin faktör yükleri ise .62 ve .78 arasında değişmektedir (Biçer ve vd., 2020). Bu çalışmada iç tutarlılık katsayısı .76 bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Pallant, 2010, s. 154).

Bilinçli Farkındalık leği (BIF).

Günlük yaşam deneyimleri ve bunlara ilişkin farkındalığı ölçmek amacıyla Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmaları ise Özyeşil, Arslan, Kesici ve Deniz (2011, s. 225) tarafından yapılmıştır. 15 sorudan oluşan 6'lı likert tipindeki ölçekten alınabilecek en yüksek puan 90 en düşük puan ise 15'tir. Toplam puanların yüksekliliği bilinçli farkındalığın yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .80 olarak ölçülmüştür. Her bir maddeye ilişkin faktör yükleri ise .48 ile .80 arasında değişmektedir (Özyeşil ve vd., 2011, s. 226). Bu çalışmada iç tutarlılık katsayısı .87 bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Pallant, 2010, s. 154).

Belirsizliğe Tahammülsüzlük leği (BT).

Günlük yaşamdaki belirsizliğe ilişkin tahammül seviyelerini ölçmek amacıyla ilk olarak Carleton, Norton ve Asmundson (2007, s. 109) geliştirilen lek Sarıçam, Erguvan, Akın ve Akça (2014, s. 155) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 12 maddeden oluşan ölçek 5'li likert tipinde ve 2 boyutlu bir ölçektir. Ters kodlanan madde olmayan ölçekte 1-7 arasındaki maddeler "ileriye yönelik kaygı" boyutunu; 8-12 arasındaki maddeler ise "engelleyici kaygı" boyutunu oluşurmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 60 en düşük puan ise 12'dir. Ölçekten alınan yüksek puanlar belirsizliğe tahammülsüzlüğün düşük olduğu anlamına gelmektedir. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .88 olarak ölçülmüştür. Alt boyutlardaki Cronbach alfa güvenirlik katsayısı "ileriye yönelik kaygı" .84 "engelleyici kaygı" .77 olarak hesaplanmıştır (Sarıçam ve vd., 2014, s. 155). Bu çalışmada iç tutarlılık katsayısı toplam puanda .88 bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Pallant, 2010, s. 154).

Verilerin Analizi

Uygulanacak analizlerin yöntemlerinin veri setine uygun olup olmadığını test etmek amacıyla normallik varsayımlarını karşılama durumuna bakılmıştır. Çarpıklık (skewness) değerleri -.24 ile -.02 arasında, basıklık (kurtosis) değerleri ise -.64 ile -.40 arasında değişmektedir. Ancak Koronavirüs Anksiyetesi Ölçeğinden elde edilen çarpıklık değeri 1.58, basıklık (kurtosis) değeri ise 1.89'dur. Koronavirüs Anksiyetesi Ölçeğinden elde edilen veriler dışında tüm verilerin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Bu ölçüğe dair puanların basıklık ve çarpıklık değerlerinin beklenenin dışında çıkması veri setinin büyüklüğü ile açıklanabilir (>200) ve büyük veri setlerinde varsayımların bazılarının karşılanmamasının tolere edilebileceği literatürde vurgulanmıştır (Pallant, 2010, s. 156; Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 354). Değişkenler arasında çoklu bağlantı, varyans genişliği (VIF) ve tolerans değerleri incelenmiştir. VIF değerleri 10'dan küçük, tolerans değerleri ise .10'dan büyük bulunmuştur. Bu bulgulara dayanarak veri setinde çoklu bağlantı sorunu bulunmadığı söylenebilir. Bir sonraki aşamada bağımsız değişkenlerin (belirsizliğe tahammülsüzlük ve bilinçli farkındalık) bağımlı değişkeni (koronavirüs anksiyetesi) yordamasını test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Bilinçli farkındalığın, belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasındaki aracı rolünü tespit etmek amacıyla ise Preacher ve Hayes (2004; 2008) tarafından geliştirilen SPSS-macro programı ile yeniden örnekleme yöntemi (bootstrapping), 10.000 tekrarlı deneme (iteration) kullanılmıştır.

Bulgular

Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Koronavirüs anksiyetesinin cinsiyete göre değişip değişmediğine ilişkin yapılan bağımsız gruplarda t testi sonucuna göre farkın erkeklere ($\bar{x} = 1.47$; $S = 2.36$) oranla kadınlar ($\bar{x} = 2.07$; $S = 2.74$) lehine [$t(735)=2.69, p<.05$] anlamlı olduğu bulunmuştur. Yani koronavirüs anksiyetesi kadınlarda erkeklere oranla daha yüksektir. Veriler medeni duruma göre incelendiğinde yapılan ANOVA sonucunda farkın bekar ama ilişkisi var olan bireylere ($\bar{x} = 1.15$; $S = 1.89$) oranla evli ($\bar{x} = 2.03$; $S = 2.71$) ve bekar ama ilişkisi yok olan bireyler ($\bar{x} = 2.05$; $S = 2.80$) lehine [$F(3,733) = 3.01, p < .05$] anlamlı olduğu bulunmuştur. Yani evli ya da bekar ama ilişkisi olmayan bireylerin koronavirüs anksiyetesi bekar ama ilişkisi olan bireylere oranla daha yüksektir. Koronavirüs anksiyetesinin KOVİD-19 tanısı alma durumuna göre değişip değişmediğine ilişkin yapılan bağımsız gruplarda t testi sonucuna göre geçmişte KOVİD-19 tanısı almamış bireylere ($\bar{x} = 1.73$; $S = 2.50$) oranla geçmişte KOVİD-19 tanısı alan bireylerin ($\bar{x} = 3.10$; $S = 3.31$) lehine [$t(733)=4.70, p<.001$] farkın anlamlı olduğu bulunmuştur. Yani geçmişte KOVİD-19 tanısı almış bireylerin koronavirüs anksiyetesi tanı almamış bireylere oranla daha yüksek bulunmuştur. Yaş kategorilerine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda ise farkın anlamlı olmadığı [$F(3,733) = .56, p > .05$] bulunmuştur.

Koronavirüs anksiyetesinin yordanmasına ilişkin bulgular

Değişkenler arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı ile incelenmiştir (Tablo 1). Korelasyon sonuçlarına göre koronavirüs anksiyetesi bilinçli farkındalık ile negatif yönlü anlamlı bir ilişkiye ($r = -.28, p < .01$), belirsizliğe tahammülsüzlük ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye ($r = .21, p < .01$) sahiptir. Bilinçli farkındalık ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -.36, p < .01$) bulunmuştur

Tablo 1. *Koronavirüs Anksiyetesi, Bilinçli Farkındalık ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkiler*

Değişkenler	1	2	3
Koronavirüs Anksiyetesi (1)	1		
Belirsizliğe Tahammülsüzlük (2)	.21**	1	
Bilinçli Farkındalık (3)	-.28**	-.36**	1

Bilinçli farkındalık ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün koronavirüs anksiyetesini yordayıp yordamadığını anlamak için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Analizin ilk adımında, belirsizliğe tahammülsüzlük koronavirüs anksiyetesini pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordamıştır ve toplam varyansın %4'ünü açıklamıştır. İkinci adımda, bilinçli farkındalık modele eklenmiştir. Bilinçli farkındalık koronavirüs anksiyetesini negatif yönde anlamlı bir şekilde yordamıştır ve açıklanan toplam varyansa %5'lik bir katkı yapmıştır. İkinci adımda bilinçli farkındalık ve belirsizliğe tahammülsüzlük toplam varyansın %9'unu açıklamıştır. Fakat ikinci adımda bilinçli farkındalık modele eklenince, belirsizliğe tahammülsüzlüğün koronavirüs anksiyetesi üzerindeki etkisi $\beta = -.21$ 'den $\beta = -.12$ 'ye düşmüştür. Bu sonuçlar bilinçli farkındalığın belirsizliğe tahammülsüzlük ile

koronavirüs anksiyetesi arasında aracı değişken rolüne sahip olabileceğini göstermektedir. Bu etkinin anlamlılık düzeyini belirlemek amacıyla aracılık etkisine bakılmıştır.

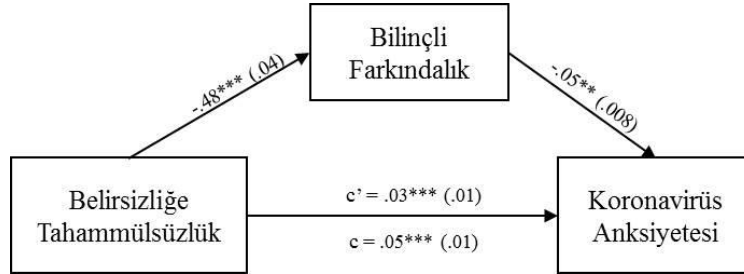
Tablo 2. Koronavirüs Anksiyetesinin Yordanmasına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	R ²	ΔR ²	B	Standart Hata	β	T	P	F
Adım 1	.04							33.83***
Belirsizliğe tahammülsüzlük			.06	.01	.21	5.81	.000	
Adım 2	.09	.09**						37.53***
Belirsizliğe tahammülsüzlük			.03	.01	.12	3.25	.001	
Bilinçli Farkındalık			-.05	.008	-.23	-6.28	.000	

Bilinçli Farkındalığın Aracı Etkisine Ait Bulgular

Baron ve Kenny'e (1986) göre aracı etki analizi için üç şartın sağlanması gerekir. Bunlar sırasıyla bağımsız değişkenin (belirsizliğe tahammülsüzlük) aracı değişkeni (bilinçli farkındalık) yordaması; bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni (koronavirüs anksiyetesi) yordaması, bağımlı değişkenin bağımsız değişken ve aracı değişken ile beraber yordandığında, aracı değişken bağımlı değişkeni yordamalı ve bağımsız değişkenin etkisi ortadan kalkmalı (tam aracı) veya azalmalıdır (kısmi aracı). Hiyerarşik regresyon sonuçlarına bakıldığında, ikinci ve üçüncü şartlar halihazırda karşılanmıştır. İlk şart ile ilgili, bir doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu sonuçlara göre, belirsizliğe tahammülsüzlük bilinçli farkındalığı anlamlı ve negatif yönde yordamıştır, $F(1,735) = 113.65, p < .001; \beta = -.36, p < .001$.

Şekil 1'de elde edilen değerlere bakıldığında, belirsizliğe tahammülsüzlükten bilinçli farkındalığa, bilinçli farkındalıktan koronavirüs anksiyetesine, belirsizliğe tahammülsüzlükten koronavirüs anksiyetesine doğrudan ve toplam etkiler görülmektedir. koronavirüs anksiyetesi yordanırken, %95 güven aralığının sıfır değerini içermediği görülmüştür [-.02 ve -.01 aralığı]. Bu sonuç bilinçli farkındalığın anlamlı bir aracı etkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca belirsizliğe tahammülsüzlüğün koronavirüs anksiyetesi üzerine olan doğrudan etkisi de anlamlı olduğu için, bilinçli farkındalık belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasında kısmi aracı rol oynamıştır.

Şekil 1. Bilinçli Farkındalığın Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Koronavirüs Anksiyetesi Arasındaki İlişkide Aracı Rolü

Bütün etki değerleri standartlaştırılmamış değerlerlerdir ve standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir. c' değeri Belirsizliğe Tahammülsüzlükten Koronavirüs Anksiyetesine olan doğrudan etkiyi göstermekte; c değeri Belirsizliğe Tahammülsüzlükten Koronavirüs Anksiyetesine olan toplam etkiyi göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma; Koronavirüs anksiyetesinin çeşitli değişkenler ile bilinçli farkındalık ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın bir diğer amacı da bilinçli farkındalığın belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasındaki ilişkide aracı rolünün olup olmadığının incelenmesidir. Araştırma sonuçlarına göre koronavirüs anksiyetesi kadınlar, evli ya da bekar (ilişkisi yok), daha öce tanı almış bireyler lehine anlamlı farklılıklar bulunurken, yaş değişkeni açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Araştırmanın bir diğer bulgusu belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasında pozitif, bilinçli farkındalık ile belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasında negatif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca bilinçli farkındalığın belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasındaki ilişkide kısmi aracı rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani belirsizliğe tahammülsüzlük koronavirüs anksiyetesini hem doğrudan yordarken hem de bilinçli farkındalık üzerinden yordamaktadır. Belirsizliğe tahammülsüzlük azaldıkça bilinçli farkındalık artmakta ve koronavirüs anksiyetesi azalmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin koronavirüs anksiyete puan ortalamalarında cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma görülmüş ve kadınların koronavirüs anksiyete puanları erkeklerle oranla daha yüksek bulunmuştur. Literatürde Koronavirüs anksiyetesinin kadınların lehine olduğu yerli ve yabancı araştırmalar olduğu gibi (Wang, Li, Lu ve Huang, 2020, s. 6050; Özdin ve Özdin, 2020, s. 508; Evren vd., 2020, s. 5; Silva, Sampaio-Brito ve Pereira, 2020, s. 5698) erkeklerin lehine sonuçların olduğu araştırmalar (Kuru ve Uymaz, 2020) bulunmaktadır. Ayrıca cinsiyet değişkenine ilişkin anlamlı farklılığın olmadığı yurtiçi ve yurtdışı araştırmalar da (Özdede ve Şahin, 2020, s. 125; Petzold vd., 2020, s. 91) bulunmaktadır.

Araştırma sonuçları çeşitlilik göstermekle beraber sonuçların literatürle desteklendiği belirtilebilir. Bununla birlikte kadınların anksiyete seviyelerinin daha yüksek olması Türk aile yapısı sebebiyle olduğu düşünülebilir. Türk aile yapısı incelendiğinde, kadının birden fazla rolü ve sorumluluğu olduğu görülebilir. Kadınların koronavirüs anksiyete puanlarının daha yüksek olması kadının iş ve aile yapısının iç içe olmasına bağlanabileceği gibi, annelik duygusu ile gelen koruma içgüdüğü ile yaşadığı kaygıdan ileri gelebileceği söylenebilir. Ek olarak önceki çalışmalar kadınların anksiyete ya da depresif bozukluklara daha yakın olduğunu söylemektedir (Alexander, Dennerstein, Kotz ve Richardson, 2007, s. 49). Yine pandemilerden sonra travma sonrası stres bozukluğu semptomlarının en güçlü yordayıcısı olarak kadın cinsiyeti gösterilmektedir (Liu vd., 2020, s. 17). Kadın cinsiyetindeki depresyon ve kaygıya yakınlık araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Mevcut çalışmada medeni durum değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma görülmüş ve evli ya da bekar (ilişkisi yok) olan bireylerin koronavirüs anksiyetesi, bekar (ilişkisi var) olan bireylere oranla daha yüksek bulunmuştur. Literatüre bakıldığında ise koronavirüs anksiyete seviyelerini inceleyen diğer araştırmalarda bekar olanların anksiyete puan ortalamalarının evli olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Polat ve Coşkun, 2020, s. 55; Köksal vd., 2020, s. 475). Nitekim hemşirelerin koronavirüs anksiyete seviyelerini ölçmek amacıyla yapılan başka bir çalışmada evli olanların bekar olanlara oranla anksiyete seviyelerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Pamuk-Cebeci ve Kara, 2021, s. 52). Medeni duruma ilişkin araştırma bulguları çeşitlilik göstermektedir. Ancak evlilik beraberinde birtakım sorumluluklar getirmektedir. Bu sorumluluklar daha fazla kaygıya sebep olabilir.

Yine kredi yurtlar kurumunda karantina altına alınan bireylerin koronavirüs anksiyete seviyelerine ilişkin yapılan diğer bir araştırmada ise bekar olanların anksiyete seviyelerinin evli olanlardan, evli olanların ise boşanmış olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Sağlam, Salman ve Kök, 2020, s. 76). Bunlara ek olarak medeni durum ile koronavirüs anksiyetesi arasında anlamlı farklılık bulunmayan araştırmalarda mevcuttur (Özdin ve Özdin, 2020, s. 509; Hoşgör, Ülker ve Sağcan, 2020, s. 880; Silva vd., 2020, s. 5691).

Araştırma sonuçlarına göre KOVID-19 tanısı alma değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma mevcuttur ve geçmişte KOVID-19 tanısı almış bireylerin koronavirüs anksiyetesi tanı almamış bireylere oranla daha yüksek bulunmuştur. Alan yazın incelendiğinde araştırma sonuçları ile örtüşen bulgular mevcuttur (Karaman-Yılmaz ve Yastıbaş, 2021, s. 252; Salari vd., 2020, s. 1095). KOVID-19 tanısı alan kişilerde anksiyetenin daha yüksek olması, kişinin hastalık hakkında bilgisinin artması ve kendisini nelerin beklediğine ilişkin bilginin korkuya yol açmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Pandemi sürecinde hastaneye yatış sebebiyle yakınlar ile iletişimin kopması, bununla beraber gelen sosyal desteğin azalması da kişilerde yalnız kalma korkusuna ve beraberinde artan kaygıya neden olabilir. Öte yandan KOVID-19 tanısı alma ile koronavirüs anksiyetesi arasında anlamlı farklılığın olmadığı araştırmalar da bulunmaktadır (Ataç, Sezerol, Taşçı ve Hayran, 2020, s. 53; Lee, 2020, s. 396).

Mevcut çalışmada yaş değişkeni ile koronavirüs anksiyetesi arasında anlamlı farklılaşma yoktur. Literatür incelendiğinde ise araştırma sonuçları ile örtüşen çalışmalar olduğu gibi (Lee, Mathis, Jobe ve Pappalardo, 2020, s. 6; Petzold vd., 2020, s. 91; Silva vd., 2020, s. 5698) anlamlı farklılığın olduğu araştırmalar da bulunmaktadır (Hyland, vd., 2020, s. 251; Orru vd., 2021, s. 66). Verilerin toplandığı zaman dilimi pandeminin en yüksek vaka sayılarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu sürecin yediden yetmişe herkesi etkilediği bir süreç olduğu düşünüldüğünde anlamlı bir farklılığın görülmemesi araştırmanın yapıldığı döneme dayandırılabilir.

Değişkenler arasındaki korelasyon sonuçlarına bakıldığında koronavirüs anksiyetesi ile bilinçli farkındalık arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Alan yazın incelendiğinde bu ilişkiyi destekleyen hem yerli hem de yabancı araştırmalar bulunmaktadır (Behan, 2020, s. 256; Arslan, 2021, s. 1930). Bilinçli farkındalık üzerine yapılan düzenli meditasyon uygulamaları bireylerin gün içinde ortaya çıkan olumsuzluklara daha sakin ve soğukkanlılıkla tepki vermelerini sağlamaktadır (Behan, 2020, s. 257).

Ek olarak uzun süreli farkındalık temelli meditasyon yapan kişiler üzerinde yapılan araştırmalar, beyin stres ve kaygıyla ilgili alanlarında değişiklikler olduğunu gösteriyor (Afonso, Kraft, Aratanha ve Kozasa, 2020, s. 100). Dolayısıyla bireylerde KOVID-19'a bağlı anksiyeteye müdahale edebilmek için bilinçli farkındalık uygulamalarının etkisine başvurmak etkili bir yöntem olabilir.

Başka bir korelasyon sonucu ise koronavirüs anksiyetesi ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki pozitif ilişkidir. Literatür incelendiğinde sonucu destekler nitelikte araştırmalar göze çarpmaktadır (Sauer, Jungmann ve Witthöft, 2020, s. 7241; Korkmaz ve Güloğlu, 2021, 110952). Kovid-19'un ortaya çıktığı günden bu yana belirsizlik yarattığı söylenebilir. Nitekim iki değişken arasındaki ilişkiye çift yönlü olarak bakıldığında çoğu kişide olumsuz duygu durumuna sebep olabileceği öngörülebilir. Ek olarak araştırmalar belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan kişilerin belirsizlik yaratan durumlarda kaygı yaşadığını belirtmektedir (Şirin, 2018, s. 85; Buhr ve Dugas, 2002, s. 942).

Diğer bir korelasyon sonucu ise bilinçli farkındalık ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasında negatif yönde anlamlı ilişkidir. Literatür incelendiğinde sonucu destekler nitelikte araştırmalar bulunduğu gibi (Kraemer, O'Brayn ve McLeish, 2016, s. 862; Alimehdi, Ehteshamzadeh, Naderi, Eftekharsaadi ve Pasha, 2016, s. 183) desteklemeyen çalışmalar da (Mousavi, vd., 2020, s. 143) bulunmaktadır. Farkındalık; kişinin yaşamındaki olaylara karşı yeni bir bakış açısı getirerek kişinin yargılamak yerine kabullenmesini ve anda kalmasını sağlamaktadır (Kabat-Zinn, 2009, s. 398). Farkındalığı yüksek olan kişiler yaşadıkları belirsizliklere odaklanmak yerine o anda yaşanan sürece odaklanmaktadır (Kraemer vd., 2016, s. 863). KOVID-19 hastalığı belirsizliklerin yoğun olarak yaşandığı bir süreç olarak ele alındığında bilinçli farkındalığı yüksek kişilerin bu süreçteki belirsizliklere daha kolay tahammül edebileceği söylenebilir.

Son olarak, üç değişken arasındaki aracılık etkisine bakıldığında bilinçli farkındalığın belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasında kısmi aracı rol oynadığı görülmüştür. Bu sonuca bağlı olarak belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan kişilerin bilinçli farkındalık seviyeleri düşük ve beraberinde koronavirüs anksiyetesi yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca belirsizliğe tahammülsüzlüğün koronavirüs anksiyetesi üzerine olan doğrudan etkisi de anlamlı olduğu göz önüne alındığında bilinçli farkındalığın belirsizliğe tahammülsüzlük ve koronavirüs anksiyetesi arasında kısmi aracı etkisi olduğu desteklenmektedir.

Literatürde bilinçli farkındalığın herhangi bir anksiyete yaratan duruma ilişkin etkililiği uzun zamandır araştırma konusudur. Özellikle, beyindeki herhangi bir tehlike anında kişiye 'savaş ya da kaç' tepkisinin verildiği yapı olarak tanımlanan amigdala (Uzbyay, 2002, s. 7) üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. . Bilinçli farkındalık amigdalanın tepki verme süresinin gecikmesini sağlamakta adeta bir tampon görevi görmektedir (Atalay, 2018, s. 56). Bilinçli farkındalık üzerine yapılan nörobiyolojik çalışmalara bakıldığında 100 dakikalık meditasyon sonrasında bile amigdalanın tepkilerinin kontrol edilebilir duruma geldiğini göstermektedir (Goldin ve Gross, 2010, s. 87). Bu bilgiler ışığında bilinçli farkındalığın Kovid-19 sürecinde oluşan anksiyeteye ilişkin koruyucu etkisi olduğu söylenebilir. Bunların yanında bilinçli farkındalığın refahı arttırdığı ve anksiyeteyi azalttığı bilinmektedir (Hoffman ve diğerleri, 2010, s. 173; Gallego ve diğerleri, 2014, s. 4). Bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin sağlıklı başa çıkma stratejilerini desteklemesine ek olarak belirsizliğe tahammülsüzlüğün yol açtığı süreçleri etkilediği yani endişe ve ruminasyonu azalttığı (Deyo ve diğerleri, 2009, s. 268), sıkıntı toleransını arttırdığı (Lotan, Tanay ve Bernstein, 2013, s. 380) olumsuz durumları ve duyguları kabullenmeye yardımcı olduğu (Lindsay ve diğerleri, 2018) bilinmektedir.

Kovid-19 sürecinde anksiyete oluşumunu tetikleyen bir dizi olay sıralanabilir: karantina kapsamında yaşanan sokağa çıkma yasakları ile ekonomik belirsizlik, artan işsizlik, olası gıda ve diğer ürün kıtlıkları ile ilgili endişeler, kısıtlama önlemlerinin süresi hakkındaki belirsizlik ve ülke çapında bir karantınayı yeniden deneyimleme olasılığı gibi faktörler de ek stres kaynaklarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu stres faktörleri kişilerin kendilerine ve çevrelerine olan farkındalık düzeylerini olumsuz şekilde etkilemekte ve bu durum ise beraberinde koronavirüs anksiyetesini tetikleyebilmektedir.

Sınırlılıklar

- 1) Veriler Pandemi kapsamında uygulanan karantina sebebiyle online şekilde öz bildirim yolu ile toplanmıştır. Pandemi koşullarının elverdiği ölçüde katılımcıların samimi cevaplar verdiği varsayılmaktadır.
- 2) Cinsiyet ve kovid-19 geçirip geçirmeme sayılarına bakıldığında kadın ve kovid-19 geçirmeyen katılımcıların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durum kadınların araştırmalara katılmaya

daha istekli olması ile açıklanabilir. Kovid-19 geçirmeyenler de yine aynı şekilde sürece dair daha meraklı olabilir bu da araştırmaya katılım oranlarına yansımış olabilir.

Etik Beyan

“Koronavirüs Anksiyetesi ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkide Bilinçli Farkındalığın Aracı Rolü” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Afonso, R. F., Kraft, I., Aratanha, M. A. ve Kozasa, E. H. (2020). Neural correlates of meditation: A review of structural and functional MRI studies. *Frontiers in Bioscience (Scholars Edition)*, 12(1), 92-115. Doi: 10.2741/S542
- Alexander, J. L., Dennerstein, L., Kotz, K., Richardson, G. (2007). Women, anxiety and mood: A review of nomenclature, comorbidity and epidemiology. *Expert Review of Neurotherapeutics*, 7(11), 45-58. Doi: <https://doi.org/10.1586/14737175.7.11.s.545>
- Alimehdi, M., Ehteshamzadeh, P., Naderi, F., Eftekharsaadi, Z. ve Pasha, R. (2016). The effectiveness of mindfulness-based stress reduction on intolerance of uncertainty and anxiety sensitivity among individuals with generalized anxiety disorder. *Asian Social Science*, 12(4), 179-187. Doi:10.5539/ass.v12n4p179
- Arslan, G. (2021). Understanding wellbeing and death obsession of young adults in the context of Coronavirus experiences: Mitigating the effect of mindful awareness. *Death Studies*. 46(8), 1923-1932. Doi: 10.1080/07481187.2020.1871122
- Ataç, Ö., Sezerol, M., Taşçı, Y. ve Hayran, O. (2020). COVID-19 pandemisinde görev yapan sağlık çalışanlarında anksiyete belirtileri ve uykusuzluk [Özel sayı]. *Turkish Journal of Public Health* 18, 47-57. DOI: 10.20518/tjph.767187
- Atalay, Z. (2018). *Mindfulness şimdi ve burada*. İstanbul: Psikonet.
- Bao, Y., Sun, Y., Meng, S., Shi, J. ve Lu, L. (2020). 2019-nCoV epidemic: Address mental health care to empower society. *The Lancet Psychiatry*, 395, 37-38. Doi:10.1016/S0140-6736(20)30309-3
- Barlow, H. (2000). Unraveling the mysteries of anxiety and its disorders from the perspective of emotion theory. *American Psychologist*, 55(11), 1247-1263. DOI: 10.1037//0003-066x.55.11.1247
- Behan, C. (2020). The benefits of meditation and mindfulness practices during times of crisis such as COVID-19. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 37(4), 256-258. Doi: 10.1017/ipm.2020.38
- Bıçer, İ., Çakmak, C., Demir, H. ve Kurt, M. E. (2020). Koronavirüs anksiyete ölçeği kısa formu: türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 216-225. Doi: 10.21673/anadoluklin.731092
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., ve Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet Psychiatry*, 395(10227). Doi: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Brown, K. W. ve Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822. DOI: 10.1037/0022-3514.84.4.822
- Brown, S. (2017). *Examining time perspective: Its role in relation to mindfulness, stress, and self-control* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 475398).
- Budak, S. (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Buhr, K. ve Dugas M. J. (2002). The intolerance of uncertainty scale: Psychometric properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy*, 40(8), 931- 945. Doi: 10.1016/S0005-7967(01)00092-4
- Carleton, R. N., Norton, M. A. ve Asmundson, G. J. G. (2007). Fearing the unknown: A short version of the intolerance of uncertainty scale. *Journal of Anxiety Disorders*, 21, 105-117. DOI: 10.1016/j.janxdis.2006.03.014
- Deyo, M., Wilson, K. A., Ong, J. ve Koopman, C. (2009). Mindfulness and rumination: Does mindfulness training lead to reductions in the ruminative thinking associated with depression?. *Explore (New York.)*, 5(5), 265-271. Doi: 10.1016/j.explore.2009.06.005
- Dugas, M.J., Grosselin, P. ve Ladouceur, R. (2001). Intolerance of uncertainty and worry: Investigating specificity in a nonclinical sample. *Cognitive Therapy and Research*. 25, 551-558. Doi: <https://doi.org/10.1023/A:1005553414688>
- Evren, C., Evren, B., Dalbudak, E., Topçu, M. ve Kutlu, N. (2020). Measuring anxiety related to COVID-19: A Turkish validation study of the coronavirus anxiety scale, *Death Studies*, 3, 1-7. DOI: 10.1080/07481187.2020.1774969
- Gallego, J., Aguilar-Parra, J.M., Cangas, A.J., Langer, Á.I. ve Mañas, I. (2015). Effect of a mindfulness program on stress, anxiety and depression in university students. *Span J Psychology*. 17(e109), 1-6. Doi: 10.1017/sjp.2014.102

- Goldin, P.R. ve Gross, J.J. (2010). Effects of mindfulness-based stress reduction (MBSR) on emotion regulation in social anxiety disorder. *Emotion*, 10(1), 83-90. DOI: 10.1037/a0018441
- Hoffman, S. G., Sawyer, A. T., Witt, A. A., ve Oh, D. (2010). The effect of mindfulness-based therapy on anxiety and depression: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 78(2), 169–183. Doi: 10.1037/a0018555
- Hoşgör, H., Ülker, Z. ve Sağcan, H. (2020). Acil sağlık hizmetleri çalışanlarında COVID-19 anksiyetesi ve mesleki performans ilişkisinin tanımlayıcı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 865-886. Doi: 10.30798/makuiibf.793641
- Hyland, P., Shevlin, M., McBride, O., Murphy, J., Karatzias, T., Bentall, R.P., Martinez, A. ve Vallières, F. (2020). Anxiety and depression in the Republic of Ireland during the COVID-19 pandemic. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 142(3), 249-256. Doi: 10.1111/acps.13219
- Kabat-Zinn, J. (2009). *Letting Everything Become Your Teacher: 100 Lessons in Mindfulness*. New York, NY: Bantam Dell.
- Karaman-Yılmaz, İ.G. ve Yatsıbaş, C. (2021). Covid-19 pandemisinde görev yapan sağlık çalışanlarında depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres belirtilerinin sosyodemografik ve mesleki değişkenler ile ilişkisi nasıldır?. *Van Tıp Dergisi*, 28(2), 249-257. Doi: 10.5505/vtd.2021.55453
- Korkmaz, H. ve Güloğlu, B. (2021). The role of uncertainty tolerance and meaning in life on depression and anxiety throughout Covid-19 pandemic. *Personality and Individual Differences*, 179(1), 110952. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110952>
- Köksal, E., Dost, B., Terzi, Ö., Üstün, Y.B., Özdin, S. ve Bilgin, S. (2020). Evaluation of depression and anxiety levels and related factors among operating theater workers during the novel coronavirus (COVID-19) pandemic. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 35(5), 472-477. Doi: 10.1016/j.jopan.2020.06.017
- Kraemer, K.M., O'Bryan, E.M. ve McLeish, A.C. (2016). Intolerance of uncertainty as a mediator of the relationship between mindfulness and health anxiety. *Mindfulness*, 7(4), 859-865. Doi:10.1007/s12671-016-0524-x
- Kuru, T. ve Uymaz, P. (2020). Anxiety, protective behaviors and related factors during the COVID-19 outbreak: A cross-sectional study. *Acta Medica Alanya*, 4(2), 186-192. Doi: 10.2196/26285
- Lee, S.A. (2020). Coronavirus anxiety scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety. *Death Studies*, 44(7), 393-401. Doi: <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1748481>
- Lee, S.A., Mathis, A.A., Jobe, M.C. ve Pappalardo, E.A. (2020). Clinically significant fear and anxiety of COVID-19: A psychometric examination of the coronavirus anxiety scale. *Psychiatry Research*, 290, 1-7. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113112>
- Lin, C.Y. (2020). Social reaction toward the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *Social Health and Behavior*, 3(1), 1-2. Doi: https://doi.org/10.4103/SHB.SHB_11_20
- Lindsay, E. K., Chin, B., Greco, C. M., Young, S., Brown, K. W., Wright, A., Smyth, J. M., Burkett, D., & Creswell, J. D. (2018). How mindfulness training promotes positive emotions: Dismantling acceptance skills training in two randomized controlled trials. *Journal of Personality and Social Psychology*, 115(6), 944–973. Doi: 10.1037/pspa0000134
- Liu, S., Yang, L., Zhang, C., Xiang, Y.T., Liu, Z., Hu, S. ve Zhang, B. (2020). Online mental health services in China During the COVID-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), e17-e18 doi: 10.1016 / S2215-0366 (20) 30077-8
- Lotan, G., Tanay, G. ve Bernstein, A. (2013). Mindfulness and distress tolerance: Relations in a mindfulness preventive intervention. *International Journal of Cognitive Therapy*, 6(4), 371–385. Doi:10.1521/ijct.2013.6.4.371
- Mousavi, E., Hosseini, S., Bakhtiyari, M., Abasi, I., Mohammadi, A. ve Arani, A.M. (2020). The effects of mindfulness-based stress reduction group therapy on anxiety, depression, stress, and the intolerance of uncertainty in infertile women. *Iranian Rehabilitation Journal*, 18(2), 137-144. Doi: 10.32598/irj.18.2.862.1
- Orrù, G., Bertelloni, D., Diolaiuti, F., Conversano, C., Ciacchini, R. ve Gemignani, A. (2021). A psychometric examination of the coronavirus anxiety scale and the fear of coronavirus disease 2019 scale in the Italian population. *Frontiers in Psychology*, 12, 6693841-8. Doi: 10.3389/fpsyg.2021.669384
- Özdede, M. ve Sahin, S. (2020). Views and anxiety levels of turkish dental students during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Stomatology*, 73(3), 123-128. Doi: <https://doi.org/10.5114/jos.2020.96867>
- Özdin, S., ve Bayrak-Özdin, Ş. (2020). Levels and predictors of anxiety, depression and health anxiety during COVID-19 pandemic in Turkish society: The importance of gender. *Int Journal of Social Psychiatry*, 66(5), 504-511. doi: 10.1177/0020764020927051.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli farkındalık ölçeğini Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36 (160), 224-235. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/697/271>
- Pallant, J. (2010). *SPSS Survival Manual* (4th ed.). New York, NY: McGraw Hill.
- Pamuk-Cebeci, S. ve Kara, H. (2021). Corona virüslü hastalara bakım veren hemşirelerde depresyon, anksiyete ve stres düzeyinin belirlenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10 (1), 46-56. Doi: 10.46971/ausbid.876837
- Petzold, M., Bendeu, A., Plag, J., Pyrkosch, L., Maricic, L., Rogogll, J., Betzle, F., Große, J. ve Ströhle, A. (2020). Development of the COVID-19-anxiety questionnaire and first psychometric testing. *BJPsych Open*, 6(5), e91. Doi: 10.1192/bjo.2020.82 Do
- Polat, Ö ve Coşkun, F. (2020). COVID-19 salgınında sağlık çalışanlarının kişisel koruyucu ekipman kullanımları ile depresyon, anksiyete, stres düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Bati Karadeniz Tıp Dergisi*, 4(2), 51-58. DOI: 10.29058/mjwbs.2020.2.3

- Rettie, H. ve Daniels, J. (2020). Coping and tolerance of uncertainty: Predictors and mediators of mental health during the covid-19 pandemic. *American Psychologist*, 3, 1-11. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000710>
- Robinson, L. ve Smith, M. (2020, 15 Haziran). Dealing with uncertainty during the coronavirus pandemic. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://www.helpguide.org/articles/anxiety/dealing-with-uncertainty.htm>
- Salari, M., Zali, A., Ashrafi, F., Etemadifar, M., Sharma, S., Hajizadeh, N. ve Ashourizadeh, H. (2020). Incidence of anxiety in parkinson's disease during the coronavirus disease (COVID-19) pandemic. *Mov Disord*, 35(7), 1095-1096. Doi: 10.1002/mds.28116
- Sarıçam, H., Erguvan, F. M., Akın, A., ve Akça, M. Ş. (2014). Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ-12) Türkçe Formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 148-157. Doi: <https://doi.org/10.17121/ressjournal.109>
- Sauer, K.S., Jungmann, S.M. ve Witthöft, M. (2020). Emotional and behavioral consequences of the COVID-19 pandemic: The Role of health anxiety, intolerance of uncertainty, and distress (in) tolerance. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17(19), 7241. Doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph17197241>
- Silva, W.A.D., de Sampaio-Brito, T.R. ve Pereira, C.R. (2020). COVID-19 anxiety scale (CAS): Development and psychometric properties. *Current psychology*, 41(8), 5693–5702. Doi: 10.1007/s12144-020-01195-0
- Şirin, A. B. (2018). *Macera terapisi temelli grupla danışmanlığın üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlüğe etkisi* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/36546>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.
- Torales, J., O'Higgins, M., Castaldelli-Maia, J. M., ve Ventriglio, A. (2020). The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(4), 317-320. Doi: 10.1177 / 0020764020915212
- Uzbay, T. (2002). Anksiyetenin Nörobiyolojisi. *J Clin Psy*. 5(1), 5-13. Erişim adresi: <https://klinikpsikiyatri.org/jvi.aspx?pdid=kpd&plng=tur&un=KPD-42890>
- Wang, B., Li, R., Lu, Z., ve Huang, Y. (2020). Does comorbidity increase the risk of patients with COVID-19: Evidence from meta-analysis. *Aging (Albany NY)*, 12(79), 6049–6057. DOI: 10.18632/yaşlanma.103000 doi: 10.18632/aging.103000
- WHO (World Health Organization). (2020b, 14 Ekim). Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak. Erişim adresi: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf>
- Williams, M. ve Penman, D. (2020). *Mindfulness - zıvanadan çıkmış bir dünyada buzur bulmak*. İstanbul: Diyojen.
- Yılmaz, F. (2020). *Mediating role of coping with stress styles in relation between mindfulness and basic psychological needs satisfaction* (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 644666).
- Pappa, S., Ntella, V., Giannakas, T., Giannakoulis, V. G., Papoutsis, E., ve Katsaounou, P. (2020). Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Brain, behavior, and immunity*, 88, 901–907. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.05.026>
- Racine, S., Miller, A., Mehak, A., ve Trolio, V. (2022). Examining risk and protective factors for psychological health during the COVID-19 pandemic. *Anxiety, Stress, & Coping*, 35(1), 124-140.
- Droit-Volet, S., ve Heros, J. (2017). Time judgments as a function of mindfulness meditation, anxiety, and mindfulness awareness. *Mindfulness*, 8, 266-275.
- WHO (World Health Organization). (2022, 2 Mart). COVID-19 pandemic triggers 25% increase in prevalence of anxiety and depression worldwide. Erişim adresi: <https://www.who.int/news/item/02-03-2022-covid-19-pandemic-triggers-25-increase-in-prevalence-of-anxiety-and-depression-worldwide>
- Minervini, G., Franco, R., Marrapodi, M. M., Mehta, V., Fiorillo, L., Badnjević, A., ... ve Cicciu, M. (2023). The association between COVID-19 related anxiety, stress, depression, temporomandibular disorders, and headaches from childhood to adulthood: a systematic review. *Brain Sciences*, 13(3), 481.
- Kupcova, I., Danisovic, L., Klein, M., ve Harsanyi, S. (2023). Effects of the COVID-19 pandemic on mental health, anxiety, and depression. *BMC psychology*, 11(1), 108.
- Seighali, N., Abdollahi, A., Shafiee, A., Amini, M. J., Teymouri Athar, M. M., Safari, O., ... ve Bakhtiyari, M. (2024). The global prevalence of depression, anxiety, and sleep disorder among patients coping with Post COVID-19 syndrome (long COVID): a systematic review and meta-analysis. *BMC psychiatry*, 24(1), 105.
- Nguyen, H. B., Nguyen, T. H. M., Vo, T. H. N., Vo, T. C. N., Nguyen, D. N. Q., Nguyen, H. T., ... ve Truong, Q. B. (2023). Post-traumatic stress disorder, anxiety, depression and related factors among COVID-19 patients during the fourth wave of the pandemic in Vietnam. *International Health*, 15(4), 365-375.
- Ünlü, H., ve Çiçek, E. (2021). Salgın hastalıklardan koruma ve kontrol önlemleri, covid-19 pandemisi ile mücadele ve yaşanan güçlükler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(1), 101-107.

EXTENDED ABSTRACT

This study; It aimed to examine the levels of COVID-19 anxiety, mindfulness and intolerance of uncertainty, and the relationship between variables. The focus of mindfulness is the 'moment', while the focus of anxiety is the 'future'. Based on the temporal focus contrast between these two concepts, one of the research questions is the mediating effect of mindfulness between Covid-19 anxiety and intolerance to

uncertainty. A statistically significant difference was observed in the mean of COVID-19 anxiety scores of the individuals participating in the study in terms of gender, and the COVID-19 anxiety scores of women were found to be higher than men. Although the results of the research vary, it can be stated that the results are supported by the literature. However, it can be thought that the higher anxiety levels of women are due to the Turkish family structure. When the Turkish family structure is examined, it can be seen that women have more than one role and responsibility. It can be said that the higher Covid-19 anxiety scores of women can be attributed to the intertwining of the work and family structure of the woman, as well as the anxiety experienced by the instinct of protection that comes with the feeling of motherhood. In the current study, a statistically significant difference was observed in terms of marital status variable, and the coronavirus anxiety of individuals who were married or single (no relationship) was found to be higher than those who were single (in a relationship). When we look at the literature, it has been seen in other studies examining the COVID-19 anxiety levels that the anxiety score averages of the singles are higher than the married ones. Marriage comes with some responsibilities. These responsibilities may cause more anxiety. In addition, married individuals tend to focus on their spouse so that their life can be centered around this one person. This may cause people to weaken their social ties and become lonely when it comes to getting support. If we add social isolation, which is one of the measures taken within the scope of the pandemic, to this situation, the weak social ties in case of anxiety may have triggered the anxiety even more. However, when single (in a relationship) individuals are taken into account, both the lack of financial and moral burden of marriage and the fact that they have wider social ties compared to married individuals may explain their lower anxiety levels compared to others. In our study, there is a statistically significant difference in terms of the variable of being diagnosed with COVID-19, and the coronavirus anxiety of individuals who were diagnosed with COVID-19 in the past was found to be higher than those who were not diagnosed. It can be thought that the higher level of anxiety in people diagnosed with COVID-19 may be due to the fact that the person's knowledge about the disease increases and the information about what awaits them causes fear. The loss of communication with relatives due to hospitalization during the pandemic process, as well as the decrease in social support that comes with it, may cause the fear of being alone and accompanying increased anxiety. When the correlation results between the variables were examined, it was seen that there was a negative significant relationship between coronavirus anxiety and mindfulness. Therefore, the effect of mindfulness practices can be applied in order to interfere with anxiety related to COVID-19 in individuals. Another correlation result is the positive relationship between coronavirus anxiety and intolerance to uncertainty. It can be said that Covid-19 has created uncertainty since its emergence. As a matter of fact, when the relationship between the two is looked at from both sides, it can be predicted that it can cause a negative mood in most people. Another correlation result is a negative significant relationship between mindfulness and intolerance to uncertainty. People with high awareness focus on the current process instead of focusing on the uncertainties they experience. Considering the COVID-19 disease as a process where uncertainties are experienced intensely, it can be said that people with high conscious awareness can tolerate the uncertainties in this process more easily. Finally, looking at the mediating effect between the three variables, it was seen that mindfulness plays a partial mediator role between intolerance of uncertainty and coronavirus anxiety. Based on this result, it can be said that people with high intolerance to uncertainty have low levels of mindfulness and high coronavirus anxiety. In addition, considering that the direct effect of intolerance of uncertainty on coronavirus anxiety is significant, it is supported that mindfulness has a mediating effect between intolerance of uncertainty and Covid-19 anxiety. A number of events triggering anxiety to the Covid-19 process can be listed: economic uncertainty with curfews under the quarantine, increasing unemployment, concerns about possible food and other product shortages, uncertainty about the duration of restriction measures, and the possibility of re-experiencing a nationwide quarantine in the near future. Factors such as these cause additional stress sources. Therefore, these stress factors negatively affect people's awareness of themselves and their environment, and this situation can trigger coronavirus anxiety. In addition, mindfulness is known to increase well-being and reduce anxiety. It is known that in addition to supporting healthy coping strategies, mindfulness-based interventions affect the processes caused by intolerance to uncertainty, that is, they reduce anxiety and rumination, increase tolerance of distress, and help to accept negative situations and emotions. The present results may help us understand how intolerance to uncertainty functions as an instrumental risk factor for the development and maintenance of anxiety symptoms. In addition, it can inhibit coping and emotion regulation skills, thereby increasing the likelihood of stress sensitivity and distress in an environment of uncertainty. Our findings highlight that by pointing out certain aspects of mindfulness that may be the key to maintaining one's well-being in such a dilemma, one can protect oneself regarding anxiety symptoms.

Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat

Ali Kürşad SALIN¹ ve Betül NİŞANCI²

Öz

Çalışmamız, Ağrı iline bağlı Eleşkirt ilçesinin Pirabat köyünde yer alan Pirabat Kalesi'nin tarihi ve arkeolojik önemini araştırmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim izleri barındıran Pirabat Kalesi, özellikle Urartu Krallığı döneminde bölgenin stratejik geçiş güzergahlarından birinde yer alması sebebiyle önem arz etmektedir. Kalenin bulunduğu coğrafya, Doğu Anadolu'da Urartu kültürünün yayılım alanı içinde kalmış ve Urartu Krallığı'nın askeri, kültürel ve dini etkilerini barındırmıştır. Pirabat Kalesindeki yüzey araştırması çalışmalarında İlk Tunç Çağ ve Orta Demir Çağ (Urartu) dönemine ait çok sayıda seramik örneği tespit edilmiştir. Ayrıca kalede birçok Urartu yazıtı tespit edilmiş ve bu yazıtların büyük bir kısmı Erzurum Müzesine götürülmüştür. Pirabat Kalesi günümüzde köy mezarlığı olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden kalenin büyük bir tahribata uğradığını söylemek mümkündür. Pirabat kalesinde ilerleyen zamanlarda kazı çalışmalarının yapılması bölge tarihi adına önemli sonuçlar ortaya koyacaktır. Ancak köy mezarlığı olarak kullanılması kalede kazı yapılmasını güçleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Eleşkirt, Urartu, Pirabat

An Important Urartian Castle: Pirabat

Abstract

Our study investigates the historical and archaeological importance of Pirabat Castle located in Pirabat village of Pirabat village in Eleşkirt district of Ağrı province. Pirabat Castle, which has traces of settlement since the Late Chalcolithic Age, is important especially because it is located on one of the strategic transit routes of the region during the Urartian Kingdom. The geography where the fortress is located was within the spread area of Urartu culture in Eastern Anatolia and harboured the military, cultural and religious influences of the Urartu Kingdom. During the surveys conducted at Pirabat Fortress, many ceramic samples belonging to the Early Bronze Age and Middle Iron Age (Urartu) periods were found. In addition, many Urartian inscriptions were found in the castle and most of these inscriptions were taken to Erzurum Museum. Pirabat Castle is used as a village cemetery today. Therefore, it is possible to say that the castle has suffered a great destruction. Excavations in Pirabat castle in the future will reveal important results for the history of the region. However, its use as a village cemetery makes it difficult to excavate the castle.

Key Words: Ağrı, Eleşkirt, Urartian, Pirabat

Atıf İçin / Please Cite As:

Salın, A. K. ve Nişancı, B. (2024). Önemli bir Urartu Kalesi: Pirabat. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1578-1599. doi:10.33206/mjss.1559152

Geliş Tarihi / Received Date: 01.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.10.2024

¹ Uzman - bağımsız yazar, kursadsalin@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-1967-5924

² Doktora - Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, betulnisanci22@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-2483-1223

Giriş

Pirabat Kalesi, Ağrı iline bağlı Eleşkirt ilçesinde yer alan Pirabat köyünde bulunmaktadır. Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Murat-Van bölümünde yer alır. Ağrı ili yüksek dağlarla çevrilidir, yüzölçümü 11.376 km²'dir. Ağrı'nın komşuları doğuda İran, kuzeydoğuda Iğdır, kuzeyde Kars, batıda Erzurum, güneybatıda Muş ilidir. Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağının (5137 m.) bir bölümü Ağrı ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Ağrı ili adını da bu dağdan almıştır. Dağlık bir il olmasına rağmen Ahmediye, Eleşkirt, Diyadin, Patnos ve Tutak ovaları tarım için verimli topraklara sahiptir. Tarımın yanı sıra hayvancılık da ilde en önemli geçim kaynağıdır. Ağrı'da, bakır, asbest, kireçtaşı, kükürt, pomza, perlit madenleri bulunmaktadır. İl genelinde karasal iklim hüküm sürmektedir (Saraçoğlu 1989, 481 vd.; Polat-Kayserili-Kaya 2021, 81 vd.; Ceylan N., 2024 (Baskıda); Günaşdı-Küçük yıldız 2023, 477 vd.).

Eleşkirt Ağrı ilinin kuzeybatısında yer almaktadır. Eleşkirt coğrafyası genellikle dağlık ve engebelidir. İlçenin yüzölçümü 1529 km²'dir ve ortalama rakımı 1840 metredir. Eleşkirt Türkiye'yi İran'a bağlayan transit karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bu yol üzerinde iki önemli geçit vardır. Tahir Geçidi (2415 m.) ve Kışkıran Geçidi (2350 m.) adı ile anılan geçitler Anadolu'nun en önemli geçitlerindedir. Eleşkirt Ovası kuzeyden Köse Dağı ve Karasu-Aras dağlarının bir bölümünü oluşturan Taşkom ve Gücür Dağları, batısında Tahir Dağları, güneyinde Çakmak Dağları ile çevrilir. İlçenin kuzeyinde Kars ilinin Sarıkamış ilçesi, kuzey ve kuzeybatısında Erzurum'un Horasan ilçesi, batı ve güneybatısında Erzurum'un Karayazı ilçesi, doğusunda Ağrı merkezi ilçesi, güneyinde Ağrı'nın Tutak ilçesi yer almaktadır.

Eleşkirt iklimi karasal iklimdir. Kışları soğuk ve kar yağlılığı geçerken yazları kurak ve sıcak geçmektedir. İlkbahar ve sonbahar aylarında hava genellikle ılımandır. Eleşkirt ilçesinin tarihi çağlardan günümüze kadar en önemli geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Bunun yanı sıra Eleşkirt Ovasında yapılan tarım, bölge ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Başta buğday, arpa, patates, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Bölgenin en önemli akarsuyu, Murat Nehri'nin önemli kollarından biri olan ve kaynağını Çakmak Dağları'ndan alan Güzeldere akarsuyudur (Saraçoğlu 1989, 267; Girgin 1991, 3vd.; Teyfur 1999, 1 vdd.).

Eleşkirt Bölgesinin Tarihçesi

Eleşkirt bölgesine tarihi açıdan bakıldığında, bölgenin bir geçiş bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik açıdan verimli bir ovaya sahip olan Eleşkirt, su kaynakları açısından da zengindir. Bölgenin eski çağ tarihi ile ilgili en kapsamlı çalışma, Y. Günaşdı ve ekibi tarafından Kültür Bakanlığı izni ile yapılan yüzey araştırmalarıdır. Bu araştırmalar sonucunda Eleşkirt bölgesindeki yerleşimlerin Geç Kalkolitik Çağ'da başladığı anlaşılmaktadır. İlk Tunç Çağında ise yerleşimlerin yoğunluğu artmıştır. Bu tespitlere göre, bölgede Güneykaya Kalesi, Hazine-tepe Kalesi, Çatalpınar Yerleşmesi, Harami Taşlar Kalesi, Tahir (Kargaşan) Kalesi, Sarıcan Kalesi, Sadıklı Höyük, Gülşah Kalesi ve Yerleşimi, Dikentepe Kalesi, Yücekapı Yamaç Yerleşmesi, Alağün Yerleşmesi ve Nekropol Alanı, Yiğintepe Höyük, Düzyayla Yerleşmesi I-II-III, Hamzantepe Kalesi ve Yerleşmesi, Kanatgeren Höyük, Toprakkale Kalesi, Toprakkale Yerleşmesi, Yiğintaş Kalesi'nde İlk Tunç Çağı verileri bulunmuştur (Günaşdı-Küçük yıldız 2021, 557 vd.; Günaşdı-Küçük yıldız 2023, 477 vd.; Günaşdı-Küçük yıldız 2024, 533 vd.).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoğun yerleşim gördüğümüz İlk Tunç Çağı dönemi, Anadolu'da MÖ 3200/3000'de başlayıp MÖ 2500/2000'lerde sona ermiştir. Tunç alaşımının bulunup kullanılmaya başlaması ile madencilik gelişmiştir. Önce bakır ve arsenik, daha sonra bakır ve kalayın karışımı ile elde edilen tunç, yeni bir üretim teknolojisinin doğmasını sağlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde İlk Tunç Çağı ile ilgili araştırma ve kazılar Van bölgesinde yapılmıştır. A. Erzen tarafından Erniş/Ünseli Mezarlığı'nda ve beş ayrı ekip tarafından Van Kalesi Höyüğü'nde kazılar yapılmıştır (Ceylan 2015, 486 vd.; Ceylan-Günaşdı, 2018, 77 vd.). Malatya-Elazığ bölgesindeki kazılarda, İlk Tunç Çağı verilerinin bulunduğu çok sayıda merkez tespit edilmiştir. Eleşkirt bölgesine yakın Erzurum'da da kazı çalışmaları yürütülmüştür. H. Z. Koşay tarafından 1942 yılında Karaz Höyük'te kazılar yapılmıştır (Koşay 1948, 165; Koşay-Turfan 1959, 349 vd.; Pehlivan 1984, 12). Karaz kazılarını takip eden Pulur (Koşay-Vary 1964, 1 vdd.; Koşay-Vary 1967, 14 vd.), Güzelova (Koşay-Vary 1967, 1 vdd.; Koşay 1964, 91 vd.) ve Sos Höyük (Sagona 1998, 13 vd.; Sagona 2000, 329 vd.; Sagona-Zimansky 2015, 147 vd.) kazıları yapılmıştır. Bu kazılar, bölge tarihinin aydınlatılmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle bölgedeki ilk kazı olma özelliği taşıyan Karaz Höyük, aynı zamanda "Karaz Kültürü" olarak da bilim dünyasında yerini almıştır. Merkezi Doğu Anadolu Bölgesi'nden olan bu kültür, geniş coğrafyalara yayılmış ve farklı adlarla adlandırılmıştır (Geniş bilgi için bak; Ceylan-Günaşdı 2018, 72 vd.). Karaz Kültürü, mimari ve seramik özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Özellikle Eleşkirt bölgesinde de İlk Tunç Çağı yerleşimlerinde Karaz seramiği tespit edilmiştir. Sadıklı

Höyük, kaliteli Karaz seramiğinin çok miktarda bulunduğu bir merkez olarak bölgede ön plana çıkmaktadır.

Eleşkirt bölgesi, Demir Çağı'nın yoğun yaşandığı bölgelerden biridir. İlk Tunç Çağı'ndan sonra yerleşmelerin kesintiye uğramadan devam ettiği Eleşkirt'te, birçok merkezde Demir Çağı verisi tespit edilmiştir. Bu merkezler Hazinetepe Kalesi, Sadaklı Höyük, Dikentepe Kalesi, Düzyayla Yerleşmesi I-II-III, Hamzantepe Kalesi, Hamzantepe Yerleşmesi, Kanatgeren Höyük, Toprakkale Kalesi, Toprakkale Yerleşmesi, Akyumak Yerleşmesi, Yücekapı Yamaç Yerleşmesi, Yığıntepe Höyük'tür (Günaşdı-Küçüküydüz 2021, 557 vd.; Günaşdı-Küçüküydüz 2023, 477 vd.; Günaşdı-Küçüküydüz 2024, 533 vd.).

Eleşkirt bölgesi, Orta Demir Çağı'nda da önemini koruyan coğrafyalardan biridir. Özellikle Urartu Krallığı döneminde geçiş güzergahı olması sebebiyle egemenlik altında tutulmuştur. Urartu Krallığı'nın erken dönemlerinden itibaren bölgeye seferler düzenlenmiş, kaleler kurulmuş ve yazıtlar bırakılmıştır.

Urartu Krallığı, iki evrede ele alınır. Birinci evresi, Uruatri ve Nairi Konfederasyonları dönemidir. Bu dönem MÖ 13. yüzyıl ile MÖ 9. yüzyılları kapsar. Bu evreyi bazı bilim insanları "Urartu'nun Proto-Tarihi" olarak adlandırır. İkinci evre ise MÖ 9. yüzyıldan başlar ve MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar devam eder. Bilim insanları bu dönemi "Urartu Krallığı" veya "Urartu Devleti" olarak adlandırmaktadır. Konfederasyonlar, dönemin en güçlü devleti olan Asur Devleti ile mücadele etmişlerdir (Ceylan 2015, 486 vd; Tarhan 1978, 1vdd.; Ceylan 2017, 517 vd.).

Urartu Devleti'nin kurucu kralı olarak Arame kabul edilir (MÖ 858-832). Asur Kralı III. Salmanassar'ın (MÖ 858-824) 15. yıl kayıtlarından anlaşıldığı gibi, Urartu tahtında Arame bulunmaktadır. Asur Kralı III. Salmanassar, Urartu Kralı Arame'yi mağlup etmiştir (Luckenbill 1926, 660-661.). Urartu Kralı, Urartu Devleti'nin topraklarını genişlettiği gibi kaleler ve ikamet yerleri kurmuştur. Ayrıca Asur'dan yazı ve saray sanatını da almıştır. Arame'den sonra Urartu tahtında Sarduri'yi (MÖ 832-825) görmekteyiz. Sarduri'nin başa geçmesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri, Sarduri'ye ait Madırburç yazıtında kralın babası olarak gösterilen Lutipri'nin Sarduri'den önce Urartu tahtında oturduğudur. Sarduri'nin akıllı bir politika izleyerek ülkenin topraklarını genişlettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır (Luckenbill 1926, 588; Çilingiroğlu 1994, 37 vd.).

Sarduri'den sonra Urartu tahtına oğlu İşpuini (MÖ 830/825-810) geçmiştir. İşpuini, Urartu Devleti'nin topraklarını genişletmek için seferler düzenlemiştir. Yaptığı seferler sonucunda, devletin sınırlarını Muşaşir'e kadar genişletmiştir (Muşaşir, bugünkü Irak topraklarında Revandız bölgesinde olduğu büyük ölçüde kabul edilmektedir (Salvini 2006, 34 vd.). İşpuini'ye ait yazıtların büyük bölümü kale yapım kitabeleridir. Bu yazıtlarda, Patnos, Zivistan ve Aşağı Anzaf kalelerinden söz edilmektedir. Urartu dini ile ilgili bilgileri de yine İşpuini'nin bıraktığı Meherkapı yazıtından öğrenmekteyiz (Van şehrinin içinde yer alan Meherkapı, halk arasında Hazine Kapısı, Hazine Giriş Kapısı, Kör Kapı, Yalancı Kapı, Taş Kapı gibi adlarla anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Tarhan-Sevin 1975, 395 vd.). İşpuini'nin Van Gölü'nün kuzey ve kuzeydoğusunda askeri seferler düzenlediği de yazıtlarda belirtilmektedir. Urartu Kralı, bu seferinde Gökçe Gölü'nün kuzeyindeki ülkeye karşı zafer kazanmıştır. İşpuini'ye ait bir diğer yazıt ise Toprakkale yazıtıdır. Bu yazıtta, "Anaşe şehrine kadar ilerledi" ifadesi geçmektedir (Marr 1921, 51-60; Lehmann-Haupt 1928-35, no. 28; Melikişvili 1960, no. 23; König 1955-57, no. 6b; Payne 2006, 38.).

Urartu tahtına, babası İşpuini'den sonra Menua (MÖ 810-786) geçmiştir. Urartu tarihinde bir ilk yaşanmış, İşpuini ile oğlu Menua ortak krallık dönemi yaşamışlardır. Bu dönemde Asur Devleti ile mücadele devam etmiştir. Asur Devleti'nin birçok cephede mücadele etmesi, Urartu Devleti'nin işine yaramıştır. Ortak krallık döneminde Urartu Devleti güçlenmiştir. Menua, tek başına devletin başına geçtiğinde büyük başarılar imza atmıştır. Kazanmış olduğu tecrübeleri sahaya yansıtarak büyük başarılar elde etmiştir. Eleşkirt bölgesinin ötesine geçerek Diauehi Ülkesine sefer düzenlemiştir (Diauehi bölgesi genel olarak Erzurum-Aşkale ile Kars-Sarıkamış arasındaki bölge olarak ifade edilebilir. Geniş bilgi bakınız Pehlivan 1991, 1 vdd.; Ceylan 2017, 517 vd.).

Menua'nın Diauehi'ye yaptığı seferler ile ilgili çok sayıda yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlardan özellikle Pirabat'a yakın coğrafyalar da yer alan Delibaba Yazıtı, Hasankale (Pasinler) Yazıtı, Yazılıtaş Yazıtı ve Süngütaş (Zivin) Yazıtı bölgeye yapılan seferlerle ilgilidir. Menua döneminde zaman zaman ayaklanan Diauehi Bölgesi babasının yerine geçen I. Argiştı (MÖ 786-764) döneminde tamamen kontrol altına alınmıştır. Pirabat'ın da içinde bulunduğu coğrafya Urartu'nun yıkılışına kadar Urartu Devletinin sınırları içerisinde kalmıştır.

Pirabat Kalesi

Pirabat Kalesi, Eleşkirt ilçesinin 17 km güneydoğusunda yer alan Pirabat köyünün içinde bulunur. Kale köylüler tarafından köy mezarlığı olarak kullanılmıştır. akmak Dağı silsilesinin doğu ucundaki Uzuntepe tepesinin eteğindeki düzlükte kurulmuştur. Alçak bir tepe üzerine kurulan kalenin yaklaşık 1,5 km doğusunda kuzeybatı-güneydoğu yönünde akan Güzeldere ayının bir kolu bulunmaktadır. Kalenin 100 m güney batısında Öküz Suları Deresi doğu batı yönünde akmaktadır. Verimli bir ova üzerinde bulunan kale stratejik öneme sahiptir. Özellikle verimli tarım arazilerini kontrol ettiği gibi tarihi yollarında güzergahındadır (Günaşdı-Küçükyıldız 2023, 479; Ceylan, N. Tutak-Pirabat Urartu Yolu, 2024 (Baskıda)).

Pirabat Kalesi'nde yaptığımız bilimsel çalışmalar ve yüzey araştırmalarında elde ettiğimiz seramik verileri Geç Kalkolitik, İlk Tunç (Karaz Kültürü) ağ dönemine aittir. Ayrıca Orta Demir (Urartu) ağına ait çok sayıda Biainili seramiği de tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Geç Demir ve Orta ağ'a tarihlendirdiğimiz seramik verileri de bulunmuştur. Yaptığımız değerlendirmede Pirabat Kalesi'nde Karaz kültüründen başlayan yerleşme kesintisiz günümüze kadar gelmiştir. En parlak dönemini ise Urartu Krallığı döneminde yaşamıştır. Günümüzde hala köy mezarlığı olarak işlevini devam ettirmektedir.

Pirabat kalesini önemli kılan unsurlardan biri Anaşe şehrinin lokalizasyonu ile ilgilidir. Bu konu ile ilgili Urartu kaynakları bize bilgi sunmaktadır. Van'da bulunan Surp Pogos kilisesinde Urartu yazıtı bu açıdan önemlidir. Surp Pogos yazıtının üst kısmı Van müzesinde sergilenmektedir. Yazıtta şu ifadeler yer alır:

Surp Pogos Steli Ön Yüz

Surp Pogos Steli Arka Yüz

Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere ıktı, Uiterubi boyunu yendi, Lusa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua Lusa boyuna karşı sefere ıktılar. İşpuini güçlüydü ve Menua güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua'nın önünden gitti. (Onlar,) Lusa ve Katarza boylarını püskürttüler ... Anaşe Şehri'ne doğru ve büyük Kuquru Şehri'ne doğru ilerlediler. Uiterubi, Lusa ve Katarza boylarına ... Etiuhi Ülkesi'nin krallarından takeviye birlikleri yardıma

geldiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla Uiterubi, Lusa ve Katarça boylarına ve Etiubi Ülkesi'nin krallarına karşı sefere çıktı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna sefere çıktılar, Uiterubi, Lusa ve Katarça boylarını ve Etiubi Ülkesi'nin krallarının takviye birliklerini püskürttüler.

... Oradan Anaşe Şehri'ne geldiler. X bin 720 erkek, X bin 670 kadın, X yüz 26 at, 13.540 büyükbaş hayvan, 20.785 ... (2x) Her kim bu yazıtta karşı suç işlerse, her kim (buradan) çalarsa, her kim gömerse, her kim suya atarsa, her kim yerini değiştirirse, her kim güneşten saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırıp "tabrip et" derse veya her kim değişik bir şey, (yani) "Ben yaptım" derse; tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini (onu) bırakmasınlar.

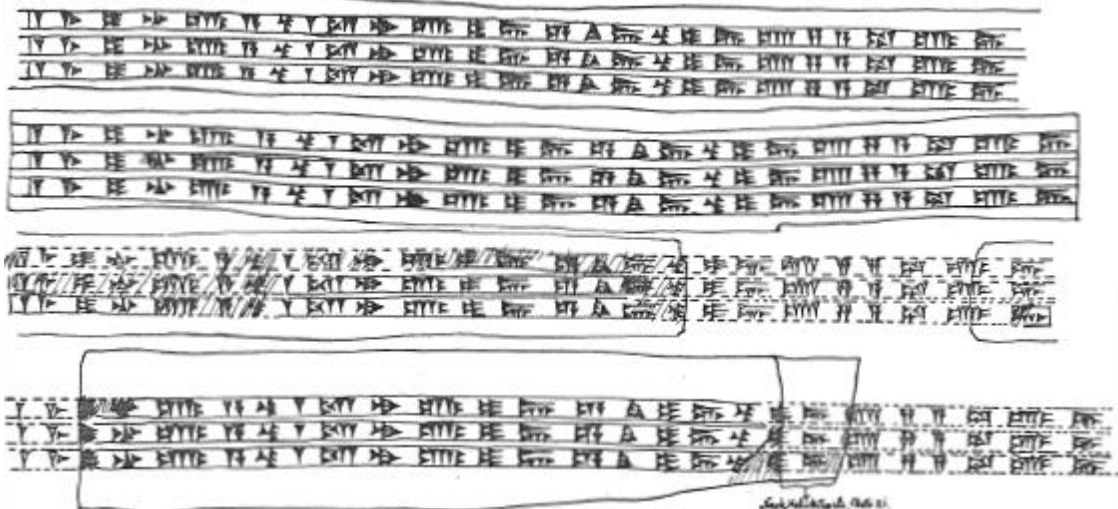
Ne adını ne de soyunu, yeryüzünde ... (Sayce 1882: no. 31, Payne 2006, 35-37).

Surp Pogos yazıtının kopyası olduğu düşünülen Kasımoğlu yazıtında da İşpuini ile oğlu Menna'nın Anaşe şehrine kadar ilerlediğini ifade etmektedir. Yazıtta şu ifadeler yer alır:

Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Uiterubi boyunu yendi, Lusa boyunu yendi ve Katarça boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna Lusa boyuna karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Menna güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna'nın önünden gitti. ... (König 1955-57, no. 6a., Payne 2006, 35-37)

Anaşe şehri ile ilgili bize bilgi sunan diğer bir yazıt ise Toprakkale yazıtıdır. Eleşkirt ilçesinin bir köyü olan Toprakkale'de tespit edilmiştir. Tutulan rapora göre yazıt Körpeçayır (Şinezir) köyünde bulunmuştur. Bu köy Pirabat köyünün hemen yakınındaki bir köydür. Payne ve Ceylan bu yazıtın orijinal yerinin Pirabat olduğunu ifade etmektedirler (Payne-Ceylan 2003, 191 vd.).

Toprakkale yazıtında şu ifadeler yer alır:

(König 1955-57, no.53)

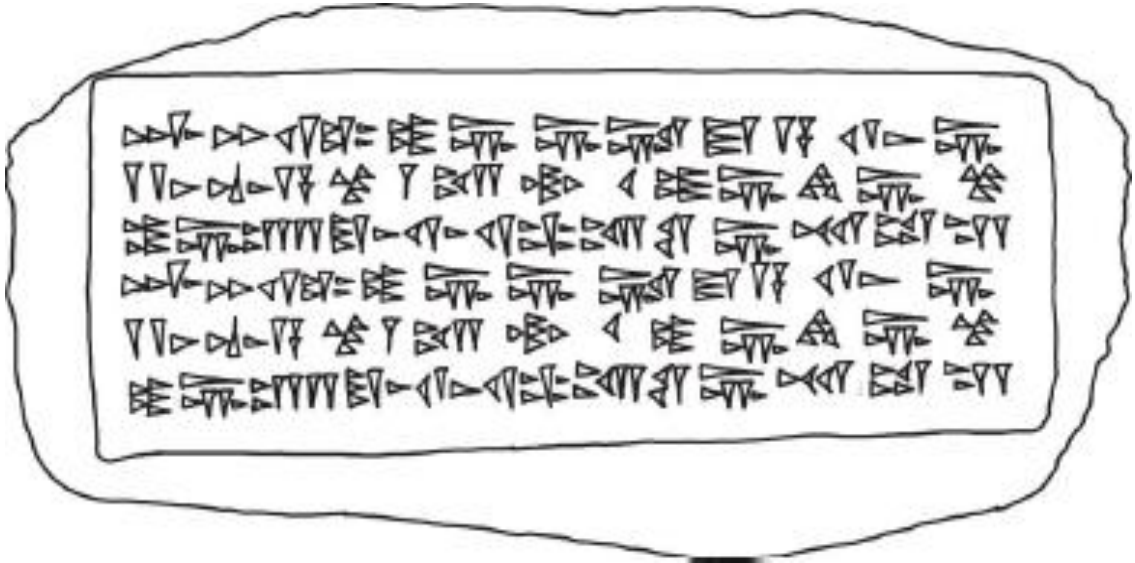
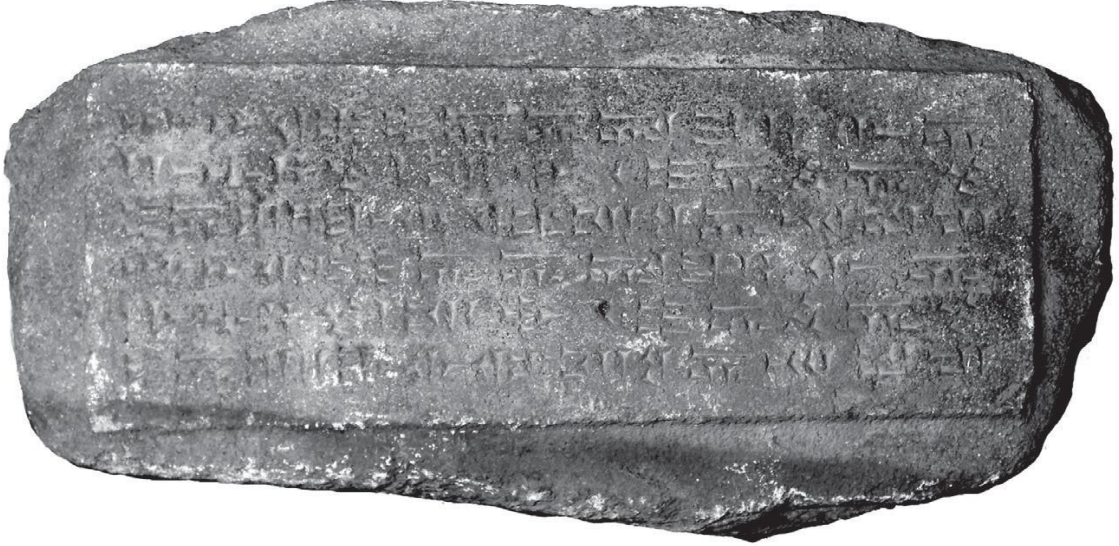
Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı ....

Tanrı Haldi güçlü, tanrı Haldi'nin mızrağı da

güçlüdür. ... Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu

Menna ... Anaşe şehrine kadar ilerlediler ... (König 1955-57, no. 6b., Payne 2006, 35-37)

Pirabat'da çok sayıda yazıt bulunmuş Erzurum Müzesine teslim edilmiştir. Pirabat'tan ele geçen yazıtlar şunlardır.

Haldi'nin koruması sayesinde

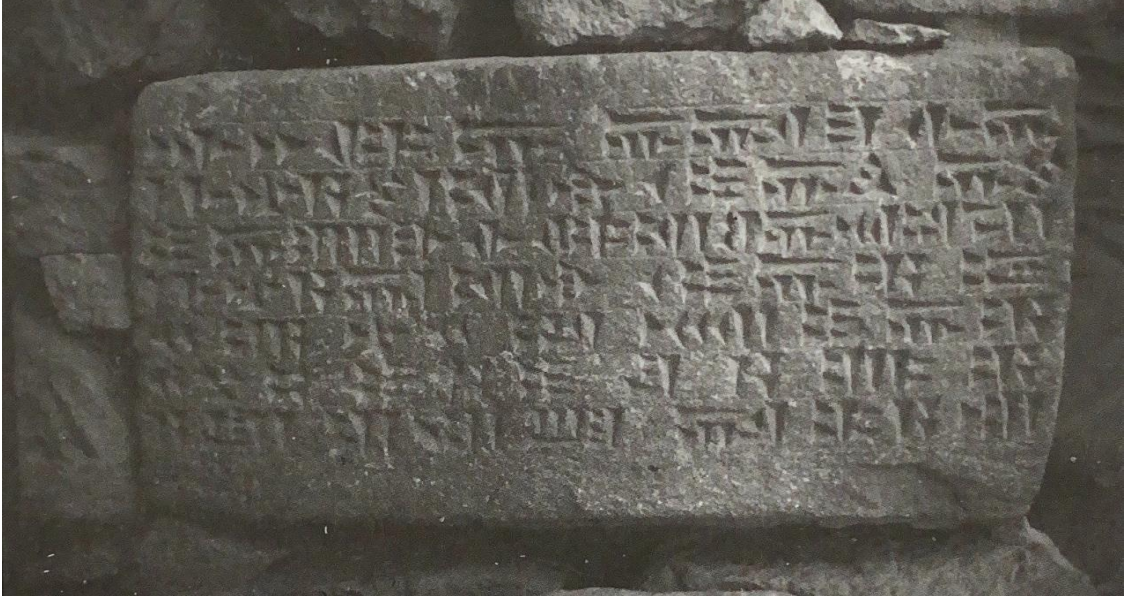
İşpuini oğlu Menna

bu kaleyi mükemmel bir şekilde inşa etti.

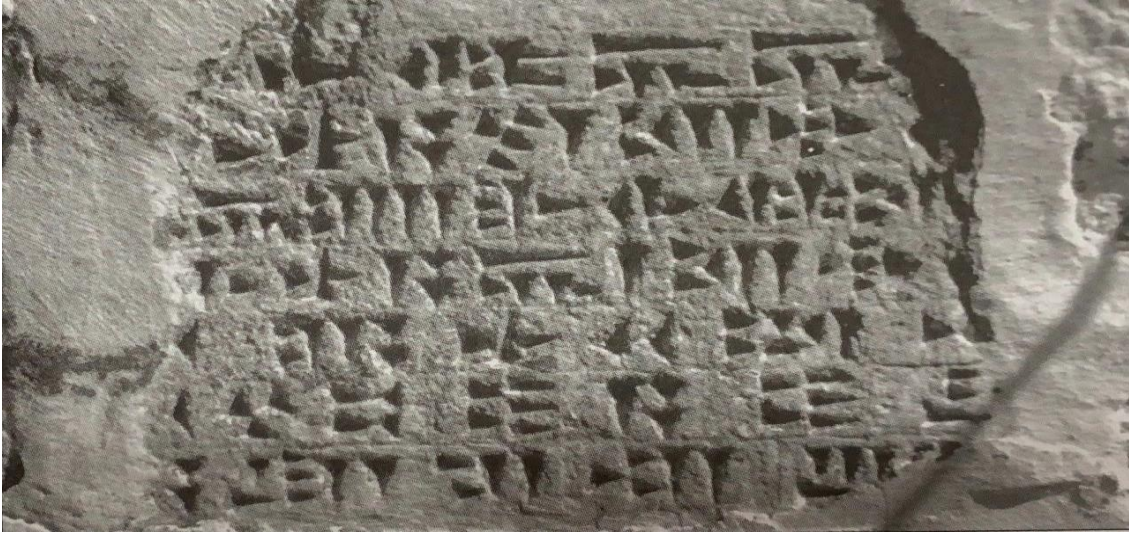
Haldi'nin koruması ile

İşpuini oğlu Menna

bu kaleyi mükemmel bir şekilde inşa etti (Payne-Ceylan 2011: 189-190).

*Tanrı Haldi'nin kudreti ile
İşpuini oğlu Menua
bu sarayı (kaleyi) hükümranlığı için inşa etti.
(Ben) İşpuini oğlu Menua
kudretli kral, büyük kral,
Biai ülkesi kralı,
Tuşpa kentinin efendisi(yim) (Başgelen 1985: 16; Dinçol 1989: 137-148; Payne 2006: 90).*

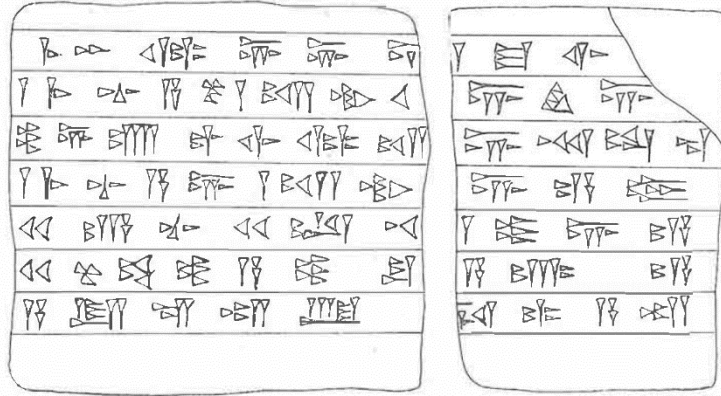
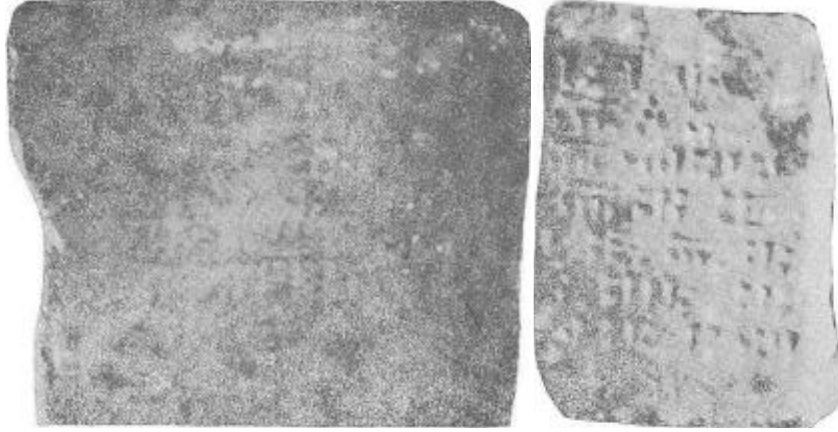

*Tanrı Haldi'nin kudreti ile
İşpuini oğlu Menua
bu sarayı (kaleyi) hükümranlığı için inşa etti.
(Ben) İşpuini oğlu Menua
kudretli kral, büyük kral,
Biai ülkesi kralı,
Tuşpa kentinin efendisi(yim) (Başgelen 1985: 16; Dinçol 1989: 137-148; Payne 2006: 90-91).*

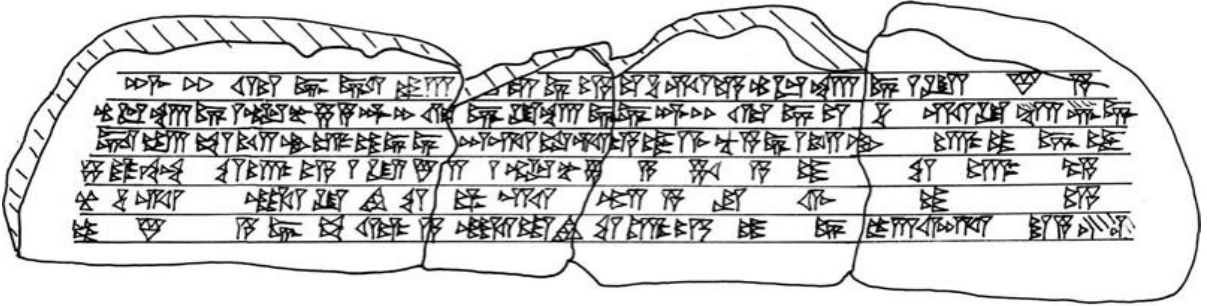
*Tanrı Haldi'nin kudreti ile
İşpuni oğlu Menna
bu saray (kaleyi) bükümranlığı için inşa etti.
(Ben) İşpuni oğlu Menna
kudretli kral, büyük kral,
Biai ülkesi kralı,
Tuşpa kentinin efendisi(yim) (Başgelen 1985: 16; Dinçol 1989: 137-139).*

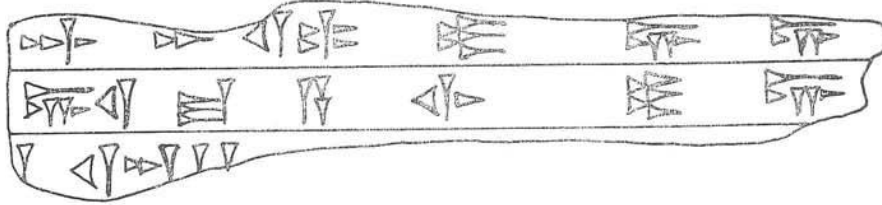
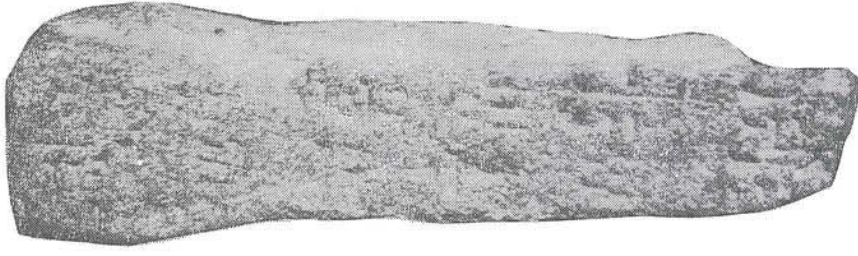
*(Tanrı) Haldi'nin kudretiyle,
İşpuni oğlu Menna,
bu saray kusursuz bir şekilde inşa etti.
İşpuni oğlu Menna,
Güçlü kral, büyük kral,
(Biamili) ülkesinin kralı,
(Tuşpa) şehrinin hükümdarı (Payne 1996, 418).*

SALIN ve NİŞANCI

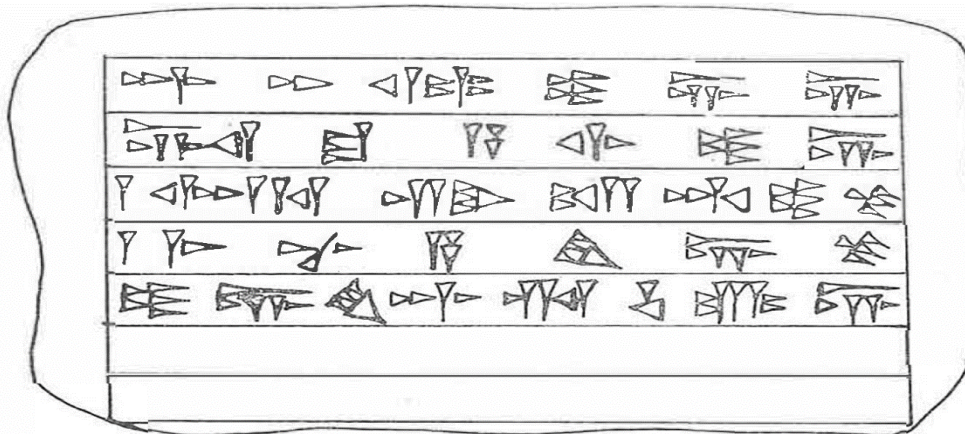
Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat

Haldi mızrağıyla sefere çıktı. Lusa kabilesini yendi.
Katarza kabilesini yendi. Haldi güçlüdür. Haldi'nin mızrağı güçlüdür.
Sarduri oğlu İşpuni (ve) İşpuni oğlu Menua sefere çıktılar.
Lusa (ve) Katarza kabilelerini yok ettiler.
Sureli topraklarını aldılar. Anaşe şehrine kadar ilerlediler.
Oradan geri döndüler. Bu su yapılarını inşa ettiler (Payne-Ceylan 2003, 192-196).

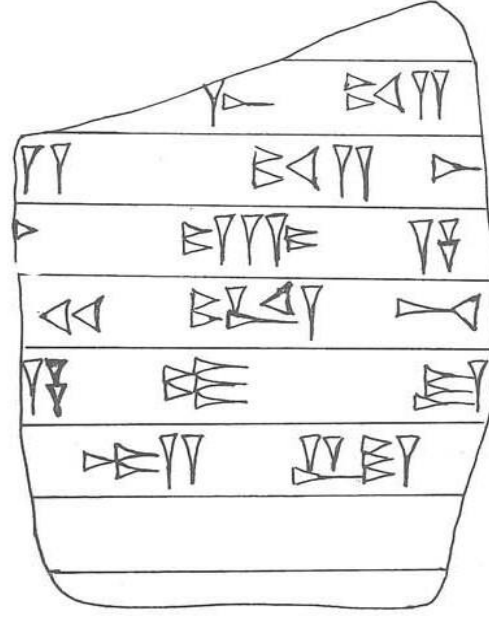
(Tanrı) Haldi'nin
kudretiyle,
Arğısti ... (Payne 1996, 419).

(Tanrı) Haldi'nin
kudretiyle,
Arğısti,
Menna'nın oğlu,
bu tabul ambarını atadı. (Payne 1996, 416).

SALIN ve NİŞANCI

Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat

... inşa edildi ...

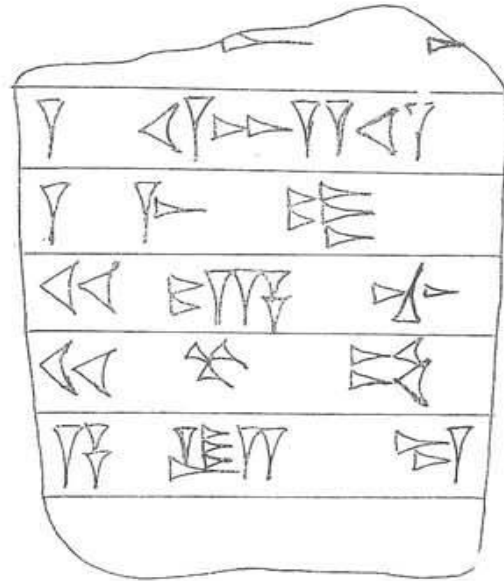
Argiştı,

Mennu'nun oğlu,

Güçlü kral, büyük kral,

Biainele (ülkesi) kralı,

Tuşpa {kentinin} yöneticisi (Payne 1996, 417).

...

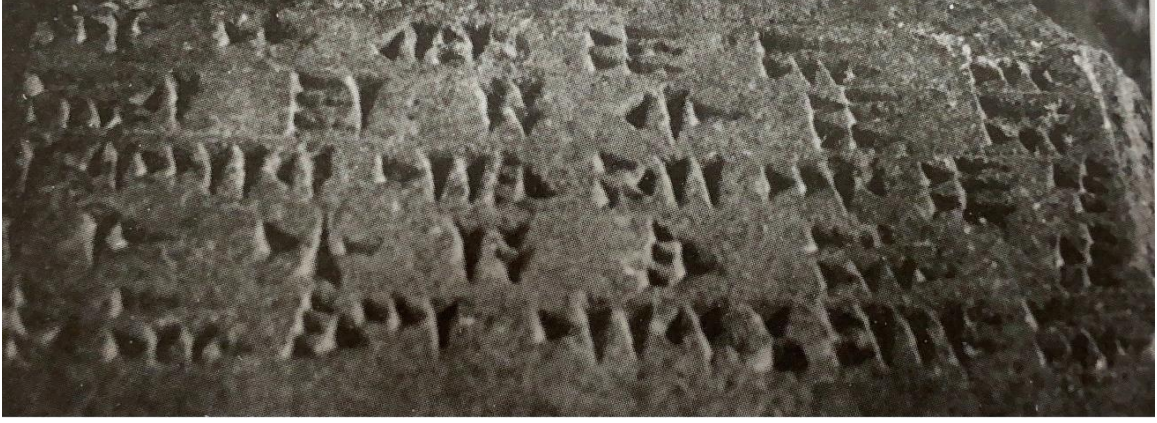
Argiştı,

Mennu'nun oğlu,

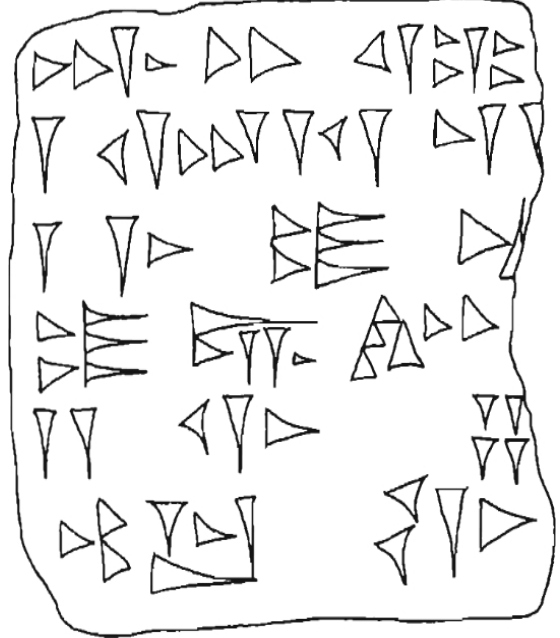
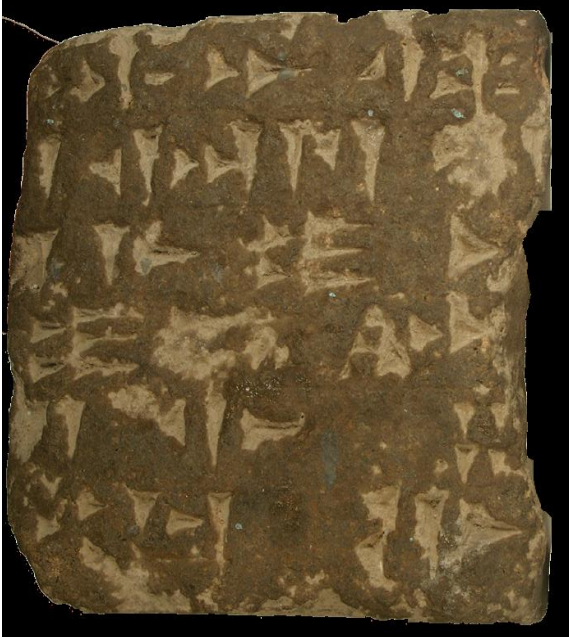
Güçlü kral, büyük kral,

Biainele ülkesinin kralı,

Tuşpa kentinin yöneticisi (Payne 1996, 419).

“Tanrı Haldi’nin kudretiyle Menua oğlu Arđıřtı bu tablet deposunu yaptırdı” (Payne 1996, 416-417, no. 2; Payne 2006, 192).

Eleşkirt Uludal köyünde bulunan yazıt

“Sarduri oğlu İşpuini bu su şebekesini inşa etti ve bu meyve bahçelerini ve üzüm bağlarını dikti” ya da Sarduri oğlu İşpuini bu Haldi kapısını inşa etti ve bu dikili taşları dikti” yazmaktadır (Payne-Ceylan 2011, 193).

Sonuç

Pirabat Kalesi Doğu Anadolu Bölgesindeki Urartu kaleleri arasında önemli bir yere sahiptir. Kalelerde kazı çalışması yapılmamasına rağmen çok sayıda yazıtın bulunduğu bir kale olma özelliği taşımaktadır. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç ağından başlamak üzere yerleşim gören kale muhtemelen Urartu öncesinde yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Urartu Devleti’nin bölgeyi ele geçirmesi ile kaleye dönüştürülmüştür. Yapısal olarak İşpuini dönemi kaleleriyle aynı özelliğe sahiptir. Özellikle Van-Aşağı Anzaf Kalesi ile hem coğrafı hem de yapısal benzerlik göstermektedir. Ele geçen yazıtlarda açık açık İşpuini oğlu Menua bu kaleyi inşa ettirdiğini ifade etmektedir. Biz de Menua döneminde bu kalenin yapıldığını kabul etmekteyiz.

Kalede tespit edilen yazıtlarda kale inşası yanında tahıl ambarı ve sulama tesislerinin yapıldığı belirtilmektedir. Kaleden çıkan yazıtlardan biri Toprakkale’ye getirilmiştir (Belli-Ceylan 2000, 449 vd.).

Diğer bir yazıt ise Uludal köyünde tespit edilmiştir. Her iki yazıtın da Pirabat’tan götürülmüş olduğu kesindir. Yazıtlarda özellikle adı geçen Anaşe şehrinin neresi olduğu ile ilgili tartışmalar ortaya atılmıştır. Öncelikle Toprakkale Anaşe olarak kabul edilmiştir. Ancak Payne-Ceylan tarafından bu görüş rtrlmştr.

Pirabat'ın Anaşe şehri olduğuna dair ise şimdilik yeterli bilgiye sahip değiliz. Anaşe şehrinin alınıp alınmadığı da net değildir. Bütün bu soruların cevabı tarihi açıdan çok önemli bilgiler sunan Pirabat Kalesi'nde gizlidir. Son olarak N. Ceylan tarafından yapılan bilimsel çalışmada Tutak'dan Pirabat'a oradan Güneykaya kalesine ulaşan Urartu dönemine ait bir tarihi yol tespit edilmiştir. (N. Ceylan, Alpaslan Ceylan'a Armağan Kitabı, Yayın Aşamasında).

Kalede yapılacak kazıların bize çok kıymetli bilgiler sunacağından şüphemiz bulunmamaktadır. Ancak günümüzde kale köy mezarlığı olarak kullanıldığı için kazı yapmak mümkün gözükmemektedir. Makale çalışması sırasında görüştüğümüz A. Ceylan kalede bir de Urartu mezar yapısı olduğunu ifade etmiştir. Kalenin etek kısmında olan mezar alanının da kazılarak gün yüzüne çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak Anaşe şehrinin Pirabat etrafında bir yerde kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Bu tarihi düğümü çözecek yerinde Pirabat olduğu aşikardır.

Etik Beyan

"*Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Belli, O. – Ceylan, A. (2000). 1998 yılı Anzaf kaleleri kazı ve onarım çalışmaları. 21. Kazı Sonuçları Toplantısı – I, 449-466.
- Başgelen, N. 1985, Doğu Anadolu'dan Demir çağına ait bazı yeni bulgular 1 kitabeler - kaya tünelleri. Arkeoloji ve Sanat 28-30, 15-18.
- Ceylan, A. (2015). Doğu Anadolu Araştırmaları-II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014), Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2017). Yeni bulgular ışığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauchi Krallığı ve Urartular. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20, 517-568.
- Ceylan, A. ve Günaşdı, Y. (2018). Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri, Erzurum. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, N. (2024 – Baskıda). Doğu Anadolu'nun var olan tarihi yollarından bir örnek: Tutak-Pirabat. Alpaslan Ceylan'a Armağan Kitabı, Yayın aşamasında.
- Çilingiroğlu, A. (1994). Urartu Tarihi. İzmir.
- Diñcol, A. M. (1989). Yeni Urartu yazıtları ve yazıt parçaları. AnAr 11, 137-142.
- Girgin, M. (1991). Eleşkirt Ovası ve çevresinin fiziki coğrafyası (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Günaşdı, Y. ve Küçük yıldız, İ. (2021). 2019 yılı Ağrı ili, Eleşkirt ilçesi yüzey araştırması. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1), 557-577.
- Günaşdı, Y. ve Küçük yıldız, İ. (2023). 2021 yılı Ağrı ili, Eleşkirt ilçesi yüzey araştırması. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 38(3), 477-488.
- Günaşdı, Y. ve Küçük yıldız, İ. (2024). 2022 yılı Eleşkirt ilçesi yüzey araştırması. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 39(3), 533-544.
- Koşay, H. Z. (1948). Karaz sondajı. Türk Tarih Kongresi III, 165-183.
- Koşay, H. Z. (1964). Pulur ve Güzelova (Erzurum araştırmaları). Atatürk Konferansları I, Ankara, 91-94.
- Koşay, H. Z. ve Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz kazısı raporu. Belleten XXIII(91), 349-413.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1964). Pulur kazısı, 1960 mevsimi çalışmaları raporu. Ankara.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1967). Güzelova kazısı. Ankara.
- König, F. W. (1955-57). Handbuch der chaldischen inschriften, archiv für orientforschung Herausgegeben von ernst weidner. Beiheft 8, Graz.
- Lehmann-Haupt, C. F. (1928-35). Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II. Leipzig.
- Luckenbill, D. D. (1926-27). Ancient records of Assyria and Babylonia I-II. Chicago.
- Marr, N. Y. (1921). Ani, la ville arménienne en ruines d'après les fouilles de 1892-1893, et de 1904-1917. Revue des Études Arméniennes 1, 395-410.
- Melikişvili, G. A. (1960). Urartskie klinoobraznye nadpisi. Moskova.
- Payne, M. R. (1996). Urartian inscriptions in Erzurum Museum. Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan, Anadolu Araştırmaları 14, 415-423.

- Payne, M. R. (2006). Urartu çivi yazılı belgeler kataloğu. İstanbul.
- Payne, M. R. – Ceylan, A. (2003). A new Urartian inscription from Ağrı – Pirabat. *SMEA* 45/2, 191-201
- Payne, M. R. – Ceylan, A. (2011). More inscribed Urartian stones from Erzurum Museum. *SMEA* 53, 189-194.
- Pehlivan, M. (1984). En eski çağlardan Urartu'nun yıkılışına kadar Erzurum ve çevresi (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
- Pehlivan, M. (1991). *Daya (e) ni /Diau (e) hi*. Erzurum.
- Polat, E. – Kayserili, A. – Kaya, F. (2021). Ağrı ilinin kış turizm potansiyelinin analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26/46, 81-96.
- Sagona, A. G. (1998). Social identity and religious rituel in the Kura-Araxes cultural complex: Some observations from Sos Höyük. *Mediterranean Archaeology* 11, 13-25.
- Sagona, A. G. (2000). Sos Höyük and the Erzurum region in late prehistory: A provisional chronology for Northeastern Anatolia Area. C. Marro and H. Hauptmann (ed). *Anatolica XI Chronologies des Pays de Caucases et de L'euphrate aux I ve III e Millenaries*, 329-373.
- Sagona, A. G. ve Zimansky, P. (2015). Arkeolojik veriler ışığında Türkiye'nin en eski kültürleri: M.Ö. 1.000.000-550. İstanbul.
- Salvini, M. (2006). Urartu tarihi ve kültürü. İstanbul.
- Saraçoğlu, H. (1989). Doğu Anadolu bölgesi. İstanbul.
- Sayce, A. H. (1882). The cuneiform inscriptions of Van. *JRAS* 14: 377-732, (no. 1-57).
- Tarhan, M. T. (1978). M.Ö. XIII. yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları (Doçentlik Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Tarhan, M. T. – Sevin, V. (1975). Urartu tapınak kapıları ile anıtsal kaya nişleri arasındaki bağlantı. *Belleten* 39/155, 389-400.
- Teyfur, A. (1999). Eleşkirt ilçe merkezinin coğrafi etüdü (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

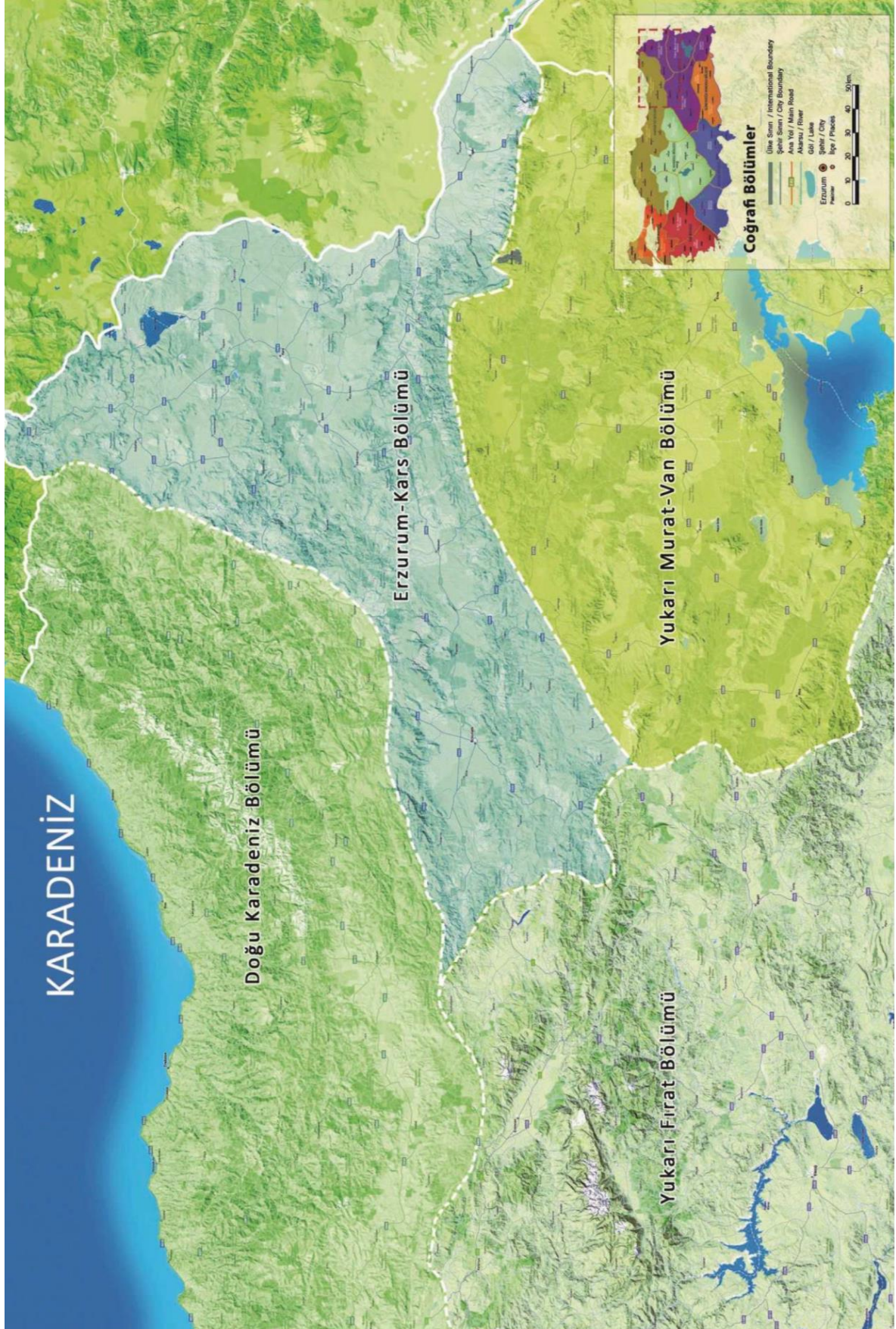
EXTENDED ABSTRACT

This study examines the historical and archaeological significance of Pirabat Castle in Pirabat village of Eleşkirt district of Ağrı province. Pirabat Castle is located in the Upper Murat-Van section of the Eastern Anatolia Region and is situated northwest of Eleşkirt. It has been determined that the first settlements in the region started in the Late Chalcolithic Age and these settlements continued uninterruptedly throughout the Iron Age. During the Urartu Kingdom period, the fortress was located on a strategic passage route and therefore it was of military and commercial importance and remained under Urartu sovereignty. During this period, defence structures were built, inscriptions were left and various archaeological remains such as ceramics were accumulated. It is understood that Pirabat Fortress was used as an important centre for the geographical expansion of the kingdom during the Urartian period and the settlements around it intensified during this period. The remains recovered from the Urartian period reveal both military and commercial functions of the region. The ceramic finds in the fortress provide concrete evidence of the presence and influence of the Urartian Kingdom in the region. At the same time, Urartian cuneiform documents found in and around the fortress reveal the cultural and religious influence of the kingdom in the region. These inscriptions include the royal symbols of the Urartu Kingdom, expressions of devotion to the gods and information about the construction process of the fortress. Archaeological studies in and around Eleşkirt provide clues about the intense population movements and military campaigns in the region during the Urartu Kingdom. The use of the fortress as a village cemetery today creates some difficulties for archaeological studies. However, the findings obtained from the surveys and excavations in the vicinity show that the fortress had an important place in the military strategy and religious beliefs of the Urartu Kingdom in the region. Pirabat Fortress bears similarities with other fortresses built during the Urartu Kingdom. It is understood that the fortress structure is compatible with the defence structures built since the early periods of the Urartu Kingdom. For example, the fortress structure shows both geographical and structural similarities with the Van-Ashagi Anzaf Fortress. This suggests that the techniques and architectural style used in the construction of the fortress were in line with the general military construction standards of the Urartian Kingdom. Other archaeological finds in the immediate vicinity of the fortress, which also belong to the Urartian period, reveal the presence of a settled population around the fortress and the loyalty of this population to the Kingdom of Urartu. The god Haldi, who is frequently mentioned in the inscriptions of the Urartu Kingdom period, is also found in the inscriptions found in the citadel. These inscriptions contain religious contents such as the dedication

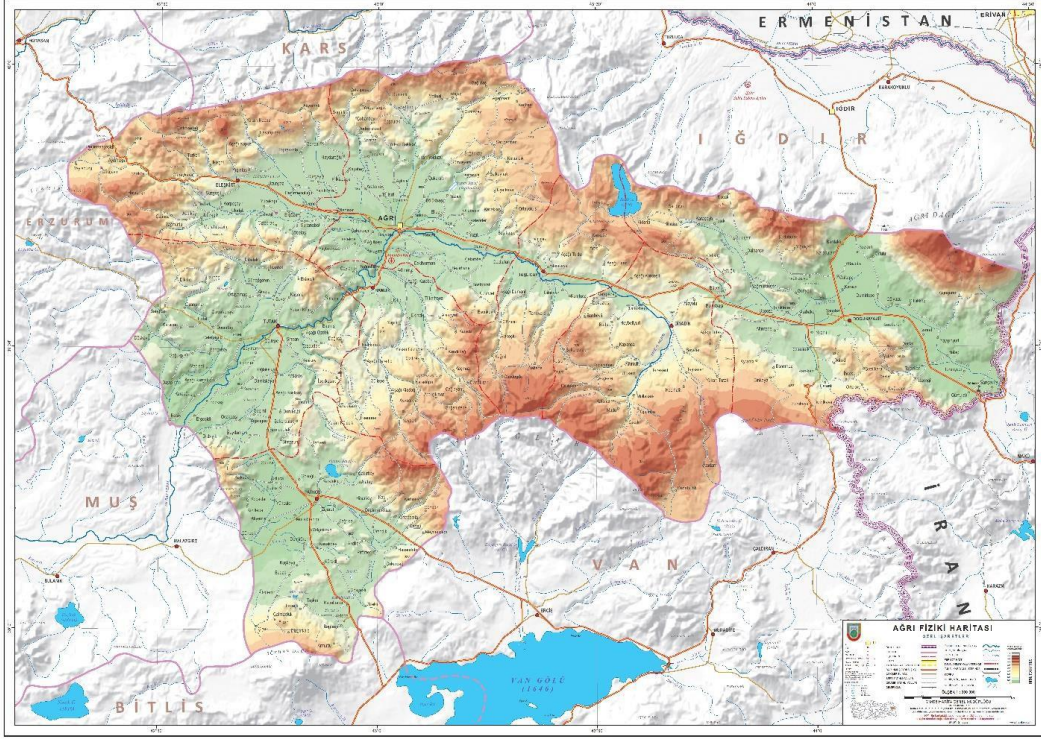
of the Urartian kings to the god Haldi, the belief in the protective power of the god and the offerings made to the god. These inscriptions also provide information about the construction process of the fortress. For example, some of the inscriptions found in the fortress indicate that the construction of the fortress was started by Menua, the son of the Urartian king Ispuini, and that this process was carried out under the protection of the god Haldi. This information in the inscriptions shows that the Urartu Kingdom relied on a divine power in the construction of fortresses and followed a strategy of domination by combining religious symbols with military structures. The researches conducted in and around Pirabat Fortress, together with other settlements in the region, reveal that it was a part of the military and commercial network established by the Urartu Kingdom in Eastern Anatolia. This network provides important information about the geographical spread of the Urartu Kingdom, its military activity and its dominance over the region. Other Iron Age finds found around the fortress indicate that the region was used as an uninterrupted settlement after the Urartu Kingdom. Furthermore, these finds emphasise the historical and cultural continuity of the Eleşkirt region, which supports the lasting influence of Pirabat Fortress in the region. In conclusion, Pirabat Fortress is considered as an important archaeological heritage reflecting the military and religious influence of the Urartian Kingdom in the Eastern Anatolia Region. The architecture of the fortress, its location and the inscriptions found around it reveal the influence of the Urartu Kingdom on the region and its cultural heritage. The fact that comprehensive excavations have not been carried out due to the use of the castle area as a cemetery today constitutes an obstacle in fully revealing the historical meaning and potential of the castle. However, in the light of the available data, this study reveals the importance of Pirabat Fortress during the Urartian Kingdom and its contributions to the history of the region, and provides information that can guide future archaeological excavations.

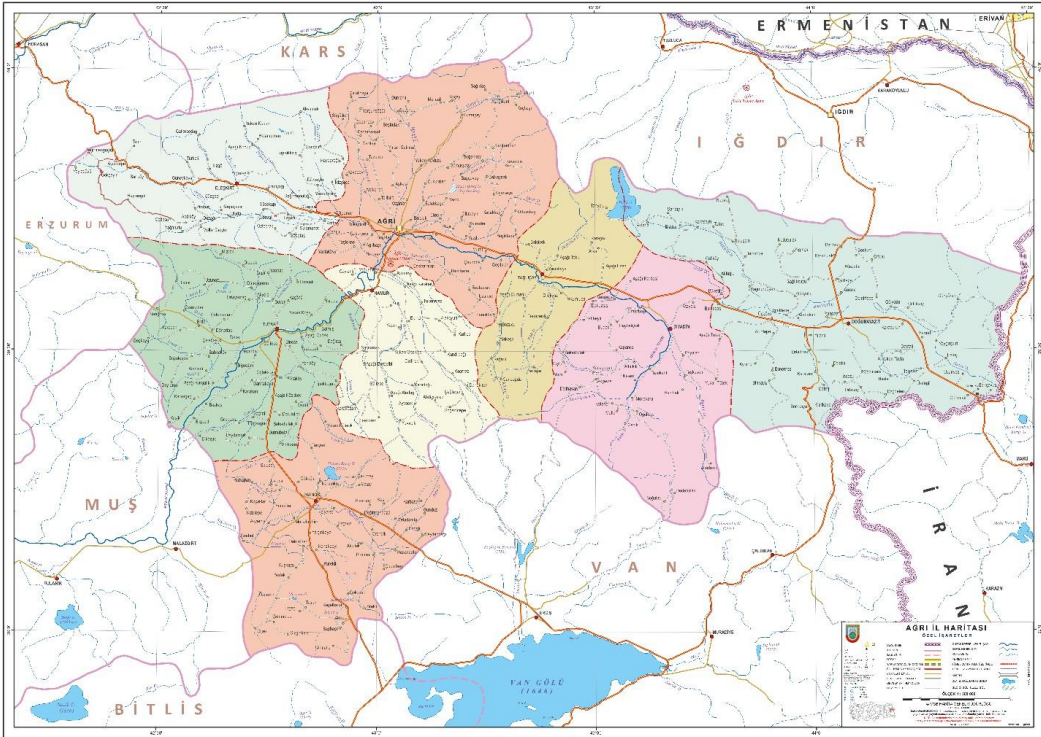
EKLER

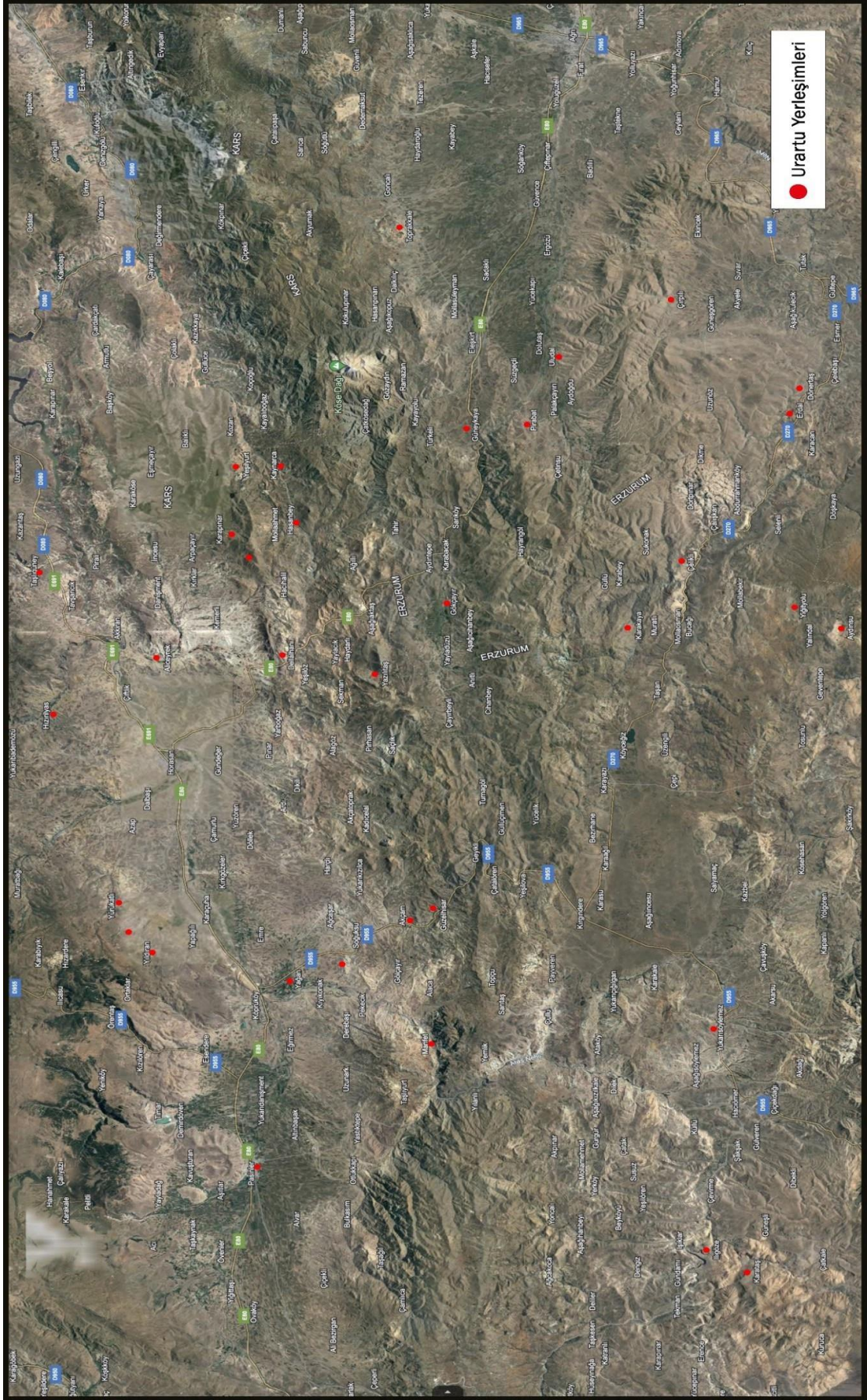
Harita 1. Urartu Yayılım Haritası

Harita 2. Ağrı İl Fiziki Haritası

Harita 3. Ağrı İl Haritası

Harita 4. Urartu Yerleşimleri

Resim 1. Pirabat Kalesi

Resim 2. Pirabat Kalesi Genel Görünüm

Resim 3. Pirabat Kalesi Duvar Örnekleri

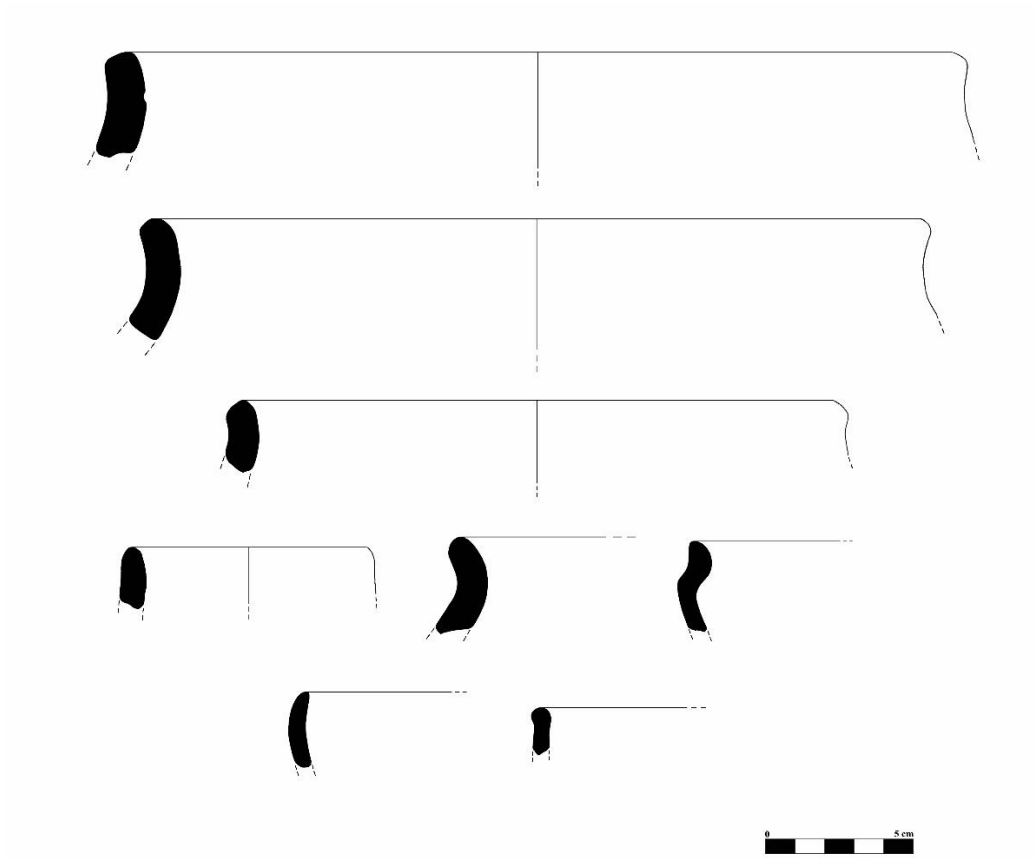
Resim 4. Pirabat Kalesi Kaçak Kazı Çukuru

Resim 5. Pirabat Kalesi Genel Görünüm

Resim 6. Pirabat Kalesi Keramik Örnekleri

Çizim 1. Pirabat Kalesi Keramik Çizimleri

Kızılay Dernekleri'nin Kurumsal Web Sitelerinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği

Kahraman Kağan KAYA¹ ve Ahmet TARHAN²

Öz

Kurumsal web siteleri aracılığıyla diyalojik bir halkla ilişkiler süreci yürütmek, sivil toplum kuruluşları açısından vazgeçilmez bir görünüm sergilemektedir. Sivil toplum kuruluşları açısından ön plana, Uluslararası Kızılağ ve Kızılay Dernekleri Federasyonu çıkmaktadır. Çalışmanın amacı, Kızılay Dernekleri üzerinden, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına ait kurumsal web sitelerinin diyalojik halkla ilişkiler açısından nasıl bir görünüme sahip olduğunun ortaya koyulabilmesidir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için ise araştırmada, içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerde faaliyet gösteren Kızılay Dernekleri'nin kurumsal web sitelerinin diyalojik halkla ilişkiler odaklı bir perspektifle değerlendirilmesini kapsayan araştırma doğrultusunda Azerbaycan Kızılayı, Kazak Kızılayı, Kırgız Kızılayı, Özbek Kızılayı ve Türk Kızılayı kurumsal web sitelerine bir içerik analizi uygulanmıştır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde hem Azerbaycan Kızılayı hem de Özbek Kızılayı kurumsal web sitesi, hazırlanan ve yapılan incelemenin çerçevesini oluşturan kodlama cetvelinde bulunan otuz altı öğeden yalnızca on dokuzunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum, Azerbaycan Kızılayı ve Özbek Kızılayı kurumsal web sitelerini araştırmanın zayıf halkaları hâline getirmektedir. Bu doğrultuda en başarılı biçimde kullanılan kurumsal web sitesinin ise Türk Kızılayı'na ait olduğu ve söz konusu öğelerden yirmi sekizini içerdii ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, Kurumsal Web Siteleri, Diyalojik Halkla İlişkiler, Türk Devletleri Teşkilatı, Kızılay Dernekleri

Dialogic Public Relations Presentation on the Corporate Websites of Red Crescent Societies: The Case of the Organization of Turkish States

Abstract

Conducting a dialogic public relations process through corporate websites displays an indispensable appearance from the point of view of non-governmental organizations. In terms of non-governmental organizations, the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies comes to the fore. The aim of the study is to reveal how the corporate websites of non-governmental organizations operating in the countries that are members of the Organization of Turkic States look like in terms of dialogic public relations through the Red Crescent Societies. In order to achieve this aim, content analysis technique was used in the research. In line with the research, which covers the evaluation of the corporate websites of the Red Crescent Societies operating in the countries that are members of the Organization of Turkic States, from a dialogic public relations-oriented perspective, a content analysis was applied to the corporate websites of Azerbaijan Red Crescent, Kazakh Red Crescent, Kyrgyz Red Crescent, Uzbek Red Crescent and Turkish Red Crescent. When evaluated as a whole, both the Azerbaijan Red Crescent and the Uzbek Red Crescent corporate websites contain only nineteen of the thirty-six elements in the coding scale that was prepared and constitutes the framework of the conducted review. This situation makes the Azerbaijani Red Crescent and the Uzbek Red Crescent corporate websites the weak links of the research. In this regard, it can be stated that the most successfully used corporate website belongs to the Turkish Red Crescent and contains twenty-eight of the elements in question.

Key Words: Non-Governmental Organizations, Corporate Websites, Dialogic Public Relations, Organization of Turkish States, Red Crescent Societies

Atıf İçin / Please Cite As:

Kaya, K. K. ve Tarhan, A. (2024). Kızılay Dernekleri'nin kurumsal web sitelerinde diyalojik halkla ilişkiler sunumu: Türk Devletleri Teşkilatı örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1600-1614. doi:10.33206/mjss.1440663

Geliş Tarihi / Received Date: 21.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.10.2024

¹ Arş. Gör. - Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, kkagan.kaya@selcuk.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-6156-5027

² Prof. Dr. - Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, tarhan@selcuk.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-4074-1914

Giriş

Teknolojik gelişmelerin, halkla ilişkiler uygulayıcılarının hedef kitlenin beklenti ve taleplerini tespit etme ve değerlendirme, bunlara yanıt verme, söz konusu hedef kitleyi bilgilendirme ve ikna etme pratiklerini önemli ölçüde etkilemiş ve değişikliğe uğratmış olduğu yadsınamaz bir gerçeği ifade etmektedir (Duhé, 2015, s. 153). Bu gelişmeler arasında ön plana çıkan kurumsal web siteleri, bir kuruluşun hem “dış dünyaya açılan penceresi” hem de “hedef kitlelerle ilişki kurma aracıdır” (Sayımer, 2008, s. 88). Günümüzde, bu ilişki bağlamında diyalog kavramı ise son derece kritik bir görünüm sergilemektedir çünkü kurumsal web siteleri ile “başkalarıyla iletişim kurma şekli değişime uğramış, bireyler arasında diyalog şeklinde gerçekleşen konuşmaların çevrimiçi ortamlara aktarılması ve iletişimin diyalojik olarak sürdürülmesi söz konusu olmuştur” (Yılmaz ve Aktaş, 2020, s. 303).

“En temel düzeyde diyalog teorisi, insanlarla konuşmak ve ilişkiler kurmakla ilgilidir” (Kent ve Lane, 2017, s. 569). Bu noktada kurumsal web siteleri de hedef kitlenin, kuruluş tarafından birçok konuda bir diyalog sürecine dâhil edilebilmesine olanak tanınması açısından son derece önemli ve avantajlı bir görünüm sergilemektedir (Esrock ve Leichty, 2000, s. 328). Madichie ve Hinson’a (2014, s. 338) göre ise “web siteleri aracılığıyla diyalog oluşturmak, bir kuruluş tarafından hedef kitleleri ile ilişki kurmanın değerinin taahhüdü ve kabul edilmesidir.”

Kurumsal web siteleri aracılığıyla diyalojik bir halkla ilişkiler süreci yürütmek, sivil toplum kuruluşları açısından vazgeçilmez bir görünüm sergilemektedir. Bunun nedeni, pek çok sivil toplum kuruluşunun hem gönüllülere hem medyaya hem de bağışçılara ihtiyaç duyması (Özdemir ve Yamanoglu, 2010, s. 4) ancak içinde bulunduğu maddi olanaksızlıklar nedeniyle reklam verme noktasında birtakım sıkıntıları paylaşmasıdır (Kaya, 2022, s. 176). Buradan hareketle kurumsal web sitelerinin, iki yönlü ve eşzamanlı bir iletişimi mümkün kılmakla birlikte hızlı ve düşük maliyetli bir karaktere sahip olması ile (Bakan, 2008, s. 374) sivil toplum kuruluşlarına eşsiz bir fırsat sunduğu belirtilebilir.

Sivil toplum kuruluşları açısından ön plana, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu çıkmaktadır. Bunun nedeni, bu federasyonun temelini oluşturan ve 1863 yılında kurulan Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin tarihteki ilk resmî sivil toplum kuruluşlarından bir tanesi olmasıdır (Wang, 2010, s. 208). Türk Devletleri Teşkilatı’na üye olan ülkelerde faaliyet gösteren Kızılay Dernekleri ise “ortak proje ve programların detaylarına ilişkin çalışmalar yürütmek üzere” bir çalışma grubu meydana getirmiştir (“Türk Konseyi Kızılay Dernekleri Başkanları 1. Toplantısı Gerçekleştirildi”, 2021). Söz konusu grubun başarısı noktasında da bu derneklerin kurumsal web sitelerinde diyalojik halkla ilişkiler sunumunun son derece kritik bir görünüm sergilediği ifade edilebilir.

Çalışmanın amacı, Türk Devletleri Teşkilatı’na dâhil olan ülkelerde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye) faaliyet gösteren Kızılay Dernekleri’nin kurumsal web sitelerinde diyalojik halkla ilişkiler öğelerinin ne ölçüde bulunduğuna ilişkin mevcut tablonun ortaya koyulabilmesidir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için ise araştırmada, çok sayıda temanın kurumsal web siteleri üzerinden değerlendirilebilir bir hâle getirilmesine olanak tanıyan içerik analizi tekniğinden (McMillan, 2000, s. 80) yararlanılacaktır.

Sivil Toplum Kuruluşlarında Halkla İlişkiler ve Kurumsal Web Siteleri

Bünyesinde barındırdığı tartışmalar tarihsel olarak Antik Yunan’a kadar uzanan sivil toplum kavramı (Taşkıran, 2015, s. 13), duygu ve düşüncelerini, fikirlerini belirtmek ve bilgi alışverişi yapmak, ayrıca devletten birtakım taleplerde bulunmak için bir araya gelmiş vatandaşları kapsamı açısından toplumdaki farklılaşmaktadır (Diamond, 1994, s. 5). Buna göre sivil toplumun, “aile, devlet, piyasa ilişkilerinin dışında kalan ve insanların ortak çıkarlarını geliştirmek için bir araya geldikleri alan” olduğu ifade edilebilir. Sivil toplum kuruluşları ise, en basit anlatımla, “bu alan içinde faaliyet gösteren, toplumsal faydayı önceleyen ve toplumsal sorumluluğu temel alan örgütlenmelerden oluşmaktadır” (Özdemir ve Yamanoglu, 2010, s. 3).

Sivil toplum kuruluşları kavramı, İngilizcedeki non-governmental organizations ifadesinin Türkçeleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır ve bu kavram, “hükümet dışı kuruluşlar, gönüllü kuruluşlar, kar amacı gütmeyen örgütler, üçüncü sektör kuruluşları” vb. çeşitli biçimlerde de tanımlanabilmektedir (Taşkıran, 2015, s. 43). Modern sivil toplum kuruluşlarının kapsamına ise “iktisadi amaç gütmeyen, kolektif yarar esasına göre çalışan; kamuoyunu aydınlatmak ve yönlendirmek için gönüllük esasıyla hareket eden kuruluşlar” girmekte (Özer, 2008, s. 91) ve bunların tümü, birtakım kurumsal hedeflere ulaşılabilmesini sağlamak amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

“Devlet ve toplum arasında bir köprü rolü” üstlenen sivil toplum kuruluşları (Boztepe, 2014, s. 154), üyelerinin politik ya da sosyal gayelerini gerçekleştirmelerine yardımcı olabilmek için kurulmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının hedefleri arasında ise doğal ortamları korumak, insan haklarına uyulmasını sağlamak, dezavantajlı grupların refahını geliştirmek ve kurumsal bir gündemi temsil etmek yer almaktadır (Wang, 2010, s. 208). Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının faaliyet gösterdikleri alana göre birbirlerinden farklılaşan amaçları, şöyle sıralanabilir (Biber, 2006, s. 72):

- Toplumsal sorunları belirlemek, ilgili yerlere iletmek, sorunların çözümü için kamuoyu oluşturarak baskı yapmak
- Demokratik ilke ve kurumların güçlenmesini sağlamak
- Ekonomik, siyasal, kültürel gelişmeleri desteklemek
- Katılımcı bir demokrasi kültürünün oluşması için çalışmak
- Toplumsal dayanışmayı ve örgütlenmeyi teşvik etmek
- Doğal çevreyi korumak
- Tüketiciyi korumak
- Çalışma yaşamının niteliğini geliştirmek
- İş etiğinin oluşmasını sağlamak
- Sosyal barışın oluşumuna katkı sağlamak

Herhangi bir sivil toplum kuruluşunun yukarıda sıralanan amaçları gerçekleştirebilmesinin yolu, bağlantıda bulunulan gruplarla iletişimin sağlıklı ve verimli bir şekilde sürdürülebilmesinden geçmektedir. Bu yüzden sivil toplum kuruluşlarında çalışmaların, bu amaçlara yönelik olarak önceden planlanmış birtakım halkla ilişkiler faaliyetleri ile birlikte ele alınması ve değerlendirilmesi, ayrıca bu faaliyetlerin etkili bir biçimde uygulanması gerekmektedir (Özdemir ve Yamanoglu, 2010, s. 4). Bu noktada bir sivil toplum kuruluşunun, “geleneksel medya ilişkileri, reklam, toplantılar, eylemler, imza kampanyaları, lobicilik, tabana yönelik faaliyetleri gibi halkla ilişkiler yöntemlerini” kullandığı (Onat, 2010, ss. 106–107), bu yöntemlerin başarısının da medyada haber hâline gelme oranına bağlı olduğu ifade edilebilir. Bunun nedeni, basında bir yer edinememiş ve dolayısıyla kitlesel bir karakter kazanamamış olan bir etkinliğin, arzulan sonuçların elde edilebilmesi bakımından işlevsiz kalacak olmasıdır. Bu bağlamda kurumsal web sitelerinin ise sivil toplum kuruluşlarına oldukça büyük ve önemli bazı avantajlar sağladığı belirtilebilir (Kaya, 2022, s. 181).

Kurumsal web sitelerinin sivil toplum kuruluşlarına sağladığı yararların altında, ilk kontrollü kitle iletişim aracı olması ve böylece bir eşik bekçisi ile muhatap olunmaksızın insanlara ulaşabilme olanağı tanınması yatmaktadır (White ve Raman, 1999, s. 406). Bu sayede herhangi bir mesaj, arzu edilen formatta, zaman diliminde ve süre boyunca paylaşılabilen (Tarhan, 2007, s. 77) ve bu mesajın içeriği, söz konusu eşik bekçileri tarafından değiştirilememektedir (Jo ve Jung, 2005, s. 25). Halkla ilişkiler odaklı bir ifade ile “bir kurum/kuruluşun kültürüne ve kimliğine uygun biçimde tasarlanan, istediği bilgileri hedef kitleleriyle paylaşabilen olanağı sunan online ortamlar” olan kurumsal web sitelerinin (Peltekoğlu, 2014, s. 315), yine halkla ilişkiler odaklı güncel kullanım amaçları arasında ise şunlar yer almaktadır (Okay ve Okay, 2018, s. 654):

- Medya kuruluşlarına bilgi sağlamak
- Tüm hedef kitle gruplarıyla günü gününe iletişim kurmak
- Farklı hedef kitle grupları hakkında bilgi toplamak
- Kurum kimliğini güçlendirmek ve kurum imajını geliştirmek
- Çalışanlarla iletişimi sağlamak
- Kuruluş için statü sembolü oluşturmak
- Online satış yapmak
- Uluslararası pazarlara ve internette gezen bir kişiye ulaşmak
- Diğer halkla ilişkiler fonksiyonlarını yerine getirmek

Yukarıda sıralanan amaçlara ek olarak kurumsal web siteleri, Kent ve Taylor (1998; 2004) tarafından geliştirilen ve “internet dolayısıyla örgüt ve kamuları arasında gerçek ‘diyaloga’ dayalı bir ilişki kurulabileceğini” savunan (Özoran, 2017, s. 5) diyalojik halkla ilişkiler hedefleri doğrultusunda da kullanılabilir. Bu noktada “diyalog kavramı ile iletişime giren bireylerin birbirlerinden farklı olan özelliklerini kabul ederek, anlama ve anlaşabilme çabası olarak ifade edilebilir” (Aktaş ve Akduman, 2023,

s. 286). Diyalog, diyalojik halkla ilişkiler ve kurumsal web siteleri arasındaki bağlantı ise şu şekilde açıklanabilmektedir:

Kurumların sanal ortamdaki varlığını temsil eden kurumsal web sayfaları, hedef kitlelerle diyalog kurulmasına, iletişim ve etkileşim sağlanmasına olanak sunmakta ve çeşitli prensiplere uygun biçimde tasarlanmaları halinde, hedef kitlelerle diyaloga dayalı olumlu ilişkilerin oluşturulması ve geliştirilmesi amacıyla kullanılan diyalojik bir halkla ilişkiler aracı olarak ön plana çıkabilmektedir (Boztepe, 2013, s. 86).

Kurumsal Web Sitelerinin Diyalojik Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı

Diyalog kavramının temelinde, iki yönlü iletişim yatmaktadır (Aydın ve Aliyeva, 2019, s. 168). Bununla birlikte Kent ve Taylor (1998, s. 323), halkla ilişkiler teori ve araştırmalarının çoğunun Grunig ve Hunt (1984) tarafından geliştirilen dört modele (basın ajansı/tanıtım modeli, kamuyu bilgilendirme modeli, iki yönlü asimetrik model ve iki yönlü simetrik model) dayandığını belirtmektedir. Çerçi'ye (2022, s. 68) göre diyalojik halkla ilişkiler ise "Grunig ve Hunt'ın belirttiği dört halkla ilişkiler modelinin sonucusu olan İki Yönlü Simetrik Modele dayanmaktadır." Bu nedenle çalışmada, başta iki yönlü simetrik olmak üzere söz konusu modellere de bir parantez açılması gerekmektedir.

- Basın ajansı/tanıtım modeli, esas amacın propaganda olduğu tek yönlü bir süreci kapsamaktadır (Toth, 2002, s. 244). Bu noktada halkla ilişkiler, kuruluşun "ne şekilde olursa olsun" haber hâline gelmesini sağlama hedefini içermektedir (Okay ve Okay, 2018, s. 123).
- Kamuyu bilgilendirme modeli çerçevesinde halkla ilişkiler, "bir kuruluşun tek yönlü süreç içinde kamuya (kamularına) gerçekleri içeren enformasyon iletmelidir (ikna etme amacıyla olmasa da) sayılısı üzerine kurulmuştur" (McQuail ve Windahl, 2010, s. 242).
- İki yönlü asimetrik modelde halkla ilişkiler faaliyetleri, ulaşılmaya çalışılan kitleleri, davranışlarını ve tutumlarını değiştirmeye ikna etmek için yürütölmektedir (Grunig ve Hunt, 1984, ss. 22–23). Bu nedenle iletişim, dengesiz bir görünüm sergilemektedir (Kitchen, 2000, s. 9).
- İki yönlü simetrik model, "karşılıklı anlayışa dayalı olarak bir kuruluş ve hedef kitleleri arasında özgür ve eşit bilgi akışını savunmaktadır" (Seitel, 2017, s. 80). Bu doğrultuda anlamak, halkla ilişkilerin temel gayesini oluşturmaktadır (Grunig ve Grunig, 2005, s. 311).

Diyalojik halkla ilişkiler ve iki yönlü simetrik model arasında bir "süreç ve ürün" ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre iki yönlü simetrik model, bir kuruluşa hedef kitlesi ile etkileşimli bir şekilde iletişim kurabilmesi için "yöntemsel bir araç" sağlamaktadır. Öte yandan diyalojik halkla ilişkiler, "belirli bir tür ilişkisel etkileşimi ifade etmektedir" ve bu noktada "diyalog, süreçten ziyade üründür" (Kent ve Taylor, 1998, s. 323). Ayrıca iki yönlü simetrik model, genellikle "uzlaşı arayışı" olarak tasvir edilmektedir (Holtzhausen, 2002, s. 257) ancak bu, "otomatik olarak diyalogun ... gerçekteşiği anlamına gelmemektedir" (Theunissen ve Noordin, 2012, s. 7) çünkü uzlaşı, "sadece ikna yoluyla oluşmaktadır. İknanın olduğu yerde ise diyalogdan söz etmek güçtür" (Çeber ve Polat, 2021, s. 1404).

Halkla ilişkilerde diyalogsal yaklaşımın kolayca işlenmemesine ve bir dizi adıma indirilememesine rağmen, diyalog birkaç tutarlı varsayım içermektedir. İletişimdeki, halkla ilişkilerdeki, felsefe ve psikolojideki diyalog kavramının yoğun literatür taraması, diyalogun halkla ilişkilere beş yüksek düzeyde eklenilebileceğini göstermektedir (Kent ve Taylor, 2004, s. 31):

- Karşılıklılık: "Karşılıklılık, örgütlerin ve kamunun kaçınılmaz olarak bağlanması anlamına gelmektedir. ... Bu yüzden örgütlerin, iletişim çabalarının etkinliğini planlarken, yürütürken ve onlara değer biçerken iletişim perspektiflerini genişletmeleri gerekmektedir" (Kent ve Taylor, 2004, s. 33).
- Yakınlık: "En temel düzeyde yakınlık, retoriksel değişimin bir türünü savunmaktadır. Örgütler için diyalogsal yakınlık demek, onları etkileyen durumlarda danışılan kamular, kamular için ise; örgüte yönelik taleplerini açıkça ifade edebilme isteğidir" (Kent ve Taylor, 2004, s. 36).
- Empati: "Empati, eğer diyalogun başarılı olması isteniyorsa, destek ve güveni içermelidir. ... Empatik iletişim, uygulayıcıların kendilerini diğerlerinin yerine koyarak iletişimlerini gerçekteşirmeleri açısından önem taşımaktadır" (Kent ve Taylor, 2004, s. 38).
- Risk: "Diyalogla bağlanan taraflar geleneksel riskler almasına rağmen, diyalogsal taraflar büyük karşılıkları riske etmektedirler. Tüm örgütsel ve kişilerarası ilişkilerdeki kesinlik biraz risklidir" (Kent ve Taylor, 2004, s. 41).

- Bağlılık: “Bağlılık diyalogun tartışılan son ilkesidir” (Kent ve Taylor, 2004, s. 43) ve “hedef kitlelerle diyalog, yorum ve anlayış ile etkileşim içinde bulunma derecesidir” (Tarhan ve Emsen, 2023, s. 34).

Yukarıda sıralanan ilkelerin uygulanması açısından kurumsal web siteleri, kuruluşlara son derece büyük avantajlar sağlamaktadır çünkü “internetin yaygın kullanımının önünü açmış, daha önceki araçlarının sağlayamadığı fırsat ve kolaylıklar yaratmıştır” (Kaya, 2021, ss. 298–299). “Bu da uygulayıcıların, dijitalleşme ve yeni medyanın dinamiklerini anlamaları zorunluluğunu beraberinde getirmektedir” (Çeber ve Polat, 2021, s. 1406). Kurumsal web sitelerinin diyalojik halkla ilişkiler amaçları doğrultusunda kullanımı ile ilgili olarak ise Kent ve Taylor (1998, ss. 326–331), beş prensip ortaya koymaktadır:

- Diyalojik Döngü: Diyalojik döngü, kurumsal web sitelerinin geribildirimlerin elde edilebilmesi için hazırlanan özelliklerine işaret etmektedir. Bu özellikler, hem topluma kuruluşu sorgulama olanağı tanımakta hem de halkla ilişkiler uygulayıcılarına kamuoyuna cevap verme fırsatı sunmaktadır.
- Enformasyonun Kullanışlılığı: Enformasyonun kullanılabilirliği, kurumsal web sitelerinde mümkün olan tüm detayların yer almasına gönderme yapmaktadır çünkü otomatik olarak dağıtılan bilgiler, talep edilenlerden çok daha fazla tercih edilmektedir.
- Yeniden Ziyaretlerin Oluşturulması: Yeniden ziyaretlerin oluşturulması, kurumsal web sitelerinin düzenli bir biçimde güncellenmesi mecburiyetini bünyesinde barındırmaktadır. Bunun nedeni, sınırlı ya da değişmeyen metinler bulunduran kurumsal web sitelerinin bir kez girildikten sonra artık işe yaramaz bir hâle kavuşmasıdır.
- Arayüzün Sezgiselliği/Kolaylığı: Arayüzün sezgiselliği/kolaylığı, kurumsal web sitelerinin basit bir şekilde çözülebilecek ve anlaşılabilir bir yapıya sahip olması anlamına gelmektedir. Bu noktada imajın halkla ilişkiler açısından oldukça kritik, kurumsal web sitelerinin buna olumsuz bir karakter kazandırmasından kaçınılmasının ise bir zorunluluk olduğu ifade edilebilir.
- Ziyaretçilerin Korunması Kuralı: Ziyaretçilerin korunması kuralı, kurumsal web sitelerinde yanıltıcı bağlantıların olmaması gerekliliğini içermektedir. Bu doğrultuda kurumsal web sitelerinin yalnızca kullanıcıların geri dönmesini, kalmaya devam etmesini sağlama amacı taşıyan temel linkleri kapsamaması önem göstermektedir.

Özdemir ve Ymanoğlu (2010, ss. 18–20) tarafından “Türkçe ifadeye daha uygun olması ve Türkçe içeriğini karşılayabilmesi açısından” yukarıda sıralanan prensipler arasında bulunan yeniden ziyaretlerin oluşturulmasının “yeniden ziyareti sağlama”, arayüzün sezgiselliği/kolaylığının “web sitesinin kullanım kolaylığı” ve ziyaretçilerin korunması kuralının “ziyaretçileri sitede tutmak” şeklinde çevrilmesi önerilmektedir. Örneklemi Türk Devletleri Teşkilatı’na üye olan ülkelerden meydana geldiği için çalışmada, bu öneri kabul edilmekte ve söz konusu çevirilere sadık kalınmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı

İmparatorluklar döneminde üst düzey siyasi otoriteler tek merkezli idare edilmekteyken, günümüzde ulus devletler için çoklu bloklaşmalar söz konusudur. Günümüzde bölgesel ya da küresel olsun kurulan tüm birlik ya da bloklarda devletler kendi kendilerini idare etme istikametini benimsemektedir. Esasen devletleri bloklar kurmaya götüren ana sebep, ekseriyetle üst düzey siyasi organizasyonlar kurarak kendi çıkarlarını bölgesel ve küresel boyutta genişletme çabalarıdır (Kazel, 2023, s. 1620).

“Türkiye ve Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki çok boyutlu ilişkilerin en önemli tezahürlerinden” olan Türk Devletleri Teşkilatı (Akçapa, 2023, s. 477), “SSCB’nin dağılması ile egemenliklerini kazanan Türk Devletleri’nin 1992 yılına kadar geriye uzanan bir çatı kuruluş kurma girişimleri sonucu” ortaya çıkmıştır (Erkiner ve Eray, 2022, s. 218). Bu girişimlerin altyapısını, 2010 yılına kadar devam eden Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri oluşturmaktadır. Bu dönemin ardından Türk Devletleri Teşkilatı, 2009’da Nahçıvan Antlaşması ile kurulmuş ve 2010’da İstanbul Zirvesi ile resmî bir görünüme kavuşmuştur (Emeklier, Taş ve Yılmaz, 2022, s. 75). Tüm bu süreç boyunca ise toplam on zirve gerçekleştirilmiştir (“Zirveler”).

TDT’nin kurulmasından sonra 2011 Almatı, 2012 Bışkek, 2013 Gebele, 2014 Bodrum, 2015 Astana, 2018 Çolpon-Ata, 2019 Bakü’de, 2021’de İstanbul’da, 2022’de Semerkant’ta ve 2023’te Astana’da olmak üzere 10 Zirve düzenlenmiştir. Devlet Başkanları Nisan 2020’de Olağanüstü Kovid Zirvesinde

çevrimiçi, Mart 2021'de Gayriresmi Türkistan Zirvesinde çevrimiçi olarak bir araya gelmiştir. 2. Olağanüstü Zirve ise Mart 2023'te Ankara'da düzenlenmiştir (“Zirveler”).

Türk Devletleri Teşkilatı, Devlet Başkanları Konseyi, Dışışleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryaya olmak üzere beş farklı organı bünyesinde barındırmaktadır (“Organizasyon Şeması”). Eski adı Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi - Türk Konseyi olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın amaçları arasında ise şunlar yer almaktadır (“Türk Devletleri Teşkilatı”):

- Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi
- Bölge ve bölge dışında barışın korunması
- Dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi
- Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için eylemlerin koordine edilmesi
- Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili işbirliğinin geliştirilmesi
- Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması
- Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının tartışılması
- Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi
- Kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin teşvik edilmesi
- Hukuki konularda bilgi değişimi ve adli işbirliğinin teşvik edilmesi

Türk Dünyası'nın aktörleri arasında işbirliğinin tesisi ve uzun vadede de bir entegrasyonu hedefleyen bu uluslararası örgüt temel ortak nokta olarak dil unsurunu baz almıştır. Daha çok kültür ve eğitim konularının ön plana çıktığı örgüt üzerinden sürdürülmeye çalışılan süreçte TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Üniversiteler Birliği, Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Türk İş Konseyi gibi yapılar inşa edilmiş veya bu yapılarla eşgüdümlü faaliyetler yürütülmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu oluşum hem Türk Dünyası devletlerinin bir araya gelebildiği ve çeşitli alanlarda ortak hareket edebilme serbestine hizmet eden önemli platform halini almış hem de Türk Dünyası'nın ortak paydada buluşabilme ve bir ortak kimlikle hareket etme yeteneği kazanması bağlamında vücut bulmuştur (Erol ve Çelik, 2017, ss. 28–29).

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Ticaret ve Sanayi Odası gibi “işbirliği mekanizmaları” açısından “bir şemsiye kuruluş” olan Türk Devletleri Teşkilatı (“Organizasyon Şeması”), “22 Ağustos 2012 tarihinde Bışkek'te düzenlenen 2. Zirve sırasında Dışışleri Bakanları Konseyi'nin 2. Toplantısı evvelinde düzenlenen bir basın toplantısı sırasında” tanımlanan bir logoya ve bayrağa sahip bulunmaktadır. Bu logo ve bayrak, “Üye Devletlerin ulusal bayraklarının unsurlarını içermektedir.” Buna göre söz konusu logo ve bayrak, “Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının yıldızı, Kazakistan Cumhuriyeti bayrağının mavi rengi, Kırgız Cumhuriyeti bayrağının güneşi ve Türkiye Cumhuriyeti bayrağının hilalinden oluşmaktadır” (“Logo ve Bayrak”).

Yöntem

Çalışmanın amacı, Kızılay Dernekleri üzerinden, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına ait kurumsal web sitelerinin diyalojik halkla ilişkiler açısından nasıl bir görünüme sahip olduğunun ortaya koyulabilmesidir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için ise araştırmada, içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

Berelson (aktaran Aziz, 2020, s. 121) tarafından “iletişimin açıklanan içeriğinin yansız, dizgeli (sistematik) sayısal tanımlarını yapan bir araştırma tekniği” olarak tanımlanan ve “metinlerden (ya da diğer anlamlı içeriklerden) kullanım bağlamlarına ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için” son derece elverişli olan (Krippendorff, 2004, s. 18) içerik analizi, “iletişim içeriğinin sistemli analizi için uygulanabilecek araştırma tekniklerinden bir tanesidir” (Hansen, 2003, s. 49).

Çalışmada, Taylor, Kent ve White (2001, ss. 269–271) tarafından Kent ve Taylor'un (2004, s. 31) ortaya koyduğu “diyalogsal halkla ilişkilerin ilkeleri” temelinde hazırlanan, Özdemir ve Yamanoglu (2010, ss. 18–22) ile Akbulut, Sönmez ve Okumuş'un (2014, ss. 96–97) ise geliştirdiği kodlama cetvelinden, birtakım değişiklikler ve düzenlemeler yapılarak yararlanılmıştır. Beş kategoriden oluşan söz konusu kodlama cetveli, toplam otuz altı ögeyi bünyesinde barındırmaktadır.

Bulgular

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerde faaliyet gösteren Kızılay Dernekleri'nin kurumsal web sitelerinin diyalojik halkla ilişkiler odaklı bir perspektifle değerlendirilmesini kapsayan araştırma doğrultusunda Azerbaycan Kızılayı (<https://yardim.et/>), Kazak Kızılayı (<https://redcrescent.kz/>), Kırgız Kızılayı (<https://www.redcrescent.kg/>), Özbek Kızılayı (<https://redcrescent.uz/>) ve Türk Kızılayı (<https://www.kizilay.org.tr/>) kurumsal web sitelerine bir içerik analizi uygulanmıştır. Oluşturulan kodlama cetveli çerçevesinde gerçekleştirilen bu araştırma, 27 Kasım 2023-1 Aralık 2023 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Tablo 1. Azerbaycan Kızılayı Kurumsal Web Sitesinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu

Web Sitesinin Kullanım Kolaylığı	
Ana sayfaya bağlantılar	✓
Arama motoru	×
Dil seçenekleri	✓
Hiyerarşik başlıklar	✓
Menü	✓
Site haritası	×
Enformasyonun Kullanışlılığı	
Medyaya Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
İndirilebilir fotoğraf ve grafikler	✓
Konuşmalar	×
Kuruluşun tarihçesi	✓
RSS	×
Siyasi konulara ilişkin pozisyon beyanları	×
Sanal basın odası	×
Üye sayısı	✓
Gönüllülere/Üyelere Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
Çalışma alanları	✓
Katkıda bulunma yolları	✓
Kurum felsefesi ve misyonu	✓
Logo	✓
Üyelik süreci hakkında bilgilendirme	×
Yöneticiler	×
Ziyaretçileri Sitede Tutmak	
Ana sayfada yer alan önemli bilgiler	✓
Kısa yüklenme süresi (4 saniyeden düşük)	✓
Podcast/videocast	×
Sıkça sorulan sorular	×
Son güncellenme tarihi	✓
Yeniden Ziyareti Sağlama	
Diğer web sitelerine bağlantılar	×
Etkinlik takvimi	×
Haberler	×
İndirilebilir dosyalar	✓
Diyalojik Döngü	
Anketler	×
Çevrimiçi yardım/destek imkânı	✓
İçeriğe yorum ekleme seçeneği	×
Etkinliklere davet	×
Kolay üyelik olanağı	✓
Kuruluşa ulaşılabilecek iletişim kanalları	✓
SMS ya da e-posta aracılığıyla düzenli bilgi edinebilme opsiyonu	×
Sosyal medya hesaplarının bağlantıları	✓

Çalışmanın yürütüldüğü zaman diliminde Azerbaycan Kızılayı kurumsal web sitesinde, kodlama cetvelinde yer alan otuz altı öğeden dört tanesi web sitesinin kullanım kolaylığı, üç tanesi medyaya yönelik enformasyonun kullanılabilirliği, dört tanesi gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanılabilirliği, üç tanesi ziyaretçileri sitede tutmak, bir tanesi yeniden ziyareti sağlama, dört tanesi ise diyalojik döngü kategorisinden olmak üzere toplam on dokuz tanesinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Kazak Kızılayı Kurumsal Web Sitesinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu

Web Sitesinin Kullanım Kolaylığı	
Ana sayfaya bağlantılar	✓
Arama motoru	×
Dil seçenekleri	✓
Hiyerarşik başlıklar	✓
Menü	✓
Site haritası	×
Enformasyonun Kullanışlılığı	
Medyaya Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
İndirilebilir fotoğraf ve grafikler	✓
Konuşmalar	×
Kuruluşun tarihçesi	✓
RSS	×
Siyasi konulara ilişkin pozisyon beyanları	×
Sanal basın odası	×
Üye sayısı	✓
Gönlüllürelere/Üyelere Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
Çalışma alanları	✓
Katkıda bulunma yolları	✓
Kurum felsefesi ve misyonu	✓
Logo	✓
Üyelik süreci hakkında bilgilendirme	×
Yöneticiler	✓
Ziyaretçileri Sitede Tutmak	
Ana sayfada yer alan önemli bilgiler	✓
Kısa yüklenme süresi (4 saniyeden düşük)	✓
Podcast/videocast	×
Sıkça sorulan sorular	×
Son güncellenme tarihi	✓
Yeniden Ziyareti Sağlama	
Diğer web sitelerine bağlantılar	✓
Etkinlik takvimi	×
Haberler	✓
İndirilebilir dosyalar	✓
Diyalojik Döngü	
Anketler	×
Çevrimiçi yardım/destek imkânı	×
İçeriğe yorum ekleme seçeneği	×
Etkinliklere davet	×
Kolay üyelik olanağı	✓
Kuruluşa ulaşılabilecek iletişim kanalları	✓
SMS ya da e-posta aracılığıyla düzenli bilgi edinebilme opsiyonu	✓
Sosyal medya hesaplarının bağlantıları	✓

Araştırmanın gerçekleştirildiği tarih aralığında Kazak Kızılayı kurumsal web sitesinde, kodlama cetvelinin içerdiği otuz altı ögeden dört tanesi web sitesinin kullanım kolaylığı, üç tanesi medyaya yönelik enformasyonun kullanışlılığı, beş tanesi gönlüllürelere/üyelere yönelik enformasyonun kullanışlılığı, üç tanesi ziyaretçileri sitede tutmak, üç tanesi yeniden ziyareti sağlama, dört tanesi ise diyalojik döngü kategorisinden olmak üzere toplam yirmi iki tanesinin mevcut olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Kırgız Kızılayı Kurumsal Web Sitesinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu

Web Sitesinin Kullanım Kolaylığı	
Ana sayfaya bağlantılar	✓
Arama motoru	✓
Dil seçenekleri	×
Hiyerarşik başlıklar	✓
Menü	✓
Site haritası	✓
Enformasyonun Kullanışlılığı	
Medyaya Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
İndirilebilir fotoğraf ve grafikler	✓
Konuşmalar	×
Kuruluşun tarihçesi	✓
RSS	×
Siyasi konulara ilişkin pozisyon beyanları	×
Sanal basın odası	×
Üye sayısı	✓
Gönüllülere/Üyelere Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
Çalışma alanları	✓
Katkıda bulunma yolları	✓
Kurum felsefesi ve misyonu	×
Logo	✓
Üyelik süreci hakkında bilgilendirme	✓
Yöneticiler	✓
Ziyaretçileri Sitede Tutmak	
Ana sayfada yer alan önemli bilgiler	✓
Kısa yüklenme süresi (4 saniyeden düşük)	✓
Podcast/videocast	×
Sıkça sorulan sorular	×
Son güncellenme tarihi	✓
Yeniden Ziyareti Sağlama	
Diğer web sitelerine bağlantılar	✓
Etkinlik takvimi	×
Haberler	✓
İndirilebilir dosyalar	✓
Diyalojik Döngü	
Anketler	✓
Çevrimiçi yardım/destek imkânı	×
İçeriğe yorum ekleme seçeneği	×
Etkinliklere davet	×
Kolay üyelik olanağı	✓
Kuruluşa ulaşılabilecek iletişim kanalları	✓
SMS ya da e-posta aracılığıyla düzenli bilgi edinebilme opsiyonu	×
Sosyal medya hesaplarının bağlantıları	✓

Çalışmanın gerçekleştirildiği zaman aralığında Kırgız Kızılayı kurumsal web sitesinde, kodlama cetvelinde yer alan otuz altı öğeden beş tanesi web sitesinin kullanım kolaylığı, üç tanesi medyaya yönelik enformasyonun kullanılabilirliği, beş tanesi gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanılabilirliği, üç tanesi ziyaretçileri sitede tutmak, üç tanesi yeniden ziyareti sağlama, dört tanesi ise diyalojik döngü kategorisinden olmak üzere toplam yirmi üç tanesinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Özbek Kızılayı Kurumsal Web Sitesinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu

Web Sitesinin Kullanım Kolaylığı	
Ana sayfaya bağlantılar	✓
Arama motoru	✓
Dil seçenekleri	✓
Hiyerarşik başlıklar	✓
Menü	✓
Site haritası	×
Enformasyonun Kullanışlılığı	
Medyaya Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
İndirilebilir fotoğraf ve grafikler	✓
Konuşmalar	×
Kuruluşun tarihçesi	✓
RSS	×
Siyasi konulara ilişkin pozisyon beyanları	×
Sanal basın odası	×
Üye sayısı	✓
Gönlüülere/Üyelere Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
Çalışma alanları	✓
Katkıda bulunma yolları	✓
Kurum felsefesi ve misyonu	✓
Logo	✓
Üyelik süreci hakkında bilgilendirme	✓
Yöneticiler	×
Ziyaretçileri Sitede Tutmak	
Ana sayfada yer alan önemli bilgiler	✓
Kısa yüklenme süresi (4 saniyeden düşük)	✓
Podcast/videocast	×
Sıkça sorulan sorular	×
Son güncellenme tarihi	✓
Yeniden Ziyareti Sağlama	
Diğer web sitelerine bağlantılar	×
Etkinlik takvimi	×
Haberler	✓
İndirilebilir dosyalar	×
Diyalojik Döngü	
Anketler	×
Çevrimiçi yardım/destek imkânı	×
İçeriğe yorum ekleme seçeneği	×
Etkinliklere davet	×
Kolay üyelik olanağı	×
Kuruluşa ulaşılabilecek iletişim kanalları	✓
SMS ya da e-posta aracılığıyla düzenli bilgi edinebilme opsiyonu	×
Sosyal medya hesaplarının bağlantıları	✓

Araştırmanın yürütüldüğü tarih diliminde Özbek Kızılayı kurumsal web sitesinde, kodlama cetvelinin içerdiği otuz altı ögeden beş tanesi web sitesinin kullanım kolaylığı, üç tanesi medyaya yönelik enformasyonun kullanışlılığı, beş tanesi gönlüülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanışlılığı, üç tanesi ziyaretçileri sitede tutmak, bir tanesi yeniden ziyareti sağlama, iki tanesi ise diyalojik döngü kategorisinden olmak üzere toplam on dokuz tanesinin bulunduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Türk Kızılayı Kurumsal Web Sitesinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu*

Web Sitesinin Kullanım Kolaylığı	
Ana sayfaya bağlantılar	✓
Arama motoru	✓
Dil seçenekleri	✓
Hiyerarşik başlıklar	✓
Menü	✓
Site haritası	×
Enformasyonun Kullanışlılığı	
Medyaya Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
İndirilebilir fotoğraf ve grafikler	✓
Konuşmalar	×
Kuruluşun tarihçesi	✓
RSS	×
Siyasi konulara ilişkin pozisyon beyanları	✓
Sanal basın odası	×
Üye sayısı	✓
Gönüllülere/Üyelere Yönelik Enformasyonun Kullanışlılığı	
Çalışma alanları	✓
Katkıda bulunma yolları	✓
Kurum felsefesi ve misyonu	✓
Logo	✓
Üyelik süreci hakkında bilgilendirme	✓
Yöneticiler	✓
Ziyaretçileri Sitede Tutmak	
Ana sayfada yer alan önemli bilgiler	✓
Kısa yüklenme süresi (4 saniyeden düşük)	✓
Podcast/videocast	×
Sıkça sorulan sorular	✓
Son güncellenme tarihi	✓
Yeniden Ziyareti Sağlama	
Diğer web sitelerine bağlantılar	✓
Etkinlik takvimi	✓
Haberler	✓
İndirilebilir dosyalar	✓
Diyalojik Döngü	
Anketler	×
Çevrimiçi yardım/destek imkânı	✓
İçeriğe yorum ekleme seçeneği	×
Etkinliklere davet	×
Kolay üyelik olanağı	✓
Kuruluşa ulaşılabilecek iletişim kanalları	✓
SMS ya da e-posta aracılığıyla düzenli bilgi edinebilme opsiyonu	✓
Sosyal medya hesaplarının bağlantıları	✓

Çalışmanın gerçekleştirildiği zaman aralığında Türk Kızılayı kurumsal web sitesinde, kodlama cetvelinde yer alan otuz altı öğeden beş tanesi web sitesinin kullanım kolaylığı, dört tanesi medyaya yönelik enformasyonun kullanılabilirliği, altı tanesi gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanılabilirliği, dört tanesi ziyaretçileri sitede tutmak, dört tanesi yeniden ziyareti sağlama, beş tanesi ise diyalojik döngü kategorisinden olmak üzere toplam yirmi sekiz tanesinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

* Üyelik süreci hakkında bilgilendirme, yöneticiler ve kolay üyelik olanağı maddeleri, aslında Türk Kızılayı kurumsal web sitesinde (<https://www.kizilay.org.tr/>) doğrudan bulunmamaktadır. Bununla birlikte ziyaretçiler, ilgili linkler aracılığıyla bu siteden söz konusu maddelere ilişkin birtakım detaylar içeren diğer bağlı sayfalara yönlendirilmektedir. Buna göre üyelik süreci hakkında bilgilendirme ve kolay üyelik olanağı <https://gonulluol.org/>, yöneticiler ise <https://organizasyon.kizilay.org.tr/> adresinde yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma neticesinde, her Şeyden önce, örnekleme yer alan Kızılay Dernekleri'nin, kurumsal web sitelerinde diyalojik halkla ilişkiler sunumu açısından güçlü ve zayıf olduğu kategorilerin birbirlerine kıyasla birtakım farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin Azerbaycan Kızılayı ve Özbek Kızılayı kurumsal web sitelerinin, yeniden ziyareti sağlama noktasında oldukça negatif bir görünüm sergilediği ifade edilebilir. Buna karşın Türk Kızılayı kurumsal web sitesi, bu başlık altındaki tüm maddeleri içermektedir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde hem Azerbaycan Kızılayı hem de Özbek Kızılayı kurumsal web sitesi, hazırlanan ve yapılan incelemenin çerçevesini oluşturan kodlama cetvelinde bulunan otuz altı ögeden yalnızca on dokuzunu (%52,77) bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum, Azerbaycan Kızılayı ve Özbek Kızılayı kurumsal web sitelerini araştırmanın zayıf halkaları hâline getirmektedir. Onları, bu ögelerden yirmi ikisini (%61,11) kapsayan Kazak Kızılayı kurumsal web sitesi izlemekte, ardından yirmi üç tanesinin (63,88) yer aldığı Kırgız Kızılayı kurumsal web sitesi gelmektedir. Bu doğrultuda en başarılı biçimde kullanılan kurumsal web sitesinin ise Türk Kızılayı'na ait olduğu ve söz konusu ögelerden yirmi sekizini (%77,77) içerdikini ifade edilebilir. Bu kurumsal web sitelerinin diyalojik halkla ilişkiler açısından görünümüne ilişkin mevcut tablonun detayları, şu Şekilde açıklanabilir:

- Azerbaycan Kızılayı kurumsal web sitesi, web sitesinin kullanım kolaylığı kategorisinde yer alan altı ögeden dört tanesini (%66,66), medyaya yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan yedi ögeden üç tanesini (%42,85), gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan altı ögeden dört tanesini (%66,66), ziyaretçileri sitede tutmak kategorisinde yer alan beş ögeden üç tanesini (%60,00), yeniden ziyareti sağlama kategorisinde yer alan dört ögeden bir tanesini (%25,00) ve diyalojik döngü kategorisinde yer alan sekiz ögeden dört tanesini (%50,00) içermektedir.
- Kazak Kızılayı kurumsal web sitesi, web sitesinin kullanım kolaylığı kategorisinde yer alan altı ögeden dört tanesini (%66,66), medyaya yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan yedi ögeden üç tanesini (%42,85), gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan altı ögeden beş tanesini (%83,33), ziyaretçileri sitede tutmak kategorisinde yer alan beş ögeden üç tanesini (%60,00), yeniden ziyareti sağlama kategorisinde yer alan dört ögeden üç tanesini (%75,00) ve diyalojik döngü kategorisinde yer alan sekiz ögeden dört tanesini (%50,00) bünyesinde barındırmaktadır.
- Kırgız Kızılayı kurumsal web sitesi, web sitesinin kullanım kolaylığı kategorisinde yer alan altı ögeden beş tanesini (%83,33), medyaya yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan yedi ögeden üç tanesini (%42,85), gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan altı ögeden beş tanesini (%83,33), ziyaretçileri sitede tutmak kategorisinde yer alan beş ögeden üç tanesini (%60,00), yeniden ziyareti sağlama kategorisinde yer alan dört ögeden üç tanesini (%75,00) ve diyalojik döngü kategorisinde yer alan sekiz ögeden dört tanesini (%50,00) taşımaktadır.
- Özbek Kızılayı kurumsal web sitesi, web sitesinin kullanım kolaylığı kategorisinde yer alan altı ögeden beş tanesini (%83,33), medyaya yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan yedi ögeden üç tanesini (%42,85), gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan altı ögeden beş tanesini (%83,33), ziyaretçileri sitede tutmak kategorisinde yer alan beş ögeden üç tanesini (%60,00), yeniden ziyareti sağlama kategorisinde yer alan dört ögeden bir tanesini (%25,00) ve diyalojik döngü kategorisinde yer alan sekiz ögeden iki tanesini (%25,00) bulundurmaktadır.
- Türk Kızılayı kurumsal web sitesi, web sitesinin kullanım kolaylığı kategorisinde yer alan altı ögeden beş tanesini (%83,33), medyaya yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan yedi ögeden dört tanesini (%57,14), gönüllülere/üyelere yönelik enformasyonun kullanışlılığı kategorisinde yer alan altı ögeden altı tanesini (%100,00), ziyaretçileri sitede tutmak kategorisinde yer alan beş ögeden dört tanesini (%80,00), yeniden ziyareti sağlama kategorisinde yer alan dört ögeden dört tanesini (%100,00) ve diyalojik döngü kategorisinde yer alan sekiz ögeden beş tanesini (%62,50) kapsamaktadır.

Araştırmada, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ölkelerde faaliyet yürüten Kızılay Dernekleri'nin kurumsal web siteleri, diyalojik halkla ilişkiler bağlamında analiz edilmiştir. Bu derneklere ait sosyal medya hesaplarının da bu açıdan değerlendirilmesinin literatüre katkıda bulunacağı ifade edilebilir. Bu noktada çalışmanın bir başka önerisi, gelecekteki incelemelerin söz konusu ölkelerde yer alan diğer sivil toplum

kuruluşlarını da içerecek bir şekilde genişletilmesidir. Bu durumun, Türk Devletleri Teşkilatı'nın kapsamına giren bölgelerde etkinlik gösteren sivil toplum kuruluşlarına ilişkin daha net bir tablonun ortaya koyulabilmesini sağlayacağı belirtilebilir.

Etik Beyan

"Kızılay Dernekleri'nin Kurumsal Web Sitelerinde Diyalojik Halkla İlişkiler Sunumu: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Akbulut, E., Sönmez, B. ve Okumuş, M. (2014). Türkiye'de Fortune 500 listesinde yer alan kuruluşların web sitelerinin diyalojik iletişim düzeylerine yönelik bir analiz. *Atatürk İletişim Dergisi*, 6, 89–104.
- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın tarihsel gelişimi: Teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473–491.
- Aktaş, H. ve Akduman, B. (2023). Diyalojik iletişim ilkeleri bağlamında bir halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya kullanımı: Twitter örneği. *Yeni Medya*, 14, 284–309.
- Aydın, K. ve Aliyeva, M. (2019). Sivil toplum kuruluşlarının web sitelerinin diyalojik iletişim kullanım düzeylerini belirlemeye yönelik bir analiz (Rusya-Türkiye karşılaştırılması). *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(2), 168–195.
- Aziz, A. (2020). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel.
- Bakan, Ö. (2008). Halkla ilişkiler aracı olarak internet. İçinde A. Kalender ve M. Fidan (Edt.), *Halkla ilişkiler* (ss. 373–389). Konya: Tablet.
- Biber, A. (2006). *Sivil toplum örgütlerinde halkla ilişkiler*. Ankara: Nobel.
- Boztepe, H. (2013). Halkla ilişkilerin kurum ile hedef kitle arasında ilişki oluşturma amacı ve kurumsal web sayfalarının diyalojik halkla ilişkiler aracı olarak kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 20, 86–104.
- Boztepe, H. (2014). Sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler: Kurumsal web sayfalarının bağışçı ilişkileri açısından fon sağlama aracı olarak kullanımı. *Erişim İletişim Dergisi*, 3(4), 150–168.
- Çeber, B. ve Polat, A. F. (2021). Diyalojik iletişim teorisi perspektifinden ülkelerin sağlık bakanlıkları web sitelerine yönelik bir değerlendirme. *Selçuk İletişim Dergisi*, 14(3), 1398–1432.
- Çerçi, Ü. Ö. (2022). Diyalojik halkla ilişkiler perspektifinden havayolu işletmeleri. İçinde N. Canöz (Edt.), *Havacılığa halkla ilişkiler* (ss. 67–82). Konya: Palet.
- Diamond, L. J. (1994). Toward democratic consolidation. *Journal of Democracy*, 5(3), 4–17.
- Duhé, S. (2015). An overview of new media research in public relations journals from 1981 to 2014. *Public Relations Review*, 41(2), 153–169.
- Emeklier, B., Taş, T. ve Yılmaz, K. Ç. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı: Bütünleşme sürecine nereden başlamalı ve ne yapmalı? Güvenlik Stratejileri Dergisi, *Türk Dünyası'nda Yeni Dönem: Türk Devletleri Teşkilatı Özel Sayısı*, 73–107.
- Erkiner, H. H. ve Eray, İ. (2022). Uluslararası hukuk bakımından bir uluslararası örgüt olarak Türk Devletleri Teşkilatı. Güvenlik Stratejileri Dergisi, *Türk Dünyası'nda Yeni Dönem: Türk Devletleri Teşkilatı Özel Sayısı*, 217–250.
- Erol, M. S. ve Çelik, K. E. (2017). Türk Dünyası'nda işbirliği denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 15–32.
- Esrock, S. L. ve Leichy, G. B. (2000). Organization of corporate web pages: Publics and functions. *Public Relations Review*, 26(3), 327–344.
- Grunig, J. E. ve Grunig, L. A. (2005). Halkla ilişkiler ve iletişim modelleri. İçinde J. E. Grunig (Edt.), *Halkla ilişkiler ve iletişim yönetiminde mükemmellik* (ss. 307–348). İstanbul: Rota.
- Grunig, J. E. ve Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Hansen, A. (2003). İçerik çözümlemesi. İçinde M. S. Çebi (Der.), *İletişim araştırmalarında içerik çözümlemesi* (ss. 49–102). Ankara: Alternatif.
- Holtzhausen, D. R. (2002). Towards a postmodern research agenda for public relations. *Public Relations Review*, 28(3), 251–264.
- <https://redcrescent.kz/>. adresinden 28 Kasım 2023 tarihinde erişildi.
- <https://redcrescent.uz/>. adresinden 30 Kasım 2023 tarihinde erişildi.
- <https://www.kizilay.org.tr/>. adresinden 1 Aralık 2023 tarihinde erişildi.
- <https://www.redcrescent.kg/>. adresinden 29 Kasım 2023 tarihinde erişildi.
- <https://yardim.et/>. adresinden 27 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

- Jo, S. ve Jung, J. (2005). A cross-cultural study of the world wide web and public relations. *Corporate Communications: An International Journal*, 10(1), 24–40.
- Kaya, K. K. (2021). Halkla ilişkilerin değişen işlevleri bağlamında kurumsal web sitesinin kullanımına ilişkin teorik bir değerlendirme. *Aksaray İletişim Dergisi*, 3(2), 286–302.
- Kaya, K. K. (2022). Bir fon sağlama aracı olarak kurumsal web sitesi: Türk Hava Kurumu rneği. İçinde . . eri (Edt.), *Havacılıktaki halkla ilişkiler çalışmaları* (ss. 175–188). Konya: Palet.
- Kazel, E. (2023). Siyasi coğrafyada bloklar ve blokların gclendirilmesinde eğitimin rolü: Türk Devletleri Teşkilatı rneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(239), 1649–1672.
- Kent, M. L. ve Lane, A. B. (2017). A rhizomatous metaphor for dialogic theory. *Public Relations Review*, 43(3), 568–578.
- Kent, M. L. ve Taylor, M. (1998). Building dialogic relationships through the world wide web. *Public Relations Review*, 24(3), 321–334.
- Kent, M. L. ve Taylor, M. (2004). Halkla ilişkilerin diyalogsal teorisine doğru. İçinde H. Gz ve S. Y. Becerikli (Der.), *Halkla ilişkilerde seme yazılar: Alana ilişkin bir derleme* (ss. 24–52). Ankara: Yeni Zamanlar.
- Kitchen, P. J. (2000). *Public relations: Principles and practice*. London: Thomson Learning.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Thousand Oaks: Sage.
- Logo ve Bayrak. <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> adresinden 10 Kasım 2023 tarihinde erişildi.
- Madichie, N. O. ve Hinson, R. (2014). A critical analysis of the “dialogic communications” potential of sub-Saharan African Police Service websites. *Public Relations Review*, 40(2), 338–350.
- McMillan, S. J. (2000). The microscope and the moving target: The challenge of applying content analysis to the world wide web. *Journalism ve Mass Communication Quarterly*, 77(1), 80–98.
- McQuail, D. ve Windahl, S. (2010). *İletişim modelleri: Kütle iletişim çalışmalarında* (ev: K. Yumlu). Ankara: İmge.
- Okay, A. ve Okay, A. (2018). *Halkla ilişkiler: Kavram, strateji ve uygulamaları*. İstanbul: Der.
- Onat, F. (2010). Bir halkla ilişkiler uygulama alanı olarak sosyal medya kullanımı: Sivil toplum örgütleri üzerine bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 31, 103–121.
- Organizasyon Şeması. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi> adresinden 10 Kasım 2023 tarihinde erişildi.
- zdemir, B. P. ve Yamaoğlu, M. A. (2010). Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları web sitelerinin diyalojik iletişim kapasiteleri üzerine bir inceleme. *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 3–36.
- Özer, M. H. (2008). Günümüz itibariyle sivil toplum kuruluşlarının iktisadi ve sosyal fonksiyonları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 86–97.
- zoran, B. A. (2017). Bir halkla ilişkiler topyası: Diyalojik halkla ilişkiler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 53, 1–30.
- Peltekoğlu, F. B. (2014). *Halkla ilişkiler nedir?* İstanbul: Beta.
- Sayımer, İ. (2008). *Sanal ortamda halkla ilişkiler*. İstanbul: Beta.
- Seitel, F. P. (2017). *The practice of public relations*. London: Pearson Education.
- Tarhan, A. (2007). Halkla ilişkilerde tanıtma ve tanıtma aracı olarak internet: Belediyelerin web sayfaları üzerine bir analiz. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(4), 75–95.
- Tarhan, A. ve Emsen, S. (2023). Kurumsal web sayfalarının diyalojik halkla ilişkiler amaçlı kullanımı: Hastaneler zerine bir inceleme. *Iğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 31–65.
- Taşkıran, H. B. (2015). Sivil topluma kavramsal, kuramsal ve tarihsel bakış. İçinde E. K. Bilbil (Edt.), *Halkla İlişkiler perspektifinden sivil toplum* (ss. 13–72). İstanbul: Pales.
- Taylor, M., Kent, M. L. ve White, W. J. (2001). How activist organizations are using the internet to build relationships. *Public Relations Review*, 27(3), 263–284.
- Theunissen, P. ve Noordin, W. N. W. (2012). Revisiting the concept “dialogue” in public relations. *Public Relations Review*, 38(1), 5–13.
- Toth, E. L. (2002). Postmodernism for modernist public relations: The cash value and application of critical research in public relations. *Public Relations Review*, 28(3), 243–250.
- Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> adresinden 10 Kasım 2023 tarihinde erişildi.
- Türk Konseyi Kızılay Dernekleri Başkanları 1. Toplantısı gerekleştirildi. (2021). https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-konseyi-kizilay-dernekleri-baskanlari-1-toplantisi-gercekleştirildi_2233 adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde erişildi.
- Wang, N. (2010). A critical analysis of the relations between organized civil society and democratizing of global governance. *Journal of Politics and Law*, 3(2), 207–211.
- White, C. ve Raman, N. (1999). The world wide web as a public relations medium: The use of research, planning, and evaluation in web site development. *Public Relations Review*, 25(4), 405–419.
- Yılmaz, N. ve Aktaş, H. (2020). Kurumsal iletişimde diyalojik sosyal medya kullanımı: Vakıf ve devlet niversiteleri açısından karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 299–318.
- Zirveler. <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> adresinden 10 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

EXTENDED ABSTRACT

It expresses an undeniable fact that technological developments have significantly affected and changed the practices of public relations practitioners. Nowadays, the concept of dialogue in the context of this relationship has an extremely critical appearance, because “on the most basic level, the theory of dialogue is about talking with people and forming relationships” (Kent & Lane, 2017, p. 569). Conducting a dialogic public relations process through corporate websites displays an indispensable appearance from the point of view of non-governmental organizations. The reason for this is that many non-governmental organizations share some difficulties due to financial impossibilities they are in. Based on this, it can be stated that corporate websites offer a unique opportunity to non-governmental organizations. In terms of non-governmental organizations, the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies comes to the fore. The Red Crescent Societies operating in the countries that are members of the Organization of Turkic States have created a working group. It can be stated that the dialogic public relations presentation on the corporate websites of these societies exhibits an extremely critical appearance at the point of the success of the group in question. The aim of the study is to reveal how the corporate websites of non-governmental organizations operating in the countries that are members of the Organization of Turkic States look like in terms of dialogic public relations through the Red Crescent Societies. In order to achieve this aim, content analysis technique was used in the research. In the study, the coding scale prepared by Taylor, Kent and White (2001, pp. 269–271) and developed by Özdemir and Yamanoglu (2010, pp. 18–22) and Akbulut, Sönmez and Okumuş (2014, pp. 96–97) was used. In line with the research, which covers the evaluation of the corporate websites of the Red Crescent Societies operating in the countries that are members of the Organization of Turkic States, from a dialogic public relations-oriented perspective, a content analysis was applied to the corporate websites of Azerbaijan Red Crescent, Kazakh Red Crescent, Kyrgyz Red Crescent, Uzbek Red Crescent and Turkish Red Crescent. This research, which was carried out within the framework of the created coding scale, was conducted between 27 November 2023 and 1 December 2023. As a result of the research, first of all, it was determined that the categories in which the Red Crescent Societies in the sample are strong and weak in terms of dialogic public relations presentation on their corporate websites show some differences compared to each other. When evaluated as a whole, both the Azerbaijan Red Crescent and the Uzbek Red Crescent corporate websites contain only nineteen of the thirty-six elements in the coding scale that was prepared and constitutes the framework of the conducted review. This situation makes the Azerbaijani Red Crescent and the Uzbek Red Crescent corporate websites the weak links of the research. They are followed by the Kazakh Red Crescent corporate website, which covers twenty-two of these elements, followed by the Kyrgyz Red Crescent corporate website, which includes twenty-three of them. In this regard, it can be stated that the most successfully used corporate website belongs to the Turkish Red Crescent and contains twenty-eight of the elements in question. In the research, the corporate websites of Red Crescent Societies operating in the countries that are members of the Organization of Turkic States were analyzed in the context of dialogic public relations. It can be stated that evaluating the social media accounts belonging to these societies from this perspective will contribute to the literature. At this point, another recommendation of the study is to expand future reviews to include other non-governmental organizations in the countries in question. It can be stated that this situation will provide a clearer picture of the non-governmental organizations operating in the regions within the scope of the Organization of Turkish States.